DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ALEVİLİK VE KÜRTLER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ALEVİLİK VE KÜRTLER

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mehmet Bayrak

ALEVİLİK VE KÜRTLER

[İnceleme-Araştırma ve Belgeler]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖZ - GE Yayınları: 20
Birinci Baskı : 1997
İletişim Adresi : Postfach 131831, 42045 Wuppertal
Dizgi : Şükran Erdem
Mizanpaj : Sedat Karakaş
Kapak Düzeni : Metin Turan
Kapak Deseni : *"Sazı, şarabı ve nargilesiyle Urfalı bir Kürt dervişi"*ni gösteren 19. yüzyıla ait bir gravür. [Kaynak - Felix von Luschan: "Das VolkerKurden" (Kürt Halkı), ...Globus, 1890]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu çalışmayı hazırlamamı ilk önerenlerden biri olan eşim Gülay ile kızım Devrim'e ve oğlum Özgür'e...

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

I. KESİM

ALEVİLİK

I. BÖLÜM: İNANÇ VE KÜLTÜR KAYNAKLARIYLA ALEVİLİK

I.a) Resmi Tarih Anlayışı Karşısında Alevilik 15
I.b) Kızılbaşlık'tan Alevilik'e Geçişin İdeolojik Temelleri 18
I.c) İnançlarımızı Tanıyor Muyuz? 21
I.ç) Alevilik'te Zerdüştilik İzleri 23
I.d) Alevilik'le Yezidilik Arasında Benzer Çizgiler 27
I.e) Alevilik'le Ahlê Haqlık Arasında Benzer Çizgiler 32
I.f) Alevilik'le Hıristiyanlık Arasında Benzer Çizgiler 35
I.g) Orta Anadolu'nun ***"Kızılbaş Kürtler"***i
I.ğ) Alevilik'te İnsan Yaradılışı, ***İnsan-Tanrı*** Anlayışı ve İnsan Sevgisi 38
I.h) Alevi Toplumunda Kadının Konumu 53

II. BÖLÜM: GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK VE SORUNLARI

II.a) Alevilik ve Kürt Sorunu 60
II.b) Bir Kimlik Sorunu Olarak Alevilik ve Alevi Örgütlenmesi 66
II.c) Aleviler'in Tek Yanlı Aşkı 76
II.ç) Alevi-Kürt Kimliğiyle Dersim'in Serüveni 78
II.d) Türkiye'de Dini Örgütlenme 83
II.e) Aleviliği Saptırma ve Resmileştirme Çabaları 84
II.f) Aleviler'in Başağrısı ***"Milli Dede"***ler 87
II.g) Sivas Katliamı ve Alevi Dedeleri 88
II.ğ) Osmanlı'dan Günümüze Ateşle Alevi Katliamı
Yada ***"İhrak-ı Binnar"*** 90
II.h) Maraş Katliamının Düşündürdükleri 92
II.ı) "Yalancının Mumu" Sönmeyecek Mi? 94
II.i) Alevi ve Kürt Kültüründe Ozanlık Geleneği 96
II.j) ***"Alevi Kürtler'in İbadet Dili"*** Sorunu 103
II.k) Kürtçe Alevi Deyişlerinden Örnekler ***[Kurmanci, Zazaki Alevi Âyet ve Beyitleri; Goranice Ahlê Haq Manzumeleri ve Kurmanci Yezidi Qavil ve Beyitleri]*** 106

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

II. KESİM

OSMANLI TOPLUMUNDA ALEVİLER VE SÖZCÜLERİ PİR SULTAN ABDAL

I-Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Dokusu 155
II-Osmanlı İmparatorluğu'nun İdeolojik-Kültürel Yapısı 167
III-16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Geçirdiği Ekonomik Bunalımın Toplumsal Yapı ve Halk Üzerindeki Etkileri 185
IV-16. Yüzyılda Sivas Yöresinin (Eyalet-i Rum) Özgül Koşulları 192
V-Osmanlı Feodalizminin Yarattığı Gerilim ve Pir Sultan'ın Başkaldırısı .. 200
VI-Pir Sultan Abdal'ın Yaşamında *"Düzmece Şah İsmail Olayı"* Ve Deli Hızır Paşa 216
VII-Kaynaklar 232
VIII-Pir Sultan Şiirinin Özellikleri 240
IX-Pir Sultan'ın Şiirinde Alevilik Yorumu Ve İki Belirleme 247

III.KESİM

KÜRTLER'DE GİZLİ HETERODOKS DİNLER

(KIZILBAŞLIK-ALEVİLİK, AHLE HAQLIK, KAKAİLİK-YEZİDİLİK-ZERDÜŞTİLİK)

I.BÖLÜM: BATILI KAYNAKLARDA *"KIZILBAŞ/ALEVİ KÜRTLER"*

I.a) Belgelere *"Giriş"* 266
I.b) C.H.Wheeler: *"Fırat Boylarında Kızılbaş ve Yezidi Kurtler" (1814)* .. 271
I.c) Campanile, Prof. G.: *"Kürdistan'da Dinsel Mezhepler: Yezidiler ve Şemsiler (1818)* 275
I.ç) James B.Fraser: *"Horasan'da Kızılbaşlar" (1828)* 283
I.d) G.W.Dunmore: *"Protestan/Kızılbaş Kürtler" (1855)* 289
I.e) G.W.Dunmore: *"Kürt Papazları Arasında Belirgin Hareketler" (1857)* 293
I.f) G.W.Dunmore: *"Kızılbaş Kürtler'i Ziyaret" (1858)* 297
I.g) Dr.Jewett: *"Kızılbaş Kürtler" (1857)* 302
I.ğ) Ball: *"Küçükasya'da Kızılbaşlar" (1857)* 307
I.h) J.W.Parsons: *"İlginç Bir Kızılbaş" (1858)* 309
I.ı) Dr.G.B.Nutting: *"Kızılbaş Kürtler" (1860)* 310
I.i) W.Winchester: *"Kızılbaş Kürtler" (1861)* 314
I.j) W.W.Livingston: *"Kızılbaş Kürtler" (1865, 1869)* 318
I.k) Herrick: *"Protestan Kürtler'i Ziyaret" (1866)* 320
I.l) M.F.Gilbert: *"Kürdistan'daki Tarikatlar Üzerine Not" (1873)* 323
I.m) Rev.H.N.Barnum: *"Kızılbaş Kürtler" (1890)* 325
I.n) M.F.Grenard: *"Küçük Asya'da Dini Bir Tarikat: Kızılbaşlar" (1904)* 328
I.o) Stephan van Rensselaer Trowbridge: *"Aleviler Yada Ali'yi İlahlaştıranlar" (1909)* 335
I.ö) Agop Şahbaz: *"Kızılbaş Kürtler" (1911)* 346
I.p) *"Dersim Kızılbaşları" (1911)* 352
I.r) L.Molyneux-Seel: *"Dersim ve Kızılbaşlık" (1911)* 358

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

I.s) Henry Riggs: *"Dersim Kürtleri'nin Dini" (1911)* 364
I.ş) A.v.Le Coq: *"Kızılbaş ve Yeşilbaşlar" (1912)* 372
I.t) Hugo Grothe: *"Kürtler ve Kızılbaşlar" (1912)* 378
I.u) Melville Chater: *"Kürdistan'ın Kızılbaş Aşiretleri" (1928)* 389
I.ü) Peter J.Bumke: *"Dersim'de Kızılbaş Kürtler" (1979)* 404
I.x) Peter J.Bumke: *"Kürt Alevileri" (1989)* 420
I.v) Peter Alford Andrews: *"Alevi Kürtler" (1989)* 428
I.w) David Mcdowall: *"Alevi Kürtler" (1992)* 430
I.y) Hans Lukas Kieser: *"Kürt Aleviliği" (1994)* 437
I.z) Matti Moosa: *"Kızılbaş Kürtler'in İnancında Ermeni Unsurları" (1988)* 451

II.BÖLÜM
BATILI KAYNAKLARDA *"AHLE HAQ, KAKAİ VE YEZİDİ KÜRTLER"*

II.a) Heinz Halm: *"Ahle Haq"* 470
II.b) F.M.Stead: *"İran'daki Ali-İlahi Mezhebi" (1932)* 474
II.c) V.Minorsky: *"Ahle Haqq Tarikatı" (1956)* 478
II.ç) C.J.Edmonds: *"Irak'taki Ahle Haqlar'ın İnançları" (1969)* 484
II.d) C.J.Edmonds: *"Kakailer" (1957)* 502
II.e) A.M.Menteşaşvili: *"Ehl-i Hak [Ali İlahi, Kakai] (1984)* 518
II.f) Dr.Golmurad Moradi: *"Ehl-i Hak'ın Kutsal Kitabı: Zebur-e Hakikat" (1996)* 523
II.g) G.R.Driver: *"Kürtler'in Dini (Yezidilik)" (1922)* 549
II.ğ) Tevfik Vehbi: *"Irak Kürdistan'ındaki Hatra'da Mitraizm Kalıntıları ve Yezidilikteki Etkileri" (1976)* 563
II.h) Mehrdad R.İzady: *"Kürtler'in Din ve İnanç Yapısı" [İslam, Melekler Kültü, Ehl-i Haq, Alevilik, Yezidilik, Mistik Sufi Tarikatlar, Yahudilik, Hıristiyanlık, Babilik] (1992)* 573

III.BÖLÜM:HORASAN'DA ALEVİ VE Şİİ KÜRTLER

III.a) Martin van Bruinessen: *"Kuzeydoğu İran'a (Horasan) Kürt Göçü"* 620
III.b) Jenny Housego: *"Horasan Kürtleri"* 623
III.c) Mehrdad R.İzady: *"Horasan ve Albruz Dağlarında Alevi, Ahle Haq (Yarsani), Yezidi, Şii ve Sünni Kürt Aşiretleri"* 624
III.ç) W.Ivanov: *"Horasan Etnolojisi Üstüne Notlar" (1926)* 629
III.d) W.Ivanov: *"Horasan Kürtçesi Üstüne Notlar" (1928)* 634
III.e) H.Tornecengi: *"Doğu Horasan Kürtleri"* 640
III.f) B.Fılad: *"Horasanlı Kürt Yazar Kelimullah Tewehuri İle Bir Görüşme"* 643

IV. BÖLÜM:KÜRTLER VE HIRİSTİYANLIK

IV.a) Athelstane Riley: *"Türkiye'in Doğusundaki Hıristiyanlar ve Kürtler" (1889)* 652
IV.b) Bazil Nikitin: *"Kürtler ve Hıristiyanlık" (1922)* 667

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

IV.KESİM

KÜRTLER'DE HETERODOKSİ, BATINİLİK VE TASAVVUF

I.a) Dr.Mohammed Mokri: ***"Kürt Batıniliği" (1966)*** 677
İ.b) Mohammed Tavakkoli: ***"Kürdistan'da Tasavvufun Tarihi" (1989)*** 702
I.c) Dr.Kamuran Ali Bedirxan: ***"Zerdüşt ve Zerdüşt Yolu" (1935)*** 719
I.ç) Thomas Bois: ***"Hilâl Altında Kürtler: Kürtler'in Din ve İnanç Yapısı [Paganizmden İslam'a, İslam Karşısında Kürtler, Kürdistan'da Tasavvuf, İslam'a İsyan Eden Kürtler, Batıl İnançlar, Pagan İtikadları Yaşıyor Mu?] (1966)*** 723
I.d) H.Bengin: ***"Irak Kürdistanı'nda Haqe Hareketi" (1993)*** 738
I.e) Prof.Theodor Nöldeke: ***"Şark Sosyalizmi" (1879)*** 760
I.f) Prof.Arthur Christensen: ***"Mazdekçi Komünizm" (1925)*** 767
I.g) Prof.Dr.Ahmet Yaşar Ocak: ***"Tâcu'l-Arifin Seyyid Ebu'l-Vefa-yı Kürdî ve Baba İlyas" (1980)*** 780

KAYNAKÇA 786

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Alevilik konusu da, Kürt sorunu gibi öteden beri resmi ideoloii tarafından tabulaştırılan hususlardan biridir. Bu nedenle, temelleri ırkçı İttihad ve Terakki yönetimince atılan bu politikaya uygun olarak Kürt ve Alevi aydınlarının sesleri kesilmiş; onların yerine resmi ideolojiye bağlı asker ve sivil kalemler konuşmuştur. Kürt aydınları, ülke dışında seslerini duyurmaya çalışırken; Osmanlı'dan buyana zaten örgütsüz olan Alevi toplumu adına da ya Sünni kökenli Türk aydınları ya da resmi ideoloji yanlısı Bektaşi aydınları konuşmaya başlamıştır.

Ülke içinde yaklaşık 50 yıllık bir suskunluktan sonra 1970'li yıllarda yoğunlaşan Kürdoloji çalışmalarının ardından, 1980'li yılların ikinci yarısından sonra da Alevilik'le ilgili yayınlarda bir yoğunlaşma görüldü. Bu süreçte, gerek Bektaşi gerekse Alevi aydınlarınca ortaya konan yayınlar, genellikle resmi ideoloji çerçevesini aşamayan ürünlerdi. Bu yayınlar içerisinde, gerek Aleviliğin inanç ve kültür kaynakları, gerek Alevilik-Müslümanlık ilişkileri, gerekse Aleviler'in günümüzdeki sorunları konusunda yapılan belirleme ve öneriler, çoğunlukla sığ, tutarsız ve yanlıştır. Bu konularda, özellikle yurt dışındaki kimi yazar ve araştırmacılarca son dönemlerde tutarlı ve anlamlı çalışmalar yapıldığını belirtmeliyim.

Alevi-Kürt kökenli bir araştırmacı olarak, çalışmalarımı önce *Alevilik*, sonra da *Kürt* sorunu üzerinde yoğunlaştırdım. Türkiye'de *Kızılbaşlık-Alevilik-Ahilik-Bektaşilik* konularında yayımlanan eserlerin büyük bölümünü gördüm ve inceledim. Avrupa'daki çalışmalarım sırasında gördüm ki, bilerek veya bilmeyerek Türkiye'deki çalışmaların hiç birinde yer almayan yığınla eski kaynak var Batı kütüphanelerinde. Yüzlerce yıllık seyahatnamelerdeki değinmeleri biryana bırakıp, 1810 yılından başlayarak konuyla doğrudan ilgili İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Kürtçe kaynaklarda yeralan yüzlerce belgeye ulaştım.

Bu nedenle, dünden bugüne Türkçe yayınlarda hemen hiç birine yer verilmeyen ***gizli heterodoks halk dini kategorisindeki Kızılbaş, Alevi, Ahlê Haq (Ali-İlahi), Kakai ve Yezidi öğretilerine*** ilişkin bu belgelerin en azından bir bölümünü, konuyla ilgili literatüre sokmayı bir araştırmacı olarak görev bildim.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İçinde bulunduğumuz süreçte, resmi ideolojinin koyduğu tabular aşılarak, şoven kültür politikaları sorgulanmakta ve şu konular irdelenmektedir: *1- Alevilik, iddia edildiği gibi, Şamanizm'den kaynaklanan bir "göçebe Türkmen" öğretisi midir, yoksa Ari inanç ve kültürlerden kaynaklanan heterodoks bir halk inanç ve kültürü müdür? 2- Alevilik, Müslümanlık hatta "hakiki Müslümanlık" mıdır, yoksa İslamdışı bir öğreti midir? 3- Alevi toplumunun devlet içindeki konumu nedir? 4- Türkiye, laik bir devlet midir, yoksa Sünni inancın egemen olduğu dini bir devlet midir? 5- Alevilik'le Kürt sorunu arasındaki bağıntı nedir?*

Şimdi sorgulanmakta, irdelenmekte ve bilince çıkarılmakta olan başlıca konu ve sorunlar bunlardır.

Aleviliğin resmen kabul edilmediği Türkiye'de tüm bu sorunların tartışılması kaçınılmazdı ve günümüzde bu süreç yoğun biçimde yaşanıyor. Esasen Türkiye'nin gerçekten laikleştirilmesi ve kimlik hakkı başta olmak üzere Alevi toplumunun demokratik haklara kavuşması da buna bağlıdır.

Açıktır ki, bilinen yasaklar dolayısıyla bu sorunların Türkiye'nin gündemine girmesi yenidir. Dolayısıyla resmi ideoloji ve resmi kültür politikalarıyla zehirlenmiş insanlar için, tabulardan kurtulup yeni düşünceleri sindirmek kolay değildir!.. Bir ülkede, binlerce yıllık Kürt halkını bir çırpıda *"dağ Türk'ü"* yapan bir resmi irade; gerçekte Ari inanç ve kültürlerden kaynaklanan bir öğreti olan Aleviliği de saptırarak *"Türk Müslümanlığı"* olarak sunacak ve Aleviler'i *"tek yanlı bir aşka"* ikna edecekti kuşkusuz... İttihad ve Terakki Hareketi'yle başlayan ve bir *"Müslüman Türklük"* ile *"Türk Müslümanlığı"* yaratma sürecinde **Naci İsmail Pelister (Dr. Friç)** ve **Baha Said** adlarında Milli Emniyet mensubu İttihadçılara ***Kürtler*** ve ***Aleviler*** konusunda güdümlü rapor-kitaplar hazırlatılması kuşkusuz anlamlıdır.

Açıktır ki, bu aşamada yapılan ve daha da yapılacak olan, bir bakıma zorla dayatılan bu bilimdışı resmi kültür politikalarını sorgulamaktır. Çünkü yaşadığımız sancıların büyük bölümü, red-inkÉr ve saptırmaya dayalı bu politikalardan kaynaklanmaktadır. Bu bilimdışı zoraki tezlerin bertaraf edilip yerine bilimsel doğruların ikame edilmesiyse kuşkusuz, tarihsel ve toplumsal gerçekliğe uygun bulgu ve belgelerden geçmektedir.

İşte, çalışmamızın temel amacı, bugüne kadar bilinmezlikten gelinen bulgu ve belgelerle böylesi bir oluşuma katkı sunmaktır. ***"Alevilik ve Kürtler"*** ana başlığı altında topladığımız araştırmaya ve belgelere dayalı bu çalışmada; kendi incelemelerimizin yanısıra bugüne kadar Türkçe literatürde yer verilmemiş elli dolayında ilginç Batılı belgeye ve araştırmaya yer veriliyor.

Çalışmanın ilk iki kesiminde yer alan özgün inceleme ve araştırmalarımda, kendi görüşlerimi ve belirlemelerimi yansıtıyorum. Çalışmanın özellikle üç ve dördüncü kesimlerindeyse daha çok Batılı belgelere ve araştırmalara yer veriliyor. Bilimsel çalışmanın gereği olarak da, lehte ya da salt duyumlara dayalı aleyhte *belgeleri olduğu gibi yansıtmak durumundayım.*

Bu vesileyle şu hatırlatmayı yapmam gerekiyor. Bilindiği gibi, 19. yüzyıldan itibaren İçasya, Yakındoğu ve Ortadoğu *(Anadolu, Kürdistan, Mezopatamya,*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İran, Ermenistan, Kafkasya ve Arap ülkeleri) üzerinde Batılı misyoner çalışmaları alabildiğine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla kitapta yer alan 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısına kadar olan belgeler, daha çok *misyoner raporları*'dır. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıla ilişkin belgeler ise, daha bilimsel nitelikte araştırma ürünü çalışmalardır.

Bu raporlarda; ogüne kadar Doğu kaynaklarında üzerinde durulmayan birçok ilginç belirlemelere karşılık, kimi zorlamalar da sözkonusudur. Bu özellikleriyle sözkonusu belgeler, açıktır ki *bir araştırmacı olarak beni değil; bir dönemin tanıklığı bağlamında onları hazırlayanları bağlar.* Bunların doğruluğu ya da yanlışlığı, bu belirlemenin ötesinde bilim adamlarının ve araştırmacıların ayrıca irdeleyip ortaya koyması gereken hususlardır.

Ancak, resmi görüşle hemen bütünüyle çelişen ve birçok ilginç gözlemler içeren bu belgelerin, konuyla ilgilenen herkesçe bilinmesi gerekir. Birçoğu Avrupa kütüphanelerinde bile bulunmayan bu belgelerin bir bölümünün **Amerikan Kongre Kütüphanesi**'nden getirtilmesinin zorluğu bir yana; bugüne kadarki Türkçe literatürde bu tür belgelere yer verilmediği gözönüne alınırsa, *özellikle Alevilik ve türevlerinin inanç ve kültür kaynaklarının yanısıra değişik coğrafyalardaki yansımaları ile **Kürt Aleviliği** konusunda ufuk açmasına yardımcı olacağı ortadadır.* Kitapta yeralan görsel ürünler bile, bize birçok konuda ilginç mesajlar verecektir. [Bu vesileyle, kimi kaynakların sağlanmasında çalışmaya önemli katkıları olan sevgili *Lothar Schutz*'a teşekkür ediyorum.]

Bu nedenle, belge ve bulgulardan korkmadan, onları irdelemeyi ve yeni sentezlere varmayı öğrenmeli ve becermeliyiz. Aksi takdirde, bilimdışı zoraki resmi politikaların çevremizde ördüğü tabulara biz yenilerini ekleriz ki, o zaman ne tarihsel ve toplumsal gerçekliğimizi yakalayabilir, ne de gerçek kimliğimizi kavrayıp çözüm üretebiliriz...

Çalışma, tüm bu alanlarda belli bir boşluğu doldurursa amacına ulaşmış demektir.

Mehmet Bayrak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I. KESİM

ALEVİLİK

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

I. BÖLÜM
İNANÇ VE KÜLTÜR KAYNAKLARIYLA ALEVİLİK

I-A) RESMİ TARİH ANLAYIŞI KARŞISINDA ALEVİLİK

Cumhuriyetin ilk döneminde Kemalist yönetim, kendisine kitle tabanı yaratmak ve yeni bir tarih görüşünü ikame edebilmek için bir dizi uygulamaya girişti. Bu uygulamaların başındaysa üç ay gibi kısa bir süre içinde kitleyi önceki yazı dilinden koparıp, yeni oluşturulan Latin kökenli alfabeye ve yazı diline geçmek geliyordu. Böylelikle insanlar, bin yıldan fazla süredir kullandıkları yazılı iletişim dilinden ve kültürel birikimden koparılıyordu. Oysa yöneticiler, özel çalışmalarında eski alfabeyi ve yazı dilini kullanmaya devam ediyordu.

Yapılan ikinci önemli uygulama, bir Türk Tarihi Encümeni kurarak yeni bir Türk tarihi yazmak oldu. Asker ve sivil bürokratlarla Kemalist yazarların oluşturduğu bu Encümenin hazırladığı yeni Türk Tarihi, artık yaşamın tüm alanlarında esas alınacak ve tabulaştırılacaktı ve öyle oldu. Türk Ocakları, ardından kurulan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevleri gibi kuruluşlarla Üniversiteler, bundan böyle bu yeni resmi tarihin gönüllü propagandistleri oluyorlardı. Bu, artık tabulaştırılmış bir tarihti ve bunun dışına çıkanlar çeşitli biçimlerde cezalandırılmaya mahkûmdu.

Tabii yeni tarih tezini kabul ettirebilmek, herşeyden önce redd-i mirastan ve Osmanlı tarihinin mahkum ettirilmesinden geçiyordu. Öyle de yapıldı ve Osmanlıyı konu alan hemen tüm çalışmalarda Osmanlı sonuna kadar eleştiriliyor ve çeşitli yönleriyle mahkum ediliyordu. Özellikle Halkevleri aracılığıyla yapılan bu tür Osmanlıya dönek anti-propagandalar bugün elimize önemli malzeme sunuyor. Osmanlının topluma dönük katliamlarının ve kötülüklerinin önemli bölümünü buradan çıkarabiliyoruz sözgelimi.

Tabii sonradan bu politikadan vazgeçilerek Osmanlıyı sahiplenme süreci başladı. Hem de öylesine bir sahiplenme ki, sonraki Cumhuriyet politikaları gibi, eskinin de tüm değerlerine Türklük adına ipotek konuldu. Tabii sonraki kuşaklar da, Osmanlıyla ilgili olarak birçok konuda iğfal edildiler.

Bunun çarpıcı örneklerinden biri de **Yavuz Sultan Selim**'in gerçek kimliği.

Sahiden Yavuz Sultan Selim'in gerçek kimliği, tarih kitaplarında yazılanlarla çakışıyor mu? İlkokuldan başlayarak dikkatimi çeken bir husus vardır sözgelimi. Heybeti, pala bıyıkları ve kulağında küpesiyle Osmanlı padişahları içerisinde en görkemlisi Yavuz. Salt Anadolu'da 50 binden fazla kişiyi kırdığı ünlü Çaldıran Savaşı ballandıra ballandıra anlatılır kitaplarda.

Sonradan başka kaynaklardan öğreniyoruz ki, anlatılanların çoğu yalan ve yanlış. Anlıyoruz ki, okul duvarlarında asılı, ders kitaplarında resmi basılı bu palabıyıklı ve küpeli hükümdar Yavuz değil, Alevi toplumunda **Hatayi** mahlasıyla

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

da bilinen **Şah İsmail-i Safevi**'nin ta kendisi. Zaten adı Alevi katliamcılığıyla özdeşleşmiş ve İslam Halifeliği zırhına bürünmüş bir padişahın, Aleviliğin ve Bektaşiliğin simgesi haline gelmiş küpeyi takması düşünülemezdi.

Tarihsel yazılarının birçoğunu ilgiyle okuduğum Murat Bardakçı, bir yazısında bu traji-komik olayı şöyle aktarıyor: *"Yavuz Selim bahsinin geçtiği hemen her ders kitabında, ünlü bir resmi yer alır hükümdarın: Kulağı küpeli tablosu... Oysa resim, aslında Yavuz'a değil, can düşmanı olan bir başkasına, İran Şahı İsmail'e aittir... Küpe de Şiiliğinin yanısıra Hayderi-Kalenderi dervişi olmasının sembolü..."* (Bkz. Hür. 13.2.1996)

Yine Türk tarih kitaplarında, Yavuz'un Anadolu'da ve Kürdistan'da 50 binden fazla Aleviyi katlettiği, onbinlerce ocağı söndürdüğü görmezden gelinerek, onun Çaldıran'da Şah İsmail'i nasıl yendiği ballandıra ballandıra anlatılır. Yavuz'un bu sefere çıkarken 50 binden fazla insanı öldürdüğünü bildiren, o zamanki Kürt devlet adamlarından **İdris-i Bidlisi**'dir. Bidlisli İdris, Farsça olarak kaleme aldığı **Selimname**'sinde bu hususu açıkça dile getirir.

Yeri gelmişken vurgulamakta yarar var. Bilindiği gibi, İdris-i Bidlisi o dönemin Kürt mirlikleri adına Yavuz'la görüşüp, belli işbirlikleri karşılığında mirliklerin özerk statülerini Yavuz'a tescil ettiren kişidir. Dışardan bakışta, Yavuz'un Kürtlerle iyi ve samimi ilişkiler kurduğu sanılır. Oysa, bu işbirliği tümüyle çıkara ve zorunluluğa dayalı bir işbirliğidir. Nitekim Yavuz, gerçek niyetini şu dörtlükte açık biçimde dile getirir.

Kürde fırsat verme Yarab, dehre sultan olmasın
Ayağını çarık sıksın, asla iflah olmasın
Vur sopayı, al ekmeği, karnı bile doymasın
Ol çeşmeden gavur içsin, Kürd'e nasip olmasın

Görüldüğü gibi, Yavuz gerçekte Alevilerin yanısıra Kürtlerin hiçbirine dost değildir.

Bir başka ilginç husus, Çaldıran Savaşı'yla ilgili olarak anlatılanlardır. Ünlü Safevi tarihi **Tarih-i Alemârâ-yı Abbasi**'nin bu konuda anlattıkları, Osmanlı tarihleriyle hiç de çakışmamaktadır. Bu tarih, Şah İsmail'in savaş başlamadan önce, halkı savaşa sokmayıp **teke-tek vuruşmayı**, bu vuruşmada yenenle yenileni belirlemeyi önerdiğini fakat Yavuz'un bu öneriyi reddedip, savaş alanının da bir hayli dışında kaldığını bildiriyor. Görüldüğü gibi böyle bir öneri, Yavuz'u değil Şah İsmail'i yüceltiyor. Sözkonusu savaşın bu ve buna benzer birçok ilginç yönü bulunuyor.

Türk tarih kitaplarındaki ilginç saptırmalardan biri de Şah İsmail'in elegeçirilen **tahtı** sorunudur. Bilindiği gibi, tarih kitaplarında Şah İsmail'in elkonan tahtının İstanbul'a getirildiği ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilendiği belirtilir ve bu tahtın resmi verilir. Şimdi işin gerçek yüzünü ünlü müzeci Elif Naci'den okuyalım:

"Hangi tarih kitabını, hangi ansiklopediyi karıştırsak Topkapı Sarayı'ndaki tahtın, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinden getirdiği Şah İsmail'e ait taht olarak geçtiğini görürüz. Halbuki bunun Nadir Şah tarafından Birinci Mah-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mud'a hediye olarak gönderildiğini öğrendikten sonra, bizzat tahtı getiren Mehdi-i Esterâbâdi'nin ağzından dinledikten sonra, Topkapı Sarayı'nda kaybolduğu için senelerce soruşturma konusu olan (Çaldıran Ganimet Defteri) de bulunup meydana çıkarıldıktan sonra, artık bunun Şah İsmailliği kalır mı? Çok şükür bunun müzede vitrindeki etiketini kendi elceğizimle değiştirmek bize nasip oldu." (Bkz. Tarih Konuşuyor, Ekim-1966)

Şimdi salt bir padişahla ilgili bu kadar maddi yanlışın ve saptırmanın olduğu bir tarih anlayışından ve yazıcılığından bilime hayır gelir mi? Artık bu kitapların ideolojik dokusunu bir yana bırakıyoruz.

Evet, tarihin kendisi gibi tarih yazıcılığı da ciddi bir iştir. Araştırılmadan, irdelenmeden, sorgulanmadan yazılan tarih "tarih" değil, Elif Naci'nin de dediği gibi "geviş getirme"dir... Tarih yazıcılığı "zor zanaat"tır vesselam...

Türkiye'de ders kitaplarında Yavuz Sultan Selim'in portresi olarak verilen bu resim; gerçekte Safevi Şahı Kürt kökenli Şah İsmail (Hatayî)nin portresidir.

[Kaynak-Prof. Dr. Ş. Tekindağ: "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt-I, Sayı: 3-4]

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I-B) KIZILBAŞLIK'TAN ALEVİLİK'E GEÇİŞİN İDEOLOJİK TEMELLERİ

İran, Kürdistan, Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasında çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan hetorodoks inanç mensupları, en azından Milat'tan 600 yıl önce yaşayan Zerdüşt'ten bu yana **Zerdüşti, Mazdeki, Babeki, Hurremi, İsmaili, Karmati, Vefai, Babai, Surh-ser, Kızılbaş, Rafızi, Ahle Haq, Kakai, Ali-İlahi, Yezidi** vb. adlarla anılmışlar; ancak 20. yüzyıl başlarına kadar **Alevi** adıyla anıldıklarına rastlanmıyor.

Ancak bakıyorsunuz 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarından itibaren **Alevi** söylemi öne çıkmaya başlıyor. Gerek Osmanlı literatüründe, gerekse Batı literatüründe bu ada neredeyse hiç rastlanmazken, bu adın **Bektaşilik**'le birlikte (yanyana) Türk literatürüne yoğun biçimde girmesi kuşkusuz anlamlıdır.

Düşünceyi temellendirerek biraz gerilere gittiğimizde şöyle bir tabloyla karşılaşıyoruz. Bu yüzyılın başlarına kadar yukarıda vurguladığımız coğrafyada **Alevi** söylemine rastlanmıyor. Bu isim, Arap toplumundaki **Ali** yandaşlarına verilen bir isim olarak **Aleviyye** (Alevilik) ve **Aleviyyun** (Aleviler) biçiminde söyleniyor. Bu da, hilafet kavgasında *Ali yandaşlığı* anlamında kullanılıyor.

Öte yandan, bugün Alevi olarak adlandırılan **Kızılbaşlar** ya da **Rafiziler**, Selçuklu ya da Osmanlı yönetimlerine karşı muhalefet konumundayken; 15. yüzyılda Osmanlı'nın icazetiyle kurulan -ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleriyle de gerçekte ilişkisi bulunmayan- **Bektaşi tekkeleri** sürekli olarak Saray'ın yanında yer alıyordu. Esasen bu tekkeler, Anadolu'nun Türkmen Kızılbaşlarıyla Balkanlar'daki gayr-ı Müslimleri hem Saray'a hem de Müslümanlığa yaklaştırmak için kurulan bir çeşit *misyoner* örgütleriydi. **Mevlana** adına kurulan **Mevlevi tekkeleri** daha çok şehir çevrelerinde kurulurken; **Bektaşi tekkeleri** daha çok kasaba çevrelerinde kuruluyordu. En azından Anadolu'da bu, böyleydi. (Bektaşi dervişlerinin kolonizatörlük ve misyonerlik işlevi için şu araştırmaya da bakılabilir. Prof. Ö. L. Barkan: **Kolonizatör Türk Dervişleri** / Vakıflar Dergisi, Sayı: 2.)

Osmanlı'nın gerileme sürecine girmesinden sonra Bektaşi tekkelerinin gelir kaynakları kısılınca ya da geri alınınca, tekkelerin Halife-Padişahlıktan tedricen uzaklaştığını görüyoruz. 19. yüzyıl başlarında II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocakları'nın lağvedilmesiyle Bektaşi tekkeleriyle Saray'ın ilişkileri alabildiğine gerginleşiyor.

Daha 1789 Fransız Burjuva Devrimi öncesinde bazı Bektaşi Babalarının, Fransa'ya giderek Devrimin ideologlarıyla görüşmesi bu açıdan ilginçtir. Bu aşamadan sonra Bektaşi tekkelerinin yeni bir arayışa ve muhalefete yöneldiklerini görüyoruz. Bu yönelişin Batı literatüründe de ifadesini bulduğunu görüyoruz. (Bu iki konuda şu çalışmalara bakmak bir fikir vermeye yeterlidir. *Dr. Georg Jacob:* ***Derwisch-Ordens der Bektaschis (Bektaşi Derviş Tarikatları)****, Berlin-1908; E. E. Ramsaur:* ***The Bektashi Dervisches and the Young Turks (Bektaşi Dervişleri ve Genç (Jön) Türkler)****, The Moslem World, 32 (1942); H. J. Kissling:* ***Die soziologische und pedagogische Rolle der Derwischorden im osmanischen Reiche (Osmanlı İmparatorluğu'nda Derviş Tarikatının Sosyolojik ve Pedagojik Rolü)****, Münih-1953; Deena R. Sadat* ***Ayan and Ağa: The Transformation of the***

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bektashi Corps in the Eighteenth Century (Ayan ve Ağa: 18. Yüzyılda Bektaşi Tarikatının Değişimi), The Muslim World, LXII, 1973; Suraiya Faroqi: Der Bektaschi-Orden in Anatolien (Anadolu'da Bektaşi Tarikatı), Viyana-1981)

İlginç konulardan biri de, Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra Padişahlığın, Bektaşi tekkelerine bir **İslami** Sünni tarikat olan *Nakşibendi tarikatını* ikame etmeye çalışmasıdır. Tekke bahçelerine yaptırılan camilere Nakşibendi şeyhlerinin atanması, bu açıdan ilginçtir.

Bilindiği gibi Tanzimat hareketinden sonra, özellikle Avrupa ile tanışan küçük burjuva aydınlar ile palazlanan burjuvazi, iktidara ortak olma doğrultusunda bir muhalefet hareketi başlattı. Böylesi bir muhalefet hareketi, başlangıçta 1876 Birinci Meşrutiyet Hareketi'ni, ardından da 1908 İkinci Meşrutiyet Hareketi'ni zorladı ve gerçekleştirdi. Bu muhalefet hareketinin içinde değişik halklardan aydınlar vardı. Başlangıçta *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti* adı altında örgütlenen bu hareket, daha sonra *İttihad ve Terakki Fırkası* adı altında partileşti ve süreç içerisinde tümüyle Türkçü kanadın eline geçti.

Öncülüğünü Enver Paşa, Talat Paşa gibi Balkan Türklerinin çektiği bu yeni akım, kitleselleşebilmek için Hanefi-Müslümanlığı kulvarını tutmuş olan Halife-Padişah'a muhalif topluluklar arıyor ve öncelikli güç olarak **Bektaşiler**'i görüyordu.

Tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan Abdülbaki Gölpınarlı, bu gerçekliği şöyle yansıtıyor: *"İttihad ve Terakki erkanı, bir yandan Mason localarına kaydedilmiş, bir yandan Bektaşiliğe girmiş, bir yandan da üçüncü devre Melamiliğine intisap etmişti. Nerede çevresine adam toplamış, tanınmış, sevilmiş birini duyarlarsa, onu içlerine almaya uğraşıyorlardı. Talat (Paşa), Enver (Paşa), Nesimi ve daha birçoğu Bektaşi olmuşlardı. (...) İttihadçılar'ın tevhid-i anasır (Türk unsurlarını birleştirme) siyasetinden sonra sarıldıkları milliyet cereyanı kuvvetlendikçe Türk Bektaşiler, Arnavut Bektaşilere karşı cephe almışlar,* ***Bektaşiliğin milli bir tarikat olduğu,*** *hatta Hacı Bektaş'ın -Malakat'ını Arapça yazdığını hatıra bile getirmeden- bir* ***milliyetçi*** *olduğu, Arap ve Fars harsına (kültürüne) karşı Türk harsını koruma gayreti güttüğü gibi gerçekten de hayali ve gülünç davalara kalkışmışlardı."* (**100 Soruda Tasavvuf.** İst. 1985, s. 154-155)

İttihad ve Terakki Hareketi, Kürt sorunu gibi konularda olduğu gibi bu konuda da zoraki ve düzmece araştırmalar yaptırıp, kendi ideolojisi doğrultusunda kamuoyu oluşturmaya çalışıyor. **Dr. Friç (Habil Adem, Naci İsmail Pelister)** gibi İttihadçı aydınlara **Kürtler**'e ilişkin kitap hazırlatan bu Türkçü hareket, **Baha Said** gibilere de **Alevilik-Bektaşilik Araştırması** yaptırıyor. (Bkz. *Nejat Birdoğan: İttihad-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması; Baha Said Bey.)*

İttihadçılar, bu politikalarıyla bir taşla birkaç kuş vurmayı hedeflemektedirler. 1- Osmanlı yönetimlerinin Bektaşi tekkelerini birer misyoner örgütü gibi kullanıp Türkmen Aleviler'i Saray'a ve Müslümanlığa yaklaştırmaya çalışmalarına rağmen, genellikle kırsal kesimde yaşayan bu toplulukları çekmek yeterince gerçekleştirilemedi. İttihadçılar, muhalefet konumuna giren bu tarikattan giderek Kızılbaş topluluklara nüfuz etmeye çalışmaktadır. 2- Tıpkı Arap milliyetçilerinin, Kürtçe Ezidi ve Yezdani kelimelerinden gelen **Yezidilik (Ezidilik)**'i Kürt kimli-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ğinden koparark **Yezid bin Muaviye**'ye dayandırıp kendilerine çekmeye çalışmaları gibi; Türk milliyetçileri de **Kızılbaşlık**'ı **Bektaşilik** aracılığıyla Türklüğe, **Ali**'ye dayandırma yoluyla da **Müslümanlık**'a çekme, dolayısıyla kendilerine yaklaştırma politikası izlemişlerdir.

Oysa, günümüzde **Alevilik** söylemiyle yaygınlaşan öğretinin, inanç ve kültür kaynaklarının Müslümanlıktan değil, eski Ari inanç ve kültürlerden geldiği bilim çevrelerince bilinmekte ve kabul edilmektedir. Türkçe söylemiyle **Kızılbaşlık** kavramının da, Halife Ali'den değil; kırmızı giyinmeyi bir gelenek haline getiren ve kızıl bayrak taşıyan **Mazdekiler**'den ve **Hurremiler**'den geldiği, ayrıca Safevi askerlerinin de başlangıçta kırmızı külah giydikleri bilinmeyen bir şey değildir.

Öyleyse **Kızılbaşlık** ve türevlerinin **Alevilik**'e dönüşmesinin, **İttihadçılık**'la yaşıt olması daha bir anlam kazanmıyor mu? Öyle anlaşılıyor ki, kendilerine özgü bir **Ali kültü** yaratan **Kızılbaşlar** ve **Ali-İlahiler** (**Ali-Haqlar**), bu ismi kendi yorumlarıyla benimsemekte bir sakınca görmeyerek rahatlıkla kabullenmişler.

17. yüzyılda bir Fransız din adamının kaleminden Anadolu dervişi.

[Kaynak-A. Altındal: İslâm ve Avrupa Kültürü, Milliyet, 13.2.1993]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

I-C) İNANÇLARIMIZI TANIYOR MUYUZ?

Gerçekten Kürtler gibi yasaklı bir halk başta olmak üzere toplumumuzun dünden bugüne din, inanç ve kültür kompozisyonunu yeterince biliyor muyuz? Ben yeterince bilmediğimiz inancındayım. Hem nasıl bilebilirdik ki, geçmişte İslâmcılık olarak kendini gösteren resmi ideoloji, daha sonra Kemalizm ve en son da "Türk" mahreçli sözde sosyalist akımlar yüzünden Kürtler, kimliklerinden ve özgül sorunlarından olabildiğince uzaklaştırılmışlar, bir bakıma kendilerine yabancılaştırılmışlardır. Kemalistler'le sözde sosyalistlerin söyleminde Kürt yurtseveri olmak "ırkçı" olmak, Alevilik ve Yezidilik gibi ezilen, horlanan inançlarla ilgilenmek "gericilik"ti. Onlar "sol"a gönül vermiş insanlarımızı bu yöntemle yozlaştırır ve kimliğinden uzaklaştırırken, Türk-İslâm Sentezi değişik kılıklarla gelişip her yanı kuşatıyordu. Bunun için diyorum ki, bizim "Türk" ve "Kemalist" mahreçli sözde "Sol"umuz, bilerek veya bilmeyerek bu kimliksizleştirme sürecine katkı sundu. Onlar "enternasyonalizm" adına Kürt kimliğini reddedip Türklüğe sarılırken; Alevilik öğretisinin arkasız önderi dedelere saldırıp onları etkisizleştirdiler, ancak arkasını devlete dayayan İslâmcı din adamlarına dokunamadılar. Kendi aileleri içinde bile çoğu kez böyle bir yönelişe girmediler. Ve sonunda bugünlere geldik.

Bugün bile Kürt aydınlarının büyük bir bölümü Yezidilik konusunda hemen hiç bir yeterli bilgiye sahip değilken; bakıyoruz Batı dünyası daha 19. yüzyılın başlarından itibaren Yezidilik öğretisiyle yakından ilgilenmiş ve yüzlerce özel ya da genel çalışmada bu konuya değinmiş. Geçmişteki sınırlı değinmeleri biryana bırakırsak, dönemin Osmanlı nezdindeki İngiltere Elçisi Henry Layard'ın Babil ve Ninova kalıntılarında yaptığı incelemeler ve Yezidi lideri Şeyh Nasır'la yaptığı konuşmalar, Yezidi inanç ve geleneklerinin dünyada tanınmasında bir dönemeç oluşturuyor.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıldaki sınırlı değinmeleri biryana bırakılırsa Osmanlı Devleti'nde Yezidilerle ilgili yapılmış ilk bağımsız çalışma, dönemin Musul Valisi Giritli Mustafa Nuri Paşa'nın 1905'de Musul'da yayımladığı **"Abede-i İblis Yahud Taife-i Bagiye-i Yezidiyeye Bir Nazar"** adlı eseridir. Aynı eser 1908 yılında da İstanbul'da yayımlanıyor. Cumhuriyetin başlangıç yıllarında Müderris (Profesör) Mehmet Şerafeddin (Yaltkaya), 1926'da İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) İlâhiyat Fakültesi Mecmuası'nda **"Yezidiler"** üstüne uzun bir makale yayımlıyor. Aynı dergide 1931 yılında da Prof. Semenof'un, daha sonra bizim de notlayarak Kürdoloji Belgeleri adlı çalışmamıza aldığımız **"Küçük Asya Yezidileri"** adlı çeviri-makalesi yayımlanıyor. İslâm Ansiklopedisi'nde, konunun Avrupa'daki en önemli uzmanlarından Dr. Theodor Menzel'in **"Yezidiler"** maddesi, bir başkası tarafından tadil edilerek (değiştirilerek) veriliyor.

Kimi ansiklopedilerdeki ve din tarihlerindeki sınırlı değinmeleri bir yana bırakırsak, diyebiliriz ki konuyla ilgili objektif ve önemli çalışmalardan biri, Kürt yazarı Tevfik Vehbi'nin, Özgürlük Yolu Dergisi'nin Ağustos/Eylül-1976 sayısında yayımlanan **"Irak Kürdistanı'ndaki Hatra'da Mitraizm Kalıntıları ve Yezidilikteki Etkileri"** adlı makalesidir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bunları, yakın tarihte Şevket Beysanoğlu'nun **"Yezidiler"** (Ank. 1988), Murat Öztemir'in **"Yezidiler ve Süryaniler"** (İst. 1988) ve Erol Sever'in **"Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni"** (İst. 1993) adlı küçük oylumlu kitap çalışmaları izliyor. Anılmaya değer önemli bir çalışma olarak da Turgut Akpınar'ın şu makalesini vermemiz gerekiyor: **"Ölmekte Olan Bir Din: Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Âdetleri"** (Tarih ve Toplum, Ocak-995).

Bilindiği gibi Kürtlerin eski dinleri Zerdüştlük ve bu dinin değişik dönemlerdeki varyantlarından olan Mazdekçilik, Hurremilik gibi inançlardı. İslamlıktan önce Kürtlerin büyük bölümü Zerdüşt'tü. Küçük bir bölümü de, sonradan Katolik ve Protestan olarak bölünen Hıristiyanlığa inanıyordu. İslâmlıktan sonra önemli bir bölümü Müslüman olsa da, eski dinlerini bırakmayanlar oldukça fazlaydı. Kızılbaş/Alevi Kürtlerle Ahlê Haq Kürtler ve Yezidi Kürtlerin din ve inançları; kuralları ve kökeniyle Zerdüştlüğe ve onun varyantlarına dayanıyordu. Özellikle günümüzde Kürt kimlikli bir din olan Yezidi dini, Zerdüştlüğün değiştirilmiş bir kopyası gibidir. Kuşkusuz kimi inanç ve kültür kaynaklarıyla, Zerdüştlüğü de beslemiş olan daha eski din ve kültürlere dayandığını söylemeliyiz.

Büyük bölümü Mezopotamya'da ortaya çıkan dinler ve bunların kutsal kitapları, o ülkelerde yaşayan insanların diline göre iniyordu(!) Nitekim **Zend-Avesta** eski Med/Pers diliyle; **Tevrat, İncil** İbranice; **Kuran** Arapça; Yezidi dininin kutsal kitabı **Mushafê Reş** ise Kürtçe'dir. Yezidilerin kutsal lideri kabul edilen **Şeyh Adi İlahileri** Kürtçe olduğu gibi, tüm töre ve törenler de Kürtçe yürütülüyordu. Törenlerde okunan dualar da Kürtçe'ydi. Yezidilerin diğer kutsal kitabı **"Kitab-ı Cilve"**nin de aslının Kürtçe olduğuna ve sonradan Arapça'ya çevrildiğine inanılıyor. Bu kitapların bugün elimizde, küçük farklılıklarla hem Kürtçe hem de Arapça metinleri bulunuyor. (Bkz. M. Bittner: **Die heiligen Bücher der Jeziden oder Taufelsanbeter (Kurdish und Arabish)**, Viyana, 1913)

Yezidilerin kutsal kitabı, Tanrı'nın "güzel Kürt diliyle" konuştuğunu söyleyerek, milliyetçilikten de ileriye gidiyordu. Ünlü Kürt aydını Celadet Bedirhan, *"Bütün bunlar incelendiğinde, sadece Kürtlerin Zerdüştlüğe bağlı kaldıkları, diğerlerinin yani Pars ve Hindistan Farisilerinin bu inanca sadık kalmadıkları görülür. Yezidi dini, Kürtlerin dininin değişime uğramış biçimidir. Bugün bile, Kürtler arasında ister Yezidi ister Müslüman veya Hıristiyan olsun; eskiden Zerdüştlüğe inanmış olmalarından ileri gelen birçok ortak geleneğe rastlanır. Yine günümüzde, bütün Müslüman veya Yezidi Kürtleri için en kutsal yemin, (Cizre'nin yıkıntıları içinde kayboluş Kara Kitap üzerine) anlamına gelen Be Moshafê Reş qavile Cezire"dir. Bir inanışa göre, Mushafê Reş, İslamlıktan önce Cizre'nin yıkıntıları arasında yitmiştir."* (Bkz. Kürdoloji Belgeleri, s. 68)

Bilindiği gibi Müslüman Araplar, Yezidileri kendilerine bağlamak için Yezidiliğin Muaviye'nin oğlu Yezid'den geldiğini ileri sürerlerdi. Oysa Yezidi adının Yezid'le hiç bir ilgisi yoktur. Yezid adı, Kürtçe'deki **Êzidi ve Yezdani** kelimesinden gelmekte ve İlâhi, Tanrısal anlamına gelmektedir. Alevi Kürtlerin Ali'ye **"Şêr-ê Yezdan"** demeleri bu bakımdan anlamlıdır. Öbür yorum, yayılmacı Arap Müslümanlığının, Yezidi Kürtleri Araplığa ve Müslümanlığa çekme çabasından kaynaklanmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Öte yandan, halk arasındaki **"Varma Yezid'in yanına /Kokusu siner tenine"** deyişi de sanıldığı gibi Yezidi Kürtler için değil, Alevi Kürtler tarafından softa Müslümanlar ve egemen durumundaki Müslüman Türkler için söylenmektedir.

Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Şark İlleri Asayiş Müşavirliğine atanan Hasan Reşit Tankut, 1928 yılında hazırladığı bir gizli raporda şöyle diyor:

"Osmanlı ve Osmanlı'yı ifade eden Türk isminden istikrah ettiği için Ali-İlâhi Zazalar, kendisini fuzulice görmeye adanmış gitmiştir. Türk milletinin yakın vakte kadar ıslah olmamış yaralarından biri olan Dersim, bu nevi insanlarla meskundur. Bunlar da tıpkı Sivas, Tokat ve Canik Dağlarında ve ovalarında ya şayan Kızılbaşlar gibi:

Varma Yezid'in yanına,

Kokusu siner tenine.

derler ve ***Yezid****, onlarca Türk'tür."* (Kürtler ve Ul. Dem. Müc. s. 516)

Tabii buna, Alevilikte haksızlığın simgesi olarak görülen Yezid'in yolunu izleyen fanatik Müslümanları da eklemek gerekiyor.

I-Ç) ALEVİLİK'TE ZERDÜŞTÎLİK İZLERİ

1750-1820 yılları arasında yaşamış olan Fransız araştırmacı **Kont de François Volney**, ***"Les Ruines"*** (Kalıntılar) adlı kitabında; bütün din adamlarını biraraya getirip tartıştırırken, ***Zerdüştçü*** din adamına şöyle dedirtmektedir: *"Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar; iddialarınızın anlamı ne olursa olsun, sizler kendi manevi varlık aleminiz içinde* ***Zarathushtra****'nın yolunu şaşırmış çocuklarından başka bir şey değilsiniz."* (Bkz. age'den aktarılarak, Sami Solmaz: ***Ateşe Tapmayanlar: Zarathushtra***, Cumhuriyet Dergi, 11-17 Ağustos 1995)

Kuşkusuz Volney'in bu belirlemesinde büyük gerçek vardır. Çünkü MÖ 683 yılında doğduğu bilinen Kürt kökenli *Zarathuhtra (Zerdüşt)*, tanrı-insan kimliğindeki *Ahuramazda*'dan esinlenerek ilk yazılı kutsal kitap ***Avesta'***yı ortaya çıkarıyor. Bundan 300 yıl sonra ***Tevrat***, ondan 300 yıl sonra ***İncil***, ondan 600 yıl sonra da ***Kur'an*** ortaya çıkıyor. Zerdüşt Avesta'yı bir insan-tanrı olan Ahuramazda'nın emri olarak yansıtırken; diğerleri Zerdüşt'ten esinlenerek kendi çıkardıkları kitapları bir *"gaybi tanrı"*ya atfetmişlerdir. Bu kitaplar incelendiğinde, öncekinden sonrakine doğru aralarında büyük benzerlikler olduğu görülür.

Ancak şu var ki, bu elçilerin tamamı kutsal kitaplarını kendi toplum ve sınıf çıkarlarına uyarlamışlardır. Sözgelimi **Tevrat**'ta **Yahudilik, Kur'an**'da **Arap** yandaşlığı öne çıkar. Bu konuda sayısız örnekler vermek mümkündür, ancak asıl konumuz bu değil.

Genellikle egemen güçlerin öğretisi olarak ortaya çıkan bu resmi-dinler karşısında halk tabakaları farklı bir çizgi izlerler. Okumuş egemen seçkinler sınıfı, genellikle yeni gelen başat dinin etkisinde kalırken; bundan az etkilenen halk tabakaları çoğunlukla eski inanç ve kültürlerini devam ettirirler. Egemen yeni din

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

karşısında eski inanç ve kültürlerini sürdürürken de çoğu kez yukarıdan gelecek zararlardan korunmak için bir *gizlilik* içine girerler. Böylece *halkçı* karakterli ve *gizli* nitelikte dinler çıkar ortaya. İşte Anadolu ve Kuzey Kürdistan'daki **Kızılbaşlık, Alevilik** ve **Yezidilik**; Doğu Kürdistan ve İran'daki **Ahle Haklık** (**Ali-İlahilik**), Güney Kürdistan'daki **Kakailik, Yezidilik** ve **Nusayrilik**, bu toplumsal oluşumun ürünü ***"gizli halk dinleri"***dir.

Bu dinlerın bir ortak özelliği de, bu dinlerde *dinsel hiyerarşi*'nin bulunmasıdır. Bilindiği gibi İslamlıkta böyle bir hiyerarşi yoktur. Bu arada Kürtler'in aşiret yapısında da *şeyhlerin, halifelerin ve mirlerin, ağaların* yanyana sıralanması da dikkat çekicidir. Öte yandan, Müslüman Kürtler'in de daha çok **Abdülkadir Geylani** gibi bir Kürd'ün önderlik ettiği *Kadirilik* veya **Mevlana Halid** gibi bir Kürd'ün önderlik ettiği *Nakşibendi tarikatının Halidiye koluna* bağlandıkları görülüyor.

Ünlü Kürdolog Bazil Nikitin, bu gerçekliği şöyle belirliyor: *"Müslüman Kürd'ün belirgin özellikleri, hak mezheplere biraz aykırı düşen ya da genellikle aykırı düşen bir mistisizmde toplanmaktadır."*

Nikitin, M. Driver'in şu belirlemesini de sözlerine ekliyor: *"...Kimi zaman İslamiyetin pagancı batıl inançlara ve tuhaf ayin usullerine karışmış bir biçimde rastlanmaktadır. Bunların çoğunda da **Zerdüştçülüğe, Budizme** ve başka eski dinlere benzeyen noktalar vardır. İbnül-Esir bunları* (**müşrikin:** Allah'a ortaklık koşanlar M. B.) *olarak adlandırmakta, çoktanrılı, putatapar nitelikte bulmaktadır."* (B. Nikitin: **Kürtler**, Özgürlük Yolu Yay. 1986, s. 383-384)

Nikitin, ***"Kürt halk dini"*** olarak nitelendirdiği yukarıdaki heterodoks inançlardaki **"ateş kültü"**nden yola çıkarak şu sonuca varıyor: *"Bütün bu belirtiler karşısında, Kürtler'de bazı **Zerdüştçü** kalıntıların bulunduğunu kabul etmek doğru gibi görünüyor."* (age, s. 406)

Yezidilik'le **Ahle Haq**'ın Kürtler'e özgü inançlar olmasının ve kutsal metinlerinin Kürtçe olmasının ötesinde, her iki dinde kutsal melekler arasına mutasavvıf-şair ve düşünür niteliğindeki Kürt büyükleri de girer. Sözgelimi Kürt kökenli mutasavvıf **Hallac-ı Mansur**, Yezidilik'te kutsanan 7 melekten biridir. Bilindiği gibi Mansur, Müslümanlarca çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Bunun gibi Ahle Haq (Ali-İlahilik) dininde de, şiirlerini Goranice yazan ünlü Kürt mutasavvıf şairi **Baba Tahir Uryan**, kutsanan melekler arasında sayılmaktadır. Öte yandan, Anadolu ve Kürdistan Aleviliğindeki *"yedi büyük Alevi ozanı"* belirlemesi de, -ki bunlar arasında **Seyyid Nesimi, Şah İsmail (Hatayi)** ve **Fuzuli** gibi Kürt kökenli şairler de vardır-Yezidilik ve Ahle Haq'daki *"Yedi Melek"* kültünü çağrıştırıyor. Bu ise bize *melek-insan"* ve *"tanrı-insan"* kültünü anımsatmaktadır.

Alevilik'teki **Zerdüştilik** izleri ise, bir kitap boyutunda işlenebilecek ölçüde yoğundur. Ancak biz burada ana başlıklar halinde kısa değinmelerle yetineceğiz:

1- Zerdüştilik'te de "tanrı" bir "insan" (Ahuramazda) kimliğindedir; Alevilik'te de (başta yeniden yaratılan Ali olmak üzere tüm *insan-ı kamil*'ler).

2- Zerdüşt, Mazda'ya atfettiği kendi kitabı *Avesta*'yı kutsar; Aleviler kendi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

önderlerince yazılan ve *ayet* olarak nitelendirdikleri kendi *deyişler*'ini.

3- *Newroz* başta olmak üzere, kış ve ilkbaharda yoğunlaşan kimi bayramlar birbirine çok yakındır.

4- Güneş, ay, ateş ve ocak Zerdüştlük'te de kutsanmaktadır, Alevilik'te de. Bilindiği gibi, Zerdüştlük'te ateş aydınlığın ve iyiliğin simgesi olduğu için kutsaldır. Alevi Kürtler'de de güneş ışıklarının ve ateş yanan ocağın ayrı bir yeri vardır. Bunun yanında Alevi cemlerinde görev alanlardan biri de *çerağcı*'dır ve bu görevli kandilleri yakar.

5- Bedenin ölmesi, ruhun devamlılığı iki öğretide de ortaktır. Alevilik bunu *"Ölür ise ten ölür, canlar ölesi değil"* biçiminde şiirleştirir.

6- Tek kadınla evlilik ve çiftlerin birbirini boşamaması, iki dinde de ortaktır.

7- Zerdüştilik'te süt kardeşliği, Alevilik'te süt ve müsahip kardeşlerin birbirleriyle evlenmemeleri ortak bir özelliktir.

8- Doğadaki kimi varlıklar gibi ağaçların kutsanması, iki öğretide de esastır.

9- Bilindiği gibi Zerdüşt, bir Med boyu olan Magiler'in soylu bir ailesinden gelmektedir. Magiler'in büyük bir çoğunluğu sihir ve büyüyle uğraşmaktaydılar. (İngilizcedeki *magic: sihir, büyü* sözünün de buradan geldiğini sanıyorum.) Sihir ve büyü göstermek, bilindiği gibi Alevi pirlerinin de önemli özelliklerindendir. (Sünni Kürt tarikatlarındaki sihirli gösteriler de bu geleneğin ürünü olmalı.)

10- Bilindiği gibi Avesta'nın manzum lirik parçaları niteliğindeki Gathalar bölümünde dini inanç alanında şarkı ve şiirlerin okunması, müzikal estrümanların kullanılması geleneği vardır. Alevi törenlerinde sazın, semahın ve demin özge bir yeri olduğu bilinmektedir.

11- Gerek Zerdüştilik'te gerekse Alevilik'te *kemer* simgesel bir nitelik taşır. "Yünden örme bu kuşak, kırmızı renklidir. Alevi gülbanglarında (dua) bu olgu *17 kemer-best* olarak geçer."

12- Alevilik'teki *"eline, diline, beline sabip ol"* belgisinin de Zerdüştlük'ten geldiği söylenmektedir. (Bkz. Dr. Cemşid Bender: ***Aleviliğin Tarihi Kökeni***, 6 Ağustos 1995)

13- Cem *(Cıvat)* gibi dinsel törenlerde, yargılananların *dara kaldırılması*, suçsuz bulunanların ya da cezasını çekenlerin *dardan indirilmesi* uygulaması Zerdüştlük'ten Aleviliğe geçen özelliklerdendir. (Bkz. E. Xemgin: ***Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi***, Berfin Yay. İst. 1995, s. 189-190)

14- Zerdüştlük'te, sonraki göksel dinlere *Sırat Köprüsü* olarak geçen bir *Cinvat Köprüsü* inancı vardır. İnsanların sevap ve günahlarının sorgulanacağı ve tartılacağı bu *Cinvat Köprüsü* anlayışı, Alevilik'te bu dünyada ve farklı biçimde algılanmakta ve uygulanmaktadır. Aynı zamanda bir *halk mahkemesi* görevi yapan Alevi cemlerine Kürdistan'da ***"cıvat"*** denmektedir. (Bkz. Peter, J. Bumke: ***Dersim'de Kızılbaş Kürtler-Marjinalite ve Rafızilik***; **Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları** içinde, Öz-Ge Yay. 1991, s. 172)

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Bu örnekleri alabildiğine çoğaltmak mümkündür. Ancak bu karşılaştırma bile, yaklaşık 2600 yıl önceki bir dinin, ***"heterodoks Kürt din ve inançları"*** üzerinde ne derin izler bıraktığını göstermeye yetiyor, sanırız. Açıktır ki, bunun temel nedeni de bu toplulukların genellikle halk tabakaları içinde ve kırsal kesimlerde yer almasıdır.

Zerdüşt dininde her doğan çocuk ve her ölen insan için bir ağaç dikilir. Bu inançla dikilmiş binlerce yıllık ağaçlar vardır. Bu ağaçların adı **Abergu** *'dur ve kutsal sayılmaktadır.*

[Kaynak-Sami Solmaz: **Ateşe Tapmayanlar/Zarathushtra** *, Cumhuriyet Hafta, 11-17 Ağustos-1995]*

Çakçak Dağları'nda bulunan **Pire Saba**, *Zerdüştlerin kutsal ziyaret yeridir. Her yıl 15-18 Haziran arasında dünyanın her yerinden insanlar, burayı ziyarete gelirler.*

[Kaynak-agy.]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

I-D) ALEVİLİKLE YEZİDİLİK ARASINDA BENZER ÇİZGİLER

Bugüne kadar yüzlerce bağımsız ya da genel çalışmaya konu olmuş Kürt kimlikli **Yezidilik** kuşkusuz giderek azalan mensuplarına rağmen daha birçok incelemeye konu olacaktır. Özellikle giderek gelişen Kürdoloji bilimi, ister istemez bu inanç ve kültür üzerinde yoğunlaşacaktır. Çünkü bir bütün olarak Yezidiliğin kutsal metinleri ve sözlü geleneğe dayalı Yezidi kültü, Kürdistan uygarlığını aydınlatmak açısından önemli öğeler taşıyor.

Burada ayrıntıya girmeden, konuyla ilgili belirlemelerimi satırbaşları halinde aktarmak istiyorum:

1-Yezidiler, Şeytan tapıcıları değildir.

2-Yezidilik, İslâmiyetten değil geçmişi Sümer uygarlığına kadar götürülebilecek eski kültürlerden ve özellikle Zerdüştlük ve türevlerinden kaynaklanan bir dindir.

3-Yezidiliğin kuramlaştırıcısı sayılan **Şeyh Adi bin Musafir**, büyük bir mutasavvıftır.

4-Tasavvuf da İslâmlıkla doğrudan ilişkili bir öğreti değildir. Tasavvuf, Tanrısal gücü insandan giderek yakalamadır. "İslâm Tasavvufu" denen şey, tasavvuf felsefesinin zorunluluktan kimi İslâmi parolalarla yaşatılmış biçimidir. Çünkü İslâmlık, tasavvufla kesinlikle bağdaşamayacak katı kurallardan oluşan bir dindir.

5-Yezidilik, Zerdüştçülükten önemli ölçüde etkilenmiştir, ancak onun motamot bir devamı değil, değişime uğramış devamı niteliğindedir. Dualizmden (iyilik-kötülük Tanrılarını kabullenme) Monizm'e (tek Tanrılık) geçiş gibi. Burada "kötülük" ilkesi reddediliyor. Alevilikteki **"hayır ve şer yapmak insanın elindedir"** ilkesi Yezidilikte de geçerlidir. Aslında Yezidilik, "kötülük" ilkesini reddettiği için, başta Müslümanlık olmak üzere diğer egemen dinlerce **"İblis veya Şeytan tapıcılığı"** ile suçlanmıştır.

6-Yezidiliğin etkilendiği din ve inançlar şöyle sıralanabilir:

Zerdüştçülük: Dualizmi çağrıştıran hususlar, İyilik Prensibi, Toprak-Su-Ateş-Ağaç kültü, gök cisimleri ve özellikle Güneşe tapınma.

Şamanizm: Gömme âdetleri, dans ve raks. (Bkz. T. Akpınar: **Yezidîlik**.)

Sabîlik: Tenasüh (Ruhun göçü).

Manihaizm: Temizlenme esasları.

Musevilik: Sünnet olma, domuz eti yasağı.

Hıristiyanlık: Eski ve Yeni Ahdin kutsal sayılması, İsa'nın yeniden geleceği inancı, her yıl İsa adına kurban.

Nesturilik: Vaftiz, Akşam Yemeği, Şaraplı Ekmek Ayini, evlenirken kiliseleri ziyaret.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İslâmiyet: Farklı nitelikte de olsa oruç ve kurban kesme.

Tasavvuf: Vahdet-i Vücut felsefesi, gizli ibadet, inançları gizli tutma büyük mutasavvıfların mezar ve türbelerine büyük saygı gösterilmesi.

7-Yezidilik, bir **karma din** olduğu gibi, aynı zamanda Kürdistan'ın orta bölgelerinde dağlık alanlarda örgütlenen bir **halk dini**'dir. Kürdistani bir halk dini olduğu için de, dışardan bu dine girilmesi imkânsızdır. Yezidi bir ana-babadan olmayan Yezidi olamaz. Bu yönüyle de Kızılbaş-Aleviliğine benzer; özellikle Kürt Aleviliğine.

8-Yöntem ve içerik olarak birbirine benzeyen Yezidilikte ve Alevilikte misyonerlik yoktur; dinlerini yayma gibi bir amaç güdülmez. Tersine dışarıya karşı korunma dürtü ve anlayışı egemendir.

9-Yezidilikte tanrısal güç Melekê Tavus'un şahsında simgeleşir. Bu nedenle o, Yezidiliğin en kutsal varlığıdır. Melekê Tavus'tan sonra en kutsal varlık, bu dinin 12. yüzyıldaki kuramlaştırıcısı Şeyh Adi bin Musafir'dir. Şeyh Adi, Kürdistan'ın ortalarına rastlayan Hakkari'de Zerdüştiliği yeniden yorumlayarak Yezidilik dinini yeniden biçimlendirmiştir. **Kitabü'l-Cilve**'nin bu aşamada ona vahyedildiğine inanılır. O kendisini bir peygamberden de öte bir Tanrı-İnsan olarak sunar. Bu yönüyle de Alevi kültünün yeniden biçimlendirdiği Ali-İlâhi'ye benzer.

10-Kökleri dörtbin yıl kadar gerilere götürülen Yezidilik inancının da başlangıçta doğrudan yazılı kitabı yoktur. Daha çok sözlü kural ve geleneklere dayanır. Ancak 12. yüzyılda Şeyh Adi'ye Melekê Tavus'ça vahyedildiği söylenen **Kitabu'l-Cilve** ile **Şeyh Adi Kasideleri** (İlâhileri) ile bundan yaklaşık ikiyüz yıl sonra Hasan el-Basri tarafından yeniden yazıldığı söylenen **Mushafê Reş**, bu dinin yazılı teorik çerçevesini oluşturur. Ancak tıpkı Alevilikte olduğu gibi, sonradan kaleme alınan bu metinler, çoğu kez Yezidiliği tümüyle anlatmaya ve yansıtmaya yetmez. Bu nedenle daha çok sözlü gelenekler egemendir.

11-Bugün elimizde bu kutsal kitapların hem Kürtçe hem de Arapça metinleri bulunmaktadır. Kutsal kitaplar, Kürt dilinin Kurmanci lehçesiyle (Mukri lehçesi) ve özel şifreli bir yazıyla yazılmıştır. Özel şifreli bir yazıyla yazılmalarının nedeni, onların başkaları tarafından okunmasını önlemek içindir. Yezidiliğin kutsal kitap ve metinleriyle duaları tümüyle **Kürtçe**'dir. Bu da, Yezidiliğin Kürt kimlikli bir din olduğunu göstermektedir. Yezidilik, Kürt yurtseverliğiyle yoğrulmuş bir söylem taşır. Bu inanca göre Tanrı da Kürtçe konuşmakta ve Cennette de Kürt dili konuşulmaktadır!..

12-Hıristiyanlıkta Tanrı'nın **Baba-Oğul-Ruh** teslisiyle (üçte-birlik, üçleme) Alevilikte de bunun **Allah-Muhammed-Ali** üçlemesiyle ifade edilmesi prensibi Yezidilikte yerini **Tanrı-Melekê Tavus-Şeyh Adi** üçlemesiyle bırakır.

13-Aleviliğin "Ali taraftarları" olarak sunulması nasıl yanlışsa, Yezidiliğin Emevi halifesi "Yezid taraftarlığı" olarak sunulması da Araplarca kasten türetilmiştir ve öylesine yanlıştır. Aleviliğin eski ve asıl söylemi **Surh-ser, Kızılbaş, Ahlê Haq** vs. olduğu gibi, Yezidiliğinki de **"Ezdey, İzidi"** ya da **"Yezdanî"**dir. Gerisi zorlama ve yakıştırmadır, bu inançları özünden saptırmadır. Bu konuda da

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yezidilikle Alevilik arasında büyük benzerlikler vardır. İki inanç dışarıya karşı kendini açıkça ifade edemediği ve savunamadığı için, egemen dinler onlar adına - kendi çıkarlarına uygun-yorumlar yapmaktadır.

14-Yezidilikte ve Alevilikte dinsel hiyerarşi önemli ölçüde tasavvuftan alınmıştır. Dini metinler de tasavvuf gizemciliği ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Alevilikteki **Mürşidlerle** Yezidilikteki **Şeyhler**; Alevilikteki **Pirler** ya da **Dedelerle** Yezidilikteki **Pirler**; Alevilikteki **Zâkirlerle** Yezidilikteki **Kavvallar**; Alevilikteki **Semazenlerle** Yezidilikteki **Koçaklar**; Alevilikteki **Gözcü** ve **Çerağcı** ile Yezidilikteki **Avanlar** aynı konumdadır. Alevilikteki **Müsahip Kardeşliğin** yerini Yezidilikte **Ahiret Kardeşliği** alıyor.

15-Dünyanın ve insanın kökenine, ruhun yeniden dirilmesine ve bir vücuttan diğerine geçmesine ilişkin benzerlikler, tasavvuftan alınan ortak özelliklerdir.

16-Alevilik ve Ahlê Haq inançlarında olduğu gibi "Melekler Kültü"ne dayanan Yezidiliğin de Tanrı'dan inen kutsal kitabı yoktur. Ancak Melekê Tavus'a ve Şeyh Adi'ye atfedilen kitapları vardır. Zaten Yezidilikte yedi kutsal melek, şeyh konumundaki din ulalarının şahsında somutlaştırılır. Yani Alevilikle Ahlê Haq'taki **İmamlık** Yezidilik'de **Melek**'le karşılanır.

17-Doğan güneşe üç kez eğilip selam vermek, bayramlarda ve törenlerde şarkılar söylemek Yezidilerle Alevilerin ortak özelliklerindendir. (Sosyal yaşamdaki diğer benzerlikler için bkz. M. Çem: **"Yezidi ve Alevi Kürt Gelenekleriyle İlgili Bir Karşılaştırma", Alevilik Sorunu** içinde, Stockholm, 1995)

18-Şeyh Adi bin Musafir'in yeniden biçimlendirdiği Yezidilik'le Müslümanlık arasında 12. yüzyıldan itibaren açık çelişkiler, dahası düşmanlıklar yaşandı. Bu tarihten sonra Yezidilere karşı girişilen soykırımlar, Yezidiliği Alevilik gibi daha kapalı ve gizemli bir inanç haline getirdi. Son önemli katliamlar 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlılar'ca, 19. yüzyılda bunlara ek olarak Müslüman Kürtlerce Yezidi Kürtlere karşı uygulandı. Bundan dolayıdır ki, mensupları hızla azalan bir din olageldi Yezidilik ve bugün **"ölmekte olan bir din"** olarak anılıyor ne yazık ki. Oysa bu, herşeyden önce kültür için bir kayıptır.

Bundan dolayıdır ki, biçim inanç bağlamında da olsa kültürümüze sahip çıkmamız, her zamankinden daha büyük bir önem taşıyor...

I-E) ALEVİLİKLE AHLÊ HAQ'LIK ARASINDA BENZER ÇİZGİLER

Alevilik'le Yezidilik'in yanısıra İslami olmadığı halde Müslümanlık çatısı altında gösterilmeye çalışılan dinsel öğretilerden biri de ***Ahlê Haq*** dinidir. ***Ali-İlahilik, Ali-Haqlık, Yarsanilik*** ve Güney Kürdistan'da ***Kakilik*** *(Kardeşlik)* olarak adlandırılan Kürtler arasında örgütlü bu din ile *Alevilik* ve *Yezidilik*, melek kültüne bağlı **kardeş dinler** kategorisindendir.

Doğal olarak bu dinlerin üçü arasında, gerek inanç ve kültür kaynakları, gerekse ibadet yöntemleri konusunda büyük benzerlikler vardır. Ermeni Hıristiyanlığı olan *Gregoryanlık*'la, Arap Hıristiyanlığı kabul edilen *Nusayrilik*'le de bir-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Dersimli bir Alevi Kürt, Zerdüşt inancından bir etkilenmeyle *güneşe karşı dua ederken.*

19. yüzyılda bir Yezidi Kürdü. Yezidi Kürtler'in çoğunluğunun Dersim'den göçtükleri söylenir. Aralarındaki tip ve yapı benzerliği inkâr edilemez.

çok benzerlikler gösterirler. Esasen, bu öğretilerin tümü arasında gerek felsefe ve düşünce dokusu, gerekse ibadet biçimleri açısından sayısız ortak bileşkeler vardır.

Biz burada, **Alevilik**'le **Ahlê Haq** dinleri arasında benzer çizgileri özetle yansıtmak istiyoruz.

1- **Alevilik** de bugün Kızılbaşlık, Bektaşilik vb. birçok öğretinin ortak adı olmuş: **Ahlê Haqlık** da Tayıfasanlık ve Yarsanilik gibi birçok öğretinin ortak adı. (Tayıfasanlık, Bektaşiler gibi daha çok kasaba ve şehir çevresinde örgütlüdür.)

2- Alevilik özellikle Kürdistan'da *Ali-İlahi Kızılbaşlığı* olarak anılır; Ahlê Haq ise aynı zamanda *Ali-İlahilik* ve *Ali-Haqlık* olarak da adlandırılıyor.

3- Her iki öğretinin gerçek izleyicileri, bilgilenme ve olgunlaşma sürecinin **Şeriat** *(Kanun)*, **Tarikat** *(Yol)*, **Marifet** *(Gnosis)* aşamalarını geride bırakıp **Hakikat** *(Gerçek)* aşamasına ulaştıklarına inanırlar.

4- Alevilik'teki **12 İmam**'lığın yerini, Ahlê Haq'da **12 Hanedan** veya **Silsile** alıyor. Zaten 12 İmam da bir "silsile"ye bağlanıyor.

5- Ahlê Haq inancında Tanrı'nın yedi *"donu"* ve her birine eşlik eden melekler vardır. Melek kültüne bağlı bir **inanç** olarak bu yönüyle aynı zamanda **Yezidilik**'e benzer.

6- Ahlê Haq inancında, Tanrı'nın ilk donu (görünümü) kabul edilen *Khawandigar* (dünyanın yaratıcısı), ikinci aşamada yerini *Ali*'ye bırakır. Bilindiği gibi Alevilik'te de *Ali* bir "Tanrısal güç"tür, giderek Tanrı'nın bir görünümüdür. Yezidilik'te *Şeyh Adi bin Musafir*'in kutsal bir önder olarak öne çıkması gibi, Ahlê Haq inancında da *Sultan Sohak* adı belirgin-simgesel kutsal güç olarak öne çıkıyor.

7- Sultan Sohak'ın karısıyla varettiği kutsal *Yediler*, aynı zamanda Ahlê Haq dininin yedi kolunun kurucularıdır. Bu alt kollara ***Ocak*** denir ve bu kollar daha sonra 12'ye çıkarılmıştır, *12 Halifelik*'te olduğu gibi. Öte yandan, bilindiği gibi Alevilik'te 12 temel *Dede Ocağı* kabul edilir ve bu ocakların tümü de Dersim kaynaklıdır. Tanrısal kişilikler olarak görülen bu kutsal ocaklar şunlardır: **Kureyş** (Seyyid Mahmud Hayrani), **Bamasor** (Baba Mansur), **Düzgün Baba** (Şah Haydar), **Sultan Hıdır** (Üryan Hıdır/Hızır Üryan), **Munzur Baba, Ağuçan, Şıh Delili Berhecan, Sarı Saltuk** (Sarı İsmail), **Seyyit Koca Süleyman, Seyyit Gabani, Şıh Hüsamettin Aseli** ve **Derviş Cemal.** (Bkz. E. Danık: ***"Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Mitolojisi ve Pantheonu Üzerine"***, Birikim der. Ağustos-1966)

8- Alevilik'teki *Kırklar Meclisi*'nin yerini, Ahlê Haq'ta *Kırk Güç (Çihıltan)* alır.

9- Alevilik'teki *Yetmişiki Millet*'in yerini, Ahlê Haq'da *Yetmişikiler Grubu* alır.

10- Alevi töre ve törenlerindeki hizmet kapılarından bazıları Ahlê Haq'da *72 Korumacı, 366 Cesur Savaşçı, 444 Çırağcı, 9900 Hizmetçi* biçimiyle yaşar.

11- Gizli din kategorisindeki Alevilik'le Ahlê Haq arasında ibadet biçimi konusunda da birçok benzerlik vardır:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

- İkisi de *Cem*'e *(Cıwat, Meclis)* büyük önem verir.

- Cemlere kadınlar da katıldığı için, kadın-erkek eşitliğini kabul etmeyen Sünni inançlarca her ikisi de *"mum söndürmek"*'le suçlanmışlardır.

- Ahlê Haq'da *dervişler* saz ile zikr yaparlar. Her dervişin bir *Pir*'i ve *Mürşid*'i olması gerekir. Aynı şeyi Alevi Kürtler'de *Pir* ya da *Zakir* yapar. *Pirlik* ve *Mürşidlik* bilindiği gibi Alevilik'te de temel dinsel makamlardır.

- Elle ateş tutma ya da kurban etini kaynar kazandan elle çıkarma gibi gelenekler, iki dinde de ortaktır.

12- *Musahip-Kardeşlik* kurumu ve geleneği, her iki inançta da geçerlidir. Yezidilik'te bu kurum, *Ahiret Kardeşliği* adını alır.

13- Geçmişte saç ve sakala, daha sonralarıysa bıyığa bıçak vurmama (kestirmeme, kıl düşürmeme) her iki öğretide de ortak özelliklerdir.

14- Her iki dinin de belli bir kutsal kitabı yoktur. ***Ahlê Haq*** kendine *Gerçeğin Dini* derken; ***Aleviler*** *"Hakikatın Nuru"*nu temsil ettiklerini söylerler.

15- Her iki din de, genellikle yoksul sınıf ve tabakalar arasında ve kırsal kesimde örgütlenmiştir.

16- Her iki din de ***Zerdüştlük***'ten etkilenmiş.

Alevilik'le Ahlê Haq arasındaki benzer çizgileri ve ortak bileşkeleri daha da artırmak mümkündür. Ancak burada sıralanan benzerlikler bile, inanç ve kültür kaynakları ortak ya da birbirine yakın toplulukların ortak ya da benzer öğretilere sahip olacaklarını açıkça gösteriyor. Ancak işin acı yanı, Batılılar 19. yüzyıldan başlayarak bu din ve öğretiler üstüne sayısız çalışma yaparken; bu öğretilerin mensubu Kürtler de dahil Doğuluların, İran-Kürdistan-Mezopotamya-Anadolu coğrafyasındaki dinsel-inançsal-kültürel yapılanmayı yeterince bilmemeleridir.

I-F) ALEVİLİKLE HIRİSTİYANLIK ARASINDA BENZER ÇİZGİLER

Atatürk'ün danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut**, Anadolu ve Kürdistan'la ilgili olarak 1938 yılında yönetime verdiği gizli bir ***Etno Politik (Demografi)*** raporunda; ***"Gizli Dinler"*** arabaşlığı altında şu din ve öğretileri sıralıyor: **"Alevilik, Bektaşilik, Kızılbaşlık, İsmaililik, Dürzilik, Nusayrilik, Yezidi dini, Masonluk, Yahudi dönmeliği, Babiler (Bahailik)."** (Bkz. M. Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri*; s. 215)

Bunlardan **Bektaşilik**'in II. Mahmud döneminde etkisizleştirildiği, ancak daha sonra İttihadçılar tarafından yeniden özendirilip örgütlendirildiği ve kullanıldığı biliniyor. Kemalist yönetim, 1925'ten sonra "tekke ve zaviyeleri kapatma savıyla" bu tarikatın tekkelerini de Kürt kimlikli diğer tekkelerle birlikte kapatmış, ancak 1927 yılında çıkardığı bir yasayla Türk kimlikli Bektaşi tekkelerini yeniden serbest bırakmıştır.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınları arasında örgütlenen **Masonluk**, daha sonra yasaklanmasına rağmen günümüzde alabildiğine meşruiyet ve etkinlik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kazanmıştır. **Kızılbaşlık** ve **Alevilik** dışındaki din ve öğretiler ise, yasak politikalarından ve egemen dinsel baskılardan dolayı ya alabildiğine küçülmüş ya da kılık değiştirerek yaşayabilmişlerdir. Bunlardan **Dürzilik, Nusayrilik** ve **Bahailik**, daha çok Hıristiyanlık izleri taşıdıklarından baskılanmışlar ve mevzii kalmışlardır. Sümerler'den bu yana çeşitli din ve kültürlerden etkilenerek oluşan Kürdistani nitelikteki bir karma din olan **Yezidilik** ise, yine egemen Sünni-Müslüman Kürt yönetimlerinin ve dindarlığının etkisiyle alabildiğine küçülen bir din konumuna gelmiştir. Bir zamanlar İran'da, Basra Körfezi'nde ve Mezopotamya'da son derece güçlü ve yaygın olan **İsmaililik**, günümüz Anadolu'sunda ve Türkiye Kürdistanı'nda bir varlık göstermemektedir. **Yahudi dönmeliği** ise ya başka inançlar içinde erimiş ya da aslına dönüşmüştür.

Geçmişte çeşitli adların yanısıra Türkçe söylemiyle **Kızılbaşlık** olarak anılan öğreti ise günümüzde **Alevilik** adıyla yaygınlık kazanmış bulunuyor. Bu öğreti, kimilerince *mezhep*, kimilerince *tarikat*, kimilerince bir *felsefe ve yaşama biçimi*, kimilerince *emekçi sınıf ideolojisi ve kültürü*, kimilerince de bir *din* olarak kabul ediliyor. **Alevilik**'i bir *din* olarak görenlerden biri de, yukardaki gizli raporun sahibi **Tankut**'tur. Resmi söylemde **Alevilik**'i *"İslamlığın bir tarikatı"* sayan çevreler, gizli raporlarında *Aleviliğin ayrı bir din olduğunu* söylemektedirler.

*"Bunları **Bektaşiler**'e benzetmek azim (büyük) bir hatadır. **Bektaşilik, Melamilik** birer tarikat olduğu halde, **Ali-İlahilik** bir dindir. Öyle bir din ki, aralarında aşk ve muhabbeti hariciler için kin ve nefreti telkin eder. Ve Ali-İlahi'nin bildiği bir tek haraççı vardır. O da dün Osmanlı idi, bugün Türk'dür."* (Bkz. M. Bayrak: **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri,** Ank. 1993, s. 516).

Tankut, bir gizli çalışmasında şöyle diyor: *"Görünürde Türkiye'de yalnız **Müslümanlık** var sayılır. Halbuki işin içyüzü hiç de öyle değildir. **Aleviliği İslam'ın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sayanlar tamamıyla yanılmışlardır.** Rabbülalemin olan İlahi, Resulullah olan Muhammed'i, kelamullah olan Kuran'ı ve hadisleri bulunmasına rağmen **Alevilik Müslümanlık değildir. Onu Şiilikle karıştırmak da hata olur."*** (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri**, s. 435)

Sözkonusu raporunda, ***"Alevi, her yerde Hıristiyan dostudur"*** diyen Tankut, sözlerini şöyle sürdürüyor: *"Ocak başlarında muhabbet eden insanların arasındaki Hıristiyan hiç de yabancı sayılmaz. Belki bir çeşit itizal yolu* (akılcı yol, MB.) *olan **Gregoryanlık**, başka Hıristiyan mezheplerine göre **Aleviliği daha ziyade okşayabildiği için** üstün tutulmaktadır. Şurası gerçek ki **Ermeni, Alevi'nin en yakın bir dostudur."*** (Bkz. age, s. 473)

Prof Tankut, 1960 İhtilali'nden sonra yönetime verdiği **"Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Üzerine Etno-Politik İnceleme"** raporunda da; Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında tanık olduğu bir belirlemeyi Sivas'ın Hafik ilçesinin bir Alevi köylüsünün doğrudan anlatımıyla veriyor. Tankut'un, geceledeği Alevi köyündeki ev sahibi, iki komşu unsur olan **Kürt Aleviliği** ile **Ermeni Hıristiyanlığı** arasındaki benzerlikleri şöyle koyuyor:

*"Aleviler'le Ermeniler arasındaki fark, **soğan zarı** kadardır. Ermeniler; Tanrıyı **baba, oğul ve ruh** olarak anar; biz bu üçlemeyi **Allah, Muhammed, Ali** biçiminde söyleriz.*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

*Onların 12 **Havari**'si vardır, bizim 12 **İmam**'ımız.*

İbadet ve oruçların vakit ve şekliyle bayramlar, her iki millette de aşağı yukarı aynıdır.

Onlar tek kadınla evlenir ve kadın boşamazlar, biz de öyle.

Onlar sakal-bıyık kestirmez, kıl düşürmezler; biz de öyle.

Onlar gusul etmezler, biz de öyle.

Onlar göğüslerinde haç çıkarmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avucumuzu bağrımıza basmak suretiyle.

*Biz **sonradan** Hz. Ali Efendimize uyduğumuz için adımız **Alevi** oldu. Yoksa **aramızda bir fark yoktur.*** (Bkz. age, s. 218-219)

Kuşkusuz bir Alevi köylüsünün bu belirlemesinde büyük bir gerçek payı vardır ve bu, nedensiz değildir. Bu düşünsel belirlemenin, tarihsel ve toplumsal temelleri vardır. Esasen bir dini irdelerken, onun çıkış kaynaklarına ve yayılma alanlarına; bu arada etkilediği, etkilendiği ve eklemlendiği, örtüştüğü din ve inançlara bakmak gerekiyor. Ancak dünden bugüne egemen din ve ideoloji, tartışmayı ve sorgulamayı yasakladığı ve ikame ettiği görüşleri tabulaştırdığı için bunun açık planda yapılması mümkün olamamış ve gerçek, çoğu kez ancak gizli raporlarda verilmiş.

Yukardaki belirlemeden de anlaşılacağı gibi; Aleviliğin bir İslami öğreti olarak görülmesine karine oluşturan *Allah-Muhammed-Ali teslisi (üçleme, üçtebirlik)*, Hıristiyanlıktaki *Baba-Oğul-Ruh* üçlemesinden geliyor. Bunun **Yezidilik**'teki karşılığı *Allah-Melek-i Tavus-Şeyh Adi* üçlemesidir.

Öte yandan her iki din ve inançta, töre ve törenler kadınlı-erkekli yapıldığı gibi; ikisinde de *müzikli ibadet* esastır.

Geçmişte gerek Kürdistan'da gerekse Anadolu'da büyük bir yaygınlığı bulunan **Paulicien (Pavlikan, Paulusçu**, sonradan **Tondrakit)** adındaki *aykırı-muhalif Hiristiyan* dininin, **Anadolu ve Kürdistan Aleviliği**'nin temel inanç ve kültür kaynaklarından biri olduğu, hatta birçok boyutuyla onunla bütünleşerek kılık değiştirdiği bilinmektedir. Konum olarak da *Pavlikanlar* ile *Aleviler* arasında büyük benzerlikler vardır. Biri Hıristiyanlığa, öteki Müslümanlığa aykırı öğretiler oldukları halde ikisi de "takiyye" yapmak zorunda kalmışlar ve gerçek kimlikleriyle ortaya çıkamamışlardır. Bundan dolayı da süreç içerisinde birçok kırıma ve kıyıma uğramışlardır.

Özellikle Ermeniler arasında örgütlü *Paulusçu (Tondrakit)* öğretinin gelenek ve görenekleriyle *Aleviler*'in gelenekleri arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Herşeyden önce her iki öğreti de kilise ve cami gibi şematik kuruluşları değil, *insanı* esas alıyordu. Pavlikanlar kiliseye, Aleviler camiye karşıydı. Pavlikanlar ibadetlerini gösterişten uzak olarak evlerinde, bodrum katlarında hatta ahırlarda yapıyorlardı; Aleviler de uygun buldukları ev ortamında. Her iki öğetiye göre de, gerçek kilise ya da cami, yapılmış bir binadan çok, inançlı kişinin gönlünde olan görünmez bir yapı idi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kızılbaşlar'ın cemlerde yürüttükleri *lokma töreni* bile, Hıristiyanların *kutsal yemek ayini*'nden gelmektedir. Bilindiği gibi *ökarist* ya da *komünyon ayini* olarak adlandırılan Hıristiyanlar'a özgü bu kutsal törende; İsa'nın kanını ve etini temsilen şarap içilip, ekmek ve et yenmektedir. Alevilikte bu tören, *lokma töreni* adını alıyor ve törende lokma yenmesinin yanısıra kimi yerlerde *dem* olarak nitelendirilen *şarap* içiliyor.

Hıristiyanlık'la Alevilik arasındaki benzerlikleri, dini önderler dahil daha birçok alanda yakalamak mümkündür.

Kısaca, bir araştırmacının anlatımıyla *"dış yüzeyi Şii İslam ancak özü Paganizm, Mitraizm, Ermeni Hıristiyanlığı ve belki de Mazdeizm karışımı* ***heterodoks bir din"*** olarak ortaya çıkan **Aleviliğin**, *"Hıristiyanlık ile, özellikle de Ermeni Hıristiyanlığı ile güçlü bağları ve benzerlikleri bulunmaktadır."* (Matti Moosa: **"Armenian Elements in the Belifs of the Kizilbash Kurds"** *(Kızıllbaş Kürtler'in İnancında Ermeni Unsurları)*, ***The Ghulat Sects*** içinde, Syracusa Un. Press, 1988)

I-G) ORTA ANADOLU'NUN *"KIZILBAŞ KÜRTLER"*İ

İnsan yaşamının ilk yedi yıllık sürecindeki anılar, en kalıcı izler bırakan anılardır. Babam, çocukluk yıllarımdan başlayarak bir Alman heyetinin yöremizdeki bir gezisinden ve heyettekilerin bölgemiz halkına ilişkin izlenimlerinden yeri geldikçe övünerek söz ederdi. Babamın büyüklerinden aktararak anlattıklarına göre; 20. yüzyılın başlarında bir Alman heyeti köyümüzün de içinde yeraldığı Binboğa yöresini dolaşmış, köylülerle görüşmeler yapmış. Heyette, sarışın Alman kızları da bulunmaktaymış.

Heyet üyeleri, komşu köyümüz Kırkısrak'ı da ziyaret etmiş ve özellikle bu köyde Aleviliğe yeni bir yorum getiren **Momikê Kosa**'dan (Köse Momo) oldukça etkilenmişler ve şu itirafta bulunmuşlar: *"Siz yaşama ve insanlığa bakış felsefenizle biz Avrupalılardan yüz yıl daha ilerdesiniz!..."*

Bu söylentiyi, babam büyük bir haz ve övünç duyarak anlatırdı. Kuşkusuz heyetin gerçek niteliğini ve kimliğini bilemiyordu. Heyette kimlerin bulunduğunu da. Zaten kendisi de büyüklerinden duyduklarını aktarıyordu.

Kendi köyüm ve yöremle ilk kez temasa geçen bu heyet, çocukluk yıllarımdan itibaren sürekli olarak kafamı meşgul etti. Yaşım ilerledikten ve Batı literatürünü biraz tanıdıktan sonra bu gezinin yazılı kaynaklarını bulabileceğim konusunda bir umut belirdi ve Avrupa'yı tanıdıktan sonra bu umut daha da arttı.

Yanılmamıştım. Halk ozanı yakınım **Temeli** ile ortak bir arkadaşımız bu yazılı kaynağın ilgili kesitini kopi ederek 1987 yılında kendisine vermiş, ancak kaynağını belirtmemişti. Avrupa'ya zorunlu gelişimden sonra kaynağın aslını yeniden araştırmak zorunda kalıyordum. ***"Kürdistan'a ve Mezopotamya'ya İlişkin Batılı Seyahatnameler Bibliyografyası"***'nı hazırlarken, bu kaynağa yeniden rastladığım gibi yazarı **Hugo Grothe**'nin birçok başka eserine de rastladım.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Scheech 'Isä und sein Gefolge, christliche Kurden.

Şeyh İsa ile adamları Hıristiyan Kürtler.
[Kaynak-Dr. von Oppenheim: VomMittelmeer zum persichen Golf, Berlin-1900/İ. Yazgan Arşivi.]

Anladım ki, üniversitede doçent konumundaki yazar, aynı zamanda bazı araştırma kurumlarıyla ve dönemin Alman İmparatorluğu'yla birlikte çalışıyor. Yani 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu'ya ve Uzakdoğu'ya açılmaya çalışan Alman devleti adına yapılmış bir araştırma gezisi sözkonusu. Dahası, eski seyahatnamelere daha çok gravürler eşlik ederken, bu seyahatnameye çok sayıda fotoğraf eşlik ediyor.

Sözünü ettiğimiz seyahatname, **Hugo Grothe**'nin ***"Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907"*** *(Önasya Gezim, 1906 ve 1907)* Leipzig, 1912 adındaki 2 ciltlik eseri. Eserin 1. cildinde daha çok Mezopotamya'daki halklar ve özellikle **Yezidi Kürtler** işlenirken; 2. cilt Orta Anadolu üzerinde yoğunlaşıyor. Bu cildin en ilginç bölümü, hiç kuşkusuz **Halklar**'a *(Die Bevölkerung)* ilişkin bölümüdür. **"Halklar Köprüsü Olarak Küçük Asya"** *(Kleinasien als Völkerbrücke)* başlığı altında, Müslüman olarak *Afşarlar, Kürtler ve Kızılbaşlar, Çerkesler, Muhacirler (Göçmenler)*; Hıristiyan halklar olarak da *Ermeniler ve Rumlar* anlatılıyor.

Burada üzerinde duracağımız asıl konu ise **"Kürtler ve Kızılbaşlar"** *(Die Kurden und Kyzylbasch)* konusu doğal olarak.

Çalışmalarım sırasında yalnızca **Kürdistan**'dan ve **Mezopotamya**'dan sözeden 150 dolayında kitap boyutunda Batılı seyahatname, 50 dolayında da makale belirledim. Bu kitapların 100'den fazlası ise 2'şer ciltlik. Daha derinlikli bir çalışmayla bu sayı kuşkusuz daha da artacaktır.

Bu seyahatnamelerden bazıları ile Önasya olarak nitelendirilen Anadolu'ya ilişkin seyahatnamelerde ise başka halkların yanısıra Orta Anadolu yerleşimli **Kürtler**'e de değiniliyor. Perrot'nun 1865 tarihli **"Les Kurdes de Haimaneh"** *(Haymana Kürtleri)*, D. G. Hogarth'ın 1892 tarihli **"Passes of the Taurus and Anti-Taurus"** *(Toroslar'dan ve Karşı-Toroslar'dan Geçiş)*, Edward William Noel'in 1920 tarihli **"Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan"** *(Major Noel'in Kürdistan Gezisi)* adlı makale ve kitaplar buna örnek olarak verilebilir.

Hugo Grothe'nin konumuz açısından büyük önem taşıyan yukardaki eseri dışında, bu geziyi tamamlayan bir de fotoğraf albümü bulunuyor: **Geographische Charakterbilder aus der asiatischen Türkei und dem südlischen mesopotamisch, iranischen Randgebirge** *(Asya Türkiyesi İle Güney Mezopotamya ve İran Dağlık Kesiminden Coğrafik Karakter Resimleri)*, Leipzig, 1909.

Birçok bağımsız eseri ve makalesi bulunan **Hugo Grothe**'nin, özellikle bizi ilgilendiren kimi kitap ve yazıları ise şunlardır:

- Hugo Grothe: **Orientalisches Archiv** *(Doğu Arşivi)*, Leipzig, 1910-11.

- Hugo Grothe: **Auf türkischer Erde, Reisebilder und Studien** *(Türk Topraklarında, Gezi Resimleri ve Araştırmalar)*, Berlin, 1903.

- Hugo Grothe: **"Meine Studienreise durch Vorderasien"** *(Önasya'da Araştırma Gezim)*, Der Orient içinde, Münih, 1908.

- Hugo Grothe: **Die asiatische Türkei und die deutsche Interessen"** *(Asya Türkiyesi ve Alman Çıkarları)*, Der Neue Orient içinde, 2. basım, Münih, 1913.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

- Hugo Grothe: **Deutschland, die Türkei und der İslam** *(Almanya, Türkiye ve İslam)*, Leipzig, 1914.

- Hugo Grothe: **Lander und Völker der Türkei** *(Türkiye'de Bölgeler ve Halklar)*, Leipzig, 1917.

Yedi ana Kürt yerleşiminden biri olan **Orta Anadolu Kürt Yerleşimi**, bugüne kadar üzerinde durulmamış ve işlenmemiş konulardan biridir. Kürdistan'ın diğer kesimlerindeki Kürtler gibi, bu bölgedeki Kürtler konusunda araştırma yapacaklar için de Batılı seyahatnameler büyük önem taşımaktadır. **Orta Anadolu Kürt Toplumu**'nun coğrafik dağılımı, etnik özellikleri, din ve inanç yapısı, kültürel dokusu konusunda çalışma yapacak araştırmacılar, Osmanlı resmi ve gayrıresmi belgelerinin yanısıra bu kaynaklara başvurmak zorundadırlar.

Bu gezi izlenimleri her zaman objektif özellikler göstermeyebilirler. Kimi doğrudan gözleme, kimi de duyumlara dayalı olabilir. Araştırmacıların görevlerinden biri de, karşılaştırma yöntemiyle bu ayıklamayı yapmaktır.

Hugo Grothe'nin çalışmalarının, Alman ve Osmanlı devletlerinin ilişkilerinin doruk noktasına vardığı bir döneme rastladığı gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim burada sözkonusu ettiğimiz **Önasya Gezim** adlı ana eserini; Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'den Anadolu-Bağdat Demiryolu imtiyazını koparan ve bu vesileyle Anadolu ile Kürdistan'ı gezen Alman İmparatoru II. Wilhelm'e armağan ediyor.

İlginç bir döneme rastlaması ve o güne kadar yeterince seyahatnamelerde işlenmemiş **Orta Anadolu Kürt Toplumu**'nun bir bölümünü oluşturan Binboğa yöresi *Kızılbaş Kürtleri* hakkında epeyce bilgi vermesi açısından **Grothe**'nin **Meine Vorderasienexpedition** *(Önasya Gezim)* adlı eseri büyük önem taşıyor.

I-Ğ) ALEVİLİKTE İNSAN YARADILIŞI,

İNSAN-TANRI ANLAYIŞI VE İNSAN SEVGİSİ

Bütün dinsel inanç ve öğretilerin dünya görüşünü ve yaşama bakışını belirleyen, o inanç ve öğretilerin *"Tanrı"* anlayışı ve *Tanrı-İnsan* ilişkilerini kavrama biçimidir. Çok tanrılı dinlerle, tek tanrılı dinler arasındaki çatışma ile *Melek* kültüne bağlı dinlerde *gaybi tanrı* inancı ve *göksel kitap* inancı arasındaki çelişme de bu noktada düğümlenmektedir. Ayrıca *öte dünya*'ya inanma veya inanmama da dinsel dünya görüşleri açısından belirleyici bir özellik göstermektedir. Bir başka anlatımla bir dinin *gerçekçi, akılcı, insancıl ve çağdaş* olup olmadığı, o dinin herşeyden önce *insan*'a verdiği yer, konum ve değerle ölçülmektedir. Çünkü *insan*'ın yaşamdaki yerini belirleyen bu değer yargıları olmaktadır.

Bilindiği gibi, İslamiyet *gaybi* bir Tanrı anlayışını dayatır ve ona şirk koşmak, yani ortaklık iddiasında bulunmak öldürülmeyi gerektirir. Oysa Alevilik'te *"Tanrı"* insanın ta kendisi, bir bütün olarak da evrenin tümüdür. Alevi ozanı **Muhiddi**n Abdal'ın şu sözleri bu bütüncül tanrı anlayışını yansıtmaktadır:

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

58. Kurden der schwimmenden Insel des Gjaurgöl vor ihren Binsenhütten.
Im Sommer zelten sie im Nurhakdagh (östlich von Albistan).

Maraş-Pazarcık yakınlarındaki Gavurgöl yüzer adacıklarında kamıştan yapılmış kulübelerde yaşayan Kızılbaş Kürtler. [Kaynak-H. Grothe.]

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Muhiddin'em dervişem
Haq yoluna girmişem
On sekiz bin âlemi
Bir zerrede görmüşem.

İslamiyette, Tanrı ile kulu kabul edilen insan arasına onulmaz uçurumlar konurken; Alevilikte bunun tam tersine *"Tanrı-İnsan"* anlayışı getirilir. Bu anlayış, Alevilik söyleminde *"Ene'l-Haq" (Ben Hakkım, Ben Tanrıyım)* biçiminde ifade edilir. Bilindiği gibi, bu köklü anlayış farklılığı dolayısıyla nice mutasavvıf-düşünür, bu düşüncesinin bedelini yaşamıyla öder. Bu düşüncelerinden ötürü katledilenlerden ikisi de Kürt kökenli ünlü mutasavvıf **Hallac-ı Mansur** ile Önasya Aleviliğinin düşünce babalarından **Ebu'l-Vefa-yı Kürdi**'dir. Aynı zamanda ünlü bir mutasavvıf-şair olan **Seyyid Nesimi** de, aynı gerekçeyle derisi yüzülerek öldürüldü. Ünlü şair **Pir Sultan Abdal** da, bu zincire eklenen halkalardan biri. Bu örnekleri daha da **çoğaltmak** mümkün.

Özetle, *özünde Aleviylik'le Müslümanlık arasındaki fark, Tanrı'yla kul arasındaki fark kadar büyüktür. Çünkü Alevilik'te "insan", Tanrı ve İlah konumunda; İslamlıkta ise "kul" düzlemindedir.*

Prof. Dr. İlhan Başgöz, bu farklı Tanrı anlayışlarını şöyle özetliyor:

"Anadolu Aleviliği, Müslüman mistikliğinden Sünniliğinkine benzemeyen değişik bir tanrı ve insan yaratılışı görüşü almış ve bunu geliştirmiştir. Aleviler peygamberlerin, Ali'nin, İmamların, Mürşitlerin Tanrı nurundan yaratılmış olduğuna inanırlar. Bu inanç, Sünni Müslümanlığa tümden karşı bir anlayıştır.

Bunun akılcı sonucu şudur: Tanrı, hikmetlerinden sual edilmeyen, işine akıl ermeyen bir varlık değildir. İnsandan tümden soyutlanmamıştır. Aksine Tanrı, insandan belirir. İnsanı, kara topraktan değil de Tanrı nurundan yaratılmış saymanın rasyonel sonucu şudur: En mükemmel yaratık insandır. İnsandan ulu yaratık yoktur. İçinde Tanrı nuru taşıyan insanın sözü, Tanrı kelamı gibidir. Gökten inen, kendisinin değiştiremeyeceği dogmalar, yasaklar ve tapınma şekilleri yoktur. Bunlara insan aklı karar verebilir." (Bkz. İ. Başgöz: **"Alevilik Gerçeği"**, Alevilerin Sesi Dergisi, Sayı: 5, 1994)

Burada, geçmiş Ari kültür ve inançların *"İnsanlar ölümcül tanrılardır, tanrılar ölümsüz insanlardır"* belirlemesini de hatırlatmak gerekiyor.

Başgöz, bazı türevleri *Ali-İlahilik* ve *Ali-Haklık* olarak da adlandırılan Alevilik kültünün yarattığı *"tanrısal aşk"* ile *"Halife Ali"* arasındaki derin farkı da, Alevi toplumuna yönelik aynı konuşmasında şöyle özetliyor:

"Aslında Arap tarihindeki halife Ali'nin gerçek kişiliği ile Anadolu Alevilerinin inanıp bağlandığı Ali arasında önemli ayrılıklar var. İsveçli bir araştırmacıya göre **(Andrea Tor)** *Ali kısa hayatında 10 defa evlenmiş, onun oğlu Hasan 25 defa. Kadına saygısı büyük olan, ona törende, içkide, semahta eşit yer veren Anadolu Aleviliğinde böyle bir şey olamaz. Ali, sofu bir hayat yaşadı. İçki içmez, kadınlarla semah tutmaz, çalgıyı ve türküyü hoş görmezdi. Sizler semaha (Ali Demi) dersiniz. İşin gerçeği şu ki, Ali kültünü siz yarattınız. Zulme uğrayanın,*

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

yoksulun, hakkı yenenin bir doğruluk sembolüne gereksinimi vardı. Siz adalet, eşitlik ve hak duygumuzdan en güzel renkleri ve nakışları derleyip, toparlayıp Ali'ye vererek ondan eşsiz bir insan yarattınız. Konuksever insanlarsınız. (Mihman Ali'dir) diyerek, bu güzel gelenekle Ali'yi özdeşleştirdiniz." (Bkz. agy)

"İnsana bakış" olayı kuşkusuz aynı zamanda bir *"dünya görüşü"*ne dönüşerek, yaşamın her alanının etkiliyor. İnsanın insanla olan ilişkilerinden mülkiyet ilişkilerine ve kadın-erke ilişkilerine kadar her alanda yaşamı kuşatıyor. İnsanların kardeşliğinden kavimlerin (milletlerin) kardeşliğine giden yol da, bu *insan-Tanrıcı* öğretilerden geçiyor. Belirleyebildiğimiz kadarıyla, *toplumsal mülkiyet* düşüncesi de bu öğretilerden kaynaklanıyor. Batılı bilim çevreleri, daha 19. yüzyıldan başlayarak kaynağını *Alevilik ve türevleri*'nden alan **Şark Sosyalizmi** (Bkz. Prof. Theodor Nöldeke: *"Orientalischer Socialismus"*, Deutsche Rundschau, Mart-1879) ya da **"Mazdekçi Komünizm"** (Bkz. Prof. Arthur Christensen: *Le Regne du Roi Kawadh I et le Communisme Mazdakite*, Kopenhag, 1925) türünden çalışmalar yapmışlar.

Bu nedenlerle, Alevi-tasavvufu niteliğindeki literatürde; *insanın tanrısal değeri, halkların kardeşliği ve eşitliği* gibi temel değerler önemli bir yer tutar.

Mevlana'nın insanlığa çağrısı bu anlayışın ürünüdür:

Gel, yine gel!
Ne olursan ol,
İster kâfir ol, ister mecusi
İster yüz kerre tövbe etmiş ol,
Umutsuzluk kapısı değil bu kapı,
Yüz kerre tövbeni bozmuş olsan, yine gel!

"Nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme", "İncinsen de incitme", "Her ne ararsan, kendinde ara", "İnsanın cemali sözünün güzelliğidir", "Ayrım yapmayınız ve hiç bir milleti küçümsemeyiniz ve ayıplamayınız" türünden özlü sözlerle insanlığa seslenen **Hacı Bektaş-ı Veli**, kendisine atfedilen bir şiirdeyse, Tanrı-insan anlayışını ve hoşgörülü olmayı şu dizelerle dile getirir:

Dervişlik hırkada, tacda değildir
Hararet nârdadır, sacda değildir
Her ne arar isen kendinde ara
Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir.

Sakın bir kimsenin gönlünü yıkma
Gerçek erenlerin sözünden çıkma
Eğer insan isen, ölmezsin korkma
Aşığı kurt yemez, uçta değildir.

İnançların ve kültürlerin harman olduğu 13. yüzyılda **Yunus Emre** ile Tanrı-İnsancı öğreti doruk noktasına varır. *Vahdet-i Vücut* olarak da adlandırılan

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

"evrendeki tüm varlıkların tanrıyla özdeş olduğu" yolundaki felsefe, **Yunus**'un şiirlerinde derinlikle işlenir. İşte bunlardan birkaç örnek:

Kuru idik yaş olduk, ayak idik baş olduk
Havalandık kuş olduk, uçtuk elhamdülillah
Beri gel barışalım, yâd isen bilişelim
Atımız eğerlendi, aştık elhamdülillah

Dirildik bahar olduk, irkildik ırmak olduk
Akdık denize dalduk, taşdık elhamdülillah

Alevilik'te insancıllık ve alçakgönüllülük ise **Yunus**'un şiirine şöyle yansır:

Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi, elin yüzün yumaz değil.

Yol odur ki doğru vara, göz odur ki Hakkı göre
Er odur alçakda dura, yüceden bakan göz değil.

Yunus'un "Tanrı-İnsan" kavramına ilişkin şu dizeleri adeta özdeyiş haline gelmiştir:

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsin, ya nice okumaktır.

Okudum bildim deme, çok taat kıldım deme
Eri HAK bilmez isen, abes yere yelmektir.

Tasavvufi-Alevi şiirinin ilginç örneklerinden biri de, **Yunus**'un *(Ene'l-Hak)* felsefesini işlediği ve baş ve son beytlerini verdiğimiz uzun şiiridir:

Ol kaadir-i kün feyekün lutfedici Rahman benem
Kesmeden rızkını veren cümlelere sultan benem

(...)

Bu yeri göğü yaratan, arşı kürsüyü durduran
Binbir adı vardır Yunus, ol sahib'ul-Kur'an benem.

Ünlü bir mutasavvıf-şair olan **Nesimi** de, *Hurufilik* bağlamında bu felsefeyi derinleştiren ozanlardan biridir:

Vandetin şehrinde seyran eylerim
Ben seni cisminde hayran eylerim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gencimi âdemde pinhan eylerim
Âdemi hem Hak, hem insan eylerim.

Nesimi, birçok başka şiirinde de yaşamına mal olan *(Ene'l Hak)* düşüncesini dile getirir:

Külli yer ü gök Hak oldu mutlak
Söyler def ü çeng ü ney Ene'l-Hak
x
Daim Ene'l-Hak söylersem, Haktan çü Mansur olmuşam
Kimdir beni berdar eden, bu şehre meşhur olmuşam.

15. yüzyıl sonlarında Bektaşiliğin kurumlaşmasına öncülük eden **Balım Sultan** ise aynı felsefeyi şu dizelerle dile getirir:

İstivayı gözler gözüm
Sebbü'l-mesani'dir yüzüm
Ene'l-Hakk'ı söyler sözüm
Miracımız dâr'dır bizim.

16. yüzyılın ünlü padişah-ozanı **Şah İsmail (Hatayi)**, aynı temayı güçlü biçimde işleyen ve Anadolu'da büyük yaygınlığı olan mutasavvıf-ozanlardan biridir:

Aşkın şerbetinden içtim hak oldum
Kudretten donumu giydim pak oldum
Hem Hakk'a ulaştım hem de Hak oldum
Anın için irad etmem ölümü

Başka bir dörtlüğündeyse, kendisini peygamberlerle, velilerle, Muhammed'le ve Ali'yle özdeşleştirir:

Gâhi Nebi, Gâhi Veli göründüm
Gâhi uslu, gâhi deli göründüm
Gâhi Ahmed, gâhi Ali göründüm
Kimse bilmez sırrım Hallac idim ben.

Yine 16. yüzyılın ünlü ozanı **Pir Sultan Abdal** da, kendisini tanrısal Ali ile özdeşleştirir:

Pir Sultan'ım şu dünyaya
Dolu geldim, dolu benim
Bilmeyenler bilsin beni
Ben Ali'yim, Ali ben'im.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ünlü Alevi ozanlarından **Harabi**'nin şu dizeleri de bu felsefenin güçlü anlatımlarından biridir:

Hak kendini halka bildirmek için
İnsanı kendine timsal eyledi

Kur'an-ı natıkın tefsiri için
Kur'an-ı samiti irsal eyledi

Aç gözünü kendi özüne bak
Hak sıfatı sende ikmal eyledi

Bu felsefeyi en lirik biçimde dile getirenlerden biri de **Seyyid Nizamoğlu**'dur:

Kâh görürem kendimi nûr olmuşam
Kâh görürem zulmet ile dolmuşam
Kâh görürem cümle menem cümle men
Kâh görürem ne men varam ne hod sen
x
Cümle cihan men olmuşam
Bilen bilir ki men neyem
Cümle cihana dolmuşam
Bilen bilir ki men neyem

Şâhid u meşhud menem
Âbid u mabud menem
Cümledeki cût menem
Bilen bilir ki men neyem

Cevher-i lâmekan menem
Matlab-ı ins ü can menem
Kevneyndeki var menem
Bilen bilir ki men neyem

Hüseyn ile Hasan menem
Arşa kadem basan menem
(...)
Kand u nebat, zehr menem
Lutf u kerem, kahr menem

Yine **Nigâhi**'nin şu dörtlüğü de aynı felsefenin ürünüdür:

Men Ali-yi nâmdaram
Men seyfullah-ı kahharam

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Men cebrail-i eminim
Mürşid-i sâki-i kevser.

16. yüzyıl ozanlarından **Armağan**'ın;

Yaktı beni aşk ateşi
Her ne dersem aceplemen
Feryad edin Ene'l-Hak der
Mansur'daki dili gördüm

dörtlüğüyle, 17. yüzyıl ozanlarından **Kul Mustafa**'nın,

Bülbül aydür, ben söylerim
Hafiften mânâ anlarım
Öten kuşları dinlerim
Ene'l-Hak deyi çağırır

deyişi, bu türün tipik örneklerindendir.

19. yüzyıl ozanlarından **Derviş Ruhullah** da, bu geleneğe eklenen yeni bir halkadır:

Niyaz ehlindeniz zannetme, zahid
Meşhur-u cihandır nazımız bizim
Sözümüz mutlaka canana ait
Ene'l-Hak çağırır sazımız bizim.

Bektaşi ozanı **Mahzuni**, okunacak en büyük kitabın insan olduğunu şu beyitle yansıtıyor:

Erem dedim eremedim âdemin esrarına
Kendini okuyan insan bir ümmü'l-Kur'an imiş.

Heterodoks tasavvufla resmi İslam arasında gerek Tanrı'ya bakış, gerekse "yaradılış" konusunda büyük anlayış farkları vardır. Yunus Emre, İslam'ın tanrı ve yaradılış inancına kafa tutarcasına mesajını şöyle verir:

Evvel benem ahir benem canlara can olan benem.

Kızılbaş-Alevi-Bektaşi halk ozanları, kendi Tanrı ve yaradılış anlayışlarını kimi zaman İslam'ın Tanrı anlayışına kafa tutarak ve onu eleştirerek ortaya koyarlar. Bu ozanların kimi **"insan-tanrıcı"**, kimiyse **"tanrı-tanımaz"**dır. Ancak en belirgin özellik, şeriatın getirdiği anlayışa karşı çıkmaktır. Sözgelimi **Şiri**, insan-tanrı anlayışını şöyle koyar:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Cihan varolmadan ketm-i ademde
Hak ile birlikte yektaş idim ben
Yarattı bu mülkü çünkü o demde
Yaptım tasvirini nakkaş idim ben

16. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı sanılan Bektaşi şairlerinden **Azmi baba**, Şer'i düşüncenin Tanrı'yı algılayış ve yorumlayış biçimine karşı çıkıyor, bunun yerine tasavvufi Tanrı anlayışının savunuculuğunu yapıyor:

Yeri göğü insi cinni yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın
Ayı günü çarhı burcu var ettin
Ey mekan sahibi rahşancı mısın

Deni zleri yarattın sen kapaksız
Suları yürüttün elsiz ayaksız
Yerleri temelsiz göğü direksiz
Durdurursun acep iskancı mısın

Kullanırsın kanatsızca rüzgarı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları
Ne yapıp da öldürürsün sağları
Can verip alırsın sen cancı mısın

Azmi Baba, şiirinin son iki dörtlüğünde ise, kendisini Tanrı'yla bütünleştirerek şöyle der:

Bilirsin ben kulum sen sultanımsın
Kalpte zikrim dilde tercümanımsın
Sen benim canımda can mihmanımsın
Gönlümün yarisin yabancı mısın

Beni delil eyler kendin söylersin
*İçerden **Asmi**'yi pazar eylersin*
İşin seyran kendin seyrancı mısın.

Bir başka Bektaşi şairi **Edib Harabi** (Öl. 1917), Alevi tasavvufunun *"yaradılış"* anlayışını şöyle dile getirir:

Daha Allah ile cihan yok iken
Biz anı var edip ilan eyledik
Hakka hiç bir layık mekan yok iken
Hanemize aldık mihman eyledik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kendisinin henüz ismi yok idi
İsmi şöyle dursun cismi yok idi
Hiç bir kıyafeti resmi yok idi
Şekil verip tıpkı insan eyledik

Şiirin devamında, islami motifleri öne çıkararak alaylı bir söyleme yönelir:

Asılsız fasılsız yaptık cenneti
Huri gılmanlarla verdik

Türlü vaidlerle her bir milleti
Sevindirip şad ü handan eyledik

Bir cehennem kazdık gayetle derin
Laf ateşi ile eyledik tezyin
Kıldan gayet ince kılıçtan keskin
Üstüne bir köprü mizan eyledik

Böyle cilvelerle vakit geçirdik
Bu enbiya ile çok iş bitirdik
Başka bir nebiy-yi zişan getirdik
Anın her nutkunu Kur'an eyledik

19. yüzyıl halk ozanlarından **Sivaslı Ademi**, dinin öngörülerinden yola çıkarak Tanrı-kul ikilemini bir düzenle hesaplaşmaya götürür:

Şu kullar "Sultan'ın kulu" diyorlar
Utan Tanrı, kendi kulundan utan
Etli sütlü yiyip, atlas giyorlar
Utan Tanrı, kendi kulundan utan

Fakire cehennem, zengine cennet
Beşerin başına sarmışsın cinnet
Kula kul olanda sana ne minnet
Utan Tanrı, kendi kulundan utan.

20. yüzyıl Alevi ozanlarından **Aşık Veysel**, gözündeki perdeden yola çıkarak İslam'ın Tanrısıyla bir hesaplaşma içerisine girer:

Bu alemi gören sensin
Yok gözünde perde senin
Haksıza yol veren sensin
Yokmu suçun bunda senin

Veysel'in çağdaşı ve hemşehrisi **Aşık Ali İzzet** ise, 16. yüzyıl Alevi-Bektaşi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şiirinin günümüzdeki bir temsilcisi gibi, eski geleneği çağdaşlaştırarak sürdürür:

Katran kazanlarım kaynıyor dersin
Durmazsın mizanda kimi tartarsın
Her adama kırk tane kız verirsin
Acep Cennet-Ala kerhane midir?..

Ali İzzet, bir başka yerde de şöyle eleştirir İslamın Tanrı anlayışını:

"Allah seni şekvederim Tanrı'ya"

Günümüz Alevi halk ozanlarından **Aşık Işık**, İslam'ın öngördüğü "yaradılış"ı düzenle özdeşleştirerek eleştirir:

Ulu Tanrım beni niçin yarattın
Fakirim kapına düştüm vermedin
Bir yavan ekmeği elden arattın
Yaptığın işlere şaştım vermedin

Nihayet günümüz toplumcu Alevi halk ozanlarından **İhsani**, Hayyamvari bir söyleyişle ölüm ve ölümsüzlük ikileminde "koca tanrı"ya şöyle seslenir:

Nedendir be koca tanrı
Ben ölüyom sen ölmüyon
Dünya kurulalı beri
Ben ölüyom sen ölmüyon

Bu felsefenin günümüzdeki devamcıları, daha çok Binboğa yöresindeki Kürt Alevileri'dir. Sözkonusu felsefenin 20. yüzyıldaki güçlü temsilcilerinin başında hiç kuşkusuz **Melûli** geliyor. Deyişlerinden konuya ilişkin kimi kesitleri birlikte izliyoruz:

Bu dünyanın temelini
Kurup yoğuran ben idim
Hiç yok iken Adem nesli
Adem'i doğuran ben idim

Yeşil kandil nuru benim
Cennetteki huri benim
Adem ata yari benim
Şit'i doğuran ben idim

Geçen peygamberler bir bir
Hep benden aldı feyz-i nur

Musa'ya dahi dağ-ı Tur
İsa'yı doğuran ben idim.

***

Tek bir Tanrı tanıyoruz
Ona çok inanıyoruz
İçimizde arıyoruz
O bizde biz beraberiz

Bizdedir o büyük varlık
Sohbet ederiz hep birlik
Göremezsek bizde körlük
Kusuru bizde ararız

Tanrı'nın her sözü bizden
Dört kitabın özü bizden
Kuran'daki yazı bizden
Bilinmez gizli esrarız.

Melûli, Alevi halk şiiri geleneğine uygun olarak İslam'ın Tanrı anlayışıyla alay etmekten de kendini alamaz:

Behey Tanrım, şaşakaldım işine
Herkes gezer yareniyle eşiyle
Neden kaldın böyle sen tek başına
Bu bir yaşamak mı, bu bir hayat mı?

Ne evlendin ne oğlun var ne kızın
Ne meclisin ne sohbetin ne sözün
Dünya kurulalı gören yok yüzün
Bu bir kanun mudur, bu bir adet mi?

Bilindiği gibi **Kaygusuz Abdal** da, daha 16. yüzyılda bu Tanrı anlayışıyla şöyle alay ediyordu:

Yarab senin mekanın yok
Yatağın yok, yorganın yok
Hem dinin, hem imanın yok
Herbir şeyden münezzehsin...

Aynı yaklaşımı, yine Binboğa yöresi Alevi-Kürt ozanlarından SSİbretiSS'de daha sıkça görüyoruz. Bir bakıma onun deyişleri İslami yobazlıkla bir hesaplaşma niteliğinde:

Ulu Tanrım senden bir niyazım var
Neden ağlayanı güldürmüyorsun
Zannetme ki sarayında gözüm var
Ama sen izini buldurmuyorsun

(.....)

Böyle bizim gibi görünmedikçe
İnsan gibi sevip yerilmedikçe
Yoksulun yanında görünmedikçe
İbreti'nin gönlün doldurmuyorsun.

Tanrı-İnsan anlayışı, insan sevgisi ve öte dünya karşıtlığı gibi temalar, **İbreti**'nin şiirinin düşünsel omurgasını oluşturur:

Minareye çıkıp bize bağırma
Haberimiz vardır sağır değiliz
Sen kendini düşün bizi kayırma
Biz Allah'nan ayrı gayrı değiliz

Arapça duaya değiliz mecbur
O ne Müslüman, bu ne gavur
İnsanı hor görmek en büyük küfür
Buna inanmışız münkir değiliz

Eğer insanlıksa doğru niyetin
Nefsini ıslah et varsa kudretin
Bize lazım değil senin cennetin
Huriye gılmana esir değiliz.

Alevilik felsefesine uygun olarak ***"okunacak en büyük ve en kutsal kitabın insan olduğunun"*** bilincindedir:

Aşığım elimde sazım
Hiç kimseye değil sözüm
Zannetme ki kitapsızım
Canlı Kur'an özüm benim

***

İyce inceledik biz o Kur-anı
Biz "canlı kitap"ta okuduk onu
Arif ol da evvel kendini tanı
Yoksa aklın ermez lisanımıza.

Yine **Binboğa** yöresinden başka bir Kürt-Alevi ozanı **Hüdai** de, *"Tanrı-İnsan"* anlayışını akıcı ve güçlü biçimde işler:

Gönül sende, sevgi sende, yar sende
Sende ara, sende seni bul gardaş
Mürşit sende, rehber sende, pir sende
Sende ara, sende seni bul gardaş

Şehir sende, yayla sende, köy sende
Nehir sende, derya sende, çay sende
Yıldız sende, güneş sende, ay sende
Sende ara, sende seni bul gardaş

İsa sende, Musa sende, Tur sende
Çözülmeyen gizli gizli sır sende
Hakkın büyük hazinesi var sende
Sende ara, sende seni bul gardaş

Der Hüdai; akıl, ilim, fen sende
Dünya sende, ahret sende, han sende
Allah sende, Kur'an sende, din sende
Sende ara, sende seni bul gardaş.

Hüdai, inandığı dini de ***"sevgi dini"*** olarak betimler:

Ben aşığım meşrebimi sormayın
Meşrebim aşk, mezhebim aşk, dinim aşk
Aşkım inancımdır, ayrı görmeyin
İnancım aşk, imanım aşk, yönüm aşk

(.....)

Aşkınan bakıyom, aşkla görüyom
Mürşidim aşk, rahmanım aşk, canım aşk

(.....)

Aşka aşık, aşkla dolu Hüdai
Sohbetim aşk, ülfetim aşk, konum aşk...

***

Cananımız canımızdır
Teni kendi tenimizdir
Sevgi bizim dinimizdir
Başka dine inanmayız

Kızılbaş-Alevi-Bektaşi halk ozanlarında ***"Tanrı-İnsan felsefesini ve insan sevgisi"***ni işleyen ürünler, başlı başına bir kitap konusudur. Ancak biz sözlerimizi, konuyu tam ***Hayyam***'ca yorumlayan bir rübai ile noktalamak istiyoruz:

Ben olmayınca bu güller, bu serviler yok
Kızıl dudaklar, mis kokulu şaraplar yok
Sabahlar, akşamlar, sevinçler, tasalar yok
Ben düşündükçe var dünya, ben yok o da yok...

Mystische Reise. Iran, um 1650. Fogg Art Museum, Cambridge, Mass.

Tasavvufta insan-doğa bütünleşmesi biçiminde temsil edilen "mistik yolculuk"u simgeleyen 17. yüzyıla ait bir İran minyatürü. [Kaynak-Prof. Dr. Annemarie Schimmel: Mystische Dimensionen des Islam/Die Geschichte des Sufismus; München, 1992.]

I-H) ALEVİ TOPLUMUNDA KADININ KONUMU

Bir toplum içindeki bireylerin ve cinslerin ilişkilerini belirleyen asıl etkenler; o toplum düzenini biçimlendiren üretim ilişkileri ile o toplumun kültürel-inançsal yapılanmasıdır.

Kürt toplumu Milat'tan önce ve sonra, hatta günümüze kadar genellikle hayvancılıkla ve tarımla geçiniyor. Hayvancılık çoğunlukla ortak mülkiyeti ve ortak üretimi de beraberinde getiriyor. Modern anlamdaki hayvan besi çiftliklerinin bulunmadığı Kürdistan'da ve Anadolu'da, zorunlu olarak hayvan besi ve yayılım alanları olan meralar ortak kullanımdadır. Öte yandan, küçük üreticiler biraraya gelerek ortak hayvan sürüleri oluşturur ve bir arada üretim yaparlar. Bu iş, doğal olarak kadın ve erkeklerin birlikte çalışmasını getirir. Aynı şey, aşağı yukarı tarımsal üretimde de geçerlidir.

Bu üretim ilişkisi zorunlu olarak kadını, çalışma yaşamının içine çeker ve dinin toplumsal yaşam gerçeğine uymayan katı kurallarına uymasını engeller.

Ancak Kürdistan'da **İslamiyet**'in benimsenmesi ve feodal mirliklerin oluşmasından sonradır ki, özel mülkiyetin yaygınlaşması ve İslami ümmetçi düşüncenin etkisiyle kadın sosyal yaşamdan giderek çekilir ve erkek, yaşamın hemen her alanında başat cins konumuna gelir. Feodal ilişkiler ve onun ideolojisi olan ümmetçi düşünce, bunun en büyük etkenidir.

Bu nedenle İslami öğretilere bağlı Kürt topluluklarıyla, **İslam-dışı öğretilere bağlı** *(Alevi, Ahle Haq ve Yezidi gibi)* Kürt toplulukları arasında karşı cins yani kadın-erkek ilişkileri açısından belirgin farklar vardır. Bunu, İslamiyet'ten önceki Kürt toplumu ile İslamiyet sonrası Kürt toplumunu karşılaştırdığımızda rahatlıkla görüyoruz.

Sözgelimi Kürtler'in bağlı bulunduğu *Zerdüşt* düşüncesi ile onun güçlü ve yenilikçi devamı niteliğindeki *Mazdekçilik* öğretilerinde, kadın-erkek eşitliğini esas alan bir anlayış vardı. Hatta Mazdek öldürüldükten sonra karısı **Hurreme**, onun yerine geçerek düşüncelerini yaymaya devam ediyor. Peşine takılanlara *Hurremdin* adı veriliyor. Hurrem dinliler, İran-Kürdistan-Mezapotamya bölgelerinde geniş alanlara dağılarak bu öğretiyi yayıyorlardı. Bugünkü *Alevilik*'le *Ali-İlahilik*'e ve *Yezidilik*'e damgasını vuran birçok düşünce, kaynağını onun kuramcısı ve isim-anası olduğu ***Hurremilik***'ten alıyor.

"Onlar, dünya düzenindeki adaletsizliğin kökünü toprak ve sosyal eşitsizlikte görmektedirler. İşlenebilen bütün toprakları toplumsal mülke dönüştürmek ve özgür köy toplumlarının yönetimine bırakmak istemektedirler. Hurremiler, aralarında kadınların da olduğu genel eşitliği, haraçlardan ve vergilerden kurtulmayı istemişlerdir. Baskı ve sosyal eşitsizliğin *'karanlığı'* oluşturduğunu kabul eden **Hurremiler**, gerek Arap hanedanlığına gerekse *İslamiyet*'e karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüşlerdir." (Bkz. Arşak Poladyan: **VII-x. Yüzyıllarda Kürtler**, Öz-Ge Yay. 1991)

İsa'dan sonra V. yüzyılda Mazdek'le başlatılıp, karısı Hurreme ile devam eden bu ***kaba kamulcu devrim***, yaklaşık beşyüz yıl sürmüştür.

Bizans İmparatorluğu'nu yenerek Anadolu'nun kapılarını Türkler'e açan Sultan Alpaslan'ın veziri Nizamülmülk, **Siyasetname** adlı eserinde, suçlayıcı bir tavırla Mazdekçi öğretiyi şöyle özetliyordu: *"Mal insanlar arasında ortaktır, diyordu. Çünkü insanlar tanrının kulları ve Adem'in çocuklarıdır. Her biri ihtiyacına göre ötekinin malını kullanmalı, hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdek'in bu sözleri üzerine herkes, malını ortalığa koymuştu..."* (Bkz. Orhan Hançerlioğlu: **İnanç Sözlüğü**, Mazdekçilik maddesi, İst. 1975, s. 386)

Koyu bir Müslüman olan Nizamülmülk, Mazdekçilik ve Hurremilik'te savunulan kadın-erkek eşitliğini ise *kadınların da bütün insanlarca eşitçe paylaşılması* olarak değerlendiriyordu.

Kimi sosyologlarca Marksizmin temeli olarak da kabul edilen Mazdekçilik, Batı literatüründe *Mazdekçi Komünizm* olarak nitelendiriliyor. (Bkz. Prof. Arthur Christensen: *Le Regne du Roi Kawadh I et le Communisme Mazdekite*, Kopenhag, 1925)

Görüldüğü gibi İslami kafa, kadın-erkek eşitliğini öngören ve doğrudan bir kadının da katkısıyla geliştirilen bir anlayışı üstteki gibi suçluyor ve bu yaklaşım, bugün de kadına toplumda ortak yer veren *Aleviler*'e, *Ahle Haqlar*'a ve *Yezidiler*'e yönelik olarak sürdürülüyor.

İslamiyetin etkisine girmeden Kürt toplumunda kadınların da tıpkı erkekler gibi, ekonomik ilişkilerin yanısıra politikada, dinde ve askerlikte görev aldıklarını görüyoruz. (Bu konuda bkz. Mehrdad R. İzady: *"Kürdistan'da Kadının Rolü ve Aile Hayatı"*, ***A Concise Handbook: The Kurds*** içinde, Washington, 1992)

Yukarıda da vurguladığımız gibi, kadını aşağılayarak toplumda gerilere iten İslamiyet, başka toplumlarda olduğu gibi Kürt toplumunda da kadının aleyhine bir düzenleme getiriyor. Kadını erkeğin kaburgasından türeten, çok kadınla evliliği meşrulaştıran (bizzat Muhammed'in 20'den fazla kadınla evlendiği biliniyor), kadına boşanma hakkı tanımayan, erkeğe talak-ı selase (üç kez `benden boşsun' demekle boşama) yöntemiyle kadın boşama hakkı veren, zina yapan kadını taşa tutarak öldürme yetkisi veren, kadına örtünme zorunluğu getiren, kadınları eksik akıllı sayan, kadına erkeğin yarısı oranında miras hakkı veren, kadını yarım şahit kabul eden çağdışı, sakat anlayışların hemen tümü İslamiyet yoluyla toplum yaşamına giriyor. (Bu konuda bkz. İlhan Arsel: **Şeriat ve Kadın**; Oral Çalışlar: **İslamda Kadın ve Cinsellik**, İst. 1994)

Oysa İslamdışı *Alevi-Tasavvufu*'nda insan-ı kamile verilen *"tanrı-insan"* sıfatı, cins farkı gözetilmeksizin tüm insanlar için geçerlidir. önlü mutasavvıf ozan **Seyyid Nesimi**'nin ise, şu dizeleri doğrudan sevgilisi için söylediği kabul ediliyor:

Seni cemal (güzellik) ile kemal (olgunluk, akıllılık) ile görenler
Korktular Allah demeye, insan dediler.

Bilindiği gibi İslamlık, şeri düşüncenin gereklerini yerine getiren mensuplarına *Cennet*, erkeklere de o cennette *Yetmişiki Huri* vaadeder. Alevi ozanı **İbreti**, bu anlayışı şöyle yerer:

İbreti, emelim insana hizmet
Eşim bana Huri, evim de Cennet
Hacıya, hocaya edemem minnet
İbriği, tesbihi kırdım da geldim.

Yurtseverliğin ve Millileşmenin Yarattığı Dönüşüm

19. yüzyılda Mirliklerin çözülmesinden ve Kürt halkının Osmanlı'ya başkaldırmasından sonra, kadının yeniden savaş ve politika sahnesine çıktığı görülüyor. 19. yüzyıla ilişkin Batılı seyahatnameler; Kürt kadınlarının ustalıklı at biniciliğinden (süvarilik) övgüyle söz ediyorlar. Bu aşamada birçok kadın aşiret reisi, aşiretlerinin başında Osmanlı'ya karşı savaşıyor.

Maraşlı aşiret reisi **Kürt Kara Fatma**'nın, 19. yüzyıl ortalarında 300 süvarinin başında İstanbul'a gidip Saray'la görüşmeler yapması ise dönemin İngiliz gazetelerine bile konu oluyor. (Bkz. *Illustrated London News-1856* ve M. Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri*; Rohat Alakom: *Jınên Kurd (Kürt Kadınları)*, Stockholm, 1995)

Alevi, Ahle Haq ve *Yezidi Kürtler*'de dini töre ve törenler kadın ve erkeklerce birlikte yapılır. Bu konuda da kadını dıştalayan İslamiyet, bu durumu sürekli olarak bu inanç toplulukları üzerinde bir suçlama konusu yapmıştır.

Bence tüm bunlardan önemlisi de bu dinlerde (Alevilik, Ahle Haq ve Yezidilik); çok kadınla evlilik yasak olup, tek kadınla evlilik esastır. İslamiyet gibi "talak-ı selase" ile (üç kez `boşsun' demekle boşamak) kadın boşanmadığı gibi, çok haklı ve somut bir gerekçe olmadan da kadın boşanamaz.

Batılı araştırmacılardan S. R. Trowbridge; daha 1909 yılında **"The Alevis or Deifiers of Ali"** *(Aleviler Ya Da Ali'yi İlahlaştıranlar)* konulu ilginç makalesinde, Antep yöresindeki Aleviler'e ilişkin şu anekdotu aktarıyor:

- Evlilik konusunda Sünnilerden farklılık gösteriyor musunuz?

- Ali'nin öğretisinde (yani Alevilik'te M. B.) çok evlilik konusunda bir buyruk bulunmamaktadır. Geleneklerimize göre bir kadın ile evleniriz. Ancak karımız akıl hastası olursa ya da artık ev işlerini yerine getiremiyorsa ikinci bir eş alabiliriz. Ancak ikiden fazla olmaz. Biz köle tutmayız ve bu haksız uygulamanın bir gün yeryüzünden silineceğine inanırız.

- İslam'da çok eşliliğin bir gün sona ereceğine inanıyor musunuz?

- Bunun için yeni bir Muhammed gerekli.

- Aleviler'de kadının konumu nedir?

- Ruhsal açıdan ve sevgi açısından kadın ile erkek arasında fark yoktur. Bu anlamda iki cins de eşittir. Zeka ve idareciliğe gelince, kim daha iyi ise idareyi o alır. Örneğin tembel, beceriksiz bir adam, çalışkan, asil bir kadın ile evlenirse idare kadında olur; dünyayı bile yönetebilir. Aleviler köle almazlar. Bu onlara göre yanlış kabul edilir. Ancak savaşlarda esir alınanlar köle olarak kullanıla-

bilir; bu da günümüzde pek görülmez.

Biz kızların okutulması gerektiğine inanırız. Kadınlarımıza örtünme konusunda emir verme hakkına sahip değiliz. Bu, tamamen kadınlara kalmış bir şey.

- Sünnileri öğrettiği anlamda cennete inanır mısınız?

- Hayır.

- Bu, her türlü zevklerin hüküm sürdüğü bir cennet midir ve bugün hala cemaate huriler vaad eder mi?

- Evet, camideki imamlar utanmadan bu tür cennet sözü verirler. (Bkz. Deng Dergisi, Sayı:36, 1996)

Güney Kürdistan'da Kürt toplumu içinde doğrudan gözleme dayalı incelemeler yapan tanınmış Fransız rahip ve Kürdolog **Thomas Bois (Lucien Rambout)**, doğrudan gözlemlerden ve folklorlarından yola çıkarak şu değerlendirmeyi yapıyor:

"...İslam ülkelerinde genel olarak düşlenilen şeyin tersine, Kürtler'de kadın, erkekle eşit tutulmaktadır. Kadın peçe takmaz. Evin işlerini yönetir. Para kesesini kadın taşır ve ev harcamalarını kendisi yapar. Harcamalarda özgürdür. Bir yabancı eve geldiğinde, kadın topluluğa rahatlıkla girebilir ve kimseyi gücendirmeksizin bazı konuşmalara katılabilir. Kürt erkeğinin, gerçekte her şeyde olduğu gibi, karısına güveni sonsuzdur. Ayrıca, kadının engin düşüncesinden de yararlanır. (...) Kürdistan'da çok şarkı söylenir. Kürt kadını şarkılarda kendini bulur. Zira, savaş şarkıları dahil şarkıların çoğu, özellikle de aşk şarkıları, kadınlar tarafından söylenmektedir. Uzun epopelerden başka, savaşa gidişi anlatan ***ser*** *ve* ***delal****'lerden başka, günlük yaşamlarının binbir uğraşılarını dile getiren birçok şarkılar vardır. Genç kızların rengarenk halı dokurken ya da ip eğirirken mırıldanarak söyledikleri* ***berdolavi****'ler,* ***çıkrıkbaşı şarkıları****; genç oğlan ve kızların çıktıkları yayladan (zozan'dan) inerken sırayla dönerek söyledikleri* ***güz şarkıları****, konuşmaksızın oynadıkları* ***halk şarkıları****'nın birçokları, tambur ve kaval eşliğinde söylenen* ***dilok****'lar ve her ezgiden sonra nakarat olarak söylenen, çocuk oyunlarından çıkarılan* ***belite, lori*** *ya da* ***ninni****'ler yalınlığı ve tatlılığından dolayı özellikle göze çarpan bir tür oluştururlar."* (Bkz. T. Bois: **Folklorları Işığında Kürtler'in Ruhu**, ***Kürtler özerine Tarih ve Folklor Yazıları*** içinde, Öz-Ge Yay. Ank. 1991, s. 89-90)

Melek Kültüne Bağlı Dinlerde

Özellikle *"melek kültü"*ne dayalı, yukarıdaki din ve inançlara bağlı Kürt topluluklarında kadının önemli bir rolü vardır.

Cem *(Cıwat)* ve Sema gibi Alevi törenleri kadın ve erkeklerle ortaklaşa yapıldığı gibi; şiirin ve şairliğin horlandığı İslami öğretilere karşılık *Alevi ve Bektaşi* topluluklarında birçok kadın şair de yetişmiş ve bunların sayıları Batılılaşma hareketiyle birlikte artmıştır.

20. yüzyıl başlarında faaliyet gösteren *Ahle Haq* dini önderlerinden **Nimetullah Ceyhunabadi**'nin beraberindeki 1145 Sufinin yaklaşık 500'ünün kadın olduğunu söylersek, sanırız bu konuda bir fikir vermiş oluruz.

Sonuç

Sözlerimi şöyle noktalamak istiyorum. öretim ilişkilerine ve içinde bulunulan etnik ve etik özelliklere göre değişiklik gösteren bu göreceli kadın özgürlüğüne rağmen, kuşkusuz Kürt toplumunda da kadın "ezilen" bir cinstir ve hala bir kimlik sorunu vardır. Bu nedenle ezilen Kürt halkı, horlanan Alevi toplumu, sömürülen işçi sınıfı gibi, baskı altında tutulan ve ezilen bir cins olarak kadının gerçek anlamda özgürleşmesi de, herkesin doğal ve özgül kimliğiyle ve eşitçe yaşadığı bir demokratik toplumun yaratılmasına bağlıdır.

Hayvancılık ve tarım toplumu olmanın doğal gereği olarak kadın-erkek içiçe. Erkeklerin yanında çekinmeden çocuğunu emziren Cafa (Caf) Kürtlerinden bir kadın. [Kaynak-Felix von Luschan: Das Volk der Kurden (Kürt Halkı), Globus, LVII, No:23, 1890.]

Kızılbaş Kürtlerden Kara Fatma, bir Kürt süvarisi ile birlikte. [Kaynak-P. Tuğlacı: Osmanlı Döneminde Türk Kadınları.]

Kızılbaş Kürtlerden Maraşlı Kara Fatma, 300 süvarinin başında İstanbul'da. [The Illustradet London News, 22.4.1854.]

II. BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE ALEVİLİK SORUNU

II-A) ALEVİLİK VE KÜRT SORUNU

"Alevilik" ve "Kürtler", bugüne kadar Kemalist resmi ideoloji tarafından bilinçli olarak yanyana getirilmeyen, dahası bilerek birbirinden koparılmaya çalışılan iki önemli kavram. Hatta Osmanlı'dan bu yana sömürgeci resmi ideolojinin yumuşak karnı. Amaç, bu iki kavramı, daha doğrusu Kürt halkı ile Alevilik inancına mensup kitleleri (eski söyleyişiyle zümreleri) biraraya getirmemek, buluşturmamak, bütünleştirmemektir.

Diğer konularda olduğu gibi, TC Devleti gizli planda "kabülcü ve itirafçı", açık politikalarında "red ve inkarcı"dır. Sözgelimi açık ve resmi politikalarında Kürtlerin ulusal kimliğini red ve inkâr ederken gizli planda Kürtlerin ulusal kimliğine ve sorunlarına ilişkin gizli araştırma raporları hazırlamıştır. Bunların kimi örnekleri için **"Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri/ Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar"** (Öz-Ge yay., Ank., 1993) ve **"Açık-Gizli/Resmi-Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri"** Öz-Ge yay., Ank., 1994) adlı çalışmalarımıza bakılabilir.

Oysa, Türkiye'de Kemalist resmi ideolojinin kuramcıları ve uygulayıcıları da biliyor ve gizli raporlarında açıkça ortaya koyuyorlar ki, Türklük-Kürtlük ulusal kavramlardır; Sünnilik-Alevilik ise dinsel-inançsal kavramlar... Buna rağmen hem bu kavramlar bilerek karıştırılıp, Alevilik Türklükle özdeşleştirilmekte, hem de aralarındaki derin uçurumlara rağmen Alevilik Müslümanlıkla bütünleştirilmeye çalışılmaktadır. 12 Eylül cuntasından sonra devlet denetiminde yapılan Alevi-Bektaşi törenlerinde bunun sayısız ilginç örneklerini gözlemliyoruz.

Şimdi bu konulardaki düşüncelerimizi biraz daha açımlamaya ve temellendirmeye çalışalım.

I-Anadolu Alèviliğinin kaynağı Şamanizm ya da Yesevilik değil; öncelikle eski İrani-Kürt (Ari), Mezopotamya, Anadolu inanç ve kültürleridir.

Tanrı-insan kavrayış ve algılayışına dayanan ve toplumsal mülkiyeti ve kadınlar da dahil genel eşitliği öngören eski İran-Kürdistan-Mezopotamya inançları olan Manihaizm, Mazdekçilik, Hürremilik ve Zerdüştçülük, Anadolu Aleviliğinin inaçsal-felsefi omurgasını oluşturuyor. Bu, aynı zamanda bir emekçi sınıf ideolojisidir: *"IX. yüzyıldan başlayarak Hürremizm, köylü hareketleri ideolojisinin temel formuna dönüşmüştür. Hürremizm, Manihay-Mazdekçi tipindeki öğretilere yakın bir ideolojiyi temsil etmektedir. Hürremiler "Muhammira: Kızıllar, Kızılbayraklar"* adıyla bilinmektedir. Çünkü kan rengi onların sembolüdür ve özgürlük adına kendini kurban etmeye hazır kişiliktedirler. Hürremiler iki gücün ışığın ve karanlığın, iyiliğin ve kötülüğün, Tanrı'nın ve İblis'in ebedi mücadelesine inanan Mazdekçilere, Dualistlere benzemektedirler.

Onlar, dünya düzenindeki adaletsizliğin kökünü toprak ve sosyal eşitsizlikte görmektedirler. İşlenebilen bütün toprakları toplumsal mülke dönüştürmek, özgür köy toplumlarının yönetimine bırakmak istemektedirler. Hürremiler, aralarında kadınların da olduğu genel eşitliği, haraçlardan ve vergilerden kurtulmayı istemişlerdir. Baskı ve sosyal eşitsizliğin "karanlığı" oluşturduğunu kabul eden Hürremiler, gerek Arap hanedanlığına, gerekse İslamiyete karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüşlerdir.

Mazdekçilik-Hürremilik hareketi, ekonomik açıdan geri kalmış dağlık bölgelerde yayılmıştır. Abbasilerin yönetimi döneminde Hürremilerin ve Şiilerin dünya görüşleri yakınlaşmış ve köylü kitleler 747-750 yıllarında EBU MUSLİM'in başta olduğu dönemde kendi sosyal problemlerini ileri sürmüşlerdir. Daha sonra Hürremilik ideolojisi 816 yılında başlayan ve yaklaşık 20 yıl süren Babek'in isyan döneminde kesin ifadesini bulmuştu. Özünde, Arap hanedanlığına karşı köylülerin başkaldırısı olan Babek İsyanı'na halkın çeşitli katmanları katılmıştır. (...) Ortaçağ Arap tarihçileri, ahalisinin büyük bir bölümünü Kürtlerin oluşturduğu CİbaI'in, Hurremizm hareketinin başlıca merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. (Bkz. Arşak Poladyan: **VII-X. Yüzyıllarda Kürtler**, Öz-Ge yay., Ank., 1991)

Şair Hasan Hüseyin, Pir Sultan Abdal'a ilişkin şiirinde;

"konuş bre ***koca haydar***
konuş bre ***pir sultan***
hilaf var mı sözümüzde?
geçmedin mi oralardan, ***sasanya*** *illerinden*
çiçekleri kan kan açan o kanrevan
topraklardan?
duymadın mı çölde kumun
dalda kuşun
mazdek mazdek *çığrışışını?"*

derken, Pir Sultan'la Mazdek arasındaki bu düşünce ve duygu bağını vurgulamak istiyor olmalı... (Bkz. M. Bayrak; **Pir Sultan Abdal,** Yorum yay. Ank. 1986, s. 170)

II-Anadolu Aleviliğinde Ari-Kürt kültürel dokusu önemli yer tutar

Resmi ideolojinin belletmelerine göre, **Hoca Ahmet Yesevi** ve **Hacı Bektaş Veli** Anadolu Aleviliğinin, hatta Anadolu Türklüğünün ve Türkçülüğün önderleri ve kuramcılarıdır.

Herşeyden önce belirtmeliyiz ki, Ahmet Yesevi bir Sünni tarikat olarak Yeseviliğin kuramcısıdır ve Anadolu'da Aleviliği değil, tersine Abdülbaki Gölpınarlı'nın da vurguladığı gibi Sünniliği yaymıştır. (Bkz. A. Gökpınarlı: **100 Soruda Tasavvuf**, 1985). Hacı Bektaş Veli'ye gelince; onun da iddia edilenin tersine Türklüğü yaymak gibi bir düşüncesi olmadığı gibi, köken olarak Türk değil, 7. İmam Musa Kazım'ın torunlarından olup Araptır. Birkaç şiiri dışında eserleri de

Türkçe olarak değil, Arapça olarak verilmiştir. Özellikle kendisine atfedilen mensur (anlatı) eserleri tümüyle Arapça'dır. Kendisi **Baba İlyas, Baba İshak**'la birlikte Babai isyanında yeralmış ve canını zorlukla kurtararak, izini kaybettirmiş ve epeyce zaman sonra Sulucakarahöyük'te (bugünkü Hacıbektaş) ortaya çıkmıştır.

Başta Zerdüştlük olmak üzere, eski Kürt inançlarını İslami motiflerle örtüştürerek yayan ilk etkin ve saygın yönetici, **EBU MÜSLİM HORASANI** adlı Kürt liderdir. Arapların ve Türklerin kendilerine maletmeye çalıştıkları Ebu Müslim Horasani'nin Kürt kökenli olduğunu, o dönemin ünlü Arap kaynakları **İbn-i Kuteybe, İbn-i Halikan** ve **El-Hanbeli** tarihleri de bildiriyor. (Bkz. A. Poladyan: **VII.-X. Yüzyıllarda Kürtler,** Öz-Ge yay., 1991, s. 41)

Öte yandan, bilindiği gibi Anadolu Aleviliğinin bir halk hareketiyle bütünleşmiş önceki kaynağı **Babailik** düşüncesidir. Bu düşüncenin kuramcılara ve Babai İsyanı'nın liderleri olan Baba İlyas **Rum** kökenli, Baba İshak ise -bir görüşe göre- **Kürt** kökenlidir. Ve Hacı Bektaş Veli ile birlikte tüm bu Babai önderleri, Babailiğin ve Anadolu Aleviliğinin düşünce kaynağı olan Vefailiğin kuramcısı olan **EBU'L-VEFA-Yİ KÜRDİ**'nin halifeleridir. Önceleri bir sosyal isyancı olan Ebul-Vefa, sonradan felsefi konulara dalmış ve eski İrani inançlarla Kürtlerin başat dini Zerdüştlüğü eski Anadolu inanç ve kültürlerine eklemlemiş, dolayısıyla Anadolu Aleviliğinin temellerini atmıştır. O da Hallac-ı Mansur (85/922) gibi "İnsanla Tanrının özdeş olduğu" görüşünü savunduğu ve "kadınlarla birlikte toplantılar düzenlediği" gerekçesiyle öldürülmüştür. (1110) (Ö. 110 M) Ermişliğinden dolayı **Tacü'l-Arifin** (Bilgelerin Tacı) olarak anılan Ebu'l-Vefa'nın Siirt'teki mezarı hâlâ bir ziyaretgâh niteliğindedir. Anadolu Aleviliğinin yanısıra bugün Irak ve İran Kürdistanı'nda gördüğümüz Ehl-i Hak inancı -bir başka deyişle Ehli-i Hak Ateizmi- de onun felsefesinden kaynaklanmaktadır.

III-Anadolu Aleviliği İslamlıkdışı bir öğretidir

Müslümanlığın bilinen 5 temel koşulunun hiçbirisi Alevilikle bağdaşmaz. İslamiyet gaybi bir Tanrı anlayışını dayatır, oysa Alevilikte Tanrı, insanın ta kendisi ve bir bütün olarak evrenin tümüdür. İslamiyette Tanrı ile, kulu kabul edilen insan arasında onulmaz uçurumlar vardır; oysa Alevilikte insan, kendisiyle bütünleştirdiği, özdeşleştirdiği Tanrısıyla barışıktır. Bilindiği gibi, **Hallac-ı Mansur** "Ehne'l-Hakk" dediği için çarmıha gerildi, **Nesimi** de (?/1404) aynı gerekçeyle Halep'te derisi yüzülerek öldürüldü.

A-Örneklerle Alevilikte Tanrı-İnsan Kavramı:

İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen, ya nice okumaktır.

(...)

Okudum bildim deme, çok tât kıldım deme
Eri HAK bilmez isen, abes yere yelmektir.

(YUNUS EMRE)

Pir Sultan'ım şu dünyaya
Dolu geldim, dolu benim
Bilemiyenler bilsin beni
Ben ALİ'yim, Ali BEN'im.

(PİR SULTAN ABDAL)

B-Örneklerle *Oruç, Namaz, Gusul, Hac* Karşıtlığı:

Oruç, namaz, gusul, hac
Hivaptır aşıklara (aşıklar, ermişler için utanç konusudur)
Aşık ondan münezzeh (arınmış)
Hassü'l-navas içinde (hakikat içinde, gerçeğe ermiş)

(YUNUS EMRE)

Alınmış abdestim, aldırırlarsa
Kılınmış namazım, kıldırırlarsa
Size Şah diyeni öldürürlerse
Ben de bu yayladan Şah'a giderim.

(PİR SULTAN ABDAL)

C-Örneklerle *Namaz, Kâbe* ve *Hac* Karşıtlığı:

Hararet nardadır, sacda değildir
Keramet baştadır, taçta değildir
Her ne arar isen kendinde ara
Mekke de, Kudüs'de, hacda değildir.

(HACI BEKTAŞ VELİ)

Çalış, kazan, ye, yedir
Bir gönül ele getir
Yüz Kabe'den yeğrekdir
Bir gönül ziyareti.

(YUNUS EMRE)

Aşk imandır bize, gönül cemaat
Dost yüzü kıbledir, daimdir salat (namaz)

(YUNUS EMRE)

Ç-Alevilikte *Cennet-Cehennem* ve *Ötedünya* Karşıtlığı:

Cennet cennet dedikleri
Bir ev ile birkaç hûri
İsteyene ver sen anı
Bana seni gerek seni.

(YUNUS EMRE)

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin deyi,
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı.

(KAYGUSUZ ABDAL)

D-Alevilikte Din-Mezhep Karşıtlığı:

Din ve millet sorar isen, aşıklara din ne hacet
Aşık kişi harap olur, aşık bilmez din diyanet.

(YUNUS EMRE)

Sorma be birader mezhebimizi
Biz mezhep bilmeyiz, yolumuz vardır
Çağırma meclis-i riyaya bizi
Biz şerbet içmeyiz, dolu'muz vardır.

(KUL NESİMİ)

E- Alevilikte KUR'AN Karşıtlığı:

Alevinin Kur'anı **"Telli Kuran"** olarak nitelediği **"Bağlama"**sı, AYET'i ise **"deyiş"**leridir. Alevi Kürtlerde deyiş ve nefeslere **"Ayet"** denir.

Bana Hakk'ı soran oğul
Haber al aşık sazından
Göğsü peygamber ağacı
Kılıfı Ali bezinden

(...)

CEVRİ bunda dilli Kur'an
Hem erkanlı yollu Kur'an
Elimizde telli Kur'an
Yürürüz Hakk'ın izinden.

(CEVRİ)

F-Alevilikte Maddi Aşk (Karşı cins sevgisi) Yasağı Karşıtlığı:

Zahidler diyorlar ki güzel sevmek pek günah
Ben severim sevdiğimi, günah benim kime ne...

(SEYYİD NESİMİ)

G-Alevilikte İçki Yasağı Karşıtlığı:

Sofular haram demişler, aşkımın şarabına
Ben doldurur ben içerim, günah benim kime ne...

(SEYYİD NESİMİ)

H-Alevilikte halk düşmanlığına karşı ENTERNASYONALİZM:

Adımız miskindir bizim
Düşmanımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmayız
Kamû âlem birdir bize.

(YUNUS EMRE)

Yetmişiki millete bir göz ile bakmıyan
Halka müderris olsa hakikatte asidir.

(YUNUS EMRE)

Sonuç

Alevilikte Kürt sorunu arasındaki ideolojik dokuyu ve kan bağını bir başka yazıya bırakarak, sözlerimizi **Ozan Telli**'nin dizeleriyle tamamlayalım:

Yüzyıllardır yahşi yaman yaşayan
gür bir isyan ışkınıdır ışığınız
dünümüzden günümüze uzayan
insan ağacında

can ağacından
PİR SULTAN'ca başı dik
BEDREDDİN'ce alnı ak
NESİMİ'ce enel-hak
Ve YUNUS'ca halk dostu
yine bir nefes esti
dağınızdan düzümüze sevdalı
yaylanızdan yüzümüze sevdalı...

(Azadi Gaz. 8-14 Mayıs 1994)

II-B) BİR KİMLİK SORUNU OLARAK ALEVİLİK VE ALEVİ ÖRGÜTLENMESİ ÜSTÜNE

Sorular: Hıdır Eren Çelik

-Bir süreden beri Almanya'da bulunuyorsunuz. Neden?

-Yurtdışına, Mülheim Protestan Akademisi'nin **"Kimlikli ve Çok Kültürlü Bir Toplum Nasıl Oluşturulur?"** konulu Türk ve Kürt aydınlarının katıldığı bir konferans dizisi için gelmiştim. Ayrıca çok önceden belirlenen ve 15 Ekim 1994'te yapılacak olan **Yılmaz Güney, Cigerxwin ve Qanatê Kurdo'yu Anma Gecesi**'ne konuşmacı olarak katılacaktım. Ancak geldikten sonra hakkımda verilmiş olan cezalar birer birer kesinleşmeye başladı. Bu nedenle şimdilik buralardayım...

-Araştırmalarınıza temel teşkil eden büyük bir kısmı gün ışığına çıkmamış belge ve kaynakları derlemede hangi imkânlardan yararlandınız? Kürt tarihinin sürekli yok edildiği, Kürt tarih ve arşivinin yaşam bulmadığı Türkiye gibi bir ülkede araştırmacı olmak zor değil mi?

-Türkiye'de tabularla uğraşan resmi görüş-dışı araştırmacılığın zor bir "zenaat" olduğunu söylemeye sanıyorum gerek yok. Üstelik çok yönlü "zor zenaat". Resmi Türk Tarih Tezi'nin dışına çıktığınızda, başka bir deyişle tabuları yıkmaya başladığınızda maddeten ve manen başınıza gelecekleri hesaplamak zorundasınız. Bu yüzden ister istemez, bilimsel üretimle asla bağlaşmayacak bir otokontrol yapmak durumundasınız, bunun sonuçta bir şeye yaramayacağını bile bile. Bu halet-i ruhiye, ister istemez sizi belli ölçülerde sınırlar, ama yine de tabuları yıkma mücadelesinden kendinizi alıkoyamazsınız. Ve sonunda başınıza gelecekler gelir...

Bir bütün olarak Türkiye'de Kürdoloji alanı son derece bâkir bir alandır. Yeter ki bu alana gönüllü bağlanın ve kimi zorlukları göze alın! Çünkü Kürt sorununun tabulaştırıldığı Türkiye'de ve Kürdistan'da şimdiye kadar aydınlar susturulmuş ve onların yerine çoğu asker kökenli olan sözde yazarlar kalem oynatmakta ve konuşmaktaydı. Bu süreci değiştirmeye başlayınca da cezalandırılmaktan kurtaramıyorsunuz kendinizi.

Kürt sorununun tabulaştırılması sonucu, açıktır ki Kürt arşivi de yasak altına

alınmış. Devletin gizli katmanlarında, inanıyorum ki binlerce cilt kitaba malzeme oluşturacak bilgi ve belge bulunuyor. Yalnızca Koçgiri ve Dersim hareketlerinin ideolog-önderlerinden Kürt şairi Alişêr'in başı kesildikten sonra bir sandık dolusu kitap ve defterine el konulduğunu ve bunların Genelkurmay Arşivi'ne gönderilmiş olduğunu söylersem, sanıyorum bir fikir vermiş olurum. Militarist yönetimlerde insanlar kadar kitap ve belgelerin de zarar gördüğü bilinmeyen bir şey değildir. Bu tahribat Kürdistan'da daha da büyüktür.

Bir yıl önce Amerika'dan gelen bir araştırmacı gruba görsel ürün sağlamak amacıyla kimi geçmişteki Kürt aydın ve önderlerinin çocuklarıyla ilişkiye geçmiştim. Tümü de, aile ocaklarının bugüne kadar defalarca baskına ve yağmaya uğradığını, geçmişte ellerinde bulunan malzemenin hiçbirisinin bugün ellerinde bulunmadığını üzülerek belirtiyorlardı. İkinci tutuklanmamda siyasi polis, yayın bürosunda el koyduğu Koçgiri liderlerine ait 5 adet orijinal fotoğrafı -ki bunları Sivas katliamında yitirdiğimiz Hasret Gültekin vermişti- beraat etmeme rağmen bir daha vermedi.

Bu nedenle, kimi sahaf dostlarım ve eski kaynaklardan elde edip yayımladığım bilgi ve belgelerin, gizli kalanların yanında "devede kulak" bile olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim... Ancak bu belgeleri değerlendirmemde Osmanlıca bilmemin bana önemli bir avantaj sağladığını söyleyebilirim.

-Bu eserlerinize ilişkin eleştiri ve tepkiler oldu mu? Örneğin; "şu belge de araştırmalarınız arasında mutlaka yer almalıydı" diyen oldu mu veyahut yurtdışından size okuyucu tarafından iletilen belgeler oldu mu?

-Sözünü ettiğiniz 3 eserimin Türkiye'de en çok satan yayınlar arasında olduğunu ve önemli yankı yarattığını belirtmeliyim. Belki de bundan dolayı üçünden de ceza aldım.

-Daha önce yayımlanan **"Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri"** kitabımdan dolayı beni suçlamayan resmi irade; 70 yıllık TC tarihinde ilk kez yayımlanan ve hemen tümü aşk ve sevda türkülerinden oluşan **"Kürt Halk Türküleri"**nden (Kılam û Stranên Kurdi) dolayı beni 2 yıl hapis, 50 milyon TL para cezasına mahkum etti.

-Yine belge ağırlıklı bilimsel bir inceleme-araştırma olan **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri"** adlı eserim, bilirkişinin olumlu raporuna rağmen 2 yıl ağır hapis ve 250 milyon TL para cezasına mahkum edildi.

-Açık ve gizli belgelerden oluşan **"Kürdoloji Belgeleri"** adlı eserim de 2 yıl hapis, 400 milyon TL para cezasına çarptırıldı.

-Ayrıca Cemşid Mar'ın **"Çağdaş Kürt Destanları"** adlı şiirsel eserinden dolayı da, yayıncı sıfatıyla 6 ay hapis 100 milyon TL para cezasına çarptırıldım. Yani toplam 6 yıl 6 ay hapis, 800 milyon TL para cezası...

Kısaca, tabuları yıkmaya dönük çalışmalarımızın engellenmesi için ne gerekiyorsa onlar yapıldı ve yapılmakta. Öyle görünüyor ki, özgür çalışma ortamına kavuşuncaya kadar daha epey emek harcayacağız...

-Son yıllarda, özellikle de Kürt ulusal mücadelesinin ve ulusal bilincin giderek geliştiği bir dönemde Türkiye'de Alevi örgütlenmelerine hız kazandırıldı. Devletin sürekli dışladığı ve dönem dönem katliamlarla gözdağı verdiği Aleviler, bugün kısmi de olsa devlet tarafından destek görmekte. Sizce devlet mi değişti, yoksa Alevilik mi? Öte yandan, şu anda Alevilerin kimlik arayışından bahsedebilir miyiz? Aleviliğin Kürt ulusal mücadelesindeki yeri ne olmalı?

-Herşeyden önce ulusal, sınıfsal ve cinsel kimlik gibi inanç ve kültür kimliğinin de insanların temel kimliklerinden biri olduğunu belirtmek durumundayım. Bu nedenle insanların, diğer kimliklerinin yanı sıra Alevi inanç ve kültürü temelinde de örgütlenmesinin doğal olduğunu düşünüyorum. Ancak bu örgütlenme, diğer kimlikleri görmezlikten gelerek ve toplumsal, tarihsel gerçeklikten uzaklaşarak yapılamaz. Yapılırsa, bugünkü kimi örneklerinde görüldüğü gibi halkın uzağına, düşmanın tuzağına düşülür.

Sünniliğin devlet eliyle resmi inanç olarak kullanıldığı ve örgütlendirildiği Türkiye'de, ciddi bir laiklik sorunu bulunduğu açıktır. Ve gerek devlet eliyle, özellikle askeri cunta döneminde dindar toplum yaratma amacıyla dinin örgütlendirilmesi, gerekse Avrupa'daki dini akımlara bir tepki örgütlenmesi olarak ortaya çıkan Alevi örgütlenmesinin alternatif bir doğru örgütlenme olması gerekiyor.

Türkiye'de ve Kürdistan'da yaklaşık 20 milyon insanı yakından ilgilendiren Alevilik temelindeki bir inanç ve kültür örgütlenmesi, ya devletin anti-laik yapılanmasına araç olacak, ya da gerçekten laik ve demokratik bir toplum için alternatif güç olacaktır. Bence Alevi toplumunun bugün karşı karşıya bulunduğu ikilem budur. Bu alternatif örgütlenmeninse devlete dayanılarak gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Alevi toplumu, mensuplarından yaklaşık 8 milyonluk bir kesiminin Kürt olması dolayısıyla da, demokrasiye en çok muhtaç olan ana kitleyi oluşturan Kürt halkıyla dayanışma içinde olmak zorundadır...

Bugünkü gibi aklımda. 1980'li yılların başında "bölücülük" yaratıyor diye Kürt halk danslarının Türkiye televizyonlarında yayınını yasaklayan askeri cunta ve devamcıları, dindar bir toplum yaratmak amacıyla Aleviliği de devlet güdümünde örgütlendirmeye çalışıyorlardı. Kuşkusuz bu yönlendirmenin, Kürt ulusal hareketini zayıflatma gibi bir temel hedefi de bulunuyordu... Aslolan bu örgütlenmeyi devlet güdümünden kurtarıp, Kürt ulusal hareketi ve Türkiye demokrasi güçleriyle birlikte Türkiye'ye ve Kürdistan'a demokrasiyi getirecek bir güçbirliğine dönüştürmektedir. Alevi toplumu, ancak böyle bir dayanışmayla gerçekleştirilebilecek bir demokrat düzende inançsal-kültürel haklarına kavuşabilecektir...

-Türkiye'deki Alevi örgütlenmelerine paralel olarak yurtdışında da; özellikle de Almanya'da çeşitli siyasal akımlar Aleviliğe el attı. Bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz, sağlıklı bir gelişme mi?

-Yukarıda da kısaca vurgulamıştım. Amaç, eski solun hatasına düşmeden inanç ve kültür temelinde gerçekleşen bu örgütlenmeyi red ve inkâr etmek değil; yaklaşık 8 milyonluk kitlesi aynı zamanda Kürt kimlikli olan Kürt ezilen ulusuna ve Türkiye demokrasi güçlerine yaklaştırmaktır. Çünkü Alevilik, Türkiye'de bir "ezilen inanç ve kültür"dür. Bu nedenle diğer ezilenlerle bir çok ortak bileşkesi

vardır. Son dönemlerde Alevi derneklerinin bu doğrultuda ciddi bir sorgulama içine girdiklerini ve olumlu bir yöneliş gösterdiklerini yakından izliyorum. Bu derneklerin yöneticilerinin çok büyük bir bölümünün Alevi Kürtlerden oluşması bu süreci daha da hızlandırmaktadır.

-Alevilerle Müslümanlık arasındaki yakınlık derecesi nedir? Bugün birçok Alevi "biz de Müslamanız" dese de Müslümanlığın Kuran'da buyurduğu dini vecibeleri yerine getirmiyor. Alevilerin büyük bir kısmı namaz, oruç, hac; daha doğrusu İslami yaşam biçimine uzak. Bunlar Aleviliğin İslama uzaklığının açık belirtileri değil mi?

-Aleviliğin, İslami yaşam biçimine bütünüyle uzak bir öğreti olduğu son derece açıktır. Esasen bilimsel literatürde de Alevilik, İslam dışı bir inanç olarak vurgulanır.

Geşçekten de, Aleviler Müslümanlığın hiç bir şartına uymazlar. İbadet biçimleriyle belki Müslümanlıktan çok Hıristiyanlığa yakındırlar. Özellikle Alevi Kürtlerin inançlarıyla Hıristiyan Ermenilerin inançları arasında, Müslümanlarınkiyle kıyaslanamayacak kadar büyük bir yakınlık bulunmaktadır.

Türk resmi ideolojisi açık planda red ve inkarcı, gizli planda itirafçı ve kabulcü olduğu için gizli belgeler de bu gerçekliği ortaya koyuyor. Bakınız sözgelimi Atatürk'ün yakın danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut** bu durumu nasıl tesbit ediyor:

"Siyasal Bilgiler'i henüz bitirmiş ve Sivas Vilayeti maiyetine verilmiştim. Hafik ilçesinin bir Alevi köyünde geceledim. Ev sahibi, bana şunları söyledi:

-Alevilerle Ermeni Hıristiyanlar arasındaki fark, soğan zarı kadardır. Ermeniler; Tanrı'yı baba, oğul ve ruh olarak anar; biz bu üçlemeyi Allah, Muhammed, Ali biçiminde söyleriz.

-Onların 12 Havarisi vardır; bizim 12 İmamımız.

-İbadet ve oruçların vakit ve şekli ile bayramlar, her iki millette de aşağı yukarı aynıdır.

-Onlar tek kadınla evlenir ve kadın boşamazlar, bizde de öyle.

-Onlar sakal-bıyık kestirmez, kıl düşürmezler; biz de öyle.

-Onlar gusul etmezler, biz de öyle.

-Onlar göğüslerinde haç çıkarmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avucumuzu bağrımıza basmak suretiyle.

-Biz sonradan Hazreti Ali Efendimize uyduğumuç için adımız Alevi oldu; yoksa aramızda bir fark yoktur." (Bkz. Kürdoloji Belgeleri, s. 218-219)

TC Devleti'nin Kürt resmi politikasının oluşturulmasında önemli işlevi bulunan Prof. Tankut, bir başka gizli raporunda da şöyle diyor:

"Görünürde Türkiye'de yalnız Müslümanlık var sayılır. Halbuki işin iç yüzü hiç de öyle değildir. Aleviliği İslamın bir mezhebi veyahut bir tarikatı sayanlar, tamamıyla aldanmışlardır. (...) Alevilik Müslümanlık değildir, onu Şiilikle karıştırmak da hata olur." (a.g.e., s. 435)

Bu nedenle; gerek Tanrı anlayışı, gerek Kuran'a ve Peygamber'e bakış, ge-

rek Müslümanlığın diğer şartları olan namaz, oruç ve hac ile öte dünya anlayışları konusunda Alevilikle Müslümanlık arasında derin uçurumlar vardır.

-Alevi, Tanrı'yı bir bütün olarak doğada ve en değerli varlık olan insanda görür; Müslümanlar Tanrı adına gaybi bir güce inanır.

Alevilikte "Tanrı-İnsan" kavramı vardır ve bu inanç "Ene'l-Hak: Ben Hakkım" biçiminde formüle edilir. Bu nedenle de **"İnsanlar ölümcül Tanrılar; Tanrılar ölümsüz insanlardır"** söylemi geliştirilmiştir.

-Müslümanlar Kuran'ı **"Tanrı sözü"** olarak, Aleviler ise **"Muhammed'in sözü"** olarak görürler.

-Müslümanlıkta, Kuran'dan başlayarak şaire ve şiire iyi gözle bakılmaz (örneğin Kuran'daki Şuara Suresi); oysa şiir ve şair Alevi töre ve törenlerinin vazgeçilmez öğeleridir.

-Sazlı ve içkili tören, İslam'da günah, Alevilikte kutsaldır. Hatta bağlamasına **"Telli Kuran"**, içkisine **"dolu"** ve **"dem"** der.

-Müslüman öte dünyaya, Cennete ve Cehenneme inanır; Alevinin böyle bir sorunu yoktur.

-Müslümanlıkta insanlar **"kul"** düzlemindedir, Alevilikte **"Tanrı"**... Yani aradaki farklılık bu kadar büyüktür.

Kısaca Kürtlerin Türklüğü nasıl yalan ve yanlışsa, Aleviliğin Müslümanlık olarak gösterilmesi de öylesine yanlıştır...

-Zorla Müslümanlaştırılmış bir Alevilik, bugün zorla Türkleştirilmiş Kürtlerin durumunu yansıtıyor. Bu konudaki düşünceniz nedir?

-Görüşünüze katılıyorum. Çünkü bilimdışı bu iki zoraki tezin tarihsel, toplumsal ve bilimsel gerçeklikle ilgisi yoktur. Bilimin ve toplumsal gelişme yasalarının önüne bilime ve toplumsal dokuya ters zoraki yasalarla çıkıldığı içindir ki, bugün gerek Kürt sorunu, gerekse Alevilik ve laiklik sorunu Türkiye'nin öncelikli sorunlarının başında bulunuyor ve çözüm bekliyor...

-Bilindiği gibi Zerdüşt veya onun dini felsefesi bugüne kadar Kürtler arasında hep olumsuz ve tek taraflı anlatıldı, halen de öyle. Öyle ki bazı bölgelerde Zerdüşt dini Şeytana tapanla özdeşleştirildi. Bunun tarihi nedenlerini açıklar mısınız? Bu arada, Alevilikle, Zerdüşt dini arasında ortak yönler var mı? Bugün cılız da olsa Aleviliğin asıl din kaynağının Zerdüşt'ün Avesta'sı olduğu söyleniyor. Bu konudaki düşüncenizi açıklar mısınız?

-Bilindiği gibi, gerek Kürtlerin de içinde yer aldığı Ari toplumlarda ve Arya uygarlıklarında, gerekse Kürdistan'ın yer aldığı coğrafyada dünden bugüne birçok din, inanç ve kültür gelmiş geçmiş. Bunların birbirlerine eklemlenmesi ve birbirlerini etkilememesi kuşkusuz düşünülemez. Salt Kürtlerin yaşadığı bölgelerde **Zerdüştilik, Babekilik, Mazdekilik, Hürremilik, İsmaililik, Karmatilik, Vefailik** gibi heterodoks nitelikte birçok inanç ve kültür gelmiş geçmiş.

Günümüzde Anadolu'daki ve Türkiye Kürdistanı'ndaki Aleviliğe, İran, Irak

ve Suriye Kürdistanı'ndaki **Yarsanizm**'e (Ahlê Hak, Ali-Hak inancı) ve **Yezidilik**'e kaynaklık eden bu dinler ve inançlar da kuşkusuz başta Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları olmak üzere diğer kültürlerden etkilenmişlerdi. Selçuklu Devletinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda müslümanlığm resmi devlet dini olmasına rağmen bugün Kürdistan'da hâlâ, sonradan Sünni ve Şii türevleriyle yayılıp örgütlenen Müslümanlığın yanı sıra **Alevilik, Yezidilik** ve **Ahlê Hak** gibi İslam dışı öğretiler ve **Hıristiyanlık** ve **Musevilik** gibi diğer göksel dinler yaşanıyorsa; bunun nedeni, geçmişten gelen bir çok inanç ve kültür kaynakları olmalıdır.

Sözgelimi ben, Alevilikteki ve Ahlê Hak inancındaki **"Tanrı-İnsan"** anlayışının Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarından gelen çoktanrılı dinler ve inançlarla yakından ilgili olduğunu düşünüyorum. Zerdüşt dininin en üst tanrısı **Ahura Mazda**; Samilerin İklim ve Elementler Tanrısı **Adad**; Akemenid dininde Karanlığın ve Kötülüğün Tanrısı **Ahriman**; eski İran inancında büyük Su Tanrıçası **Anahita**; eski Mezopotamya tanrılarından Gök Tanrısı **Anu**; Roma devrinde tapınılan Suriye Tanrıçası **Atargadis**; Suriye Gökyüzü Tanrısı **Bâlşamin**; Yunan Av Tanrıçası **Artemis**; Roma Şarap Tanrısı **Baküs**; Mezopotamya Bolluk Tanrıçası **Tau**; Yahudi kadın peygamber **Deborah**; Nabataların Baş Tanrısı **Dusares**; Sümer Tanrısı **Ea**; Sümer Su Tanrısı **Enki**; Hititlerin Dağlar Tanrısı **Hazzi**; Hititlerin Güneş Tanrısı **Hepat**; Elamlarda Gök Tanrısı **Hupman**; Hupman ve Tanrıça Kirinişa'nın oğlu **Hutran**; en yüce Roma Tanrısı **Jüpiter**; Mezopotamya'da Yazıcılar Tanrısı **Xani**; Hititlerin Savaş Tanrısı **Kurukate**; Hititlerde Yeraltı Tanrısı **Leluvani**; Sümer Tanrısı Ea'nın oğlu **Marduk**; Romalıların Savaş Tanrısı **Mars**; eski İran'da Işık Tanrısı **Mitharas**; Babil Baş Tanrısı **Naku**; Elam Güneş Tanrısı **Nahbune**; Hitit Dağlar Tanrısı **Nanni**; Mezopotamya Yeraltı Tanrısı **Nergal**; Sümer Tanrısı Nonnar'ın eşi **Ningal**; Mezopotamya Yeraltı Tanrıçası **Ninmah**; Mari'de tapınılan Tanrıça **Ninni-Zaza**; Mezopotamya Savaş Tanrısı **Ninurta**; Mezopotamya Ekin ve Yazı Tanrıçası **Nisaba**; Mezopotamya Ateş Tanrısı **Nusku**; Babil Güneş Tanrısı **Samaş**; Babil Ay Tanrısı **Sin**; Hitit Kılıç Tanrısı **Şarumma** (İklimler Tanrısı **Teşup** ve Güneş Tanrıçası **Hepat**'ın oğlu); Elam halkının tüm ulusu koruyan Tanrıçası **Şimut**; Hitit Bereket Tanrısı **Telepinus** (Fırtına Tanrısının oğlu); Hurri İklimler Tanrısı **Teşub**; Fırtına Tanrısı **Turu**; Hititlerin Ana Tanrıçası **Vuruşema**; Yunanlıların en yüce tanrısı **Zeus** "çok tanrılı" din ve kültürlerin kutsal kahramanlarından bazılarıdır.

M.Ö. 599-521 yıllarında yeni dinsel öğreti Zerdüştiliğin kuramcısı olan **Zerdüşt** ve M.S. 6. yüzyılda yeni dinsel öğreti Mazdacılığın kuramcısı **Mazda** ile Aleviliğin birçok misyonlar yükleyerek yeniden yarattığı **Ali**'yi de bu **"Tanrı-İnsan"**lar kervanına ekleyebiliriz. Yine ben **"Kızılbaş"** söyleminin Ali'nin yandaşlarının başlarına kızıl sarık takmalarının ötesinde sonradan Alevilikle örtüşen Hürremilik'ten kaynaklandığını düşünüyorum. Çünkü 8. yüzyılda Kürdistan'ı da içine alacak biçimde birçok bölgede yaygınlaşan ve 9. yüzyılda **"köylü hareketleri ideolojisi"**nin temel formuna dönüşen Hürremilik öğretisinin mensupları **"Muhammira"** yani **Kızıllar, Kızılbayraklar** olarak adlandırılmaktadır. Kan rengi onların sembolüdür ve özgürlük adına kendini kurban etmeye hazır kişiliktedirler. *"Onlar dünya düzenindeki adaletsizliğin kökünü toprak ve sosyal eşitsizlikte görmektedirler. İşlenebilen bütün toprakları toplumsal mülke dönüştürmek, özgür köy toplumlarının yönetimine bırakmak istemektedirler. Aralarında kadın-*

ların da bulunduğu gene eşitliği, vergilerden ve haraçdan kurtulmayı istemişlerdir. Baskı ve sosyal eşitsizliğin `karanlığı' oluşturduğunu kabul eden Hürremiler, gerek Arap hanedanlığına, gerekse İslamiyete karşı uzlaşmaz bir mücadele yürütmüşlerdir."(Bkz. A. Poladyan: a.g.e., s.44)

Öte yandan, Aleviliği gerçek inanç ve kültür kaynaklarından soyutlayarak Müslümanlığa bağlama çabası da, resmi ideolojinin **"tek tip toplum"** yaratma politikasının bir sonucudur. Osmanlı mirası üzerine kurulan Türkiye toplumunun çok halklılık ve çok kültürlülük gerçeğini red ve inkar eden resmi irade, farklı inançları da İslamlık içinde eritmeye, dolayısıyla tek tip bir **"resmi din"** yaratmaya çalışmaktadır. Aleviliği, Türki bir inanç olarak gösterme çabası da bu politikanın ürünüdür. Devlet eliyle Atatürk'ün Alevilik adına **"Mehdi"** ve **"kurtarıcı"** ilan edilmesi de hep aynı nedenledir.

Ancak sevinçle söyleyebiliriz ki, Alevi toplumu tüm bu konularda ciddi bir sorgulama ve aydınlanma içerisinde ve giderek gerçek müttefiklerini daha bir bilinçle seçme sürecindedir.

-Bir de şu "Horosan'dan gelme Türk olma" konusuna değinir misiniz? Biliyorsunuz başta Dersimliler olmak üzere kimi Alevi Kürtler, Horasan'dan geldiklerini, dolayısıyla Türk olduklarını söylerler. Bu konuyu biraz açar mısınız?

-Herşeyden önce şunu söyleyeyim ki, bu da resmi erkin dedeler aracılığıyla sürdürdüğü bir propagandadır; tarihsel ve toplumsal gerçeklikle de hiç bir ilgisi yoktur.

Dedelerin asıl kaygısını anlamak kolay. Onlar kendilerini Muhammed'in soyuna bağlamak için Horasan gibi kısmen Kürdistan'dan uzak ve Arap topraklarına yakın bir diyara bağlayarak kökenlerini karartmaya çalışıyorlar. 12 büyük dede ocağının tamamının Dersim'de olması bu durumu daha da önemli kılıyor. Üstelik bir de, gerçekten Dersim'den Horasan'a göç ve oradan yeniden Dersim'e gelmişlik olgusu var. Bu durum dedelerin, devlet yönlendirmeli senaryosunu kolaylaştırıyor... Tabii şu tarihi ve toplumsal gerçekler kitlece bilinmeyince de bu senaryo belli ölçülerde etkili olabiliyordu.

Oysa, bilimsel literatürde İran'ın kuzeydoğusundaki Horasan eyaleti her zaman 7 Kürt ana yerleşim biriminden biri olarak verilir. Bu yerleşim birimleri şunlardır:

1-**Batı Kürdistan:** Dersim-Dohuk şeridinin batı yakası.

2-**Kuzey Kürdistan:** Erzurum-Revandız çizgisinin doğusu.

3-**Orta Kürdistan:** Musul-Kerkük bölgesi.

4-**Doğu Kürdistan:** Mahabat-Sanandaj bölgesi.

5-**Güney Kürdistan:** Kirmanşah bölgesi.

6-**Orta Anadolu:** Ankara ve çevre iller.

7-**Horasan:** Bujnurd, Şirvan, Quchan, Dangaz ve Radkan illeri. Buna, Albruz Dağları eteklerindeki Kürt yerleşimini de eklemek gerekiyor.

Görüldüğü gibi Horasan bölgesi, temel Kürt yerleşim birimlerinden biridir ve bugün bu bölgede bir milyona yakın Kürt yaşamaktadır ve bu insanların hemen tamamı **Şii, Alevi, İsmaili** ve **Ahlê Hak** inancındandır. Konuştukları dil de ağırlıkla Kurmanci'dir.

Bu yerleşimin tarihsel boyutu şudur. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Sünniliğin, Safevi Devleti'nde Şiiliğin egemen devlet ideolojisine dönüştürüldüğü 16. yüzyıldan itibaren başta Dersim olmak üzere başlıca Alevi-Kürt yerleşim bölgeleri bir yandan Osmanlı'nın, diğer yandan Safevilerin boy hedefi ve saldırı alanı haline geliyor. Çünkü milliyetlerinden ve daha çok inançlarından dolayı Osmanlı ile; milliyetlerinden ve kısmen de inançlarından dolayı Safevilerle çelişkiye düşüyorlar. O aşamada Sünni Kürt beyliklerinden önemli bir bölümü Osmanlı ile anlaşmış (16. yüzyıl başları), küçük bir bölümü de Safevilerin yanında yer almıştır. Alevi Kürtlerin bu ulusal ve inançsal çelişkisi dolayısıyla her iki devlet de başta Dersim olmak üzere Alevi-Kürtleri hasım güçler olarak görmekte, güvenmemekte ve onları ya kendileri açısından işe yarar duruma getirmeye çalışmakta, ya da iç bölgelere sürerek etkisizleştirmektedirler. İşte Kürdistan'dan göç haritalarına baktığımızda, özellikle bu yüzyıldan sonra batıda Anadolu'ya, doğuda Hindistan'a kadar Kürt göçleri görüyoruz. Her iki devletin baskı ve zulmü sonucu kendiliğinden gelişen göçlerin yanısıra, 16. yüzyılın sonları 17. yüzyılın başlarında Dersim'den Horasan'a önemli bir göçürtme de Safevi Şahı I. Şah Abbas döneminde yaşanıyor. Bu dönemlerde Dersim, Safevi toprağıdır. Ünlü Kürdolog Martin Van Bruniessen, **"Ağa, Şeyh ve Devlet"** adlı çalışmasının **"Kuzeydoğu İran'a (Horasan) Göç"** bölümünde özetle şunları söylüyor: *"İran'ın kuzeydoğu eyaleti kuzey Horasan'da birkaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. Bazıları hala göçebe, çoğu da yerleşiktir. İl diye adlandırılırlar. Buradaki aşiretler üç grupta toplanmıştır. Şadlû, Zafiranlû ve Keyvanlû.* Kullandıkları dil Kurmanci'dir. (...) Kürtlerin çoğunluğunun Sünni olmasına karşın onlar hala Şiidirler. Özgün gelenekleriyle **Çemizgezek** diye adlandırılan geniş aşiretten gelmekteler. Çemişgezekliler buraya, 1600'de **Şah Abbas** tarafından Özbek ve Türkmenlere karşı sınır korumacılığı için gönderildiler. Daha küçük Kürt aşiretlerinden küçük gruplar, bir süreden beri buralara yerleşmiş durumdalardı zaten. Geriye kalanlar da daha sonra, gene Şahlar tarafından oraya gönderilmişlerdi. (...) Kürdistan'dan gelmiş başka aşiretler de vardı. Örneğin Horasan'da şimdiki kabilelerden birinin adı **Hasanlû**'dur. ve Hınıs'taki **Hasenan** aşiretiyle ilişkisi olduğu belli oluyor." (a.g.e., s. 213-215)

Safevi şahları tarafından Kuzey Horasan'a yerleştirilen ve kuzeydeki Sünni Özbeklere ve Türkmenlere karşı kullanılan Dersim kökenli bu Alevi-Kürt aşiret topluluklarından bir bölümü, savaş sonrası barış aşamasında eski topraklarına geri dönüyorlar. İşte "Horasan'dan gelme" olayı budur.

Gerçekten bugünkü aşiret durumuna bakılırsa, Horasan'daki aşiretlerin -ki buradaki 2 aşiret konfederasyonundan biri **Zafiranlû (Çemişgezek)**, diğeri **Şadlû**'dur. Birincisi Dersim'in **Çemişgezek**, öteki **Şadyan** aşiretiyle bağlantılıdır. Aşiret alt birimleri de Dersim'in bir yansıması gibidir.

O nedenle Dersim'le Horasan arasındaki aşiret göç ve gelişmeleri, tarihsel belgelerle de doğrulanan, kanıtlanan bir olgudur ve Dersim'in Alevi-Kürt kimliğini net olarak ortaya koyar.

-Araştırmalarınız ve eserlerinizden dolayı birçok kez yargı önüne çıkarıldınız. Hakkınızda kesinleşen mahkumiyet kararı var mı; varsa hangi eserlerinizden dolayı?

-Bu soruya yukarıda büyük ölçüde cevap vermiştim. Mirzali Çimen'in **"Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu"** adlı kitabından dolayı da ayrıca TCK'nın 312. maddesi uyarınca üç aylık hapis karşılığı 4 milyon TL leza verilmiş ve bu ceza daha önce tahsil edilmişti.

-Bu konuda ne tür karşı girişimleriniz oldu ve olacak mı?

-Şimdiye kadar 6 buçuk yıl hapis cezası ile 800 milyon TL para cezası kesinleşmiş bulunuyor. Türkiye'de tüm itiraz yolları kapanmış olduğundan, tek seçenek uluslararası organlara başvurmak... Şimdi bunun hazırlıkları yapılıyor, yakında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başta olmak üzere ilgili kuruluşlar nezdinde girişimlerde bulunacağım.

-Geleceğe ilişkin yeni çalışmalarınız var mı?

-Yapmayı planladığım ilk çalışma Alevilikle ilgili. Aleviliğin düşünsel kaynakları ve boyutlarını irdeleyen geniş oylumlu bir incelemeyle birlikte "Pir Sultan Abdal" çalışmasını yeniden yayımlayacağım. Muhtemelen adı **"Alevilik, Kürt Sorunu ve Pir Sultan Abdal"** olacak. Ayrıca **"Kürdoloji Belgeleri"**nin 2. cildini hazırlamayı tasarlıyorum.

Bu arada ünlü Kürt tarihçisi Mehmet Emin Zeki Bey'in Arapça'dan çevirttiğim **"Meşahir-i Kurd û Kurdıstan"** adlı eseri ile Tawakkoli'nin Farsça'dan çevirttiğim **"Kürdistan'da Tasavvufun Tarihi"** adlı eserini ve Tomas Bois'nın İngilizce'den çevirttiğim son eseri **"Kürtler"**i yayınlamayı düşünüyorum.

-Sizce yurtdışında Kürt aydınına düşen görev ne olmalı?

-Herhalde yurtdışında Kürt aydınına düşen birincil görev, dünyanın en mağdur ve en az mazlum uluslarından biri olan Kürt halkının özgürleşmesine katkıda bulunmak olmalı. Bu amaçla kendisini ve çevresini donatıp, Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümünü zorlamalı. Kürt kimlikli bir partinin ve örgütün Kürt sorununu tek başına çözmesi mümkün olmadığına göre, Türk ve Kürt halklarının eşitçe ve kardeşçe yaşaması gereğine inanan Türkiyeli tüm demokrasi güçleriyle ittifak yapmalı. Bu konuda toleranslı, hoşgörülü ama kararlı olunmalı. Unutulmamalı ki, Tevfik Fikret'in dediği gibi **"Haktadır, haktır en büyük kuvvet..."** İşte bu haklılığın Kürt halkını yakın bir gelecekte özgürlüğe taşıyacağına kesinlikle inanıyorum...

Bu vesileyle, Kürtlerin Türk aydınları ve demokrasi güçleriyle dayanışmasının önemini simgeleyen bir mektuptan küçük bir kesit vermek istiyorum.

SBF öğretim üyelerinden dostum Prof. Baskın Oran'ın geçtiğimiz günlerde yolladığı mektuptan bir kesit şöyle:

"Benim Sevgili Dostum,

Bilmiyorum, bu utançlı yıllar ne zaman sona erecek? Şimdi, Türk kökenli

bir Türkiyeli olarak sizin yüzünüze bakamaz durumdayım; ne hakları var beni böyle hissettirmeye? Sizin gibi birinin böyle yerini yurdunu bırakıp gitmesine sebep olmaya ne hakları var bunların? Sizin gitmek zorunda kalmanız ben ve benim gibileri çok üzdü. (...) Bu Terörle Mücadele Kanunu denilen rezaletin bir an önce çıkacağını umuyorum. Baksanıza, tarikatlardan bile yardım istiyorlar. (...) Oradaki günlerinizin kısa ve sorunsuz olmasını diliyorum. Bir an önce ailenizin ve işinizin başına dönmenizi umuyorum. Size en içten dostluk dileklerimi yolluyorum. Sağlıcakla kalınız. Ank. 19 Aralık 1994"(*)

(**Azadi** Gazetesi, 12-18 Şubat 1995 ve 19-25 Şubat 1995)

(*) **Not:** Konuşmanın yayımlanmasından sonra 3'ü kitap, 6'sı yazılardan olmak üzere hakkımda 9 dava daha açıldı. Bu kitapların 2'sinden hüküm giydim. Ancak röportajı olduğu gibi vermekte yarar gördüm. M.B.

Mazdeizm dininin aşk ve doğurganlık tanrıçası ***Anahita****. Mithra 'nın yanındaki iki önemli tanrıdan biri.* ***Ana-tanrı*** *adıyla da anılır. [Georg Hüsing:* ***Der Mazdahismus*** *(Mazdekçilik); Viyana, 1935.]*

II-C) ALEVİLERİN TEK YANLI AŞKI...

Bir heterodoks öğreti olarak Alevilik, köylülük sınıfının mensubu olarak Aleviler; Anadolu'daki ve Kürdistan'daki varlıkları süresince hep ezilen, izlenen, sömürülen ve horlanan unsurlar oldu. Aynı ezinç ve horlama, sınıf, inanç ve kültür bağlamında bugün de devam ediyor. Yani, dünden bugüne Alevi toplumu açısından değişen birşey yok.

Alevilik, bir ezilen sınıf inanç ve kültürü olarak genellikle köysel kesimde yaygınlaşmıştı. Özellikle kasaba çevrelerinde yerleşik hayata geçmiş olan kesimler, Osmanlı'nın yönlendirmesiyle 15. yüzyıldan başlayarak Bektaşi tekkeleri çevresinde örgütlendirilmeye başlandı. Şehir merkezlerindeyse daha çok Mevlevilik ve Sünnilik (Hanefilik bağlamında) örgütleniyordu.

Günümüzde **Alevilik** olarak adlandırılan öğreti, Kürdistan'da önce **Mazdekilik, Babekilik, Hürremilik, İsmailik** ve **Vefailik** adlarıyla; daha sonra Kürdistan'da ve Anadolu'da **Babailik, Işık** düşüncesi, **Bedreddinilik, Kızılbaşlık, Rafızilik** ve **Ali-İlahilik** adlarıyla devam etmiş; 19. yüzyıl sonlarından itibaren **Alevilik** adıyla örgütlenmiştir.

Bektaşiliğin, Osmanlı yönlendirmesiyle gerek Anadolu'daki Kızılbaşları, gerekse Balkanlardaki Hıristiyan unsurları Müslümanlığa yaklaştırmak için köprü olarak kullanılan bir `misyoner' örgütlenmesi olduğunu düşünüyorum. Çünkü Bektaşi tekkeleri, kuruluşundan başlayarak birkaç yüzyıl boyunca Kızılbaş köylü ayaklanmalarına karşı hep Saray'ın yanında yer aldı. Dahası bu, çoğu zaman Kızılbaşlığa karşı bir ideoloji olarak kullanıldı. Sözgelimi Priştineli Arnavut Bektaşi şairi Seyyid, bir şiirinde Kızılbaşlar için şöyle diyor:

Yetmiş kâfir öldürmekten sevaptır
Kim öldürür ise bir Kızılbaş'ı(*)

Bu arada "Alevilik" söyleminin de; **Ali-İlahi** ve **Ahlê Haq** (Ali-Haq) **Kızılbaşlığı**nın, Arap Aleviliği aracılığıyla Müslümanlık içine çekilmesi çabası sonucu yaygınlaştırıldığını düşünüyorum. Çünkü yaklaşık yüz yıldan önceki Anadolu ve Kürdistan literatüründe bu söylem yoktur.

Öte yandan bunun, Tanzimat hareketinden sonra ortaya çıkan Jön-Türk, ardından da İttihad-Terakki Hareketince, kullanılmaya çalışılan Bektaşi tekkeleri aracılığıyla uygulamaya konduğunu düşünüyorum. Sünni-Müslümanlık kulvarı zaten Halife-Padişahlıkça tutulduğu için, yeni alternatif sınıfı temsilen Jön-Türkler de Bektaşilik çevresinde dinsel-inançsal muhalefeti örgütlemeye ve ondan yararlanmaya çalışıyordu. (Çıkarları Osmanlı yönetimiyle çelişen kimi Bektaşi babalarının, daha Fransız Burjuva Devrimi aşamasında Fransa'da devrimin ideologlarıyla görüşmesi de konumuz açısından ayrıca anlamlıdır.)

Nitekim İttihadçılar, Birinci dünya Savaşı'nda Alevilerin desteğini almak için bu Bektaşi tekkelerini kullandılar; Türk Kurtuluş Savaşı sırasında kullandılar. Hatta ilk Meclis'te Alevi desteğini almak için Hacıbektaş'taki Bektaşi dergâhının postnişini Cemalettin Çelebi Efendiye Meclis Başkan Vekilliği görevi verildi.

Aynı dönemde aynı görev Mevlana dergâhının önderine de verilmişti.

Oysa aynı tarihlerde, **azınlık içinde azınlık** statüsündeki bir Alevi-Kürt hareketi olan Koçgiri hareketi kanla bastırılıyordu. Bu, aynı zamanda 400 yıllık Halifelik yönetiminde gerçekleştirilen 3. büyük Alevi katliamıydı. Buna rağmen Alevilerin Kemalist devlete **tek yanlı aşkı** devam etti.

Reform adıyla, oysa gerçekte tek tip toplum yaratma uğruna 1925'te Alevi tekkeleri kapatıldı, yani Alevi örgütlenmesi resmen yasaklandı. Buna rağmen "lâiklik" söylemi ve propagandası uğruna, Alevilerin bu tek yanlı aşkı yine devam etti...

4. Büyük Alevi katliamı da, yine M. Kemal döneminde 1937-38'de Dersim'de gerçekleştirildi; ancak kısa bir kırgınlıktan sonra bu tek yanlı aşk yine de devam etti.

Demokrat Parti döneminde, diğer Sünni tarikatların yanısıra Alevilik de, Devlet yönlendirmesiyle Hasan Tahsin adında bir emekli general tarafından bir partide örgütlenmeye çalışıldı.

Derken 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşti. Sol akımlar güçlenmeye başladı. Aleviler çoğunlukla Türkiye İşçi Partisi gibi sosyalist bir partide yoğunlaşmaya başladı. Tam bu aşamada Muğla'nın Ortaca ilçesinde Alevilere karşı girişilen bir eylem, Türkiye Birlik Partisi adıyla bir Alevi partisi kurulmasına gerekçe oldu. 1965 seçimleride Meclis'e 7 milletvekili sokan Alevi Partisi, bu milletvekillerinden 6'sını kısa zamanda Demirel'in Adalet Partisi'ne kaptırdı. Bunun organizasyonunu yapanlardan biri de, şimdiki "milli dede" İzzettin Doğan'ın babası Hüseyin Doğan'dı. Bir müsibet, bin nasihatten iyi oldu ve Alevilerin ciddi biçimde uyanmasını getirdi.Ancak Alevilerin Devlete olan aşkı devam etti!..

Bu arada Mustafa Timisi'nin başkanlığındaki Türkiye Birlik Partisi'nin lider kadrosu arasında Sıtkı Ulay ve Celil Gürkan gibi Alevi olmayan emekli generallerin yeraldığını gözlemledik. Bayram değil seyran değildi, acaba general enişte-lerinin Alevilere karşı bu ilgisi nereden geliyordu?.. Aleviler, Devlet'i tek yanlı sevmeye devam ediyorlardı.

Ogüne kadar kitle tabanlığını yaptıkları ve sırtlarında taşıdıkları Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı döneminde yani 1978-79 yıllarında Sivas, Malatya, Erzincan, Çorum, Alaca ve Maraş katliamları yaşandı. Buna rağmen bu tek yanlı aşk devam etti.

Derken, 1980 Cuntası geldi. Türk-İslâm Sentezi örgütlemesi tüm hızıyla uygulamaya konuyordu, silahların gölgesinde. Bu aşamada, Kürt halk danslarının televizyonda gösterimi bile, bölücülük yaratıyor diye yasaklanıyor, ancak Alevi deyişleri hiç de zorlanmadan radyo ve televizyondan uçvermeye başlıyordu. Bir yandan çeşitli yöntemlerle Aleviler Sünnileştirilmeye çalışılırken, bir yandan da bir tepki örgütlenmesine dönüşen Alevi hareketini karşısına almamak, dahası mümkün olduğunca Türk-İslâm Sentezi içinde eritmek için bu yeşil ışığı yakıyorlardı. Çünkü temel amaç "Yeşil Kuşak" yaratmak yani dindar toplum oluşturmaktı...

Cuntanın faşizan uygulamaları içinde yara-bere almamış hemen hiç bir Alevi ailesi bulunmadığı halde, yine de bu **"buruk aşk"** devam ediyordu.

Derken, 1991'den sonra yeniden -sözde- sosyal demokratların içinde yeraldığı SHP-DYP koalisyon hükümeti ülkeyi yönetmeye başladı. 21. yüzyıla atlamaya tamıtamına 7 yıl kalmıştı ki, 1993 Temmuzunda Sivas'ta gündüz gözüyle eşi pek görülmedik türden bir katliam yaşandı ve 33 aydın hayatını kaybetti. Dörtyüz yıl önce halk aydını Pir Sultan'ı dâra çekenler, bu kez aydınları nâra atmışlardı. İşte bu olay, bu tek yanlı aşkı oldukça zedelemişti, ancak yine de örtülü biçimde buruklukla devam ediyordu...

Bu arada, Kürdistan'ın diğer parçalarından sonra yakıp-yıkma ve köy boşaltma eylemi Alevi-Kürt bölgesi Dersim'i de vurmuş, ancak bu aşk yine de tümden bitmemişti!.. Nevar ki bu uygulamaların yarattığı sürgünler, büyük şehirlerin varoşlarını bir barut fıçısına dönüştürmüştü. İşte İstanbul'daki Gazi olayları böyle bir ortamda yaşanmış ve gündüz gözüyle doğrudan güvenlik güçlerince gerçekleştirilen katliam, Devlet'i suçüstü yakalatmıştı. Tabii dünden bugüne devam eden bu "tek yanlı aşk" da büyük bir darbe yemişti. Yani bir müsibet, bin nasihatten galip gelmişti...

Şimdi Alevi toplumu bu sarsıntıyı ve sorgulamayı yaşıyor. Diğer düzen partilerinde ifadesini ve kendini bulamama, Alevi toplumunu ayrı bir siyasi örgütlenmeye yöneltmişti. Ancak hem hazırlıksız yakalanma, hem önderlik edenlerin güven verememesi, hem seçim faturasının kendilerine çıkarılmasından korkmaları, hem de "Refah öcüsü"yle korkutulmaları sonucu bağımsız aday göstermekten vazgeçmek zorunda kaldılar. Seçime girselerdi bile, bu toz duman içinde pek bir varlık gösteremeyeceklerdi. Gönül isterdi ki, ezilen bir inanç ve kültür toplumunun temsilcileri olarak diğer ezilen kesimleri biraraya getirmeyi amaçlayan "demokrasi bloku" içinde yer alsınlar. Tabii ilkeli biçimde ve ilkeli adaylarla. Şimdi bu fırsat belli ölçülerde kaçırılmış durumda. Ancak açıktır ki, bu kısa değil uzun erimli bir mücadeledir. Bunca aldatılmış bir toplumun bu noktadan sonra kendisine çekidüzen vermesi ise başlıbaşına öneme sahiptir ve demokrasi açısından son derece önemlidir.

"Aşkın gözü kördür" diye bir halk sözü vardır. Acaba tek yanlı aşkın köreltiği bu göz, bundan sonra gerçeği görecek mi?.. Birlikte izleyeceğiz...

(*)V.L. Salcı: **P. S. Abdal ve Bir Manzume**; Folklor Postası, Sayı: 13/1946)

II-Ç) ALEVİ-KÜRT KİMLİĞİYLE DERSİM'İN SERÜVENİ

Kürt halk hareketlerinin ulusal bir kimliğe büründüğü 19. yüzyıldan sonraki Kürt tarihini, hele hele 20. yüzyıldan itibaren İttihad-Terakki Hareketiyle başlayıp Kemalist yönetimlerce yeni bir kılıfla devam ettirilen zoraki Türkleştirme sürecini bilmeyenler için, genelde Kürdistan'da özelde Dersim'deki son gelişmeler yadırgatıcı, hatta şaşırtıcı olabilir. Oysa, bana göre yaşamakta olduklarımızın hiçbir sürpriz değil. Buna, tarihin tekerrürü denmese bile Kürt sorununa ilişkin yarım

kalmış gizli planın, silahların gölgesinde yoğunlaştırılmış biçimde uygulamaya konması denebilir. Neden mi?

1-Dersim başta olmak üzere Alevi/Kürt topluluklarının baştanberi Osmanlı'yla ve Safevilerle anlaşamadıkları, bu nedenle de istenmeyen "ahali" ve "teba" ilan edilerek dıştalandıkları biliniyor. Bu durum, Türk askerî çevrelerince de bilindiği içindir ki, 1937'de Askeri Mecmua eki olarak Genelkurmayca yayımlanan bir kitap **"Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları"** adını taşıyor ve üç büyük Dersim isyanı anlatılıyor.

2-1919-1921 yılları arasında, yani emperyalist işgalden sonra, Kürdistan Teali Cemiyeti gibi dönemin demokratik Kürt örgütlerinde yeralan Vet. Dr. **Colikzâde Mehmet Nuri**, Koçgiri aşiret konfederasyonunun liderlerinden **Alişan Bey**, kardeşi **Haydar Bey** ve **Alişêr** gibi aydınların önderliğinde Koçgiri halk hareketi gerçekleştiriliyor. "Batı Dersim" olarak da adlandırılan Koçgiri bölgesi dışında; **Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü** (eczacı), Dersimli **Halil Bey** (Miralay), Dersimli **Necib** (doktor) ve **Sarısaltıklı** Dersimli **Halil** gibi birçok Dersimli Kürt aydını da o dönemde demokratik Kürt örgütlerinin aktif üyeleriydi.

3-Kemalist yönetim, Koçgiri'yi vurduktan sonra; sünni Kürt aşiretlerinden Koçgiri'ye destek vermemesini ve Şeyh Said Hareketindeki dinsel parolaları iyi kullanarak Dersimlileri 1925 hareketinden uzak tutmayı başardı. Dahası, hareket bastırıldıktan sonra ilk Meclis'in Dersim Mebusu **Hasan Hayri Bey** gibileri asılırken, yine aynı Meclis'de bulunan **Diyap Ağa** ve **Mıço Ağa** gibilerden isyan aleyhtarı demeçler alınıyordu. Bununla da yetinilmiyor, 1926'da Elaziz Valisi **Ali Cemal** (Bardakçı) **Bey** ve Malatya Valisi **Bozan Bey** aracılığıyla 30'a yakın Dersim aşiret reisi Ankara'ya getirtiliyor ve Mustafa Kemal'le görüştürülüyordu. Bu tarih, Alevi/Kürt kimliğinden ve değişimlere açık olmasından dolayı Dersim'in asimilasyona tabi tutulacak öncelikli yöre olarak seçildiği tarihtir. Dersim'i, diğer Kürt topluluklarından yalıtma ve zamanı geldiğinde dersini vererek tasfiye etme, bu gizli politikanın temelini oluşturuyor. Nitekim, diğer hareketler bastırıldıktan kısa süre sonra sıra Dersim'e gelmiş ve 1926'da Ankara'ya çağrılan aşiret reislerinin hemen tamamı 937-38 olaylarında katledilmiştir.

4-Kürdistan'ın diğer bölgeleri gibi Dersim'de mezraları ve köyleri yokedip halkı belli merkezlerde toplama, Şark Islahat Planı'nın bir öngörüsüdür ve bu uygulama 1960 darbesinden sonra yeniden gündeme getirilmiştir. 1938 Dersim Katliamı aşamasında, Tunceli Vali ve Kumandanlığınca Elazığ'da basılan bir Kılavuz'da köylerin ve ormanların nasıl yakılacağı bile belirlenmiştir.

Tunceli Milletvekili Sinan Yerlikaya'nın anlatımlarına göre, Dersim'deki 400'ü aşkın köy ve mezranın bugün 300'den fazlası ya yakılmış veya boşaltılarak tahrip edilmiştir. Yani Devlet daha 1938'de bu uygulamanın yöntemine ilişkin kitapçık bile hazırlamıştı. Üstelik o zamanlar, evlerin, içine çalı-çırpı toplanarak ateşe verilip yakılması öngörülmekteyken, günümüzde buna da ihtiyaç kalmamış ve lav silahlarıyla bu işlem alabildiğine kolaylaştırılmıştır. Köylere uygulanan gıda ambargosu ve halk üzerinde estirilen rambo terörü ise gerçek anlamda içler acısıdır.

5-Jandarma Umum Kumandanlığı'nın, 1938 Dersim katliamından birkaç yıl önce yayımladığı, gözetim altında 100 adet basılmış **"Dersim"** adlı bir gizli rapor vardır. Bu raporda, Dersim'in Kürt kimliğinin yanısıra Alevi kimliğine de değinilmekte ve şöyle denmektedir: *"Yavuz Sultan Selim'in gazabı olmasaydı bugün güzel Türkiye'mizde tek bir Sünni'ye tesadüf etmek imkânı belki de mümkün olmayacaktı. Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük."* (a.g.e. s. 37)

Bilindiği gibi, 1925'te Kürt/Nakşibendi tekkelerinin yanısıra Alevi tekkeleri de kapatılmış; ancak 1927'de Bektaşi tekkeleri yeniden serbest bırakılırken, Alevi/Kürt kimlikli Dersim ve çevresi tekkeleri süresiz yasaklanmıştı. Bu yasaklamanın yanısıra başta Dersim bölgesi olmak üzere çoğunlukla Alevi/Kürt yerleşimlerine cami yapılmaya çalışılması herhalde yukardaki anlayışın bir ürünü olsa gerek. Ancak tüm bunlara rağmen biz yine de geçmişten geleceğe uzanarak Cemşid Mar'ın **Dersim Destam**'ndan bir kesitle noktalamak istiyoruz yazımızı:

Uğrular uğursuzlar gelip geçmişler buradan
salgınlar/saldırganlar
kabuk kazıyıp yaradan
kan içmişler
düğümcü iskender
topal timur
barbar hülâgu
ve uzun hasan
ve kötülük tanrısı ahriman.
Ve yine de her zaman
tırnaklarını avuçlarına saplamış
ısırmış dişleriyle dilini dersim
dilememiş düşmandan aman.

Hakkı Naşid Uluğ gibi resmi ideoloji yanlısı muhbir yazar ve gazetecilerin **"Derebeyi ve Dersim"** ve **"Tunceli Medeniyete Açılıyor"** konulu resmi yayınları, çoğu Dersimlinin ve Türkiyeli aydının belleğindedir. Bunlara, Niyazi Ahmed Banoğlu gibi Dersim katliamında bizzat bulunmuş muhbir-gazetecilerin **"Dersim İsyanının İçyüzü"**, katliamı bizzat yöneten Jandarma Albay Nazmi Sevgen'in **"Dersim ve Zazalar"**, Şark İlleri Asayiş Müşaviri ve Güneş-Dil Teorisyeni Hasan Reşit Tankut'un **"Zazalar Hakkında Sosyolojik Tetkikler"**, halkbilimci Ferruh Arsuner'in **"Tunceli-Dersim Halk Türküleri ve Pentatonik"** gibi bilimdışı araştırmaları ile Barbaros Baykara'nın **"Dersim"** ve **"Şirzi"**, Mustafa Yeşilova'nın **"Kopo"** gibi güdümlü roman çalışmalarını da eklemek gerekiyor. 1925 isyanından sonra Diyarbakır Valiliği, daha sonra da Elazığ Valiliği yapmış olan Ali Cemal (Bardakçı)nın **"Dersim'de Üç Yıl"** konulu yayımlanmamış anıları da bulunursa, sanırım bu zincire ilginç bir halka daha eklenmiş olur.

Son yıllarda elde edilebilen kimi açık ya da gizli resmi belgeler, Faik Bulut tarafından **"Belgelerle Dersim Raporları"** (İst. 1991) adıyla yayımlandı. Der-

sim'le ilgili hemen tamamı yayımlanmamış birçok gizli belgeye de biz **"Kürdoloji Belgeleri"**nde ilk kez yer verdik.

Bu belgelerin ortaya koyduğu temel gerçekliklerden biri, Alevi-Kürt kimliğinden dolayı Dersim'i önce Kürdistan'ın diğer kesimlerinden yalıtma, sırası gelince de "hizaya getirme"dir. Daha Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığı aşamasında, tümüyle Kürtlerden oluşturduğu Muhafız Taburu'nun komutanlığına getirdiği, 1923'de Kürt ulusal giysileriyle Meclis'e çağırıp Lozan'a telgraflar çektirttiği Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'i 1925'te idam ettirmesi; yine 1926'da Ankara'ya davet ederek görüştüğü Dersim aşiret reisleri heyetinin hemen tümünü 1937-38'de katlettirmesi; 1925 hareketinden başlayarak diğer Kürt hareketlerinden uzak tutmayı başardığı Dersim'i -son çıban olarak görüp- 937/38'de vurması bunun birkaç örneğidir.

1925'de uygulamaya konulan Şark Islahat Planı'nda Dersim'in durumu şöyle değerlendirilmektedir:

"Dersim'in diğer yörelerden farkı, hükümet görevlilerinin diğer yerlerden daha fazla bulunması, aralarındaki anlaşmazlıkların kendi silahlarıyla halledilmesi, reislerine daha bağlı olmaları; Dersimlilerin hâlen Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen çoğunluğunun Türkçe'yi bilmesi ve konuşabilmesi önemli hususlardır. Dersimliler de diğer yerler halkı gibi çifterli ateşli silaha sahiptir. Özellikle şimdiye kadar Dersim'de kesin bir cezalandırmanın yapılmamış olması, 1916 hareketinin cezasız kalması bunlara daima güç vermektedir." (Kürtler ve Ul. Dem. Müc. s. 456)

Sözkonusu plana ilişkin gizli raporlarda, **"Alevilik sebebi ile Kürtlük iddiasında bulunan"** ve kendilerinin Horasan'dan geldiklerine inanan Dersim aşiretlerini asimile etmenin, diğer Kürtleri asimile etmekten daha kolay olduğu savunuluyor ve "özellikle Dersim, öncelikle ve ivedilikle yatılı bölge okulları açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an önce kurtarılmalıdır" deniliyor. Plan'da ayrıca "Dersimlilerin Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas'ın batısında gösterilecek yerlere nakledilebilirler" görüşüne yer veriliyor.

1927 yılından başlayarak Hükümetlere değişik periyodlarla Kürtler konusunda raporlar veren Prof. Hasan Reşit Tankut da, 1960 darbesi sonrasında Hükümete verdiği bir raporda; Dersim'e Türk göçmenlerin yerleştirilmesinin uygun olmayacağını, en uygun çarenin *"Dersim'de Dersimlileri yerleştirmek yani Dersimlileri dağlardan ve perakende köycüklerden ovaya indirmek"* olduğunu söylüyor. Dersim'de küçük sanayinin geliştirilmesini ve okullaşmanın yaygınlaştırılmasını öneren raportör, *"Dersimli çabuk uygarlaşır, yapı olarak uygardır; çabuk Türkleşir çünkü dili Türk fonetiğine uyar"* önerisinde bulunmaktadır.

İşte, Kürdistan'ın diğer bölümlerinden sonra sıra yine Dersim'e gelmiş ve bu zoraki Plan yine uygulanmaya çalışılmaktadır. Senaryo aynı senaryo, film aynı film; yalnızca araçlar gelişmiş ve aktörler değişmiş. Peki, nereye kadar devam edecek bu kirli ve talihsiz oyun? Nerede görülmüştür, insanların zorla, zorbalıkla kimliklerinden koparılabildiği?.. Nerde görülmüştür "zorla güzellik" yaratıldığı? Ne diyor Kürt bilge ozanı Cigerxwin:

Sedan sal, hezaran zimanê meye
Weki me di bin destê dijmindeye
Çi gernas û mêre di meydanê ceng
Ne şûr û ne mertal, ne top û tifeng

(Yüzlerce, binlerce yıl dilimiz/ Bizim gibi tutsak kaldı/ Ne denli kahraman ve yiğit ki/ Yenilmedi kılıca ve mızrağa)

Dini ve siyasi kimliğiyle Kızılbaş/Alevi/Ali İlahî Kürtler'in simgesi haline gelen Dersimli **Seyid Rıza.**

II-D) TÜRKİYE'DE DİNİ ÖRGÜTLENME

Amerikan Kongresi Demokrat Parti kanadının, yayımladığı bir Rapor, Hürriyet gazetesinde **"ABD'nin İnanılmaz Kürt Raporu"** başlığıyla verildi. (19. 9. 1995)

Sözkonusu gazeteye göre Raporda, "Türkiye'nin, Kürtlere karşı yürüttüğü yoğun politikalar nedeniyle PKK'nin varlığını destekliyor olabileceği belirtiliyor.

Senato Dış İlişkiler Komisyonunun Demokrat kanadınca hazırlanan Raporda, Türkiye, "Kürt halkının yasal hakları ve beklentileri ile PKK'yi birbirinden ayıramamakla" suçlanıyor. Raporda yeralan kimi belirlemelere göre de;

-Türkiye, şiddet eylemleriyle ilişkisi olmayan Kürtlerle diyaloğu reddediyor.

-Türkiye, ülke bütünlüğünün tehlikede olduğunu öne sürerek ayrım yapmadan Kürtlerin kökünü kazıma amacıyla askeri harekâtı sürdürüyor.

-Köktendinciliği laik Cumhuriyet için tehlike gördüğünü iddia etmesine rağmen Türk Hükümeti, ülke bütünlüğünü koruma amacıyla İslâmi akımlara prim veriyor ve hatta cesaretlendiriyor..

-Böyle bir politika geri tepebilir ve aşırı dincilere güç kazanma olanağı yaratabilir...

***

Militarist sermaye basınının böylesi bir raporu "inanılmaz, garip Kürt Raporu" olarak sunmasını anlamak güç değildir. Oysa, yakın geçmişin toplumsal gelişmelerini yakından gözlemleyen ve duyumsayanlar, bu Raporun önümüze kimi acılı ama ilginç gerçekler sunduğunu görüyorlar.

Bir kez, toplumun ve ekonominin gelişme yasaları Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesini zorunlu kılıyor. Türkiye ise, ekonomik açıdan önemli bir gelişme sağlamışken, demokratikleşme konusunda adeta çağdışı bir konumda bulunuyor. Dahası, Gümrük Birliği'nin ve Avrupa Topluluğu'nun kapılarını zorlarken de, demokrasisini ve insan haklarını çağa uyarlaması gerekirken bunu yapmayarak Batı'yı **"Doğu"** ile yani **"İslâm"** ile tehdit ediyor ve diyor ki, "Beni Avrupa Topluluğu içine almazsanız, köktendincilik güçlenir ve yönetime gelir..." Adeta hile-i şeriye yoluyla Avrupa'yı kandırmaya kalkışıyorlar. Oysa Türkiye'nin içyüzünü çok iyi bilen Batı da diyor ki **"Köktendinciliği laik Cumhuriyet için tehlike gördüğünü iddia etmesine rağmen Türk Hükümeti ülke bütünlüğünü koruma amacıyla -daha doğrusu gerekçesiyle- İslâmi akımlara prim veriyor ve hatta cesaretlendiriyor."**

Amerika bu gerçekliği nasıl bilmesin ki?.. Türkiye'de dindar toplum yaratma, başka bir söyleyişle Sovyet blokunun güneyinde bir **"Yeşil Kuşak"** yaratma planı doğrudan Amerika'nın önerisiyle Birinci Milliyetçi Cehpe döneminde başlatılarak, özellikle Askeri yönetimler döneminde yoğunlaştırılan bir program. Dikkat edilirse bugün bu tahdidi savuranların başında Cumhurbaşkanı sıfatıyla Süleyman Demirel, Başbakan sıfatıyla da Tansu Çiller geliyor. Oysa bunların

ikisi de, kendi hükümet dönemlerinin **"İmam-Hatip rekortmenleri."**

Amerika, Sosyalist Bloku güneyinden bir Yeşil Kuşak operasyonuyla sarmayı amaçlarken; Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan ve Mısır'da "dindar toplumlar" yaratma çabasına girişiyordu. Ona bağımlı Hükümetler ve Cemâtler de kendilerine düşen görevi layıkıyla yerine getiriyorlardı. Türkiye'de Türk-İslâm Sentezi doğrultusunda hızlı bir dini örgütlenmeye gidilirken, kimi Ortadoğu ülkelerinde **"Müslüman Kardeşler"**in mantar gibi bitmesi boşuna değildi.

İşte Türkiye'de de bunun doğrudan öncülüğünü yapan Milliyetçi Cephe iktidarlarının Başbakanı Süleyman Demirel'di. Cumhuriyet gazetesinin bir haberi, **"Demirel, İmam-Hatip Rekortmeni"** başlığını taşıyor. (Cum. 30.12.994/ 5.1.1995) Haberde, Süleyman Demirel'in sadece 1975-1978 yılları arasında yani Birinci MC döneminde 233 İmam-Hatip Okulu açtığı belirtiliyor. Hürriyet gazetesinin bir haberindeyse, Başbakan Tansu Çiller'in yakın dönemin **"İmam-Hatip Rekortmeni"** olduğu duyuruluyor. 21. 12. 1994 tarihli haberde; *"Özal Hükümetinin başlangıcında 375 olan okul sayısı bugün 515'e çıkarken, orta kısım öğrenci sayısı 150 binden 285 bine, lise kısmında okuyan öğrenci sayısı ise 83 binden 168 bine fırladı. Diyanet İşleri Başkanlığının 80 bin İmam-Hatip kadrosuna karşılık bu yıl okuyan öğrenci sayısı toplam 453 bine ulaştı"* deniliyor.

Buralardan mezun olanların akibeti ne olacak diye sakın meraklanmayın! Örgün eğitime bağlı okul yöneticilikleri, Valilik, Kaymakamlık ve Emniyet Müdürlüğü kadroları onları bekliyor... Okuduğum bir başka gazete haberi, günde ortalama 4 yeni cami açıldığını duyuruyordu. Birazı da oralara yerleşir ve bu iş biter. Ondan sonra da "Devlet kurumları dinci işgal altında" diye dövünürsünüz.

II-E) ALEVİLİĞİ SAPTIRMA VE RESMİLEŞTİRME ÇABALARI

Günümüzde Alevilik öğretisinin ve Alevi toplumunun önünde iki handikap bulunuyor. Birincisi; Aleviliğin inanç ve kültür kaynaklarıyla ve ibadet yöntemleriyle Müslümanlık karşısındaki yeri, ikincisiyse Alevi toplumunun devlet karşısındaki konumu. Selçuklu ve Osmanlı yönetimleri, Alevilik ve türevlerini hiç bir dönemde İslamlık saymadılar ve onların mensuplarını ya asimile etmeye ya da zorla tasfiye etmeye çalıştılar.

Hanifi Müslümanlığı kulvarını Halifelik adına tutan Saray'a karşı muhalif güçlere dayanma ihtiyacında olan Jön-Türkler, bu konuda atağa geçerek bir İttihadçı'ya *Alevilik-Bektaşilik Araştırması* hazırlatıyor ve şehirlerde örgütlü *Mevlevi* tekkelerinin yanısına şehir ve kasabalarda örgütlü *Bektaşi* tekkelerini yanına çekmeyi başarıyordu. 1918'de Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Bektaşi tekkelerine sığınan İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak), Halide Edip (Adıvar) gibi birçok İttihadçı'nın bu tekkeler aracılığıyla Anadolu'ya gönderildiğini söylersek sanırım bir fikir vermiş oluruz.

Aynı ilişki `Milli Mücadele' yıllarında da devam ediyordu. Ancak Kemalistlerin **dinde teklik yaratma** uğruna tekkeleri kapatması ve İslamiyeti Diyanet İş-

leri aracılığıyla doğrudan devlet güdümüne almasıyla ortada kalan hetorodoks öğreti mensubu topluluklar, bu kez **laiklik** söylemiyle oyalandılar. Doğrusu bu politikada da başarılı oldu Kemalist yönetim. Başta Aleviler olmak üzere, sözkonusu topluluklar onlarca yıl bu *sözde laiklik ve özgürleşme* uğruna *tek yanlı bir aşk* yaşadılar. **Koçgiri, Dersim** katliamlarından sonra **Maraş, Sivas, Erzincan, Malatya** ve **Çorum**'da yaşananlar da bu tek yanlı aşkı yenmeye yetmedi. Ancak 12 Eylül Cuntası'nın 1982 Anayasası'yla getirdiği din dersi zorunluğu, Kuran kurslarının resmileştirilmesi ve Alevi köylerine zorla cami yapılması gibi uygulamalardan sonra **Sivas'ta yaşanan ateşle katliam** ve **İstanbul Gazi Mahallesi'ndeki katliamlar** Aleviler'i ciddi biçimde irkiltti ve bir iç hesaplaşmaya yöneltti. Aleviler'in kimlik örgütlenmesi de asıl bundan sonra yoğunlaştı.

Alevi toplumu şimdi bir sorgulama süreci yaşıyor. Bir yandan Aleviliğin gerçek boyutları, öte yandan Aleviler'in devlet aygıtı içindeki konumu sorgulanıyor. Bu nedenle de kimi Alevi aydınları, kimiyse doğrudan İslamcı ve devletçi odaklar tarafından yoğun bir yayın faaliyeti başlatıldı. İttihadçılar'ın zoraki tezlerine uygun olarak Aleviliği bir *Türkmen öğretisi* olarak sunan yayınlar gibi, Aleviliği *gerçek Müslümanlık* gibi sunan tavırlara da rastlanıyor. Biz, bunları irdelemeyi bir yana bırakıp, iki anlamlı girişim üzerinde durmak istiyoruz.

Birincisi, sözde *Alevi Kur'an'ı.* Nokta Dergisi'nin 18-24 Haziran 1995 sayısından öğrendiğimize göre *"Profesör 1400"* takma adı kullanan Nazmi Nizami Sakallıoğlu adında -sözde- bir Alevi dedesi; **Kur'an-ı Kerim**'e karşı Aleviler için bir **Kur'an-ı Hakim** çıkarmış... Bu Kur'an'ın diğerine göre 400 ayeti eksikmiş...

Bir defa Aleviliği Kur'an'a tabi kılmak ve Aleviliği Kur'an'la anlatmaya çalışmak; inanç ve kültür kaynakları ve ibadet yöntemleriyle Aleviliğe aykırıdır. Herşeyden önce *Aleviler Kur'an'ı kadem (uğurlu Tanrı sözü) değil, mahluk (yani Peygamber sözü) olarak kabul eder.* Tıpkı İncil'i İsa'nın sözü, Tevrat'ı Musa'nın sözü olarak görmesi gibi. Atatürk'ün danışmanlarından **Prof. Hasan Reşit Tankut**, bir gizli raporunda şöyle diyor:

"Ehl-i sünnet, kelâmın kadem olduğuna ve Kur'an'ın kelamullah (Allah sözü) olduğuna inanır. Halbuki Aleviler'in inancı bunun tersinedir. Onlar size hürmet etmekle beraber hiçbir sözde kadem (uğurluk, kutsallık) görmezler. Söz, çıktığı ağıza göre derece sahibidir ve ağızdan çıkınca muteberdir. Bunun içindir ki, Kur'an ancak Peygamber sözüdür ve Peygamberin ağzından çıktığı için kutludur." (Bkz. **Kürdoloji Belgeleri**, s. 478)

Yukarıda da vurguladığımız gibi, Aleviler baştan beri resmi İslam tarafından Kur'an'a inanmamak ve gereklerini yerine getirmemekle suçlanmışlardır. Sözgelimi Yavuz Selim döneminde 50 binden fazla Alevi'nin katledilmesinden önce çıkarılan **Fetva** da, bu suçlamayla başlıyor. Besmele ve duadan sonra Fetva şöyle başlıyor: *"...Müslümanlar, bilün ve âgâh olun, şol taife-i Kızılbaş ki reisleri Erdebiloğlu İsmail'dür, Peygamberimizün aleyhisselat ve's-selam şeriatını ve sünnetini ve din-i İslam ve ilm-i dini ve Kur'an-ı Mübini istihfaf itdikleri (hafife aldıkları) ve dahi Allahu Taâlâ har-am kılduğı günahlara helaldür didükleri ve istihfafları ve Kur'an-ı Azimi ve Mushafları ve kütüb-i şeriatı (şeriat kitaplarını)*

tahkir idüb (aşağılayıp) oda yakdukları..." (Bkz. Prof M. C. Şehabeddin Tekindağ: **Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi**,İst. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Mart-1967)

Aleviler'in, Sünni İslam gibi benimsememe dışında Kur'an'ları **oda yaktıkları** yani ateşe attıklarına ilişkin somut kanıtlar yoktur ama bu tür suçlamalar, dünden bugüne Aleviler için yapılagelmiştir. Burada aslolan, resmi İslamın Aleviler'e nasıl baktığıdır.

Üzerinde duracağımız ikinci ilginç gelişme de, Aleviler için hazırlanan **"Alevilik-Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi"** kitabıdır. 25 Eylül 1996 tarihli Hürriyet gazetesinde ***"Alevi Avukattan Din Dersi Atağı: Ya Mecburi Din Dersi Kalksın, Ya Da Bizim İnancımız Da Okutulsun"*** başlığıyla verilen haberde; Av. Şakir Keçeli ve Aziz Yalçın yönetimindeki bir kurul tarafından hazırlanan kitabın, ders kitabı olarak okutulması için Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurulduğu bildiriliyor.

Böyle bir girişimin Alevilik adına ne derece gerçekçi olup olmadığı bir yana, kitabın yazarlarından Şakir Keçeli, bu konularla yeni ilgilenen bir kişi. Haberde şöyle diyor: *"Bu yazdığımız yapı içinde Türk ahlak ve geleneklerine aykırı hükümler varsa, reddedilir. Biz de zaten hemen geri çekeriz. (...) Diyanet İşleri Başkanlığı'na biz ancak şöyle başvurabiliriz; bu Alevilik midir, değil midir, İslama aykırı mıdır, değil midir?"* Görüldüğü gibi Türklüğe ve İslamlığa endekslenen güdümlü bir ders kitabı.

Hacıbektaşlı olduğunu sandığım diğer yazar Aziz Yalçın'a gelince... Bu kişinin daha önce **"Yorum ve Açıklamalarla Makalat-ı Hacı Bektaş Veli"** (Der Yay. İst. 1993) adlı bir kitabını görmüştüm. Kitabın, resmi Türkçü tezlerin tekrarı dışında hiç bir özelliği yoktu ve bu kitap *Hacı Bektaş Veli'nin Türkçü yorumuna* ilginç bir örnek oluşturuyordu. Sözgelimi **"Hacı Bektaş Veli ve Türk Dili"** başlıklı bölümde şunları söylüyor: *"Hacı Bektaş Veli Hazretleri gibi, Anadolu'ya bilinçli olarak ve bir amacın gerçekleştirilmesi doğultusunda gelmiş bulunan üstün yetenekli bir kişiden, dil konusunu ihmal etmesi elbette beklenemezdi. Zira o, kişisel zevkleri ve heyecanları doğrultusunda gününü gün etmek için Anadolu'da değildi. O, Türk ulusuna Anadolu topraklarını ebedi yurdu kılmayı ideal kabul eden Alpaslan gibi, Süleyman Şah gibi, Ertuğrul Gazi gibi kendisini ulusuna adamış, idealist Türk büyüklerinden biriydi."* (s. 40)

İşte, kitabın asıl yazarlarından birisi bu kişi. Şimdi bu çarpık yaklaşımın neresini düzelteceksiniz? Hacı Bektaş'ın, Türk kökenli değil, 7. İmam Musa Kazım'ın torunlarından olduğunu yani Arap kökenli olduğunu mu söyleyeceksiniz; ona atfedilen ve ölümünden sonra yazılan eserlerin Arapça olduğunu mu hatırlatacaksınız; Hacı Bektaş'ın Selçuklu hanedanlığına karşı halk hareketine katılmış bir halk önderi olarak Alpaslan vb. ile karşılaştırılamayacağını mı vurgulayacaksınız; o dönemde Türkçülük gibi akımların olmadığını mı anımsatacaksınız?..

Görüldüğü gibi, sadece devlet değil; Alevilik adına ortaya çıkanlar da Aleviliğe iyilik değil ama kötülük yapmak için yoğun bir yarış içerisindeler. Ancak Alevi toplumunun, içine girdiği ikili sorgulama süreci sonunda tüm bu çarpıklıkları aşacağına inanıyoruz.

II-F) ALEVİLER'İN BAŞAĞRISI: *"MİLLİ DEDE"*LER...

Osmanlılar, Kürdistan'da ve Anadolu'da Alevilikle karşılaşınca, ilk aşamada kendilerini bu öğretiye uyarlamaya, en azından yakın görünmeye çalıştılar. Oysa, **Babailer İsyanı**'nı unutmayan Osmanlı yönetimleri, bunların devamı olan **Işık** düşüncesi mensuplarını ve Bedreddinileri alttan alta yakından izliyor ve fırsatını buldukça bunları örtülü yöntemlerle cezalandırıyordu. Bir Viyanalı tüccarın bildirdiğine göre, 15. yüzyılın sonlarına doğru bile Anadolu'nun 5'te 4'üne yakını Aleviliği ve diğer türevlerini benimsemiş olduğu için Osmanlı yönetimleri, bu cezalandırmaları açıktan yapamıyor, ancak **nehirlere ilka** (nehirlerde boğdurulma) ve **ihrak-ı binnar** (ateşe atma) yoluyla gerçekleştiriyorlardı. Bunlara yapılan suçlama ise **rafızîlik** (sapkınlık), **zındıklık** (dinsizlik) ve **şekavet** (eşkıyalık) idi.

50 bini aşkın Aleviyi katlederek ve onbinlerce evi yağmalatarak insanların ocağını söndüren **Yavuz Sultan Selim** bile, başlangıçta Bektaşi gibi görünmeye çalışıyordu. Oysa, ayağı yer tuttuktan kısa süre sonra Halifeliği silah zoruyla alarak Halife-Padişah olacak ve Şer'i düşünceyi devletin resmi ideolojisi konumuna getirecekti.

Bu aşamada yapılacak iki şey vardı: Birincisi, **Hacı Bektaş Veli**'nin ölümünden 200 yıl sonra Osmanlı'nın icazeti ve yönlendirmesiyle **Balım Sultan** öncülüğünde kurulmaya başlayan Bektaşi tekkelerini yaygınlaştırarak bu tekkeler aracılığıyla Alevi Türkmenleri Saray'a ve Müslümanlığa yaklaştırmak; ikincisi, Alevi-Kürt toplumu içindeki belli ailelere Dedelik **icazetnâme**leri, **şecere**leri ve **ferman**ları vererek Alevi-Kürt toplumunu olabildiğince Saray'a ve Müslümanlığa yaklaştırmak. Kısaca Osmanlı yönetimince Bektaşi ve Alevi tekkelerine yüklenmeye çalışılan görev, bir çeşit **misyonerlik** görevidir. Bektaşi tekkelerinin bu misyonu Osmanlı'nın gerileme dönemine kadar sürdürdüğünü ve genellikle Alevi toplumuna karşıt bir konuma düştüklerini görüyoruz. Alevi-Kürt toplumu ise inançsal, sınıfsal ve ulusal nedenlerle Osmanlıyla ters düştüğü için, bu toplumu yönetime yaklaştırmak mümkün olamamış, Hazret-i Ali'nin ve çocuklarının mazlumluğundan yola çıkılarak iki unsur arasında bir paralellik kurulmak suretiyle, bir başka deyişle duygu sömürüsü yapılarak Alevilik Müslümanlık potasında eritilmeye çalışılmıştır.

Sünni-Müslümanlık kulvarı Osmanlı Halife-Padişahlığınca tutulduğu için, önce İttihad-Terakki Hareketi, ardından da Kemalistler muhalefetteki alternatif güçlerden yararlanmaya çalışmış, başat (egemen) duruma geçince de **"tek tip toplum"** yaratma hesabıyla 1925'te tekkeleri kapatmıştır. 1927 yılında bir afla Bektaşi tekkeleri serbest bırakılırken, Kürt kimlikli konumlarından dolayı Alevi-Kürt dergâhları -tabii aynı zamanda Sünni/Kürt tekkeleri- süresiz yasaklanmıştır.

***

Alevi-Kürt dedelerinin çoğunluğu konumlarından ve beklentilerinden dolayı temsil ettikleri toplulukları aşıp yönetimlerle bütünleşememişlerdir. Ancak bunlardan biri var ki, o, Dersim katliamından bu yana sürekli olarak halkının uzağına, düzenin tuzağına düşmüştür. Kimden mi sözediyorum? **"Malatyalı Doğan Dede"**lerden... Bu ailenin Alevilere ve Aleviliğe verdiği zarar, kuşkusuz buranın bo-

yutunu aşar. Bu nedenle, ben yalnızca satırbaşlarıyla bu kötülüklerden birkaçını sıralayacağım:

- Malatyalı Alevi-Kürt dedesi **Hüseyin Doğan**'ın, Dersim katliamı aşamasında, halkını nasıl satarak yönetimle işbirliği yaptığını **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim"** adlı eserinde çarpıcı örneklerle anlatıyor.

- Aynı kişi, 1950'de seçildiği CHP'den ayrılarak DP'ye, 1960'tan sonra da Demirel'in Adalet Partisi'ne girerek, toplumuna hiç bir yarar sağlamadan birkaç dönem milletvekilliği yaptı. Sanıyorum yaptığı en büyük işlerden biri, şikeli Alevi partisi Türkiye Birlik Partisi'nden 6-7 milletvekilini apararak Adalet Partisi'ne transfer etmek oldu...

- 12 Eylül askeri cuntasından yara-bere almamış hemen hiç bir Alevi ailesi yokken; oğlu Prof. İzzettin Doğan cuntacıların kurduğu **Milliyetçi Demokrasi Partisi**'ne kurucu ve yönetici oldu. Babasının cenaze törenindeki kalabalığı gören Cuntacılar, babasının misyonunu bu kez İzzettin'e yüklemek istemişler, İzzettin de Cunta adına "Alevi toplumunun temsilciliği"ni kabul etmişti... Ancak iki taraf da bu defa fena yanılmıştı. İzzettin, Malatya'da bile doğru-dürüst örgüt kuramazken, Genel Başkanı General Turgut Sunalp'la da fena halde bozuşarak bu partiden ayrılmak zorunda kalmıştı...

- Şu sıralar, birçok Alevi katliamında sorumluluğu bulunan ve birinci görevi Türkiye'de **Türk-İslâm Sentezi**ni örgütlemek olan DYP ağırlığında bir Alevi Zirvesi ve Vakıf oluşturmaya çalıştığını öğreniyoruz. (Milliyet, 27. 6. 95)

"Geçmiş, geleceğin aynasıdır" diye boşuna demeyişler. Önemli olan bundan ders alabilmektir... İşte, Alevi toplumunun karşıkarşıya bulunduğu ikilem budur. Asıl sorun, misyoner "milli dedeler"le, gerçek dedeleri ayırabilmektir...

II-G) SIVAS KATLİAMI VE ALEVİ DEDELERİ

16. yüzyılın sonlarında lider-ozan **Pir Sultan Abdal**'ı Sıvas'ta dâra çekenler, 37 insanı aynı yerde nâra yaktılar. Böylece yüzyıllar öncesinin zâlim Sıvas'ı, **"kanlı Sıvas"**a dönüştü...

Çok değil daha iki yıl önce 30 Haziran 1993 akşamı Ankara'da Konur Sokak'taki Kardelen Piknik'te toplanan aydınların, Sıvas'a nasıl şen gidip, 3 temmuz akşamı yine Ankara Esenboğa Havaalanı'na nasıl yas içinde döndüklerini şu an gibi anımsıyor ve iliklerimde duyumsuyorum. Kardelen sahibi yazar **Ali Balkız**'ın, şair **Ali Yüce**'nin, araştırmacı **Battal Pehlivan**'ın, hikayeci ve romancı **Burhan Günel**'in, **Öner Yağcı**'nın ve **Hidayet Karakuş**'un havaalanında karşılaşır karşılaşmaz boynuma nasıl sarılıp hıçkırıklarla boğulduklarını unutmak mümkün değil... **Arif Sağ, Ali Çağan** ve **İlhan Cem Erseven** gibi kimi arkadaşlar da helikopterle Gölbaşı'na inmişlerdi. Cenazelerin büyük bölümüyse nakliye uçaklarıyla Mürted Havaalanı'na... Bu insanların canlarını koruyamayan Türk Silahlı Kuvvetleri, şimdi onların cenazelerini taşıyor ve hastane morglarına yerleştiriyordu... İktidar ortağı SHP ise, koruyamadığı ölülerin arkasından ağlıyor, sağ kalanlarıysa bir uçakla Ankara'ya ulaştırma başarısını gösteriyordu!.. Özetle bu-

ruk, hazin ve canparalayıcı bir manzaraydı...

3 Temmuz akşamı sağ kalabilen aydınlar için Ankara'da Sanat Kurumu'nda bir basın toplantısı düzenlemiştik. Toplantıya katılan tüm aydınlar, katliamın tümüyle bir tertip olduğunu ve olanlardan, katliamı önleyemeyen ya da önlemek istemeyen Devletin sorumlu olduğunu vurguluyorlardı. Ve Devlet güvenlik güçlerine güvenerek otelde beklemekle ne kadar yanlış yaptıklarını hayıflanarak söylüyorlardı.

İlk **Pir Sultan Abdal Festivali** 1979-80 yıllarında düzenlenmişti. Bu Festivale ben de konuşmacı olarak katılmıştım. O zaman katılan aydın sayısı azdı ancak kıt olanaklara karşın yine de coşkulu bir festival olmuştu. Bu son Festivale de büyük olasılıkla "Kürtçü"! olduğum için çağrılmamıştım. Ancak gidip de ölen ya da kalan sanatçıların ya da yazarların hemen tümü eski arkadaşlarımdı. **Asım Bezirci**, 1972 yılından beri dostumdu. İstanbul'da iki yıl süreyle karşılıklı oturmuş ve biribirimizden çok yararlanmıştık. Bu dayanışma, o Pir Sultan Abdal kitabının genişletilmiş yeni basımını yaptığında da devam etmişti. **Behçet Aysan**'ın 1978 yılında TRT'deyken tanımıştım. Kendisi dışardan TRT'ye program yazıyor ve geçimini çıkarıyordu. O zamanlar Tıp Fakültesindeki eğitimine ara vermişti. Karikatürist **Asaf Koçak** 1988-89 yıllarında çıkardığım **Özgür Gelecek** Dergisinin teknik danışmanı ve çizeriydi. Aynı zamanda yakın dostumdu. Sevgili **Hasret Gültekin** hem benim hem de çocuklarımın arkadaşıydı. Son yıllarda yakın bir dostluğumuz vardı. Son görüşmememizde Köln'deki evinde iki gün birlikte olmuş ve sohbet etmiştik. Bu sohbetlere zaman zaman sevgili eşi **Yeter** de katılmıştı. **Âşık Nesimi Çimen**, hemşehrim ve eski bir aile dostumuzdu. Ötekileri de belirli ölçülerde tanıyordum. Çoğu, ilk sıralarda üyesi olduğum **Pir Sultan Abdal Derneği**'nin müzik ve semah elemanlarıydı. Bunlardan **Yasemin Sivri**, birkaç gün önce Öz-Ge Yayınevi bürosuna uğrayıp, Sıvas'taki festivalde sergilemek üzere Türkoloji ve Kürdoloji alanlarındaki yayınlarımızdan almış götürmüştü. Katliam sonrası kimi yayınlar geri dönmüş, ancak sevgili **Yasemin** bir daha dönememiştir...

Sıvas katliamının sorumluluğunu, öncekiler gibi fanatiklere, şeriatçılara yıkıp, işin içinden sıyrılmaya çalışan Devlet, İstanbul **Gazipaşa**'daki son olaylarda resmen suçüstü yakalanmıştı...

Ancak, yazıklar ki Sıvas'ı unutan Aleviler, bir yıl sonra katliamın en önemli sorumlularından biri olan Demirel'i, Hacı Bektaş Kültür Merkezi'nin temelatma törenine çağırıyor ve bir yıl önce semah tutarken yanarak ölen gençlerin kardeşleri bu kez onun huzurunda(!) semah dönüyorlardı... Tabii ki suç onlarda değil, onlara bunu yaptıranlardaydı...

Şimdiyse İstanbul'daki katliamın ateşi bile sönmeden **"milli Alevi dedesi İzzettin Doğan"**ın önderliğinde bir Vakıf kurulduğunu ve DYP'lilerin bu Vakfa öncülük ettiklerini öğreniyoruz. Ne güzel değil mi?..

Peki ya şu emek düşmanı, Alevi düşmanı, Kürt halkının düşmanı kanlı örgüt MHP'ye geçtikleri söylenen **"altı Alevi dedesi"**ne ne demeli?.. Adları verilmediği için bunların kimler olduğunu bilmiyoruz, ancak Alevi-Kürt dedesi olacakları-

nı sanmıyorum. Özellikle Ege ve İçanadolu bölgesinde bazı Alevi Türklerin MHP'de örgütlendikleri biliniyor. Bunların önemli bölümü zaten hızla sünnileşiyor. Bu konudaki paradoks ayrı bir inceleme konusudur. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, **Alevilik özünde ezilen sınıf ideolojisi ve kültürüdür.** Bu nedenle Dede de olsa, ezilen insanlara ihanet eden örgütlere giren ya da destek verenler, Alevi töresine göre **"düşkün"** sayılırlar. Bundan dolayı, bırakın Alevi-Kürt toplumunu, Aleviliği özümsemiş Alevi-Türk toplumunun da böylelerini dıştalayacağına ve düşkün kılacağına inanıyorum...

II-Ğ) OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE ATEŞLE ALEVİ KATLİAMI YA DA *"İHRAK-I BİNNAR"*...

"Osmanlı'da oyun çok" diyen günümüz insanı, inanıyorum ki Osmanlı'nın katliam oyunlarını yeterince bilmiyor. **Osmanlı'da Siyaseten Kati** türünden kitaplar bile yazıldığı halde, günümüz okurları Osmanlı'nın ince katliam politikalarını yeterince algılamış, anlamış değil.

Oysa bugünkü katliamcıların ataları sayılan Osmanlılar döneminde **şer'i düşünceye aykırı hareket edenlerin** cezalandırılma yöntemleri oldukça ilginçtir. Bu nitelikte olanların;

a- Küreğe konulmak,

b- Çoluk-çocuğuyla Kıbrıs, Girit, Modon, Koron gibi adalarla başka yörelere sürülmek,

c- Aşırı bulunanları hırsızlık, katillik, eşkıyalık gibi düzmece suçlamalarla öldürtmek,

ç- Dini önderleri suda boğdurmak,

d- Önder konumundakileri ***ateşe atmak***

yoluyla cezalandırıldıklarını biliyoruz.

Özellikle Osmanlı-Safevi topraklarının kesişme noktasında bulunan Kızılbaş-Kürtler, iki tarafa da yaranamadığından, çoğu kez batıda Anadolu içlerine, doğudaysa Horasan'a doğru göçmek zorunda kalıyor ya da iskan ediliyorlardı. Kuşkusuz yönetime hasım kabul edilen Kızılbaş-Türkler de bu sürgün ve katliamlardan nasiplerini alıyorlardı.

Tarihçi Ahmet Refik (Altınay), **Rafızi** *(sapkın düşünce)* olarak nitelenen **İslamdışı öğreti mensupları**'na karşı uygulanan yoğun kıyım ve kırımı anlatırken şöyle diyor: **"Rafızilerin (defter idilüb) öldürülmeleri, bazılarının (Kızılırmağa ilka)** *-yani Kızılırmak'ta boğdurulmaları-*, **bazılarının (ihrak-ı binhar) edilmeleri** *-yani ateşe atılmaları-* **muntazam bir sistem dahilinde tatbik edilmiştir. Rafızileri bulup ortaya çıkarmak için casuslar tayin olunduğu gibi, Bektaşi zaviyeleri de, edilen ihbar üzerine, teftiş altında bulundurulmuştur."**

Osmanlı kaynaklarında; **Ali-İlahi (Alevi), Kızılbaş, Rafızi, Bektaşi, Simavi** *(Bedreddiniler)*, **Işık** *(Babailer)* öğretilerine bağlı insanların izlendiğine, cezalandırıldığına ve kitaplarının yakıldığına ilişkin sayısız bilgi ve belge vardır. Bu

tür izleme, kovuşturma ve cezalandırmaların, **Halifeliğin alınması ve Hanefi-Müslümanlığının devletin resmi dini ve ideolojisi haline getirilmesinden sonra** alabildiğine yoğunluk kazandığını vurgulayalım. A. Refik'in sadece 1558-1591 yıllarını kapsayan **Osmanlı Devletinde Rafızilik ve Bektaşilik** adlı kitabında bile konuya ilişkin çok sayıda belge bulunuyor.

Öte yandan, Osmanlı resmi belgelerinden, aynen bugünkü gibi insanların yanısıra kitapların da zorba yönetimden ve düşüncelerden nasibini aldığını gözlemliyoruz. Resmi görüşe aykırı kitapların izlenmesi, kovuşturulması konusunda sayısız **buyruk** vardır. Bu konudaki buyruklarda genellikle, bu kitapların "**şeriata aykırı rafızi kitapları**" olduğu belirtilir ve **"zikrolunan kitaplar her kande ise** *(her nerede ise)* **ele getürüb** *(ele geçirip)*, **mezkurları habsedüb** *(ilgilileri tutuklayıp)*, **vukuu üzre yazub arzedesin** *(yapılan işlemi tarafımıza bildiresin)*" denir. (Bkz. M. Bayrak: **Pir Sultan Abdal**, Ank. 1986, s. 42-43)

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "**ihrak-ı binhar**" yani **ateşe atma, ateşle katliam** uygulamalarının ilginç bir örneği 18. yüzyılda yaşanıyor. Bu yüzyılda Karahisar Mutasarrıfı **Kanyiyici Bekir Paşa**, Emre köyü halkını yukardaki gerekçelerle suçlayarak, köyün tekkesine doldurup ateşe veriyor.

Tüm bunlar, **"İslamı (şeriatı) korumak, zındık ve mülhidleri** *(Dinsiz ve sapkınları)* **temizlemek"** adına yapılır. Oysa asıl amaç, muhalif sesleri susturma ve **islami çizgide, devlet güdümlü bir dini toplum** yaratmadır.

Cumhuriyet dönemindeyse devlet, **Koçgiri** ve **Dersim** katliamlarının üstüne *reform örtüsü*, **Maraş, Malatya, Çorum** ve **Alaca** katliamlarının üstüne *gerici şalı* çekti. Ancak kitle iletişim araçlarının alabildiğine geliştiği günümüzde **Sivas katliamını** aklayamadı. Hele hele İstanbul'daki **Gazi katliamında** büsbütün suçüstü yakalandı...

Şimdi Alevi toplumunun önünde iki görev bulunuyor. Birincisi, Aleviliğin ne olup, ne olmadığını doğru tayin etmek; ikincisi ise Alevi toplumunun rejimle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmek. Alevilik kimliği şu açıdan önemlidir. Eğer resmi erkin dediği gibi Alevilik Müslümanlıksa ve Türkiye'nin yüzde 99'u Müslümansa ve bunu da Alevi toplumu kabulleniyorsa zaten sorun yok. Yok eğer, Alevilik ayrı bir öğreti ya da din ise ve ayrı bir kimliği temsil ediyorsa, o zaman bu, ilgili platformlarda yüksek sesle vurgulanmalıdır. Çünkü ancak bundan sonra Alevi toplumu, bu özgül kimliğine uygun demokratik haklar isteyebilir. İkinci önemli husus ise, Aleviler'in devlet karşısındaki konumlarıdır. Şunu hemen belirtelim ki, Osmanlı'ya muhalif olarak yaşagelen Alevi toplumu, birçok açıdan Cumhuriyet yönetimlerince "iğfal" edildi. Kemalist yönetimlerin alaturka "laikliği", Alevi toplumuna -beklenenin tersine- hiçbir şey vermedi. Onlara resmi düzlemde hiçbir demokratik hak verilmediği gibi, varolan ibadet yerleri de kapatıldı. Ve onlar, Cumhuriyet tarihi boyunca bir cem törenlerini bile gizli yapmak zorunda bırakıldılar. Cumhuriyet tarihi boyunca, değişen dozlarda uygulamalarla *Türk-İslam Sentezi* içinde eritilmeye çalışıldılar. Bu *Türkleştirme ve İslamlaştırma* dozu 12 Eylül Cuntası'ndan sonra öylesine artırıldı ki, insanlar feveran etmek zorunda kaldılar. **Sivas** ve **Gazi katliamları** ise Alevi toplumunda isyan haykırışlarına dönüştü.

Kuşkusuz Alevi toplumunun gerçek anlamda özgürleşmesi, demokrasinin ve laisizmin gerçek anlamda kurumlaşmasına bağlıdır. **Alevi toplumu, Kürt halkının ve emekçilerin yanısıra demokrasi cephesinin ana dinamiklerinden biridir.** Ülkenin başat sorunu ise **Kürt sorunudur.** Mevcut en dinamik unsur da Kürt halkıdır. Bu nedenle bu üç ana unsurun, diğer demokrasi yandaşlarıyla bir **demokrasi cephesi** kurması zorunludur. Alevi toplumunun özgürleşmesi ve bir daha "**ihrak-ı binhar**"a kurban gitmemesi de, kendi kimliğiyle eşitçe yaşaması da, **yeni Sivas'ların, Gazi'lerin olmaması da buna bağlıdır...**

Bu vesileyle, birçoğu aynı zamanda yakın arkadaşım olan **Sivas** şehitlerini, **Ozan Hüdai**'nin henüz yayımlanmamış, farklı yaklaşımlı **"Zıtların Birliği"** şiiriyle anmak istiyorum:

Kerem oldum yanıyorum
Köze teslim oldum gardaş
Yana yana donuyorum
Buza teslim oldum gardaş

Ağlayana gülüyorum
Gözyaşımı siliyorum
Teneşire geliyorum
Beze teslim oldum gardaş

Gerçek hedefimden şaşmam
Kaynar, kazanımdan taşmam
Dışta kabukta uğraşmam
Öze teslim oldum gardaş

*Der **Hüdai** derin daldım*
Sonsuzlukta karar kıldım
Ben canımdan ayrı kaldım
Size teslim oldum kardaş.

II-H) MARAŞ KATLİAMININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

24-28 Aralık 1978'de dört gün süren Maraş katliamının ardından, başta Aleviler olmak üzere Türkiye'nin tüm demokrasi güçlerinin bu ve benzeri katliamlarının gerçek sorumlularını sorgulamaları ve sonuçlar çıkarmaları beklenirken, ne yazık ki bugüne kadar bu yeterince yapılamadı.

O günlerin tüm gazetelerini hâlâ arşivimde saklıyorum; bir de 1 Mayıs 1977 katliamının. 36 kişinin ölümüyle sonuçlanan 1 Mayıs katliamının gerçek sorumluları, belli ölçüde kendilerini ele vermişlerdi. Devlet ajanları çevre binalardan kitleye ateş açmış ve kimi bu ateş sonucu, kimiyse izdiham sonucu ölmüştü. Devlet, zaten içiçe çalıştığı ülkücü faşistlere bile bunu yıkma gereğini duymamış ve 12 Eylül Cuntası sonrasında bunun sorumluluğunu DİSK yöneticilerine yıkmış ve onları cezalandırmıştı...

Maraş katliamı sonrasındaysa sol çevreler, bu katliamı kendi çevrelerinde değerlendirmişler; Alevi çevreleri bunun bir *Alevi katliamı* olduğunu; Kürt çevreleri bunun *bir Kürt katliamı* olduğunu; diğer sol çevrelerse bunun bir *emekçi katliamı* olduğunu söylüyorlardı. Oysa bu savların tümü birer yönüyle doğru ancak bir bütün olarak yanlıştı. Çünkü bu ve diğer Alevi katliamlarının hemen tamamı *3 K*'ya yönelikti. Yani hem *Kızılbaş* kimliğine, hem *Kürt* kimliğine, hem de *Komünist* yani sınıf kimliğine. Bu nedenle bu *3 K*'nın birleştiği topluluklar tercih ediliyordu. Maraş, Sivas, Malatya, Erzincan, Çorum-Alaca, Çorum ve Hatay-Kırıkhan katliamları ya da katliam girişimleri bunun açık belirtisiydi. Hatta son Sivas ve İstanbul-Gazi katliamları bile. Katliamların bir Çukurova bölgesinde Arap Alevileri, Ege'de Yörük ve Tahtacı Alevileri ya da Trakya'da Bektaşiler arasında değil, bu bölgelerde gerçekleştirilmesi rastlantı değildi. Ancak olaylara bütüncül biçimde bakmasını beceremeyen Alevi, Kürt ve sol çevreler, olaya salt kendi pencerelerinden bakıyorlardı.

1 Mayıs katliamı gibi Maraş katliamının sorumluluğu da zâlimlere değil, mazlumlara çıkarılıyordu. O zamanların ülkücü MİT ajanları Abdullah Çatlı, Muhsin Yazıcıoğlu, Ökkeş Kenger ve Muharrem Şemsek'ler aklandıkları gibi, devletin *makbul* adamları oluyor; katliamdan canını kurtaran ya da insanları katliamdan kurtarmaya çalışan **Fevzi Onaç** gibi insanlarsa Cunta döneminde idamla yargılanıyordu.

Kendisini sonraları şiirlerinde *"Yalnız Kurt"* olarak niteleyen Abdullah Çatlı ve diğer ülkücü faşistler, gerçekte devletin öne sürdüğü sivil milisler ve tetikçilerdi. Yani bunlar, üç kimliğiyle de bir *muhalefet unsuru* haline gelen toplulukları yıldırmak ve sindirmekle görevlendirilmiş devlet maşalarıydı. Ne yazık ki Alevi toplumu, bu gerçeği ancak son Sivas ve Gazi katliamlarında anlayabildi.

O sıralar Maraş Emniyet Müdürlüğü istihbaratında görev yapan POL-DER'li demokrat bir polis anlatmıştı. Demişti ki, katliamdan dört ay öncesinden kimi karanlık çevrelerin faşistler eliyle böyle bir katliama hazırlandıklarını, Emniyet Müdürlüğü'ne rapor ettim. Ancak üç ay boyunca, İçişleri Bakanlığı'na verilen aylık asayiş raporlarında buna yer verilmedi, ancak son ayki asayiş raporunda durum İçişleri'ne bildirildi, bu defa da onlar herhangi bir önlem almadılar ve olan oldu... Bu sonuncu rapor, zaten zamanın Maraş Valisi tarafından da açıklanmıştı, kendini aklamak için. Ancak hatırlanacağı gibi, devlet kurucusu anlı-şanlı CHP, iki saatte Kıbrıs'a çıkmakla böbürlenen Ecevit yönetimindeki CHP, dört günde mazlum Alevi-Kürtler'in imdadına yetişememişti!..

Sözünü ettiğim demokrat polisin de, çoğu meslektaşı gibi 12 Eylül Cuntası döneminde görevden atıldığını ve cezalandırıldığını duymuştum...

Bu vesileyle, MED-TV'de 24 Aralık '96 tarihinde Maraş katliamının yıldönümü dolayısıyla yapılan ve bizim de telefonla katıldığımız anma programına kısaca değinmek istiyorum. Programa katılanlardan Ali Haydar Celasun, son derece yanlış ve tehlikeli bir yaklaşımla, neredeyse Türkiye'nin bugün *Aleviler* tarafından yönetildiğini iddia ediyordu. Buna kanıt olarak da Hüseyin Kocadağ adlı Susurluk kahramanı Emniyet Müdürünü, Yargıtay'daki birkaç Daire Başkanını ve Anayasa Mahkemesi Başkanını gösteriyordu.

Programı izlediğimiz ortamdaki 20'yi aşkın insan büyük öfke duydu bu yaklaşıma. Biz de, telefonla kısa süreli katılmamızla bunun tarihsel ve toplumsal gerçekliğe uymadığını; Edip Sedat Bucak'ın Kürt halkını temsil etmemesi gibi, bir dizi pisliklere bulaşarak o noktaya gelmiş Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ'ın da Alevi toplumunu temsil edemeyeceğini; Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden'le ilgili verdiği bilgilerin yanlış olduğunu; Yargıtay'da birkaç daire başkanının Alevi olmasının -ki bunlardan 8. Ceza Dairesi Başkanı Naci Ünver basındaki demokratlık iddialarına rağmen bizimle ilgili cezaları onayan kişilerden biridir- durumu değiştirmeyeceğini; gerek yasamada, gerek yargıda, gerekse yönetimde Aleviler'in de Kürtler gibi dışlandıklarını anlatmaya çalıştık. Cevap bölümünde adını verdiği General Haydar Saltık'ın da Dersimli Alevi falan olmadığını, Balkan göçmeni olduğunu da burada hatırlatalım. Giderayak yaptığı başka bir yanlışı da burada düzeltelim: Memleketim Sarız'da MHP'ye kuruculuk yapan hiç bir Alevi-Kürt yoktur. Tersine 1965 ve 1969 seçimlerinde bazı köylerden dönemin Türkiye İşçi Partisi'ne *"deliksiz"* oy çıkmış ve Çetin Altan, bu köyleri yazısında ve konuşmalarında *"sosyalizmin manevi başkenti"* ilan etmiştir...

Belli misyon yüklenen ya da bu iddiayla ortaya çıkan insanların, ayaklarını yere sağlam basma ve düşünceyi temellendirme sorumlulukları vardır. Aksi taktirde, *kaş yapayım derken göz çıkarırlar* ki bunun altından kalkamazlar... Bu, böyle biline!..

II-I) "YALANCININ MUMU" SÖNMEYECEK Mİ?..

Susurluk'ta bir çete kazasıyla rejim kanalizasyonunun patlamasından sonra bazı eller adeta gündemi değiştirmek istercesine bazı ajitatif eylemlere başvuruyor ve kamuoyunun gözünü başka hedeflere yöneltmek istiyorlar.

Mevcut rejimin kokuşmuşluğunu ilâhi takdir(!) sonucu çarpıcı bir kazayla günyüzüne seren Susurluk skandalından hemen sonra *Müslüm Gündüz*'lü ve *Ali Kalkancı*'lı tarikat evlilikleri ortaya çıkarıldı. Sanki bu uygulama, İslami tarikatlarda ve feodal-ümmetçi düşüncede yeni bir şeymiş gibi. Ardından Sincan Belediyesi'nin *Hamas-humusçu ve şeriatçı* bir etkinliği...

Ardından da Türkiye'deki *Türk-İslam Sentezci* örgütlenmenin tipik yaşlı militanlarından biri olan Adalet Bakanı *Şevket Kazan*'ın provokasyonu...

Kazan; tarihten bu yana İslamcı egemen gücün halk muhalefetine ve heterodoks inançlara yönelttiği bir sahte silaha başvuruyor yine ve ***"Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık"*** eylemini, ***"mum söndürmek"***le özdeşleştiriyor... Tam da atalarının geçmişte yaptığını yapıyor.

Filmi geriye sarıp, Anadolu'da **Hıristiyanlığın**, İran, Kürdistan ve Mezopotamya'da **Müslümanlığın** egemenleştiği bini aşkın yıl öncesine gidiyorum. Anadolu'da Hıristiyanlık kurumlaşıp egemen din durumuna dönüşünce **Pavlikanlar**'ın ve **Tondrakitler**'in durumu ne idiyse; Müslümanlık egemen din durumuna dönüştüğünde **Zerdüştiler**'in ve **Mazdekçiler**'in durumu da aynıydı...

Pavlikan dini, Manihaizm gibi eski dinlerin devamı olduğu halde egemen **Hıristiyan** dinine karşı kendini koruyabilmek için ***Hıristiyan*** olarak görünmeye

çalışıyor, ancak bir türlü başı beladan kurtulamıyordu. Yani İslami deyişle *takiyye* yapıyor, ancak yine de kendini beladan kurtaramıyordu. Hıristiyanlar, kendi ibadet biçimlerini dayatıyor, ancak onlar bunları yerine getirmiyorlardı. Kiliseye çağrılıyor, ancak kiliseye girmiyorlardı. Çünkü onların ibadet ve tapınma anlayışı çok farklıydı. Onlar gösterişten uzak her mekânda ibadet yapılabileceğini savunuyor ve ev ortamında, hatta ahırlarda bile ibadet yapabiliyorlardı. Tabii o tarihlerde elektrik olmadığına göre aydınlanma aracı *çıra* ve *mum*'du. Kuşkusuz töre ve törenlerini kadınlı-erkekli ortaklaşa yapıyorlardı. Onları kendilerine çekemeyen egemen Hıristiyan erkin suçlaması hazırdı: *Bunlar, mum söndürüp uygunsuz şeyler yapıyorlar!..*

Bu anlamda eski *Hıristiyan* erk ile sonraki *Müslüman* erk arasında bir uyum ve dayanışma vardı. Aynı suçlamayı; **İran, Kürdistan ve Mezopotamya**'yı işgal edip *İslamlığı* zorla ikame etmeye çalışan *Müslüman* erk de *Zerdüştilere, Mazdekçilere ve Hurremilere* yönelik olarak yapıyordu. Dahası *Müslümanlık*, ***Türkler ve Kürtler*** aracılığıyla Anadolu'ya yayılınca Selçuklu sultanları da, Hıristiyan Bizans imparatorlarının yaptığını yapıyor ve *Pavlikanlar*'ı ya *Kiliseye* ya da *Camiye* gitmeye zorluyorlardı. Bu anlamda *Kilise* ile *Cami* arasında *heterodoks halk dinlerini* silip yok etme konusunda bir anlaşma vardı. Ve sonuçta büyük ölçüde amaca da ulaşıldı; *Pavlikanlar bir yandan Anadolu Aleviliği; bir yandan Yezidilik, bir yandan da Ermeni-Gregoryan Hıristiyanlığı içinde eriyip gittiler...*

Aynı süreci, *Zerdüştiler, Mazdekçiler ve Hurremiler'den sonra Anadolu, Kürdistan ve Mezopotamya Kızılbaş ve Rafızileri de Selçuklu ve Osmanlı Müslümanlığı karşısında yaşadılar.* Bu heterodoks halk inançlarının yaygınlığından dolayı kuruluş döneminde bu öğretilere karşı toleranslı davranmak zorunda kalan Osmanlı; kuruluşunu tamamladıktan ve özellikle Halifeliği aldıktan sonra, vargücüyle bu öğretilere yükleniyordu.

Osmanlı Mühimme Defterleri ve ***Şeriye Sicilleri***; bu öğretilere ait dergâhların basılması, kitapların yasaklanması, dini önderlerinin tutuklanması ve mensuplarının katledilmesi veya sürgüne yollanmasına ilişkin sayısız buyruk ve kararla doludur.

Bütün çabalarına rağmen, *Vefailik, Babailik, Kızılbaşlık, Rafızilik, Işıkçılık ve Bedreddinilik* gibi öğretileri kendisine çekemeyen Osmanlı Halife-Padişahlığı da, aynı yönteme başvuruyor ve halk muhalefetini bu tür suçlamalarla bastırmaya çalışıyordu. Anadolu ve Kürdistan'daki bu *gizli halk dinleri* kendi kimlikleriyle ortaya çıkmak yerine *Müslüman* gibi görünüp *takiyye* yaptıkça, üstlerindeki baskı azalacağına daha da artmıştır. Aynen *Pavlikanlar*'ın yaşadıklarını yaşamışlardır. Çünkü bugün toptan *Alevi* olarak adlandırdığımız bu heterodoks öğetilerin mensupları da, cami ve kilise gibi gösterişçi ibadetgâhlardan uzak sade ev ortamında ve kadınlı-erkekli olarak töre ve törenlerini yürütüyorlardı.

Kuşkusuz, *kadın-erkek eşitliğini reddeden, kadını erkeğin kaburgasından yarattıran, kadına toplumda ikinci sınıf işlemi öngören, çok kadınla evlenmeyi caiz gören, dahası metreslik kurumuna ve kolayca kadın boşamaya dinsel kılıf bulan egemen dinlerin; bu tür bir birlikteliği anlaması ve kabullenmesi kolay değildir.*

İşte *Türk-İslam Sentezci militan Şevket Kazan*'ı açık vermeye iten ve avuta düşüren bu ideolojik yapılanmadır. Bu nedenle, bu çıkışı, atalarının dünden bugüne yaptıklarının bir dışa vurumudur. Aslında kimi Aleviler'in yaptığı gibi bunlar da *Aleviler'e karşı takiyye yapıyorlar. Bunlar hiç bir zaman Aleviler'i "Müslüman" olarak görmedikleri halde; Türkiye'nin yüzde 99'unun "Müslüman" olduğunu söyleyerek `takiyye' yapıyorlar. Yani bu anlamda sahtekârca bir oyun oynuyorlar... Yoksa böyle olmasa; Sivas'ta 37 aydını yakarak katledenlerin avukatlarına soyunur ve "mum söndürme" baklasını ağzından kaçırır mıydı?..*

II-İ) ALEVİ VE KÜRT KÜLTÜRÜNDE OZANLIK GELENEĞİ

Folklor ve Sanat

Dünden bugüne sözde demokrat ya da toplumcu kimi yazar ve aydından değişik ekzantrik görüşler çıkabiliyor. Köy Enstitüleri hareketinden sonra, Nurullah Ataç türü eleştirmenler "tezek kokan şiiri sevmediği" söylüyordu. Tezek kokusu kuşkusuz sevilmez; ancak "kokar yakıt" olarak da nitelendirilen "tezek", Anadolu ve Kürdistan yoksul köylülernin bir toplumsal gerçekliği ise, edebiyata yansıması değil, yansımaması yadırganmalıydı. Toplumcu-gerçekçi edebiyatın, edebiyatın halklaşmasının gereği buydu. Ancak "öznel eleştirmen", halkın bu acı gerçeğinden rahatsız oluyordu. Başka bir söyleyişle rahatsız olunan, edebiyatın halklaşmasıydı. Bu duygularını, "tezek kokan şiir"in ardına saklanarak dışarıya vuruyorlardı.

Ardından, bir çeşit "anlamsız şiir akımı" olan 2. Yeni Hareketi geldi. 1950'li yılların ortalarında ortaya çıkan bu akımın öncülerinden olan rahmetli Cemal Süreyya, şiirde yeni bir söyleyiş ararken "folklorun sanata düşman" olduğunu ilan etti... Halk şiiri kendi yatağından akmaya devam ediyor, kendileri de bu ırmaktan bir tas su alıp kendi ürünlerine katamıyorlardı... Oysa, kısmen **Nazım Hikmet** ve **Sabahattin Ali**, yoğunlukla da **Ahmed Arif, Enver Gökçe** ve **Hasan Hüseyin** bu sudan kana kana içiyor ve dilden dile dolaşacak ölümsüz ürünler veriyorlardı... 2. Yeni Hareketi'nin yine önde gelen isimlerinden **İlhan Berk, "Köroğlu Destam"**nı yazarken bile bu gelenekten yararlanamamış ve son derece cılız bir ürün ortaya koymuştu. "Folklorun şiire düşmanlığı" bir yana, bu zengin halk ırmağından yararlanmasını bilen **Ozan Telli** ve **Cemşid Mar** gibi ozanlar, Anadolu halk hareketlerinin ve Kürt ulusal hareketlerinin en güzel destanlarını verdiler... Demek ki, aslolan bu kültürü tanımak, tadmak, duyumsamak ve evrensel kültürle emiştirerek yeni sentezlere varmaktır...

1970'li yıllarda, belli çevreler Halk Şiiri'ni halkla değil, Kemalizmle özdeşleştirerek **Aşık Veysel**'le birlikte bitirmek istediler. Sanki halk olgusu ve halk kültürü sona ermiş de, halka sözcülük eden halk ozanları yok olmuş gibi böylesine gülünç bir iddia ortaya atıldı. Çoğunlukla Kemalist çevrelerden kaynaklanan bu iddia karşısında bir başka Kemalist, Cahit Öztelli de kalktı dedi ki "Aşık Veysel, şişirilmiş bir balondu..." Yani bir çarpık saptama, kimi haklı yanlarına rağmen bir tepkisel çıkışı da beraberinde getiriyordu.

Tam bu tartışma noktalanmıştı ki; olumlu girişimlerle değil ama aykırı(!) çı-

kışlarla kendini gündemde tutmaya çalışan **Demirtaş Ceyhun** gibi biri, 1950'li yıllarda Cemal Süreyya'nın yukarıdaki çarpık iddiasını yeniden ısıtarak piyasaya sürdü.

Gerek öz, gerek biçim açısından toplumla sanatçı, sanatçıyla sanat ürünü arasında bir diyalektik birlik ve kan dolaşımı oluşmayınca, başka bir söyleyişle toplumla sanat ürünü emişmeyince sanat amacına ulaşamıyor. Ancak böylesi bir diyalektik birlikle "estetik ve ideolojik doku" yakalanabiliyor ve sanat kitlelere ulaşabiliyor. Bunları söylerken, düşünsel ve estetik dokuyu görmezlikten gelen, salt slogan haykıran şiiri ya da sanatı "sanat" kabul etmediğimizi belirtmeliyiz.

Özelde şiirin, genelde sanatın her dalının güzel olanı "güzel"dir... Gerek divan, gerek tekke, gerek halk şiirinin, gerekse günümüz şiirinin "güzel" olan örnekleri her zaman zevkle okunacak, dinlenecek ve her zaman yaşayacaktır. Açık olan şudur ki; halk ezgi geleneği ne yakınlığı, kolay bestelenmesi, imgelerinin yakın çağrışımlı olması ve dilinin yalınlığı gibi özelliklerinden dolayı halk şiiri düzeneği dünden bugüne daha çok kabul görüyor ve alıcı buluyor. Gönül ister ki, düşünsel ve estetik dokusu yüksek "serbest şiir" ürünleri de okunma düzeyinden çıkıp, bestelenerek dinlenme düzeyine ulaştırılsın...

Halk Şiirinde Batını Düşünce

Muhittin Abdal, bildiğim kadarıyla **Batını** düşünce mensubu nice halk ozanlarından biri. Bu nedenle de **"Muhiddin'em dervişem/ Hak yoluna girmişem/ On sekiz bin alemi/ Bir zerrede görmüşem"** söylemi, Batını düşüncenin evrene bakışını yansıtan tipik ve güzel bir söyleyiştir; bu dünya görüşüyle yaratılan halk edebiyatında da sayısız benzerleri vardır. Bu edebiyat; evreni, doğayı ve tüm doğasal güçlerin özü olan insanı kavrayan ve anlatan öz şiirlerle doludur. Bunlar aynı zamanda çağdaş düşüncenin de halk katındaki temel taşlardır. Ayrıntılı bir örneklemenin yeri kuşkusuz burası değil, ancak ben kendi yöremden (Binboğalar çevresi) iki örnek vermekle yetineceğim. Önce, geçtiğimiz yıllarda kaybettiğimiz **Melûli**'den "Tanrı-İnsan" anlayışına bir örnek:

Melûli'yim gizli hikmet ademde / Cüz'i, külli, bütün kudret ademde / Hakke'l-yakin Hakkı gördük ademde / Cihanda serseri gezen değiliz.

Şimdi de, aynı yöreden çağdaş ozanlardan **Hüdai**'nin "sevgiyi ve aşkı kutsayan" iki dörtlüğü:

Ben aşığım meşrebimi sormayın / Meşrebim aşk, mezhebim aşk, dinim aşk / Aşkım inancımdır, ayrı görmeyin / İnancım aşk, imanım aşk, yönüm aşk.

Denizler emiyor çayı ırmağı / Ruh aşk deryasından alır gıdayı / Aşka âşık, aşkla dolu Hüdai / Sohbetim aşk, ülfetim aşk, konum aşk...

Halk Ozanlığı ve Değişen Değerler

Toplumdan topluma, kişiden kişiye, dünya görüşünden dünya görüşüne değişiyor değer yargıları. Bu gerçekliğin bir boyutunu şöyle vurguluyor Einstein:

"Bazı değer yargılarını parçalamak, kimi zaman atomu parçalamaktan daha zordur."

Bu nedenle, amaçlanan değer yargılarının ne olup olmadığı önemlidir. Eğer bir ozan hayatın özünü, insanlık gerçeğini kavramadan olgulara ve olaylara tanıklık ettiğini, dolayısıyla çağdaş ozan olduğunu iddia ediyorsa, kuşkusuz bu boş bir iddiadır. Yine bir ozan öz ile biçim arasındaki uyumu ve estetik dokuyu kavrayamamışsa, gerçek anlamda toplumcu sanat üretmesi mümkün değildir. Yine bir sanatçı kendisini bir dünya görüşünün ve toplumun öncüsü olarak değil de, bir kişinin ya da siyasetin ürünü olara görüyorsa, onu sanatçı olarak algılamak olanaksızdır. Böylesi sanatçılar, eski aşiret ağalarının ozanlarının, aşıklarının veya dengbêjlerinin devamından başka bir şey olamaz ve silinmeye mahkum olurlar.

Bir başka tehlike de, halk ozanlarının olaylar ve olgular karşısında düşünceyi temellendiremeyip, yanılgıya düşmeleridir... Sözgelimi, **Âşık Mahzûni** gibi topluma gerçekten önemli katkılar yapmış bir halk ozanı; bugün ülkede yaşamakta olduğumuz önemli sorunlar karşısında, o sorunların gerçek müsebbibi olan M. Kemal'i imdada çağırıyorsa, ulusal ve toplumsal gelişme yasalarının özünü kavrayamamış demektir. İşin bence püf noktası budur. Olaylar karşısında düşünceyle emişmiş duyguyla değil, duygusallıkla yola çıkanlar yanılgıdan ve yanlıştan kendilerini kurtaramazlar... (Mahzûni'nin "Yeşil gözlüm nerdesin?" nakaratlı türküdeyişini kastediyorum.)

Tabii, karşılaşılan sorunların çözümünü bizatihi o sorunların temellerini atan "Yeşil Gözlüm" olarak nitelediği M. Kemal'de arayan ozan Mahzûni'nin karşısına yine hemşerisi ve meslektaşı olan bir başka halk ozanı **Emekçi** çıkar ve bu yaklaşımı şöyle eleştirir:

Hatırdan gönülden kalmamış eser/ Verdiği ikrarda duramaz oldu/ Yüreği susanın dili de susar/ Eşe, dosta hatır soramaz oldu

Hırsızlara "zilli" *dedi döşendi/ Nihayet zilleri kendi kuşandı/ Tarafı yok, insanlıktan boşandı/ Velhasıl bir işe yaramaz oldu*

Halk zulüm içinde, o gönül eğler/ ***"Yeşil Gözlü"****sünün ardından ağlar/ "Yiğitler" deyince, yürürdü dağlar/ Binboğa'ya selam veremez oldu*

Emekçi*'ye akıl fikir verenler/ Hayal aleminde Hakka erenler/ Berçenek'ten Vietnam'ı görenler/ Burnunun dibini göremez oldu*

Yazılı Kürt Edebiyatı ve "Büyük İnkâr"

Yazılı Kürt edebiyatının kökleri 7. yüzyıla kadar uzanıyor. (Yani ilk yazılı Türkçe ürünlerden 100 yıl daha eski.) **Hezarmerd**'de yapılan kazılarda deri üstüne yazılmış Kürtçe bir şiir bulunmuştur. Şiirde, Arap istilası sırasında Kürdistan'da işlenen kanlı olaylar anlatılmaktadır. Şiirin Türkçe çevirisi şöyledir:

Tapınakları yıktılar, ocakları söndürdüler. ***Büyüklerin büyüğü*** *inkâr edildi. Zorba* ***Araplar Şarezûr****'a kadar tüm köyleri viran ettiler. Kızları kadınları tutsak ettiler. Yiğit kişiler kendi kanlarında boğuldu.* ***Zerdüşt*** *inancı desteksiz kaldı,* ***Hürmüz*** *artık kimseye yardım etmiyor.*(1)

Günümüzde bilinen ilk Kürt şairi ise **Baba Tahir**'dir. İbn-i Sina'nın çağdaşı olan bu şair 935-1010 yılları arasında yaşamıştır. Baba Tahir, yaşadığı döneme göre oldukça ileri bir kavrayışla düzeni eleştirir ve ezilenlerden yana çıkar. Böylece o, bilinen en eski Kürt şairi olmakla kalmaz, ilerici-halkçı Kürt şiiri geleneğinin de bir başlangıcı olur. Bir şiirinde Türkçe söyleyişiyle şöyle diyor:

Elim feleğin çarkına ulaşsa / Bu yaptığın çok ayıp, derdim / Kimine yüz türlü nimet sunarsın / Yiyecek arpa ekmeği yok, kimisinin...

O tarihten sonra **Eli Heriri, Eli Termuki, Ehmed Mele Batê, Melayê Cızıri, Feqiyê Teyran, Selim Suleman, Ahmedê Xani, Xarıs Bıdlisi, Pertev Beg Hekari, Şêx Xalıd, Nali, Kurdi, Hacê Qadır Koyi, Şêx Rıza Telebani, Edib Ebdıla Mishab, Mela Mıhemed Koyi, Wefayi, Xeriq, Bêhûd, Ziver, Sebri, Selam, Selim, Qanê Muzher, Ahmed Muxtar Beg, Piremêrd, Ebdula Goran, Dıldar, Bêkes, Remzi Mela Marif, Hejar, Osman Sebri, Kadrican** ve **Cigerxwin** gibi divan ve başkaca manzum eser sahibi nice ozan gelmiş geçmiş. (Bu konuda fazla bilgi için Mehmed Emin Zeki Bey'in ***"Meşahir-i Kurd û Kurdistan"***, Emin Fevzi Bey'in ***"Encümen-Ediban"***, A. Sucadi'nin ***"Mejuy Edebi Kurdi"*** ve Prof. Qanatê Kurdo'nun ***"Tarixa Edebyeta Kurdi"*** adlı eserlerine bakılabilir.)

Sözlü Kürt Halk Edebiyatı

Dikkat edilirse 7. yüzyıl ortalarında deri üstüne yazılarak ölümsüzleşen Kürt edebiyat ürünü "şiir"dir ve "anonim halk şiiri" türünden bir üründür. Bu demektir ki, Kürt halkının anlatım dünyasında şiirin, özellikle de anonim halk ürünlerinin özge ve özgür bir yeri vardır. Acısını-sevincini, kederini-kıvancını, tevekkülünü-isyanını şiire, türküye dönüştürmeyi ve kendisini böyle ifade etmeyi bir gelenek haline getirmiş olan Kürt halkının çok zengin bir halk edebiyatı yarattığı açıktır. Ancak ne yazık ki, bu yaratmalar daha çok "Sözlü Halk Edebiyatı" geleneğine dayalı olduğu için bu ürünlerin büyük bir bölümü günümüze ulaşamadan yitip gitmiştir. Bunun birinci sorumlusu, halk katında yazılı edebiyata geçemeyen geri kalmış toplumlar ve yönetimler ise, ikinci sorumlusu da bu ürünlerin yazıya aktarılmasını engelleyen şovenist-asimilasyoncu yönetimlerdir. Yaşayageldiğimiz bu acılı süreci, **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri** adlı çalışmayı hazırlarken bir kez daha duyumsadım... Eşkıyalık ve eşkıya türküleri denince, ilk akla gelen yörelerden biri Kürdistan. İlk akla gelen toplumlardan biri de Kürt toplumudur. Öyleyken, sözlü edebiyat geleneği çerçevesinde üretilen eşkıya türkü ve ağıtları, anlatım dili Kürtçe ile yazılı edebiyata hemen hiç yansımamış, yansıyanlar ise Türkçe olarak yansıtılmıştı. (Tabii bu, özellikle Türkiye Kürdistanı için geçerlidir.)

Geçmişte halk şiiri yazılmak için değil, söylenmek için üretilirdi. Yaratanı ya da aktaranı tarafından yazıya geçirildiğinde yitip gitmekten kurtulur, yazıya geçirilmezse süreç içerisinde kaybolup giderdi. Anonim halk ürünlerinin yani folklor ürünlerinin bu acılı durumu ortadadır. Yazarı belli Kürt halk şiirinin ne kadarının cönklere ve şiir mecmualarına geçirilip kurtarıldığını bu aşamada bilemiyoruz. Ancak şüphesiz malların açıkgözlerce yağmalanması hesabı, bu ürünlerin sürekli hakim kültürlerce gasbedildiğini ve ipotek altına alındığını sürekli göz-

lemliyoruz. Atatürk döneminin ve sonraki dönemlerin ünlü halk türküleri sanatçıları Diyarbekirli **Celal Güzelses**'in, Urfalı **Mukim Tahir, Cemil Cankat** ve **Kel Hamza**'nın, Erzincanlı **Salih**'in, Zaralı **Halil**'in, Malatyalı **Fahri**'nin ve bunların günümüzdeki devamcısı Kürt kökenli sanatçıların bu anonim halk türkülerini tepe tepe kullandıklarını kim inkâr edebilir?..

Alevi-Kürt Ozanları Neden Türkçe Yazıyor?

Kürtçe eğitimin yasaklı olduğu Kürt yerleşimlerinde bir bütün olarak Kürt yazarların, özelde de Kürt halk ozanlarının karşı karşıya bulunduğu bir handikapa değinmek istiyorum. Bilindiği gibi, gerek geçmişte, gerekse günümüzde Alevi-Kürt halk ozanlarının, gerek inanç temelindeki Alevi-Kızılbaş zümre edebiyatında, gerekse klasik halk edebiyatında önemli bir yeri vardır. Yüzlerce örneği bir yana bırakıp kendi yöremden birkaç örnek vermek istiyorum. Bugün halk şiiri antolojilerinde yer alan Sarız yöresi Alevi-Kürt ozanlarından bir **Melûli**, bir **İbreti**, bir **Fedai**, bir **Hüdai**, bir **Temeli** evlerinde, sokakta Kürtçe konuşup, Kürtçe düşünürken acaba neden deyişlerini Türkçe yazmak zorunda kalıyorlardı?.. Kuşkusuz ilk neden, Kürtçe yazmanın yasak olmasıdır. İkinci nedense, Kürt yazı dilini bilmemeleridir. Bilindiği gibi Kürt dilinde, Türkçe'de bulunmayan farklı sesler vardır: a, ê, w, q, x, xw gibi. Kürt yazı dilini bilmeyen bir kişinin Kürtçe düşünse bile, düşün ve anlatımlarını yazıya aktarması mümkün değildir. Bu nedenle, Alevi deyişlerinin çok az bir bölümünün bugün müzik plak ve kasetlerine yansıdığını, anonim halk türküleri gibi Kürtçe-Alevi deyişlerinin önemli bir bölümünün de yitip gittiğini, yukarıda vurguladığımız gerekçelerle Alevi-Kürt ozanlarının da ürünlerini çoğunlukla Türkçe vermek zorunda kaldıklarını belirtmeliyiz. Alevi deyişlerinin çoğunlukla Türkçe olmasının temel nedenleri bunlardır. Bu deyişler, Türkçe verilmiş olsalar bile özünde Kürt-Aleviliğini terennüm ederler.

Halk Şiirinde Kürt Batıniliği

Tasavvuf ve batıniliğin Kürt halk şiiri üzerinde kuşkusuz etkisi vardır. Esasen olmaması, toplumsal gelişme yasalarına ve kültürün oluşum yasalarına aykırı olurdu. Neden mi, anlatmaya çalışalım:

Tasavvuf ve batınilik, coğrafyamızda en çok ari kültürlerle özdeşleştirilmesi gereken kavramlardır. Ari kültürün yaratıcılarından ve varislerinden biri de Kürt toplumudur. Bu nedenle Anadolu ve Kürdistan Aleviliğinin temel inanç ve kültür kaynaklarını öncelikle ari kültür coğrafyasında aramak gerekir. Alevilik/Kızılbaşlığın önceli Babailik, babailiğin önceli Vefailik, Vefailiğin önceli Hurremilik, İsmailik, Karmatilik, Mazdekilik; bunların önceli Zerdüştilik hep bu kültür ortamının ürünleridirler. Bu öğreti bir yandan Manihaizme, bir yandan da eski Anadolu kültürlerine ulaşır.

Şamanlığa gelince... Hiç kimse kalkıp bu dinin Anadolu Aleviliği üzerindeki etkilerini sağlıklı biçimde ortaya koymuş değil. Bugün, eski Şaman dininden olduklarını söyleyen Orta Asya ve Kafkasya Türklerinin hemen tümüyle Sünni-

Çubuğunu tellendiren tütün tiryakisi bir Dersimli Alevi-Kürt.

Özgün giyimiyle saz çalan bir Dersimli Alevi-Kürt.

Müslüman olmaları bir yana günümüzde çoğu insan Şamanizmi salt Türklere özgü sanıyor. Türkiyeli okumuş, Şamanizmi salt **Abdülkadir İnan** adlı bir Kafkasya Türkünden öğrenirken, Batılı bilim çevreleri bu konuda da doğrudan gözleme ve incelemeye dayalı bir dizi bilimsel çalışma yapmış. Vereceğimiz birkaç örnek bile, Şamanizmin Türk-Moğolların yanı sıra, özellikle Sibirya toplumlarının dini olduğunu ortaya koyuyor. İşte birkaç örnek:

Mikhailovsky, V. M.: *Shamanism in Sibiria an europen Russia, 1895* (Sibirya ve Avrupa Rusyasında Şamanlık)

Nioradze, G.: *Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern, 1925* (Sibirya Halklarında Şamanlık)

Lot-Falck: *Le chamanisme en Siberie, 1946* (Sibirya'da Şamanizm)

Michael, M.V.: *Studies in sibirien shamanism, 1963* (Sibirya Şamanizmi Üstüne Bir Çalışma)

Tasavvuf ve batınilik konusunda İrani toplumlarla ilgili birçok çalışma yapıldığı gibi, doğrudan Kürt batıniliği ve tasavvufu konusunda da çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Biz bunlardan yalnızca ikisini vermekle yetinelim:

Mohammed Tawakkoli: *Tarih-i Tasavvuf der Kurdistan, 1980* (Kürdistan'da Tasavvuf Tarihi)

Dr. Mohammed Mokri: *L'Esoterisme kurde, 1966* (Kürt Batıniliği)

Bu nedenle Kürt toplumunda örgütlü Kızılbaşlık, Alevilik, Ehlê Hak ve Yezidilik gibi batını ve heterodoks öğretilerin Kürt halk şiirinde ve bir bütün olarak Kürt edebiyatında yer almaması mümkün değildir.

Kürt Halk Şiiri Sorunlarını Nasıl Aşacak?..

Kürt halk şiirinin dünden bugüne karşı karşıya bulunduğu sorunları yukarıda kısmen açımlamaya çalıştım. Karşılaşılan bu engellerin aşılması, herşeyden önce demokratikleşmeye, özgürleşmeye ve buna bağlı olarak Kürt kültürünün kurumlaşmasına, örgütlenmesine bağlıdır. Modern örgün eğitime temel oluşturacak basılı ilk **Kürtçe alfabe** 1909 yılında İstanbul'da yayımlanıyor. Kürdistan'da medrese ve köy mekteplerinde süregelen Kürtçe eğitimin yerini alacak modern anlamda Kürtçe eğitimin temelleri de İstanbul'da atılmaya başlanmıştı. Ancak İttihad ve Terakki hareketinin yarattığı yıkımdan Kürtlerin desteğiyle çıkan Kemalist hareketin, Cumhuriyetin ilanından sonra Kürt dilini, eğitimin ve kültürünü yasaklaması; bir bütün olarak Kürt kültürünün yanı sıra Kürt halk şiirini de katletti...

Buna bağlı olarak halk müziğini kısırlaştıran ana etken de, Kemalist hareketin müzik politikası oldu. Sözgelimi Sarısözen ekibi, Türklerin gerçek çalgısının "kopuz" olmasından yola çıkarak, halk müziğinde yalnız bunun türlerine (divan sazı, bağlama, cura vs.) yer vermiştir. Oysa halk müziği gerçekte yalnız bunlarla mı icra ediliyordu? Sözgelimi tek başına sanat icra eden bir Malatyalı Fahri, bir Diyarbakırlı Celal Güzelses sanatlarını neyle icra ediyorlardı; öteki halk kesimleri sadece sazla mı yetiniyorlardı? Kuşkusuz değil. Bugün sazın türlerinden başka; cümbüş, keman, kabak kemane, tar, davul, zurna, tef, zil, kaşık, klarnet, sipsi, mey gibi çalgılar halk müziğine eşlik ediyorsa, bu boşuna değildir. Bence halk

müziği gerçek yatağına yeni akıyor. Bu noktaya da, otantik müziğin doğal gerekleri zorladı. Yoksa birbirinden pek farklı olmayan on dolayında sazın yanyana gelmesiyle -Yurttan Sesler örneğinde olduğu gibi- yapılan müzik değildi herhalde, halk müziği. İşte bu uygulama, geçmiş dönemde halk müziğinde büyük bir kısırlık, bir tıkızlık, bir sığlık yarattı. (Bkz. **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**, s. 384)

Son olarak şunu söyleyeyim ki, Kürtçe aslından Celal Güzelses tarafından Türkçe'ye ve bugünkü kuşaklara aktarılan **"Saza Niye Gelmedin?"**i ancak otantik çalgılarla icra ettiğimizde gerçek "türkü kimliği"ne ulaştırabiliriz...

(1)Bilinen bu ilk Kürt şiiri o zamanki yazımıyla şöyle:

Hürmüzgan ruman/ Atiran kujan/ Hoşan şareve gevre gevregan/ Zorkerı Arep kırdine Habur/ Gihane pala paşe Şarizor/ Jin u kenikan ve dil beşinan/ Merdi aza dilên ji ruyê hevinan/ Reviştê Zerdeşt maye bêdest/ Bizika na kit Hürmüz ve hiç kes.

(**Ronahi** Gazetesi, 6-12 Ağustos, 13-19 Ağustos/1996)

II-J) *"ALEVİ-KÜRTLERİN İBADET DİLİ"* SORUNU

Türk resmi ideolojisine bağımlı araştırmacılar, başka alanlarda olduğu gibi Alevi-Kürtler'in ibadet dili konusunda da bir resmi görüş oluşturmuşlar ve bunu tekrarlayıp duruyorlar.

İttihad-Terakkiciler, yeni bir resmi görüş oluştururken *Sor-serliği (Farsça'da Surh-ser), Ali-İlahiliği, Ahlê Haqlığı, Rafiziliği, Kızılbaşlığı* ve bunların diğer türevlerini *Alevilik*'e indirgemişler, *Alevilik'i de Bektaşilik'le bütünleştirerek yeni bir Türk-İslamcılığı yaratmaya çalışmışlar.*

Kürt kimliğini red ve inkar temelinde Milli Emniyet uzmanı Naci İsmail (Habil Adem, Dr. Friç vs.) gibi İttihadçılara ***Kürtler***'e ilişkin rapor-kitap hazırlatan irade; yine bir İttihadçı olan Baha Said Bey'e de ***Alevilik-Bektaşilik*** araştırması hazırlatıyor. Tabii ki, önceki gibi bu da bilimsel objektiflikten yoksun zorlama ve düzmece bir araştırma-raporu.

Ancak nasıl ki İttihadçılığın mirasını reddederek yola çıkan Kemalistler, sonradan Kürt meselesinde olduğu gibi onların temellerini attığı politikalara sarılmışlarsa, Alevilik konusunda da aynı politikayı izlemişler. Kürtler'i *geri kalmış dağ Türkleri* olarak sunan bu politika, Bektaşilik'le bütünleştirilen Alevilik'i de *Türk Müslümanlığı, giderek İslami Türkçülük* olarak sunmuş. Buradan çıkılarak *Aleviler'in ibadet dilinin de Türkçe olduğu* ileri sürülmüş...

Oysa, resmi düzlemde bu görüşü savunanlar, gizli raporlarda farklı şeyler söylüyorlardı. Sözgelimi Atatürk'ün politika danışmanlarından, Güneş-Dil Teorisyeni ***Prof. Hasan Reşit Tankut***, 1949 yılında CHP yönetimine verdiği gizli raporda şunları söylüyordu: *"Bizde Aleviler'in dört ana dili vardır:* ***Türkçe***, *Dersim'de* ***Zazaca***; *Malatya, Maraş'ta* ***Kırmançca***, *Hatay ve Çukurova'da* ***Arapça***. *Böyle olmakla beraber Arap dilli olanlar hariç bütün Aleviler'in din dili Türkçe'dir. Niyazlarını Türkçe söyler; nefeslerini, naatlarını Türkçe yazarlar.*

Ayinleri baştan başa Türkçe'dir. Yalnız son zamanlarda, asılan Dersim imamı Seyit Rıza'nın bâbı Alişêr, bize inat olmak üzere Türkçe'yi bırakmış nefeslerini Zazaca yazmağa başlamıştı. (Bu da son hadisede asılmıştı.)" (Bkz. M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri**, s. 298)

Tankut'un belirlemesi bir boyutuyla doğrudur. O da, Türkiye ve Kürdistan'daki Aleviler'in dört dilde konuştuklarıdır. Arap Alevileri dışında kalanların tüm ibadetlerini Türkçe yaptıkları yolundaki iddia ise bir yönüyle eksik, bir yönüyle yanlıştır.

1- Herşeyden önce **İran, Mezopotamya, Kürdistan** ve **Anadolu** kaynaklı olduğu bilinen bir öğretinin, yalnızca Türkçe dilli olacağını düşünmek yanlıştır.

2- Anadolu Aleviliğinin İran ve Mezopotamya'daki bağlaşığı olan *Ahlê Haq (Ali-Haq)* ve *Kakai* öğretilerinin Kürtçe'nin **Gorani** ve **Sorani** lehçelerinde birçok *kutsal metni* bulunuyor. Öte yandan, yine Kürtler arasında yaşayan ***Gizli Dinler*** kategorisinde olan *Yezidilik*'in kutsal kitapları olan *Kitâb-ı Cilve* ve *Mushafê Reş* ile *Şeyh Adi İlahileri*'nin asıllarının Kürtçe olduğu (Bkz. Dr. Maximilian Bittner: **Die heiligen Büscher der Jeziden oder Taufelsanbeter**, Viyana-1913) bilindiği gibi günümüz Kürdologlarından bazılarınca derlenmiş, bu inançlara ilişkin çok sayıda *kutsal metinler* bulunuyor. (*Ahlê Haq* konusunda Dr. Golmorad Moradi'yi, *Yezidilik* konusunda Dr. Celilê Celil'i burada anabiliriz).

3- Türkçe okullaşma olgusunun olmadığı 100 yıl öncesine kadar Kürdistan'ın ve Anadolu'nun ***Kızılbaş ya da Ali-İlahi Kürtler***'i acaba hangi dili konuşuyor ve hangi dille töre ve törenlerini yürütüyorlardı?

Bilinmektedir ki, *Türkçülük ve Türkleştirme* politikalarının yaygınlaştırıldığı yakın dönemlere kadar ibadetlerini esas olarak anadilleri olan *Kürtçe*'de yapıyorlardı. Bektaşiliğin bir Türk-İslam öğretisi olarak Alevilik'in yerine ikame edilmeye çalışıldığı İttihad döneminden sonra *Türkçe* ibadet dili olarak yaygınlaştırılmaya ve özendirilmeye çalışıldı. M. Kemal döneminde Sünni-Müslüman ibadetin de Türkçe yaptırılmaya çalışılması bu konuda bir fikir verebilir.

Kaldı ki, bir Türk tarikatı olarak sunulan Bektaşiliğin ibadet dili ve edebiyatı da, daha çok tekke çevrelerinde oluşturuluyordu ve *Osmanlıca* idi.

4- Alevi Kürtler'in töre ve törenlerinde Kürtçe âyetlerin (deyiş) yanısıra, karşılıklı diyalog esastır. Karşılıklı konuşma ve müzikli tören, kuşkusuz tüm Aleviler için geçerlidir. Ancak Alevi Kürtler, İslam'ın Kur'an âyetleri yerine kendi deyişlerini -ister Türkçe olsun ister Kürtçe- âyet olarak nitelendirmektedirler. Ve Kürtçe deyişler, sözlü gelenekle yaşatıldığından tıpkı türküler gibi yazıya dönüştürülmediği için zamanla alabildiğine azalmıştır. (Yetiştiğim dönemlerde dedemin okuduğu 10-15 dolayında Kürtçe Alevi deyişinden günümüzde büyük zorluklarla sadece 3 tanesine ulaşabildim).

5- Aleviler'in, yeni bir umutla sarıldıkları Cumhuriyet yönetimine hoş görünmek, gizlilikten kurtulup legaliteye çıkmak ve resmileşmek için, öngörülen Türkçe ibadet diline yöneldikleri de bilinçten kaçırılmamalı.

6- İnançsal-kültürel bir öğretinin mensubu olan Aleviler'in; bu öğretiyi pay-

laşan Türk, Kürt ya da başka etnik gruplardan ozanların *Türkçe* olarak yazdıkları deyişleri sahiplenmesi ve bunları ibadetlerinde okumaları da son derece doğaldır. Hangi ulusal kökenden olursa olsun bir Alevi, yüzyıllar boyunca yazıya dönüştürülmüş Türkçe deyişleri, nefesleri, ağıtları töre ve törenlerinde pekala terennüm edebilir. O, bunu yaparken sözgelimi ***Yedi Büyük Alevi Ozanı*** olarak kabul edilen *Nesimî, Şah Hatayi* ile *Fuzuli*'nin Kürt kökenli; *Pir Sultan, Kul Himmet, Virani* ve *Yemini*'nin Türk ya da başka kökenlerden olup olmadığına bakmaz. Bunlardan ya da ulaşabildiği daha birçoklarından benimsediği parçaları okuyabilir.

7- Yetiştiğim Binboğalar yöresinde Kürtler'in hemen tamamı Alevi'dir. Özellikle Cumhuriyet döneminde bu bölgede Alevi deyişi yazanların da hemen tamamı Kürt'tür. *Meluli, Mücrimi, Perişan Güzel, İbreti, Fedai, Hüdayi, Meçhuli, Mahzuni, Emekçi, Temeli, Vicdani, İsmail İpek, Nurşani* ilk akla gelenler. Bunlar çoğu kez Kürtçe düşünüp, Türkçe yazan ozanlar. Asıl etken de, anadillerinde eğitim görmemeleri sonucu Kürtçe'yi yazı dili olarak bilmemeleri. Ancak yurtdışına çıkıp Kürtçe'yi yazı dili olarak öğrendikten sonra bazılarının Kürtçe de yazdıklarını gözlemliyoruz.

8- Alevi töre ve törenlerinde kullanılan kavramlarla terimlerin önemli bir bölümünün Kürtçe'den ya da Farsça'dan gelmesi ile en yaygın dede ocaklarının Dersim kaynaklı olması da ayrıca üzerinde durulması gereken hususlardır.

Burada özetlemeye çalıştığımız gerekçeler de gösteriyor ki, bilimdışı tezler üstüne oturan resmi ideoloji, bu konuda da bizi yanılgıya itiyor. Bu nedenle, toplumsal gerçekliğimize ilişkin her olguyu yeniden irdelemek ve düşünceyi temellendirmek durumundayız...

Kısa Bir Açıklama

Sait Çiya, PİR Dergisi'nin 4. sayısında yayımlanan "Alevilik"le ilgili bir yazısında; **Kürdoloji Belgeleri** adlı kitabımdan H. R. Tankut'un yukarıdaki görüşlerini aktardıktan sonra, benim *"Alişêr'in şiirleri de Zazaca değil Kırmançca'dır"* şeklindeki notumu eleştiriyor. Niçin eleştirdiğini anlayamadım. Ben, burada resmi-ideolog Tankut'un bir yanlışını düzeltiyorum. Aynı kitapta yer alan Zazalar'a ilişkin araştırmasında, anonim gibi gösterilip tersyüz edilen Alişêr'e ait birçok dörtlüğü de düzeltiyorum. Alişêr'in anadilinin Kurmanci olduğu biliniyor. Dersim'de kaldığı süre içinde Zazaki de öğrenmiş olabilir. Ancak elimizde Türkçe ve Kurmanci lehçesinde Kürtçe şiirleri bulunuyor. Şayet Zazaki (Kırmancki) yazmışsa, arkadaşımızın bunları ortaya çıkarması gerekir. Keşke yazmış olsa da bunlar elde edilse ve edebiyata kazandırılsa. Arkadaşın, bulgulardan ve belgelerden hareket ettiğimizi anlaması gerekir. Yoksa *Kırmanciye (yani Zazaistan)* gibi kavramların arkasına saklanarak *'örtülü Zazacılık'* yapmasına gerek yok. Ayrıca **Dersim**'le ve **Zazalar**'la ilgili en çok yazı, doküman ve kitap yayımlayıp hemen tümünden ceza aldığımı da bilmesi gerekir. *Alevilik*'le ilgili özgün yazısında, keşke böyle bir haksız polemiğe yer vermeseydi...

II-K) KÜRTÇE ALEVİ DEYİŞLERİNDEN *(ÂYET VE BEYİTLERİ)* ÖRNEKLER

-I-

Ez qısek bıbêjim le boyê Eba Tûrab
Lı eşqê wi ciger buye lehd-i kebab
Heq je eşqê wi ra şandiye tacê Zulcenab
Loma ez Ali ra "Lâfeta illa Ali" dıbêjim

Ki ku dıxwaze boyê gerçek Ali (Eli)
Jı ewladê wi ra dıbeje beli
Nokta-i taxt-ı bismillah-ı tecelli
Loma şure wi ra "la seyfe Zulfqar" dıbejım

Ali atayê dewdu İmaman e
Yezid-i şum qest kırıye menfaata Şamiyan e
Matema İmaman kırın Fadime girane
Loma dıjmınê wi ra "qewmê kafıran" dıbejım

Muhammed lı cennete tacê Zöhre ye
Ali ji kemere pışte Fadime ye
Loma ji Fadimê ra gotın "Hayrü'l-Nisa" ye
Loma ez Ali ra "Zewce'l-Betul" dıbejım

Muhammed bajarê ilme, Ali ji bab e
Ali derketiye lât u uzza kubbeyi Kâbe
Ez ji wi ra qıtmir im, dıl jê dûr nabe
Loma ez Ali ra "Esadullah" dıbejım

Ev zahid Ali nine bırazê Resûl?
Tu inam naki ji te ra bıxwinim kutbü'l-fuhul
Hadisa lahmê kelahmê nebe zuhur
Loma ez Ali ra "ahi Ahmedê Muxtar" dıbêjım

Ey zahid ***Faqir*** tahqir meke, ez *Qızılbaş*'ım
Jı ewladê Ali ra pır dılxweşım
Jı dıjmınê wi ra ez ne xweş ım
Loma dıjmınê wi ra "qewme zaliman" dıbejım

Yazan (Söz): ***Faqir***
Derleyen: ***Sarız-Dallıkavaklı Haydar Bayrak***

-II-

Ew mêydana Kerbela ye
Ew rêka İmam Husen e
Sabır ke lı her bela ye
Ew reya İmam Husên e
İmam Husên gırtın bırın
Lı Kerbela yê şêhid kırın
Serê mazluman je kırın
Ew rêya İmam Husên e

Jın şandıne bajarê Şamê
Name şandın lı ser name
Ew zaliman nehatıne rame
Ew rêya İmam Husên e

Jın tazı ra lı devan nandın
Bajar be bajar gerandın
Ew zalımna çıtol (çıtor) şandın
Ew reya İmam Husên e

Sewdalı'yam tu inake
Şuphe jı qelbê xwe rake
Qewlê sadıqan e pak e
Ew rêya İmam Husên e

Yazan (Söz): Sevdalı *(Salmane Usıke Din)*
Derleyen: ***Akçadağlı İbrahim Erdem***

-III-

Kev dewra İmam Husên e, kev zamanê Kerbela ye
Mın go nabe nabe hevalê nabe
Gunê İmam Husên battal nabe
Derdê *Qızılbaşan* pır e ku teva nabe

Mın go İmam Husên gırtın bırınê darê
Fadime Ana hata care
Hiv u ro lı vê didar e
Kev dewra İmam Husên e, kev zamanê Kerbela ye
Sabır kırın lı her bela ye

Serê İmam Husên bajar be bajar gerandın
Bırın lı bajarê Şame venandın
Jın tazı lı devan nandın
Kev dewra İmam Husên e, kev zamanê Kerbela ye
Sabır kırın lı her bela ye

Welle İmam Hesen ax dadın
Disan serê xwe dan, sırrê xwe nedan
Sağ û çürük jı hew vêdan
Kev dewra İmam Husên e, kev zamanê Kerbela ye
Sabır kırın lı her bela ye

Kaynak: ***Sarızlı Tacım Evliyaoğlu***

-IV-

Kal bum kal bum ez ji salan
Jı xemalan jı xeyalan
Pır pir jı derden wan hevalan
Aman aman aman aman
Here dılo dosta yara
Jı dost dıbe jı derdra çare
Derbendi ya ave bıgere
Yaman mekev gole bıra

Var git dılo dosta yara
Dosttan olur derde çare
Her suyun geçidin ara
Sakın göle düşme kardaş

Dosti sax i lı rev hev e
Hem bi raf u hem bi şev e
Kar u zerar tevlihev e
D e r b e n d i

Dost jı dostan ra dayaxın
Hem baxçene hemu baxın
Hem sultanın hem çıraxın
D e r b e n d i

Rêyê dostan rêke pan e
Dıl bu dosti xwe dizan e
Şeş cihetin la-mekan e
D e r b e n d i

Rêyê dostan rêkê dûz e
K'em çı dıben ew dıbize
Pırê dostan pır eziz e
D e r b e n d i

Kaynak: ***Sarız-Dallıkavaklı Küçük Haydar Bayrak***

AĞBABA SEMAHI
(Kürtçe-Türkçe)

Ağbaba ye, Ağbaba ye
Ox ox ox Ağbaba ye
Çı bi eşq u bi sevda ye
Şalê reş lı xwe verda ye
Kevrê lece tevde da ye
Çı qosqa ye, bi peya ye

Gönül sen pervane mi oldun?
Ha can, ha can, aşk ile aşk ile
Gönül sen pervane mi oldun?
Ne gezersin nâr içinde
Fehmeyle kendini n'oldun
İşin gücün zâr içinde

Demi demi şirin demi
Te wü teri dünya gamı
Ki mümin e, dıbeje demi
Ki münkir e, bıkşine gamı
Allah bir Muhammed Ali
Yetiş Hacı Bektaş-ı Veli

Ademe bak solan candır
Ha can, ha can, aşk ile aşk ile
Akıl işinde sultandır
Adem bir azim dükkandır
Her ne dersen var içinde
Ne ararsan var içinde
Ey pîr, ey pîr, ey pîr, ey pîr
Ey nur, ey nur, ey nur, ey nur

Âdettir can canı sever
He can, he can
Âdettir can canı sever
İkilikten geçenlere
Özünü farkettiysen eğer
Makamın var nur içinde

Ağbaba ye, Ağbaba ye
Ox ox ox ox, Ağbaba ye
Çı bi aşq u bi sevda ye
Şalê reş lı xwe verda ye
Kevrê lece tevde da ye
Çı qoske ye, bi peya ye

Esirî der, demle coşun
Dört kapıda biter işin
Hakikate bağlı(dır) başın
Kenz (hazine) okuram sır içinde
Demi, demi, dem Ali ye
Hacı Bektaş-ı Veli ye
Hem Veli ye, hem Ali ye
Hem Ali ye, hem ulu ye
Allah, Allah, Allah, Allah
Allah, Allah, ya Allah
Çarh eyleyin, çarh eyleyin
Yürüyün, yürüyün, aşk ile yürüyün
Yürüyün, yürüyün, şevk ile yürüyün
Yürüyün, yürüyün Haq ile yürüyün
Hü hü, Allah Allah
Semahlar safa yete
Günahlar afa yete
Müminlerin demi arta
Münkirlerin kökü bata
Haq için ola, seyir için olmaya
Hor bakanlar, hor ola
Kör bakanlar, kör ola
Hoş görenler, hoş ola
Boş görenler, boş ola
Yaşları uzun ola
Bünyeleri sağlam, kavi ola
Dallı budaklı olalar
Gerçeğe hü
Mümine ya Ali!..

Yazan (Söz): Esirî
Kaynak: ***Mehmet Mustafa Yüksel Dede***

SEMAH DEYİŞİ

Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê
Jı bo eşka te bı keserım
Were lê ava zemzemê
Mın tu diyi lı ser kanye .
Demmi demmi şirin demmi
Te zer dawun ber aniye
Demmi demmi şirin demmi
Demmi demmi şirin demmi
Destê teda bu kûze ave

Destê teda bu kûze ave
Hetta mırıne l'benda tem e
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê
Demmi demmi demmi demmi
Durva diyi berv te hatım
Demmi demmi şirin demmi
Lı şabune erdê ketim
Demmi demmi şirin demmi
Tu ken'yayi pêhelatım
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçeme
Jı bo eşka te b'keserım
Jı bo eşka te b'keserım
Were lê ava zemzeme
Demmi demmi demmi demmi
Mın lı kûz vexar ava sar
Demmi demmi şirin demmi
Çave te bûne kehribar
Demmi demmi şirin demmi
Lı mın helin dil û ciger
Lı mın helin dil û ciger
Lê dılsarê lê ecemê (dûrgellê)
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê
Demmi demmi şirin demmi
Şıdık daye ser perçemê

*(Kaynak-**Heval ŞIRNAK**)*

Şewtîyam Alewî

Carek nîna, dû car nîne
Şewtîyam Alewî, şewtîyam
Yekê ku Agir dikin kîne
Şewtîyam Alewî, şewtiyam.

Ji Zerdeşt da bi rê ketim
Ji Mazdek û Hurem hatim
Roj av û neft bûm pêketim
Şewtiyam Alewî, şewtîyam.

Ber Hebîl û Qebîl hebûm
Bi Şît va runiştim rabûm
Bi Yezdan va wek hev çêbûm
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.
Ahuramezda bi Rûhê
Got mirovî Qiblegahê
Bûm xwedanê Agirgahê
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.

Bûm Lawî Zal hatim Rostem
Bi Beheşt ra bûm Xabûr çem
Seba Mirovatî her dem
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.

Li Kerbela, ew çi şînî
Lo Lawê Kurd tu î dînî
To la Ehlîbeyt vatinî
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.

Ebamuslimim heyf temam
Lê dîsa ne filtim jî xem
Li her alî zêde û kem
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.

Em rêwanin bi dilxwastî
Me dest girtîyê jî wî destî
Temelî Ewleyî rastî
Şewtîyam Alewî, şewtîyam.

Hozani gel Temelî

Dostî û Rastî

Muhab'bet baxê dostîye
Bi dil ketine rastîye
Canfîdayî gul destîye
Pêşkeşî jî rastîya rêye

Muhab'bet baxê yarîye
Îqrar dayîn ewrarîye
Şor da û girtin biharîye
Kameranîya Jîn salê ye

Îqrare rastîya Mirovî
Ji Gerdûn ra dibê hevî
Bixwaz dem bibê tevî
Ji Cîhan ra xelasîye

Rîçik dar û gulên Jîne
Li xweşîya Jîyanê tînê
Dil ewîndar tu ewîne
Hezî û Qencî esasîye

Ramanê rêya me rastin
Ji **Temelî** evna xwastin
Xwe nasîn û xwe parastin
Dilo ewe gernasîye

Temelî

Yarê bala ke!

Berê tuye dawî tuye
Lê ev şerê nav we çîye
Ê ku we berhev dide kîye
Ji nav xwe biqewtîne, Yar

Bi van ra rehetî tune
Nefrete xesûd û kêne
Bi dûr kev vana li te ne
Ew xirabî tu çeyî Yar

Tu Xabûre ew newale
Ew tarîye tu zilale
Ew di qurçim tu nepale
Ewê vemir tu coşe Yar

Temelî tim li cem teye
Xwe dizanê bi te heye
Mirov bi Mirovî çêye
Loma her dem tu hêja Yar.

Temelî

Hasêp te pirsîn ji te û min

Mal milkê me heqiqete
Dil pê pir xweş û rehet e
Daxwaziya rê marifet e
A tê payin sedaqet e
Berdel ji can feda bûyin

Ba kesek ne mîne bîyan
Dîsa rakir ser pe jîyan
Dal rêberê hemû teyran
Wer em herin hemû wuaran
Quling jî li Semê diskin
Peyman bi iqrare rêye
Derûna yari têdaye
Hevîdara bawerî ye
Yar yaranî tev bixweye
Yaranî Cem dibe'li bin

Ji rêber destûr bigire
Ji rêya xwe vemegere
Metirse qe bikiş here
Oxira te vebû xêre
Xirabîye, şuva mayîn

Temelî me girtîe bîryar
Gişt e meye kar û zerar
Li serefraziye hev par
Mafê hev nasîne ewrar
Hasêp tê pirsîn ji te û min

Temelî

Sema Sersori

Sersorî delalîye
Ked dan û helalî ye
Zizî û zilalîye
Xweşî û hevalî ye

Werin bibin dest bira
Bimînin şewq û çira

A ku em lê yî dilsaz
Yar yaranî û iqrar e

Rojgêran sterk hîvî
Çerx dibin em jî tevî
Pêva jo ye mirovî
Ji roje xwest û hevî
D e r b e n d i

Nîyaz dike Masîva
Her can bi de û bave
Daxwaz kir bi vî nava
Perestî me li mafe
D e r b e n d i

Her tim roja rabûnî
Serefron aza bûnî
Li hev hat û şa bûnî
Îqrar û bîryar zanî
D e r b e n d i
Temelî hal bi serde
Ezitî, daxe erdê
Rake ji navber perde
Rêvanî vê rê merde

Werin bibin dest bira
Bi mînin şewq û çira
A ku em lê yi dilsoz
Yar yananî iqrar e

Temelî

Binboğalar yöresi (Orta Anadolu) Alevi-Kürt kültürünün 20. yüzyıldaki temsilcilerinden halk aydını ve ozanı ***Melûlî.*** *[Kaynak-L. Özpolat-H. Erbil:* ***Melûlî Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektaşiliğin Tarihçesi;*** *Ank. 1994]*

ZAZAKİ (DIMILKİ) ALEVİ DEYİŞLERİNDEN ÖRNEKLER

DUZGIN BAVA

Hala sêr kerê
Dorme gureto
Duzgın Bava (1) wo
Bava Duzgın o

Hen ke efkar keno
Cı ra nêbeno
Name Duzgın o
Duzgın Bava o
Bava Duzgın o

Ha wo xo çarno Jêle
Serê Evdel (2) o
Celal Abasan o
Ma de Heval o

Mı va:
"Efkar mekerê
Na wo yêno
Name Duzgın o
Duzgın Bava wo
Bava Duzgın o" *

* Na kılame bandê dengbêj **Nahini** ra ama guretene.

1) **Duzgın Bava:** Nêjdiyê Nazmiya der o. Jiyar a. O werte de jiyar a ke en zêde mılet sono ser, u yo. Xo ra cı rê vajıno "Basê jiyarû" (Serê jiyarû).
2) **Serê Evdeli/Serê Evdali:** Nêjdiyê Jêle de a ki jiyarê ya.

*Kaynak-Mûnzûr Çem: **Tayê Kılamê Dêrsimi**; Stockholm, 1993.*

KILAMA SÊYWELİ Û SÊYMURSAY

Waxtêde hirê mordemi bınê çıxi de manenê. Cı ra dı tenêy bıray benê, zu ki zamayê dine beno. Namê yê hurdi bırawan Sêyweli ve Sêymursay ra benê. Hirê roji ra dıme, hiremêna piya bınê çıxi ra wes vêjinê. Piyê yê hurdi bırawan zaf bızan û miyan sare bırmeno, raya Heqi de, raya jiyar û diyarande keno qırvan. Na kılame fêkê piyê Sêyweli û Sêymursay ra ama vatene.

Nê bıko mı va:
"Sêyweli!"
To çınay rê nêvake:
"Ya?"

Vencê to çınay rê nêame ma?
Bıko bê gos ro mıne
Meso awe koya?
Mı niyada ke Mursayê mı raya koy ra da be ra
Dıme ra sono Weliyo bıra
Dıme ra sono feqir o zama
Zerre damis nêbeno
Vejiyo serê boni mı dıme ra niyada
Cor de qotmis bi ame çıxê des û dı koya
Bınê çıxi de mendi dı vıstewrêy, zu zama
Ez û şiyo çıxi ser
Hirê roji û hirê sewi de berba
Kotu ra vore bı dest danu ra
Şiyo diyarê dewûnê çareka û Balebana
Mı va lawo bızêrê bêrê huy û zengena
Bınê çıxi de mendê dı wıstewrêy, zu zama
Mı niyada ke têdine verê xo mı ra çama
Vake:
"Lawo meşêrê mêyitê Kurêso beno werdê luyan û kuzan
Cero ya amo çıxi ser o de berba
Vencê mınê kokımi şi Uli Diwan"
Mı niyada ke mı rê corde sevda amê, vake:
"Vencê to naniyo amo gıno gostê ma
Çewres şuyari ha wo corde hewarê to de rusna"
Vake:
"Kokım so bınê bonûnê xo de tı ret ke
Şuyari caru hewarê to de rusna
To ça yê ewro hirê roji yo berdo kerrik û gosê ma"
Amo serê çıxide hata sodır berba
Sodır sewe ra sefaqi da
Mı temurê xo guret
Mıhemed ko û gêrisan serde vejiya
Tomırê amo çıxi ser o, ez berba
Mı niyada Ostoro Qır diyarde vêjiya
Temurê xo mı guret şiyo mı derdê xo cı ra va
Ostor viyarna mı ra çıxi ser o fetelna
Kuçê dê zuqumê çıxi ro qılaşiya ra
Sêy Mursayê mı cê ro vêjiya
Va:
"Bawo çêvesayê to cayê vengo? ma
Cayê ma pers kena cayê feleko Ferıştayi
Çênêkêda azebe kêrdibi xızmetçiya ma
To ke ma ser o vore dêne ra
Vencê destonê to amêne ma"
Vano:
"Bawo ça vıneta so rake çêverê malê ma"
Mı çêverê mali kerdo ra

Çewres û ponc mali amêy teber
Mı tê de sare bırma
Bıko ez sekeno malê dina
Ser newe ra sıma dê be ma
Kokımo feqir ko ra xelesna *

* Na kılame bandê **Mursayê Sılêmani** ra ama guretene. Mordemo ke band ra onte kaxıte ser nusnê **Keremê Mursay** o, mı ki hetê grameri ra kerde raste.

Kaynak-Mûnzûr Çem, age.

WELAT WELAT

Kemerê Duzgını
Mıravê wertê Kurêsan o
Dewa Kurêsû
Paga pi û kalıkan a
Jêla mırod daye
Lemm wayirê Heydaran a
Harsiya mırodû lemın
Wayire Demenan a
Kalferati persenê bıra
Wayirê Arêzan o
Ewliyayê Tosniyê
Wayinê Bamasuran o
Aliyê Kıstımi
Wayirê Pilvaçıkan o
Ali Dost pers kenê lemın
Wayirê Xırançıkan o
Sarê Dolu Bavayi pers kenê lemın
Wayirê Usıvan o
Hetır Bavayi pers kenê lemın
Wayirê Kurvaçıkan o
Kalo Sıpê rınd o
Wayirê çarekan o
Çımê Muzır Bavayi
Wayirê Şıxhesenan o
Çımê Omer Bavayi persenê
Wayirê Paxızan o
Sêy Sovını persenê
Wayirê Qajiyûn o
İnsala ke wayirê mı
Xevera xêre mı rê ano
Kokımo Sêy Qazi nisto ro
Qêydû xo ser vano
İnsala ke wayirê mı
Xevera xêre mı rê ano

Kaynak: Mûnzûr Çem. age.

KILAMA SÊY USÊNİ
(USÊNÊ SÊYDİ)

Sêy Usên (Usê) Kurêsız o. Pilanê Kurêsanê hetê Xozati yo. A mıntıqa d xêlê têsirê xo biyo, cemati kerdê, aşiri ardê hurê û xêlê karo bino henên kerdo Wertê dêy û Sêy Rızay ki zof waxt rınd biyo.

Waxto ke serra 1937'i de eskeri esto Dêrsimi ser, dewlete Sêy Usê berd esto hepısê Xarpêti. O ve Sêy Rızay ra uza piya biyê. Pêyê coni ki hen bêsevev têpiya o ve Sêy Rızay ra piya dar de kerdê. Na kılame dêy ser o ama vatene.

De wela wela
Bêgê mı Sêy Usêno
Teresê soferi bêgê mı kerdo makina
Ha wo Duzê Şêxanki ro beno
Bêgê mı cam onto helaliya xo wazeno
Vano:
"Qomo xatır ve sıma
Ezo goçeri yo sono"

De welat welat mêrat çıqaşi şirên o
Hal ve hali destê mordemi cı ra nêbeno
Bêgê mı kerdo Vılê Sorpiyani
Hona welat cı ra oseno
"Rêyê ho ra têpiya niyade
Bêrbisê dar û kemeri to rê yêno"

Sêy Usêy vano:
"Axlerê Koyê Dêrsimi day ve arê bêrdi
Ma bêrdime kêrdime tum wilati
Emser amêy ma ser de alay û taburê hokmati"

Vano:
"Sêy Rızay ra vazê
Roji qêdiyê mendê deqe û saati
Ma dayme arê bêrdime kêrdime tum wilati"
De biye biye biye wela Bêgê mı biye
Hêfê mo yêno ve Sêy Usêni rê
Heqê dina cor vêneno ke rêisê Kırmanciye

Ewro axayê nê Dêrsim
Dê arê berdê va daraxaciye
Cı ra pers kenê
Sorgıyê dinê islamiye
Sêy Usê vano:
"Sêy Rıza, tı ra merdena ho ver mekuye
Ewro roza Des û dı İmamon a
Yê ki zê ma eve destê kafıri sehid biyê"*

* Na kılame bandê **Zılfi** ra ama guretene.
Kaynak-Mûnzûr Çem, age.

REW BÊ, REW BÊ, DA DUZGIN!

De sewe nawa şikiye
Vırêniya Taburû vejiye
Ez qurbanê xortê veri bi
İmdadê minê sêy de bêro
Qılawızê mı Sah Hêyderi
Rew be, rew be, rew be, rew bê
Da da, da da, da da Duzginê mın

Ez şiyûne diyarê Mose
Ez şiyûne diyarê Mose
Hewsê Kalıkê mı oseno zê tose
To ke ced û celalê mına
Mınê sêy rê cayê ra bıose

Rew be, rew be, rew be, rew bê
Da da, da da, da da Duzginê mı

Tever persena wayir mıt o (?)
Hêni vozdanê safi sıt o
To ke ced û celalê mı persena
Çelê zımıstani de bax û bostan ramıto

Da da, da da, da da Duzgıno
Rew bê rew hê bakılê mı

Npfıs Haq ke rêyê bê nari
Mı meverde bavokê sari
İmdadê mınê sêy de bêro
Qılawızê kalikê mı Sa Hêyderi

Rew bê rew bê da Duzgıno

Ez qurvanê to û na nami
To ra baxse ez veng dano kami
Duzgın servê namê xo ke
Ma rê wayirêni bıke
Vanê Wıcaxi biyê xami
Ti ya wayirê xani û mali

Da da, da da Duzginê mı
Rew bê, rew bê da Duzgıno

Ez qurvanê ê nami, namê weşi
To ra baxse veng dan kam kêsi

Mı rê wayirêni bıke
Qılawızê Kalikê mı Sêy Weşi
Rew bê, rew bê da Duzgıno

To ke nina ez namê wayiri
Dina mı rê bena tari
To mı meverde bavokê sari
Cêreno to sultani vero
Qulê tu yo **Dawut Sulari**

Da da, da da Duzgınê mı
Ez qurvanê ta bi

Söz ve Müzik: ***Davut Sulari***
Kaynak: ***Bekir Karadeniz***

OY MELEMÊ

Oy melemê, melemê
Çımi şiya yê, buri qelem ê
Ez biyû meftunê to
Biyûne dısmanê alemi
Çênê to kıvar a
Royê mı guret mı ra
Ez bızoni ke mırenû
Vırarê fin vılê to ra
Melem melem bê çê ma
Ez hêyranê çê sıma
Zeriya to keşi mekuyo
Mı tı kerda xo çıma
D e r b e n d i
Melem melem bê nata
To zerriya mı pota
To destê xo destê mı ke
Heqi ma rê rınde vata
D e r b e n d i

Söz: ***Aşık Daimi***
Kaynak: ***Ozan Rençber***

GÜNÜMÜZ YEZİDİ TÖRENLERİNDE OKUNAN KÜRTÇE QAVİL, ÂYET VE MANZUM GULBANGLARDAN BAZILARI

SERE MERG

Rojekê ji rojan e
Werin xelkê êrifî zane
Ji mirinê bidin beyan e
Xelkê erifî zane werin
Li beyanê bi fikirin
Sinetekê ji mirinê hilgirin
Rojekê ez nebûm
Sireke ji xewle bûm
Li ber mithê xaliqê xwe bûm
Ew bû sira min dikujî
Dest û pê serî û qalib dinijî
Binî ademo hil û bijî

Bihara nizili sir e
İlahiyo te mia et efrandiye ji min re
Ez qayîlim heke hindik e heke pir e
Behra heq qutinî
Neh mehan de sekinî
Qudretê di mekin î

Qudreta te mane
Çi behreke bi xuman e
Bin de miskîn dibim bi xwûlam e
Fikirî bûm ji fikarê
Mersum im ji ferwarê
Fariqe kirim ji behrê
Fariqe kirim ji makê
Bi dev û rûwa re avêtme zikakê
Avêtme ber bedena make
Li min cema di bûn xizm û lêzim û cînar
Bav minetkar im ji mirê mira
Şayî bûm xûlamê feqîra

Şayî di bûm bi dê û bavê
Qewal distirên bi def û ebabê
İlahîyo te ez xinê kirim bi tewafê
Bi tewafê te ez xinê kirim
Berî roja ez bimirim
Bi weledekî nêr a kirim
Çi weledekî miskîn e
Danîne nav tabûteke darîn e
Bi ev û rojê di hejîne

Ewî weledî xew lê nîn e
Hemû ji tirsê İlahî ne
İlahîyo pir kerem e
ŞipqeTa xwe da bin Adem e
Rakirime ser qedema

Ser qedemê xwe digerim
Rih berda bû dest û pîya
İlahîyo bi te difiriyam
Ser qedemê xwe dibezim
Sira mirê xwe bilez im
Pisporê bavê xwe ez im
Çi lawekî sermest e
Sira mirê xwe biweste
Bavê min maliyek jê re xweste

Mala bi ra û tekbîr
Lê di ewirîn coqet û feqîr
Pê re he ye nedera mîr

Nedera mîr hebet în elah
Badî wan hewala
İlahîyo te ez kirim malxwê mala

Nema ez bi sebirim
Bi zêr û mal bikitirim
Demekê bidim yekê bixwim
Heta roja ez bimirim

Talan kirim bi carek
Rast e nema dîndarek
Nema li min bipirse bira û yarek

Teyrê dewletê difirî
Hêsayî kir çirayê diqûri
Sixûmet dibûyî, yar û bira nasî li ser me dibirî

Li ser me dibirî nasî
Sotin bi vî kirasî
Hin zebûnî hin pêxwasî

Bendakê de mêze bûm
Te ez dayî ji erdekî nebû
Xêr û şarê te bi destê te bû

Heger xêr e heger şer e
Hemeta te he be bi me re

Em dewrêş in ji navê te re
Me digo qey em dewrêş
Sira heqiyê dikin teftêş
Ber navê te bi hawêş

Ber navê te dikim saw
Ú bi babeta te difikirim
Wade hatiye ezê bimirim

Ezî nehiş bûm
Ketime livînê î nexweş bûm
Banga min malekê erş bû
Nexweş bûm ketime livînê
Li min cema hati bû xizim û lêzimê xwîne
Bi zêr û malî nayê me kirînê

Ne bi zêr e ne bi mal e
Bavî pîr e mêrî kal e
Weledê weledî bi tenê

Ezê çi bikim çi bi çarkim
Deh peza bi qurban kim
Serê xwe bi şikran kim
Banga Xwedê û Emînî Cebrahîl ban kim

Banga mina axî Cebrahîl e
Bav î pîr e merî kal e î sefîl e
Tirsa min ji Xwedê û Emînî Cebrahîl

Ezrahîlo melekê mîra
Xemilî bi dirg û tacê feqîra
Razî dibim bi êxsîra

Ezrahîlo malekê mewtê
Zora dibe Sewtê
Li hemû ciya ew e li hemû ciya ew tê
Ezrahîlê pir kurûm
Bi hawîrê sahrê re ez difirim
Ne hatime nobê li kes bigirim
Hatime bav û pisa ji êk bibirim

Ezrahîlê per kesk im
Ne hatime fired li kesk im
Hatime vî rihî ji nefes kim
Ya min ji wê bû
Rih çavnêrîyê sirê bû
Rih ji dest û piya cihê bû

Sirê û rihê gel hev nas kir
Xwedî qendîlê kir û hevras kir
Destê Xwedayê xwe li wir nas kir

Rih çû ma qendîl û qalib
Hate ser min destekî kotekî zor î qalind
Ji wê kasê vexwar dinya alem

Civandin jin û mêra
Giriyekî dikin wey şer wey şêr e
Kasa ji inzil kasa ji têr e
Tazî kirim di birîştim
Ser pûşekî daniştim şuştim

QEWLÊ AFİRÎNA DİNYAYÊ

Ya Rebî dinya hebû tarî
Tê de tunebûn mişk û marî
Te zêndî kir teze hali
Çu nema gul jê barî
Ya Rebî tu hostayê kerîmî
Te vekir rê û derba tarî
Tu hostayê her tiştî
Bihuşt çêkir rengebî
Erd û ezman tunebûn
Dinya fire bêbine bû
İnsan heywan jî tune bûn
Te xale saz kir
Di behra de tenê hebû dir
Ne dîmasiya ne dîmasiya
Te xas ruh anî ber
Nûra xale peyda kir
Goşt û ruh hatine ber
Nûra çavan lê hate der
Dest û pê kire leş
Lê şirîn kir got û bêj
Xudavendê me hostayê rehmanî
Rê û dergeyê dinyayê vekir
Her tişt ji me re der anî
Bû bihuşt erd û avanî
Xudawendê me tiştî dinase
Dura kesê jê kir esase
Jê peyda kir mêrê xase
Got: "Eve hê ne bese"
Dur ji heybeta Êzdan hincinî
Taqet nekir hilgerî

Ji rengê însan xemilî
Sor û sipî lê hêwirî
Êzdanê bi rehmanî
Hisin û cemal ji me re anî
Destûr da qelemê qudretê
Em avêtin nav sura mobetê
Havên avête behrê
Behr pê meyanî
Dexanek jê der xuni
Çarde tebeq erd û ezman pê nijinî
Êzdanê me dur der anî
Mobet avête navê
Jê peyda kir dû çavê

Jê herikî peravê
Av ji durê herikî
Bû behra bêserî bêbinî
Bê rê û bêderî
Êzdanê me ser behrê gerî
Êzdanê me sefine çêkir
İnsan heywan teyr û tû
Cot bo cot li seftnê siyar kir
Xudawendê me sefîne sere
Serîki digere çar kinare
Sefîne qûl bû av kete sere
Marê xerê xwe dane bere
Xudawendê me sefne ajot
Ji kenar çû ber kenare
Ajote LALIŞê got: "Heq were"
Siltan Êzdî xweş rêbere
Laliş ku riknê beşer e
Niha Êzdî jê bebere
Ya Rebî bang dikim şêxê mezin
Çav kanî av jê dizên
Ya Rebî te dinya çêkir dinya bi xêr
İsan tê de dijîn bi têr
Şevêt reş şevêt tarî
Cî nema gul jê barîn
Xudawendê kerîm û rehman
Kire rikin erd û ezman
Da ber me ruh û ziman
Xudawendê me rebil semed
Afirandin şeş milyaket
Cuda kir Doj û Cinet
Xudawendê me erda çêkir ezman guhastin
Micala erdê birastin
Nobeta qeza guhastin

Li gunehbaran bû ruhistin
Çiqas Xudawendê me dinya kir sefere
Sixir dikir dar û bere
Pê nijinîne riknê mexbere
Laliş jor de anî xware
Laliş bû xweş cî û ware
Li erdê şîn bû nebate
Pê zeyînî zêndî qinyate
Xudawendê me rehmanî
Çar qisim ji me re danî
Pê hebîba Adem nijinî
Xudawendê me rehmani
Çar qisim li rû dinê danî
Yek av e yek nûr e
Yek ax e yek jî agir e
Xudawendê me bi rehme
Diyar kir saz û qudûme
Havîne Adem hevsur zor tixûbe
Hevsur geriya hat hindave
Qalibê Adem mabû bê kave
Go: "Ruho çima naçî nave"
Xudawendê me qudreta
Zeyandî çiqas xulyaqete
Jê re çêkir Doj û Cinete
Xudawendê me erd çêkir ezman guhastin
Micala erdê birastin nobeta qeza rastin
Ji insan qencîtî xastin
Laliş ji ezman dihate
Erd şîn dibû gîhat e
Pê çeyran çiqas qinyate
Xudawendê me înî kir esase*
Şembî birî kirase
Çarşemî kir xilase
Hevsed sal paş hev sur hat dura nikase
Hevsed salî ji berî Adem jimare
Erdê xiyare negirtî şiyare
Heta Lalişa Nûranî riav de hinare
Ú banda ruh hedirî
Hat û çû bihirî
Nûra mobetê hingafte serî
Hat qalibê Adem de hêwirî
Xudawendê me rehmanî
Kasa surê ji Adem re anî
Av ji kasê vexwar vejiya
Cîda mest bû hejiya
Goşt jê xast wî ruhî

Xwîn ji canê wî gerî
Xîret kete nav serî
Adem xwar ji wê kasê
Sura kasê xaş lê tê
Keremeta kasê gîhîştê,
Meleka milê wî girt avête Bihuştê
Adem ji kasê vedixware
Keremeta kasê pê ve diyare
Xa bênijî bû hişyare
Go: "Ev erd çi xaşe"
Gîhayê şîn ser geş e
Roj roja mêrê keleş e
Xudawendê me rehmanî
Ji me re keremek anî
Dem û dezgê baş danî
Hey Ademo rû dinê
Her dem bike İmanî
Xudawend em xilas kirin ji tofanê
Gelî mirîdan bikin karê
Xêra qudretê ji jor barî
Xwe dûr xin ji neyarî
Keremeta Xudawendê me hate xwarê
Erd û ezman didin xêrê
Hûn jî bibin xudanê xêrê
Qet ji bîr nekin vê xeberê

***

* Hin çavkanî dibêjin: Şembû dane esase înê kir xilase.

Ji Pirtûka "Êzdîtayı"

Kaynak: *Dengê Yekîtiya Êzîdiyan: LALIŞ, sayı: 1-2/1995*

Qewıl û Ayin

QEWIL

Hesen û Hıseyn her du çelebi ne
Her du sıwarê reş erebi ne
Her du bı şûrê kermani ne
Her du bı xencerê xersani ne
Her du ewladê İmam Eli ne
Her du ewladê Fatime nebi ne
Her daim lı meydanê sekınine.
Hesen bandıkır Fatmê dayê
Hıseyn bandıkır hûri dayê

Şûra bışının ser seqayê
Jı bona ko em herıne xezayê
Emê kafır bının ser hedayê
Jı bona xatırê bavê Fatimayê.
Hesen, Hıseyn her du yek ın
Hesen û Huseyin bı deştê de
Kafır Êzid têne jı wê de
İmam Huseyn zeft kırın
dı xewlanê de;
Rimek bû, lı pışta İmam Huseyn da
Derxıstıbûn jı defa singê da
Xwin herıki bı ser saqa çizmê da
Xwin herıki bı rûkê erdê da:
İmam Huseyn şehid ketı bû
dı Kerbelê de
Ev kafır Êzıd radıbıyê
Serê İmam Huseyn jêkırıyê
Laşê İmam Huseyn
Lı bın laşê mehinê şıdandıyê
Rast kıri bû, bı sar mala xwedıyê
Ev heywana ker û lal
Rıya mal gırt û dımeşıya
Hali bû lı ber devê deri sekınıye:
Nêri ko carki dengê Fatmayê
Lı hunduro hatıyê
Ev heywan lı dengê Fatmayê
dışêhıya..
Fatmeyê bı eşq û bı kêf derketıyê
Go; va İmam Huseynê mın
Jı xezwa kufêr hatıyê,
Gava derket ber devê derıyê
Çav lı laşê İmam Huseyn ketıyê
Fatmayê sê dengan kır kêrinıyê
Go; ez çı b'kım jı hespê bêxwedıyê
Û ez çıbıkım jı laşê bê serıyê
Û ez çıbıkım jı destê bê tılıyê.
Fatmayê dıbêje û dıbılinê
Hêstıra jı nûrê dıbarinê
Derdê kezebê nû dıbinê,
Huseyin ban dıkıri Eli Baba
Hesen ban dıkır Eli Baba
Laşê mı kırın şiş û kebaba
Halê me jı destê Êzid xerab e.
Fatmê go; hey bının, bının
Her çar eqlabê pêxember
Zû jı mır' bının
Emê ber bı xezwa Êzida de bışının

Bıla bı stoyê wan bıgırın
Jı nav mılê wan hılqetının
Belki heyfa İmam Huseynê mın
jı wan hılının.

Kaynak: ***Hawar*** *dergisi, Sayı: 29/1943.*

MELEKÊ TAWUS DEYİŞİ
(Qewlê Tawûsî Melek)

(1) ya rebbî `ela şanek û `ela mekanek û `ela sultanek
ya rebbî tuyî kerîmî rehîmî
ya rebbî her tu xuday
her tuyî la'îqî medh û senay

(2) ya rebbî tu melekê melikê cîhanî
ya rebbî tu melekê melikê kerîmî
tu melekê `erşê `ezîmî
ya rebbî ji `enzel de her tuyî qedîmî

(3) tu tam û kam û ray
ya rebbî her tu xuday
her tu hay
û her tuyî layîqî medh û senay
(4) ya rebbî tu melekê `ins û jinsî
ya rebbî tu melekê `erş û kursî
ya rebbî tu melekê gay û masî
ya rebbî tu melekê `alem û qudsî

(5) tu el-semedî li fitîlê 2 mayî
tu el 3-semedî hey el-mecîdî
wahidî ferz el-hemîdî

(6) ya rebbî tu xudawendê sepehrî 4
ya rebbî tu xudanê meh û mehrî 5

(7) ya rebbî tu xudawendê `etay
ya rebbî tu la`îqî medh û senay

(8) ya rebbî ji êsma tuyî bilindî
*te ne çone, 6 tuy çendî
*nazêyî nezayî tu zendî 7

(9) miqadestê dû payî
tuyî layîqî medh û senay

(10) ya rebbî te kerem daye 8 hûtî
min daye 9 qûtî
helîmî melkûtî

(11) ya rebbî tu `alimê `ulimay
ya rebbî tu hem hekîmî û hem mecalî

(12) ya rebbî te ne xafe te ne xwerde
xudan malî xudan perde
ya rebbî mekanê te wê li hemû `erde

(13) ya rebbî te ne *lewne 10 te ne rege,
te ne awaze, te ne denge
te ne îndame, te ne çenge
ya rebbî kes nizanit tuy kusay

(14) ya rebbî tu welîyê ferza-nimêjî
ruha diperêjî
ji milan melekan *di-pîjin 11
ya rebbî tu hakimê şah û geday

(15) ya rebbî tu hakimê cimletî 12 `alem
ya rebbî te tobe danabû li ser adem
ya rebbî tu hakimê şîfayetê

(16) ya rebbî tu rehmî keremî emînî
ya rebbî tuyî el-semedî, em çû nînîn

(17) ya rebbî ezî ketîmey tawîme
tu hem dermanî û hem deway
tu hem dermanî û hem tebîbî

(18) tu hekîmî em gerîbîn
ya rebbî her tu dizanî dermanê me bikû dibe 13
ya rebbî tu ûnsê gurbayî

(19) û li sûç 14 û guneh û mişewşe
me kirin tehiyat û gewşe
ya rebbî li me*bibexşe 15

(20) ya rebbî her tuyî hay
û her tu xuday
û her tuyî leyîqî medh û senay

(21) ya rebbî tu xaliqî em muqliqîn
tu mirazî em daxwazîn

Nüsha Farkları

1 Silêman û Jindî 1979: 24-6.
2 Text: *lifitî lemayî.*
3 Text: *lil.*
4 Text: *seperî.*
5 Text: *merî.*
6 Text: *te nav li çu nine.* (Bedîrkhan 1933.)
7 Text: *mîzê zay dû zendî.*
8 Text: *tu kerem dayê.*
9 Text: *dayê.*
10 Text: *lewme.*
11 Text: *milkan dibêjî.*
12 So Text.
13 Text: *dibî.*
14 Text: *suc.*
15 Text: *ne bexşe.*

Kaynak-*Philip G. Kreyenbroek:* ***YEZIDISM/Its Background, Observances and Textual Tradition*** *(Texts and Studies in Religion); Edwin Mellen Press, Lewiston, 1995*

ŞEMS-İ TEBRİZİ DEYİŞİ
(Qewlê Şêşimsê Tewrêzî)

(1) mestim ji qedehê
Lalişê xudanê qubehê
dê bi Şêşims deyn medehê

(2) mestim ji dîwanê
dê bi Şêşim 2 deyn beyanê
ya Şêşim te em înayine ser erkanê

(3) ya Şêşim tuy rehîmî
xaliqê min ji qedîmî

(4) ya Şêşim tuy rehmanî
xaliqê minî canî
li hemû derda tuy dermanî
li hemû muxliqa tuy rehmanî

(5) ya Şêşim tu meferî
xaliqê minê her û herî
rizqa didey û rizqa diberî 3
(6) herre mare, herre mişke
herre terre, herre xişke
ewan jik bi Şêşim hebit par û pişke

(7) herre reqe, herre mare,
herre mifxiya, herre dihare
ewan jik bi Şêşim hebit pişk û pare

(8) ji malê heta bi malê
Şêşims xudanê sîqalê
em Şêşims nabirrîn ji xiyalê

(9) ji derecê heta derecê
Şêşims xudanê ferecê
destû damanêd Şêşims dê tiwaf keyn
şûna ke`bet-illahê û hecê

(10) ji sitûnê heta bi sitûnê
çend mifte heye li hindiru xizinê
ya Şêşims, te dane destî 4 me`rîfetê û nasînê

(11) ji çava heta devî
mora Şêşims le dikeve 5
ya Şêşim, mêra meleka ji germa
nahêlin em binivin 6

(12) ji serî heta pêya
ya Şêşims te em neqşandin danayine serêd rêya
em Şêşim nabirrîn ji hîviya

(13) ya Şêşim te em xundîne ser vê xilmetê
li me veke deriyekî rehmetê
ronayekê bideye ber me û çendî sunetê

(14) sunet ku sunete
zebûne kêm-taqete
ewan jî bi Şêşim hebûn eynete

(15) sunî ku di-sunîne
zebûnêd di îman dîne
ewan jî bi Şêşim hîvîne

(16) çend teyr wê difirrin
ser çeng û baskêd xo da dinêrrin
ya Şêşim ew jik li ba te bi surrin

(17) cihû ku di-cihûne
selefxorîn di bohtanê bûne 7
ew jik li pê Şêşim diçûne

(18) fele(h) ku felene
yê 8 bi keşîş û abûnene
ew jik li pê Şêşim diherrine 9

Nüsha Farkları

1 Silêman û Jindî 1979'da: 129-31.
2 So Text (Silêman û Jindî 1979: 130, n. 98).
3 So Text.
4 Text: *destê.*
5 Text: *dikevî.*
6 Text: *binivî.*
7 Text: *di bohtan nebûne.*
8 Text: *yî.*
9 Text: *diherrene.*

Kaynak-*Philip G. Kreyenbroek:* ***YEZIDISM/Its Background, Observances and Textual Tradition*** *(Texts and Studies in Religion); Edwin Mellen Press, Lewiston, 1995*

GÜZELLİK DEYİŞİ
(Beyta Cindî)

(1) cindiyo rabe roje
bes vê xewê hindoje
xewa berê sibê zor `edab û doje

(2) cindiyo rabe rabe
bes bi vê xewê tu şa be
xewa berê sibê zor `ezabe

(3) rabe ji xewêd şirîne
bes gorê teng bibîne
feqîr di-bê-kerbin, di-bê-kîne

(4) rabe ji xewêd sibehe
xew heram dibû li cindiye
Wê li xudanê maşan û cenbeqîye

(5) rabe ji xewêd sibehe
xew heram dibû li medehe
wê li xudanêd xerqehe

(6) rabe xewêd hingora
xew heram dibû li zora
wê li xudanêd xerqêd bi mora

(7) rabe ji xewêd hêvara
xew heram dibû li mêrdara
wê li xudanêd kewnan û kara

(8) rabe ji xewêd merxûna
xew heram dibû li zergûna
wê li xudanêd danan û stûna

(9) malo nîveka şevêye
dengekê `elî wê têye

(10) here te debore ji pêye
maşê te maşêkî çêye
wê li ber xilmeta mewlêye

(11) malo dikel wê dixûnin
van şeva xew lê nînin
cindî holê disitînin

(12) cindî naken nû xewê
dê bi serê xo çine gewê
digel mîrê xo naken derewê

(13) dîkelê perrê wî sipiye
wê dixûnet li `erşê `elîye
wê liber melkê bêriye
bang û hawarêd me ji diwana Şêxadiye

14) dîkilê perrê wî sore
wê dixûnit li `erşê jore
wê liber melkê bi more
bang û hawarêd me ji diwana qublet bidore

(15) dîkilê perrê wê zere
wê dixûnit li `erşê di sere
wê liber melkê ekbere
bang û hawarêd me ji Şêşimsê tetere

(16) dîkilê perrê wî keske
tû vê xewê bes ke
rabe ji Şêxadî bixwaze maş û berat û rizqe
(17) dîkilê `erşa bang da
ê `erda cewab da
Şêxadî wê di Hekar da
Padşê min wê di dilê bi-rehm da

(18) dîkilê koke koke
wê dixûnit li me`şûqe
wê liber melkê foqe
êle biramo li diwana Şexadî kiribû şewqe

(19) dîkilê perrê wî bi renge
ji `erşa têtin denge
haway şara têne cenge

(20) malo feqîr di-zêrgûnin
mîrê xo bi çava nabînin
maşê xo li mîrê mezin distînin

(21) rabe ji xewê sibehe
feqîr çone ber roje
bi xunav keftî peykan û bişkojan û xerqehe

(22) rabe ji xewê sibehe
feqîr çone ber dergehe
bi xunav keftî peykan û bişkola û xerqehe

(23) rabe ji tarî bave
qesd bike merzêd ave
ciwan bike destan û çave
eva bû `eddetê me zirbave

(24) cindiyo tuy nivistî
li xilmetêy sistî
lew mîrê mezin tu ji maş êxistî

(25) ne xwastim liw nivistim
heke bixwastame nedinivistim
lew mîrê mezin ez ji maş êxistim

(26) cindiyo mexo rojê
û menive bi şevê
herro ku roj hiltê
te maşê xo ji mîrê mezin divê

(27) cindiyo mexo rojan
û menive bi şevan
serî hilîne bibîne milkan û bagan
behişta baqî milkê siltan Êzî `eleyhe 'l-selam

(28) cindiyo tuy şufîq
me şerab divêt ji kasêd `emîq
liwê hewdê yele bramo milkê Ebabekr el-şedîq

(29) cindiyo tuy cindî
me şerab divê ji kasêd qewî
liwê hewdê yele bramo milkê `Emer û `Elî

(30) cindiyo tuy rênas
me şerab divêt ji kasêd xas
liwê hewdê yele bramo milkê Xidruilyas

(32) cindiyo tuy nûrîn
me şerab divêt ji kasêd zerguîn
liwê hewdê yele bramo milkê Şimseddîn û Fexredîn

(33) dilê minî bi kovane
Pîrê bi navê Libnane
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şêx Mendê Fexrano

(34) kofê têyî bi cî de
lê cema dibûn welîye
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şêxê Adiye

(35) kofê teyî bi cî de
lê cema dibûn mirîde
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Siltanê Êzîde

(36) *kofê 2 teyî mezine
lê cema dibûn momine
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Melek 3 Şêx Sine

(37) kofê te bukir
li dinê bûye dhikir
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şêxu Bekir

(38) kofê teyî nûrîne
li cema dibûn zergûne
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surr(a) Şemseddîn û Fexredîne

(39) kofê teyî tertîfe
mêra jê dibir neşîbete
Pîrê Libnano, Xidr-Ilyas bixo neqîbe

(40) kofê teyî girane
firrî, çû, buwe `ezmane
li `erşan dewran dane

(41) Mîr Sicayê Sicane
Nasirdînê Babane
Şêr Mehmed Reşane
Pîrê Tercimane
Dawûdê bin Dermane
rastî sipartî gyane
Mîr Heselmemane
serwerê me her çilane
Pîrê Libnano gyano
zeynet bi surra Şêx mendê Fexrane

(42) çûme diyarî wê nûrê
kela te wê dixurê
Pîrê Libnano gyano
wê li hewşê wê li şûrê

(43) çûme diyarî behiştê
ew dîndara min xoş tê
cindî mîr bû, libisê reş lê

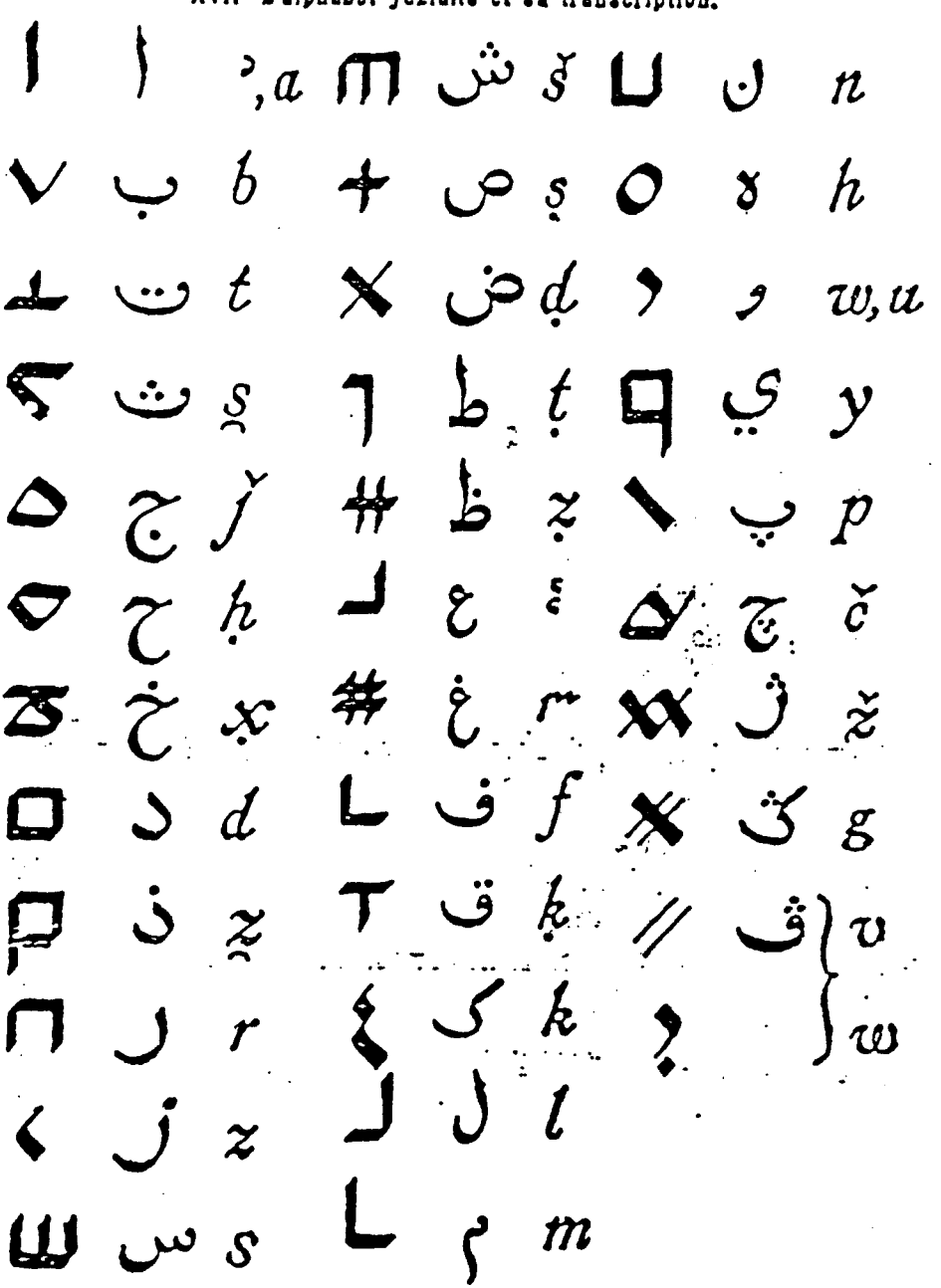
(44) çûme Banê kafê-yo
me dît merzêd behrê-yo
Pîrê Libnano gyano
kasê wa li ber gezirê-yo

(45) çûme silavgehê
ferecê 4 me li qubehê
Pîrê Libnano gyano

(46) li cihê mayî li binê mayî 5
dê bi Siltan Şêxadî keyn `ibadetê û sucûdehê
em di-kêmin, Xudêyî temame

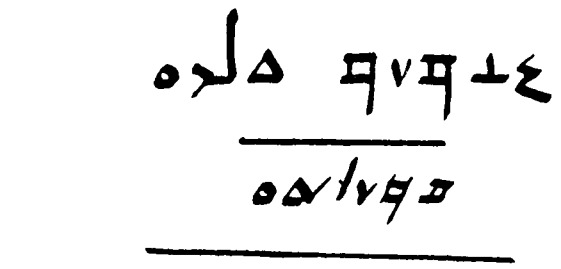
Nüsha Farkları
1 Silêman û Jindî 1979: 64-9.
2 Text: *lomê.*
3 Text: *melik.*
4 Text: *fercî.*
5 Text: *li cihê mayê li binî mayê.*

Kaynak-*Philip G. Kreyenbroek:* ***YEZIDISM/Its Background, Observances and Textual Tradition*** *(Texts and Studies in Religion); Edwin Mellen Press, Lewiston, 1995*

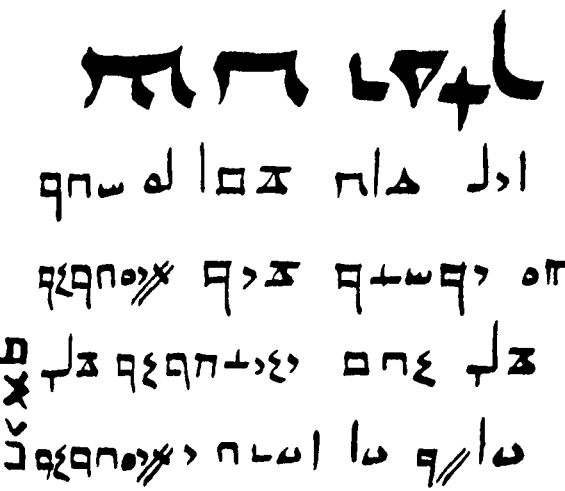

Yezidîler'in, kutsal kitaplarının yazımında kullandıkları özgün Alfabe ile Arap ve Latin alfabelerindeki karşılıkları. [Kaynak-Anastase Marie ve Maximilian Bittner'in eserleri.]

I. Kitēb-ī jälwä (Das Buch der Offenbarung).

II. Maṣḥaf räš (Die schwarze Schrift).

Yezıdîler'in, kutsal kitapları Kitab-ı Cilve ile Mushafê Reş'in, kendilerine özgü alfabe ile yazılmış metinlerinin giriş bölümlerinin tıpkıbasımı. [Kaynak-Anastase Marie ve Maximilian Bittner.]

II. Die kurdischen und arabischen Texte.

1. Kitēb-ī jālwā.

Arabisch.

كتاب الجلوة

المقدّمة[1]

1. الموجود قبل كل الخلائق هو[2] ملك طاووس.

2. وهو الذى ارسل عبطاووس[3] الى هذا العالم لكى يُميّز ويُفهّم لشعبه الخاص وينجّيه من الضلال والوهم[4].

3. واول ذلك كان بتسليم الكلام شفاهيًّا ثم بواسطة هذا الكتاب المسمّى جلوة وهو الكتاب الذى لا يجوز ان يقرأه الخارجون عن الملّة[5].

Jezidi.

كتيبى جلوه (Bl. 1)

Vorwort ديباچه

1. (Z. 1) اوى له‌پيش همو[1] خلق بوه (Z. 2) ملك طاووسه

2. اودكه عبطاووسى بو ام عالمه (Z. 3) نارد تاكو قومى خاصى خوى جوى (Z. 4) بكاتود وتيان بكينى[2] ولدوهم وسركى (Z. 5) ردانى رزگريان بكا

3. بو پيك هينا (Z. 6) ى ام ايشه له‌پيشدا[3] بقصهٔ رو (Z. 7) برو له‌پاشدا[4] بواسطهٔ ام كتيبه كه (Z. 8) ناوى جلوديه وخويندنى درست (Z. 9) نيه بو كسى كه لم ملته بدره.

2. Maṣḥaf(-i) rāš.

Arabisch.

مَصْحَف رَش[1]

1. فى البدآءة خلق الله الدرّة البيضآء[2] من سِرّه العزيز وخلق طائرًا[3] اسمه «انفر» وجعل الدرة فوق ظهره وسكن عليها اربعين الف سنة.

Jezidi.

مصحف رش (Bl. 1)

1. (Z. 2) اول جار خدا له‌سرى (Z. 3) خوشه‌ويستى خوى كوهريكى (Z. 4) سپى خلق كرد وكوتريكى خلق (Z. 5) كرد ناڤى نا انفر وكوهريكى (Z. 6) نايه سرپشتى وچلهزار سال (Z. 7) له‌سرى دانيشت

Kitab-ı Cilve ile Mushafê Reş'in Arap alfabesiyle Kürtçe ve Arapça tekstleri. [Kaynak-M. Bittner.]

1. Kitēb-ī jälwä (das Buch der Offenbarung).

kitēb-ī jälwä. dībāča.

kitēb = ar. كتاب *kitāb* ‚Buch' mit Imāle, vgl. § 6[2]; dazu in Genetiv-Verbindung, wobei für np. *-ī* hier das ältere *-ī* steht, s. § 15, *jälwä* = ar. جلوة *jalwat'* ‚Enthüllung, Offenbarung'; *dībāča* ‚Vorwort' = np. ديباچه.

1. *aw-ī lä-pēš hamū χaläḳ bū-ä mäläk Ṭāūs-ä.*

2. *aw-ä, ke ʿAbṭāūs-ī bō am ʿäläm-ä nārd, ṭā-kū ḳōm-ī χāṣṣ-ī χō-ī jūē be-kāt-awa wä-tē-iān be-gäyēnē wä-lä-wähäm wä-särgärdānī räzgārī-iān be-kā.*

aw- hier als Pron. pers. der 3. P. S., s. § 18, soviel als np. او *ū* (vorhin war es einem np. آن *ān* entsprechend) mit *-ä* = ‚ist'; *ke* ‚welcher' = np. كه *ki*, Relativum, s. § 23; das folgende konstruiere so: ‚welcher — ʿAbṭāūs von ihm (d. i. von welchem ʿAbṭāūs) für diese Welt da gesandt worden (ist)',

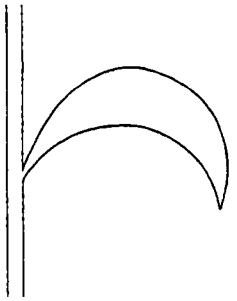
2. Maṣḥaf räš (die schwarze Schrift).

maṣḥaf räš.

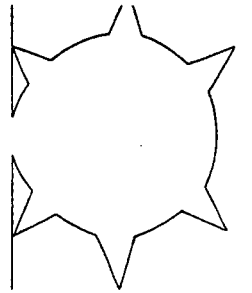
maṣḥaf = ar. مصحف *máṣḥaf* (*miṣḥaf, múṣḥaf*) ‚gebundenes (bes. heiliges Buch) oder Heft, Band'; *räš* ‚schwarz', wie im Mukrī, bei Houtum-Schindler, S. 69 und bei Morgan, p. 117, s. v. noir A. M. Si. Y. *rach*, So. *röch*, L. *rröch* — zur Etymologie möchte ich an np. رخش erinnern, nach Vullers, s. v., p. 25/26 ‚color, qui est inter nigrum et fuscum'. — NB. Man beachte das Fehlen des Izāfät-Vokals.

1. *awwäl jār χudā lä-sirr-ī χōš-äwīst-ī χō-ī gauhar-ēk-ī sepī χaläḳ kerd wä-kōterēk-ī χaläḳ kerd. zāw-ī nā ʾAnfar, wä-gauhar-*

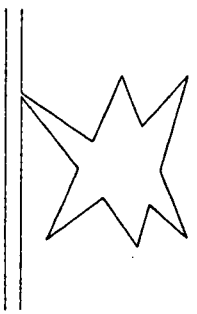
Kitab-ı Cilve ile Mushafé Reş'ın Latin altabesiyle Kurtçe transkripsiyonlu metninin giriş bölümleri. [Kaynak-M. Bittner.]

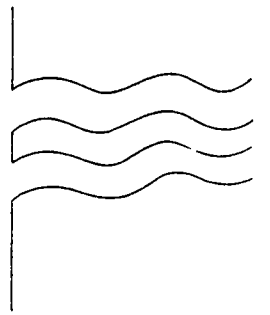
1.

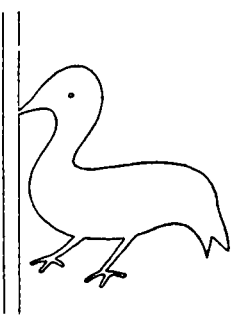
5.

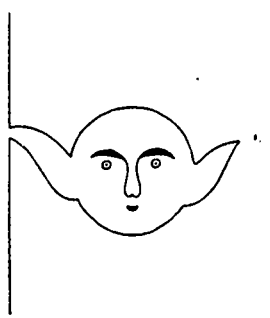
2.

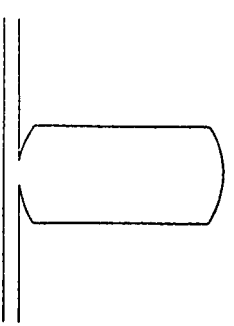
6.

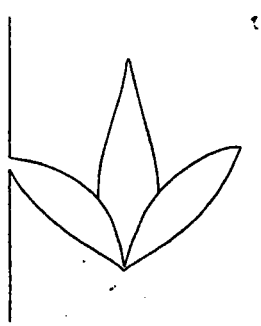
3.

7.

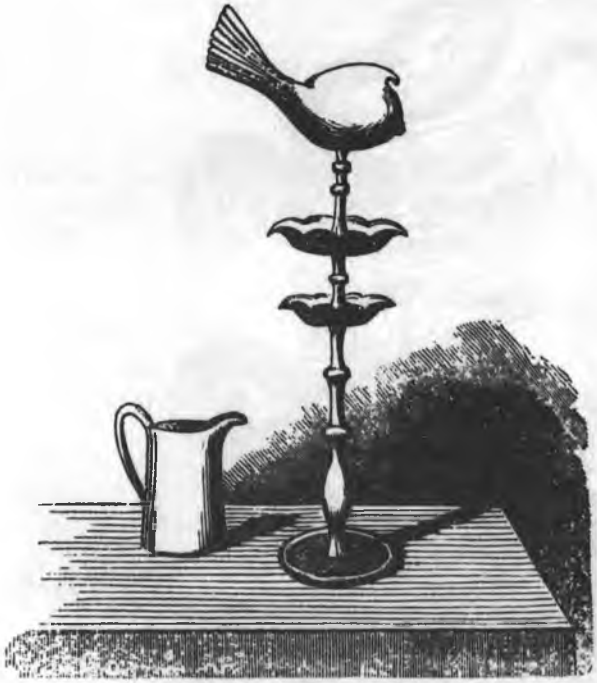
4.

8.

Orijinal Kitab-ı Cilve'*de yeralan kimi figürler.[Kaynak-M. Bittner.]*

TAFEL IV: Melek Ṭā'ūs-Idole der Jesiden

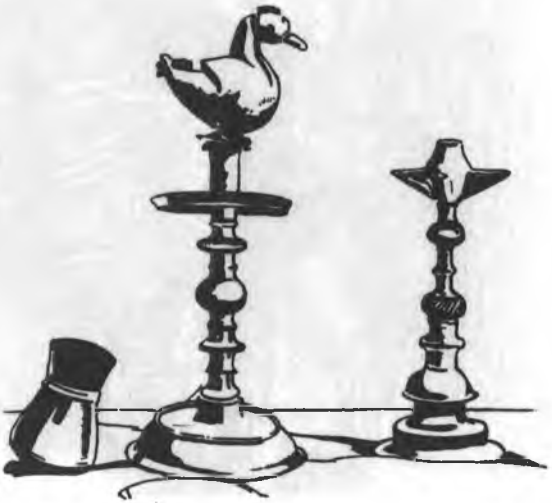

THE MELEK TAOOS OF THE YEZEEDEES.

(Aus: G. P. Badger: The Nestorians and their Rituals. I, 124)

(Aus: J. Menant: Les Yézidiz, 99)

(Aus: H. C. Luke: Mosul and its Minorities, Plate I)

Yezidîler'in "Melek-i Tawus" sembolü.

*Yezıdî müzisyenler. [Kaynak-Henri Layard: **Niniveh and Babylon;** (Ninova ve Babil); Londra-1853.]*

Dewreyê wezawer

(Perdiweri Goran Kütüphanesi, Elyazması, s. 170-175)

1-**Dawud** mermo:

Ew Kave azem	Baragayi Şam westen ew Kawe Azem
Merdan bı ton nigerani rım	Sultan hazırın nina çe ey dem

2-**Remzbar** mermo::

Ew bahrê Ceyhun	Baragayi Şam westen ew Behrê Ceyhun
Piri Bunyamin bıgehindiş ew şûn	Padişah peyda kırd we be kefırkin

3-**Padişah** mermo:

Ew redayi dawer	Baregeyi şah westen ew radeyi dawer
Bıran du dem, şest tir sapil	Binişan we ban seng wezawer

4-**Ehmed** mermo:

Ew Şahrezuri	Baragayi Şam westen ew Şahrezuri
Merdan bı ton kırde qebuli	Bıkefen ew şûn delili

5- **Bünyamin** mermo:

Ew taş horin	Baragayi Şam westen ew taş horin
Peri qabale niyaş ew serin	Herkes berawerd un Şah Hoşin

6- **Padişah** mermo:

Baweran we ca	Seng we zawer baweran we ca
Xulaman biyan we şad we gewah	Çeni newa bê qebalêm niya

7- **Ehmed** mermo:

Remz havale	Bar qudred kêş remz havale
Dawud we Musa, Bunyamım zale	Bıkran himmet peri qabale

8- **Wezawer** mermo:

Next cem yar	İlticam eydin next cem yar
We naz reda, Dawud Koswar	Pir Musa we kêş ewkal nazar
Bunyamin ve fezl Abdulteyar	Reda to we kêş xeşmi sahebkar
Belaçe dudem kêşaş saci nar	Be qed awerden ew nevaye hezar

9- **Ehmed** mermo:

Qewaye xulaman	Wezawer medo qewaye xulaman

Dawud awerden ey seng we daman
Bunyamin wedam kêşaş ew zemin Awerden wezin we bê kefirkin

10-**Padişah** mermo:

Next hafteni — Seng we zawer next hafteni
Ne halqeyi zered niwisaye sameni — Menzil ezel çıl ten mej ni
Cami cem yaran halqayi çılteni

11- **Remzbar** mermo:

Ezel nişani — Wezawer nişan ezel nişani
Ne çay şûn der xocayi penhani — Co bûn keşaneyi xocayi Salmani

12-**Mıstefa** mermo:

Ezel nişan m — Wezawer mehek ezel nişan ın
Ne ser qulleye arş cage merdanın — Co bûn kêşaneyi xocayê Selman ın

13- **Mıstefa mermo:**

Wezin qudret ın — Wezawer mehek wezin qudret ın
Nışangehe baz ın, cagahe şort ın — Co bûn xulaman peniş meslehat ın

14- **Padişah** mermo:

Ber wezin dûr ın — Wezawer mehek ber wezin dûr ın
Xulaman biyan keşanis ser ın — Qapan çêş wêmım kê ber bor ın

15-**Dawud** mermo:

Nesim ziv ım — Şebgerdi ayar, nesim ziv ım
Havaleyi hawar şûn eyom — Xosrew ne telısım awerde geyom

16- **Ehmed** mermo:

Ew koyi denayi — Baregayi Şam westen ew koyi denayi
Tufani berıh ew koyi fanayi — Ta we baqin dewr beqayi

17- **Ehmed mermo:**

Dûr ew gewheri — Baragayi Şam westen dûr ew gewheri
We lutf xeçam gerdım lengeri — Tuba beyani nekoy bê weri

18-**Ehmed** mermo:

Ew koy dewam — Baregayi Şam westen ew koy dewam
Ne remz xecam binım ser sam — Ew qurban wêm bim ne guher amam

19- **Ehmed mermo:**

Amam ne guher — Ew qurban wêm bim amam ne gewher
Tekbir kerdim wana seranser — Kerdim asawa wemiş beri ser
Ewel we axır ım yar.

Kaynak: *M. Mokri: **"Ahl-ê Haqq"**, Journal Asiatique, Paris, sayı: 250/1962*

Bı Namê Hayder Sahibê Cam-ı Cem ZEBÛR-İ HAQİQAT
Armayê Newroz Firoz

Mirzam daden çem — Batın pêy dostan çangi daden çem
Mehri dıl ne şewki yaran bin kem — Merdan doşek bıden ber lewan necem
Binyamin neqor qabal tem tem — Yadigar mehbus gelaçe sitem
Qahri sahibkar kopsa yekdem — Nepakan şekdar çekdaran bêxem
Bırûz gerden qal mexlete mexrur — Ezan cerci yaran bılûr
Mexuz û nesimd xak serendil — Elimdar teda bin û tacil
Ustadan baş kopsa yaran — Mehtelın pey xab çûn gunahkaran
Siye geştû tekrib dostan bedkar — Pêykerd kerem şah nembo aşkar
Newroz şi neqol qewa bêzarın — Nedon qewas behri bê waran
Şeme şah beyan hukmeş ruzdaran — Maçan buwane dûr dûr yarın
Burc bar xalış ne cevar kenden — Pêy xalefquwen wade nemındın

Erkeçem waten şah daden beşem
Tacir hucre haci bıgeştem

1-
Yaran û cage — Yek şeb dim û xab xabram keft û cage
Û barud berz burc bê rage — Kademgahi qedim cayê yaran wade
Nişane azim ezel teyaran — Gelsayi mucız şah pır yaran

(.....)

Fermayişi a Sêy Brake

1-Yaran ne xemoş — Şewi ne şewan nexaw xemoş
Wêne siyawaş siyayi sevdapoş — Dêm sedayi qoqoy yarım hane goş
We xecd meşaxe nobend serko — Quwayê yaran axır be wero
No seda û deng e çend kes xırşa — Bêdar bım nexab derûnım çoşa

2-
Esa ham nefıkır ew seda û xıroş
We meyl bınyam em biyot ew guş

Erab du celım — Erab û Erab qeys û dı celım
Ertolêni mın lêl leylim — Esrin dide çûn seylad kêlm
Bême we ser qatar şıtûrşahi — Werdım neban pêlkeç rayi
Dostên merganiha yawam ve leyl — Neboy atır leyl demak kerdem kêl

Dide dide leyl nenasowêj
Kor bû nabina beter biyo pêş

Aceb bezmi dim — ney wexti şefaq aceb bezmi dim

3-

We meyl çend kes gelam meşim
Yawam we bazar bendard bend
Miyo rawo wêne sûl saf
Xulasa ta derb û razan kerden
De mın negeloy mın mat medhoş
Ero kerdo mıhabbed şiringoftar

Ta yawem we pay dırext azim
Diyam dim yarım nerom hazır mın
Wergêla çenem bê laf xelaf
Merdo dest pêeyvest pêe çaş nekerden
Tıfli no saad mewatış xamoş
Gah meyl û kemin gah raz bedkar

Esa hem û meyl Binyamın cem
No meyl no mıhabbet meyliş nobokem

Dıle ew kuy nışest
Esrin dide cûn selad mo şıt
Ey dıl nepaye leyl bınêr ser

We yadıd meyo wêl bet nekoy nişest
Sıwel bê amay ame we tura toş rışd
Pena bero zad Hayderi Hayder

Fermayişi Asê Rostem

Camı cam binyam binyam camı cam
Dostan mezgani şa baz bê muhkem

Şahzade barbar
Ezher bıkero koswer ko
Hu, Hu neyaho

Bê çêş nemeki ezher
We zad dırust Dawudi hu, hu
We zad bınyam hu, hu neyaho

Guzargahi Behlûl yel ser û seyawa
Rostem zuhurın ne qol gawe

Hazreti a Sey Brake der cewab newroz fermayed:

Dewreş dewrêşan
We remz rewişt riyazet kêşan
Herkes ke ay rah û yar bızano
Mebo ke seraf danışans bo
Nek çûn leyla û enwel neherdu bû

Dewreş mevla axayi dewreşan
We cem çılten yarên lêşan
Serafın seraf ke pêş mevano
Xeber ne esrar xas ne xas bo
Wel sergerdan kerde bırdi bo

Kaynak: *Dr. Golmorad Moradî'nin kitaplığındaki* ***"Zebûrê Haqiqat"****, yazma nüshası.*

فرمایش آسید براکه

بن ۱ یاران نه خاموش شوی نه نوان نخاوخاموش
وینه سیاوخش سیای لوادپوش دیم صدای قوقوی یارم ها نه گوش
وبخت مث خانو بندسر کو قواقوی یاران آخر بهاورو
نوصداودنگه چندکس خروش بیدار بیم نخواب دروم جوشا

ایسا هام نه فکراوصداوخروش

بن ۲ (۱/۲) ومیل بنیام هم بیوت اوگوش

عرب دوجیلم عرب وعرب قیس دوجیلم
ارتولیلنی من لیل لیلم اسرین دیده چون سیلات گیلم
بیم وسه قطار شترشا های ویردم نبان پیل کچ راهی
دوستان مرگانه ها یاوام ولیل نه بوی عطر لیل دماغ کردم گیل

(۲/۳) دیدهٔ دیدهٔ لیل ننا سوویش فرمایش آسید براکه
فرمایش آسید ایاز کوربونا بنیا بدتر ببو پیش

(۳/۳) عجب بزمی دیم نه وقت شفق عجب بزمی دیم
ومیل چندکس هیلام شیم تا یاوام وپای درخت عظیم
یاوام وبازار بندات بند دیام دیم یارم نزوم حاضر هین
میوو راوه وینه صول صاف ورلیلا چینیم به لاف خلاف
خلاصه تادرب وارازان کردن هردو دست پیوست پیچاش نردان
دهن نه گلوی من مات مدهوش طفانوس عت موانش خاموش

فرمایش آسید براکه کوربونا بنیا بدتر ببو پیش

Ahlê Haq'ın kutsal kitabı Zebûrê Haqiqat'ın giriş bölümü.

II. KESİM

OSMANLI TOPLUMUNDA ALEVİLER VE SÖZCÜLERİ

PİR SULTAN ABDAL

I-OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN TOPLUMSAL DOKUSU

a-Giriş

Toplumsal ortamla sanatçı, sanatçıyla sanat ürünü arasındaki diyalektik birlik ve kanbağı, bir sosyal varlık olan her sanatçı gibi kuşkusuz Pir Sultan Abdal için de geçerlidir. Bu nedenle, **Pir Sultan Abdal**'ı biçimlendiren ve onu muhalefete iten etkenleri yakalayabilmemiz için, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal dokusunu görmemiz ve ozanın yetiştiği dönemle 16. yüzyıl Sivas yöresinin (Rus eyaleti) özgül koşullarını yakalamamız, algılamamız gerekiyor.

Osmanlı toplum düzeni ve yönetim mekanizması üstüne bugüne dek değişik nitelikte birçok çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların önemli bir bölümü dinci ve bireyci dünya görüşlerine dayanıyordu. Bu doğrultuda çalışma yapanlar, kendilerine temel kaynak olarak Osmanlı tarihlerini alıyorlardı. Hem bakış açısı, hem de kaynaklar bilimsel bir temele yaslanmayınca, düşünce temellendirilemiyor ve yanılgı kaçınılmaz oluyordu.

Meşrutiyet döneminde ve Cumhuriyetin başlangıç yıllarında yapılan çalışmalarda, konuya dair milliyetçi bir görüşle yaklaşılarak, sorun "Türk-gayrı Türk" ikilemi biçiminde konmuş; doğal olarak olayın sınıfsal özü ve boyutu ya kavranamamış ya da bilerek gözden kaçırılmıştır.

Daha sonraki dönemlerde, resmi ideolojiden belirli ölçülerde kurtulabilen ve birinci elden belge ve bilgilere dayan araştırmacılar, konuya önemli aydınlık getirmeye başlamışlardır.

Başka alanlarda olduğu gibi, bu alanda da en tutarlı çalışmalar son dönemlerde yapılıyor. Yeterli olmamakla birlikte bu konuda önemli bir noktaya gelindiği kabul edilebilir.(*)

Konumuzun omurgasını 16. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşamış, mücadeleci ve toplumun önemli bir kesimiyle bütünleşmiş **Pir Sultan Abdal** gibi bir "lider-ozan" oluşturduğu ve biz sanatçıyla eserini toplumsal ortamın bir ürünü olarak gördüğümüz için, Osmanlı toplumunun genel bir panoramasını çizmek ve ozanımızı etkileyen özgül koşulları belirlemek durumundayız.

Çünkü Pir Sultan'ın yaşadığı dönemin siyasal, sosyal ve kültürel ortamını yansıtmadan, ne eserlerinin gerçek kaynaklarını ne de mücadelesinin boyutlarını kavrayabiliriz.

b-Mülkiyet ve Üretim İlişkileri

Toplumcu dünya görüşüyle konuya yaklaşanlar ve sorunları işlerlik, uygulama açısından ele alanlar, Osmanlı toplum düzeninin feodal ilişkiler üstüne kurul-

---

(*)Bu alanda çalışan araştırmacıların bir bölümü Osmanlı toplum düzeninin feodalizm olduğu görüşünü savunurker, bir başka bölümü de Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ya da despotizm olduğunu öne sürüyor.
*Cumhuriyet dönemi tarih çalışmalarının kısa bir dökümü için bkz. Halil Berktay: **Tarih Çalışmaları Kaynakçası**; Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans. Cilt:9*

duğu ve Osmanlı toplumunda görülen çatışmaların özünde sınıf çatışmaları olduğu noktalarında birleşiyorlar.(1)

Yine Osmanlı toplumunun üretim ilişkilerini ve toplum yapısını irdeleyenler, toprak rejimi ve bu rejimin kaynakları konusunda kimi noktalarda görüş ayrılığına düşseler de, bu toplum düzeninde toplumsal muhalefet hareketleri için maddi ve kültürel temellerin her zaman mevcut olduğu görüşünde birleşiyorlar.

Bir toplumun sosyal dokusu ile toplumsal halk muhalefeti arasında bir diyalektik birlik bulunduğu açıktır. "Her politik veya sosyal hareket, bu harekete sahne olan toplumun hayat şartları ile beslenir. Bir hareketin doğuş sebeplerini, toplum düzeninin niteliklerinde, ekonomik ve sosyal yapısında aramak lazımdır. Meydana gelmiş bir hareket ile toplum yapısı arasında bir bağlantı kurulmadıkça, kaynaşmanın gerçek anlamını çözmeye imkan bulunamaz. İlk bakışta macera gibi görünen hareketlerin dahi toplum yapısının derinliklerindeki kaynaklardan beslendiğini kabul etmeliyiz."(2)

Bilindiği gibi Osmanlı toplumunun sosyal dokusu, egemenlik altına alınan toprakların doğal ve özgül koşullarına göre değişiklik gösteriyordu. Birbirinden farklı birçok toplum düzenlerinin yalın ya da karmaşık biçimde yanyana yaşadığı görülüyordu. "Bir ilkel partriyarkal aşiret hayatının yanında, gelişmiş bir şehir lonca sistemi, toprak köleliğine dayanan derebeylik düzeninin yanında milletlerarası kervan ticareti gibi birbirinden yapı bakımından farklı düzenler, ekonominin renkli yüzünü meydana getiriyordu. Fakat, **bütün bu çeşitliliğin ve renkliliğin üstünde, bütün Anadolu'ya damgasını vuran tek ve hakim bir düzen vardı ki, o da derebeylikti.**"(3)

Gerçekten, Osmanlılar'da derebeylik(Feodalite) rejimi hukuki statüsü bakımından bir birliktelik göstermiyordu. Egemenlik altına alınan toplumların doğal ve özgül koşullarına göre (merkeze uzaklık, ele geçirme koşulları, bölgede yaşayan insanların dinsel ve geleneksel inançları, o zamana kadar ki yaşama biçimleri vb.) değişik rejimler yürürlükteydi.

Sözgelimi elegeçirilen bazı bölgelerde bazı derebeylerin mülkiyet hakları aynen korunmuştu. Osmanlılar'da Beyrut, Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Hicaz, Yemen vilayetleri ile Ekrad beylikleri (Kürt beylikleri); Rumeli'de Bosna-Hersek, Eflak, Boğdan bölgeleri Osmanlı toprak sisteminin dışında bırakılmıştı. "Buralarda toprak ve köylü, aşiret şeyhlerinin, derebeylerinin, feodallerin öz malıydı." (a.g.e., s. 7) Bizans ve Trabzon İmparatorlukları yaşarlıklarını sürdürürken, buralarda da toprak köleliğine dayalı koyu bir feodalizm egemendi.(*)

(*)Feodal Bizans kurumlarının Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'yla eklemleşmesi ve Osmanlı feodalizminin yapılanmasındaki etkileri konusunda şu çalışmalara bakılabilir:

*M.Fuat Köprülü: **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar;** Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt-I, 1931*

*M.Fuat Köprülü: **Osmanlı İmparatorluğu Arazi ve Reaya Kanunnamelerinde, ilhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve İstılahlarının İzleri;** III. Türk Tarih Kongresi, 1948. s. 489-504*

*Bistra Cvetkova: **Osmanlı Feodal Düzeni Üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri;** Osmanlı Tarih Arşivi, sayı:1, Ocak-977*

Anadolu'nun dışında kala bölgelerde durum böyleydi de, Orta Anadolu'da yani Pir Sultan'ın yaşadığı bölgede durum nasıldı acaba?

Tarihçiler, çoğunlukla İslam hukukuna göre mülkün gerçek sahibinin "Allah" olduğundan yola çıkarak, Padişah'ın onun adına bu mülke tasarrufta bulunduğunu vurgular ve toprağın genelde devletin malı olduğunu söylerler.

Dıştan bakılınca bu görüşte bir yanlışlık yoktur. Bazı araştırmacılar, bu kuramsal statüyü Avrupa feodalizmiyle karşılaştırarak, iki toplum düzeni arasında derin uçurumlar bulunduğunu savunmaktadırlar. Buradan yola çıkarak da Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) gibi görüşlere varmaktadırlar.

Oysa aşağıda değişik boyutlarıyla sergilemeye çalışacağımız gibi, Osmanlılar'da mülkün sahibi görünüşte devlet; esasta **büyük, orta ve küçük feodaller** idi.

Memleket **eyalet ve vilayetlere** bölünüyordu ve buralar **beylerbeyi ve vali** denilen **büyük feodallerce** yönetiliyordu. Vilayetler de **sancak ve liva** denilen daha küçük birimlere bölünüyordu. Sancak ve livalar da **sancakbeyi ve mirliva** denilen **büyük** ve **orta feodallerce** yönetiliyordu. Bu birimlerin altındaysa **zeamet** ve **timar** denilen orta ve küçük mülkiyetler bulunuyordu. **Timar** ve kimi **zemaetlerin** sahipleriyse **timarlı sipahiler** ve **sipahilerdi**.(4)

Çetkin Yetkin'in şu görüşüne biz de katılıyoruz: "Toprak üzerinde mülkiyet hakkının tek sahibi ilk bakışta Türk toplumlarında devlet olarak gözükmekte ise de, **soyut mülkiyet kavramı ile mülkiyet hakkının somut kullanılışı arasındaki farkı düşünecek olursak, durumun öyle sanıldığı gibi kesin olarak `özel toprak mülksüzlüğü' olmadığı ortaya çıkar.**"(5)

Sovyet tarihçisi **Tveritinova** ise şu ilginç yaklaşımı getiriyor:

"Osmanlı Sultanının mülkün ve yönetimin tek sahibi olması aslında bir formülden ibarettir. Gerçek durumsa böyle değildi. Büyük devlet memurları, vezirler yani feodal eşraf ve Osmanlı devletinin aristokrasi zümresi Sultan namına devleti idare ediyordu. Sultanın rolü bu dereceye kadar indirilmiş bulunuyordu. **Osmanlı devletinin siyaseti yüksek feodalite zümresi menfaatine uygun bir biçime sokulmuştu.**"(6)

Tveritinova, görüşlerine şu çarpıcı saptamayı da ekliyor: **"Müftü Ebussûd gibi din adamları, (Kanunnâme-i Cedid) gibi kanunnamelerle feodalizme dinsel kılıflar hazırlamışlardı."** (a.g.e.)

Gerçek yönetim mekanizmasının en üst kesiminde yer alan **Padişah, Sadrazam ve Şeyhülislâm** arasında bir dayanışma vardı. Padişah fermanları, Sadrazam risale ve hükümleri ile Şeyhülislâm fetvaları birbirlerini tamamlıyorlardı. Daha doğrusu, sonrakiler ilkinin görüşlerine ve emirlerine kılıf hazırlıyor, destek çıkıyorlardı.

Marks'ın görüşünden yola çıkarak, iktisadi bir modele niteliğini verenin, mülkiyetin aldığı biçimden çok, üretim ilişkilerinden doğan sömürü biçimi olduğunu vurgulayan Yıldız Sertel, bu tanım esas alındığında, Osmanlı sosyo-ekono-

mik yapısında, feodal bir sistemin başlıca unsurlarını bulmanın zor olmadığını, bu toplumda feodal sömürünün biçiminin askeri timar sisteminin özünde bulunduğunu belirtiyor.(7)

Fransız bilim adamı René Gallissot da, "Bizans, Arap, Türk feodalitelerini, Avrupa feodal modelinden ayrıdetmek için onları `**komutanlık feodaliteleri'** olarak" tanımlıyor. (a.g.y., s. 71)

Oya Sencer de, Osmanlı toplum düzeninde **"yönetici devlet kadrosunun, Batı'da olduğu gibi egemen sınıfın aracı değil, feodal egemen sınıfın kendisi olduğunu"** vurguluyor:

"Devlet koyu merkezci feodal bir yapı göstermektedir. Toprağın, tarımsal rantın imtiyazlı bir sınıf elinde bulunuşu, tarımın ve köyün üstünlüğü, tarımsal ürünlerden ayni vergiler veren halk, yani reaya, reayanın toprağa bağlılığı feodal yapının temel taşlarıdır. Öte yandan koyu merkezcilik ve beraberinde getirdiği bütün uygulamalar da Osmanlı feodalitesinin özellikleridir. Bu özellikler sınıflaşma olgusunu da belirleyecektir. Bu özellikler sınıflaşma olgusunu da belirleyecektir. Önce feodal egemen sınıf gelmektedir. Kendi içinde de homojen olmayan bu sınıf, en zayıf en küçük feodal bey olan timarlı sipahiden başlayarak, miri toprakları tasarruf edenlerin tümünü, bunun yanında yine Padişah'dan aldıkları mülk topraklarının sahiplerini kapsar. Padişah'ın kendisi de bu sınıf hiyerarşisinde en üst noktada bulunan feodali temsil eder. Padişah ve ailesi gibi, Saray çevresi de bu sınıf içindedir. Zaten bunların hepsi toprak haklarından yararlanmaktadırlar. Bu sınıflaşmanın günümüze kadar gelen ana özelliği **yönetici devlet kadrosunun, Batı'da olduğu gibi egemen sınıfın aracı olmayıp, feodal egemen sınıfın kendisi olmasıdır.** Yani Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal sınıfla yönetici kadro çakışmakta, feodal sınıf devlet hizmetlerine katılarak, yönetici devlet kadrosuyla özdeşleşmektedir."(8)

Buradan giderek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki mülkiyet ve üretim ilişkilerini biraz daha ayrıntılı olarak görmeye çalışalım.

Bize kalırsa, kimi araştırmacıları Osmanlı toplum yapısı konusunda yanlış yoruma götüren etkenlerden biri, kazanılan toprakların ilk aşamada devletin elinde toplanmasıdır. Kuşkusuz, sürekli toprak kazanarak oluşan Osmanlı İmparatorluğunda, savaş yoluyla elde edilen yeni topraklar başlangıçta devlet adınadır. Fakat savaş bitiminde devlet adına Padişahın bu toprakları çeşitli yollarla belirli kişilere dağıttığını görüyoruz. (Kimi zaman bu topraklar daha ele geçirilmeden çeşitli kişilere vâdedilir.)

Bir yer ele geçirildiği zaman, oranın gelirleri **Havas-ı Hümayûn** adıyla hazineye, **dirlik** adıyla vezirlere, önemli kişilere, timarlı sipahilere, **arpalık** adıyla sancak beylerine, kale komutanlarına ve koruyucularına, **tahsisat** adıyla yararlıkları görülenlere, vakıflara ve tekellere verilirdi. Bunlar arasındaki fark, verilen toprakların vergi gelirlerinin düzeylerinden kaynaklanıyordu.(9)

O topraklarda yaşayan insan sayısına, toprakların verimlilik durumuna ve zamana göre değişiklik gösteren bu üleşim-paylaşımın oran ve tutarı konusunda ayrıntıya girmeyeceğim. Bizim için aslolan, o topraklarda yaşayan üretici sınıf ile

tüketici sınıf arasındaki ilişkiler ve sosyal farklılaşmadır.

Başlıca üretim nesnesi olan toprağın Osmanlılar'daki dağılımını şu üç grupta toplayabiliriz:

1-Kişisel arazi ve mülkler (Sultan tarafından kişilere verilen mülkler)

2-Vakıf arazi ve mülkler (Dinsel yollarla edinilen büyük mülkler)

3-Devlete ait arazi ve mülkler (Saray'ın ve askeri feodallerin ellerindeki mülkler.)

Devlet arazilerindeki dağılımın en belirgin biçimlerinden biri **timar**'dır.

Timar'ın kuramsal anlamı şudur: Devlet (Sultan, Padişah) belirli topraklar üzerindeki gelirlerini belli bir hizmet karşılığında ordu mensuplarına bırakmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gözlenen **has, zeamet ve timar**, belli yörelerin toprak ve öteki gelirlerinin **asker-sivil** yöneticilere verilmesi biçimindeydi.

Toprakların bir bölümü **mâlikâne-divânî** sistemiyle **mülk** olarak, bir bölümü de **vakıf** olarak elde tutuluyordu.

Bu toprakları işleyenler ve toprak egemenine, -ki biz bunlara **asker-bürokrat kökenli feodaller** diyoruz- vergi verenlerse, üretici sınıf olan yoksul köylüler **(reâyâ)** idi.

Miri arazinin büyük bölümünde uygulanan **timar** sisteminde,(*) bu topraklarda çalışan reâyâ, herhangi bir mülkiyet hakkı olmaksızın toprakları işler, toprak egemenine ürünlerinden belirli ölçülerde vergi verirdi. **Âşâr ya da haraç** adıyla verilen bu vergi, görünüşte gelirlerin onda-biri oranındadır. Fakat bu verginin hiç bir zaman onda-bir oranında uygulanmadığı, tersine onda-sekize varan oranlarda alındığı bilinmektedir.

Osmanlı döneminde, başta **öşür, haraç ve cizye** olmak üzere halktan alınan şer'î vergilerin 80 tür olduğunu, örfi vergilerle 100'ü geçtiğini de burada vurgulamak gerekiyor.(10)

Cvetkova, Osmanlıların, bu vergilerden bir bölümünü geçmiş Ortaçağ ve Bizans kurumlarından, bir bölümünü İslâmi devlet kuramından aldıklarını; bir bölümünüyse kendi bünyelerinde oluşturduklarını belirtir.(11)

Timar uygulaması, askeri bir sistemdi. Timar sahibi (timarlı sipahi) ya da zaim adı verilen askeri-feodal, güdümüne verilen bu topraklara karşılık, savaş du-

---

*(*)Claude Cahen ve Jean Deny gibi bazı tarihçiler, ikta ve timar sistemlerinin Bizans'ın `**pronya**' düzeninden alındığını savunurken; Köprülü ve Uzunçarşılı gibi kimi tarihçiler, bu sistemin İslâmiyetin etkisi altında oluştuğu görüşündedirler. Çağatay ve Cvetkova'nın konuya ilişkin karşılaştırmaları, Osmanlı toprak rejiminin, kendinden önceki rejimlerden nasıl etkilendiğini ortaya koyuyor. Cvetkova, ikta ve timar sistemlerinin, `**baştina**' adlı Balkan toprak mülkiyeti biçiminin Osmanlı feodal düzenine uyarlanması olduğu görüşündedir.*

rumunda gelirleri oranında belirli sayıda asker çıkarmak durumundaydı. Devlete karşı sorumluluğu buydu.

Timar sisteminin, Kânunî döneminin sonlarından başlayarak bir bozulma, yozlaşma ve soysuzlaşma sürecine girdiği kabul edilir. Padişahları eleştirmek câiz olmadığı için Koçi Bey ve bazı Osmanlı tarihçileri, bu konuda Kânunî'nin Sadrazamı Rüstem Paşa'yı suçlarlar. Oysa çelişki doğrudan Kanuni'nin fermanlarında yatıyordu.(12)

Batı feodalizmindeki derebey-serf ilişkilerine bakarak, bu sistemde reâyâ görünüşte özgürdü. Fakat özde aralarında önemli benzerlikler bulunuyordu. Reâyâ, herşeyden önce toprak egemeninin toprağını işlemekle yükümlüydü. Bu toprakları mülk edinme hakkı yoktu. Bu topraklarda yaşayan köylü, istediği zaman bu toprakları terkedip, başka yere göçemezdi. İşlediği toprağı bırakıp başka yere giden köylü, zorla işinin başına getirilirdi. Reâyânın sipahi yazılmasına izin verilmezdi. Çiftçi her yıl belli miktarda ürün yetiştirmek zorundaydı. İşletmesine verilen toprağı ekmediği zaman, belli oranlarda para cezası ödemek zorunda kalırdı. Çiftini bozanlardansa **çiftbozan resmi** alınırdı. Köylü işlediği toprağı bırakıp gittiği ve bulunmadığı zaman, geride kalan malı sipahinin olurdu. Reâyâ, sipahi beyinin buyruğu altında asker olarak savaşlara katılmak durumundaydı. Reâyâ, kendi işlerinin dışında sipahinin istediği işlerde çalışmak zorundaydı yani gereğinde angaryaya koşulurdu.(13)

Kânunî'nin Sadrazamı **Lütfi Paşa**, 1550'lere doğru yazdığı **"Âsâfnâme"**de, reâyâya yüz verilmesini ve sipahi yazılmasını doğru bulmaz ve şöyle der: "...Reâyânın defteri Defterhâne-i Dîvan'da mazbut gerekdir. Otuz yılda bir tahrir olunup mürde ve marizi çıkıp (ölü ve hastalıklılar çıkarılıp), tekrar yazılmak gerek. Ve **bir yerin reâyâsı zulümden kaçup bir ahar (başka) yere gelse, ol yerin hâkimi anı eski yerine göndermek gerekdir ta ki memleket harap olmaya.**"(14)

Az önce vurgulandığı gibi, reâyâ, sipahinin ve devletin işlerini de görmeye mecburdu. Anbarlar inşa etmek, belirli zamanlarda istenen işlerde çalışmak, ürünleri sipahinin anbarlarına taşımak, yol ve köprü yapımında çalışmak, devlet görevlilerine binek atı sağlamak gibi angaryalar da uygulanırdı.

Çok önceleri Köprülü ve Barkan'ın dikkat çektiği "angarya" konusunda da Cvetkova ilginç bilgiler veriyor ve bu uygulamaları da, bazı Ortaçağ ve Bizans kurumlarının Osmanlı feodal düzeni ile eklemleşmesine bağlıyor. Cvetkova, bu bağlantıya ilişkin görüşlerini şöyle özetliyor:

"Bizans ve Balkanlar'da pekişmesi asırlar sürmüş olan feodal kurumlar, feodal ilişkilerinin ilk safhasına yeni girmiş olan ve henüz öyle geliştirilmiş ve denenmiş feodal baskı, yöntem ve âletlerine sahip olmayan Osmanlı toplumuna pek cazip gelmiştir. Bu durumda, Osmanlı feodal aristokrasisinin sınıf menfaatleri, yerinde buldukları bazı kurumların benimsenmesini ve bunların Osmanlı düzeninin özgül ihtiyaçlarına göre uydurulmalarını gerektiriyordu."(15)

Sipahinin yükümlülüğüne gelince... Sipahi de, öngörülen hizmeti yerine getirmediği takdirde, elindeki toprağın **vakıf** ve **temlik** yoluyla mülkiyetine geçire-

memişse, bu görevden uzaklaştırılırdı. Ya da kimi zaman bu timarlar layık olanlara değil; kul taifesine, cahil, yaramaz, riyakâr ve rüşvetçi kişilere verilir, bu durum da halkta büyük gerginliklere ve başkaldırılara yolaçardı. Osmanlı toplumunda 16. ve 17 yüzyıl ayaklanmalarının birçoğu bu nedenlerle ortaya çıkmıştır.

Miri topraklar içinde yer alan, büyük feodaller egemenliğindeki **has**'lara gelince... Bu tür büyük işletmeler, sömürü açısından çeşitli feodal özellikler taşıyor.

"Bu geniş topraklarda aracı sınıfa, yani sipahilere rastlamıyoruz. Has sahibi paşalar, vezirler ya da padişahın kendisi, asker beslemek zorunda değildirler. Topraklar bir çeşit ortakçılık sistemiyle ekiliyor ve reâyâya toprağı terketme hakkı kesinlikle verilmiyordu. Bu durumda düpedüz feodal ilişkilerle karşıkarşıya olduğumuzu belirtmeliyiz. Ekili toprakların yüzde 51'ini **has**'ların oluşturduğu gözönünde tutulursa, timar sistemi içinde feodalitenin bir hayli yaygınlık kazandığı söylenebilir."(16)

Kimi tarihçi ve araştırmacılarca devlet mülkü olarak kabul edilen miri topraklarda, devletçe örgütlendirilen sömürü ve baskı düzeni özetle böyleydi.

Acaba, **mâlikâne-divânî** sistemi olarak adlandırılan tüm-mülk olan topraklarda üretici köylünün konumu neydi?

Tökin, bu topraklar üzerindeki üretim ilişkilerini ve köylünün hukuki statüsünü şöyle özetliyor:

"Mâlikâne olan topraklarda köylünün hukuki statüsü, Avrupa feodalitesininkinden farksızdı. Çiftçi, tam bir köle gibi çalıştırılırdı. Toprakla beraber mülk sahibinin malı idi. Gerek Selçuklular'da, gerekse Osmanlılar'da **özel derebeylik** diyebileceğimiz bu mâlikâne sistemi, çok yaygın bir haldeydi. Bu rejimde toprak, hükümdar tarafından özel kişilere **mâlikâne** veya **çiftlik** olarak doğrudan doğruya mülk olarak verilirdi."(17)

Bilindiği gibi mâlikâneler, padişahın miri topraklardan ayırarak bazı yöneticilere mülk olarak verdiği topraklardır. "Miri topraklar Padişah buyruğuyla temlik edildikten sonra, miri toprak hukuku dışına çıkarak, mülk toprak niteliği kazanır. Bu özel mülkler üzerinde devletin hiç bir yetkisi yoktur. Sahiplerinin istedikleri gibi tasarruf edebildikleri bu topraklar miras yoluyla şer'i hukuka uygun olarak intikal eder."(18)

M.İ. Erdost da, mülk toprakların büyük bir kısmının Osmanlılar döneminde temlik edildiğini, serbest mülk olarak verilen bu mâlikâneleri devletin denetleme yetkisi bulunmadığını ve mülk sahibi tarafından istendiği gibi tasarruf edilebildiğini belirtir.(19)

Ömer Lütfü Barkan, Osmanlıların, feodal anlayışın etkisi altında Rumeli fütuhatını yapan komutanlara sınır boylarında her türlü yetkiye dayalı temlikler yaptıklarını, sınır boylarında varlıklı ve yetkili şefler bulabilmek ve bunları "fütuhata teşvik" etmek amacıyla bu geleneğin yaygınlaştırıldığını bildirir. Barkan, bu tür büyük feodallerin yönetim bakımından olduğu kadar vergi toplama bakımından da tam bir özgürlüğe sahip olduklarını belirtir.(20)

Kanımızca, Osmanlılar'da işletilen toprakların omurgasını bu tür özel mülklerle, vakıf araziler oluşturuyordu. Selçuklular'dan başlayarak divâna ait mülklerin yoğun biçimde mansıp sahiplerine satıldığı, böylece özel mülkiyetin Anadolu'nun her yanına alabildiğine yayıldığı görülür. (Sözgelimi Selçuklu döneminde tam mülk niteliğindeki köy satışlarına ilişkin olarak bkz. O. Turan: **Selçuklu Dönemine Ait Köy Satışı Hakkında Bir Vesika;** Vakıflar Dergisi, sayı: X)

Prof. Turan, bu tür mülklerin "bazan birkaç köyü de aşarak bir vilayeti içerisine alan bir genişliğe kadar vardığı"nın görüldüğünü belirtir.(21) Satış yoluyla yapılan bu temlikler miri topraklardan yapılırken, Sultanların, yukarda belirtildiği gibi bir hizmet karşılığı verdiği mülkler yanında, "beylere ve zenginlere para karşılığında temlik ettiği köyler" de bulunuyordu.

Osmanlı toplumunda yaygın ve ilginç mülk edinme yöntemlerinden biri de **Vakıf**'tır. Vakıf, İslâm hukukunun açıklarından yararlanılarak alabildiğine kullanılan ilginç bir mülk edinme yöntemidir. "Vakıf, bir kurumun yararına, **bir mülkün başkalarının eline geçmesini önlemek demektir.** O mülkün sahibi bunu süresiz olarak bağışlamaktadır."(22)

Bilindiği gibi, İslâm hukukuna göre, vakfedilen bir malın Sultan ya da Padişah tarafından geri alınması mümkün değildir. Bu nedenle vakıf, Cahen'in de vurguladığı gibi, "bir mülkün başkalarının eline geçmesini önlemek" demektir. Bağışlama ise "evlâd û ıyâl"ınadır. Bu açıdan **vakıf**, temelde özel mülkiyetten başka bir şey değildir.

Devlet adamlarına ait birçok vakıfların kaynağı da, çeşitli yollarla elde edilen mülklerdir. Selçuklu sultanları ile Osmanlı padişahlarının türlü yollarla ve özellikle tahta çıktıkları zaman "güzide beylere" yaptıkları geniş çaplı temliklere ilişkin yığınla bilgi ve belge bulunuyor.

Akdağ, **"vakıflaştırma"** yönteminin Osmanlı İmparatorluğu'nda yolaçtığı gelişmeleri şöyle özetliyor: "Kamu topraklarının (arz-ı memleketin) devlet hazinesine akması gereken gelirlerinin, hem de az örnekli olarak değil de, çoğu zaman özel kişilere, görevleri bittikten sonra da, kendilerine ve çocuklarına kalmak üzere mâlikâne biçiminde verilip buradan, şeriatça bir daha kurtarılması imkanı bulunmayan vakıflara geçmesi oluntusu, hiç bir karşılık olmadan, Türk toplumunun iktisadi-sosyal hayatında kamu malının, özel kişilerce kullanılmasını olağan bir kural haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda kamudan hazineye dolan geliri, en rahat bir yoldan emip duran `**vakıflar**' dediğimiz kurumlar, toplum içinde '**mürtezika**' (rızıklanan; ülufe, mâş sahibi) **adı verilen bir zümreyi büyüte büyüte ağırlaştırıp halkın omuzuna yüklemiştir... Yüzyıldan yüzyıla sayıları kabaran mürfezika dediğimiz yiyici kitle, toplumun ürettiği geliri bu sayede tüketip durmuştu..."**(23)

Vakıf olgusunun arkasına sığınarak, bu yolla mal ve gelir sahibi olanlara bir örnek olarak tekke ve zâviyelerin yöneticisi Şeyh ailelerini verebiliriz. Sözgelimi Kanuni döneminde **Mevlana Vakfı**'nın gelirleri şöyle belirleniyor: 6 köy, 1 mezra, 1 hamam, 14 bağ, 23 hâne ve dükkan, 3 değirmen, 34 tarla, 167 ev, 11 dolap...(24)

Sözde "hayır kurumları" oldukları için Vakıf topraklarda yaşayan reâyânın durumu, ötekilerden daha da kötüdür. Eski kaynaklarda, vakıf arazilerde çalışan köylülerin, buraları terkedip başka yerlere gidemediklerini, gidenlerinse zorla geri getirtildiklerini gösterir sayısız belge vardır. (Vakıflara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Barkan: **Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar** (Türkiye'de Toprak Meselesi) içinde, s. 209-230 ve **İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti**, s. 249-280 konulu incelemeler.)

İster **miri** (timar, zeâmet, has) sayılan topraklarda; ister **mâlikânelerde**, ister **vakıf** arazilerde olsun -küçük ayrımlarla- durumunda değişiklik olmayan **reâyâ** idi. O, işlediği toprakların sahibi değildi ve eldeğiştiren mülke göre sahip ve isim değiştiriyordu: **Timar reâyâsı, Mâlikâne reâyâsı ve Vakıf reâyâsı** gibi.

"Köylü kimin reâyâsı ise öşür ve resmini oraya verirdi. Köylü kendi sipahisinin veya vakfın veyahut mülk sahibinin emrinde olup, kendi elindeki yerleri sürüp ekmekle mükellefti; toprağını bırakıp başkasının toprağına gidemez ve başkasının raiyyeti olamazdı; yalnız köylünün çalıştığı toprak **mülk** iken **vakıf** veyahut **vakıf** iken vakfın inkırazına mebni **sipahiye** verilmiş ise **râiyyet de o suretle toprakla beraber vakıf, mülk veya sipahinin reâyâsı olmak üzere yeni şekle göre ismini değiştirirdi.**"(25)

Halk, Osmanlı toplumunun maddi dokusunu şöyle şiirleştiriyor:

Şalvarı şaltak Osmanlı
Eyeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yiyende ortak Osmanlı

c-Yönetim-Halk Çelişkisinin Yolaçtığı Gelişmeler

Bu noktada dikkatimizi çeken en belirgin özellik, kuşkusuz yine feodal ilişkilerden kaynaklanan devlet memurlarının baskı ve zulmüdür.

Değişik kademelerdeki Osmanlı memurlarının reâyâ üzerindeki ezgi, baskı ve soygunu başlıbaşına bir inceleme konusudur. Bu konuda halk şiiriyle Osmanlı arşivlerinde birbiriyle çakışan sayısız bilgi ve belge vardır.

"Sahâifü'l-Ahbâr" yazarı Müneccimbaşı, 16. yüzyılın son çeyreğine doğru iyice tırmanan çelişki ve gerginliği, "Reâyânın kuvvetli olanları dağlara çıkıp haydut oldular ve yolları set eylediler. Zayıf olanları dahi Kâfiristan'a kaçıp (özellikle İran'a M.B.) memleket hâli (boş) ve harab kaldı" sözleriyle anlatıyor.(26)

Cevdet Paşa da, vezirlerin, eyalet valilerinin ve öteki görevlilerin halka karşı tutumlarını şöyle anlatıyor:

"...Hemen masraflarını çıkarmak ve mümkün mertebe hallerini tanzim eylemek dâiyesiyle fukaranın ellerindekini aldıktan sonra emlâk ve hayvanatını dahi sattırırlar ve âyânlıkları bey ve âyânların zulümlerini terviç edip anlar dahi bir ta-

raftan fukarayı soyarlardı."(27)(*)

Osmanlı Tarihçisi Selâniki, **"Fevkalâde vergiler memleketin vilayetlerinde raiyeleri o dereceye getirdi ki, dünyadan nefret ediyorlar"** sözleriyle bu gerçeği yansıtıyor. Selâniki, **"hâkimlerin ve kadıların memleket raiyelerine musallat olduklarını"** da ekliyor.(28)

Lütfü Güçer, "Beylerbeyiler, sancakbeyleri ve onların adamları, sipahiler, çavuşlar, bölük halkı, kapıcı ve hükümeti temsil eden diğer memurların, kadılar ve nâiplerin, şehirli ve köylü halka yaptığı zulüm ve tâddiler ile adaletsiz muamelelerin imparatorluk kadar eski" ve "bütün memleketi kaplayacak ölçüde geniş" olduğunu belirtir.(29)

Mustafa Akdağ, Osmanlı düzenliğine karşı çıkan emekçilerin, Kanuni'nin "vergi kanunnâmesi"ne yoğun biçimde tepki gösterdiklerini ve ayaklandıklarını belirtiyor. Akdağ, şöyle diyor: **"16. yüzyılda her tarafta, halk ile hükümet memurları arasında anlaşmazlıklar gittikçe büyümekteydi. Reâyâ, özellikle `ekâbir hasları' vergilerini toplayan memurlara karşı ayaklanıyordu.(...) Bazı köyler de, hass-ı hümâyûna ait vergileri vermedikleri gibi, içlerine hiçbir hükümet memurlarını almıyorlardı."(30)**

Silleli Âşık Nigâri'nin şu dizeleri, halkın tepkisini çarpıcı biçimde yansıtıyor:

Bütün malım aldın ey kanlı zâlim
Şikayet ederim Hüda'ya seni
Garip Mecnun gibi perişan hâlim
Şu fâni dünyada ağlattın beni(31)

(*)Kanuni'nin Sadrazamlarından sadece ikisinin servetlerini vermek, bu dönemdeki servet-sefalet çelişkisi konusunda bize bir bilgi verecektir.
*Kanuni'nin Sadrazamlarından **Sinan Paşa**'nın dairesinde binden fazla uşağı bulunuyormuş. Bütün uşaklar, altından kuşak kuşanır, üzerine mücevherli hançer takarlarmış. **Selâniki ve Hammer Tarihleri**'nde, Sinan Paşa'nın ölümü sırasındaki taşınır malları şöyle sıralanıyor: 600 bin kese meskuk kuruş (bir kese beş altın lira) 29 yük değerinde altından yapılmış hançer, gaddare (büyük hançer) ve mihver, 100 kantar (bir kantar 100 kg) altın ve gümüş kapkacak, 1000 kıt'a kadife ve benzeri kumaş, 20 sandık zebercet, 15 inci tesbih, 30 roza elmas, 20 miskal altın tozu, 20 altın ibrik, 1 mücevherli satranç takımı, 7 elmaslı sofra örtüsü, 34 çift altın üzengi, 32 mücevherli altın kalkan, 140 incili miğfer, 120 mücevherli süs takımı, 16 altın sahan, 600 samur kürk, 30 siyah tilki kürkü, 1075 parça kumaş, 900 adet kürk, 61 ölçek inci, 2 elmas gerdanlık, 22 incili eyer takımı, 600 bin duka altını, 2 milyon 900 bin akçe...*
*Yine Kanuni'nin Sadrazamlarından Rüstem Paşa'nın serveti ise **Peçevi Tarihi**'ne göre şöyle: 130 mücevher ciltli olmak üzere 8 bin Kuran-ı Kerim, 5 bin cilt kitap, 170 köle, 2900 halis kan beygir, 1160 deve, 5000 kat hilat ve kürk, 1100 altın başlık, 2000 altın zırh, 500'ü altın 600'ü gümüş kaplı 1100 eyer takımı, 130 çift altın üzengi, 8600 müvevher kabzalı kılıç, 1500 gümüş miğfer, 1000 yük muhtelif meskûkat, 780 bin kese akçe...*
*Pir Sultan Abdal döneminin öteki padişahları II. Selim ve III. Murad dönemi Sadrazamlarının da, devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalıma rağmen bu ölçüde taşınır mallara, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinde sayısız taşınmaz mallara sahip olduklarını (sözgelimi adı geçen Rüstem Paşa'nın 1000 çiftlik, 476 değirmen M.B.) ve bunları vakıf ve temlik yoluyla mülkiyetlerine geçirdiklerini de burada vurgulayalım. (Bkz. Ziya Erkins: **Osmanlı Vezirlerinin Servetleri**, Tarih Konuşuyor, Mayıs-1966)*

Bu soygun, vurgun ve baskıda, yargı yetkisini ellerinde bulunduran kadıların da ötekilerden geri kalmayacakları açıktır. Yine Cevdet Paşa'yı dinliyoruz:

"Kadıların bir kısmının İstanbul'da istihdamları ve bir kısmının da vazifelerini ifaya kâfi ehliyet ve liyakatları bulunmadığından yerlerine aylıkla vekil-nâib göndermeleri âdet olduğundan cahil, soysuz bir takım eşhas sırtlarına birer cübbe geçirerek başlarına sarık dolayarak adalet, makamlarına musallat olurlar ve senede birkaç defa fukaraya tevzi olunan sâliyanenin defter akçesi nâmile birçoğunu kendileri için ayırırlar ve fukaranın sair muhsullerini de türlü hileler ve şeytanlıklarla ellerine geçirirlerdi."(32)

L. Güçer de, "Kadıların bu konudaki fena icraatı beylerbeyiler ve sancakbeylerinden geri kalmamaktadır" dedikten sonra, kadıların, "kanunen tahsile selâhiyetli oldukları **resm-i kısmet, resm-i hüccet ve murasele** akçalarını fazla tahsil etmek için akla gelmeyecek hile ve desiseler" kullandıklarını ve köylülere zulümler yaptıklarını belirtir.(a.g.e., s. 25)

Bilindiği gibi Osmanlı döneminde kasaba ve kaza yönetimlerinde, idari planda **kadı ve subaşının**; askeri plandaysa **alaybeyi ve sipahi kethüdası**nın önemli bir konumu ve işlevi vardır. Kuşkusuz bu, yalnız küçük birimlerde değil, büyük şehirlerde de böyleydi. Hanedanın ya da Divan'ın taşradaki hukuksal temsilcileri olan kadılar, büyük yetkilere sahipti. Birçok nedenle halkla karşıkarşıya gelen kadılar ve "kadılık müessesesi", çoğu kez halkın çıkarlarına ters düşen işlevlerinden ötürü halk şiirinin başlıca yergi ve taşlama alanlarından olmuştur:

Koca başlı Koca Kadı!
Sende hiç din iman var mı?
Haramı helâli yedi,
Sende hiç din iman var mı?

Fetva verir yalan yulan,
Domuz gibi dağı dolan,
Sırtına vururum palan,
Senin gibi hayvan var mı?

İman eder, amel etmez,
Hakkın buyruğuna gitmez,
Kadılar yaş yere yatmaz,
Hiç böyle kör şeytan var mı?(*)

(P.S. Abdal)

(*)M.T. Gökbilgin, kadılık kurumu ile kadıların Osmanlı toplum yaşamında oynadığı önemli rol konusunda şunları söylüyor: "Kadılık müessesesi, şüphesiz ki, orta ve yeni çağlarda, yakın şarkın bütün Türk ve İslâm hükümetlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, daima mühim vazifeler görmüş, devlet hayatında ehemmiyetli rol oynamıştır. (...) Şer'i mesele ve davaları hal hususunda elinde fıkıh kitapları bulunan ve `akvalin asahhı ile amel' etmek mevkiinde bulunan kadı, örfi olan şer'i hükümlerin dı-

Osmanlı döneminde bir Kürt süvarisi. [Kaynak-GLOBUS (Yerküre), Braunsweig, 1863]

---

*şında kalan meselelerde, mesela askeri işler, muhtelif hak ve vazife sahipleri olan dirlik eshabının mâşlandırılması, timar ve zeamet tevcihleri, mahsullerinin tesbiti ile arzı, araziye ve rüsûma müteallik ve sairede ise, `âmmenin menfaat ve maslahatı' herkesten evvel kendilerine mevdû bulunan padişah nâmına ve divan-ı hümâyunun icra vasıtası olarak, onun ferman ve hükümlerine istinat ediyor ve bu türlü vazifeleri görüyordu. Kadılık müessesesine verilen vazifeler arasında, timar ve arazi meseleleri ile birlikte, vergi ve resimlere tâlluk eden mevzuda, mukatâ ve iltizam işleri de bulunmakta idi.(...) Bu misallerden ve izahattan anlaşıldığı üzere, XVI. asırda, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve mali tarihi ve bilhassa taşra teşkilatı, ancak, kadılık müessesesinin vazifeleri ve bu teşkilat içinde oynadığı rolün iyice bilinmesi ile tenvir ve izah edilebilir. Bu arada, şeri'ât ve kanun hükümleri ile birlikte devlet idaresinin ihtiyaç ve tecrübelerine, usullerine göre hareket eden kadı da, bazan müfettiş ve nâzır sıfatlarını da taşıyarak, daima, mukatâ ve iltizam meselelerinde en ehemmiyetli ve selahiyetli bir vazife ifa etmiştir." (Doç. Dr. M. Tayyip Gökbilgin: **XVI. Asırda Mukatâ ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü**; IV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler), s. 433, 434, 444*

II-OSMANLI TOPLUMUNUN İDEOLOJİK-KÜLTÜREL YAPISI

Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kement işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan

Sınıflı toplumların tümünde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ezen ve ezilen sınıflar ve bunların kendine özgü ideolojileri olacağı açıktır. Öteki feodal toplumlarda olduğu gibi, feodal ilişkiler üzerine kurulan Osmanlı toplum yaşamında da dinsel ideolojiler egemendir. Nitekim Osmanlı feodalizminin ideolojisi "ümmetçilik"ti ve ümmetçi düşünce toplum yapısının ideolojik-kültürel dokusunu biçimlendiriyordu. Başka türlü de olamaz, çünkü bu tür toplumlarda bireysel ve sosyal düşünce dinsel bir form içinde gelişir. Özel ve kamu hukukunda dinci dünya görüşü ve dinsel kurallar egemendir. Bu, Osmanlı toplumunda da böyledir, feodal Avrupa toplumlarında da...

Osmanlı İmparatorluğu'nda **"islâmi devlet"** olmanın zorunlu sonucu olarak, **"en büyük kanunun, Tanrı'nın kanunu yani Şeriat"** olduğu görüşü geçerliydi. (1) Bundan ötürü de, Osmanlı dönemindeki kanunların ve uygulamaların temelini, Tanrı'nın kanunu kabul edilen Kuran ve ondan kaynaklanan -sağlan da denebilir- Şeriat oluşturuyordu. Şeriatın Osmanlılar'daki kurumlaşmış biçimi ise Sünnilikti. Yavuz Sultan Selim döneminde Halifeliğin alınmasıyla, Sünniliğin egemen-resmi ideoloji olarak Osmanlı tahtına oturduğunu bilmeyen yoktur.

Yavuz'un Halifeliği silah zoruyla almasının kuşkusuz nedenleri vardı. Herşeyden önce Halifelik gibi dinsel ve kutsal bir zırh giymenin, silah kuşanmanın bir yöneticiye ve temsil ettiği egemen sınıfa büyük bir güç sağlayacağı açıktır. Nitekim, Osmanlı padişahları, din görevlileri ve dinsel kurumlar, bu zırhı ve silahı alabildiğine kullanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen-resmi ideoloji olan Sünnilik Saray çevresi ile taşradaki egemen katmanlar arasında, Mevlevilik daha çok şehir çevrelerinde, Bektaşilik kasaba çevrelerinde, Alevilik ve türevleri ise (Kızılbaşlık, Rafızilik, Babailik, Bedreddinilik gibi heterodoks öğretiler) daha çok kırsal kesimlerde ve İslamlığı seçmek durumunda kalan gayr-ı müslim unsurlar arasında örgütlenmişti.(*)

(*)Abdülbaki Gölpınarlı, Şah İsmail'in atası "Şeyh Cüneyd'in (1460) Suriye, Anadolu, Azerbaycan'daki şii-batıni boyları elde etmek, hatta Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'in yoluna mensup sûfileri yanına toplamak için, şiiliği kabul ettiğini ve bu yüzden Osmanoğulları ülkesinde kalamadığını" söyler. (Bkz. İslam Ansiklopedisi, Kızılbaş maddesi)

*Nazmi Sevgen de, "Anadolu, Suriye ve Irak'tan Şeyh Cüneyd'in yanına müridler toplandığını, bu müridler arasında Şeyh Bedreddin'in arkadaşlarının da bulunduğunu" belirtir. (Bkz. **Safevilik-Şiilik: Doğuşu ve Gayeleri**; Tarih Konuşuyor, Nisan-1968)*

Faruk Sümer ise, "Safevi devletine adını veren Safiyüddin İshak'ın ve sonraki İran hanedanlarının seyyidlikle hiç bir ilgileri bulunmadığını, Safiyüddin İshak'ın atası Firuz Şah'ın Sincar'lı bir Kürd'ün neslinden geldiğini, o dönemlerde İran'daki halkların büyük bölümünün Sünni mezhebine bağlı olduğunu, ilk kez Şeyh Cüneyd'in seyyidlik iddiasında bulunarak kendisini Hz. Ali ahfadından saydığını" söylüyor. Ve ilk kez "Şah İsma-

Şimdiki modern düşünce akımlarının oluşmadığı o dönemlerde ideolojilerin dinsel karakterli olması kaçınılmazdı. Nitekim Anadolu'daki değişik sınıflar, sözkonusu düşünce akımlarını kendilerinin sınıfsal çıkarlarına uyarlamışlar ve tüm eylemlerini dinsel parolalarla yürütmüşlerdir.

Feodalizmin ideolojisi ümmetçiliğin Anadolu'daki yansıması olan Sünnilik, kurumlaşmış düşünce olarak egemen kesimin sömürü ve baskı öğretisi haline dönüşürken; ezilen düşünce olarak Alevilik ve türevleri de (heterodoks inançlar) köylülüğün öğretisine dönüştü.

Bu bakımdan, Aleviliğin **"geçimlikçi üretim biçiminde yoksul köylülüğün öğretisi"** ve **"feodalite içindeki emekçi ideolojisi"** olarak nitelendirilmesi bizce de doğrudur.

"Alevilik inanç sistemi, feodal toplumdaki emekçi kesiminin ideolojisi durumundadır ve köleci toplum biçiminden aktarılan ve feodal toplumda daha da ilerletilen gerçekçiliğin verilerini bağrında taşımaktadır. Bu düşünce kentlerdeki ekonomik ilişkilerce Beştaşilik olarak, kırsal alanlarda ise Kızılbaşlık olarak yansıtılmıştır."(2)

Anadolu'da Sünnilik egemen sınıf ideolojisi olarak -Yavuz'un halifeliği almasından sonra resmen- biçimlendirilip kullanılırken; Alevilik de ezilen sınıflarca zaman içinde bu sınıfların eğilimlerine, özlemlerine uygun bir niteliğe sokulmuştur. Başkaldırılarda da, bu düşünceye ve eğilime dayalı sloganlar geliştirilmiştir. Sözgelimi halk hareketi liderlerinin **"Allah"**, **"Resulullah"**: Peygamber", **"Mehdi:** kurtarıcı", **"Şah"** olarak görülmesi, hatta Anadolu'da bazı **"yalancı Şah İsmail"**lerin çıkması bile bu özellikle açıklanabilir. (Anadolu'da Düzmece Şah İsmail'ler için çalışmamızın ilgili bölümüne bakınız.)

Rıza Zelyut, sorunu şöyle koyuyor: "Geçimlikçi üretim biçiminde, egemen öğretinin dinsel niteliğinin ağır basmasının sonucu olarak yoksul halk yığınları da kendi önderlerini `dinsel niteliklerle' donatmış, yönetici sınıfın yararlandığı uygulama ve bunun kuramını getiren `peygamber'in yerine kendi yol göstericisini geçirmek için onda `peygamberin özellikleri'ni bulmuştur. Görüldüğü gibi, çağında çok ileri sayılabilen bu düşünce, yine de egemen geçimlikçi öğretinin dışına çıkamamaktadır. Baba İshak'a `Baba Resulullah' diyen yoksul Türkmenler, Muhammed'in yerine kendi önderlerini peygamber yaparak yönetici sınıfa karşı onların dünya görüşü içinde karşı çıkmaya çalışmışlardır."(3)

Aslında, Anadolu'daki dinsel görünümlü halk hareketleri, Avrupa'daki benzeri köylü ayaklanmaları gibi özünde sınıfsal mücadeleden başka bir şey değildi. Engels, sözkonusu hareketleri şöyle değerlendiriyor:

---

*il'in, bayrağındaki Anadolu Kızılbaş Türkleri ile kan ve ateş saçarak Şiilik anlayışını İran'daki Sünni halka kabul ettirdiğini" ekliyor. (Prof. Dr. F. Sümer: **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**; Ank. 1976, s. 1-2)*

Anadolu'da, başta Aleviler ve Bedreddiniler olmak üzere çeşitli heterodoks öğreti mensupları arasında sıkı bir diyalog olduğu bir gerçektir. Bizce değişik bölge ve ülkelerdeki topluluklar arasında kurulan bu birliktelik ve kanbağı, özünde sınıfsal temellere dayalı bir dayanışmadır. Nitekim sonradan bu öğretilerin, hem Anadolu'da kurumlaşan Sünnilik, hem de İran'da kurumlaşan Şiilikle ters düştüğünü görüyoruz.

"Onaltıncı yüzyılın dini sanılan savaşları bile öncelikle maddi sınıf çıkarlarıyla ilgiliydi; İngiltere ve Fransa'nın sonraki iç savaşları gibi onlar da (Almanya'dakiler de) sınıf savaşıydılar. Gerçi o günlerin sınıf çatışmaları dini parolalarla sürdürülüyordu, istekleri dini bir perdenin altında gizliydi, ama bütün bunlar sorunun özünü değiştirmez ve o zamanın koşullarıyla kolayca açıklanır."(4)

Engels, başka bir yerde de Ortaçağdaki köylü savaşlarının niteliğini şöyle belirliyor:

"Feodalizme karşı devrimci muhalefet, tüm Ortaçağ boyunca devam etti. Bu muhalefet kendini, koşullara göre kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçiminde gösteriyordu."(5)

Engels'in buradaki değerlendirmelerinin, Osmanlı dönemindeki halk hareketleri için de bütünüyle geçerli olduğu açıktır.

a-Egemenlerin Dinden Yararlanması

Tarih boyunca feodalizme ve despotizme kitle tabanı yaratılmaya ve karabaskı yönetimlerine sağlam temeller bulunmaya çalışılırken, en çok kullanılan araçlardan biri de mezhepler, dinler, daha geniş bir söyleyişle inanç sistemleri olmuştur.

Sınıflı toplumlarda dinsel inançlara damgalarını vuran ve dinsel inançlara kendi çıkarları doğrultusunda bir içerik kazandıran egemen çevreler, hemen her çağda ve dünyanın her yerinde bu kurumları kendi sınıfsal çıkarları için kullanmışlardır. Kitleleri koşullandırmada büyük bir yeri ve etkinliği bulunan bu kurumlar, yine her dönemde egemen üretim ilişkilerine ve mülkiyet biçimlerine uyarlanmış ve devletin politikasına uydurulmuştur.

Çağdaş düşünce sistemlerinin ve değer yargılarının yerleşmediği dönemlerde, bu kurumların önemi daha da büyüktü. Çünkü yönetici kesimlerin başlıca sömürü ve baskı aracıydı o dönemlerde din.

Egemenlerin yedeğindeki din kurumlarının temel göreviyse, karşık düşünceleri ve akımları bastırmak, mevcut toplum düzenlerinin, buna bağlı mülkiyet ilişkilerinin, zengin-yoksul, efendi-köle ayırımının değişmezliği, kaçınılmazlığı inancını yaymak, yerleştirmek, benimsetmektir. Batı feodalizminde bu işlevi yüklenen, Hıristiyan din görevlileri ve kilise, Doğu feodalizminde ve despotizmindeyse islâmi din adamları ve camu olmuş. **Bu kurumlar ve güçler, "feodal düzeni, tanrının istediği bir düzenmiş gibi gösterip korumaya ve onu haklı çıkarmaya"(6) çalışmıştır.**

Bu temel ilkeyi iyi bilen ve bu stratejinin önemini algılayan Anadolu egemenleri, Osmanlı döneminde bu araca alabildiğine başvurdular. Osmanlı tarihleriyle, Mühimme Defterleri ve Şeriyye Mahkemeleri Sicilleri, bunun sayısız örnekleriyle doludur.

Bunun en çarpıcı ve en acılı örneklerinden biriyse, 1514'te Anadolu'da gerçekleştirilen Alevi katliamıdır. Osmanlı Padişahı Yavuz Selim, bir üleşim-payla-

şım ve genişleme kavgasından başka bir şey olmayan Çaldıran Savaşı'ndan önce, emekçi kitleleri yanına alamayacağını anlayınca kamuyu kırbaçlayıp harekete geçirmek ve egemenlerin çıkar savaşına araç edebilmek için, Anadolu'ya gönderdiği memurları aracılığıyla aktif Kızılbaşları **"yediden yetmişe defter ettirmiş"** ve **"Müftü Hamza Efendi, Şeyhülislâm İbn-i Kemal** gibi din adamlarına hazırlattığı fetva ve risalelere dayanarak; -sözde din adına ama gerçekte kendi çıkarları için- 50 binden fazla kişinin yokedilmesi ve binlerce evin tahrip edilmesiyle sonuçlanan kitle katliamına girişmişti.(*)

Bu fetva ve risalelerde, Kızılbaşlar; a-Şeriat ve Muhammed'in sünnetine hakaret; b-İslam dini ve Kuran'ın tahrifi; c-Şeriatın yasakladıklarını mübah kabul etmek; ç-Kuran ve öteki şeriat kitaplarına hakaret ve saygısızlık; d-Osmanlı ulemasını aşağılama ve küçültme; e-camileri tahribetme; f-Ebubekir ve Ömer'in halifeliklerini inkâr etme; g-Muhammed'in karısı Ayşe'ye iftira etmek, sövmek ve islamiyetin öteki kurallarına uymamakla suçlanıyor ve fetvaya şöyle devam ediliyordu:

"...bu zikr olunan ve dahi bunlarun emsâl-i şer'e muhalif kavilleri ve fi-illeri (onların burada sözüedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve eylemleri) **bu fakir katında ve bâki ulemâ-i din-i islâm katlarında (tevâtürle) malûm ve zâhir olduğu sebebden** (Benim ve öteki bütün islam dininin alimleri tarafından açıkça bilindiği için) **biz şeriatün hükmi ve kitâblarımuzun nakli fetva virduk ki** (şeriat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla fetva verdik ki) **ol zikr olman tâife kâfirler ve mülhidlerdür** (onlar kâfirler ve dinsizler topluluğudur) **ve dahi her kimse ki ânlara meyi idüb ol bâtıl dinlerine râzı ve muâvin olalar**, (onlara sempati gösteren, bâtıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar) **ânlar dahi kâfirler ve mülhidlerdür** (onlar da kâfir ve dinsizdir), **bunları kırub cemâtlerin dağıtmak (cem'i müslimanlara) vâcib ve farzdur** (bunları kırıp topluluklarını dağıtmak bütün müslümanların görevidir), **müslimanlardan ölen said ve şehid cennet-i a'lâdadur ve ânlardan ölen hor ve hakir cehennemün dibindedür** (müslümanlardan ölen kutsal şehitlerin yeri cennetin en yüce katıdır, o kâfirlerden ölenler ise hakir olup cehennem dibinde yer tutacaklardır), **bunların hâli kâfirler hâlinden eşedd ve ekbahdur** (bunların durumu kâfirlerin -kitap sahibi Hıristiyan ve Yahudilerin- durumundan daha kötüdür), **zirâ bunlarun boğazladukları ve dahi saydları gerekse doğanla ve gerekse oklie ve gerekse kelb ile olsun murdardur** (bu topluluğun kestiği ya da gerek şahinle, gerek okla, gerekse köpekle avladığı hayvanlar murdardır), **ve dahi nikâhları gerekse kendülerden ve gerekse gayrden alsunlar bâtıldur** (onların gerek kendi aralarında, gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeler muteber değildir) **ve dahi bunlar kimseden mirâs yemek yoktur** (bunlara miras bırakılmaz), **ve bir nahiye ehil ki bunlardan ola Sultan-ı İslâm e'zze'l-lahu ensârehu için vardur ki bunların (ricâilerin kati idüb) mallarını ve nisâlarını guzât-ı İslâm arasında kısmet ide** (sadece İslamın Sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp, mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı

*(*)Bu fetva ve risaleleri ilk yayımlayan ve İdris-i Bidlisi'nin **Selimnâmesi** ile başka kaynaklara dayanarak, katledilenlerin 50 binden çok olduğunu ilk ortaya koyan Ş. Tekindağ'dır. Bkz. a.g.y. s. 51)*

vardır) **ve bunların ba'de'l-ahz tevbelerine ve nedâmetlerine iltifât ve i'tibâr olınmayub kati olına** (ancak bu toplamadan sonra onların tövbe ve pişmanlıklarına inanmamalı ve hepsi öldürülmelidir) **ve dahi bir kimse ki bu vilâyetde olub ânlardan idüği biline ve yahud ânlara giderken tutula katl oluna** (kim ki onlardan olduğu bilinir ya da onlara giderken yakalanırsa öldürülmelidir) **ve bilcümle bu tâyife hem kâfirler ve mülhidlerdür ve hem ehl-i fesaddur, iki cihetden katilleri vâcibdür** (ve bu topluluk hem kâfir ve imansız, hem de kötülük yapıcı olduğundan, iki nedenle de öldürülmeleri vaciptir), **Allahümme ensur men nasared-dine ve ahzel men hazale'l-müslimine,** (dine yardım edenlere Allah yardım eder, Müslümana kötülük yapanlara Allah da kötülük eder.)(7)

Yavuz Selim tarafından Şeyhülislâm İbn-i Kemal'e yazdırılan **"Fî Tekfiri'r-Revâfız:** Rafızilerin suçlanması, yok edilmesi" konulu risalede de (**Risâle li'l-Mevlâ** içinde), şiiliğin, râfıziliğin sünni mezhebince ve şeriatça reddedildiği ve şiilerin öldürülmesinin caiz olduğu kamuya duyuruluyordu.

Osmanlı egemenleri, burada sözde Tanrı ve din adına, ama gerçekte kendi çıkarları için dini ve dinsel kurumları kullanarak 50 binden fazla emekçi Aleviyi katlediyorlardı.

Yeri gelmişken, şeyhülislamların ve öteki din görevlilerinin Osmanlı toplumundaki konumuna ve işlevlerine değinmekte yarar vardır.

Şeyhülislamlar ve öteki din görevlileri, aynı zamanda Halife de olan Osmanlı padişahlarının emir ve fermanlarına dinsel kılıflar uydurmuşlardır. Yavuz Selim'in ünlü Şeyhülislamı İbn-i Kemal ve Kanuni Süleyman'ın ünlü Şeyhülislamı **Ebussûd Efendi** dönemleri, bunun tipik örnekleriyle doludur. Ebussûd Efendi'nin İbn-i Kemal'den ders aldığı biliniyor. Tarihler, İbn-i Kemal'i (muallim-i evvel), Ebussûd Efendi'yi (muallim-i sâni) olarak nitelendiriyorlar.

Sözde, cinlerin de çeşitli sorunlar karşısında danışmanlığını yapan İbn-i Kemal'in günde bin kadar şer'i sorunu cevaplandırdığı belirtilir. Böylece, **"hem inlerin hem de cinlerin müftisi"** olduğu için **"Müfti-s-Sakaleyn"** olarak adlandırılan İbn-i Kemal, yukarda sözünü ettiğimiz risaleyi yayımladığı gibi, Kanuni döneminde daha pekçok konuda etkili ve yönlendirici olmuştur. Şerafettin Turan şöyle diyor: "İbn Kemal, şii propagandasının tesiriyle büyük bir sarsıntı geçirmekte olan Osmanlı ehl-i sünnet tefekkürünü bütün gayreti ile müdafâ etmiş ve Kanuni Süleyman'ı Safevilere karşı mücadeleye teşvik etmiştir."(8)

Osmanlı ulemasının burada sözünü ettiğimiz yaklaşımını ve dinsel kışkırtmalarını hemen her dönemde görmek mümkündür. Sözgelimi, yine günde bin dolayında fetva ve hüküm vermesiyle ünlü Kanuni'nin dinsel danışmanı **Ebussûd Efendi, "Kızılbaş tâifesinin şer'an kıtâli helâl olup, katleden gâzi ve Kızılbaş tâifesinin ellerinde maktûl olanlar şehid olurlar mı?"**SS yolundaki bir soruyu şöyle cevaplandırıyor: **"Olur, gazâ-i ekber ve şehâdet-i azimedir."**(9)

Batıni düşüncelere şiddetle karşı olan aynı kişi, bazı sorular üzerine **Hallacı Mansur ve Bedreddin** gibi mutasavvıfları da, ölümlerinden nice yıllar sonra yeniden şer'i ahkâma göre mahkûm ediyor.

Koyu bir şeriatçı olan Ebussûd Efendi, Kızılbaşlara ilişkin başka bir fetvasında da, Müftü Hamza Efendi ve İbn-i Kemal'in suçlamalarını aynen yineler ve **"bu tâifenin kıtâli sâir kefere kıtâlinden ehemdir"** yani "bu topluluğun katledilmesi öteki kâfirlerin katledilmesinden daha önemlidir" der. (a.g.e., s. 111)

Başta Şeyhülislâm olmak üzere Osmanlı ulemasının yönetim mekanizmasındaki etkisi kuşkusuz bu kadarla bitmez. Onlar, bireyin bireyle ilişkilerini düzenleyen özel hukuktan, devletin bireyle ilişkilerini düzenleyen kamu hukukuna kadar hemen her alanda etkili ve yönlendirici olmuşlardır. Nitekim Ebussûd Efendi'nin, Kanuni döneminde devlet kanunlarını şeriat hükümleriyle "te'lif" ettiği, timar ve zeametlerle arazi rejimine ait esasların bu kişi tarafından verilen fetvalara dayandırıldığı hemen bütün araştırmacıların üzerinde birleştikleri noktalardandır. "Kanuni Sultan Süleyman, eskiden mevcut veya yeni mevzu kanunlar hakkında her türlü itirazın önüne geçmek için Ebussûd Efendi'den fetva almış ve birçok meselelerde olduğu gibi, arazi kanunlarının da şeriatle tezat teşkil etmediğini ilân sadedinde bu büyük fıkıh âliminin salâhiyetine dayanmak istemiş olmalıdır."(10) Güçlü padişahların yanında `destekçi' ve `emirlere şer'i kılıf hazırlayıcı' işlevi yüklenirken, zayıf padişahlar üzerinde oldukça etkili ve nüfuzlu olmuşlardır.(11)

Osmanlı yönetiminde önemli bir konuma sahip olan ulemanın ve din görevlilerinin önayak ve destekçi oldukları konulardan biri de **"sünnileştirme"** politikasıdır.

I. Ahmed üzerinde büyük nüfûzu bulunan **Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendi** adında bir din adamının, **"... ve her köye bir sünni imam nasboluna..."** diyerek Saraya "sünnileştirme" politikası önermesi de konumuz açısından ilginçtir.(12) Aynı kişi, **"içlerinde şeriat ve sünnet eseri"** olmayan ve **"südd-i şeriatı"** yıkmak isteyen muhaliflerin yola getirilmesini de ister.

Osmanlı yönetiminin, esnaf zümresini camiye çekmek için çarşıyı, esnaf dükkanlarını ve arastaları camilerin çevresinde kurmaları da, ayrıca bilinçli bir `sünnileştirme' politikası izlediklerini gösterir. H. Sadi Selen, şunları söylüyor: "İlk zamanlar esnaf zümresi daha ziyade tekke hayatına bağlı kaldığı halde, Osmanlılar bu zümreyi de camiye çekmek için yalnız çarşıyı değil, esnaf dükkanlarını, arastaları da Ulucami etrafında kurmuşlardır."(13)

Bu arada üzerinde durulması ve aydınlatılması gereken noktalardan biri de, Osmanlıların gayr-ı müslim halklara karşı izlediği politikadır. Bazıları, Osmanlıların gayr-ı müslim halkları asimile etmedikleri, tersine onlara karşı son derece hoşgörülü davrandıklarını söylerler. Osmanlıların, egemenlik ve etkinlik alanlarını genişletebilmek için, duruma göre kimi zaman oldukça hoşgörülü davrandıkları doğrudur. Ancak bu, onların başka düşüncelere saygılı olmalarından kaynaklanmıyordu. Başka düşüncelere ne ölçüde saygılı oldukları yukardaki örneklerden bellidir... Bir kez ideolojisi ümmetçilik olduğu için, başka halkları ulusal planda asimile etmesi sözkonusu olamazdı. Ayrıca katı, kemikleşmiş bir şer'i politikanın, aleyhte oluşumlara yolaçacağını bildikleri için şeriatın katı kurallarını her yerde uygulamaya yeltenmemişler, bu bağlamda gayr-ı müslim halklarla -daha doğrusu yöneticileriyle- bir uzlaşmaya girmişlerdir. Osmanlı için aslolan, işbirlikçi yerel yöneticilerin öngörülen vergiyi ya da haracı Saraya göndermeleridir. Yer-

li halk, işbirlikçi egemenlerin eline terk edilmiştir. Bunun içindir ki, Avrupa kıtasındaki Osmanlı sömürge halkları, hem yerel derebeylere hem de Osmanlı yönetimine başkaldırmışlardır.(14)

Yoksa aynı Osmanlı'nın tehlikeli rakip saydığı Safevilere ya da şeri'at karşıtı yerli öğretilere aynı hoşgörüyü göstermemesi, bu çevrelerle ilişkilerde ve mücadelede hep şeri'atın katı kılıcını ve kırbacını kullanması nasıl izah edilebilir?..

*

Osmanlı döneminde şer'i düşünceye aykırı hareket edenlerin cezalandırılma yöntemleri oldukça ilginçtir. Bu durumda olanların; a-küreğe konulmak, b-çoluk-çocuğuyla Kıbrıs'a ya da başka yörelere sürülmek, c-aşırı bulunanları hırsızlık, kâtillik, eşkiyalık gibi suçlamalarla öldürtmek, ç-dini önderleri suda boğdurmak ya da ateşe atmak yoluyla cezalandırıldıklarını biliyoruz.(15)

İran'la ilişkide bulundukları savıyla Kızılbaşların, ya aileleriyle birlikte Kıbrıs, Modon, Koron gibi adalara sürülerek soyutlandıkları ya da hırsızlık, eşkıyalık ve başka suçlar yüklenerek idam edildikleri biliniyor.

Ahmet Refik (Altınay), Rafızilik ve benzeri düşüncedekilere karşı uygulanan yoğun kıyım ve kırımı anlatırken şöyle diyor: **"Rafızilerin (defter idilüb) öldürülmeleri, bazılarının (Kızılırmağa ilka) -yani Kızılırmak'ta boğdurulmaları-, bazılarının (ihrak-ı binnar) edilmeleri -yani ateşe atılmaları- muntazam bir sistem dahilinde tatbik edilmiştir. Rafızileri bulup ortaya çıkarmak için casuslar tayin olunduğu gibi, Bektaşi zaviyeleri de, edilen ihbar üzerine, teftiş altında bulundurulmuştur."**(16)

Osmanlı kaynaklarında, **Alevi, Kızılbaş, Rafızi, Bektaşi, Simavi** (Bedreddiniler), **Işık** (Babailer) öğretilerine bağlı insanların izlendiğine, cezalandırıldığına ve kitaplarının yakıldığına ilişkin sayısız bilgi ve belge vardır. Bu tür izleme, kovuşturma ve cezalandırmaların, Halifeliğin alınmasıyla iyice arttığını, **Pir Sultan**'ın yaşadığı dönemde alabildiğine yoğunluk kazandığını da vurgulayalım. (Sadece 1558-1591 yıllarına ilişkin belgeler için A. Refik'in **Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik** adlı kitabına bakmak, bu konuda bilgi vermeye yeterlidir.)

Osmanlı resmi belgelerinde, bugün olduğu gibi, emekçiler arasında yaygınlaşan düşüncelerin yanısıra çeşitli kitapların izlenmesi, kovuşturulması konusunda da sayısız buyruk vardır. Bu konudaki buyruklarda genellikle, bu kitapların **"şeriata aykırı rafızi kitapları"** olduğu belirtilir ve **"zikrolunan kitaplar her kande ise ele getürüb, mezkûrları habsedüb, vukû üzre yazub arzedesin"** denir.

Onsekizinci yüzyılda Karahisar Mutasarrıfı **Kanyiyici Bekir Paşa**'nın, Emre köyü halkını yukardaki gerekçelerle suçlayarak, köyün tekkesine doldurup yakması da bu ilginç örneklerden biridir.(17)

Osmanlı döneminde egemenlerin dinden yararlanması olgusunu Halife-padişah Kanuni'nin şu şiirinde bile açıkça görmek mümkündür:

Allah, Allah diyelim, sancağ-ı Şahı çekelim
Yürüyüp her yandan Şarka sihapi çekelim

Bulaşıp toz ile toprağa burâhi çekelim
Pâymâl eyleyelim kişverân-ı Surh-serin
Umarım rehber ola bize Ebu-Bekr u Ömer
Ey Muhibbi yürüyüp Şarka sipahi çekelim.(18)

Görülüyor ki, din ve dinsel kurumlar, çeşitli toplum olaylarında ve devletlerarası sorunlarda sürekli olarak bir **"itme"** öğesi olarak kullanılmıştır.

Kuşkusuz bu, yalnız egemen düşünce için sözkonusu değildir. Yukarıda vurguladığımız gibi, muhalefet güçleri de taleplerini dinsel, inançsal temellere, gerekçelere bağlıyorlardı. Bu konuda yapılan kişisel açıklamalar, kitlelere yollanan mektuplar ve ortaya salınan şiirler hep inançsal, dinsel motiflerle örülüdür. Bunun şiirsel planda en güzel, en çarpıcı örneklerini verenlerin başındaysa kuşkusuz **Pir Sultan Abdal** gelir.

19. yüzyıl başlarına ait bir Bektaşi Dervişi resmi. [Kaynak-Jürgen W. Frembgen: Derwische , Du Mont Buchverlag, Köln, 1993]

Bektashi-Derwisch mit geschultertem Löwen, volkstümliches Aquarell, Anfang des 19. Jh. (Turkei)

b-Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Safevilere Yönelme, Sığınma Nedenleri

Osmanlı-Safevi mücadelesinin, temelde bir paylaşım ve genişleme mücadelesi olduğu açıktır.(*) Ancak bu gerçek amaç, her zaman dinsel bir örtüyle gizlenmeye çalışılmıştır. Bu çarpıcı gerçeği, Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde İstanbul'da bulunan (1.1.1578-3.3.1581 tarihleri arasında) **Salomon Schweigger'in Seyahatnâme**'sinde de açıkça görmek mümkündür. Schweigger, İstanbul'dayken, 23 yıllık bir aradan sonra 1578'de, Pir Sultan'ın yaşamıyla da yakından ilgili olduğuna inandığımız İran seferi açılmıştır. İran Şahı Tahmasb ölmüş (15 Mayıs 1576), İran'da karışıklıklar egemendir. Hemen bütün tarihçiler, **1555 Barış Anlaşması**'ndan sonra Osmanlılar'la Safeviler arasında hiç bir ciddi olayın çıkmadığını, Tahmasb'ın ölmesi üzerine Safevi tahtında meydana gelen boşluk ve taht kavgalarından yararlanmak isteyen Osmanlıların bu seferi düzenlediklerini vurgularlar.

Yine aynı kaynaklar, Osmanlı Hükümetinin, İran'la fiilen savaşa girmeden önce Anadolu'da **"Kızılbaş tâkıybâtını şiddetlendirdiğini"** belirtiyorlar. (Bkz. Kütükoğlu, s. 10) Aynı zamanda 1555-1578 yılları arasında süren (Kanuni'nin son yılları, II. Selim ve III. Murad'ın ilk yılları) barış dolayısıyla üzerinde yeterince durulmayan çeşitli ihbar ve şikayetlerin, 1578 savaşı öncesinde yeniden yoğun biçimde gündeme getirildiği ve **"sulh sebebiyle tecziye edilemeyenlerin"** cezalandırılmaya başlandıkları görülür. (a.g.e., s. 22) Bu arada, Rum (Sivas yöresi) eyaletindeki Kızılbaşların tasfiye edilerek cezalandırılması konusunda da Osmanlı Hükümetiyle Rum Beylerbeyi arasında yazışmalar yapıldığını görüyoruz. (a.g.e., s. 11) Yukarı Canib'e (Kızılbaş İran) ilgi ya da bağlılık gösterdikleri gerekçesiyle cezalandırılması istenen bölge, kuşkusuz yalnızca Orta Anadolu ile sınırlı kalmıyor, Doğu bölgelerine de (Kürdistan) bu konuda çeşitli buyruklar gönderiliyor (Urfa, Halep, Musul, Şam, Siverek vs. gibi. Kütükoğlu, s. 9) Nitekim bu buyruklarda, bazı Kürt beylerinin Safevi yönetimine geçmesi ve "Ekrâdı idlâl edip fitne ve fesadın büyümek istidadında) olması, açıkçası sınırdaki çözülmenin yoğunlaşması üzerine önlem alınması gerektiği vurgulanıyor, ama savaşın gerekçesi yine de **"İslamı (şeriatı) korumak, zındık ve mülhidleri temizlemek"** olarak yansıtılıyor. Kütükoğlu, resmi belgelerden çıkarak Osmanlıların 1578 Savaşındaki politikasını şöyle özetliyor. **"... Müfsid-i mezburun vefatı vaki olmağla** (II. Şah İsmail'in ölmesiyle), **zındık ve mülhidlerin İran'dan temizlenmesi murâd olunup** (dinsiz ve sapmışların İran'dan temizlenmesi murat olunup), **Şahın ölümü muhakkaksa `melâhide hükûmete kimseyi nasb eylemeden ve ayaklanmadan'** (dinsiz Kızılbaşlar hükümete kimseyi atamadan ve ayaklanmadan), **beylerbeyiliklerindeki askerle İran'dan zaptı mümkün olan yerleri zabt edip, muhafazasına adam koyup, mümkün olmayan yerlerin tahrip, ele geçen mülhidlerin kılıçtan geçirilip mallarının yağma edilmesi ve fakat `cenge**

(*)Çünkü Şah İsmail Safevi devletini kurduğunda, batısında en büyük rakibi Osmanlılar'dı; Osmanlılar'ın doğudaki en büyük rakibi ise Safeviler'di. Bunun içindir ki, Yavuz Selim-Şah İsmail, Kanuni-Şah Tahmasb dönemleri, iki İmparatorluğun kesişme bölgesinin (Kürdistan ve çevresi) karşılıklı olarak tahrip, yağma ve talan edilmesiyle geçer. Bu dönemde karşılıklı sayısız baskın, yağma ve talana sahne olur bu bölge, İpek yolu ticaretini ve önemli ipek merkezlerini ele geçirme, temel amaçlardan biridir.

mübâşeret etmeyen reâyaya târruz' olunmaması (savaşa karışmayan köylülere saldırılmaması) **emredilmiştir."**(19)

Sınırdaki çözülmeler üzerine telaşa düşen Osmanlı yönetimi, eyaletlere gönderdiği başka bir buyrukta da, sancakları içinden İran'a gitmek isteyenlerin tutuklanması isteniyor, öte yandan **"rafz u ilhâdı ihtiyar etmenin esâsat-ı İslâmiyeye mugayir olduğu** (Kızılbaşlığı ve Kızılbaşları seçmenin İslamiyetin esaslarına ters düştüğü), **gayret-i İslâm ve hâmiyyet-i dindari mucebince devlet hizmetinde bezl-i makdûr etmeleri** (İslâmiyet gayreti ve dindarlığın verdiği yardımla devlet hizmetinde Tanrı için mücadele etmeleri) **telkin"** ediliyor. (a.g.e., s. 20) Aynı buyruklarda Safevi tarafından bu yana (Osmanlılara) geçişlerin özendirilmesi de isteniyor ve **"Kızılbaş beylerinden bu yana geçenler, Kızılbaş memleketinden ne kadar yer fethedebilirlerse, kendilerine ve kendilerinden sonra oğullarına buraların ülke tarikiyle inâyet olunacağı"** duyuruluyor. (a.g.e., s. 23) **"İran'dan bu tarafa ubûdiyet gösterip gelmek isteyenlerin teşvik ve tergib edilmeleri"** sık sık istenen buyruklarda; **"rafzı ihtiyâr edüp İran'a gitmek isteyenlerinse, kendilerine (sancak tarikiyle) ülkeler verilerek caydırılmaları"** öğütleniyordu.

1578 İran seferinin serdarı Lala Mustafa Paşa da, sefere çıktıktan sonra önceki iran seferleri için verilen fetvaları hatırlatarak Safevi yönetimini tehdit eder. (a.g.e., s. 50) Sefer konusunda Lala Mustafa Paşa'ya verilen resmi buyrukta da, Çaldıran seferi dolayısıyla Müftü Hamza Efendi tarafından verilen fetva hükümleri aynen tekrarlanır ve **"... gayret-i din-i mübin ve şeri'atu'l-mürselin muktezâsınca ol gürûh-ı mekrûhun"** Allah'ın yardımıyla ortadan kaldırılması ve yola getirilmesi için bu seferin düzenlendiği öne sürüldükten sonra; amacın **"mâl ü menâl"** olmadığı, sefer başarıyla sonuçlandıktan sonra mal ve ganimetlerin gazi kulları arasında paylaştırılması, memleket ve vilayetlerin ise Padişah mülkü olarak uygun görülecek kişilerin kullanımına verilmesi istenir.(20)(*)

---

*(*)Lala Mustafa Paşa komutasındaki 1578 İran Seferi'ni doğrudan işleyen tarih çalışmalarında (bkz. Kütükoğlu: a.g.e., Ş. Turan: **L.M. Paşa Hakkında Notlar** vb.); 1578 Seferine ilişkin herhangi bir fetvadan söz edilemez, üstelik Kütükoğlu, herhangi bir fetva verilmediğini savunur. Oysa, zamanın Şeyhülislâmınca sefer öncesinde verilen fetvaya, Gelibolulu Mustafa Âli'nin **"Nusretnâme"**sinin 9, 10, 11 ve 12'nci varaklarında yer verilmiştir. Bu konuda verilen fetva, İbn-i Kemâl'le Ebussûd Efendi'nin fetvalarının bir bileşimi niteliğindedir. Fetvayı tümüyle vermeyi gereksiz buluyorum. Fetvada, daha önce sözkonusu ettiğimiz fetvalardaki iddia ve suçlamalar aynen tekrarlanmakta ve hüküm bölümünde; "Kızılbaş tâifesinin şer'an katlinin helâl" olduğu, üstelik bu tür katlin "gaza-i kebir ve şehâdet-i azime" olduğu ve "bu tâife kıtalinin sâir kefere kıtalinden ehem" olduğu vurgulanır.*

Görüldüğü gibi, sefer öncesinde Lala Mustafa Paşa'ya verilen emirle, buradaki Şeyhülislâm fetvası tamamen çakışmaktadır. Bu iki hükmü elinde bulunduran Osmanlı Serdarı'nın, Sivas da aralarında olmak üzere Sefer sırasındaki uğrak yerlerinde bazı tasfiye hareketlerine girişeceği kolayca tahmin edilebilir. Hele Düzmece Şah eylemi gibi bir gerekçesi de olunca...

*Nitekim, Osmanlı yönetiminin, tıpkı 1514 Çaldıran Seferi öncesinde olduğu gibi 1578 Seferi sırasında da Anadolu'da bir Alevi katliamına girişme eğiliminde olduğu, ancak Rum (Sivas yöresi) Beylerbeyi'nin **Bilcümle Kızılbaşların hakkından gelindiği takdirde külli telef-i nefs olmak lâzım geleceği"**ni bildirmesi üzerine, geniş çaplı bir katliamdan vazgeçilerek, aşırı bulunanların Kıbrıs'a sürülmesiyle yetinildiğine, halife niteliğindekilerinse katledildiğine ilişkin resmi kayıtlar vardır. (Bkz. Kütükoğlu, s. 11)*

Pir Sultan Abdal'ın yaşamıyla yakından ilgili olduğuna inandığımız 1578 İran Seferi dolayısıyla verdiğimiz bu örnekler, İslamiyetin yöneticilerce kullanılması olayının Osmanlı-Safevi ilişkilerinde açıkça kendini gösterdiğini ortaya koyuyor. Bu bakımdan, sözkonusu sefer sırasında İstanbul'da bulunan **Schweigger**'in şu saptaması, Osmanlı-İran ilişkilerini çok özlü ve çok çarpıcı biçimde sergiliyor:

"Bu harbin sebebi Türkler ile İranlılar arasındaki, karşılıklı olarak mevcut olan eski bir kine dayanır. Birbirlerini hükümranlık ve kudret hususunda kıskanırlar. Çünkü biri diğerine tefevvuk etmek (üstün gelmek M.B.) **ister, biri diğerinin kuvvetine gıpta eder, her biri diğerine üstün olup onu idaresi altına almak ister. Her iki taraf da bu gıptayı çok mâhir bir şekilde dini kisve altında saklayabilirler."**(21)

İslama ve Şeriata düşman olmakla suçlanan Safevilere karşı savaş durumunda her türlü aşağılamanın yapıldığını; anlaşma durumundaysa, Kuran'daki çeşitli âyetlere dayanılarak barış için gerekçeler yaratıldığını görüyoruz.

Sözgelimi Yavuz Selim döneminde doruk noktasına varan ve onbinlerce kişinin hayatına maledilen Osmanlı-Safevi çekişmesinden sonra 1555 Barış Anlaşması'nın imzalanması aşamasında, Kuran'daki bazı âyetler dayanak gösterilerek şöyle deniliyor: **Padişah ve hükümdarların ananesi, aralarında sulh sağlamak olduğu için, sulh anlaşmasının imzalanması islâm dinine uygun ve Müslümanların menfaatinedir."**(22)

Yine Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde tanık olunan Kanuni'nin oğlu **Şehzâde Bâyezid** olayı da, Osmanlı-Safevi ilişkilerinin içyüzü konusunda bize ilginç bilgiler sunuyor. Bir kez Şehzâde Bâyezid'in 1562'de İran'a sığınması olayı, Şah Tahmasb'ın kardeşi Şirvan Valisi Elkas Mirzâ'ın, ağabeyisiyle anlaşmazlığa düşerek 1547'de Osmanlılara sığınmasından sonra üst düzeydeki en önemli sığınma olayı oluyor. Bu olay, yönetimlerin kişisel çıkar ve taht uğruna yeri gelince nasıl işbirliği yaptıklarını göstermesi açısından öncelikle önemlidir. Ayrıca bu olay, dinin kötüye kullanılmasının ilginç örneklerinden birini oluşturuyor.

Bilindiği gibi Kanuni'nin iki oğlu Şehzâde Bâyezid'le Şehzade Selim arasında taht kavgası vardır. Lala Mustafa Paşa'nın desteklemesi ve yönlendirmesi sonucunda Kanuni'nin Selim'den yana tavır takınması üzerine, Bâyezid köşeye sıkışıyor ve kellesini kurtarmaya çalışıyor. Bâyezid, daha Amasya'dayken de, **"Üzerime asker gele, Şah'a giderem"** diyor.(23) Bâyezid'in kavga nedeni açıkken, Selim'in yanında yer alan Kanuni, oğlunu tasfiye etmek için yine dini kullanıyor ve Şeyhülislamı Ebussûd Efendi ile öteki ulemaya fetva hazırlattırıyor. Fetvalarda, Bâyezid ve yandaşlarının **"katllerinin şer'an helâl"** olduğu belirtiliyor. (a.g.e., s. 110-111)

Bâyezid için tek kurtuluş yolu, Osmanlıların din düşmanı(!) Safevilere sığınmaktır ve o da bu yolu seçiyor. Ancak bundan sonra Bâyezid ve adamları, Osmanlılar'la Safeviler arasında tam bir pazarlık ve ticaret konusu oluyor.

Başlangıçta, Lala Mustafa Paşa, Şehzâde Selim ve Kanuni'nin; Şehzade Bâyezid'in kendilerine teslim edilmesi yolundaki istekleri, Safevi yönetimince

geri çevriliyor.(*) Safeviler buna gerekçe olarak da, Osmanlılara teslime kalkışıldığı takdirde Bâyezid'in **"Kürdistan ve Bağdat semtlerine varup fitne ve fesad"** eyleyerek Osmanlıların başına yeni gaileler açabileceğini -bu arada tabii kendilerinin de-göstererek Şehzadeyi tezlim etmiyor, üstelik kendisine güvence de veriyorlar.

Ancak bir takım pazarlıklardan sonra, Tahmasb, Bâyezid'i "külli ihsan" karşılığında Selim'in adamlarına teslim edebileceği yolunda Kanuni'ye mektup yazıyor, o da buna olumlu yanıt veriyor. Kanuni'nin yanıtında; Bâyezid ve oğullarının teslimi karşılığında, kendisi tarafından 900.000 ve Selim tarafından da 300.000 altın verileceği, ayrıca Kars kalesinin de kendisine bırakılacağı bildiriliyor. Kısaca, Bâyezid ve oğullarının, para karşılığında ortadan kaldırılması konusunda gizli anlaşma yapılıyor. Tahmasb, ayrıca iran'dan kaçıp Osmanlılara sığınmaların önlenmesini ve **"İranlılar'a karşı (edebden haric bazı evza'ı)** -bazı ahlakdışı tutum ve davranışları- **görülen Van Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa"**yı şikayet ederek, görevden alınmasını istiyor. Bunun üzerine Kanuni, Lala Paşayı bu görevden uzaklaştırıyor. (Harisliği ve Kızılbaşlarla çelişkileriyle tanınan Lala Mustafa Paşa'nın sonradan Serdar olarak İran Seferine gönderilmesi bu açıdan anlamlıdır.)

Sonradan Kanuni'nin yerine tahta geçecek olan Şehzade Selim (II) de "tarafların rahatı için Şehzade Bâyezid'in oğullarıyla birlikte katledilmesinin uygun olacağını" Tahmasb'a bildiriyor. (a.g.e., s. 152) Tahmasb da, Şehzâde Selim (II)'den barış içinde yanyana yaşanacağına ilişkin bir "ahidnâme" alıyor.

Tüm bu pazarlıklardan sonra Şehzade Bâyezid ve oğulları, 1562'de Kazvin'de katlediliyorlar; Anadolu'da çıkan muhalefet üzerine taraftarları da te'dip ediliyor.

Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz, Şah Tahmasb'ın III. Murad'a "Cülus Tebriki" ve karşılıklı armağanlaşmalar da, konumuz açısından ayrıca ilginçtir.(24)

Schweigger'in de dediği gibi, Osmanlıların ve Safevilerin birbirleri üstünde egemenlik kurma, birbirlerinden insan ve toprak kapma çabalarını dinsel bir örtü altında sürdürdükleri açıktır. Barış dönemlerinde bile, iki toplumun birbirine kuşkuyla baktıkları, kutlama amacıyla gelen Safevi elçilerinin yolda halkla ilişki kurmamalarına büyük özen gösterildiği görülüyor. Ayrıca, bu dönemlerde **"Yukarı Canib'e (iran) firar edenlerin sulh şartlarına göre kayd u bendile iadesi"** isteniyordu.

Ancak, bütün önlemlere karşın Anadolu'dan İran topraklarına kitlesel ya da bireysel akışlar durdurulamıyordu. Burada üzerinde durulması gereken konu şudur: Acaba Osmanlılar, Safevi egemenliğindeki halka genellikle nüfuz edemezken, neden Anadolu'daki halk kitleleri "Şah"lık yönetimine yakınlık duyuyor ve o topraklara akıyordu?

(*)Lala Mustafa Paşa'nın; Şehzade Selim'e taht, kendisine sadaret makamı anlaşması içinde II. Selim'le işbirliği yaparak, Şehzade Bâyezid'i babasına karşı isyana teşvik ettiği söylenir. (Bkz. Ş. Turan: Selim - II maddesi, İslam ans. Cilt; 10. s. 43

Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, İran'a sefer açılmasının sakıncalarını Padişaha aktarırken; **"Diyâr-ı Acem meftuh olsa dahi** (İran fethedisle bile) **reâyâsı bize raiyyet olmadığı kabul etmez** (halkı bizim reayamız olmayı kabul etmez)" diyor.(25)

Bizce bundan daha önemlisi, Osmanlının tüm baskı ve sindirme hareketlerine karşın, halkın mücadeleden geri durmaması ve Safevilere bir destekçi -kimi zaman bir kurtarıcı- gibi bakar duruma gelmesidir.

Ahmet Refik (Altınay), bu oluşumu şu gerekçelere bağlıyor;

"Şah İsmail'in zuhuru, rafiziliğin temayülünü bariz bir şekilde gösterdi. Fakat kabahat gene Osmanoğullarında idi. Fatih, Anadolu'yu Osmanlı ülkesine katmıştı. Fakat halk refah ve sâdet nimetinden mahrumdu. Yüce dağlar ortasında tekâlif-i örfiyye ve şâkka (geleneksel ve ağır vergiler) **ile mustarip olan halk, kendine dinde bir ilticagâh** (sığınak) **buluyor, Şeyh Safi'nin neslinden İran'da saltanak süren Şah İsmail'in istilâ hırsıyla meşbu dini kudretine iman ediyordu."** (26)

Akdağ da, 16. yüzyılda levent ve sekbanların bu kitlesel akışa katılmalarını şöyle değerlendiriyor;

"İran'da Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail, şahlık tahtını ele geçirmek üzere 1499 sıralarında harekete geçerek yamacmdakilere karşı gerekli güçleri toplamak üzere Anadolu'daki kızılbaş mezhepli Türklere de başvurduğunda, geçim zorluğunun bunalttığı pekçok levent, görünüşte inanç gayreti gerçekte ise yeni bir ekmek kapısı açıldığı umudu ile dizi dizi bölükler kurarak doğuya akmaya başlamışlardı.(27) (*)

A. Refik'in ve Akdağ'ın yaklaşımları birçok yönüyle doğru olsa da, bence, sorun epeyce daha geniş boyutludur.

I- Safevi devletinin kuruluşu ve gelişmesi aşamalarında göçebe topluluklardan ve özellikle anadolu Kızılbaş Türkmenlerinden çokça yararlanılmıştır. Şah İsmail, köken bakımından Anadolulu boy ve uluslardan **Ustacalu, Şamlu, Rumlu** (Sivas yöresi halkı), **Musullu, Tekelü, Bayburdlu, Çapanlu, Karamanlu, Dulkadırlu, Varsak** (Farsak), **Afşar, Kaçar ve Karacadağ** halklarını (sufilerini) çevresine toplayarak; kendilerine yönetimde önemli görevler vermiş ve öteki halkların yanısıra bunların da desteğiyle 1500'de Azerbaycan'ı, 1507'de Diyarbekir'i ve 1508'de Bağdat'ı alarak Akkoyunlu Devletine son vermiş, yerine Yakındoğu'nun en büyük devletlerinden birini kurmuştu. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için, İskenden Beg Münşi Türkmen'in **"Tarih-i Âlemâra-yı Abbasi"** adlı eseri ile F. Sümer'in **"Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü"** adlı eserine bakılabilir.)

Şah İsmail'in babası **Şeyh Haydar** döneminde de durum aynıydı. Şeyh Haydar'ın yandaşlarının çoğunluğunu Anadolu'nun yoksul insanları oluşturuyordu. Prof. Faruk Sümer, "Şeyh Haydar'ın müridleri Anadolu'nun yoksul insanla-

(*)Sipahilerin huzursuzluğu ve İran'a yönelme olayları için ayrıca bkz. Ö.L. Barkan; Türkiye'de Toprak Meselesi; s. 825-827

rından idiler. Aralarında `beğ' sıfatında ancak birkaç kişi vardı. (...) Sefere çıktığında onbin kişilik müridler ordusundaki askerler yoksul giyimli olup, bir kısmının atı, bir kısmının da silahı yoktu" diyor.(28)

Başlangıçta Şah İsmail ordusunun da bu özelliği, ayrıca Anadolu'dan gidenlere çeşitli payeler ve gelir kaynakları verilmesi, Anadolu halkı üzerinde özendirici bir etki yapmış ve halkın bu topraklara akmasına yolaçmıştır.

Bu özendirici tavırların, **I. Şah İsmail**'e göre çok daha silik bir kişilge sahip olan, yerli halkça da pek benimsenemeyen ve iktidarda ancak iki yıl kalabilen (1576-1578) **II. Şah İsmail** döneminde de görüldüğü anlaşılıyor. "Şah... bu cânibden yanına varanlara istimâlet verip (gönül alma, vaatte bulunma) Gazvin'e göndermek niyyet ettiğini şimdiye değin sulh u salâha mugayır bir vâz' olmayıp lâkin Ekrâd'dan (Kürtlerden) ve gayriden varıp ve sâireden dahi ol cânibe varanlara istimâlet vermekle bâis-i fitne ve fesâd olduğun... (29)

II. Şah İsmail'in, 1578'deki Osmanlı saldırısı karşısında, kitleyi hoşnut edebilmek için kendisine ait has'ları dağıtması da, konumuz açısından ayrıca ilginçtir. (Kütükoğlu, a.g.e., s. 43)

Rıza Zelyut, konuya Pir Sultan olayı açısından yaklaşarak, Osmanlıların doğu politikasını şöyle değerlendiriyor: "Osmanlıların Doğu'ya yönelik siyaseti; Kürt kabileler üzerinde egemen olmaya dayanıyordu. Bu siyaset, aynı amacı güden Safevilerin amacıyla çatışıyordu. Yavuz Sultan Selim, Bitlis Emiri Şeyh İdris'i kullanarak, İslamiyet adına Kürt aşiretlerini Alevi-Sünni diye ikiye ayırdı. Bu ayırım günümüze değin sürüp geldi. Bundan sonra bölge Osmanlı egemenliğine girdi. Aynı yöntemi iç politikada kullanan Osmanlılar, yoksul köylülüğü birbirine kırdırarak yönetimlerini sürdürmek istiyorlardı. Ama bütün 16. yüzyıl boyunca ortaya çıkan isyanlarda, Alevilerin yanı sıra pekçok Sünni yoksul köylü de yer aldı. Bu yüzden Pir Sultan'ı yalnız Alevilerin ozanı saymak yanlıştır. Pir Sultan 16. yüzyılda tüm emekçilerin ozanlığını yapmıştır."(30)

Osmanlıların Doğu (Kürdistan) politikası gerçekten ilginçtir. Sözgelimi Osmanlı yönetimince Van Beylerbeyine gönderilen bir gizli emirde; Selemâs ve Urumiye'nin elegeçirilmesi konusunda Van, Hakkari ve Beradost Beylerinin görevlendirilmesi istenirken; İran tarafından herhangi bir başvuru olursa, sorunun **`Ekrâd Beyleri'**ne atılması tenbihleniyor. (Bkz. Kütükoğlu; s. 24-25)

Kısaca, Osmanlıların ve Safevilerin Kürt Beyliklerine yönelik politakası sürekli olarak `kötüye kullanma' temeli üzerine dayandırılmıştır.

Yukarda da vurguladığımız gibi, Osmanlı yönetimi hemen her dönemde olduğu gibi bu aşamada da, İran'dan bu tarafa gelmeleri özendirmeye çalışmış, İran'a gidenlerinse katledilmesi yoluna başvurmuş, ancak istediği hedefe hiç bir zaman ulaşamamıştır. Çünkü yoksul kitleler için Osmanlılar hemen her zaman **itici**, Safevilerse **çekici** olmuşlardır.

Osmanlı tarihçisi **Hoca Sadettin**, Anadolu'da kendilerini kimsenin adam yerine koymadığı işsizlerin oraya gidip **"tuman beğleri"** olduğunu ve haddinden çok itibar bulduklarını söylüyor ve şöyle devam ediyor: **"... İşiden çıkdı gitdi...**

Yerden ayrılub terkidüb çiftin-çubuğun dağıttı. Âna varan, beğler olurmuş deyü zikrolan tâigeden kalanları dahi kemân-ı intikâmı kurmuşlardı."(31)

Osmanlı tarihleri bu akan kitleleri kötülemek için çeşitli aşağılayıcı nitelemelrde bulunurlar. Tarihçilere göre bunlar, **"bakâya-yi eşkıyâ-yı Haydariyye"** (Haydariye eşkıyasının kalıntıları), **"mülhid-meşreb ve râfızî-mezheb", "eşkıyâ-yı Rum ve gümrâh"** (yolunu sapıtmış) kişilerdir.

Anadolu'dan İran topraklarına bu yoğun akış, çeşitli manzum eserlere de konu olur. Bir beyitte şöyle deniyor:

Türkler terk edip diyârların
Sattılar yok bahaya davarların

Bu kitlesel akış öylesine yoğunlaşıyor ki, II. Bâyezid'den başlayarak Osmanlı yöneticileri akışı durdurmak için çeşitli önlemler almak zorunda kalıyorlar.

II- Aslında Anadolu'da Alevilik geniş bir kitle tabanına sahiptir. 16. yüzyılda Anadolu'da bulunan bir Viyanalı tüccar, Anadolu halkının dörtte-üçünün Alevi inançlı olduğunu söylüyor. (32)

Osmanlı kaynakları da bu görüşü doğruluyor: **"Ol bed-nihâdın** (Şah İsmail'in) **ecdadının hulefâ-yı bed-râyi ile Anatolı'mn ekser yerleri doluydu."** (Sümer: a.g.e., s. 27)

Ali bin Abdullah adında bir Osmanlı görevlisi, Yavuz Selim'e sunduğu bir arizada (raporda); **"... İşde bir zaman geldi kim Rum memleketinin halkının çoğu Erdevil olub kâfir oldu"** diyor.(33)

"Gazavât-ı Sultan Selim"de ise şöyle deniliyor:

Başa tâc aldı vü çıkdı ol ferid
Âlem ehli serbeser itti mürid
Şimdi Rum içre müridi çokdürür
Âna meyletmez vilâyet yokdürür.
(Sümer: a.g.e., s. 26)

Özetle söylemek gerekirse, Anadolu'da çok geniş bir Alevi taban bulunuyordu ve **bu taban, Osmanlı'dan çok Safevi yöneticilerini** -hem ekonomik hem inançsal nedenlerle- **kendilerine yakın buluyordu.**

III- Özelikle Yavuz'un Halifeliği savaş yoluyla alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda sünniliği resmi ideoloji haline getirmesi, Saray'la halk arasındaki inançsal-düşünsel çelişkiyi daha da artırmıştır. Öte yandan Şah İsmail'in de şiiliği egemen inanç yapması, Anadolu Alevilerinin oraya daha da yakınlaşmasına yolaçmıştır. Osmanlı ile ters düşen kitleler, Şah yönetimine bir dayanak gözüyle bakmışlardır.

Burada önemli bir nokta üzerinde durmak istiyorum. Kuşkusuz Şah İsmail

de, topraklarını genişletmek amacıyla Anadolu halkından yararlanmaya çalışmış, kimi zaman bunda başarılı da olmuştur. Fakat Şah İsmail'in bir temsilcisi gibi gösterilen Şah Kulu'nun, eylemi sırasında **"Şah öldü, onun mülkü de bana kaldı"** biçiminde propaganda yapması ilginçtir ve eylemin halkın ihtiyaçlarından kaynaklandığını gösterir. Ayrıca, sonunda yenilen Şah Kulu taraftarlarının İran'a giderken 500 kişilik Safevi kervanını vurması ve mallara elkoyması da, -ki sonradan Şah İsmail bunlardan elebaşı kabul ettiği birkaçını idam etmiştir- anlamlıdır.(34)

IV- Şah İsmail ve sonraki Şahların, Anadolu'dan gidenlere çeşitli payeler ve dirlikler verdiğini belirtmiştik.

Ayrıca Şah Tahmasb dönemini değerlendiren tarihçiler, onun "kumarhane ve meyhaneleri kapattığını, sâdât ve fukaraya (seyyitler, ulular ve yoksullar) ilgi gösterdiğini, vergileri hafiflettiğini, imar hareketlerinde bulunduğunu"(34) belirtiyorlar.

Bu gelişmeler de, halk üzerinde özendirici etkiler yapabilir.

V- Şah İsmail **"Hatayi"** mahlasıyla yazdığı ustalıklı Türkçe şiirleriyle, özellikle alevi halk üzerinde oldukça etkili oluyordu. Üstelik günaşırı sınırları değişen Osmanlı-Safevi ülkeleri arasında geçişmeler de çok oluyordu. (Yani bazılarının sandığı gibi bugünkü kesin sınırlar yoktu. Yalnızca büyük seferler ve savaşlar sırasında değil, barış içindeyken de vilayetlerin, kazaların, kasabaların, köylerin, yaylakların, kalelerin eldeğiştirdiği her zaman görülmüştür. Doğrudan Osmanlı-Safevi ilişkilerini inceleyen çalışmalarda bu gerçeği rahatlıkla izleyebiliriz.)(*)

Sözgelimi **Şah İsmail**, II. Bâyezid döneminde, onun resmi iznini de alarak tüm Doğu ve Orta Anadolu'yu gezmişti.

(*)Doğrudan Osmanlı-Safevi ilişkilerini inceleyen basılmış ve basılmamış doktora, doçentlik ve bağımsız çalışmaların kısa bir dökümünü şöyle yapabiliriz:

*Dr. Ahmed Asrar:**Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslâm Alemi**; İst. 1972*

*Ali Ekber Diyanet: **Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**; İst. Ed. Fak. Tarih Bl.*

*Dr. Ali Ekber Diyanet: **İlk Osmanlı-İran Anlaşması** (1555 Amasya Musalahası); İst. 1971*

*Dr. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)**, İst. Ün. Ed. Fak. yayını, 1962*

*Doç. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1590-1612)**; İst. ed. Fak. Tarih Bölümü (Basılmamış doçentlik tezi)*

*Kerim Yans: **IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri**; İst. ed. Fak. Tarih Bl.*

*Muhammed Rıza Nasıri: **Nâsıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri** (1848-1897); İst. ed. Fak. Tarih Bl.*

*Yahya Kalantari: **Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)** İst. Ed. Fak. Tarih Bl.*

*Ali Pour Djafar (Cafer): **Nadir Şah Devrinde Osmanlı-İran Münasebetleri**; İst. Ed. Fak. Tarih Bl.*

*Dr. Mahmut Hamçı: **IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Hudutlarının Tayini**; DTCF Tarih Bl. ank, 1978*

*Muzaffer Erendil: **Tarihte Türk-İran İlişkileri**; Genelkurmay Bsm. 1976, 160 s.*

*Özellikle 16. yüzyıl Osmanlı-Safevi ilişkileriyle ilgili olarak, şu iki eski tarih konumuz açısından büyük önem taşıyor: Şeref Han: **Şeref-nâme** (Kürt Tarihi)*

*İskender Beğ Münşi Türkmen: **Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbasi.***

Yavuz Selim, Divan şiiri tarzında yazdığı Farsça şiirleriyle halk üzerinde hiç bir etki yapamazken, Şah Hatayi, ustalıklı Türkçe şiirleriyle halk arasında büyük yaygınlık ve saygınlık kazanmıştı.

Hatayi, şiirleriyle, Alevi kesiminin Hz. Ali'ye ilişkin duygu ve düşüncelerini canlı bir biçimde dile getiriyor ve bu yönüyle de etkili oluyordu:

Ezelden Şah bizim sultânumızdur
Pirimiz mürşidimiz cânumızdur
Şâh adın deyüben girdük bu yola
Hüseyniyüz bu gün devrânumızdur

Şah İsmail (Hatayi)nin, döneminde Osmanlılar'la en büyük karşılaşma olan Çaldıran Savaşı'nda, karısıyla birlikte savaşa katılması ve Yavuz Selim'e, halkı vuruşturmadan teke-tek savaşmayı önermesi de halk arasında olumlu bir imaj yaratmasını sağlamış olmalıdır. (Bu konuda bkz. İskender Beğ Münşi Türkmen: **Târih-i Âlemârâ-yı Abbasi,** TTK Kitaplığı, Cilt-I, s. 69. Yayımlanmamış çeviri)

Şah İsmail, bir başka şiirinde de;

Menem abdal Hatayi Hayder oğlu
Menüm yolumda gavgalar gerekdür

diyerek, tevriyeli biçimde hem Şeyh Haydar'ın hem de bir adı da "Haydar" olan Haz. Ali'nin evladı olduğunu ve yolunda kavga verilmesi gerektiğini söyler. Prof. Tahsin Yazıcı, "Şair Nesimi'nin isyankâr ruhu onda daha da inkişaf etmiş ve siyasi bir mânâ kazanmıştır" diyor.(35)

Şah İsmail'de "Ali" yerine kullanılan "Şah" imajı, en çarpıcı anlatımını sonradan Pir Sultan Abdal'da bulacaktır.

Padişah katlime ferman dilese
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan
Cellâtlar karşımda satır bilese
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan

Pir Sultan Abdal'ın şu şiiri, mücadelesinin ideolojik temellerini ve Osmanlı resmi ideolojisiyle çelişkilerini yansıtan tipik örneklerdendir:

Lanet olsun sana ey Yezit pelit
Kızılbaş mı dersin, söyle bakalım
Biz ol âşıklarız ezel gününden
Rafızî mi dersin, söyle bakalım

Ey Yezit, geçersen Şah'ın eline
Zülfikarın çalar senin beline

Edeple girdik biz Kırklar yoluna
Kızılbaş mı dersin, söyle bakalım

Bektaş-ı Veli'ye kul kurban olduk
Varlık istemeyiz, yokluğu bulduk
Gönül kâbesinde namaza durduk
Kızılbaş mı dersin, söyle bakalım

Yuf etti erenler, ey münkir size
İftira ettiniz sizler de bize
Muhammed sizleri taş ile eze
Rafızî mi dersin, söyle bakalım

Ruhsat verse bize ol gani Mevlâ
Olurduk başınıza tiğ-i belâ
Bizi suçlu gören kendinde ara
Rafızî mi dersin, söyle bakalım

Pir Sultan'ım eydür, lânet Yezid'e
Müfteri, yalancı Yezitler size
İşte er meydanı, çık meydan size
Rafızi mi dersin, söyle bakalım.

III- 16. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GEÇİRDİĞİ EKONOMİK BUNALIMIN TOPLUMSAL YAPI VE HALK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gidi düşman, uğrun uğrun gülersin
Size sağlık, bize ölüm dilersin
Bir gün olur, saçın başın yolarsın
Nicesinin malı, mülkü kalıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın ikinci yarasındaki toplumsal durumunu irdeleyen hemen tüm araştırmacılar; bu dönemin, dış koşulların dayatmasıyla Osmanlı ekonomisini ve düzenini sarsıntıya uğrattığı noktalarında birleşiyorlar.

Oysa Sencer, "Osmanlı toplum yapısının dış ve iç etkilerle çözülmesi" olarak nitelendirdiği bu oluşumu şöyle açıklıyor:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun, giderek Türkiye'nin, 16. yüzyılın ortalarından sonraki tarihsel evrimini açıklarken hep ön planda gözönünde tutmamız gereken nokta `dış etki'dir. Gerçekten de, 16. yüzyıldan sonra, karşı karşıya gelmiş iki sosyal yapı sözkonusudur ve bu iki sosyal yapı farklı üretim aşamalarında bulunmaktadır. Bir yanda kapitalizme geçmekte olan, teknolojik alt-yapısı gelişen, üretim güç ve ilişkileri değişmekte olan Batı, yani Avrupa; öte yanda, ağır değişen ve gelişen, daha aşağı bir evrim aşamasında bulunan Osmanlı Devleti vardır. Şüphesiz ki daha gelişmiş bir evrim aşamasında bulunan sosyal ekonomik yapı diğerini etkileyecektir."(1)

Rönesansını ve reformunu gerçekleştiren Avrupa halkları büyük bir gelişme gösterirken, Osmanlı, yalnız savaş yoluyla gelir sağlama gibi eski yöntemlerle büyüme çabaları içerisindedir.

Amerika kıtası keşfedilmiş, Akdeniz yerine Afrika'nın güneyinden geçen yeni ticaret yolları ve yeni gelir kaynakları bulunmuştur. Matbaa bulunmuş ve kültürel akış hızlanmıştır. Kısaca Avrupa toplumları canlı ve hareketli bir yaşama geçmişlerdir.

Böylece ticaretin alanı ve boyutları, Osmanlıların -kuşkusuz bu arada Safevilerin- aleyhine olarak büyük bir gelişme göstermiştir. Tüm bu gelişmelerin, İstanbul'un fethiyle İmparatorluk haline gelen Osmanlı'yı etkilememesi olanaksızdı.(2)

"Mali ve ekonomik sahada meydana gelen bu sakıntı; evvelce olduğu gibi zaferler ve ganimetlerle kapatılamamış, bu yüzden mukatâların (gelir getirici arazilerin) satılmasına, iltizama (devlet gelirlerinin toplanması) verilmesine ve ağır vergilerin tarhedilmesine (konulmasına) sebep olmuştur. Bu suretle imparatorlukta, hususiyle Anadolu kısmında para darlığı, düzensizlik ve huzursuzluk başgöstermiştir. **Mültezimler, âmirler, kısa zamanda zengin olabilmek için reâyâdan (üretici köylülerden) fahiş para almışlar ve halkı hükümetten soğutmuşlardır.**"(3)

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda ortaya çıkan toplumsal değişmeler konusunda iki önemli çalışma yapan iktisat tarihçisi Ömer Lütfü Barkan'ın, bu değişimlere gösterdiği gerekçeleri şöyle özetleyebiliriz:

1-Doğu ticaret yolunun değişmesi, Osmanlı'nın ekonomik açıdan yoksullaşmasına yolaçmıştır.

2-Avrupa'da kapitalizmin gelişmesiyle, geri kalmış bölgeler üzerinde kurduğu sömürü ağı, bu toplumların alabildiğine zenginleşmesine, Osmanlı İmparatorluğu'nunsa sanayi ve tarım alanında gerilemesine ve ekonomik bunalıma düşmesine yolaçmıştır.

3-Avrupa'da servet birikimi ve kapitalizmin gelişmesiyle, fiatlar 16. yüzyılda "ihtilâlci" denilecek düzeyde yükselmiş ve bu durum, Osmanlı toplumunda da korkunç fiat artışlarına ve devlet maliyesinin bozulmasına yolaçmıştır.

4-Tüm bu gelişmeler; Osmanlı toplumunda servetin belli ellerde toplanmasına, faizciliğin artmasına, servet-sefalet uçurumunun büyümesine, işsizliğin artmasına, kırsal kesimden kentlere akınlara ve bu oluşumlardan zarar gören sınıf ve zümrelerin başkaldırılarına, ayaklanmalarına yolaçıyordu.(4)

Osmanlılar, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı'nın ekonomik ve politik üstünlüğüyle karşıkarşıya gelmiş; bu durum da toplumsal dengelerin alt-üst olmasına yetmişti. Çünkü, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan askeri yenilgiler ve "Batı'nın ekonomik bir temele dayanan ve gittikçe artan teknik üstünlüğü, fetih temeli üzerine kurulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslahat yolları aramaya" zorluyordu.(5)

Batı'dan esen kapitalizm rüzgarları Osmanlı toplumunda şu somut oluşumlara yolaçmıştı:

I-Timar sistemi, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak önceki işlevselliğini yitiriyor ve yerini iltizama bırakıyordu.

Bu dönemde, yönetim mekanizması ve toplumsal ilişkilerdeki bozulma, Halk şiirinin yanısıra Divan şiirine de belirli ölçülerde yansır. Sözgelimi 1554-1608 yılları arasında yaşamış olan şair **Gazi Giray**, bir gazelinde yönetimin tutumunu şöyle eleştirir:

Arsa-i rezm içre biz kanlar töküb kan ağlarız
Vâdi-i işretde siz câm-ı safâ zevkin sürün

Aynı dönemde yaşamış ve "Sarhoş" adıyla tanınan şair **Abdi** de, bir mesnevisinde, timar ve zeâmet sisteminin bozulmasını, toprakların tek tek elden çıkmasını, Saray mensuplarının kendilerini eğlenceye kaptırmalarını açık-seçik bir dille anlatır. Bazı beyitler şöyle:

(...)
Zaimün şimdi noksânı katı çok
Sipâhinün devede kulağı yok

Kanı ser-hadde timâr ü zeâmet
Alupdur ekserin erbâb-ı devlet
Sitanbul'da çoğı saklı vü gümdür
Sorulsa her biri diri (?) evümdür
(...)
Şu kim mâlin virüp alır zeâmet
Alup mahsûlin eylerler ticaret
Şehâ halki eğer olsaydı yoklar
Bulınurdi bizde bir nice timar
Çoğınun adı var kendüsi yokdur
Bu gûne kullarun gayetde çokdur(6)(*)

Timar sisteminin bozulması yüzünden, taşradan katılan asker sayısı giderek azalmış, bunun yerine İstanbul yönetimi ücretlilerden oluşan düzenli asker sayısını büyük ölçüde artırmıştır.

Kâtip Çelebi, asker sayısındaki bu artışı şöyle yansıtıyor:

Tarih,	**Asker Sayısı,**	**Geçindirme Masrafı (Yük hesabıyla)**
1562/63	40 470	1223
1566/67	47 316	1264
1595/96	64 425	1782
1609/10	91 209	3108(7)

Tarihçi Selâniki, bu alandaki gelişmeleri şöyle anlatıyor:

"... Serdarlar Şark ülkelerine sefere giderken askerlerinin (ücretli muharipler) sayısını çoğaltmaya başladılar, askerlerine zâhiri parlaklık ve ihtişam verdiler. Neticede hazinenin masrafları son haddini buldu. Hazinenin varidatı masraflarını kaplamıyordu (karşılamıyordu), bundan ötürü (mali) büyük müşkülat oldu. Fevkalâde devlet vergileri birbirini müteakip memleket tebâlarına yükletiliyordu. Hülasa, tebâlar fermanlara itâti terk etmişler, Ordu ise Padişaha karşı küstahlık göstermeye cüret ediyor." (8)

Aslında bu, Batı Avrupa'nın dayatmaları karşısında kaçınılmaz bir gelişmeydi. Batı Avrupa'da ateşli silahlar kullanılmaya başlanmış, Kanuni'den başlayarak Osmanlılar da, tüfekli asker sayısını artırmak zorunda kalmışlardı. "Ok, yay, kılıç, mızrak, gürz gibi ilkel silahlarla savaşan ve talim görmeyen timarlıların savaşa elverişsizliği" yüzünden Orduda yeni bir yapılanmaya gitmek gerekmişti.(9)

Bu yeni yapılanma içinde, modern savaş teknolojisine duyulan gereksinme ve bu alanda yapılan dışalımlar, askeri giderleri alabildiğine artırmıştır.

---

*(*)Ekonomik çözülmenin toplum yaşamındaki izlerinin Divan şiirine yansımasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Prof. Sabri F. Ülgener:**İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**; 2. basım, İst. 1981*

Öte yandan, kapitalizmin savaş teknolojisine ve stratejisine getirdiği yenilikler dolayısıyla daha iyi örgütlenen Batı Avrupa orduları karşısında Osmanlı orduları önemli bir varlık gösteremiyorlardı. Bu nedenle, modern teknolojiyle donanmış bu güçler karşısında tutunabilmek, her geçen gün daha güç ve yıpratıcı oluyordu. İran'a yönelik seferler ve savaşlar da istenen amaca ulaşamıyor ve Osmanlılar için yıpratıcı oluyordu. İran'a yönelik seferler ve savaşlar da istenen amaca ulaşamıyor ve Osmanlılar için yıpratıcı oluyordu. "İran'da gelişmekte olan siyasi iktidarın da tehlikeli düşman tavırlar takındığı ve yeni dünya şartlarının ortaya koyduğu bu sıkışık ve buhranlı devirde meydana çıkmış olan imkanlardan faydalanmak için Osmanlı İmparatorluğu zararına bir takım tedbirler aldığı ve anlaşmalar yaptığı gözden kaçmıyordu.(*) Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu hudutları boyunca kabarmakta olan düşman kuvvetlerini daha fazla tehlikeli bir şekil almalarına meydan vermeden ezmek için daha fazla harp etmeğe ve bu harpleri kazanabilmek için de gelir kaynaklarını zorlamaya kendisini mecbur hissediyordu. Bu sebeple, imparatorluğun 16. asrın sonlarına doğru yapmaya mecbur kaldığı harpler uzun sürmüş ve son derece yıpratıcı olmuştu."(10)

Bu dönemde savaşlardan elde edilen kazançların, devletin mali gücüne yeni kaynaklar eklemediğini de vurgulayan Barkan, İran'la yapılan savaşların ekonomik sonuçlarını da şöyle değerlendiriyor:

"16. asrın sonlarına doğru İran'dan zaptedilen memleketlerin muhafazası masrafları da bu bölgelerin kendi gelirlerini yuttuktan başka (gerek harplerin devamı müddetince ve gerek harpten sonra) Diyarbakır, Erzurum, Halep... gibi bir kısım komşu vilayetlerin, aslında devlet merkezine gönderilmesi lâzım gelen gelir fazlalarının da uzun müddet buralara sarfedilmesini icap ettirmiştir."(11)

Görüldüğü gibi, 16. yüzyılın ikinci yarısında ücretli askerin sayısında meydana gelen büyük artış, Osmanlıların yeni savaş teknolojisine ayak uydurma yolunda yaptıkları büyük harcamalar, sonuçsuz kalan uzun ve yıpratıcı savaşlar, ekonomiyi alabildiğine olumsuz yönde etkiliyordu.

---

*(*)İngilizlerin, ticaret yolunu Karadeniz'e kaydırma konusunda Şah Tahmasp'la yaptığı görüşmeler için bkz. İslâm Ansiklopedisi, **Şah Tahmasp** maddesi. Aslında Batılıların, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında hem Osmanlılar, hem de Safevilerle ticari planda yoğun bir diplomasi içine girdikleri görülür. Sözgelimi Osmanlıların, 1580'lerde tiftik ipliği, pamuk ve yün ithal edip; çuha, kalay ve çelik satan İngilizlere ticari ayrıcalıklar tanıdığı görülür.*

*Osmanlı-Safevi ilişkilerinin temeline inildiğinde, karşılıklı genişleme politikalarının başlıca belirleyicisinin, Batı kaynaklı ticareti ve ticaret yollarını elde tutmak olduğu görülür. Sözgelimi, Osmanlı devleti, 14. yüzyılda kuruluşundan beri, uluslararası ticaret yollarını denetlemeyi amaçlamıştı. Doğu'da İran'a, güneyde Mısır'a ve Batı'da Balkan ülkelerine yönelik seferlerde, yeni topraklar ve gelir kaynakları elegeçirmenin yanısıra, önemli ipek merkezlerini ve ipekyolu ticaretini denetimde tutmak amaçlanmıştı. 16. yüzyılda Osmanlılar bu amaca ulaşmış ve ipek ve baharat ticaretini tekellerine almışlardı. Safeviler ise, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu ticari savaşı lehlerine değiştirmeye çalışıyorlardı. İngilizlerle görüşmeleri de buna yönelikti. İran Şahı Abbas'ın, savaş sonu anlaşmayla kabul etmek zorunda kaldığı 200 yük ipeği **(Beni haraca kestiler)** diye göndermemesi, Osmanlıların 1615 savaşını açmalarına gerekçe oluyor. (Bu ilişkiler için bkz. İ.H. Uzunçarşılı: **Osmanlı Tarihi**, s. 67; Mübahat S. Kütükoğlu: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, 1974; H. İslamoğlu Ç. Keyder: a.g.y.)*

II-16. yüzyılın ikinci yarısında Batı'dan kaynaklanan büyük bir enflasyon hareketinin, Osmanlı toplumunu da çarkları arasına alarak alabildiğine ezdiğine ve çalkaladığına tanık oluyoruz.

Osmanlı yönetiminin almaya çalıştığı önlemler ise, "kıpırdadıkça bu batağa daha çok saplanmasından" başka bir şeye yaramamıştır. Nitekim yapılan para ayarlamaları ve devalüasyon operasyonları, kısa bir süre sonra birçok yeni sorunu da birlikte getiriyor. "XVI. asrın ikinci yarısında eşya ve yiyecek fiatları nisbetsiz bir şekilde fırlamış, **fırsattan faydalanan ihtikâr erbabı karaborsa fiyatlarıyla cebini doldururken, halk ve sabit gelirliler soyulmuştu.**"(12)

Tarihçi Selâniki de, devalüasyonun yolaçtığı durumu şöyle anlatıyor:

"Sultan III. Murad'ın saltanat zamanı mütemadi savaşlar ile geçmiş olduğundan, mali işlerin durumu çok bozuk oldu. Altın ve gümüşün fiyatları gittikçe yükseldi, elbise ve yiyeceklerin fiyatları arttı. Eski Osmanlı kanunlarına göre, 100 dirhem gümüşten 400 akçe darb edilirken, şimdi aynı miktardaki gümüşten 80 akçe darb etmeğe müsaade verilmistir. Maaşla geçinen adamların hepsi evvelce altın ve gümüşle aldıkları maaşın ancak yarısını alıyorlar."(13)

Ordunun ve İstanbul sarayının giderleri, devletin bütün gelirini yutacak noktaya gelmişti; daha sonraları ise bu masraflar geliri geçmişti. Sözgelimi 1596'da bütçe açığı, devletin yıllık gelirinin iki katını geçiyordu. Osmanlı yönetimiyse, bu mali bunalımdan kurtulmak için devlet topraklarını daha da yoğun biçimde mültezimlere teslim ediyordu. Böylelikle timar yöntemi anlamını yitiriyor, hükümetin ve feodallerin giderek artan para gereksinmeleriyse, halka pahalıya patlayan yeni yöntemlerle karşılanmaya çalışılıyordu. "Daha önce vilayet zimamdarlarının yani il yöneticilerinin ve tahsildarların insiyatifine bırakılan vergiler, 16. yüzyılan sonlarında mültezimlere bırakılıyordu. Bâbıâli, vilayetlerde vergi toplama hakkını satmaya başlıyor; böylelikle köylüler, herşeyden önce kendi kazanlarını düşünen haris, açgözlü, vurguncu mültezimlerin eline bırakılıyordu."(14)

Böylece Osmanlı yönetiminde köylü ve çiftçi halk, feodallere ve aracı yoluyla devlete karşı katmerli ve karışık sistemiyle muazzam askeri-feodalite ve devlet makinesinin bütün ağırlığını omuzlarında taşıyordu.(15)

Kısaca; **Osmanlı yönetimi ve feodaller, gelirlerini artırmak için halkı mültezimlerin eline bırakmış, mültezimlerse bu vergilerin boyutlarını alabildiğine genişleterek halkı canından bezdirmişti.**

III-Halkı olumsuz yönde etkileyen önemli bir etken de, öncekilere bağlı olarak, yönetim mezanizmasında meydana gelen bozulmaydı. "Uzun süren harpler ve iktisadi gerileme yanında, bazı devlet adamlarının tesiri ile padişahın devlet işlerinde bizzat müessir olmak arzusu nizamın bozulmasına sebep olmuştur. Mansıp tevcihleri, Murad(III) tarafından mer'i kanun ve teammüllere uygun olarak yapılmamış ve bu hususta Saray mensuplarının rüşvet alarak yaptıkları tesirler ile, mansıplar ehli olmayanların eline geçmeye başlamıştır. Sık sık vukubulan tebdiller (Değişiklikler) ve bundan dolayı halk üzerinde mali tazyikin artması hükümetin nüfûzunu azaltıyordu."(16)

O dönemdeki gelişmelere doğrudan tanık olan **Kemahlı Rahip Grigor**'un **Kronolojisi**'nde geçen şu saptama da, Akdağ'ın görüşlerini doğrular ve tamamlar niteliktedir: "... Herkes yapılan çapulculuklardan ve padişah ile vezirlerin adaletsizliklerinden son derece ıztırap çekiyorlardı. Zira, eyâlet hükümetleri ve hâkimlikler rüşvetle tevzi ediliyordu. Yeni tayin edilen bir vali henüz yerine vasıl olmadan azledilerek, mansıbı başka birine veriliyordu. Yeni tayin edilen biri gelince, eskisi buna razı olmadığından ikisi arasında mücadele oluyor, halktan asker toplayarak büyük ordular teşkil ediyorlar ve böylelikle padişaha karşı isyan edenlerin bu adamların hepsi Celâli oluyorlardı."(17)

IV-16. yüzyılın ikinci yarısında gördüğümüz önemli bir toplumsal oluşum da; nüfusun önemli ölçüde artması, kırsal kesimde dirliğini yitiren emekçilerin, yeni bir iş kapısı bulmak amacıyla yoğun biçimde İstanbul'a akmalarıdır. Barkan, 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul kentinin nüfusunun 800 bine ulaştığını belirtir. Kırsal kesimdeki çözülmenin ve büyük kentlerdeki nüfus yoğunlaşmasının, zaten ekonomik bunalım içinde bulunan Osmanlı toplumunda enflasyonun etkisini şiddetlendireceği, işsizlik, geçim güçlüğü ve toplumsal kargaşaya yolaçacağı açıktı. Osmanlı yönetiminin, kırsal kesimden İstanbul'a akışı durdurmak ve yeni yerleşikleri eski memleketlerine geri yollamak konusundaki girişimler de, bu akışı durduramıyor ve amaçlanan sonucu getirmiyordu.(18)

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde üretici olmayanların sayısı üreticilerden, kent nüfusu da kır nüfusundan daha çok artmıştı. "16. yüzyıl boyunca Anadolu'da nüfus önemli ölçüde artmıştı. Böylece şehirlerde büyük bir tahıl ve hammadde talebiyle karşılaşan devlet, icraata sert yasaklamalar koydu. Bu yapılınca kaçakçılık daha da kârlı oldu."(19)

Barkan, 16. yüzyılın ikinci yarısında görülen mali bunalımın ve işsizliğin Osmanlı toplumundaki sonuçlarını şöyle getiriyor:

"Türkiye'de XVI. asrın sonlarına doğru buhranlı bir şekil almış olan işsizliğin ve iktisadi darlığın az zaman sonra devletin varlığını tehdit eden şümûl ve ehemmiyette büyük bir dâvâ teşkil ettiği meydana çıktı ve yukarda nasipsiz insanlara bir geçim imkânı sağlayabileceğinden bahsettiğimiz sahalardan herbiri kendisine teveccüh eden kitlelerin kalabalığı karşısında boğulup kalarak türlü ihtilâlci hareketlere sahne oldu."(20)

Bütün bu birbirini tamamlayan sosyal ve ekonomik nedenler, bir siyasal bunalıma yolaçmış ve 16. yüzyıl ikinci yarısı ile 17. yüzyıl başlarında, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu saran halk eylemlerini getirmişti.

Bu ihtilalci hareketlerin, kendisini kimi zaman **toplu halk hareketi**, kimi zaman **yöresel başkaldırı**, kimi zaman **eşkıyalık, çapulculuk, hırsızlık ya da dilencilik** biçiminde gösterdiğini belirtelim.(*)

(*)Bu bağlamda, Romen tarihçisi Pascu'nun, göç, haydutluk, kısmi direnmeler, bölgesel karışıklıklar ve isyanları, köylü hareketlerinin değişik görünümleri olarak yansıtması kuşkusuz doğrudur.
*M. Tayyip Gökbilgin ise, Pascu'nun bu doğrultudaki yaklaşımını, "kerim, âdil Osmanlı" anlayışı ve bireyci dünya görüşüyle eleştirmeye kalkışarak yanlışlara düşüyor. (Bkz. M. Tayyih Gökbilgin: "**XV-XX Yüzyıllarda Merkezi ve Güney-Doğu Avrupa Köylü Hareketleri" Konusu Hakkında**; Belleten, Cilt: XXX, Sayı: 117, Ocak-1966*

Nicola Mutio adlı bir İtalyan elçisi XVI. yüzyılın sonlarına doğru verdiği raporda, şunları söylüyor:

"Türkiye imparatorluğu büyük tehlike içindedir, yıkılmak üzere bulunuyor. Ordusunda askerin azlığı (timarlı asker sayısının azalması yüzünden M.B) ve inzibatın yokluğu, parasının kifayetsizliği, padişahının iktidarsızlığı, içeride ve dışarıda savaşlar düşünülecek olursa bu devletin yıkılacağından kimse şüphe edemez."(21)

Osmanlı Devleti bu tarihten sonra daha uzun süre yıkılmamış, ancak kesintisiz bir düşüşe geçmiştir. Reform ve Rönesans, bu düşüşün somut temellerini ve gerekçelerini yaratmıştır.

Osmanlı yönetimi, toplumsal gelişme yasalarının getirdiği bu doğal oluşumu kavrayamamış, kurtuluşu, Anadolu'nun yoksul halkını kırmakta, kıymakta aramıştır. İnsanları öldürerek kuyulara doldurmakla ün salan **Kuyucu Murad Paşa**'nın, bu kitle katliamını doruğa vardırarak en az 80 bin kişiyi öldürdüğü gözönüne alınırsa, Karacaoğlan'ın **"Bizim ilde cana kıyar beyler var"** dizesinin anlamı daha iyi anlaşılır. Hele, **Pir Sultan Abdal**'ın şu dizeleri, düşüşe geçmenin yolaçtığı huzursuzluğu ve hırçınlığı ne güzel yansıtıyor:

Hızır Paşa'nın zulmü var ise
Ne yapayım benim de bir âhım var
Senin tuğlu Padişahın var ise
Benim arkam kalem bir Allahım var

Şol icra Tanrısı yatmaz uyumaz
Kimsenin hakkını kimsede komaz
Hünkâr sağır olmuş ünümü duymaz
Mâsumlar boğdurur pâdişahım var

Şu anonim dörtlüğün de, halk silahlanmasının, kargaşanın ve kıyımın doruk noktasına vardığı bu dönemde söylendiği anlaşılıyor:

Kara çadır is mi tutar
Beylik martin pas mı tutar
Ağlar ise anan ağlar
Osmanlılar yas mı tutar

IV- 16. YÜZYILDA SİVAS YÖRESİNİN (EYÂLET-İ RUM) ÖZGÜL KOŞULLARI

Hep devşire gele iller
Şah'a ola köle kullar
URUM'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün

Osmanlı toplumu için çizdiğimiz genel panorama, kuşkusuz bu toplumun küçültülmüş bir kesiti niteliğindeki **Rum Eyâleti** (Sivas, Tokat, Amasya, Malatya, Bozok) için de geçerlidir. Mülkiyet ve üretim ilişkileriyle yönetim mekanizmasında da bu böyledir, kültürel yapılanmada da. Ancak eyaletin coğrafik konumu, etnik ve dinsel yapısı, sınıfsal farklılaşmanın belirgin olması, servet-sefalet uçurumunun büyük olması, göçebe toplulukların yaygın olması gibi özellikler, bu eyaletin konumunu bazı açılardan farklı kılıyordu. Bu özelliklerinden ötürü, değişik nitelikteki halk eylemlerinin başlıca odak, halk hareketi liderlerinin de başlıca uğrak alanlarından birini oluşturuyordu Sivas vilayeti ve Rum eyaleti.

Rum eyaletinin üretim ve mülkiyet ilişkilerine ve buna bağlı olarak sınıfsal yapısına geçmeden, bu eyâletin coğrafik konumuna ve yönetim mekanizmasına değinmek istiyorum.

"Rum" sözcüğü, eski Roma İmparatorluğu'nun egemenliğini çağrıştıran bir sözcük olarak kimi zaman tüm Anadolu'ya (Diyar-ı Rum), kimi zaman da çekirdeğini Sivas, Tokat ve Amasya'nın oluşturduğu bir bölgeye (Eyâlet-i Rum) verilen addır. Sözgelimi Safeviler, Anadoluluları **"Rûmiler"** olarak adlandırmaktadır.

Rum eyaletinin sınırları bazan Malatya, Bozok (Yozgat) ve Çorum illerini de kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

Sözgelimi, Pir Sultan'ın yaşadığı döneme rastlayan 1568-1574 yıllarında Rum eyâletinin (Beylerbeyliğinin) yönetim düzeniyle zeâmet ve timarlarının livalara göre dağılımı şöyledir:

Vilayet	Zeâmet	Timar
Sivas livası	48	928
Amasya livası	19	439
Çorum livası	16	310
Bozok livası	15	231
Divriki livası	1	310
Canik livası	7	348
Arapkir livası	3	153

1578-88 döneminde Rum eyâletine **Malatya, Samsad ve İskilib** livaları da ekleniyor.(1)

Bu çizelgeden anladığımıza göre, -son üç birim dışında- 16. yüzyılın ikinci yarısında Rum eyaletine bağlı 7 livada; 109 zeâmet, 3021 timar bulunuyordu.

Öte yandan aynı eyalette timarlı sipahi ordusunun mevcudu ise şöyleydi:

Kılıç sayısı: 3133

Asker sayısı: 9000 (2)

Aynı büyüklükte olmadığı halde, 16. yüzyıla ilişkin kimi kayıtlarda, bugün Pir Sultan'ın köyü **Banaz**'ın da bağlı bulunduğu **Yıldızeli** (Yıldız); başında idari ya da askeri bir görevli bulunmasından yani başlıbaşına bir timar ve zeamet bölgesi olmasından ötürü (vilayet-i Yıldız) olarak geçiyor. (bkz. Gökbilgin: a.g.y. s. 53)

Gökbilgin, Rum eyâletinin 16. yüzyıldaki askeri-yönetim yapısını şöyle özetliyor: **"Beylerbeyi** idaresinde sancaklar için birer **mirlivâ**, her sancakta müteaddit **serasker** ve yine askeri bir şahsiyet olan **zaim**, bunlara bağlı **erbâb-ı timar** (timarlı sipahi M.B.), kalelerde ise **dizdar, kethüdâ** ve mustahfızlar askeri kadroyu teşkil ediyordu. (Sivas gibi) mühim yerlerin **sancakbeyi**nden başka **seraskeri** de mevcuttu."(3)

Metin İ. Kunt, 1568-1588 döneminde Rum Eyâletinde yeni Sancakbeylerinin görev ve aile geçmişlerini irdelerken şu sonuca varıyor: "1568-74 devresinden 1578-1588 devresine geçerken ümera ilişkili (yönetici sınıflardan gelme MB) Sancakbeyi sayısında artış görülür. (...) 1570'lerden 1580'lere geçerken, merkezden Sancakbeyliğine getirilenlerin oranı yüzde 32,2'den yüzde 44,6'ya çıkmıştır. 1580'de bu rakam yüzde 50'yi bulur."(4)

Kunt, yine sayısal verilere dayanarak, 16. yüzyılın başında taşra düzeninden yetişen yöneticilerin ağırlıkta olduğunu; bu sayının 16. yüzyılın sonuna doğru merkez teşkilatından yetişenlerin lehine değiştiğini de ekliyor.

Araştırmacı, dirlik dağıtımına ilişkin bazı geleneklerin, Kanuni döneminde yüksek mevkideki kişilerin lehine olan bir biçime sokulup kânunnâme olarak yayımlanmasını, **"elit tabakanın kendi kendini sürdürmesini destekleme"** amacına bağlıyor (a.g.e., s. 69) ki, tüm bunlar bize göre, siyasal gücün merkezileştirilmesi amacından kaynaklanıyor.

Rum eyaletinin 16. yüzyıldaki taşınmaz mal varlıklarına ve yönetici sayısına gelince. Gökbilgin, bunları şöyle sıralıyor:

"43 kaza, 46 kale (42 tanesi timarlı, 4 tanesi ulûfeli), 1 beylerbeyi, 9 sancakbeyi, 37 şehir ve kasaba, 6447 köy, 3759 mezra, 256 çiftlik, 156 cemaat, 109 kıt'a zemin, 9 memleha (tuz ocağı, M.B.), 1 firûze madeni (İspir'de), 447 kışlak ve yaylak, 10 imâret (aşevi, M.B.), 93 cami, 216 mescit, 79 hamam, 1 ılıca (Havza'da), 35 medrese, 14 bıkac, 257 hankâh (tekke, M.B.) ve zâviye, 1 kalenderhâne (yoksul dervişlerin barınmaları için yapılan tekke M.B.), 3 bedestan (çarşı, M.B.), 13 muallimhâne, 17 kervansaray, 1129 dükkan, 12 boyahane, 1 bozahâne, 158 kıt'a bağ ve bahçe, 36 değirmen, 43 kadı, 5 miralay, 86 zaim, 3810 sipâhi, 46 dizdar (kale koruyucusu, M.B.), 40 kethüda (kâhya, bir konağın ya da

işyerinin yöneticisi, M.B.), 2335 kale mustahfızı (kale koruma görevlisi, 1021 timarlı, 114 ulûfeli), 7 topçu, 1 kapudan, 2 azepağası (deniz piyadesi yöneticisi), 1008 azep neferi yazılmış ve cem'an 215 503 nefer mükellef tesbit olunmuştur."(5)

Rum eyaletinde, -avârızdan (vergiden) muaf olan 12777 kişi dışında- vergiye tabi 100 073 Müslüman hânesi, 54 718 gebrân (gayr-ı müslim, ateşetapan, Mecusi, Zerdüşt inancında vb.) hânesi bulunuyordu. (Gökbilgin: a.g.y., s. 56)

Rum eyaletinin 16. yüzyıldaki hukuksal ve mali konumuna ilişkin kanunlar; Sivas yöresinde yaşayan çiftçi sınıfı ile göçebe toplulukların, imparatorluğun en ağır koşullar altında yaşayan kesimlerinden birini oluşturduğunu açıklıkla ortaya koyuyor.

Rum eyaleti içinde yer alan **Yeni İl** (Sivas çevresi), **Malatya, Divrik, Gerger** gibi yerleşim birimlerine ilişkin arazi kanunları ile **"Rum Vilayeti Sipahi Kanunu"** üzerinde yaptığımız incelemeler (6); toprakların bu bölgede çiftlik, mâlikâne-divânî ve vakıf yoluyla belli ellerde toplandığını **"...liva-i mezburda vâki olan ekseriya kurrâ ve mezâri ve kıt'a-i erâzide hisse-i mâlikâne ve divânî deyu... s. 118), (Vilâyet-i Rum'da resmi temam çiftlik üzere kaydolunan... s. 75)**; reâyâdan keyfi vergiler alındığını ortaya koyuyor: **"...Reâyânın mahsullerinden defterde kaydolunan rüsûmdan zâyid sâlârlık ve yemlik alınub...** a.g.e, s. 110 (...) Liva-i mezburda, reâyâ evlerine yemek içün tuz götürseler ol yerin âmili `tuz götürdün' deyü **bâc** alırlar imiş. Ve kendi bağından ve bahçesinden hasıl olan yemişlerden yükledüb ahar yere satmağa gider olduklarında âmilleri **bâc** alurlar imiş."

Ayrıca, feodalizmin karakteristik özelliklerinden olan angaryanın bu eyalette yaygın olduğunu da bu belgeler açıkça ortaya koyuyor:

"... Çift yazılan kimesne her yıl timar erine birer gün **kulluk** iderler imiş ve yılda **harman resmi** deyu birer kile arpa ve birer tavuk alurlarimiş ve hisar erenleri dahi her yıl çiftden çifte birer yük saman ve birer yük odun alurlarimiş... (s. 110) ...Sancakbeyleri ve sipahiler râiyetlerin birkaç gün ot biçmeğe deyu alup gidüb işlerin battal iderlerimiş(...) ... Ve zikrolan sancakda reâyâdan yılda bir kerre yağ ve keçe ve odun ve arpa ve otluk ve saman ve kömür salub cüz'i nesne virürler imiş. (...) Sancak subaşıları reâyâ tâifesine konub yem ve yemek alurlar imiş. (...) Sancakbeyleri ve subaşıları ve sâir sipahiler av murad edinüb nice defa reâyâyı sürüp işlerinden korlar imiş ve nice günler dahi tutub güç ile atların betledürlerimiş..." (a.g.e., s. 118)

Öte yandan, reâyânın gittiği yerden eski yerine geri getirilmesine ilişkin yasalar, kuşkusuz Rum eyaleti için de geçerlidir: "... Reâyâdan bazı kimesneler yerinden kalkub ahar vilayetlere cilâyı vatan eylese varduğu yerde on yıl kadar itmiş olmadığı takdirce kânun-u kadim hasebile **göçürülüb yerine getürile..."** (a.g.e., s. 77)

Reâyâdan biri elindeki araziyi üç yıl üstüste işlemediği takdirde, arazi elinden alınıyor. (s. 78) Yerine bırakıp başkasının yerinde tarım yapanlardan **(iki öşür)**, çiftini bozanlardan **(çiftbozan akçesi)** alınıyor. (s. 79)

Rum eyaletine bağlı yerler reâyâsının çoğunlukla zayıf, düşkün, yoksul olduğu, arazi ve vergi durumlarına ilişkin yasada da sık sık vurgulanır. Sözgelimi Sivas çevresini kapsayan **Yeni İl Kanunu**'nda, **"kazâ-i mezburun reâyâsı zuafa olmağın** (zayıf, yoksul olduğundan) **hirasetleri** (korunmaları), **himâyetleri** (himaye edilmeleri) **lâzım görülüb..."** (a.g.e., s. 76-77) (*)

M. Tayyip Gökbilgin de, **"15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum"** adlı incelemesinde; 16. yüzyılda Rum eyaletinde yaygın mülkiyet biçiminin tam mülkiyete dayalı **mâlikâne ve divâni** sistemi olduğunu belirtir.(**) "Bu eyaletin arazi hukuku ve tasarrufu meselesi ötedenberi üzerinde durulan ve münakaşa edilen bir konu olmuş, **mâlikâne ve divâni** adı ile iki türlü tasarrufun en tipik şeklinin bu mıntıkada mevcut olduğu (...) ortaya konmuştu."(7)

Divâni ve mâlikâne sisteminin egemen bulunduğu bu bölgede birçok köylerde **hassa ve mâlikâne** olarak iki tür **çiftlik** bulunduğunu açıklayan Gökbilgin, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki resmi verilere dayanarak, bu eyâlette arazilerin önemli bölümünün bazı **âyânlara** temlik edildiğini, böylece bölgede bir tür **"toprak aristokrasisi"**nin kurulduğunu vurguluyor. (aynı yazı, s. 57)

Gökbilgin, "bu gibi mülk sahiplerinin" topraklarını kendilerinin işlemediğini, toprağın fiilen reâyâ tarafından işlendiğini, reâyâmın bu tür mülk toprakların her tür vergi ve haracını zaim ve sipahiye verdiğini, ayrıca mâlikâne sahibine toprak kirası ödediğini söylüyor ve ekliyor: "Gerek divâni gerekse mâlikâne olarak bir adamın elinde muhtelif köyler mevcuttu." (s.57)

Gerçekten **Sivas Tahrir Emini Ömer Bey**, "bu gibi mülk sahiplerinin, sahibi bulundukları toprakları, çokluk kendilerinin işlemediğini, reayaya kiraya verdiğini ve toprak sahibinin reayadan (toprak kirası) aldığım" belirtmektedir.(8)

Rum eyaletindeki mâlikânelerde çalışan reâyânın, üstte sayılan yükümlülükleri yanında bir de **resm-i ganem** (hayvan vergisi M.B.) ve **resm-i âsiyâb** (değirmen vergisi) olmak üzere iki vergi daha ödedikleri de biliniyor.

Gökbilgin, 16. yüzyılda Rum eyaletinin en büyük mülk ve nüfuz sahiplerininse **Pir Ahmed Bey ailesi, Selçuk Hatun çocukları** ve **Emir Mahmud Çelebi** olduğunu belirtiyor ve bunlara ait sayısız mülkleri sıralıyor.(***)

(*)Sivas yöresinde uygulanan angarya ve mültezimlerin âşâr toplama yöntemleri konusunda ayrıca bkz. Necdet Sakaoğlu: "Mültezimlerin Âşâr Toplama Yöntemleri" (Başbakanlık Arşivi - Sivas Ahkâm Defterleri'nden yararlanılarak); Tarih ve Toplum, Ocak-1986

*(**)Malikâne-divâni sisteminin özellikleri için bkz. Ömer Lütfü Barkan: **"Mâlikâne-Divâni Sistemi"** (Türkiye'de Toprak Meselesi) içinde, İst. 1980, s. 151-205. Ayrıca mülk topraklar ve sultanların temlik hakkı konusunda bkz. a.g.e., s. 231-247*

*(***)Bu mülkler için Gökbilgin'in, sözkonusu incelemesine ve kitabımızın "Düzmece Şah İsmail"le ilgili bölümüne bakılabilir. Pir Ahmet Bey'in Karaman'daki saltanat mücadelesi, Osmanlılara sığınması, Karaman Beyliğine atanması, Osmanlılara isyanı, çeşitli savaşları, daha sonra Uzun Hasan'a sığınması konularında bkz. İbn Kemal: **Tevarih-i Âl-i Osman**, VII. Defter. Haz. Prof Dr. Şerafettin Turan: TTK yayını, 1975*

*İşin ilginç yanı, Pir Ahmed Bey, Osmanlılara isyan edip yenildikten sonra Uzun Hasan'a sığındığı halde, daha önce mallarını vakfettiği için Osmanlılarca elinden alınamamıştır. P.A. Beyin Osmanlılara ilişkileri konusunda ayrıca bkz. Prof. Ş. Tekindağ: **Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri**; Ed. Fak. Tarih D. c. XIII.*

Yazar, bu nüfuzlu ailelerden son ikisinin **Yıldızeli** kazasının Yıldız köyü yakınlarında yerleşmiş olduklarını, "hâkimiyet ve nüfûzlarını Tokat'a, Kazoca'ya kadar genişlettiklerini ve birçok köylerde mâlikâneye sahip olduklarını" söylüyor ki, bu, **Pir Sultan**'a çok yakın bir oluşumdur.

Gökbilgin'in araştırmasından; Padişah ve Şehzadelerin emrinde çalışanlara "İmparatorluğun her devrinde olduğu gibi" Rum eyaletinde de timarlar verildiğini; timar dağıtımının bununla da bitmediğini ve **"Kızılbaş"a karşı mücadeleye yöneltilmesi ve özendirilmesi için kimi zaman gayr-ı Müslimlere de timar verildiğini anlıyoruz.**

Eyaletin geliri ve bu gelirin dağılışı konusunda yine Gökbilgin'i dinliyoruz:

"Bu devredeki bütün eyâletin geliri ise mükellef nüfustan, köylerden, cizye ve mukatâlardan, divâni ve mâlikâne hisselerinden ve müsellemlere, muaflara ait olanlardan mürekkep olmak üzere **363 yük ve 20 818 akçe, yani 36 320 818** akçeyi buluyor.

Bu varidatın dağılış şekli ve nisbetine gelince: Padişah hasları başta gelmektedir. Cizye ve mukatâlarla birlikte padişah haslarının yekûnu 73 yükü mütecaviz, yani (7 340 114) akçeyi buluyordu. Gerçi bundan daha fazla olan züemâ ve sipahiyân timarları hasılatı 183 yük (18 307 523) akçe idi, fakat bunun 86 zaim ve 3810 sipahiye taksim edildiği düşünülürse, umumi varidatın aslan payı Padişah'a ayrılmış demekti."(9)

Kürt Avcısı. [Kaynak-GLOBUS (Yerküre), Braunschweig, 1863]

a- Rum Eyâletinde Göçebeler

Göçebelerin Anadolu'da yoğunlaştıkları bölgeler Sivas, Tokat, Amasya, Erzincan, Çorum, Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Çankırı ve Eskişehir dolaylarıydı. Yani Rum eyaleti, göçebe yoğunlaşması açısından birinci sırayı alıyordu.

Bir yandan geçmişte Doğu'dan Anadolu'ya akışın yolaçtığı nüfus yoğunlaşması, öte yandan zamanla toprak rejiminin bozulmasıyla özel mülkiyetin hayvancılıkla uğraşan göçebeler aleyhine alabildiğine artması, bu kitlelerle yerleşikler ve yönetici kesim arasında sürtüşmelere yolaçıyor; bu durum da yoksul göçebelerin yaşam koşullarını güçleştiriyordu.

Ayrıca yerleşikler, ellerindeki ekili arazileri göçebelerle mera ya da kışlak olarak paylaşmaya razı olmuyor, üstelik kimi yaylakları tarlaya dönüştürüyorlardı. Kuşkusuz bu da, yerleşiklerle göçebeler arasında geçimsizliğe yolaçıyordu. **Sivas** yöresinde de görülen benzeri çelişkileri önlemek için Osmanlı yönetiminin bazı önlemler almak durumunda kaldığı görülüyor. (Barkan: **Kanunlar**, s. 79)

Başka bölgelerde olduğu gibi, Rum eyaletinde geniş arazileri ellerinde tutan toprak egemenleri de, bu göçebe kitleleri topraklarına sokmayınca, geçim sıkıntısına düşen, giderek açlıkla karşıkarşıya kalan kitlelerin (Yörük taifesi ve reâyâmn) şu şikayetleri konumuz açısından çok ilginçtir:

"Yörüdüğümüz ve kışladuğumuz yerlerde timar erenleri ve boybeyleri ve beylerbeyiler âdemleri ve subaşılar, bize hadden birûn (haddinden çok) **zulümler ve teaddiler** (baskılar, eziyetler) **idüb ve bir cüz'i cinayet için bir nice yerde cürüm** (para cezası) **alınub ve bir nihâh için dahi birkaç kerre resim** (vergi) **alınub ve nice daha bunun emsâli hayfler olunurdu. (...) Biz anların zulmüne tâkat getüremeyüb minba'd** (bundan sonra) **bu diyara gelmeğe iktidarımız olmaz. Ya diyar-ı Şarka veyahud ahar berri baid yerlere** (uzak topraklara) **gitmemiz mukarrerdir."**(10)

Yeni İl kazasına ait **Toprak Kanunu**'nun gerekçesinden, daha sonra, bu insanların bu bölgede kalmalarının **"himâyet"**le mümkün olabileceği belirtiliyor ve tersi durumunda **"minba'd bu diyara gelimez olurlar"** deniyor.

Oysa 16. ve 17. yüzyıllarda göçebe toplulukların yoğunluğu ve ticarete katkıları, yerleşik köylülerinkinden fazlaydı. Prof. Selen, şunları söylüyor:

"16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda Türkiye'deki köylerin sayısı bugünkü kadar çok olmadığı gibi köylerin nüfusu da bugünkü kadar kalabalık değildi. Buna karşı göçebelerin miktarı ziyade idi; daha ziyade hayvancılıkla geçinen göçebeler kışlak ve yaylak arasında yer değiştirmekle kalmaz, köyler ve kasabalarla doğrudan doğruya alış veriş ettikleri gibi arada canlı bir mübadele hayatına da vesile olurlardı. Bu sebeple göçebeler yakın zamana kadar yalnız haycancılıkla değil, aynı zamanda münakale ve mübadele işlerinde ehemmiyetli bir rol oynuyorlardı."(11)

Buna karşın, üzerlerindeki baskı ve sömürü yüzünden bu kitlelerin yukarıda yansıtılan şikayetlerinin önü alınamıyordu. Sözgelimi 1564'te yani Kanuni döne-

minde hükümete verilen bir raporda, halkın açlıktan **"ot otladığı"** belirtiliyordu.(12)

Hayvancılıkla yaşamlarını sürdüren bu kitlelerin, otlaklara ve kışlaklara büyük gereksinmeleri vardı. Üstelik yaşama biçimlerinden kaynaklanan bir özellikle ortak mülkiyete alışan bu kitleler, karşılaştıkları yeni duruma yani toprakların belli ellerde toplanması olgusuna ters düşüyorlardı.

Anadolu'da göçerlerin çoğunluğunu **Türkmenler** oluşturuyordu. Hayvancılığı büyük ölçüde göçerler ve yarı-göçerler yapıyorlardı. Kışın ovaların otlaklarına iniyor, sıcak aylarda dağ yamaçlarına konuyorlardı.

Osmanlı Devletinin 16. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik bunalıma düşmesinden kuşkusuz bu göçebe ve yarı-göçebeler de, nasiplerini alacaklardı. Nitekim, yukardaki yakınmalar, bunu açıkça gösteriyor. **Tankut**, bu dönemin göçebeler üzerindeki etkisini şöyle özetliyor: **"Kervan yollarının kurumasından sonra şaşkın Osmanlı ricali soymak maksadıyla bunları da kovalamağa başladı."**(13)

Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser bâd-ı sabâ yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Yıkılmış aşiret il bozuk bozuk

b- Doruğa Varan Açlık

Gerçekten, 16. yüzyılın ikinci yarısı, başka eyaletlerin yanısıra Rum eyaleti için de, geniş çitfçi ve göçer-hayvancı tabakalarının tam bir sefalete düştüğü; reâyâ-memur anlaşmazlığının doruk noktasına vardığı ve suhte ayaklanmalarının alabildiğine yoğunlaştığı bir dönemdir. Daha önce başlayan köylü huzursuzluklarına ve ayaklanmalarına ek olarak 1575-1579 yılları arasında Anadolu ve Karaman eyaletlerinin yanısıra Rum eyâleti de yoğun suhte ayaklanmalarına sahne olur.(14)

Öyle ki, **16. yüzyılan sonlarına doğru, iyice sefalete düşen Sivaslı yoksul halkın, açlıktan çocuklarını boğazlayıp etlerini yediği bile gözlenir.** Çocuğunu yediği için yakılmaya mahkum edilen bir adamın pişen cesedi ise, aç insanların saldırısına uğrar.

Olayları doğrudan gözleyen meşhur mutasavvıf ve din bilgini **Şemseddin-i Sivasi**'nin yakını ve izleyicisi olduğu anlaşılan **Sivaslı Şeyh Receb, "Necmü'l-Hüdâ Fi Menâkıb-ı Şeyh Ebü's-Sehâ"** adlı Arapça kitabında; "Rum vilayetlerinde düzenin ve asayişin büsbütün bozulduğunu, Sivas ve yöre halkının çekirgeler gibi çevreye yayıldığını" belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

"Toprak baştanbaşa sahipsiz, boş ve muattal kaldığından **kıtlık ve açlık başladı. Fakir halk ot yapraklarını, ağaç kabuklarını, daha sonra çöplüklerde ve yollarda buldukları cifeleri yediler. Kurtlar gibi köpekleri, kedileri avladılar. (...) Kedi, köpek de kalmayınca halk kokmuş hayvan kanlarını,**

lâşelerini ve nihayet çocuklarını boğazlayıp yemeğe başladılar. (...) Fakirlik, açlık insanları böyle kötü âkibetlere, ağır fenalıklara sevk ediyor."(15) (*)

Sivas sancaklarından birinde mirliva iken, askerleriyle birlikte bir sefere katıldığı sırada, sancağı başkasına verildiği için isyan eden **Karayazıcı Abdülhalim** (bkz. Peçevi Tarihi) ve kardeşi **Deli Hasan İsyanları** çalışmamızda kaynak olarak kullanılan Sovyet tarihçisi Tveritinova'nın aynı adlı eserinde bütün boyutlarıyla incelenmiştir.

16. yüzyılın ikinci yarısında giderek yoğunlaşan toplumsal kargaşanın, çizmeye çalıştığımız koşulların bir sonucu olduğu açıktır. Bu nedenle, **Sivaslı Şeyh Receb**'in yaklaşımı halkın değil, kendi sınıfının görüşlerini yansıtmaktadır kuşkusuz.

Nitekim halk, ayaklandığı için Karayazıcı'yı değil; Karayazıcı'yı ortadan kaldırmak üzere Osmanlılarca üzerine gönderilen **Sinanpaşazâde Mehmed Paşa**'yı eleştirmektedir. Sivas'ta **Kandilli Âşık** adında bir halk ozanı, Sinanpaşazâde'yi; Karayazıcı'ya verdiği sözde durmamasından, "kahpeliğinden, dönekliğinden" ve halka zulmünden dolayı şöyle eleştiriyor:

Kahpelik etti Sinanpaşazâde
Zulm olmaz bize bundan ziyâde
Kız oğlana cana mala kıydılar
Kanımız içtiler misâl-i bâde
(Bkz. R.E. Koçu: **Dağ Padişahları**, İst. 1962, s. 15)

İbrahim Arslanoğlu da, **"Pir Sultan Abdallar"** adlı kitabının inceleme bölümünde; 16. yüzyılda Sivas yöresinde halkın ayaklanmasını gerektirecek bir ortam bulunmadığını, Şemseddin-i Sivasi'nin manevi nüfuzu altındaki bu yörede herkesin mutlu bir yaşam sürdürdüğünü, -Düzmece Şah İsmail eyleminden de habersiz görünerek- bu nedenle Pir Sultan'ın da herhangi bir ayaklanma ile ilgili olamayacağını öne sürüyor.

16. Yüzyıl Sivas yöresinin toplumsal ortamını bir din bilginine bağlamanın ne denli yanlış olduğu ortadadır. Hele yukardaki korkunç tabloyu 17. yüzyıl başında çizmek zorunda kalan kişinin, o din bilgininin yakını ve izleyicisi; bu kitabı 20. yüzyılda ortaya çıkaran kişinin de (İst. Belediye Kütüphanesi Müdürlerinden Hüseyin Şems Güner), o din bilgininin torunlarından biri olduğu gerçeği karşısında Arslanoğlu'nun sözlerinin tutarsızlığı bütünüyle ortaya serilmez mi?

(*)Sivaslı Şeyh Receb, Sivas özelinde ve Rum eyaleti genelindeki bu düzensizliği, sefaleti ve korkunç manzaraları, hatalı olarak tümüyle Karayazıcı İsyanına bağlama eğilimi içindedir. Bir vilayetin düzenliğinin, sadece 3 ay Sivas'ta kalan Karayazıcı'nın isyanına bağlanması açıktır ki yanlıştır.

V- OSMANLI FEODALİZMİNİN YARATTIĞI GERİLİM VE PİR SULTAN'IN BAŞKALDIRISI

Âl Osman ülkesinde esen
bir kısırlık çığlığı, bir ölüm türküsü rüzgâr idi.
Köylünün göz nuru zeamet
alın teri timar idi.
Kırık testiler susuz
su başlarında bıyık buran sipahiler var idi.
Yolcu, yollarda topraksız insanın
ve insansız toprağın feryadım duyar idi.
(...)
Velhasıl hünkâr idi, timar idi, rüzgâr idi ahüzâr idi.(1)

Nâzım'ın vurguladığı gibi, Âl Osman ülkesinde bir kısırlık çığlığı esiyor, rüzgâr ölüm türküleri söylüyordu. Köylünün göznuru zeamet, alınteri timar olup su başlarını tutan sipahilere akıyordu. Sipahiler su başlarını tutadursun, insanlar topraksız insanın ve insansız toprağın feryadını duyuyordu. Köylünün göznuru ve alınteri sipahilere akıp giderken, yoksulun testisi boş, varsılın keyfi hoş mu hoştu... Bebeler, babalar, nineler aç ve bi-ilaçtı...

Kısaca, hünkârlar iktidarlarını perçinlemeye çalışıyor; köylünün göznuru, alınteri üstüne timarlar, zeametler, haslar kuruluyor ve bunların üstüne sipahilerle öteki yöneticiler oturuyordu. Ama koskoca bir halk kitlesi yokluk, yoksulluk içinde inliyordu. Yani bir âhüzâr kaplamıştı bu insanları.

Üretimle yaratımda yük genellikle bu yoksul insanların sırtındayken, hiç bir zaman bu kesimin ürettiği kendi cebine girmiyordu. Herşeyden önce o, üretim araç-gereçlerinin gerçek sahibi olamamıştı.

Çalıştıkları topraklar üzerinde bir mülkiyet hakkı olmayan, geceli-gündüzlü çalışıp emeğinin karşılığını sömürgen sınıflara kaptıran başlıca üretici sınıf olan köylüler, bu acılı durum karşısında çoğu kez,

Bütün malım aldın ey kanlı zâlim
Şikayet ederim Hüdâya seni

demekten başka bir şey yapamıyordu.

Kısaca köylüler, avcının önünde geyiğe dönmüş insanlardı. Çünkü su başlarını tutan devlet, tahsildarları ve zaptiyeleri aracılığıyla iliklerini emiyorlardı köylülerin. Köylü şöyle dertleniyordu, hayıflanıyordu:

Çıksam dağa ayısı var, kurdu var,
Düze insem sıtması var, derdi var,
Köye gitsem tahsildarın derdi var,
Şaştım ağam bu salgının elinden.

İşte emekçiler elinden şaştıkları bu salgından kurtulmanın yollarını arıyorlardı. Kimisi bunu bir alınyazısı, bir kader kabul edip boyun eğiyordu. Kimisi feodallerin temsilcileri zaptiyelere ve tahsildarlara karşı direniyor; kimisi de kurduna, ayısına ve de sipahisine bakmayıp dağa çıkıyordu.

Feodal yasa ve ümmetçi düşünce, insanlara, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan Padişaha ve yandaşlarına boyun eğmelerini ve hizmet etmelerini öğütlüyordu. Herkesin içinde bulunduğu durum, alınyazılarının gereğiydi. Hakim sınıfların temsilcisi din görevlileri, toplumun mevcut statüsünün, mülkiyet ilişkilerinin, zengin-yoksul, efendi-köle ayırımının ilahi takdirin doğal sonucu olduğunu aşılamaya çalışıyorlardı. Yani egemen sınıflar baskı ve sömürülerini sürdürebilmek için dini ve dinsel kurumları bir araç olarak alabildiğine kullanıyorlardı.

Oysa çıkar ve istemleri bu önerilere ters düşen başka sınıflar vardı. Yaşamın acı gerçekleri bıçak gibi saplanıyordu bu insanların kafasına. Ezen var, ezilen vardı; sömüren var, sömürülen vardı. Bu gerçekler "ilahi adalete" ters düşüyordu. Bu yüzden daha 13. yüzyılda Babai liderleriyle su yüzüne çıkarak, 15. yüzyılda Bedreddin'le netleşerek emekçi halk yeni bir düzen istiyordu. Ne diyordu Pir Sultan'ın ve öteki halk öncülerinin düşünce babası Şeyh Bedreddin:

"Tanrı dünyayı yarattı, insanlara bağışladı. Erzak, giyim, kuşam, sürüler, arazi ve bütün toprak, ürünleriyle insanların ortak malıdır. İnsanlar yaradılış ve yaşayışta eşittirler. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle diğerlerinin ekmeğe muhtaç kalması ilahi maksada aykırıdır."

Şeriat ehli de, mülkün gerçek sahibinin Tanrı olduğunu kabul ediyordu ama, bu düşüncenin başındaki kişi "halife-padişah" yani "zılullah" onu insanlarla paylaşmaya yanaşmıyor, yakın adamları arasında üleşiyordu.

Bedreddin'in eylemi kanla noktalandı ama, onun düşünceleri Rumeli'sinden Anadolu'suna tüm emekçiler arasında yayılarak gelişiyordu. Emekçiler kendi özlemlerini dile getiren bu düşüncelere sarılarak devrimci bir muhalefet hareketi oluşturuyorlardı. Bu hareketi oluştururken de dinsel parolalarla çıkıyorlardı ortaya. Onların getirdikleri düşünceler, şeriatın önerdiklerinden alabildiğine farklıydı.

Kısaca sınıfların toplum düzenlerine getirdikleri inançsal yorum birbirleriyle çelişiyordu.

Osmanlı egemen sınıfları, sünniliği resmi ideoloji olarak kabul edip sınıfsal çıkarları yolunda kullandıkları için, özellikle emekçiler arasında örgütlenip ekonomik taleplerle ortaya çıkan öteki düşünce akımlarına cevaz vermiyorlardı. Üstelik emekçiler arasında yaygınlaşan çeşitli düşünceler ve kitaplar izleniyor, kovuşturuluyor ve bunların sahipleri ya gizli yollarla, ya da halkı korkutmak için açıktan katlediliyorlardı.

Tüm baskı, ezgi, sindirme ve öldürmelere karşın, feodalizme karşı devrimci muhalefet devam ediyordu. "Bu muhalefet koşullara göre, kendini, kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçiminde gösteriyordu."

Osmanlı sarayının sözcüsü tarihçiler, bu muhalefeti, "sapkınlık, şekavet, çapulculuk, soygunculuk, yağmacılık, zındıklık, rafizilik ve kızılbaşlık" olarak nitelendiriyorlardı.

Bir Osmanlı tarihçisi, bu eylemler karşısında, "rezil raiyelerin, mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı ve Türk ve Çingene ve Tatar ve Kürt ve ecnebi ve Laz ve Yürük ve katırcı ve deveci ve hammal ve ağdacı ve yol kesici ve başka çeşitli kimselerin" ayaklanarak yönetimin bozulmasına yolaçtıklarını söylüyordu.

Oysa halk hareketlerine öncülük edenler, başkaldırılarının nedenlerini çeşitli vesilelerle açıkça ortaya koyuyorlardı.

Sözgelimi Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemde, 1564'te hükümete verilen bir raporda, halkın açlıktan "ot otladığı" belirtilirken, bu ortamda ayaklanan Davutoğlu, Osmanlıların zulümleri nedeniyle iktidarlarının da meşruluğunu yitirdiğini ve bu nedenle de Osmanlı iktidarının yıkılması gerektiğini söylüyordu.

Şahkulu, işçilerle köylülerin ayaklar altında ezildiklerini, yönecilerin iş-encelerine, eziyetlerine dayanamayıp ayaklanma zorunda kaldıklarını bildiriyordu.

Kalenderoğlu, Osmanlının mütegallibe olduğunu ve Osmanlı siyasal gücünün Anadolu'dan atılması gerektiğini söylüyordu.

Kalenderoğlu, arkadaşına yolladığı mektubu şöyle bitiriyordu. "Tanrı yardımcı olursa yanımızdaki sayısız arkadaşımızla koca bunak Kuyucu Murat Paşa'yı bertaraf eyleyip Üsküdar'dan berisini Osmanlıya feragat ettirmek vardır. Eğer fırsat ona düşer biz yenilirsek, yaptığımız işlerin dillere destan olması bize yeter."(2)

Verdiğimiz tüm bu örnekler, başkaldırıların, ayaklanmaların sınıfsal çelişkilerden ve hak isteyiciliğinden kaynaklandığını açıkça göstermiyor mu? Osmanlı tarihçilerinin, başkaldıranları ve ayaklananları "eşkiya, serseri, baldırı çıplak evbaş ve kallaş" olarak nitelendirmesi, onları "peygamberlik ve Mehdilik iddiasında bulunmakla" suçlaması bu gerçeği değiştirebilir mi?..

İşte Pir Sultan Abdal da bu ortamın ve bu koşulların ürünü bir ozandır. İçinde yetiştiği halkın düşüncelerini, özlemlerini ve taleplerini çeşitli dini parolalarla süslenmiş sözlerle ve sazıyla dile getiren ve halkıyla birlikte mücadeleye dönüştüren bir lider-ozan'dır.

Pir Sultan Abdal'ın mücadelesine kulak verirken, onun baştanberi anlatmaya çalıştığımız ortamın ve koşulların ürünü olduğunu ve kendisini yetiştiren felsefenin gereği her alanda Osmanlıyla ters düştüğünü bir an olsun gözden ırak tutmamalıyız. Ayrıca şiirlerinde sıkça geçen "Şah" ve "Mehdi" deyimlerinin "Ali'den başlayarak, haklıları haksızlıklardan kurtarmak için günün birinde ortaya çıkacak Mehdi'ye kadar dünyayı haksızlıktan, karanlıktan, zulümden arıtacak **kurtarıcıların** simgesi"(3) olduğunu hiç bir zaman unutmamalıyız. Yani Pir Sultan'da "Şah", güzel günleri getirecek, insanları haksızların elinden kurtaracak bir güçtür, bir kurtarıcıdır, bir güzel günler habercisidir. Pir Sultan, mücadelesini sürdürürken bu güce bağlanır, bu güce dayanır. Pir Sultan, Osmanlı padişahlarını

Anadolu'yu sömüren, yoksul halka yaşama olanağı tanımayan, yoksulun hakkını almak isteyenleri ve Alevileri acımasızca katleden bir zorba olarak görüyordu. Olup bitenlerden emekçi Sünni halkı değil, Osmanlı siyasal gücünü sorumlu tutuyordu.

Daha başka bir söyleşiyle, "Pir Sultan'ın kavgasının temelinde yeni bir toplum düzeni arayışı vardır. Ancak Pir Sultan, içinde yaşadığı düzenin sosyal ve ekonomik temelinden çok güçlüleri ile kavgalıdır. Onun baş düşmanları Osmanlı düzeninin adalet dağıtıcıları, kadıları ve müftüleri, siyasi gücü elinde tutanları, beylerbeyileri, paşaları, valileri, sonra da onların ardındaki en büyük din ve siyasal gücü olan Sultandır."(4)

Osmanlı kadıları ve müftüleri, toplumcu halk ozanlarının başlıca taşlama ve yergi hedeflerinden biridir. Pir Sultan, onların kötülüklerini iliklerinde duyanlardandır:

-1-
Koca başlı Koca Kadı!
Sende hiç din iman var mı?
Haramı helâli yedi,
Sende hiç din iman var mı?

Fetva verir yalan yulan,
Domuz gibi dağı dolan,
Sırtına vururum palan,
Senin gibi hayvan var mı?

İman eder, amel etmez,
Hakkın buyruğuna gitmez,
Kadılar yaş yere yatmaz,
Hiç böyle kör şeytan var mı?

***Pir Sultan*'ım, zâtlarımız,**
Gerçektir şöhretlerimiz,
Haram yemez itlerimiz,
Bu sözümde yalan var mı?(5)

Pir Sultan, bütün kurumlarıyla bozulmuş düzeni yeniden kuracak ve düzeltecek, Anadolu'da ağlayan sefilleri güldürecek ve onları ezenleri cezalandıracak, ülkeye bolluk ve şenlik getirecek bir kurtarıcı beklemektedir:

-2-
Haktan inâyet olursa
Şah Urum'a gele bir gün.
Gazâda bu Zülfikâr'ı
Kâfirlere çala birgün.

Hep devşire gele iller,
Şah'a ola köle kullar,
Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün.

Çeke sancağı götüre,
Şah İstanbul'a otura,
Firenk'ten yesir getire
Horasan'a sala bir gün.

Devşire beyi, paşayı,
Zabt eyleye dört köşeyi,
Husrev ede temâşâyı,
Âli divan kura bir gün.

Gülü Şah'ın doğdu deyü.
Bol irahmet yağdı deyü,
Kutlu günler doğdu deyü
Şu âlem şâd ola bir gün

Mehdi dedem gelse gerek,
Âli divan kursa gerek,
Haksızları kırsa gerek,
İntikamın ala bir gün.

***Pir Sultan*'ın işi âhtır,**
İntizârım güzel Şah'tır,
Mülk iyesi padişahtır,
Mülke sâhib ola bir gün.

Pir Sultan, kurtarıcı özlemini açık çağrıya dönüştürür. Kurtarıcının Düldül'ü eyerleyip, Zülfikar'ı kuşanıp hak yiyici munafıkların üstüne yürümesini ister:

-3-
Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.
Korular kalmadı, kara yurt oldu,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Kızılırmak gibi bendinden boşan,
Hama'dan, Mardin'den Sivas'a döşen,
Düldül eyerlendi, Zülfikar kuşan,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Mümin olan bir nihana çekilsin,
Münafık başına taşlar dökülsün,

Sancağımız Kazova'ya dikilsin,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

***Pir Sultan Abdal*'ım, bu sözüm haktır,**
Vallahi sözümün hatası yoktur,
Şimdiki sofunun Yezid'i çokdur,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Pir Sultan, zamanın gelip çattığını düşünerek, "Bunca yattığımız gayrı yeter olsun" deyip, halkı ayaklanmaya çağırır:

-4-
Muhammed Mehdi'nin hak sancağım
Çekelim bakalım nic'olsa olsun,
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olsa olsun,

Mahluk Deccal oldu insan haşarı
Asla bilen yoktur hayırı şeri
Teber çekip şu mağ'radan dışarı
Çıkalım bakalım nic'olsa olsun,

Müminleri bir katara düzelim
Güruh güruh şu âlemi gezelim
Münkirlerin sarayını bozalım
Yıkalım bakalım nic'olsa olsun

***Pir Sultan*'a Huda yardım etmez mi,**
Müminler bağında bülbül ötmez mi
Bunca yattığımız gayrı yetmez mi
Kalkalım bakalım nic'olsa olsun

Pir Sultan, sınıfının ezilmiş, horlanmış insanlarını Osmanlı yöneticilerine karşı başkaldırmaya iterken daha bir amansızlaşır:

-5-
Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Hüseyin'in kanın alalım
Tevekkeltü taâlallah

Özü öze bağlayalım
Sular gibi çağlayalım
Bir yürüyüş eyleyelim
Tevekkeltü taâlallah

Açalım kızıl sancağı
Geçsin Yezidlerin çağı
Elimizde aşk bıçağı
Tevekkeltü taâlallah

Mervan soyunu vuralım
Hüseyin'in kanın soralım
Padişahın öldürelim
Tevekkeltü taâlallah

***Pir Sultan*'ım geldi cûşa**
Münkirlerin aklı şaşa
Takdir olan gelir başa
Tevekkeltü taâlallah

Pir Sultan, halkı başkaldırmaya ve hak almaya çağırır da, Osmanlı'nın Müftüsü durur mu? O da savaş açmış Pir Sultan'a... Koca başlı Kör Müftü, "Şah" adını anmayı yasaklar, ananların dilinin kesileceğini, şeriattan gayrı düşünenlerin öldürüleceğini bildirir. Ama Pir Sultan, onun da cevabını vermekte gecikmez:

-6-
Fetva vermiş koca başlı Kör Müftü,
Şah diyenin dilin keseyim, deyü
Satır yaptırmış Allahın lâneti
Ali'yi seveni keseyim, deyü

Şer kulların örükünü uzatmış,
Müminlerin baharını güz etmiş,
On İkiler bir arada söz etmiş,
Âşıkların yayın yasayım, deyü

Hakkı seven âşık geçmez mi candan,
Korkarım Allah'tan korkum yok senden,
Ferman almış Hızır Paşa Sultan'dan
Pir Sultan Abdal'ı asayım, deyü.

Kör Müftü'nün fetvasıyla bitmez, Hızır Paşa da ferman almıştır Padişahtan. Ama Pir Sultan ölümü göze almıştır bile, dönmez yolundan:

Padişah katlime ferman dilese,
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan,
Cellâtlar karşımda satır bilese,
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan.

Eğer beni katsa kervan göçüne,
Götürseler Hindistan'a, Maçin'e,
Urganım atsalar darağacına,
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan.

Âhiri katlime ferman yazılsa,
Çıksam teneşire, tabut düzelse,
Kefenim biçilse, mezar kazılsa,
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan.

Pir Sultan, iç devrimini gerçekleştirmiştir. İnanmışlığın, adanmışlığın en vurucu biçimiyle seslenir:

Kadılar, müftüler fetva yazarsa
İşte kement, işte boynum, asarsa
İşte hançer, işte kellem, keserse
Dönen, dönsün, ben dönmezem yolumdan

Sefasına cefasına dayandım
Bu cefaya dayanmayan gelmesin
Rengine hem boyasına boyandım
Bu boyaya boyanmayan gelmesin.

Pir Sultan'ın bu korkusuzluğu ve inanmışlığı, Hızır Paşa'yı iyiden iyiye tedirgin etmekte, ürkütmektedir. Hızır Paşa, candarmalarını Banaz'a yollayarak onu Sivas'a getirtir. Pir Sultan, bu gidişin sonunun iyi olmayacağını algılamaktadır:

-7-
Banaz'dan sürdüler bizi Sivas'a
Erler himmet edin ben gidiyorum
Garipçe canıma kıldılar cefa
Erler himmet edin ben gidiyorum

Gidi kâfir gelir dedim imana
Kuzular ağlıyor hem yana yana
Getirip de hapsettiler zindana
Erler himmet edin ben gidiyorum.

Gidi dideciğim ..... olmadı
Güzel Şah'a gelir dedim gelmedi
Pirimizden bize himmet olmadı
Erler himmet edin ben gidiyorum

Urganım çekildi sığındım dâra
Üstüme döküldü ağ ile kara

Muhbirim üstünde çıralar yara
Erler himmet edin ben gidiyorum.

***Pir Sultan Abdal'ım*, belim büküldü**
Aktı gözüm yaşı yere döküldü
Âhır, urgan boğazıma takıldı
Erler himmet edin ben gidiyorum.

Bu dönem, Osmanlı yönetiminin halk üzerindeki baskı ve terörünün doruk noktasına vardığı bir dönemdir. Osmanlı, Safevilerle toprak üleşim-paylaşım savaşında halkın bir kesimini yanına çekebilmek için öteki kesimini feda etmekte ve kıymaktadır. Halk tabakaları arasındaki inanç farklılıklarını körüklemelte, karşısındaki halk cephesini zayıflatmaktadır. Yönetim, halk muhalefetini başka alanlara kaydırmaya çalışmakta, bir yandan da halka gözdağı vermek için muhalefete önderlik edenleri türlü yollarla katletmektedir.

İşte, Pir Sultan böyle bir ortamda Hızır Paşa'ın karşısına çıkarılır. Osmanlının temsilcisi Hızır Paşa, Pir Sultan'a ders, halka da gözdağı vermek istemektedir.

Pir Sultan'ın başlatmayı planladığı ayaklanma önlenmiş, üstelik dostlarından bir bölümü onu bırakarak geriye kaçmıştır.

Kanı benim ile lokma yiyenler
Başı canı dost yoluna koyanlar
Sen ölmeden ben ölürüm diyenler
Dostlar da geriye kaçtı bulunmaz.

Ama Pir Sultan, tek başına da yoluna gitmesini bilir.

Koyun beni hak aşkına yanayım
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan
Yolumdan dönüp mahrum mu kalayım
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan.

Çıkarılır Hızır Paşa'nın karşısına, Hızır Paşa, tehditler savurur, korkutmak, yolundan çevirmek ister onu. Ama Pir Sultan taviz vermez ona:

-8-
Yürü bire Hızır Paşa
Senin de çarkın kırılır
Güvendiğin padişahın
O da bir gün devrilir.

Nemrud gibi Ankâ n'oldu?
Bir sinek havâle oldu,

Dâvamız mahşere kaldı,
Yarın bu senden sorulur.

Şah'ı sevmek suç mu bana
Kem bildirdin beni Han'a
Can için yalvarmam sana
Şehinşah bana darılır.

Hafid-i Peygamber'im hâs,
Gel Yezid, Hüseyn'imi kes,
Mansur'um, beni dâra as,
Ben ölünce il durulur.

Ben Musa'yım, sen Firavun
İkrarsız Şeytan-ı lâin
Üçüncü ölmem bu, hâin
Pir Sultan ölür dirilir.

Pir Sultan'ın korkusuzluğu çileden çıkarır Hızır Paşa'yı. Sivas'ın Toprakkale'sinde zindana atar onu. O, kurtuluş umudunu ve direncini korumaktadır:

-9-

Bir arzuhal yazdım gül yüzlü Şah'a
Gelsin beni elden alsın ha n'olur
Beni yalvartmasın o padişaha
Cârıma yetişsin gelsin ha n'olur

Kollarıma zincir taktı muhanet
Senden başkasına eylemem minnet
Arzuhalim pire güzelce ilet
Perişan halimi bilsin ha n'olur

***Pir Sultan Abdal*'ım, çile Allah'tan,**
Her ne ki gelirse bile Allah'tan,
Kemliğe iyilik kula Allah'tan
Hamza'yı, Battal'ı salsın ha n'olur.

Pir Sultan, güç durumdadır. Kale'nin taştan demirden kapısı üstüne kilitlenmiştir. Yaştan çamundan yanları çürümeye başlamıştır, zindanda:

Kalenin kapısı taştan demirden
Yanlarım çürüdü yaştan çamurdan
Bir kimsem yoktur ki dostu çağırdam

Açılın zindanlar Pir'e gidelim.
Yıkılın kaleler Şah'a gidelim(*)

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Hızır Paşa büyük bir manevi baskı altında tutmaktadır onu, Söylediklerinden ve yaptıklarından pişman olduğunu açıklamasını istemektedir ondan. "ŞAH" sözünü ağzına almamasını, yoksa asılacağını bildirmektedir ona.

Pir Sultan, bu zor durum karşısında kendisini ipe biraz daha yaklaştığını bile bile sazını eline ve en dokunaklı, en duygulu türkülerini söyler:

-10-
Hızır PAŞA bizi berdar etmeden,
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Gönül çıkmak ister Şah'ın köşküne,
Can boyanmak ister Ali müşküne,
Pirim ali, On İk(i) imam aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Her nereye gitsem yolum dumandır
Bizi böyle kılan ahd'i amandır
Zincir boynum sıktı, halim yamandır
Açılın kapılar Şah'a gidelim

Yaz selleri gibi akar çağlarım
Hançer aldım ciğerciğim dağlarım
Garip kaldım şu arada ağlarım
Açılın kapılar Şah'a gidelim

Ilgın ılgın eser seher yelleri
Yâre selâm eylen Urum erleri
Bize peyik geldi Şah bülbülleri
Açılın kapılar Şah'a gidelim

---

*(*)Bizde **"hapishane edebiyatı"** soylu bir geçmişe sahip. Soyluluğu, hem kucakladığı özden, hem de yaratıcılarından, yapıcılarından kaynaklanıyor. Geçmişten günümüze şunu gözlüyoruz: Bu edebiyatı, kıyıma uğramış emekçiler ve emekçiden yana olanlar yaratmışlar hep. Hem egemenlere ters düşüp dama tıkılanlar, hem de bu olguyu türküleyip ortalığa salanlar bunlar olmuş. Anlatı türünün gelenekleşmediği dönemlerde, işi türküye dökmüş insanlar... Böylece **"hapishane türküleri"** çıkmış ortaya. Bu sahipli, sahipsiz ürünler "Hapishane edebiyatı"nın şiirsel temellerini oluşturmuş. Tutuklulukduyarlığı çoğu kez toplumcu bir özle emişmiştir bu şiirlerde. **Pir Sultan**'ın **`zindan deyişleri'** bu türün öncül ve en çarpıcı örneklerini oluşturur. (M. Bayrak: **Hapishane Edebiyatı ve Sevgi Soysal'da `Tutuklu Kadın'**; Politika, 27.11.1976*

Pir Sultan'ım eydür, mürvetli Şah'ım
Yaram baş verdi sızlar ciğergâhım,
Arşa direk direk olmuştur âhım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Pir Sultan, idam haberini bildiren ulakların ayaklarındaki zillerin sesini duyar gibidir. Alabildiğine hayıflanır ve duygulanır:

-11-
Kul olayım kalem tutan eline
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şirin diline
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Allahı seversen kâtip böyle yaz
Dün'ü gün ol Şah'a eylerim niyaz
Umarım yıkılsın şu kanlı Sivas
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Sivas illerinde zilim çalınır
Çamlı beller bölük bölük bölünür
Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Münâfıkın her dediği oluyor
Gül benzimiz sararuban soluyor
Gidi Mervan şâd oluban gülüyor
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz

***Pir Sultan Abdal*'ım, hey Hızır Paşa**
Gör ki neler gelir sağ olan başa
Hasret koydu bizi kavim kardaşa
Kâtip, ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Osmanlı, pirini seveni asmakta ve malını elinden almaktadır. Pir Sultan, bunu ne İslamiyetle ne de insanlıkla bağdaştırabilmektedir:

Bir kişi gayetle sevse pirini
Osmanlılar talep eder malını
Süremedim erkânsızın yolunu
Bu yıl bu yayladan Şah'a gideriz

Pir Sultan, umudunu ve direncini yitirmemeye çalışarak devam eder söylemeye. Bilir ki umutsuz kalmak ölmek demektir:

-12-

Karşıda görünen ne güzel yayla
Bir dem süremedim giderim böyle
Ala gözlü Pirim sen himmet eyle
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Eğer göğerüben bostan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Bir bölük turnaya sökün dediler
Yürekteki derdi dökün dediler
Yayladan ötesi yakın dediler
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğluyum, yol sefiliyim
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Alınmış abdestim aldırırlarsa
Kılınmış namazım kıldırırlarsa
Sizde "Şah" diyeni öldürürlerse
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

***Pir Sultan Abdal*'ım, dünya durulmaz**
Gitti giden ömür, geri dönülmez
Gözlerim de Şah yolundan ayrılmaz
Ben de bu yayladan Şah'a giderim

Gözü yollarda kalır Pir Sultan'ın, ama beklediği kurtarıcı gelmez, kendisi de gidemez. Önünde sayısız engel vardır. Pir Sultan, acı son'a biraz daha yaklaş-

maktadır. Zalim Hızır Paşa'nın eliyle ölmeyi kabullenemez bir türlü:

Pir Sultan'ım yaratıldım kul diye
Zalim Paşa elinden mi öl diye
Dostum beni ısmarlamış gel diye
Gideceğim amma yol bozuk bozuk.

Ve işte, Pir Sultan Abdal da, acı ve katı gerçekle karşıkarşıyadır. Toprakkale zindanından çıkarılıp Keçibulan denen yerde asılmaya götürülmektedir. O güne dek padişahın masumları boğdurmasına karşı çıkan ve "Bir suç için âdemoğlu asılmaz" diyen Pir, nihayet acı gerçekle burun burunadır. Ancak darağacına götürülürken elinin-kolunun Paşa'nın adamlarınca bağlanmasına razı değildir. Hele ev külfetinin çıkıp ele karşı ağlamasını hiç ama hiç istemez:

-13-
Bize de Banaz'da, "Pir Sultan" derler
Bizi kem kişi de bellemesinler
Paşa hademine tenbih eylesin
Kolum çekip elim bağlamasınlar

Hüseyn Gazi Sultan binsin atına
Dayanılmaz çarh-ı felek zatına
Bizden selâm söylen ev külfetine
Çıkıp ile karşı ağlamasınlar

Ala gözlüm zülfün kelep eylesin
Döksün mâh yüzüne, nikâb eylesin
Ali Baba Haktan dilek dilesin
Bizi dâr dibinde eğlemesinler

Ali Baba eğer söze uyarsa
Emir Hudamndır, Beyler kıyarsa
Ala gözlü yavrularım duyarsa
Alım çözüp kara bağlamasınlar

Surum işlemedi, kaddim büküldü
Beyaz vücudumun bendi söküldü
Önüm sıra Kırklar, Pirler çekildi
Daha Beyler bizi dillemesinler

***Pir Sultan Abdal*'ım, coşkun akarım**
Akar akar dost yoluna bakarım
Pirim aldım seyrangâha çıkarım
Daha Yıldızdağı'n yaylamasınlar

Pir Sultan Abdal'ın, "kanlı zalimler"ce taşlatılarak astırılmasını ve dostun dosta ezdirilmesini onun yoldaşlarından dinleyelim:

-14-
Şu kanlı zalimin ettiği işler
Garip bülbül gibi zâreler beni
Yağmur gibi yağar başıma taşlar
Dostun bir fiskesi yaralar beni

Dar günümde dost düşmanım bell'oldu
On derdim var ise şimdi ell'oldu
Ecel fermanı boynuma takıldı
Gerek asa gerek vuralar beni

***Pir Sultan Abdal*'ım can göğe ağmaz**
Haktan emr olmazsa irahmet yağmaz
Şu ellerin taşı hiç bana değmez
İlle dostun gülü yaralar beni

Pir Sultan'ın acıyla iç-içe geçen ömrü böylece acılı bir biçimde noktalanır. Acıyla yoğrulmuş bir şiir evreni kalır geriye. Osmanlı tarihleriyse onu "âsi-i surgser" yani "Kızılbaş âsi" olarak tarihe gömmek isterler. Ama yandaşları ve yoldaşları, bırakmazlar onu Osmanlının eline, besleyerek yaşatarak alıp getirirler bugüne... Banaz'ın, Sivas'ın sınırlarını aşıp tüm Türkiye emekçilerinin, giderek dünya emekçilerinin malı olur o.

Pir Sultan Abdal, içinde yaşadığı dönemde, içinde bulunduğu koşullarda gerçekten toplumun en ileri adamlarından biri olmasaydı, bir halk öncüsü lider-ozan olmasaydı, kuşkusuz bugün bunca yaygınlaşamaz ve bugünkü yerini alamazdı.

Nice ozan vardır Pir Sultan'dan önce ya da sonra yaşamış. Bunlar halk ozanlığının gereğini yerine getiremedikleri için, içinden geldikleri halka sözcülük edemedikleri için bugün yaşayamıyorlar. Oysa Pir Sultan, halkın sözcüsü, halkın duyar yüreği, işiten kulağı, söyleyen dili olduğu için yaşıyor bugün. Bu işlevi yerine getirdiği için yaşıyor. Pir Sultan'ın büyüklüğü buradan geliyor.

Hemen belirtelim ki, Pir Sultan Abdal bazılarının sandığı gibi, din uğruna mücadele veren bir "din mücahidi" değildir. O, sıradan bir Alevi "din öncüsü" de değildir. O, zamanında kırsal kesimde örgütlenen muhalefete sazı ve sözüyle öncülük eden bir "lider-ozan"dır. Dinsel bir cila ile de süslenmiş olsa, daha iyinin, daha güzelin, daha aydınlık bir geleceğin sözcülüğünü yaptığı için bugün de yaşayabiliyor.

[Kaynak-Metin And: "XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatlar" ; Hayat Tarih Mecmuası, Haziran-1970.]

XVI. Yüzyılda Rum Abdalları; [Kaynak-Metin And: "XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatlar"; Hayat Tarih Mecmuası, Haziran-1970.]

IV- PİR SULTAN ABDAL'IN YAŞAMINDA *"DÜZMECE ŞAH İSMAİL"* OLAYI VE DELİ HIZIR PAŞA

Pir Sultan Abdal'ın yaşamında ve asılmasında önemli rol oynadığına inandığımız bir olaya ilk kez Prof. Dr. İlhan Başgöz parmak basıyor. Daha doğru bir söyleyişle, olayla Pir Sultan'ın şiirleri arasındaki bağlantı üzerinde ilk kez o duruyor.

Bu olay, 1578'de bütün Orta Anadolu'yu etkileyen **"Düzmece Şah İsmail"** ayaklanmasıdır.

Prof. Başgöz, Prof. Mustafa Akdağ'dan yola çıkarak şu kısa bilgiyi aktarıyor:

"...1577 senesinde Suriye tarafındaki Şam Diyade (Bayadı) adındaki Türkmen aşiretinden bir şahıs, Şah İsmail olduğunu iddia ile, güney doğu Türkmenleri arasında büyük bir taraftar topluluğu ile Malatya tarafının aşiretlerini ayaklandırmış, başına 50 bin kişi toplamış idi. Kırşehir'e gelerek Hacı Bektaş türbesinde, büyük bir kalabalık önünde kurban kesti. Bozok'a yolladığı halifesi ise bütün o tarafların Kızılbaşlarını yalancı Şah'ın etrafında toplamaya gayret etmekte idi."(1)

Başgöz, bu kadarlık bilginin bile Pir Sultan konusunda önemli ipuçları verdiğini, daha ayrıntılı bilgi bulunabilse, Pir Sultan'ın asılması olayının büyük çapta aydınlatılabileceğini vurguluyor.

Bugün bu konuda elimizde yeterli bilgi var ve bizce de sözkonusu düzmece Şah İsmail ayaklanmasının Pir Sultan'ın yaşamı ve asılmasıyla doğrudan ilgisi bulunuyor.

Şimdiye kadar Pir Sultan üzerine yapılan araştırmalarda, (Bkz. M.F. Köprülü, S.N. Ergun, P.N. Boratav-A. Gölpınarlı ve C. Öztelli'nin eserleri) (2) Pir Sultan'ın yaşadığı dönemde Sivas yöresinde herhangi bir ayaklanma olmadığı varsayımıyla, ozanın asılmasının böyle bir eylemle ilgili olmayacağı savunuluyordu.

Bugüne kadar yeterince gün ışığına çıkmayan bu olayla ilgili en ayrıntılı bilgiyi Dr. Bekir Sıdkı Kütükoğlu veriyor.(3)

Eski kaynaklarda "düzmece", "sahte" ya da "yalancı" olarak nitelenen Şah İsmail eylemi, Osmanlı Padişahı Kanuni ile İran Şahı Tahmasb döneminde devam eden dinsel motifli halk hareketlerine, Tahmasb'ın oğlu II. Şah İsmail döneminde eklenen ilginç bir halkadır. İlginçliği ilk kez bir Safevi Şahı adına gerçekleştirilmesinden, önemiyse Pir Sultan Abdal'ın yaşamına aydınlık getirmesinden kaynaklanmaktadır. Yoksa bu, Osmanlı toplumunda ilk "düzmece" eylemi olmadığı gibi, sonuncusu da olmamıştır.

a-Osmanlı Toplumunda "Düzmece-Lider" Eylemleri

1578 yılında gerçekleştirilen "Düzmece Şah İsmail" eylemine geçmeden, "düzmece halk liderlerinin" 16. yüzyıl Osmanlı toplumundaki etkinliği üzerinde durmak istiyorum.

Bilindiği gibi, Baba İshak'tan başlayarak halk liderleri, halk tarafından "Mehdi", "Resulullah", hatta "Allah" olarak görülmüş ve bu imaj, "kurtarıcı" kimliğiyle ortaya çıkan eylem liderlerinin işini kolaylaştırmıştır.

16. yüzyılda bu tür eylemler biraz daha kimlik değiştirerek, halk arasında saygınlığı olan belli kişiler üzerinde odaklaşmıştır.

Düzmece Murad:

Osmanlı kaynakları, Yavuz Selim'in idam ettirdiği büyük kardeşi Şehzade Sultan Ahmed'in İran'a kaçan oğlu Murad'ın, Yavuz döneminin sonlarında Amasya'ya gelip, halkı babasını öldürten Yavuz'a karşı örgütlemeye başladığını, ancak sıkı biçimde izlenen bu kişinin daha sonra ortadan kaybolduğunu bildirirler. Kaynaklar, bunun daha sonra "Düzmece Murad" sayıldığını belirtirler. (Bkz. İsmail Hami Danişmend: **İzahlı Osmanlı Tarihi** Kronolojisi cilt II; Hoca Saadettin: **Tacü't-Tevarih**; Celâlzâde Mustafa Çelebi: **Tabakatü'l-Memalik ve Derecetü'l-Mesalik** (Türkçe çevirisi-1937) ve öteki 16. yüzyıl tarihleri)

Düzmece Mustafa:

II. Murad döneminde Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğu savıyla ortaya çıkan bir "âsi" (bkz. a.g.e.)

Düzmece Mustafa (Şehzâde):

Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa olduğu savıyla Trakya yöresinde halkı ayaklandıran başkaldırıcı.

Bilindiği gibi, Kanuni'nin özellikle Yeniçerilerce çok sevilen ve padişah olmasına kesin gözüyle bakılan oğlu (Şehzade) Mustafa, Amasya'da babası tarafından boğdurularak öldürülür. Olayı doğrudan gözleyen Fransız Sefiri Busbecq, öldürme olayını çok çarpıcı biçimde anlatır. (Bkz. Busbecq: **Türk Mektupları**, Çev: H.C. Yalçın, 1939, s. 43-50)

İşte Kanuni'nin Nahcivan'a yaptığı ve 1555'de Amasya'da yapılan barışla sonuçlanan seferin sonunda, Trakya yöresinde bir kişi, ölümü büyük üzüntü yaratan Şehzade Mustafa adına ortaya çıkar ve çevresine büyük bir kitle toplayarak, hükümdarlığını ilan eder.

Konumuz açısından önem taşıyan Düzmece Mustafa eylemi, aynı dönemde yaşamış bir Osmanlı tarihçisinde şöyle yansıtılıyor; "Kanuni Süleyman, Şah Tahmasb tarafından teklif edilen sulhu kabul ettikten sonra sevinçle kalkıp İstanbul yolunu tuttu. Ordu bu sırada henüz terhis edilmişti. İşte böyle bir zamanda, Rumeli taraflarında saltanat sevdasıyle Mustafa adında birisi meydana çıkarak cahil halkı iğfal etmiş ve kendisini Şehzade Mustafa bildirerek cahil, zengin ve nüfuzlu adamlarla birleşip Rumeli'nin askersiz bulunan yerlerini işgal etmiş ve hükümet teşkilatına başlayıp hükümdarlığını da ilan etmişti. **Niğbolu ve Silistre taraflarında bulunan Simavne dervişleri de bunun davasının doğru olduğunu yaymağa kalkışmışlar ve işgal ettikleri yerlerde vergiler toplamağa başlamışlar ve bu vesile ile birçoklarının zorla mallarını almağa ve bazılarını idam etmeğe cesaret ederek ortalığı karmakarışık bir hâle sokmuşlar.** (Buradaki geliş-

melerle sonradan değineceğimiz Şeyh Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin raporları arasında bir bağlantı kurulabilir, sanıyorum. Bu ve benzeri kayıtlar, Bedreddinilik düşüncesi mensuplarının her dönemde suçlandıklarını gösteriyor. MB)

Düzmece Mustafa, yaptığı teşkilâtta maiyetindeki adamlarından sadrazam ve vezirlerle, beylerbeyileri ve kazaskerler tayin ettirmiş ve levazım tedarikine başlamıştı..."(4)

İstanbul'a yaklaştığı bir sırada olayı öğrenen Kanuni, Sokullu Mehmet Paşa komutasında kapıkulu askerlerinden ve yeniçerilerden oluşan bir orduyu Düzmece Mustafa kuvvetleri üzerine gönderiyor. Rumeli bölgesindeki başka kuvvetler de bunlara katılıyor.

Bu sırada Mustafa'nın adamları arasında anlaşmazlıklar çıkıyor. En yakın komutanlarından Yeltoyça, Mustafa'dan ayrılıyor ve kendisini yakalayıp bağlıyor. Olay yerine ulaşan Padişah yanlıları, Düzmece Mustafa'yı İstanbul'a getiriyorlar ve burada idam ediliyor. (Busbecq'e göre, yabancılar tarafından görülmesin diye gece denize atılıyor.)

O tarihte Kanuni ile birlikte olan Busbecq, olayın, Kanuni'nin oğlu Beyazıd tarafından tezgâhlandığını belirtir ki, doğruluk payı büyüktür. Busbecq, Kanuni tarafından veliaht tayin edilen Şehzade Selim'in padişahlığını önlemek için Şehzade Beyazıd'ın bu ayaklanmayı kotardığını belirtir. Düzmece Mustafa'ya zengin ve nüfuzlu kişilerin katılması da bunu doğruluyor. Busbecq, bu konuda daha birçok ilginç bilgiler verir.(5)

b-Düzmece Şah İsmail Eylemi

Bu doğrultudaki eylemlerin en önemlisi ve en etkilisi hiç kuşkusuz Şah İsmail adına ortaya çıkan ve Doğu'dan başlayarak tüm Orta Anadolu'yu etkileyen "Düzmece Şah İsmail" eylemidir.

Görebildiğimiz kadarıyla Düzmece Şah İsmail, Anadolu halkı arasında büyük ünü ve saygınlığı olan Şah İsmail'in (Hatayi) adından yararlanarak, II. Şah İsmail'in ölümü üzerine ortaya çıkıyor.(*)

Düzmece Şah İsmail eylemi şöyle gelişiyor:

Serdar Lala Mustafa Paşa Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için İran üzerine yü-

(*) II. Şah İsmail, Safevi toplumunda iyi bir imaj yaratamamış, 19 yıllık hapis hayatından sonra ancak iki yıl kalabildiği iktidardan -bir görüşe göre- zehirlenerek uzaklaştırılmıştır. O, Şah Tahmasb'ın silik bir gölgesi gibi kalmış ve Kızılbaşlar arasında bir "Şah" olarak görülmemiştir.
Safevi tarihçisi İskender Münşi Türkmen'in şu eleştirel sözleri, bunu açıkça ortaya koyuyor: "İsmail Mirza, taş kalbli olmakla ve merhametsizlikle meşhurdu. (Cilt-II, s. 355) İsmail Mirza'nın Şii mezhebine olan itikadının gevşekliği ve Sünniliğe olan temayülü... (s. 366) İsmail Mirza'nın muhaliflere (Sünnilere) lânet etmeği ve onlara teberra (ben onlardan değilim demek ve kötülemek) etmeyi menetmesi... (s. 367) Halkın çoğu, İsmail Mirza'nın kötü işlerinden bıkmış olduklarından, onun ölümünden pek o kadar müteessir olmadılar. (s. 381)
Bu nedenle biz, Anadolu'daki "Düzmece Şah İsmail"lerin, Anadolu Alevileri arasında olumlu bir imajı bulunan I. Şah İsmail (Hatayi) adına çıktıklarını; İran topraklarındakilerinse Şiilerle birçok açıdan ters düşen ve Sünni kesimin sempatisini kazanan II. İsmail adına çıktıklarını düşünüyoruz.

rümek amacıyla İstanbul'dan hareket edip İzmit-Bolu-Konya-Kayseri yoluyla Sivas'a geldiğinde (1578); Dulkadiriye (Maraş) Beylerbeyisi ve Elbistan Kadısı, Serdar Lala Paşa'ya başvurarak; Şam Bayadı Türkmenleri arasından birinin ortaya çıkıp **"Ben Şah İsmail'im"** diye halkı başına topladığını, **Sultan Korusu ve Arslantaş** (Maraş-Elbistan, Sivas-Gürün bölgesi) mevkiinde "bu sevdâ ile nice şenâatlar edip", önce Eshâb-ı Kehf'de (Elbistan yakınında) sonra Bozok'da (Yozgat) Kızılbaş halifesiyle **Hacı Bektaş Ocağı**'nda kurbanlar kesip, meşhur "âsi ve şaki" **Ebu Rişoğlu**'yla haberleşip, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Alaybeyisinin çayırını basıp cebren atlarını aldığını, gittikçe "fesadının" arttığını ve isyânımn genişlemekte olduğunu bildiriyorlar.

Bu girişim üzerine Lala Mustafa Paşa, **Türkmen Sancağı beyi Şah Murad Beye, Bozok Mirlivası Çerkes Beye** ve muhafazaya memur **Rum (Sivas) Defter Kethudası Mahmud**'a hükümler gönderip; **Düzmece Şah İsmail ve adamlarının mahkemeye çağrılmalarını, gelmedikleri takdirde haklarından gelinmesini emrediyor.** (Konuya ilişkin mektuplar ve Mühimme kayıtları için bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s. 12)

Sözkonusu kuvvetlerle Düzmece Şah İsmail kuvvetleri arasında yoğun çarpışma (muhkem ceng) olur. "Şah İsmail"in halifelerinden **Hüseyin** ele geçirilir fakat İsmail yakalanamaz. Düzmece Şah'ın yakalanması için ilgili Beylere yeniden emirler gönderilir.

Bu arada Boybeyli yaylağında halkı harekete geçirmeye hazırlanan **Köse Yunus** adındaki halifesi Bozok (Yozgat-Kırşehir) Beyinin kuvvetleri tarafından ele geçirilir.

Köse Yunus ifadesinde; "Şah İsmail"in 985 (1577) kışını Amik (Antakya bölgesi) ovasında geçirdikten sonra Yeni İl'de (Sivas'ın Şarkışla, Kangal, Gürün kesimleriyle Malatya'nın Hekimhan, Arguvan ve Elbistan kesimleri) **Kemerli ve Pehlivanlı** topluluklarıyla yaylağa çıktığını belirtiyor. **Köse Yunus'un, Şah İsmail'den yaklaşık bir yıl önce Pir Sultan'ın yaşadığı bölgeye geldiği ve görüşmeler yaptığı anlaşılıyor. Mümkündür ki, Pir Sultan da görüştüğü kişiler arasındadır.**

Malatya bölgesinde büyük bir yandaş topluluğu sağlayan "Şah İsmail" başına 50 bin kişi topluyor ve halktan büyük maddi destek sağlıyor.

Ahmed Refik'in eserinde geçen (50) nolu belge, bu konuya ilişkin bir hükümdür. **"Malatya'da Şah İsmail adıyla ortaya çıkan kişiye maddi yardımda bulunanların katledilmesine"** ilişkin hüküm özetle şöyle:

"Malatya Beğine hüküm ki; Liva-i mezbura tabi (adı geçen il'e bağlı) **İzlü ve Rişvan ve Eşkânlu ve Solaklu ve Bezki ve Çakalu ve Mihriman ve Karasaz ve Kömürlü** nâm cemâtler(*) **Şah İsmail** nâmına zuhur eden şakiye nezir

*(*) Belirlemelerimize göre, bu toplulukların bugünkü yerleşim bölgeleri şöyle: **İzlü(İzoğlu)**: Malatya; **Rişvan**: Malatya-Hekimhan, Sivas-Kangal; **Eşkânlu**: Malatya-Fırat nehri sınırı; **Solaklu**: Malatya; **Bezki (Bezikân)**: Malatya; **Cakalu**: Maraş-Türkoğlu; Karasaz ve Kömürlü: Maraş-Antep arası.*

(yardım) gönderüb, mütabât iderler (bağlanırlar)... Buyurdum ki, zikrolunan cemâtlerin içlerinden rafız ve ilhad ile maruf olub (kızılbaşlık ve dinsizlikle tanınmış olup) şaki-i mezbura sadakat ve nezir gönderenler her kimler ise tamam malumun olduktan sonra ele getürüb dahi ahvallerin toprak kadıları ile (bölge kadılarıyla) hak üzre teftiş idüb göresiz, rafız ve ilhadları ve nezir gönderdükleri şer'le sabit olursa sicil etdirdükten sonra siyaset etdirüb (idam edip) dahi emrim yerine vardığın yazub bildiresin."(6)

Bu sırada "Şah İsmail"in, her gittiği yerde izlendiği görülüyor. Bu konuda Malatya Beyine, Bozok (Yozgat-Kırşehir) Beyine ve Ayıntap (Antep) Beyine hükümler gönderiliyor. (Bu konudaki Mühimme kayıtları için bkz. Kütükoğlu, a.g.e., s. 13)

Sarayın bölge yöneticileriyle sıkı diyaloğu sonunda "Şah İsmail" ve adamları **Elmalı köyü** çevresinde asker toplarken, Malatya Kadısının kuvvetleri tarafından basılıyor ve topladığı kuvvetler dağılıyor. Kendisi de **Fırat**'ı geçerek **Siverek**'e doğru kaçıyor. Bir başka Mühimme kaydına göre de, Malatya'nın Çalab köyünde bir süre tutuklu kalıp, sonra serbest bırakılıyor ve Fırat tarafına yöneliyor. Fakat bu kayıt pek inandırıcı görünmüyor; olsa olsa bir süre bu köyde gizlenmiş olabilir.

"Şah İsmail"in bundan sonraki serüveni konusunda Mühimme defterlerinde bilgi bulunmuyor.

Bu baskın sırasında ele geçirilen "Şah İsmail"in **Veziri Han Piri**'nin Osmanlı kayıtlarına geçen ifadesi, konumuz açısından büyük önem taşıyor. (Bugün Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı Han Piri adında bir köy bulunuyor. M.B.)

Han Piri, **Malatya, Arapgir, Maraş, Sivas (Yeni İl) ve Karaman** çevresindeki obalarda her türlü hazırlığın tamamlandığını ve Elmalu köyü dolayında asker toplarken Malatya Kadısının kuvvetlerince basıldıklarını açıklıyor.

Han Piri, obalarda bulunan **"Kızılbaş taçlarım"** kendisinin dağıttığını; ayaklanma hazırlıkları (huruc) tamamlanmak üzereyken, Kadı'nın kuvvetlerince basıldıklarını, burada "muhkem ceng" edildiğini, çarpışmada "Şah"ın yakın adamlarından birinin öldürüldüğünü vurguluyor. Han Piri, Şah'ın yanındaki **Rişvanlı Kürtleri** ile öteki **Türk topluluklarının** bundan sonra dağıldıklarını belirtiyor.(7)

Serdar Lala Mustafa Paşa da, olaylardan sonra **Sivas ve Hafik**'ten (Pir Sultan'ın köyüne çok yakın bir yer) Saraya gönderdiği arzlarda, sahte "Şah İsmail" eyleminin önlenmesi etkisizleştirilmesi (tenkili) konusunda bilgi veriyor.(8)

Yukardanberi anlatılan gelişmelerden, bazı yöresel olaylar dışında henüz köklü bir ayaklanmaya geçilmeden, hazırlıkların tümüyle tamamlanması aşamasında Düzmece Şah İsmail eyleminin bastırıldığı ve etkisizleştirildiği anlaşılıyor. **Pir Sultan'ın şiirlerinde de, bir ayaklanma hazırlığı üzerinde durulur fakat eylemin başladığı vurgulanmaz. Bu nedenle, gelişmeler Pir Sultan'ın şiirleriyle çakışmaktadır.**

Kütükoğlu, Anadolu'da gerçekleşen tüm dinsel motifli halk hareketleri gibi

bu hareketi de, doğrudan İran Şahlarına bağlama eğilimindedir.(*) Kütükoğlu, "Sahte Şah İsmail"in, II. Şah İsmail tarafından bu adla Anadolu'ya salındığını öne sürmekte, başka bir yerde de; "II. Şah İsmail'in ölümünden sonra da, Türkmenler arasında bu kişi (Şah İsmail) olarak ilan edilmiştir" demektedir.(9)

Düzmece Şah İsmail ve halifelerinin, olay tarihinden bir yıl önce 1577'de Hatay bölgesinde (Amik ovası) ve Anadolu içlerinde örgütleme çalışmaları yaptıklarına ve bu tarihte II. Şah İsmail iktidarda ve hayatta olduğuna göre, onun adıyla Anadolu'ya geçmesi düşünülemez. Ayrıca o iktidarda birbuçuk yıl gibi kısa bir süre kalmış ve yönetimi sönük geçmiştir. Sanırım o öldükten ve Düzmece Şah Anadolu'ya geçtikten sonra bu adla ortaya çıkmış ve bu imajı yaratmıştır. Çünkü önceki "düzmeceler"in tümü, adına çıktıkları kişilerin ölmesinden sonra ortaya çıkmışlardır. Bundan sonra değişik tarihlerde birkaç "Düzmece Şah İsmail" olayına daha rastlanacaktır.(**)

Osmanlı resmi belgelerinde ve Akdağ'da vurgulandığı gibi, Düzmece Şah, Şam Bayadı Türkmenlerindendir ve o bölgeden başlayarak Anadolu'ya doğru ilerlemiş, çalışmalarını Orta Anadolu'da Yozgat, Karaman, Kırşehir, Maraş, Adıyaman, Malatya, Tokat ve Sivas çevresinde yoğunlaştırmıştır.

(*) Oysa Prof. Sümer, Düzmece Şah İsmail eyleminin sosyo-ekonomik temellerini şöyle açıklıyor: "İran harbi esnasında, Anadolu köylüleri gibi Türkmenler ve Yörükler de hükümet mensuplarının baskılarına maruz kaldılar. Düzmece Şah İsmail hareketi de şüphesiz vergi almak hususunda yapılan baskıların bir tepkisidir. (Prof. Dr. F. Sümer: Oğuzlar (Türkmenler); A.Ü.DTCF yayını, 1977, s. 186)

(**) Belirlemelerimize göre, 1578'de Anadolu'da görülen "Düzmece Şah İsmail" eyleminden sonra, 2. Düzmece Şah İsmail, 1580 yılında Safevi topraklarında Kûh Gilûye'deki Lûrlar arasında ortaya çıkıyor. Lûrlar arasına bir kalender dervişi gelerek kendisinin II. Şah İsmail olduğunu, öldürülenin şahsına benzeyen bir köle olduğunu ileri sürüp, Lûrlar'dan önemli bir güç toplamayı başarıyor. Düzmece Şah, bundan başka Anadolu'da da bulunup çok yandaş kazandığını, onların yardımı ile Anadolu'yu da fethedeceğini söylüyor. Sözkonusu Şah, bazı çarpışmalardan sonra Safevi kuvvetlerince yakalanıp öldürülüyor.

Prof. Sümer'in, İskender Beğ Münşi Türkmen'den aktardığı bu Düzmece Şah'ın iki yıl önce Anadolu'da çıkan Düzmece Şah'la aynı kişi olduğunu sanmıyoruz. Çünkü Prof. Sümer de, aynı kaynağa dayanarak İran'da üç Düzmece Şah İsmail eylemi daha verdikten sonra şunları söylüyor: "İran'da zuhur eden Düzmece Şah İsmailler'in Lur, Kürd, Tâliş, Gûr gibi unsurlara dayandığı görülüyor. Bu, şu bakımdan tabii karşılanmalıdır ki, adı geçen unsurlar siyasi bakımdan tatmin edilmemişlerdi."

Sümer, Orta Anadolu'daki Düzmece Şah eylemini de 1577 ve 1578'de ortaya çıkın iki ayrı eylem sanıyor ki, yanlıştır.

Prof. Kütükoğlu ise, tarihlerin yanısıra Osmanlı resmi belgelerinden de yararlanarak, Safevi topraklarında tek Düzmece Şah İsmail eylemi ve ilginç bilgiler veriyor. Osmanlı resmi belgelerindeki bilgilerden, 1582'de Bağdat yöresinde görülen Düzmece Şah İsmail hareketinin, Osmanlı ittifakına dayalı bir misilleme olarak ortaya çıktığı anlaşılıyor. Osmanlılar, 1578'de Anadolu'daki Düzmece Şah İsmail olayını etkisizleştirdikten sonra; 1582'de Bağdat yöresinde II. Şah İsmail olarak ortaya çıkan (şah) Kalender'le birleşip Kızılbaş ülkesini ele geçireceklerini Safevi elçisine duyuruyorlar. Elçi, Osmanlıların bu tehdidini Safevilere bildiriyor. Telaşa düşen Safeviler, Şah Kalender adlı Düzmece Şah İsmail üzerine kuvvet gönderiyorlar ve sonunda Düzmece Şah, Osmanlılarla 1 yıllık bir işbirliğinden sonra 1583'de Safevi kuvvetlerince öldürülüyor. (Bkz. Kütükoğlu; a.g.e., s. 114, 171, 172, 177; F. Sümer; a.g.e., s. 132-134; F. Sümer: Oğuzlar, s. 287)

Düzmece Şah İsmail'in, eylemlerini bu bölgelerde yoğunlaştırmasının özel bir anlamı olduğunu sanıyorum. Bir kez, Türkiye'de **"Şambayadı"** adıyla üç yerleşim yeri bulunduğunu biliyoruz. Bunlar, Nevşehir'in Avanos ilçesine bağlı **Şambayadı** köyü, Adana'nın Karaisalı ilçesine bağlı **Şambayadı** köyü ile Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı **Şambayat** köyüdür. Şam Bayadı Türkmenlerinin, 16. yüzyılda Bozok'tan (Yozgat) İran'a gittiğini de biliyoruz.(10)

Prof. Sümer'in, Şambayadı Türkmenlerinin Anadolu'daki yerleşim bölgelerine ilişkin şu açıklaması, konuyu daha da aydınlatmaktadır: Şam (Şambayadı) Türkmenleri, aslında doğrudan doğruya kendisinden ayrılmış bir kol olan Dulkadırlı ulusu ile birlikte Timur'un Türkistan'a dönerken Anadolu'dan götürdüğü Kara-Tatarlardan boşalan bugünkü **Yozgat** bölgesini iskân ettiği gibi, **Uzunyayla**'da ve **Sivas**'ın az güneydoğusunda da aynı şekilde iskân fâliyetinde bulunmuştur."(11)

Şambayadı Türkmenlerinden olan Düzmece Şah'ın, özellikle bu bölgelerde dolaşıp kitle tabanı bulması, kuşkusuz anlamlıdır.

Kanımızca Düzmece Şah İsmail, II. Şah İsmail'in ölümünden hemen sonra fakat daha çok I. Şah İsmail (Hatayi) imajıyla ortaya çıkmıştır.

Çünkü I. Şah İsmail (Hatayi), daha Yavuz Selim'in babası II. Bayezid'in iktidar yıllarında, Anadolu halkının ve Osmanlı Padişahının da izniyle Doğudan başlayarak Anadolu içlerine Kayseri-Sarız, Maraş-Elbistan'a kadar varan uzun ve etkili bir yolculuk yapmıştır.(12) Düzmece Şah'ın dolaştığı yerler de yaklaşık aynı yerlerdir. Ayrıca, şiirleriyle de Anadolu halkı üzerinde büyük etkisi olan Hatayi (I. Şah İsmail) adına ortaya çıkması daha normaldir.

Fakat konumuz açısından önemli olan, onun hangi "Şah İsmail" adına ortaya çıktığı değil, Anadolu'da bu adla 50 bin kişiyi başına toplaması ve bu örgütlenme karşısında Osmanlı'nın büyük bir ürküntüye kapılmasıdır.

c-"Düzmece Şah İsmail" Eyleminin Pir Sultan'a Yansıması

Resmi bölgelerden ve Pir Sultan'ın şiirlerinden anlaşıldığına göre, bazı yerel olaylar dışında bu örgütlenme köklü bir ayaklanmaya dönüşemeden Osmanlı yönetimince önlenmiştir.

Pir Sultan'ın, bir kurtarıcıyı (Şahı, Mehdiyi, İmamı) beklemesine; kurtarıcının kendisine doğru ilerleyerek gelmesine; halkı ayaklanmaya çağırmasına ilişkin şiirlerinin önemli bir bölümünün, hemen yanıbaşında oluşan bu "Şah İsmail" eylemiyle ilgili olduğunu sanıyorum.

Bu içten bekleyişi yansıtan dizelerden bazıları şunlardır:

Haktan inayet olursa
Şah Urum'a gele bir gün
Gazâda bu **Zülfikâr**'ı
Kâfirlere çala bir gün
(...)

Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün
(...)
Pir Sultan'ın işi âhtır
İntizârım güzel **Şah**'tır

Bu bekleyiş bazan açık bir çağrıya dönüşür. Şu deyişteki kimi dizeler, doğrudan Şam-Hama'dan başlayıp Sivas'ta noktalanan "Şah İsmail" eylemini çağrıştırıyor:

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.
(...)

Kızılırmak gibi bendinden boşan
Hama'dan, **Mardin**'den **Sivas**'a döşen
Düldül eyerlendi, **Zülfikâr** kuşan
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Mümin olan bir nihana çekilsin,
Münafık başına taşlar dökülsün,
Sancağımız **Kazova**'ya dikilsin,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Şah'ın geleceğin bir gün duydular,
Yezit'ler lânet gömleğin geydiler,
İmam Aliyyürrıza'ya kıydılar,
Ali'm ne yatarsın, günlerin geldi.

Şu dizelerde de, Pir Sultan'ın "Şah İsmail" ve halifelerini, **"Urum'a geçen Kırklar"** olarak gördüğünü düşünebiliriz:

Kırklar Urum'a geçti sen duydun mu
Tanrının arslanı geldi, bildin mi
(...)
Kırklar birbir arda sökün eyledi
Domuz kâfirlerin yolun bağladı
Tanrının arslanı imdat eyledi
(...)
Geldi **Kazova**'sın duman bürüdü
Kara kâfirlerin yağı eridi
(Öztelli, s. LXXII)

Sivas yöresinde gerçekleşen bu "Şah İsmail" eylemini bilmeyen bazı araştırmacılar, "Yürüyüş eyledi Urum üstüne / Ali nesli güzel İmam geliyor" dizeleriyle

başlayan şiirin, Şah Tahmasb'ın Kemah'a varan seferiyle ilgili olduğu görüşündedirler. Oysa "Urum üstüne" yapılan bu yürüyüş, kanımca daha çok "sahte Şah İsmail"in yürüyüşüdür. Çünkü "Şah İsmail" daha güneydoğudayken, bir yıl öncesinden adamları Pir Sultan'ın bölgesine geçmiş ve örgütlendirme çalışmalarını yürütmüşlerdir. Ve onlar bu "yürüyüş" ü haber vermişlerdir.

Pir Sultan'ın, şu somut ayaklanma çağrısı da, kendisinin doğrudan içinde bulunduğu bir ayaklanma hazırlığıyla ilgili olmalıdır. Bu da, kanımızca sözünü ettiğimiz ayaklanma hazırlığından başkası değildir.

Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic'olsa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nic'olsa olsun
(...)
Teber çekip şu mağ'radan dışarı
Çıkalım bakalım nic'olsa olsun
(...)
Münkirlerin sarayını bozalım
Yıkalım bakalım nic'olsa olsun
(...)
Bunca yattığımız gayrı yetmez mi
Kalkalım bakalım nic'olsa olsun

Şu dizeler de, Orta Anadolu'nun dört bir yanından kiminin mal, kiminin can'la katıldığı aynı eylemi anımsatıyor:

Serden başka benim sermayem yoktur
Verelim gaziler İmam aşkına
(...)
Alay alay gelen gaziler ile
İmamların öcü alınmalıdır

Prof. Başgöz'ün de dediği gibi, "Pir Sultan'ın şiirlerinde Banaz'ın pek yakınına kadar gelmiş" bir Şah'dan sözediliyor. Bir şiirde, Yıldız Dağının yücesinden Şah'ın ilinin göründüğünü söylüyor:

Benim **Şah**'ım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden **Şah**'ın ili görünür
Niçin gitmez **Yıldız Dağı** dumanın

Başgöz, sözlerini şöyle sürdürüyor:

"Başka bir şiirde, **Sarıkaya**'nın Şah'ın korusu olduğunu bildiriyor:

Sarıkaya derler **Şah**'ın korusu
Konalım gaziler İmam aşkına

Sarıkaya, Yıldızeli'ne bağlı, Banaz'la Bedirli'nin arasında bir köydür.

Pir Sultan'ın oğlu İnce Mehmet'in yazdığı ve babasının başına neler geldiğini anlatan bir şiirde ise, Şah'ın Yıldız Dağına gelip sema eylediği söyleniyor:

Şah Yıldız Dağı'nda sema eyledi
Bir ayak üstünde binbir kelâm eyledi
İndi **Banaz**'ı hoş vatan eyledi
Hayli devr û zaman geçti orada.

Yıldız Dağında gelip sema eyleyen, orda halkı harekete geçirmek için uzun boylu konuşan, sonra Banaz'a inen, belki de Pir Sultan'ın evinde misafir olan Şah, her halde İran Şahlarından biri olamaz. Bu şah, bizce, 1577'de Şam taraflarında ortaya çıkan ve Bozok (Yozgat) taraflarına kadar gelip, oraları ayaklandırmaya çağıran yalancı Şah İsmail'dir."(13)

Ayrıca yukarıda aktardığımız Osmanlı resmi belgelerinde, Şah İsmail'in bir süre **Sultan Korusu** ve **Arslantaş** bölgesinde konakladığı da belirtiliyordu. Bu bölge şimdi Maraş-Elbistan ve Sivas-Gürün arasına düşmektedir.

"Şah İsmail"in veziri **Han Piri**'nin, **"obalarda bulunan kızıl taçları kendisinin dağıttığı"** yolundaki açıklaması gözönüne alınırsa, Pir Sultan'ın;

"Yeryüzüne **kızıl taçlar** bürüye
Münafık olanın bağrı eriye"

sözlerinin anlamı daha iyi anlaşılır, sanırım.

Tüm bunlardan sonra sayın Başgöz'ün, Akdağ'da rastladığı sınırlı bir Mühimme kaydına dayanak yaptığı şu değerlendirmenin, daha da gerçeklik ve anlam kazandığını sanıyorum:

"... Kuvvetle tahmin ediyoruz ki, Pir Sultan Abdal, bu yalan Şah hareketi ile ilgilidir.

Onun şiirlerinde sık sık üney illerinden ve Şam'dan söz etmesi, Şam'a gittiğini söylemesi bizce Şam taraflarında çıkan bu yalancı Şah İsmail hareketine bağlanmalıdır. Onun bir şiirinde geçen `Bülbül gerek gül dalına konmaya / Şah İsmail gibi sema dönmeye' dizelerinde ben, bu yalancı Şah İsmail'den söz edildiğini sanıyorum. Bu şiir onun Şaha varınca söylediği ve niye buralara geldin diye kendisine sitem edilen bir şiir. Bunda, çok eskiden ölmüş bulunan Şah İsmail'in sema dönmesini örnek göstermenin bir anlamı yok. Şiirlerde Şah, Güzel İmam, Güzel Şah sözleriyle anlatılan ve Urum'a (Sivas Sancağı)na gelip Alevileri kurtarması istenilen kişi de bu Şah İsmail olabilir. Hızır Paşa, 1590'da, Sivas'ta Pir Sultan Abdal'ı bu ayaklanma girişimiyle ilgisi yüzünden asmış olmalıdır."(14)

ç-Pir Sultan'ın Asılması

1555'de Osmanlılarla Safeviler arasında yapılan Amasya Barış Anlaşması 23 yıl sürmüş, bu tarihte Osmanlılar, Safevilerin Irak'a tecavüzünü gerekçe göstererek, gerçekteyse Şah Tahmasb'ın yerine geçen oğlu II. Şah İsmail yönetiminin zayıflığından yararlanarak Lala Mustafa Paşa komutasında İran'a karşı harekete geçmişlerdi.(*) 1578 yılında yapılan bu hareket, 23 yıllık barışın ardında yapılan en büyük hareketti.

1578 harekâtından sonra "Şah İsmail"in liderliğindeki ayaklanma girişimi bastırılmış, uzun uğraşmalardan sonra Kafkasya ve Azerbaycan ele geçirilmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlılar'la Safeviler arasında üleşim-paylaşım savaşı devam etmektedir.

1588 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetiminde III. Murad, Safevi yönetiminde Muhammed Hudâbende Şah'ın onyedi yaşındaki oğlu Abbas Mirza (I. Abbas) vardır. İran yönetiminde karışıklık egemendir.

III. Murad, bu karışıklıktan yararlanarak, Serhat Ferhad Paşa komutasında İran'a geniş çaplı bir sefer düşüncesindedir. Safevilerse, içinde bulundukları güç durumdan ötürü barış istemektedirler.

Ferhad Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Erzurum'da kışlamış, Gence üzerine harekete geçmeye hazırlanmaktadır. Bu konuda İstanbul'la Ferhad Paşa arasında yazışmalar sürmektedir. III. Murad, Ferhad Paşa'ya gönderdiği bir emirde; "tekrâr sefer tedârükünde olub bu defa düşmen-i din (din düşmanı) üstüne varub kıtâl eyliyesün (katl edesin)" demektedir.

Kısaca, İran üzerine düzenlenen seferden dolayı gergin bir ortam vardır.

İran üzerine yapılan öteki seferlerde olduğu gibi (bkz. Yavuz Selim, Kanuni, Lala Paşa seferleri) bu seferde de Anadolu halkı arasında bir cezalandırma operasyonuna geçildiği rahatlıkla düşünülebilir. Çünkü **bu türden her hareketin ceremesini, hepsinden önce Anadolu'nun yoksul halkı çekmiştir.**

İşte, 1578'deki "Şah İsmail" eyleminde, hazırlık aşamasında kaldığı için yakayı kurtaran Pir Sultan Abdal, Alevilere zulmüyle sivrilmiş, Alevilik, Rafızilik üzerinde uzmanlaşmış Deli (Divane) Hızır Paşa tarafından önce tutuklanıp "toprak kadıları" tarafından yargılanmış, sonra da asılmış olabilir. Bu tarih, Hızır Paşa'nın ilk Sivas Valiliğine rastlayan 1588 tarihidir.(**)

(*) 1555'de yapılan Amasya Anlaşması sırasında, Kur'an'dan ve hadislerden örnekler verilerek, barışa dinsel gerekçeler gösterilmiş ve Anlaşma imzalandıktan sonra sınır bölgelerine ve özellikle Arap Irakı, Bahreyn, Basra, Semave Beylerine Acem Irakındaki valilere, Luristan, Kürdistan, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan beylerbeylerine, türbedârlara ve bütün hâkimlere emirnâmeler yazılarak, Doğu'daki gerginliğin ve düşmanlığın sona erdiği ve dostluk kurulduğu bildirilmektedir. (Bkz. Celâlzâde Mustafa: a.g.e., s. 244)

*(**) Düzmece Şah İsmail eylemine ön saflarda katılan lider durumundaki kişilerden bazılarının bile 1578'deki tasfiye hareketinde yakayı kurtardıkları anlaşılıyor. Sözgelimi Düzmece Şah'la işbirliği yapan **Ane ve Hadise Sancağıbeyi Ebu Rişoğlu**'na 1579'da Lala Mustafa Paşa tarafından gönderilen bir mektupta; bir önceki yılki isyan ve şekavetinden ötürü hizmet karşılığında af olunabileceği, bunun için askerin yiyeceğine katkıda*

Deli Hızır Paşa'nın Sivas Valiliğine, Ferhad Paşa'nın bu seferine Silahdarlar Bölügü Kâtibi olarak doğrudan katılan Selâniki Mustafa Efendi'nin, Tarihinde ve yine bu seferde hazır bulunan Harimi Çavuş'un III. Murad Zafernâmesinde (Zafernâme-i Hazret-i Sultan Murad Han) geçmesi de bu açıdan önemlidir.

1578 yılında Lala Mustafa Paşa'nın İran'a yaptığı seferden 12 yıl sonra 1590 'da Osmanlılarla Safeviler arasında ikinci anlaşma imzalanıyor.

Anlaşmanın toprakla ilgili bölümünde, Safevilerin Osmanlı topraklarına saldırmamaları, karşılıklı toprak hukukuna saygı ve içişlerine karışmama öngörülüyor.

İkinci bölümdeyse; Safevilerin sünni inanca ve şer'i düşünceye saygılı davranmaları, bu inancın büyük ve kutsal saydığı kişi ve değerlere saygılı olmaları öngörülüyor.

İşte bu tarihte (1590) ikinci kez Sivas Valiliğine atanan Deli Hızır Paşa, bir halk ozanı olarak Alevi kesim içinde yaygınlığı ve saygınlığı olan Pir Sultan'ı, çeşitli çevrelerin de etkisiyle önce "yerel kadılara" yargılatmış, sonra astırmış olabilir.

Hızır Paşa, bu operasyonu tamamlamış ve daha sonra Safevilerden alınan bölgeye (sınır tayinine memur) olarak gönderilmiştir. (Revan-Erivan Beylerbeyliğine atanması için bkz. Kütükoğlu, a.g.e.)

İ. Başgöz'ün, tüm bu olayların yakın görgü tanığı Selâniki'den yaptığı şu aktarma da konumuz açısından önem taşıyor:

"1589'da orduy-ı Hümayun Erzurum'da kışlarken Kiğı sancağında başka bir kızılbaş ayaklanması olur. Orda bir adam, ben Şah Tahmasb evladından Şah İsmail'im, diye isyan eder. Çevresine (rezilleri ve Kürtleri toplar, memleket içine velvele bırakır, halkın erzak ve eşyasını yağma eder.) Üzerine varan bir Beylerbeyini öldürür. Ferhat Paşa'ya, Erzurum'a haber ulaşır ki `Şah Oğlu' gelmiştir. Ferhat Paşa, Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa'yı, Yeniçeri, Sipahi ve topçu ile bunların üstüne yollar. Âsiler ve boğazdan tuzağa düşürülür, müşirleri Çirkin ve Türabi (?) adındaki kimseler yakalanır; Erzurum'a getirilir, asılır."(15)

Bu olayda adı geçen Hızır Paşa'nın, Husrav Paşa dâmâdı Hızır Paşa olduğunu sanıyorum. Çünkü bu tarihte Erzurum Beylerbeyliği yapan bu Hızır Paşa'dır.

Olayları çok yakından izlediği anlaşılan **Kemah'lı Rahip Grigor,** Kigı'daki bu Düzmece Şah İsmail hareketini tümüyle bir Kürt hareketi olarak yansıtır ve şu bilgileri verir:

---

bulunması ve hiç olmazsa 3-4 bin deve sağlaması öneriliyor. (Kütükoğlu, s. 38)
Pir Sultan'ın, 1578'deki tasfiye hareketi sırasında yakayı kurtarması da, böyle bir koşullu af önerisine bağlı olabilir. Affedilmesi için bir Sancakbeyinden ekonomik katkı isteyen yöneticiler, Pir Sultan'dan da propaganda şiirleri yazmamasını ve yaymamasını isteyebilirler. Deli Hızır Paşa'nın, Pir Sultan'ı bağışlamak için içinde "Şah" sözü geçmeyen üç deyiş söylemesini istediğine ilişkin halk söylencesi, belki de böyle bir oluşumla ilgilidir.

"Kürtler ayaklanıp Kiği Beyinin üzerine yürüdüler, kendisini öldürdüler, evini de yağma ettiler. Kürt milletinin ağa ve ileri gelenlerinin iştirak etmedikleri bu çapulcu ve çoban eşkıya grubu, daha sonra da Erzincan bölgesinde çıkardıkları yangın ve talanlarla büyük tahribat yaptılar. Onrala karşı gelecek bir kuvvet mevcut olmadığı için uzakta bulunan Erzurum Paşası haber alıncaya kadar memleketi harab ettiler..."(16)

İ.H. Uzunçarşılı, 1578'de ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail'le, 1589'da Kiği sancağında hükümdarlığını ilan eden Düzmece Şah'ın aynı kişiler olduğu görüşündedir ki, bizce yanlıştır. (Bkz. Osmanlı Tarihi, III. Cilt, 2. Bölüm, s. 243-244)

Erzurum, Erzincan çevresinde yaşanan bu olayın, 11 yıl önce aynı türden çok daha yaygın bir örneğini yaşayan Sivas bölgesini etkilememesi düşünülemez.

Tüm bu olayların tanığı Deli Hızır Paşa, olaydan hemen sonra ikinci kez Sivas Valiliğine atanır (1590). Hızır Paşa'nın, 12 yıl önce yaygın örneği yaşanan bu eylemlerle Pir Sultan arasında bir bağlantı kurması ya da bu konuda yapılacak ihbarları değerlendirmiş olması pekâlâ mümkündür. Bu nedenle Aleviler konusunda uzmanlaşmış olan Deli Hızır Paşa'nın olayların yeniden gündeme gelip canlılık kazandığı bu tarihte (1590) Pir Sultan'ı yargılatıp astırması olasılığı daha da güç kazanıyor.(*)

d-Pir Sultan'ı Astıran Hızır Paşa

Pir Sultan'ı astıran Hızır Paşa'nın kimliği de uzun süre araştırıcıları uğraştırmış konulardandır. Bugün yine araştırma ve belgelerin ışığında bu konuyu da kesine yakın biçimde aydınlatabiliyoruz.

Şimdiye kadar bu konuda araştırma yapanlar, 17. yüzyıl başına kadar gelmiş geçmiş birçok Hızır Paşa üzerinde duruyor ve çoğu kez bunları birbirleriyle karıştırıyorlardı.

M.Fuat Köprülü'den başlayarak, Sadettin Nüzhet Ergun, Pertev Naili Boratav,Abdülbaki Gölpınarlı, Cahit Öztelli ve İlhan Başgöz'ün bu konudaki çalışmalarını ayrı ayrı özetlemeyi ve değerlendirmeyi gereksiz buluyorum.

Yaptığımız araştırmalar, Pir Sultan'ı astıran Hızır Paşa'nın, yukarıda andığımız Deli ya da Divane Hızır Paşa olduğunu ortaya koyuyor.

(*) Başlangıçta yakayı kurtarmayı başaran Pir Sultan'ın, sonradan bir ihbar sonucu yakalanıp tutuklandıktan sonra asıldığını gösteren şiirsel belirtiler devar. Şu iki dörtlük bize bu konuda bir ipucu verebilir:

Urganım çekildi, sığındık dâra
Üstüme döküldü ağ ile kara
Muhbirim üstünde çıralar yara
Erler himmet edin ben gidiyorum

Hayırını ihsanını kestirir
Hırsa gelse kaba yeli estirir
Korkmaz Hak'tan hem pirini astırır
Yalanla şehadet ettiği zaman

15. yüzyıldan başlayarak Osmanlı yönetiminde Beylerbeyi, Sancakbeyi ya da Vali olarak görev almış çeşitli Hızır Paşa'lar üzerinde durmak yerine, doğrudan konumuzu ilgilendiren sözkonusu Deli (Divane) Hızır Paşa üzerinde durmak ve bununla ilgili kimi resim kayıtlara değinmek istiyorum.

Deli Hızır Paşa'yla ilgili belirleyebildiğimiz bilgilerin dökümünü şöyle yapabiliriz:

1587 Kars Beylerbeyi Divane Hızır Paşa, İran seferine katılır. (İ.H. Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. 3, s. 105; yeni dizi, fasikül: 13, s. 517)

1588 Deli Hızır Paşa ilk defa Sivas Valisi olur. (Selâniki Tarihi'nden aktarılarak, C. Öztelli: Pir Sultan Abdal, 1974, s. XXXVII)

1589 Revan (Erivan) Beylerbeyi olarak Nahcivan bölgesini ele geçirmekle görevlendirilir. (İ.H. Danişment, a.g.e., ve Şeref Han: Şeref-nâme, II. cilt, s. 290)

1590 Deli Hızır Paşa, Sivas Beylerbeyliğine tayin edilir. (Hüseyin Hüsamettin: Amasya Tarihi, c. 3, s. 335'den aktarılarak, Öztelli: a.g.e. s. XXXVII)

1590-91 Deli Hızır Paşa, Halep Valisi olur. (Sicill-i Osmani, c. 2, s. 279'dan aktarılarak, İ. Başgöz: P.S. Abdal, 1977, s. 45)

1596 Dilaverliği ile tanınmış Divane Hızır Paşa, Gürcistan'da Kral Simon lâininin üzerine varıp, onu mağlup eder. (Selâniki, Uppsala Üniversite yazması, B.Nr. 12611, s. 274'den aktarılarak, İ. Başgöz: a.g.e., s. 45)

(1588'de Nasuh Paşa damadı Erzurum Beylerbeyisi Hızır Paşa'nın da Simon'u yengisi vardır. Bu iki Hızır Paşa, ayrı ayrı kişilerdir. Bkz. Kütükoğlu, s. 191)

1596 Aynı yıl içinde Sultan, İstanbul'da sefere niyetlenince Gürcistan serhadlerinde şecâtleri ile tanınmış Deli Hızır Paşa, Sefer-i Hümayuna yarar yoldaşları ile gelip, saltanat tahtına yüz sürer ve sefer için emre hazır olduğunu bildirir. (Selâniki, adı geçen yazma, s. 297'den aktarılarak, İ. Başgöz: a.g.e., s. 45)

1597 Muharrem sonlarında Deli Hızır Paşa, mallarının hepsini yiğit kişilere dağıtarak müflis olur ve taun hastalığından ölür. (Selâniki, adı geçen yazma, s. 345. Sicill-i Osmani'ye göre, öldüğü vakit Deli Hızır Paşa işten çıkarılmıştı. Bkz. İ. Başgöz: a.g.e., s. 45)

Deli Hızır Paşa'nın çağdaşı tarihçi Selâniki, onun 1597'de mallarını dağıtarak müflis olduğunu kaydediyor.

Bu bize, Cahit Öztelli'nin verdiği şu bilgiyi anıtsattı ve araştırmaya götürdü. Öztelli, öğretmen İbrahim Arslanoğlu'nca, Sivas Müzesi'ndeki Şeriyye Sicilleri arasında bulunan bir berat'a yer veriyor. Bu berat, Hızır Paşa'nın, Tokat'taki Pir Ahmet Bey Vakfına Hafik köylerindeki mülkünden vakıf kattığını ve Vakfın mütevellileri bulunduğunu gösteriyor.

Öztelli, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yapılacak bir araştırmanın, bu Vakfın ilk kaydını ortaya çıkaracağını da vurguluyordu. Öztelli'nin verdiği bilgiye göre, Aslanoğlu Sivas Müzesi'ndeki arşivde yakın zamanlara kadar Sivas ve

Hafik arasında bir **Hızır Paşa Otlağı** bulunduğuna ilişkin bir belgeye de rastlıyor.

Öztelli'nin Vakıf kayıtlarına ilişkin bu değerlendirmesinden yola çıkarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yaptığımız incelemede; Pir Ahmet Bey'e ait 3 Vakıf bulunduğunu belirledik. Üçü de 15. yüzyılda arapça yazılmış olup (H. 827, H. 848, H. 882) Cumhuriyet döneminde türkçeleştirilerek yeni yazıya aktarılan bu Vakfiyelerde; sadece Tokat'tan değil, Sivas'tan da çok sayıda taşınmaz mal vakfediliyor.

Pir Ahmed Bey İbn-i Ahmed Bey İbn-i Mehmed Bey adına geçen bu Vakfiyelerde; Sivas yakınlarındaki Todirga nahiyesinden Çini Yenicesi karyesinin, Sivas iline bağlı Edis adlı karyenin, Sivas'ın Zara nahiyesine bağlı Todurk karyesi ile Sivas'ın İssı Çermük nahiyesine bağlı Ereğlü karyesinin vakfedildiği görülüyor.(17)

Bu Vakıflara, Öztelli'nin dediği gibi sonradan Hızır Paşa tarafından vakıf katılmış olabilir.

Ayrıca, aynı tarihlerde (H. 870- M. 1462) Amasya'da Hızır Paşa adına Amasya ve Tokat'taki taşınmazlardan oluşan bir Vakıf da bulunuyor. Hacı Hayreddin Hızır Paşa adını taşıyan bu kişinin, konumuzla ilgili Deli Hızır Paşa'yla - mülk katımı konusunda da olsa- bir ilgibi bulunacağını sanmıyorum.

Yukarıda belirttiğim gibi, Öztelli'de adı geçen Pir Ahmet Bey adına bir değil, üç ayrı vakıf bulunuyor. Taşınmazlarının önemli bölümü Sivas bölgesinde olan bu vakıflara, Deli Hızır Paşa tarafından gerçekten mülk katılmış olabilir. Sivas Müzesi'nde rastlanan berat ile verdiğimiz bilgiler çakışıyor. Bunu, Sivas'taki Şeriyye Sicilleri üzerinde yapılacak ayrıntılı bir inceleme kapsamlı biçimde ortaya çıkarabilir. (Çünkü Vakıflar konusunda da bölgesel Şeriyye Sicillerinde önemli bilgiler bulunuyor. Saruhanoğulları ve Eserlerine ilişkin belgeler için bkz. Çağatay Uluçay'ın aynı adlı eseri. Sözgelimi burada geçen Saruhanoğlu Hızır Paşa'nın Sofu-Sündek Çiftliğini vakfettiğine ilişkin berat'a ait herhangi bir vakı kaydına Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde rastlanamıyor.)

Pir Sultan Abdal'ın yaşadığı dönemi ve asılma nedenlerini irdeleyen araştırmacıların en çok üzerinde durdukları belgelerden biri de, **Şeyh (Seyyid) Aziz Mahmud Hüdai Efendi**'nin, Rumeli yöresindeki Batıni zümreler (Bedreddinliler ve Aleviler) konusunda I. Ahmed'e (1603-1617) verdiği rapor-mektuplardır.

Bütün Saray hocalarının üzerinde bir yeri bulunan ve "kutbü'l-vasılin = ermişlerin en önde geleni", "gavsül-salikin = tarikatın en ulusu" ünvanlarını alan Şeyh Aziz Mahmud Hüdai, I. Ahmet ve II. Osman üzerinde oldukça etkili olan bir din adamıdır. Dergâhına devam edenler arasında, Bahti mahlasıyla şiirler yazan Padişah I. Ahmed de vardır. Üç kez Hacca giden bu din adamı, Padişah I. Ahmed'in en muteber adamıdır.(18)

Şeyh Aziz Mahmud Hüdai, Edirne'de (1570-71), Bursa'da (1573), Üsküdar'da (1593), Küçük Çamlıca'da çeşitli dinsel görevlerde bulunmuştur. Bu bakımdan Padişaha gönderdiği rapor-mektuplarda, özellikle Rumeli Bedreddinlileri üzerinde durması buradan kaynaklanmaktadır. Bir mektubunda, bu bölgede bu-

lunduğunu ve bu "taife ile azim kıssa"sı bulunduğunu söyler. Koyu bir şeriatçı ve Padişahla yakın diyalogu bulunan Hüdai Efendi'nin Bedreddinlilerle çelişmesi ve onları gammazlaması normaldir.

Aziz Mahmud Hüdai Efendi, Padişaha yolladığı ihbar mektuplarında; Bedreddinlilerle Alevilerin işbirliği içinde olduklarını, bu iki taifenin durumunu ve kabahatlerini **Hızır Paşa**'nın iyi bildiğini belirtir ve bunların yola getirilmesi için her köye sünni bir imam atanmasını önerir.(19)

Araştırmacılar, genellikle, burada adı geçen Hızır Paşa'nın Pir Sultan'ı astıran Hızır Paşa olabileceği düşüncesindedirler. Eğer Selâniki'nin verdiği ölüm tarihi (1597) doğruysa, bunun Deli Hızır Paşa olması olanaksızdır.

O zaman burada söz konusu edilen Hızır Paşa'yı, I. Ahmed döneminde (1603-1617) yaşamışlar ve Rumeli kesiminde görev yapmışlar arasında aramak gerekir.

Kanımızca burada sözkonusu edilen Hızır Paşa; 990 (1592) da Van, sonra Konya Beylerbeyi, 1011 (1603)de Tuna Muhafızı, 1014(1606) da Budin Muhafızı olan ve 1016(1608) da ölen Hızır Paşa'dır. Naima da, bunun 1016 (1608) da Bursa'daki eşkiyayı tenkil için Üsküdar'a geçtiğini haber verir.(20)

e-Sonuç

Yukarıdan beri sergilemeye çalıştığımız tarihsel gerçekler; Pir Sultan Abdal'ın çocukluk yıllarını Yavuz Selim (1512-1520) -Şah İsmail-i Safevi (1502-1524); gençlik ve olgunluk yıllarını Kanuni (1520-1566) -Şah Tahmasb (1524-1476); yaşlılık yıllarını II. Selim (1566-1574) -Şah Tahmasb, III. Murad (1574-1595) ile Şah İsmail-II (1576-1578), Sultan Muhammed Mirza (15878-1587) ve Şah Abbas dönemlerinde geçirmiştir.

Yerine göre Ali ve onun soyundan gelen İmamlar, yerine göre Mehdi, yerine göre Aleviliğin temsilcisi İran Şahlarına kurtarıcı gözüyle bakar. Kimi zaman bunlar adına Anadolu halkından ortaya çıkan Düzmece Şah'lara büyük umut bağlar. Pir Sultan Abdal'ın, Ali, Şah, (Ali-Şah), Mehdi, Güzel İmam olarak kurtarıcı gözüyle baktığı her kişi; yarı-tanrısal niteliklere sahiptir. Başka bir söyleyişle o, Tanrı'nın bunlarda tecelli ettiğine inanır. Bu inançla sarıldığı tüm "Güzel Şah"lar güzel günler habercisidirler, gelip Anadolu'da ağlayan sefilleri Osmanlı'nın, genelde tüm haklıları haksızların zulmünden kurtaracaklardır.

Genellikle, güzel günlere umut, özlem ve bekleyiş içerisinde olmuş, ancak 1578'de ortaya çıkan "yalancı, sahte, düzmece Şah İsmail"in Sivas'taki en hararetli yandaşlarından biri olmuş, onun hareketini yakından izlemiş ve üstüne şiirler düzmüştür. Hazırlık aşamasında önlenen bu hareketin liderlerinden yakalananlar cezalandırılmış, Pir Sultan ayakayı kurtarmıştır. Fakat 1590'da Kiğı bölgesinde yeni bir düzmece Şah İsmail ortaya çıkmış, belki bu harekete de sempati gösteren Pir Sultan Abdal, bu tarihte Sivas'ta Vali olan Deli Hızır Paşa tarafından önce hapsedilmiş sonra asılmıştır.

VII- KAYNAKLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Toplumsal Dokusu

1-Mehmet Bayrak: **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**; Ank. 1985, s. 3

2-Füruzan Hüsrev Tökin: **Türkiye'de Halk Hareketleri**; İst. 1968, s. 6

3-Aynı eser, s. 6

4-Mehmet Bayrak: **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**; Ank. 1985, s. 7

5-Çetin Yetkin: **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**; İst. 1974, s. 29

6-A.S. Tveritinova: **Türkiye'de Karayazıcı ve Biraderi Deli Hasan İsyanı**; Basılmamış çeviri, TTK Kitaplığı, s. 32

7-Yıldız Sertel: **"Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar"**; Özgür İnsan dergisi, Temmuz-1977, s.66, 71

8-Oya Sencer: **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**; İst. 1969, s. 32

9-F.H. Tökin: Aynı eser, s. 7

10-a)Uzunçarşılı, Barkan ve Akdağ'dan aktarılarak, Toktamış Ateş: **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**; İst 1982, s. 146

b) **Türk Ziraat Tarihine Genel Bir Bakış**; Birinci Köy ve Ziraat Kongresi yayını, 1938, s. 67-68

c) Doç. Dr. Lütfü Güçer: **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**; İst. 1964

ç) Prof. Dr. Halil İnalcık: **"Osmanlılarda Raiyyet Rüsumû"**; TTK Belleten'i Cilt: XXIII, sayı: 92, 1959

d) Prof. Dr. Neşet Çağatay: **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler"**; DTCF Dergisi-V, 1947, s. 483-511

11-Bistra Cvetkova: **"Osmanlı Feodal Düzeni Üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri"**; Osmanlı Tarih Arşivi, Cilt: 1, sayı: 1, Ocak-1977

12-Prof. M. Tayyip Gökbilgin: **"Kanuni Süyelman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları"**; İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt: XVII, Mart-1967

13-Hüseyin Avni Şanda: **Reaya ve Köylü**; 2. basım, İst. 1970, s. 18

14-**Türk Ziraat Tarihine Genel Bir Bakış**; 1938, s. 331

15-B. Cvetkova: aynı yazı, s. 39

16-S. Gürsel'in yayımlanmamış doktora tezinden aktarılarak, Nedim Gürsel: **Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine**; İst. 1978, s. 36

17-F.H. Tökin: Aynı eser, s. 9

18-Muzaffer Sencer: **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**; İst. 1968, s. 191

19-Muzaffer İlhan Erdost: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri**; Ank. 1984, s. 88-92

20-Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan: **"Mâlikâne Divâni Sistemi", Türkiye'de Toprak Meselesi**; İst. 1980, s. 151-205

21-Prof. Dr. Osman Turan: **"Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku", Selçuklular ve İslâmiyet**; 1971, s. 68-91

22-Prof. Dr. Claude Cahen: **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**; İst. 1979, s. 180

23-Prof. Dr. Mustafa Akdağ: **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**; Cilt-II, s. 269

24-Dr. Suraiya Faroqhi: **"XVI-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri"**; "Türkiye İktisat Tarihi Seminerleri İçinde), Ank. 1975

25-Prof. İsmai Hakkı Uzunçarşılı: **"Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi"**; İkinci Türk Tarih Kongresi yay. ayrı basım, 1937, s. 104

26-Müneccimbaşı'nın `**Sahâifü'l-Ahbâr**'ından aktarılarak, Doç. Dr. Lütfü Güçer, aynı eser, s. 21

27-**Ahmed Cevdet Paşa Tarihi**, C. 4, s. 267'den aktarılarak; Cemal Bardakçı: **Anadolu İsyanları**, 1940

28-**Selâniki Tarihi**'nden aktarılarak, Çetin Yetkin: aynı eser.

29-Doç. Dr. L. Güçer: aynı eser, s. 22-24

30-Prof. Dr. M. Akdağ: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**; Ank. 1975, s. 295

31-Mehmet Bayrak: aynı eser, s. 14

32-**Ahmed Cevdet Paşa Tarihi**; Cilt-4, s. 268'den aktarılarak, C. Bardakçı: aynı eser.

Osmanlı Toplumunun İdeolojik-Kültürel Yapısı

1-Muzaffer Sencer: **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**; İst. 1968, s. 90

2-Rıza Zelyut: **"Türk Kültürünün Kaynakları"**; Yeni Toplum, sayı: 4, s. 32

3-Aynı yazı, s. 33

4-F. Engels: **Almanya'da Köylü Savaşı**; İst. 1967, s. 43

5-F. Engels: **Almanya'da Burjuva Demokratik Devrimi**; Sol yay. 1975, s. 53

6-Manfred Buhr-Alfred Kosing: **Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü**, Feodalizm maddesi, İst. 1976, s. 116

7-a) Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: **"Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı:22, Mart 1967

b) İsmail Beşikçi: **Doğu Anadolu'nun Düzeni**; İst. 1969, s.170-171

c) Dr. Ahmet Asrar: **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi** İst. 1972

ç) Mehmet Bayrak: **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri**; Ank. 1985, s. 16-17

8-Prof. Dr. Şerafettin Turan: İbn Kemal'in **Tevârih-i Âl-i Osman**'ına yazdığı giriş; VII. Defter, TTK yay. 1957, s. XVI

9-Prof. Dr. M. Cavid Baysun: **"Şeyhülislâm Ebussûd Efendi"** maddesi; İslâm Ansiklopedisi, Cilt-4

10-Mehmet Ertuğrul Düzdağ: **Şeyhülislâm Ebussûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**; İst. 1972, s. 109

11-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde Hoca Nüfûzu**; İst. 1933,

12-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde (On Altıncı Asırda) Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)**; İst. 1932, s. 12

13-Prof. Dr. H. Sadi Selen: **"16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı"**; III. Türk, Tarih Kongresi (Bildirileri); TTK. 1948, s. 595

14-Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin: **"(XV-XX. Yüzyıllarda Merkezî ve Güneydoğu Avrupa'da Köylü Hareketleri) Konusu Hakkında"**; TTK Belleten, Cilt: XXX, sayı: 117, Ocak-1966

15-Dr. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: **Osmanh-İran Siyasi Münasebetleri**; İst. 1962, s.9

16-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik**; s. 12

17-Edip Ali Baki: **Şeriye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da 17-18'inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar**; 1951, s. 20-23

18-Dr. Ahmet Asrar: **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi**; İst. 1972, s. 158

19-Kütükoğlu: aynı eser, s. 22

20-Prof. Dr. Şerafettin Turan: **"Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar"**; TTK Belleten'i, XXII, s. 582-583

21-Prof. Dr. Nejat Göyünç: **"Salomon Schweigger ve Seyahat-nâmesi"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, cilt: XIII, s. 129

22-A. Asrar: aynı eser, s. 159

23-Dr. Şerafettin Turan: **Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**; Ank. 1961, s. 123

24-Dr. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: **"Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, sayı:15 Eylül 1960

25-**Târih-i Peçevi**'den aktarılarak, Kütükoğlu: **Osmanlı-İran...** s. 27; Uzunçarşılı: **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt, I. Kısım, s. 58

26-Ahmed Refik: aynı eser, s. 7

27-Prof. Dr. Mustafa Akdağ: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**; Ank. 1975, s. 115

28-Prof. Dr. Faruk Sümer: **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**; Ank, 1976, s. 17, 27

29-Kütükoğlu: aynı eser, s. 20

30-Rıza Zelyut: **"Pir Sultan Abdal İçin Satırbaşları"**; Demokrat gaz. 28.6.1980

31-Dr. Faruk Sümer: **"XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vukubulan Göçler"**; Türk Yurdu, 1954, sayı:1 Dr. Faruk Sümer: **"Kızılbaşlık ve Safevi Devleti"**; Resimli Tarih Mec. Cilt: III, sayı:31, Temmuz-1952

32-Prof. Babinger'den aktarılarak, Necdet Kurdakul: **Bütün Yönleriyle Bedrettin**; İst. 1977, s. 257

33-Dr. Selahattin Tansel: **Yavuz Sultan Selim**; İst. 1969, s. 28

34-Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ: **"Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı"**, Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Cilt: I, sayı:3

Çağatay Uluçay: **"Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt: VI, Mart-1954

35-Dr. Kütükoğlu: aynı eser, s. 13

36-Prof. Dr. Tahsin Yazıcı: **"Şah İsmail (Hatayi)"** maddesi İslam Ans. Cilt: II, s. 278

16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun Geçirdiği Ekonomik Bunalımın Toplumsal Yapı ve Halk Üzerindeki Etkileri

1-Oya Sencer: **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**; İst. 1969, s. 33

2-Mehmet Bayrak: **Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar**; Ank. 1984, s. 76-77

3-Çağatay Uluçay: **"Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt: VI, Mart-1954, s. 53

4-Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan: **"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri"** (İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri) içinde, İst. 1964

5-Muzaffer Sencer: **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**; İst. 1968, s. 93

6-Orhan Burian: **"Bozuk İdareden Şikayetçi İki Şair"**; DTCF Dergisi, Cilt: VIII, sayı: 4/1950

7-Kâtib Çelebi'nin (**Düstûrü'l-Amel**)inden aktarılarak, Tveritinova: aynı eser, s. 50

8-**Selâniki**'den aktarılarak, Tveritinova: aynı eser, s. 48-49

9-M.Sencer: aynı eser, s. 195

10-Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan: **"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri"**; Belleten, XXXIV, 1970, s. 595-596

11-Barkan: aynı yazı, s. 596

12-Barkan: aynı yazı, s. 573

13-**Selâniki**'den aktarılarak, Tveriritinova: aynı eser, s. 48

14-M. Bayrak: **Eşkıyalık...**; s. 13

15-Tveritinova: aynı eser, s. 44

16-Dr. Mustafa Akdağ: **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti"**; Belleten, XIII, 1949

17-Hrand Dr. Andreasyon: **"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt: XIII, 1962-1963, s. 28

18-Ahmed Refik (Altınay): **XVI. Asırda İstanbul Hayatı**; İst. 1935

19-Huri İslamoğlu-Çağlar Keyder: **"Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri**; Toplum ve Bilim, sayı: 1, 1977, s. 63

20-Barkan: **"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği..."**; s. 31

21-Tveritinova: aynı eser, s. 69

16 Yüzyılda Sivas Yöresinin (Eyâlet-i Rum) Özgül Koşulları

1-Dr. Metin İ. Kunt: **Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)**; İst. Boğaziçi Ün. Yayını, 1978, s. 139, 157

2-Defter-i Hakani Emini Ayni Ali Efendi (Haz: Hadiye Tuncer): **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağılımı ve Bunların Mali Güçleri**; Ank. 1964

Ö.L. Barkan: **Türkiye'de Toprak Meselesi**; İst. 1980, s. 810

3-Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin: **"15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum"**; Vakıflar Dergisi, Cilt: VI, 1965, s. 54-55

4-Metin İ. Kunt: Aynı eser, s. 114-115

5-Gökbilgin: aynı yazı, s. 55-56

6-Prof Dr. Ömer Lütfü Barkan: **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'da Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)**;İst. 1943

7-Gökbilgin: aynı yazı, s. 57

8-Uzunçarşılı; **Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hakânî**'den aktarılarak, Muzaffer İlhan Erdost: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri**; Ank. 1984, s. 92

9-Gökbilgin; aynı yazı, s. 56

10-Barkan: **Kanunlar**; s.86

11-Prof. H. Sadi Selen: **"16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı"**; III. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler), 1948, s. 592

12-Akdağ'dan aktarılarak, Çetin Yetkin: **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**; İst. 1974, s. 157

13-Prof. Hasan Reşit Tankut: **Köylerimiz (Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır)**; 1939, s. 26

14-Akdağ: **Türk Halkının Dirlik...**; s. 256

15-İbrahim Atis: **"Karayazıcı İsyanında Sivas'ta Kıtlık ve Çocuklarının Etlerini Yiyenler"** Tarih Konuşuyor, cilt: 5, sayı: 27, Nisan-1966

Osmanlı Feodalizminin Yarattığı Gerilim ve Pir Sultan'ın Başkaldırısı

1-Nazım Hikmet: **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı**; Ank. 1968

2-Örnekler için bkz. Çeşitli Osmanlı kaynaklarından aktarılarak, Çetin Yetkin: aynı eser.

3-**Prof. Dr. Pertev Naili Boratav'la Konuşma**; Cumhuriyet gaz. 29 Ekim 1977

4-Prof. Dr. İlhan Başgöz, (S. Eyuboğlu, A. Erhat, A. Bezirci): **Pir Sultan Abdal**; s,39

5-Şiir örnekleri Pir Sultan Abdal'a ilişkin şu eserlerden alındı:

Pertev Naili Boratav-Abdülbaki Gölpınarlı: **Pir Sultan Abdal**; Ank, 1943

Cahit Öztelli: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1974

Cevdet Kudret: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1965

Pir Sultan Abdal'ın Yaşamında "Düzmece Şah İsmail" Olayı ve Deli Hızır Paşa

1-Sabahattin Eyuboğlu (Prof. Dr. İlhan Başgöz, Azra Erhat, Asım Bezirci): **Pir Sultan Abdal**; (Başgöz'ün yazdığı önsöz), İs. 1977, s. 53

Prof. Dr. Mustafa Akdağ: **Celâli İsyanları (1500-1603)**; s. 111, not: 2

Prof. Dr. Mustafa Akdağ: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**; Ank. 1975, s. 295

2-M. Fuad Köprülü: **"Pir Sultan Abdal"**; Hayat (Dergisi), sayı: 64/1928

S. Nüzhet (Ergun): **XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal**; İst. 1929

P. Naili Boratav-A. Gölpınarlı: **Pir Sultan Abdal**; DTCF yayını, 1943

Cahit Öztelli: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1974

İbrahim Aslanoğlu: **Pir Sultan Abdallar**; İst. 1984

3-Dr. Bekir Sıdkı Kütükoğlu: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)**; İst. Ün. Ed. Fak. Yayını, 1962, s. 12, 13, 46, 202

4-Celâlzâde Mustafa: **Tabakatü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik**; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Kurumu, İç ve Dış Siyasası" adıyla Türkçe'ye çeviren Em. Bnb. Sadettin Tokdemir, İst. 1937, s. 245

5-Busbecq: **Türk Mektupları**; Çev: Hüseyin Cahit Yalçın, 1939, s. 104-111

6-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde (On Altıncı Asırda) Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)**; İst. 1932, s. 37

7-Kütükoğlu: aynı eser, s. 13, 47 nolu dipnot.

8-Kütükoğlu: aynı eser, s. 46

9-Kütükoğlu: aynı eser, Fransızca özet, s. 202

10-Mehmet Aydın: **Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi**; Ank. 1984, s. 79

11-Prof. Dr. Faruk Sümer: **Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar"** Tarih Araştırmaları Dergisi, Ank. 1963, sayı:1, s. 9

12-Prof. Dr. Faruk Sümer: **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**; 1976, s. 29-30

13-S. Eyuboğlu: aynı eser, s. 52-53

14-a.g.e., s. 54

15-**Selâniki**'den aktarılarak, a.g.e., s. 54-55

16-Hrand Andreasyan: **"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları"**, s. 30

17-**Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, Defter No: 1961, s. 353-358

18-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde Hoca Nüfûzu**; İst. 1933; s. 9-10

Fevziye Abdullah Tansel: **"Seyyid Aziz Mahmud Hüdâi"** mad. Türk Ansiklopadesi, Cilt: 19, s. 401-403

19-Ahmed Refik (Altınay): **Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik**; s. 5, 12

20-P.N. Boratav- A. Gölpınarlı: **Pir Sultan Abdal**; 1943, s. 70

Yedi büyük Alevi şairinden biri kabul edilen ve adına Sivas yöresinde bir isyan düzenlenen Kürt kökenli Şah İsmail Hatayî'nin geçmişte çizilmiş bir portresi. [Kaynak-Hasan Bey Rumlu: Ahsenü't-Tevarih , Baroda, 1931.]

VIII-PİR SULTAN ŞİİRİNİN ÖZELLİKLERİ

Pir Sultan Abdal, şiirlerinin düşünsel örgüsü ve estetik dokusuyla, yedi büyük alevi ozanının en önde geleni olduğu gibi, Halk Şiirinin de en yetkin temsilcilerinden biridir. (Bilindiği gibi, öteki altı büyük ozan **Nesimî, Fuzûlî, Hatayî, Kul Himmet, Yeminî** ve **Viranî**'dir.)

Pir Sultan, halk üzerindeki etkisi ve halka malolmuşluğuyla bir **şiir geleneğ**ine de öncülük etmiştir. Biz buna, **"Pir Sultan şiir geleneği"** diyoruz. Bu, kökleri **Yunus Emre, Hacı Bektaş, Nesimî** ve **Hatayî** gibi ozanlara dayanan, **Pir Sultan**'la yetkinleşen, **Kul Himmet; Yeminî, Viranî, Köroğlu, Karacaoğlan, DadaloğluSS** gibi ozanlarla sürdürülen bir gelenektir. Bu geleneğe, kimi zaman yakınları ve yandaşları da katılmış ve onun adına şiirler düzmüşlerdir. Böylece, Pir Sultan şiir geleneği oldukça beslenmiş ve gelişmiştir. Diyebiliriz ki, XVI, XVII, XVIII ve hatta XIX. yüzyıllara Pir Sultan'ın şiiri egemen olmuştur.

Pir Sultan'ın şiiri, yoksul köylülüğün yaşamından gözlemlerle başlayıp, giderek bir öğretiye bağlanan ve bu öğretiyi açımlayıp savunan; daha sonra bunu Osmanlıyla hesaplaşmaya ve mücadeleye dönüştüren, en sonunda da acılı biçimde noktalanan yaşamından kesitler sunan bir çizgi izlemiştir. Bu nedenle, **onun, "duygulu, coşkulu ve acılı bir şiir evreni" vardır.**

Pir Sultan şiirlerinin ölçü, dil ve söyleyiş gibi biçimsel özellikleri, öteki halk ozanlarmınkinden önemli bir farklılık göstermez. Yalnız, öğretisiyle ilgili şiirler ağırlıklı olduğu için bu tür şiirlerde dinsel motifler, parolalar ve imgeler yoğun biçimde kullanılır.

Bu nedenle, Pir Sultan şiirinin özellikleri konusunda ayrıntılı bir irdelemeye girmeden, çeşitli yazarların özgün görüşlerini kısaca aktarmak istiyorum.

*

"Eserlerinde daima elemlerini terennüm eden şair, herhalde yaşadığı müddet zarfında meşakkatli bir hayat geçirmiş ve nihayet kendi kavminin felâketini görmek talihsizliğine dahi ma'ruz kalmıştır. (...) İdam edilmesi yüzünden de bâtını zümreler arasında fevkalâde tanınmış olan Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş Veli ve Balım Sultan derecesine yakın bir şöhrete sahiptir. Anadolu ve Rumeli'de hiç bir Bektaşi ve Kızılbaş âyini yoktur ki, onun nefesleri okunmamış olsun."

(S.N. Ergun: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1929)

*

"Pir Sultan Abdal, Anadolu köyünde dahili mezheb kavgalarının nasıl akislendiğini bize halk şiirinde anlatan çok şâyân-ı dikkat bir şairdir. (...) Mezhebi mücadelelerin akislerini veren şiirlerinde olduğu gibi, bu mücadeleye ait herhangi bir telmihi (anıştırma, çağrışım) ihtiva etmeden birçok şiirlerinde dahi yaylasıyle, çiçeğiyle, kuşları ve insanlarıyla Anadolu köyünü onun kadar büyük bir insanlık hissiyle, derin bir tabiat duygusuyle anlatmış pek az halk şâiri vardır. Bu kudretidir ki, onu, büyük bir zümre şâiri olduğu kadar insan-sanatkâr mertebesine çıkarıyor."

(P.N. Boratav: **Pir Sultan Abdal**; Ülkü, Temmuz-1940)

"Herhangi bir şair, menkıbesi teşekkül eden bir veli namına bir şiir yazar. Şiiri onun ağzından yazdığı gibi, son beyit veya dörtlükte de onun mahlasını kullanır. Eğer menkıbe sahibi de şairse bu suretle şiirlerine bir şiir daha ilâve edilmiş olur."

(P.N. Boratav-A. Gölpınarlı: **Pir Sultan Abdal**; 1943, s. 21)

*

"Pir Sultan'ın politik yönü, "Şah, Şah"! diye ünlemelerinden de anladığımıza göre, XVI. yüzyıl Kızılbaş Türk halkının Sünni Osmanlı Devleti'ne başkaldırışının sözcülüğüdür. O çağların Kızılbaşları dilinde **"Şah"** deyimi, tâ Ali'den başlayarak, Kıyamet gününde yeniden dünyaya gelecek Mehdi'ye kadar, dünyayı haksızlıktan, karanlıktan, zulümden arıtacak Kurtarıcıların simgesidir. Onlar, "her çağın bir Mehdisi vardır" derler. Son Osmanlı Padişahına başkaldıran Mustafa Kemal'e "biat" edenler Anadolu Kızılbaşları olmamış mıydı? Onu zamanın Mehdisi saymışlardı."

(**P.N. Boratav'la Konuşma**; Cumhuriyet gaz. 29. 10. 1977)

*

"Alevi-Bektaşi edebiyatının en yüksek şairi, hiç tereddütsüz söyleyebiliriz ki Pir Sultan'dır. Hatta o, yalnız Alevi-Bektaşi edebiyatının değil, Türk halk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Pir Sultan, bazı şiirlerinde tamamiyle ideolojisini yayar, inancını şiir halinde sunarken bazı şiirlerinde o kadar lâ-dini bir hal alır ki insanı hayrette bırakır. Şiirlerine nazaran pek o kadar bilgin olmayan, fakat üstün kabiliyetini muhitinin tesiriyle geliştiren, küçüklüğünden beri saz çalan, ayn-ı cemlerde bulunan, Yunus Emre'yi, Hatai'yi ve kendinden önceki halk şairlerini bilen Pir Sultan, halk şiirinin tekniğinde büyük bir kudret göstermiştir. Şiirlerindeki duraklarda kelime bölüntülerine pek az rastlamaktayız. Divan edebiyatının tesiri de onda hemen hiç yok denecek kadar az. Dili saf, pürüzsüz bir dil. Kullandığı yabancı kelime ve terkipler, halk diline mal olmuş kelime ve terkipler. Onda öyle eski azizlerden, onların menkabelerinden, tasavvufun çok mistik ve metafizik telakkilerinden bahisler de yok. O, gerçek bir âşık ve bu aşk, hemen bütün şiirlerinde rêl bir tarzda görünmede. Didaktik bir mahiyet taşıyan şiirlerinde bile bu içli ve insani sevgi var. Buluşları o kadar yeni ve söyleyişi o kadar rahat ki."

(A. Gölpınarlı: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1953)

*

"Kendi yaşayışı, yaşadığı ve özlediği dilek, çevresi, başına gelenler ve dumanlı dağlar, karlı yamaçlar, bel vermez doruklar, iz belirtmez yöreler, gül, sarıçiğdem, kış, bahar, sis... sağlık... hastalık... Anadolu ve dünya... ölüm ve yaşayışa bağlılık, yaşama sevgisi... telli turnalar, ılgıt ılgıt esen yel, sazı ve köylüsü, köylüsünün öküzü; herşey onda dile gelir. (...) Pir Sultan, en didaktik şiirinde bile lirik bir heyecanı dile getirir, inancını heyecan, heyecanını şiir halinde ifade eder."

(A. Gölpınarlı: **P.S. Abdal**; Türk Dili, Halk Ed. Özel Sayısı)

*

"Pir Sultan'ın eserini en güzel açıklayacak sözcük imece'dir. Onun şiiri, insanlarımızın el ele verip de çektiği halay gibi, bulgur gibi, ektiği ekin gibi, imece ile dokunmuş bir halk kumaşıdır. İncelikleri, yoğunlukları ile bu şiirin tümünü, Pir Sultan Abdal düzüp koşmuş, dokuyup yaratmış olamaz. Pir Sultan'ın bize kadar gelmiş şiirlerinden hiçbiri, eksiksiz artıksız onun dilinden ve telinden çıkmış değildir. Günümüze bunlar, halkımızın dilinde ve telinde evrile çevrile, eksile arta, bozula düzele ulaşmışlardır.

(S: Eyuboğlu: **Pir Sultan Abdal**; İ. Başgöz'ün yazdığı Önsöz'den, 1976, s. 11)

*

"Âşık şiirleri de halk türküleri gibi, yazı ile değil, dilde ve telde yayıldıklarından, yayıldıkça değişmelere uğrar, çeşitlemeler halinde yaşarlar. Çok sevilip çok yayılan şiirlerde, bu çeşitlemeler ve değişmeler geniş boyutlara ulaşır. O kadar ki, şiir bir âşığın adını taşısa da, orada, sözgelimi `Karaca Oğlan mı, Pir Sultan mı halkın dilinden konuşuyor, halk mı onların dilinden kendisini anlatıyor', bilinmez olur."

(İ. Başgöz: **Karaca Oğlan mı, Pir Sultan mı Halkın Dilinden Konuşuyor, Halk mı Onların Dilinden?**; Milliyet Sanat, 28 Ocak 1977, sayı: 216)

*

"Pir Sultan'ın Padişah'a karşı Şah'tan yana olması kendi imparatoruna karşı bir yabancı imparatoru tutmak değildir. Anadolu köylüsünün dili ve fakir fukaranın özgürlük özlemeye koşuşan, satılmış softaların karşısına dikilen Pir Sultan'ımız, insanın insana kulluğunun hiç bir türlüsüne boyun eğecek yaradılışta değildi. Onu Saray'a ve bütün saraylara karşı halkın savunucu saymadan kişiliğine ve şiirlerine yaklaşmak mümkün olmadıktan başka, asılması olayı da kolay açıklanamaz. (...) Pir Sultan halkın, kendinden kopmuş bir Saray'a karşı direnişiydi. Affedilemez suçu işleyen Pir Sultan değil Padişahın da kendisiydi. Halka ihanet etmiş bir Padişah, Padişaha ihanet etmiş bir şairden daha az mı suçludur? İnsanlık, insancalık bakımından ise, nerde İstanbul'daki sağır Sultan, nerde Pir Sultan! Nerde güzelim İstanbul şehrinde Saray surları içine kapandıkça kapanan, nerde Banaz köyünden dünyaya açılan insan!

Osmanlı padişahı halktan kopdukça koparken, halk elbet kendinden kopmayan devrimcilere sarıldıkça sarılacaktı. Öylesi padişaha başkaldıracak yiğitler çıkmasa, halk öylesi yiğitleri hayal ve söz gücüyle kendisi yaratırdı. Gerçek kimliklerini bilmediğimiz nice eşkiyanın Anadolu'da ermiş kişiler sayılıvermeleri bundandır. Ezenler ezilenlere başkaldırmak, kaldırmazlarsa bu özlemlerini bir masalla olsun dile getirmek zorundadırlar. Pir Sultan kim olursa olsun ezilmiş insanların sultanı oluvermiştir. Parmakla sayılamayan, kırmakla tükenmeyen, dışından bakmakla halleri bilinmeyen halkın kendisidir aslında: Başkaldırmalarını halk hayal etmiştir belki de. Söyleyene bakma, söyletene bak, der bir atasözümüz."

(S. Eyüboğlu: **Pir Sultan Abdal**; 1976, s. 65-66)

*

"Pir Sultan Abdal, bizden bunca yüzyıl önce yaşamış bir ozan, nasıl oluyor da böyle `dile getiriyordu' bizi? Onun diliyle, onun şiiriyle kendimizi buluyor

coşkuyla, kendimizi söyleyebiliyorduk bilinçle. Varlığımızın gizlerini o açıklıyordu bize, hem kendimizi anlıyor, hem de "ben bir yol oğluyum, yol sefiliyim" dedirtebiliyordu bir araya dostluk yoluyla gelmiş bunca insana. O gizi, sanırım, şiirde bulmalı. Pir Sultan Abdal bugünün insanını da yansıtabiliyorsa, onun yalnız bir ozan değil, bir şair olmasındandır."

(S. Eyüboğlu:**Pir Sultan Abdal**; Azra Erhat'ın yazdığı Sunuş'tan, 1976, s. 7-8)

*

"Kimi şiirlerinde yalnız tarikat konuları üzerinde dururken, kimi şiirlerinde de, inançları ve düşünceleri uğrunda hayatını feda etmekten çekinmeyen bir destan kahramanı olarak karşımıza çıkar; onun bu yoldaki şiirlerinde; hayatını ve menkıbelerini anlatırken değindiğimiz üzere, Anadolu'da mezhep ayrılığından doğma iç kavgaların, halk ayaklanmalarının yankıları görülmektedir. Bu arada, devlet düzeninin bozukluğu, yöneticilerin zulmü, kadıların haram yemesi, yalanyulan fetva vermesi, imanlarıyla eylemlerinin birbirine uymaması vb. anlatılmıştır. Pir Sultan'ın bu yoldaki şiirleri, Anadolu'nun siyaset ve din tarihi bakımından da önemli sayılmaktadır. Bu şiirlerde, onu, bir eylem adamı ve ateşli bir propagandacı olarak görmekteyiz."

(Cevdet Kudret: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1965, s. 18-19)

*

"Pir Sultan Abdal'ın nasıl bir ülkede yaşadığını, düşüncelerinin, özlemlerinin ne tür dinsel inançlarla yoğrulduğunu, gerek bağlandığı inançlarda, gerek sürdüğü yaşamda acının ne büyük payı olduğunu belirtmeye çalıştık. (...) İnançlarının, kavgasının yılmak bilmez, sözünü sakınmaz bir propagandacısıdır. Onun şiirlerini okurkan Anadolu'nun toplumsal tarihi üzerine bilgiler ediniz."

(M. Fuat: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1977, s. 32, 33, 38)

*

"Aslında deyişleri için hakkında söylenecek her söz boşlukta kalmaya mahkûm. Çünkü, onlar kendi ağzından çıktığı gibi bize tadar intikal etmiyor ki. Bilerek veya bilmeyerek her okuyan ona ya birşey kattı veya eksiltti. Sözcükler, tamlamalar, mecazlar okuyanın zevkine göre kılık değiştirdi (...) Pir Sultan'ın deyişlerini değerlendirmeye kalksak, onu değil halkı değerlendirmiş oluruz."

(İ. Aslanoğlu: **Pir Sultan Abdallar**; İst. 1984, s. 60-61)

*

"Özünün çelişik, kabuğunun mistik oluşuna karşın, içeriğinin somutluğu, sınıfsallığıyla, ezilmiş yoksul köylüyü **efendi**'ye başkaldırmağa iten **Pir Sultan Abdal** gibi lider-şair'ler azdır, Türkiye Halk Edebiyatında. (...) Mistik kabuğu parçalayıp atan, çok belirgin, sınıfsal, somut bir öz var Pir Sultan'ın kimi şiirlerinde, 16. yüzyıl için bu, hayli önemlidir. Bu sesi **Serdarî**'de, **Ruhsati**'de, biraz biraz da **Dadaloğlu**'da bulmak mümkündür. Ama hiç biri, Pir Sultan ölçüsünde, eylem adamı değildir. (...) Pir Sultan, feodal-teokratik düzenin, dünyanın adamıdır. O böyle bir ortam içinde, siyasal iktidar gibi somut engellere, ereklere, hem de sınıfsal nitelikte, başkaldırmıştır. Eylemi ve amacı, onun mistik yanını bir kıyı-

ya itmiştir. Devrimci bir sanatçı, Pir Sultan'ın kalın sesli öfkesini sürdürebilir şiirinde, fakat onun biçim ve kalıplarıyla bağlı tutamaz kendini, onun imge dünyasının izleyicisi durumunda olamaz."

(Hasan Hüseyin: **Damarı Damara Bağlamak**; Gelecek dergisi, sayı: 2-3, 1971)

*

"Pir Sultan Abdal'ın, kendisini öbür halk şairlerinden ayıran çok önemli bir özelliği vardır: onun şiirinde çağdaş imge anlayışına hiç uzak düşmeyen bir söz gelişimine tanık oluyoruz. Pir Sultan Abdal'da düşünce bir yerde değişim geçirerek -çıldırarak da diyebiliriz- duygu haline, coşku haline gelebilmektedir. (...) Pir Sultan Abdal ortaya çıktıktan sonra, öbür halk şairleri üstünde Yunus Emre etkisi giderek azalıyor, hatta bir yerde bitiyor. Bu kez Anadolu şiirinde Pir Sultan şiiri ve soluğu başlıyor. (...) Pir Sultan Abdal kendisini bugünkü şiirle de pekiştirebilen, doğrulayan halk şairlerinin en önündedir."

(Cemal Süreya: **Pir Sultan Abdal**; Politika gaz. 7.11.1975)

*

"Pir Sultan Abdal, ta 8. yüzyılda Basra dolaylarında komünist denebilecek bir devlet kuran Karmatiler'den gelen düşünceleri çağına ve çevresine göre biçimlendiren bir ozan-eylem adamıydı. (...) Pir Sultan'ı yalnız Alevilerin ozanı saymak yanlıştır. P.S. Abdal, 16. yüzyılda tüm emekçilerin ozanlığını yapmıştır."

(Rıza Zelyut: **Pir Sultan Abdal İçin Satırbaşları**; Demokrat gazetesi, 28.6.1980)

*

"Pir Sultan, yalnız Alevi-Bektaşi edebiyatının değil, Türk halk edebiyatının da en büyük şairlerinden biridir. Yaşadığı dönemin toplumsal olgularını somut olarak yaşamış ve şiirine açık bir şekilde yansıtmıştır. Bir olay, bir eylem, bir dâvâ adamı, bir yol eriydi, O, XV. yüzyılda Osmanoğulları saltanatına karşı başkaldıran, düşün ve eylem adamı olan Şeyh Bedreddin'in halk şiirindeki bir uzantısı denilebilir. O'nun için. (...) Pir Sultan, toplumsal olaylar içinde, süren bir mücadelede şiirlerini üreten bir ozandı. Tavrını halktan yana koyan bu şairin mücadelesi, doğrudan doğruya yönetici kadroya karşı indi. (...) O, sözünden, eyleminden ötürü tutuklanıp, hapse atılır. Bir yol oğludur, yol sefilidir; canını da verir halk yolunda. Ama, gür bir ırmak gibi devinir şiirleri, halkın sözünde, sazında, hem de çağımıza dek. (...) Özde, Alevi-Bektaşi edebiyatının gelenekleri, anlatımı ve terimleriyle dini açıdan ideolojik bir yapı taşısa da, direnişi ve eylemleriyle **halk sanatı** adına ilerici unsurlar taşıdığı için; toplumcu kültüre ve şiire damarlarından besleneceğimiz büyük bir öz bırakmıştır bugüne, Pir Sultan"

(M. Yaşar Bilen: **Şiirde Toplumsal Olgu ve İdeolojik Yansıma**; Dönemeç, sayı: 30, Ocak-1980)

*

"Pir Sultan'da, bir tarikata bağlı şairin öğreticiliğini, bir saz şairinin uçarılığını ve doğa sevgisini, dervişlik neşisini, kısacası kusursuz bir şiirsel bileşimi buluruz."

(A. Özkırımlı: Türk edebiyatı Ansiklopedisi; **Pir Sultan Abdal** maddesi, 4. Cilt, İst. 1983)

"Pir Sultan Abdal'ın asılmasından veya asılma emrini veren Hızır Paşa'dan söz eden, fakat, onun mahlası kullanılmış deyişlerin `Pir Sultan Abdal Ağzından Söylenmiş Deyişler' başlığı altında ayrı bir bölüme konulmaları gereklidir. (...) Hızır Paşa'dan, asılma olayından, kendi ağzıyla söz eden bu deyişlerin, asılmış olan Pir Sultan Abdal'a mal edilmesi, onda keramet görmek isteyen Kızılbaş topluluğunun mistik düşüncesinin bir ürünü olabilir."

(Ziya Gürel: **Hak Âşıklarından Deyişler**; 1980, s. 78-79)

*

"Pir Sultan Abdal, Eyuboğlu'nun deyişiyle, `halkı söylemiş, halkı söyletmiş' bir saz şairidir. Bu özellik, belki tüm saz şairleri için de geçerlidir. Ancak, Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde, öteki şairleri aşan, onu halkıyla bütünleştiren bir `insanca'lık vardır. O halkın içinde insanca yaşamış, insanca savaşım (mücadele) vermiş, sazını ve sözünü insanca bir düzenin kurulmasına adamıştır."

(Ahmet Köklügiller: **Pir Sultan Abdal**; 1984, s. 26)

*

"Alevi-Bektaşi edebiyatının geleneklerine bağlı kalarak şiirlerinde ideolojisini yayarken güçlü tekniği, buluşları, içtenliğiyle didaktik bir havaya düşmeyen Pir Sultan, kimi halk şairleri gibi divan edebiyatının etkisinde kalmamış çok yalın bir dil kullanarak, bu yalın dil içinde derin bir lirizm yaratmayı başarmıştır. Tasavvufa bağlanan öteki şairler gibi bu anlayışın mistik ve metafizik telakkilerini de işlememiş, bu nedenle doğa, dünya ve insanlara bakış açılarında `lâ-dini' olabilmiştir."

(Şükran Kurdakul: **Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**, 1981, s. 402)

*

"Pir Sultan'ın ünü, Anadolu'dan Azerbaycan ve Rumeli'ne dek yayılmıştır. O, düşünce yaşamında Hacı Bektaş Veli'den, şiirlerinin yapısı ve kurgusu açısından da, kendisinden önceki Alevi-Bektaşi ozanları topluluğuna bağlı **Kızıl Deli** ve **Kaygusuz Abdal**'dan epeyce esinlenmiştir. Bununla birlikte, kuşatıldığı feodal öğreti yanında sabır, şükür vb. gibi ortak Ortaçağ felsefesi etkilerinden kendisini geniş ölçüde kurtarmayı bilmiştir. (...) Ayrıca, sık sık söz konusu ettiği Ali, kimi yerde İslâm halifesi olan Ali olmaktan çıkıp toplumsal bir nitelik de kazanmıştır. Onun övgülediği ve özlemini çektiği asıl Ali, artık dinsel bir kahraman olmak yerine, halkın esenliğini savunup koruyan `doğru'nun tutkunu bilge bir kişi düzeyine çıkarılmıştır."

(Mehmet Aydın: **Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerindeki Başlıca Temalar** (Bildiriler). II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri, 7-9 Mayıs 1985)

*

XVI. Yüzyılda Anadolu halkının çileli yaşamını dile getiren güçlü bir sestir Pir Sultan Abdal. Kişiliği, sorunları dile getirişi ve haksızlıklara karşı yürekli direnişiyle, halkla özdeşleşmiştir. Adı bir söylenceler zinciri biçiminde günümüze ulaşmış, şiirleri, haksızlığa başkaldıranlara örnek olmuş, bir Pir Sultan Abdal geleneği doğmuştur. (...) Pir Sultan Abdal, halk dili ve edebiyatıyla beslenmiş ku-

sursuz söyleyişi, belli bir inancın insancıl yanını vurgulayan dünya görüşü ve derin duyuşuyla çağında olduğu gibi günümüzde de etkisini sürdürmektedir."

(**Yurt Ansiklopedisi; Sivas ili bölümü**, Cilt-9)

*

"Geçmişin kültür mirasından yararlanırken ciddi bir ayıklama yapmak gerekir. İşçi sınıfının dünya görüşüyle donanmış olan kişi için bu kültürde hâlâ ilerici ve değerli olanla, yanlış ve tutucu olanı ayırmak zor değildir. Örneğin ülkemizde bir **Köroğlu**, bir **Pir Sultan Abdal**, bir **Bedreddin**, günümüzde de emekçi kitleler açısından değer taşırlar. Ama bu değer Köroğlu'nun yol kesici, Bedreddin'le Pir Sultan'ın mistik yanları değil, onların zulme, sömürüye başkaldırışlarıdır."

(TÖB-DER: **Emperyalizm, Ulusal Bağımsızlık ve Kültür**, 1977. s. 32)

IX- PİR SULTAN'IN ŞİİRİNDE ALEVİLİK YORUMU VE İKİ BELİRLEME

*Pir Sultan'ın şiirlerinden yola çıkarak, **Alevi kültü**'nün yarattığı kimi kişilik ve kavramları incelemekte yarar var.*

ABDAL MUSA: 14. yüzyılda yaşayan ve Bektaşi inançlarının yayılmasında, kardeşliğin, birliğe dayanan insan sevgisinin gelişmesinde önemli işlevi bulunan, bu özellikleriyle Pir Sultan'ın da saygısını kazanan bir Anadolu ermişi.

Abdal Musa kendi Kızıl Deli'sin
Abdalların başı der Hacı Bektaş

ALEVİ (Şİİ, KIZILBAŞ, RÂFIZİ, BEKTAŞİ, BATINİ Vb.): Muhammed'den sonra Ali'yi halife olarak tanıyanlara yani **Şiiliğe** yönelenlere verilen genel ad. Ali'ye bağlı olanlara, adından ötürü **Alevi** denir. **Bektaşi**ler Ali'den önceki üç halifeyi tanımadıkları için, öğretilerinin Ali'den geldiğini kabul ederler. Bazıları daha ileri giderek manevi gelişmenin Muhammed'den Ali'ye değil, Ali'den Muhammed'e aktarıldığını söylerler. Bu inanışa göre, Muhammed peygamberlik sırrına, Ali velilik sırrına sahiptir. Oysa velilik nebilikten üstündür. Bununla birlikte Muhammed'le Ali bir vücuttur. Ali'deki bu yüksek vasıflar dolayısıyla onun yanını tutanlara ve onu benimseyenlere Alevi denir. Ancak, zaman içinde ezilen ve yoksul kesim arasında örgütlenen Anadolu Aleviliği, yeni bir içerik kazanarak, kurumlaşmış İran Şiiliğinden tümüyle ayrılmıştır. **Rafızi**, sözcük anlamıyla "bırakanlar, terk edenler" demektir. Ebubekir'le Ömer'in ve Osman'ın halifeliklerini yadsımaya dayanır. Bu akım da ötekilerin bir türevi niteliğindedir. Osmanlı döneminde **Kızılbaşlık** ve **Bedreddinilikle** birlikte izlenen ve cezalandırılan başlıca düşüncelerdendir. **Batınilik** de Aleviliğin kollarından biridir. Herşeyin temelini, iç yüzünü açıklama savına dayanan bir öğretidir. Tümü tasavvufi düşüncenin kolları olan bu öğretilerin, Osmanlı toplumunda kurumlaşamadıklarını ve daha çok emekçi kesim arasında örgütlendiğini, bu yüzden de **Babailik** ya da **Bedreddinilik** gibi emekçi sınıfların dilek ve gereksinmelerine uygun bir içeriğe kavuşturulduğunu belirtmek gerekiyor.

Gidi Yezid bize **Kızılbaş** demiş
Meğer Şah'ı sevdi dese yoludur
Yetmiş iki millet sevmedi **Şah**'ı
Biz severiz **Şah-ı Merdan Ali**'dir
*
Lânet olsun sana ey Yezid pelit
Kızılbaş mı dersin, söyle bakalım
Biz ol âşıklarız ezel gününden
Rafızi mi dersin, söyle bakalım
*
İrafızi diye çektiler dâra
Acab benim bunda ne günahım var

ALİ (ALİ-ALLAH, ŞAH, ALİ-ŞAH, İMAM, GÜZEL İMAM, ARSLAN, ALLAH'IN ARSLANI, HAYDAR, HAYDAR-İ KERRAR, ALİYYEL MURTAZA vb.): Sözlük anlamıyla, Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı. Korkusuzluğu ve yiğitliğiyle ünlüdür. İslam dinini benimseyen ilk dört kişiden biridir. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, önemli bir kitle tarafından `halife' olarak onun yerine geçmesi gerektiğine inanılmış, ancak bu gerçekleşmeyince büyük bir toplumsal kargaşa başgöstermiştir. Yoğun siyasal tartışmalara sahne olan o dönemin Arap toplumunda, Ali'nin haklılığına inanan kesim, ondan önceki halifeleri meşru saymamış, Ali'nin ve çocuklarının katledilmeleri ise iki kesim arasındaki mücadelenin boyutlarını alabildiğine genişletmişti.

Yazdığı şiirlerle de kitle üzerinde etkili olan Hz. Ali, o dönemden sonra hakkı yenen, ezilen kitle ile özdeşleştirilmiş ve "Mehdi" imajında olduğu gibi, Ali'ye de önemli işlevler yüklenmiştir. Ali, kimi zaman en büyük güç olarak (Tanrı) görülüp Muhammed'in önüne geçirilmiş, kimi zaman Muhammed'le bütünleştirilmiş, kimi zaman kurtarıcı "Şah" ya da "Mehdi" olarak görülmüştür. Kurtarıcı gözüyle bakılan başka liderlere de **"Ali nesli Güzel İmam, alâ gözlü Şah"** vb. gözüyle bakılmıştır.

Gözleyi gözleyi gözüm dört oldu
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi
*
Yürüyüş eyledi Urum üstüne
Ali nesli güzel İmam geliyor
*
Hazret-i Ali'nin devri yürüye
Ali kim olduğu bilinmelidir
*
Ali'nin yoluna serim veririm
Seversen **Ali**'yi değme yarama
*
Her nereye baksam **Ali**'m kendi var

Pir Sultan, tasavvufi bir anlayışla kendisini Ali ile bütünleştirir, özdeşleştirir:

Bilmeyenler bilsin beni
Ben **Ali**'yim, **Ali** benim
*
Bir ismim **Haydar**'dır bir ismim **Ali**

Kimi zaman "Muhammed-Ali" birlikteliğini getirir:

Sofi mezhebimi neden sorarsın
Biz **Muhammed Ali** diyenlerdeniz

Kim zaman da "Allah-Muhammed-Ali" birlikteliğini getirir:

Ben gayrı nesne bilmezem
Allah bir **Muhammed Ali**

BALIM SULTAN (? - 1516): Hacı Bektaş Veli'nin, kızı Kadıncık Ana'nın dördüncü göbekten torunu olan bu Anadolulu derviş, Bektaşiliği bir "tarikat" olarak düzenlediğinden, ikinci kurucusu ve piri kabul edilir. Pir Sultan şiirinde en çok adı geçen ermişlerdendir. Bu da, Pir Sultan'ın ve Alevi kesimin büyük saygısını kazandığını gösterir.

Balım Sultan er köçeği
Keser kılıcın bıçağı
Erenlerin bal çiçeği
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
*
Bizlere bu dolu Ali'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Balım Sultan, Kızıl Deli'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
*
Yetiş imdadıma **Celli Celâl'im**
Hünkâr Hacı Bektaş, **Şah Sultan Balım**

HACI BEKTAŞ VELİ (1209-1271): Selçuklu yönetimine karşı gerçekleştirilen Babai ayaklanmasında yer aldıktan sonra, yenilgiden canını kurtarıp Sulucakarahöyük'e (Hacıbektaş) yerleşen Hacı Bektaş Veli, Bektaşiliğin öncüsüdür. Tanrısal gerçeğe sevgiyle varılabileceği görüşünü yaymaya çalışmıştır. Öğretisinin yanısıra, yalın ve felsefi şiirleriyle de halk ve Alevi-Bektaşi ozanlar üzerinde oldukça etkili olmuştur.

Arzuladım size geldim
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
Eşiğine yüzüm sürdüm
Hünkâr Hacı Bektaş Veli
*
Şahların şahısın, zât-ı Ali'sin
Her ilmin kânısın, şah-ı velisin

HALLAC-I MANSUR (857-922): Ene'l-Hak (Ben Tanrıyım) sözüyle, İnsanla Tanrının özdeş olduğu görüşünü savunan ünlü İranlı mutasavvıf, sözleri ve eylemiyle şeriata aykırı davrandığı gerekçesiyle asılmıştır. Çeşitli eserleri ve Divan'ı vardır.

Münkirin gıdası Hak'tan kesildi
Nesimi yüzüldü, **Mansur** asıldı
*
Mansur Hak dedi de buldu dârını

HATAYÎ (ŞAH, 1486-1524): Safevi devletinin kurucusu I. Şah İsmail'in şiirlerinde kullandığı ad. Şiîliğin kurumlaştırıcısı sayılan ve XVI. yüzyılın en etkin şairlerinden olan Şah İsmail (Hatayî)nin, Anadolu'daki Alevi-Kızılbaş kitle katında büyük saygınlığı vardır. (Ayrıntılı bilgi için çalışmamızın inceleme bölümüne bkz.)

Pir Sultan Abdal'ım **Hatâyi** Şahım
Âdem için ne halk etmiş Allahım

HIZIR PAŞA (DELİ, DİVANE): Pir Sultan'ı astıran Osmanlı Paşası. (Çalışmamızın **`Pir Sultan Abdal'ın Yaşamında Düzmece Şah İsmail Olayı ve Deli Hızır Paşa'** adlı bölümüne bkz.)

Bize de gel oldu kanlı Sıvas'da
Hızır Paşa bizi astı bulunmaz

HORASAN ERLERİ: XIII. yüzyılda Baba İlyas'la Baba İshak'ın çevresinde toplanıp, Selçuklulara karşı bir bâtını isyanı hazırlayanlar. Bu bâtını topluluğu (babailer), daha sonra Bektaşilik tarikatı içinde erimiştir.

Doksan bin **er Horasan**'dan kopunca
On İki İmam'a yardım okurum

HÜSEYİN (İMAM HÜSEYİN, 622-680): Ali'nin, Peygamber'in kızı Fatma'dan olan ikinci oğlu, **Hasan**'la birlikte, Peygamber'in en çok sevdiği iki torundan biri. Yezid halife olunca, Hüseyin kendisini benimsemediği ve halifeliğini kabul etmediği için, Mekke'den Kûfe'ye giderken Kerbelâ'da Yezid'in askerleri tarafından şehid edilmiştir. (Muharrem ayının onuna rastlayan bu gün, Şiilerce yas (Matem) günü olarak anılır.

Hüseyin'in öldürülme biçimi, Şiilerde ve Alevilerde acımasızlığın simgesi olarak kabul edilir ve nefretle anılır.

Şehitlerin serdârısın
Ah **Hüseyin** vah **Hüseyin**
*
Bir münkirin tuzağına tutulduk
Ulaş yetiş pirim **İmam Hüseyin**

KADI (KOCA KADI): Osmanlı yönetiminde, yargılama görevi de dahil birçok yetkisi bulunan bir devlet yetkilisi. Şer'i esaslara göre insanları yargılayan ve taşrada büyük nüfuzu bulunan bu görevliler, halk ozanlarının başlıca yergi ve taşlama alanlarından biri olmuş. (Ayrıntılı bilgi için, çalışmamızın **"Yönetim-Halk Çelişkisi"** bölümüne bkz.) Pir Sultan Abdal, yöre kadılarınca yargılandığı ve mahkûm edildiği için, kendisi ve yoldaşları bu kuruma karşı büyük bir hınç

içindedir. Kadılar ve müftüler, Pir Sultan'ın kavgalı olduğu görevlilerin başında gelirler.

Koca başlı **Koca Kadı!**
Sende hiç din iman var mı?
Haramı helâli yedi
Sende hiç din iman var mı?
*
Fetva verir yalan yulan
*
Kadılar yaş yere yatmaz

KIRKLAR: Yeri ve göğü, yâni âlemi yönettiğine inanılan kırk kişi. Sûfiler, Tanrı'nın yetkin belirtisi olarak her zaman bir kişi bulunduğunu ve ona yakın katta (derecede) iki kişi olduğunu kabul ederler Tanrı'nın belirtisi olan yetkin kişiye "kutup" yani `değirmen taşının mili' adı verilir. Kutup'la, ona yakın iki kişiye de **"Üçler"** denir. Makam ve mertebe bakımından bundan sonra **"Yediler"** gelir, daha sonra **"Kırklar"**, onlardan sonra da üçyüz eren gelir. Tanrı'nın, âlemi bu **"Kırk eren"**le yönettiğine inanılır.

Kırklar ile yedik içtik
Kaynayıp sohbette coştuk
Yetmiş yıl kürrede piştik
Dahi çiğsin yan dediler

Pir Sultan, kurtarıcı olarak gördüğü toplulukları, "Kırklar" olarak nitelendirdiği gibi, Rumeli'nde mecburi iskâna tabi tutulan Alevi ileri gelenlerini de "Kırklar" olarak görür.

Kırklar Rumeli'nde mekân tuttular
Makamlar açtılar çerağ yaktılar

KIZIL DELİ (SEYYİT ALİ): Alevi-Bektaşi ulularından. 16. Yüzyıl Bektaşilerinin çok sevilen ve sayılanlarındandır. Dimetoka (Yunanistan)da dergâhı vardır. Bu bölgede Sofulu'da gömülüdür. Yazılı SSMenâkıbıSS vardır.

Bizlere bu dolu Ali'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver
Balım Sultan, **Kızıl Deli**'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de bana ver

MEHDİ (ŞAH, İMAM MEHDİ, MUHAMMED MEHDİ vb.): Sözlük anlamıyla Onikinci İmam Muhammed Mehdi. Ölmediğine ve günün birinde gelip, dünyayı yeniden düzenleyeceğine inanılır. Ancak Pir Sultan'da ve genelde hete-

rodoks öğretilerde oldukça gelişmir bir "Mehdi"lik imajı oluşmuştur. Batını düşüncenin, Yunan felsefesinin ve somut yaşam koşullarının etkisiyle yeni bir içerik kazanan heterodoks öğretiler, İslam ululârının yanında halktan çıman kimi insanlır da kurtarıcı olarak görmüş ve onları "Tanrı, Şah, Peygamber, Resulullah, Mehdi" olarak nitelendirmişlerdir.

Egemen güçlerin baskı ve ezgileri karşısında kurtuluş çabasına girip, bilinen din ululârına sığınan, ancak bu sığınmadan olumlu sonuç alamayan emekçi kitleler, kendi içlerinden çıkardıkları kimi insanlara bu işlevi yüklemeye çalışmışlardır. (Osmanlı padişahlarının da Halifelik zırhına büründükleri unutulmamalı.) Sözgelimi Babailer hareketinde Baba İlyas ve Baba İshak, Bedreddin eyleminde Şeyh Bedreddin, Şahkulu eyleminde Şah Kulu Baba, Düzmece Şah İsmail eyleminde Şambayadı Türkmenlerinden bir kişi, öteki ayaklanmalarda o hareketlerin öncüleri hep böyle gürülmüşlerdir. Bu peygamberlik ve Mehdilik uyarlamaları, Osmanlı resmi belgelerinde İslamlığa karşı bir hareket olarak nitelendirilir ve sürekli suçlama konusu yapılır. Pir Sultan'da **"Mehdi"** ve **"Şah"** imajları bir içiçelik gösterir ve yoksulları kurtaracak, sefilleri güldürecek, haksızları cezalandıracak bir güç olarak algılanır.

Mehdi dedem gelse gerek
Âli divan kursa gerek
Haksızları kırsa gerek
İntikamın ala bir gün
*
Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nic'olursa olsun

MERVAN: Başka bir Emevi halifesi olan Mervan da, Alevilikte Yezid'le aynı nitelikte görülür; haksızlığın, suçluluğun simgesi olarak anılır ve Osmanlı yönetimiyle özdeşleştirilir.

Mervan soyunu vuralım
Hüseyn'in kanın soralım
*
Gül benzimiş sararuban soluyor
Gidi **Mervan**şâd oluban gülüyor

NESİMİ (?-1404): Ene'l-Hak (Ben Tanrıyım) sözüyle Tanrı-İnsan özdeşliğini savunduğu ve şeriata aykırı davrandığı için Halep'te derisi yüzülerek öldürülen büyük mutasavvıf-şair.

Düşüncelerinden ödün vermeyen bir inanç adamı olmasından ve ustalıklı şiirlerinden dolayı özellikle Alevi kesimde büyük bir etkinliği ve saygınlığı vardır. Pir Sultan'ın da düşünce ve söz ustalarından biridir.

Pir Sultan'ım **Nesimi**'dir pirimiz
*

Pir Sultan Abdal'ım **Seyyid Nesimi**
Şu âleme desten ettin sesimi

ON İKİ İMAM: Hz. Muhammed ölmeden önce yerine Ali'yi İmam olarak vasiyet etmişti. Şii, Alevi ve Bektaşilere göre Hz. Ali'den başlayarak gelen bu İmamlar "halifelik" görevlerini sürdürmüşlerdir. Bu inançtakilere göre, Hz. Muhammed'den sonra halifelik makamı Hz. Ali ve çocuklarına aittir. On İki İmam sırasıyla şunlardır: 1)Ali, 2)Hasan, 3)Hüseyin, 4)Zeynelabidin, 5)Muhammed Bâkır, 6)Câfer Sadık, 7)Musa Kâzım, 8)Ali Rıza, 9)Muhammed Taki, 10)Ali Naki, 11)Hasan Askeri, 12)Muhammed Mehdi.

Şii, Alevi ve Bektaşiler gibi Pir Sultan da bunlara büyük sevgi ve saygı duyar.

Bunca sefillerin boynu urganda
Seher vakti **On İki İmam** sen yetiş
*
Aslımız **On İki İmam**'a çıkar
On İki İmam'ı Hak bilirim
*
On İki İmam meydanında dârımız
Biz şehidiz serdârımız Ali'dir

RUM (URUM): Eyalet olarak Sivas, Amasya, Tokat, Malatya ve Yozgat'ı kapsayan bölge (Eyâlet-i Rum); memleket olarak da bütün Anadolu'ya verilen genel ad (Diyâr-ı Rum) (Ayrıntılı bilgi için, çalışmamızın **"16. yüzyılda Sivas Yöresinin Özgül Koşulları"** bölümüne bkz.)

Hak'tan inayet olursa
Şah **Urum**'a gele bir gün
*
Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün

ŞAH (TANRI, ALİ-ALLAH, HAK, ŞEHİNŞAH, 12 İMAMLAR, MEHDİ, KURTARICI, ALEVİLİĞİN-ŞİİLİĞİN 16. YÜZYILDAKİ LİDERİ İRAN ŞAHLARI vb.): Pir Sultan şiirinde yoğun biçimde kullanılan ve günümüzde de zaman zaman tartışma gündemine getirilen "Şah", genelde Alevi-Bektaşi edebiyatının, özelde Pir Sultan Abdal'ın ortak imgelerinden biridir.

Mehdi imajıyla anlatılan nitelikler fazlasıyla "Şah" için de geçerlidir. Çalışmamızın, **"Osmanlı Feodalizminin Yarattığı Gerilim ve Pir Sultan'm Başkaldırısı"** bölümünde de vurgulandığı gibi Şah, Ali-Allah'tan başlayarak insanları kötülüklerden kurtaracak, arıtacak bir güçtür, bir güzel günler habercisidir, bir kurtarıcıdır. Pir Sultan'ın bütün ömrü bu kurtarıcıyı beklemekle geçmiştir. Pir Sultan'ın, iyice özümsediği ve benimsediği bu güve bağlılığı tamdır.

Padişah katlime ferman dilese
Yine geçmem alâ gözlü **Şah**'ımdan
Cellatlar karşımda satır bilese
Yine geçmem alâ gözlü **Şah**'ımdan

O, kendi "Şah"ını, sıradan İran Şahlarından bilerek ayırmak istercesine şöyle der:

Benim Hakka münâcâtım
Şah'a, Padişaha değil

Kendi Şah'ını da aynı şiirde yeniden vurgular:

Pir Sultan'ım der **Şah**'ım var

Bektaşilerin "Bismillah" sözünü "Bismişah" olarak kullandıklarını da unutmamalı.

Kimi yerde açıkça Ali'yi amaçlar:

Şah'ım Hayber kalesini yıkarken

Şu dizelerde "Ali-Allah" amaçlanır:

Gel benim derdime bir derman eyle
Kamu dertlerine denman olan **Şah**

Şah imgesinin ilginç bir görünümü de **"Ali-Şah"**dır:

Pir Sultan, **Ali-Şah**'ımız
Hakka ulaşır râhımız

Dara düştüğü zaman **"Ali-oğlu"** olarak gördüğü İran Şahlarından yardım beklediği gibi; çalışmamızın **"Düzmece Şah İsmail"** bölümünde vurguladığımız gibi çok yakınına, Sivas toprağına gelen "Düzmece Şah İsmail"e de bir kurtarıcı, bir "Şah", bir "güzel İmam" gözüyle bakar:

Yürüyüş eyledi Urum üstüne
Ali nesli **güzel İmam** geliyor
*
Uzundur uzundur o **Şah**'ın boyu

Pir Sultan'ın şu şiirinde ise bir "sığınak" olarak görülen İran Şahı maçlanmış olmalı:

Hızır Paşa bizi berdâr etmeden
Açılın kapılar, Şah'a gidelim!

YEZİD: Ali'nin oğlu Hüseyin'i Kerbelâ'da öldürten Emevi halifesi. Alevilikte Yezid, kâtiliğin ve kötülüğün simgesi olarak görülür. Pir Sultan, Osmanlı yönetimini de bunun bir devamı saymaktadır.

Açalım bizim sancağı
Geçsin **Yezid**'lerin çağı
*
Gidi **Yezid**, bizler haram yemedik
*
Gidi **Yezid** bize Kızılbaş demiş
Meğer Şah'ı sevmiş dese yoludur

YILDIZ DAĞI: 2536 m. yüksekliğiyle Sivas ilinin en yüksek dağlarından biri. Pir Sultan'ın köyü Banaz'ın yakınında, görkemli ve etkileyici bir dağ. Pir Sultan'ın yaşamına ve şiirine karışmış en önemli bir doğa parçası. Halk ozanlarının, doğayla içiçe olmalarından ötürü, doğaya her zaman sevgi ve ilgiyle yaklaştıkları bilinen bir şeydir. Çoğu kez aşılması güç bir yapıda oldukları için, belki de totemlerden kalma bir anlayışla, halk ozanları dağa biraz da saygıyla yaklaşırlar.

Yıldız Dağı'nın, doğal güzelliklerinin ve "dağların şahı" olmasının ötesinde bir anlamı vardır Pir Sultan için. Çünkü kurtarıcılarından biri gözüyle baktığı (Düzmece) Şah İsmail, bu dağa gelip "sema eylemiş" ve "konalgalarım" bu dağın yakınına kurmuştur.

Benim Şah'ım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden Şah'ın ili görünür
Niçin gitmez **Yıldız Dağı** dumanın

Pir Sultan'ın daha az konu ettiği dağlardan biri de 1580 metre yüksekliğindeki **Çiçek Dağı**'dır.

Yürü bire **Çiçekdağı**
Sende suna boylum kaldı(*)

(*)Bu bölümde, Pir Sultan şiirinde yeni ve değişik bir içerik kazanan özel adlarla yetinildi. Genel sözlüklerde ve Pir Sultan'la ilgili kitap sözlüklerinde rahat bulunacak kelimeler üzerinde durulmadı. Pir Sultan'ın çok ve alışılmıştan değişik bir anlamda kullandığı özel adlar esas alındı.

PİR SULTAN'LA İLGİLİ İKİ BELİRLEME

I- İBRAHİM ASLANOĞLU'NUN *"PİR SULTAN ABDAL"*LARI

Çalışmalarını eskiden beri Pir Sultan Abdal üzerinde yoğunlaştırdığını -kendi söyeyişiyle 45 yıl- bildiğimiz **İ. Aslanoğlu**, **"Pir Sultan Abdallar"** çalışmasıyla, eleştiriye açık birçok yaklaşımla karşımıza geliyor.

Ayrıntıya girmeden bu eleştirileri iki noktada odaklaştırmak istiyorum.

Bunlardan biri, Osmanlı toplum yapısı ve Sivas'ın 16. yüzyıldaki konumuyla ilgili.

Aslanoğlu'nun Pir Sultan Abdal dönemi Osmanlı toplum yapısıyla ilgili değerlendirmesi, birçok yanlışı içinde taşıyor.

Aslanoğlu, Pir Sultan'ın şiirlerinin toplumsal kaynaklarını bulmaya çalışmakta, ancak bunun için yine şiirlerle yetinmektedir. Oysa Pir Sultan'ın şiirlerinin toplumsal ve tarihsel kaynaklarını yakalayabilmek için, öncelikle Osmanlı toplumunun yapısını iyi kavramak ve bununla şiirleri arasındaki diyalektik bağı göstermek gerekir. Aslanoğlu, bunu yapmadığı gibi, 16. yüzyıl Sivas'ının toplumsal durumunu **Şemseddin-i Sivasi** gibi bir din adamına bağlamak ve halkın huzur içinde yaşadığı sonucuna varmak gibi büyük bir yanlışa düşüyor. Bu yanlış da, kuşkusuz Pir Sultan'ın şiirlerindeki düzene yönelik muhalefetin temel kaynaklarından birini kaçırmasına yol açıyor.

Gerçekte, 16. yüzyılın ikinci yarısı, başka eyâletlerin yanı sıra Rum eyâleti için de, geniş çiftçi ve göçer-hayvancı tabakalarının tam bir sefalete düştüğü; reâyâ-memur anlaşmazlığının doruk noktasına vardığı ve suhte ayaklanmalarının alabildiğine yoğunlaştığı bir dönemdir. Daha önce başlayan köylü huzursuzluklarına ve ayaklanmalarına ek olarak 1575-1579 yılları arasında Anadolu ve Karaman eyâletlerinin yanı sıra Rum eyâletleri de yoğun **suhte ayaklanmaları**na sahne olur. (1)

Öyle ki, 16. yüzyılın sonlarına doğru, iyice sefalete düşen Sivaslı yoksul halkın, açlıktan çocuklarını boğazlayıp etlerini yediği bile gözlenir. Çocuğunu yediği için yakılmaya mahkum edilen **bir adamın pişen cesedi ise, aç insanların saldırısına uğrar.**

Olayları doğrudan gözleyen meşhur mutasavvıf ve din bilgini Şemseddin-i Sivasi'nin yakını ve izleyicisi olduğu anlaşılan Sivaslı Şeyh Receb, **"Necmü'l-Hüdâ Fi Menâkıb-ı Şeyh Ebü's-Sehâ"** adlı Arapça kitabında; "Rum vilayetlerinde düzenin bozulduğunu, Sivas ve yöre halkının çekirgeler gibi çevreye yayıldığını" belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

"Toprak baştanbaşa sahipsiz, boş ve muattal kaldığından kıtlık ve açlık başladı. Fakir halk ot yapraklarını, ağaç köklerini, ağaç kabuklarını, daha sonra çöplüklerde ve yollarda buldukları cifeleri yediler. Kurtlar gibi köpekleri ve kedileri avladılar. (...) Kedi, köpek de kalmayınca halk kokmuş hayvan kanlarını, lâşelerini ve nihayet çocuklarını boğazlayıp yemeğe başladılar. (...) Fakirlik, açlık insanları böyle kötü âkibetlere, ağır fenalıklara sevk ediyor." (2)

İbrahim Aslanoğlu ise 16. yüzyılda Sivas yöresinde halkın ayaklanmasını gerektirecek bir ortam bulunmadığını, Şemseddin-i Sivasi'nin manevi nüfuzu altındaki bu yörede herkesin mutlu bir yaşam sürdüğünü, -Düzmece Şah İsmail eyleminden de habersiz görünerek- bu nedenle Pir Sultan'ın da herhangi bir ayaklanma ile ilgili olamayacağını öne sürüyor.

16. yüzyıl Sivas yöresinin toplumsal ortamını bir din bilginine bağlamanın ne denli yanlış olduğu ortadadır. Hele yukardaki korkunç tabloyu 17. yüzyıl başında çizmek zorunda kalan kişinin, o din bilgininin yakını ve izleyicisi; bu kitabı 20. yüzyılda ortaya çıkaran kişinin de (İst. Belediye Kütüphanesi müdürlerinden Hüseyin Şems Güner), o din bilgininin torunalarından biri olduğu gerçeği karşısında Aslanoğlu'nun sözlerinin tutarsızlığı bütünüyle ortaya serilmez mi?

Aslanoğlu, tarihsel verilerden de yeterince yararlanamıyor. Sözgelimi bizim Yazko Edebiyat'ın 47-48. sayılarında yer alan **"Pir Sultan Abdal'ın Yaşamında Düzmece Şah İsmail Olayı ve Deli Hızır Paşa"** konulu incelememizi kaynakçasına aldığı ve burada, 1578'de Sivas yöresinde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail eylemi ve bunun Pir Sultan'la ilişkisi üzerinde durulduğu halde; -şiirlerindeki açık çağrışımlara karşın- XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sivas yöresinde hiçbir olay olmadığını, bu nedenle Pir Sultan'ın herhangi bir ayaklanmayla ilgisi bulunmadığını öne sürüyor.

Bu saptama birçok yanlışı da birlikte getiriyor doğal olarak. Çünkü Pir Sultan'ın şiirleriyle Anadolu'nun toplumsal tarihi arasında önemli bir bağ vardır.

Düzmece Şah İsmail eyleminin Pir Sultan şiirlerindeki yansıması konusunda da sözkonusu incelememizde ilginç örnekler bulunuyordu. Bu noktada tarihsel verileri bilmenin, Pir Sultan'ın şiirlerini doğru algılamaktaki rolünü belirlemek için bir örnek vermekle yetineceğiz.

Anadolu'daki çeşitli heterodoks düşünce akımları, bu arada Alevilerle Bedreddiniler arasında kimi zaman örtülü, kimi zaman da açık bir dayanışma bulunduğunu biliyoruz. Pir Sultan Abdal'ın, **"Kırklar Rumeli'nde mekân tuttular / Makamlar açtılar çerağ yaktılar"** yolundaki dizeleri, -başka kitaplarda olduğu gibi Aslanoğlu'nun kitabında da- salt bu dayanışmaya bağlanır. Oysa şu tarihsel gerçek karşısında bu dizeler daha bir anlam kazanır: II. Beyazıt, Anadolu Alevilerinin bir bölümünü (Çorum, Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat yörelerinden) Rumeli'ne sürüyor ve zorla oraya yerleştiriyor. Bedreddinilerle karışan, katışan bu kesimden insanların zama zaman -kimi kez Bedreddinilerle birlikte- eski yurtlarına geldiklerini, bu gelişlerin önlenmesi ve gelenlerin izlenmesi için yöre yöneticilerine çeşitli buyruklar verildiğini biliyoruz. Şimdi, bu tarihsel gerçekler bilinmeden, Pir Sultan'ın neden Rumeli'ndeki yandaşlarla bu kadar ilgilendiği yeterince anlaşılabilir mi? Bu açıdan, bir toplumcu sanatçıyı kavramak ve doğru değerlendirmek için tarihsel verilere yaslanmanın büyük önemi vardır. (Bu noktada, Aslanoğlu'nun Düzmece Şah İsmail eylemiyle ilgili sandığı 1565 tarihli **"paşmak"**la ilgili hükmün bu olayla ilgisi olmadığını belirtmeliyim). 50.000 kişilik Düzmece Şah eyleminin tarihi 1577-78'dir. "Şah İsmail'n paşmağı" ile ilgili gelişmeler ise doğrudan bu eylemle bağıntılı değildir. Sözgelimi bu konudaki bir başka buyruğun tarihi 1593'tür. (Bkz. İ. H. Uzunçarşılı: **Osmanlı Tarihi**, Cilt 3, Bölüm 2, s. 243).

Üzerinde özellikle durmak istediğim nokta şu:

İ. Aslanoğlu ile Ziya Gürel'in (bkz. **Hak Aşıklarından Deyişler**; Pir Sultan Abdal bölümü, Ank. 1980, s. 75-121) "Pir Sultan Abdallar"la ilgili yaklaşımlarında belli doğruluklar var. Aslanoğlu'nun kitabında yer alan 6 ozandan bir bölümünün bizim **Pir Sultan**'la zaten ilgisi yok. Ancak bazı ayırmaların, **Pir Sultan şiir geleneğ**ini iyi kavrayamamaktan kaynaklandığını sanıyorum. Bu konuda ayrıntılı bir irdelemeye girmeyeceğim. Ancak, kitaplara **"Abdal Pir Sultan"** mahlasıyla geçen kimi şiirlerin, köyü Banaz'da "Pir Sultan Abdal" mahlasıyla okunduğunu çok gördüm. Sonra, bugün tarihsel verilerle aydınlatabildiğimiz Düzmece Şah İsmail ayaklanma girişimini anlatan şiirlerin üç mahlasla yazıldığını görüyoruz: **Pir Sultan, Pir Sultan Abdal** ve **Abdal Pir Sultan.**

Ayrıca gelenek sorununu da iyi kavramak gerekiyor. Bu, aynen toplum katında saygınlık kazanmış bir kişiye çeşitli kesimlerden insanların sahip çıkmasına benzer. **Nasrettin Hoca** geleneği, **Bektaşi** tipi, **Köroğlu** kolları, hattâ çeşitli yerlerde rastladığımız **Yunus Emre, Baba İlyas** türbeleri bu geleneğin bir ürünüdür. İ. Başgöz Hoca, gelenek olayını oldukça iyi irdelemiştir. (3) **Pir Sultan, Köroğlu** ve **Karacaoğlan** şiirlerine ilişkin saptamaları bu açıdan ilginçtir. Adı, sanı ve divanı belli bir **Şah İsmail (Hatayi)**nin bazı şiirlerinin cönklerde **Pir Sultan** adına geçmesi ve buna benzer kimi maletmeler, hep bu gelenekle ilgilidir.

Sözgelimi şu dörtlüğü Pir Sultan'a ilişkin bir dörtlükten nasıl soyutlayabiliriz:

Pir Sultan Abdal'ım kaddim büküldü
Gözümün gevheri yere döküldü
Kendir kement boğazıma takıldı
Duysun canlar deyu bizi asarlar.

Ziya Gürel'in söylediği gibi, asılma sonrası şiirlerin çoğu Pir Sultan adına yakılmış olabilir. Ancak pekçok konuda öyle bir konu bütünlüğü, konu emişmesi ve geçişmesi var ki, bunları birbirinden ayırmak olanaksızlaşıyor. Bu bütünleşmeye başka halk ozanlarının, ozanımıza yaklaşımında da tanık oluyoruz. Sözgelimi, halk şiirinde hem **"Koca Pir Sultan'ı astırmadı mı?"** yolunda bir dizeye, hem de **Derviş Ali** adındaki halk ozanının şu dörtlüğüne rastlıyoruz:

Pir Sultan Abdal'ı çektiler dara
Muhammed de âşık oldu Haydar'a
Şefaat kılasın bu günahkâra
Mürvet günahlarını bağışla Sultan

Özetle, getirdiği savlar ölçüsünde eleştiriye açık, ancak yine de önemli bir emek ürünü ve üzerinde durulması gereken bir çalışmadır, Aslanoğlu'nun çalışması.

(1) Prof. Dr. Mustafa Akdağ: ***Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası****, Ank. 1975, s. 256.*

(2) İbrahim Atis: ***Karayazıcı İsyanında Sivas'ta Kıtlık ve Çocuklarının Etlerini Yiyenler****; Tarih Konuşuyor, sayı: 27.*

(3) Prof. Dr. İlhan Başgöz (S. Eyüboğlu, A. Erhat. A Bezirci): ***Pir Sultan Abdal****, İst. 1977.*

II- TERCÜMAN'IN *"AŞIK VEYSEL"*İ VE PİR SULTAN ABDAL

Tercüman gazetesinin, **Aşık Veysel**'in ölüm yıldönümü anısına okurlarına bir kitap dağıttığını öğrenmiş ve sözkonusu kitapçığı aramaya koyulmuştum. Neyse, bir arkadaşımda bularak inceledim.

Tercüman'ın böyle bir girişimde bulunması, ilgimi çekmiş ve bana anlamlı gelmişti. Tercüman'ın bu ölçüde büyük bir kültürel hizmete (!) girmesinin bir nedeni olmalıydı. Gerçekten kitabı görünce ana dürtüyü hemen anladım ve amacın "üzüm yemek değil, bağcıyı dövmek" olduğunu gördüm. **Yavuz Bülent Bakiler**'in, dolayısıyla Tercüman'ın amacı, "Aşık Veysel'i Marksistlerin elinden kurtarmak" ve Aşık Veysel'in arkasına sığınarak Pir Sultan Abdal'ı yargılamak ve mahkum etmek...

Doğrusu ilginç ve ince bir yöntem!.. Sivas yöresinin ünlü ozanı Aşık Veysel'i halis-muhlis bir "milliyetçi" olarak savunma savıyla ortaya çıkıp, yine o yörenin halka malolmuş ünlü lider-ozanı Pir Sultan Abdal'a küfredeceksiniz...

Bakiler'in kitabından bazı kesitleri birlikte okuyalım.

*"Sivas toprağının iki büyük Alevi şairinden birisi **Aşık Veysel**'dir; ötekisi **Pir Sultan Abdal**. İkisi arasındaki fark, geceyle gündüz gibidir. Aşık Veysel, toprağımıza inen bir sevgi yağmurudur; Pir Sultan Abdal, ruhumuza düşen bir yıldırım!*

Veysel, her şiirinde ayrı bir güzellik, ayrı bir tazelikle karşımıza çıkar. Pir Sultan, bir noktaya takılıp kalan paslı gramofon iğnesi gibi hep aynı konuları, aynı kelimeleri, aynı tabirleri tekrarlayıp durarak bize "illallah" dedirtir: 'Ali, Hasan, Hüseyin, On İki İmam, Kerbela, Yezid, Kâfir, İbni Mülcem, Şah, vh, eyvah, aman, ha, vur ha, kes ha, kır ha, öldür ha' gibi çığlıklarla şiirlerini mezbaha meydanına çevirir.

Veysel, kucaklayan, kaynaştıran, seven, sevdiren bir şairimizdir. Pir Sultan tekmeleyen, parçalayan, bölen, nefret eden, nefret ettiren bir şair.

Veysel, Aleviliği gerçek yüzüyle ve inceliğiyle bilen bir gönül adamıdır. Pir Sultan ise, binbir tezat içinde çırpınan bir kavgacı..." (s. 23).

Yazar, bunlarla da yetinmez, 400 yıl önce ölen Pir Sultan Abdal'a çatar da çatar: *"Bu Pir Sultan, gerçekten şaşkın bir adam", "Bu Pir Sultan'ın gözünü kan bürümüş. Sadist ve hırçın bir adam"* (s. 26), *"Onun şiirlerini okumaktan bile utanıyor, iğreniyorum."* (s. 27).

Yazar, *"bir zamanlar yakasını Marksizme kötü kaptıran, ama sonra, haysiyetli bir insan olarak silkinip kurtulan AclanSayılgan"*ı (s. 29) da yanına alarak, Veysel'in *"kömünist olması için yapılan bütün teklifleri, telkinleri, o derin sezgisiyle, o sağlam irfanıyla hiçbir leke almadan nasıl savuşturduğunu"* büyük bir iştahla anlatıyor. (Veysel'e, kömünist olması, nasıl teklif edilmişse!..)

Yazara göre, Veysel, tam bir *"Türk milliyetçisi"* ve koyu bir *"Müslüman"*, başka bir söyleyişle *"elhamdülillah Türk ve Müslüman"*dır. (s. 24).

İnsan, Tercüman yazarının özetle verdiğim bu yaklaşımı karşısında ne söyleyeceğini şaşırıyor; neresini düzelteceğini bilemiyor.

Herşeyden önce, 400 yıllık arayla çok farklı koşullarda yaşamış iki ozanı karşılaştırmak yanlış. Sonra, **Pir Sultan Abdal**'ı iyi anlamak, iyi algılamak için o dönemin toplum yapısını, idelojik-kültürel dokusunu iyi bilmek gerekiyor. Bu bilinmeyince Pir Sultan'ın mücadelesinin boyutlarını ve şiirlerinin düşünsel örgüsünü doğru kavramak mümkün değildir. Osmanlı toplumundaki derin maddi ve manevi çelişkileri görmeyip onu **"kerim devlet, âdil devlet"** olarak görürseniz, Pir Sultan'ın şiirlerini, dolayısıyla halk muhalefetini anlayamazsınız. Sonra egemen resmi ideoloji olarak örgütlenen şer'i düşünce karşısında halk katmanları arasında **Alevilik** de dahil **heterodoks inançların, öğretilerin** nasıl bir yapılanmaya gittiğini bilmeden yine Pir Sultan'ı doğru değerlendiremezsiniz. Dolayısıyla Pir Sultan'da geçen özel ad ve kavramların gerçek anlam ve içeriklerini de algılayamazsınız. Sözgelimi **"insan-tanrı"**, **"kurtarıcı"**, **"Mehdi"**, **"Şah"** imajlarını değerlendiremezsiniz...

Bakiler'in savları konusunda söylenecek o kadar çok şey var ki... Hataları, saptırmaları düzeltmekle bitirilecek gibi değil...

Aşık Veysel'e gelince, toplumcular onu da Bakiler'in gördüğü gibi görmez, zorla Marksist etmeye çalışmaz, düşüncelerini de açık açık ortaya koyarlar. İşte yine bir halk ozanı olan **Aşık Zamani**'nin Veysel'i bize göre özlü biçimde anlatan dizeleri:

Çok dokundu mızrap ile tellere
Bozuk perdeleri görmedi Veysel
Ağıt yaktı bülbül ile güllere
Dikene elini sürmedi Veysel

Ağlayıp sızladı derdini döktü
Vurdular başına boynunu büktü
Çobandı ağanın koyununu güttü
Ver benim hakkımı demedi Veysel

Balta sapı için çattı hırsıza
Dur demedi sömürücü arsıza
Vatandaş muhtaçken ekmeğe tuza
Bunun hesabını sormadı Veysel

*Der **Zamani**, Veysel büyük ozandı*
Halkın değil kendi derdin yazandı
Sözü hançer iken kaçıp gizlendi
Zalımın başına vurmadı Veysel

Dedik ya, yazarın amacı üzüm yemek değil, bağcıyı dövmek... Üstelik aynı gelenek içinde yer alan bir ozanın arkasına sığınarak... İnce bir yöntem değil mi?

(**ABECE Dergisi**, Sayı: 3/1986)

Ava çıkan Kürt beylerine müzik çalan Kürt müzisyenler. [Foto-Kaynak-GLOBUS, Resimli, Ülke ve Etnoloji Dergisi (Yerküre), Braunschweig, 1863.]

EK — 1

Gelibolulu Mustafa Âli (Lala Mustafa Paşa'nın 1578 İran Seferine doğrudan katılan Münşisi) : **Nusret-nâme** (Bu seferin ayrıntılarını veren başlıca eserlerden biri; Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4350, Varak: 43/b, 44/a)

Lala Mustafa Paşa Sivas'a geldiğinde, **Dulkadiriye Beylerbeyisi Ahmed Paşa** ile **Elbistan Kadısı**'nın mektup gönderip, **Şambayat** adındaki **Türkmen** taifesinden bir kişinin **«Ben Şah İsmail'im»** diye davaya başladığını, **Sultankorusu** ve **Arslantaş** bölgelerinde çevresine önemli kuvvet toplayarak «nice fesad ve şenâat ettikten» sonra **Bozok**'a uğradığı gibi **Hacıbektaş** ve **Eshabü'l-kehf**'de (Elbistan yakınında bir mağara) kurbanlar kestiğini; öte yandan **Eburişoğlu**'yla haberleşip **Hısn-ı Mansur** (Adıyaman) **Alaybeyisinin** çayırını basıp atlarını aldıklarını, ayaklanma boyutlarının giderek genişlediğini, zaîmler ve beylerbeyilerle emîrlerin sefere katılmasından sonra isyanın büyümesine kesin gözüyle bakıldığını bildirmeleri üzerine, **«Şah İsmail»** ve adamlarının «meclis-i şer'î»ye davet edilmesi, gelmedikleri takdirde haklarından gelinmesine ilişkin **Türkmen Sancağı Beyi Şah Murad**'a, **Bozok**'ta **Mirliva** olan **Çerkes Beye** ve **Vilayet-i Rum**'un muhafazasına memur **Defter Kethüdası Mahmud**'a iletilen **Padişah** emri.

Ek — 2

Elbistan Kadısı Mahmud ile **Dulkadir Beylerbeyi Ahmed Paşa**'nın, **Şambayadı Türkmen**lerinden birinin «**Ben Şah İsmail'im**» diye **Arabistan** yöresinden gelip **Sultankorusu** adlı bölgede başına birçok adam topladığına, buradan sırasıyla **Eshabü'l-Kehf**'e, **Bozok**'a ve **Hacıbektaş**'a gidip oralarda kurbanlar kestiklerine ilişkin mektupları üzerine; «**ol Şah İsmail**'im diyen müfsidin tebasından olan ehl-i fesadın ve sâir bunların emsâli halife nâmına olan eşkıyanın ele geçirilip haklarından gelinmesi» için **Türkmen Sancağı Beyi Şah Murad**'a hüküm. (Başvekâlet Arşivi, Mühimme: XXXII, 392, 2 Cümâde-lülâ 986)

Ek — 3

Gelibolulu Mustafa Âli : **Nusret-nâme;** Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4350, Varak: 10 a-b, 11 a-b, 12 a.

Lala Mustafa Paşa komutasındaki 1578 İran Seferi öncesinde zamanın Şeyhülislâmı tarafından verilen fetvanın baş ve son bölümleri. Fetva, Yavuz Selim döneminde İbn-i Kemal, Kanuni döneminde Ebussuud Efendi tarafından Kızılbaşlar konusunda verilen fetvaların bir karışımı niteliğinde olup, öncekiler gibi bu kesimi suçlamakta ve «bu tâifenin kıtâl[1] sâir kefere kıtâlinden ehemdir» yargısını içermektedir.

III. KESİM

KÜRTLERDE GİZLİ DİNLER

[Kızılbaşlık, Alevîlik, Ahlê Haqlık, Kakaîlik, Yezidîlik, Zerdüştîlik]

I. BÖLÜM

BATILI KAYNAKLARDA *"KIZILBAŞ/ALEVİ KÜRTLER"*

I-A) BELGELERE *"GİRİŞ"*

Alevilik konusu da, Kürt sorunu gibi öteden beri resmi ideoloji tarafından tabulaştırılan hususlardan biridir. Bu nedenle, temelleri ırkçı İttihad ve Terakki yönetiminde atılan bu politikaya uygun olarak Kürt ve Alevi aydınlarının sesleri kesilmiş; onların yerine resmi ideolojiye bağlı asker ve sivil kalemler konuşmuştur. Kürt aydınları, ülke dışında seslerini duyurmaya çalışırken; Osmanlı'dan buyana zaten örgütsüz olan Alevi toplumu adına da ya Sünni kökenli Türk aydınları ya da resmi ideoloji yanlısı Bektaşi aydınları konuşmaya başlamıştır.

1970'li yıllarda yoğunlaşan Kürdoloji çalışmalarından sonra, 1980'li yılların ikinci yarısından sonra da Alevilik'le ilgili yayınlarda bir yoğunlaşma oldu. Bu süreçte, gerek Bektaşi gerekse Alevi aydınlarınca ortaya konan yayınlar, genellikle resmi ideoloji çerçevesinde ürünlerdi. Bu yayınlar içerisinde Aleviliğin inanç ve kültür kaynakları konusunda **Dr. Cemşid Bender**'in; Alevilik-Müslümanlık ilişkileri konusunda da **Nejat Birdoğan**'ın son çalışması diğerlerinden farklılaşmaktadır. Bu konularda özellikle yurt dışındaki kimi Alevi-Kürt kökenli yazarlarca da ilginç çalışmalar yapılmaktadır.

İçinde bulunduğumuz süreçte, resmi ideolojinin koyduğu tabular sorgulanmakta ve şu konular irdelenmektedir: 1- Alevilik, iddia edildiği gibi Şamanizm'den kaynaklanan bir "göçebe Türkmen" öğretisi midir, yoksa Ari inanç ve kültürlerden kaynaklanan heterodoks bir halk inanç ve kültürü müdür? 2- Alevilik, Müslümanlık hatta "hakiki Müslümanlık" mıdır yoksa İslam-dışı bir öğreti midir? 3- Alevi toplumunun devlet içindeki konumu nedir? 4- Türkiye, laik bir devlet midir, yoksa Sünni inancın egemen olduğu bir dini devlet midir? Şimdi sorgulanmakta, irdelenmekte ve bilince çıkarılmakta olan konu ve sorunlar bunlardır.

"Alevilik"in resmen kabul edilmediği Türkiye'de tüm bu sorunların tartışılması kaçınılmazdı ve günümüzde bu süreç yoğun biçimde yaşanıyor. Esasen Türkiye'nin gerçekten laikleştirilmesi ve Alevi toplumunun demokratik haklara kavuşması da buna bağlıdır. Açıktır ki, bilinen yasaklar dolayısıyla bu sorunların Türkiye'nin gündemine girmesi yenidir. Dolayısıyla resmi ideoloji ve resmi kültür politikalarıyla zehirlenmiş, başka bir deyişle Orhan Pamuk'un dediği gibi *yalanla zehirlenen* insanlar için, tabulardan kurtulup yeni düşünceleri sindirmek kolay değildir!.. Bir ülkede, binlerce yıllık Kürt halkını bir çırpıda *"dağ Türk'ü"* yapan bir resmi görüş; Alevilik'i de saptıracak ve Aleviler'i *"tek yanlı bir aşka"* ikna edecekti kuşkusuz... Açıktır ki, bu aşamada yapılan ve daha da yapılacak olan, bir bakıma zorla dayatılan resmi kültür politikalarını sorgulamaktır...

Alevi-Kürt kökenli bir arastırmacı olarak, çalışmalarımı önce *Alevilik*; sonra da *Kürt* sorunu üzerinde yoğunlaştırdım. İttihad-Terakki Hareketi'nin yine bir İttihadçı olan **Baha Said**'e hazırlattığı **"Alevi-Bektaşi Araştırması"**ndan -ki bunların bir bölümü 1920'li yıllarda *Türk Yurdu Mecmuası*'nda yayımlandı- başlayarak, Kızılbaşlık-Alevilik-Ahilik-Bektaşilik konularında yayımlanan eserlerin büyük bir bölümünü gördüm ve inceledim. Bu çalışmalarda yer alan kaynakçaların yanısıra Avrupa'da yaşayan **Hıdır Temel**'in yaklaşık 2000 kaynaklık Alevilik bibliyografyasını da inceledim: ***"Bibliographie über die Aleviten in der Türkei"*** *(Türkiye'de Alevilik Üstüne Bibliyografya)*. Bunların dışında, yine Almanya'dan **Esin Fırat**'ın Avusturya'dan **Süleyman Ceviz**'in ve Hollanda'dan **Erdal Gezik**'in -üçü de Dersimli- Alevilik'le ilgili doktora çalışmalarının kaynakçalarını da inceledim. Bu arada Hollandalı ünlü Kürdolog **Martin van Bruinessen**'in Alevilik'le ilgili son çalışmalarını da.

Gördüm ki, bu bibliyografya çalışmalarının hiç birinde yer almayan daha bir hayli eski kaynak var Batı kütüphanelerinde. Dünden bugüne Türkiye'deki yayınlarda hemen hiç birine yer verilmeyen ***gizli halk dini kategorisindeki Kızılbaş, Alevi, Ahle Haq ve Yezidi öğretilerine*** ilişkin bu belgeleri, konuyla ilgili literatüre sokmayı bir araştırmacı olarak görev bildim. Bu nedenle de, 1810 yılından başlayarak İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Farsça ve Arapça kaynaklarda yer alan onlarca belgeye ulaştım. **Deng Dergisi**'nde yayımlananlar, bu belgelerden sadece bir bölümüydü.

"Alevilik ve Kürtler" adı altında toplanan, araştırmaya ve belgelere dayalı bu çalışmada; bugüne kadar Türkçe literatürde yer verilmemiş 40 dolayında ilginç belgeye ve araştırmaya yer veriliyor.

Açıktır ki, özgün araştırmalarımda kendi görüşlerimi yansıtıyorum. Ancak, bilimsel çalışmanın gereği olarak *belgeleri olduğu gibi yansıtmak durumundayım.*

Bilindiği gibi, 19. yüzyıldan itibaren Yakındoğu ve Ortadoğu *(Anadolu, Kürdistan, Mezopotamya, İran, Ermenistan, Kafkaslar ve Arap ülkeleri)* üzerinde Batılı misyoner çalışmaları alabildiğine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısına kadar olan belgeler, daha çok *misyoner raporları*'dır. Batı dünyası, özellikle bu yüzyılda İçasya, Önasya ve bir bütün olarak Asya'yı yeniden keşfe koyulmuş ve bu bölgelerin insan unsuru ile doğal zenginliklerini belirlemeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu bölgelerdeki halkların ve etnik toplulukların inanç ve kültür dokusu, üzerinde en çok durdukları konuların başında geliyordu. Bunun böyle olması da bir bakıma doğaldı, çünkü insanı insan, toplumları toplum yapan ve başka coğrafyalarda yaşayan başka halklarla aralarındaki ortak paydaları belirleyen en büyük etken, insanların inançsal ve kültürel yapılanmalarıydı.

19. yüzyılda yoğunlaşan ve bir bölümü bilimadamı, bir bölümü politikacı kategorisindeki Batılı aydınların öncülüğünde gerçekleştirilen bu inceleme gezilerinin, hemen tamamına yakınının, bizatihi Osmanlı sultanlarının onaylarıyla gerçekleştiğini, hatta bunlar içinde Moltke gibi bizzat Osmanlı ordusunda müşavir-subaylık yapan gezginler bulunduğunu, yine bir bölümüne doğrudan Osmanlı Sarayı'nca "yerli" isimler verildiğini de vurgulamak gerekiyor.

Salt Anadolu, Kürdistan ve Mezopotamya üzerine yaptığım kısa erimli bir çalışmada, 150 dolayında kitap boyutunda Batılı seyahatname belirledim. (Bkz. - *Ronahi gaz.* Sayı: 43-46/1996) Bu seyahatnamelerle, Batılı periyodlarda yayımlanan rapor ve mektupların kimi doğrudan inceleme ve gözlemlere, kimiyse daha çok Saray'ın ya da bölgedeki egemen düşüncenin yönlendirmesine ve bölgedeki duyumlara dayanıyor. Bu nedenle, doğrudan gözleme ve yerinde incelemeye dayalı rapor, mektup ve notların daha gerçekçi ve ilginç olduğunu, merkezi ya da mahalli egemenlerin anlatım ve iddialarından kaynaklananlarınsa toplumsal gerçekliği yansıtmadığını söyleyebiliriz.

Buna örnek olarak, mahalli "sünni" egemenlerin, egemen dine aykırı düşen - *gizli din kategorisindeki heterodoks halk dinlerinin mensupları* için türettikleri dedikoduları ve bunların kimi belgelere yansımasını gösterebiliriz. Sözgelimi, geçmişte egemen Hıristiyanlar, Pavlikanlar ve Şemsiler için ne tür suçlamalar yapmışlarsa; sonradan egemen Müslümanlar aynı unsurların yanısıra Kızılbaş, Alevi, Ali-İlahi ve Yezidi topluluklara aynı suçlamayı yapmışlar. Bir Hıristiyanın gözünde Pavlikanlar veya Şemsiler, Müslümanlar'dan daha kötü görülmüş; Müslümanların gözünde de ikinciler kitap sahibi Hıristiyanlardan daha kötü görülmüştür. Hatta Kızılbaşlar hakkında verilen katliam fermanlarında bu, açıkça ifade edilmiştir. Kısaca, tarihleri boyunca *"takiyye"* yapmak zorunda kalan bu iki unsur, kilise ile cami arasında sıkışıp kalmıştır. Bunlardan bir bölümü direnerek bugünlere kadar gelmiş, bir bölümüyse süreç içerisinde yitip gitmiştir.

Öte yandan, bu raporlarda, birçok ilginç belirlemelere karşılık kimi zorlamalar da sözkonusudur. Özellikle *American Missionary Herald*'da yer alan raporlar; kaynak adından da anlaşılacağı üzere daha çok bu türden *misyoner rapor ve mektupları*'dır. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarına ilişkin belgeler ise daha bilimsel nitelikte, araştırma ürünü çalışmalardır. Kaldı ki bunlar da süreç içerisinde yenilene yenilene bugünlere geliyor.

Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı gibi; birçok ilginç belirleme de içeren sözkonusu belgeler, *bir araştırmacı olarak beni değil; bir dönemin tanıklığı bağlamında onları hazırlayanları bağlar.* Bunların doğruluğu ya da yanlışlığı, bilim adamlarının ve araştırmacıların ayrıca irdeleyip ortaya koyması gereken hususlardır.

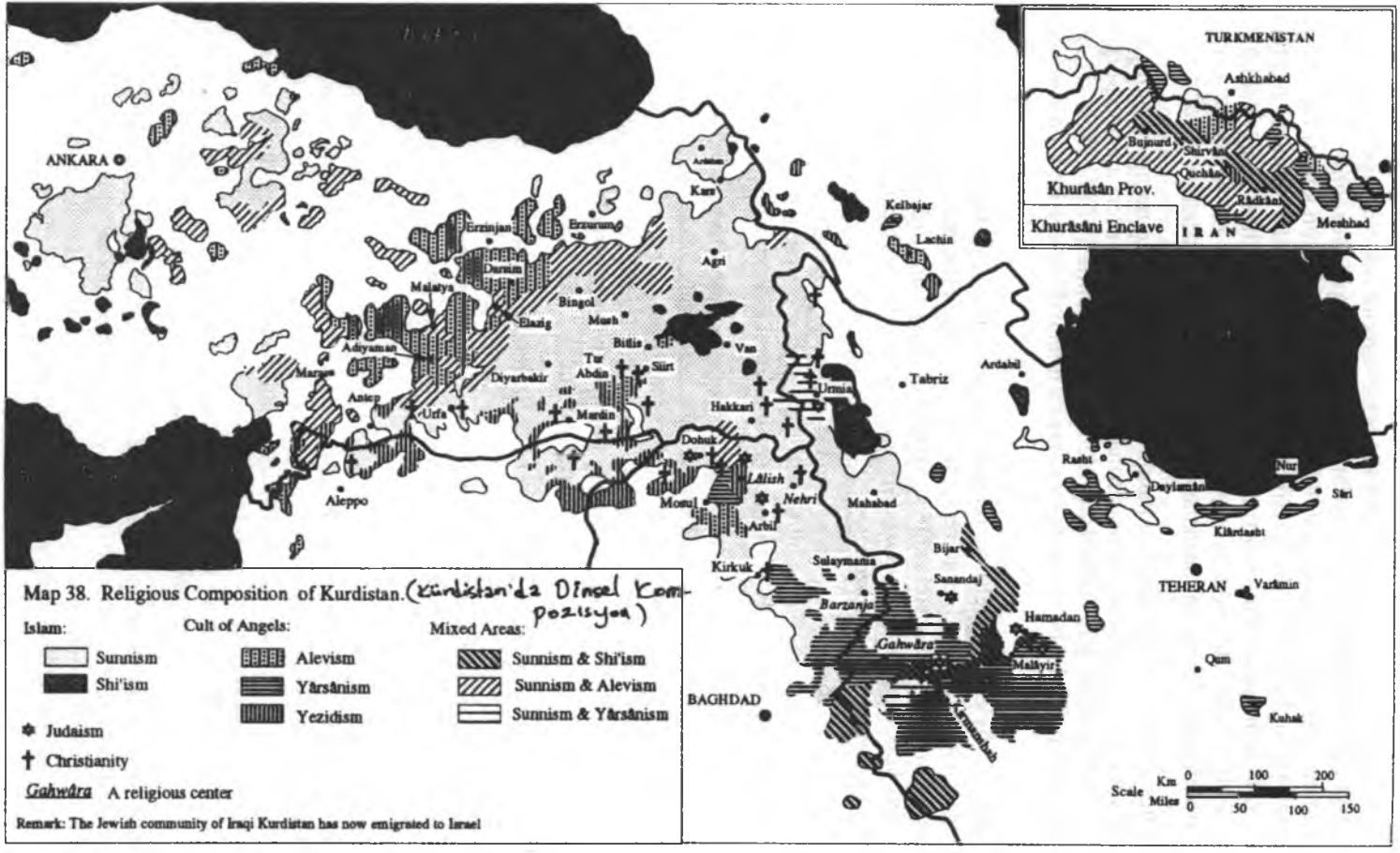
Ancak bu belgelerin varlığının, konuyla ilgili herkesçe bilinmesi gerekir. Bu belgelerin içeriğine katılıp katılmama başka, bu tür belgelerin varlığının bilinmesi ise başkadır. Birçoğu Avrupa kütüphanelerinde bile bulunmayan bu belgelerin **Amerikan Kongre Kütüphanesi**'nden getirtilmesinin zorluğu bir yana; bugüne kadarki Türkçe literatürde bu tür belgelere özellikle yer verilmediği gözönüne alınırsa, *özellikle Aleviliğin inanç ve kültür kaynakları ile Kürt Aleviliği ve batıniliği konusunda ufuk açmasına yardımcı olacağı ortadadır.*

Bu nedenle, belge ve bulgulardan korkmadan, onları irdelemeyi ve yeni sentezlere varmayı öğrenmeli ve becermeliyiz. Aksi takdirde, resmi politikaların çevremizde ördüğü tabulara biz yenilerini ekleriz ki, o zaman ne tarihsel ve toplumsal gerçekliğimizi yakalayabilir, ne de gerçek kimliğimizi kavrayabiliriz...

Bu arada şunu da belirtmeliyim ki; belge sahiplerinin yaklaşımlarına dokunulmadığı gibi, terminolojileri de korunmaya çalışılmıştır. Sözgelimi egemen resmi söylemin etkisiyle yapılan Alevilik ya da başkaca bir öğreti karşıtı bir yakıştırma aynen yansıtıldığı gibi; bu öğretilere ilişkin terminoloji de mümkün olduğunca aynen korunmuştur. Bir araştırmacı, Kızılbaşlığa, Aleviliğe, Ahle Haqlığa ya da Yezidiliğe *"din"* demişse öyle bırakılmış *"mezhep"* ya da *"tarikat"* demişse öyle bırakılmıştır. Çünkü bu hususlar, bugün bile tartışılmaktadır.

Öte yandan, bu öğretilerin adlandırılma biçimlerine de mümkün olduğunca bağlı kalınmıştır. Sözgelimi bir araştırmacı İran ve Irak Kürtleri arasında örgütlü öğretiye Kürtçe'deki gibi *"Ahlê Haq"* demişse o korunmuş, *"Ehl-i Hak"* demişse o korunmuştur. Çünkü bu söyleyiş ve yazış da dilden dile değişiklik göstermektedir.

Kısaca söylemek gerekirse; bugüne kadar bilerek veya bilmeyerek görmezlikten gelinen ve Türkçe literatüre girmeyen bu belgelerin; bundan sonraki çalışmalara önemli bir katkı sunacağı ve özellikle *Kürt batıniliği, heterodoksisi ve Kürt gizli halk dinleri ile bunların bir uzantısı olan Kürt Aleviliğine önemli bir aydınlık getireceğini umuyorum.*

Kürdistan'da dinsel kompozisyon. [Kaynak-Mehrdad R. İzady: The Kurds.]

I-B) FIRAT BOYLARINDA KIZILBAŞ VE YEZİDİ KÜRTLER (1814)

C.H. Wheeler

Fırat bölgesindeki belli başlı halklara bir göz atalım.

Güney düzlükleri herkesle kanlı bıçaklı olan **Araplar**'ındır. Buna karşın yine de **İsmail**'in(!) torunları olduklarını iddia ederler. Hiç bir yolcu onların bölgesinden onların aşiretlerinden birinden kiralanmış bir koruyucu tarafından korunmadan güvenlik içinde geçemez. Hatta bizzat Sultan'dan bile geçiş hakkı altında tehditle para sızdırırlar.

Güneyin farklı bölgelerinde özellikle Tigris (Dicle) vadisinde imajı olan **Tavuskuşu**'na büyük saygı gösterdikleri söylenen ve "Şeytana tapan" **Yezidiler** bulunur. Bunu haklı çıkarmak için kullandıkları mantık, diğer memleketlerde onların dinlerinden olan diğer kardeşlerinin de böyle düşünmeleridir. Fakat bu sonuncular, bu bakımdan onlara göre daha az kararlıdır. "Tanrı iyidir. Bu yüzden bize zarar vermez. Bizim onunla hiç bir sorumuz yok. Fakat diğer ruh (Şeytan Ç.N.) - ki onun adını anarken asla saygısızlık yapmama konusunda çok dikkatliler- gönlünün alınmasını istiyor" diyorlar. Bu yüzden onlar Tanrı'yı unuturlar. Kalplerindeki hırsların kontrolü diğer hıristiyan ülkelerdeki gerçek Yezidiler ya da başka isimlerle anılanlarda olduğu gibi kendilerine bırakırlar.

Nüfusun üçüncü sınıfını oluşturan **Kürtler**i Bay **Allen**'in Harput'ta onların üzerine yazmış olduğu bir mektuptan alacağım şu cümlelerden daha iyi anlatacağımı sanmıyorum:

"Onların (Kürtlerin Ç.N.) tarihi çok az bilinir. İran kaynaklı oldukları söylenir ki oldukça mantıklıdır. İran sınırlarına yaklaştığımız zaman sayıları çok artar. Vücut ve yüz hatları İranlılara az çok benzer. Yine güçlü kanıtlardan biri **Kürtçe** ve **Farsça** dillerinde bir çok ortak kelimenin olmasıdır. Bunlar o kadar çoktur ki: Kürtçe'nin iki şivesini anlayan birisinin Farsça'yı da anlayabileceği söylenir. Sadece Kürdistan'da yaşamazlar. Asya Türkiyesi'nde geniş bir alana yayılmışlardır. **Oturma yeri olarak dağları seçerler.** Dağların korunakları içinde küçük köylerde yaşarlar; asla büyük şehirlerde, ova köylerinde değil. Şehir insanlarını zayıf ve çıtkırıldım gördüklerinden burada yaşamak onlara gurur verir. Başlıca iki kola ayrılırlar: Asıl (Müslüman y.n.) **Kürtler** ve **Kızılbaşlar.** Her iki grup da başlarında reisleri olan aşiretlere bölünmüşlerdir. Hepsinin soyguncu oldukları yolundaki izlenim tamamen doğru değildir. Gerçekte bazıları iş olarak soygunculuk yaparlar ama büyük bir çoğunluk yasal işler yaparak barış içinde dağdaki köylerinde yaşarlar. Çoğu yalnızca kendi gereksinimlerini karşılamak için dağdaki vadileri ve yamaçlardaki toprağı ekip biçen çiftçilerdir. Keçi, koyun ve sığır sürüleri vardır. Mükemmel peynir yaparlar. Eğer daha sert bir tad verme amacıyla keçi derisinden olan yayığın kıllı tarafı kullanılmamış olsaydı tereyağı da çok güzel olurdu. Üstelik unla karıştırılmış tereyağı satarlar. Hemen hemen giydikleri tüm giysileri kendileri yaparlar.

Büyük kuyruklu koyunların kaba yününden kuşaktan kuşağa geçecek kadar dayanıklı halılar dokurlar.

Kürtler hiç değilse sözde Müslüman'dır. Ama büyük bir çoğunluğu sadece sözde müslümandır. Aralarında dinsel törenler ve ayinler düzenlerler. Şimdiye kadar pek az bilinmekle birlikte **bu törenler Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Putperestliğin garip bir karışımını içerir görünmektedir.** Asıl Kürtler tamamen Müslümanlık dinine bağlıdırlar. **Diğer kol, Kızılbaşların kendilerine has inançları vardır. Genellikle Türklerden korktuklarından gerçek inançlarını gizlemeye çalışırlar.**

Aralarındaki garip öğretilerden biri içlerinde birisinde "Kutsal Ruh"un bulunduğudur. Bu kişi **"Dede"** olarak adlandırılır. Söylendiği her şeyin vahiyle olduğuna inanıldığından büyük saygı gösterilir. Hepsi değilse bile **Kızılbaşların bazıları panteisttir.**(*) Çarmıha gerilen İsa'yı da dualarında anarlar. Biz yine de onların İsa'yı Tanrı olarak kabul ettikleri için çok fazla umutlanmamalıyız. Çünkü **onlar İsa ve Muhammed gibi diğer insanları hayvanları, ağaçlar, kayaları da kutsal kabul ediyorlar. Tüm varlıklar onlar için Tanrı'dır.**

Kürtlerin adı, onların ataları olan ve Ksonephon'un meşhur **Onbinleri**'ni onların bölgesinden çektiği, Karduklardan türemiştir. Onlar da büyük oranda ataları gibi boyuneğmez ve cesur kişiler olarak günümüze geldiler. Bir çoğu fiziksel yiğitliğin çok iyi örnekleridir. Ama tıpkı **Araplar** ve **Yezidiler** gibi ahlak ve kültürden çok uzaktırlar.

Bu sınıflamaya özellikle Karadeniz kıyısı boyunca kuzeye doğru sayıları artan **Rumları** (Yunanlıları)da alabiliriz.

"Hediye getirse bile Yunanlılara güvenme" sözü eski Yunan'da olduğu gibi şimdi de geçerlidir. En azından bu ırkın Türkiye'de yaşayan bölümü için bu söz geçerlidir.

Karakterin doğulu özelliği neredeyse her birisini tıpkı sizin yaptığınız gibi konuşup, düşünecek kadar hevesli bir duruma getiriyor. Özellikle böyle olduğu zaman her şeyi elde edebiliyorlar. Diğer ırklara göre çok önemli bir gelişmeye sahip görünüyorlar.

Bay **Barnes**; onların hakkında "kurtarılamayacak kadar onursuz bunlar, çünkü kendi özleri hakkında bile doğru olmayı reddediyorlar" diyor. Bu da bahsedilen şeylerin doğru olduğunu gösteriyor. Tanrı'nın onlara yardım edeceği zaman kuşkusuz gelecektir -çok yakındır belki de- Tanrı; kendi yöntemleri ile onların arasındaki kurtarıcı meleğe **İncil**'ini verecektir.

Fakat yine de bu ırkları politik nedenlerle, Türklere karşı Hıristiyan devletlerin yardımını sağlamaya yönelik bir istekle, kişisel ya da ulusal biçimde dile gelmiş herhangi bir umutla. Çoğu kez kışkırtılan Hıristiyan inancına sevgi duymaları yönünde ifade etmekte kesinlikle çok aceleci davranmaktan kaçınmalıyız. Bu karakterden korkulması gereklidir. Çünkü bazıları Kürtlerin inancına sahip olduklarını söylemişler diğerleri de sonucun ne olacağını bile düşünmeden yüksek heyecanlara kapılmışlardır.

Hıristiyanlığın misyonerleri olan bizler, iki yüzlü planlara, sadece bunun gibi zararsız görünenlere değil yılan kadar akıllı olan yaltakçı dalkavuklara karşı da uyanık olmak zorundayız. Bölgede kalan diğer bir grup olan **Türkler** konu-

sunda hâlâ bazı beyinlerde var olan, onların tamamıyla yobaz bir biçimde Hıristiyanlığın düşmanı olduklarını ortadan kaldırmak dışında çok şeyler söylemeye gerek yok.

Onlar (Türkler Ç.N.) Girit adasındaki Rumların isyanını bastırmayı çalışıyorlar. Tıpkı yıllarca önce Türkiye'nin doğusundaki Müslüman ırkların isyanını bastırmaya çalıştığı gibi ve tıpkı bizim kendi devletimizin güneyindeki isyanı bastırmaya çalışmamız gibi. Türklerin Girit Hıristiyanlarıyla yaptığı savaş bizim devletimiz ya da kuzeyin cemaatçilerinin, güneyin misyoner karşıtı vaftizcileri ile ya da orada hüküm süren diğer herhangi bir mezhep ile yaptığı savaştan doğrusunu söylemek gerekirse pek de farklı değildir.

Girit'i Yunanlıların ya da Girit'teki Türk nüfusun yönetmesi gerekip gerekmediği ya da, yobazca bir nefretin savaş süresince iki ulus arasında iyice kışkırtıldığı konularına derinlemesine girmeksizin, öncelikle Türklerle savaşılması gerektiği ve Türklerin Hıristiyanlardan nefret ettiği sonucunu çıkarmaktan kesinlikle kaçınmamız gerekir. Çünkü böyle bir iddia halkın aklında bir kere yer tuttu mu, hemen **"Hasta Adam"**ın siyasi olarak tedavisi sonucuna yol açabilir. Bu da olabilecek en kötü şeydir. Çünkü tedavi edildikten sonra doktorlar onu gömemeyeceklerdir.

Bu politik bir sorun olduğundan burada yer alması uygun değildir. Eğer diğer bir ırk imparatorluğu yöneten Türklerin yerini almaya hazırlanmışsa unutulmaması gerekli bazı konular vardır; birçok Avrupa ülkesinin inkâr etmiş olduğu, **Hasta Adam**'ın (Osmanlı İmparatorluğu Ç.N.) mallarından en büyük payı almaya can atan İngiltere ve Rusya devletlerinin hâlâ inkar ettiği İncil'in propagandasına gösterilen hoşgörü, bağımsız kiliselerin kurulması Türklerin'in ülkesinde olmuştur.

Hiç değilse Türkiye'nin Doğusunda doğruyu söylemeye borçluyuz ki; Türkler ve hükümetleri bizim oralarda yaptığımız misyonerlik çalışmalarını engellemekten çok bize yardım ettiler.

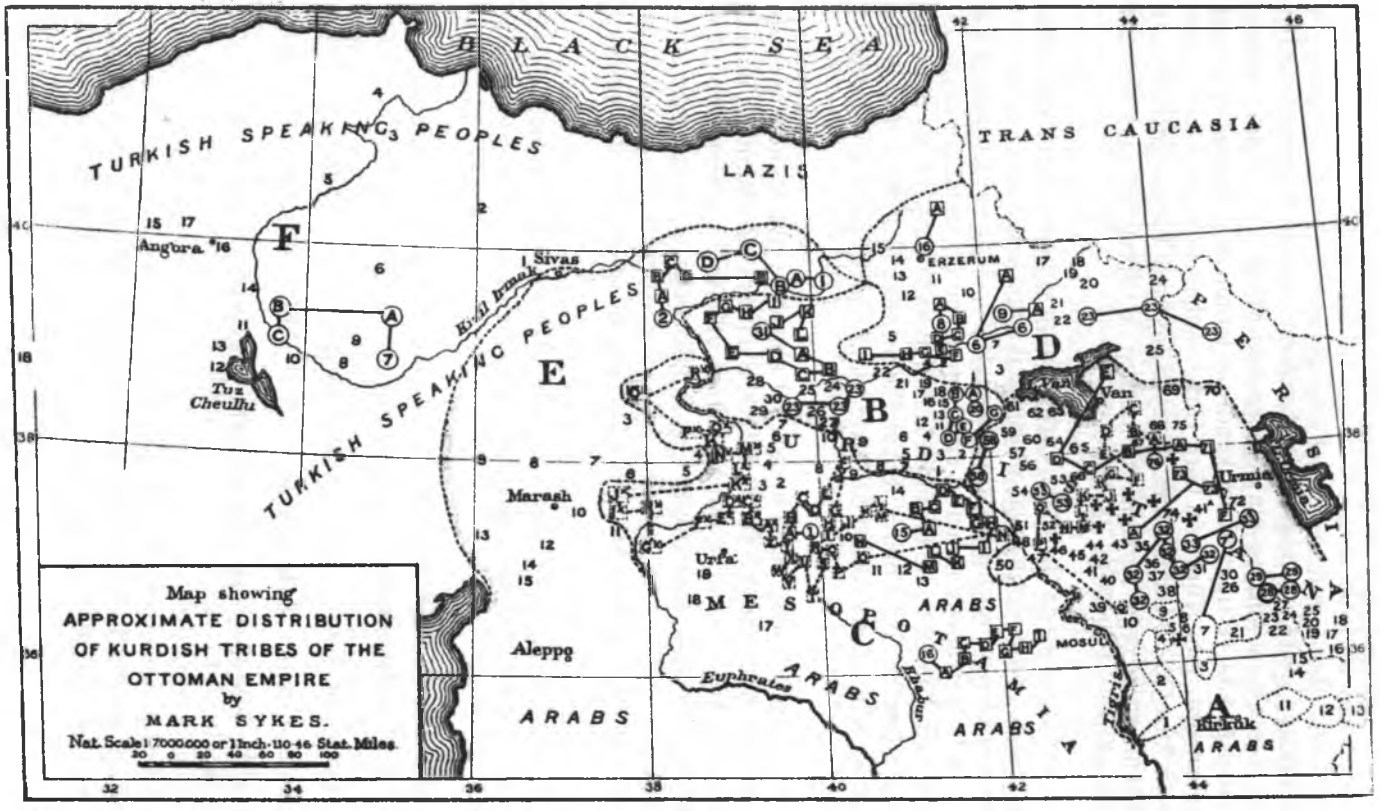
1) Ç.N. İsmail: a)İbrani peygamberi,

b) İsmaililerin 7. imamı (Öl. 762)

(*) Ç.N. Panteizm: Tanrı'yı dünya ile özdeşleştiren felsefe sistemi.

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**.)

Kaynak: C.H. Wheeler; **Ten Years on the Euphrates** *(Fıratlarda On Yıl)*, New York, 1814

MARK SYKES.--*The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire.*

Mark Sykes: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürt Aşiretleri"ni gösterir harita. [Journal of the Anthropological Institute, 38, 1908, s. 451-486.]

I-C) KÜRDİSTAN'DA DİNSEL MEZHEPLER: YEZİDİLER VE ŞEMSİLER (1818)

Prof. Guiseppe CAMPANILE
(İlahiyat Profesörü ve Kürdistan ve Mezopotamya Misyonu Papazı)

YEZİDÎLER

Pekçok defa Yezidiler'in evlerinde kalıp, onlarla birlikte yaşadım, konuşmalarını dinleme olanağı buldum ve tarikatlarıyla ilgili daha fazla bilgi edinme imkanım oldu. Yezid sözcüğü Arapça'da "büyüme, çoğalma" anlamındadır. Bazıları Yezidilerin isimlerini Yezid adındaki dini liderlerinden aldığını, ilk Yezidilerin Hıristiyan Jakobi olup, Musul Emiri'ne bağlı olduklarını, Sincar dağlarında yaşayan Ötis'lere mensup olduklarını söylerler.

16. yüzyıl sonunda, Yezidi papazları ve keşişleri dini yerleri ziyaret amacıyla Kudüs'ü ziyaret etmek istediler. Yola çıkmadan önce de liderlerine, eğer yokluklarında herhangi bir yabancı papaz veya keşiş gelirse kabul etmemelerini ve hatta kovmalarını ve kendilerinin geri dönüşünü beklemelerini istediler. Liderin de olurunu aldılar; İstanbul Hükümeti çok uzakta ve etkisizdi. Vahşi ve sert mizaçlarından dolayı bu dönemde Musul Emiri'ne karşı pek çok ayaklanma çıkarttılar. Birkaç yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu onları etkisiz hale getirerek çok ağır yükümlülükler getirdi. Bu ağır şartlardan bıkan Yezidiler bir kez daha ayaklandılar ve Osmanlıları geri püskürterek bugün olduğu gibi bağımsızlıklarını tekrar elde ettiler.

Yezidilerin ayaklanmalarından rahatsız olan Ninova Emiri, onları başka türlü etkisi altına alamayacağını anlayınca, etraflarındaki diğer halklarla ticaret yapmalarını ve din adamlarıyla kesişlerin bu bölgeye girmelerini yasakladı.

İçlerinden en cesur ve uyanık olan Yezid isimli kişi kendine özgü kurallar ve tabular yaratarak, dini törenler oluşturmaya başladı. Böylece kısa zamanda bu yeni kurallar ve ayin şekilleri kabul gördü ve uygulanmaya başlandı.

Birkaç yıl sonra dahi içlerinden yalnızca çok azı okuma-yazma öğrenmek istediler ve ellerinde bulunan kitaplara ihtiyaçları kalmadığını düşünerek, bu kitapların bir kısmını yakıp, diğerlerini de etrafta oturan diğer Hıristiyanlara sattılar. Kendilerine yakın oturan ve Yezidilerden çok korkan ve hala yabanice yaşayan dinsizlerden bazıları da onlarla birleşerek tek bir isim altında Yezidi tarikatını kurdular. Bütün bu bilgiler pek çok ülkede bulunan dini kaynaklarda mevcuttur.

Ancak ben Yezidilerin kökenleriyle ilgili olarak başka bir görüşe sahibim. Bana göre Yezidi adı Farsça'da, halk dilinde Tanrı anlamına gelen Yazad sözcüğünden gelmektedir. Yani Yezid, Tanrı'nın müridi anlamındadır. Antonio Giggeo, Yezidiliğin "batıl inançlı doktrinlere inanmış" anlamına geldiğini söyler.

Bana göre Yazad, Mukan şehri başpiskoposu ve misyoner olan Elia'mn 3 balta vuruşuyla kestiği putun adıdır. Aşağıda açıklayacağım hikaye de bu tezimi doğrulayacak niteliktedir.

Bu hikaye 9. yüzyıl başında yaşayan başpiskopos Thomas de Margenze tarafından anlatılmıştır. Thomas de Margenze'den önce Hazar Denizi kıyısında, Pers sınırında bulunan Mukan şehrinde başpiskopos olarak görev yapan Elia'ya göre yabani ve barbar olan bazı halklar kendilerini boş inançlara ve putlara kaptırmışlardı. Bu yüzdendir ki yeni başpiskopos vargücüyle kendisini bu halkları eğitmeye adadı. Bu yabani insanlar Elia'nın anlattıklarını zevkle dinliyor, doktrinini öğrenmek ve hep birlikte onun gerçek Tanrısı'nı kabul etmek istiyorlardı. Ama aynı zamanda atalarının severek tapmış oldukları ve korktukları ilahları Yazad'dan vazgeçmeye çekiniyorlardı. Onlara göre ilahları Yazad kendisini terk edilmiş hissettiği anda onlardan çok acı bir şekilde intikam alabilirdi.

Elia bu barbarları böylesine korkutan ve kendisine taptıran bu nesneyi görmek istedi. Barbarlar onu çok yakındaki bir tepenin zirvesine çıkarttılar. Aşağıda çok büyük bir ormanın hemen altında genişçe bir vadi, bu vadinin ortasında da iri gövdesiyle, yapraklarının çokluğu ve dallarının uzunluğu ve sıklığıyla, görenleri hayrete düşüren ve korkutan bir meşe ağacı gördü. Görev azmi ve kuvvetli inançla dolu olan bu başpiskopos, eline aldığı balta ile vadiye doğru indi ve kötü tanınan, korku veren bu ağaca yaklaştı. Ağacın içinde ürkünç seytanı gördü. İşte tam o anda 3 balta vuruşuyla ağacı yere düşürdü. Bununla da yetinmeyip bu yabani halkın Yezid'in oğulları diye adlandırdıkları, ağacın filizlerini de baltayla kesmeye başladı.

Yine bu dönemde, yıkılan putlarının lanet yağdıracağından ve intikam alacağından korkan bazı yabanilerin bölgeden kaçmış olabileceğini tahmin etmek sanırım yanlış olmaz. Kürdistan her zaman Medler, Persler ve Asuriler için bir sığınak vazifesi görmüştür. Yezidiler de, kendilerine çok yakın olan bu bölgeye gelip sığındılar. Yüksek sarp dağlar, gizli geniş vadiler ve ağaçlar sayesinde kendilerine, eski mezheplerinin şeytanına (büyük meşe ağacı) kurbanlar sunabilecekleri yeni bir sunak kurdular. Zamanla bu bölgede, ormanlık alanda yasayan, uzun zamandır dinsiz ve papazsız kalmış olan Jakobiler ve Nesturilerle karıştılar. Bu iki grubun da birleşip tek bir mezhep oluşturdukları söylenebilir.

Yezidilerin, batıl inançları konusunda herkese karşı büyük bir gizlilik içinde bulundukları çok yakından bilinir. Ayrıca Yezidilerin diğer milletlerin ve mezheplerin büyük şeytanlarından korkup saygılı davrandıklarına şahit olduk. Öyle ki, Şeytan sözcüğünü ve hatta buna benzeyen sözcükleri dahi söylemekten çekinirler. Yabani karakterleri ve yaşam şekilleri, Yezidilerin Mukan şehrinde bulunan sapkınlarla benzerlik taşımaktadır.

Tabii ki, fikirlerimin doğruluğunu araştırması gerekenler, tarihçiler ve araştırmacılardır.

YEZİDİLERİN İNANÇLARI

Yezidiler, mezhepleri ve ayinleri konusunda çok ketumdurlar. Bu konuda onlardan bilgi alabilmek için öncelikle "hayat suyu" (içki) ile güvenlerini kazanmak gerekir. Tam bir dinleri olmamakla birlikte, farklı inanç ve kültlerin karışımından sözedilebilir. Örneğin: Maniheizm'den aldıkları iki prensibe inanırlar. Bunlardan birisi "iyi", diğeri de "kötü ve fesattır". İyi olan, insanlara hiçbir kötü-

lüğü dokunmayacak olan Tanrı, kötü ise, insanoğluna her türlü kötülüğü ve cezayı reva gören Şeytandır. Bu yüzden de Şeytan'dan, her şeyden çok korkarlar.

Taptıkları tek şey güneştir. Onlara göre güneş, yüce Tanrı tarafından gönderilmiş olup, evrendeki bütün iyiliklerin kaynağıdır. Bu yüzdendir ki güneş doğduğunda onu selamlarlar. Bunu yaparken de ellerini alınlarına yarım ay şeklinde koyar, selamlar, sonra da en yakındaki kapıyı öperler. Aralarından bazıları, hoşlarına giden herhangi bir yere büyük bir taş koyar; sonra da daha küçük 2-3 taşı üstüste yerleştirirler. Bu küçük sunağın önünden geçen herkes diz çöküp, sunağı öpmek zorundadır. Hiç namaz kılmazlar ve göksel kitapları da yoktur.

İsa'nın öğretisini kabul etmemelerine rağmen, Katolikliğe karşı bir önsezileri de mevcuttur. Tek bir Tanrı'ya ve üçlemeye inanırlar. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanır ve ona büyük saygı beslerler. İsa'nın büyük bir Peygamber olduğunu söylerler. Onun çekmiş olduğu büyük acıya, ölümüne ancak yeniden dirileceğine inanırlar. Ancak bu konu hakkındaki duygularını resmi ya da açık bir kültte ifade etmezler. Son derece gönüllü olarak kiliseye ve Hıristiyan ayinlerine gider, bu ayinler için keşişlere ve diğer din adamlarına hediyeler götürürler. Aynı zamanda kıyamet gününe ve bu günde sadece Hıristiyanların kurtulacağına inanırlar. Bütün bunlardan dolayı, mezheplerinin çok büyük ölçüde Hıristiyanlık'a benzediğini söylemek yanlış olmaz.

Musa'ya ve Eski Ahidlerin peygamberlerine ve özellikle kendilerinin Şeyh Adî diye adlandırdıkları Havari Aziz Taddeus'a saygı duyarlar. Sayıca kalabalık ve güçlü olan Müslümanlardan korktukları için Muhammed'e inanıyormuş gibi yaparlar ama İslam dininin hiçbir değeri ve doğruluğu olmadığına inanırlar.

Ruh göçüne fanatik olarak inanmakla birlikte, daha önce sahip oldukları bedeni hatırlayamadıkları için de utanırlar. Yezidilerin kendi aralarındaki konuşmalarını dinlemek her zaman için çok eğlencelidir. Örneğin; bir tanesi ruhunun daha önce bir deve vücudunda olduğunu, diğeri köpek, öbürü domuz ya da diğer hayvanların vücudunda hayat bulduğunu söylerler. Ruhun bu göçü sırasında nelere şahit olduğunu gördüklerini iddia ederler; ancak bu konuşmalar çoğu zaman şiddetli kavgalarla sonuçlanır.

Burada hemen Havari Aziz Taddeus'un ruhları vücutlardan alıp, başka vücutlara taşıdığına inandıklarını söylemek gerekir. Aziz Taddeus'un ruhunun Şeyh Adî tarafından alındığını düşünürler.

Çok eşle evlilik mümkündür ve hatta yılın belli günlerinde yaptıkları törenlerde, kadın ve erkekler gece boyunca birlikte olurlar.

Türk yasalarına karşı bir saygı ya da asimilasyondan ötürü sünnet olurlar. Aynca bir çeşit vaftiz töreninden de sözetmek mümkündür. Yılın iki günü, 14 Eylül ve 20 Aralık tarihlerinde, Bahatri'den bir saat uzaklıkta Şeyh-Han Prensliği'nde bulunan Şeyh Adî adındaki dağa giderler. Bu dağın ortasında, Aziz Havari Taddeus adına yapılmış geçmişte keşişlerin yaşadığı bir kilise vardır. Bugün burada 20 karış uzunluğunda ve iki karış derinliğinde bir kaynak mevcuttur. Bu kaynağın etrafında vaftiz edilecek çocuğun ailesi ve yakınları toplanır. Yanlarında 5 karış uzunluğunda, 2 karış genişliğinde olan pirinç madeninden yapılmış büyük

bir taş getirirler. Bu taşın ortasında yine pirinçten yapılmış bir horoz figürü vardır. Bu taşa file anlamına gelen Şubak denir. Şubak'ı 1 dakika boyunca suya daldırırlar, sonra onu çıkartıp kaynağın kenarına bırakır, bir defa çocuğu bu suya batırırlar. Sonra da orada bulunanların Şubak'ı öpmesiyle tören son bulur. Şubak'ın bu suyu temizleyip kutsadığına inanırlar.

Görevlerini tamamladıktan sonra, hepsi keşiş kulübesinde bulunan, Cubi adı verilen küçük bir odada toplanırlar. Sonra Koçak adı verilen mezhebin lideri Cubi de inzivaya çekilir ve hemen sonra içeriden inlemeler gelmeye başlar. Odanın duvarında küçük açılı bir delik bulunur. Koçak işaret verir vermez dışarıda bulunanlar bu delikten dinarlar (para) atmaya başlarlar. Bu paralar şeytana bağış olarak atılır. Koçak dışarı çıkar çıkmaz bu parayı Prensleri Mir'e verir, Mir bu parayı Koçak'la dahi paylaşmaz. Yezidiler bana bu odaya yılda bu paradan 100 çantadan fazla atıldığını ve aşağı yukarı 20.000 Napoliten dükasından fazlasına tekabül ettiğini söylediler.

Şeyh-Adî'den başka, Yezidilerin Sincar Dağı üstünde de bir tapınağı vardır. Burada içinde çok derin bir çukur bulunan bir mağara vardır. Yezidiler, Şeytan'ın bu çukurdan çıkıp girdiğine inanırlar. Tarlada çalışmalarının karşılığı olan parayı alır almaz, kazançlarının yüzde onunu ayırır ve bu çukura atarlar. Bunu yapmakla Şeytan'ın kendilerine kötülük yapmayacağını, işlerinde ve evlerinde onları rahat bırakacaklarına inanırlar.

Bir de pekçok gün oruç tutarlar. İlk oruçları Temmuz ayında başlar ve sadece üç gün sürer. Bu süre boyunca kendilerini her şeyden mahrum bırakırlar, ancak Türkler gibi geceleri yemek yerler. Ramazanları biter bitmez Elia adını verdikleri bir bayram yaparlar ancak öyle gizli tutarlar ki kimsenin haberi olmaz. İkinci oruçlarını Türklerin Ramazan ayı boyunca, üçüncüsünü de bizim Noel'imize doğru tek bir gün tutarlar.

Bazı azizlere saygı duyar ve bazı günler onlar adına bayram yaparlar. İlk olarak Şerefeddin, Pir Zeker, Bilşer, Ali bin Waabi adına; ikinci olarak da Şeyh Adi, Şeyh Zuare, Beban, Celmere, Bosai, Agi Ali Bahatri, Sedek, Mescialla, Bellele Abeş, Pir Bab, Şeyh Arrak, Ağa Fereş, Şeyh Gale, Şemsan, Memşira, Şeyh Babek, Şirza Batot adına bayram kutlarlar.

Yezidiler Lusifer'e (Hıristiyan inancında Şeytan'a verilen ad) Melek Taus adı verirler ve onun İsa'dan sonra dünyaya geldiğine inanırlar.

Şeyhlerine çok saygı gösterirler, bu şeyh Şeyh-Han'ın ailesinden gelir. Şeyh-Han'a Mir adı verilir, Mir politik konularda da onların temsilcisidir. Ona Mir Ag da denir.

Onun dışında şef olarak bir de dini liderleri konumunda olan Koçak'ı tanırlar. Bu kişi onların bütün dini törenlerini düzenler ve dini vecibelerini yerine getirmelerini sağlar. Koçak gerçekten de ünlü bir sihirbazdır. Bütün konularda Yezidilere yol gösterir. Her zaman gelecekle ilgili biraz belirsiz de olsa tahminlerde ve yorumlarda bulunur. Rüya yorumları yapar, gelecek kazaları haber verir. Sonuç olarak Koçak Yezidilerin kâhinidir.

Yine Koçak'tan daha kıdemsiz olan, Papaz konumunda Kavval adını verdikleri din adamları da vardır. Bu kişiler kendi anlayışlarına göre dini yönetirler. Bazan iyi bazan kötü olan kehanetleriyle kendilerinden daha saf ve aptal olanların dinarlarını alırlar.

ŞEMSİLİK VEYA ŞEMSİLER ÜZERİNE

Bu tarikat bugün Mardin'de bulunmakla birlikte, buraya nasıl geldiği bilinmemektedir. Bazıları birkaç ailenin Hindistan'dan göç etmiş olduklarını söylerler. Başka bir iddiaya göre de Şemsilerin Mardin'e bağlı çevre köylerde dağınık yaşadıklarını iddia edilmektedir. Hatta Arabistan'da çıkan ayaklanmalar yüzünden bazı ailelerin kaçıp buraya yerleştiklerini iddia edenler dahi vardır.

Şu anda (az da olsa) kesin olarak bilinen, tarikatın bir bölümünün Mardin çevresinde "Jakobiler" arasında yaşadıkları ve Sultan Mustafa devrinden beri orada yaşadıklarıdır. Sultan Mustafa kendi imparatorluğu sınırlarında yaşayan bütün Hıristiyanların ve Yahudilerin ya İslam inancını kabul etmelerini ya da ülkeyi terk etmelerini emretmiştir.

Ancak Şeyhülislam, Müftüler ve sarayın diğer önemli şahsiyetleri bu emre karşı çıktılar. Hükümdara, Hz. Muhammed'in bile Hıristiyanların ve Yahudilerin yenilmesinde onları kendi koruması altına aldığını hatırlatmış, ancak yine de Hükümdarı memnun edebilmek için böyle büyük dinlere mensup olanların değil, dini kitapları olmayan azınlıkların Osmanlı Devleti'ni terketmelerini önermişlerdir. Şemsiler , Yezidiler, Dürziler ve Nusayriler gibi dağlık bölgelere çekilemediler ve yaşadıkları bölgeyi terk etmediler.

Dışarıya karşı Hıristiyan dinini kabul etmeye niyetli olduklarını göstermeye çalışan Şemsiler, Jakobilerin liderleriyle birlikte olduklarını göstermekle olası bir ölüm tehlikesinden kurtulmayı umuyorlardı. Bu verilen vaadden dolayı Jakobiler Şemsilere güvenliklerini sağlama sözü vermişlerdi.

Belli bir zamandan sonra Hükümdarın öfkesi dindikten sonra, kurnaz Şemsiler Hıristiyanlığa geçmek istemediklerini söyleyerek tekrar putperestliğe dönmüşlerdir.

1693 yılında Sultan Murat büyük bir orduyla Bağdat'ı Perslerden geri almak için Mardin'e geldiğinde Jakobilerin liderleri Sultan'a Şemsilerin Hıristiyanlığa geçmekten vazgeçip tekrar eski dinlerine döndüklerini söyleyerek onları putperestlikle suçlamışlardır. Bunun üzerine Sultan kendi devletinde putperestler istemediğinden, Şemsilerin İslam dinine geçmelerini emretmişdir. Jakobi Patriği, belki fazla parası olduğundan belki de bu tarikatı Hıristiyanlığa geçireceğine inandığı için, Sultan'a Şemsileri satın almak için büyük miktarda para ödedi. Patriğin dalkavukluğuna rağmen inatlarından vazgeçmeyen Şemsilerle Jakobiler arasında 70 yıl boyunca kavgalar, sürtüşmeler yaşanmıştır. Nihayet 1763 yılının sonunda büyük tehditler sonucunda ve tekrar Jakobilerin Osmanlı Hükümetine dinar vererek anlaşmaları sonucunda Şemsiler Jakobilerin yanında Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. O zamandan bu zamana Şemsiler Jakobi Hıristiyanı olarak bilinmeleri ne rağmen resmi törenler dışında hiç bir zaman onlarla birlikte olmuyorlar. Kili seye iki ya da üç kişiden fazla giden olmaz, gidenler de Hıristiyan dostlarının

kendilerini Hıristiyan olmamakla suçlamalarından çekindikleri için kiliseye giderler.

"Şemsiler" ya da "Şemsi" sözcüğü, "şems" ya da "şemsî"den gelmekte ve "güneş" anlamına gelmektedir ve Şemsiler güneşe taparlar. Güneş doğarken üç kere önünde eğilirler, evlerinin kapıları doğuya açılır. Bundan başka öküze ve ineğe saygı duyarlar. Çocukları Jakobi papazları tarafından vaftiz edilirdi ve batıl gelenekleri yüzünden günah çıkarmaya mecbur edilirlerdi. Suçlarını sade ve çoğu zaman da başkalarıyla birlikte itiraf etmeleri günahlarının topluca affedilmesi için yeterli oluyordu. Hıristiyanların dini ayinlerine katılmaya ve diğer dini görevlerini yerine getirmeye Jakobiler tarafından mecbur tutuluyorlardı. Yine, Şemsilerin düğünlerine bir Jakobi papazı katılır ve evlenen çiftlere hayır duası eder. Jakobiler ve diğerleri onları kızlarıyla evlendirmek istedilerse de onlar buna şiddetle karşı çıktılar. Öyle görünüyor ki bu din değiştirenler bugüne kadar batıl inançlarından vazgeçmemişlerdir ve putperest eğilimlerine devam etmektedirler. Bunun işareti olarak yılda üç kere bir araya gelerek sütlü bir hamurdan put yaparlar. Bu putu kalaydan yapılmış bir tenekenin içine yerleştirirler ve yalnızca başını örterler. Sonra da önünde eğilerek saygıyla öperler. Bundan sonra 12 kişilik tarikat liderleri ortaya çıkarlar ve putu küçük parçalara bölerek orada bulunanların ağızlarına verirler. Bilinen tek şey herhangi bir dini kitaplarının bulunmayışıdır. Ona karşılık türküler, şarkılar söylemesini severler. Ancak şarkıları müstehcen sözlerle doludur ve çocuklarına da bu şarkıları öğretirler. Bilhassa kendilerini güzel havaya, neşeye, eğlenceye kaptırmayı severler. Türklerle konuştukları zaman Türk olduklarını, Yahudilerle birlikte oldukları zaman Yahudi olduklarını, Hıristiyanlara Hıristiyan olduklarını söylerler. Günahlarının saçlarda toplandığına inanırlar. O yüzden içlerinden birisi ölüme yaklaştığı zaman, saçlarını, sakallarını ve diğer kıllarını koparırlar. Aslında böylelikle ölümü daha da barbarca hızlandırırlar. Ölülerin boğazlarından içeriye biraz likör dökmekle onlara öbür dünyaya daha çabuk geçebilmeleri için güç verdiklerine inanırlar. Ayrıca ölünün cennete giriş için gerekli parayı ödeyebilmesi için avucuna bir altın koyarlar. Ondan sonra ölü, Jakobi papazı tarafından gömülmeye götürülür. Fakat ölü sarılana ve tabut kapatılana kadar papazın cenazeye yaklaşmasına izin vermezler.

Bu tarikatın üyelerinin sayısı bugün azalmıştır, şu anda 50 kadar aile mevcuttur. Şemsî kadınlarını diğerlerinden ayıran özellik onların beyaz bir aba giymeleridir. Hepsi Mardin çevresinde fakir ve çok sefil bir ortamda yaşamaktadırlar.

Onlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak çok zordur, çünkü ortaya çıkmaktan ve putperest olarak suçlanmaktan çok korkarlar ve bütün ibadetlerini büyük bir gizlilik içinde yerine getirirler.

İtalyanca'dan çeviren: **Lothar SCHUTZ**

ESKİ KAYNAKLARDA ŞEMSİLER

M. Bayrak

Özellikle Diyarbakır üstüne yoğun çalışmaları bulunan araştırmacı-yazar Ş. Beysanoğlu, eski kaynaklardan şu aktarmaları yapıyor:

"1612 tarihinde AMİD (Diyarbakır) şehrine gelen Polonyalı Simeon, "Seyahatnâme" adlı eserinde **Şemsiler** hakkında şu bilgileri verir:

"Mardin-Kapısı'nın dışında gördüğümüz bir putperestlik tapınağının Şemsilerin ibadetgâhı olduğunu anladık. Şemsiler evvelce her Cumartesi günü orada toplanarak akşama kadar yer içer, karanlık basınca ışıklar yakarak bir müddet dua ederler, sonra da ışığı söndürerek putperestlik devirlerinde olduğu gibi havyani bir sûrette birbirine sarılıp baba kızı, kardeş hemşiresi, anneleri de çocukları ile cinsi münasebette bulunurlardı. Erzurum Çingeneler diyarı olduğu gibi, burası da Şemsilerin merkezidir. Bu işlerden haberdar olan bir beylerbeyi, onları yanına çağırarak kendi ibadetgâhlarına devamı men etmiş, bilâhare de bunların namazları olmadığını, Ermeni, Yahudi ve Rum mezheplerinden hiç birine merbut olmadıklarını ve yalnız Ermenice konuştuklarını anlayınca, tekrar yanına çağırarak hangi mezhepten olduklarını sormuş onlar da Ermeni olduklarını söyleyince, beylerbeyi; 'Öyle ise ya Ermeni kilisesine veya camiye devam edin, aksi taktirde hepinizi kılıçtan geçiririm' diye tehditte bulunmuştur. Şemsiler yalvararak ve rüşvet vererek Ermeni kilisesine gideceklerine dair söz verdikten sonra salıverilmişler; fakat emre itaat etmeyenin malları müsadere, kellesi uçurulacağına dair şiddetli emir çıkarılmıştır. Böylelikle Şemsilerin tapınağı **battal** kalmış kendileri de İran'a, Süryani memleketine, Tokat'a, Merzifon'a ve daha başka yerlere dağılmışlardır. Burada kalanlar ise, korkularından, kendileri namına kiliseye gitmek üzere Ermenilere ücret vermeye, bazıları da gayr-i ihtiyari Cumartesi günleri nöbetle bizzat kiliseye gitmeye başlamışlar." (Hrand D. Andreasyan, **Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi**, İstanbul, 1964, s. 100).

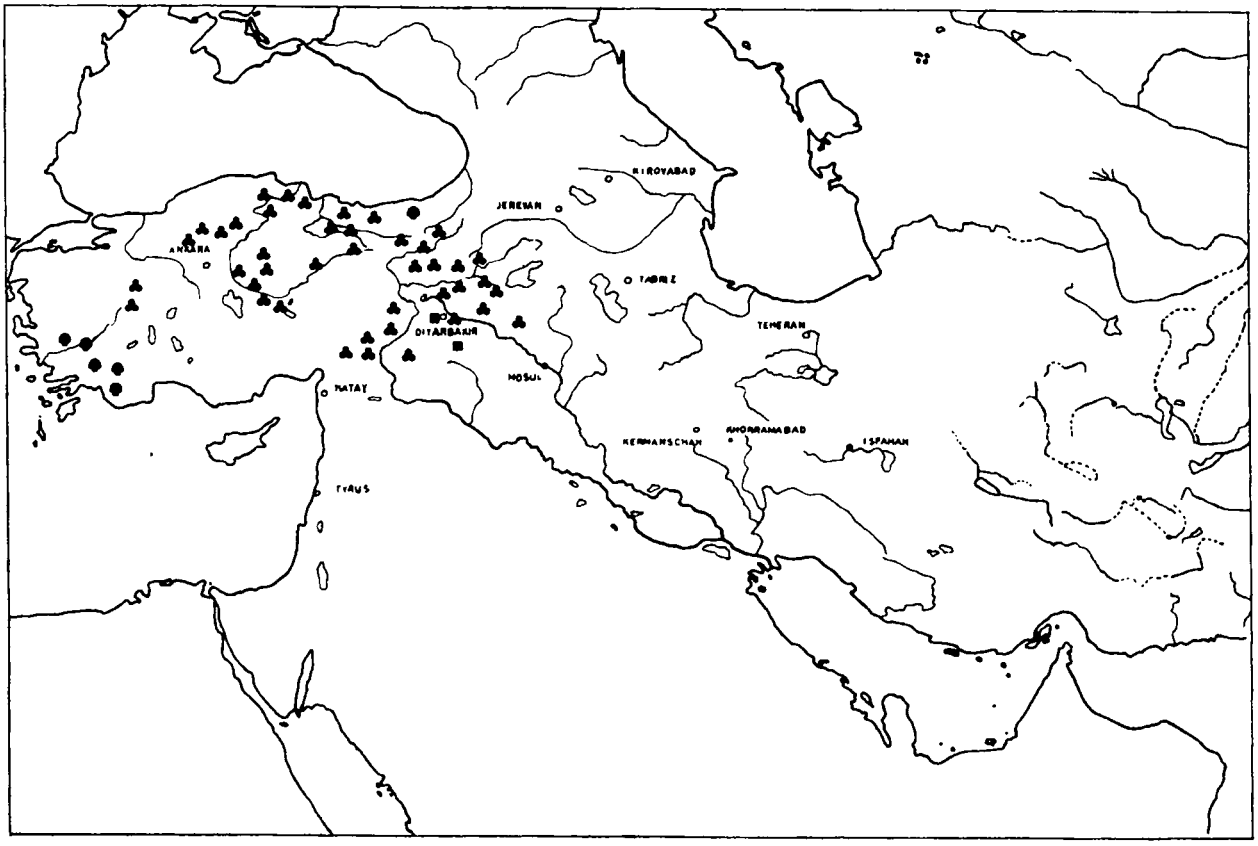
Hrand D. Andreasyan'ın notu:

"XV. yüzyıl Ermeni müelliflerinden Mezoflu Toma, Timur ve haleflerine ait eserinde, Timur'un **Şemsi** denilen tarikatçılarla meskûn Şol, Şımarakh, Safari ve Maraşi adlı Mardin köylerini yerlebir ettiğini, fakat 'bu putperest tarikatçıların, bilâhare, şeytani bir surette Mardin'de ve Amid'de tekrar çoğaldıklarını' yazar."

"Ermeni müelliflerinin **Arevortik (güneş-oğulları)** tâbiriyle zikrettikleri bu tarikat, V. asırdan beri Ermeniler arasında görünen **Pavlikyan, Borborit, Tondraklı** vs. adlarla bilinen tarikatların bir nevi devamıdır. Eski İran menşeyli olup zâhiren Hıristiyanlığa bağlı bulunan bu tarikatlara karşı V. asırdan beri şiddetli mücadele yapılmasına rağmen, VIII, XI-XII. asırlarda muhtelif adlar altında ve nihayet XIV. asırda **Arevortik** ismiyle tekrar ortaya çıkmıştır. Patrik M. Ormanyan'a nazaran (Azkabadum, I. s. 818) zamanımızdaki **Yezidi tarikatının Arevortiklerin bir devamı olduğu zannedilmektedir."** (Aynı eser, 100, dip notu: 9)

Şemsilerin Mardin kapısındaki bu tapınağı, 1950'den sonra genişletilen Mardin-Diyarbakır yolunun yapımı sırasında tamamıyla yıktırılarak yola katılmıştır. Mardin Kapısı mezarlığının doğuya bakan yamaçlarına bugün de 'Şemsiler' denilmektedir "

*(Şevket Beysanoğlu: **İnançları Gelenekleri ve Görenekleri İle Yezidiler;** Ank. 1988)*

Tahtacı, Kızılbaş ve Şemsîler'in dağılımı ve yerleşim merkezleri: Tahtacı (●), Kızılbaş (♣), Şemsîler (■). [Kaynak-Klaus E. Müller: Kulturhistorische Studien zur Genese Pseudo-Islamischer Sektengebilde in Vorderasien; Wiesbaden, 1967.]

I-Ç) HORASAN'DA KIZILBAŞLAR (1828)

James Baillie Fraser

(Horasan'dan Bir Hikaye)

Giriş

Hindistan'ın yukarı eyaletlerinden birinde kaldığım sıralar, boş zamanlarımın çoğunu tarih ile ilgili araştırmalar yapmakla geçirdim. Araştırdığım dönem daha çok Pers Kralı Nadir Şah'ın en büyük girişimlerinden birini gerçekleştirip Moğol İmparatorluğu'nun asil ve saygın başkentini aldığı dönemi kapsamaktadır. Bana bu konularda ipucu sağlayacak, elime geçen her türlü bilgi ve belgeyi değerlendiriyordum. Zamanımın çoğunu bu belgelerin içeriğini anlamak için büyük emek sarf ediyordum.

(Yazara birgün hizmetkârı Niskee dilinde yazılmış bazı yazılar getirir, uzun uzun inceledikten sonra Mir Allum-jee'ye yazar, bu belgelerin işine yarayıp yaramayacağını sorar ve şu yanıtı alır) (Cilt-I, s. 1)

"Söyleyemeyeceğim, efendim" dedi; -"belki de yaramaz; ancak ilginç bir çalışmaya benziyor ve naçizâne düşünceme göre birçok sahib Log'un (Avrupalı asilzadeler) hoşuna gidebilecek bir eser olabilir. Sanırım sizin ilgilendiğiniz dönemde yaşamış birinin hikayesi ve anıları; ancak sizin amacınıza ne denli uygundur, şu an söyleyemem. Biraz daha inceleyip size rapor edeceğim" (Cilt-I, s. 3-4)

Mir Allum daha henüz birkaç sayfa okumuştu ki, merakım onun istediğinden çok daha fazla artmıştı, kitabı elinden aldım, daha dikkatle inceleyebilmek amacıyla ve daha öncede tahmin ettiği gibi içeriği büyük ölçüde ilgimi çekti. Hikayenin Nadir Şah'ın çağdaşı ve hizmetinde olan bir kişinin anılarını içerdiğini anladım ve araştırma konuma çok fazla bir katkı sağlayamayacağını bilerek, okudukça, bu eser çevrildiğinde ve uygun bir şekilde anlatıldığında dönemin ve yazarın yaşamını geçirdiği ülkenin örf ve adetleri konusunda güzel bir resim çizebileceği konusundaki düşüncem gittikçe güçlendi.

Bu düşüncelerle bu yazıları çevirmeye koyuldum; ancak düşündüğümden daha güç bir iş olduğunu anladım. Her dilin kendine özgü özdeyişleri bulunmaktadır ve bunlar diğer bir dile kolaylıkla aktarılamaz; işte bu Farsça'da da böyledir;

(Yazar çevirirken çektiği sıkıntıları ve dipnot kullanma gereksinimi duyduğunu anlatmaktadır girişin devamında) [Cilt-I, s. 4-5]

Yaptığım bu çalışmaların ne denli yararlı olduğunu "Kızılbaşım(*) ilk baskısından sonra anlayacağız.

( )Türkçe olan Kızılbaş sözcüğü "kırmızı kafalı" anlamına gelmektedir. Bu isim daha önceleri I. Şah İsmail tarafından, birlik olan ve krallarını ve Şii inancını tüm düşmanlara ve saldırganlara karşı koruyacak olan yedi aşirete verilmişti. (-Vide-Malcolm's History of Persia, vol. i. s. 502) Bu kabileler ayırt edilebilmeleri için kırmızı başlıklar giymekteydiler. Bu başlıklar daha sonra İran askerlerinin askeri kıyafeti olmuştur. Ondan sonra ise Kızılbaş terimi İranlı askeri ifade etmek için kullanılmıştır ve çoğu zaman özellikle Türkmen ve Özbekler tarafından tüm birulusa verilen ad olmuştur) (Cilt-I, s. 9)*

Kızılbaş'ın Doğumu ve Ailesi

Ben Hicri 1119 (M.S. 1740) yılında, Dereguz'ün altında bulunan dağların eteğinde bulunan Horasan eyaletinin küçük bir bölgesi olan Karabulağ'ın bir köyü olan Hocadeh (Khojahdeh)de doğdum. Babam Murtaza Han bir Türk aşireti olan Afşarların bir reisi idi ve pek de küçümsenmeyecek bir güce sahipti. Köyün içinde surlar ile çevrili bir sarayda yaşamaktaydı. Ciddi ve savaşçı bir görünüme sahip olduğunu anımsıyorum; asil sakalı çocuk yüreğimde büyük bir hayranlık uyandırıyordu, beni kollarına aldığında (ki bunu sıkça yapardı) küçük ellerimi sakalının içinde gezdirirdim, o da bu çocuksu davranışıma gülümserdi; yakınlarına mesafeli ve ciddi görünmesine karşın, sıcak ve sevecen bir baba idi.

Büyük sayıdaki hemşehrilerinden farklı olarak haremini kadınlar ile doldurmadı, iki kadın ile yetindi; içlerinden Jalloyer aşiretinden olan annem ise en sevdiği karısı idi. Ondan dört çocuğu oldu; Habushan (Khabooshan) Kürtlerinden olan diğer karısından ise iki çocuğu oldu. [Cilt-I, s. 17-18]

Gelen kişi Roushunu-deen Sheyh Ali Kalender'(*)den başkası değildi; bu derviş aynı zamanda derin bilgeliği, kutsallığı ve kişiliği ve yaşam tarzı ile ilgili gizemliliği ile tanınmaktaydı. [Cilt-I, s. 20-21]

Şeyhin Sufiler diye bilinen dini skeptekler mezhebinin örf ve adetlerini öğrettiği düşünülmekteydi. [Cilt-I, s. 21]

İlk Maceralar

Babamın toprakları ve köyü Hazar denizinden Abu Derya nehrine kadar ulaşan büyük çölün sınırında bulunmaktaydı. Bu topraklar genellikle Özbek ve Türkmenlerin saldırılarına maruz kalmaktaydı. Özbek ve Türkmenler haksız yere, Serruk ve Muşed ve hatta Irak(**) sınırına kadar İran'ın istikrarsız dönemlerinde Horasan'ı harap ediyorlardı. Bazen, hiç de aşağı olmayan bir savaşçı olan babam halkına bakıp, düşmanlara, kendi kamplarında saldırıp soymak için önderlik yapıyordu. Ancak zaman değişmişti, bağımsızlığı ile birlikte bu ulusun yapısı da değişmişti (iyi niyetli ancak zayıf Şah Hüsseyin ile) ve düşüşünün habercisi olan yiğitçe olmayan bir tutum içine girmişti. [Cilt-I, s. 31]

[Ölmekte olan annesi kahramana seslenmekte]

Bilesin ki geleceğin ve kaderin kendi ellerindedir; mutluluk ve zenginlik seninle olsun, ancak bunları sürekli kılmak senin aklına ve ihtiyatlı olmana bağlıdır. Tutkularını dizginle çocuğum ve annenin kaderi sana yol göstersin. Unutma, İsmael, atalarının inancını unutma! Şii(***) inancımızın gelenek ve öğretilerini gözardı etme. Asil geçmişini unutma.

(*) Şeyh "yaşlı adam" anlamına gelen bir terimdir ve sadece aşiret reisleri için değil, din ve bilgelik konusunda ünlü olan kişiler için de kullanılmaktaydı: Kalender, Derviş, Fakir hepside gezgin dini dilenci ve fanatiktiler.

(**) İran'ın merkezde ve belli başlı eyaleti.

(***) İslam dininin iki ana mezhebe bölünmüş olduğu genelde bilinmektedir. Ömer'i tutanlar ve Ali'yi tutanlar. Birinci grup Peygamberin yasal halefi olarak Ömer'i görürler. Diğer grup ise, Peygamberin damadı ve dostu olan Ali'yi yasal halef olarak görür. Bu dini görüş arasındaki farklılık sonucunda birçok kanlı savaş yapılmıştır. Bu iki mezhebe ilişkin daha ayrıntılı bilgi için D'Herbelot, Chardın ve Malcolm'un İran Tarihi'ne bakınız)

Afşar aşiretinden geldiğini anımsa, dostlarına sadık, düşmanlarına acımasız ol. Şu an düşmanların elinde mutsuzsun ve karşı konulmaz olan fırtınaya boyun eğmek zorundasın. Ancak kader, bir ilkbahar sabahı gibi, hemen karanlıktan aydınlığa dönüşebilir. Senin kaderinin yıldızı da elbet birgün parlayacak ve babanın ve ailenin katilleri acımasız davranışlarının acı meyvesini senin elinden yiyecekler. Bir şeyi daha aklından çıkarma, senin kaderine ilişkin kehanetin şu an gerçekleştiğini görmekteyim. Eminim kutsal Şeyh Ali Kalender hâlâ yaşıyordur; onu bul, oğlum, bul ve sana verdiği öğütleri atacağın adımlar için rehber olarak kullan. [Cilt-I, s. 38]

Meydana gelen vahşi ve özgün sahne bende tarif edilemez duygular uyandırdı. Burada nefret etmem, hatta korkmam gerektiği öğretilen birçok savaşçıl Türkmen vardı. Bunlar paçavraya benzen giysiler taşımakta, büyük kaba kepleri, vahşi geniş yapıları ve küçük gözleri vardı. Gözleri ışıldıyordu ve biz zavallı Kızılbaşlardan birçoğunu öldürmüş ya da tutsak almış olmaktan memnunluk duyup birbirlerini kutluyorlardı. Kadınları ise düz yüzleri ile, başlarında kocaman altın ve gümüş paralar ile süslü başlıklar taşıyorlardı, uzun saçları ise belikler halinde başlarının yanından sarkıyordu, gümüş ziller ve düğmeler ile süslü olarak. Koşarak kocalarını ya da oğullarını karşılıyorlardı ve getirdikleri ganimetlere seviniyorlardı. [Cilt-I, s. 48]

Şirin

Genelde bana iyi davranılmasına karşın ve benimle ailenin çocuğu arasında pek ayırım gözetmemelerine karşın, bazen bana sadece bir köle olduğumu anımsatıyorlardı. Zaman zaman gururlu ve düşüncesiz olduğum anlarda, zincirlerimin hafifliği nedeniyle, gerçek konumunu unutup aşiretin gençleri ile hatta sahibimin ailesi ile ağız dalaşına girişiyordum; sonuç olarak da Ömer Han'dan sert azarlar işitiyordum. Böyle durumlarda dostum ve yoldaşım olan Selim Bey araya giriyor ve cahilliğime vermelerini ve kişiliğimi korumak için saldırılara karşı koyduğumu söylüyordu. Ancak annesi ya da babası şöyle yanıtlıyordu; "Unutma oğlum, onun basit bir Kızılbaş, adi bir Şii olduğunu unutma; ona iyi davranıyor olsak da, kim olduğunu unutmasın." [Cilt-I, s. 68]

İran Horasan'ının kuzey kısımları o dönemlerde büyük kargaşa içindeydi. Herbiri bir aşiretin başında olan birçok aşiret reisi arasında paylaşılmıştı. Herbirinin birçok kalesi ve köşkleri, bunlara ait arazileri vardı. Daha üstün olmak için sürekli savaşıyorlardı, kan davaları güdüyorlardı. Bu reisler güçlü karşıtları ile başedemediklerinden Çöl'deki aşiretlerden yardım istiyorlardı ve bunlarda bu ara zengin bir ürün kaldırıyorlardı; aldıkları ücretin dışında evlerine dönerken önlerine çıkan savunmasız köylere saldırıp, soyuyorlar ve insanları tutsak alıyorlardı. [Cilt-I, s. 139]

Dualarımızı ettikten sonra Derviş güney-doğuya döndü ve bana bölgeyi işaret etti: "Bak genç adam" dedi, "uzaktaki nesneyi görüyor musun? Ufukta bulut gibi sarkan, şehillerine dikkatle bak, düzgün ve değişmez, bir noktaya kadar yükselen ve başka bir noktada güneş tarafından aydınlanıyor gibi ışıldayan, işte bak, orası senin gitmekte olduğun yerdir. Bunlar Horasan'ın neşeli dağları, yer yer sonbahar karı gibi kaplı. Deregüz'ün batısından yükselen zirve, yolculuğunun so-

nuna kadar rehberin olacak. Bunun doğusunda Kelât kalesini barındıran dağları bulacaksın, arkasında ise savaşçı Kürt aşiretlerinin bölgesi bulunmaktadır. Mesafe henüz çok büyük, bu yol seni kadim kentler olan Nissa, Abiverd ve Meheeme'ye götürecek, ayrıca bir zamanlar çok kalabalık ve zengin, ancak şimdi bu çöl kadar tenha köyler ile karşılaşacaksın. Ancak Diroom'un kalıntılarında hâlâ Seyid Sultan yaşamaktadır. [Cilt-I, s. 191]

Yol alırken, Şirvan yakınlarından bir tümen askerin geldiğini ve beraberlerinde Lütfullah Hasan Şadlı'yı ve bazı taraftarlarını, ayrıca ayaklanmaya katılan başkalarını getirdiğini öğrendik. General hükmünü sabah yerine getireceğini söylemiş. Bunun için kampdaki askerlerin yarısından çoğu silahlanmış ve Nodir'de çadırında yerini almış. [Cilt-I, s. 251]

"Bu kampta gördüğün askerler" dedi Bey, "hepsi özel seçilmiş, aralarında Afşar, Jalloyer, Beiaut ve Kürtler(*) bulunmaktadır. Bunların çoğu görev anlayışının yanında, daha çok özel nedenlerden ötürü Nadir'in davası için savaşmaktadırlar, çünkü aralarında Türkmen ve Özbeklerden zarar görmemiş olan hemen hemen yok gibidir. [Cilt-I, s. 274]

Kürtler belki bu askerler arasında en az güvenilen gruptu. Nakil(**) edilmiş, ancak şu an nötrleştirilmiş aşiretler hiçbir şekilde kendi aralarında birlik oluşturmuyorlardı; hatta bazı aşiretler kendi aralarında bile bölünmüştü ve her eris komşusunu çekemiyordu. Örneğin Habooshanlı Necef Ali Bey Radcanlı Muhammed Hüsseyin'den nefret etmekte ve kıskanmaktadır. Şu an kampta bulunduğumuz Deregüz Kürtleri ise her ikisinden de korkmakta ve nefret etmektedirler ve bu nedenle Nadir'e sığınmaktadırlar. [Cilt-I, s. 275-276]

Ateşe Tapanlar (Ateş-perestler)

"Ateşperestler" (ateşe tapanlar) ya da Gebres diye anılan bu eski Fars ırkından arta kalanların başında Molla bulunmaktadır. Emin olabilirsin ki genç adam, İran'ın başka hiç bir yerinde Yezd şehrindeki kadar çok sayıda bu bahtsız insanlardan bulamazsınız sanırım son kralları Yezdijherd altında, yenilgiye uğradıklarında bu bölgede yoğunlaşmışlardır. Her ne kadar inançsız olsalar da çalışkanlık, dürüstlük ve başka övgüye değer özellikleri vardır. Beyler, ben çok seyahat ederim ve İslam dinine bağlı olduğum halde, başka inançdaki insanlara da daha az önyargı ile bakarım ve gerçeği söyleyecek olursam çalışkan Gebres ve Yezdlerden övgü ile sözederim. Örf ve adetlerine ilişkin ayrıntılar ile sizi sıkmak istemiyorum ancak bazı uygulamalarına değinmeden geçemeyeceğim. Her evin gizli bir köşesinde hiç sönmeyen bir ocakları bulunmaktadır. Onlar için bu ateş kutsal. İlk ateşi güneşten aldıklarını söylerler. Kutsal ocağı sönen ailenin vay haline! Talihsizlik kapıda demektedir. Eski ateşi uzun ve zahmetli törenler yapmadan tekrar canlandırmak mümkün değil. Ateşe saygıları o denli büyük ki, hiç kimse yanan bir lambayı ya da mumu söndürmeye cesaret edemez. Nefes ile onları söndürmenin en yüce varlığın kutsal sembolünü kirleteceğini düşünürler. Ayrıca evlerinde yangın çıktığında hiç kimsenin bu ateşi söndürmeyeceğini duydum.

(*) Horasan'dan değişik aşiretler.

(**) Horasan Kürtleri Büyük Şah Abbas'ın emirleri ile Ermenistan'ın sınırındaki Kürdistan'dan alınıp Horasan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmişlerdi ve bugün burada hâlâ ırklarını sürdürmektedirler.

Güneşe ışığın ve ısının efendisi olarak taparlar. Her sabah ve her akşam bu yüce ışık bulutsuz ufuktan doğarken ya da batarken Gebresleri güneşe taparken görebilirsiniz. Ancak beni en çok etkileyen uygulamalarından birisi ölülerini defnetme gelenekleri olmuştur. Onlara göre doğanın elementleri kokuşmuş ölü bir beden ile kirletilmeyecek denli kutsaldır. Bu nedenle ölülerini inanç sahibi insanların yaptığı gibi toprağa gömmez, Hindistan'ın yerlileri gibi yakmazlar. Bu onlar için saygısızlığın en büyüğü olurdu. Onlar ölülelerini yüksek tepelere bırakır ve yırtıcı kuşlar ölülerin etlerini didikler. Reislerin bunun için özel yerleri mevcut; bu yerler yuvarlak kule şeklinde, raflardan ibaret, etler kemikten ayrıldığında kemikler bir boşluğa düşmekte ve söylenenler göre ölünün öte dünyadaki kaderi kuşların ona saldırmasına bağlıymış, özellikle hangi gözü önce çıkarılıyorsa, kuşlar tarafından, kaderi için belirleyici oluyormuş. Sanırım sağ göz daha özel bir organ; ilk önce sağ göz parçalandığında ölen doğrudan cennete gidermiş. (Cilt-II, s. 94)

Kaynak-James Baillie Fraser: ***The Kuzzılbash / A Tale of Khorasan*** *(Kızılbaş / Horasan Üstüne Bir Anlatım) 3 Cilt, Londra, 1828.*

(İngilizce'den Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

"Güneş'in doğduğu ülke" olarak adlandırılan ve bugün bile 1 milyondan fazla Kürd'ün yaşadığı Horasan insanını yansıtan bir 19. yüzyıl gravürü. [Kaynak-Matlaü'ş-Şeme adlı tarih.]

I-D) PROTESTAN/KIZILBAŞ KÜRTLER(*)
(1855)

G.W. Dunmore

Arabkir

Bay Dunmore'dan gelen 24 Ekim 1854 tarihli mektup.

Bu merkezden gelen bilgiler son zamanlarda bir hayli ilgi çekici olmuştur. Önümüzdeki bildiri de yine tatmin (edici) ve umut dolu duygular ile okunacaktır. İşte bu bölgede yapılan çalışmaların özü bu şekildedir, kutsal Ruh'un bu merkezi o denli aşikar ve dikkate değer ki amaca ulaşacağımızdan kuşkumuz yok.

Vartabed - Margos - Nicogos

Bay Dunmore'un mektubu daha çok yerli yardımcıların raporlarından derlenmiştir.

Vartabed yakınlarda dağılmış olan "sürüsünü" kontrol etmek için köy ziyaretlerinden birisini yapmıştır. Şehiri terk ettikten sonra peşine bizim Boanerges'i saldık ve yakın zamanda geri döndü. Kendisi acele ile birçok köyü ziyaret etmiş ve Maşkir'e ulaşmış. Burada ise gerçek yüzünü göstermiş. Kilisede Arabkir'de geçenlerde büyük bir ayin düzenlediğini (böyle bir ayinden doğal olarak kimsenin haberi yok) ve Protestanların yanıtlayamadığını övünerek anlatmış. Maşkir'deki yardımcımız ise ona bir haber göndererek Arabkir'de verdiği muhteşem ayindeki soruları yanıtlama ayrıcalığını ister; ancak Vartabed onu ne huzuruna kabul edebileceğini ne de onunla konuşacağını iletir. Dokunuşu ile kendisini kirletmesine izin vermeyeceğini ve yanıtlanamaz konuşmanın konusunu bile söylemeye tenezül etmediğini söyler. Söylediği bu büyük laflardan sonra daha uzun süre burada kalmaktan vazgeçer ve insanlar onun hakkında pek de iyi olmayan, daha çok da Protestanizm lehine bir izlenim edinirler. Sözde dostları onun sadece sakalına saygı duymaktadır. Margos onunla bir görüşme yapmak ve harhangi bir yerde herkesin önünde tartışmak istedi; ancak Vartabed ondan hep kaçtı ve dönmek için acele etti.

Maşkir yakınlarında bulunan ve kasvetli hali ve ışıktan nefret etmeleri ile tanınan bir köy, Margos'u gece için misafir etmeyi reddetti. Margos'da toprak ananın kucağında, gök kubbeyi de örtü olarak alarak uykuya daldı. Ertesi sabah kutsal pazar günüydü ve kendisini köy ile kilise arasındaki yolda buldu. Köy halkı sabah ayinine gitmek üzere buradan geçmekteydi. Geçen gecenin olumsuzluklarından hiçbir şekilde etkilenmemiş olan Margos, köylüler gelirken sesini bir borazan gibi yükseltti ve korkusuzca insanlara işledikleri günahları anlattı. Sonuç olarak hemen hemen tüm bir gün, gece geç saatlere kadar sakin ve barışçıl bir cemaate vaaz verdi. Güneş batmadan önce onun tarafını tutan tek bir kişi yoktu. Pazartesi sabahı güneş doğmadan önce tekrar onun etrafında birikmeye başladılar ve öğleye kadar onu dinlediler. Onlardan dostça ayrılırken bazılarının onun anlattıklarını ciddiye aldığını görmekten memnunluk duydu, çünkü bu insanlar daha önce kurtuluş yolu konusunda telef olan hayvanlar gibi bilgisizdi.

Birkaç hafta sonra, yerli yardımcılarımızdan başka birisi olan Nicogas, Çemişgezek'i ziyaret etti. Burada birkaç gün geçirdi ve daha çok onu dinlemeye ce-

saret edenlere vaaz verdi. Önce büyük sayıda Ermeni onu dinledi, ancak içlerinde en dünyevi düşünceli bazı kişiler kendi çıkarlarının tehlikeye girebileceğini düşünerek ayaklandılar. Ancak bu olay, hakikati bulmak isteyen kitleyi azaltmak için yeterli olmuştu. Onlar için bunlar tamamıyla yeni şeylerdi. İçlerinden daha saygıdeğer olan birisi, bir papaz Nicogos'a gelir ve "bu yeni yolu" adil bir şekilde sınav etmek istediğini söyler. Şöyle der; "Gel, kiliseme gidelim ve orada İncillerimizi karşılaştıralım; eğer sen haklı çıkarsan, bundan böyle halkıma senin İncil'ini vaaz edeceğim." Ancak papaz sözünü bitirir bitirmez, konumunun tehlikeye girebileceğini düşünen esnaftan birisi, papazı kovar ve papaz buralarda bir daha görünmez. Bu adamdan kurtulmak için belli ki kanunsuz Kürtlerden yardım istemeliydiler. Çünkü müdür Protestanların dostu idi ve onu buralardan gönderemezdi. Gece kapısını kırmalarından sonra Nicogos, yetkililerin onu korumaktan aciz olduklarını anlar ve sağduyulu davranarak gün ışımadan buradan ayrılır.

Protestan Bir Kürt Reisi

Bay Dunmore'un mektubunun en önemli ve ümitverici bölümleri ise şöyledir:

Çemizgezek'deyken Nicogos bay Clark'ın bazı yazılarından tanıdığımız bir Kürt Reisi ile ilginç bir görüşme yapar. Kendisi Çemizgezek'teki yedi reisten bir tanesidir; görünüşe göre ilginç bir adam olmalı. Ahid'i dört beş sene önce bir müslümandan almış, müslümana ise kitabı bir protestan vermiş. Reis İncil'i okumuş ve tekrar tekrar okumuş ve halkına da okumasını söylemiş. O günden sonra onlara kitaptan öğütler vermektedir. Nicogos şöyle der; "Beni görmek istediğinde, oturdu ve mütevazi bir hıristiyan gibi konuşmaya başladı. Bana inancım ve hıristiyanlık tecrübelerime ilişkin sorular sordu; İncil'in öğretilerine ve emirlerine o denli aşina görünüyordu ki ve içsel yaşam konusunda da o denli bilgi sahibiydi ki, şaşırmıştım. Kendi kendime "önümdeki ne tür bir insan?" diye düşündüm. Protestan inancına ve uygulamalarına ilişkin yaptığı sorgulamadan tatmin olduktan sonra şöyle dedi: *"Şimdi sana neye inandığımızı ve nasıl uyguladığımızı anlatacağım. Biz İncil'e inanıyoruz ve başka kitaba inanmıyoruz. Biz Tanrı'nın oğlu olan Mesih'e, tek kurtarıcımıza inanıyoruz, Muhammed hakkında birşey bilmiyoruz. O yalancı bir peygamberdi. Biz Protestanız. Biz yılda bir kez kutsal Akşam yemeğini kutlarız. Ve biz bunu İncil'i bulmadan önce de kutluyorduk; ancak şimdi biz bu kutlamayı kurtarıcımızın da yaptığı şekilde İncil'e uygun olarak yapıyoruz. Bir kilisemiz var ve kiliseye girmek isteyen herkesi sınavdan geçiren bir komitemiz var; eğer kişi iyi bir kişi değilse onu kabul etmeyiz. Eğer iki kişi kavgalı ise ya da düşman ise Tanrı'nın sofrasına oturmadan önce herkesin önünde uzlaşmak zorundadır. Ayrıca onlar topluluğun önünde ayağa kalkıp, tokalaşmak ve Tanrı ve insanların önünde sadece birbirlerini affettiklerini değil, ayrıca bundan böyle dost olduklarını söylemek zorundalar. Kutsal pazar gününde halkını toplamak ve onlara Tanrı'dan korkmalarını ve emirlerine uymalarını öğretmekteyim. İçlerinden bazıları kötü kişiler, ancak umud ediyorum ki Tanrı'nın inayeti ile hakikate boyun eğeceklerdir."*

İşte bu gerçekten muhteşem olan bir adamın ifadesi. Gerçekten de bu karanlık dağların tepesine haklılığın güneşi doğmuştu. Gecenin kasveti artık dağılmak-

ta idi ve gündoğumu karanlık içinde, ölümün gölgesinde yaşayan bu insanları ziyaret etmişti artık, onlara barış yolunu göstermek için. Bu Kürt reisi şimdi, bizlerden birisi olarak çalışmalarımızla ve İncil'in yayılması ile ilgilenmektedir. Nicogos'a emin olmasını ve Maşkir'de ne zaman bir kilisenin kurulması gerektiğini bildirmesini söyledi. İyi huylu birisine benzeyen reisin eşi de Çemizgezek'de Protestanlar için bir kilise yapılacaksa altınlarını verebileceğini söylemiştir.

Nominal Müslümanlar

Bu yazıdan başka bir paragraf da yine ilgi çekecektir.

Bu bölgelerde, sanırım şimdiye kadar hiç duymadığınız naminal Müslümanlardan oluşan bir mezhep bulunmaktadır. Onlara "kırmızı kafalı" anlamına gelen **Kızılbaşlar** denmektedir. Ancak onlara neden bu ismin verildiği konusunda bilgi veremeyeceğim. Bazılarına göre doğu kökenlidirler. Ermenice'de Kızılbaş "İranlı" anlamına gelmektedir. Onlar hakkında daha sonra belki daha fazla bilgi edinebiliriz. Bunlar da çok ilginç bir halkdır ve ilgi alanımıza girmektedirler. **Müslüman kabul edilmelerine karşın Muhammed müritleri değiller.** Onlar İsa'ya, Tanrı'nın oğluna inanmaktadırlar, onun hakkında bilgi sahibi oldukları kadarıyla. Onlar severek İncil'i kabul ediyorlar ve son beş yıldır bu dağlarda dolaşan ve İsa Mesih yolunu gösteren "Havarimiz", şimdiye kadar bu Kızılbaşlardan daha inançlı bir halk görmediğini söylemektedir. **Onlar hiçbir zaman Müslümanlar gibi ibadet etmemektedirler; oruç da tutmamaktadırlar. Onlar kendilerine has, kendi halinde özel bir halkdırlar ve İncil'e de çok yatkınlar.** Yine de İncil'i almaktan korkuyorlar, ancak bazıları şimdiden ona sahip. Bazı garip huyları ve putperest uygulamalar var. Örneğin; siyah bir parça odun buldukları zaman, ona tapıyorlar ve bunun kutsal bir kişinin ya da onun atının kalıntıları olduğunu söylüyorlar. Umarım bu insanların tarihi ve inancı konusunda daha fazla bilgi sahibi olabiliriz. Sanırım Türkler onları Kürtler gibi değersiz ve aykırı insanlar olarak görmektedirler; onları ilgilenmeye bile değer bulmamaktadırlar ve sanırım onların hepsi hakikata kucak açsa bile, bu onlara bir zarar getirmez.

*(*) Kaynak: G.W. Dunmore: "**A Protestant Koordish Chief**" (Bir Protestan Kürt Reisi), Am. Müs. Herald, 51/1855*

(Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

Kizilbash who belong to Atmi tribe.

Malatya yöresindeki Atma aşiretinden Kızılbaş-Kürtler.
*[Kaynak-E. W. C. Noel: **Special Duty in Kurdistan**, Basra, 1920.]*

Atmi Kurds.

Alevi ve Sünni unsurlardan oluşan Atma aşiretinden bir Kürt grubu.
*[Kaynak-E. W. C. Noel: **Special Duty in Kurdistan**, Basra, 1920.]*

I-E) KÜRT PAPAZLARI ARASINDA BELİRGİN HAREKETLER(*) (1857)

G. W. Dunmore

Herald'ın okurları hatırlayacaklardır ki Bay Dunmore'nin, eskiden yazmış olduğu mektuplarda, Arapkir'le bağlantılı olarak **Ali Gako** ve adamları ilginç ifadelerde bulunmuştur.

Şimdi bay Dunmore, **Protestan Kürdü** olan akrabasının köyüne yapmış olduğu bir ziyarette her **Hıristiyanın** dikkatini çekecek bir takım anlatımlarda bulunuyor.

".... Çemişgezek'ten çıkarken **Garabed**'i yanıma aldım ve altı saatlik yolculuktan sonra **Yusuf**'un evine ulaştım. Yusuf Ağa, **"Protestan Kürt lideri"** ve bu dağların birçok reisi arasında "en iyi, zeki ve güçlüsü" diye adlandırılan Ali Gako'nun hem arkadaşı hem de ortağı. Kendisi kırkbeş yaşında, uzun boylu, zayıf, dış görünümünü hiç umursamayan, yüreğinde insanlık, iyilik taşıyan ve çevresindekiler tarafından sayılan biridir. Geldiğimizde Yusuf evde yoktu. Çağrıldıktan sonra bir saat uzaklıkta olan bir köyden geldi.

Bizi Kürtçe "hoşgeldin-sefa geldin" diye selamladıktan sonra, bize hemen kahve, ekmek ve bal ikram etti. Misafir için düzenlenmiş olan uzun bir odanın köşesinde büyük bir ateş yakıldı. Akşama doğru bir kuzu kesip ateş üzerinde çevirdiler. Türkler arasında benzerini görmediğim bir eğlence düzenlendi. Reisin ve odada bulunanların isteği üzerine **İncil** okundu, dua edildi ve tüm akşamı kimseyi hedef almayan sakin dini bir sohbetle geçirdik.

Birkaç **Kürt din adamı** ile tanıştırıldık. Bunlar bir saat uzaklıkta, otuz evlik **Ağucan** diye bir köyden gelmiş, **Protestanlığa** adanmak isteyen kişilerdi. Ancak gerçek **Protestan** olabilmeleri için **İncil** hakkında daha fazla bilgi edinmeleri gerektiğini belirttim. Ve bu kişileri eğitmesi için **Garabed**'i orada bıraktım. **Ağuçan** köyünün piskoposu, Tanrı gibi tapılan, esrarengiz doğa üstü güce sahip olduğuna inanılan biri.

Bir sene evvel **Harput**'tan bir **İncil** ve bu İncil'i okuyabilen birini köye çağırmışlar. Türkçe **İncil**'i ve **Tevrat**'ı yollamışlar, fakat **Harput**'ta bunları okuyabilecek bir kişi bulunmamış. Şu anda **Harput**'ta bu kitapları kendilerine göre yorumlayıp aydınlanan 5-6 hane var. Eski inançlarından vazgeçip, kendilerini ciddi bir şekilde **Protestan** ilan ediyorlar, **kutsal kitap İncil** için ölmeye hazırlar.

İyi bir insan olan piskoposları, şimdiye kadar karanlıkta olduklarını, ancak sonunda doğru yolu bulduklarını söylüyor. Artık "buyruklarını" uygulamıyor ve insanları kendi çıkarları doğrultusunda kandırmıyorlar. Artık **İncil**'e göre yönleniyor, **İncil**'i insanlara vaaz ediyorlarmış. Fakat bu söylenenlerin ne kadar güvenilir olduğunu zaman gösterecektir. Kesin olan bir şey, düşünceler aydınlanıyor ve gerçek bu insanların kalbine henüz erişmediyse de gerçeği arıyorlar. İçlerinden biri başka bir köye gitmek zorunda kaldı. **Ermeniler** gibi, eski inançlarından ve ibadetlerinden, basit ve sade olan **İncil** için zor vazgeçiyorlar ama gerçeği bulma istekleriyle doğru yoldalar ve böylelikle bu bölgedeki **Ermeniler**'e göre daha

avantajlı konumdalar. Bir şey dikkat çekicidir, piskoposlarının kalmış olduğu bu köyün yüzde altısı gerçeği kabullenen ilk kişilerdi.

Kürtler'le ilgili olgular

Müsaade edin burada bu çok özel insanlar hakkında olan anlatımlardan kaynaklanarak birkaç olguyu açıklayayım:

İlkin, **Hıristiyan bir soyun nesli oldukları için ve sadece dış baskılardan dolayı Müslüman göründüklerinden memnunum. Kendilerini Türklere karşı Müslüman diye tanıtıyor ve bunlara karşı antipati ve hatta büyük bir düşmanlık duyuyorlar. Ne Kuran'ı, ne de Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş olan bir peygamber olduğunu kabulleniyorlar. İnandıkları tek şey İncil ve Ali adı altında Allah'ın oğlu diye taptıkları İsa. Ali ismini sırf kendilerini Türk Müslümanlarına karşı ele vermemek için kullandıklarını söylüyorlar. Ne Müslümanların Ramazan ayını, ne bayram günlerini, ne de İslami ibadet şekillerini uyguluyorlar. Türk Müslümanlarıyla hiç bir ortak yanları olmadığı bir gerçek, fakat dini baskılardan dolayı korkuyor, farklı dinlerini, inançlarını ele vermiyorlar. `Buyruk' adlı büyük bir kitapları var. Bu, öğrenebildiğim kadarıyla Tevrat ve kendi geleneklerinin birleşimiyle oluşmuş bir yazı.**

`Yusuf'un Kitabı' isminde olan bir kitapları da eminim ki **İncil**'den alıntılardır. Bu kitapların yanısıra Hıristiyanlık kurallarını içeren bir de yazıları var. Örneğin **Hz. İsa**'nın "ilahi yemeği"ni anlatıyor ve bu olayı belirli dönemlerde **Ermeniler**'den daha iyi bir şekilde taklit ediyorlar. **Protestan Kilisesi**'nin büyükleriyle iletişimde olan bir sözcüleri, bir de rehber (rayber), yani doğaüstü güçlere sahip olan piskoposları var. Ayrıca **Kürtler**'in ve **Kızılbaşlar**'ın aynı soydan olduklarına ve aralarındaki farkın sadece dillerinden ibaret olduğuna seviniyorum. Dinleri tamamen aynı.

Harput düzlüğünde, Arapkir ve Sivas bölgesinde yerleşmiş olan Kızılbaşlar'm dil olarak Kürtçeyi değil de Türkçeyi kullanmaları şaşırtıcı değil. Bunlar, göçebeliği köy ve çiftçilik yaşamı için bırakmış olan Kürtler'in yeni nesilleri. Bu çevre değişiminden dolayı artık dağlarda yaşayan Kürtler'le iletişimleri kopmuş ve daha fazla Türkler arasında kaldıkları için anadillerini unutmuşlar. Bozuk şivelerinden dolayı Türkler tarafından hor görülüyorlar. Türkler dağda yaşayan Kürtler'i de, köyde yaşayanları da Kızılbaş diye adlandırıyorlar. Türkler, bu Kürtçe ya da Türkçe konuşan Kürtler arasında herhangi bir fark görmüyorlar ve eminim ki aralarında gerçekten hiç bir fark yoktur.

Kürtler'le Kızılbaşlar arasındaki anlaşmazlık, farklı Kürt aşiretlerinin arasında olan düşmanlıktan daha büyük değil. Şimdiye kadar bu ilginç insanlar hakkında çok az şey biliyorduk ve henüz bilgi toplamak için uğraşıyorum ve umarım yakında bunlar hakkında daha fazla bilgi sunabilirim.."

Mektubunun son sayfasında **Mr. Dunmore** Mezerch'ten olan **Misyoner Krekorey**'le birlikte bahsetmiş olduğu düzlüğün doğu taraflarına düzenlemiş olduğu bir turda yaşadığı olaylardan sözediyor. Birçok ilginç ve cesaret verici şeyler görmüşler ve gördükleri hakkında şunları yazıyor:

"... Bu kısa turlardan kalan anılandan biri de tarlaların biçilmeye hazır olduğuydu. Sadece gereken malzeme ve çok ürün elde edebilmek için otuz kişiye ihtiyaç olmasına rağmen şu an sadece önüç kişi çalışıyor. Yanlız bir misyoner yerine, aileleriyle birlikte üç misyoner, bir fizikçi, bir de bayan yardımcı bu görev için gerekli.

İnşallah Peygamberimiz yakında bu tarlaya da işçilerini yollar.."

(*) Kaynak-Dunmore, G. W. ***"Remarkable movement among Koordish Priests"*** *(Kürt Papazları Arasında Belirgin Hareketler), American Missionary Herald, Temmuz-1857, LIII, s. 219-220.*

(İngilizceden çeviren: **G. Sevilmiş.**)

A KURDISH CHRISTIAN

Bir Hıristiyan Kürt. [Kaynak- Henry H. Rigs: "The Religion of the Dersim Kurds." (Dersim Kürtleri'nin Dini), The Missionay Review of the World, Ekim-1911.]

I-F) KIZILBAŞ KÜRTLERİ ZİYARET(*)
(1858)

G.W. Dunmore

Harput

Bay Dunmore'dan mektup, Aralık 2, 1857

Ali Gako'ya ziyaret-yolculuk

Bay Dunmore geçenlerde önemli bir neden için dağ Kürtlerine yaptığı bir ziyaretten döndü. Bu mektubunda bize bu gezisi ile ilgili bilgiler verip, memnun edici konular hakkında söz edecek. Üç yıldan beri Ali Gako sürekli halkına birşeyler öğretecek ve İncil'i anlatacak bir öğretmen için ricalarda bulunmaktaydı. Antepli (Aintab) Baron Krikor iki yıldır Arabkir ve Sıvas merkezlerinde çalışmaktaydı, ayrıca zamanının büyük bir bölümünü Bebek seminerinde geçirmişti. Kendisi takriben otuz beş yaşlarında ve okumuş bir adam olarak nitelendirilmektedir. Bay Dunmore Krikor buraya üç hafta önce geldi, birkaç haftayı burada kardeşlerimizle geçirdikten sonra, bağlı bulunduğu merkezin de onayı doğrultusunda, ona Ali Gako'nun köyüne giderken eşlik ettim ve onu Kürtlerin öğretmeni olarak kabul etmesi için asil reis ile tanıştırdım" dedi.

Bu adımı atarken tamamıyla tereddütsüz ve emin değildik. Ancak tüm bu şartları göz önünde bulundurduğumuzda, çok uzun süredir yardım isteyen bu karanlıkta kalmış ruhlara yardım elini uzatmamanın getireceği büyük sorumluluğu ve tehlikeyi göze alamazdık. Biz düşündük ki, eğer "yılanlar kadar bilge" olursak, Tanrı bizi ve onun için yapılan bu kutsal misyonu koruyacaktır. Önümüzde birçok havarilere ilişkin örnek bulunmaktadır ve iyi niyetli Kürtlere yardım etmekten başka seçeneğimiz yoktur.

Krikor ile birlikte buradan 19 kasımda ayrıldık. Yanımızda hizmetkâr ya da rehber bulunmamakta idi. Kendi atlarımızın üzerinde geçirdiğimiz dört saatten sonra Efrat ve Perlek'i geçtik ve geceyi burada bir müslümanın evinde geçirdik. Buraların müdürü bizi ona göndermişti. Yağışlı hava daha yeni başlamıştı ve yolda soğuk ile birlikte bir sağınağa yakalanmıştık. Ertesi sabah bir rehber alarak dağ köylerine götüren ana yola varmak üzere at üzerinde iki saat yol aldık. Burada rehberi kendi isteği üzerine gönderdik ve büyük bir hız ile yolumuza devam ettik. Neredeyse Kürt dostlarımıza yaklaşmıştık ve tamamıyla güvende hissediyorduk. Altı saatlik bir yoldan sonra yirmi beş Ermeni, birkaç da Kürt hâneden oluşan Av-Şeker(1) adında bir köye ulaştık. Burada Kâhya ile görüştük. Bizi çok iyi karşıladılar ve bir fincan Türk kahvesi ile özgün bir Kürt ateşi ile yorgunluğumuzu giderdiler. Yarım saat daha yol aldıktan sonra Yusuf Ağa'nın köyüne vardık. Burada tam bir Kürt konuk severliği ile karşılandık. Tüm karşı gelmelerimize karşın bir kuzuyu kesip büyük bir ateşte pişirdiler. Bu ateş geniş odamızda çok miktarda odun yutuyordu. Uzun akşamı bir düzine Kürt ile yiyerek, okuyarak, söyleşerek ve dua ederek geçirdik. Yusuf Ağa evde değildi, ancak yüz kadar kışın soğuğunu yaşayarak sakalları kar beyaz hale gelen babası Mahmud Ağa, bizim evimizde imişiz gibi hissetmemizi sağladı; Yusuf Ağa'nın karısı, hatun ise varlığı ile bizi

memnun edip çay ikram etti. Bu yaşlı adam torununun torununu görmek için yaşıyor, durumuna bakılırsa daha hayatının zirvesinde.

Varış

Ertesi sabah (cumartesi) dört saatlik bir mesafede bulunan Ali Gako'nun köyüne varmak için yola çıktık, Kürt kardeşlerimizin mütevazi barınakları çok uzaktan görününce bize eşlik eden rehber ayrıldı. Küçük bir köyden geçtikten sonra, arkamızdan koşan bir adam gördük. Onun Ali Gako'nun adamlarından birisi olduğunu anımsadım. Adam geldiğimize çok sevindiğini bu nedenle sabır edemeyip, işini gücünü bırakıp, bizi Ağa'sının evine götürmek üzere karşıladığını söyledi. Kapıya henüz varmıştık ki Ali Gako kapıdan çıktı ve bizi candan karşıladı. Sıcak bir şekilde el sıkışarak bizi misafir odasına götürdü. Hemen odadaki büyük ateşe kütükler atıldı; oda rahat edelim diye temiz halılar, kilimler ve yastıklar ile donatılmıştı, yemek olarak ekmek, peynir kahve getirildi. Kaldığımız yer yeni bir yapı idi ve aslında yetmiş ile seksen fit uzunluğunda bir ahırdı. Bu yapının yarısından çoğu at, inek ve diğer hayvanlara barınak olarak düşünülmüştü. Geri kalan kısım ise misafirler için düşünülmüştü ve arada sadece ahşap parmaklıklar vardı. Bu parmaklık da dört fit yukarıda bulunuyordu. Böylelikle koşun ve keçiler rahatlıkla altından geçip, geceyi sıcak bir şekilde geçiriyorlardı. Çatıya yakın yerde ise birkaç tane küçük pencere bulunuyordu. (Çatı da zaten toprak yüzeyinden altı fit kadar yukarıda idi) ve salaş kapıda bulunan bir delik ile birlikte güneşli bir günde gerekli olan ışığı sağlıyordu. Cumartesi akşamını burada bir oda dolusu Kürt ile söyleşerek geçirdik.

Krikor Öğretmen Olarak Görevlendiriliyor

Akşam üstü gecelemek üzere bir Türk katıldı. (Aslen Eğinli idi ve İstanbul'dan Kozat'ta görev yapan kaymakam paşanın yanına gitmek için yolda idi.) Krikor'a ona karşı dikkatli olmasını ve gerekmedikçe onunla dialoga girişmemesini öğütledim. Ancak Türk, görünüşe göre akıllı bir adamdı ve bize Müslüman öğretileri empoze etmeyecek denli iyi niyetli idi. Bizi hem ısıtan hem de aydınlatan büyük ateşin üstünde bulunan kuzu ağır ağır çevriliyordu, akşam hoş sohbet ile sona eriyordu. Herşey çok aydınlık, mutlu görünüyordu. Sonunda söz Kürtlerin cahil ve yoksul olduklarına geldi. Bundan da en çok reis yakınıyordu. Türk, bir çözüm önerdi. Ali Gako'ya dedi ki: "Az bir para ile birini tutup, halkına okuma-yazma öğrettirebilirsin." Şöyle yanıt verdi, "yapmak istediğim tek şey bu zaten. Ancak biz Kürdüz ve buralarda dağlarda yaşamaktayız ve başka bir yerde yaşam sürebilecek bir kişi buralara gelip yaşamaz. Bizleri düşünen yok, gelen öğretmen ise sadece para için gelir. Bir zamanlar öğretmen olarak birini tutmuştum, iyi de para vermiştim, ama o günün yarısını ağaçların gölgesinin altında uyuyarak geçiriyordu. Altı ay kadar kaldıktan sonra ayrıldı. Oğlanlara ancak alfabeyi öğretmişti. Ondan başka birisini de bulamadım." Türk susmuştu. Krikor ise iyi bir zamanlama yaparak Ali Gako'ya döndü ve bir öğretmene ne kadar para verebileceğini sordu. Hiç düşünmeden "ona yılda 1000 kuruş (piastre) ve kalacak yer veririm" diye yanıtladı, Ali Gako. Krikor tekrar sordu; "Peki, birinci sınıf bir öğretmene ne verirsin?" "Ona da 2000 kuruş ve kalacak yer veririm" diye yanıtladı Ali. "O halde" dedi Krikor, "beni tutsan?" Ben 2000 kuruş değil, ama 1200 kuruşa razı olurum." Ali Gako yanıtladı: "Çok güzel kabul ediyorum. Şimdi kış, yeni

bir okul yapmak için çok geç; ancak şimdilik size okul olarak burayı vereceğim, baharda da bu amaç için yeri bir bina yaparız." Türk de bunun iyi bir anlaşma olduğunu söyledi ve sözlerine inanılırsa bunu yürekten onaylıyordu. Bundan sonra geri kalan etimizi ve ekmeğimizi tüketerek bu soğuk gecenin geriye kalan kısmını da uyuyarak geçirmek için istirahata çekildik. Pazar sabahı Türk yoluna devam etti. Biz ise bu kutsal saatleri en iyi şekilde değerlendirmek için okuduk, dua ettik ve dini konularda sohbet ettik.

Özel Dini Sohbet

Buraya yakın olan Kozat'ta bin asker ile bulunan ve dağlardaki değişik kabilelerden vergi toplamakta olan Veli Paşa nedeniyle ev sahibimiz de olağan-dışı bir telaş içindeydi ve bu amaç için kendi halkından para toplamakta idi. Rusya ile son savaşa girmeden önce hükümet Kürtlerden vergi almamakta idi. Pazar akşamı Ali Gako, Krikor ve ben geç saate kadar oturup bu ruhun ilgi duyduğu konularda sohbet ediyorduk. Krikor sohbetimize pratik bir yön verdi ve reisin yüreğine ve bilincine hitap etti. Reis piposunu indirdi ve büyük ilgi ile dinledi, dua etmeye teklif ettiğimizde ise başı ile onayladı. Dua bittikten sonra da aynı ciddi duruşunu korudu ve uzun sakalını sıvazladı, belli ki derin düşünceye dalmıştı, ağır sarığı ise kaşlarını üstüne düşürerek gözlerini gizlemekte idi. Hakikate ve sevgiye ilişkin sözler ruhuna hitap etmişti, bilinci harekete geçmişti ve Tanrım, bir gün er ya da geç doğruyu görmesini, doğruların yanında olmasını ve Tanrı huzurunda kral ve din adamı sıfatını alanlar arasına girmesini sağla!

Reis'in Tutumunu Yüreklendirmek

Ertesi sabah oğlanlar derse başlamaya hazırdılar. Reisleri de onlar ile birlikte alfabeyi öğrenmek üzere sıraya oturdu. Reis bu işi o kadar ciddiye alıyordu ki, büyük ilerleme göstererek yatma saatine kadar Krikor'un ona yazdığı kısa Türkçe bir cümleyi okuyabiliyordu ve eminim ki Türkçe harfleri kolaylıkla okuyana kadar, kendini günlük işlere vermeyecekti. Kendisiyle üç yıldır tanışıyoruz ve gözümde saygınlığı ve değeri giderek arttı. Bu son görüşmemiz de tüm görüşmemizler içinde beni en çok tatmin eden görüşme oldu. Türklerden korktuğu için Krikor'u kabul etmeyeceğinden ve köyünde barındırmayacağından korkuyordum, kendisine de bunları oradan ayrılırken anlattım. Hemen yanıtladı: "Türkler bana ne yapabilir ki. Tanrı'nın inayeti ile bana hiçbir zarar veremezler."

Ayrılacağım günün sabahında Krikor'a dedi ki: "Artık burada kalacaksın ve bize birşeyler öğreteceksin. Umud ediyorum ki bizi terk etmezsin ve öğrendiklerimiz yarıda kalmaz. Sana karşı dürüst olacağım. Seni burada tutmamın iki nedeni var. Tutmam gereken hesaplar var, dünyevi işler ve bu işlerde bana yardımcı olmanı istiyorum. Yoldaşım ve kardeşim olacaksın ve her ayın sonunda paran hazır olacak. Diğer nedene gelecek olursak; burada kalıp bize ders vermeni istiyorum, çünkü ben bir yolcuyum. Başka bir diyara, başka bir dünyaya göçeceğim, buna ilişkin bilgi istiyorum, ölüm beni almaya geldiğinde hazırlıklı olmak istiyorum. Yani maneviyatı arıyorum. Hakikatı bulmaya çalışıyorum ve bunun için de bana yol gösterecek biri lazım." Son sözlerinden sonra, gözlerinin ışıldadığını farkettim, çehresine bir umut ışığı düştü. Kuşkusuz içten konuşuyordu. Artık emindim. Bu kişi gerçekten hakikat ve yaşamı soruşturan içten bir kişiydi.

Harput'a Dönüş

Salı sabahı artık evin yolunu tuttum, tamamen yalnızdım. At üstünde sekiz saatten sonra, daha çok da dağlık bölgeler ve tenha yolları aştıktan sonra gecelemek için bir Kürt köyü olan Kormarş'ta durakladım. Köyde artık sadece otuz hane kalmıştı. Evlerin çatılarının üzerinde, müzik eşliğinde dans eden insanlar, etrafta reisler, erkek ve kadınlar, çocuklardan oluşan bir kalabalık vardı ve açıkça düğün olduğunu göstermekteydi. Beni hemen misafirlerin bulunduğu odaya aldılar. O sırada günün yemeğini getirmekteydiler. O da uzunca bir odaydı, bir ucunda büyük bir ocak bulunuyordu. Ocak korlarla ve alevlenen kütüklerle doluydu. Misafirler sıkışık bir şekilde oryantal tarzda oturmaktaydı, önlerinde ise bakır kaplar içinde pilavlar bulunmaktaydı. Pilav kapları her üç kişiye bir kap olmak üzere çok büyük boyutlardaki tahta kaşıkların sığacağı bir şekilde sıralanmıştı. Bir yandan da, diyelim ki bir fit çapında ve çeyrek inç kalınlığındaki ekmekler kömürün üstünde pişirilip geri çekiliyordu ve bolluk içinde üstüste diziliyordu. Yiyecekler tereyağlı bulgur pilavından, sıcak ekmekten ve biraz kemikli etten oluşuyordu. Bana da hemen aynısından getirildi, yanında da kocaman kaşık. Sanırım o an yüz kadar konuk bulunmaktaydı ve bunlar hergün yarım düzine kuzu, büyük miktarlarda da pilav ve ekmek tüketmekteydiler. Düğün dört ile altı gün arası sürmekteydi. Ertesi gün akşam üzere, sağlıkla eve vardım. Yirmi dört mil at üstünde geçirmiştim. Sağ salim eve geldiğim için ertesi günümü küçük sevimli misyoneri çevrem ile birlikte şükran günü olarak kutladık. Şu anda şehirde ve civarlarda yaptığımız işlere ilişkin yazacak önemli bir şey yok; sessiz sakin ilerliyoruz, güveniyoruz ve umutluyuz.

(1) Av-su, Av-şeker tatlı su anlamına gelmektedir ve bir Kürt ismidir.

(Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak- G. W. Dunmore: "**Visit to Kuzzelbash Koords (Ali Gako)**", (Kızılbaş Kürtleri Ziyaret/ Ali Gako) American Missionary Herald, 54/1858.*

DERSIM KURDS COMING TO THE MISSION AT HARPOOT

Harput'taki Amerikan Misyonerliğine gelen Dersim Kürtler'i..
*[Kaynak-Henry H. Rigs: **The Religion of the Dersim Kurds** (Dersim Kürtler'inin Dini); The Missionary Review of the World, Ekim-1911.]*

I-G) KIZILBAŞ KÜRTLER (*)
(1857)
Dr. Jewett

(16 Aralık 1857-Sivas)

Bu mektup, Sivas'ta dini birliğe (kardeşliğe. Ç.N.) yolaçan şartları ve Kızılbaş Kürtler için birşeyler yapılması gerektiğini anlatıyor.

Daha sonra Harput'ta dini birliğe kabul edilen ve halkın arasında doğal bir yardımcı gibi çalışan adamdan bahseden Bay Dunmore'nun mektubu da Ali Gako'nun köyünde onun (Baron Kırkor'un Ç.N.) öğretmen olarak yaptığı çalışmaların ümit verici şartlarından bahsediyor. (**)

Kızılbaş Kürtler Eğitim İstiyor

Önceki mektuplarda da bahsedilmiştir bu olaydan. 1856 eylülünde 50-60 kilometre uzaktaki köylerde oturan Kızılbaş Kürtler'den birkaçı, misyonerliği ziyaret etmek, bizden dinsel eğitim ve siyasi karizma almak için Sivas'a geldiler. **"Biz protestanız, bu yüzden de zulüm görüyoruz"** dediler. **Müslüman olarak bilinen ve öyle kabul edilmiş birisinin Hıristiyan olduğunu iddia etmesine, çok yeni ve yabancısı olduğumuz birşey olduğundan zorlukla inanabildik.** Bu yeni din değiştirenlere (dindaşlar Ç.N.) ne gibi bir öğüt vereceğimizi bilemeyecek kadar şaşırdık. Bu bölgede din değiştirmiş bir Müslümanı korumaya çalışmak hiç yapılmamış bir şeydi. Hatta, hiç bir yabancı konsolosun olmadığı, başkentten bu kadar uzak bir şehirde böyle bir şeye girişmek tehlikeli bile olabilirdi.

Üstelik bu adamlar bize yabancıydı ve samimiyetlerinden tam emin olamıyorduk. Kesinlikle cahillerdi. Sahtekar olmalarından ya da en azından kendi kendilerini aldatmalarından korktuk.

Kürtler'in ilk ziyaretlerinden sonraki ay; Türk Misyonerliği Kurumu Sekreteri H. Jones ve Righter, Sivas'ta birkaç gün geçirdiler. Dinini bırakmış insanlarla uzun bir konuşma yaptılar. Onların terkettikleri eski ve yeni inançlarıyla derinden ilgilendiler.

Sivas'tan ayrılırken, Kürtler'in zulme uğradıkları bölgenin Müslüman yetkilisini özel bir amaçla ziyaret ederek, onlar (Kızılbaş Kürtler) adına birkaç şey söylemek için büyük zahmete girdiler. Sayıları az ve cahil olan bu insanların, zeki ve güçlü (nüfuz sahibi Ç.N.) dostlara sahip olduklarını gösterdiği için, bir bakıma memura gözdağı veren bu ziyaretin iyi bir etkiye sahip olduğuna inanıyoruz.

Sonraki zamanlarda da Kürtler bizi görmek ve konuşmak için sık sık geldiler. Birkaç kez Sebat'daki Türk Servisi'mizde bulundular. Kutsal kitaptan vaazlara büyük bir saygı gösterdiler ve dikkatle dinlediler. İbadetleri sürdürdükçe davranışları git gide daha doğru bir hale geldi. Bizden dinsel eğitim istemeyi sürdürdüler. **"Bir din öğretmeni gönderin bize. Sadece biz değil daha birçok insan da Hakikat'i dinlemeye ve bağrına basmaya hazır"** dediler.

Şaşkınlık

Bu şartlarda dini birlik şaşırmıştı. Böyle bir alanda faaliyet için uygun biri nereden bulunacaktı? Bulunsa bile onu oraya göndermek güvenli bir şey olur muydu? Kendi güvenlikleri tehlikeye girmiş olmayacak mıydı? En azından sözde Müslüman olan Kızılbaşlar arasında çalışmalara başlanırsa, Ermeniler arasındaki çalışmalar tehlikeye düşmeyecek miydi? Onlar arasında güvenlik içinde ve büyük bir cesaretle çalışma yapabilecekler, Ermeniler'e gönderilmişti; Müslümanlar'a değil.

"Beri yandan, doğrudan, Tanrı'dan (İsa'dan Ç.N.) gelen kitabımıza baktığımızda şunu okuruz" diyor Dr. Jewett: **"İncil'i her canlıya oku."** Kitaptaki yetkinin, diğer herhangi bir şeyden daha üstün olduğunu düşünerek, Kızılbaşlar'ın isteğini yerine getirmek için; onların arasına gitmeye hazır, uygun birini bulmak amacıyla araştırmaya karar verdik.

Aranan Adam Bulundu

Böyle bir adam bulundu: Baron Kirkor; Antepli, dinini değiştirmiş bir Müslüman. Bebek'teki papaz dostunda birkaç ay geçirmişti. Küçüklüğünden beri Arap dilinde ustaydı. İslam inancıyla ilgili herşeyi biliyordu. Özelliklerini iyi bildiği Kürtler arasında büyük bir hevesle ve gönüllü olarak çalışacağını da söylemişti. Buna uygun bir biçimde, temmuz sonlarında, bu bölgenin Kızılbaşlar'ı arasında, onların Hıristiyan dinini anlama ve kabul etme hazırlıklarına ilişkin varolan gerçekleri objektif bir biçimde araştırmak amacıyla bir keşif turu yapmaya karar verdi.

Baron Kirkor, temmuzun son haftası bir Protestan olarak başkentte düzenli bir biçimde kayıtlı olduğunu gösteren bir pasaport veya resmi bir belgeyle İstanbul'dan Sivas'a geldi. Kürtler'in arasına gitmeden önce Sivas'ta; bu şehirdeki Müslümanlar arasında çalışarak biraz zaman geçirdi. **Bu şehirde kalışı, Kürtler'in arasına gitmesinden daha önemsiz olmayan bir deneydi. Dinini değiştirmiş ve vaaz veren bir müslümanın hatırı sayılır uzun bir zaman diliminde, bu uzak şehirde, kişişel bir tehlike ile karşılaşıp karşılaşmayacağı ya da şiddete uğrayıp uğramayacağı hala çözülmemiş bir sorundu.**

Sivas'taki Müslümanlar Arasındaki Çalışmaları

Önce şehrin merkezi yerlerine gitmedi. Çünkü birkaç ay önce Müslüman kılığında Sivas'tan geçtiği için tanınabileceğinin farkındaydı. Biraz zaman geçtikten sonra, gittikçe daha çok halkın arasına girmeye başladı. Ve hergün, bizim çarşıdaki kitapçı dükkanımızda, bazan kısa bazan uzun süre oturup, her fırsatta Türklerle, Ermeniler ve Rumlar'la konuştu. Daha sonra Türkler de onu çağırmak için geldiler. Yaptıkları birçok tartışma ve incelemede yer aldı. Sonra Kirkor, konuşmaya niyetli ve dost canlısı olarak görülen Türkler'in dükkanlarını ziyaret etmeye başladı. Özellikle saat tamircisi bir Müslümanın dükkanında, sadece bu dükkanın sahibiyle değil, bu yeri sık sık ziyaret eden Müslümanlar'la uzun ve kimi zaman heyacanlı tartışmalar yapıldı. Bu konuşmalarda Kirkor, bizzat Kuran'dan aldığı örneklerle İslam inancının çelişkilerini, tutarsızlıklarını gösterdi.

Bir yandan, görüşlerini kabul ettirmek için **Kitab-ı Mukaddes**'ten bölümler okur ya da tekrar ederdi. Diğer yandan çok büyük bir yetenekle Kuran'dan harfi harfine alıntılar yapardı. Arapça bilmedeki ustalığı, hatırı sayılır hazırlığı ve Kuran'dan okuduğu ezbere bölümlerle, Müslüman dinleyicilerin kafasını karıştırıp onları hayretler içinde bıraktı. Çünkü genel bir kural olarak İslamiyete inancı tam gerçek Müslümanlar dışında, hiç kimse Kuran'ı böyle güzel okuyamaz ve alıntı yapamazdı. Ve Kirkor bölüm üstüne bölüm okurken onlar da sanki **"eskiden Müslüman olan bu adamın şimdi Hıristiyanlığın savunucusu olması mümkün mü?"** der gibi, şaşkın ve sessizlikle birbirlerine bakıyorlardı. Çoğu böyle hayretler içinde baktıkları halde, hiç biri açıkça ona **"Ne yani sen İslam'dan dönmüş biri misin?"** demeye cesaret edemedi.

Kızılbaşlara Ziyaretleri

Şehirde birkaç hafta fazla rahatsız edilmeden kalarak yaptığı çalışmalardan sonra, azımsanmayacak uzunlukta üç ziyaret yaptı kızılbaş Kürtlere. Çalışmalarını bir günlüğe kaydetti. Bu günlükten yer kaldığı ölçüde bazı ilginç bölümleri verebileceğim.

Ziyaret ettiği insanlarca candan bir şekilde karşılandı. Söyledikleri, her yerde büyük bir dikkat ve açık bir ilgiyle dinlendi. Kürtler'in arasında konukseverlik ve ilgiden başka birşeyle karşılaşmadı. O İncil'i okurken ve anlamını açıklarken, büyük bir hevesle onu dinlemek için, kimi zaman gece, kimi zaman gündüz onun etrafında toplandılar. Dualar okudular bu şekilde. İbadetlere katıldılar.

Sayıları bazen yirmiye bazen de daha fazlasına ulaşan erkekler, kadınlar ve çocuklar, tarladaki çalışmalarından döndükten sonra, akşamları dikkatli bir dinleyici topluluğu oluştururlardı. Sabahları, günlük zahmetli işlerine gitmeden önce, Kutsal Kitap'ın okunmasını ve yorumunu dinlemek için bir daha toplanırlar, ibadete katılırlardı.

Günlüğünden Özetler

Ben, Baron Kirkor'un günlüğünden aşağıdaki özgün bölümleri vermek istiyorum:

"Eylül-3: Kangal'dan döndükten sonra üç saat uzaklıktaki bir köye geldim. Fakat bütün erkekler köyün dışındaki tarlalarındaydılar. Sonra başka bir köye geldim. Buradaki dost canlısı Kürtler tarafından şefkatle karşılandım. Tanrı'dan nasıl geldiğini açıklayarak onlara İncil'i okudum. **Hz. İsa'nın sözleriyle, zulme uğramış olanları teselli etmeye çalıştım. 'Doğruluk (Hakikat Ç.N.) için zulme uğrayan kutsaldır.' Hepsi dikkatlice dinlediler. Ve çok iyi göründüler. Akşamleyin Şeyh Süleyman'ın evine gittim. Önemli bir dinsel konuşma yaptık."** (Şeyh, dinsel bir topluluğun liderine verilmiş bir isimdir. Yaşlı adam anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Şeyh Süleyman, Baron Kirkor'un ziyaret ettiği **Protestan Kürtler** arasında kabul edilmiş bir liderdir.)

"Eylül-4: Bu sabah 10-20 kişi vardı. XIII 2-b. bölümden bahsettim. Bu bölüm alçakgönüllü ve yumuşak başlı çocuklar gibi olan dönenler (dinini değiştirenler Ç.N.) üzerinedir. Zengin İsa'nın uğrumuza nasıl fakir hale geldiğini, bizim de

onun fakirliğiyle ebedi zenginlikler elde edeceğimizi anlatan (VIII. 9-2 COR) bölümden de bahsettim. Buradan sonra başka bir yere gittim. Konuşmak için hazır birkaç kişi buldum. Akşamleyin ibadetin gerekliliği ve özellikleri üzerine (Luke XVIII, 1)'den bahsederken birkaç dinleyicim vardı."

"Eylül-5: Sabahleyin birkaç kişi geldi. Yolunu kaybetmiş günahkarların tek umudu olan İsa'ya ilişkin olarak bir saat konuştum. Sonraki gün diğerleri geldi. Yine İsa'nın alçakgönüllülüğü ve göğe yükselmesi üzerine konuştum."

"Bundan sonra Şeyh Süleyman'la konuşmamda, bana uğradığı zulmü anlattı. Ben de ona karımın nasıl gittiğini, tek oğlumdan nasıl ayrı düştüğümü anlattım. Sonra birlikte ağladık ve dua ettik."

"Eylül-6: Süleyman'ın oğlu Veyis'le birlikte başka bir köye gittik. İsa'nın ölümü ve alçakgönüllülüğü üzerine konuştum. Veyis ağladı. Gizli bir yere gelerek atlarımızdan indik. Ben dua ettim. Sonra neşe içinde yolumuza devam ettik. Akşamleyin birkaç kişi hep birlikte geldiler. Onlara Joseph'in tarihini okudum ve açıkladım. Bazıları ağladı ve hepsi **`bu Hakikat'tır, Tanrı Kitabı'dır'** dediler."

Doğru Göstergeler

Bu bölümler, bu adamın çalışmalarının karakteristik özünü ve ulaştığı başarının derecesini göstermede yeterlidir. Onun, tekrar tekrar yaptığı ziyaretlerin menfaat vaadiyle ilgisi olmadığı da açıktır.

Şimdi şunu biliyoruz ki; **Kızılbaş Kürtler arasında, eski inancının yanlışlığına kanaat getirmiş kaç kişi olduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Ama birçok kişi, İncil'in hakikatlerini dinlemeye ve şimdiye kadar anladığı ölçüde İsa'nın dinini kabul etmeye tamamıyla hazırdır. Doğru uğruna aylardır katlandıkları zulme gösterdikleri sebat çok önemli bir gerçektir. Bize, haksızlığa uğradıklarını anlatırlarken, üzgün ve mırıldanır bir tarzda olmamıştır bu. Aksine büyük bir istekle eğer gerekirse tamamem dinlerinden ayrılacaklarını söylemişlerdir.**

"Biz İncil ve İsa'nın uğruna bütünüyle İslam'ı bıraktık" diyorlar. **Haklarının zalimce çiğnendiğini biliyorlar ve yalnızca gerçek bir adaletin onları koruyabileceğini söylüyorlar. Topraklarından ve evlerinden hala sürgün oldukları halde, bir yıl öncesine göre çok daha az şiddetli davalara maruz kaldıklarını kendi ağızlarından duyduğumuz için mutluyuz.**

Kirkor'un Valiyle Görüşmesi

Baron Kirkor, Kürtler'in sürgün edildiği bölgede uğradıkları zulümden sorumlu Türk valinin bir gecelik konuğuydu. Dr. Jawett, Kirkor'un günlüğünden, valiye, Kuran'daki **"Diğer dinlerden nefret etme"** emrini hatırlattığı ve Kürtler'in uğradığı zulme ilişkin şeyler sorduğu konuşmasından bazı önemli alıntılar yapıyor. Vali de ona, şimdiye kadar herhangi bir Müslüman'ın Hıristiyan olup olmadığını, böyle bir olay bilip bilmediğini sormuş.

Kirkor, ona böyle bir olay bildiğini söyledi. Ona (Hebrews VIII. 10-11)'u okuyarak bu konuya değinen sözler aktardı. Birkaç soruya verdiği yanıttan sonra, dili dolaşan ve şaşırmış olan valiye, **"Dostum, bu dünya geçicidir, öbür dünya**

ebedidir. Terk edelim bu hayatı. Bu Kürtler'in evlerine tekrar dönmelerine izin vermeniz için size yalvarıyorum" dedi.

Vali; **"Söylediğiniz şeyler bütünüyle doğru ve güzel şeyler. Ancak şu anda isteğinizi yerine getirmek mümkün değil"** diye cevapladı. Biraz daha konuştuktan sonra dostça birbirlerinden ayrıldılar. Vali, Baron Kirkor'u daha önce görmüştü. Ve onun önce bir Müslüman olduğunun farkındaydı. Belki de ona bu kadar yakınlık göstermesinin nedeni buydu.

Güzel Bir Değişim

Bu konuşmada, kısa bier zaman öncesine kadar başka peygamberin takipçileri olan ve şimdi Hıristiyan olduğunu iddia eden Kürtler'e yapılanlarda, Türk imparatorluğunda yeni bir dinsel hoşgörü çağının başlatıldığının kanıtlarını görüyoruz.

Kuşkusuz **Kürtler hala evlerinden ve topraklarından yoksun, çocuklarının evlerinden zorla alınıp askere götürüldüğü bir yaşama katlanıyorlar.** Ama Hıristiyanlığı kabul ettiğini söylemeye cesaret eden Müslümanların İstanbul'da alçakça ve acımasızca bir cezaya katlanmalarından bu yana çok zaman geçmemiştir.

Baron Kirkor'un bizim korkularımızın aksine, kendisi Hıristiyan bir Türk olarak hiç zarar görmeden, açıkça İncil'i hem şehirlerde hem köylerde, gece gündüz, İslam inancını kabul etmiş kişiler arasında yayması, kalbimizi Tanrı sevgisiyle, aklımızı da uzakta olmayan daha güzel günlerin neşeli önsezisiyle doldurıyor.

Baron Kirkor'un günlüğünde bahsedilen Şeyh Süleyman'ın oğlu Veyis'ten bahsetmeyi ihmal etmemeliyim. Bebek'e gidip orada eğitim görmeye heveslidir. 25 yaşlarında çok zeki ve akıllı bir gençtir. Belki de bu bölgedeki Kürtler arasında okuyabilecek tek kişidir. O muntazam olarak hem yazabilir hem okuyabilir.

Ona niçin bir eğitim almak istediğini sordum. Amacın nedir dedim. **"Eğer hakikate erişirsem ulusumdan insanlara Tanrı'nın sözlerini açıklayabilirim. Bu nedenle İsa'nın bir papazı olmak istiyorum"** diye yanıt verdi.

** Kaynak-Dr. F. Jewett, **"Kuzzelbash Koords"** (Kızılbaş Kürtler), American Missionarry Herald içinde, sayı LIV, 1858*

*** Bakınız Kürt Papazları Arasında Belirgin Hareketler, Deng, sayı 35.*

(İngilizce'den çeviren: **Zafer Avşar**)

I-Ğ) KÜÇÜK ASYA'DA KIZILBAŞLAR(*)
(1857)

Ball

Sayın Ball, Yozgat civarında bu eşsiz halkın yaşam sürdüğü birçok köyün bulunduğunu söylemektedir. Yaptığı titiz araştırmalar sonucunda onlar hakkında kayda değer bilgiler toplamıştır.

Ali'nin müritleri olduklarını ileri sürmelerine karşın Hıristiyanlara müslümanlardan daha büyük saygı göstermektedirler. Büyük ölçüde horlanıp aşağılanmalarına karşın onlarda Anadolu'daki diğer ırklar kadar ahlâklıdırlar. Müslümanlar ya da Yunanlılardan daha ahlaksız değildirler; çok eşlilik yasaktır; başka bir ırktan birisi ile zina ve tecavüz çok aşağılık suçlar olarak kabul edilmektedir ve ölüm cezası gerektirir. Yalan söylemenin yanlış bir şey olduğunu ancak yanıltmanın uygulanabileceğini söylemektedirler. En büyük günahları sanırım sarhoşluktur. Bu topluluk bu ülkedeki diğer mezhepler ile bir tezat oluşturmaktadır; hemen hepsine dinlerine ilişkin inanç, töre ve kutlamalar işlenmiş. Kitaplar ise sadece imamların ya da din adamlarının elindedir. Bazıları İncil'e sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Ancak bunu doğrulayacak bir bulgu elde edemedim. Bu insanların dini inançlarını kesin olarak tespit etmek pek kolay değil, çünkü onlar müslümanların onların gerçek kimliğini öğrenmelerinden korkmaktadırlar. İncil'i kabul ettiklerini itiraf ediyorlar, ancak Müslümanlar gibi geçmişe ait bir ilahi takdirat olarak değil de tüm insanlara zorunlu bir kitap olarak görmektedirler. Kuran onlar için sanki daha az bağlayıcı etkiye sahip. Köylerinde cami bulunmamakta ve yanlarında başka bir Müslüman olmadıkça dua etmezler. Kendi hocalarının sınırsız gücüne kuşku duymadan inanırlar. Eğer bir kişiyi ölüme mahkum ederlerse, o kişi zaten inancından ötürü ölür. Kızılbaşlar ruhun göç ettiğine inanır ve çocuklarını Ali adına vaftiz ederler. "Ali Allah'tır, İsa'dır, ruhtur". Musa ve diğer peygamberler aracıyla konuşan hep Ali idi. Başka bir törenleri daha var; bu tören biraz kutsal Akşam yemeğine benzemektedir. Bu törende bir bardak şarap içilir ve buna "aşkın badesi" denir ve büyük günahlar taşıyanlar bu badeden içemez. Onlar yaşayan her insan ruhunda ya Tanrı ya da şeytanın var olduğuna inanırlar.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi Kızılbaşlar tam olarak Müslüman sayılamaz. Onların dini sanki Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Putperestlik karışımı bir din. Bundan sonra yapılacak araştırmaların bu olağanüstü halk hakkındaki gerçekleri aydınlığa kavuşturacağına inanıyorum.

(Çev: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak-Ball: **"Kuzzel-bashes"** (Kızılbaşlar), Am. Miss. Herald, 53/1857*

Uier Kyzylbashen in Sary-su.

Kuzey Küçükasya olarak nitelenen Ankara-Çorum bolgesi Kızılbaşlarından bir grup.
[Kaynak: Prof. R. Leonhard.]

I-H) İLGİNÇ BİR KIZILBAŞ(*)
(1858)

J. W. Parsons

Sincan'da kaldığım kısa süre içinde uzun boylu, zeki görünümlü bir Kızılbaş iki kez beni aradı. Büyük bir istek ile dinsel konular üzerine benimle konuşmak istiyordu. Dağların bu oğulunu "Kutsallık olmadan Tanrı'yı göremeyiz", "Kurtuluş için itaat şarttır", "Biz İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve kendisinin de Tanrı olduğuna inanırız ve Ali adı altında (ki biz bu ismi Türklerden korktuğumuz için kullanıyoruz) biz de, aynı sizler gibi insanların kurtarıcısı olarak İsa'ya inanıyoruz" gibi sözler ederken görmek gerçekten çok memnun edici idi. Bu açıklamaların ne derece kendi öz düşünceleri olduğu ne derecede köydeki misyonerlerin anlattıklarının bilinçaltına yansıması ya da Kızılbaşlar arasında yaygın olan inanç sisteminden ne derece kaynaklandığını söylemek mümkün değil. Ancak böyle inançlı bir şekilde Hakikat konusunda sohbet etmesi beni memnun etmişti.

Bu köyde çalışma yapmak için yeterince teşvik alan bay Parsons hemen yukarıda adı geçen Hagob kardeşi bir okul açmak için ve düzenli bir şekilde pazar ayini hizmeti vermek için görevlendirdi. "Şu anda burada okuma-yazma bilen tek kişi kendisidir, çocuk olmayan, yetişkin kişiler öğrenmekten ürkmektedirler."

Gürün çevresinin dış bölgeleri ile ilgili olarak ise şöyle yazar: "Bu yerdeki anlayış çok umut vericidir. Vali'de yardımcılarımızı çok iyi karşılayıp onları korumaya söz vermiştir. Şu an orada, iki adamımız çalışmaktadır. Onlardan bir tanesi daha önce yanımızda Divrik'te görevli idi. Gürün'e orada ailesi ile kalmak için gitmişti; böyle davranarak hakikata karşı gelenleri bezdirmek istiyordu. Diğer kişi ise Tokat seminerindeki bir öğrenci. Günlük çalışmalarından çok güzel ürünler beklemekteyim."

Bir kişi de eylülde Sıvas'ta kiliseye kabul edildi.

(Çev: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak: J. W. Parsons: **"An İnteresting Kuzzelbash"** (İlginç Bir Kızılbaş), Am. Miss. Her 54/1858*

I-I) KIZILBAŞ KÜRTLER
(1860)

Dr. G. B. Nutting

Türkiye Misyonu/Urfa, 3 Temmuz 1860 tarihli mektup

Bu mektup Adıyaman merkezinde yazılmıştır. Bay Nutting burada Urfa'nın sıcağından uzakta yazı geçirmekteydi ve daha çok buranın misyonun sürekli bir merkezi olarak kullanılması gerektiğinin gerekçelerini yazmak ile uğraşmaktaydı. Gerekçelerden birisi olarak Adıyaman ve civarındaki Kızılbaş Kürtlerinin sayısı ve yaşam şartları konusuna değinmekte idi. Yaptığı tahmine göre sayıları 15.000'den daha az değildi. Nutting Kürtlerin kökenlerini ve yaşam şartlarını dikkate alarak ve çalışmalarımıza gösterdikleri yatkınlıktan ötürü şöyle yazar: Daha sonraki tanışmalar ve gözlemler burada sunduğum izlenimleri ne derece etkiler şimdiden bilemeyiz.

Dini Görüşler

Kızılbaşların kökenlerini belirlemek çok güç. Hıristiyan bir kökene sahip olabileceklerine ilişkin izler var. En azından vahiyde açıklanan hakikatlar ile çok büyük benzerlik gösteren görüş ve özdeyişleri var. Örneğin; ibadetlerinin özünü oluşturan şarkı ve deyişlerinde sürekli vurgulanan alçak gönüllü olma; incitilince bağışlayıcı olmak gibi. Bu bağışlama konusunda suçu işleyen kişi suçunu açıkça topluluk önünde itiraf eder ve sadece mağdur kişi tarafından değil, diğerleri tarafından da bağışlanır. Bu gelenek kanun gücü taşır. Örneğin; adamın birinin oğlu öldürüldüyse ve katil cemaatin önünde suçunu itiraf ederse cezalandırılmaz. Onlar İsa'ya Tanrı'nın Aslan'ı diyorlar ve deyişlerinin birinde ki bu deyişi sizin için çevirmeye çalışıp en kısa zamanda göndereceğim, ona atfedilen bir mısra var ki kefareti sanki vurguluyor: "Aslan'ın kanını içtik. Biz dar yola girdik." Tüm milletlerin tek bir inancı kucaklamaları gerektiğini söylüyorlar, kurt ile kuzu birlikte yaşamalı derler. Ayrıca en eski atalarından beri birgün Hıristiyan bir öğretmenin gelip onlara gerçeği öğreteceğine inanırlar.

Hakikatı Duyumsamak

Daha önce de değişik zamanlarda bay Dunmore'dan bu bölgeden iki üç gün kuzeyde ve Harput yakınlarında bu mezhepten bazı kişilerin İncil'i kabul ettiğini öğrenmiştiniz ve Adıyaman'a yaptığımız ilk ziyaretten beri bu civarlarda yaşayan Kızılbaşların kendi dinlerinden tatmin olmadıkları ve İncil'e yakınlık duydukları kanısına varmıştım. Şu an bu kanımın doğrulanmış olduğunu görmekteyim. Gördüğümüz kadarıyla kendi dini ayinlerinden hoşnut olmayan ve gerçek Tanrı hakikatı arayışı içinde bulunanlar bu bölgedeki köylerde bir hayli yaygın. Bizimle birlikte sevinmeniz için bir neden gösterebilmenin sevincini yaşıyorum, çünkü Tanrı biçim lehimize muhteşem bir şekilde bu ilginç insanlara gidecek yolu hazırlıyor; hiç kuşkusuz İncil'i tüm bu köylerde va'zetmek için zamanın geldiği konusunda işaretler algılanmaktadır.

Maraş'taki toplantımızdan sonra delege olarak Harput'taki toplantıya katılmak üzere yola çıktım ancak Tanrı'nın takdiri ile önüme bazı engeller çıktı ve

toplantıya zamanında yetişmem olası görünmemekte idi. Böylelikle ben de yine buraya döndüm. Döndüğüm gün olan cumartesi değişik yerlerden birçok Kızılbaşın Adıyaman'da beni beklediğini ve onları ziyaret edip, vaiz vermemi istediklerini öğrendim. Hatta bir saat kadar önce buradan altı mil ötede bulunan Farkican köyünden bazı kişilerin beni sorduğunu ve mutlaka onları ziyaret etmem gerektiği haberi bıraktıklarını öğrendim.

Bunun üzerine ertesi perşembe günü teoloji sınıfından birisi olan Nersis ile birlikte onlara kısa bir ziyaret yapmak üzere yola çıktım; bu yolculuk esnasında ve ertesi gün dört köyü ziyaret ettik ve geceyi köylerden bir tanesinde, çadırda yaşayan aşiretin reisi ile geçirdik. Ortaya atılan sorunları çok olumlu buldum.

Öğretmenlerini Terketmek

Köylerden üçünde insanlar büyük bir ilgi ile bizi dinlediler, yerine göre kutsal Kitap'taki bazı bölümleri onaylayıcı ifadeler ettiler. Yetmiş fit uzunlukta ve yirmibeş fit genişlikteki büyük kara çadırında geceyi geçirdiğimiz Reis Ali Molah bize İncil'i beklediklerini ve uzun süreden beri kehanette bulunan günün yakın olduğuna inandığını söyledi. Daha önce de duyduğum gibi, kendisi de kendi dinlerinden ve baba tabir edilen hocalarından artık tatmin olmadıklarını, kendisinin ve iki yüze yakın kişinin hocalarından kendilerine dini talimatlarda bulunurken yararlandıkları kitabı getirmesini ve kendilerine bu kitabı okumasını öğretmelerini istediklerini söyledi. Ancak red cevabı aldıktan sonra açıkca onlara artık başvurmayacaklarını, hatta onlar ile hiç karşılaşmak istemediklerini açıklamışlar; bunun da ötesinde kendi aralarında artık alkollü içki içmeyeceklerine (ki daha önce buna alıştırılmışlardı), ibadetlerini daha önceki gibi gizli değil de, herkesin önünde, başka inançdan insanlar olsa bile yanlarında, açıkça yerine getireceklerine, hırsızlık yapmayacaklarına ve öldürmeyeceklerine ilişkin yemin vermişler.

Dini İbadet

Akşam olunca kadın ve erkekleri reisin çadırında ibadet için toplandılar. İbadet tambur eşliğinde söylenen şarkılardan oluşuyordu. Tek sıra halinde ortada hareket ederken el ve ayakları tambura uyum sağlıyordu. El ve ayaklarının hareketleri bana `sallananlar' (Shakers) mezhebini anımsatıyordu. İbadetlerinin sonunda birbirlerini öpüyorlardı, gerek kadınlar gerekse erkekler, ama masum bir şekilde. Bir çocuk erkek benimde elimi ve kolumu öptü. Daha önceleri yabancıların ibadetlerini izlemesine izin vermiyorlardı, ancak şimdi isteyenler izleyebiliyor.

Cuma günü bu insanların dini lideri olan Dede'yi, babayı ziyaret ettim. Ak sakallı ancak pek de saygı uyandıran biri gibi değildi, orta seviyede bir zekaya sahipti ve daha çok onu terk edip davar, tahır ve şarap gibi hediyeler getirmedikleri, buna karşılık İncil'i dinledikleri için yakınıyordu. Ona bu insanların isteklerine karşılık verip dinlerinin temelini oluşturan kitabı onlara göstermesini önerdim. Bana bir kitaplarının bulunduğunu ancak bu kitabın onun üstü olan ve buradan yirmiş beş mil kuzeyde yaşayan birinde bulunduğunu söyledi.

İncili Dinlemek

Bay Nutting altı ile yirmi beş mil mesafedeki bazı köylere değinmektedir:

Bu köylerden bazı kişiler değişik zamanlarda Adayıman'daki toplantılarımıza katıldılar ve büyük bir ilgi ile dinlediler, hatta bir kez gözleri yaşlı olarak İncil'in köylerinde de vazedilmesini içtenlikle istediklerini ifade ettiler. Hemen hemen hergün bu hazırlık harekatı ve aralarındaki ayıkmadan duymaktayız; şöyle demektedirler: "Ancak Sultan Ermeni protestanlarına çıkardığı ferman gibi bize de ferman çıkarsın ki dinimiz nedeniyle rahatsız edilmeyelim, diğer tüm konularda ona itaat edeceğiz, tüm vergilerimizi vereceğiz ve daha önce yaptığımız gibi artık soyup, öldürmeyeceğiz. Dövüşmek yasal olsaydı Müslümanlardan korkmazdık, çünkü biz onlardan güçlüyüz, onlar dağlarda birşey yapamazlar, ancak İncil elimizi kolumuzu bağlıyor ve silah kullanmamızı yasaklıyor, işte bu nedenle ferman istiyoruz."

İmparatorluktaki mevcut yasalara göre onlara vaaz etmek için tam bir serbesti bulunmaktadır, onların da İncil'i dinlemeleri serbesttir. Ben daha çok bu Kızılbaşları ismen bildirerek özel bir izin için başvurmayı düşünmekteyim. Bu izin gelir gelmez onlar ile hemen başlayacağımız çalışmayı sadece güç ve para yoksunluğu etkileyebilir. Müslümanlar onları zaten Müslüman saymamakta, protestanlaşmalarına karşı çıkmalarının yegane nedeni ise protestan oldukları zaman üstlerine yaptıkları baskıları şikayet etmemizden ve cezalandırılmaktan korkmalarıdır, çünkü şu an bu insanlar gerek vergi gerekse başka konularda olsun, değişik baskı unsurlarına maruz kalmaktadırlar.

(Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak: G. B. Nutting: **"The Kuzzelbash Koords"** (Kızılbaş Kürtler), American Missionary Herald, Boston, 65/1860)*

19. yüzyılda Urfa yöresinde sazı, şarabı ve nargilesiyle bir Kürt dervişi. [Kaynak-Prof. Felix von Luschan: Das Volk der Kurden, Globus, Cilt-LVII, No: 8/1890.]

I-İ) KIZILBAŞ KÜRTLER (*)
(1861)
W. Winchester

Sivas

Bay Winchester'dan gelen mektup, 28 Kasım 1860

Bir çok Herald okuyucusu değişik misyonerliklerden gelen Protestan olduklarını ileri süren ve bu konularda eğitilmek isteyen Kızılbaş Kürtlere ilişkin mektupları büyük bir ilgi ile okumuştur. Çok fazla geriye gitmeden burada bay Winchester'ın söz ettiği Dr. Jewett'ın mektubuna değinmek istiyoruz (Nisan 1858'de yayınlanmıştır.) Bu mektupta Dr. Jewett Eylül 1856'dan itibaren bu insanların otuz ya da kırk mil uzaklıktaki köylerinden Sivas'a gelip dini eğitim ve siyasi koruma istediklerini ve şimdide dedikleri gibi "Biz Protestanız" dediklerini yazmaktadır. Aynı mektupta Dr. Jewett Baron Krikor'un bu insanlara yaptığı bir ziyarete ilişkin ilginç bilgiler vermektedir. Urfa'dan Bay Nutting ise Herald'da Kasım 1860'da yayınlanan bir mektubunda aynı halkın yaşadığı Adıyaman yakınlarındaki köylere yaptığı ziyareti anlatmaktadır. Nutting ayrıca bu insanların Adıyaman'a yaptıkları ziyaretlerden, onların Protestan toplantılarına katılmalarından söz etmektedir ve bu insanlar ve dini görüşleri konusunda bilgi vermektedir. Bu misyonların dört-beş yıllık geçmişine ait bu bilgiler, bay Winchester'in de değindiği gibi bu insanlara olan ilgiyi artırmıştır. Bu kadar uzun bir süredir Hakikata duyulan ilgi, bilgilenme aşkı olduktan sonra sanırım umutlu olmak için ve bu insanların öğretmen ve vaiz isteklerine yanıt vermek için şimdiye kadar yapılandan daha fazlasının yapılması gerektiğine haklı bir neden bulunmaktadır.

Daha Fazla Yerli Yardıma Gereksinimi

Çalışma alanımızın çok geniş olmasına karşın, yerli birimler kurma gücümüz çok az. Bu bölgenin nüfusu 125.000'e tahmin edilmektedir. Dört adet dış merkezimiz var. Merkezi yerlerde bulunan bu dış merkezlerimizde sıkı çalışırsak, sonucunun kısa zaman içinde civar köylerde hissedileceğini düşünmüştük. Sıvas'ın kendisi ve bu dört önemli dış merkezde (ki bunların bir tanesinde ondört üyesi olan bir kilise bulunmaktadır) son yıllarda sadece bir vaiz, bir hizmetli ve iki öğretmenimiz oldu.

Bazen ümitsiz duygularla bazen de endişe ile şu soruya yanıt aradık durduk. -Yerli bir merkez gereksinimini nasıl destekleriz? Görünüşe göre tek bir çıkar yol vardı, o da kendi alanımızda bulabileceğimiz adamları bu iş için kullanmaktı. Bu nedenle Harput'daki yıllık toplantıdan döner dönmez altı kişilik bir teoloji sınıfına ders vermeye başladım. Dersler aşağı-yukarı üç ay sürdü. Bu çalışma ile dört dış merkez olan Gürün, Divrik, Sincan ve Zara'ya birer yardımcı sağlıyabilecektik.

Kızılbaş Kürtlerin İşbaşı Çağrısı

Ancak hiç beklenmedik bir anda başka bir bölgeden çağrı geldi. Son aylarda kırkbeş mil uzaklıktaki köylerde yaşayan Kızılbaş Kürtler bizi altı yedi kez ziyaret ettiler. Kendilerini Protestan olarak niteliyorlardı ve bize bir vaiz gönderme-

miz için ricada bulunuyorlardı. Şöyle söylüyorlardı: "İsa Mesih'in insanların tek kurtuluş yolu olduğuna inanmaktayız, ancak bu konularda bilgi sahibi değiliz, bize öğretmek zorundasınız. Siz hakikati biliyorsunuz, bizim ise öğrenmek için tek umudumuz sizlersiniz." Aralarından ikisi kilisedeki ayinlerimize sürekli katılır, can kulağı ile dinlerdi. Bu insanlar kendilerini ilk kez dört-beş yıl önce Protestan olarak nitelediler ve Dr. Jewett'ın Nisan 1858 tarihinde Herald'da yayınlanan mektubunda sözü edilen kişilerdir. O zamanlar bu topluluğa bir yardımcı gönderilmiş, ancak sonra durdurulmuş. Şimdi ise bu hizmetin neden sürdürülmediğini soruyorlar. Bu hizmet sözkonusu Kürtlerin ilgisizliğinden ötürü değil, ancak anladığım kadarı ile misyonerlikler böyle bir çalışmanın korunabileceğinden emin değildiler.

Onlara Yapılan Ziyaret

Tekrar bir yardımcının gönderilmesi konusundaki başvurunun içtenliği karşısında onların bir misyoner tarafından dağlık yurtlarında ziyaret edilmesi gereği kaçınılmaz göründü. Bu merkezin de onayı ile bu nedenle geçen hafta dağıttığım teoloji sınıfının üyesi olan Baron Krikor ile yola çıktık. Bu dağlıları bulmak için büyük güçlükler ile karşılaştık ancak sonunda hayal kırıklığımız boşa çıktı. İkinci günün öğle sonunda bizi Sıvas'ta ziyaret edenleri isimlerini vererek aramaya başladık ve sonunda köylerinden onbeş mil uzaklıkta olduğumuzdan emin olduk. Bize ayrıca bu kişilerin Protestan olduğu söylendi. Önümüze bir rehberi de katarak gün batımında köylerinden birisine vardık. Köye geldiğimizde burada bizi ziyaret edenlerin hiçbiri ile karşılaşmamıza rağmen çok içten bir şekilde karşılandık ve bize "aradığımız kişiler biziz ve bu gece bizim konuğumuz olacaksınız" dediler.

Hem orijinal Kürt ateşinin sıcaklığını içimize sindirdik ve bir fincan Türk kahvesi ile yorgunluk giderdik. Acele ile kuzu eti, yeni pişmiş ekmek, bal, yoğurt ve pilavdan oluşan sofra hazırlandı. Yemekten sonra Türk rehberimizi gönderdik ve Kürt dostlarımız ile çekinmeden sohbet ettik. Bu uzun geceyi aşağı-yukarı on iki Kürt ile okuyarak, söyleşerek, şarkı söyleyerek ve dua ederek geçirdik. Krikor İncil'in birçok bölümünü okuyup anlatırken dostlarımız büyük ilgi ile onu dinlediler. Ertesi sabah, birgün Sıvas'daki kilise ayinimize katılan bir Kürt köyünden koşarak bize hoşgeldiniz demeye geldi. Soluk soluğa ve terden sırılsıklam idi.

Şeyh Süleyman'ı Ziyaret

Bu Kürd'ün ve başkalarının eşliğinde Şeyh Süleyman'ın köyüne gitmek için yola çıktık. Köy buradan neredeyse at üstünde bir günlük bir mesafede idi. Yolculuk esnasında dört köyden geçtik, her birinde de kahve içip, Kutsal Kitap'tan okumak ve dua etmek üzere kısa bir süre durakladık. Her yerde de büyük içtenlikle karşılandık ve yolumuza devam ederken bize eşlik edenlerin sayısı giderek artmaktaydı. Şeyh'in ikâmetgâhına vardığımızda onun buradan on-oniki mil mesafede bulunan bir köye gittiğini ve ertesi güne kadar da dönmeyeceğini öğrendik. Kendisine hemen bir haberci gönderildi. Bu arada eşi ve oğlu tarafından tam bir Kürt konuk severliği ile ağırlandık. Büyük bir ateşte bizim için kuzu kızartıldı. Ateşin etrafında onbeş kadar iyi görünümlü Kürt oturmakta (ayrıca birçok kadın ve çocuk) ve İncil'deki Hakikatı dinlemekte idi. Sonunda gecenin geç bir saatinde reis geldi ve bize hoşgeldiniz diyerek bu kadar uzun biryoldan onları ziyarete gel-

diğimiz için bize teşekkür etti. Neredeyse tüm geceyi İncil okuyarak ve söyleşerek geçirdik. Sürekli bizden kendilerine bir dini öğretmen göndermemiz gerektiğini rica ettiler. Şöyle dediler: "Biz kurtuluş yolunu öğrenmek istiyoruz. Eğer bu bilgiden mahrum kalır da ölür gidersek, bunun vebali boynumuza olmayacak mı? Bir öğretmeni kabul etmek için hazırız ve bize bir öğretmen gönderirseniz ona şeyhimize baktığımız gibi bakarız."

Köyden Ayrılış - Bir Yardımcı Gönderildi

Bu bize sanki Tanrı'nın bir çağrısı gibi geldi. Bu bölgede protestan olarak nitelendirilen aşağı-yukarı onbeş aile birlik oluşturmaktadır ve umut ediyoruz ki bu iyi niyetli Kürtlerin sayesinde dağların tepesinden gördüğümüz köylerde yaşayan binlerce ırkdaşlarına ulaşmamız mümkün olacaktır. Yaşadıkları bölge takriben kırkbeş mil genişlikte ve seksen ya da daha fazla mil uzunluktadır. İşte bu açık kapıdan girmeyi reddetmememiz gerekir. Şeyh'e birkaç aylığına bir yardımcı göndereceğimizi söyledik. O da bu habere çok sevindi. Bu meseleyi de halletiktikten sonra ayrılmak için izin istedik. Krikor John (Yuhanna) İncilinin onuncu bölümünü okudu; biz ise Türkçe olarak;

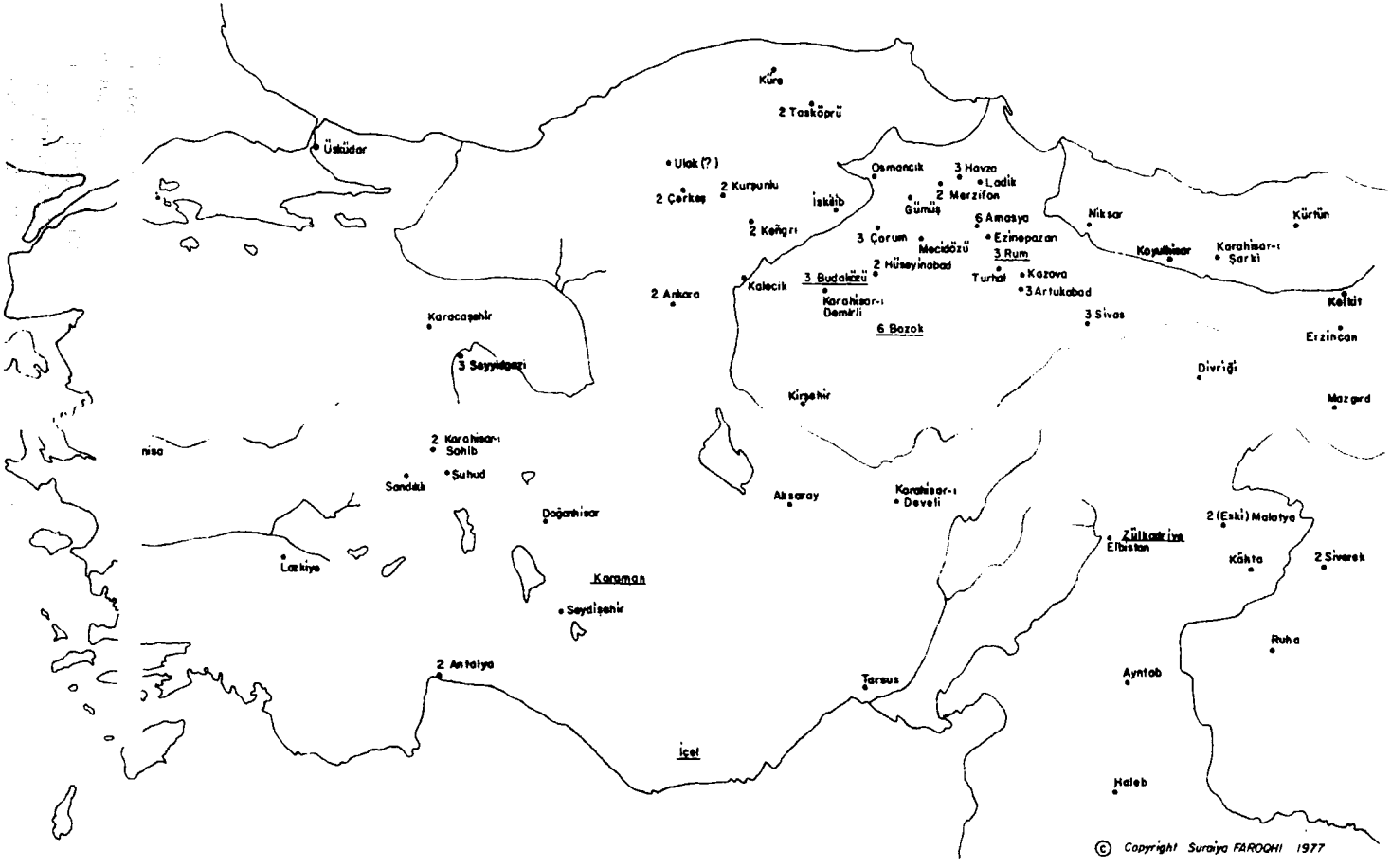
"İnananın kulağına İsa'nın adı ne de şirin gelir"

diye başlayan şarkıyı söyledik. Dua etmek için ayağa kalktığımızda burada bulunan yirmi kadar insan da bizim ile ayağı kalktı, başları açık olarak ateşin etrafında yarım daire oluşturdu. Çok etkileyici bir törendi. Onlar için bu çok yeni bir yaklaşım idi. Yüreklerinin alışık olmadıkları duygular ile dolduğunu gördük ve bu duyguların Tanrı'nın rahmeti ile tekrarlanması için dua ediyoruz. Rehber olarak Şeyh'in oğlu ile birlikte, onlardan ayrıldık. Ziyaretimizden ne denli mutlu olduklarını değişik şekillerde ifade ettiler. İki gün sonra evimize vardık. Bugün bu ilginç insanlar ile çalışması için Krikor'u gönderdik. Krikor'un yanında ayrıca daha önce kendi alanlarında çalışmaları için iki yardımcı gönderdik ve bu günlerde iki kişiyi daha göndermeyi ümit ediyoruz.

Ekim ayındaki komünyon sezonumuzda dört kişi kiliseye katıldı. Ancak biz bu şehirdeki yüzlerce aydınlanmış olan ve kendi hür iradeleri ile kendilerinin de Tanrı'nın yanında olduklarını söyleyen insanlar arasında çok azının bizlere katılmasına üzülüyoruz. Bize Kutsal Ruh'un etkisi gerekli, bu Kürtleri günah konusunda ikna etmek ve gerekirse Tanrı için dünyevi nimetleri terk etmeye ve zulüm görmeye hazır olmalarını sağlamamız gerekmektedir.

(Çev: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak: W. Winchester: **"Kuzzelbash Koords"** (Kızılbaş Kürtler); Am. Miss. Herald, No: 57/1861*

Osmanlı Mühimme Defterlerine göre Kızılbaşlık'la suçlanan yöreler. [Kaynak-S. Faroqhi: Der Bektashi-Orden in Anatolien, Viyana, 1981.]

I-J) KIZILBAŞ KÜRTLER (*)
(1865,1869)

W. W. Livingston

Genel olarak insanlara ulaşmamız konusunda konuşurken, Kızılbaş Kürtlere değinmeden geçemeyiz. Daha önceki mektuplarda haklarında yazdığımız herşey şu an gerçekleşmiş durumda. Tüm bölgelerimizde Protestan Kürtlerin varlığını işitmekteyiz; hatta birkez Protestan oldukları için işkence gördüklerini öğrendik; bu tür işkencelerin bizim kulağımıza gelebileceği konusunda hiçbir umutları da yokken. Yardımcılarımız geçen kış köylerini ziyaret ettiler ve çok candan karşılandılar. Okuma bilen sadece bir kişi vardı köyde, ancak diğerleri de öğrenmek için çok istekliydiler. İçlerinden herhangi birisi pazar günü şehire geldiğinde, mutlaka toplantılarımıza katılmaktaydı. Sürekli onlar için birşeyler yapmamızı istiyorlar. "Biz yoksul, cahil insanlarız" diyorlar "sizden talimat bekliyoruz. Sizin dininizin gerçek din olduğuna ikna olduk ve bildiğimiz kadarıyla öğretilerini uygulamak istiyoruz. Biz öğrenmeye hazırız; eğer bize öğretmezseniz ve biz telef olursak, bilin ki vebalı boynunuza olacaktır."

İncil'i dinlemeye hazır oldukları kesin. En kötü gerekçeleri bile düşünseniz, Tanrı'nın onların konuşmalarını kutsamayacağını ve onlara belki de bu imparatorluktaki ortodoks müslümanlara ulaşmak için araç olarak kullanmayacağını kim söyleyebilir ki.

Şu an onlar ile ilgili uygulanacak en pratik yol aralarından bazı gençleri Sıvas'a getirip eğitmektir. Aralarından birçoğu onlara şehirde kaldıkları süre için maddi destek sağladıkları an gelebileceklerini ifade etmektedirler. Öğrenmekten korktuklarını itiraf eden bu adamlara biz hakikatı öğretmeye çalışırken, şehirde kalacakları birkaç ay için birkaç dolar verecek hiç mi Hıristiyan Amerikalı yok?

Karahisar- Kızılbaş Kürtler

30 Mart tarihli başka bir mektupta Bay Livinapton şöyle der: "Tatil için Karahisar'a giden öğrenci Marjovan'a dönmek üzere buraya uğradı. Kış çalışmaları ile ilgili bilgi verdi; 1000 kuruşluk(piaster) kitap satabildiğine göre K. ve civar köylerinde yitirmememiz gereken bir yer edindik. Yardımcı orada olduğu sürece pazar ayinlerine ortalama 12 kişi katılmış. İnsanlar vaiz dinlemeye çok istekliler ve onu desteklemek için ellerinden geleni yapacaklarını ifade etmektedirler.

Kızılbaş Kürtleri de kendilerine öğreticiler göndermemizi talep etmektedirler. Geçen pazardan önceki pazar ayinimize onlar yedi kişi katıldı ve ben daha önce onlar kadar dikkatli dinleyici görmedim. Artık bir ölçüye kadar algılayabildiğim doğulu hilekarlığını da göz önünde bulundursam, bu adamların gerçekten İncil'i öğrenmek istediklerinden başka bir şeye inanamam. Hatta bazıları o kadar ileri gitti ki, kendilerinin Protestan olarak yazılmalarını istediler. İşte bu adımı attıkları an kısa zaman içinde onlara öğretmenler gönderebileceğiz ve o zaman dünyevi nedenlerin dışında bir nedenle "Bize öğretmenler gönderin ki, bilmediğimiz bir din hakkında bilgi edinelim ve biz bu bilgiyi edinemezsek ziyan olacağız" gibi ifadeler kullanıp kullanmadıklarını kesin olarak belirleyebileceğiz. Uzun süreden beri bu garip insanlara daha fazla nasıl yardım edebiliriz diye düşünüyorum. Aksi

halde görevimizi tam olarak yapmamış olacağız. Hep aklımda, onlar ile görüşür görüşmez, mevcut durumlarda en pratik şekilde bu Kürtlere ne şekilde yaklaşılmasına ilişkin özel çaba sarfedeceğim."

Yerli Papazlarda Aranılan Anlayış (Ruh)

Bu alandaki gereksinmeye dönersek ve kendi kendine yeten bir Hıristiyanlık düşüncesini göz önünde bulundurarak Mr. Livington yerli bir papaza ilişkin şunları yazar: Bu yıl, Marsova'ya bu merkezden sadece bir yeni görevli gönderdik. Daha fazla adamın gitmek istemediğine üzgünüm, ancak geçmiş yılların tecrübelerine dayanarak bakanlık için adam seçerken mümkün olduğunca dikkatli olmamız gerektiğini gördük. Kendi kendine yetme konusunda, kendi fikrime göre, cemaatten çok vaiz önem taşır. Birkaç büyük kentin dışında, insanlar çok küçük bir maaşın dışında para ödeyememektedirler ve eğer bu insanların verebileceği küçük gelir ile geçinmeye razı olan ve yeterince İsa ruhu taşıyan genç adamlar bulamazsak geleceğimiz konusunda pek ümitli değilim. Ancak halkımızdan bazılarının bu gerçeği artık görebildiklerini söylemek beni mutlu ediyor. Bunlardan biri ile geçen gün konuşurken, vaizlerimizin de bu insanların çoğunun yaşadığı gibi yaşamalarını ileri sürdü. Ancak o zaman bu insanlardan destek bekleyebilirmişiz. Bu alanda durumlarının çok daha iyi olacağına ilişkin umutlu olduğunu göstermek için bunu anlattım. İnsanlar artık bu işleri kendi meseleleri olarak kabul ediyorlar ve bunun için özveride bulunmaları gerektiğini ve yabancı yardımı olmadan gerçekleştirmeleri gerektiğine inanıyorlar."

(Çev: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak: W. Livingston: **"The Kuzzelbash Koords"** (Kızılbaş Kürtler) Am, Miss. Herald, 61/1865; 65/1869.*

I-K) PROTESTAN KÜRTLERİ ZİYARET(*)
(1866)

Herrick

Eylül'ün dokuzunda bay Herrick Yeni Kapı'nın vaizi olan Baron Parsegh ile birlikte Cesarea'daki (Bay Farnsworth Şubat'ta yayınlanan mektubunda bu konuda ayrıntılı bir şekilde söz etmişti) papazlık törenine katılmak ve Sıvas yakınlarındaki `Protestan' Kızılbaş Kürtlerini ziyaret için İstanbul'dan ayrıldı. Bu mektubunda bu gezi ve değişik yerlere yaptığı ziyaret konusunda bilgi vermektedir. Mektup çok uzun olduğu için bazı pasajlar atlanmış ve Kürtlere yaptığı ziyaret konusundaki bilgiler yayınlanmıştır. Bu insanlar hakkında başka bilgi için Herald'ın Mayıs, 1861 sayısının 70. sayfasına başvurabilirsiniz.

Sıvas'taki öğreticiler olan Dr.West ve B. Nabet ile birlikte ayın 16'sı, pazartesi Protestan diye anılan Kürtleri ziyaret için yola çıktık. Size aldığım notlardan bazılarını sunacağım.

Gündüz, Sıvas'a Altı Saat Uzaklıkta Bir Kürt Köyü, (Ekim 17)

" Bu köye geçen akşam, gün batımından önce vardık ve kolayca Lame Ali diye bilinen Protestanın evini bulduk. Bizi çok iyi karşıladı ve rahat etmemiz için elinden geleni yaptı. Konuk edildiğimiz odanın kapı ve bacadan başka havalandırma aracı yoktu. Hemen ocak yakıldı ve oda aydınlandı. Kısa süre içinde diğer köylüler de gelmeye başladı ve biz beş saat boyunca yirmi ile kırk kişi arasında değişen bir topluluk ile bu odada okuyarak ve söyleşerek geçirdik; gerçekten onlar ile konuşabildiğimiz kadar konuştuk. Saat onbire gelmeden kısa bir süre önce tüm olarak kızartılmış kuzu çevirme getirildi ve çubuğun bir uzantısı masaya dayatıldı sonra dilimlere kesildi, çevirme çubuğu çıkarıldı. İki kişi elleri ile eti küçük parçalara böldüler. Bu şekilde konuklar için hazırlanan kuzuya kurban adı vermekteler. Kuzu herkese dağıtıldı ve hemen sonra ev sahibimiz ve Protestan diye bilinen iki kişi dışında herkes dağıldı. Ev sahibimiz şöyle dedi: "Yediler ve gittiler, şimdi bak neler yapacaklar. Bize karşı yeni bir fırsat bulmuş olacaklar." Başka birisi de "siz onların yanında o kadar açık konuşmayacaktınız" dedi, akşam ki sohbetimizi ima ederek. Ben de; "Biz sadece İncil'i anlattık, her zaman insanların dinlemek istediği zaman anlattığımız gibi. Bu bizim görevimiz" dedim. Tatmin olmadıklarını gördüm ve bundan daha iyi bir fırsatı elde edemeyeceğimi düşünerek ve buraya gelişimin özel nedenini de dikkate alarak gece saat bire kadar onlar ile konuştum.

"Sanki çok öncelerden eski inançlarını bırakmış ve İncil'i kabul etmişlerdi; ancak onlara yol gösteren biri olmadan fazla bilgileri olamazdı. Bunun da ötesinde komşuları tarafından gözlenmekte ve kötü muamele görmekteydiler ve uzun süreden beri bizden onları korumamız ve eğitmemiz için meded umdular. Neredeyse boşuna ve bu nedenle cesaretleri kırık. Burada onlardan iki aile, civar köylerde ise beş aile bulunmaktadır. Onların tabiri ile Şeyhleri buradan sekiz saat uzakta yaşamaktadır. Biz de geceyi orada geçirmeyi düşünüyoruz, o civarda zaten Protestan diye anılan ailelerden daha fazla bir sayı bulunmaktadır. Kadınların çehresi birçok Türk köyünde gördüğüm kadınların çoğundan daha fazla zeka be-

lirtisi göstermekteydi; çocuklar ise yarı çıplak bir şekilde eğitimsiz bir şekilde deli danalar gibi oradan oraya koşmaları dışında zeki görünmektedirler. Yaptığım iş kolay bir iş değildi ancak Usta'nın talimatı ile yaptığım bu işi yaparken olmadığım kadar mutlu oldum; bu havasız, haşarat dolu odada, gece yarısında bir sürü cahil insanlar ile birlikte olmak.

Çarşamba, 18 Ekim, Medced (Şeyhin Köyü)

Buraya gelmeden önce hemen hemen tümü protestan olan bir köyde durakladık ve bizim ile görüşmek isteyenler olup olmadığını sorduk, böylece geldiğimizi civardaki köylere de ulaştırırlardı belki. `Şeyh'i evde bulamadık ve gelmesi için dağlara haberci saldık, ancak henüz gelmedi. Erkek kardeşi ve oğlu gayet zeki görünmekte, ancak hiçbiri okuma-yazma bilmemekte! Geçen gece ve sabah bizim ile olanlarla epeyce konuştuk. Şimdi bazı konular daha açık.

"1. Bu insanlar daha önce kominal olarak Müslüman olmalarına karşın putperest idiler; Şeyhlerine tapmaya varan bir saygı gösteriyorlar ve zaman zaman belli bir ağaçtan yapılmış olan ve Şeyhlerinin evinde saklanan bir değneğe tapmaktadırlar. (Önünde eğilmektedirler.)

2. Ancak inançlarının ve geleneklerinin özü ve gücü olmadığından onlar için yeterli olmamış; Muhammed ve Kuran'a olan inançları ise de zaten göstermelik olarak bilinmektedir. Bu nedenle yirmi-otuz sene evvel buraya Ermeni kardeşlerimiz geldiğinde onlara İncil'i tanıtmışlar ve onlarda ya içten olarak ya da belki belli bir çıkar sağlayacağını düşünerek İncil'i kabul etmişler; İşte o zamandan beri birkaç hane protestan olarak bilinmektedir ve diğer Kürtler tarafından aşağılanmalarına karşın inançlarına sadık kalmışlar.

3. Şu an çok ürkek ve korku dolular. Bu ürkeklikleri o denli büyük ki başka Kürtler varken onlar ile konuşmak olası değil; başkaları varken İsa ve İncil'den çok Muhammed ve Kuran'a inandıklarını söyleyecekler ve okumayı öğrenmeye ve herhangi başka talimat almaya hiç istekli görünmeyeceklerdir.

4. Hepsi son derece cahil, biri bile tam olarak okuma bilmiyor; Hıristiyan Hakikatına ilişkin bilgileri de hemen hemen hiç yok. Ancak yine de gayet zeki ve öğrenmeye yatkınlar, en azından içlerinden bazıları; ve hiç kuşku yok ki zeka ve kişilik bakımından diğer Kürtlerden bir adım ilerideler.

5. Bizden herhangi bir yardım alma konusunda büyük ölçüde düş kırıklığına uğramışlar. Onları eğitmek için verdiğimiz pek de güçlü olmayan ve büyük aralıklar ile sürdürülen çabalar dikkate alınırsa. Bir zamanlar cesur ve Protestan Hıristiyanlar olarak aydınlanmaya istekli olan insanların ürkek ve ümitsiz hale gelmişler ise suçu daha çok kendimizde aramamız gerekmez mi?

Sıvas, Cuma, 20 Ekim

Yukarıdakileri yazdıktan sonra `Şeyh' geldi. Değişik konularda bir süre sohbet ettikten sonra, ki bu arada keskin bir zekaya sahip olduğunu anlamamıza karşın havadan sudan konuştuk, onunla özel konuşmak istediğimizi belirttik; En azından kendi öz düşüncelerini öğrenecektik. Onunla karanlık, havasız bir ahırda buluştum. Ve hemen yarı meraklı, daha çok da sabırsız, moralsiz bir tavır ile sor-

du: "Sevgi için mi geldiniz? Beni kardeş olarak kabul ediyor musunuz? Bize yardım edecek misiniz? Oğullarımı askerlikten kurtarabilir misiniz?" Daha önceleri başkalarına da tekrar tekrar söylediğim gibi ona yaptıkları hataları söyledim. Daha önceleri cesur olmalarına karşın şimdi inançlarını, ki eğer gerçekten İncil'e ve İsa'ya inançları varsa, korkarak ve üstü örtülü olarak sahip çıkıyorlar, İncil'i okumayı ihmal ediyorlar, ancak onu kabul ettiklerini söylüyorlar; Şu an yeni inançları için birşeyler feda etmeye hazır değiller. Onlara kendilerini Protestan olarak nitelemelerini önce hak etmeleri gerektiğini, ancak o zaman korunabileceklerini söyledim. Ayrıca geriye dönüp, eskiden çekilen sıkıntıları tazmin etme gibi bir düşüncenin de olamayacağını söyledim. Ancak onlara eğer isterlerse bir öğretmen gönderebileceğimi söyledim. "Evet, yürekten istiyoruz ancak korkuyoruz. Eğer onu bizi koruyacağına ilişkin bir ferman ile gönderirsen iyi olur, ancak bu olmazsa yine eskisi gibi kalırız ve Tanrı'ya güveniriz" dedi kendisi.

Yeni tamamladığımız bu gezi beni çok dinlendirdi ve yüreklendirdi. Buradaki halk yığınlarının ne denli cehalet, aşağılanma ve baskı içinde yaşamaları, öte yandan İsa Mesih'in İncil'inin ne denli yüceltici, aydınlatıcı ve kurtarıcı bir güce sahip olduğunu görmek canlı bir etki yarattı.

(Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak: Herrick: **"Visit to the (Protestant Koords)"** (Protestan Kürtleri Ziyaret); Am. Miss. Herald, Sayı: 62/1866*

I-L) KÜRDİSTAN'DAKİ TARİKATLAR ÜZERİNE NOT(*)
(1873)

M. F. Gilbert

Kürdistan'da bulunan farklı tarikatlarla ilgili olarak birkaç şey söylemek istiyorum.

Kürdistan'da Hıristiyanlar, Jacobenler, Nesturiler, Ermeniler bulunur; ancak baskın din İslamdır. Bununla birlikte İslam; Zoroastreizm, Budizm gibi çoktanrılı inançlarla benzerlik gösteren birtakım ilginç ayinlerle, putperest inanışlarla karışmıştır.

Başlıca üç tarikat birbiriyle olan benzerlikleriyle dikkat çekerler. Bunlar; **Kızılbaşlar, Yezidiler** ve **Bâbilerdir. Kızılbaşlar** 45 binden fazladırlar ve (ki bu adın kökenini bilmiyoruz) yücelik ve tanrının imajı olan siyah bir köpeğe taparlar.(1) Dogmalar ve dini pratikleri hemen hemen hiç bilinmez, sadece yılda bir defa, kuytu bir yerde (evde) bir tören yapmak için toplanırlar. Burada son derece ahlâk dışı olarak yapılan bir ibadetten sonra, verimlilik Tanrısına yakarıp yardıma çağırdıktan sonra, ışıklar söner ve ne yaşa ne de ailevi bağlara bakmaksızın birbirleriyle karışırlar. Skandalla dolu gizleri sadece gizlilik içinde varlığını sürdürebilir.(2)

Yezidiler sadece Şeytan'a inanır; Tanrı'ya karşı başkaldırıcı ve gururu yüzünden cezalandırılan Şeytan'a.

Tanrı tarafından affedildi ve bu yüce varlığın yanındaki yerini Hıristiyanlıkta üçlemenin ikinci kişisi olarak aldı. Müslümanlar ve Hıristiyanlar horgörülmekle birlikte bu din 30 bin kişiyi bir araya getirdi ve Kürdistan'ın bir kısmında etkili oldu.

Bâbiler, Pers-Türk sınırları yakınında, Back-Kalli ve Catour (Çapakçur olmalı M.B.) arasında Hakkari'nin bazı köylerinde yaşarlar. Babiler Kuran'ın otantikliğine inanmazlar ve bunun sonucu olarak bu kitaptaki yorumları da reddederler; kendileri tarafından yazılan yeni bir Kuran'ın tek geçerli kitap olduğuna inanırlar. En azından görünüşte; dini anlamda mollaların otoritesini ve yetkilerini tanımazlar. Muhammed'in misyonunu kabul etmekle birlikte, geleneğin bozulduğunu, değiştirildiği ve mollaların imanın gaspçıları olduğunu iddia ederler. -Babiler komünistlikle suçlanır- Ruhların karşılıklı göçüne inanırlar; örneğin Babi'nin Allah uğruna öldükten birkaç gün sonra başka bir Baabi'nin varlığında ortaya çıkacağına inanırlar. Bu istem sayesinde ölümsüzdürler ve ölüm onlar için sadece kısa bir süre için yok olma olayıdır. Bu yüzdendir ki ruhların göçü olayı çok eskilere düyanır. Her şeyin ruhu bir imamın ruhu ya da Şii kahramanlardan birinin ruhudur.

Kürdistan'da yaklaşık 5 bin Bâbi olduğu tahmin ediliyor. Bu dinin liderleri üyelerinin mutlak itaatkâr olmalarını isterler.

Son olarak, Kürdistan dağlarında yüzyıllık adı eski ağaçlara tapan ve büyük taşlardan oluşan kilise mihrapları olan pek çok kabile vardır.

Erzurum, 10 Kasım 1872

(1)Yazarın, gözleme ve araştırmaya değil, yalnızca söylentilere dayandığı anlaşılıyor. (M. B.)

(2)Bu iddiası da, Kızılbaş karşıtı Sünnilerin dedikodularına dayanıyor. Oysa başka gezginler, bu söylentiyi yalanlarlar. (M. B.)

*(*) M.F. Gilbert: **"Note sur les Sectes dans le Kurdistan"** (Kürdistan'daki Tarikatlar Üzerine Not), Journal Asiatique, sayı: 7/1873*

(Fransızca'dan Çeviren: **Devrim Bayrak**)

I-M) KIZILBAŞ KÜRTLER (*)
(1890)

Rev. H. N. Barnum

Türkiye'deki farklı etnik kökenlerin bir özelliği de birbirleriyle kaynaşmamalarıdır. Yüzyıllardır birbirlerinden ayrı olarak akın etmiş ve hiçbir ortak noktada buluşmamışlardır.

Ksenephon, "**Kardukiler**" soyundan oldukları iddia edilen **Kürtler**'in Hıristiyanlık döneminden dörtyüz yıl evvel "**Onbinler**"e karşı nasıl savaşıp görkemli bir şekilde geri çekildiklerini anlatıyor. Bu **Kürtler** geçmişte olduğu gibi dağlarda yaşıyor ve Türkiye'nin doğu bölgesinde nüfusun büyük bir bölümünü oluşturuyorlar. **Anti-Toros**'un bir kesimini oluşturan **Dersim**'de oturup yaşayan **Dersimli Kürtler, "Kızılbaş"** diye adlandırılıyor. Bu kelimenin anlamını hiçbir zaman anlamamıştım. Bunlar 50 farklı aşirete ayrılıyor ve Ortaçağ'm feodal sisteminde olduğu gibi her aşiretin bir reisi var. Yüzyıllar boyunca her aşiret kendine özgü, bağımsız bir güç oluşturuyordu ve hala devlete sınırlı ölçüde boyun eğiyorlar.

Uygulanan tüm denetim yöntemlerini haklarına karşı sebepsiz bir girişim olarak görüyor ve sadece şiddete boyun eğiyorlar. Arada bir vergi ödüyor, fakat orduya asker göndermeyi reddediyorlar. Hükümet, bunları mümkün kılma amacıyla, bu sene buralara asker yollamayı tartışıyor. **Kürtler genellikle dindar Müslümandırlar, Kızılbaşlar ise sadece ismen. Geleneklerine göre soyları yani dedeleri Hıristiyanmış ve bu, o bölgelerde bulunan birçok kilise ve manastır harabeleriyle de kanıtlanmaktadır. Ne beş vakit namaz kılıyor, ne de abdest alıyorlar, sadece içlerinden geldikçe kendilerine özgü dua ediyorlar. Ramazan ayında oruç tutmuyor ama kendilerine ait bir sürede oruç tutuyorlar. Bu süre 12-15 günden oluşur. Müslümanlar gibi sünnet yapıyor ve çok evlilik uyguluyor, ama boşanmaya izin vermiyorlar. Bu köyün birçoğu panteist, kimileri ruh göçüne, kimileri ruhun, asıl kaynağa yani Tanrı'ya döndüğüne inanıyor.**

Aralarında Türkçe okuyanlar olduğu halde ne yazılı dilleri, ne de edebiyatları var. Din adamlarına "**seyid**" diye hitapederler. Dinleri kuşaktan kuşağa aktarılır. Levanten papazlığında olduğu gibi ayrıca bilinçsiz olmalarına rağmen inançlıdırlar. İranlı Müslümanlar gibi **Muhammed'in Tanrı'nın meşru oğlu olduğuna inanıyor ve Hz. Ali'ye büyük saygı duyuyorlar. Kimileri ise İsa'nın ikinci kez Ali olarak dünyaya geldiğini söylüyor; kimileri de Müslümanlığı sadece dış baskılardan korunmak için kabullenmiş olan dedelerinin Hıristiyanlıklarını gizlemek amacıyla İsa yerine Ali adını kullandıklarını iddia ediyorlar. Ancak gerçek kanıt yok.**

Günahlarından uzak, namuslu bir yaşam sürmeye layık görülen belirli **seçkin kişiler kiliseye benzer bir yerde birleşiyor. Bu kurum kolay kolay üyelik kabul etmiyor. Kuruma üye olmak isteyenler dizleri üzerinde günahlarını itiraf edip af dilemek zorundalar. Ayrıca eşi razı olmadan üyeliği kabul edilmiyor. Ağır bir suç işlediğinde üyeliği siliniyor ve sadece çok büyük zorluk-**

larla kabul ediliyor. İkinci bir hata da affedilmez. Bu kurumda her cuma akşamı Hz. İsa'nın "İlahi Yemeği" tekrarlanmaya çalışılır: Geleneğe göre ekmek ve su dağıtılır. Bu belki Hıristiyan alemine özgü bir gelenektir. Şarap bulunan bölgelerde su yerine şarap kullanıldığından eminim.

Birkaç hafta önce bu bölgenin önderlerinden olan dört kişi beni aradı. Devlet paşasının davetlileriydiler. Sultanın hükümeti önünde ant içtikten sonra, paşa her birine yeni giysilerin yanısıra birçok hediye armağan etti. Yeni kıyafetleriyle resim çektirdikten sonra bunları sultanın yanına yolladı. Fotoğraftakilerden **İbrahim** adındaki kişi seyidler arasında en çok sayılanlardandır. Üzerinde göze çarpan, gösterişli, ağır, altın işlemeli kırmızı bir pelerin var. Sağ taraftaki yaşlı adam dağlarda en etkili kişilerden olan **Yusuf Ağa**. Eşinin, yıllar önce köyüne yapmış olduğum bir ziyaret sırasında düzenlediğimiz bir eğitim programına Kürtler'i de katmamız için harcadığı gayret sırasında saygın kişiliğinden çok etkilenmiştim. Ancak bu kısa eğitim programında başarıya ulaşamadık. Aşiretler arasında olan tartışmalar, çelişkiler ve hükümetten korkularından dolayı daima kargaşa içinde yaşıyorlar. Fotoğraftakilerden biri de **Yusuf Ağa**'nın oğlu. Kendisi babasından daha yaşlı görünüyor. Bu adamlar okulun değişik binalarını gezdikten sonra beni aradılar. Çok etkilenmişlerdi, özellikle kadınlara ait binada gördüklerinden dolayı ne kadar bilinçsiz ve geri kalmış olduklarının farkına varmışlardı. Hıristiyan kültürüyle bu insanlar imparatorluğun en seçkin ırkını oluşturacaktır, fakat şu an dini ve ahlaki yeniliklere açık olmadıkları kesin. Kimsesiz, taşlı toprağın verimsiz olduğu dağlarda fakirlik içinde yaşayan bu insanlar çoğunlukla yağmacılıkla geçiniyorlar.

Harput bölgesinin güneydoğusunda **sadece ismen Hıristiyan Ermeni ve müfrit ihtilalcılar** (Yakobenler) diye adlandırılanlar, Kürtler arasında yaşıyorlar. Aşırı derecede bilinçsizdirler. Dış görünümleriyle, kullandıkları dilleriyle ve **birkaç Hıristiyan töresi dışında tamamen Kürtler'in özelliklerini taşıyorlar.** Aşağı yukarı yirmi sene önce Harput'daki Protestan Birliği'nce **Kürdistan**'ın bu bölgesinde, ülkenin farklı protestan kiliselerinin de desteklediği misyon çalışmaları bugüne kadar başarılı bir şekilde devam ediyor. Misyon çalışmalarının ilk hedefi oradaki insanlara kendi dilleriyle yazılmış olan bir **İncil**'i verip, onlara bunun okunmasını öğretmekti. Misyon çalışmalarında her zaman verimli ve yardımcı olmuş olan Amerikan İncil Birliği, **İncil**'i tercüme etmiş ve yayımlamıştı. Fakat iyi tercüme edilmemişti. İncil Birliği yeni bir tercüme yayınlamak için hazırlanıyor. Şimdi **Diyarbakır**'da kilisede yönetici olan papaz, hala **Kürdistan**'da çalışmalara yardımcı oluyor. Resmin sağ tarafındaki adam Redwan'da va'zediyor, sol taraftaki ise **Farkin**'de.

Bu bölgedeki **Kürtler, Kızılbaş** değil ama her iki bölgede aynı dil kullanılıyor. Ve umuyoruz ki **İncil**'in yeni tercümesi tüm **Kürdistan** için yararlı olur.

*Kaynak: H. N. Barnum: "**The Kuzzel-bash Koords**" American Missionary Herald, Ağustos 1890, Boston, s. 343-346.*

(İngilizceden çeviren: **G. Sevilmiş**).

*19. yüzyılda Urfa yöresinden derviş tipleri. [Kaynak-Prof. Felix von Luschan: **Das Volk der Kurden**, Globus, Cilt-LVII, No: 8/1890.]*

I-N) KÜÇÜK ASYA'DA DİNİ BİR TARİKAT: *KIZILBAŞLAR* (1904)

M. F. Grenard

Küçük Asya'da, üyeleri Erzurum'dan Aydın'a kadar yayılmış olan, kabaca **"Kızılbaş"** diye adlandırılan, ancak kendilerine **"Alevi"** diyen önemli bir dini tarikat vardır. Dini inanç ve görevlerini son derece **gizlilik** içinde yerine getirirler. Bunlardan bazıları Kürt'tür. Ancak çoğunluğu Türktür'ler ve sadece Türkçe konuşurlar. Dış görünüş olarak Müslüman Türkler'den farkları saçlarının ve sakallarının kesiminden belli olur. Kafalarını traş etmezler, sakallarını kesmez, uzatırlar. Kendilerine Müslüman derler, **"Kızılbaş"** ya da **"Alevi"** olduklarını söylemekten çekinirler. Mecbur tutulurlarsa Peygamber Muhammed'in müritlerinden daha az sadık olmadıklarını söylerler. Müslümanların yanında, Kuran'da yazılı ibadetleri açıkça yaparlar. Bunların arasında, kaybedecek şeyleri olanlar, şefler ve zenginlerdir. Bunlar uslup ve davranışlarında ihtiyatlıdırlar. Bir gün, Divriği ile Darende arasında bulunan Korulcak köyü ağası **Kızılbaş** Ahmet Efendi'ye **"Alevi"** olup olmadığını sordum. Kendisi bana aynen şu cevabı verdi: *"Oh, haftanın günlerine göre değişir."*

Normalde, korkacak bir şeyleri olmadığı zaman, Kızılbaşlar ne namaz kılar ne oruç tutar ne gusul abdesti alırlar. Camileri yoktur, hükümetin köylerine zorla inşa ettiği camilere ya kullanmadıkları eşyalarını ya da büyükbaş hayvanlarını koyarlar.

Kızılbaşların dörtte üçü önceden sünnet olmazlar, genç askerler kışlaya geldiklerinde, yani askerde sünnet edilirler.

Bektaşiler

Bektaşiler Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve özellikle Rumeli'de sayıca fazladırlar. Onlar da **Kızılbaşlar** gibi Ali'ye büyük hayranlık duyarlar. Ali'nin Muhammed'den ayrılamayacağını, onun canından bir can, son peygamber ve son halife olduğunu söylerler. Ali'nin şehit iki oğlu Hasan ve Hüseyin için, Muharrem'in ilk günlerinde yas ve oruç tutarlar. Bununla birlikte Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı yasal halife kabul ederek, Sünnilerle aynı görüşü paylaşırlar. Ancak düzenli olarak beş vakit namaz kılmanın, günlük abdest almanın ve Ramazan orucunu düzenli olarak tutmanın gerekliliğine inanmazlar ve kendilerini şu şekilde ifade ederler: *"Tanrı'ya karşı olan görevlerimizden belli bir saatte, toplu-ca namaz kılarak kurtulamayız. Ona kendimizi tanıtmak için uzun bir zaman boyunca hazırlanmak gerekir. Onun bizim namazımıza ihtiyacı yoktur. Eğer bunları yapıyorsak, yalnızca kendimiz için, ruhumuzu, gönlümüzü güçlendirmek içindir. Önemli olan formaliteler değil, yürek temizliği ve iyi niyettir"* derler.

Bu halleriyle **İslam dininin Protestanları** sayılırlar. Onları Müslüman Ortodokslardan ayıran farklılıklar ne kadar derin görünürse görünsün, bunlar İslam'ın güçlü ve yumuşak birlikteleğini zedelemezler. Peygamberin yeşil pelerini aynı şekilde **Bektaşileri** ve diğer inananları da kapsar.

Mazda'ya yardım eden Avesta'nın ölümsüz Amecha Spenta'larından alınmıştır.

Gerçek hikayede Amecha Spenta 6 tanedir. Ama aralarından bir tanesi sayılmazsa durum açıklanabilir.

İsa'nın yerini tutan **Vohou Mana**, Baba'dan günahların affını isteyen **Şefaatçı**, Tanrı'nın vahyini ulaştıran **Ulak** ve Hıristiyanlık inancındaki üçüncü kişidir. (Verbe)

Şimdilik doğrulanmaz bir hipotez olmakla birlikte bu düşüncenin, **Kızılbaşlar**'ın 5 baş melek fikrinin kaynağı olduğunu sanıyorum.

Kızılbaşlar, diğer 5 yüce varlık dışında **Nusayriler'in 12 Nakibi'ne denk düşen ya da 12 Havariye benzeyen Tanrı'nın 12 bakanını (İmamlar) ve Persler'in Salmanı'nı da kapsayan 40 kişileri de ulu sayarlar.**

Kızılbaşlar israrla Şeytan'ı sevmediklerini, saymadıklarını söylerler. İçlerinden pek çoğu şeytan'ın, bazı çağlarda güçlü Tanrı'ya muhalif, onun yarattıklarına kafa tutan ve Tanrı'nın bütün vahiylerine karşı gelen **"rakip insan"** kılığında ortaya çıktığına inandıklarını bana söyledi.

Böylece Yezid, Ali'ye karşı çıktı ve kıyamet günü kötülüğün simgesi, İsa'nın tekrar hayata dönmesine karşı mücadele edecektir. **Nusayriler**'in de aynı inanca sahip oldukları bilinir.

Önyargılı bir görüşle, **Kızılbaşlar**'ın Maniheist oldukları düşüncesinden dolayı, bu konuda Kızılbaşlarla çok kez konuştuğum halde, bunu ispatlayabilecek bir bilgi alamadım.

Kızılbaş Kürtler'de Ayin

Kızılbaşlar geceleri, özünde kesinlikle Hıristiyan ayinlerinin bozulmuş bir şeklinden başka bir şey olmayan dini bir ayin yaparlar. Bu ayinlere hiç katılmadım ve bu konuda sadece Kızılbaşlar'ın kendi şahitliklerine göre konuşuyorum.

Din adamları, bir müzik enstrümanı eşliğinde Ali'nin, Musa'nın, İsa'nın ve Davut peygamberin onuruna deyişler söylerler. Çok saygı duyulan bu kişinin, Zebur surelerinden Türkçe'ye çevrilmiş parçalar söylediği de bilinir. Bu din adamının Avesta'nın "Barsom"una benzeyen, onu hatırlatan, söğüt ağacından yapılmış bir bastonu vardır. Bu bastonu dualar ederek suya batırır. Böylece kutsanmış olan su, evdekilere dağıtılır. Ayine katılanlar, ayin boyunca, ilk Hıristiyanlar gibi cemaate açık bir biçimde günahlarını söylerler.

Din adamı onlara para cezaları ya da başkaca cezalar verir. Sonra ışıklar söndürülür ve hep birlikte günahlara ağlanır.

Işıklar tekrar yakılır. Din adamı günahlarını bağışlar, sonra küçük ekmek parçalarını ve bir kadeh şarabı (ya da şarap yerine geçen bir başka içeceği) alır, ekmeği batırır, ayine katılıp günah çıkaranlara ve günahları affedilenlere dağıtır.

Suçların affedilmesi talebi, bazan belli bir süre için reddedilebilir de.

Aynı şekilde, herkesin günah çıkarması kabul edilmez, komşuları tarafından haklarında iyi referans verilmeyenler belirli bir dönem ayin dışı bırakılırlar. Bu, gerçek bir afarozdur.

Kızılbaş Kürtler, yukarıda özetlediğim ayin boyunca, günah çıkarma işleminden sonra bir koyun kurban edildiğini ve "lokma" adı verilen bu etin dini önder tara-

Mazda'ya yardım eden Avesta'nın ölümsüz Amecha Spenta'larından alınmıştır.

Gerçek hikayede Amecha Spenta 6 tanedir. Ama aralarından bir tanesi sayılmazsa durum açıklanabilir.

İsa'nın yerini tutan **Vohou Mana**, Baba'dan günahların affını isteyen **Şefaatçi**, Tanrı'nın vahyini ulaştıran **Ulak** ve Hıristiyanlık inancındaki üçüncü kişidir. (Verbe)

Şimdilik doğrulanmaz bir hipotez olmakla birlikte bu düşüncenin, **Kızılbaşlar**'ın 5 baş melek fikrinin kaynağı olduğunu sanıyorum.

Kızılbaşlar, diğer 5 yüce varlık dışında **Nusayriler'in 12 Nakibi'ne denk düşen ya da 12 Havariye benzeyen Tanrı'nın 12 bakanını (İmamlar) ve Persler'in Salmam'nı da kapsayan 40 kişileri de ulu sayarlar.**

Kızılbaşlar israrla Şeytan'ı sevmediklerini, saymadıklarını söylerler. İçlerinden pek çoğu şeytan'ın, bazı çağlarda güçlü Tanrı'ya muhalif, onun yarattıklarına kafa tutan ve Tanrı'nın bütün vahiylerine karşı gelen **"rakip insan"** kılığında ortaya çıktığına inandıklarını bana söyledi.

Böylece Yezid, Ali'ye karşı çıktı ve kıyamet günü kötülüğün simgesi, İsa'nın tekrar hayata dönmesine karşı mücadele edecektir. **Nusayriler**'in de aynı inanca sahip oldukları bilinir.

Önyargılı bir görüşle, **Kızılbaşlar**'ın Maniheist oldukları düşüncesinden dolayı, bu konuda Kızılbaşlarla çok kez konuştuğum halde, bunu ispatlayabilecek bir bilgi alamadım.

Kızılbaş Kürtler'de Ayin

Kızılbaşlar geceleri, özünde kesinlikle Hıristiyan ayinlerinin bozulmuş bir şeklinden başka bir şey olmayan dini bir ayin yaparlar. Bu ayinlere hiç katılmadım ve bu konuda sadece Kızılbaşlar'ın kendi şahitliklerine göre konuşuyorum.

Din adamları, bir müzik enstrümanı eşliğinde Ali'nin, Musa'nın, İsa'nın ve Davut peygamberin onuruna deyişler söylerler. Çok saygı duyulan bu kişinin, Zebur surelerinden Türkçe'ye çevrilmiş parçalar söylediği de bilinir. Bu din adamının Avesta'nın "Barsom"una benzeyen, onu hatırlatan, söğüt ağacından yapılmış bir bastonu vardır. Bu bastonu dualar ederek suya batırır. Böylece kutsanmış olan su, evdekilere dağıtılır. Ayine katılanlar, ayin boyunca, ilk Hıristiyanlar gibi cemaate açık bir biçimde günahlarını söylerler.

Din adamı onlara para cezaları ya da başkaca cezalar verir. Sonra ışıklar söndürülür ve hep birlikte günahlara ağlanır.

Işıklar tekrar yakılır. Din adamı günahlarını bağışlar, sonra küçük ekmek parçalarını ve bir kadeh şarabı (ya da şarap yerine geçen bir başka içeceği) alır, ekmeği batırır, ayine katılıp günah çıkaranlara ve günahları affedilenlere dağıtır.

Suçların affedilmesi talebi, bazan belli bir süre için reddedilebilir de.

Aynı şekilde, herkesin günah çıkarması kabul edilmez, komşuları tarafından haklarında iyi referans verilmeyenler belirli bir dönem ayin dışı bırakılırlar. Bu, gerçek bir afarozdur.

Kızılbaş Kürtler, yukarıda özetlediğim ayin boyunca, günah çıkarma işleminden sonra bir koyun kurban edildiğini ve "lokma" adı verilen bu etin dini önder tarafından ekmek ve şarapla birlikte günahları affedilenlere dağıtıldığını söylerler.

Pek çok Hıristiyan bayramı Kızılbaşlar tarafından takip edilir. Örneğin Paskalya törenlerini Ermeniler'le aynı pazar günü yaparlar ve haftada bir gün oruca hazırlanırlar. **Hızır İlyas** adı verilen **St. Serge** için 9 Şubata gelen günde bir hafta oruç tutarlar.

Boşanmanın kabul edilmemesi de, bu tarikatın Hıristiyan kökenine, kaynağına bir örnektir.

Dini Önderlerin Konumu

Kızılbaşlar'ın din adamları sınıfının organizasyonu da aşağı yukarı Hıristiyanlar'daki gibidir. Onların "dede" (veya pir Y.N.) adını verdikleri, Tanrı ile insan arasında arabuluculuk yapan din adamları vardır. Bunun üstünde piskoposlar (rayberler amaçlanıyor olmalı Y.N.) en üstte de Ali soyundan geldiğine ve yüce bir güçleri olduğuna inanılan iki ataları vardır (Mürşidler amaçlanıyor Y.N.). Onlar Tanrı'nın sözlerinin tercümanıdırlar ve bütün Kızılbaşlar, onların söylediklerine inanmak ve emirlerine uymak zorundadırlar. **Bu bir Hıristiyanlık anlayışıdır ve Müslümanlar'da yoktur.** Bu yüce kişilerden biri **Şeyh Hubyar**'dır.

Sivas'ın 55 km. kuzeyinde, Tokat şehrinin yakınındaki bir tekkede yaşar. Küçük Ali'nin bir gün Hubyar'ın yanına geldiğinde muhaliflerin eline düştüğü ve korlarla dolu fırının içinde 7 gün boyunca yandığı, fırının kapağı açıldığında Ali'nin yaşadığı ve elinde bir gül tuttuğu görüldü.

Şeyh Hubyar Osmanlı hükümeti tarafından Müslüman şeyhi olarak tanındı, kendisine İmparatorluk Fermanı verildi. Ancak daha önce kendisine verilen yıllık devlet yardımı kesildi.

Kızılbaşlar sıkça Hubyar'ın tekkesini ziyarete giderler. Bundan sonra en çok ziyaret edip saygı duydukları tekkeler, Pir Sultan, Yalıncak, Hacı Bektaş ve Sevici'dir. Hacı Bektaş tekkesi, bir başka şekliyle tarikatın Müslüman babasıdır.

Kızılbaşlık'ta Eski İnançların İzleri

Hıristiyanlık'tan, İslam'dan ve Mazdek inancından aldığı alıntılar dışında **Kızılbaş dini**, Küçük Asya'nın "çok tanrılı" dinlerinden de eski ibadet biçimlerini bünyesinde sakladı.

Bu konuda pek çok şey söylenebilir. Ancak **Kızılbaşlar**'ın Hıristiyan ve Müslüman komşularında bulunan "çok tanrılılık" izlerinden yola çıkarak sadece karakteristik izlerden söz edeceğim. Bir takım **yüksek ağaçlara olan dini saygı** gibi. Bu ağaçları kesmek, budamak demek, en büyük kötülükleri üstüne çekmek

demektir. Bu ağaçların dallarına renkli kumaşlar, bezler asılır, altlarında tavuk ya da koyunlar kurban edilir.

Kızılbaşlar güneşi, ayı ve nehir kaynaklarını da kutsarlar. Bu son iki dini kült, antik tanrıça Anahita'yı, dölleyici suyun ve ayın kişiliğinde Artemis ve Afrodit'i, Astarte ve Tanit'i hatırlatır. Sanıyorum ki Kızılbaşlar'ın dinini daha iyi tanımaya başladığımızda; iki Comana tapınağının şahitlik ettiği gibi, Asya'nın bu kısmında eskiden büyük yer tutan bu dinle ilgili olarak çok önemli kalıntılar bulunacaktır.

Herkes **Kızılbaşlar**'ı gece yaptıkları ayinlerden dolayı sözbirliği etmişcesine suçlar. Ancak ben bu konuda iddiaları ispatlayıcı bir şey göremedim.

Tokat Mutasarrıfı Bekir Paşa, bir gün bana birkaç **Kızılbaş**'ı getirttiğini ve onların da ortada dolaşan bu söylentileri doğrulayan itiraflarda bulunduklarını söyledi. Ben kendisine, "Bu kişiler dayaktan korktukları için böyle söylemesinler?" diye sorduğumda, güldü ve birşey söylemedi. Ben de bu garip tutum karşısında şaşırıp kaldım.

Sonuç

Özet olarak bu tarifden anlaşılacağı üzere **Kızılbaşlık, esas olarak Hıristiyanlığa Ali sembolünü, Ali efsanesini getiren, Nusayriliğe pek çok yönüyle benzeyen bir Hıristiyan tarikatıdır.** Zaten kendileri de kendilerini Hıristiyanlığa bağlayan benzerliklerin farkındadırlar.

Hıristiyanlar'a, benim de kişisel olarak hissettiğim bir güven ve sevgi duyarlar. Beni her zaman içtenlik ve misafirseverlikle karşıladılar.

Kadınları Ermeniler'in yanında yüzlerini örtmezler ve onlarla evlenebilirler. Kars yakınında iki ya da üç köyleri vardır. Bu köyler savaştan sonra Rusya'ya bağlanmıştır. Bu köylerde yaşayanlar Rus yetkililerine, nüfus kayıtlarında "yarı Hıristiyan" ibaresiyle yazılmak istediklerini belirtmişlerdir. Ancak bu ifade tümüyle resmen kabul edilmedi. **Kızılbaşlar Müslümanlar'dan nefret ederler ve onları "Şeytan'ın askerleri" diye adlandırırlar.** Müslümanlar'la alış-verişi, onlarla aynı yerde oturmayı kirlenme olarak görürler; askerden dönenleri kendi dini ayinlerine tekrar katılabilmeleri için temizliğe tabi tutarlar.

Kızılbaşlar'ın toplam nüfusu 1 milyondan fazladır. Batı'daki bütün Kürtler bu tarikata mensupturlar. Yani **Dersim**'in hepsi, **Malatya Sancağı**'nın pek çok yeri (Mamuretü'l-Aziz Vilayeti), **Tercan** kazası, Erzurum'un **Kığı** kazası, **Zara** ve **Sivas** vilayeti çevresinde pek çok kaza. **Bitlis** vilayetinde, **Varto**'da 2 binden fazla Kızılbaş'a rastlanır. Türkler'in pek çoğu ya da kendilerine Türk diyen **Mamuretül-Aziz** (Elazığ Y.N.) vilayetindekilerin pek çoğu Kızılbaş'tır. Bu Türkler'in pek çoğu **Erzurum** vilayetinin kazası olan **Bayburt'ta, Sivas'ta, Divriği, Kangal, Yıldızeli, Hafik, Zile, Mecidözü, (Gümüş Y.N.) Hacıköy**'de yaşarlar. Hesaplarıma göre bu son vilayette toplam 365 bin Kızılbaş var. **Erzurum**'da 107 bin, **Mamuretül-Aziz**'de ise 300 bin. Yine Kızılbaşlar'ın **Samsun** çevresinde, **Ankara** çevresinde yaygın olduklarını biliyorum.

Bu araştırmanın daha çok eksiklikleri olduğunu biliyorum. Ancak yine de

bu **ilginç tarikat** üzerine ana hatlarıyla bilgi vermesi açısından yararlı olacağını düşünüyorum. Umarım bu çalışmam, bu konuda, gelecekte yapılacak çalışmaları kolaylaştırır. (3)

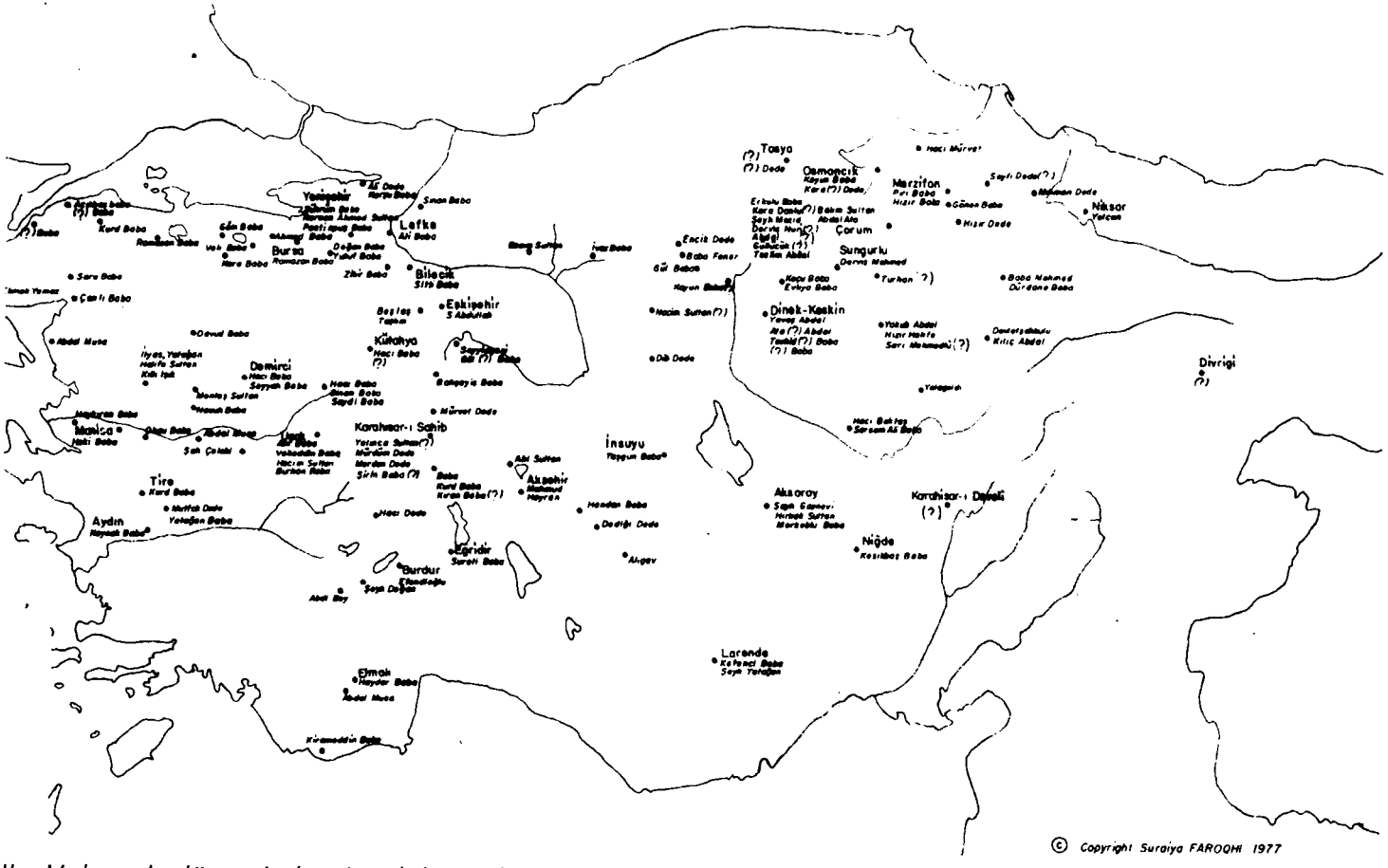
(1) **Kızılbaşlar** bana kendilerine ait bir kitapları olduğunu söylediler. Ancak bu kitabın ne adını duydum ne de kendisini gördüm.

(2) Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın **"Baba, Oğul ve Ruh"** olarak anılması gibi; Alevilik'te de bu üçleme (üçte-birlik) **"Allah-Muhammed-Ali"** biçiminde yapılır. (M.B.)

(3) Ara başlıkları ben ekledim. (M.B.)

*Kaynak: M. F. Grenard; **"Une secte religieuse d'Asie Mineure: Les Kyzlbachs"**, Journal Asietique 10 seri, 3 (1904).*

Fransızcadan çeviren: **Devrim Bayrak**

II. Mahmud döneminde Anadolu Bektaşi Tekkeleri. [Kaynak-S. Faroqhi: Der Bektaschi-Orden in Anatolien, Viyana, 1981.]

I-O) ALEVİLER YA DA ALİ'Yİ İLAHLAŞTIRANLAR (*)
(1909)

Stephen Van Rensselaer Trowbridge

İslam dininden büyük ölçüde farklılık gösteren ve Muhammed'in damadı Ali'nin kişiliği ve öğretisi etrafında yoğunlaşmakta olan yeni bir din, Türk imparatorluğunun belli bölgelerinde giderek önem kazanmaktadır. Bu inanca bağlı olanlar, gerek kendileri tarafından, gerekse Müslümanlar tarafından Alevi olarak nitelendirilirler. Daha çok olumsuz anlamda kullanılan ve kırmızı kafalı anlamına gelen Kızılbaş tabirinin kökeninin ise Siffin Savaşı'na dayandığı söylenmektedir. Ali şöyle demiş: "Başınıza kırmızı başlık geçirin ki savaşın karmaşasında yanlışlıkla kendi arkadaşlarınızı öldürmeyesiniz." İran'da bu inanç topluluğuna verilen ad Ali-İlahiler'dir ve genel olarak Müslümanlığın bir mezhebine bağlı bir topluluk olarak kabul edilirler.

Bu çalışmamızın konusu ise bu inancın özünü, Doğulu bir dinin izin verdiği ölçüde gerçeğe uygun olarak irdelemek ve Aleviliğin İslam ve Hıristiyan dinleri ile olan yakınlığını açığa çıkarmaktır. Bu çalışmada verilen bilgiler, bu sorunları çok iyi bilen, tanınmış bir Alevi büyüğü ile yapılan bir dizi konuşmadan sonra derlenmiştir. Bu görüşmeler sonucunda elde ettiğimiz bilgilerin doğruluğunu sınamak için, bu bilgileri başka Aleviler'e anlattık ve bilgilerin çoğunun örtüştüğünü gördük. Alevilerin çoğu bu konularda konuşmaktan çekinmektedir. Bu nedenle, bizi tanıdıktan ve güven duymaya başladıktan sonra, bu tür sohbetler mümkün olmuştur. Bununla birlikte Alevi toplumuna ilişkin tahminler büyük ölçüde engin tecrübeye sahip olan Hıristiyan bir doktorun yaptığı tesbitler ile örtüşmektedir. Bu inanç topluluğu, Ali hayatta iken oluşmaya başlamış, ancak pek bir varlık gösterememiş, dini esasları da hep saklı tutulmuştur. Zaten bu inancın özünü anlatan ve inananlar arasında elden ele dolaşan basılı bir kitap da bulunmamaktadır.

Bu nedenle önce Ali'nin kişiliğini ve misyonunu inceleyelim. Ali ile ilgili olarak insanları dört grupta toplayabiliriz. Birinci gruptaki insanlar, Ali'nin en zalim hükümdarlardan biri olduğuna inanırlar. Bu grup insanlar daha çok bu yörede yaşayan Yahudiler'dir ve Ali'yi lanetlerler. Müslümanlar Şeytan'ı nasıl görüyorlarsa onlar da Ali'yi öyle görür.

İkinci grup ise, Ali'yi dördüncü halife olarak kabul eden katı Müslümanlar, ya da Ehl-i Sünnet'tir. Onlar, Ali'nin insanlar arasında en bilge ve erdem sahibi bir kişi olduğunu söylerler. Üçüncü gruba ise Şiiler dahildir. Şiiler, Ali'nin anlatılan binlerce kerametin sahibi ve Peygamberin halefi olduğuna inanırlar. Aleviler ise dördüncü grubu oluşturuyor. Alevilere göre Ali, tüm peygamberlerde var olan yüce ruhtur, hatta tanrının insan şeklindeki tecessümüdür.

"Aleviler kefarete inanır mı?"

"Ali'nin şefaatı anlamında, evet."

"Yani İsa yolu ile değil mi?"

"Evet yine o şekilde, çünkü Ali, İsa ile özdeştir."

"Hasan ile Hüseyin şehit midir?

"Şiiler bu şehitler ile özellikle de Hüseyin'in şehit düşmesi ile kefaretin ödenmiş olduğunu ümit etmektedirler. Ancak Aleviler bunun doğrudan Ali'nin yaşamı vasıtasıyla olduğuna inanırlar. Daha doğrusu Ali'nin yaşamı, ölümü ya da şehadetinden çok kişiliği, ruhu sayesinde kefaretin ödendiğine inanırlar. Bunun dışında ayrıca da şehit olmuştur. Ali'nin uğruna öldüğü bir inancı ve büyük umudu vardı. Ali kendisi için birşey istemedi, O Tanrısının kutsal tecessümü idi."

"Ali'nin hayatına ilişkin yazılı bir metin var mı?"

"Çok değerli olan el yazmalarımız var, bunlar mücevherlerden daha değerlidir, satılmaz ve Alevilerin dışında kimseye verilmez."

Peki, bunları nasıl elde edebiliriz?"

"Ancak Aleviliği kabul ederek. Aşağı yukarı onbeş değişik kitabımız var, hepsi de el yazması. Birinci grup kitaplar Ali'nin öğretisini anlatır ve tamamen Ali'nin kendi sözlerini içerir. İkinci grup kitaplarda ise Ali'nin müritleri arasındaki yaşamı anlatılmaktadır. Üçüncü grup kitaplar ise Ali'yi sevenler tarafından yazılan övgüleri konu almaktadır. Bu kitaplar her müride verilmez. Bu kitaplara ancak dinimizin hikmetini çok iyi bilen arifler ulaşabilir. Bunun dışında halka açılması ve basılması yasaktır. Ali'nin, Müslümanın tanımına ilişkin sözlerini dikkate alırsanız, onun yeni bir inanç sistemi getirdiğini anlarsınız: `Müslüman eline ve diline güvenilen kişidir" (1)

Bu inanç türü, İslam'ın doğuşundan 30 yıl sonra, Ali ile başlamıştır. Hakkını alabilmek için sürekli savaşmıştır. Ali halk arasından en nitelikli ve uygun adamlarını seçip bir özel konsey (Special Council) kurmuştur. Daha sonra onun yolunu izleyen kişilerden oluşan Genel Konsey'i kurmuştur (General Council). Aleviler arasında **Nesuriler** diye bilinen bir grup vardır. Bunlar daha çok İran'da yaşar, ancak Antakya'nın bir çok köyünde de onlara rastlamak da mümkündür.

Ali'nin müritlerinden biri olan Nuseir, "Ali, Tanrı sensin" demiştir. Ali de Nuseir'in bu beyanına karşı gelmemiştir.

Tarih süreci içinde bu inancın yayılmasına üç kişi büyük ölçüde yardım etmiştir. Bunlardan birisi, kökeni Ali'nin sülalesine kadar uzanan Veli-Ullah Seyid Celaleddin'dir. 660 (MS 1259-60) yılında doğmuş olan Celaleddin yaşamı boyunca birçok Magi'yi ve Şii'yi bu inanca çevirmiştir. Seyid Celaleddin ayrıca bugün hala etkinliklerini sürdüren Celali Dervişleri tarikatının kurucusudur.

Hacı Bektaş-ı Veli ise 730'da (M.S. 1329-30), Nişabur'da İmam Rıza'nın oğlu olarak doğmuştur ve doğrudan Ali'nin soyundandır. Osmanlı topraklarına ayak bastığında, aynı zamanda Alevi inancını ilk kez Anadolu'ya getirmiş oldu. Yaşamı boyunca beşyüz kadar kişiyi bu inanca çeviren Hacı Bektaş-ı Veli, ölümünden önce de Ankara yakınlarında Bektaşi tarikatını kurmuştur. Bu tarikata üye kişiler, ülkeyi dolaşıp bu öğretiyi yaymaya çalışıyorlar. Tarikatın belli başlı kuralı ise bekar kalmalarıdır. Bu inanca katkısı olan üçüncü tarihi kişi ise ne bir

düşünür ne de vaizdir; ancak bir kraldır. Bu kral Alevi olarak ilk kez Pers tahtına oturan Şah Sefi Sultan'dır (Safevi). Afgan saldırılarında acımasız eziyetlere maruz kalan Aleviler Şah'ın döneminde altın çağını yaşamışlardır. Ondan sonra dört Alevi Şah tahta geçmiştir, bunlardan bir tanesi Şah Abbas'tır. Abbas'dan sonra ise Sünniler ve Şiiler tahta geçmiştir. Şah Sefi Sultan, Ali'nin tanınması ve ayaklar altına alınan davanın düzeltilmesi için dört bir yana tellal göndermiştir. Bunda da bir hayli başarılı olmuş ve Ali'nin adına ün kazanmıştır. Şah, hükümdar olarak da tüm hükümdarlık dönemi boyunca adil ve asil bir şah olmuştur.

Bu dönem coğrafi merkezi İran'da bulunan Kirmanşah vilayetindeki Kirind (Kerend) kasabasındadır. Ali'nin soyundan gelen dört kişi bugün halen Kirind'de yaşamaktadır, adları ise Seyid Berake, Seyid Rüstem, Seyid Esat Ullah, Seyid Farraj Ullah'dır. Seyid ismi sadece Ali'nin soyundan gelenlere verilen bir isimdir. Seyidler tüm Anadolu'ya ve Kuzey Suriye'ye temsilciler gönderip müridlerinin aydınlanmasını sağlar, manevi açıdan destek sağlamaya çalışırlardı. Bu tür toplantıların tümü gizli yapılır ve çok güvendikleri insanların dışında toplantılara yabancı alınmazdı.

Arabistan ve Mısır'da bu inanç türü pek ilerleme gösteremedi. Ancak İran ve Mezopotamya'da iki ile üç milyon arasında Alevi bulunmaktadır. Sadece Halep'de 50 bine yakın Alevi vardır, ancak Halep'in güneyinde hemen hemen hiç Alevi bulunmaz. Adana, Diyarbakır, İzmir, Selanik ve Kayseri'de de onbinlerce Alevi vardır. Ali'nin soyundan olanların yaşadığı Hacı Bektaş ilçesi yine önemli bir konumdadır. Konstantinopel ise merkez değildir, ancak Makedonya'da halkın büyük bir kısmı Alevi olmuştur. Antep şehrinde de takriben beş yüz hane Alevi'dir, ayrıca bireysel olarak da iki bine yakın Alevi bulunmaktadır. Antakya'da ise Nusayri köylerinin dışında pek Alevi yoktur. Maraş'ın köyleri ve Elbistan merkezi ve köyleri ise neredeyse tamamıyla Alevi; Suruj (Suruç?) ovasında yaşayanlar ise Sünnidir. Antep'in köylerinin çoğu da örneğin Burç ve Kızılhısar gibi, Sünnidir. Koçdam da (Kuchdam) daha çok Sünnidir, ancak, Sazgun'dan sonra, güneye doğru, Karar'da (Khrar) odaklaşan köylerin çoğu Alevidir. Kilis'te yaşayanlar ise genelde Araptır ve yabancılara pek sıcak davranmazlar. Ancak çadırlarda yaşayan halk Alevidir. Birecik'te ise Türklerden en az yüz elli kişi Alevidir, ancak Urfa merkezi ve köylerinde sayılıdırlar; Halep'te çok az, Antakya'da ise belki ikiyüz hane Alevidir. Alevilerin en yoğun bulunduğu bölge ise Erzincan'a bağlı Dersim'dir. Bu bölgenin genişliği ise at üstünde onbeş günde alınabilecek bir mesafedir.

İnancın Temel Öğretisi

Dünyada sadece bir hakikat vardır. Bu hakikat çok büyük bir güce sahiptir. Bu güçten daha büyük bir güç yoktur. Bu gücün kendisi herhangi bir kişiye bağlı değildir. Var olan her şey ışığını ve gücünü bu hakikatten alır. Bu güç "istediğini yapar, istediği gibi yargılar."

Bu güce hiç kimse karşı gelemez, onu alt edemez. Zaman süreci içinde ise bu güç o dönem için gerekli olan buyruk ve emirleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin Musa'nın zamanında, insanlarca gerek duyulan sözler, Musa vasıtasıyla Ali tarafından söylenmiştir.

"O zaman siz Ali'nin daha önce yaşadığına inanıyorsunuz?"

"Evet, tabii ki."

"O zaman Yuhanna'nın İncil'in birinci bölümünde İsa'nın daha önce yaşadığına ilişkin sözlerini biliyorsunuzdur?"

Evet, arada bir benzerliğin olduğunu biliyoruz. Dünya kurulduğundan bu yana, insanları hakikate çağıran birçok peygamber gelmiş geçmiştir. Hepsinin ismi, cismi farklıdır. Ancak hepsine de bu görevi Ali vermiştir. Cisimleri kendilerine hastır, ancak düşünce olarak Ali'dirler. Kumandan tekdir; görevlilerin derecesi ne kadar farklı olursa olsun anlamları ve görevleri tekdir. Tüm peygamberler, tek olan aynı hakikate davet ettikleri için, temelde birbirlerinden ayrı tutulamazlar. Adem'in devrinden Muhammed'in devrine değin tüm peygamberler isimleri farklı olsa da aynıdır, tekdir. Gelen her peygamber, yeni bir yöntemle yeni bir ders anlatır ve her peygamber bir öncekinden daha üstün durumdadır. Ali daha önce de var olduğundan, şimdi de vardır ve halkına malumdur. Ona inanmıyanlar için ise gizlidir, saklıdır (mastur)."

"Peki kendi halkına ne şekilde malumdur?"

"Gerek mevcudiyeti, gerekse vasıtası açısından Kutsal Ruhun etkisi ile."

"Aleviler Kutsal Ruhun kişisel etkisine inanırlar mı?"

"Evet, ancak bunun serbestce ve ayrıntılı olarak tartışılması gerek. Kutsal Ruh sorusunu yanıtlayabilseydik, başka sorunlar kendiliğinden çözülürdü."

Hoca Kutsal Ruh konusundaki inancını şu şekilde aktardı: "Kutsal Ruh odaya giren ışık gibidir, güneşin kendisini göremezsiniz. Gördüğünüz o ışığın güneşin kendisi olduğunu söyleyemezsiniz, bu sadece güneşin bir sonucudur."

Önemli Şahsiyetlerin Daha Önce de Yaşadıkları (Pe-existence) Ve Varlıklarını Sürdürdükleri Konusu

"İlk ışığın (First Point) ortaya çıktığı her an biz de bir çember gibi etrafını sardık." İsa'nın gerçek hizmetkarları Musa'nın çağrısına uyanlar ile aynıdır. İsa, Mesih Fariz'lere serzenişte bulunmuştur, çünkü onlar Musa'ya karşı gelmişlerdi. Bu serzeniş ile İsa, onların Musa zamanında da var olduklarını ve Musa'ya karşı geldiklerini kastetmiştir. Bu bağlamda sadece Alevilerin kullandığı bir terim vardır: Fiilen geri dönüş (rajat fiili)

Sen eğer Paul'un yaşadıklarını yaşarsan, ismin farklı olsa bile aldırma; Paul'dan başkası değilsin. Sen onun yaşamını sürdürüyorsun. O halde yüzlerce Paul mevcut. Paul çoğalmış. Bir çok tinsel (manevi) çocukları var.

Onesimus'un Philemon'a yazdığı mektuptaki sözleri "meydana gelmesine vesile olduğum oğlum Onesimus için sana yakarıyorum" konusunda Paul'un söylediklerine kulak verelim:

"Sen başkalarının başlattığı davaları tamamlıyorsun. Dava hiç bir zaman ölmez. O halde insan ölmez. Senin özün kemik ve etten değil, ölümsüz olan iyi davranışlarından ibarettir."

Ölümsüzlüğe İlişkin

Bu dünya beraberinde başka bir dünya getirir. Bu dünya öbür dünyanın yanında okyanusda bir damla gibidir.. Bu dünyada yaptığınız tüm iyilikler, bu dünya için değil öbür dünya içindir. İşte burada ekiyorsunuz, orada da biçiyorsunuz. İnsan için ölüm acı kaynağı değildir. Sadece başka bir yaşam biçimidir. Cennet belli bir yer değildir. Ancak inananların yaşadığı her yer cennettir, yeryüzünde olsa bile. Tanrı tanımazların yaşadığı her yer ise, ister bu dünyada olsun ister başka yerde, cehennemdir. Peki bu dünyada yapılan iyilikler ne anlama gelir? Nasıl ki annesinin karnında olan bir bebek gözün, kulağın ve ağzın nasıl kullanıldığının bilincinde olmadan gelişiyor ise yaptığımız iyiliklerin anlamının bilincine de daha sonra varacağız.

Tanrının tezahürü (Manifestation)

Müslümanlar Allahı, ondaki insana özgü tüm özellikleri inkar ederek, olumsuz sıfatlar ile tanımlarlar. Aleviler ise Tanrıya olumlu sıfatlar atfeder ve tecessüm öğretisine göre tanım yaparlar. Tanrı hakimiyeti ile vardır. Bunun için ise bir beden gerekmektedir (Jasad). Yeryüzü hiç bir zaman Tanrıdan yoksun olmadı. O halde Tanrı her zaman mevcuttur ve mecazi anlamda değil, gerçek anlamda her zaman var olacaktır. Her Alevi, Ali'nin tecessümünü görmüştür, onunla yaşamın "yanıtlanması güç" konular konusunda mülakat yapmıştır, ona dokunmuştur, görmüştür ve herşeyi ile Ali'nin var olduğunu idrak etmiştir. Bu tezahürün nedeni ise tüm insanların Tanrı hakikatına ermelerini sağlamaktadır.

"Peki, Tanrının timsali (Ali) ile bu tür mülakatları yapabilmenin şartı nedir?"

"Bu şart çok ağırdır ve çok uzun bir yol gerektirir. Kişi düzenli bir şekilde hizmet verir ve esaslar öğrenir. Bunun için sekiz dokuz yıllık bir süre gerekir. Bu süreden sonra kişi kendini hazır hissederse Dersim Dedesi ve dolayısıyla tüm Aleviler tarafından üye kabul edilir. Bu çıraklık döneminde Ali ile doğrudan temasa geçemez, onu göremez ve ondan bir şeyler öğrenemez."

"İnanan istediği zaman Ali'yi görebilir mi?"

"Hayır, bu kendi isteğine değil, Ali'nin isteğine bağlıdır ancak. Yer ve zaman önceden belli değildir. Bu tecrübe çok hassas ve kontrollüdür. Bir transa geçme olayı sözkonusu değildir. Bu durum inanan yanlızken ya da başka müridler ile birlikteyken meydana gelir; ancak yabancıların yanında hiçbir zaman görülmez. Hiçbir Alevi böyle bir görüntüye neden olamaz, ancak Ali istediği zaman meydana getirilebilir."

"Bu konuyu bana biraz daha anlat."

"Bundan fazlasını anlatırsam beni döverler"

"Gizli Mehdi öğretisi ile bu öğreti arasındaki fark nedir?"

"İnancımıza göre Mehdi, Muhammed ve Mesih'in ismi ve cismi farklı olsa da ışık ve hakikat açısından birdirler."

Bireysel Ve Toplu İbadet

Aleviler arasında ibadet bireysel ve toplu ibadetten oluşur. İbadet şekilsel değildir ve belli zamana ve yere bağlı değildir, abdest almayı da gerektirmez.

"Peki, Kuran'a göre tüm müminler ibadet öncesi ellerini, dirseklerine kadar kollarını, ayaklarını yıkamak zorunda değil mi?"

"Evet, bütün Aleviler de bunun bilincindedir, ancak bu onlar için bağlayıcı değildir. Bizim ibadetimiz içten gelir; şefaata dayanır ve belli törenimiz, formülümüz yoktur."

"İbadetinizde kutsal kitapların okunması da yer alır mı?"

"İbrahim, Musa, Davut, İsa ve Muhammed'in beş kutsal kitabını tanıyoruz ve okuyoruz. Ancak onlar bizim için bağlayıcı değil. Öğretimiz Alevi'den Alevi'ye, babadan oğula aktarılır."

"Günah çıkarmaya inanır mısınız?"

"Yüce Allah için."

"Kurban keser misiniz?"

Bütün sunni Müslümanların kurban kesmek zorunda olduğu tarzda değil. Ancak, hayatımızda bir kez, dede bize geldiğinde kurban keseriz. Pirler ve dedeler bizim saygıdeğer hocalarımızdır. Kurbanlık koyunun boğazı pir tarafından kesilir."

"Bu kurbanın anlamı nedir?"

Birincisi İbrahim, oğlu İsmail'i kurban etmek isterken Allah'ın bir koçu indirmesini anımsamak için, ikinci nedeni ise yoksullara kurban eti dağıtıp, doyurulmasıdır."

"Özveriden ne anlarsınız?"

"Düşünün ki bir kasabada dörtyüz Aleviyiz. İçimizde herkes diğeri için gerekirse ölümüne özveride bulunur, inancı için yine aynı şeyi yapar. Bir zamanlar inancı için kendini feda etmiş olan yüzlerce insan var."

"Cami, kilise gibi toplu ibadetlerinizi yaptığınız yerleriniz var mı?"

"Hayır, belli bir ibadet yerimiz yok, ancak toplu ibadetlerimizde birimizin evinde toplanırız. Tanrı tapınaktan daha önemlidir. O, insanın yüreğinde yaşar. Taşa, toprağa para harcamaktansa bu parayı muhtaç olan insanlara harcamak daha hayırlıdır. Ayrıca Kirind Dedesi tarafından uygun görülenlerin katıldığı cem törenlerimiz vardır."

Lideriniz ve hocalarınız kimdir?"

"Hocalarımızın dini fonksiyonu yoktur. Onlar sadece okullarda hocadır. Dini hizmeti ise Kirind'ten tüm ülkeye yolculuk eden dedeler ile yerel dedeler verir."

"Ne şekilde hizmet verirler?"

"Ali için cemler düzenler, Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran'dan bölümler okur, dualar eder, Tanrı sevgisi, kardeşlik konularında sohbet ederiz. Eski İbranilerde olduğu gibi toplu adaklarımız yoktur, ancak bireysel adakları herkes yerine getirir. On gün süren Muharrem orucumuz vardır. Bu oruç esnasında üç günde bir çok hafif yemek yenir; eğer bu mümkün olmazsa yirmidört saatte bir, bu da mümkün olmazsa oniki saatte bir yemek yenir. Orucun amacı tefekkür etmek ve arınmaktır."

Sosyal Şartlar

"Evlilik konusunda Sünnilerden farklılık gösteriyor musunuz?"

"Ali'nin öğretisinde, çok evlilik konusunda bir buyruk bulunmamaktadır. Geleneklerimize göre bir kadın ile evleniriz. Ancak karımız akıl hastası olursa ya da artık ev işlerini yerine getiremiyorsa ikinci bir eş alabiliriz. Ancak ikiden fazla olmaz. Biz köle tutmayız ve bu haksız uygulamanın bir gün yeryüzünden silineceğine inanırız."

"İslam'da çok eşliliğin bir gün sona ereceğine inanıyor musunuz?"

"Bunun için yeni bir Muhammed gerekli."

"Alevilerde kadının konumu nedir?"

"Ruhsal ve sevgi açısından kadın ile erkek arasında fark yoktur. Bu anlamda iki cins de eşittir. Zeka ve idareciliğe gelince, kim daha iyi ise idereyi o alır. Örneğin, tembel, beceriksiz bir adam, çalışkan, asil bir kadın ile evlenirse idare kadında olur, dünyayı bile yönetebilir. Aleviler köle almazlar. Bu onlara göre yanlış kabul edilir. Ancak savaşlarda esir alınanlar köle olarak kullanılabilir, bu da günümüzde pek görülmez. Biz kızların okutulması gerektiğine inanırız. Karılarımıza örtünme konusunda emir verme hakkına sahip değiliz. Bu tamamen kadınlara kalmış bir şey. Ancak, bu ülke şartlarına bakarsak, onlar da diğer kadınlar gibi örtünmektedir."

"Sünnilerin öğrettiği anlamda cennete inanır mısınız?"

"Hayır."

"Bu her türlü zevklerin hüküm sürdüğü bir cennet midir ve bugün hala cemaate huriler vaad eder mi?"

Evet, camideki imamlar utanmadan bu tür cennet sözü verirler."

"Sizi soyan ve aldatanlara ne tür ceza uygularsınız?"

"Bundan mümkün olduğunca sakın, ancak gerektiğinde düşman tarafından ezilmektense karşılık ver."

"İnancınız konusunda sorguya çekilirseniz ne yanıt verirsiniz?"

"Eğer bu sorgulama aklıselim bir topluluk ya da bir vali eşliğinde yapılırsa, inancını açıkla. Ancak bu sorgulama cahil bir topluluk ya da amacı alay etmek,

aşağılamak olan küçük bir topluluk tarafından yapılırsa inancını inkar edebilirsin, çünkü bu beyanın kabul ve saygı görmez."

"O zaman peygamberin bazı geleneklerinde de değinildiği gibi yalan söylemek doğru mudur?"

"Bu gelenek, başka birçok gelenek gibi yanlıştır. Bir baba oğluna onbin tane gelenek öğretir, oğlu da sonsuz sabrı ile tüm bunları aklında tutarsa babası şöyle der: `Bunlar şimdi geçerli değil, bunların dışında herhangi birşeye inanabilirsin!' Ancak cahil ve alaycı kimselere Alevi olduğunuzu saklamak yalancılık değildir."

"Aleviler dini nedenlerden ötürü zulmederler mi?"

"İnancımızda kölelik yoktur. Ben istersem Magi ya da Hıristiyan olabilirim. Bu çok doğal. Biz İslam'ı terk ettik. Neden özgür olmayalım?"

"Yetimlere, hastalara ve yoksullara nasıl bakarsınız?"

"Kendi evlerimizde bakarız."

"Cihada ya da başka bir savaşa inanır mısınız?"

"Kafirlere karşı yüreğimizde sürdürdüğümüz içsel savaşa inanırız. Ali der ki: `Sizin için benim buyruklarımı yerine getirirken ölmek, başka birisine benim buyruklarımı zorla kabul ettiririrken öldürmekten daha hayırlıdır.' Savaşa ancak kendimizi savunmak adına inanırız. Bununla birlikte tokat yediğimizde öbür yanağımızı da çevirmektense kendimizi savunmak için karşılık veririz."

Şiiler, Babiler ve Bahailerle Olan İlişkiler

"Aleviler ve Şiiler arasında şu temel farklılık vardır. Şiiler Ali'yi Muhammed'in vekili sayarlar. Başka bir halife tanımazlar. Ali haleftir, görevi sürdürendir.

Alevi ise Ali'yi Tanrı'nın insan cisminde zuhuru olarak kabul eder. Şu anlamda Şiiler ile Aleviler hemfikirdir: Türkiye'deki Sultan'ın halifeliğini kabul etmiyorlar; ayrıca Şeyhulislam'ı, ulamayı ve hocaları da kabul etmiyorlar. Bunun dışında Babi ve Bahailer ile bir ilgimiz yoktur. Hiçbir Alevi, Mirza Muhammed Ali ya da Bahai Ullah'ın yolunu seçmemiştir. Hiçbir şekilde bu adamların düşüncelerini paylaşmıyorlar, `Gizli İmam' düşüncesini taşımıyorlar."

Alevilerin İsa Mesih ve Yeni Ahit İle İlişkisi

"Aleviler İsa'nın yeniden doğuşuna inanırlar mı?"

"İnanırlar ama daha farklı. Bize göre yeniden doğan tek varlık İsa değildir. Ayrıca tam olarak Tanrının varlığını gösterememiştir. İsa tanrısal özelliklere sahipti, ancak insanlar değerini anlayamamıştır, hala da anlamamaktadır. Tanrı'nın oğlunun ya da Tanrı'nın kendisinin insan yaşamına Nazareth'li İsa olarak döndüğü ve Filistin'de kutsal yaşamını sürmüş olduğu anlamda tecessümüne inanıyoruz. Çoğu zaman İsa'dan insanoğlunun oğlu; bazen de Tanrı'nın oğlu olarak söz ederiz."

"İsa'nın çarmıha gerildiğine ve öldüğüne inanıyor musunuz?"

"Hayır. İsa ölümsüz bir ruh olduğu için öldürülemez."

"Ama bedeni?"

"Evet, ama beden onun kişiliğini taşımıyordu. İsa diğer peygamberlerden daha çok zulüm görmüş, aşağılanmıştır. Tanrı fedakarlığı sever, bu nedenle İsa'nın insanlar için kendini feda etmiş olması, O'nun Tanrı nezdinde diğer peygamberlerden daha önemli sayılmasına neden olmuştur. İsa kendinden önce gelen tüm peygamberlerden daha ayrıcalıklı bir konumdadır, çünkü diğerleri onun söylediği sözleri söylememiştir. Ancak Tanrı namına hepsi de bir şekilde acı çekmiştir, örneğin Hud, Salih ve Nuh."

"İsa'nın dirildiğine inanıyor musunuz?"

"Bu bizim için güç bir sorudur. Bedenden ayrılan ruh tekrar beden ile birleşmez. Bu nedenle anlayamadığımız birşeye inanmak zorunda hissetmiyoruz kendimizi; ancak dirilmesini tamamen de inkar etmiyoruz."

"Yeni Ahid'in Tanrı tarafından indirildiğine inanıyor musunuz?"

"Evet."

"Kuran gibi mi?"

"Biz beş kitabın da kutsallığına inanıyoruz. Bunlar Şuhuf (İbrahim'e malum olmuştur ve bugün Mezopotamya'da bulunmaktadır), Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran'dır. Eyüp, Samuel, İsaiah, Jeramiah ve diğerlerinin kitapları ise daha düşük değerdedir."

"Daha önceki vahiylerin geçersiz olduğunu mu düşünüyorsunuz?"

"Esaslar açısından hayır, dalları budakları acısından ise evet."

"Hıristiyanlığın geleceğini nasıl görüyorsunuz? Devam edip sonunda Alevi olacak mı?"

"Bu iki inanç adalet konusunda birleşecek, herbiri belli konularda taviz verecek."

"Peki Sünniler?"

Onlar çok geride!. Onların işi gerçekten zor. Onlar böyle bir birleşmenin çok uzağındalar."

"Peki, İsa'nın `sadece bir sürü ve bir çoban olacak' sözünden ne anlarsınız?"

"Bu sözler uygarlığın özüdür. Tanrının tek isteği birleşmemizdir. Dünya henüz çocukluk çağındadır ve kendini kontrol edemez. Dünya henüz Tanrı'nın buyruğunu kavrayamamaktadır."

İslam'ın Şartlarının Yerine Getirilmesi Konusu

"Alevilere göre hac görevi bağlayıcı mıdır?"

"Hayır, değil."

"Peki kendilerini zekat vermek için zorunlu hissederler mi?"

"Hayır."

"Namaz kılar mısınız?"

"Hayır."

"Peki Ramazan'da oruç tutar mısınız?"

"Hayır."

"Kelime-i Şehadet imanın şartı mıdır?"

"Hayır."

"Şiiler İslam'ın bu beş şartına uymuyorlar mıydı?"

"Evet, bazı değişiklikler ile uyuyorlar."

Muhammed'in Yaşamına İlişkin

"Siyer-en Nebi kitabı gibi kitapların Muhammed'in öz yaşam öyküsünü yansıttığına inanıyor musunuz?"

"Hayır, peygamber yaşamı ve peygamberliği konusunda kendi kaynaklarımız vardır. Biz, Muhammed'e beş büyük peygamberin sonuncusu olarak bakar ve inanırız. Biz ona şefaatçı, Tanrı ile bizim aramızda arabulucu olarak bakarız. diğer peygamberlere de aynı şekilde bakarız. Ancak asıl erdem ve hak Tanrı'dadır."

"Muhammed son peygamber mi?"

"Peygamberlerin mühürü olduğu anlamında evet."

"Ali'yi tayin eden peygamber midir?"

"Evet, çölde, büyük bir toplantıda. Ancak Muhammed'in ölümünden sonra, pratik nedenlerden ötürü Müslüman Meclisi, üstün yetenekli ve zeki olan Ali'nin yerine daha ılımlı ve tutucu olan Ebu Bekir'in halife seçilmesine karar vermiştir."

"Muhammed ile Ali arasındaki tarihi ilişki nedir?"

"Babaları kardeşti. Daha sonra Ali, Muhammed'in damadı olmuştur. Ali müslümanlığı kabul eden ilk kişidir. İlk halife olarak Ali tayin edilmişti."

"Ali'ye bildirilen vahiyi Tanrı'nın insanlara son sözü olarak mı kabul ediyorsunuz?"

"İlk ve son dememelisiniz. Aynı düşünce hepsinde de var. Nasıl ki haftanın tüm günleri içinde gerçekte sadece bir gün vardır, ancak isimler farklıdır. Eğer tüm peygamberlerin yaşamlarını birleştirirseniz Aleviler sizin düşüncenize katılabilir. Eğer onları ayrı ayrı algılayıp değer verirseniz, sizinle aynı fikirde olamayız."

Sonuç

1- Karşımızda Muhammed'i tanıyan ve kabul eden İslam'dan farklı bir din vardır.

2- Bu dinin merkezi bir türbe değil, misyonu olan bir harekettir.

3- Bu inancın klasik İran ve Türk şiiri ile, özellikle Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin mesnevisine olan yakınlıkları dikkate değerdir. Diğer bir değişle Yakındoğu'nun mistizmini ve Panteismini burada bulabiliyoruz. Ancak bu mistizmi edebi teoriler ya da felsefeler olarak değil de, ruhun istek ve arzularını tatmin etmeye çabalayan bir dinin unsurları olarak algılamalıyız.

4- İslam ile en belirgin farkı ise yeniden doğuşa (tecessüm) olan inançları oluşturmaktayız. Bugün Türkiye, saltanat ve hilafet ve Sünni gelenekleri ile Hindistan'daki İslam kadar radikal görülmektedir.

5- Ahlak kurallarının şekilcilikten daha üstün tutulmasını "İslam'ın beş şartını kayda almamalarından anlamaktayız."

6- Aleviler, kadınlara duydukları saygıyı ve onlara tanıdıkları özgürlüğü katı Müslüman hukukuna ve geleneklerine bağlı çevre nedeniyle tam olarak gerçekleştirememektedirler. Ancak kadının gerek evlilik yaşamında gerekse öbür dünyada eşit bir konumda olması düşüncesi Yakındoğu'da ancak her toplumun kendi başına, kimse araya girmeden yaşayabilecek duruma geldiğinde gerçekleşebilir.

7- Kendi ideolojilerine göre Aleviler, kendilerini İslam'dan çok Hıristiyanlığa yakın hissetmektedirler. Ayrıca gerekirse Hıristiyanlık ile bağdaşabileceklerini, ancak Sünni Müslümanlık ile bağdaşamayacaklarını söylemektedirler.

8-Yeni Ahid'i tamamiyle kabul etmektedirler. Ancak Kuran'a da aynı şekilde inanırken bu nasıl olur?

9-Kurtarıcımızın sözleri olan "sadece bir sürü ve bir çoban olacaktır" aslında "medeniyetin özünü anlatmaktadır, çünkü o gerçekten tüm insanları gütmektedir."

1- Al muslimu man salima-innasu'an yadini wa sanihi. (Müslüman eli ve dili ile kimseye zarar vermeyendir.)

(*) Kaynak-Stevhen van Rensselear Trowbridge: ***"The Alevis, or Deifiers of Ali"*** *(Aleviler Yada Ali'yi İlahlaştıranlar), Harvard Theological Review, 1909 alınmıştır.*

(İngilizceden çeviren: **H. T. Özkurt**)

I-Ö) KIZILBAŞ KÜRTLER
(1911)

Agop Şahbaz

Önsöz ve Çeviri: Sako Zulalyan

*"**Hay tarih sayfalarından**" başlığı altında yaptığımız çevirilerin, bu sayıda(1) sözkonusu olan metnin yazarı Agop Şahbaz, 1865 yılında Van şehrinde doğmuştur. Hay Devrimci Federasyonunun(2) aktif üyesi olarak Osmanlı politik arenasında faaliyetlerde bulunan Şahbaz, 1909 yılında İstanbul Gregoriyan Ermeni Patrikhanesinde sekreterlik görevini üstlenir. Hukuk eğitimi gören Şahbaz, üniversitelerin henüz sosyolojik çalışmaları **bilimsel** olmadıkları gerekçesiyle dıştaladıkları dönemde, bu alanda amatörce yazılmış çalışmaları kaleme alır. "Hay Folkloru ve Filolojisi" başlığı altında topladığı yazılarının yanı sıra; "Kürt-Hay İlişkileri" kitabı 1911 yılında İstanbul'da yayınlanır. Çevirisini sunduğumuz "Kürtler ve Kızılbaşlar" bölümü, kitabın bütününü tanıtmaktan uzaktır. Bu yüzden, kısaca kitabın yayınlandığı dönemde yüklendiği işleve değinmek istiyoruz.*

*Agob Şahbaz kitabında, o döneme dek heyhülacı anlayışla yazılagelen klasik ve de **romantik** Hay tarih kitaplarının geliştirdiği görüşten farklı; filoloji, sosyoloji ve folklorik ilk çalışmaların sunduğu araçlarla konuya yaklaşır. Konular belli başlıklar altında işlenir. Konuları birbirine bağlama kaygısı güdülmez. Batı Hayastan'daki üretim ilişkilerini açımlayan bir konudan **"Kürt ve Hay kadınları"**nın toplumsal yaşamda oynadığı rollere geçer. Yazarın böylesi bir çalışmayı kaleme almasındaki amacı irdeliyebilecek yeterli verilere sahip değilim. Giriş ve sonuç bölümlerindeki değerlendirmelerden yola çıkarak, Batı Hayastan'dan uzak, büyük şehirlerde yaşayan "Kozmopolit Ermeni Toplumları"nın, Batı Hayastan'a dair; **"yerleşik, inançlı (hıristiyan), çalışkan, barışçı Hay toplumunun"** yüzyıllardır yaşadıkları topraklarda, "göçebe vahşi **Kürtler**"(3) tarafından sürekli talan edildiği ve baskı altında tutulduğu biçimindeki imajın sorgulanması gerektiğini savladığını söyleyebilirim. Yazar, ilk bakışta yukarıda özetlediğimiz gibi görünen toplumsal ilişkilerin görünmeyen nedenlerini, etnik ayırımlar, inanç farklılıkları, aşiret ve beylik örgütlenmelerinin rolünü sırasıyla; Bizans, Pers (çeşitli İran yönetimleri), Abbasi halifeliklerinin egemenlikleri döneminde bölgede yoğurdukları hamuru ilkel bir biçimde de olsa tanımaya uğraşıyor. Batı Hayastan'da "yerleşik Haylar" ile "göçebe Kürtlerin" birlikte yaşabilecekleri bir yol bulunması halinde bölgeye huzurun ve refahın gelebileceğini vurgulaması ve "Sosyalist Toplumu" öneriyor olması, bu anlamıyla kozmopolit **Ermenilerin** kafalarındaki **Bakir Hayastan** düşlerini eleştirmesi önemlidir. Yazar, Avrupalı emperyalist devletlerin çıkarları doğrultusunda bölgeye müdahale ettiklerine yüzeysel de olsa değinir. Bölgede oynayabilecekleri olumsuz role dikkatleri çekmek ister.*

*A. Şahbaz, kitabını kaleme aldığı dönemde bugün bizlerin yapabildiği **etnik sınıflandırmayı** yapabilecek malzemeye sahip değildir. **Kürtler, Aleiler, Zazalar, Dujikler, Kızılbaşlar, Sunni Müslümanlar ise Türk** olarak birbirine karıştırılır-*

ken AYRIŞTIRDIĞINI sanır. İngiliz, Fransız ve Amerikan yazarlarından yaptığı uzun alıntılar kozmopolit ***Ermeni*** *okurlar önünde savunduğu fikirleri güçlendirmek içindir.*

Günümüzde, yazarların bu çalışmalarına yöneltilecek eleştiriyle, kitabı amatörce kaleme alınmış, sosyolojik çalışmaların ilkel bir örneği olarak değerlendirebiliriz. Yazıldığı dönemdeki bilimsel çalışma düzeyi ve siyasi ortam gözönüne alındığında Agop Şahbaz'ın bu çalışması kendi türünde ilginç bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda her türden ve milliyetten entellektüellerin ulusçuluk korosunda boy gösterdiği dönemde, Batı Hayastan'ın da multi toplumlu ***sosyalist yönetimi*** *öne çıkarmasının altı çizilmelidir.*

KIZILBAŞ KÜRTLER

Kızılbaş Kürtler, Dersim ve yakın çevresindeki yerleşim birimlerinde yaşarlar. Toplam sayıları yetmişbeş bin civarındadır. Sürekli silah taşıyanlar ise onbeş bin olarak tahmin edilir. Kızılbaş Kürtler Dersim dağlarının en kuytu köşelerine dek dağılmış aşiret birlikleri halinde örgütlenmişlerdir. Doğal afetlerin yarattığı zararlara karşı birlikte önlem alırlar. Başlıca geçim kaynakları, hayvancılık, çiftçilik, zanaatlar arasında en uzman oldukları silah yapımcılığıdır. Osmanlı yönetimine vergi ve silahlı güç vermeksizin "adı konulmamış" otonomiye sahiptirler. Seferberlik dönemlerinde, merkeze toplu askeri güç verilmesi, ya da askerlik çağındaki gençlerin, silah altına alınmasına yönelik bir çok girişim her defasında başarısızlığa uğramıştır.

Osmanlı yönetiminin Ovacık'ta inşa ettiği kışlalar bu aşiretleri sürekli kuşatma altında tutar. Sancak merkezi HKARPERT (Harput), Dersim'in güneyine iki saatlik uzaklıktadır. Mutassarıf ise HKOZAT (Hozat) da oturur. Dersim'deki Hay köylerinin miktarı yeterli sayıdadır. Zenaatlarla meşguldurlar. Hıristiyanlığın çokca adet ve kurallarını korur ve uygularlar. Aralarında Türk (Müslüman S.Z.) barındırmazlar. Dersim Kürtlerine Zaza denir. Kendilerine özgü (parpar) dilleri(5) vardır. Doğu Torosların doruklarında yaşayanlar ise Avşar olarak adlandırılır. Avşarlar, gelenek ve dilleriyle Kürtlerden çok Zazalara yakındırlar. Avşar aşiretlerindeki yaygın söylenti; kendilerini Arşagunilerin(6) torunları olarak göstermeleridir.

Malatya ve Dersim civarlarında yaşayan bir başka aşiret Haçovalı olarak anılır. Haçovalının dinsel manâsı HAÇYAN diye karşılanır. Bu benzerliklerin altını çizmeden geçemeyiz.

H.F. Lynek'in İngilizce yayınlanan "Armenia" kitabının, **"Politika ve Denge"** (Political and Stalical) başlıklı bölümünden uzun alıntılar yapmayı gerekli görüyoruz.

"Bütün Orta-Doğu'da bu Kürtlerin Kızılbaş olarak anılması, Osmanlıya karşı düşmanlık tohumları eker. Yönetimin, Kızılbaşları müslümanlaştırmaya yönelik girişimlerine direnmektedirler. Yönetim karşıtı mücadelelerde Hıristiyanlarla birlikte davranma eğilimindedirler. Hıristiyan inancına saygılıdırlar.

İsa'yı tanrının vücudu (insanlaşmış) hali olarak bilirler. Bildiğimiz kadırıyla, Kızılbaşların inancı, Arian inanç bütünüyle özdeşleşir. İnsanlaşmış tanrıyı arar. Musa, İsa, Muhammed ve Ali'nin tanrısal nitelik yüklenmiş varlığı önemsenir.

Dilleri, Kürtçenin bir dalını koruduğu gibi, Farsça'dan ve Hayca'dan aldığı sözcüklerin karışımıdır. Anlatıldığına göre, bölgede çoğunluğun konuştuğu lehçelerden önemli farklılık arzeder. Birinin konuştuğunu diğeri anlamaz.

Kızılbaşlar erkek çocuklarını sünnet ederler. Bazı islami kuralları uygularlar. Kızılbaşlar, bu topraklardaki Kürtlerden farklı olan topluluklardır. Eğer bir sayı vermek gerekirse, Türkiye Hayasta'nında yaşayan Kürtlerin 1/3 kadardır.

(Kızılbaş ve Sünni Kürtlerin sayısı 410.812'dir. Ayrıca 442.946 Türk eklenmelidir.)

"Erzincan'daki 4. Ordunun hemen güneyinde, konumlandıkları dağlık ve yabani yerleşim bölgeleri günümüzde askeri açıdan önemlidir. Dersim adıyla anılan bu vilayet uzun zamanlar Osmanlı baskısına direnmiş ve direnmeyi sürdürmektedir. Sosyal yapıları, aşiret bağlarıyla örülmüş çobanlıktır. İklim koşullarının ağırlığı ve arazi, sabit yerleşim bölgelerinde yaşamaya zorlar. Evlerinin çevresindeki sınırlı toprak parçasını ihtiyaçları için işlerler. Dersim'in doğusu ve batısındaki Kızılbaş toplumlar, barışsever ve çalışkandırlar. Seyyahlar onlardan, araştırmacı saygınlığıyla sözeder. Erzurum'daki İngiliz büyük elçisi Taylor'un, hükümetin her yıl yayınladığı Mavi Kitap'da yayınlanan raporunda, kızılbaşların sayısını 110.000 olarak gösterir. Ben ise, elimizdeki yeni bilgilerin ışığında sayılarını 50.000 olarak göstereceğim."

Yazar Kürtlerin genel durumundan sözederken, Kızılbaşlarla ilgili düşüncelerini netleştirir... *"En eski tarihlerin söz ettiği bu Halk (Kürtler S.Z.) ve alın yazıları Avrupa'da yeterince biliniyor. Bu bölgede yaşayan Kürtlerin sosyal yaşam düzeyindeki farklılıklar, sırf bu nedenden dolayı dikkate alınmalarını gerektirir. Bunun yanısıra, dil ve inanç farklılıkları gözden uzak tutulmamalıdır. Hükümetin resmi vesikalarında Sıvas'dan Malatya'ya, Fırat'ın iki kolu arasında kalan bölge, Muş ve civarında yaşayan halk Sunni-Müslüman olarak kaydedilmişlerdir. Ne varki onlar ne bu dinin gereklerini uygularlar, ne de komşu aşiretlerin lehçesiyle konuşurlar."*

Yazarın **Kızılbaşlar ya da Dujig aşiretleri** ile ilgili kanıları ise aşağıdaki gibidir.

"Büyük Dujig aşireti, Erzincan'dan bir kaç saat uzaktaki Dersim dağlarından HKARPERT doğrultusuna, Naşin ve Arapgir'e dek yayılmıştır. Bu büyük aşiret bir çok tayfadan meydana gelir. Bunların en önemlileri Balabanlılar, Küreyşler ve Kulabilerdir. Osmanlı hükümeti çeşitli dönemlerde, Dujigler üzerine sefer yollamış ama hiç bir zaman boyun eğdirememiştir. Bir söylentiye göre, Dujigler gerektiğinde 30 ile 40 bin arası eli silah tutan insanı biraraya getirebilmektedir.

Türkler, onlara Dujig ya da basitçe Kürdün çoğulu olan EKRAD diye adlandırırlar. Halbuki gerçek Kürtler onlara Kızılbaş derler.

Dujigler, inançları bölgedeki diğer topluluk ve aşiretlerden farklılaşan, özellikle dinsel harcın bir arada tuttuğu, bölgede önemli rol oynayan toplumdur. Ali'yi tanrı olarak kabul ederler ve toplum içinde özellikle kadın-erkek eşitliğine özen gösterirler.

Dujiglerden daha güçsüz ama önemli olan Avşar tayfaları Kayseri (Kapados) dağlarını mekân tutarlar. Onlar sürekli hareket halinde olup, önemli ticaret yollarına yaptıkları akınlardaki talanları ve saldırganlıklarıyla isim yapmışlardır."

Diğer bir İngiliz araştırmacısı V.C. ye göre Kızılbaşlar;

"Bu toplum inançları itibarıyla, harici müslümanlara yaklaşırlar. Haricilerin içinde onlardan ayrıdırlar. Bölgedeki Hıristiyanlardan yaşama biçimi açısından çok az farklılık gösterirler. Dede denilen dini önderlerce uygulanan ve doğu hıristiyan zikirlerini andıran ayin biçimleri, ekmek ve şarap üzerine örülmüştür. Ayine katılanların huzurunda, Dedelerce kutsanan ekmek ve şarap herkese dağıtılır. Bir iddiaya göre, üst düzeyde gizli (Hıristiyan kilise hiyerarşisindeki Episkoposluğa denk düşen. S.Z.) ruhani katman tarafından yönetilirler. Bu tür söylentiler bizi ister istemez, eski hıristiyanların müslümanlık kisvesi altında, kendi özgün örgütlenmelerini sürdürdüklerine dair iddialara yaklaştırıyor.

İran'dan ya da sınıra yakın bölgelerden gelip bu topraklara yerleştiklerini sanırlar. Kızılbaşların sayısı, 182.580'dir. Diyarbekir'de yaşayan bin kişilik topluluğu da bu sayıya eklersek 183.580'e ulaşılır."

Kızılbaşlarla ilgili rakamlardaki aşırı oynamalar, onların Türklerle karıştırılmasından ya da Müslümanlardan ayrı göstermek kaygısından kaynaklanır. Sonuç olarak, ancak özgür, bilinçli ve dürüst bir sayımla onların gerçek sayısını öğrenebiliriz. Eğer yaklaşık bir sayı söylemek illa da gerekli ise, Erzurum İngiliz elçisi Taylor'un bize ulaştırdığı 110.000'lik miktar kabullenilebilir.

Dipnotlar:

1)Önceki çeviri aynı başlık altında Raştiye dergisinin 8. sayısında yayınlanmıştır.

2)Hay Devrimci Federasyonu günümüz T.C. kamuoyunda "Taşnak Partisi" olarak bilinir. Taşnak, hayca federasyon teriminin karşılığı, Taşnaktsyun'un kısaltılmış halidir. Bu, organizasyonun karşıtları tarafından aşağılamak için kullanılırdı.

3)Kürt, Kırdatz adlandırması bölgede Yezidi, Türkmen, Çerkez olmayan tüm göçebe topluluk ve aşiretler için bir dönem hay yazarları tarafından kullanılır. Öyle ki, Hıristiyan ve hay olduklarını her fırsatta beyan eden, Kırmanç ve Hayca karışımı bir dil konuşan göçebe topluluklar için bile "Kırdatzas" (Kürtleşmiş) denirdi. "Ermenilik"ten Sunni Müslümanlığa geçenlere, "Dacgatzas", "Tırkatzas" (türkleşmiş) denilmesi gibi, yerleşik yaşamdan göçebe yaşama dönüş yapanlara da Kürtleşmiş denmesi de ilginçtir.

4)Bu ayırımla ilgili, tarihin çeşitli dönemlerinde oluşmuş önyargıları eleştiren görüşlerimizi ayrı bir makalede yazıya dökeceğiz.

5)Metinde "parpar" olarak geçen hayca sözcüğün Türkçe karşılığı; dil, ses, lehçedir. Lehçe, özgünlüğü karşıladığına göre, yazar -yazar özgünlüğün altını çizerken- dili vurgulamaktadır.

6)Arşaguniler, M.S. 3. yy.dan 428'e dek Hayasta'da hüküm sürmüş prenslik (Dynastie)tir. (S.Z.)

Yebisgobos (Episkopos) Yeğişe Çilingiryan bölgede bulunmuş. Avşarlarla temas etmiştir anlatısına göre; Avşarlar, Arşagunilerin kılıç ve tacını koruduklarına dair söylentiyi kanıtlamak isterler.

Kaynak: ***Desmela Sure Dergisi****, Mart-1994*

Pauli, Gustav-Fjodor Christianowitsch: Kurde und Armenier (Kürt ve Ermeni), ***Die Völker Russlands*** *(Rusya Halkları), 1862, Petersburg.*

I-P) DERSİM KIZILBAŞLARI(*) (1911)

Kızılbaşların mezhebi, genelde Muhammed'den sonra dördüncü halife olarak Ali'yi kabul eden Şii Müslümanların efsanesini Hıristiyan öğretisiyle birleştiren bir Hıristiyanlık mezhebidir.

Kızılbaşlar onları Hıristiyanlara yakınlaştıran bu bağın bilincinde olup kabul etmektedirler. Onlar bu yüzden Hıristiyanlara daha iyi niyetle ve güvenle yaklaşmışlardır.

Kızılbaş kadınları Ermenilerin yanında yüzlerini kapatmamaktadır; hatta onları düğün babası veya anası olarak düğünlerine davet etmekte ve onlarla akraba olmaktadırlar.

Son Rus-Türk savaşından sonra Kars yakınlarındaki iki Kızılbaş köyü Rusya'ya geçmiştir; bu köylerin halkı Rus yöneticilerin onları resmi kayıtlara **"Yarı Hıristiyan"**, yani **yarım Hıristiyan** olarak kaydetmelerini istemişlerdir.

Tersine olarak Kızılbaşlar Müslümanlardan nefret etmemekte ve onları şeytanın hizmetkârları saymamaktadır. Müslümanların ziyareti ve onlarla birlikte yaşama Kızılbaşların gözünde büyük bir lekedir, bu yüzden askerlik görevinden sonra evlerine dönen Kızılbaşlar özel bir törenle temizlenmek zorundadır ve ancak bu temizlenmeden sonra onların dini törenlerine katılmalarına izin verilir.

Kızılbaşların genel sayısı bir milyonu aşmış olmalıdır. Hemen hemen bütün **batılı Kürtler** bu mezheptendir: **Dersim'in bütün Kürtleri ve Malatya sancağının yerleşik Kürtlerinin çoğunluğu (Mâmuret'ul Aziz (Elazığ, M.B) Harput Vilayeti)**, Erzincan sancağı **Tercan kazasının**, Erzurum vilayeti **Kiği kazasının, Zeha kazasının** ve Bitlis vilayetinin **Varto kazası**ndaki Kürtlerin küçük bir bölümü ve **Sivas vilayetinin geri kalan bölgelerine** dağılmış Kürtlerin çoğunluğu.

Harput vilayetinde yaşayan Türklerin çoğunluğu da Kızılbaş mezhebindedir. Kızılbaş Türklerin büyük çoğunluğu Erzurum vilayetinin Bayburt kazasında, Sivas vilayetinde ve bu vilayetin aşağıda adları sayılan kazalarında yaşamaktadır: **Sıvas, Divriği, Topus, Yıldızeli, Hasrik, Zile, Mecidüzü ve (Gümüş) Hacı köy.** Bunun dışında Kızılbaş Kürtler **Samsun çevresinde, Ankara vileyetinde** ve ona komşu bölgelerde yaşamaktadır.

Kızılbaş Kürtler aşiret ve raylara ayrılmışlardır.

Kızılbaş rayları genelde Türk iktidarına tabii barışçıl birimlerdir. Dersim ve Kozuçan Kızılbaş Kürtlerinin aşiretleri daha savaşçıdır. Türk yetkililerine daha az tabidirler ve komşu Müslümanlar için tehdit oluşturmaktadırlar.

Dersim Kızılbaşları Hozat, Ovacık, Kızıl Kilise ve Mazgird-Kızıl Kilise adlı dört kazadan oluşan Harput vilayetinin Dersim sancağında yaşamaktadırlar. Bu Kızılbaşlar daha çok kendi reislerinin başkanlığında küçük aşiretlere bölünmüşlerdir.

Günümüzde Dersim Kızılbaşlarının askeri açıdan aşiretlere bölünmesi şu şekildedir.

Hozat Kazası

Aşiretlerin önem sırası	Aşiretlerin adı	Başkanlarının adı	Yaş ortalaması	Aşiretleri temsil eden savaşçı (asker) sayısı	Notlar
1	Koçuşakları	İdare Hüseyin Ağa	50	350	Diyarbakır'da hapiste
2	Karabelli aşireti	Mehmed Ağa	45	500	
3	Ferhad uşakları	Diab Ağa	60	300	Diyarbakır'da hapiste
4	Abbas uşakları	Mustafa Ağa	45	200	
5	Abbas uşakları-yukarlar	Riza Bey	40	200	
6	Dere-nahiyesi-aşireti	Haci Mustafa Ağa	55	600	
7	Bahtiyar uşakları	Veli Bey	65	300	
8	Kırgan aşireti	Paşa	50	250	
9	Laçin uşakları	Lelo Yusuf Ağa	40	100	
10	Reşik uşakları	Abbas Ağa	?	150	
Hozat kazasındakilerin toplamı				2950	

Hozat kazasında adı sayılan aşiret halkının genel sayısı yaklaşık 19.000 kişidir.

Ovacık Kazası

Aşiretlerin önem sırası	Aşiretlerin adı	Başkanlarının adı	Yaş ortalaması	Aşiretleri temsil eden savaşçı (asker) sayısı	Notlar
1	Baluşakları	Seyid Mahmud Ağa	75	500	
2	Keçel uşakları	Nuri Bey	38	600	Diyarbakır'da hapiste
3	Bemt uşakları	Alişer Ağa	55	300	
4	Bezger uşakları	Karaman Ağa	65	400	
5	Şam uşakları	Süleyman Çavuş	70	300	
6	Bev uşakları Holik uşakları	Muzur Ağa Hüseyin Ağa	40 53	300 250	
7	Kirt uşakları	Alişan Bey	40	-	
8	Diğerleri	(Başkanlarının adları bilinmiyor)		350	
Ovacık kazasındaki asker toplamı				3000	

Ovacık kazasında adı sayılan sekiz aşiretin genel sayısı yaklaşık 18.000 kişidir.

Kızılkilise Kazası

Aşiretlerin önem sırası	Aşiretlerin adı	Başkanlarının adı	Yaş ortalaması	Aşiretleri temsil eden savaşçı (asker) sayısı	Notlar
1	Kersişan Aşireti	Seyid Ali Çavuş Seyid-Bartal	60 60	800	
2	Arel Aşireti	Yusuf Ağa	70	400	
3	Alan Aşireti	(Başkanın adı bilinmiyor)			
4	Demeran Aşireti	Yusuf Ağa (Kutu deresinde)	70	600	
5	Şeyh Mehmedli	Kako-Ata	?	400	
Kızılkilise kazasındaki asker toplamı				2200	

Kızılkilise kazasında adı sayılan aşiretlerin genel sayısı yaklaşık 16.000 kişidir.

Mazgird-Kızılkilise Kazası

Aşiretlerin önem sırası	Aşiretlerin adı	Başkanlarının adı	Yaş ortalaması	Aşiretleri temsil eden savaşçı (asker) sayısı	Notlar
1	Sur Uşakları	Temir Ağa	65	500	
2	Hasan Aşireti	Mustafa Ağa	60	800	
3	Gedik Uşakları	Süleyman Çavuş	45	600	
4	Şadili Aşireti	Süleyman Ağa	48	400	
5	Yusufan				Bu üç aşiretin yerleştiği bölgeye Türk yetkilileri henüz girememiştir
6	Demenan			1500	
7	Haydaran				
Mazgird-Kızılkilise kazasındaki asker toplamı				3600	

Mazgird-Kızılkilise kazasında adı sayılan aşiretlerin genel toplamı yaklaşık 20.000 kişidir.

Böylece adı geçen dört kazadaki aşiretler yaklaşık 11.750 askere sahiptir.

Üstelik daha büyük aşiretlere bağlı olan çeşitli küçük aşiretlerin değerlendirilmesiyle bu sayı 3250 asker daha artmaktadır.

Bütün Dersim Kürtleri 15.000 askerle gösterilebilir.

15.000 Kürdün hemen hemen yarısı mavzer, martin ve gra silahlarıyla donanmıştır, diğer yarısının eski tip ateşlemeli silahları vardır.

Dersim Kürtlerinin istisnasız hemen hemen hepsi iyi iyi nişancılıkları ve yiğitlikleriyle bilinir.

Daha önce ve 1909 yılında Dersim'e Türkler tarafından büyük askeri seferler yapılmış olmasına karşın şimdi Dersim Kızılbaşlarını yatışmış saymak mümkün değildir, onlar ilk uygun fırsatta çevresi aşırı derecede dağlık Dersim'den yakındaki ovalara, Türk kervanlarına saldırmak ve genelde Müslüman halkı yağmalamak için acımasız hücumlar yapmaya başlayabilirler, bu da savaş sırasında Dersim'den kuzeye ve güneye doğru olan Türk karakollarının (Sıvas-Erzincan-Erzurum ve Halep-Antep-Malatya-Harput-Erzurum) harekatını engelleyecektir.

Şimdi Dersim'de durum sakindir; fakat Türkler her zaman Kızılbaşlara nefret ve düşmanlıkla yaklaşmaktadır, Kızılbaşlar da aynı şekilde cevap vermektedir. Bunun sonucunda Türkler şimdiye dek Dersim'i güvenli bir şekilde geçememektedir. Kürtler ve bölge Hıristiyan halkı arasındaki ilişkiler genelde dostçadır.

Daha önce olduğu gibi Dersim Kürtleri bölge Türk yönetiminden hoşnut değildir ve hükümetin hiç bir vaadine inanmamaktadırlar.

Ruşça'dan Çeviren. **M. Demir**

*(*)Kaynak: **"Kizylbaşi Dersima"** (Dersim Kızılbaşları), [Svodka svendenij o sopredel'nyx stranax-za vremja] içinde, No:4, Tiflis, 1911*

I-R) DERSİM VE KIZILBAŞLIK(*)
(1911)

L. Molyneux-Seel

Türkler, "Dersimlilere" Kızılbaş (Red-Head) diyor. Türkler, Perslere ve diğer ortodoks olmayan Muhammedcilere de böyle der. Fakat, Dersimlilerin kendilerine dinleri sorulduğunda "Yol Uşağı" (A Child of True Path) diye yanıt verirler. "Uşak" sözcüğü aslında Arapça'daki "Ashq" sözcüğünden kaynaklanır. (Bu demektir ki, Yol Uşağı terimi gerçekte yol sevgisi, yol aşkı, yoldaşlık anlamına geliyor. Çev.) Fakat Türkçeleşince "Uşak" (Hizmetçi) şekline girmiş.

"Kızılbaş dini ne sadece Dersimliler ile, ne de Kürt ırkıyla sınırlıdır. Fakat, diğer yandan, Kurmanji'den oldukça farklı olan Zaza diyalekti bu mezhep ile sınırlı görünüyor."(S:51-52)

Dersimliler, bir aşiret organizasyonuna sahip. Dersim'in nüfusu yaklaşık 65.000 kadardır. Dersim'de toplam 45 aşiret var. Bazıları çok küçüktür. Daha geniş diğer aşiretlerin parçalarıdır bunlar. En önemli aşiretlerin reisleri seyitdir. Bu seyitler dini liderlerdir ve aşiretler üstünde büyük nüfuz sahibidirler.

Dersimliler, yarı-göçebedirler. Yani kışın köylerinde, yazın da köylerine pek uzak olmayan yaylalarda yaşarlar. Aşiretler-arası savaşlarla meşgul değillerken hayvancılık yaparlar. Sadece kendi acil ihtiyaçlarına yetecek kadar ekim yaparlar.

"Kızılbaş Kürtler" (Dersimliler) ile ilişkili olarak en enteresan konu onların "dini inançları"dır. Bundan daha çok ilgi çeken bir yön yoktur.

"Dersimlilerin dini Hristiyanlıktan ödünç alınmış inançlar ve pratikler içerse de onlar Şii koldan Muhammedciler olarak değerlendirilmeli" (S. 64)

"Kızılbaşlar, İslam terimini reddediyorlar. Onlar bu terimi nefret edilen Türklere yakıştırıyor ve kendilerini `Yol Uşağı' ya da "Gerçek Yolun Çocukları" (Children of the True Path) olarak adlandırıyorlar" (S: 64)

Kızılbaşlarda hiyerarşi şöyledir: Seyid (Priest), Mürşid (Bishop), Mürşidin Mürşidi (Archbishop).

Tüm seyitler ve mürşitler İmam Bakır'ın soyundan olduklarını iddia ederler. Diğer Muhammedci mezheplerden farklı olarak onu kendi dinlerinin kurucusu sayarlar.

*(*)Captain L. Molyneux-Seel: **"A Journey in Dersim"** The Geographical Journal, Temmuz-Eylül/1911*

İmam Bakır Söylencesi

Dersimlilerin geleneğine göre, İmam Bakır mucizevi şekilde bir Ermeni bakireden doğmuştur.

Gelenek şöyle:

Hüseyin'i öldüren Şam Muhammedcileri O'nun başını kesip birlikte götürdüler. Yolda Ak Murtaza Keşiş adlı bir Ermeni papazın çadırına uğradılar. Hüseyin'in başının olağanüstü alametler gösterdiğini farkeden Ermeni papaz onu nasıl alabileceğini düşünürken büyük oğlu ona bunun yolunu söyledi:

"Benim başımı kes ve Türklere Hüseyin'in başı diye benimkini ver."

Papaz da öyle yaptı. Fakat Türkleri kandıramadı. Ondan asıl başı istediler. Bunun üzerine papaz, yedi oğlunun tümünün başlarını kesip denedi. Ama her seferinde reddedildi.

Papaz bu sırada bir ses duydu:

"Son çocuğunun başını Hüseyin'in başının kanma bula!"

Papaz, söyleyeni yaptı ve bu kez nihayet Türkleri yanıltabildi.

Böylece Hüseyin'in başı papazda kaldı. Papaz bu başı altın, gümüş ve ipekten özel bir yerde muhafaza etti.

Papazın tek bir kızı vardı. Bir gün bu kız Hüseyin'in başının bulunduğu yere girdiğinde bal dolu altın bir tabak gördü. Hayretler içindeki kız, Hüseyin'in başını bal formunda tattı ve derhal hamile kaldı. Bir süre sonra kızının durumunu farkeden papaz onu öldürmek istedi. Fakat kızı olan biteni anlatınca bundan vazgeçti.

Bir gün soğuk algınlığından şikayet etmek olan bu kız ansızın hapşırdığında, babası kızının burnundan parlak bir alev çıktığını ve aynı anda bunun bir bebek şekline büründüğünü gördü.

İşte, Hüseyin'in oğlu İmam Bakır böylece dünyaya geldi.

Olayı derhal haber alan "Türkler" papazın evini bastılar. Onları farkeden anne çocuğunu ateşteki bakır kaba koyup, kabın ağzını kapattı. "Türkler" çocuğun bakır bir kapta olduğunu keşf ettiler. Fakat nerede olduğunu saptayamadılar. Çocuk böylece kurtuldu.

Bu olaydan dolayı çocuğa Bakır adı verildi.

Bakır kelimesi Türkçe'dir. Fakat buradaki "bakır" kelimesi "İmam Muhammed"in Arapça soyadıdır ve bu kişi Şii mezhebin 12 imamından 5'incisidir. 5. İmamın soyadının, bir maden adı olan Türkçe'deki bakır kelimesi ile herhangi bir ilişkisi yoktur. (Bk: S: 64-65)

Kızılbaş Dini

Kızılbaş seyitlerine göre en büyük peygamberler şunlardır:

Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed ve Ali.

Onlara göre bunların en büyüğü Ali'dir. Bunları takiben 12 imamlar geliyor ve bu imamların başka adlar altındaki Havariler olduğuna inanılıyor.

12 İmamın adları şöyle sıralanıyor:

Hasan ve Hüseyin (St. Peter ve St. Paul'e karşılık düşüyorlar), Abbas, Z.

Abidin, Bakır, Cafer, Abul Kassem, Rıza, Ali Aghzar, Ali Kekbar, Kazım, Meit-i sahibi Zaman (son günde dünyayı yargılamaya gelecek kişi.)

Bu isimlerin Şii sektin 12 İmamı ile tamamen değil, kısmen uyuşuyor olması dikkat çekmektedir.

Kızılbaşların özel bir dini kitapları yok. Dinlerinin gereklerini sözleri Tanrı'nın mesajı gibi kabul edilen ve elleri öpülen seyitler öğretiyor. Herkes gücüne göre seyitlere "Kharaj" (Tribute) denilen birşey öder.

Her seyidin üstünde bir "çubuk" ve bir "deri çanta" vardır. Ne için kullanıldıkları gizemlidir. Seyidlerin ifadesine göre çubuk Musa'nın sopasının bir parçasıdır. Deri çanta ise St. John the Baptist'in taşıdığı şeyin bir benzeridir. Bunların belirli pagan törenlerinde kullanıldıkları söylendi bana.

Kızılbaşların ne kiliseleri ne de camileri var. Namaz kılmazlar. Fakat, sabahları güneş doğmadan Ali'ye dua ederler. Seyitlerin evlerinde kadınlı erkekli toplu törenler yaparlar. 12 İmamlar için 12 gün ve 3 gün de "Keder Ellaz" için oruç tutarlar. "Keder Ellaz", bir "saint"dir ve sadece "Oriental Takvim"de var. "Keder Ellaz", Ermenilerin "St. Serkis" dedikleri figürdür.

Kızılbaşlar, Ermeni kiliselerini de ziyaret ederler. Bu kiliselerin en büyük "Saint", St. Serkis'dir.

Dini bayramları yok. Ama Cuma günleri seyitlerin evlerinde ibadet için toplanırlar.

Eski tavkime göre 1 Ocak'ta da seyitlerin evlerinde toplanırlar. Sonra seyit ekmeğe ("Haq lokması" deniyor) dua verir ve gelenlere ikişer ikişer dağıtır. Bu toplantılara katılanlara "Musseib" denir ki, bu terim Bağdat'ın birkaç mil kuzeyindeki antik kentin adıyla aynıdır.(S:66)

Türkler, Kızılbaşların bu 1 Ocak toplantısını gayr-ı ahlaki bir iş sayarsa da bu suçlamanın kanıtları yoktur.

Kızılbaşlar Mekke'yi ziyaret etmezler. Onların hac yerleri farklı ve çeşitlidir. En başta gelenler: Hacı Bektaş Türbesi, Sivas'taki "Hassan" türbesi, Küffe'deki Ali'nin Türbesi (Shah-ı Nejib), Bağdat'a 4 gün mesafedeki "Musa"nın ve Hüseyin ile Abbas'ın Kerbela'daki türbeleridirler.

Çok sıkı ahlâk kuralları yok. Kadınları sadece Müslümanların yanında örtünür. Hıristiyanların karşısında örtünmezler.

Hıristiyanlara kıyasla Türklerden daha çok nefret ederler. Bir seyit bana `36 Hıristiyan öldüreceğine 1 Türk öldür' daha iyi, dedi. Aynı seyit, her sabah güneş doğarken yalancı halifelerden Ebu Bekir, Osman ve Ömer'e ve gerçek dini deforme eden Türklere küfür ettiklerini de söyledi. (S: 67)

Dersimlilerin Irksal Kökeni

M. Seel bu konuda şunları söyler:

"Dersim Kürtleri" hakkında uzun bir çalışma yapmış olan Kığı'nın Ermeni papazına göre, Dersimliler "saf Ermeni ırkındandır." İki aydan biraz daha az sü-

ren bu seyehat boyunca karşılaşabildiğim bu teoriyi destekler mahiyetteki bulgulardan sözettim. Aynı zamanda bu teoriden farklı sonuçlara işaret eden öteki olgulara veya geleneklere de değindim. Böylece, kendi öz hipotezlerini formüle etmeyi okurun kendisine bıraktım.

Dersim Kızılbaşlarını Hıristiyanlaştırmak amacıyla onlarla ilişkide bulunmuş olan bazı Ermeni din adamları, Dersim dağlarının ilk/erken halkının Ermeniler olduğunu ve bunların Dersim dağlarına Asuri Kralı Belos'un önünden kaçıp sığındıklarını söyleyerek, şimdiki Dersimlilerin onların soyundan olduklarını belirtiyorlar. Eğer bu teori doğruysa, Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra onların büyük bir bölümünün, belki de I. Selim'in 16. yüzyılın başlangıcındaki cezalandırma hareketinden kaçarak bu bölgeye giren Şii Türkler tarafından İslam'ın Şii mezhebine döndürülmüş olmaları varsayılmalıdır. Büyük İmam Bakır'ın bir Ermeni Papazı'nın kızından doğmuş olduğunu iddia eden ilginç geleneğin Hıristiyan orijinli olmayan bir ırk tarafından sürdürülmesi kesinlikle zor birşey olurdu.

"Hıristiyan Communion"una benzeyen dinsel pratik, Ali'nin İsa ile ve oniki imamın havari ile aynılaştırılması, Hıristiyanlarla Muhammedcilerin (eğer iki ayrı ırktan oldukları varsayılırsa) sıkı bir karışımını ifade etmektedir.

Ermenilerin uzun bir zaman Dersim'de yaşadıkları kesindir. Üstündeki tarih kaydı ile birlikte Surp Garabet Manastırı ve bu manastırın Dersim'in tam da kalbinde yeralıyor olması (o tarihte Dersim'e hakim olmayan bir halk bu manastır için böyle bir yer seçimi yapamazdı) en azından Osmanlı hanedanlığının başlangıcından itibaren Ermenilerin Dersim'de varolduklarını kanıtlıyor. Dersim ülkesinin her yanında eski Ermenice adlarını taşıyan köyler mevcut. Bu köy isimlerinden bazıları bozulmuş da olsalar kolaylıkla tanınabilmektedirler.

Dersimlilerin, Kürtçe bir diyalekt olarak değerlendirilmekte olan ve "Zaza" olarak adlandırılan bir dili konuşuyor olmaları olgusu, bu dili konuşan Muhammedci bir ırkın bu dağlara egemen olduğu ve orada yerleşik bulunan Ermenilerin büyük bir bölümüne bu dili dayattığı ve onların dinlerinin karşılıklı etkilerinin "Kızılbaş" olarak bilinir olan dini yarattığı varsayımıyla açıklanmak zorundadır. Bu taktirde Dersim, Kızılbaş mezhebinin doğduğu yer olmuş olmalıdır. ("Dersim would thus have been the cradle of the Kezelbash religious sect") Fakat, bu sektin Dersim dışında da bulunabileceği not edilmelidir. Özellikle Sivas'ın ve Harput'un çevrelerinde ve öyle sanıyorum ki, Dersim'e Kafkasya ve Pers ülkesi kadar uzak kesimlerde de.

Malatya, Eğin ve Arapkir Türkleri ve Türkmenleri arasında da çok Kızılbaş vardır. Fakat bunların çoğu Türkler tarafından cezalandırılacakları korkusuyla kendi inançlarını gizleyerek namaz kılarlar.

"Zaza diyalekti esas Kürt dili Kurmanji'den öylesine çok farklıdır ki, Kurmanji konuşan bir Kürt için oldukça anlaşılmazdır. Zaza diyalekti Persçe, Arapça ve bir miktar Türkçe sözcükler içermekte ve Kürtçe bir diyalekt olarak görülmektedir. Fakat ben bunun filolojik bir zemine mi dayandırıldığı, yoksa, Türklerin gevşek bir sınıflandırmasından mı kaynaklandığını bilmiyorum."

"Son zamanlara kadar Dersimlilerin Türklerle ilişkilerinin olmadığı gerçeği-

ni dikkate aldığımızda, onların kendi dinlerine verdikleri Yol Uşağı adının yanısıra, onların aşiretlerinden birçoğunun adlarının da saf Türkçe olmasını açıklamak güçtür. Böylece şu isimlere rastlıyoruz: Bal Uşağı, Arslan Uşağı, Topuzlu, Areli.

Arapça veya Persçe isimlere sahip olan (sık sık Türkçe uşağı kelimesiyle kombine edilmiş olarak) aşiretler için örnekler: Beit Uşağı, Şam Uşağı, Haiderli, Bahtiarli."

İmam Bakır'ın, adını, `Bakır bir kazan' konmuş olmaktan aldığına ilişkin gelenek de Türk dilinin etkisini göstermektedir. Çünkü, daha önce işaret edildiği gibi, Bakır kelimesi 12 Şii İmamlardan birinin Arapça adı olup, Türkçe'deki bakır madenine karşılık düşen sözcükle herhangi bir ilgisi yoktur.

Ermenilerin Dersim dağlarından son göçünün 1880-1890 yılları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Böylece Ermeniler, topraklarını, evlerini, kilise ve manastırlarını Kızılbaşlara terkedip Dersim'in çeşitli kentlerindeki Türk yöneticilerinin koruması altına soktular kendilerini. Ermeni Patriği'nin, Dersim'in Ermenistan'ın bir parçasını oluşturduğu iddiaları üzerine telaşa düşen Sultan Abdul Hamid'in Ermenileri cezalandırmak için Kızılbaşları teşvik etmesinin yarattığı korkunun bu göçe neden olduğu söylenmektedir.

Çeviri: ***Seyfi Cengiz: Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar****; Londra, 1995, s. 37-41*

KEZELBASH KURDS. AGHA'S WIFE AND SERVANT.

Dersim'de Kızılbaş Kürtler; Ağa'nın eşi ve hizmetçisi. [Kaynak- L. Molynenex -Seel: The Geogropichal Journal, 1914, London

I-S) DERSİM KÜRTLERİNİN DİNİ(*)
(1911)

Rev. Henry Riggs

Türkiye'nin doğusuna yaptığım yolculuk sırasında önce bir botla Yukarı Fırat'a geldim. Su çok hızlı akıyordu ve derindi. Bot olarak kullanılan külüstür (antika Ç.N.) teknede bunun heyecan verici bir yolculuk olduğunu söylemem gerekir. Biz teknede otlarımızı hazırlarken tekne sahibi ve yanındaki arkadaşının yardımıyla yaşlı bir adam bota bindi. İkisi de yaşlı adama çok büyük bir saygı gösteriyorlardı. Teknede bir yere otururken yaşlı adam beni bir hıristiyan öğretmen olarak kabul edip selamladı ve bana "İsa peygamberi analım mı?" (Çağıralım mı Ç.N.) dedi. İçtenlikle onayladım onu. Teknemiz kıyıdan uzaklaşıp köpürerek akan suda bata-çıka ilerlerken yaşlı adam yüzünü yukarı kaldırıp dua etti: "Yüce (Tanrı Ç.N.) İsa bizi koru. Yüce İsa!" Bu adam yine de bir Hıristiyan değildi. Türkiye'de yaygın olan dinlerin kabaca sınıflandırılmasında müslüman olarak sınıflandırılırdı. Bir Kürt aşiretinde dinsel nüfuzu olan bir adamdı aynı zamanda.

İsa'ya duası tamamen içtendi. Ama ona da sadakati aşiretiyle paylaştırdığından daha fazla bir şey ifade etmiyordu. Bütün Müslümanlar sözde İsa'yı peygamber olarak kabul ederler. Fakat bu, Fırat nehrinin batı ve doğu kolları arasında "Dersim" olarak adlandırılan bu dağlık bölgede yaşayan Kürtler Hıristiyan inancına Ortodoks (Sünni Ç.N.) Müslümanlardan çok daha yakındır. Çünkü onlar diğer müslümanlardan farklı bir biçimde Allah'a ibadet ederler. Ortodoks Müslümanlar aşağılayıcı bir anlamda "Kızılbaş" (Red-head) olarak adlandırır onları. "Kızılbaş" terimi en güçlü kalesi İran'da olan Şii Müslüman mezhebinin hepsine birden atfedilir. Fakat Dersim Kürtleri onları kendine özgür bir sınıfa sokan ve belki de tarihlerini aydınlatmada onlara ışık tutacak ilginç özelliklere sahiptir.

Kürtler genelde ilkel, vahşi ama cana yakın, konuksever, cömert ve samimi bir halktır. Onların evindeki candan konukseverliğe hiç bir zaman başka bir yerde rastlamadım. Sıhhatli ve temiz yaşarlar. Aynı zamanda kaba ve ateşli insanlardır. Aralarındaki aşiret savaşları süreklidir. (Kroniktir Ç.N.) Onların topraklarında (ülkelerinde Ç.N.) onların koruması altında olmadan seyahat eden bir yolcu soyulmayı çoktan haketmiştir. Dersim'e her yıl askeri sefer yapıldığı halde, bu bölge hiç bir zaman Türk devleti tarafından tamamen zaptedilmemiştir. Dağlardaki doğal korunakları sayesinde Kürtler kendilerine karşı gönderilen bir çok orduyu kurnazlıkla yenmeyi ve onları usandırmayı başarmışlardır.

Fakat 1908 Devrimi'nin ülkeye anayasal bir hükümet getirmesinden sonra Jön Türkler (Young Türkler) bu kural tanımayan aşiretlerle bazı taktiklerle yeni ilişkiler kurmaya çalıştılar. Öğretmenler ve siyasi liderler Dersim'e gönderildiler. Yeni özgürlüğün onların da olduğunu, onu paylaşabileceklerini onlara anlatmaya çalıştılar. Bir Kürt siyasi klüb kuruldu. **Vakti gelince bu örgütten çıkanlar büyük bir bağlılık töreni düzenledi.** Binlercesi uçuşan bayrakları ve omuzlarında tüfekleriyle Harput Eyaleti (İli Ç.N.)nin başkentine doğru yeni hükümete bağlılıklarını bildirmek (göstermek Ç.N.) için yürüdüler. Bu insanlar için artık tüm Türkiye'deki ırklara olduğu gibi yeni bir gün doğuyor. (Yeni bir çağ başlıyor. Ç.N.) Fakat bizim bu insanlarla ilgilenmemiz daha çok dinleri nedeniyledir.

Dersim Kürtlerinin dini hakkında onlara komşu bölgelerde yaşayan insanlara sorarsanız, yanıtlar çok çeşitli olacaktır. Ama yine de bu yanıtlar ortak bir kaç noktada toplanabilir. Onlar Müslümandır. Fakat günde beş kez namazı ve Ramazan Orucu'nu yapmazlar. Güneşe ve ateşe çok büyük bir saygı gösterirler. (Ya da taparlar.) Ölünce ruhun başka bir canlıya geçtiğine inanır, **mutlaka dinsel törenlerini gizli yaparlar.**

Kürtlerle yaptığım konuşmalarla da aynı şeylerin doğruluğu kanıtlanmıştır. Onlar özellikle dinsel liderlerin Müslüman olduklarını söylüyor. Fakat dua ve namazın tamamıyla yüzeysel ve keyfi olduğu gerekçesiyle yapılmamasını savunuyorlar. Yine de ben onları Ortodoks Müslümanlardan inanç ve uygulamalar açısından hangi noktalarda ayrıldıkları konusunda oldukça sessiz (yetersiz Ç.N.) buldum. Muhtemelen ancak bir kaç tanesi bu özelliklere ilişkin konularda fikir sahibi.

Bir kaç ay önce bu Kürtlerin dinini öğrenmek için umulmadık bir fırsat geçti elime. Onların seyitlerinin (ya da dinsel liderleri) konuğu oldum. O yaşlı adam (ona Mustafa diyeceğiz bundan böyle) bir kaç kez beni Harput'a çağırmış, köyüne ziyaret yapmamı ısrarla belirtmişti. Bana eğer o yoldan geçer ve onun köyünde durmazsam arkamdan adam göndereceğini ve beni soyduracağını söyledi bir keresinde. Tabii şaka olarak söylenmiş bir şeydi bu ama yine de bir parça gerçek de taşıyordu. Buna karşın sonraki bir zaman o yoldan geçtim ve Seyit Mustafa'nın evinde konakladım. Arkadaşıma ve bana görkemli bir eğlence düzenledi. Akşamleyin konuşma dinsel konulara kaydı ve gece geç saatlere kadar tamamen özgür bir biçimde dinsel inançlarımızı ve alışkanlıklarımızı konuştuk.

Konuşma bir Hıristiyan misyoneri için çok ilginçti. Çünkü çok dindar olan yaşlı adam yakın bir zaman önce okuduğu İncil'le de ilgilenmişti. Sonunda bana inançlarımız arasında fazla bir fark olmadığını ve hatta Allah'ın krallığından (ülkesinden, kutsal katından Ç.N.) uzak olmadığını söyledi. Fakat bu makalenin amacı benim o konuşmayı tekrar yazmam olmadığı için sadece seyidin kendi inancı ve halkının görenekleri konusundaki sözlerinden bazılarına değinebilirim.

Bu Kürtler kendilerini Müslüman değil fakat Ehl-i İman (The people of faith) olarak adlandırırlar. (Çağırırlar Ç.N.) Bu isim önemlidir. Çünkü Ortodoks Müslümanlığının temel ilkesi kaçınılmaz kaderin kişiselleştirilmesi (simgeleştirilmesi Ç.N.) olan Allah'a kör bir itaatken, **bu ilkel Kürtler hiç değilse bazıları için hayati ve kişisel yaşamla ilgili bir inanca sahiptir.**

Hiçbir yerde onlardaki Allah (Tanrı Ç.N.) fikri benim yaşlı arkadaşımda olduğundan daha açık olarak açıklanmamıştır. Bana önce biz Hıristiyanların inandığı Tanrı'nın nerede bulunduğunu sordu. Ona "her yerde hazır bulunan Tanrı" fikrimizi söyledim fakat bu onu tatmin etmedi. "Biz Tanrı'nın kullarının kalbinde bulunduğuna inanırız. Her nerede dürüst bir adam varsa onun kalbinde de bir Tanrı vardır" dedi bana. Bu da onun bu düşüncesinin sadece hayal meyal konurtanrıcı (Pantheistce) bir öğe değil aksine maddi yaşam ve kişisel ilişkiye ait olduğunu kanıtlıyordu. Çünkü o böyle bir inancın onu güçlendiren içtenliğiyle konuşmuştu.

Tanrı'nın her yerde hazır ve nazır olduğu fikri onların dua fikrini de belirler. Onlara göre, Müslümanların itinalı mırıltıları ve günde 5 kez namazda diz çökmeleri ancak bir gülünçlüktür. Bunları yapmadıkları için zulme uğrasalar bile asla yapmayacaklardır. Seyid Mustafa'nın dediği gibi "dürüst bir adam her nerdeyse Tanrı onun kalbindedir ve bu adam her nerede olursa olsun herhangi bir zamanda dua edebilir." Ölümden sonraki hayata ilişkin olarak arkadaşımın sahip olduğu o Tanrı fikriyle ruhun başka bir bedene geçmesi dışında başka bir şeye inanmıyor görünüyordu.

Bizim inancımızı sordu. Ben, ölümden sonra ruhun hemen Tanrı'nın huzuruna çıktığına inandığımızı söyledim. O; "Ama Tanrı kullarının kalbindedir. Bu yüzden bir insan öldüğü zaman onun ruhu bir başka vücutta yaşamayı sürdürmelidir" dedi. Bir ruhun bedeni olmaksızın var olabileceğini ve Tanrı'yla ilişki kurabileceğini kavranılmaz bir şey olarak düşünüyor, görüyordu.

Bu insanların inancı ve öğrendikleri şudur: Bir insan öldüğü zaman onun ruhu hemen yeni doğan bir bebeğin bedeninde tekrar yaşama başlar. Yeni doğan bebeğin karakteri de kendisine geçen ruhunkinin devamıdır. **Bu iyi insanlar için de kötü insanlar için de değişmeyen bir gerçektir.** Tanrı ondan korkanların kalbinde yaşamayı sürdürür. Mekansız Tanrı düşüncesi Kürtleri din öğretmenlerini ve peygamberlerini kabul etmede son derece evrensel (cathdic) yapar. Seyit bana dünyadan seksenbin peygamberin gelip geçtiğini söyledi. Eski Ahat'ın kutsal kişileri İsa ve Havarileri Muhammed ve halifeleri, bir çok Müslüman Azizleri ve şehitleri bunların hepsi Tanrı'dan gelen ve biri diğerinden üstün olmayan habercilerdir. Her birinden Tanrı'ya nasıl kabul edilebileceğimize dair öğütler alabiliriz. O, Muhammed'in peygamberler arasında en üstün olduğunu düşünmüyordu. Çok daha yaşamsal (maddi Ç.N.) bir inancın şehidi olan Hasan ve Hüseyin Muhammed'in devrinden çok sonra olmayan (az bir zaman sonra Ç.N.) bir zamanda kâfir gibi katledilmişlerdi. Onlar bir bakıma Kızılbaşların özel peygamberleriydiler. **Ancak Muhammed'in yerine geçen kuruculardan ayrıydılar.** Seyid olmak isteyen birinin Hasan ve Hüseyin'in mezarında hep yapılan birşey olmazsa da dua etmesi gerekir. Onlar kutsal kitapların kabülünde de tıpkı peygamberlerde olduğu gibi çok özgür düşüncelidirler.

Tüm ulusların kutsal kitaplarının değerli oldukları kabul edilmiştir ama ben sadece Kuran'la İncil'i huzura (Tanrı'nın huzura Ç.N.) gerçekten çıkacak kitaplar olarak varsayıyorum. Nitekim arkadaşım da İncil'i diğerlerine tercih etti. Bana İncillerle ilgili, onların daha derindeki dinsel yorumları hakkında zekice sorular sordu. Bana Kürtlerin kendilerine ait bir kutsal kitaplarını olduğunu söyledi. Kitap tarihten, Kürtlerin seceresinden bahsediyor ayrıca, dinsel öğütler de veriyordu.

Adem Peygamberin oğlu Şit(*) Peygamberin başlattığı bu kitaba ondan sonra gelen peygamberler de bir sayfa eklemişlerdir. Seyid ailesinin soy seceresi bu kitapta kayıtlıdır. Her köyde bu kitabın kopyaları olduğunu garanti etti ama görmem için bana bir tane veremeyeceğini söyledi. Türkler Kürtleri kafire yakın bir

(*)Şit Peygamber Ç.N.:Adem ve Havva'nın üçüncü oğlu. 912 yaşında öldüğü ve Allah'ın ona 50 sayfa (suhal) indirdiği söylenir.

anlama gelen yüzkarası bir terimle "kitapsız" olarak nitelerler. (adlandırırlar Ç.N.)

Gerçeğin ne olduğu tam olarak açık olmadığı halde gözüken sahip oldukları kitaplar her neyse bunlar onu yazan yazarların üsluplarına veya başvurdukları kaynaklara göre değişen çeşitli kaynakların toplamıdır. Onların kitaplarından duyduğum tüm alıntılar rahatlıkla Kuran'a veya İncil'e maledilebilecek materyallerdir. (konulardır Ç.N.)

Ateşe tapma bu insanlara başkalarından miras kalan bir adettir. Seyit Mustafa bu konuda açık bir fikre sahip görünmüyordu. Güneşin tüm yaşamın kaynağı olduğunu bu nedenle her sabah doğan güneşe saygı gösterdiklerini söyledi. Ateş'in Tanrı'nın en büyük hediyesi olduğunu, Kürtlerin kalplerinde ateşe karşı kutsal bir saygı duyduklarını söyledi. Ateşin kutsallığı konusunda kesinlikle net bir fikri yoktu. **Tanrı'nın en büyük hediyesi güneşe ve ateşe olan saygıları daha çok bu yüksek ve çok soğuk yerlerdeki keskin kış gecelerinden onları koruyan titiz koruyuculuk için duyulan minnettarlık olarak görünmektedir.**

Bir keresinde Dersim'den geçerken bir aşiret savaşı sırasında dağlarda korumasız (başıboş Ç.N.) duran yakacak odun yığınını görünce çok şaşırdım. Kendisi bir Kürt olan rehberim odunların tamamen güvencede olduğunu söyledi. Hiç bir Kürt bu odunları çalamaz ve yakmak için yıkamazdı. O savaşta düşman hiç bir vicdan azabı duymaksızın öldürür hatta evini de tamamen yakardı ama yakacak odunlarına asla dokunamazdı. Yakacak odun kutsaldır. "Eğer düşmanlarımın odunlarını yakarsam benim kendi evim de mutlaka aynı yıl içinde bana ceza olarak yanıp kül olacaktır" dedi bana.

İlk Hıristiyanlarda olduğu gibi Kürtlerin de dinsel törenlerini kadın erkek birlikte gizlice gece düzenlemeleri onların çevrelerindeki ahlâksız insanlar arasında şüphelere, iftira dolu rivayetlere yol açtı. Yaşlı Seyit bu gibi iftiraları hor gördüğünü açıkladı. Bu toplantılarda geleneksel olarak yapılanları ikna edici bir üslupla dosdoğru bir biçimde bana anlattı. Her cuma gecesi Ehl-i İman (İnanan İnsanlar) erkekler, kadınlar, çocuklar ibadet evlerinde toplanırlar. Orada Tanrı'ya dua ederler. Birbirlerini onurlu temiz ve hoşgörülü bir yaşam için teşvik ederler. Bundan sonra hep birlikte "Hak Lokması" (Morsel of righteousness) Bu basit bir ekmek parçasıdır. O hafta boyunca dürüstçe yaşamak için Tanrı'nın huzurunda verilmiş karşılıklı bir söz olarak onu hep birlikte yerler. Bu lokmayı huzurda yiyen herkes değil ancak gerçekten samimi olanlar bu sözü tutacağına emindir. **Bu toplantıların havasından sezdiğim bir ipucu ile bazı sorularıma yanıt buldum.** Seyid'e toplantılarda liderlik yapıp yapmadığını diğerlerine öğüt verip vermediğini sordum. Sanki zorla konuştu. O toplantılarda ondan daha iyileri (bilgilileri Ç.N.) vardı. Çok şaşırdım. Bu meselenin içinde biraz kıskançlık olup olmadığını merak ediyordum. Orada olan genç adamlardan biri açıkladı ki; o bir Seyid olduğu, hepsinden daha yaşlı (büyük) olduğu halde daima kapının yanına (en düşük yer) oturur ve çok az konuşurdu. Yaşlı adam gerçekten kendisinin değersiz olduğunu söyledi. Orada, genellikle ortodoks müslümanlar arasında hiç bilinmeyen bir şey olan alçakgönüllüğün gerçek bir inanç (ruh Ç.N.) olduğu görünüyordu. Onların inancından olmayanların bu toplantılara katılmalarına izin verilmez. İnanç sahipleri ise zorunlu değildir. Orada olduğum gece cuma gecesiydi. Seyid'e

beni toplantıya (törene Ç.N.) götürmesini orada onlarla aynı hisleri duyacağımı garanti ederek söyledim. Fakat o izin verilemez buna dedi. **Orada bulunmaktan alıkoymaması için bir kez daha üsteledim. O da peki o zaman dedi. Besbelli ki konuğunun eğlenmesini (isteğini Ç.N.) haftalık ibadette bulunuştan daha yüksek bir görev olarak düşündü.**

Müslümanlar arasında bir çok olayda din hayattan tamamıyla ayrı bir şeydir. Gerçekte bu anlama gelen çok bilinen bir söz vardır. Dinsel görevlerinin hepsini yapmış bir insan tehlikeli bir ortamdır. Çünkü bir çok günahı işlemek için ona izin verecek kadar yeterli kredisi vardır Tanrı'nın kitaplarında.

Kürtlerin dini şekli olmadığı için aynı durum onlarda olmaz. Onların seyidleri konuşmalarında yaşamın ve dinin birliğini sık sık vurguluyorlar. Israrla belirttikleri meziyetler dürüstlük, temizlik ve iyiliktir. Onlardaki dürüstlük fikri batıdakiyle aynı tarzda (anlamda Ç.N.) değildir. Onlar tarafından soyulmuş herhangi bir yolcu bunu kanıtlayacaktır. Yine de kesin olarak sahip oldukları bir dürüstlük ölçüleri vardır. Onların düşüncesindeki yol keserek yapılmış yağma bizdeki ticari kârlarla ayrı sınıfa girer. Fakat bir Kürt kendisine herhangi bir biçimde konuk olmuş birisini aldatmamak ya da soymamak için aşırı titizdir. Onların komşu ve arkadaşlarıyla yaptıkları anlaşmalar yüksek düzeyde bir namusluluğa (dürüstlüğe Ç.N.) dayanmaktadır.

Ev sahibim bunun bir örneğini şöyle verdi: "Sen benim evinde altın bir para düşürsen ve sen gittikten sonra ben bu parayı bulsam, ben bu parayı kullanamam. (harcayamam Ç.N.) Senin hemen arkandan gitmeli ve paranı sana teslim etmeliyim. Ya da seni bulamazsam eğer parayı fakirlere vermeliyim. Eğer parayı kendim için harcarsam (para) bana felaket getirir. Erkek ve kadın arasındaki ilişki ve kadınların durumu Müslüman fikirleriyle çok kesin bir zıtlık içindedir. Hatta bu ilişkiler az ya da çok Müslüman geleneklerden etkilenmiş Hıristiyan ırklarda olduğundan daha yüksektir. Kürt kadınları peçe ile örtünmez ve erkeklerden ayrı bir yerde yaşamaz. Evdeki hakları ve sorumlulukları erkeklerde eşit olarak paylaşır. Dinsel yaşama erkeklerle birlikte katılırlar. Toplumsal ilişkilerinde tam bir özgürlük ve karşılıklı saygı görülmektedir.

Yaşlı Seyid Mustafa Türklerin düşük ahlâk anlayışı hakkında sert bir küçümsemeyle konuştuğu zaman tüm halkının duyarlılığını dile getirdi. "Her kadın benim kardeşimdir. (bacımdır Ç.N.) O halde ne diye onunla konuşmayayım ve çalışmayayım? Ama şehvetli düşüncelerle onu düşünmek ve ona o gözle bakmak en korkunç günahtır" dedi bana. **Müslüman ahlâkı ile ilgili bu bilinen görüşler Müslüman biri için yabancı sözcüklerdir.**

Cömertlik ve konukseverlik Kürtlerin en büyük meziyetidir. Bu insanları tanıyan onların arasında seyahet etmiş herkes şunu doğrular ki; **dışarıdan bir Kürt evine gelen yolcular gerçek bir konukseverlik olduğundan herhangi bir evi tercih etseler de oradan hoşlanacaklardır.**

Arkadaşım Seyid'in bana anlattığı aşağıdaki hikaye onların Tanrı'ya nasıl bir hizmet düşündüklerini gösteriyor. Hatta Kürt konukseverliğinin anlamını aydınlatmada güzel bir ışık tutuyor.

"Musa Peygamber birgün Tanrı'ya onun şerefine büyük bir ziyafet düzenlemek için kendisine hak vermesi için dua etti. Tanrı buna razı oldu ve hazırlamasını buyurdu. Bunun üzerine Musa yüz koyun ve yüz öküz kesti. Büyük bir ziyafet hazırladı. Musa ilahi konuğunun gelmesini beklerken kapıda bir yolcu durdu. Ev sahibi (Musa Ç.N.) kalbinde bazı kuşkularla onu içeri buyur etti ve yemek yemesini söyledi. Ondan sonra gelen bir dilenci de diğeri gibi beslendi. Musa umutla ziyafetine şeref vermesi için Tanrı'yı uzun bir süre bekledi. O beklerken fakirler ve açlar geldiler. Hepsi buyur edilip doyuruldular. Büyük ziyafetin hepsi bitirilene kadar Musa bir kaç gün bekledi. Hâlâ Tanrı görülmemişti. Musa Tanrı'ya tekrar dua etti ve onun için hazırlamış olduklarını başkalarına verdiği için kendisini affetmesini istedi. Fakat Tanrı onun yaptığından çok memnun olduğunu ihtiyacı olan insanları doyurmakla Musa'nın bütün ziyafeti aslında Tanrı'ya sunduğunu söyledi." Bu garip ve çekici dini bir insan ne kadar çok öğrenirse o kadar soruya boğulur. Bu dinin kaynağı nedir? Kendilerinden daha bilgili komşularında olmayandan daha fazlasına sahip bu basit ve cahil halkın tarihi nedir? Yanıtlar özellikle belirlenmiş bir çok gerçek açısından hemen hemen açıktır. Bunlardan bazılarından söz etmem gerekiyor: Tüm Dersim bölgesinde birçok yıkılmış kilise ve manastırlar vardır. Kürtler bu kilise ve manastırları büyük bir saygıyla kutsal olarak kabul ederler.

Dersim'deki mezarlar Türklere göre utanılacak birşeydir. Çünkü mezarlar geride bırakılan yaşamdaki at, silah vb. şeylere ilişkin kabaca yapılmış, oyma resimlerle yoğunca süslüdür. Bu mezarlarda göze çarpan bir şey de mezardaki diğer tüm oymalara göre çok fazla yapılmış bir koyun figürünün sık görülmesidir. Türkler bu şekillerin put (İdol Ç.N.) olduğunu söylüyor ama ben hiç bir Kürtten onların anlamlarına ilişkin bir açıklama duymadım. Dersim'e yakın (komşu Ç.N.) bölgelerde Ermeni kilisesine mensup artık Ermenice konuşmayan, Ermenileri hiç andırmayan Hıristiyan topluluklar vardır. Dilde geleneklerde, dış görünüşte ve kişisel özelliklerde onlardan yalnızca farklı dinden olan Kürtlere (çok) benzerler. Ayrıca Kızılbaş Kürtlerin arasında Ermeni isimlerine ara sıra rastlanmaktadır. Köy, aile ve insan isimlerine. Bir keresinde yolda bir Kürde nerede oturduğu sordum. Khozakpiur'da diye cevapladı. İsim domuz pınarı anlamına gelen Ermenice bir isimdi. Kürtlerin İslam düşüncesine göre iğrenç olan domuz ismine hoşgörü göstermeleri beni hayrete düşürdü. Fakat sonunda anladım ki adamın bu ismin ne anlama geldiği konusunda hiç bir fikri yoktu. Köy tamamen bir Kürt köyüydü ve hiç Ermeni yoktu orada.

O bölgedeki yolculuğumda farkettim ki Müslüman köylerinde kadınlar onların kutsal günü olan cumaya hazırlık için elbiselerini perşembe günü yıkıyorken Kızılbaş köylerindeki kadınlar cumartesi günü yıkıyorlar. Kuşkusuz onlar da kutsal olan pazar için yapıyorlar bunu. Bu fakir köylülerin tören için ayırdıkları sadece bir takım elbiseleri var. Kutsal günlerden sonra bunun bir önemi yok. Nedeni sorulduğunda sadece şu cevabı verebilirler: "Köyümüzde bu hep bir gelenek olmuştur." Tüm bu gerçekler oldukça açık bir hükme götürüyor bizi.

Yüzyıllar önce Hıristiyanların Kürtlerin atası olduğu anlamına gelen ilişkileri bulmak hiç şaşırtıcı değildir. Önceki bilgilerimize dayanarak bir varsayım kurmak zor değildir. Osmanlı Türkleri ülkeyi işgal ettikleri zaman bu dağlı Hıristi-

yan aşiretlerle karşılaştı. Kendi milliyeti ve dili olan Ermeni topluluklarıydı bunlar. İnsafsız istilacılar bu insanları Müslüman yapmaya çalıştılar. **Dinsel çabalarını sadece şiddet olduğunu gösterircesine kiliselerini yıktılar.** Ama Kürtleri söz dinler (yumuşak başlı Ç.N.) bir ırk olarak bulamadılar. Bazıları yeni inancı kabul etti ve tüm Hıristiyanlığını kaybetti. Bunlar Ortodoks (sünni Ç.N.) Müslüman Kürtlerdir. Öte yandan diğerleri tüm kalpleriyle Hıristiyanlığa sarıldılar. İşte bunlar da hâlâ varolan Hıristiyan Kürtlerdir. Dersim Kürtleri ve diğer bazı kabileler sözde Müslümanlığı kabul ederken ve Hıristiyanlıktan uzaklaşırken ancak kısmen dönüştürülmüşler gittikçe İslam adı altında ama daha çok Hıristiyanlığın ruhunu ve biçimini içeren bir din geliştirmişlerdir.

Böylece onların gizli yaptıkları ibâdet zulüm zamanında oluşmuş bir alışkanlık olmuştur. Hak Lokması belki de modern Hıristiyan törenlerinin önemli seramonilerinden ilk çağlardaki Aşai Rahbani Ayini'ne(*) daha yakın bir şeydir. Onların Hıristiyanlık zamanlarına ait olan ahlaki ve dini fikirleri haftalık ibadet toplantılarında kuşaktan kuşağa geçmiştir. Mezarlardaki Kuzu(**) resimleri taşıdıkları Hıristiyan isimleri eski ibadet yerlerine gösterdikleri derin saygı bunların tümü onlardaki ilk Hıristiyan bağlılığından kalan şeylerdir. Dinlerindeki Hıristiyan olmayan özellikler (unsurlar Ç.N.) bile onların Hıristiyan komşularına olan yakınlıklarını (akrabalıklarını) gösteriyor. Çünkü nehirin karşısındaki ermeniler çeşitli ayinler ve festivaller kutlarlar. Bunlar açıkça ateşe tapma geleneğinden arta kalan (gelen Ç.N.) törenlerdir. Kürtlerin savunduğu ruhun başka bir bedene geçmesi fikri Ermenilerin de yarı inanç olarak savundukları bir şeydir. Bir çocuk doğduğu zaman onun anne ve babası bazen şu özlerle kutlanır: "Babanız (ya da anneniz) ölüden (yeniden Ç.N.) doğdu." Dersim Kürtlerinin dini kıymete değer bir çalışmadır. **Bu varsayım doğruysa eğer Hıristiyan kilisesinin (cemaatinin Ç.N.) ilginç bir bölümü hakkında çok şey öğrenilebilir.** Fakat gerçekler çok daha fazla önemlidir. Gerçekler bu kabilelerin Hıristiyanlığa ne kadar yakın olduğunu ve bu yüzden de İslam mezhepleri yerine garip bir biçimde İncil'in etkisinde olduğunu gösteriyor.

Onlar doğal düşmanları ve baskıcıları (diktatörleri Ç.N.) olan Türklerden nefret ederek büyüdüler. Birçoğu Hıristiyanlığın atalarının inancı olduğuna inanıyor. Hıristiyanlığa düşmanlıkları da böyle bir sevecenlikleri de yok.

Bir kaç yıl önce bu kabilelerden birinin baş seyidi Harput'taki Amerikan misyonerlerine geldi ve tüm kabilenin -eğer misyonerler onları zulümden koruyabilirse- Hıristiyan olmaya hazır olduğunu söyledi. Kuşkusuz zulüm olasılığı onların arasında misyonerlik çalışması yapmakta hâlâ ciddi bir engeldir. Ama eğer ince ve akıllı taktiklerle çaba sarfedilirse aşılmayacak bir engel değildir.

Burası öncü bir misyonerliği tam bir umutla bekleyen daha tam olarak el değmemiş bir alandır.

(*)Aşai Ruhbani (Ç.N.): Hıristiyanların Kudas ayininde yedikleri ekmek ve şaraptan ibaret yemek, bu ayinde okunan dua.

(**)Kudas: Hz. İsa'nın haverileriyle yediği son yemeği anmak üzere Hıristiyanların kilisede bir kap içinde şarap ve ekmeği takdis ettikleri tören. İngilizce'de kuzu demek olan Lamb "The Lamb" şeklinde yazıldığında Hz. İsa anlamına gelir.

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

Kaynak: Rev Henry H. Riggs; ***The Religion of the Dersim Kurds*** *(Dersim Kürtlerinin Dini-Harput/Türkiye), The Missionary Review of the World, Ekim-1911*

Yazıda geçen resimler dökümü:

Resim-1) Dersim Kürtlerinin bağlılık (sadakat) töreni.

Resim-2) Yaşlı peder İbrahim gibi yolculara "hoşgeldiniz" demeye gelen bir Kürt.

Resim-3) Bir Kürdü evinde ziyaret eden bir misyoner.

Resim-4) Yukarı Fırat'ta kullanılan bir tekne.

Resim-5)Harput'taki Misyonerliğe gelen Dersim Kürtleri

Resim-6) Bir Hıristiyan Kürdü.

A MISSIONARY VISITING A KURD AT HOME

Kızılbaş Kürtler'i ziyarete gelen Misyoner Henry Riggs. [Kaynak-Henry H. Riggs: "The Religion of the Dersim Kurds" (Dersim kürtlerinin Dini), The Missionary Review of the World, Ekim-1911.]

I-Ş) KIZILBAŞ VE YEŞİLBAŞLAR(1) (*)
(1912)

A. v. Le Coq - Berlin

İslam dünyasında belli mezheplere bağlı olanlara verilen "Kızılbaş" isminin bu gün gizemli (2) bir mezhebe verilen bir isim olarak algılanması ve anlamının tam olarak bilinememesi dikkat çekicidir, çünkü bu gün gerek bu isme ilişkin, gerekse Kızılbaş olarak nitelendirilenlere ilişkin bir yığın bilgi bulunmaktadır. Türkçe olan "Kızılbaş" deyimi (kırmızı kafa) şu anlamlara gelmektedir:

1) Genel olarak her ırktan ya da ulustan Şiilere verilen isimdir. Bunun karşıtı olan "Yeşilbaş" deyimi ise Buhara ekolünden Sünnilere verilen isimdir.

2) Daha özel anlamda ise Kızılbaş, İranlı (Pers), daha doğrusu İranlı Şii anlamına gelmektedir.

3) Bu deyimin oluşum hikayesine göre ise Kızılbaş, Pers ülkesinde yaşayan, Türk soyundan gelen göçebe Şii savaşçılarına verilen isimdir.

Bu iddialara sağlam dayanak sağlamak amacıyla, konuyla ilgili araştırma yapanların eserlerinden alıntılara yer verdik.

Ad 1) Kızılbaş'ın Şii anlamında algılanması:

a) "Günümüzde Orta Asya'da tüm Şiiler Kızılbaş olarak nitelendirilmektedirler." E. Denison Ross, **Tarih-i Raşidi**, London 1895, s. 214.

b) "Kızılbaşların sayısı bazen, belki de Afganistan'ın tüm Şia toplumu, yani Hasarahlar (Türk-Mongol) da Kızılbaşlara dahil edildiği için, bir hayli büyük gösterilmiştir. K. F. Neumann, **Asya'da İngiliz İmparatorluğu'nun Tarihi**, Leipzig 1857, vol. 1, s. 391.

c) Turfan'da kendi çalışmalarım arasında sözcük listeme aldığım şekilde:

Kızılbaş: Şii, İranlı. A. v. le Coq, **Turfan'da söylenen şarkı ve özdeyişler,** Baessler - Archiv 1911.

Ad 2) Kızılbaşın İranlı anlamında algılanması:

a) A. Hindoğlu'nun Türkçe-Fransızca sözlüğünden (Viyana 1838) Kızılbaş: Ali mezhebinden Persli (İranlı).

b) Radloff'un Türk lehçelerine ilişkin sözlük çalışmasından. Kızılbaş: İranlı (Persli).

c) Prof. Grigorieff "Türkistan'da Orta Asya'ya ilişkin Rus politikası" adlı makalesinde İran Şahı için "Kızılbaşların Hası" ünvanını kullanmıştır. Londra 1876, vol. II, s. 391.

d) Buhara'da yakalanan Perslerin "Kızılbaş esirler" olarak nitelendirilmesi. Mohan Lal, **Pencab'ta Geziler**, Londra 1846, s. 119.

e) "O (Akbar İmparatoru) beraberinde Kızılbaş (Persli) prensi de getirmişti." Tabakat-ı- Akbari, **Hindistan Tarihi**, Sir H. Elliot, London 1873, vol V, s. 219.

f) "Perslerin (Yazar burada Kızılbaşlar demiştir, ancak ben burada daha yaygın olan terimi kullandım) Dogi'de nöbetçileri vardı." Raverty, **Afganistan hakkında notlar**, Londra 1888, s. 23.

g) "Bugün Pers halkına üç yeni ad daha verildi, bunlar Şii, Rafezi ve Kızılbaş isimleridir." **Voyages du Chevalier Chardin** (Langes), Paris 1811, vol. III, s. 267.

h) "Kızılbaşlar Perslerin soyundan olanlardır." Leud Vincend Eyre, **Military Operations of Cabul** (Kabil'de askeri operasyonlar), Londra, Murray, MDCCCXLIII, s. XXXI (Terimler Sözlüğü).

i) "Kızılbaşlar Persli (Türkçe konuşan Persliler) ya da Pers soyundan olanlardır." Lady Sale, **A Journal of the Disasters in Afganistan** 1841-42, Londra, Murray 1843, s. IX (Terimler Sözlüğü).

k) "Ali mezhebinden olan Perslere alaycı bir şekilde Kızılbaş denmekte." Nicolas de Nicolay **Les Navigastions, Peregrinations et Voyages, Jaits en la Turquie**, Anvers M. O, LXVI, s. 214.

Ad 3) "Kızılbaş teriminin Safeviler döneminden beri Şii Türklerden oluşan ve kırmızı başlıklardan ötürü kendilerine Kızılbaş denilen İranlı savaşcılara verilen ad olarak algılanması:

a) (1580) "Bununla birlikte, ona Kızılbaşların (yani Perslerin asillerinin) ona saldırmaya niyetli oldukları haberleri ulaşmıştı." Christopher Burrough, **Advertisemends and Reports of the G. Voyage info the Pards of Persia and Media**, The Principal Navigations, Glasgow 1903, vol. III, s. 235.

b) "Kızılbaş terimi kırmızı anlamına gelen `kızıl' ve kafa anlamına gelen `baş' kelimelerinden oluşmaktadır. Kızılbaş olarak ise kırmızı başlıklarından ötürü Perslerin savaşçıları nitelendirilmektedir." de la Boullaye- de Gouz, ed. 1657, s. 545, **Yale, Hobson-Jobson**.

c) (MS 1606) "Kızılbaşlar onların (Perslerin) en çok değer verdikleri askerlerdir." Gouvea, lornada do Arcebispo de Goa, D. Frey Aleixo de Menezes, Coimbra 1606, **Yale S Hobson- Jobson**, s. 380.

d1) "Kabil'de ise Nadir Şah `chandaul' ya da `dündar' (artçı) olarak Kızılbaşlardan (giydikleri kırmızı başlıklardan ötürü) ya da Mughal- Pers (*) askerlerinden oluşan 12 bin kişilik müfrezesini bırakmıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra ise bu askerler yine Kabil'de kalmıştır. Bugün hala bu askerlerin soyundan gelenler kentin chandaul diye adlandırılan bir semtinde yaşamaktadırlar. Bu Kızılbaşlar `belli bir İran topluluğu olarak' Sünni yerli halka karşın varlıklarını koruyabilmişlerdir." Bellew, **Races of Afganistan** (Afganistan'da etnik kökenler), London 1880, s. 107.

d2) "Kızılbaşlar" bugün İran'da hakim olan Türk kökenli ailelerin üyeleridir. Yanlışlıklara yol açmaması açısından onlar için İranlıların kullandıkları terimi değil de Kabil'de onlar için kullanılan Kızılbaş deyimini kullandım. Ayrıca:

( )Mughal İrani: Türk soyundan olan Şii İranlı.*

"Kızılbaşlar genellikle `Herraut' kentinin dışında şehirlerde yaşarlar, ancak köylere de yerleşmişlerdir. Kabil'de en az on ile oniki bin Kızılbaşın yaşadığı söylenir. Bu Kızılbaşlar birçok açıdan çevredeki diğer insanlardan farklıdır. Farsça konuşurlar, ancak kendi aralarında Türkçe konuşurlar. Hepsi de fanatik Şii, ancak Sünniler ile dini açıdan düşmanlık güdüldüğü için, inançlarını sessizlik ve gizlilik içinde sürdürürler." Elphinstone, **Account of the Kingdom of the Caubul** (Kabil krallığı hakkında rapor), London 1842, vol. I, s. 417.

e) "Onun (Şah İsmail) muzaffer olmasına neden olan yedi Türk boyu (*) kıyafet olarak farklılık gösteriyordu: Kafalarında kırmızı bir başlık taşıyorlardı. Bu başlıktan sonra Türkler onlara `Kızılbaş' ya da `altın - kafalılar' adını takmıştır ve bugün de hala onların yeni nesillerine bu isim takılmaktadır. Bu kabilelerin kılınçları kutsal bir görev için ... Şii dinini savunmak için kuşanılmıştır." Malcolm, **History of Persia** (İran Tarihi), London 1815, vol. I, s. 502.

f) "Kızılbaş, Türkçede kırmızı kafa anlamına gelen bir kelimedir. Bu terim daha sonra İran'daki Safevi hanedanının başlangıcından itibaren İran'da hakim sınıfı oluşturan ve giydikleri kırmızı başlıklardan ayırt edilen Persleşmiş Türkler için kullanılmaktadır. Bu sınıf Afganistan'a da yerleşmiştir." **Yale, Hobson - Jobson**, London 1886, s. 380.

Ayrıca aynı eserin ekinin 814. sayfasında bu terim şöyle tanımlanmıştır: "Kızılbaş. Bu isim (Pers ülkesinde olduğu gibi) o ülkenin uyruğuna geçen belli Türk boylarına verilmektedir...; gerçekte onlar bugün, İran'ın kraliyet soyu ve hakim sınıfı gibi, Persleşmiş Türklerdir."*****

Bu konuya ilişkin daha fazla alıntı ***** verip sıkmak istemiyorum. Ayrıca tüm bu alıntılar "Kızılbaş" deyiminin İranlı Şii'lerin tamamı için kullanıldığını yeterince kanıtlamıştır.

Biraz da `Yeşilbaş' deyimine ilişkin bilgi ve değişik araştırmalardan alıntı vermek istiyorum. Bu ara Osmanlı Türklerinin beyaz başlık giydiğine değinmek istiyoruz, ancak hiçbir yerde `beyaz kafalı' (Akbaş) diye bir deyime rastlamadık. Sanırım dini eğilimleri kıyafetlerdeki renklere göre belirtme alışkanlığı, Şii ve Sünni düşmanlığından ötürü 16. yüzyılda Safevilerin döneminde ortaya çıkmıştır:

a) "Bu Buhara ülkesi (Yeşilbaş Tatarlarının ülkesi) zaman zaman İran hükümdarlığına dahil olmuştur..., ancak şu an bağımsız bir krallıktır. İranlılar ile, her ikisi de Müslüman olmalarına rağmen din için kanlı savaşlar yürütmektedirler." **Master Anthonie Jenkinson'un 1558'de Moco kentinden Buhara'ya yaptığı gezinin notlarından.** vol. XII, s. 22.

b) "İşte Müslümanların Peygamberi Muhammed öldüğünde, geriye dört müridi Ömer, Osman, Ebubekir ve Ali (Peygamberin damadı) kaldı. Sonra çok dağınık olan buyrukları toplayıp, her biri kendisine göre yorumlayıp kutsal Kuran'a yerleştirdiler. İlk üçünün peşinden Türkler gitti. Asya'daki Tatarlar ve Afrika'daki Müslümanlar da öyle. Ali'ye ise sadece İranlılar inandı..."

(*) Bu boylar Oostajaloo (Ustacaklu), Şamlu, Nikalloo (Nikalı?), Baharlı, Zulkadir, Kujur ve Afşar boylarıdır. İran menşeili bilgilere göre bu yedi boyun her biri kendi altında yedi kola ayrılıyordu.

"Şii krallar ise kendi yandaşlarına, onları yeşil başlık giyen Tatarlar ve beyaz başlık giyen Osmanlılardan ayırt edebilmek için kızıl başlıklar giymelerini buyurmuşlardır." **Türk ve İran sultanlarının yaşamlarına ilişkin.** J. J. Boyssard, V. Frankfurt, M O, XCVI, s. 111-112.

c) "... aynı bizim gibi, İranlılar da kendilerine kızıl başlıklarından ötürü Kızılbaşlar demektedirler. Şahlarına da aynı adı vermektedirler." (Son söylenenin kanıtı yoktur! A. L.)..."

"Spanduginus şöyle der: ... Tatarlar yeşil başlık giyerler. Tatarlara göre yeşil giymek onlara ait bir ayrıcalık ya da hak olarak görülmektedir. Çünkü onlar Muhammed'in soyundan geldiklerini ileri sürerler. Hans Lewenklaw von Amelbeurn, **Neue Chronica Türkischen Nation**, Frankfurt a. Main 1590, s. 405.

Aynı eserin 4. sayfasında Osmanlı savaşçılarının başlıklarına da atıfta bulunulmaktadır.

Kızılbaşların Mezopotamya ve Anadolu'da da görülmesi konusunda çok az bilgi var. Bu bilgileri de Vombery ve daha çok da Houtsma vermektedir: Onlara göre Türkiye'de bulunan Kızılbaşlar 1500 yılından sonra oralara yerleşen göçmenlerdir. Bu konu ile ilgili literatür ve Kızılbaşların Anadolu'daki dağılımı konusunda Hugo Grothe, Ön Asya gezisi konusundaki eserinin 1. cilt, s. 148'de bilgi vermektedir:

a) Kızılbaş-Türklerin konusu ise biraz farklı. Bunlar genelde yanlış olarak Yörük ya da Türkmen olarak nitelendirilmektedir, çünkü onlar daha çok savaşlar zamanında gerek zorla gerekse isteyerek Azerbaycan ve Kafkasya'dan buralara getirilen İran Türklerinin soyundan gelenlerdir. Günümüze değin de Şii inançlarına sadık kalmışlardır..." Hermann Vambery, Das Türkenvolk (Türk halkı), Leipzig 1885, s. 607.

b) "İran'dan göç edip Anadolu'ya gelen Türk Şiileri Kızılbaş olarak nitelendirilmekte ve daha çok da Karahisar ovasından Tokat, Amasya ve Ankara'ya kadar uzanan bir bölgede yaşamaktadırlar. Kızılbaşlar İran ile savaş halindeyken Türk sultanları tarafından zorla buralara getirilmişlerdir." M. Th. Houtsma, **Emcyclopaedia Britt.**, Türkler ile ilgili bölüm.

Sanırım bu alıntı ve bilgilerden sonra `Kızılbaş' deyiminin kökeni ve anlamı konusuna açıklık getirmiş olduk.

(*)Prof. von Luschan'ın aşağıdaki ifadesi bize pek uygun görünmedi (Huxley lecture s. 234): "... İran'da iki büyük etnik grup vardır, yerleşik olan Şii Tacikler ve Sünni ve daha çok göçebe olan Şii Ihlatlar (Ilat). Ihlatlar Türmendir. Mevcut Kaçar (Kajar) hanedanı da Türkmendir; Ihlatlar ... ülkenin ve Taciklerin asıl sahibidir." Ilatların Türkmen olduğu Kürt ve Lek kökenli boylara uymamaktadır; ayrıca Ilatların ve hatta Kaçarların Sünni olduğunu ileri sürmesi pek doğru değildir. Tüm tersine, Türk Ilat boyu ve onlara bağlı Kaçarlar fanatik Şii'dirler; sadece Kürtler genelde Şafi Sünnilerdir. Kürtlerde çok az sayıda Kızılbaş bulunmaktadır.

(**) E. g. Tavernier, Les six Voyages eto, Paris 1679, vol. II; Sanson, Voya-

ge et relation ... de la Perse, Amsterdam 1695; de Ferriol Der wahresd- und neuesten Abbildung des türkischen Hofes Abbildung ... Fortsetzung, Nürnberg 1721; Drouville, Voyage en Perse, 2nd. Edition, Paris 1825.

(1) ***Yayıncının Notu : (Hugo Grothe)***

A. von Le Coq, bize Anadolu'da yaşayan ve Müslümanların arasında dini açıdan özel ve farklı bir konumda olan kişileri tanımlamak için çevre halkı tarafından kullanılan "Kızılbaş" teriminin kökeni ve oluşumu konusunda ilk defa yapılmış bir araştırma sunmaktadır. Le Coq tarafından verilen bu bilgiler bize ayrıca bu topluluğun oluşumunda doğudan gelen göçlerin de önemli rol oynadığını göstermekte ve bu bağlamda Jacob'un değerli araştırmalarını tamamlamaktadır (Türkische Bibliothek IX, S. 14 und Abh. d. Bayr. Ak d. wiss. 1. kz. XXIV. Bd, III. Abd. München 1909). Kendim de Kürdistan'daki, Toroslar'daki ve Maraş'taki Kızılbaşlar ile sohbet etme olanağı buldum. (Bunun için bakınız; "Ön Asya Gezim 1906 u. 1907, Leipzig, 1912, Bd. II. S. 148-161, "Kurden und Kysylbasch" bölümü).

(2) Örneğin F.v.Luschan'ın "Verhandlungen der Gezellschaft für Erd Runde zu Berlin", 1888, adlı toplantılarda (Anadolu'daki gezileri hakkında) şöyle der: Çok gizemli mezheplere bağlı bir dizi guruplar ile karşılaştık... Bunlardan en önemlileri "Kızılbaşlardı".

(Ayrıca F. v. Luschan'ın "Journal of the Royal Anthropological Institut" dergisinin vol. XLI, Temmuz-Aralık sayısı, 1911, S. 211'deki "The Eark Inhabitans of Western Asia", "Huxley Memorial Lucture for 19119 ile kıyaslayın.)

"Kızılbaşlar: Mezopotamya'da veya küçük gruplar halinde Toroslar'da, Maraş yakınlarında, Arap ve Kürtlerin arasında yaşayan ve kendisini Kızılbaş olarak niteleyen garip insan topluluğuna denir. Kızılbaş, `kırmızı kafa' anlamına gelmektedir, ancak içlerine girdiğimizde hiçbirinin Sünni komşularından daha kızıl saçlı olduğunu veya giysilerinde kırmızı rengi diğerlerinde daha fazla tercih ettiklerini görmedik. Demek ki bu deyimin kelime anlamından farklı bir anlamı var. Belki dilbilimciler bir gün Kızılbaş teriminin kaynağını ve kökenini bulurlar."

Yazar eserinin 212. sayfasında şu sonuca varmaktadır: "Tüm bu inanç gruplarının üyeleri (Kızılbaş, Tahtacı, Bektaşi ve Ansariyeh) belki de çok eski ve homojen olan bir toplumdan geri kalanlardır ve kendi aralarında evlenerek dinlerini ve fiziksel özelliklerini koruyabilmişlerdir."

Burada yazar, 1888 yılında; Almanca yazdığı makalede de değindiği gibi, bu dört inanç grubu arasında eski, İslam öncesi bir bağın olduğunu ileri sürmektedir. Aynı kanıya Hugo Grothe de varmıştır. (1. c. S. 159).

İngilizce ve Almancadan Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt.**

*Kaynak-A. v. Le Coq: **"Kyzylbasch und Yäschilbasch"** (Kızılbaş ve Yeşilbaş), H. Grothe: **Orientalisches Archiv** içinde, Leipzig, 1912.*

August 25th. Winnowing grain at TABIA.

A Kurdish boy of the SINAMILLI tribe from the village of TABIA.

Adıyaman-Antep arasındaki Tabya köyünden Sinemilli aşiretine mensup Kızılbaş-Kürt kadını. [Kaynak-E. W. C. Noel, 1920.]

I-T)KÜRTLER VE KIZILBAŞLAR(*)

Hugo Grothe

Dillerine bakılırsa **Kızılbaşlar** ve **Kürtler** birbirinden ayrılmaz gibi görülürler, ancak antropolojik açıdan birbirinden ayrı tutulması gereken farklı toplumları oluşturmaktadırlar. Genelde Anadolu'da yaşayan ve özellikleri ve öğretileri hakkında hâlâ kesin bir bilgi edinemediğimiz bir mezhebe bağlı insanlar **Kızılbaş** olarak nitelendirilmektedir.(1) **Toros dağlarında yaşayan Avşarlar ve Çerkezler Kızılbaşlardan Kürtler diye sözetmektedir, ancak bu gizli mezhebe bağlı olmayan insanların yaşadığı Kürt köylerinden söz edilirken, bu köylülerden "Kürt Müslim" olarak sözedilmektedir.** Kısacası "Kürt Kızılbaşlarından" ayrı tutulmaktadırlar. Ancak Avşar bölgesinde bulunanlar da dahil olmak üzere tüm Kızılbaş köylerinde Kürtçe konuşulduğu da bir gerçektir.

Kızılbaşlar Anadolu'da geniş bir alana yayılmışlardır. Pontus Dağlık kıyı şeridinde, onlara ilk kez rastladığım Ermeni Platosu'nda(2) ve Dersim bölgesinde, Fırat'ın kaynadığı yerlerde Kızılbaşlar ile karşılaşmak mümkündür.(3) Kızılbaşlar ayrıca orta(4) ve aşağı Halis(5) bölgesinde, Afyon Karahisar'ın batısındaki Dolaçay ovasında, Toroslarda ve Aksu ırmağı yakınındaki Maraş ovasında yaşamaktadırlar. Likya'da dini açıdan benzer özellikler taşıyan başka topluluklardan da söz edilmektedir, örneğin **"Bektaşiler"** ve **"Tahtacılar"**, yukarı Suriye'de **"Nusayriler"**, Yukarı Mezopotamya'da **"Yezidiler"**, İran Kürdistan'ında ise **"Ali-İlahi"**ler.

İslam mezhepleri konusunda başarılı araştırmaları ile ünlü Georg Jacob, Bektaşilerin ve Tahtacıların özdeş olduğuna dikkat çekmektedir. (Türkische Bibliothek IX, s. 14) Nitekim, **"Bektaşiler ve Benzer İnançlar"** (Die Bektaschijje und verwandte Erscheinungen) (Abh. d. Bayr. Ak. d. Wiss. I. KL XXIV, Bd. III. Abd. München 1909) adlı çalışmasında Jacob bu cemaatlerin gerek dogmaları açısından gerekse örgütlenmeleri açısından benzer, hatta özdeş öğeler taşıdıklarını tespit ettikten sonra bir yandan **Bektaşilerin, Kızılbaşların** ve **Ali-İlahilerin** birbirine çok yakın bir üçlü (teslis) oluşturdukları, bir yandan da bu üçlünün **Yezidiler, Babiler** ve **Nusayriler** ile de birçok bağlantıları bulunduğu sonucuna varmıştır.(6)

Kızılbaşların dini gelenek ve göreneklerine ilişkin bilgileri, kısmen buralarda yaygın olarak anlatılanlar ile örtüşmekte, kısmen ise yeni bilgi olarak karşıma çıkmaktadır.

Bilgi edindiğim kaynaklar güvenirlik açısından büyük farklılıklar taşımaktaydı. Bu kaynakların bir tanesi dini bütün bir Çerkez olan Zaptiye Onbaşı Almed'di. Ramazan ayında, yolculuk halinde bulunan bir Müslüman seferi sayıldığından oruç tutma zorunluluğu olmamasına karşın, Ahmed günde en az 8-10 saati at üstünde geçirmemize rağmen ne birşey yedi ne de su içti, tütün bile içmedi. Buna karşılık akşamları ise bana yolluk olarak hazırlanan kızarmış tavuklara saldırmayı ihmal etmedi. **Binboğa Dağı**'nı geçerken, ulaşabileceğimiz dini önderler konusunda bilgi edinmek üzere Ali Bey adında bir **Kızılbaşın** evinde eğlendik. Onbaşı Ahmed bir **Kızılbaşın** evine ayak basmaya önce pek istekli görünmedi,

çünkü Peygamberin buyruklarını hiçe sayıp Ramazan ayında oruç tutmayan, şarap içen insanlar ona göre değildi. Köye dönerken de bana her mutaasıp Müslümanın hazırda bulundurduğu türden, "yoldan çıkmışlar" hakkında aşağılayıcı nitelikte öyküler anlattı, örneğin kadın ve erkeklerin, rastgele birleştiği gece ayinleri gibi. **Kızılbaşların** bu ahlaksız davranışları konusunda dolaşan bilinen öykülere ilaveten Ahmed, düğünlerde de düğüne katılanlar arasında serbest cinsel ilişki geleneği sürdürüldüğü konusunda iddialarda bulunmaktaydı. Bununla da yetinmeyip, Kızılbaşların, evlerine misafir gelen Türke sundukları yemeğin içine tükürdükleri masalını anlattı. Sadece sundukları ekmeği kirletmezlermiş. Buna karşılık ben **Kızılbaşların** misafirperverlik gibi övgüye değer geleneklerinin de bulunduğunu ileri sürdüm. Tepkisi yine çok pişkindi, Evet, misafirperverlikleri oldukça ileri gidiyor dedi. Köylerine gelenleri 15 gün misafir ediyorlar ve 15 tane genç kız sunuyorlar. Bunların arasından iki tanesini seçebilir, hatta ikiden daha fazla kız da alabilir. Çerkez Zaptiye Onbaşı daha da ileri giderek köye gelen **Kızılbaş dedelerine** her gece başka bir genç kız sunulduğunu ileri sürdü.

Aziziye'de görevli olan ve bu bölgeyi, köylerini ve insanlarını çok iyi tanıdığından Toroslardaki gezilerinde bana çok büyük yardımlarda bulunan Zaptiye İbrahim çok daha güvenilir bir gözlemciydi. Dini açıdan bir fanatik değildi ve Bursa'dan buraya göçeden Türk bir aileden gelmesine karşın **Afşarlar, Kürtler, Kızılbaşlar, Çerkezler** ve **Ermeniler** ile de dostluklar kuruyordu ve etnik grupların değişik geleneklerini hoşgörü ile karşılıyordu. Gecelemek için seveseve **Kızılbaş** köylerini seçiyordu, çünkü dediğine göre başka hiçbir yerde daha candan ağırlanamazdık. Yürekten çok midesi ile ilintili olan bu **Kızılbaş** düşkünlüğünden ötürü kızıl sazları ve uzun kızıl sakalı olan Zaptiye İbrahim'e "Kızılbaş İbrahim" adını takdım. Buna hiçbir zaman kızmadı, gülerek karşıladı.

İbrahim **Kızılbaşların** yemek yerken, su içerken ve yıkanırken sergiledikleri farklı alışkanlıklarından ötürü, kolaylıkla tanındıklarını vurguladı. Örneğin iki el ile birlikte su içmek gibi(7). İbrahim'in anlattığına göre **Kızılbaşların** abdest alırken kollarını aşağıdan yukarı yerine yukarıdan aşağıya doğru yıkadıklarını söyledi. (Bu kural Şiilerde de geçerlidir.) İbrahim'in dediği gibi **Kızılbaşların** Ali sevgisinden ötürü çocuklarına Ali'nin ve İmamların isimlerini koydukları çok doğruydu.

Kızılbaşların arasında iki silahlı kişi vardı. Bir tanesi **Tavla**'daki ev sahibim Molla Ali idi. Ali zenginliğinden ve çok çocuk sahibi olmasından ötürü köyde büyük saygınlığı olan altmışında bir adamdı. Ölen ilk karısından altı yetişkin oğlu ve üç kızı vardı, tombul ve güzel olan otuz yaşlarındaki ikinci karısından ise üç oğlu ve iki kızı vardı. Kürtçe tercüman olarak yanımızda bulunan Zaptiye İbrahim varken sorularına hep kaçamak cevaplar verdi, ancak başbaşa dolaşırken kıt Türkçe'si ile bir ay önce köye Dedenin geldiğini ve 15 gün evinde kalıp dualar ettiğini, törenler yaptığını söyledi. (15 rakamının gerçekten de bir önemi var demek ki) İnançlarına ilişkin bir kitabın var olup olmadığını sorduğumda ise kesin bir şekilde "kitap var" diye yanıtladı. Ancak Dedeler bu kitaba sahip olurlarmış ve ayinlerde bu kitaptan cemaata bölümler okurlarmış. Anladığım kadarıyla bu kitap Yezidilerin büyük olasılıkla sahip oldukları gibi inanca ilişkin öğretilerin kitap haline getirilmiş şekli değil de, Dedelerin çokca özdeyiş ve öğreti olarak yararlan-

dıkları Fars felsefesine ait eserlerdi. Sanırım belli başlı eğitim almış, okuma-yazma bilen tek zümre Dedelerdi.

Rum hizmetkârım sayesinde bir gün **Kızılbaşların** Ali sevgisine ilişkin inançlarım açıklayan hoş bir olay oldu. Kendisi birgün Tavla'da bir tavşan vurur ve bana, pişirmek üzere ev sahibimiz Molla Ali'nin evine getirmek ister. Zaptiye İbrahim ise bir Kızılbaşın ocağında tavşan pişirilmez diyerek tavşanı kapar ve heybesine saklar.

Akşam yemekte sohbet ederken **Kızılbaşların** tavşan ile ilgili bağlantılarının içyüzünü öğrenmeye çalışıyorum. Bunun üzerine İbrahim, Molla Ali ve oğulları tarafından birçok kez sözü kesilerek, **Kızılbaşlar** arasında anlatılan garip bir öykü anlatır: Aralarında Ali'nin de bulunduğu daha sonraki dört halife birgün Muhammed'in evinde misafirdirler. Burada, üç halife Ali'den bir mucize gerçekleştirmesini isterler. Ali ise, "sadece Allah mucizeler göstermeye kadirdir; İsterse yüce Allah bin saati bir saate çevirebilir" der. Ali'yi dinleyen üç halife ise inanmayıp bunun imkânsız olduğunu söylerler. O arada Ömer'in karısı hamur yoğurmaktadır ve suya gereksinim duyar. Bunun üzerine, Ömer su getirmek için en yakın dereye gider. Derenin berrak ve serin sularını görünce Ömer'de derede yıkanma isteği doğar. Sudan çıktıktan sonra Ömer şaşkınlık içinde bir kadına dönüştüğünü görür. Üzüntüsünden ağlamaya başlar. O ara köpeği ile birlikte bir çoban yaklaşır. Dere kenarında tek başına ağlamakta olan kadını görünce acır ve eve götürüp nikâhına alır. Yıllar geçer ve iki çocukları olur. Aradan yedi yıl geçer ki çobanın karısı yine aynı dereye gelir ve içinde yine dereye girme isteği uyanır. Sudan çıktığında yine Ömer'e dönüştüğünü görür. Hemen evine koşar ve hâlâ hamur yoğurmakta olan ve onu bekleyen karısını görür. Çobanın çocukları ise annelerini aramaktadırlar. Ömer'in evine geldiklerinde ise iç güdüsel olarak Ömer'in kucağına otururlar. Ömer çok utanır ve peygambere, beni bu utaçtan kurtar diye yalvarır. Peygamber onu dinler ve çocukları tavşan haline dönüştürür, "Kaç" deyince de tavşanlar kaçıp giderler. O günden beri hiçbir **Kızılbaş** tavşanın gözlerine bakamaz. Nasıl bizde avcının karşısına yaşlı bir kadın çıkınca uğursuzluk sayılıyorsa, **Kızılbaşlar**da da işe ya da geziye çıkarken önlerine çıkan tavşan uğursuzluk alâmeti sayılmaktadır. Öyküde Ali övünerek Tanrı'nın nasıl da isterse bin saati bir saate çevirdiğini kanıtlamış bulunuyordu, çünkü karısı hamur yoğururken yanından ayrılan Ömer bir saat sonra dönmüştü, ancak öte yandan 7 yıl kadın olarak yaşamıştı. -Tavşan olayına gelince, bugün **Kızılbaşlar** hâlâ tavşan yemezler.

Kızılbaş köyü **Kırkkısrak**'ta bana, sorduğum her soruyu hiç çekinmeden yanıtlayan, çok zeki ve kendine özgür şahsiyeti olan, elli yaşlarında bir köylü çok yardımcı oldu. Kendisine ciddi bir ifade veren derin çizgileri olan, ancak gözleri canlı ve muzipce bakan uzun sakallı bu köylü, sorduğum sorulara şarkta dini konular sözkonusu olduğunda hiç alışık olmadığım, kendine özgü tarzda ince bir alayla yanıt verdi. Silahlı bu adam ile yaptığım konuşmayı hiç değiştirmeden veriyorum:

1- "-Kızılbaşlar kime inanır?"

"-Allah, Ali ve Hüseyin'e. Bunlar ile yetinmeyenler Abbas ile İmamlara da başvurabilir.(8)"

2-"-Hocanız ve caminiz var mı?"

"-Bu yaşıma kadar hoca görmedim. Canı dua etmek isteyen, evinde etsin. Birgün birisi köye bir cami yapalım diye teklifte bulundu, ama öyle bir şeyi köye yaparsak ancak içine eşekler doluşur yanıtını aldı."

3-"-Sünnet eder misiniz?"

"-Evet, ama bu gelenektir zaten. Gerçi bu adamı fazla değiştirmiyor, sanki horozun gerdanından ya da köpeğin kulağından bir parça kesmişsin, aynı şey."

4-"-Ramazanı tutar mısınız?"

"-Ha, o benim dostum, o gelirse ben tutmam, istediği gibi yoluna devam eder(9)."

5-"-Sizde nişan, düğün nasıl yapılır?"

"-Nişan çiftlerin ana-babası ya da onların vekillerinin de hazır bulunması ile yapılır, on gün sonra da düğün. Eğer köyde Dede bulunuyorsa nikâhı o kıyar. Eğer yoksa kızın babası nikâhı kıyar ya da damat üç şahidin huzurunda kızı karılığa kabul ettiğini açıklar."

6-"-Sizde tek eşlilik mi çok eşlilik mi hakim?"

"-Töremize göre tek kadın alırız(10).

7-"-En önemli görevleriniz nelerdir?"

"-En önemlisi misafirperverlik. Verdiği hizmet için misafirinden para alan birisine iyi göz ile bakılmaz. Köy halkı onu cezalandırabilir ya da köyden kovabilir. İnsanlar çıkar gözetmeksizin birbirleri ile yardımlaşmak ve varlıklarını paylaşmak için doğarlar."

8-"-Öğretilerinizi yazan ve yayılmasını sağlayan bir kitabınız var mı?"

"-Ben de yok zaten okumasını da bilmem. **Yaradan'a ve insanoğluna karşı yükümlülükleri emreden kitap, erdemli insanın kendi içindedir.**"

Yörede yaşayan halka Kızılbaşların gizli gece ayinleri konusunda sorular sorduğunda "bunu desem beni döverler" yanıtını aldım. Bu konuda Tavla ve Kırkkısrak'daki iki adamım da suskun kaldı. Şimdiye kadar yaptığım araştırmalara bakılırsa Toroslar'da Dedenin önderliğinde yapılan gece ayinlerinin belli bir zamanı yoktu, köye Dede gelince yapılırdı. Ayinlerde duanın yanında bir çeşit dans da yapılırdı(11). Burada gizemli eski Anadolu geleneklerinin etkisi olduğu kadar eski Hıristiyan akşam yemeği törenleri de aklımıza gelmektedir. Törene katılanlar vücut hareketleri ile birlikte çok yüksek duygu ve düşünce yoğunluğu içinde bir çeşit vecde kapılıp Ali sıfatında Tanrı'ya taparlar(12). **Karanlıkta yapıldığı söylenen ahlâksızlıklar da kuşkusuz iftiradan ibarettir. Mumların söndürülmesi ve karanlık ise mistik bir hava yaratarak dua ve ibadetlere daha iyi konsantre olmak için oluştururlar. Ortamdan ibaret olsa gerek. Kızılbaşların** ibadetleri Müslümanlarda olduğu gibi namaz kılarak, kısaca belli bir şekle ve hareketlere bağlı kalarak yapılmamaktadır. **Kızılbaşlar** "içlerindeki" se-

se uyarak dualarını ederler. Ancak onlarda da ya da Dedelerde de nesilden nesile geçen bazı duaların ezberde olduğu düşünülmektedir.

Kızılbaşlar hakkında edindiğim bilgi ve gözlemlerim bundan ibaret. Çok daha ayrıntılı ve tatmin edici bilgileri ise ancak **Kızılbaşların** yanında bir süre yaşayan ve Dede'nin güvenini kazanan birisi edinebilir. Torosların dışında Maraş'ın doğusunda Aksu platosunda da Kürtçe konuşan **Kızılbaşlarla** karşılaştım. **Bunlar kendilerini Kızılbaş ya da Alevi olarak nitelemektedirler. Demek ik bu iki terim bir tutulmaktadır. Bu iki terim arasındaki bağlantıları açısından doğuya doğru yönlendirilmekteyiz ve kanımızca Bektaşi, Kızılbaş, Nusayri, Ali-İlahiler vs. hepsi de sonuçta aslında birbirine bağlı olan dinsel bir öğretinin değişik şekillerde adlandırılmalarıdır ve sağlam bir teşkilatlanma oluşturulamadığı için yaşadıkları bölgelere göre farklılıklar geliştirmişlerdir.**

Bu düşüncemizi daha da ileriye götürüp, bu inançdaki toplulukların kanbağı da taşıdığını varsayabiliriz. Henüz 1908 yılında, Jacob tarafından ortaya çıkarılan materyali daha bilmezken (Gezi raporumun 15. sayfası) tüm bu mezheplerin belki de özellikle Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'da yaşayan ve büyük ölçüde putperestlikten henüz kurtulamamış olan ve İran'dan gelen Şiilikten, özellikle de Sûfilikten etkilenen dağınık Hıristiyan toplulukların bir kalıntısı olabileceği konusunda yazmıştım. Tüm bu farklı inançlara sahip insanların genelde ana yollardan uzak, ulaşılması güç dağlık bölgelerde yaşadıklarını ve böylelik ırklarını ve inançlarını koruduklarını göz önünde bulundurursak bu dini grupların etnik olarak da birbirine bağlı oldukları olasılığı ortaya çıkmaktadır. **İlk zamanlar geniş bir alanda yaşayan bu halk uygun sığınaklar bulmak için dört bir yana göç etmişlerdir. Bu gruplar arasındaki akrabalık bağı kuşkusuz Anadolu'nun İslamiyet öncesi nüfusuna dayanmaktadır.** Bunu, Mısır sanatının bize sağladığı, antropolojik özelliklerin çok iyi belirtildiği Ön Asya halk tiplerine ilişkin resimler kanıtlamaktadır.

Luschan, **Tahtacılar** ile ilgili raşatırmasında, kafatası incelemelerine dayanarak, Likyalı **Tahtacıların** ve **Bektaşilerin** en yakın akrabaları olarak aynı özgün kafatası yapısına (hipsikefali) sahip olduklarından **Ermenileri** göstermiştir. Luschan daha da ileri gederek Anadolu'nun geniş bir kesiminde bir zamanlar homojen bir yerli halkın yaşadığını ve bunların bir bütün olarak bozulmadan Ermenistan'da yaşadığını, ancak ülkenin diğer bölgelerinde de Türklerde İslam mezheplerinde ve Yunanlılarda da bunların kalıntılarının bulunduğunu söylemektedir. (l.c. s. 20)

Ben de gözlemlerimde, Orta Toroslarda yaşayan Kızılbaşlar ile Torosların güneyinde Cihan'ın batısındaki dağlık bölgede(14) yaşayan Ermenilerde aynı kafatası yapısı ile karşılaştım. Bu gerçekler; tartışmasız, Toroslardaki bu bölgede bir zamanlar homojen bir "proto-Ermeni" (Luschan) halkın yaşadığını ve bugün bile belli fizyolojik özelliklerini kalıtım yolu ile koruduğunu kanıtlamaktadır(15). Şimdi eğer Mısır taş anıtlarında resm edilmiş olan figürlerde Hitit tipi özelliklerine rastlanıyorsa, Mısırlılar'ın H-ta diye nitelendirdikleri halkın, daha önce sözü edilen Anadolu'daki proto-Ermeni halkın ya da onların akrabalarından söz edildiği sonucuna varmamız mümkündür(16). Winckler tarafından yapılan incelemeler

bize Hititler adı altında şimdiye kadar birçok halk gruplarının da adının geçtiğini göstermiştir(17). Ancak kesin olan birşey varsa, o da menşeleri konusunda hâlâ kesin olarak belirlenemeyen Hitit özellikleri taşıyan bu grupların Toroslar civarında yaşamış olmalarıdır. Bunu tartışmasız olarak Toros bölgelerinde bulduğum Hitit işaretleri ile bezenmiş anıtlar kanıtlamaktadır. (Bak. Ön Asya gezim I. Anadolu'daki Hitit sanatına ait anıtlara ilişkin notlar S. CCCV f.) Comanain yazıtlarında verilen Yunanca olmayan isimlerin (bak ebenda S. CCXXXVII, ayrıca Jerphanion'un (Taurus et Capadoce Melanges d. 1. Faculte Orientale Beyrouth. Tome IV, s. 327) bu en eski Hitit halk katmanına mı yoksa daha geç Kapadokya halkına mı işaret edip etmediğini araştırmayı, Hitit yazısını da deşifre etmiş olması gereken daha genç nesil araştırmacılara bırakıyoruz. Zamanında Strabo'da Katonları ve Kapadokyalıları aynı dili konuşan iki farklı kabile olarak nitelemiş, Anadolu'nun iç kısımlarındaki halkların birbiri ile olan çözülmesi güç ilintilerine değinmiştir. (XII. 1. s. 533)(18) Katoonların Hititlere yakın bir halk mı yoksa tamamıyle onlar ile özdeş mi olduklarına karar vermek güç. Kaldı ki Kapadokyalılar daha geç bir göç katmanına sahiptir.

Sykes'in bize Tur-Abidin dağlarındaki Jakobitler ve Yezidilere(19) ait, kısacası daha doğuda ve güney doğudaki kabilelere ait, sunduğu tipolojik resimlere baktığımızda yine karakteristik olan hipsibrakesefal kafa yapısına rastladığımızda (bu özellik Puschf-i-kuh(20)daki Feililurlarda Kafkasyalı kanı taşıyan kabilelerde de gözüme çarpmıştı.) İki sonuca varabiliriz: Birincisine gelince, Luschan'ın dediği gibi bugünkü Ermeniler ile akraba olan homojen halk kitlesi sadece Anadolu'nun bazı bölgelerinde değil, Torosların etekleri boyunca uzanan tüm bölgelerde ezelden beri yaşadığı ortaya çıkmaktadır, bunun da ötesinde sui generis (benzeri bulunmayan) diye nitelendirdiğimiz bu eski kavimin izlerini sürersek doğuya doğru yol alıp olası köken ülke olarak da Kafkasya'ya ulaşmaktayız. Heinrich Kiepert de zaten 1878'de **Eski Coğrafya** (s. 73) adı altındaki ders kitabında Anadolu'nun ve Ermenistan'ın dağlık bölgelerinde ve civarında Aryan göçten daha önceki tarihlere ait, belki de Kafkas ve yarı (Sub) Kafkas grupları ile akraba olan eski bir halkın yaşadığını öne sürmüştür. Bu tahminler Pauli (Lemnos adasında bulunan Yunan öncesi yazıtlar, 1886 ve 1894) ve Hommel (Antropoloji Arşivi 1890) tarafından somut dayanaklar ile desteklenmektedir. Kısacası, ırkların kökenlerine ilişkin araştırmalar kadar içinde tezatlar barındıran başka bir konu yoktur. Bu nedenle bölgedeki halkların kökenlerini, halkların birbirine karışmasını araştırırken coğrafyacılar, filologlar, anatomistler ve Anadolu etnoğrafyası uzmanları ile sıkı işbirliği içinde olmak gerekmektedir.

Önümüzdeki araştırmadan da anlaşılacağı gibi, **Kızılbaşlar'**a etnik özelliği olan ve bu yörelerdeki yerli halk ile Kürtlerden(21) daha fazla bulunan bir topluluk olarak bakmamız gerekir. Araştırma yaptığımız bölgelerde **Kürtler**, daha çok Carpu havzasında, Huni (Chuni)de, Binboğa dağının doğusundaki köylerde ve Elbistan ovasının(22) batı ve güneydoğusunda yaşamaktadırlar. Ancak Elbistan ovası bölgesindeki Kürtler saflıklarını koruyamamışlar, Afşarlar ve Moğolistan'dan buraya göçeden topluluklar (Yörükler) ile karışmışlardır. Burada konuşulan dil de daha çok Türkçe'dir. Kürtlerin bulunduğu yerlerin batıya doğru sınırını çizmek istersek Fırat'a doğru uzanan Arabant çayı vadisini izleyip buradan Erke-

nes çayına kadar Maraş ovasından(23) geçip, sonra tekrar kuzeyden Elbistan ovasına doğru Ceyhan Irmağı ile kesiştiği yere kadar ilerlememiz gerekir. Elbistan'ın doğusundaki dağlık bölgelerde yaşayan **Kürtler** kışın güneye doğru kayarlar. Bazı kabileler hala yarı göçebedir, örneğin yazın Maraş'ın güneyinde Gavur Gölündeki yüzen bir adada bulunan Nuhrak dağında yaşayan bir aşiret ile karşılaşmıştım. Bunların tipleri (bah. res. 58) Afşarları andırmaktaydı, diğer bir deyiş ile Moğul karışımı sezilmekteydi. Toros bölgesindeki **Kızılbaşlar**, özellikle erkekleri, fiziksel olarak Afşarlardan belirgin bir farklılık gösterirler, örneğin daha uzun boylu güçlü kuvvetli bir yapıya sahipler. Bu da belki dağlık bölgelerde yaşamalarına bağlanabilir. Bu insanların yüzleri genelde uzunca, kafa yapıları daha çok hipsibrakisefal, gözleri kahverengi nadiren de mavi, burun ince uzun, çene güçlü bir yapıdadır(24). Sadece yaşlı olanlar değil, orta yaşlı erkekler de sakallıdır. **Kızılbaş** kadınları Afşarlardan daha zayıf yapılı, onlar gibi başlık takmaktadırlar, ancak bunun için daha çok siyah rengi tercih etmektedirler. Kırmızıya olan düşkünlüklerini etek şeklindeki önlüklerinden anlamaktayız.

Kızılbaş ve Kürtlerin kültür seviyeleri de Afşarlarınki gibi düşük. Tarımcılık, hayvancılık ve el sanatları ile ilgili anlattığım gözlemlerin hepsi için de geçerli. Evlerini hala çıra ile aydınlatıyorlar. Misafirperverlikleri ise Afşarlardan daha içten ve çıkarsız. Geceyi beş kulübeden oluşan bir oduncu köyü olan İncilikız'da (Indjerlikkıs) geçirmekteydim. Ev sahibi kadınlar bana yolluk hazırlamak için bütün geceyi ekmek ve tavuk pişirerek geçirdiler.

Dipnotlar

1- Kızılbaşlar hakkında tek tutarlı araştırma, Grenard tarafından yazılan **"Une Secte religeuse d'Asie Mineure: Les Kyzylbasch** *(Anadolu'da Dini Bir Tarikat: Kızılbaşlar)*, Journal Asiat.x, 3, 1904, s. 511. Kızılbaşlar'a ilişkin verilen diğer bilgiler gezi notlarında geçmektedir ve güvenilir sayılmaz. Ayrıca Lerch de konuyla ilgilenmiştir: *"Forschungen über die Kurden" (Kürtler hakkında Araştırmalar)-I*, Petersburg, 1877, s.xVII. Ayrıca Vambery; *Algemeine Zeitung, 27.12.1877.*

2- Bkz. Grothe: **Auf türkischer Erde** *(Türk Topraklarında), 2. bas. 1902, s. 67.*

3- Bkz. Hogath: **Problems of Exploration** *(Araştırmadaki Sorunlar), 1. Cilt, s. 558.*

4- Burada Ürgüp ile Kırşehir arasında *Hacı Bektaş Dergahı* bulunmaktadır. Bu yörede, isminin yanında *"dede"* adı bulunan birçok köy bulunmaktadır. Halis'deki Bayramköy'de kaldığımda orta Halis'in sağ kıyısında 50'nin üstünde Kızılbaş köyü olduğunu öğrendim. Anladığımıza göre, burada Bektaşi ile Kızılbaş terimi eş anlam taşımaktadır.

5- Kannenberg: **Globus** *(Yerküre dergisi), 1895, Cilt: 68, s. 62.*

Flotwell: **Aus dem Stromgebiet des Qysyl-Yrmag** *(Kızılırmak Boyunca)*, Pet. Mitt. Ergh. 114, Gotha, 1895, s. 12.

6- Burada, *Çepniler*'den söz etmek gerekir (Humann: **Verb. d. Ges. f.**

Erdk.), Berlin, VII, 1880, s. 248. Kennenberg *Çebni* ya da *Çetni*'leri *Kızılbaşlar* ile; Wilson ise *Nusayriler* ile özdeş tutar. Bu konuya H. Kippert de değinmiştir. (**Z. d. Ges. f. Erdk.** 1890, s. 322).

Urfa'da bana Fırat ve Abdulaziz Dağları arasında, Tulaba dağlık bölgesinde yaşayan *"Slebi"*lerden söz ettiler. Suriye'ye olan coğrafi yakınlığa bakılırsa *Nusayriler*'in etkisinde bir mezhepten söz edilebilir.

7- Müslüman, sol eli ile anüsünü yıkadığından, yiyecek ve içeceklere sadece sağ eli ile dokunur.

8- Görüldüğü gibi adamım, Grenard'ın iddia ettiği gibi Musa, İsa, Davut ve Meryem'den hiç söz etmiyordu; daha çok Şii inancına özgü isimler sayıyordu.

9- Kırkısrak köyü eşkıyalığı ile ünlüdür. -Acaba Ramazan'a bir kötülük yapmayıp yolunu kesmeyeceğini mi kastetmekte?-

10- Aynısını Andreas, İran'daki *Babiler* için söylemekte. (Leipzig, 1896.)

11- Grenard, bize törenin ayrıntılarını vermekte (1. Cilt, s. 516). Öne sürdüğü *Hıristiyanlık* ile benzerliklerden (hazır bulunanlara ekmek ve şarap sunulur) bana bir şey bildirilmedi. *Kızılbaşlığı, yarı-Hıristiyan* mezhebi olarak gören Reclus (Ix, 350) ile de kıyaslayın.

12- Ali'nin enkarnasyonu ve "teslis" düşünceleri için bkz. Jacob: **Bektaschijje** *(Bektaşilik), s. 33-34.*

13- Jacob da (Türk Kütüp. Ix, s. 34) *Bektaşi* ve *Ali İlahiler* arasındaki bağ konusuna dikkat çekmiştir. Belki de *Bektaşi* ile *Kızılbaşlar* birbirine sandığımızdan daha yakındır, hatta özdeştir.

14- Körsülü ve Ceyhan arasında Demerek (Gemerek olmalı MB) civarında. Eski Hitit merkezi Maraş'a yakınlığı dikkate değer.

15- Kayseri bölgesindeki Yunanlılar'ı (Rumlar MB) Kapadokyalı olarak niteleyen Wilson, şöyle yazmıştır (I. Cilt, s. 312): *"Bu insanların yüzleri Hitit anıtlarındaki yüzlere büyük ölçüde benzemektedir. Bu nedenle büyük olasılıkla bu insanlar eski ırkın kalıntılarını taşımaktadırlar ve tiplerini arı bir şekilde koruyabilmişlerdir."* Ben ise Kayseri'deki Yunanlılar'ın Hitit tipine benzediklerinden çok *Toroslar'daki Kızılbaşlar ile Maraş bölgesindeki Ermeniler arasındaki benzerlikleri farkettim.* Bugünkü halkın bazı tiplerinde Hitit yüz özelliklerinin bulunduğunu, Garstang da güneydoğu bölgesindeki Aintab (Antep) yakınlarındaki halk için ileri sürmektedir (I. Cilt, s. 16). Garstang, özellikle Kartal ve Küçük-Kızılhisar adındaki kasabalara değinip fotoğraflar da göstermektedir. (Plate V ve xV)

16- Bkz. Zimmerer, 1. Cilt, s. 12. *Lepsius Anıtları, Pl. CCIx*; Rosellini, *Monumenti, Pl. CIII.* Sözü geçen tip resimler 14'te belirtilmiştir. Hitit ırk tiplerini Petrie toplamıştır (*Raciel Types, s. 143-148*). Garstang ise plaka (xxxiii, 1. Cilt)da Abydos'daki Ramses tapınağından gelen iki Hitit figüründe *mongoloid* ve *proto-yunan* tipini ileri sürmektedir. Garstang'ın, Hitit halkının farklı öğeleri konusunda vardığı sonuçlar, yakınlarda Hugo Winckler'in sözünü ettiği tahminlerle uyuşmaktadır.

17- Hugo Winckler, **Vorlaufige Nachrichten über die Ausgrauben in Boghasköi im Sommer 1907** *(1907 Yazında Boğazköy Kazılarına İlişkin Geçici Rapor), Mitt. d. D. O. G. Nr. 36, s. 46.* "Yeni bilgilere göre, şimdiye kadar daha genel ve kesin olmayan isimler hakkında daha somut bilgiler elde etmemiz mümkün olmuştur." Bunlar, *Mitanniler, Chattiler, Charriler* ve *Arsava* nüfusu hakkındadır. Mitanni ve Chatti'de Winckler en eski katmanı görmektedir. Daha sonraları fatih olarak ortaya çıkan Charriler'i ise *Aryen* bir ırk olarak tahmin etmektedir.

18- Şunu da belirtmek gerekir: Ne dilleri açısından ne de örf ve adetleri açısından Kapadokyalılar ile Kataonlar arasında bir fark bulunmadığından, kabile farklılığının belirtisi olan izler de tamamen silinmiştir.

19- Sykes: **Journeys in North Mesopotamia** *(Kuzey Mezopotamya'ya Geziler)*, Geog. Journal, xxx, 3-4, Londra, s. 386-391.

20- Geograpischen Charakterbilder *(Coğrafi karakter Özellikleri)* çalışmam ile karşılaştırın. Res. 168. Chantre da *(Anadolu'da Bilimsel Araştırma Hakkında Rapor)*da (1896, s. 17) *Bahtiyarlar* hakkında aynı şeyi söylemekte. Ansariler'i *(Nusayriler)* ise, kısa boyunlu ve dik bir kafa yapısına sahip olarak niteler.

21- Kürt tiplerini, *Coğrafi Karakter Özellikleri*'ne ilişkin kitabımda da (bkz. res. 32, 35, 36, 37, 58, 59) bulabilirsiniz. Doğuya doğru gittikçe *Kürtler* ile *Kızılbaşlar* fiziksel açıdan büyük farklılıklar göstermektedirler, Toroslar'da olduğu gibi.

22- Aynı bölge 1378 yılında, taht yeri Maraş olan Türkmen hanedanı tarafından fethedilir. (Hammer: Pourgstall; *İlhanlılar Tarihi, s. 294. Osmanlılar Tarihi II, s. 176.*)

23- 1812 yılında **Bruce** da, Suriye'den Elbistan'a giderken Yukarı Aksu bölgesinde *Kürtler* ile karşılaşmıştır.

24- Kürtler'in fiziksel özellikleri konusunda ayrıca bkz. *Chantre, 1. Cilt, s. 15.* Kafa yapıları yine daha çok brakisefal.

(Almanca'dan Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt.**)

(*) Kaynak: Hugo Grothe: ***Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907*** *(Önasya Gezim 1906-1907), Cilt II, Leipzig, 1912.*

35. Kurdenfrauen am Webstuhl, der Secte der Kysylbasch („Rotköpfe") angehörig, in einem Sommerdorf von Holzfällern im Bimboghadagh.

Binboğa Dağı yaylalarında kilim tezgâhı başında Kızılbaş-Kürt kadınları. [Kaynak-H. Grothe.]

36. Kurdenzelte in einer Talmulde des östlichen Bimboghadagh.

Doğu Binboğa yaylalarında Kızılbaş-Kürt çadırları. [Kaynak-H. Grothe.]

1906-1907 yıllarında, Anadolu, Kürdistan, İran ve Mezopotamya'da uzun bir gezi yapan Alman araştırmacı Hugo Grothe'nin Alevi-Kürt yoğunluklu Binboğa Dağları çevresinde dolaştığı köyleri gösteren yolculuk haritası.
[Kaynak-Hugo Grothe: Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907; Leipzig, 1911-1912.]

I-U) KÜRDİSTAN'IN KIZILBAŞ AŞİRETLERİ (1928)

Melville Chater

Bir hafta süren zor bir dağ yolculuğuyla Batı Anadolu'ya geçtikten sonra kendimi uzak Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş ovalar, yüzlerce metre yükseklikte uçurumlar içinde güzel Harput diyarında buldum.

Geceleyin, göz kamaştıran lavanta çiçeklerinin renklerinin bu gezileri yasaklayan karlar altında görünüp görünmeyeceğini merak ederek, Toros sıradağlarını dikkatle inceledim.

"Zamanımız bol" dedi Amerikalı ev sahibim. "Kürdistan yolları kapanmadan önce yürekli bir kurtarma ekibiyle birlikte sizi sahil boyunca gezdireceğiz." Issız yerlerde yüksek uçurumlar arasında türemiş kartalların yıkık dökük yuvalarına benzeyen kasabanın yüksel duvarlı eğri-büğrü caddelerinde biraz dolaştım. Kasabanın antika çarşısı şirin dükkanlarla doluydu. Bu dükkanların pencereleri ve kapıları yoktu. Sadece kalın sicimli kepenklerle kapatılıyordu. Bu halleriyle büyük paket kutularına benziyorlardı.

Çarşıya Bir Gözatış (Bir Çarşı Turu)

Tezgah (İşlik Ç.N.) olarak kullandığı ağaç kütüğüne oturmuş ayakkabıcı, kırmızı gagalı şarkıcı kuşların kafeslerinin arasındaki kuş satıcısı, tavanda asılı kına renkli kandillerle ve Amerikan gazyağı tenekeleriyle dolu dükkandaki lamba satıcısı, göze ilk çarpan şeylerdi. Muntazam İran ve Buhara halıları arasında prens gibi oturmuş sanki halı ticaretiyle hiç ilgisi yokmuş gibi görünen sigarasını tüttüren bir halı satıcısını da unutmamalıyım.

Direklere tutturulmuş bezlerden yapılmış tentelerle dolu caddeden aşağı, siyah peçeli bol elbiseler içinde (şalvarlı Ç.N.) Türk hanımları, çocuklar ve tepeleme yüklenmiş eşşekler geçtiler. Kemalist askerler, sert görünümlü, kıvırcık gür saçlı, tepeden tırnağa silahlı Kürtler. Gezici bıçak bileyicisi, Anadolu'nun soğuk çeliği ilk kullanan zarif(!) Kürt canlı bir ticaret yapıyordu. Halk çeşmesine gelince: Beyaz tuğladan yapılmış üzerine sarı-yeşil karışımı "suyu yaratan Allah'a şükürler olsun" yazısı kazınmış, evlerinin günlük gereksinimi suyu taşıyan kadınların arı gibi başında kaynaştığı bir çeşmedir bu.

Eğer bir Amerikalı kız, farkında olmadan nazlı bir biçimde omuzunda beş galonluk(1) bir su testisiyle yürümenin kolay bir şey olduğunu düşünürse hemen denesin! Fakat çok bilinen "kuyuya testiyle gitmek" örneği artık bugünlerde sık sık başında taşıdığı Amerikan gazyağı tenekesiyle çeşmeye giden Anadolulu Rebeka(2) için anlamsız hale gelecek. "Merhaba Johny! Nereye gidiyorsun?" (Nereye böyle? Ç.N.) Konuşan kabaca sırıtan bir Türk askeriydi. Brocton(3) Mass(4) Damfine kasabasında ayakkabıcılık yapmış olduğunu söyledi bana. (Anadolu kasabalarında onun gibi yüzlercesi var.)

Su taşıyan kadınlardan birinin benden, taşıdığı gazyağı tenekesinin bir tarafına basılmış "Amerikan duasının" ne anlama geldiğini açıklamasını istediğini söylerek konuşmasını sürdürdü. Tek kelimelik ticari bir isimden başka birşey

içermeyen bir duaydı(!) bu. Yapabildiğim en iyi karşılık **"Kutsal yağı veren Allah'a şükret."** Zavallı kadın tenekenin üzerindeki ticari markanın kem gözlere karşı yazılmış bir dua olduğuna kanaat getirerek çekti gitti. Bu gazyağı tenekeleri, yerel çömlekçilikle üretilen güzel su testilerinden daha pahalı, Anadolu'da teneke tabak hiç yok. Bu nedenle boş tenekelere talep çok fazla. Bunlar satın alınıp demircide tekrar şekil verilerek, mutfak kap kacağı, soba borusu olarak ya da çatı yapımında tekrar kullanılmaktadır. Hatta **Merzifon** ve **Malatya**'da zirvesi açıkça aynı "Amerikan duası"nın yazılı olduğu malzemeyle (tenekeyle Ç.N.) kaplanmış camii minaresinden müminlere seslenen ezanı duyabilirsiniz.

Harput Birçok İmparatorluk Gördü

Muhteşem bir yerde kurulmuş olan Harput, Fırat Nehri boyunca yerleşmiş birbirini izleyen Hitit, İran, Yunan, Bizans ve Türk İmparatorluklarının yükselişini ve düşüşünü görmüştür.

Yıkılmış Harput Kalesi'nin **Haçlı Seferleri** sırasında onu savunan Ermeni ve Avrupalı askerler ve onların seksen güzel karısının eski tarihçilerin dediğine bakılırsa kaleyi fetheden Müslüman fetihçiler tarafından aşağı vadiye atıldığı dimdik surları hâlâ görülebilir. Bu aynı surlardan 1916 yılındaki Ermeni sürgünü sırasında benzer şekilde uçurumun dibine atılmış kadın ve erkeklerin kemiklerinin izlerinin hâlâ göründüğü dağ geçidinin hemen yanında da görülebilir. Kesinlikle o zamandan bu zamana doğunun durumu çok az değişmiştir.

Bu özel katliamın, benim çarşıda görmüş olduğum vahşi Kürtlerin eliyle olduğu varsayılıyor. Harput, Kürdistan'ın kanatlarından biridir. Bazen Kürtler, odun satmak ya da takas etmek veya azımsanamayacak ölçüde hırsızlık seferleri yapmak için dağdaki korunaklarından çıkarlar. Hırsızlar ve katiller, diğer Anadolu halklarından da göze çarpan yırtıcı bir bakışta yanan gözleriyle kümes hayvanları arasına dalmış bir kartala benzerler.

Harput'taki Amerikalılardan bir kaçtanesi Kürtlerle bazı ilişkiler kurmuştu. Bunlar arasında yüzelli kilometrelik yarıçaptaki bu bölgede tek doktorlu hastaneye, tedavi ya da ameliyat için öküz arabasıyla iki-üç gün süren bir yolculukla kadın ve erkeklerin geldiğini gördüm. Bu bayan doktorun Kürtlerle olan ilişkisi, Kürt bebeklerin Ermeni anneleri için bakımevi kurduğu zaman başladı. Ermeni sürgünü sırasında zorla Müslüman haremlerine götürülen kızlar, sonra buradan kaçmışlardı.

"Kapı eşiği bebekleri" (Merdiven çocukları Ç.N.) yani hastane merdivenlerinde geceleyen gizlice bırakılmış olarak bulunan küçük bebekler; Hiç değilse sosyal sorunları (problemleri Ç.N.) olmadan her biri kendisine ait kutuda farkında olmadan kutunun üzerinde yazılı olan ticari marka ile vaftiz edilerek (falan filan bayların ünlü sabunu ya da eşsiz turşusu, farklı konserve filancanın enfer çorbası) gibi her bir ticari marka yaygaracı, (kara gözlü Harput'lu bir ataya sahip.) Geçici olarak yapılmış beşiklerinde (Amerikan paket kutuları) olanca gücüyle viyaklayarak yatıyor.

Kürtler Karılarının Kaçtığını İddia Ediyor

Doktorun yaşamı durmadan anne ve çocukların kendisine geri verilmesi is-

teğiyle (talebiyle Ç.N.) ona gelen Kürt babalarla uğraşarak geçiyor. Türk yasaları çocuk üzerinde babaya ayrıcalıklı haklar veriyor. Bu yüzden Ermeni anne ya bebeğinden vazgeçmek ya da boyun eğerek hareme (eve Ç.N.) dönmek zorunda kalıyor.

Eğer (diğer karısından Ç.N.) hiç çocuğu yoksa bir Kürt baba tüm malıyla yani sadece kaçarken üzerinde olan elbisesiyle kaçmış olan Hıristiyan karısını mahkeme kararıyla tekrar geri alabilir.

Bir seferinde bir Kürt baba bakımevinin kapısında bir hafta kamp kurmuş, kaçmış olan karısının henüz doğmamış çocuğunun annesi olduğu gerekçesiyle yasal olarak kendi malı olduğunu iddia etmişti.

Harput'ta bir Amerikalı bana şunları anlattı:

"Dersim bölgesinde arabamız bozuldu ve bizi -üç kız ve ben- durduran bir Kürt çetesi tüm eşyalarımızı aldı. Kızlar bu beyaz puşili (elbiseli Ç.N.) kabadayıları "ke ke ke Koty" şarkısını söyleyerek müziğin büyüsüyle etkilemeye çalıştılar ama sonuç vermedi. Hatta bizim garip aracımızla dağlara kadar onlara eşlik etmemizi istediler. Şoförümüz arabaya müthiş bir egsoz patlaması yaptırdı ve Kürtler şeytanlarla ilgili bir şeyler söyleyerek tabanları yağlayıp kaçtılar."

Yaşamının çoğunu bu ülkede geçirmiş olan bir Amerikalı misyoner Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kendi nüfuzları olduğu için benim Dersim bölgesine bir gezi yapma teklifimi başını sallayarak reddetti: "Onlar yarı çocuk yarı şeytandır. Aşiretler halinde yaşarlar Türk egemenliği altında oldukları varsayıldığı halde hâlâ vergi ödemeyi reddederler. Devletle savaşmadıkları zaman aşiret savaşları ile birbirleriyle savaşırlar. Hepsi yakın doğuya dağılmış iki buçum milyon Kürttür. Yaklaşık yarısı ortodoks (sünni Ç.N.) müslümandır. Kalanlar Kızılbaş olarak adlandırılır. Kızılbaş denmesinin nedeni ise başlarına giydikleri kızıl başlıklardır. (Sarıklardır Ç.N.) Dinleri; İslamiyet, doğadaki varlıklara tapınma (ateşe vb. Ç.N.) ve Hıristiyanlığın alışılmadık bir karışımından oluşur. Birbirlerini gizlice selamlayıp törenlerini de gizlice yaptıkları için sanki bir farmason(*) örgütünü andırırlar. Ara sıra geceyi onlarla birlikte geçirmiştim. Bütün aile ben ve atım aynı yemekten -kırılmış arpa- yedik. Onların çatısı altında konukseverlik yasaları işlediği halde, hemen kapıların dışında size saldırmaktan büyük onur duyarlar. Hayır bayım Kürtleri ziyaret listenizden çıkarsanız iyi edersiniz."

Amerikalı misyoner bunları anlattı bana ama biz şans eseri onları çok önceden ziyaret listemize almıştık zaten. Dört kadın ve iki erkekden oluşan gözüpek grubumuz bu sabır yolculuğuna başladığı zaman Kasımın başlarıydı. Harput'tan Samsun limanına kadar 700 kilometre olduğu halde, ülke hem çok dağlıktı hem de yolları çok kötüydü.

Anadolu'da Kıyı Boyunca Konaklama Yeri Hiç Yok

Yola çıkmış insanların ne kendileri ne de bindikleri hayvanlar için konaklanacak yer çok az. Polis koruması, tabelalar, tıbbi yardım, çeşitli hizmet istasyonları vb. gibi şeylerin hiç biri Anadolu'nun ıssız topraklarında bulunmaz.

(*) Ç.N. Farmason: Dinsiz, inançsız.

Tifo ve Tifüs tesadüfen su içen ya da yerli halkla haşir-neşir olanlar için pusuda beklemektedir.

Gidişimizi izlemek için düz çatıların üzerine çıkmış neredeyse bin Ermeni'nin bakışları altında motorlu kamyonetimizi çalıştırdık.

Kamp eşyalarımız sobalar, konserve yiyecekler, battaniyeler, tıbbi malzemeler, içme suyu, fenerler, altı çuval ve yeteri kadar gazyağından oluşan yolculuk malzemeleri içindeki en küçük parçayı biz yolcular oluşturuyorduk.

Yük çantalarına oturduk. Sel gibi bir yağmur açık kamyonetimize dolduğu için kauçuk battaniyelerimize sarıldık. Harput'un başdöndürücü dimdik kayalıkları arasından aşağı doğru otuz tane viraj geçip kendimizi çamur denizi boyunca yavaşça kıvrılarak yükselen bir düzlükte bulduk. İlk tepede tekerleklerimiz feci bir şekilde kaydı ve tamamen çamurun içine saplanıp kaldık. Aşağı inip arabayı bataktan kurtarmak için dizlerimize kadar su içinde arabayı ileri itmeye uğraştık. İçimizden biri böyle bir yurt için Hititlerden Kemalistlere kadar bir çok devletin ne diye durmadan savaştıklarına hayret ettiğini söyledi. Ekibimizin nükteci üyesi üzerindeki çamurları sustalı bir çakı ile temizlerken acı bir yanıt verdi: "Onlar bu ülkeyi ele geçirmek için değil, bu ülkeden kurtulmak için dövüşmüşlerdir."

Murad suyuna ya da Yukarı Fırat'a gelince yine arabadan indik ve suyun sığ yerlerinden geçtik. Anadolu'da olmayan şeylerden bahsederken köprülerden hiç söz etmedim. Çünkü ülkenin herhangi bir önemli ırmağı tarih boyunca Türk veya Bizans duvarcılığı tarafından ölçülürken derin olmayanlar önemsiz varsayılmış. Bu yüzden taştan taşa atlayarak zar zor suyu geçtik. Şoförümüz girdaplarla akan suda arabayı geçirirken içinden suyun motora kadar çıkmaması için dua ediyordu.

Akşam çökmeye başlamış ki, dokuz saatlik ya da 65 kilometrelik yolculuğumuz boyunca, ilk insan yerleşim yeri Fırat Nehri'ne parelel kurulmuş bir Türk hanı gördük.

Handa Birçok Çeşit! Kalacak Yer Var

Bir çok insan, Anadolu hanlarını tavir etmeye, onların portresini çizmeye çalışmış olabilir ama bunların hiçbiri bizim elimizdeki turist kitapçığının yazarı kadar açık bir anlatıma ulaşamamıştır. "Onda dokuzu için bu hanlarda kalmaktansa dışarıda yatmak çok daha iyidir" demiştir. Ben özensiz bir şekilde bu hana insan yerleşim yeri dedim. Halbuki çamurda yapılmış iki katlı bir ahır deseydim daha iyi anlatmış olurdum.

Sahil yolu boyunca bu hanların beş tanesinde konakladık. Turist kılavuzu bunlardan bir tanesinin tasvirinin alınmasının bile yeterli olacağını düşünerek, niye bunun olmadığına kızmıştım. Handaki barınma yerleri çeşit çeşitti: Örneğin bazan deve ve öküzlerin arasında uyursunuz, bazan bitişikteki ahırda. Bazan çatıdaki bir delikten üzerinize yağmur damlar, bazan bir kaç delikten. Han yuvarlak veya kare şeklinde yapılmıştır. Önündeki açık avluda zayıf direklerle yapılmış üstü kapalı bir taraça vardır. Bu taraçaya gelen yolcular hayvanların eşliğinde ahır merdivenine girebilirler. Hayvan arkadaşınızı yatağınızın üzerinde ya da sağa sola kaçışırken bulabilirsiniz. Artık hangisini tercih edersiniz.

Ahırımız, duvarda pencere olarak bırakılmış bir delik asla kitlenmeyen ve kırk yılda bir kapanan kapısıyla çamur döşemeli çamur duvarlı kare şeklinde bir yerdi. Mobilya, şömine, ışık, yiyecek yerine yalnızca iki şey vardır: Kendiniz ve .....

Turistik rehber kitabımın uyarısına kulak asmayarak neşe ile avlu içindeki hana arabayı sürdük. Oraya bir kez bakmak her şeyi anlattı bize. Fakat grubumuzun daima neşeli nükteci üyesi paçavralar giymiş odabaşıyı çağırdı: "Hey çocuk bize bu hanın sahibini çağır" dedi. Çok geçmeden hancı göründü. Sağ elini kepçe gibi çukurlaştırıp önce dizinden yukarı doğru dudaklarına getirdi. Oradan da alnına getirerek derin bir selamla bizi selamladı. Arkadaşımız konuşmasını sürdürdü: "Bize altı tane park manzaralı güneş gören cepheden oda, asansöre yakın olmasın!"

Anadolu Hanlarında En Çok Kullanılan Sözcük: "Çabuk"

Handaki barınaklar çok basit olduğu için orada kalanlar için gerekli dil de ona göredir. Dört Türkçe kelimeden başkasına gereksinimiz yoktur. Su, ateş, odabaşı, çabuk. Bunların en önemlisi ise çabuktur. Biz su ve ateşi çıkardık. Çünkü kömür maşalı tüttüğü için ateş kötüydü. Odabaşına gelince, kamyonetin içindekileri odamıza taşıması onun bir saatini almıştı. "Çabuk" kalışımız boyunca hiç ortalarda görünmedi. Odabaşı kirli bir zemine bir sürahi su serptikten sonra eski bir halı serdi üzerine. Sonra saygıyla kenara çekildi. Arkadaşım hancıya "Niçin halıyı çamurun üzerine serdiniz?" dedi. Hancı kendinden memnun: "Bu divandır. Bunun üzerine yatacak efendinin geceyi güzel rüyalar içinde geçireceğine eminim" diye yanıt verdi.

Hancı bizi selamlayıp dışarı çıktıktan sonra biz de kamp karyolalarımızı kurduk. Paket kutularından bir yemek masası uydurduk. Sonra mum ışığında, ispirto ocağında konserve yemeklerini hazırlayan kadınları çağırdık. Biz yemek yerken çok nazik bir Türk çıkageldi. Bizden beş dolar köprüden geçme parası istedi. Biz büyük bir yanlışlık olduğunu çünkü Murad suyundan geçtiğimiz yerde köprüye benzer bir şey görmediğimizi söyledik. Fakat o, ücretin kesinlikle doğru olduğunu, günün birinde burada mutlaka bir köprü olacağını söyledi!

Han kurallarına göre akşam sekizde yatakta olacak ertesi sabah beşte kalkacaktık. Çatıdaki sızıntılar çok olduğundan bir şemsiyenin altında uyumak için kendi kendimi alıştırmaya çalışarak yatağa uzandım. Şemsiyesi olmadığı için benden daha şanssız olan arkadaşım uyku sersemi bir halde "Yatak odası, mutfak, banyo hepsi aynı yerde be!" gibi birşeyler mırıldandı. Pirelere gelince bana sadece bir tane gelmişti ama ince duvarlardan kadınlardan birinin iç çekerek rahatsız bir şekilde konuştuğunu duydum.

"Off! Bunlar olmasaydı uyuyabilirdim". "Silkinin kendinizi Miss Brown" diye yanıtladı başka rahatsız bir ses, "o zaman sizinkinden kurtulursunuz." İlk konuşan kızgınlıkla "Benim mi? Ne demek istiyorsunuz Miss Jones? Gerçekten benimki mi?"

Odabaşı Ali Bahşiş İstiyor

Sabah olduğu zaman pencere deliğinden dışarı baktım. Odabaşı ile elindeki

küçük yazı masası ile bir kâtip (arzuhalci Ç.N.) Fırat'ın kıyısında yan yana oturmuşlardı. Onların birlikte hazırladıkları belgeyi biz çantaların üzerine konulmuş konservelerden oluşan kahvaltımızı yerken çocuk getirdi. Kötü bir İngilizce ile yazılmıştı: "Benim merhametli babam, annem ben fakir adamım. Bana para verin. "Allah" Bana çok para verin. Bu çok uzun açtır. Adım Ali. Benim babam, anne, ev yoktur."

Avludaki taraçada bazı köylüler geceyi uyuyarak geçirdikleri öküz arabasında yeni yeni uyanıyorlardı. Bazı köylüler de sıcak olduğu için ahıra çektikleri hayvanların yanına kıvrılmış yatıyorlardı. Bahşişi aldıktan sonra Ali ileride yarar göreceği merhametli ana ve babası için rica mektubunu tekrar geri aldı bizden.

Arabamızı yükledik ve tekrar yola düştük. Kürdistan dağlarının ağaçsız, çıplak mavi-pembe karışımı çok vahşi görüntüsü kızaran şafağın Fırat'ın sarı kıyılarına vurmasıyla alev alev yanıyordu sanki.

Köprünün! başında nazik bir biçimde ikinci kez ücret ödememiz istendi. Biz hemen dün gece ödediğimiz paranın makbuzunu gösterdik. Bu kez yaşlı bir adamdı. Bizim makbuzumuzu görünce ve kendinden önce bahşiş toplayan başka biri olduğunu anlayınca çok şaşırdı. Böyle bir bahşişin çok yüksek olduğunu ve bunun için çok çalışılması gerektiğini kendisinin bir dolar daha az bir ücrete bütün işi yapabileceğini söyledi.

Kürtlerin Arasında Kaybolduk

Arabamızda bir su sızıntısı oldu. Hep birinci viteste su arayarak gitmeye başladıl Genellikle biz yolcular yaya olarak gölgeli dağların kıyısında bakır bir plak gibi duran şiddetli güneşin altında yorgun-argın kırların arasından yürüyorduk. Bu arada nerede uyuyacağımızı da merak ediyorduk. Artık Anadolu yolları şaşırtacak kadar birbirine karışıyordu. Ama yine de bize kendimizi yüksek tepelerin arasında bulana kadar yolu kaybetmişiz gibi gelmedi. Bir yoldan çok patika haline gelmiş bir dağ geçidine geldik sonunda.

Akşam karanlığı da çökmeye başladığı için ileri devam etmekten başka yapılacak birşey yoktu. Bir köyle karşılacağımızı vuruyorduk. Araba arkamızdan, yukarı doğru pat pat ederek savaş tankı gibi ağır ağır topallaya topallaya geliyordu. İlerideki dağların zirveleri leylak rengindeydi. Birden akan bir su sesi duyduk ve kendimizi çatıların üzerinden aşağı baka bulduk. Bir köy denemeyecek bu yer çamurla birleştirilmiş, taşlarla yapılmış, alçak taraçalı evlerin toplamıydı. Evler birbirine o kadar yakındı ki hepsinin çatısı düz bir görüntü oluşturarak uzanıp gidiyordu. Evlerin bir tarafında çatıya giden bir taş merviden vardı. Evlerin arasında kimi zaman olan aralar iki-üç metrelik duvarlarla kapatılmıştı.

Köy kirli bir meydanlığın çevresinde (halkın eğlenmek ya da bir arada sohbet etmek için toplandığı bir çeşit avlu) düzensiz bir daire oluşturuyordu. Bir ve ilkel biçimde Arnavut taşından yapılmış yatağından suyu akan bir çeşmesi vardı.

Biz yukarıdan köyü izlerken çocukların önüne katılmış kara keçiler ince odun yüklü eşşekler üzerinde büyük demir bir kol olan ve gece bu kolla sürgülenen kapıdan içeri sallana sallana girdiler. İçimizden biri: "Bu bir Türk köyü ola-

maz. Çünkü hiç minare yok. Ermenilerin köyü de olamayacak kadar ilkel" diye yorum yaptı.

Bir Olumsuzluklar Ordusu

Sonra sarı renkli sokak köpekleri bize havladı ve aniden düz çatıların üstleri kırmızı başlıklı erkekler, bol ve kırmızı pantolonlu, yüzleri beyaz tülbentlerle sarılmış kadınlarla, bu dağların arasında mesken tutmuş vahşi yerleşim yerinin insanlarıyla canlandı. Hepimiz aynı anda "Kürtler" dedik. Kampı açık havada kurmak için gece çok soğuk olacağından konukseverlik umuduyla ana kapıyı tıklattık. Kapının arkasından kaba bir sese: "Yolu kaybettiniz değil mi?" dedi.

Hiçbirimiz Kürtçe bilmiyorduk. Fakat aramızda kendimizi anlaşılır kılmaya yetecek Türkçe kelimeleri topladık. Çünkü her iki dil hatırı sayılır derecede ortak kelimeye sahipti.

Bize verilebilecek bir ev var mıydı? Hayır! Bir oda var mıydı? Hayır! Barınak gibi bir şey? Hayır! Konuşabileceğimiz ağa, bey, başkan? Hayır!

Biz elimizden geldiği kadar sevecen olmaya çalışarak olumsuzlukları ortadan kaldırmaya çalışıyorduk. Fakat pat pat ederek gelen arabamızın sesi, Kürt kadınlarının bundan duyduğu şaşkınlık bu durumu sona erdirdi. Kapıların sürgüleri tekrar açıldı. Kadınlar hemen gırtlaklarından çıkan seslerle, el kol hareketleriyle birbirleriyle konuşurken bizi de yakından incelemeye başladılar.

Hiçbiri peçeli değildi ve ekibimizdeki erkeklerin önünde köye görünmekten bir endişe de duymuyorlardı. Sonra biz bunun nedenini anladık. Biz Hıristiyandık. Müslüman değil. Kızılbaş kadınları Müslümanların önünde her zaman yüzlerini örterler. Hatta Kızılbaşlarla Müslümanlar arasında gerginlik vardır. Eğer bir Kızılbaş geçici olarak bile olsa bir Müslüman topluluğunda bulunduktan sonra kendi aşiretine dönerse Dede onu arındırmadıkça kendi dinsel törenlerine katılamaz ya da tekkeye girmesine izin verilemez.

Ateş Şişeleri (Termos Çin) ve Cep Fenerleri Kürtleri yanımıza Çekmeye Yetti

Topluluğun ilk heveslileri, erkekler, kadınlar ve çocuklar onlara büyük memnuniyet veren bizim grup eşyalarımızı incelerken arabamızın çevresine toplandılar, biz de gereken iletişimi böylece kurmuş olduk. Sabahleyin yapılmış kahveyi hâlâ sıcak olarak dökebildiğimiz nikelden yapılmış termoslara -onların verdiği isimle ateş şişelerine- ev hanımları tam not verdiler. Fakat geceyi orada geçirme ayrıcalığını bize kazandıran asıl şey cep fenerlerimizdi. Havai fişekler ve maytaplarla yapılan sanki 4 Temmuz(*) gösterisi ortaklaşa herkesin alkışını aldı.

Kapalı avlu gibi bir yere buyur edildik. Aşiret reisi yaşlı Mürşid'in orada uyuyabileceğimizi söylediği çamur bir taraça gösterildi. Sonra köy halkı bitişik çatıların üzerilerine oturdu ve beklemeye (bizi izlemek için Ç.N.) başladı. Taşrada turneye çıkan hiç bir tiyatro grubunun; bizim gibi büyülenmiş gözlerle bakan

(*) 4 Temmuz: Amerika'nın kurtuluşu.

izleyicileri yoktur. İspirto ocağında çorba pişirmemizi, konserve açmamızı portetif karyolalarımızı kurmamızı hepsini izliyorlardı.

Pestili çıkmış altı yolcu üzerine söylenecek son şeyi elbiselerimizi çıkarmak için boynumuzu bile uzatamayacak kadar yorgunduk.

Hemen yan yana dizilmiş portatif karyolalarımıza elbiselerimizle uzandık. Ayak ucumuzdaki ışıkları -kuşkusuz fenerleri demek istiyorum- söndürdük. O zaman kadın bizi izleyen son izleyiciler de burada şimdi gödüklerinin şimdiye kadar kasabada gördükleri en iyi gösteri olduğunu düşünerek dağıldılar.

Kürtler Doğan Ayı Selamlıyor

Ben taraçaya açılan tek giriş yerine en yakın karyolada yatıyordum. Kürtlerin kutsal konukseverlik töresine karşın ben uyanık durmaya karar vermiştim. Çok zor bir işti. Sık sık içim geçiyor, dalıyordum. Sonra ayak dibimde şüpheli hışırtılar duydum. Tekrar çatılar gizli gizli fısıldaşan, çömelmiş Kürtlerle doldu.

Ben onların orada, Amerikalıları katletmeye karar verip vermediklerini merak etmeye başlamıştım ki, Ayın solgun yuvarlağı, kendisini yüksek tepelerin arasından kurtardı ve tüm çıplaklığıyla ortaya çıktı. Aynı anda Kürtlerin hepsi bu doğan gezegeni derin bir saygıyla önünde eğilerek selamladılar. Sonra taş merdivenlerden indiler ve kapılarından içeri girip kayboldular. Tanık olduğum bir dinsel tören bu garip insanların paganizmden aldıkları uygulamalardan biri miydi? Kimdi bu Kürtler? Nereliydiler? Kesinlikle eski bir ırk olmalıydılar çünkü; Asuri yazıtları onlardan Gardu ismiyle bahsediyordu. Ksenophan onları Karduçi olarak biliyordu. Yine eşit bir olasılıkla onların Medlerin torunu oldukları ileri sürülebiliyordu. Bugün de İran, Güney Rusya, Anadolu ve Mezopotamya'da bulunan çok gezgin insanlardı. O göçebelik hayatları içinde de onların dilini ve dinini oluşturan karışık unsurlar gittikçe daha fazla toplandı.

Onların dilleri bana Farsça'ya bazen Kildanice, Ermenice ve Türkçe kelimelerle eski Farsça'ya yakındır. Dinleri Müslüman (Sünni Ç.N.) Kürtlerde olduğu gibi İslamiyet olabilir ya da bizim Kızılbaş ev sahiplerimizde olduğu gibi katı olmayan İslam, doğal cisimlere tapınma ve Hıristiyanlığın bir karışımı olabilir. Müslüman Kürtler tıpkı dervişlerdeki gibi dönerek, inleyerek, elde edilen ruhi coşkunluk içinde, övgülerle bağırarak şeyhleri önünde yere kapanırlar. Kızılbaş Kürtler de bu gibi şeyler yoktur. Onlar Daptizm'in ilk biçimlerinden gelen meleklerin koruyuculuğu ay ve güneşin kutsallığını içeren bir inanca sahiptir.

Süryani-Keldani orucu Hızır İlyas'ı Kızılbaşlar da tutar. Hasan ve Hüseyin'in ölümlerini anmak için İranlıların acı haftası (Muharrem ayı Ç.N.) süresince yas tutarlar. İsa'nın bir perşembe günü çarmıha gerildiğine inanarak o gün akşamını kutsal kabul ederler.

Kızılbaşların dinsel lideri olan Dede, elle yazılmış Buyruk olarak adlandırılan kutsal bir kitaba sahiptir. Mehdi ve İsa ile birlikte bir lambadaki üç ışık olan sonsuz, görünmeyen Tanrı'yı bu kitaptan cemaatine öğretir. Mehdi dünyayı yargılamak için bir daha gelecektir ve kötülük yapanlar bu kez vahşi hayvanlar olarak yaratılacaktır.

Tek eşle evlilik bu dinin kuralıdır. Birinci karısı kısır olan bir erkek ikinci bir eş alabilir ve birinci eşini reddetmemelidir.

Kızılbaş erkekleri Kızılbaş olmayanlardan kız alabilir ama bunu yapan kişi asla kendi kızını dışarıya vermez.

Genç kız her ne kadar onu isteyen Kızılbaş talipleri arasında özgürce seçim yapma hakkına sahip olsa da yine de evlilik töreninin en başında üstüste üç kez fikrini değiştirip değiştirmediği sorulur. Kız eğer bu bir bakıma sinir bozucu olan bu sınavı geçerse (aynı düşüncesini korursa Ç.N.) nikâh kıyılır. Annenin bereketliliğinin simgesi olarak gelinin başına elmalar atılır.

Kızılbaşlar Yaz Saati Uyguluyor

Bizim Kızılbaş ev sahiplerimiz işlerine başlamak için daha gökte yıldızlar kaybolmadan önce kalktılar. Kuşkusuz onların Med ataları Babil(*) bir imparatorlukken ve Avrupa'da henüz bir medeniyet yokken, bu aynı yaz saatini uygulamışlardı. Güneş yükselirken her bir adam, kadın ve çocuk doğuya döndü ve güneşi zarifçe selamlayarak (güneşin önünde eğilerek Ç.N.) günlük yeknesak işlerine bir gün önce bıraktıkları yerden tekrar devam ettiler. Biz Amerikalılar yataktan güç bela kalktık. Köy çeşmesinde yüzümüzü yıkadık.

Sonra çevredeki bazı evleri ziyaret ettik. Bu evlerde zemin bütün aile için sandalye, masa, yatak görevini görüyordu. Kırmızı şapkalı ve kundak bezlerine serilen ince kum içinde sıkıca sarılmış bebekler ağaç beşiklerde uyuyorlardı. Keçi sütü ve ekmekten oluşan kahvaltı için oturmuş ev halkı ellerini öperek ve haç işareti yaparak şükür duası ettiler.

Ev hanımları da hamurun üzerine bir haç işareti yapıp ekmekleri fırında pişiriyordu.

Kürt Kadınlarında Vahşi Bir Cilve Göze Çarpıyor

Başlarında büyük bakır kaplarla su taşıyan kadınlar dişi bir kaplanın esnek adımlarına benzer bir şekilde çıplak ayaklarla yürüyorlardı. Onların bu zarif adımını -yere topuk dokunmadan önce ayak ucunun kibarca dokunuşu- bizlerin giydiği ayakkabıların düz taban adımları ile kıyasladığımızda ikincisi çok çirkin görünür.

Türk kadınlarının çuval gibi bol kıyafetleri (giysileri Ç.N.) besbelli ki onların vücutlarını gizlemek için o şekilde dikilmektedir. Kırmızı Türk pantolanlarını ortaya çıkaran yırtmaçlı eteği çenelerine kadar çıkan bornozu ve geniş kuşağı onun vücudunun hatlarını vurgulayacak şekilde dar çizilmiş bileklerine kadar olan pantolanlardan oluşan giysisiyle Kürt kadını **Fifth Avenue** (5. Bulvar Ç.N.) ya da **Rue de Rivoli**'deki kadın modasına esin kaynağı olabilir. (Ders verebilir Ç.N.)

(*) Babil (Ç.N.: Irak'ta Fırat'ın Doğu kıyısında eski Mezopotamya'nın en büyük şehirlerinden biri.

Fakat sözü edilen bu cilve yırtıcı bir ateşle şekillenen kara gözlerinde. Kendi ırkına özgü gururla birleşmiş kartal gibi yüzüyle karanlıkta ilerleyen bir vahşi kedinin cilvesi gibidir. Gerçekten o, yabani bir kuvvet içindeki Amazon gibi çok güzel bir biçimde yürür.

Yaşlı Mürşid aynı gün yolculuğumuza devam edip etmeme niyetimizi öğrenmek için yanımıza geldi. Bizim "evet" dememiz üzerine güneşe baktı ve kibar bir biçimde: "Saat on olmuş bile akşam yaklaşıyor, yola çıksanız sizin için iyi olur" dedi. Hiçbir şey kalmamasına özen göstererek eşyalarımızı topladık. Yalnız bir cep feneri yoktu. Bu cep feneriyle geldiğimizden beri Mürşid'in büyük oğlu büyük bir neşeyle oynuyordu. Biz bunu kendisine söylemekten çekinmedik. Yaşlı Kürt sanki çok incinmiş gibi bir hava estirerek: "Benim oğlum onu çalmamıştır. Sadece kısa bir yolculukta kullanmak için borç almıştır. Döndüğü zaman onu size hemen verecektir" dedi.

Kürtler "Borç Almakta" Ustalar

Arabamızın yükünü üç kişi hafifletmek için Mürşid'den eşşekler ve Malatya'ya kadar bize eşlik edecek olan iki küçük çocuk kiraladık.

En yakın ağaçtan bir dal kesiyordum eşşekler için ki kadınlardan dehşetli çığlıklar yükseldi. Mürşid hemen bana bunun kutsal bir ağaç olduğunu, dokunulmaması gerektiğini söyledi. Çok az bir parça kesti. Sonra eğilerek önünde özür diledi.

Biz eşşeklerimize bindik ve son kez bir kaç tanesi boyunlarına telle astıkları Amerikan tuz kaşıklarından oluşan yeni süsleriyle bezenmiş Kürt kadınlarına baktık. Kürtler gerçekten çok iyi "borç" alıyorlar.

Yaklaşık otuz kilometre eşşek sürücülerimiz Cemal ve Hacı bizim arkamızdan sopalarını eşşekleri hızlandırmak için dürterek ve sanki deniz tutmuş gibi gırtlaklarından çıkardıkları homurtularla eşşekleri yöneterek hızlı hızlı yürüdüler.

Yolumuz ufukta sanki bir sis deniziyle çevrilmiş alçak mavi tepelere kadar uzanan gittikçe genişleyen, dev gibi hububat tarlalarına ulaştı. Artık vahşi duygular uyandıran yüksek Kürdistan burada, öküzlerin tembel tembel Anadolu karasabanını çektiği ve incecik beyaz köy minarelerinin gökyüzünün maviliğini delip geçtiği huzur veren bir manzarasına dönüşüyordu. Günbatımına doğru tarladan dönen köylülerle birleşerek Malatya'nın kavak ağaçlı çatılarını uzaktan görmeye başladığımızda topluluğumuzun sayısı iyice artmış, gerçek bir süvari alayına dönüşüyordu.

Her bir Türk sanki ata binmiş gibi ciddi bir havayla uyuklayarak giden eşşeğin üzerine oturmuştu. Arkasından gelen kara peçeli hanımları bizim "Anadolu Bakışı" dediğimiz bir bakışla biz yabancılara bakıyorlardı. Bu bakış; peçeyi bir göz görünecek kadar ve gördüğü kişiler yüzünden kızaracak kadar ayarlamaya dayanıyordu.

Ekibimizden iki kız onlardan altta kalmamak için Türklerin önünden geçerken "Amerikan Bakışı" yapmaya peçeleriyle oynamaya başladılar. Eşşeği benimle aynı hızada giden yaşlı bir **Patrik**'e bu bayanların benim hanımım olduklarını

söyledim. Ama yutturamadım. Başını hayır anlamında bilgece salladı. "Eğer öyle olsaydı, efendi ile yanyana eşşeğe binmiş olmazlar hadlerini bilerek kocasının (efendisinin Ç.N.) arkasında yürürlerdi. Bir kadın için en uygun olan yerde.

Anadolu "Bozkır Yelkenlisi" Ağır Ama Güvenli

Malatya'da bozulmuş olan arabamızı kesin olarak terkederek at arabaları kiraladık. Çünkü en yakın şehir Sıvas'la aramızda 250 km. vardı. At arabası ya da Anadolu bozkır yelkenlisi, çok yavaş ama Amerikan şoförlerin araba mezarlığı dedikleri bu tür arabaları kullanılmaz hale getiren yollarda çok daha güvenliydi.

İlk bakışta at arabasında sürücünün perdeyle ayrılmış öndeki koltuğu arkasında uzanan yaklaşık iki metrelik çıplak döşeme ile sanki yolcuya karşı sert bir dışlama yapılmak içinmiş gibi görünüyordu. (bir hava vardı Ç.N.)

Fakat tecrübeli araba yolcuları çeşitli eşyalarının üzerine battaniye sererek sanki bir divanın üzerindeymiş gibi yarı yarıya uzanarak gitmeyi iyi bilirler. Pembe çizgili Çiçekli Muslin'den(*) ve renkli püsküllerle bezenmiş dışarıdaki bakışlardan insanı tamamen gizleyen perdesiyle neredeyse kral Süleyman'ın lüksünü aratmadan gider. İlk günkü yolculuğumuzda Malatya ovası olarak bilinen bereketli bozkırlardan otuz kilometre giderek Tohma suyundan geçtik. Bu ovanın çok geniş bomboş görüntüsü arasıra görünen T.C.'ne ait cephane yüklü dere kervanlarının geçmesiyle ya da 1916 katliamından (Ermeni Katliamı? Ç.N.) kalan artık beyazlaşmış iskeletlerin izlerinin göze çarpmasıyla bozuluyordu. Çamurdan, mağara insanları için yapılmış o alıştığımız barınakların olduğu bir handa kaldık. Gaddar arabacımız "yıldızlar söndü artık" diye bizi kaldırana kadar burada uyuduk.

Mum ışığında kahvaltımızı yaptık. Ürperten bir şafaktan altmış kilometrelik bir yolculuk için divanlarımızı hazırlamak için arabalara tekrar bindik.

Uğurlu Gelsin Diye Kırılan Tabaklar

Ertesi gün ellibeş kilometre gittik. Ovada yanyana dizilmiş yoksul görünümlü köyleri geçtik. Bu köylerin birinde bir evlilik töreni az önce olmuştu ve damat gelini caddeden aşağı doğru yeni evlerine götürüyordu. Kadınlar topraktan yapılmış tabakları çiftin yolu üzerinde iyi şans getirsin diye yere vurarak kırıyorlardı. "Kırılmış çömlekler olmazsa bir yuva kuramazsın." Anadolu'daki bu söz Fransızların omlet ve yumurtalara ilişkin bir atasözüne eşdeğer görünüyor. Fakat yeni evli çift evlerinin kapısına doğru gelirken garip bir tören yapıldı. Elinde büyük bir bıçakla beklemekte olan bir adam iple bağlı olan kuzuyu bir vuruşta kesti. Kan fışkırarak aktıktan sonra gelin ve damat eşikten içeri adımını attı. Bu eski günahkeçisi(**) töreni hâlâ müminler arasında uygulanmaktadır.

İlk Kemalist hükümet İstanbul'a girdiği zaman Galata Köprüsü'nden geçerken tüm kaldırımlar yeni bir milliyetçiliği resmen başlatmak için dökülen kurbanların kanlarıyla kıpkırmızı olmuştu.

(*) Muslin: (Irak'taki Musul kentinin adından) Sık dokunmuş ince yumuk, yumuşak ve parlak bir kumaş ve bu kumaştan yapılmış olan.

(**) Scapegoat Ç.N.: Başkalarının cezasını ve sorumluluğunu yüklenen kimse, eski Musevilerin günahlarını çöle götürmek üzere serbest bırakılan keçi.

Gece hava kararırken kurduğumuz şafakta söktüğümüz kamp çadırları arasındaki uzun seyahat günleri, ıssız dağların arasında yenilip yutulan konserve yiyecekler. Böylece bir hafta geçmişti.

Hava ne kadar soğuyorsa tezek de o kadar az ısıtıyordu. Kurşuni gri gök birazdan kor olarak tepenize çökeceğim diyordu besbelli. Durmadan hızlanması için emir verdiğimiz arabacımız bu işaret ettiğimiz son gerçeği de bir dikilitaşın vurdumduymazlığıyla yine kulakardı etti.

Anadolulu Arabacıyı Huyları Yönetiyor

Arabacının kendisi ve yolcuları üzerinde bir yasadır adeta. Bir Amerikalı yolcuya kendi ülkesinde bir arabacının emirleri altında olduğunu düşünmek çok garip gelir. Bizim arabacı ülkeyi çok iyi bildiğinden kendi bildiğini okumaktan zerre ödün vermedi.

Birisinin hızlı ya da yavaş gitmeye yönelik tercihleri mi var ya da ne zaman kalkıp ne zaman yemek yeneceğine ilişkin düşünceleri hepsi onun için birdir. O, her yıl aynı yerlerde hayvanlara burada yemek için mola verelim, şu handa geceleyelim tüm bunların hepsine arabacı karar verdi. Arabacımız kesinlikle kendine özgü bir tipti. Sabahleyin Türk işi terliklerini giyer, öğlenleri çıplak ayaklarını kıvırıp öylece otururdu. Ne zaman bir kasaba görsek hemen bir uzun hava tuttururdu. Baş parmaklı yün eldivenlerinin birisi ateş kırmızısı, birisi elma yeşiliydi.

Birer gece geçirdiğimiz ve son paket kutusunu ateş yakmak için kırdığımız iki ayrı handaki keskin soğuktaki iki gece, eldeğmemiş kaynaklarından akarsuların çayırlara aktığı vahşi pos renkli iri dağların arasında iki günden sonra Toros Sıradağlarından gelen ta bahara kadar yolları kapayan kar yüklü bulutlar artık arkamızda kaldığı için çok neşeliydik. Üstelik hemen ötede dümdüz karlar içindeki Sıvas vadisinde bizi konukseverlik, yiyecek, ateş, nazik yüzler, hepsinden önemlisi bizi hâlâ farklı bir dünyaya Karadeniz'e götürecek motorlu araçlar (taşımacılık Ç.N.)

"Kürdistan'ın Kızılbaş Aşiretleri" Konulu Makalede Geçen Resimler Ve Alt Yazıları

Resim-1: ***Kürt tipleri***

"Ufak yapılı oldukları halde Kürtler çoğu kez güçlü insanlardır. Kürtler, Bağdat ve Musul gibi şehirlerde hamallık yaparlar, çok büyük yükler taşıyabilirler. Bir seferinde Bağdatlı bir Kürt, tek başına bir piyanoyu taşıyarak şehiri geçtikten sonra bir kat da merdiven çıktı ve Amerikan Konsolosluğuna getirdi."

Resim-2: ***Harput Çarşısı****, adetleri, yiyecekleri, sesleri, kokusuyla bütünüyle kendine özgü bir yerdir.*

Resim-3: ***Harput'a varış dik ve dolambaçlıdır.***

"Üçyüz metre yükseğe kurulmuş kasaba, uzun menzilli tüfeklerin ve uçakların bulunmasından önceki yıllarda elegeçirilmesi çok güç bir konuma sahiptir. Harput, belki de ikibin yıldır burada bir yerleşim birimi olarak durmaktadır."

Resim-4: ***Eşek, hâlâ Yakındoğu'nun elarabası ve kamyonudur.***

"Yoksulların bu küçük hayvanı hem ucuzdur, hem de az yemle çok uzun yaşam sürer. Yalnızca kaba patika yolların olduğu, kasaba caddelerinin araçların geçmesine izin verecek kadar geniş olmadığı böyle bir yerde eşekler yükün çoğunu taşırlar. Harput'taki bir caddeden görünüm."

Resim-5: ***Bir testiyle su taşımak, göründüğü kadar kolay değildir.***

"Bizim ekibimizdeki kızlar, yerlilerin taşıdığı gibi su taşımayı denediler ama alışkın olmadıkları için hemen yoruldular."

Resim-6: ***Burada teneke kutular mücevher kadar değerlidir.***

"Anadolu'da teneke tabak yokluğu göze çarpmaktadır. Mutfak kapkacağı vb. şeyler yapmak üzere tekrar biçim verilerek kullanıldığı için boş tencere kutularına büyük talep vardır."

Resim-7: ***Harput'ta yapılmış bir çeşme.***

"İlk Müslümanlar, inançlarının sembolü olarak hilale saygı duyarlardı."

Resim-8: ***Kapı eşiği bebekleri***

"Askeri seferlerin yolaçtığı sürgünler, kıtlığın yolaçtığı büyük göçler ve değişen sınırlar yüzünden özellikle I. Dünya Savaşı'ndan beri büyük topluluklar dağıtıldı, aileler şuraya-buraya dağıldı. Harput'ta kreşteki bebeklerin babaları Kürt olduğu halde, anneleri Ermeni'dir."

Resim-9: ***Kürtler, bellerinde taşıdıkları bıçakları her zaman bilerler.***

"Bıçaklar, Kürdistan'da süs diye taşınmazlar. Onları tanıyanlar birbirlerine karşı bunları kullanmaya pek heveslidirler. Küçük bir olayda da böyle yaparlar zaten."

Resim-10: ***Bir Kürt patrik***

"Eskiden Türkler, bu aşiretleri daha kolay denetlemek için onları Osmanlı'nın resmi dinine uymaya zorluyordu. Yine de birçok Kürt için İslam dininin törenleri sadece formalitedir."

Resim-11: ***Bir Kürt ilk kez gördüğü otomobil lastiğini inceliyor.***

"Anadolu'nun ücra köşelerinde birçok yolun durumu çok kötü olduğundan otomobiller yaygın değildir. Yazarın, ekibiyle birlikte karşılaştığı Kürtler, arabaya ve yedek parçalara çok ilgi gösterdiler."

Resim-12: ***Kürdistan'da kıyı yolunda bir han.***

"Modern motorlu araçlar yollar açık olduğu, benzin bulunduğu ve motorları çalıştığı sürece at arabasını kolaylıkla geçebilir. Ama uzun mesafeli motorlu yolculuk, Yakındoğu'da hâlâ büyük serüvenlere atılmayı gerektiriyor."

Resim-13: ***Han, belki de dünyadaki en eski oteldir.***

"Açık avluda hayvan sürülerinin barındığı, yolcularının yüksek duvarlar

içinde yapılmış kulübelerde uyuduğu bu çamur duvarlı yapılar, Yakındoğu'nun tipik kervansaraylarıdır."

Resim-14: ***Kaderin cilvesi: Kürt kadını paçavralar içinde, diğer kadınlar son moda giysilerin debdebesi içinde.***

"Bu Kürt kadını, yoksulluğuna ve giydiği paçavralara karşın Müslüman alaminde kadının kapalılığının sembolü olan yaşmağını yüzüne çekmez. Ama artık daha modern müslüman şehirlerinde kadınlar peçe takmıyorlar."

Resim-15: ***Durmak ve bakmak: Tüm Yakındoğu'nun ortak eğlencesi.***

Resim-16: ***Bu taraçada yazarın ekibi bir gece geçirdi.***

"Bu misafirhanede uyumak için alınan ayrıcalık havai fişek gösterisiyle elde edilebildi."

Resim-17: ***Bir Kızılbaş aşireti reisi.***

"O, bir Kızılbaş aşiretini yönetiyor."

Resim-18: ***Bir Kürt, trenin gitmeye hazır olduğunu söylüyor.***

"Yazarın solunda duran iki genç erkekten biri, yolcuların evinde konakladığı aşiret reisinin evinde olan görevlilerden biridir. Üç ay süresince bize hizmet etmiştir."

Resim-19: ***Kızılbaş bir çocuk, fotoğraf makinesinden korktuğu için yüzünü dönüyor.***

"Çocuklar, yerdeki sütle dolu keçi derisini öne-arkaya sallıyorlardı; en ilkel biçimde yayık yayıyorlardı. Aşiret reisinin evinde konuklara ayrılmış battaniyelerle döşenmiş, pulman gibi rahat yataklar gördük."

Resim-20: ***Irak'ın çamurdan yapılmış evleri, büyük arı kovanları ile Meksika'nın açık havadaki fırınlarının karışımı bir şeyi akla getirir.***

"Çocuk Kürt evinin yapısı ve planı son derece yalındır. Bazıları tamamen çamurdan yapılmıştır. Hatta daha gösterişli olarak yapılanlarda bile çatıyı destekleyen direkler dışında farklı bir malzeme kullanılmaz. Eğer bir Kürt evinden hoşnut kalmazsa, hemen evinin direklerini bozar ve başka bir yerde tekrar kurar yeni evini."

Resim-21: Atları dinlendirerek bu kaba ama sağlam karavanlarla bir günde inanılmayacak kadar uzun yolculuklar yapılabilir. Yağmurdan ve güneşten korunan yolcular, bu dört tekerli arabaların zeminine çadır, yatak gibi eşyalarını serip üzerine yatarak yolculuk edebilirler."

Resim-22: ***Bu Kürt minaresinin zirvesi Amerikan tenekesiyle kaplanmıştır.***

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

Kaynak-Melville Chater: ***The Kızılbash Clans of Kurdistan*** *(Kürdistan'ın Kızılbaş Aşiretleri), The National Geographic Magazine, sayı: LIV, Washington, 1928.*

Bir Koçgiri Kızılbaş-Kürdü.
[M. Sykes'den aktarılarak Berhem der. Sayı: 6/1989.]

Dersim yöresinde bir Alevi Kürt piri.

I-Ü) DERSİM'DE KIZILBAŞ KÜRTLER

Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafızilik

Peter J. Bumke

Giriş

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine yönelik kültürel, coğrafik, etnolojik ve dinsel-tarihsel içerikli literatürde birtakım halk gruplarının coğrafik, ekonomik ve siyasi aykırılaşması ile heterodoks veya rafizi nitelikli dini inanç ve ibadetleri arasındaki ilişkiye değinilmiştir. (CANFIELD 1973a, COON 1952, GELLNER 1969, MÜLER 1967, PLANHOL 1968) Zor ulaşılabilen dağlık bölgelerde bulunan yerleşim alanları, **"geri çekilme"** (KROHN 1931: 324, MÜLER 1967) veya **"korunma bölgeleri"** (PLANHOL 1968) olarak nitelendirilmiştir. Yaşayanların politik tercihlerinden dolayı komşu bölgelerden veya devletin merkezi otoritesinden ayrılarak kendine öz kültürel sınırları olan bölgeler olarak şekillenmiştir. (CANFIELD 1973a) Siyasi merkezi otoritenin mezhepsel karakteri de bu yerleşim bölgelerinin bu denli çeşitlenmesinde etkin rol almıştır. Tarihsel açıdan bölgelerin şekillenmesinde bir veya birkaçı ya da hepsinin bir bölge için ardarda, içiçe geçmişliği de sözkonusu olabilmektedir.

I. Tarih ve Sosyal Örgütlenme

Aykırılaşma (Marjinalite) ve Rafızilik arasındaki çok yönlü ilişkiye değineceğimiz Dersim bölgesi, Fırat'ın üst iki kolu arasında kalmakta ve Doğu'da da Peri Nehri sınırına dayanmaktadır. Dersim bölgesinde 11. yüzyıldan itibaren hüküm sürmüş olan Selçuklular (CAHEN 1968), Karakoyunlular (SÜMER 1967), Akkoyunlular WOODS 1976) ve Safeviler (SOHRWEİDE 1965, SÜMER 1976) hanedanlıklarından hiçbirisi -19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlılar da dahil- tam bir denetim ve devlet otoritesini kuramamışlardır. Bu bölge yalnızca yakın çevresindeki vadilerde bulunan Tercan, Kığı, Palu, Çarsancak, Pertek ve Çemişgezek gibi şehirlerde hüküm süren küçük Kürt ve Türk beylikleri (Dersim Miranlığı gibi) tarafından yönetilmiştir. Bu çoğunluğu Sünni olan beylerden hiçbirisi tarihte düzenli olarak Dersim denilen bölgede vergi ve askerlik sistemini yerleştirememiştir. Çağdaş gözlemcilerin ve Dersim'e kadar gitmiş olan ilk seyyahların bize anlattıklarına göre 1955-56 yıllarından sonra Osmanlı padişahlarının bu bölgeye yaptıkları askeri operasyonlar başarılı olamamıştır (ANDRANİK 1900, BUTYKA 1892a, 1892b, JABA 1860, TAYLOR (1868). Barbara (1471)'den Lucas (1700), Brant (1835) ve Moltke (1838)'ye kadar olan seyyahlar (RİTTER 1835:75) Dersim'in görkemli dağlık bölgesinin izlenimlerini Palu ve Erzincan'dan aktarabilmişlerdir.

Dersim'in güneydoğu bölgesinde yaşayan Kürt İzol Aşireti'nin geleneksel anlatımına göre, ataları 300-400 yıl önce Mardin, Urfa ve Diyarbakır arasında kalan Karacadağ bölgesinden çıkarak Malatya üzerinden Dersim'in Mazgirt ilçesine yerleşip, çiftçilik ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşmışlardır. Daha önceleri ise, aşiret tarafından göçebe olarak aynı bölge mera olarak kullanılmıştır. Siyasi nedenlerle onların Türk kökenleri ile ilgilenen, pek güvenilir olmayan bir kaynağa göre, aşiretin Dersim'deki varlığı 13. yüzyıla kadar dayanmaktadır. (FIRAT

1970: 95, BEŞİKÇİ 1977:221) Eski Dersim aşiretleri Bingöl, Palu, Siverek'in Sünni Kürtlerinin konuştuğu Zazaca'yla ağız farklılığı olan Dımilice'yi kullanırken, bölgeye sonradan yerleşen Şadi ve Hıran komşu aşiretlerde olduğu gibi, İzol aşireti de tüm diğer Türkiye Kürdistan'ında yaygın olarak kullanılan Kurmanci dilini konuşmaya devam etmişlerdir. (HADANK 1932: 1 ff) Yazılı olmayan aktarıma göre Hizollar (İzol) yerleşik Dersim aşiretlerinden etkilenerek Aleviliği benimsemişlerdir. (1) Bu aşiretin, Mardin ve Malatya kolu halen Sünni'dir. Mazgirt üzerinden Sivas'a geçen diğer bölümü ise Alevi Koçgiri aşiretinin federasyonuna katılmışlardır. (KEMALİ 1932: 146f, SYKES 1915: 373f) Bu durum söylentilerdeki gibi, sonradan gelen aşiretin yerleşik Dersim Alevi aşiretlerine katılımı (konversiyon) ve asimilasyonu sonucunda Aleviliği tezine de inandırıcılık kazandırmaktadır. Fakat aynı zamanda diğer yaygın bir söylentiye göre de 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in önderliğinde yürütülen ünlü Kızılbaş katliamı sonunda aşiretlerin büyük bölümünün zor ulaşılabilen bu bölgelere çekilirken, kalan bölümlerin Sünnileştiği tezi de-tarihçiler için özellikle ikinci tez- muhakkak daha gerçekci ve çekici gelmektedir ve bu yüzden onların niçin ikinci değil de birinci tezi savundukları sorusu yanıt bulamamaktadır. Bu dönem için Sünnilikle Rafızilik arasında ayrım yapmak -özellikle göçebe toplulukları için- oldukça zor, çünkü şehirdışı ve devletin otoritesi dışında kalan her göçebe topluluğuna Rafızilik şüphesiyle bakılmaktaydı.

Yalnızca şunu kesin olarak belirtebiliriz ki; Dersim'e göçen ve yerleşen aşiretler, en azından o tarihten itibaren oradaki yerleşik aşiretler gibi Alevidirler.

İzollar'ın bugün yaşadığı 40'ı aşkın köyler Türk veya Kürt isimlerinden çok Ermeni isimleri taşımaktadır ve Ermeni yazıları olan kilise ve manastır kalıntıları önceki sakinlerini hatırlatmaktadır. (BOUDOYAN ve THİERY, 1972) Fakat Ermeni köylüleri -büyük olasılıkla burada konu edilen Kürt aşiretlerin gelişinden önceki- IV. Ermenistan'da Palnatun ve Kupik kazalarının bir parçası olan Mazgirt ilçesini, verimsiz yamaçları yüzünden terk ederek, Palu etrafındaki Murat ovasının verimli topraklarına yerleşmişlerdir. I. Dünya Savaşı'ndaki katliam ve kaçışlara kadar orada yaşamışlardır (HÜBSCHMANN 1904: 293f, MARKWART 1930). I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Kürt aşiretleriyle Ermeniler arasında herhangi bir silahlı çatışma olmadığı yaygın söylentilerden anlaşılmaktadır. Uzun yıllardır Palu'nun kuzeyindeki vadide olan eski Ermeni köylerinde de kuzeyden gelen İzol'lar yaşamaktadırlar.

Bugün artık pek sık söylenilmeyen bu bölgenin Kürt baladları, zaman zaman geleneksel yaşam biçiminin dramatik manzaralarını biraz abartsa da, onun incelenmesi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Baladlar; aşiret reislerinin öncülüğünde toprak ve otlak için yapılan kan davası biçiminde süren silahlı çatışmaları, kızkaçırmaları, yakılan köyleri ve yağmalamaları, bireylerin akrabalarının desteği olmadan terkedilmişlik duygusu içerisinde kalmaları, namus davaları, kahramanları ve öldürülen oğullar için annelerin söyledikleri ağıtları içerdiği sürece, iç siyasi sorunlara çözüm olarak silahlı başkaldırıların tablosunu çizmeye devam edecektir. Kan davalarında bölünmüş muhalefetin kurallarına uygun biçimde gerçekleşen (lineages) (Kurmanci: Ezbet) klan'ların birleşmesinden ekonomik alanda benzer biçimlenişi görülmemektedir. Parsellenmiş tarlaların yağmurlu

ziraatinde geniş bir dayanışma gerekmemektedir. Uzun sürede ürünün eviçi nüfusa göre giderek bölünmesi tarlaların giderek küçük parsellere dönüşmesine yolaçmaktadır. Bu rizikoyu azaltmak için daha çok akraba evlilikleri çözüm olmaktadır (BUMKE 1976: 2ff). Aşiret reislerinin ve ağalarının haraç hakları fazla gelişmemişti. Ağalara düzenli olarak verilmeyen ve miktar olarak değişebilen bu doğal "baç"lar (haraçlar) bugün hâlâ yaşayan eski kuşağın anlattıklarına göre gerekçesini; ağanın yaptığı evsahipliğinden, yağmalardaki öncülüğünden veya komşu aşiretlerinden gelen saldırılara karşı aşireti savunmasından ve ezbetler arası anlaşmazlıklarda gördüğü uzlaştırıcı fonksiyonundan almaktadır. Bu hükümranlık ve sömürü istekleri fazla geniş bir alanı kapsayamamıştır. Kısmi olarak işlerden serbest bırakıldıkları ve evleri de genelde biraz daha konforlu olduğu halde ağaların yaşam düzeyleri aşiret köylülerinden pek farklı değildir. Barış anlaşmalarına neden olan komşu aşiretlerle evlilikler ve akraba evlilikleri onların bir iki kuşak öncesine değin genetik çizgisinde yüksek oranda katıksızlık göstermektedir.

II. Alevilik- Bir Dinin Tarih İçerisindeki Gelişimi

Bölgenin Alevi kurum ve sembollerinin tarihsel gelişimi bugün yaşayanlardan ve 19. yüzyılın yazılı metinlerinden faydalanılarak bu bölümde incelenecektir. Buna ek olarak Dersim'deki Aleviliği, yüzyılımızın ayrışma sürecini yeni bir tipin etkileri ışığında ayrıca ele alacağız.

1. Kutsal İnsanlar

Alevi ve Bektaşi tarikatının(2) inanç biçimi ve ibadetleri bakımından benzerliklerine sık sık değinilmiştir (BARDAKÇI 1945, BENEKAY 1967, BİRGE 1937, OTYAM 1979). Buna karşın bu ilişkinin örgütsel biçimlenişi üzerinde, özellikle Kürt Aleviler açısından fazla durulmamıştır.

Mazgirt ilçesinde beş seyit(3) grubu bulunmaktadır. Bunların seceresi Şeyh Ahmed Yesevi, Baba Mansur, Hacı Kureyş, Cemal Abdal ve Seyyit Seyfettin (Seyyit Sabun) gibi Hacı Bektaş çevresinde de bulunan kutsal insanlardır ve Oniki İmama dayanmaktadır. Seyitler, inanç ve düşünce gereği dışarıdan evlenmezler. Seyyitlerin aşiret köylüleri, yani talipleriyle olan ilişkileri **"dört kapı"**yı temel alan Bektaşi öğretisine göre düzenlenmiştir. Her Alevi'nin bir rehberi vardır. Bu rehber seyit olmak zorunda ve tabiiline dinin temel kurallarını öğretecek yolu hazırlamaktadır. Kapının temel kurallarından on makamından birisi de Sünnet'tir. Rehber **Şeriat** kapısı içindir. İmamları gerçek **"yol"**a götüren "pir" de bir seyittir, fakat başka bir gruba mensuptur. Pir **Tarikat** kapısı içindir (Rehber ve pirlerin bir aşirete mensup olmaları soy olarak belirlenmiştir). Seyitlerin de başka seyit gruplarından gelen rehber ve pirleri vardır. Aşiret köylüleri açısından pir'in pirine **Mürşit** denilmekte ve dördüncü kapı olan **Hakîkat** kapısının temsilcisi sayılmaktadır. Bu şekilde seyitlerin arasında bazen birçok zincir halkaları üzerinden gerilere bağlanan karmaşık bir ağ sistemi örülmektedir, fakat bu hiçbir zaman hiyerarşik olmamaktadır. Yalnızca bazı seyitler özel bir merasimle **Dede** sıfatını kazanmakta ve burada bireysel olarak elde edilmiş dini bilgiler ve keramet özelliği ölçüt olarak alınmaktadır (ANDRANİK 1900: 167f). Fakat bu iki özellik de kişinin şahsından soyuna intikal etmektedir. Üçüncü, yani **Marifet** kapısına ise musahiplik gerekmektedir. Bu **müsahiplik** akraba olmayan fakat Alevi olma şartı aranan

iki çift arasında pir'in huzurunda oluşturulmakta ve müsahiplere üç dört kuşak evlilik ilişkisi yasağı konulmaktadır. Bu müsahiplik, dinsel anlamda bir akrabalık, kardeş bağı olmakla birlikte, ekonomik ve arkadaşlık bakımından sıkı bir dayanışma gerektirmektedir.

Mazgirt'te yaşayan üç aşirete (Hıran, Şadi, Hizol) mensup olanların büyük bir kısmı Baba Mansur Seyid'in taliplerindendirler. Bunlar ise Baba Mansur'un oğullarına göre isimlendirilmiş üç kola daha ayrılmaktadır. (Seyit Kâzım, Seyit İbrahim, Seyit Mahmut). Bunların birçoğu bahsedilen üç aşiret arasındaki sınır bölgesinde kalan sekiz köyde yaşamaktadırlar (Mahundu, Şöbek, Lüdek, Kupik, Kurkurik, Faroç, Golek, Teman). Bu jeopolitik konum da, seyitlerin siyasi fonksiyonunu ortaya koymaktadır.

Köylülerle seyitler arasında olan ilişkiler içerisinde en önemli olanı pir ilişkisidir. Zaten çoğu zaman kendi rehberlerinin de pir'i vardır. Başka bir seyit grubuna mensup olan mürşitler ise genellikle acemi taliplerinin yakınında otururlar ve onlara sadece seyrek olarak uğrarlar veya hiç uğramazlar. Üç Baba Mansur klanları, üç aşiretin köylerini, her klana üç aşiretten de talip düşecek şekilde bölüşmüşlerdir. Eğer taliplerin sayısı seyit sayısına uygun oranda artmasaydı, seyit ve taliplerin artması ona bağlı olarak pir-talip ilişkilerinin soydan verilmesi, toprak mirasında benzer biçimde görülebilirdi. Üstelik Mazgirt'teki seyitler, özellikle Baba Mansur'lar, batı ve kuzeydeki komşularıyla, yani Hacı Kureyş'lilerle ve doğudaki Cemal Abdal'lılarla pir-talip ilişkilerinin odağını oluşturmaktadırlar. Bu konumlarından dolayı onlar Kars, Erzurum, Muş, Bingöl, Erzincan, Sivas, Kayseri, Malatya, Maraş ve Adana'daki tüm Kürt Alevilerle bağlantı içerisindedirler. Türk Alevileri ise bu ilişkiler yumağının dışında görülmektedir. Buraya kadar seyitlik kurumunun yalnızca biçimsel örgütlenişi ele alınmıştır. Şimdi ise yerli terminolojide seyitlerin rolünü belirleyen üç özellik açısından incelenecektir. Seyitler ilk başta **"gune"**dirler. (Türkçe **"günah"** kelimesinden bölgesel Kürt şivesine anlam kaybına uğrayarak alınmıştır.) Seyitler bu sıfatı, aynı zamanda güvercinler, bülbüller ve diğer bazı zararsız, masum kuşlarla paylaşmaktadırlar. Yenilmeyen yedi değişik hayvan türünün özelliklerini taşıyan ve böylece her gruplamanın dışında kalan ve haram olan tavşanlar da bunlara dahildir. (DAUGLAS 1966: 41ff) "Gune" kavramı, ayrıca kısmi olarak **"yazık", "fakir", "savunmasız"** gibi, **"özgür ve bağımsız"** sıfatlarıyla da özdeşlik arzeder. Kuşlarla ilgili benzetmeye dönecek olursak, aşiret yapısı açısından seyitleri, bu yapının dışında olan zararsız ve aynı zamanda saldırılmayan, çünkü savunmasız olan hareketli unsurlar olarak görebiliriz. Politik bakımdan aşiret ağaları ve reisleri, aşiretlerarası anlazmazlıklarda yer yer taraf tuttuklarından, ezbetler arası anlaşmazlıklarda arabulucu olarak fonksiyonu pirler yüklenmişlerdir (ANDRANİK 1900: 167f). Onların aracılığıyla gerçekleşen barış anlaşmalarının sürekliliğini, iki tarafa evlilik veya kirve ilişkisini şart koşarak sağlamaya çalışırlar (KUDAT 1974). Seyitlerin aşiret bölgelerinin coğrafik sınırları içerisinde yaşamaları bu rolün uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Seyitler hiçbir zaman zor kullanmamakta ve komşu aşiretlerin saldırılarında da kendilerine dokunulmamaktadır. Seyitler bir barışseverlik (Pasifizm) kuralına bağlı olduklarından ancak ikircilikle bir takım kuraldışı durumlardan bahsedilmektedir. Bunlar, seyitlerin giriştikleri kızkaçırmalardaki zor kullanımı ve kışın

çıkabilecek çatışmalarda atmak için, kar yüzünden zor ulaşılabilecek olan taşları yazdan topladıkları durumlardır.

Seyitlerin başka bir özelliği ise **"yolu"** bilmeleri ve soydan gelen **"keramet ehli"** olmaları, köy halkının gözünde Ali'den gelme **"bel evladı"** olmalarından da kaynaklanmaktadır. Halbuki Bektaşiler için öğrenerek benimseme yoluyla her insan **"yol evladı"** olarak **"keramet ehli"** olabilir.

Bektaşilerin mistik sembolleri burada "ONİKİ İMAM" soyundan gelmelerinden dolayı belirli insanları kutsanmış efsanevi görüntülere dönüştürmüştür. Din sosyolojisi açısından Bektaşi Tarikatı'nda; Alevilerin **"aşiretsel"** köylü keramet inancıyla, Bektaşi tarikatına girmiş mensuplarının Batıni mistiği arasında bir gerilim ilişkisi sözkonusudur. Alevilikte kutsallığın somutlaşması, belirli kişilere özgü olan keramet yoluyla gerçekleşmektedir. Bir yandan karizması, soydan gelmesiyle sürekli olarak güncelleşse de, öte yandan efsanevi geçmişinden aynı kişilik olarak keramet yoluyla ortaya çıkmakta ve böylece desteklenip güçlenmektedir. Bektaşi tarikatında ise kutsallığın somutlaşması tümüyle bu mistik yolun aşamalarını bir öğretici önderliğinde bireysel olarak izleyerek tamamlayabilmesidir.

Örgütsel olarak karşıtlık, Bektaşi tekkesinin yüzyıllar boyunca ikiye bölünmesinde aktif rol oynamış, ayrıca ekonomik nedenler de bu şekillenmeye yön vermiştir. (FAROQHİ 1976: 183ff) Bu kollardan birisi Çelebiler'den oluşmaktadır. Bunlar soylarının Hacı Bektaş'tan geldiğini iddia edip köy Alevilerinin merkezi durumuna gelmişlerdir. İkinci kol ise **"dede"** ya da **"baba"**lardır ki, tarikatın asıl merkezini oluşturmaktadırlar. Alevi ve Bektaşilerin dini gelenekleri, inançları ve efsanelerden oluşan ortak değerlerinin yorumlanış biçimi bu karşıtlığın paralelliğini de yansıtmaktadır.

"Selman-ı Farısi'ye bir arslan gül veriyor ve Farisi vecde giriyor. Bir koyun gelip gülü yiyor, hayreti tekrarlanıyor. Selman koyunu güdüyor. Koyun kuzuluyor, Farisi vecde giriyor. Bir kadın bu kuzunun etinden yediğinde hamile kalıyor ve bir oğlan doğruyor. Hayranlık dolu dikkatini Selman, çocuğa çeviriyor. Birkaç yıl sonra oğlan çocuğu Selman'a o ilk gülü uzatıyor. Selman-ı Farısi bu olayların Ali'nin değişik tezahürleri olduğunu kavrıyor."

Mazgirt'te yaygın olan bu efsane, bir Bektaşi için Tanrı'nın varlığının canlı ve cansız varlıklardaki yansımasını gösterir. Dersim'deki Aleviler için ise bu daha çok Ali'nin doğaüstü yeteneklerine dair bir işarettir. Fakat bu hikâyede, bunun Allah tarafından bahşedilmiş bir keramet mi, yoksa bu kadar çok kerametle kendisinin tanrılaştığı mı, pek seçilememektedir.

Bir soy çizgisinde sürekli olarak aktarılan, bu şekilde de dağılan keramet özelliği açıkca ortadadır. Ancak seyitlere de Allah tarafından verildiği kabul edilmektedir. Bu keramet kendisini, örnek kişilerin birbirinden uzak farklı yerlerde bulunabilmelerinde göstermektedir, yani zaman ve mekâna doğaüstü bir egemenlik sergilenmektedir. Bu arada, Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayatındaki, duvarın yürütülmesi gibi efsanevi olaylar da yer olarak belirlenmiştir (GÖLPINARLI 1958:50). Baba Mansur'un Hacı Kureyş'i karşılarken üzerine binerek yürüttüğü duvar Mohundu/Mazgirt'te halen ziyaret edilmektedir. Bu duvarda ve bölgedeki

diğer ziyaretgâhlarda keramet hâlâ bulunmaktadır. Bu keramet bu yerlerin yakınında kalanların rüyalarının gerçekleşmesinde ve şifa bulmalarında kendini göstermektedir ve bu şekilde Allah'a ulaşan bir araç özelliği taşımaktadır.

Seyitler **"yol"** bilgilerini **"Buyruk"** ve ayrıca **"Hüsniye"** gibi sorulu-cevaplı, kaynağını İmam Cafer Sadık'tan alan kitaplardan almaktalar (AYTEKİN s.a.) Kürt Alevilerinin mezhep dilinde, Pir Sultan Abdal nefeslerinin, Bektaşi liriğinin Türkçesi olması gibi bu **"Hüsniye"**de değişik tefsirleri içeren eski Türkçe olan yazılı metinleri kapsamaktadır. Bu bilgiler olmadan, yani bu bilgiler seyitte olmadan Alevilerin dini toplantıları olan "civat" veya **"cem"**lerden hiçbiri gerçekleşemez. Bu toplantılar, Hızır İlyas Bayramı'ndan önce olan perşembe akşamları bir talibin evinde Pir'in önderliğinde yapılır. Tüm Alevi komşular bu toplantıya davet edilirler. Evsahibi ile olan küskünlükleri toplantıdan önce çözülmek zorundadırlar. Cem'e gelenler yiyecek ve içeceklerini beraberinde getirirler. Seyit, gelenlerin herbirini Bektaşilikteki oniki postu temsil eden yerlere davet eder. Davet edilenler **"gülbeng"** aldıktan sonra yerlerine otururlar, Bektaşi öğretilerinden bilgiler ve sahneler sunulduktan sonra orada bulunanların işledikleri ahlâksal suçlar seyit tarafından Alevi kuralları içerisinde tartışılıp uygun bir ceza verilir; örneğin birkaç toplantıya katılmamak ve bir miktar para verilmesi gibi. Daha sonra sazla söylenen nefes ve deyişlerin eşliğinde yemek yenilir ve semah ayininden sonra cem dağılır.

Seyitlerin, bölgede adeta bir ikili hükümdarlık sürdüren aşiret ağalarına karşı sahip oldukları yaptırım gücü de yaklaşık 1850 yılında ortaya çıkan bir öyküyü anımsatmaktadır:

"Bir Hıranlı ağa, pirinden muhabbet yapılmasını rica etmiş. Pir, ağanın tanınmış bir hırsız ve eşkiya olduğundan dolayı bunun mümkün olmadığını, ilk önce sığır hırsızlığını bir yıl için bırakması şartını ileri sürmüş. Ağaya bu şart çok ağır gelmiş. Seyitle uzun süren bir pazarlık sonucu ağanın hiç olmazsa yalan söylemiyeceği konusunda anlaşmışlar. Ağa yemin ettikten birkaç gün sonra bir köylünün öküzünü çalmış. Köylü hayvanını ararken ağa ile karşılaşmış ve öküzünü görüp görmediğini sormuş. Verdiği yemine bağlı olarak ağa, köylüye ahırının yerini göstermiş. Bu olaylar birkaz kez tekrarlandıktan sonra ağa, pirine gidip, yalan söylemeden hırsızlık yapmanın mümkün olmadığını, hırsızlığın da artık tadını kaçırdığını, bundan böyle her ikisini de bırakacağını söylemiş."

Seyitler için kurnazlık ve insan sarraflığı, muhabbetlerin önkoşulu ve amacı olan muhabbeti meydana getirmede birer araç oluşturmaktadır.

Seyitlerin kefâlet talep edebilmeleri, yerli terminolojide onların başka bir özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Seyitler **"gezerler"**. Diğer aşiret mensupları gibi onlar da çiftçi oldukları halde, dini vazifeleri dolayısıyla kısmi olarak işlerinde serbesttirler. Taliplerini ziyaret ettiklerinde onlardan **çıraklık** alırlar. Bunların bir kısmını kendileri tüketirler, bir kısmını da yerine iletirler. Bektaşi dergâhının 1925'te Atatürk tarafından kapatılmasına kadar verilen bu çıraklıkların bir kısmıyla da dergâhın ve oraya gelen yoksulların geçimleri sağlanmıştır.

Aleviliğin tarih içerisindeki gelişimini adım adım izleyip, seyit örgütlenmesinin yapılanışını incelediğimizde; marjinalite (aykırılaşma) ve Rafizilik arasındaki ilişkinin köylü çekirdeğinin ve kabilelerin toplumsal örgütlenmeleri ve onların siyasi odak güçleriyle uzlaşmaz ilişkileri temel aldığını görmekteyiz (BOBEK 1948). Seyitlerle uzlaştırıcı erk ortaya çıkmaktadır. Bunlar hiçbir zorlamaya bağlı olmadan yalnızca evrensel normlara bağlı kalarak anlaşma törenleriyle tarafların çıkarlarını uzlaştırmaktadırlar.

2. Bayramlar

Ziyaretlere katılanlar arasında dağıtılan kurbanlar, kışın gerçekleşen, aslı Ermeni kökenli olan Kalant Bayramı (MELİKOFF 1975: 277), özel ekmeklerin pişirildiği Hıdır-İlyas Bayramı (GÖKALP 1978: 211ff, MELİKOFF 1978: 277) ile oniki malzemeden hazırlanan Muharremin onuncu gününde çorbası pişirilen **Aşure Günü**, Alevilerin birçok dini bayram ve şenlikleri, dinsel olmayan yemek dağıtmalarla benzerlikler göstermektedir. Bunların arasında **"ağız açma"** (Kırkını verme veya Kurmanci: feki wekirin) yer almaktadır. İbadet, dağıtımın değişik şekilleriyle bağlantı içerisindedir. Bu geleneksel uygunamalarda ortak olan, kısmi olarak akraba grupların koruduğu aile içi üretimine bağlı olan iş zorunluluklarından doğan çıkarlarını bu çerçeve içerisinden çıkararak toplumsallaştırmaktadır. Yani maddi değerleri dağıtanların bu değerlerin yerine, toplumsal prestij ve dini kazancı tercih etmeleri ekonomik değerlerin manevi değerlere dönüşmesini ifade etmektedir (STEINER 1978: 85s). Birtakım değerlerin birbiriyle paylaşımındaki manevi doyumda yatan anlamla vurgulanmak istenilen, Sünnilerin şekilci ibadet biçimleriyle özellikle de namazla olan ince alaycı tutumları sergilenmektedir. Muhabbet'te birlikte yenilen yemek sırasında birbirlerine en iyi lokmaları sunmaları da aynı motifin ürünüdür.

3. İnanç Yolu

Alevilerin inanç yolu, dünya dinlerinin kuralları gibi genellik taşımaktadır ve imanlılara ilk önce **"iyilik"**i izlemelerini **"kötülük"**ten uzak durmalarını öğütler (SCHOLEM 1977: 49). Fakat onlar da inancın temelini birtakım ritüel ibadetler değil, toplumsal güncel hayat oluşturmaktadır. Alevilerin dini kimliği şu temel değerler ölçüsünde şekillenmektedir: **"Eline, diline, beline sahip olmak."** Buradaki din-tarihsel incelemede İslam Sünniliğinin, Şialığın, Sugizmin, Musevilik ve Hıristiyanlığın ilk ve Ort çağın Gnosislerinin, eski İran'ın Ön Asya ve Ortadoğu Kült düşüncelerinin Alevilik ve Bektaşilikle olan etkileri üzerinde durulmayacağı halde yine de Augustunus'un ilkesini belirtmeden geçemeyeceğiz. **"tria signacula, poris et manuum et sinus"** (AUGUSTİNUS in MİGNE 1877: 1353f, BAUR 1831: 248s, COLPE 1954: 110, POLOTSKY 1977: 133) Alevilerin temel değer ölçülerini oluşturan üç ünlü kavramın başharflerinin toplamı, "EDEB" kelimesini meydana getirmektedir. Çalmamak ve öldürmemek, onun yerine kendi el emeğiyle çalışmak, sözlerle kimseyi incitmemek, herkese karşı nazik olup tatlı söz söylemek; zina yapmamak yani tek eşli evlilikte eşi dışında bir başkasıyla ilişkide bulunmamak. Bu ilkelerin çiğnenmesi yargılamayı gerektirir, çünkü toplumda düzensizlik yaratır. Bu ilkelere bağlılık, özellikle üçüncüsü insanı hayvansal düzlemden çıkartmaktadır.

4. Sünnilikle İlişkileri

Sünniliğe mensup olanlara göre Dersim'de az olan camiler ve seyide verilen helâller (çıraklık) rekât sayılmazsa; Alevilerin islamın beş şartından yalnızca Kelime-i Şahadet'i kabul etmeleri Rafızilik'in ispatını oluşturmaktadır. Alevilerin dört kutsal kitabı (Tevrat, Zebur, İncil, Kuran) kabul etmeleri de genellikle fazla ciddiye alınmaz. Ayrıca yeniden düyaya gelmeye inandıkları ve bunun ispatları da olduğu söylenir (ANDRANİK 1900: 168)

Sünnilerle olan diğer farklılıklar olarak şunlar öne sürülmektedir: Aleviler cinsel ilişkiden sonra boy abdesti almamaktadırlar, ayrıca onların hayvanları öldürdükten sonra kestikleri ve ölü hayvan eti yedikleri söylenmektedir. Buna ek olarak Alevilerin dini toplantılarına, karşı cinsin de katılmasından dolayı birçok çarpık görüntü fantezileri yaratılarak bu toplantılarda onların anne, bacı tanımadıkları söylenmektedir. Bu bağlamda Sünnilerin ortaya attıkları **"mum söndürme"** kavramı, cem ayini yapması yasaklı bir topluluk olan Aleviler için jurnalci bir yakıştırma olarak ortaya çıkmıştır.

Sünnilerle Alevilerin arasındaki farklılıklar, birçok sembolik iade tarzıyla ortaya çıkmaktadır. Örneğin Alevilerin kısaltılmayan pala bıyıkları ki, bunlar aynı zamanda takvayı da sembolize etmektedir. Fakat bu, tavşan etine duyulan tiksintiyle birlikte Rafiziliğin birer göstergesi sayılmaktadır. Tüm bu zıtlıklara rağmen yine de, inanç yolunu değiştirebildiklerine de rastlanmaktadır. Bir İzol köyünde bir klan, yaklaşık 80 yıl önce köyde çıkan bir anlaşmazlıktan dolayı seyitleri değil de, Palu ve Bitlis'te çok yaygın olan Nakşibendi tarikatının çelebilerini öncü olarak kabul edip, tarikat değiştirmişlerdir. Fakat bu klan Kürtleşmesine rağmen Türk kökenli olup ismini de buradan almıştır (Tırkanezbet). Türkiye'de zaman zaman resmi olarak da savunulan Kürtler'in barbarlaşmış **"Dağ Türkleri"** olup dillerini unuttukları tezi, her ne kadar yanlış ise de, bu tür küçük grupların varlığı da su götürmez bir gerçektir.

III. Marjinalite (Aykırılaşma) ve Rafızilik(1)

Kürt Alevilerin dinleri ve sosyal örgütlenmelerini birleştiren noktalar barış ve birlik kavramlarıdır. Bu kavramlar seyitlerde ve cemlerde şekillenmektedir. Yemek dağıtımı, ibadet anlayışlarını belirleyen inanç prensipleri, insanlararası ilişkiler, kutsallığın cisimleştiği mekân olarak gözlemlenmektedir.

Aleviliğin Safevi ve Bektaşi kökleriyle, Osmanlı padişahlığının resmileştirdiği Sünnilikle olan uzlaşmazlığının yüzyıllar boyunca Dersim bölgesine geri çekilmiş olarak yaşayan aşiretlerin bilincinde yer edip etmediği de açık değildir. Kaynaklardan, Alevilerin Sünnilere karşıt konumlarından dolayı tam kelime anlamıyla Rafızi olarak ayrılıp ayrılmadıkları kesin olarak belirlenmemektedir. 16. yüzyılın sonlarına doğru Dersim bölgesi çevresinde meydana gelen Kızılbaş isyanları hakkında elde yalnızca birkaç belge bulunmaktadır (ANDREASYAN 1963: 27s, EYÜBOĞLU 1977: 54 s. SELANİKİ 1970: 258. s.)(4).

Kesin olarak bilinen, 1850'den itibaren artık yalnızca çevredeki beyler tarafından değil, merkezi otoritenin de bölgeyi ele geçirme denemeleri içerisinde Dersim halkının dini farklılığı konu edilip yasal olarak işleme konulduğudur. Bu-

nunla birlikte Dersim halkı için kültürel ve dini kimliğine sahip çıkma tekrar gündeme gelmiştir. Bu gündeme geliş vergilendirme ve asker alma girişimlerine yani merkezi otoritenin taleplerine karşı olan ayaklanmalarla aynı zamana denk düşmektedir. Bugün halen bazı köylüler, Halife Osman ile kendilerini zorla boyunduruk altına almak isteyenleri Osman'ın hanesinin devamı olarak görmektedirler. Devletin militarist yayılmacı güçleriyle kontrol dışı marjinal kapalı kümeler arasındaki iki politik süreç; Ortodoks ve Rafızîlik arasındaki çatışmayı temsil etmektedir.

IV. Ulusal Devlet ve Laiklik

Meta üretiminin yaygınlık kazanması, resmi yazılı hukuk kurallarının icrasıyla birlikte laik program üzerine oturtulmuş okulların da kurulmasıyla; artık günümüzde Aleviliğin toplumsal temeli ortadan kalkmış gibi görünüyor.

1916 yılında Hizol, Hıran ve Şadi aşiretleri Rusya'yla yapılan savaşta zorunlu askerliğe karşı ve 1915'te katledilen Ermeniler'in kötü kaderini paylaşma korkusuyla ayaklanmışlardır (DERSİMİ 1952, KEMALİ 1932: 146). 1925'te Palu'lu beylerin ve Şeriat getirmek isteyen ve aynı zamanda ulusal Kürt eğilimleri de olan Nakşibendi tarikatının ayaklanmasının bastırılmasında Cumhuriyet'in yanında yeralmışlardır. (BRUİNESSEN 1978: 353. s). 1938'de Atatürk tarafından **"çıban"** olarak nitelendirilen (ŞIVAN 1975: 91) Dersim bölgesi, askerlerce zaptedilmiş ve Tunceli ili olarak Türk idaresine bağlanmıştır. Dersimli Kürtlerin katliam(5) ve sürgünle boyunduruk altına alınma çabalarına karşı ayaklanmaları resmi kayıtlarca bir seyitin önderliğinde sürdürülüyordu. (DERSİMİ 1952, ŞIVAN 1975: 89. s) Daha 1916'da yalnızca Şöbek'te seyitlerin köyünde 72 adam asılmıştır.

Ulaşılması nisbeten kolay olan Mazgirt bölgesinin üç aşireti, 1938'de resmi hedefleri bugünkü Tunceli ilinin çevresindeki bazı isyancı aşiretleri disipline etmek ve silahtan arındırmak olan Türk ordusuna karşı çıkmamıştır. Mazgirt köylerinde ağa ve seyit ailelerinden birkaç kişi idam edilmiş, tutuklu olanların çoğunluğu aftan sonra serbest bırakılmıştır.

Bu tarihten itibaren aşiret kavgaları ve yağmalar büyük oranda azalmış ve geleneksel meseleler artık daha çok köyün içerisinde çözümlenmeye başlamıştır. Aşiret reisleri etkilerini gittikçe kaybetmişler ve devletin baskıcı politikasınca baş düşman olarak ilan edilen seyitlerin de artık devletin hukuk mekanizmasının işleyişinden dolayı uzlaştırıcı rolü azalmıştır. Özellikle genç nesil `çıraklık'ı vermeyi redetmektedir. Nüfus artışı, ürünün düşen verimliliği, taliplerini olduğu gibi, onları da etkilemiştir (BUMKE 1976: 18.s) Birkaç ünlü kişi dışında, seyitlerin dini bilgi düzeyi de artık taliplerinden pek farklı olmamıştır. On, onbeş yıldır da dini toplantılar ve bayramların çoğu artık yalnızca seyrek olarak düzenlenmektedir. Bunun sebepleri de, bir yandan cem'e katılacak kişilerin kendilerine Türk hükümetince iyi gözle bakılmayacağı kuşkusu, fakat diğer yandan öncelikle inanç birliğini sağlayan bayramlara artık ihtiyaç duymamalarıdır. Bundan dolayı cem için harcama yapma istekleri de azalmıştır. Pirlerin talep ettiği ahlaki değerlerle ilgili **"dâr'a durma"** konusundaki genel kanıya göre artık seyitleri keramet ehli de saymadıkları için, bu yetki yitirilmiştir. Musahiplik de, bu bağın hassasiyetine ve

gereklerine uyulması hemen olanaksız hale geldiğinden kurulamamaktadır. Artık davranışlar daha çok iş, meta pazarına ve bürokrasiye göre ayarlanmaktadır.

Bu dini örgütlenme toplumun iç yapısında meydana gelen değişimler ve yapılan zulümlerden dolayı önemini yitirmiştir. Dinin gerektirdiği ibadetler artık yaşamın güncelliğinden uzak bir şekilde uygulanmaktadır.

Toplum ve kültür kurumları artık dini örgütlenme ve sembollerin etki alanı dışına çıkmıştır (1973: 113 BERGER). (İng. "Sektors of society and culture are removed from the dominition of religius institutions and symbols") Berger'in bu anlayışıyla meseleye bakacak olursak, Alevi Rafızîlik de bundan payına düşeni almıştır.

V. Marjinalite ve Rafızilik(2)

Laikleşmeye rağmen Alevilerin seyitlere olan bağlılıkları ve ziyaretleri, bayram düzenlemeleri Sünnilerden onları ayıran ve özel konumlarını belirleyen ayrı bir kimlik duygusu devam etmekte, hatta yenilenmektedir. Bu bilinç yalnızca eski nesilde duyumsanmaktadır. Bu nesil 1938'deki olaylardan sonra, artık salt köylü muhalefet düşüncelerinden yola çıkarak yıllardır Atatürk'ün kurduğu parti olan CHP'ye oy vermekteydi. Böylece diğer partilerin gizli ya da açık bir şekilde izledikleri laiklik karşıtı politikalara karşı engel oluşturuyordu. Bu da bize sanki hemen hemen **"Culus regio elus religio"** ilkesini izliyorlarmış duygusunu vermektedir. Aynı zamanda halen Türk istatistiklerinde gelişmişlik düzeyi en alt basamaklarda yer alan bu bölge, sağlam bir alt yapıya kavuşmayı hâlâ ummaktadır (NESTMANN 1974: 134 s).

Dinin gereklerini seyrek olarak yerine getiren genç nesil; bu dini ibadetlerin eskiden beri Alevilere özgü olduğunu söylemektedirler. Örneğin Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit düştüğü Muharrem ayında oniki gün oruç tutmaktadırlar. Bu bakımdan Sünnilere benzemişlerdir. Ayrıca Bektaşilerin **"ölmek var, dönmek yok"** ilkesine bağlı olduklarını ve eski Aleviler gibi olmasalar da, en azından hiçbir zaman Sünnileşmeyeceklerini vurguluyorlar. Anne ve babalarının, metafizik olarak bir **"ceza günü"** ve cezalandırıcı olarak da bir Allah inancı olmasına karşın 1938'den sonraki kuşak, bu Allah'ın daha çok bireylerin kalbinde bulunduğuna inanmaktadır. Onların anti-milliyetçi ve hümanist olan temel anlayışlarına göre, kötülüğün kaynağı tamamıyla ekonomide ve özellikle de gerikalmışlıkta bulunmaktadır. Ayrıca geleneksel ve deyim olarak bireylerdeki farklılıklar ve değişkenlikle ilgili kullanılan **"xode yeke, insanan yek nine"** sözünün karşılığı olarak Allah'ın birliği üzerine temellenen anlayıştan yola çıkarak genç kuşak için, bu dünyada insan için iyi bir toplum düzenini kurma isteği ortaya çıkmaktadır.

Seyitlerin yeri, şehirlerden gelen öğretmenler tarafından alınınca bu durum, genç Alevi kuşağın da kendi tarihlerini yeniden yorumlamalarına yol açmış; Hz. Ali, Hacı Bektaşi Veli ve köylü isyanlarının lideri Pir Sultan Abdal gibi tarihi kişiler de ilk sosyalistler olarak bu öğretide tarih sahnesindeki biçimleriyle yerlerini almışlardır. Bunlar zulme karşı ezilenlerin dayanışma ve birliğini, ayrıca tüm malların eşit dağılımını savunmuşlardır. (Hacı Bektaş Turizm Derneği, 1977)

1971'den sonra asılan veya kurşuna dizilen ve kendilerini Marksist-Leninist

olarak nitelendiren gerillalarla, bu solcu kurbanlardan bazılarının seyit kökenli olmaları Kerbela şehitleriyle özdeşleştirilmelerine sebep olmuştur. Bundan dolayı seyitler tarafından oluşturu™muş beyitlerle nefeslerin, yeni genç kuşakların düzenledikleri gecelerde, gösteri ve toplantılarda çalınıp söylenmelerine yol açmıştır.

Yaşadıkları bu dünya, onlar için kurtuluşun ve kurulabilecek bir cennetin yeridir. Kendi güçlerine duydukları güven, gerçek adaleti kuracaklarına inandıkları devrim için çabalar ve örgütsel disiplinin gereklerine olan inançları, Leninizm'den kaynağını almaktadır. Bu aynı zamanda kuşak çatışmasının da temelini belirliyor. Fakat iki taraf da bu yeni kuşağın, eskilerin yaşam tarzını ve değerlerini koruyamayacağı konusunda görüşbirliğine varıyorlar. Genç kadın ve erkekler tarımsal alandaki işlere alternatifler bulabilmek için, şehirlerdeki yüksek okullara gidip, memleketlerine öğretmen ve hemşire olarak dönmektedirler. Fakat şehirlerde yaşamlarını sürdürenler de kökenlerinin onları, yalnızca **"mum söndüren"** ve **"dinsizler"** olarak değil, aynı zamanda **"Kürt Komünistler"** olarak da ön yargılı nitelendirmelerle yüzyüze getirdiğini görmektedirler.

Bu "3K": **Kızılbaş, Kürt, Komünist**; Türkiye'de yaygınlık kazandırılan bir anlayışa göre, devlet düzenini tehdit eden ve bundan dolayı döndürülmesi, asimile edilmesi veya tutuklanıp sürüne gönderilmesi ile etkisiz hale getirilmesi gereken bir azınlığı tanımlamaktadır. Bu üç nitelenme ile damgalanmış olan Tunceli'nin gençleri çoğu zaman memleketlerinden dolayı işe alınmamakta ve yüksek okullara dil barajından dolayı da girememektedirler. Kürt dilinin yasaklanmasından dolayı bu gençler ana-babalarının iki lisanlılığından daha farklı bir biçimde etkilenmişlerdir. Doğu Anadolu'nun siyasi ve ekonomik olarak geri bıraktırılması, merkezi otoritenin Kürt halkı üzerinde sömürgeci baskı politikası uyguladığı kanısına gittikçe yaygınlık kazandırmaktadır (BEŞİKÇİ 1969, JAFAR 1976)

Aşiretler arası çatışmaları ve meseleleri ortadan kaldırma şansının ancak ve ancak bir Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla mümkün olduğu savunulmaktadır. Bu sava göre bu savaşım, aynı zamanda sınıf önderliğinde verilecek, ulusal sorun, silahlı mücadeleyle çözüme kavuşturulacaktır.

Genç Dersim Kürtlerinin Batı'dan veya yeni **"Horasan"**larından (Moskova, Pekin) ithal ettikleri yeni terminolojide siyasi nitelendirme olarak Kızılbaş kavramını kabul etseler de bu ilk bakışta yalnızca kelime oyunu olduğu izlenimini veren kavramda, yatan tarihsel yüklem, ciddiye alınmaktadır. Türkiye'deki siyasi güçler günümüzde artık ortodoks sünni değil de, milliyetçi Türk ve anti-Komünist niteliğe bürünmüştür. Aynı zamanda Tunceli gibi Doğu Anadolu'daki iller ekonomik, politik ve kültürel dıştalanmışlığın yeni bir biçimine bağlı olmaktadırlar. Bu gelişmelerin ışığı altında Alevi Rafızîliğin ikili gelişmesi çağdaş özel kimlikler çerçevesinde Ortadoğu'da yaygın bir manzara oluşturmaktadır (CANFİELO 1973b: 1512)

Bu ayrılma ve özgürleşme çabalarının üyeleri olan Kürtlerin **"bel evlat"**ları olarak mı siyasi kurtuluş mücadelesini algıladıkları, yoksa kendilerini Leninist bir tarikatın **"yol evlat"**ları olarak saydıkları ateist bir haretin mi daha baskın çıkacağı henüz netlik kazanmış değildir.

DİPNOTLAR

(*) Toplam 10 ay bu araştırmanın sonucu elde edilen dökümanların değerlendirilmesi Volkswagenwerk Vakfı ile Berlin Üniversitesi'nin desteği sayesinde olmuştur. Bu iki kurumun ilgili kişilerine teşekkür etmek istiyorum. -Erlangen'deki XX. Alman Oryantalist Günü'nde bu makalenin bir özetini sunma fırsatını bulmuştum- Ermeni, Macar ve Osmanlı metinlerinin çevirisi NADYA DÖNER; KRİSTİNA KEHL ve KAUS KREISER tarafından gerçekleştirilmiştir.

(1)Anadolu'da, Muhammed'in damadı ve Şiilerin en önemli mukaddes kişiliği olan Hz. Ali'nin taraftarlarına Alevi denilmektedir. Anadolu'nun Türk ve Kürt halkının bir bölümünün mensup olduğu bu öğretide, aynı zamanda İslam-öncesi (Ortadoğu, Eski İran ve Hrıstiyan) etkileri görülmektedir.

(2)Hacı Bektaş adlı yarı efsanevi bir Veli ve Osmanlı İmparatorluğu'nda son derece yaygın olan bir İslâm tarikatının taraftarlarına Bektaşi adı verilmektedir.

(3)İslâmiyet'te soylarını Peygamber'in ailesine (Ehl-i Beyt) kadar dayandıran kişilere Seyit denmektedir.

(4)Kızılbaş kavramı, ilk önce İran ve Şii Safevi Hanedanı'nın kurucusu olan Şah İsmail'in taraftarları için kullanılmıştır. Daha sonra Anadolu'daki Rafızilerin tümü için bu kavram kullanılmıştır. (MELIKOFF: 49)

(5)Mahalli tarihçilerin belirlemelerine göre kurbanların sayısı 60.000 (MURAT 1973:68) ile 100.000 (ŞİVAN 1975: 94) arasında verilmektedir.

KAYNAKLAR

Andranik: **TÉRSİM**; Tiflis, 1900

Andreasyan, Hrand D.: **Bir Ermeni Kaynağına Göre Celâli İsyanları**, Tarih Dergisi, 17-18, 23-24, 1963

Augustinus, Aurelius; **De Moribus Ecclesiae Cathlicae et de Moribus Manichaeorum**, İn: J-P (1877); MIGN (edit), Patrologia Latina; Sayı 32; col. 1309-1378. Paris. Anthropos 74. 1979

Aytekin, Sefer [kendi yayını] s. a. **Buyruk**. Ankara

Bardakçı; Cemal, **Kızılbaşlık Nedir?** İstanbul 1945

Baur, Ferdinand Christian, **Das manichaische Religionssystem nach den Quellen neu untersuch und entwickelt.** Tübingen. 1831

Benekay, Yahya, **Yaşayan Alevilik**, İstanbul 1967

Berger, Peter, **The Social Reality of Religion**. Harmondsworth, 1973

Beşikçi, İsmail, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, İstanbul 1969

Beşikçi, İsmail, **Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorunu.** Ankara 1977

Birge, John Kıngsley, **The Bektaşi Order of Dervishes**. London 1937

Bobek, Hans **Soziale Raumbildungen am Besipiel des Vorderen Orients.** In: Tangugsberichte und wissenschaftliche Abhandlungen des Deutschen Geographentags. Wiesbaden 1948.

Boudyan, G. et M. Thier, **Les eglises de Thil (Korluca) dans le vilayet de Tunceli (Turquie).** (Tunceli bölgesinde Thil Kiliseleri) Revue des études arm'niennes, n.s. 9: 179-192. 1972

Bruinessen, Martin Martinus van, **Agha, Shaikh and State.** Utrecht 1978.

Bumke, Peter, Geçitveren: **Zur wirtschhaftlichen Situation eines ostonatolischen Dorfes.** Mardom Nameh 2: 2-22. 1976

Butyka, Dezsö, **Das ehemalige Vilayet Dersim.** Mitteilungen der Kaiserlich-Königlichen Geographischen Gesellschaft 35: 99-126, 194-210. 1892 a.

A Nyogati kurdokrol és Lakohelyeikröl. Bulletin de la Societe Hongroise de Geographie: 48-52, 224-251. 1892b.

Cahen, Claude, **Preottoman Turkey.** London 1968

Canfield, Robert Leroy, **Faction and Conversion in a Plural Society: Religious Alignments in the Hindu Kush.** Ann Arbor. 1973a.

The Ecology of Rural Ethnic Groups and the Spatial Dimensions of Power. American Anthropologist 75: 1511-1528. 1973b.

Colpe, Carsten, **Der Manichaismus in der arabischen Überlieferung.** Göttingen, 1954.

Coon, Carleton S. **Caracan: The Story of the Middle East.** London, 1952

Dersimi, Nuri, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep 1952

Douglas, Mary, **Purity and Danger**. London 1966

Eyüboğlu, Sabahattin, **Pir Sultan Abdal**, İstanbul 1977

Faroqhı, Suraiya, **The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities**. International Journal of Middle East Studies 7: 183-208

Fırat, Mehmet Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1970

Gellner, Ernest, **Saints of the Atlas**. London 1969

Gökalp, Altan, Hızır, İlyas, Hıdrellez: Les maitres du temps, le temps des hommes. In: R, Dor et M. Nicolas (ortak yayın). Quand le crible était dans la paille. (Kalbur harmandayken) Paris 1978.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul 1958

Hacı Bektaş Turizm Derneği, **Hacı Bektaş Veli**, Ankara, 1977

Hadank, Karl, **Mundarten der Zâzâ, hauptsachlich aus Siwerek und Kor.** (Kurdicsh-Persische Forschungen, III/4) Berlin 1932.

Hüschmann, Heinrich, **Die altarmenischen Ortsnamen.** Indogermanicshe Forschungen 16: 197-490. 1904

Jaba, Alexander, **Recueil de notices et recits Kourdes.** St. Petersbourg, 1860.

Jafer, Majeed R. **Under-underdevelopment.** Helsinki. 1976

Kemali, Ali, **Erzincan Tarihi,** Ankara, 1932

Krohn, Else, **Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwischorden.** Ethnologische Studien 1: 293-343.

Kudat, Ayşe, **Kirvelik**, Ankara 1974

Markwart, Josef, **Südarmenien und die Tigrisquellen**. Wien, 1930

Meillassoux, Claude, **Die `wilden' Früchte der Frau**. Frankfurt/M. 1976.

Melikoff, İrene, **Lê probleme Kızılbaş**. Turcica 6: 49-67.(*)

Notes sur les coutumes des Alevis: A propos de quelques fetes d'Anatolie centrale. In: R. Dor et M. Nicolas, (Kendi yayını), Quand le crible etait dans la paille, Paris, 1978(**)

Molyneux-Seel, L. **A Journey in Dersim**. Geographical Journal 44: 49-68, 1914

Müller, Klaus e. **Kulturhistorische Studen zur Genese pseudoislamischer Sektengebilde in Vorderasien.** Wiesbaden 1967

Murat, Hıdır, **Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi**, (s.l.) 1973

Nestmann, Liesa, **Bevölkerungsdichte und Vertilung**. In: W. Kündig-Steiner, **Die Türkei**. Tübingen. 1974

Oytam, M. Tevfik, **Bektaşiliğin İçyüzü**, İstanbul 1970

Planhol, Xavier de, **Les fondements geographiques de l'histoire de L'islam.** (İslam Tarihinin Coğrafyasal Temelleri) Paris 1968

Polotsky, Hans Jakob, **Münichaismus**, In: G. Widengren, **Der Manichaismus**. Darmstadt. 1977

Ritter, Carl, **Die Erdkunde von Asien:** Band 10. Berlin 1843

Scholem, Gershom, **Von der mystischen Gestalt der Gottheit**. Frankfurt/M. 1977.

Selaniki, Mustafa, **Tarih**, Freiburg, 1970.

Sohrweide, Hanna, **Der Sieg der Saafawiden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert.** Der Islam 41: 95-223, 1965

Steiner, Franz, **Notiz zur vergleichenden Ökonomie.** In: Fritz Kramer und Christian Sigrist [ortak yayın], Gesellschaften ohne Staat, Band 1: Gleichheit und Gegenseitigkeit, Frankfurt/M.

Sümer, Faruk, **Kara Koyunlular**, Ankara 1967.

-Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1976.

Sykes, Mark, **The Caliph's Last Heritage**. London 1915.

Şıvan, S. A. **Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilâli**. Stockholm, 1975.

Taylor, J. G. **Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan, and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Deyrsim Dagh, in 1866.** Journal of the Royal Geographical Society 38: 281-346.

Woods, John E. **The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire.** Minneapolis 1976.

Yalman, Nur, **İslamic Reform and the Mystic Tradition in Eastern Turkey**. Archives Européennes de Sociologie 10: 41-60

Yayınevinin Notu

(*) Şubat 1975'de Münih Üniversitesi'nde bir konferansta sunulan bu bildirinin Türkçe çevirisi İlhan Cem Erseven tarafından yapılmış ve **"Kızılbaş Sorunu"** başlığı altında **"Aleviler İçin Ne Dediler?"** adlı kitapta yayınlanmıştır. Bkz. Ant Yayınları, 1990, İst.

(**) Bu kısa yazı da, İlhan Cem Erseven tarafından Türkçeleştirilip Türk Folkloru Dergisinde yayınlanmıştır. Bkz. **Anadolu Alevilerinin Bazı Törenleri Üzerine**, a.g. dergi, sayı: 72, Haziran 1985, İst.

*Kaynak-Peter J. Bumke: "**Kızılbaş Kurden in Dersim (Tunceli; Turkei)/ Marginalität und Häresie**" (Dersim'de Kızılbaş Kürtler /Aykırılaşma ve Rafızîlik); Anthropos 74/979 s. 530-548 [Bu yazı daha önce "Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları" Öz-Ge Yay. 1991'de yayımlandı.]*

(Almanca'dan Çeviren: **Müzeyyen Güzelgün**)

Dersim Vilayetinin eski yerleşim birimlerinin adları.

I-X) KÜRT ALEVİLERİ-BELİRLEYİCİ ÖZELLİKLERİ VE ALGILANIŞLARI(*) (1989)

Peter J. Bumke

Avrupalı Gözü İle Algılanış(1)

Avrupalı gezgincilerin 19. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'daki Alevilere ilişkin anlattıkları öyküler birçok açıdan şaşkınlık ve merak konusu olmuştur. Alevilerin görünüşte çok eski inanç biçimleri ve bunların uygulanması, gerek gezgincilerin, gerekse oryantalistlerin (şark bilimcilerin) Alevi inancındaki birçok unsurun kökeni konusunda küstahca tarihi suçlamalarda bulunmalarına neden olmuştur. Daha büyük spekülasyonlara ise gezgincilerin genellikle Sünni olan ve Alevi köylerinde camilerin bulunmamasından, Alevilerin abdest almamasından, dua etmemelerinden nefret duyan ve verdikleri bilgiler arasında Alevilerin dini törenleri sırasında akrabalık gözetmeksizin cinsel ilişkide bulundukları savını ortaya atan rehberlerinin önyargılı yaklaşımları neden olmuştur.

Öte yandan Alevilerin sessiz, içine kapanık yaşam tarzları ve tavırları da işin gerçeğini öğrenmeyi ve inançlarının belli başlı ilke ve özelliklerini açığa çıkarmayı hiç bir şekilde kolaylaştırmamıştır. Görünüşe bakılırsa Alevilerin uyguladıkları bir çeşit takiyye (inancını yabancılara karşı gizleme hakkı) ve inançlarının farklı fikirler içeren mozaik benzeri yapısının kökeni ve Alevilerin yüzyıllar boyunca geleneklerini korumak için dış etkenlere ve tepkilere karşı verdikleri türlü mücadelelerden kaynaklanmaktadır.

Avrupalı Gözü İle Algılanış(2)

Batı Alman birçok sosyal hizmetler uzmanı ya da öğretmen bazı Türk işçiler ile karşılaştıklarında şaşkınlığa uğramaktadırlar. Çünkü kırsal kökenli olmalarına karşın oğullarını nasıl okula gönderiyorlarsa kızlarını da o denli doğal olarak okula göndermekte, onların da olanaklar ölçüsünde bir meslek edinmelerine izin vermekte ve sosyal etkinliklere katılmalarına hoşgörü ile karşılamaktadırlar. Bu Türk işçilerinin siyasal ve toplumsal olaylara karşı 'ilerici' ve 'hümanist'(insancıl) bakış açıları oğulları tarafından da benimsenmekte, diğer göçmen işçiler arasında gittikçe önem kazanan İslami kökden dincilik akımı ise hiçbir şekilde benimsenmemektedir.

Ayrıntılı bir araştırma yapıldığında bu ailelerin alevi kökenli aileler olduğu hemen ortaya çıkmaktadır. Alevi olmanın kesin ölçütünü belirlemek amacıyla sarf edilen çabalar ise genç Alevilerin inançları konusunda ilgisiz olmaları ve yeterince bilgiye sahip olmamaları nedeniyle boşa gitmektedir. Alevilerin Alman standartlarına uyum sağlamaya yatkın görünmeleri ise daha katı olan Sünni göçmenler tarafından hiç de hoş karşılanmamakta ve onların eskiden beri Alevileri hor görme tutumlarını tekrar gündeme getirmektedir.

Asıl Sorun

O zaman, Barth'(1)ın etnik gruplara ilişkin verdiği ikna edici benzetmesini kullanacak olursak Alevi "gemisinin" kültür yükü sürekli yeniden düzenlenmesi

ve yer değiştirmesine karşın, Alevi grubunu diğerlerinden ayıran bir özelliğin bulunduğundan söz edilebilir. Alevi inancının gnostik, Yahudi-Hıristiyan, Budist, Maniheist, Şaman ve Şii kökenleri tarih süreci(2) içinde dayanaklar ile açığa kavuşturulmuştur, ancak yöredeki ekonomik ve siyasal marjinalleştirme (soyutlama) uygulamalarının etkileri ve işçi göçleri köylerdeki, kentlerdeki ve yurtdışındaki Alevilerin halen kaçamak ve değişken kimlik bilinçlerinde köklü değişikliklere neden olmaktadır.

Eğer Alevi olmanın ölçütleri başkaları tarafından belirleniyorsa, Alevileri (Yalman ve van Bruinessen'in de yaptığı gibi)(3) etnik grup ya da buna eşdeğer bir grup olarak nitelemek için haklı nedenler vardır. Bu durum, kuşkusuz tüm Alevilerin ortak tutumu olan içine kapanıklık olgusuna da uygun düşmektedir. (Bu olgu İran'da yaşayan ve Türkiye'deki Aleviler ile coğrafi açıdan pek bağlantısı olmayan, ancak dinsel öğretileri nedeniyle birbirlerine yakın görünen, hatta aynı kabileden oldukları düşünülen Ehl-i Hak için de geçerlidir.)

Ancak Alevilerin bu ortak tutumlarının dışında kimliklerini belirleyen unsurlar yörelere göre farklılık göstermektedir. Bu ise özellikle Kürt Aleviler için geçerlidir. Kürt Alevileri ile burada ana dili olarak Kurmanji ya da Zaza dilini konuşan ve kendilerini Kürt olarak niteleyen ve daha çok Tunceli ilinde ve yakınlardaki Erzincan, Bingöl ve Elazığ illerinde yaşayan Kürtleri kastetmekteyiz. Bunun dışında, bölgesel olarak birbiri ile pek bağlantısı olmayan Sıvas, Malatya, Maraş, batıya doğru Adana ve doğuya doğru Erzurum ve Muş gibi illerde de Alevi Kürtler yaşamlarını sürdürmektedir. Bununla birlikte 30'lu yıllarda orta Anadolu'ya yapılan zorunlu göçler, Türkiye'deki büyük şehirlere ve yurtdışına akın eden işçi furyaları (akımları) sosyal bağları doğrudan koparmasa da Alevi Kürt toplumunun büyük bir bölümünün Doğu Anadolu haritasından silinmesine neden olmuştur.

Belli bir grubu diğerlerinden ayıran özellikleri; birbirlerine olan bakış açılarını ve başkalarının onlara bakış açılarını belirleyen başlıca etmenlerden birisi, sosyal bütünleşmenin, sosyal kategorileri birbirinden ayırmak için kullanılan sembollerin ve sosyo-politik alanda organizasyonun belli şekilleridir. Sözü edilen bu şekiller Anadolu'nun hiçbir yerinde Tunceli'de olduğu kadar dramatik ve korkunç bir değişime uğramamıştır. Bu değişimin etkilerini onlarca yıl geriye götürecek ve ilgili iki ya da üç neslin yaşadıklarını dikkate alacak olursak Kürt alevisinin kimliğinin, büyük ölçüde dış müdahaleler ve bakış açıları sayesinde değişime uğratılan sosyal ortam ile ilintili olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal Bütünleşme

Alevi Kürt toplumunda kendi aralarındaki kişileri cinsiyet, nesil, belli bir aile ya da kabileye üye olma, aşiret, köy, aşiret konfederasyonlarına göre sınıflandıran özelliklerden sadece bir tanesi olan köylüler tarafından dinsel bir anlam taşır: Seyit (kutsal adam). Geleneksel olarak seyit dinsel örgütlenmelerinin ve uygulamalarının odak noktasını oluşturur. Seyitlerin Oniki İmamların soyundan geldiklerine ve miras yoluyla geçen kerametin hükmüyle Alevilerin yolunu bildiklerine inanılır. Bu nedenle Tunceli'de bulunan birkaç düzine aşiret içinde Seyitler sıradan köylülerden ayrı bir değer taşırlar. Ancak kendi aralarından biriyle evle-

nebilen (endogam) Seyit'in aşiretler ile olan ilişkisi babadan oğula geçmektedir. Seyit-soyları kendi aralarında tüm Alevi Kürt nüfusu paylaşmışlardır ve Seyitlerin birçok aşirette kendilerine rehberlik ettiği bir grup talipleri vardır. Seyit taliplerini yönlendirir, onlara dini kuralları öğretir. Yine başka bir gruba da Seyit Pir sıfatında onları yollarında yönlendirir ve toplantı ve duaları ile önderlik eder. Genelde seyitler taliplerine yakın yaşadıkları için, kendi deyişleri ile, Tunceli kökenli olan bir düzineden fazla Seyit soyu Kürt Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleşmişlerdir. Seyit'in kendisi de yine bir rehbere ve pire bağlıdır. Seyit'in rehberi Pir, piri ise Mürşit ya da Pir-i Piran'dır. Bu zincirleme ilişki ağı tüm Kürt Alevi toplumunu kapsamaktadır, ancak keramet sahibi olduğu söylenen ve diğer seyitlerden dede olarak farklı bir konumda olan bazı seyitlerde odaklaşmaktadır.

Bektaşi öğretisine göre aşılması gereken dört kapı `Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat' talip ile rehber, pir, müsahip ve murşit arasındaki ilişkinin ifadesi olarak görev yapmaktadır. Burada sözü edilen Musahiplik kanbağı bulunmayan iki Alevi arasında kurulan ve ömürboyu süren bir dostluk bağıdır. Bu dostluk karşılıklı yardımlaşmayı da kapsar ve gerektiğinde iki taraftan birinin piri tarafından cezalandırılabilir.(4)

Eski nesil, seyide olan bağlılığını ve saygısını hâlâ sürdürse de onları eskiden olduğu gibi dini törenlerini yönetmeleri için davet etmeyi (Kurmanji: Çevat, Türkçe: Cem) ya da yeni neslin yetişmesine katkıda bulunmaları için çağırmayı büyük ölçüde bırakmışlardır. Zaten yeni nesil, Seyit'in kendi grubundan olanlar da dahil, ya kendi dinsel rollerine karşı tamamen kayıtsız kalmaktalar ya da ideolojik bir bakış açısı ile `sömürücü' ya da `feodal' olarak niteliyorlar. Nesiller arasında gelişen farklı bakış açıları ile hemen hemen tüm Kürt Alevi köylerinde karşılaşmaktayız. Bunun da ötesinde, sadece müslüman topraklarında değil, başka yerlerde de yaşlı insanlar dini değerlere daha sıkı tutunur ve bu değerler içinde kendisine düşen görevleri yerine getirmek için çaba sarfederler. Bununla birlikte bu değerler zinciri aynı zamanda Kürt Alevilerinin örgütsel çekirdeği olan seyit olgusunun aşiret yapısına ne denli kenetlenmiş ve yine aynı şekilde tarihsel değişime uğramış olduğunu yansıtmaktadır.

Zaman zaman, pek istikrarlı olmasa da, kabile ve aşiretler arasında bir ağanın (Tunceli'de: kabilenin başı) ya da aşiret reisinin önderliğinde birlikler kurulmuştur. Bu birliklerin asıl kuruluş amacı toprakları genişletmek ve toprak ve sürü için rekabet etmekti. Bu ise kuşkusuz, partizan ahlak anlayışı çerçevesinde öç alma duygusu ile beslenip namus meselesi haline gelmiş ve uzun süreli kan davalarına neden olmuştur. Bugün hâlâ söylenen yöresel destanlar, olayları kan davalarının sonuçlarına göre ya ağıt şeklinde ya da övgü ile anlatırlar.

Arada bir gerçekleşen barış ortamı ise yine hakemlik yetkisini dinsel gücünden alan ve şiddet karşıtı olması gereken Seyit tarafından sağlanır. Seyitler aşiret varlığının daha az hissedildiği yerlerde arabulucu rolünü gayet iyi oynuyorlardı, çünkü yaşadıkları köy stratejik olarak üyelerinin kendi talipleri olduğu komşu aşiretlerin arasında bulunan topraklarda bulunmaktaydı. Seyitlerin kapısı her zaman talipleri için açıktı; evlilik ve kirvelik ilişkilerinde (sünnet töreni ile oluşturulan

akrabalık benzeri bir ilişki) aracılık eder, evrensel bir din anlayışı ile farklılıkları ortadan kaldırma çabası içine girerlerdi. Aynı şekilde, daha küçük çapta da seyit kavgalı ya da anlaşmazlık içinde olanları dinler, hakemlik yapardı.

Seyit'in bu aracı rolü daha sonraları Kürt Alevilerinin dışındaki grupların karıştığı olaylar sırasında daha keskin siyasi bir liderlik haline dönüşebilmekteydi. Böylelikle 1916 yılında bir önceki yıl Ermenilerin başına gelenlerin kendi başlarına da geleceğinden korkan birkaç aşiret, Hacı Kureyş soyundan geldiğini ileri süren Seyit tarafından yürütülen ve Dersim'in doğusunda bulunan büyük bir ziyaret yeri olan Düzgün Baba da toplandılar. Burada aşiretler kendilerini Osmanlı saldırılarından korumak için karşı saldırılarda bulunmak ve yakın kasabalarda bulunan Osmanlı ordularına ateş açmak için karar aldılar. Karşı saldırı için yola çıkan Osmanlı ordusunun askerleri ise Zazaca konuşan şafi Kürtlerden seçilmişti. 1925 yılında ise Dersimli Kürt Alevileri Şeyh Said İsyanı zamanında Şafi Zaza'dan öç almak için, şeriatı kaldırmak üzere olan Türkiye Cumhuriyeti'nin yanında yer aldılar. Sonunda 1938 yılı Dersim tarihinin en belirleyici ve kanlı yılı haline geldi. Modern askeri donanım ile bu çıban deşildi ve başka dini bir lider olan Seyit Rıza İsyanı bastırıldı. Yerel tarihçilere göre bu isyanda 60.000 ila 100.000 kişi öldürüldü.(5) İlk defa Dersim'e polis, vergi, mahkeme, yollar, okul ve sağlık ile ilgili büyük ve güçlü hükümet korumları girdi ve sosyal bütünleşmenin yerel birimleri, özellikle de aşiretler artık siyasi işlevlerini yitirdiler. Diğer Kürt bölgelerinde bulunduğu ölçüde Dersim'de de geliştirilen ve ağa ya da aşiret reisine verilen haraçlar (Prestation) belli bir sisteme oturtulmuştur. Ancak artık hiç kimse bu haraçları ödemek için zorlanamıyordu. Çünkü bunlar, artık gündemde olmayan, aşiretin refahı için çalışan siyasi liderlere bağlı idi.

Böylelikle Seyitlerin sosyal dayanakları ellerinden alınmış, arabulucu ve keramet sahibi olarak oynadıkları rol gittikçe azalmıştır. Bazı aşiretlerin kendi içine kapanıp, toprak ve sürü ile ilgili anlaşmazlıklarının çoğalmasına rağmen artık kimse çıralığını ödeme zorunluluğu taşımıyordu. Bu anlaşmazlıklar sonunda aynı köyden insanlar arasında, aynı köyün mahalleleri arasında, aynı soydan olan hatta kardeş olan insanlar arasında çözümlenmesi güç kan davalarına neden olmuştur. Seyit'de artık herkes gibi kendi toprağını kendisi işlemek, herkes gibi çocuğunu okula ve şehire çalışmaya göndermek zorunda kaldı. Kendi aralarında evlenmek ve keramet gücünü kendi soyu dışına çıkarmamak gibi katı kurallar da yavaş yavaş gevşedi. Ancak Seyitler de tüm diğer Alevi köylüler gibi başka bir inanca dönmeme konusundaki kararlılıklarından "Ölmek var dönmek yok" diyerek vazgeçmediler.

Semboller - Alevi Gelenek Görenekleri

Kürt Alevilerin dini kimliklerini açıkca gösteren belli işaret ya da uygulamalar arayacak olursak, dinlerinin görünür belli uygulamalar gerektirmeyen bir din olduğunu kolayca anlarız.

Ancak daha yaşlı olan kişiler muharrem ayının başında birkaç gün oruç tutarlar, ancak onlar da nadiren gerekli olan 12 buçuk günün tamamını tutarlar. Ayrıca Muharrem ayının onunda Kerbela şehitleri anısına pişirilen aşure çorbası da pek hazırlamamakta, Kaland (Ermenilerin yeni yılı) ve Hızır-İlyas gününde dağı-

tılması gereken ekmek artık pek dağıtılmamaktadır. Daha çok sünni geleneklerini andıran ve özellikle kadınların (tarafından) rağbet ettiği (edilen) yörenin ziyaret yerlerine adakları sunma geleneği de gitgide seyrelmektedir. Deut. 14.7'ye göre domuzun karşıtı olan tavşanın yenmemesi ise, tavşanın avlanması da dahil olmak üzere büyük tartışmalara neden olmaktadır. (geviş getirir ancak tek tırnaklıdır) (Kral James İncili)

Genç Alevilerin bu tür uygulamalara neredeyse tamamen kayıtsız kalması ebeveynlerinin bu uygulamalara daha da sıkı sarılmaları ile çelişki oluşturmakta ve dini görevlerin zorunluluğu konusunda tutumların bir hayli gevşediğine işaret etmektedir. Ancak bu uygulamaların tartışıldığı ruh ile yargılayacak olursak, Alevilerin Tanrı'ya ulaşmak için dini kuralları yerine getirme konusundaki çok eskiye dayanan isteksizliklerinin belirleyici olduğu sonucuna varmalıyız. İşte dini kurallar konusundaki bu isteksizlik Alevilerin bir özelliğidir. Bunu Aleviler "onlar kafalarını günde beş kez yere dokundururlar ancak namazdan önce de sonra da herhangi bir insan gibi günah işlerler" diyerek sünnileri alaya alırlar. Alevilere göre sünnilerin diğer bir yobazlığı da abdest alma tutkularıdır, çünkü Alevilere göre bu dünyada Tanrı'ya yakın olmak için sosyal yaşamda asıl önemli olan insanın içinin, yüreğinin temiz olması, "eline, diline, beline" sahip olmasıdır.

Tanrı'nın varlığının bu dünyada her zaman kah Nuh'un ve Masa'nın kah İsa'nın ya da Ali'nin, Hacı Bektaş'ın ve Seyit'in cisminde var olduğu inancı tüm Alevilerce paylaşılan bir inançtır. Ancak tanrısal enerjinin hâlâ belli kişilerde odaklaşıp odaklaşmadığı tartışma konusudur. Genç Alevi Kürtlerin çoğu daha `demokratik' bir görüşü savunurlar. Onlara Tanrı'nın yerini sorduğumuzda yüreklerini gösterirler ve sonra biraz gönülsüzce başkalarının yüreğini gösterirler. Onlara göre Tanrı için bu yüreğin bir Aleviye, Sünniye, Hıristiyana ya da başka birisine ait olmasının bir önemi yoktur. Bu nedenle de Aleviler kendilerini ayrıcalıklı görmez, başkalarını kendi inançlarına çevirmeye çaba sarfetmezler -tüm Aleviler Alevi olarak doğar.

Ahlaki açıdan Alevilerin inancı tüm insanların eşit olduğu ilkesini ve bir sosyal adalet programını içerir. Bu belli belirsiz ve cömert ahlak anlayışının ayrıntıları gerekli siyasi değişimler açısından belirlenip tartışmaya açılmıştır. Bu ayrıntılar ve terimler doğal olarak islam ilahiyetçiları tarafından değil, batılı çağdaş siyasi ideolojiler tarafından belirlenmiştir.

Semboller - Ortodoks Görüş

Dinsel baza göre `etnik' tanımlama yapıldığında ve ayırtedici sembollerin ve karşılıklı olarak birbirlerini algılayışın, bu bölgede uzun süreden beri yerleşmiş olduğu üzere dini çekişmelerin bir parçası olarak kabul edildiğinde, bu tanımlamayı elbette istediğimiz gibi yapıp, istediğimiz gibi şekillendiremeyiz. Bu çekişmeler beden ve ruh kavramı, Tanrı'nın bu dünyada ve öte dünyadaki varlığı ve dışavurumu, Tanrı'nın peygamberler ve kutsal kitap yoluyla gönderdiği vahiy, günah ve kötülüğün kökeni vs. gibi konuları içine almaktadır. Bu tanımlamalar ayrıca toplumun değişmesi ile de kolay kolay ve tamamıyla ortadan kalkmaz ya da yerine tamamıyla başka semboller, örneğin siyasi unsurlar getirilemez.

Katı sünni bakış açısına göre Aleviler Müslüman değil, kafirdirler, çünkü islamın beş şartını ciddiye almaz, Kur'an-ı Kerim tarafından farz edilen görevleri yüzeysel olarak kayıta(dikkate) alır. Tanrı'ya karşı görevlerini yerine getirmezler. Sünnilerin gözünde Alevilerin bu aykırı yanıltıcı davranışları koyu bir Müslümanın yapması gerekenin hiçbirinin yapılmaması ile aynı anlamı taşımaktadır. Tanrı'nın varlığını anlamak, O'nun emir ve yasalarına uymak, ibadetten önce temizlenme kaidelerine uyarak verilen görevleri yerine getirmek, bunların hepsi ortodoks sunni çerçeve içinde belirlenmiştir.

Ancak mesele ne teolojik açıdan, ne de tarihi açıdan burada bitmiyor. Abdest alma zorunluluğu, kirletme, Tanrı buyruklarına karşı gelme, hatta çok yaygın olan insest suçlaması gibi konular sürekli kargaşa yaratmaktadır ve bu nedenle potansiyel olarak pek tutarlı görünmemektedir. Dini anlamda abdest alarak bedeni bedenden giren ve çıkan tüm pisliklerden arındırmak gerekmektedir. Aksi taktirde kişi toplumu zehirleyen ve kirleten bir potansiyel olarak algılanır ve Tanrısal varlık ile bir olması imkansızlaşır. Bu anlamda Aleviler toplumun bedeninin kirletilmesini temsil ederler. Bu nedenle Sünnilerin Aleviler hakkında çıkardıkları en son basma kalıp suçlamalardan birisi de "pis" olmalarıdır. Bunun dışında Aleviler Sünnilerin ünlü bir sözüne dikkat çekerler. Sünnilere göre bir "Kızılbaşı" (Sünniler aşağılayıcı bir deyim olarak kullanırlar Kızılbaş deyimini)(6) öldürmek 72 sıradan gavuru öldürmekten daha sevaptır. Durum böyle olunca Aleviler haklı olarak Kerbela şehitleri ve 1978 yılında meydana gelen sokak çatışmalarında MSP ve MHP yanlısı kişiler tarafından öldürülen Maraş şehitleri için Şii tarzı ağıtlar yakmaktadırlar.

Sosyo-politik Alan

Türk kentlerinin, kelimenin tam anlamıyla Aleviler hakkındaki olumsuz düşüncelerin yuvası haline gelmesinin en önemli nedenlerinden birisini kuşkusuz göç olayı oluşturmaktadır. Bununla birlikte Tunceli'nin köylerinde sosyal yaşam o denli yeniden düzenlenmiş ki kırsal kesimdeki Kurmanci ya da Zazaca konuşan Alevi köyleri arasında ya da daha ötedeki sünni Kürt ve Alevi köyleri arasındaki irtibat en aza indirgenmiş, ancak onlarca yıldır kasabalar, büyük kentler ve yurtdışındaki yerler ile sürdürülen ilişkiler daha da önem kazanmıştır.

Tunceli'den göç etmiş olan Alevi Kürtlerinin genel olarak yakındıkları bir konu da doğum yerleri yüzünden istedikleri eğitim kurumlarına giremedikleri ve istedikleri işyerlerine alınmadıklarıdır. Sanki salt doğum yerleri onlara her türlü dinsizlik eğilimleri bulaştırmaktadır. İşte bu durum Alevi Kürtlerini kendi konumlarını tekrar belirleyecek yeni evrensel bir çerçeve arayışı içine itmiştir. Bu konuda belli başlı birkaç unsurdan söz edebeliriz.

Uzun yıllar boyunca Aleviler kültürel ifadelerinin belli başlı şekilleri olarak dinsel şiir ve deyişleri kabul etmişlerdir. Bektaşi şiirleri ve 16. yy'da idam edilen bir Alevi mistiği olup düzene karşı başkaldırmış olan Pir Sultan Abdal'ın deyişleri nesilden nesile Seyit tarafından aktarılmış ve köylerde büyük ölçüde önemsenmiştir (benimsenmiştir). Bu şekilde Osmanlı'nın geleneksel egemen düzenine karşı gelerek oluşan bir Alevi kimliği ortaya çıkmıştır. İşte Alevilerin kendi gelenekleri ile çağdaş düşünceler arasında bir yakınlık görmeleri bu karşı gelmeye

bağlıdır. Bu geleneksel kültür, sosyal ve siyasal adaletsizliklerin artması ile birlikte çağdaş aşıklar tarafından yeniden yorumlanmış ve canlandırılmıştır. Bu aşıklar Alevi Kürt köylerinde çok iyi karşılanmıştır. Dikkate değer bir nokta ise; aşıkların çoğu Kürt olmasına karşın deyişlerini Türkçe söylemeleridir. Türkçe, Seyit'in de dinsel bağlamdaki söylevlerinde kullandığı dil olmuştur, buna karşın Zazaki(Zazaca) ve Kurmanci günlük yaşamda kullanılmaktadır.

Resmi eğitim sayesinde yazılı metinlere daha kolayca ulaşılma olanağı doğmuş, bu ise sosyalist düşüncenin sindirilmesine yardımcı olup, Alevilerin bir yandan hor görülen dini bir azınlık, öte yandan daha az haklara sahi sosyal sınıf üyesi olarak bilinçlenme sürecine girmelerine katkıda bulunmuştur. Alevi Kürtler kendi konumlarını değerlendirirken başka bir unsur daha gündeme gelmektedir. Siyasal yaşama katılma, sosyal değişkenlik ve kendi kültürünü ifade etme gibi konular ancak resmi dil olan Türkçe ile gerçekleştirilebildiğinden, dil unsuru siyasal bir sembol haline gelmiştir. Tunceli'de yaşayan gerek Zazaca gerekse Kurmanci dilini konuşan Alevi Kürtler laik Türk devletinin bu bölgeye açılmasından sonra ekonomik ve kültürel gelişmenin kısıtlı bırakıldığında ısrar etmektedirler. Bu konuyla ilgili olarak da birçok açıdan dilleri üzerine konulan yasak ile bağlantı kurmaktadırlar. Sonunda tekrar tekrar gizliden gizliye şüphe duyulan asimilasyon uygulamalarının gerek birey üzerinde, gerekse bütünüyle etnik gruplar üzerinde ne denli başarılı olduğu su yüzüne çıkmıştır. Alevi Kürtler şehirlerde diğer Kürtler ile giderek daha fazla ilişkiye geçmelerinin ve sözlü ve yazılı tarihin yakınlığı sonucu dinsel kimliklerinin dışında, kendi durumları ile diğer Kürtlerin durumu arasındaki benzerliğin bilincine varmışlardır.

Dinsel bir temele dayanan, katı sünni düşünceye kapalı ve onunla hiçbir şekilde bağdaşmayan, sıkı sıkıya resmi olarak kabul edilmeyen iki dile tutunan ve bu iki dilde ifade edilen ve tüm bu unsurların yanında belli siyasi görüşler içeren Alevi Kürt kimliği günümüzde sosyal kimliklerinin süregen olarak savunmacı niteliği konusunda yeterince kanıt sunmaktadır.

(1) Barth, 1969, 14

(2)Melikoff (1982)

(3)Yalman (1969), van Bruinessen

(4) Ayrıntı için bkz. Bumke, 1979: 534-538

(5) Murat, 1973, 68, Şivan, 1975: 94; ayrıca bak Dersimi (1952)

(6) Kızıl başlıklar giyen Safeviler için kullanılmış bir terim. Daha sonra bu terim Anadolu'daki bazı gruplar için aşağılayıcı bir anlamda kullanılmıştır.

(İngilizce'den Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak-Peter J. Bumke: "**The Kurdish Alevis-Boundaries and Perceptions**" (Kürt Alevileri-Belirleyici Özellikleri ve Algılanışları), Peter Alford Andrews: **Ethnic Groups in the Republic of Turkey** (Türkiye Cumhuriyeti'nde Etnik Gruplar) içinde, Wiesbaden, 1989*

Makas vurulmayan sakal ve bıyıklarıyla Dersimli Alevi-Kürt tipleri.

Dersim'de karakteristik iki Alevi/Zaza (Kürt) tipi.

I-V) ALEVİ KÜRTLER(*)
(1989)
Peter A. Andrews

TC'de, halk dilinde söylendiği gibi 72,5 millet yoksa da, çoğu Orta Anadolu'da yoğunlaşan 47 etnik grup var.

Osmanlı döneminde Hıristiyan azınlıklar (Ermeni, Yahudi, Rum) "Millet Sistemi"nin öngördüğü "otonomi"den yararlandılar. Otonomi, dinsel temelde tanındı, yani dinlere tanındı. Böylece bu dini topluluklar kendi öz işlerini kendileri gördüler. Fakat Alevî, Nuseyrî ve Yezidîlere bu hak tanınmadı ve sürekli bir baskı altında yaşamayı öğrendi bu topluluklar.

TC., laik bir devlet olarak kuruldu. Bu Alevilere kendi konumlarının hızla düzeleceği umudu verdi. Fakat gerçekte böyle olmadı. Sünni İslam, devletin "yarı-resmi" dini olarak kaldı.

Tehlikeyi sezen bazı aydınlar arasında 1924-25'te "Anadoluculuk" gelişti. Bunlar, "Türk" terimi bir ulusun değil, birbirinden uzak ülkelerde yaşayan bir ırkın adıdır ve Türk-olmayanları dışlıyor diyerek uyardılar. Ve onlar, yurt edinilen toprağa referansla bir tanım önerdiler. Anadolu ulusu dediler.

1965'deki anadil üstüne istatistikler bazı ek karışıklıklar yarattı. Şöyle ki, "Kırmanca ve Kürtçe" Türkiye'de ayrı olmamak gerekirken bunlara ilişkin istatistikler iki ayrı dil imişler gibi birbirini izleyen ayrı sütunlarda verilmiştir(!). 1965'ten itibaren ana dile ilişkin istatistikler yayınlanmadı (S: 53)

Van ve Hakkari'de köylülük "Kırmanc" olarak adlandırılır. Göçebe aşiretler ise kendilerine "Kurd" derler. "Kırmanc" terimi köylüleri göçebelerden ayıran bir tanımdır (S: 110).

Kürtlerin orijinine ilişkin iki teori var:

Birincisi, bir efsanedir. Buna göre Kürtler, Dehak'tan kurtarılan çocuklardan gelmedir. Bu efsanede muhtemelen Kürtlerin çok-orijinli bir İranlı halk olduklarının kabulü var. İkincisi, Kürtlerin Milan ve Zilan adlı iki hakim aşiretten geldikleri teorisidir.

(*)Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Peter Alford Andrews; Institut für Völkerkunde, Universitat zu Köln, Wiesbaden 1989

Türkiye Kürtlerinin %70'i sünni, %30'un çoğu ise Alevidir.

Alevi Kürtlerin coğrafi dağılımı şöyle:

Bingöl (Karlıova ve Kığı), Tunceli, Erzincan, Elazığ, Malatya, Maraş (Elbistan ve Pazarcık), Sivas, Kayseri (Pınarbaşı, Sarız, Tomarza), Yozgat, Çorum (Alaca) vb.

Tunceli dışındaki Alevilere yol gösteren rehberler Tunceli orijinlidir.

"Tunceli (Dersim), öyle görünüyor ki kimlikte bir sığınma bölgesi olarak rol oynuyor." (S: 118)

"Aleviliğe göre dil kimlikte ikincil bir rol oynuyor gibi." (S: 125)

"Sünni Kürtler Dersim'deki Alevi isyanını (1916) ezmekte Türklere yardım etti" (S: 117)

Değişmez bir ulus tanımı yapılamaz. Her tanım birtakım istisnalarla birlikte yapılabilir ancak. Yani o tanıma aykırı düşen örnekler çıkar.

Vaktiyle tarihte önemli rol oynamış kimi kavimler var ki, tarihten silinmişler (Hititler gibi). Bugünkü etnik tasnifteki yerleri de kuşkuludur. Bu örnekteki gibi bazı kavimler yok olurken bazı yeni kavimler ya kendiliğinden ya da suni yöntemlerle ortaya çıkabilir. Örneğin, Moğollar bir yeniden harmanlama ile kendiliğinden doğmuştur. İç ve dış şartların bu tür durumlarda önemli rolü bulunmaktadır.

Dolayısıyla sorun, Svanberg'in dediği gibi, bir etnik grubun ne olduğunu tarif sorunu değil, o grubun ne zaman varolduğu, hangi koşullar altında ortaya çıktığı olmalıdır. Bir çok faktör rol oynar. Bunların dengesi zamanla değişebilir. Hiçbir faktör vazgeçilmez değildir. Esnek bir tanım benimsenebilir ancak. Katı ve değişmez kurallar koymak yanlıştır.

Etnik kimliğin üç temel yönü vardır:

1. "Emic": Bir grubun kendisini tanımı. İlgili grubun iç görüşü,

2."Etic": Bir grup hakkında onun dışındakilerin görüşü, ve,

3."Mediating": İlk ikisi arasında etkili bir balans kurulması.

Fakat şunu eklemeliz ki, "Etnik grupları tanımlamada bir grubun andaki kendi öz tanımı bizim için geçerli olabilecek tek tanımdır" (a.g.y. S. 23)

Ayrıca "tarihsel gerçek ile belirli bir andaki mevcut grup kimliği arasında bir çelişki (karşıtlık) olabileceği çok iyi bilinen hayali orijin olgusunda açıkça görülür." (a.g.y. S. 23)

Çeviri: **Seyfi Cengiz:** ***Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar,*** *Londra, 1995, s. 158-159*

I-W) ALEVİ KÜRTLER *-Azınlık İçinde Azınlık-* (1992)

David Mcdowall

Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda üç milyonun üzerinde Alevi bulunmaktadır. Bunların üçte birinden fazlasını Kürtler, geri kalanını ise Türkler oluşturmaktadır. Aleviler geniş anlamda Şii Müslümanların en uç kanadını temsil etmektedirler. Bu Aleviler daha çok Türkiye'nin Kürt yoğun bölgelerin belirgin bir şekilde Türk bölgesi ile içiçe geçtiği bölgelerde yaşamaktadır. Bu nedenle Kürt Alevileri toplam Aleviler içinde yine bir azınlık oluşturmaktadır. Çoğunluğu Türklerin oluşturduğu yerleşim alanlarında Kürtler genelde etnik bir azınlığı temsil etmektedirler. Kürt toplumu içinde de Alevi Kürtler bir azınlığı oluşturuyor, çünkü Türkiye'de yaşayan Kürtlerin çoğunluğu (% 85) Sünni Müslümandır. 1989 yılının Mayıs ve Haziran aylarında İngiltere'den sığınma isteğinde bulunanların hepsi Kürt ve Aleviydi. Eğer bu sığınmacılar Göçmen Bürosu'nun o zamanlar tahmin ettiği gibi siyasiden çok "ekonomik sığınmacı" (kendi içinde de çelişkili bir terim) olsalardı aklımıza neden Türklerin de sığınmak için başvurmadıkları sorusu gelirdi. (Çünkü Türkler sadece Türkiye'nin nüfusunun çoğunluğunu değil, bu sığınmacıların geldikleri bölgelerde de çoğunluğu oluşturmaktadırlar.) Bu bölgede ayrıca Sünni Kürtler de yaşamakta, onlar niçin sığınma talebinde bulunmuyor? Bu soruların yanıtları çok karmaşıktır, ancak Alevi Kürtlerin doğu ve güneydoğudaki evlerini neden terketme zorunluluğunu hissettiklerini anlayabilmek için de yeterince belirleyicidir.

Alevi İnancı

Alevilerin taciz konusu olmalarının tarihsel, dinsel ve siyasal nedenleri vardır. "Alevi" deyimi bazen genel anlamda Şii ve derviş inanışlarının geniş bir alanı içinde algılanır, ancak daha çok Şii, Fars mazdeizmi ve Hıristiyanlık karışımı bir düşünce ile Osmanlı döneminden önce 16. yy. başlarında Doğu Anadolu'da yerleşmiş olan Türkmen ve Kürt kabilelerinin kabul ettikleri Orta Asya inançlarını içermektedir.

"Kızılbaş" diye anılan bu Aleviler (başlarına taktıkları kızıl başlıklardan ötürü) Şii olan Fars İmparatorluğu'nun yanında Sünni Osmanlılara karşı savaşmışlardır. Ancak İran güçleri 1514 yılında Osmanlılarca Doğu Anadolu'dan geri püskürtüldükten sonra, Aleviler zoraki olarak Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmişlerdir. Tahminlere göre o savaşlarda 40.000 dolayında Alevi Osmanlılar tarafından öldürülmüştür.

O tarihten sonra Aleviler sürekli düşünce ve inanç farklılıkları yüzünden Sünni Osmanlı kurumu tarafından ezilmişlerdir. Sünniler halen Alevilere gece ayinlerde `mum söndüren' olarak itham etmektedir. Bu ise Avrupa'nın bazı bölgelerinde Yahudilere yapılan hakeret ve iftiralara benzemektedir ve sadece iftira ve yanıltıcı bir boş inanıştan başka bir şey değildir. Daha önceleri belli bir zümreyi niteleyen `Kızılbaş' deyimi bugün Aleviler tarafından hakaret olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Aleviler (Ali'ye inananlar) İslam dini içinde yer aldıklarını ileri sürseler de, Sünniler Alevilerin inanç sistemini kabul edilir saymıyorlar. Aleviler İslam'ın temel beş şartını yerine getirmemekteler: Şehadet, beş vakit

namaz, fitre vermek, oruç tutmak ve Hacca gitmek. Sünniler için Alevilerin en aykırı yanı duadan önce abdest almamalarıdır. Bu nedenle Aleviler toplumu kirletici unsur olarak gösterilirler.

Alevilere göre ise önemli olan insanın yüreğinin ve aklının içinde geçenlerdir, göstermelik vecibeler değil. Alevi köyleri camilerinin bulunmamasından ötürü kolaylıkla kendini belli ederler. (Hükümet yetkilileri eğer cami yaptırmamışsa), ayrıca Alevi kadınlar genellikle peçesiz dolaşır. Alevilerin yaşadığı bölgelerde ağaçlar, özellikle ermiş insanların kabirlerinin yakınında bulunan ağaçlar özel ilgi görür, insanlar bu ağaçların dallarına türlü türlü çaput bağlayıp dilekte bulunurlar.

Alevi Yaşamı

Diğer birçok mezhepte olduğu gibi Aleviler de ayırımcılığa ya da baskıya maruz kalmamak için kendilerini gizlerler. Şii ve diğer Şii mezheplerde tekke hayatı dostane olmayan Sünni bir dünyada hayatta kalabilmenin tek yolu olarak görülmektedir. Sünni çoğunluk ile aynı dili paylaşan Türk Alevileri için bu pek güç olmamaktadır, ancak Kürtler aksanları nedeniyle kendilerini kolaylıkla ele vermektedirler; eğer bir de Alevilerin yoğun olduğu bölgelerden gelmişseler Alevi oldukları hemen anlaşılır. Kürt Alevilerinin çoğu belli başlı Kürt lehçesi olan Kurmanci'yi bile bilmezler ve (bazı Türk Aleviler ile birlikte) Zazaca konuşurlar. (Ancak tuhaftır ki bazı Alevi olmayan Türk ve Kürtler de Zazaca konuşurlar.) Nadiren de olsa bazı Alevi Kürt erkekler sünnet olmazlar ve askerlikleri esnasında kolaylıkla tanınırlar.

Genellikle Aleviler ve özellikle de Kürt Alevileri Türkiye'deki sol ile bağdaştırılır. Bunun bir nedeni belki de Alevilerin Sünnilerin ayırımcılığı karşısında hâlâ 16. yy.da yetkililerce idam edilen mistik ozan ve isyancı Pir Sultan Abdal geleneğini onun deyiş ve şiirleri ile sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır.

Aleviler kendi sosyal adalet anlayışları ile Alevi toplumunun verdiği çağdaş kavga arasında bir bağ görmektedirler. Alevi köylerinin sosyo-ekonomik yapısının demokratik bir görüntü sergilemesi (çoğu köyler büyük toprak ağalarına tabi değildir ve ortaklaşa işledikleri, eşit miktarda toprağa sahipler) ve sınıfları gereği Alevileri politik olarak sola itmektedir.

Bir kısım Türk Alevileri de Kürt kimliğini kabul ederler. Bazıları ise asırlar önce Kürt kültürü ile kucaklaşmış (Kürtçe konuşurlar ama Türkmen türküleri söylerler); o zamanlar bazı göçebe Sünni Kürtler Alevi Türkmenler ile karışmış, Kürtler Alevi inanç sistemini, Türkmenler ise Kürt kültürünü benimsemiş. Başka Türkler de yakın zamanlarda sınıflarına ve reddedilmiş statülerine sembol olarak Kürt kimliğini kabul etmişlerdir.

Alevi Kürtler daha çok köy insanlarıdır ve Dersim'in (yetkililerce Tunceli olarak değiştirilmiştir) dağlık bölgelerine ya da Maraş'a yakın, kendi olanakları ve çalışkanlıkları ile kuruttukları sıtmalı, bataklık bölgeye yerleşmişlerdir. Nüfusları arttıkça bazıları daha çok Sünnilerin bulunduğu şehirlere göç etmişlerdir ve orada da yine kendi gecekondu bölgelerinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Böylelikle yine belli bir sınırın dışına çıkamamışlardır.

Siyasi Baskı

1970'li yıllarda bazı Aleviler aktif bir şekilde siyasete girmişlerdir. Bunun sonucu olarak 1970'li yılların sonlarında sağcıların eylemlerinde boy hedefi haline gelmişlerdir. 1967 yılında, Kayseri'de oynanan bir futbol maçı sırasında Sivas'tan gelen 40'a yakın Alevi saldırıya uğrayıp öldürülmüştür. Sağcılar ve solcular arasındaki gerginlik 1978 yılında o denli artmıştır ki faşist bozkurtlarca organize edilen katliamda yüzlerce Alevi öldürülmüştür.

1980'li yıllarda ise sağ-sol çatışması mezhep çatışmasına dönüştürülmüştür. (Bozkurtların adı anılmaz olmuştur.)

Bazı Sünni dinciler (revivalist) Alevilerin hayvanlardan ancak biraz daha değerli olduklarını ve bunların katlinin vacip olduğunu söylemekten çekinmemektedir. Bu dinciler, 1989 yerel seçimlerinde Maraş bölgesinde iyi oy aldılar. Maraş il meclisine seçilenler arasında Ökkeş Kenger de vardı. Sağcı olan Kenger 1978 katliamında ön plandaydı. Aleviler ise 'avlanmaya caiz av' haline getirildikleri için haklı olarak böyle insanların seçilmesinden son derece tedirginler. Bu bölgede İslam kökdencilerinin yükselişi (bununla birlikte Alevilere yapılan eziyetler) ve 1989 Mart yerel seçimlerinin sonuçları Alevi Kürtlerin Mayıs ve Haziran aylarında yoğun bir şekilde kaçmalarına neden olmuştur. Dayanağı olmayan bazı söylentilere göre de Alevi Kürtlere İngiltere'de iş bulma vaadinde bulunan bazı insafsız fırsatçılar tarafından panik havası yaratılmıştır.

Hükümetin İslam köktenciliğini karşı önlem alması gerektiği gelir akla, çünkü bunlar en azından Atatürkçülüğü de düşman. Resmi olarak devlet laiktir, ancak Sünni İslam dini yine de devletin resmi dinidir ve Şiiliğe özellikle de Aleviliğe düşmanlık besler.

Türk Başbakanı da dindar bir insandır ve Nakşibendiler ile sıkı bağları bulunmaktadır. Bu Nakşibendiler ise dinciler (revivalist) ile sıkı sıkıya ilişkidedirler. Bunun da ötesinde, Anavatan Partisi'nin kendi seçmenleri gittikçe azaldığı için dinci partilerin desteğine giderek daha fazla muhtaçtır. Türkiye'nin Nato müttefikleri Türk hükümetini bu konuda sıkıntıya sokmak istememektedirler ve daha çok Türkiye'deki insan hakları üzerinde, özellikle de Kürtler ile ilgili sorunlar üzerinde durmaktadırlar.

Kürtlere uygulanan baskıların en yaygın şekli keyfi tutuklamalar ve işkencedir, ki buna Sünni Kürtlerden çok Aleviler maruz kalmaktadır. Sığınma talebinde bulunanların çoğu akrabalarının siyasi etkinlikleri nedeniyle taciz edildiklerini söylediler.

1970'li yıllarda ordu daha çok sağcılara sempati ile bakmıştır. Bugün ise Sünnilerin Kürt Alevilere uyguladıkları baskılara ya göz yummaktadırlar ya da bizzat katılmaktadırlar. Bu baskı ne salt Kürtlere karşı Türk baskısı ne de salt Sünnilerin Alevilere uyguladıkları baskı. Daha çok bu iki unsurun karışımından oluşan bir baskı, ancak her iki durumda da Kürt Aleviler baskı gördüklerini haklı olarak ileri sürebilirler.

Günlük yaşam düzeyinde ise dil ve kültürel kimlik baskısı taciz olayları, keyfi tutuklamaları ve işkenceye ek olarak Alevi Kürt köylerini sünni köylere gö-

türülen hizmetler sunulmamasıdır. Örneğin orta okul talebinde bulunan ya da yollarının yapılmasını isteyen köylülere önce köylerine cami inşa etmeleri söylenir. Birçok sığınmacının verdiği diğer bir örnek ise, dükkanının yağmalandığını şikayet etmek için yetkili makamlara giden Alevi Kürt vatandaşların bir de üstüne dayak yedikleridir. Köylere gönderilen ilkokul öğretmenlerinin ise daha çok Alevi Kürt çocuklarına İslamı aşılama misyonu verildiği söylenir.

Ramazan ayında, kendi evinde bile olsa yemek yemek ya da sigara içmek dayak yemek için yeterince neden oluşturuyor. Bu nedenle Alevi Kürtler sessiz, içine kapanık kalmayı tercih ediyorlar. İstanbul gibi büyük kentlere gitseler bile çevreden pek yakınlık görmemekteler. Bu nedenle davranışlarında çok dikkatli olmak zorundalar. Çarlık Rusya'daki Yahudiler gibi Aleviler de sürekli aşağılanma ve baskılara maruz kalmışlardır -1989 yılında ise bu durum artık hat safhaya gelmiştir.

Sünni halk tarafından yapılan baskıların yanında güvenlik güçleri de zaman zaman Alevileri yasadışı örgüt üyelerini arama bahanesiyle taciz etmektedirler. Alevi Kürt bir sığınmacının ifadesine göre:

"İlk önce gecenin 2 ya da 3'ünde bağırmaya başladılar. (Polisler) Sonunda kapıyı kırıp içeri girdiler ve Yusuf'u sordular. Beni ve ailemi tehdit ettiler. Bana nerede olduğunu sordular ve bana bağırdılar, Kürt komünist dediler. Konuşmazsam karımı ve çocuklarımı götüreceklerini söylediler. Karıma tecavüz edeceklerini söylediler. (Uluslararası af örgütü kayıtlarında bu tür tecavüz olaylarına rastlanmaktadır) Tüm bunlar çocukların önünde yaşanmaktaydı."

Bu tür baskın olaylarına sıkça rastlanmaktadır. Başka bir sığınmacının ifadesine göre polis baskınları ve polis terörü o raddeye gelmiştir ki, çocuklar eve ne zaman bir polis gelse korkularından hemen ellerini başlarının üzerine koymaktalar.

Devletin Rolü

Kürt ve Türk bölgelerinin sınırlarında bulunan Alevi Kürtler yeni yerleşim planı ve ağaçlandırma ile ilgili imar planlarının yapıldığı yerlerde yaşamaktadırlar. Bu zorunlu yerleşmeler hem ekonomik hem de siyasi amaçlara hizmet etmektedir. Doğu ve güneydoğu Türkiye'nin geniş alanları ya ticari amaçlı ağaçlandırma alanı olarak ya da bölgesel kalkınma planı çerçevesinde tarımsal kalkınma alanı olarak belirlenmiştir. Belki de milyonlarca insan PKK'lının aktif olduğu bölgelerde Kürt nüfusunu azaltmak amacıyla, göçe zorlanacaktır.

Tunceli'de PKK etkinliğinin yoğun olduğu bir bölge olduğundan, devlet baskısı baş hedefidir. 1938 yılında da Alevi Kürtler hükümete karşı çetin bir savaş başlatmışlardı. Kürdistan konusunda önde gelen Avrupalı otoriterlerden olan Martin van Bruinessen şöyle yazmakta: "Tunceli ili her zaman siyasi kargaşaların odak noktası olmuştur ve Türkiye'nin en büyük hapishanesi diye nitelendirilmektedir. Türk hükümeti Kürt milliyetçiliğinin ve özellikle PKK'nın bel kemiğini kırmak istemektedir. Bu nedenle devlet daha çok asimile etme, katı polis baskısı ve zorunlu göçler ile bunu başarmaya çaba sarfetmektedir. Birçok aile hatta bazı köylerin tamamı PKK'nın etkili olduğu bölgelerden başka yerlere taşınmaya zorlanmıştır.

Hükümet her ne kadar bu tür zorunlu göçleri inkar etse de yapıldığına ilişkin kanıtlar var. Örneğin; Orman Genel Müdürünün bir genelgesinde "taşınma yardımı için başvurmayan köylülerin başka yere nakledilecekleri yazmaktadır. Tunceli bölgesinde 414 kayıtlı köy arasından sadece 134 köyün ormanı bulunmaktadır ya da orman bölgesi olarak belirlenmiştir. Nitekim ağaçlandırma yasası gereği 355 köy başka yere taşınmak zorunda kalmıştır. Daha da doğu da bulunan Erzincan'da sadece 29 köy ya ormana sahip ya da ağaçlandırma bölgesi olarak belirlenmiş. Buna rağmen 250 köye başka bir yere taşınma emri gelmiş.

Bazı Alevi Kürtlerin ifadesine göre toprakları Sünni Kürtlerce silah zoru ile ellerinden alınmıştır, hatta bunlardan bazıları devlet yanlısı köy korucularıydı. Mahkemelerde ya gözdağı vermek için ya da Kürt köy ağaları ve yerel yönetimler ile sıkı bağlar içinde olduklarından Alevi hak sahipleri lehine karar vermemektedir.

Bu toprak kayıplarının nakit ya da toprak olarak karşılanması ise ancak devlete sadık bir vatandaş olursanız mümkün görünmektedir. Örneğin; Maraş bölgesinden bildirildiğine göre, ancak militanlık ve Kürt bölücülüğü ile ilgisi olmayan ayrıca Türkçe okur yazar olanlara Türk devleti alternatif toprak vermektedir. Bu tür koşullu uygulamalar birçok Kürt vatandaşı bu haklardan yoksun bırakmaktadır. Bu tür tedbirlerin Kürt toplumunu sınırlandırma (marginalizing) amacı güttüğünü düşünmemek elde değil.

Nitekim Alevi Kürtlerin maruz kaldıkları baskılar siyasi, dini, ekonomik ve sosyal boyut içerse de, bu sığınmacıları salt ekonomik göçmen olarak nitelemek pek doğru olmaz, kendileri istimlak kurbanları olsa bile. Türkiye'ye geri dönenler de her türlü baskı, işkence ve öldürme gibi birçok risk ile karşı karşıya gelmektedirler. Daha önce doğrudan baskı görmemiş olsalar bile dönünce de görmeyeceklerinden emin olamazlar. Sığınma talebinde bulunmak bile devlete karşı gelmek olarak nitelendirilmektedir. İstemeyerek de geri dönmek zorunda kalanlardan gizlice Türkiye'ye dönenler şanslı sayılır, ancak diğerleri Türkiye'ye girişte aşağılanıp dövülmüştür. Türkiye'ye geri dönen sığınmacı İstanbul hava alanında başına gelenleri şöyle anlatır:

"Arkamdan bir polis geldi ve kollarımdan kaptı. Beni ikinci kattaki bir odaya götürdü. Odaya girer girmez beni itmeye ve yüzüme vurmaya başladı. Beni vatan hainliği ile suçladı. "Nereye gidersen git, dönüp geleceğin yer burası, Pis Kürt" dedi. Sonra beni hapsettiler..."

Türk devleti ordunun, yerel yönetimlerin ve saldırgan sünnilerin baskılarını engelleyici önlem almadıkça, Alevi Kürtlerin kendi ülkelerinde karşılaştıkları güçlükler dinmez.

Kaynak-David Mcdowall: ***The Kurds / A Nation Denied*** *(Kürtler/İnkâr Edilen Bir Ulus), 1992 içinde* ***"The Alevi Kurds -A Minority Within a Minority"*** *(Alevi Kürtler - Azınlık İçinde Azınlık) bölümü.*

Dipnotlar

(1)Kürtler ve Türkler Alevilerin sayısı konusunda hemfikir değiller. Bazı Türkler tüm Türkiye'de en az 18 milyon Alevi bulunduğunu ileri sürerler. (Arna-

vutluk ve Yugoslavya dahil) Bu açıklamaya bakılırsa Şii'liğe dayanan, özellikle Bektaşi tarikatı gibi Sufi ve derviş mistik tarikatları da bu kapsama girmektedir. Bu yazıda daha çok Kürt tanımı geçerli sayılmaktadır. Bu tanıma göre Alevi olarak Kırşehir, Sıvas, Erzurum, Elazığ, Gaziantep, Maraş ve Kayseri yörelerinde yaşayanlar Alevi olarak nitelenmektedir.

(2)Kızılbaşların tarihleri ve inançları konusunda bkz. Matti Moosa, `Extremist Shi'ites', The Ghulat Sects, Syracuse Un. Press, 1988, özellikle bölüm 3, 4, 5 ve 38

(3)Hasteings J. Din ve Etnik Ansiklopedisi Edinburgh, 1926 vol. vii. p. 744

(4)Kürt Alevileri konusunda Bunke P'nin `Alevi Kürtler - Kriter ve algılanışları' ve Alferd Andreus P.'nin TC'de Etnik Gruplar, Wiesbaden, 1989, s. 511-518, iyi bir özet sunmaktadır.

(5)İltica talebinde bulunanların yeminsiz ifadelerinden.

(6)Orta Doğu Raporu, No. 153, Tem-Agust. 1988

(7)Unilever Monitor, No. 4, Aralık-Şub. 1988

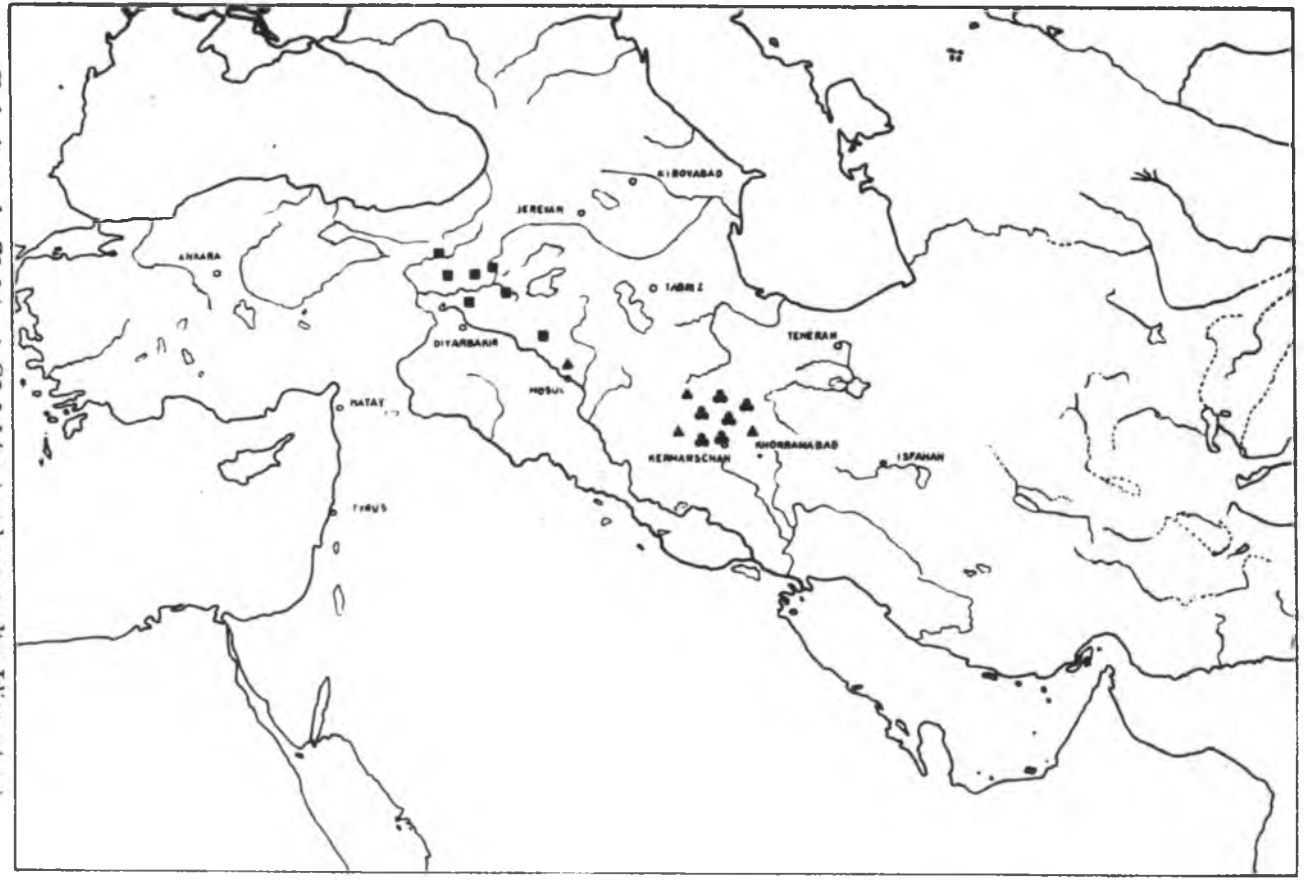
(8)Tehdit Edilen Halklar Topluluğunda Kürt uzmanı olan Dr. Alexander Sternberg-Spohr'un sözlü bilgisinden

(9)Tehdit Edilen Halklar Topluluğunda Kürt uzmanı olan Dr. Alexander Sternberg-Spohr'un sözlü bilgisinden

(10)Örnek için bak. `The Observer, 25/6/89

(11)İltica talebinde bulunan birisinin ifadesinden alıntı.

Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**.

Verbreitung des Zâzâ (■), Gûrânî (▲) und verwandter Idiome (▲)

Zâzâ, Gûrânî ve akraba dil topluluklarının dağılımı: Zâzâ (▬), Gûrânî (•̈), benzeri dil toplulukları (▲). [Kaynak-Klaus E. Müller: age.]

I-Y) KÜRT ALEVİLİĞİ(*)
(1994)

Hans Lukas Kieser

Anadolu Aleviliği, yani dini, kültürel, filozofik eğilim 1960'lı yıllardan bu yana Batı Avrupa'daki Türk göçmenlerle birlikte Avrupa üniversitelerinin ilgisini üzerinde topladı. Önceleri, Osmanlının son yıllarında Anadolu Aleviliği -ki Batılı misyonerlerin çol ilgisini celbetmiş idi ve Batılı misyonerleri gözünde Aleviler daha sıcak ve dostça, Sünniler ise daha soğuk ve düşmancaydılar- Aleviler yeni ve haksızlıkların daha az olduğu bir toplumun beklentisi içindeydiler.(1)

Aleviliğin, Hıristiyanlık ve **quasi- hıristiyanlıkla** olan yakınlığının boyutlarının altını çizen misyonerlerin tersine, Türk yazarlar, genç Türkler ve Cumhuriyetçiler -ki bunlar Alevilikle yarım yüzyıl sonra, yani daha geç ilgilenmeye başladılar- pratikte Alevilikle eş anlamlı olan Kızılbaşlığın eski Türk köklerini ön plana çıkardılar.(2)

Eski Türkler Anadolu'yu istilâ ettiklerinde tabii ki boş bir yere değil, dini geleneklerin çok yoğun olduğu bir bölgeye girmişlerdi.(3)

Kuşkusuz Alevilikte farklı kökenli, örneğin Hıristiyanlık, Judaizm, Zoroastrien ve İslam öncesi Türk inançları gibi bir çok dini eleman vardır.(4)

Aleviliği en çok etkileyen dini simge, isminden de anlaşılacağı gibi "Ali"dir. Ali, Muhammed'in damadıdır ve İsa gibi kutsal bir güçtür. Sünniler için o sadece ilk dört halifeden biridir; Şiiler için ise peygamberin yasal tek varisi kabul edildiği gibi Alevilerdeki inancın tersine "sonsuz espri" ve "Tanrı'nın tecessümü (insan olarak ortaya çıkması) değildir.(5)

Alevilerde kültür, din ve lirik dilin öncelikle Türkçe olduğunun altını çizmekle birlikte, genel olarak Anadolu Kızılbaşlarını "katıksız şekilde milli geleneği korumuş gerçek Türkler olarak"(6) ifade etmek haksızlıktır ve yanlıştır. Çok uzun zamandan beri, Türk olmayan çok sayıda Kızılbaş-Alevi bir azınlık vardır. Alevi Kürtler: pragmatik bir yaklaşımla Dersim'de(7) çoğunluk olan ve anadili Zazaca olanlarla, Maraş ve Malatya(8) bölgesinde oturan ve Kurmanci konuşan Kürtler bu isim altında birleştiriliyorlar.

Kızılbaşlık genel anlamıyla bu yüzyılın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Sünni hanefi mezhebinin doktrini ile çatışan ve imparatorluk bünyesinde marjinalize olan bir grup olarak adlandırılabilir. Millet olarak tanınmış olan Hıristiyan ve Yahudi azınlıklar Kızılbaşlara nazaran daha güvenli ve rahat bir durumda bulunuyorlardı. Bu durum Cumhuriyet rejimiyle de iyileşmedi. Alevi Kürtler, etnik Türk(9) çoğunlukla olduğu gibi bir de Sünni Kürt mezhebinin çoğunluğuyla da karşı karşıyaydılar. Bunlar 16. yy.dan beri Halye Sultan'la işbirliği yaptılar. Bir diğer husus da sadece sünni değil bir de Kurmanci olan Kürtlerin çoğunlukta olmasıdır.(10) Avrupa'ya göçeden Zaza gruplarla Kurmanci olanların uyuşmazlığı dikkati çeker.(11)

Bundan sonraki bölümlerde, bu grubun ayırıcı, sosyal, kültürel, dini, tarihi niteliklerini göstermeye çalışacağım. Öncelikle ünlü "yaradılış" hususu üzerinde

durmak istiyorum. Kızılbaş Türkmen kabilelerin 16. yüzyılda Safevi Devletinin kuruluşunda büyük rol oynadıkları grubun ancak pek çok kaynakda Bedreddin sempatizanlarının Kızılbaşlığa farklı etnik gruplardan olması, Kızılbaşlara ve sempatizanlarına etnik bir çeşitlik katar.(12) Öyle ki yerleşik halkın **defavorize** (kötü şartlarda yaşayan, çile çeken) olmuş bir kısmı Şeyh Cüneyt'in Şah İsmail'in büyükbabası ve ondan sonra gelenlerin yanında yer aldılar.(13) Belgesel ispatlar az olsa bile, XV. yüzyılda pekçok Kürt kabilenin Safevi propagandalarından etkilenerek Sünni Kürt emirlerine karşı çıkıp, Kızılbaşlarla yakınlaşmış olmaları mümkündür.

Buna karşılık Kürt kabilelerin Kızılbaşlığa geçişi ile ilgili olarak kaynaklarda daha ileri bir tarihten bahsediliyor. (16. yy'ın ikinci yarısı)(14) Politik konjöktürün değişmesiyle birlikte birbirini izleyen geçişler de sözkonusu (Safeviler veya Osmanlılarla ittifak gibi)(15) Hatta I. Selim (Yavuz Selim)den önce Türkmen (?) ya da Kürt kabilelerin Dersim'e girmiş olması mümkün. Ceylan derisi üzerine yazılmış bazı kabilelerin soy ağaçları Horasan kökenini de doğrulayarak bundan bahseder.(16) Bununla beraber pekçok ipucu, Kürt Aleviliğinin beşiği olan Dersim'in en azından bir bölümünün Kürtleşmiş Ermeni asıllı halklardan oluştuğunu gösterir.(17)

Büyük ayaklanmaların başarısızlığa uğramasıyla Dersim gibi Kürt bölgelerinde eziyetlerden kurtulmak için 1530 tarihlerinden başlayarak Kızılbaş Türkmen kabilelerin Kürtleşmiş olduğunu da unutmamak gerekir. Bu tarihten itibaren Anadolu Kızılbaşları mezheplerini yarı gizlilik içinde devletin ve ortodoksinin eziyetinden uzak olarak uygulamaya başladılar.(18) Yaklaşık dörtyüz yıl sonra Hacı Bektaş'ın tekkesinde ikamet eden Bektaşi öğretisinin temsilcisi Çelebi Cemalettin Efendi, kendisine rüyada görünen "Hacı Bektaş"ı referans göstererek 1915'lerde Dersimlileri boşuboşuna savaşa sokmaya kalkıştı.(19)

Nuri Dersimi'yle yaptığı bir söyleşide şöyle diyordu; "Yüzyıllar önce atam Hacı Bektaş Veli, emirlerine göre Dersim kabilelerini Bektaşiliğe katmak için Dersim bölgesine misyonerler gönderdi. Onların ölümünden sonra, zamanla, oğullar benden öncekileri unuttular ve tamamı Kürt oldular. Onlar istekleri, düşünceleri uyarınca, mantık dışı bir din yaratarak Dersimlileri kendi prensipleri doğrultusuna çektiler.(20) Düşünsel olarak Kızılbaşlara yakın Bektaşiler Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlam bir pozisyona sahiptiler. 16. yy.'da, büyük olasılıkla Sultanın da oluruyla Bektaşiler Kızılbaşları kendilerine doğru kanalize etmeye ve tarikatlaştırmaya çalıştılarsa da dağlık Dersim'de başarılı olamadılar.(21) Görünüşe göre, Dersim'deki bazı dedeler (dini rehber) bütün Doğu Anadolu Alevileri arasında önemli otoriteye sahip idiler.(22) Aleviler Bektaşilerden, (Alevi toplumunun tam bir üyesi olabilmek için en önemli şahit olan) müsahiplik kurumuyla ayrılırlar.

Çayırlı(23) bölgesinde, anadili Zazaca olan yaşlı bir dede bize 1937-38 yılları arasında vuku bulan savaşta, askerlikle ilgili bir anısını şöyle anlatır; "Bu kanlı savaşın son günlerinden birinde, Pülümür'ün üstündeki çayın başında suya seslenerek: `Ey sel, eğer 1001 ayak kıyamet gününde bir tek ayakkabıya girecek olsaydı senden bu görevi isterdim; bu zulüm, bu baskı ne zaman sona erecek? Al bu kâğıdı Kerbela'ya götür diye seslendim. 6 ya da 7 gün sonra, diğer askerler

Ramazan'ı haber veren bir top sesi duyduklarını sandılar. Ancak kumandan, o zamana kadar mezarlıkları yakıp yıkan(24) askerlerine; hayır, bu ses yüce bir güçten geliyor, bundan sonra mezarlıklara saygısızlık etmenizi istemiyorum' dedi. Birkaç gün sonra, jandarma komutanı Fevzi Çakmak'ın emri üzerine askerlerini geri çekti. Ben de izin alarak evime gittim. Rüyamda kendimi Aksu'da buldum. Su çok kuvvetli akıyordu. Birden bire suyun içinden bir ses yükseldi; "Ah Seyid, ah! İsteğin Kerbela'ya ulaştı ve sonuçlandı" dedi. Ben de ona Hz. Hüseyin'e benim selamlarımı söyle, kapısının eşiğini öp, ondan istediğim şey, dileğim yerine geldi" dedim.(25)

Bu dedenin sözlerinde su kişileştirilmiş ve tanrısallaştırılmıştır. Su, Ali'nin oğlu Hüseyin'in mezarının bulunduğu Kerbela'ya dedenin isteğini ulaştıran bir melektir. Nasıl Kerbela'yı sembolize eden acı, ızdırap, itiraz ve anlaşmazlık şiilikte ortaksa, vahdet-i vücut yönü, azizleri ve rüyalara verilen değeri Aleviliğin başlıca özelliklerindendir. Aynı zamanda kapı eşiğinin(26) sayısız kutsal kaynak suyun ve kutsal ağaçların bulunduğu yerler evliya mezarı olsun olmasın ziyaret yerleridir. Dinsel hayranlık, saygı ve sevgi sadece kendilerine ait evliya ve azizlerle kısıtlanmamıştır. Bazen de yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları Ermenilerin azizleri ve evliyalarını da içine alır.(27)

1930'lu yıllarda Cumhuriyet ordusunun askerleri insanlara olduğu kadar onların kültürlerine de saldırdı. Dersim'i uygarlaştırmak demek(28) onu merkezi gücün egemenliği altına almak ve "Türkleştirmek" anlamına geliyordu.(29) Mezarlıklar her kültürde ama özellikle Alevi kültüründe büyük önem taşırlar(30) Buralarda lokmalar dağıtılır. Çok özel buluşmaların gerçekleştiği yerlerdir.(31) Dedenin şahidi olduğu mezarlıkların tahribatı olayı, Dersim'in Alevi kültürünü sıfırlaştırmak ya da en azından Devlet tarafından yönetilen folklora indirgemeye çalışan resmi görüşün sonucuydu.

1920'li yılların başında çoğunluğu oluşturan sünnilerle birlikte eşit şartlarda yaşayacaklarını ümit eden, Türkiye Cumhuriyetini selamlayan diğer Alevilerin tersine; Dersim ve çevresindeki Alevilerin büyük çoğnuluğu M. Kemal'in himayesi altındaki "milli mücadeleye" güvensizlik duyuyorlardı.(32) Mustafa Kemal müslümanların dayanışması ve sünni inanca öncelik vermek suretiyle dini milliyetçilik kavramıyla bütünleştiriyordu.

Kürt-sünni alayları olan, eski Hamidiye(33) alayları ki Dersim aşiretlerinin tersine 1914-1918 savaşı boyunca Osmanlı ordusu saflarında yeralmışlardı... M. Kemal'in kendilerine söylediği şekilde tehlikede olan halifeyi kurtarmak için kutsal olarak kabul ettikleri savaşa katıldılar. Ancak Dersim'in Alevi kabileleri yeni gelişen bu emre karşı 1919'un başlarında hazırlanmaya başlanan ancak 1920 sonlarında başlayan bir ayaklanma başlattılar.(34) Milliyetçi(35) niteliği olan bu ayaklanmanın liderlerinden birisi olan Mehmet Nuri Dersimi anılarında şöyle der:

"Maalesef, Kürdistan'daki ayaklanmalar boyunca Alevi Kürtler Sünni Kürtlere, Sünni Kürtler Alevi Kürtlere destek çıkmadılar ve bu ayrılık Türk hükümetinin işine yaradı.(36) Koçgiri-Dersim ayaklanmasının kanlı bir şekilde bastırılışı tarihlerde Trabzon'da görevli İngiliz Konsolosu tarafından 1915(37)deki Ermenilere yapılan katliamla karşılaştırılacaktı. Ermenilerin yaşadığı zulmü(38) akılla-

rından çıkarmayan Alevi Kürtler, 1915'den itibaren pekçok Ermeniye kucak açmışlardı.(39) Kutsal yerlerde düzenlenen toplantılar önemli bir politik rol oynuyorlardı.(40) 1937-38 ayaklanmasını başlatmadan önce Seyit Rıza'nın Hayvori vilayetinin ziyaret yerinde pekçok Kürt aşiret reisini toplayıp, sonuna kadar savaşacaklarına dair bu kutsal yerin suyunu içerek yemin ettirdiği söylenir.(41) 1916'da Ermenilere yapılan katliamdan ürken ve aynısının kendilerine karşı da yapılmasını önlemek isteyen Dersim Kürt aşiretlerinden birkaçı bir Seyidin kontrolü altında, etraftaki Osmanlı garnizonlarına karşı bir saldırı yapmak için(42) Dersim'in doğusundaki Düzgün Baba'ya gittiler.

1920'de Koçgiri ayaklanmasının hazırlanmasıyla ilgili önemli bir toplantı Yellice Hüseyin Abdal tekkesinde yapıldı. Yine Kangal ve Divriği bölgesindeki Hasan Baba tekkesi, bağımsız Kürdistan düşüncesinin ifade edildiği aynı zamanda da militanların toplantı yerlerinden birisiydi.(43)

Şiir ve şarkı, Kürdistan'da sözlü geleneğin önemli unsurlarındandır.

Koçgiri Ayaklanması'nı konu alan şiirlerden pek azı Alişer'inki gibi bugünlere kadar gelebildi. Alişer şiirlerinde Alevilere ait sembolleri ve referansları çok sık kullanan yetenekli şair liderlerden birisidir.

Yemin edenler elmaya
Zülfikârı Mürtezaya
Geriden teller çektiler
Biz uymayız eşkiyaya
Dilo yaman, yaman, yaman
Çiyan girto berf û duman
Mera bişin Şahê Merdan
Ew dermanê hemû derdan(44)

Ali'nin kılıcı Zülfikâr, yemin edenler arasında paylaşılan kesik elma temi, Ali'nin kutsal yüce Şah ve Tanrı'mn aslanı olarak adlandırılması Aleviliğin güçlü izlerindendir ve kökeni 16. yy.daki Alevi savaşlarına dayanır.(45)

Eskiden Aleiler dini, sosyal nitelikli bir çeşit mahkeme meclisi olan(46) cemlerde biraraya gelirlerdi.(47) Cemler büyük bir salonda veya yazın açık havada yapılır, kadın, erkek ve çocuklar dedenin etrafında yaşlarına göre gruplanırdı. Dersim'de bile dede, dualarının ve şarkılarının bir kısmı Türkçe, diğer hallerde konuşmalar Kürtçe ve Zazaca yapılırdı.(48) Alevilerin sıkı bir monogami(49) halinde yaşamalarına rağmen gece yapılan bu toplantılar yüzünden sünni komşular onların namuslarına pekçok karalamalarda bulunurlar.

5 tip törenden bahsedilebilir:

-Cem ayin-i cem veya birlik merasimi

-Görgü

-Müsahiplik veya ikrar ayini

-Mihman meydanı

-Kerbela meydanı,

-Düşkünlük meydanı

Cem ayini normal olarak perşembe akşamları başlar, ertesi günün sabahına kadar sürerdi. Adam öldürenler, eşini boşama, zina (kadın veya erkek aynı şekilde cezalıydı), hırsızlık gibi sosyal düzene karşı adi suçlular hariç(50) yani düşkünler, herkes bu cemlere davet edilirdi. Düşkünler Alevi örgütünden ayrı tutulurdu. Büyük suçlarda bu düşkünlere bazın 7 yıl boyunca Cem ayinleri yasaklanırdı. Mezhebin kendilerine öngördüğü koşulu yerne getirdikten sonra (ödeme vb.) düşkünler adına "düşkünler meydanı" denilen yerde, halkın önünde günah çıkarırlar, biriken topluluk da onları affederdi. Ağır, sert biçimden uzak bu cezalandırma, temizlenme süreci şeriattakinden tamamıyla farklıdır. Buna rağmen pek çok ailenin ve aşiretin arasında çekişme olduğunu ve sayıları azımsanmayacak kadar çok eşkiyanın olduğunu da belirtmek gerekir.(51)

KUTSAL YERLER VE İNANIŞLARIN DEVAMI

Kuşkusuz, zor ulaşılır, dağlık coğrafyası, Dersim'in eski inançlarını, geleneklerini korumasında etkili oldu. Özellikle bu durum, büyük olasılıkla fonksiyonu (işlevi) Hıristiyanlık öncesi çağlara dayanan ve sayıları oldukça fazla olan kutsal yerler için geçerlidir.(52) Cem yerlerine ve ziyaretlere ki çoğunlukla yüce bir kişinin (azizin) mezarıdır, küçük bir ırmak kenarında ve ağaçlık bölgelerde ve dağların arka kısımlarında rastlanır. Düzgün Baba'nın ziyaret yeri ya da Büyük Çeşme bu ziyaret yerlerinden en ünlü olanlarındandır. Avrupa'daki göçmen Aleviler dahil pekçok Alevi buraların doğaüstü gücünü inanır ve dua etmeye giderler. Hastalar şifa arar, çocuğu olmayan çiftler çocuk bekler vb. Bu ziyareti izleyen günlerde görülen rüyalar geleceği gösterir. (53)

Eğer hâlâ resmi olarak Alevilik kurumuna müsahip addederek yeni insanlar bulmak gerekirse, cem sorumluları (dede ve onun tarafından seçilen 12 hizmet)(54) cem ayininin başında bir ikrar ayini organize ederler ki bu ikrar ayini evli iki arkadaşı ve onların ailelerini aile fertleri arasındaki evlilik kurumunu da koruyarak güçlü bir dayanışma bağı ile bağlar.

Dede, canlar arasında birinin diğerine hıncı, kızgınlığı olup olmadığını sorar, varsa onları barıştırmak gerekir. Sonra herkes diz çöker ve ibadet Tanrı'ya yakarışla başlar (gülbank). Dede saz eşliğinde Pir Sultan'ın, Şah Hatayi'nin, Yunus Emre'nin, Hasan Dede vb.nin şiirlerini okur. Hıçkırıklarla karışık titreme bütün topluluğu etkiler ve bir çeşit koroya dönüşür. Sonra dede başka bir gülbank söyler ve topluluğu sessiz olmaya davet eder. Niyaz anında herkes yanındakinin omuzunu öper. Sonra içki ve sigara içmeye, yarenlik etmeye, konuşmaya başlanır. -İlk yaratılış- Sonra dede Şah Hatayi'nin Miraçnamesi'nin sözleriyle Ali'den yola çıkarak peygamberin göğe çıkışını hatırlatır, anlatır ve (Muhammed peygamber ve hazret değil halkın seyidi) fukaranın hizmetçisi kırklar meclisini yardıma çağırırdı. Sonra dedeye, ziyaret, tarik veya evliya diye adlandırılan yarım metre uzunluğunda, kılıfa sarılı olarak cemin yapıldığı evde saklanan bir tahta veya yontulmuş, işlenmiş, taş parçası verilirdi. Bu taş ve tahta parçası Alevi inancının sırrını sembolize ediyordu. Dede onu üç defa öper, bir tas su ister, yıkar kılıfına geri sokarak yere koyar, Zakir Kerbela ve 12 İmamla ilgili şiirler okur herkes ağ-

lardı(55). Saka yani sudan ve şerbetten sorumlu kişi tarikin yıkandığı suyu alır, iki üç damla **meşaleye** damlatır ve herkese az az içmeleri için verirdi. -Bu da ikinci yaradılış idi.-

Daha sonra, çok uzun bir süre kadın ve erkeklerin birlikte sergiledikleri hararetli ve Alevilere özgü bir dini dans olan semah çekilir ve dede topluluğa şu şekilde seslenir:

"Pirin öğütlerinden utanmamanız için yüzünüz Tanrı'nın, Muhammed'in ve Ali'nin önünde açık olsun. Ey canlar aramızda senlik benlik yoktur bunu biliniz. Hepiniz ana, baba ve kardeşsiniz, bu hak yolu, bir saç telinden daha dar, bir kılıçdan daha keskindir. Köle mükemmel olamaz, Tanrı onu korusun ve günahlarım affetsin. Bu yolda yürüyen yasaklananı yemeyecek, yalan söylemeyecek ve zina yapmayacaktır. Yakınının hakkı Tanrı'nın hakkıdır. Yakınının hakkına dokunmayacaksın, hiçbir zaman güvene ihanet etmeyeceksin ve kalp kırmayacaksın. Pirimiz elimize, belimize ve dilimize sahip olmamızı emretmiştir...(56)"

Cem ayini hep birlikte yenilen bir yemekle son bulur, genellikle kurban eti ve pirinç pilavı yenir ve herkes tarafından getirilen niyazlar ya da lokmalar paylaşılırdı. Bu tür lokmalar aynı zamanda 12 imam ve Hızır orucunda da paylaşılırdı. Hızır'ın evi, aileyi kutsamak, kutlu kılmak gibi bir mukadderatı vardı. (Eski Tevrat'taki Elie ve Elisée geleneği; 2, Kral. 2); Dersim Alevilerinin geleneğinde oruç boyunca (bölgelere göre Ocak veya Şubat) Hızır görünmeden evlere ziyarete gelir, elinin izi unun üzerine çıkar ve bu un oruç boyunca saklanırdı. Yine Hızır, fakir insanların kılığında yılın her döneminde evleri ziyarete gelirdi. Bu yüzdendir ki misafirperverlik Alevilik geleneğinde son derece önemli bir yer tutar. Eve gelen misafirin şerefine taplanılır (varsa dedenin), dini ve felsefesi konularında konuşulur. Ayin ve bayramlar nedeniyle hazırlanan lokmanın dağılımı, aile içinde, yakınlar arasında ve köylerde paylaşımı sembolize ediyordu. Köyler arasındaki mal dağılmış, köy köy dolaşan dede aracılığıyla yapılıyordu. Alevi toplumunun sıkı toplumsal yapısı 1970'li yıllarının gençliğinin komünizmden etkilenmesinden çok önce üniversel bir paylaşım ve ütopik bir anlaşmaya uyarak az da olsa doktrinleşmişti.(57)

Bu yüzyılın ilk yarısına bakacak olursak, 1930'lu yıllarda jandarmanın Dersim'in "Şii" (Alevilerinin) sosyal yapısıyla ilgili olarak bir broşüründe şu cümleler yer alıyordu; "Sünniler devlete hizmet ediyorlar ve devlete bağlılar. Dersim'de çoğunlukta olan şiiler sıkıntıların başlıca nedenidir. Dedeler ve seyidler tarafından yönlendiriliyorlar, bu dede ve seyidler evlilik işleri, cenaze işleri vb. ilgileniyorlar. Dini ve psikolojik planda sözleri ve sazlarıyla onlar üzerinde duygusal anlamda otorite kuruyorlar. Halk ikiyüzlü, sahtekâr ağaların esiri durumundadır.(58)

Alevi topluluğunu eleştiren bu karikatürel imaj bölgedeki rahatsızlığı açıklıyor. Tabii ki bu imaj aşiret hiyerarşisine (aşiret reisi ve ağa) ya da dini heyararşiye (pir, mürşid, dede, seyyid) de şahitlik ediyor.(59)

Hemen hemen hepsi yoksulluk içinde yaşıyor, aşiret reislerine ağalara toprak ürünleriyle bir çeşit ödeme yapıyor bazan da yoksulluk ve çaresizlikten yaşamlarını sürdürebilmek için eşkiyaya katılıyorlardı. Dedeler de işlerini çok iyi yapmasalar dahi katkı bekliyorlardı.(60) Bununla birlikte Bumke'nin de dediği

gibi "hiç bir çağda Dersim'de öteki Kürt bölgelerinde görüldüğü kadar ağır bir ödeme sistemi görülmemişti(61) Ayrıca 1930'lu yıllara kadar Dersim merkezi devletin vergilerinden ve askerlik hizmetlerinden muaf olmayı başarmıştı.

Daha önce Ali'nin Alevi inanışındaki belirgin durumunu, ortodoksluğa karşı rahatsızlıkları ve Ermenilerce ortak dini pratiklerinden bahsetmiştik. Sonuç olarak; sünnilere ve şeriat inancına göre Aleviler kâfir kabul edilirler, onlar şeriatı ve islamın 5 şartını zorunlu kabul etmezler, rituelleri uygulamazlar. Azizlerin kitaplarına önemli şahitlik eden kitaplar olmaları dışında başka misyonlar yüklemezler(62), camilerde toplanmazlar ve Arapça'yı mezhep dini olarak kabul etmezler. Onların insan ve ahlâk anlayışları aşağıdaki kısa sözle açıklanır:

"Eline, beline, diline sahip ol."

Alevilik, aferiya formuna dönüşen ve İran'ın 16.yy.dan beş resmi dini olan ortodoks şiiliğinden çok farklıdır. Caferiya'da sünnilik gibi, şeriatı İslamın normativ kurllar sistemi olarak kabul eder.

Çoğunluğun kâfire (Heretique) geleneksel kinci ve küçümseyici bakışı çağdaş Kürt ve Türk gençlerinin bugün bile çok iyi bildiği şu cümleyle açıklanır: "İki (veya üç) Aleviyi öldürenin yeri cennettir." ya da "Bir Alevinin gerçek anlamda İslamla kaynaşabilmesi için önce Yahudi sonra Hıristiyan olması gerekir." 1972 yılında bir yazar pek çok akademisyenin bu önyargılardan hâlâ kendilerini arındıramadığından ve periyodik olarak Alevilerin "hedef tahtası"(64) olmalarından yakınır ki mâalesef bu da bir gerçektir.(65)

1978 yılında, aşırı dinci ve sağ sempatizanlar Maraş caddelerinde yüzlerce Aleviyi öldürdüler.(66) Daha yakın tarihte çoğunluğu Alevi olan 37 entellektüel sanatçının 2 Temmuz 1993'te yakıldıklarını televizyondan izledik ve devlet güçlerinin hiçbir şey yapmadıklarını ya da işbirliğini gördük.(67) Devlet özellikle 80'li yıllarda pekçok köye cami yaptı. Çok az dedenin faaliyet göstermesine ve Alevilerin çok az cem ayini yapmalarına rağmen sünnileştirme yöntemleri bir sonuç vermedi. Bu arada köylüler başka yerlere göç etmediyseler, bu camileri depo olarak ya da dışarıdan gelen memurların barınmaları için kullanıyorlar.(68)

Aleviler kimliklerine bağlı kalıyorlar, bazıları mantıksal anlamda dayanışma ve açık görüşlülük bazıları da eskiden kalma (rüyalar, oruçlar vb. (69) mezhepsel pratiklere sadık kalmaktalar ve kesinlikle ve kararlılıkla sünnilerle karıştırılmak istemiyorlar(70). Kendilerine bırakılan oruç tutup tutmamaya ilişkin bağmazlıklarından da memnunlar.

Çok az Alevi köylerini terkettikten sonra şehirdeki ya da bulundukları bölgedeki çoğunluğa entegre olmayı kolaylaştırmak için kendileri camiye gitmeye veya çocuklarını Kuran derslerine gönderirler. Şu eski söz hâlâ bugün önemini korur:

"Ölmek var dönmek yok"

Bâle
Ağustos 1994

Dipnotlar

* **Hans Lukas Kieser:** Tarih profesörü. Strasburg ve Bâle Üniversiteleriyle ilişkili. Doğu Anadolu'nun yakın tarihi ile ilgili araştırmalarına devam ediyor.

1) Missionary Herald (Boston)'da "Kızılbaş" ve "Kızılbaş Kürtlerle" ilgili yazılar 1855'in başlarında çıkmaya başlar. İngiliz Konsolosu Taylor, Dersim üzerinden yaptığı gezisinde Erzurum'daki molada Harput'un Amerikan misyonerlerinin Dersimlilerle geliştirdiği yakın ilişkilerden yararlanır.

Cf. Taylor 1. G, "Journal of a Tour in Armenia, Kurdıstan and Upper Mesopotamia, with Notes of Researches in the Dersim Dagh, in 1866 ", in: The Journal of the Royal Geographical Society of London, t. 38, p. 281-361, London, 1868, p. 312-20, 345

(2)Alevi terimi bu yüzyılın başında "Kızılbaş" teriminin yerini almışa benzer. (Mélikoff, Irène, "Kızılbaş Sorunu", Turuca, VI, Paris-Strasbourg, 1975, p. 49-50) v.p. ex. Grenard, F, "Küçük Asya'da dini bir tarikat, Kızılbaşlar", Journal Asiatique, 10. seri, 3. cilt, sayfa 511-521, Paris, 1904; van Rensselaer Trowerbridge, Stephen, "Aleviler ya da Ali'ye İnananlar" Harward Dini Dergisi

2, s. 340-353, New York, 1909 ve White, George E: "Some non-coforming Turks", Dünya Müslümanları, 8. yıl, s. 242-248, Londra/New York, 1918, bu üç yazar Hıristiyanlık bileşeni üzerinde durur.

(3)Türkiye'de Alevilikle ilgili Ethem Ruhi Figlalı tarafından yazılan kitapta bu çok önemli olgunun bulunmayışı (unutuluşu), yakın zamanda gazeteci Melih Cevdet Anday tarafından eleştirilmişti. (Cumhuriyet Hafta, 8-14. 07. 1994, s. 2)

(4)Özellikle İrene Melikoff'un yazıları, Bektaşi-Alevi Bağdaştırmacılığının bileşenleri üzerine araştırmalar: Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombacı Dedicata, Napoli 1982

(5)Cf. van Rensselaer 1909, s. 341 ve 349; Öztürk, S.: Tunceli'de Alevilik, İstanbul Ünv. Edeb. Fak. Sosyoloji bölümü mezuniyet tezi, 1972, s. 38. Öztürk'ün çalışması Kürtlükle ilgili bütün olguları dışlıyor, yok sayıyor.

(6)Köprülü, Fuad, "Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens", Mittcilungen zur Osmanischen Geschichte, 1, Viyana, 1922, s. 215. Ziya Gökalp'e ve M. Kemal'e yakın olan Köprülü 1950-55 yılları arasında Dış İşleri Bakanı, (bkz. Çevirmenin giriş yazısı, Köprülü, Fuad, İslam in Anatolia after the Turkısh İnvasion (Prolegomena) çeviri, yayın, Gary Leiser'in giriş yazısıyla,Unv. of. Utah Press, Salt Lake City [1922] 1993)

Ayrıca Kürtler tarafından Aleviliğin dini-etnik olarak geri alınışı konusundaki çabalar da şaşırtıyor, (Bender, Cemşid, Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yay, İst. (1991) (1993) Bu konuda Mehmet Bayrak'ın Dersimi'nin hatıraları notlanmış yayın. s. 234. Mehmet Nuri Dersimi (1892-1973), Kürt milliyetçisi ve bu yüzyılın ilk çeyreğinde Kürt Aleviliğinin ve Dersim'in önemli bir tanığı; Kürdistan Tarihinde Dersim, Komkar Yay. Aleppo 1952 ve Hatıratım, Roja Nû Yay., Stockholm, 1986 (Notlanmış basım, Öz-Ge, Ankara, 1992)

7)Bugünkü resmi adı Tunceli (Bu isim değişikliğinin Türk milliyetçiliği kaynağı hak bkz. General Abdullah Alpdoğan'ın 1936'da yaptığı konuşma, 1992, s. 247)

(8)Zazaların önemli bir kısmı Sünniliğin Şafii kolundandırlar ve Dersim'in güneydoğusunda (Elazığ ve Diyarbakır ovasında) ve Bitlis'de otururlar. Jön Türkler ve özellikle genç Cumhuriyet zamanındaki sürgünler, bugün de devam eden zorla göç, İkinci Dünya Savaşından beri süregelen iç göç ve 1960'lardan beri devam eden dış göçler bu yüzyıl boyunca bölgenin demografik yapısını önemli ölçüde değiştirdi. 1960'lı yıllardaki durumla ilgili olarak en eksiksiz veriler Andrews, Peter'in, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden, 1989 adlı kitabında bulunur. (Veriler TAVO haritasında Nr. A VIII 14, Wiesbaden 1987); Dersimi 1986, s. 148

(9)Anadili Türkçe ve Kürtçe olan Bâle bölgesindeki Alevi derneklerinde kimlik ve etnik dayanışma konusu sıkça tartışılmakla birlikte, derin bir ayrılık yaratmıyor.

(10)Kurmanci (Türk sınırının kuzeyi) ve Sorani (Türk sınırının güneyi) Kürtçe'nin belli başlı iki büyük diyaleğidir. Kurmanci çoğunluktadır. Van Bruinessen, Martin, Agha, Scheich und Staat, Politik und Gesellschaft Kurdistan, Berlin 1989, s. 37-39

(11)Avrupa'da yayınlanan periodik yayınlarda kısmen de Zazaca da kendilerini ifade ediyorlar. (Ware, Zeitschrift der Dimıli-Kırmanc-Zaza-Sprache und Kultur, Baiersbronn/Allemagne, 1992'den beri yayınlanıyor ve Piya İsveç'te 1988'den beri yayınlanıyor.)

(12)1358-1416 Heterodox Sufi ve büyük bir başkaldırının lideri.

(13)Franz Babinger, Şeyh Cüneyt'in müritleri arasında pek çok Bedreddininin bulunduğunu söyler...

(14)Aralık 1577'de Karahisar-i Şarki (Sıvas, Tokat ve Bayburt arasında) sancak beyinin bölgede pekçok Kürdün Kızılbaş inancına geçtiğini, köylerde toplantılar düzenlediğini ve eşkıyalık yaptıklarını rapor eden bir mektubu Kapı'ya ulaştı. Sözü edilen köylerin büyük çoğunluğu serbest bölge üzerinde bulunduğu için zındıkları tutuklamak ve şeriata göre cezalandırmak için serbest sahiplerinin izini istiyordu. (Mühimme Defterleri 33. 128. 258, 8. xii. 1577; Imber Colin H'a göre "The persecution of the Ottoman Shi'itesaccording to the Muhimmi defterleri, 1565-1585" Der İslam, 56, 1979, s. 258)

70'li yıllarda 1511-1529'lu yıllardakiyle karşılaştırıldığında ufak çaplı kabul edilen bir ayaklanma vuku buldu. 1578'de Güneydoğu Anadolu'nun Türkmen Kızılbaşları arasında başladı. İmber bu konuda yaptığı çalışmasında mühimme defterlerini baz olarak alıyor. Bu ayaklanmanın başı kendisinin Şah İsmail olduğunu söyleyen bir adamdı. 1579/79 kışında "Düzmece Şah İsmail" bu ayaklanmayı Boz Ulus Federasyonunun Beglü Kürt aşiretinin bireyleri arasına yaydı. (s. 251-4)

(15)van Bruinessen, Martin, "Nationalismus und religiöser Konflikt: Der

Kurdische Widerstand im Iran", Greu·ing, Kurt, Religion und Politik im İran, s. 372-409, Frankfurt, 1981, s. 378-81 ve 1989 s. 232.

(16)Bu soy ağaçlarından bazılarını analiz eder. Öztürk'ün belirlemelerine göre (1972, s. 34-35)

Dersimî bu secereleri daha önce çizmişti (1986, s. 162) Bayrak'ın Der imi'deki açıklamaları 1992, s. 235-6

(17)Arkeolojik, linguistik (dil bilim) ve ayin usulüne değin ipuçları hak. Ermenilerin Kürtleşmesi 19. yy.'ın sonunda ve 20. yy'ın başında devam etti; Asatrian Gevorgian, G. S. 8 N.K.H., "Zaza Miscellany: Notes on Some Religious Customsand Institutions", Acta İranica, s. 499-508, Leiden, 1988 (Bu iki yazar 1885'de Dersim'de doğan ve 30 yaşına kadar orada yaşayan Erivan Geverg Halijyan adındaki Ermeni'nin arşivinden yararlanmışlar.) Yine Molyneux-Seel, L. (Albay), "A Journey in Dersim", Geographical Journal, no.1, Temmuz, s.49-68, 1914; Taylor 1868 ve der Alexanian, Jacques, Le ciel était noir sur Euphrate, Paris, 1988.

(18)Dersimi 1986, s. 164. Dersimi'ye göre Dersim'deki Kürt Aleviliğinin eski zoroastri inancından gelen bir bileşimi vardır. Bunun da nedeni uzun zamandır bölgede yaşayan Kürtlerdir. Diğer bileşeni de heterodox islamdır. Bunun kaynağı Horasan'dan göçeden ve Selçuklu sultanları tarafından bölgeye yerleştirilen aşiretlerdir. Ancak bu karanlık bir noktadır. (Öztürk'ün belirlemesi, 1972 s. 32); Buna karşılık Yezidi Kürt aşiretlerinin Dersim'den göçetmiş olması olasılığı vardır. (s. 162-3)

(19)Tekke. Bir çeşit manastır, toplantı ve öğrenim yeri, han. Dersim'de de birkaç tane var idi.

(20)Dersimi 1952, s. 101

(21)Melikoff 1975, s. 53; Faroqhi, Suraiya, Der Bektaschi-Orden in Anatolien, Vienne, 1981, s. 8-9. Bektaşiler, sufi Hacı Bektaş Veli'nin adını taşıyan (XIII ve XIV. yy) bir dervişler tarikatıdır. Biraz Sünniliğe benzer olmakla birlikte (16. yy.dan itibaren devletin dini), Bektaşi tarikatları ilk sultanlarla sıkı ilişkiler kuruyor. Hacı Bektaş Veli yeniçerilerin patronu oluyor. Yeniçeri ocağının 1 yıl sonra kaldırılmasından sonra Bektaşi tekkeleri kaldırılıyor (1827) ve 1909'a kadar yasaklanıyor. 1925'de M.Kemal, özünde Nakşibendiliğe karşı bir önlem alarak bütün dini tarikatları yeniden yasaklıyor.

(22)Van Rensselaer 1909, s. 345 ve 347; Sykes, Mark, The Caliphs Last Heritage, Londra, 1915, s. 572.

(23)Tercan ve Erzincan arasında, sözlü bir geleneğe göre 19. yy. ikinci yarısında Fırat'ın kuzeyindekiler gibi Alevi Zazaların da Dersim'e göç ettikleri söylenir.

(24)Bu bölgenin tipik mezarlıklarındandır.

(25)29. 8. 1992 kayıdı.

(26)Kehl-Bodrogi, Die Kızılbaş-Aleviten-Untersuchungen über eine esote-

rische Glaubenigemeinschaft in Anatolien, Berlin, 1988, s. 234

(27)Asatrian ve Gevorgian, 1988, diğer dini ve dilbilimsel yakınlıklardan sözediyorlar. Dersimi 1952, s. 38, Dersimlilerin Ermeni kızlarla evlendiğini belirtir (ya tersi?), yine Taylor 1868, s. 282 ve 344, Kieser Hans Lukas, "Türk Milliyetçiliği karşısında Alevi Kürtler", Dersim Aleviliği ve M. Kemal'e karşı olan ilk Kürt ayaklanmasındaki rolleri (Koçgiri 1919-1921), MERA (Ortadoğu Araştırmaları Kurumu, P.O. Box. 10765, 1001 ET Amsterdam) Occasional Papers, No. 18, Amsterdam, Temmuz 1993, s. 11-13

(28)Naşit Uluğ'un "Tunceli Medeniyete Açılıyor" isimli kitabı bugüne kadar çok az değişikliğe uğrayan bu söyleme yer veren çalışmalardan bir tanesidir. (Başbakan Tansu Çiller'in Tunceli'ye yaptığı gezi sırasında yaptığı televizyon demeci, 19.8. 1994, TRT INT)

(29)Van Bruinessen, Martin, Genocide in Kurdistan? The Suppression of the Dersim Rebellion in Turkey (1937-38) and the Chemical War against the Iraqi Kurds (1988); Andreopulos, George, Genocide-Conceptual and Historical Dimension, s. 141-70, Unv. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994.

(30)Bu olgu Taylor tarafından daha önce belirlenmişti, 1868, s. 303. Şunu da belirtmek gerekir ki Alevi köyünde ölenin ailesine herkes yardıma giderdi. (Öztürk 1972, s. 98)

(31)Mezar kaldırma töresiyle, bir önceki yıl ölenlerin mezarlarına kesin şekli verilir ve genellikle Haziran ayında bu töre uygulanırdı. (Öztürk, 1972, s. 99) Diğer yerlerde buna benzer bir seremoni doğanın yenilenmesiyle birlikte Mart ayında yapılırdı. Melikoff ve diğerleri bunu İslam öncesi bir Türk geleneği olarak yorumluyorlar. (Melikoff, 1982, s. 388)

(32)Erzurum ve Sıvas Kongreleri (1919 yazı)

(33)Abdülhamit tarafından Rus korkusuna karşı kurulmuş olmakla birlikte Anadolu Alevilerini ve Ermenileri sindirmek için de kurulmuşlardı.

(34)Bu konudaki yazımız (Kieser 1993)

(35)Hamit Bozarslan'ın deyişiyle Kürdistan'ın gerçek başkenti. Hareketin diğer partizanları...

(36)Dersimi 1986, s. 99

(37)Van Bruinessen'e göre 1994 (bölüm adı: "An almost forgotten massacre. Dersim 1937-38")

(38)Kieser'in 1993, kitabında geçen belgeler, s. 12-13. Quant à l'assimilation des militants Kurdes à l'ennemi arménien, A. Maillard, "Türkiye, Etnik Temizlik", L'hebdo, 15.9.1994, s.27

(39)Harput ve Malatya misyonerleri tarafındanda kabul edilen bir olgu (25 Jahre im Orient ein Gang durch die Arbeit des deutschen Hilfsbundes für Christliches, Liebeswerk im Orient, 1896-1921, Frankfurt, 1921, s. 22) (Christoffel, Ernst, Aus dunklen Tiefen, Berlin 1921, s. 68)

(40)Sevgen Nazmi, "Koçgirili Alişer", Tarih Dünyası sayı 9, s. 377-81, İstanbul 1950, s. 379.

(41)Pamukçu Ebubekir, Dersim Zaza ayaklanmasının tarihsel kökenleri, İst. 1992, s. 123.

(42)Karşı atak başlatan Osmanlı birlikleri Zaza-şafileri silah altına topladı. (Bumke, Peter) "The Kurdish Alevis-Boundaries and Perceptions, Andrew, Peter, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden, 1989, s. 514)

(43)Şahin, Tahir Erdoğan, Erzincan Tarihi, 2. cilt, Erzincan, 1987, s. 454

(44)Dersimi 1986, s. 112; 1952 s. 155

(45)Dersimi 1986, s. 112

(46)"Eskiden" geçmişi ifade ediyor. Dersimî şöyle diyor: "Genel bir deyişle, yüzyılımızın ilk çeyreğinde, gençler bu rituelleri uygulamıyordu. (1986, s. 171) Bunu izleyen cümlelerde Öztürk'ün kitabı temel alınmıştır. Öztürk 1972, s. 53-81.

(47)Genellikle günlük işlerde Baba Sait Bey'in Bektaşi ve Kızılbaşlar üzerine İttihat ve Terakki Partisi için hazırladığı raporda ağır suçlar için cezai önlemler de yer alır. (Bir doğan, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Hamburg Alevi Kültür Merkezi Yay., Hamburg, 1990, s. 371-377

(48)Dersimi'nin şahitliği ve sözlü ifadelere göre duaların ve dini rütuellerin çoğunlukla Kürtçe olduğu ifade ediliyor. (Dersimi 1952, s. 30)

(49)Dar anlamıyla: Özellikle kadınları ilgilendiren cinsel namus.

(50)Erkeğin ve kadının sosyal durumu İslama göre daha eşitlikçi görünüyor. Ancak yine de Buyruk'un eşitlikçi eğitimiyle bağdaşmıyor. (Kehl-Bodrogi, 1988, s. 225-227)

(51)Misyonerlerin ifadeleri (The Missionary Herald, 1863, s. 117) Dersimi 1952, s. 33-34, kitabında kom'u çatışmaları sona erdirecek mahkemenin toplantısı.

(52)Dersimi 1952, s. 96-97 ve 126

(53)Ferber Grasslin 1988, s. 145-156, İsviçre'ye göçeden göçmenlerin şahitlikleri: Merhaba, Zeitschrift über die Emigration aus der Türkei, Basel, 7. yıl 4/1990, s. 8-23

(54)Cem'e başkanlık eden mürşidin saz çalan zakirin ve cemin rahatça yapılabilmesi için kapıda nöbet bekleyen bekçinin işlerini yapan yardımcılardır.

(55)Kerbela meydanı, muharrem ayının orucundan sonra köylerde aşure çorbasının dağıtıldığı günün akşamı.

(56)Öztürk 1972, s.66

(57)Taylor 1868, s. 312

(58)Faik Bulut, Belgelerle Dersim Raporları, Yön, İst. 1991, s. 120

(59)Genellikle dedeler Ali'nin soyundan geldiklerini ifade etmelerine karşın, dede demek için Ali soyundan gelmek şartı aranmaz. (Öztürk 1972, s. 50)

(60)Bugün bile bu sistem Alevilerin hatıralarında meydana çıkar.

(61)Bumke 1989, s. 514

(62)Ne Kuran ne de diğer kitapların mutlak gerçek olduğunu kabul etmezler. Van Rensselaer'in konuştuğu bir dedeye göre bunlar 5 aziz kitaptan ibarettir. Hz. İbrahim'in kitabı, Musa'nın (Tevrat), Davut'un (Zebur) ve İsa'nın (İncil) ve Muhammed'in (Kuran)ıdır. Van Rensselaer 1909, s. 346 ve 350-351

(63)Laçiner Ömer, "Der Konflikt zwischen Sunniten und Aleviten in der Turkei: Blaschke van Bruinessen, Jochen Martin, İslam und Politik in der Turkei, s. 233-54, Berlin 1989, s. 236-237 ve Öztürk 1972, s. 23

(64)Öztürk 1972, s. 28 ve 30

(65)Cumhuriyet, 11. 10. 1994

(66)MHP ve MSP sempatizanları

(67)Cumhuriyet Hafta, 8-14.07.1994

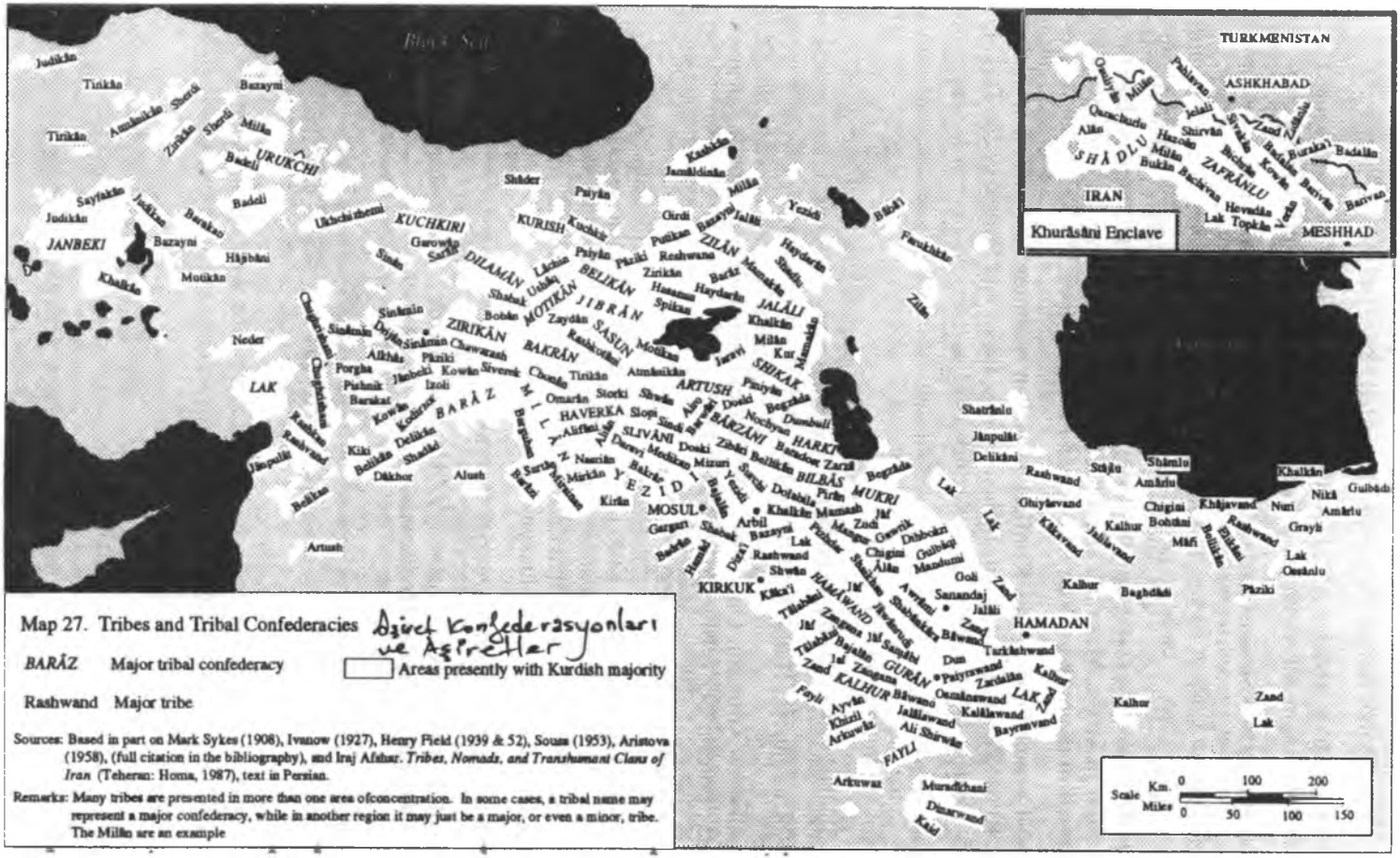
(68)Ferber Grasslin, Oda Doris, Die Herrenlosen Leben in einem Kurdischen Dorf , Edition CON, Bremen 1988, s. 139

(69)Öztürk 1972, s. 99-100

(70)Oniki imam çorbası. Kuru meyve ve döğmeden yapılan şekerli çorba 12 gün süren 12 İmam orucundan sonra, Muharrem ayının 13. gününde yapılır. (Öztürk 1972, s. 76) Aşure Şiiler için 680 yılında Muharrem ayının 2. gününde Kerbela çatışmasında ölen İmam Hüseyin'i anmak için yapılır.

(Fransızca'dan Çeviren: **Devrim Bayrak**)

*Kaynak-Hans Lukas Kieser: **"L'Alevisme Kurde"** (Kürt Aleviliği), Les Kurdes et les Etats/Peuples Mediterraneen, No: 68-69, 1994*

Aşiret Konfederasyonları ve Aşiretler. [Kaynak-Mehrdad Izadi: The Kurds.]

I-Z) KIZILBAŞ KÜRTLERİN İNANCINDA ERMENİ UNSURLARI(*) (1988)

Matti Moosa

Ghulat (Gulât), dinsel inançlarında aşırı sayılanlara verilen Arapça bir isimdir. İslam dünyasında, egemen İslami öğretiye karşı çıkan öğretilere verilen genel ad olmuştur. Mezhep temelinde buna Galiyye, Şiilik özelinde ise ***Gulât-ı Şia*** *deniyor.*

Galiyye ise sözlüklerde "Ali'nin tanrılığına inanan Şia mezhebi" olarak tanımlanıyor. Halife Ali'nin, zamanında yüzüne karşı ***"Sen Allahsın!"*** *diyenleri yaktırdığını da vurgulayan kaynaklar; "Şia mezhepleri arasında aşırı Ali sevgisiyle özel bir yeri olan Galiyye'nin iki bölüme ayrıldığını, bir bölümü Ali'nin Tanrılığına inanırken, öbür bölümünün Tanrı'nın Ali'nin vücudunda göründüğüne inandığını, belirtirler. (Bkz. O. Hançerlioğlu:* ***İnanç Sözlüğü,*** *Remzi Ktb. İst. 1975, s. 202)*

Aynı kaynakta, Galiyye anlayışının getirdiği, ancak şeriatçıların bid'at (sapkınlık) saydığı yenilikler ise şöyle özetleniyor: "Tanrı'yı her dilde konuşur bir insan biçiminde tasarlamak (Ar. Hulûl), haram şeyleri mubah saymak (Ar. İbâha), birçok ölülerin kıyametten önce dirilip dünyaya geri döneceklerine inanmak(Ar. Ric'at), ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiğine ve sonsuzca yaşadığına inanmak (Ar. Tenâsuh)" (a.g.e., s. 202)

Kuşkusuz buradaki belirlemeler, ***"The Ghulat Sects: Extremist Shiites"*** *konulu eserde işlenen birçok heterodoks öğretiyi tanımlamakta son derece sığ ve yetersiz kalır. Biz sadece, kitaba adını veren bu kavramların sözlük anlamlarını da sizlere aktarmak istedik. Yoksa kitapta, ari kültür ve inançların egemen olduğu coğrafyaya damgasını vuran birçok ilginç öğreti derinlemesine işlenmektedir.*

Çalışmamıza, bu kitaptan konumuzla ilgili ilginç bir bölümü aldık. ***"Kızılbaş Kürtlerin İnancında Ermeni Unsurları"*** *adını taşıyan bu bölümde; "Kızılbaşlığı Bektaşilikle özdeşleştirme" gibi kimi yanlış belirlemeler bulunsa da, bir bütün olarak son derece ilginç görüş ve tesbitler yeralıyor. Gerek Ermenilerin bağlı bulundukları inanç ve kültür kaynakları, gerek bunların komşu Kürt halkının inancına etkileri, gerekse Hıristiyanlık içinde mütalâ edilen Pauluscu (Tondrakit) öğretinin bu dinle, yine İslam içinde görülen Ali-İlahi Kızılbaşlığının Müslümanlıkla olan uzlaşmaz çelişkileri ve mücadeleleri konusunda son derece ilginç belirlemeler bulunuyor bu bölümde. Bu ve benzeri nitelikleriyle; eser, alanının en önemli çalışmalarından biridir.*

M.Bayrak

Tüm bu araştırma boyunca **Kızılbaşlar'**ı aşırı Şii inancına sahip, İran'daki Safevi Sufi tarikatına bağlı Türkmen ya da Kürt aşiretleri olarak tanımladık. Kızılbaşlar Bektaşiler ile aynı dini inanç ve uygulamaları paylaşırlar. Hatta Anado-

lu'nun birçok yerinde Kızılbaş ve Bektaşiler aynı sayılır(1). Kızılbaşlar Türkiye'nin değişik yerlerinde yaşayan birçok alt gruba bölünmüştür. Bu alt gruplar Tahtacılar ve Çepniler gibi değişik adlar ile tanınırlar, ancak hepsi de İran Safevileri ile olan ilişkilerine dikkat çeken ve tüm bu grupları kapsayan **Kızılbaş** adı ile anılırlar(2). Türkiye'nin bazı bölgelerinde ise kendilerini Alevi (Ali'ye tapan) olarak nitelerler ve genelde Bektaşi derviş tarikatı ile bağlantılıdırlar(3). Kızılbaş Kürtler Fırat'ın kolları olan Fırat Suyu ve Murat Suyu'nun arasında, Yukarı Fırat vadisinde aşağı-yukarı yedi bin mil karelik bir alanı kaplayan Dersim'de (Tunceli) yaşamaktadırlar(4). Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu bölgede değişik etnik gruplar yaşamaktaydı. Bu etnik grupların çoğunluğunu Kürtler ve Ermeniler oluşturmaktaydı, ancak 1915 yılındaki Jön Türkler hükümetinin gerçekleştirdiği Ermeni katliamı ve sürgünlerin sonucu olarak Ermeni nüfusu, Türkiye'nin doğu illeri arasında en çok Dersim'de azalmıştır. **Kızılbaş Kürtler** ise daha da doğuya doğru Batı İran'da Kirmanşah, Kerind, Sahna ve Kengavar civarlarına yayılmışlar ve burada **Ali'yi ilahlaştıranlar** anlamına gelen **Ahl-i Hak (Ali-İlahi)** adıyla anılmışlardır(5). Kürtler ve Ermeniler ile tanışmış olanlar her iki halkın ırk ve din açısından belli benzerlikler taşıdıklarını fark etmektedirler. Ermeniler gibi Kürtler de Hint Avrupa kökenlidir ve Ermeniler ile akrabadır. Hatta Mama Kanlı Kürtler'in Ermeni Mamigoni(6) soyundan geldikleri söylenir. Ankara'nın güney-batısında bulunan Haymana'da ve Sıvas civarında yaşayan Kürtler, Sünni ve Şii olmak üzere ikiye ayrılırlar. Şii olanlar Kızılbaş diye anılır. Sıvas ilinde yaşayan Kürt aşiretlerden birisinin de Ermeni kökenli olabileceği düşünülmektedir. **Kızılbaş Kürtler** bazı Hıristiyan geleneklerini uygulamaktadır ve kendilerini bazen Hıristiyan olarak nitelemektedir(7). Dersim'deki **Kızılbaş Kürtler**in Ermenistan'dan geldiklerine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. Bu Kızılbaşlar da iki gruba ayrılır. Birinci grup **Seyyid** (Şêx, y.n.) **Hasan Ali**'ciler diye anılır. Bu grubun İran'daki Horasan'dan geldiği, Malatya (Militene) yakınlarında yaşadıkları ve daha sonra Dersim'e göç ettikleri söylenir. Gerçek Dersimliler olan ikinci grup ise Munzur Dağı ve Kuzihan'ın dağlık bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu ikinci grubun Hıristiyanlık dönemi öncesindeki Dersim'de yaşamış olan **Pagan** (Hıristiyanlık öncesi, dinsiz) Ermenilerin soyundan geldikleri söylenir. Bu gerçek Dersimliler bir Kürt lehçesi olan Zazaca konuşurlar. Zazaca'da ise bu bölgedeki diğer Kürtlerin kullanmadığı Ermenice sözcükler bulunmaktadır(8). Kürt ve Zazaların arasında yaşayan Dersim'deki Balaki aşiretinden kişilerin Kürtçe, Ermenice ve Arapça karışımı bir dil konuştuklarını ileri süren E.B. Soame da bunu kanıtlamaktadır(9). Ermeni tarihçi Moses Khorenantsi (Khoren) tarafından da desteklenen bu görüşte bazı gerçekler bulunmaktadır. Khorenantsi'nin yazılarına göre, Dersim Ermenistan'ın bir parçasını oluşturmakta idi. Khorenantsi'nin anlattığına göre bir gün Xisuthra ve oğulları Ermenistan'a doğru gemi ile yol alırlar ve orada kalırlar. Oğullarından birisi olan **Sim** ülkeyi araştırmak üzere kuzey batıya doğru gider. Sim içinden Asur'a doğru (bugünkü Irak) bir ırmağın geçtiği bir düzlüğe gelir. Sim bu ırmağın kıyısında iki ay kalır ve dağlara adını verir(10). Sözkonusu ırmak Dersim'den Irak'a akan Fırat ırmağıdır. Dersim'in, adını Xisusthra'nın oğlu Sim'in adından aldığını düşünebiliriz. Ermenice'de Der "efendisi ve sahibi" anlamını taşımaktadır, dolayısıyla Dersim bu bölgenin, efendisi Sim'e ait olduğunu ifade etmektedir.

Sözkonusu Kızılbaşların bazıları belki de Şiiliğe dönen Ermenilerdir. Taylor'ın görüşüne göre Dersimliler, Şii İslam'a geçen Hıristiyan Ermenilerdir. Bunlar Hasan-Ali'leri Hıristiyan gelenekleri ile etkilemiş, Dersimliler de bu gelenekleri din değiştirdikten sonra da sürdürmüşlerdir. Taylor, Dersimlilerin bazı özelliklerinin Ermenilerin, özellikle de Van gölü ve Kürdistan'ın bazı bölgelerindeki manastırlarda yaşayan Ermenilerin özellikleri ile benzerlikler gösterdiklerini gözlemişlerdir(11). Ellsworth Huntington da, yine Harput dağlarında yaşayanların anayurtlarını işgal eden Perslerin kıyımından korktukları için ismen Müslümanlığa geçen ve onlar ile evlilik bağları kuran Hıristiyan Ermeniler olduklarında ısrar etmektedir(12). Din değiştiren bu Ermeniler arasında Kızılbaşlar da bulunmaktadır. Onüçüncü yüzyıla ait bir gezginci olan Yakut-al Hamawi'ye (1229) göre Yukarı Fırat vadisinde bulunan Erzincan'da yaşayanlar Ermeni idi, ancak aralarında Müslümanlar da vardı(13). Bir yüzyıl (1330) sonra bu kenti ziyaret eden İbn Battuta adında başka bir gezgin ise kent sakinlerinin çoğunun Ermeni Müslümanlar olduğunu, ancak aralarındaki Türklerin Türkçe konuştuklarını ileri sürmüştür(14). Toroslarda yaşayan Sünni Afşarların da Ermeni kökenli olduklarına ilişkin kanıtlar vardır, ancak burada olduğu gibi Ermenilerin Sünni İslama geçmelerine başka hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Birçok Ermeni, aşırı Şii İslama dönüp Kızılbaşlara katılmış, ancak bu arada birçok Hıristiyan geleneğini de bırakmamıştır. Rumların değil de sadece Anadolu'daki Ermenilerin aşırı Şiiliğe yönelmeleri dikkate değer bir konudur(16). Bazı Ermenilere göre, Dersim dağlarında yaşayan Kızılbaşlar, Asurlulardan kaçan Ermenilerdir ve bugünkü Kürtlerin atalarıdır. İşte bu kanı, bazı Ermeni din adamları ve rahiplerini ondokuzuncu yüzyılda Ermeni soyundan gelen Kürtleri tekrar Hıristiyanlığa döndürme çabasına itmiştir(17). Ancak bu kanının dışında Anadolu'nun ezelden beri Ermenilerin yaşadığı bir yer olduğu da bir gerçektir. Dinsel gelenekler ve çağdaş yazarların gözlemleri Kızılbaş ve Ermeniler arasındaki bağı açığa çıkarmaktadır. Daha önce adı geçen yazarların tümü Anadolu'daki Kızılbaşların aslında Hıristiyan olduğu ve belli nedenlerden ötürü, (belki soykırım korkusu) İslamı kucakladıkları, ancak gizliden gizliye birçok Hıristiyan geleneğini sürdürdükleri konusunda hemfikirdirler(18). Kızılbaşların kendileri ve başka aşırı Şii grupların da iddia ettiği gibi, White'ın ifadesi ile söyleyecek olursak **"onlar ve Hıristiyanlar arasındaki fark bir soğan kabuğunun inceliğinden daha fazla değildir** (19)."

Bazı kanıtlara göre iki ya da üç yüzyıl önce Rize ve Batum (eski Ermeni ili Daik) arasında, Trabzon'un doğusunda yaşayan **Hemşen (Hemşin)** Ermenileri Müslümanlar tarafından çok acımasızca katledilmişlerdir ki, hayatta kalabilenler Müslümanlığa geçmişlerdir. Büyük ölçüde Türkleştirildikleri halde, Türkçe şivelerinde Ermeni kökenlerinin izlerini fark etmemek mümkün değildir(20). Bunun dışında bazı verilere göre 1751 yılında Türkiye'de özellikle **Ordu** ilinde, yaşayan binlerce Ermeni ailenin Çelebi adında bir fanatiğin işbirlikçi Pers Müslümanlar ile birlikte ettikleri zulmün korkusundan zorla Müslüman olmuştur. Ve halen bu ilde yaşayan insanlar Ermeni kökenlerini belli eden isimler taşımaktadırlar. **Luristan**'da yaşayan Ermeni köylüler de zulümden kaçmak için İslama geçmişlerdir ve Ordu ilindeki köylüler gibi onlarda da Hıristiyanlık izleri görülmektedir. Örneğin Gis'deki Türk kadınları Aziz Elisaeus'un (belki Elijah) adını saygı ile anarlar. Aziz Elisaus'un kutsallığı ise bu kentte gerek Müslüman Türklerce gerekse Erme-

nilerce saygı görmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Gis'de yaşayan Müslüman bir anne çocuğunu yatırırken çocuğun üzerinde haç çıkarır ve İsa'nın adını zikreder(21).

Ahl-i Hak'ın (Ali İlahiler) inancında Ermeni Hıristiyan unsurların varlığına ilişkin diğer ilginç bir teoriyi de 1953 yılında Ahlê Hak'ın bir dini dökümanın İngilizce çevirisini ve analizini yayımlayan W. İvanow tarafından ileri sürülmüştür. İvanow'un teorisini kısmen Kakaiyya ve Ahl-i Hak'ın dinsel geleneğinde önemli bir figür olan **Sultan Sahak** ile bağlantılı olarak tartışmıştık. Burada İvanow Sahak'ın bir Ermeni ismi olduğunu ve sadece Isâc için kullanıldığını göstermiştir. Eğer Ehl-i Hak (aynı şekilde Kakaiyyalar) bu ismi Arapça olan doğru şekli ile yazmak istediyse, "Sahak" değil "İshak" olarak yazmaları gerekirdi. O halde, Sahak tabirinin kaçınılmaz bir şekilde Ermeni etkisini açıkladığı sonucuna varmak gerekir(22). İvanow'un Ehl-i Hak üzerinde durmasına karşın Ermeni etkisi teorisi çok belirgin inanç benzerlikleri nedeni ile Dersim'deki **Kızılbaş Kürtler** ve **Şabaklar** gibi yakındaki Irak'da bulunan komşu mezhepler için de aynı şekilde uygulanabilir. İvanow'a göre Ermeni Hıristiyanlığı Ehl-i Hak'ın ve diğer Şii mezheplerin inancı üzerinde büyük ölçüde etki yaratmıştır. Bu mezheplerin öğreti ve dini uygulamaları dikkatlice incelendiğinde, kökenlerinin Ortodoks Ermeni Hıristiyanlığından değil de heterodoks Ermeni Hıristiyan geleneğinden (Paulician/Pavlikanlar)dan geldiği anlaşılmaktadır. Ancak bu Ermeni Pavlikanlar kimdir ve Müslümanlar ile, özellikle de heterodoks Şii mezhepler ile bağlantıları nedir?

Pavlaki düşünce tarzının kökeni üçüncü yüzyıla değin inmektedir. Bu düşünceni ermeni taraftarları o tarihlerde Ermenistan'da güçlü bir zemin bulmuş ve Pavlikanlar diye tanınmaya başlamışlardır. Paulician teriminin kökeni ise hâlâ tam olarak aydınlığa kavuşmamıştır. Bazı yazarlar bu terimi Aziz Paul'a(23) dayandırmaktadır, yine başka yazarlar ise bu terimin Samosatalı Callimice adlı Manici (Manihaist) bir kadının Ermeni oğluna dayandığını ileri sürmekteler. Anlatılanlara göre bu kadın oğlu Paul'u diğer oğlu John ile birlikte Mani inancını yaymaları için Ermenistan'a göndermiştir. Manicilik ise adını, üçüncü yüzyılda İran'da yaşayan ve Gnostism, Zerdüşt, Budist, Hıristiyan düşüncesinin ve başka inançların bileşimi olan bir öğretiyi yayan **Mani** adında bir kişiden almaktadır. Yine başkalarına göre Paulician terimi Bizans İmparatoru II. Jüstinian Rhinotmetus'un hükümdarlığı zamanında (669-711)(24) Ermenistan'da yaşamış olan başka bir Paul'dan geldiğini söylemektedirler. Ermeni yazar Karapet Ter Mekertciyan'a göre ise bu terim Ermenice söylendiğinde (küçültülmüş şekliyle, örneğin Ali=Alicik) "küçük Paul'un müritleri" anlamına gelmektedir, ancak Merkerticiyan bu küçük Paul'un kim olduğuna ilişkin bilgi vermemektedir(25).

Üçüncü yüzyılın ikinci yarısından sonra Pavlikanlar Mani inancının yorumlayıcıları olarak kabul edilip, Nicea Konsili tarafından (325) mahkum edildiler. O zamanlar Pavlikanlar, kendilerinin "gerçek Hıristiyan" diğer Hıristiyanları ise "Romacılar" sayıyorlardı. Bunun yanında Manicilikle ya da Callinice'in oğulları Paul ve John ile de herhangi bir bağlantıyı da inkâr ediyorlardı(26). Gerçekten de bu inanca sahip Ermeniler Pavlikanlar ile Maniciliği pek bağdaştırmaz, Mani öğretisi ile bir ilgi kurmazlar. Ermeni yazar Gregory Magistros (1058'de ölmüştür) ise ilk defa, Pavlikanların adlarını ve öğretilerini Antakyalı bir soylu olan ve 269

yılında Tanrı'ya karşı gelme suçundan idam edilen Samosatalı Paul'dan aldıklarını ileri sürmüştür. "İşte görüyorsunuz, zehirlerini Samosatalı Paul'dan alan Pavlikanları"(27) demektedir Magistros. Samosatalı Paul'un dine karşı gelişi Adoptionistlerin tarzında bir karşı geliş idi. Onlar gibi Paul de İsa Mesih'in kutsal kişiliğini vaftiz olduktan sonra aldığını ve Bakire Meryem'in, Tanrı değil insanoğlu İsa'yı doğurduğunu vurgulamaktadırlar. Diğer bir deyiş ile, İsa, tüm yaratılışın vücut bulduğu varlık değil, ancak tüm yaratılışın "Baş"ı olan bir varlıktır. İsa vaftiz olurken Tanrı'nın varlığı üzerinde olmuştur ve Tanrı onu oğul olarak benimseyip, kabul etmiştir.

Pauluscular (Pavlikanlar), Nicea Konsili (325) tarafından mahkum edildikten sonra, İmparatorlukta gitgide azalmışlardır, ancak yedinci yüzyılda Ermenistan'da tekrar bir canlanma dönemi yaşamışlardır. Ermeni Patriği III. Nersis ("yapıcı" namı ile) (641-661) zamanında Pauluscular (Pavlikanlar) merkezlerini Bitlis'in doğusundaki Jrga kentinde oluşturmuştur(28). Daha sonra Suriye'ye doğru yayıldılar. Liderleri Theodore Ruşduni ise 654 yılında Şam'da öldü(29). Sonraki yüzyılda ise (717) Pauluscular merkezlerini Meyafarqin'e (bugünkü Diyarbakır) aldılar ve Emevi Vali al-Valid'ın dikkatini çektiler(30). 719 yılında Ermeni Patriği olan Filozof John'a göre Pauluscular, Ortodoks Ermeni Kilesine baskılar nedeniyle karşı gelmiş olan ve 650 yılından beri Ermenistan'daki Bizans hegemonyasını tehdit eden Araplara sığınan kişilerdir(31) Bu durum, Emevilerin Pauluscular gösterdiği ilgiyi ve bu iki halk arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Ancak bu ilişkiden Ermeni Pauluscuların Hıristiyan Kilisesine ihanet edip Araplar ile birlik olduklarını çıkarmamalıyız. Pauluscuları Arapların himayesine sığınmaya zorlayan nedenler arasında gerek Kilisenin gerekse devletin onlara karşı acımasız davranışları vardı. Bizanslıların Pauluscular yaptıkları zulüm, belki de Müslüman Arapların Ermenistan'a ilerlemelerini engelleyebilecek bir siperi yok etmiştir(32).

Bizans Kilesesi gibi Bizans İmparatorları da Pauluscuları yok etmeye kararlıydılar. Yedinci ve sekizinci yüzyıl boyunca Pauluscular sürekli takip edilip öldürülmüştür. Konstantin Pogonatus'un hükümdarlığı (668-85) zamanında Pauluscu liderlerden birisi ölüme mahkum edilmiş, Justinian Rhimotmetus zamanında ise yine başka bir lider canlı canlı yakılmıştır(33). Suriyeli diye anılan Leo III. İsaurian adında başka bir imparator (717-41 arası hüküm sürmüştür) da yine Pauluscuların soyunu kurutmayı denemiş, ancak pek başarılı olamamıştır. Ancak Nicephorus Logotheta (802-811) döneminde tavşan gibi avlanan Pauluscular biraz nefes alabilmiştir(34)

Ne var ki Pauluscuların maruz kaldıkları katliamlar, İmparator I. Mikhael (811-13) ve "Ermeni" namı ile V. Leo dönemlerinde tekrar başlamıştır. Pauluscuların Doğu Anadolu'daki konumunu incelemek üzere Neo-Caesarea (bugünkü Niksar, Tokat'ın kuzeyi, Türkiye) piskoposunu ve valisini görevlendirir. Ancak Pauluscular imparatorun gönderdiği adamları öldürür ve Melitene'ye (Malatya, Y.N.) kaçarlar. Burada onlara iyi davranan ve küçük bir şehir olan Argaeum'a (Arguvan, y.n.) yerleştiren Müslüman valisinin himayesi altına girerler. Meliten'den ise Pauluscular Bizans topraklarını yoklamaya başlar(35) ve Bizanslıların düşmanca tavırları azalmış göründüğünde Bizans topraklarında bulunan yurtlarına dönerler ve İmparatoriçe Theodora döneminde (841-55) o tarihe kadar yaşa-

madıkları acımasız katliamlara maruz kalırlar. Theodora Pauluscuların Bizans kilisesine katılmalarını, aksi takdirde her ne yol ile olursa olsun soylarının kurutulmasını emretti. Bunun üzerine imparatorluk elçileri Ermenistan'a gönderildi ve görevlerini öylesine fanatizm ile yerine getirdiler ki takriben on bin Pauluscu öldürüldü, mülklerine ise elkondu. Bu gereksiz katliamdan kaçabilenler ise onları koruyan Müslümanlara sığındılar. Bu sefer Pauluscular kendileri için Tefrike kentini kurdular, Müslümanlar ile de birlik olup dokuzuncu yüzyıl boyunca Bizanslılara karşı savaştılar. Bizanslılara karşı savaşım, babası Paulusculara karşı yapılan katliamlardan birinde öldürülen Karbeas adında Ermeni bir subayın yürüttüğü bir saldırı ile en uç noktaya ulaşmıştır. Pauluscullardan oluşan bir orduya önderlik eden Karbeas Bizanslıların eline geçen Tefrike de dahil, birçok kenti alır. Kendisine Müslümanlığa geçen Chrysochir adındaki kayınpederi destek olur. Ele geçirdikleri kentlerden birisi de Efes'dir. Pauluscular, buradaki Aziz John kilisesini bir ahıra çevirdiler. İmparator Makedonyalı I. Basil (867-86) Pauluscular ile barış yapmak istedi ve bu nedenle 870'de Peter Siculus'u (Sicilyalı) barışın sağlanması ve savaş tutsaklarının değişimi ile ilgili görüşmeler yapması için görevlendirdi. Peter'in barış elçiliği ise katliam ve savaştaki acılara dikkat çeken Chrysochir'in aşırı talebleri nedeni ile başarısızlık ile sonuçlanır(36). Bunun üzerine Basil Paulusculara savaş açar ve Chrysochir savaşta öldürülür. Sonunda Karbeas ile uzlaşma sağlanır ve Tephrike tekrar ellerine geçer (873); Pauluscuların gücü sanki artık tamamen kırılmıştı.

Ermeni kaynaklarına göre Pauluscular Manzıkert bölgesinde Tonrak kentinde oluşturdukları merkezlerinden dolayı Tondraketsi (Tondrakites) olarak da anılmakta idi. Gerek Nareg'li Gregory (geç onuncu yüzyıl) gerekse Gregory Magistros (Öl. 1058) Tondrakitlerin liderinin Smbat Spartapet adında biri olduğunu ileri sürmektedir, ancak her kisi de bu kişi konusunda Ortodoks Ermeni kilisesini reddettiği dışında bilgi vermemekteler(37). Magistros onun sadece Smbat adında, biri olduğunu ve Ermenistan'ın koruyucusu olan Aziz John'un ve Smbat Bagratuni'nin zamanında ortaya çıktığını ileri sürmekteler. Simbat Spartapet Tsalkotn bölgesinde bulunan Zarehaven köyünde doğmuş ve Tonrak'da yaşamıştır(38). Conybeare'e göre ise Smbat Murat çayının Yukarı Fırat vadisindeki Bagratun'da küçük bir Ermeni hanedanı kuran Smbat Bagratum (Bagratuni) ile aynı kişidir. Bu hanedan Fırat vadisinin güney-doğusundan günümüz Türkiye'sinde bulunan Harput'un doğusuna doğru yayılmıştı(39). Düşmanı olan Ortodoks Ermenilere göre Smbat aykırı ve Hıristiyan karşıtı birisi idi, ancak Smbat kendisini "ışık, yaşam ve hakikat" olarak nitelemekteydi(40). Smbat kendi patriğini seçen ve görevden alan ortodoks Ermeni Kilisesinin içişlerine karışmaktaydı. 849 yılında ise Abbasi halifesi al-Mutavekkil (Öl. 861) Ermeni sınırları içinde yaşam süren Yusuf İbn Muhammed al-Marwazi'yi Van'ın güney-doğusunda Vaspurakan iline hükmeden Ermeni Prens Aşot ve Taron'a hükmeden Prens Bagart'a saldırması için emir verir(41). Al-Marwazi Khilat'a (Ahlat) ulaştığında Aşot ile çarpışır ve onu bozguna uğratır, Smbat'ı ise kendisi ile görüşmeye davet eder. Ancak bu bir tuzaktır; Smbat al-Marwazi'nin huzuruna çıktığında kalleşçe yakalanır ve Irak'daki Samarra'ya gönderilir(42). (al-Balazuri'ye (öl. 892) göre al-Marwazi'nin tutuklayıp Samarra'ya gönderdiği bu kral İbn Aşot'tur (Bagrat'lı Aşot)(43) Müslüman kumandanın kalleşliğine tanık olan Smbat'ın müritleri Tondrakitler tu-

tuklu liderlerinin öcünü almak için güçlerini harekete geçirirler. 852 yılında Muş'a saldırı düzenlerler ve Smbat'ın Muş'ta yaptırmış olduğu büyük kilisenin çatısına gizlenen al-Marwazi'yi öldürürler. Bazı Ermeni tarihçiler Smbat'ın yakalandıktan sonra Müslüman olduğunu ve başta Artsruni prensleri olmak üzere başka Ermenilerin de onu izlediğini ileri sürerler. Ancak Ermeni tarihçi Vardan'a (d. 1270) göre Smbat Sparaped Abbasi emiri (prensi) Buğha (Türk kumandanı Buğha) tarafından yakalanıp 855'de Bağdat'a götürülmüştür. Buğha Smbat'a eğer Hıristiyan inancını inkar ederse Ermenistan Krallığını tekrar kurdurma vaadinde bulunur. Ancak Smbad her seferinde İsa'yı terk edemeyeceğini ve vaftiz olarak edindiği Hıristiyan inancını bırakamayacağını tekrarlar. Bu nedenle de Smbat işkence görür ve sonunda öldürülür. Müritleri Halife al-Mutawakkil'den Smbat'ın cesedini isterler, Halife de kabul eder. Smbat'ın müritleri Smbat'ın bedenini eski Babil yakınlarına götürür ve peygamber Danyal'ın atıldığı aslan ininin yanına yapılan bir türbeye koyarlar(44).

Smbat'ın 855'deki ölümü hiçbir şekilde Tondrakitlerin sonu olmamıştır. Onbirinci yüzyılın ortalarında herzamankinden daha güçlüydüler, çünkü Magistros liderlerinin adını kendi zamanına değin kayıt etmiştir(45). Tondrakitler Erzurum ve Muş'un güneyindeki topraklara yerleşip, Dicle ve Fırat'ın yukarı vadisinde baskındılar(46). Burada dikkate değer olan, bu bölgenin Kürt Şiilerin yaşadığı Dersim (Tunceli) bölgesini de kapsamasıdır.

Tanrı tanımaz sayılan Pauluscular (onbirinci yüzyıldan sonra **Tondrakitler** olarak anılmaktalar. Hem kilise hem de devlet tarafından zulüm görmüş ve onları koruyan Müslümanlar ile dost olmuşlardır. Gregory Magistros, Tondrakitlere yaptığı zulüm ile övünür. Bizans İmparatoru Constantin IX. Monomakus (1042-54) tarafından Vaspurakan ve Taron Dükalığı teklif edilen Magistros, durum tesbiti yapmak üzere özellikle de Tondrakitlerin durumunu, öğrenmek için Ermenistan'ın güneydoğu bölgesine gönderilir. Magistros Tondrakitlere hakaretler yağdırır ve Mezopotamya'ya vardığında onların ektiği ekinleri söktürür. Ayrıca Magistros kendisinin birçok Tondrakit'i inançlarını inkâr edip, Ortodoks düşünceye dönmelerine zorladığını rapor eder ve onlara bedensel bir zarar vermediğini ileri sürer(47). Bununla birlikte Tondrakitler Ortodoks Ermeni kilisesinin patriklerinin elinde en acımasız kıyımlara maruz kalırlar. Bu patriklerin en çok tercih ettikleri işkence türü de insanların alınlarına kızgın demir ile tilki resmini basmak idi(48). Pauluscular Ermenistan ve Mezopotamya'da işkence görürken inançlarının Avrupa'da yayılması ve Bulgaristan'daki Bogomiller, Patriniler, Catharlar, Albigensler ve 1160 yılında bu inancın Oxford'a kadar(49) yayılmasını sağlayan Waldensialılar gibi gruplar tarafından canlı tutulması şaşırtıcıdır.

Kıyımlara rağmen Tondrakitlerin izleri günümüze değin yaşayabilmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda yaşamış olan Ermeni Ortodoks yazar Paul W. **Mehereanı**,küçük bir grup Tondrakit'in hâlâ Erzurum ve Muş'un arasında yaşadığını ileri sürmüştür(50). **Meherean** yazılarında Bordshimasur Manastırından gelen ve kendisini piskopos diye tanıtan Hovannes diye birisinden sözeder. Hovannes 1774 ile 1781 yılları arasında inancını Konstantinopel'de (İstanbul) yayan bir Pauluscuydu (Tondrakit). Hovannes Venedik'e de gitmiş, ancak öğretilerini yaymak için tekrar Erzurum ve Muş'a dönmüştür. Ortodoks Ermeni Kilisesinin kıyımından ise ancak

Müslümanlığa geçerek kurtulmuştur. Yine aynı kişi 1782 yılında Pauluscu-nondrakit inancının el kitabı olan **The Key of Truth** (Hakikatın Anahtarı) adlı eserin kopyasını çıkarmıştır. Conybeare bu kitaba yazdığı muhteşem girişinde toplam yirmibeş aileyi bulan Tondrakitlerin son üyelerinin öyküsünü anlatmaktadır. Bu aileler Khnus (Hınıs ?) bölgesinde bulunan Jewiurm (Bugün Çevirme köyü, y.n.) köyünden kaçıp Şirak kenti Arkhweli köyüne yerleşen ailelerdi. Conybeare ayrıca Ortodoks Ermeni Kilisesinin bu aileleri inançları konusunda sorguladığını yazmaktadır. Bu sorgulamada aileler Pauluscu olduklarını ve **"Hakikatın Anahtarı"** adlı eserin başvuru kitapları olduğunu itiraf etmişlerdir. İçlerinden bazıları ise Pauluscu inançlarını inkâr edip tekrar Ortodoks inançlarına dönmüşlerdir(51).

Sonuç olarak gerek kilise gerekse devlet tarafından kıyımlara maruz bırakılan Pauluscuların herzaman Müslüman bölgelere sığındıklarını ve Müslümanlar ile birlik olduklarını söyleyebiliriz. Bu Pauluscu-Müslüman dayanışması Arapların Bizans bölgelerine girmelerini kolaylaştırmıştır. Dokuzuncu yüzyıldan beri Pauluscular ve Müslümanlar sıkı dost olurken Ermenistan Bizanslılara karşı ayaklanmaların merkezi haline getirmiştir(52).

Konumuz ile ilintili olarak Pauluscuların (Tondrakitlerin) Kürtler ile, hatta Bizans ordularının 1971 yılında Malazgirt'te Selçuklular tarafından bozguna uğratıldıktan sonra yığınlarla Bizans topraklarına akın eden Türkmenler ile birlikte yaşamaları da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Pauluscular büyük olasılıkla kilise ve devlet tarafından yürütülen kıyımlardan kaçmak için Müslümanlığı kucaklamışlardır. İslamı seçenlerden birisi de Pauluscu lider Chrysockir olmuştur.

Paulusçu Öğretide Mani Dininin Etkisi

Pauluscu ve Müslümanlar arasındaki sosyal ilişkiler, belki de Türkmen ve Kürt Şii Kızılbaşların Pauluscular dan bazı Hıristiyan inanç ve geleneklerini aldıkları gerçeğini açıklayabilir. Yoksa, **Tondrakitlerin merkezi olan Tonrak yakınlarında Bayezid bölgesinde yaşayan bir Kürt aşiretinin ondokuzuncu yüzyıla kadar niçin Maniciler diye adlandırıldığını nasıl açıklardık?**(53). Aykırı Tondrakitlerin komşusu olan bu Kürtlere neden Mani'nin (216-276) müritleri anlamında Manici denildiği bilinmemektedir. **Mani öğretisi Gnostizm, Zerdüşlük, Budizm ve Hıristiyanlığın sentezi olan bir öğreti idi.** Mani kendisini, nurunu İsa'dan alan Şefâtçi olarak tanımlıyordu. Ermeni Pauluscuların Manicilikle suçlandıklarını ve bu nedenle gerek kiliseyi gerekse devleti karşılarına aldıklarını düşünürsek, sorun daha da büyük önem kazanmaktadır.

Müslümanların tarihi boyunca hiçbir müslüman mezhep ya da grup, Manicilikle suçlanmamış ya da Manici olarak nitelendirilmemiştir. Manici diye nitelendirilen bu Kürtler Pauluscuların ya da Tondrakitlerin, merkezi olan Tonrak'ın yakınlarında yaşadıklarından kendilerinin daha önce Pauluscu oldukları ve kilise ve devlet kıyımından kaçmak için İslam geçtikleri olasılığı gitgide büyümektedir. Belki bu Tondrakitler çok sayıda Türkmenin de inancı olan İslamın Şii şeklini, geleneksel inanç ve uygulamalarını korumak ve Hıristiyan dinine düşman olan daha katı Sünni İslamdan kaçınmak için seçmişlerdi.

Paulusçu (Tondrakit)-Kızılbaş (Galiye) Benzerliği

Aykırıcılar olarak Tondrakitler, geleneksel Hıristiyan kilisesinin birçok inanış ve geleneklerini İncil'e aykırı bulmaktalar. Örneğin İsa'nın bakire Meryem'den Mesih olarak değil de ölümlü bir insan olarak doğduğunu ve ancak vaftizinden sonra Mesih ve Tanrı'nın oğlu sıfatını kazandığını ileri sürmekteler. Tondrakitler haça tapınımlmasına ve hatta haç çıkarılmasına da karşı gelip Ermişlerin şefâtını ve Ökarist'in(*) etkinliğini inkâr etmektedirler. Buna karşılık **Pauluscu Tondrakit gelenek ve görenekler ile aşırı Şiilerin gelenekleri arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır.**

Ghulat gibi, Tondrakitlerin de kilisesi yoktu. Onlara göre gerçek kilise odun ve taştan yapılı bir yapıdan çok, inançlı kişinin gönlünde olan görünmez bir yapı idi. Tondrakitler Okarist'in kutlanması gibi ayinleri kendi evlerinde, bodrum katlarında, ahırlarda ya da bulabildikleri başka yerlerde yerine getiriyorlardı. Ermeni patriği Sahak kilise kanunlarında (C. 425), Ermeni büyüklerinin salt bilgisizlikten Agape ve Ökarist gibi ayinleri evlerinde yaptıklarını belirtmektedir. Patrik bu tür ayinlerin kilisede yapılması gerektiğinde ısrar etmektedir(54).

İsa'nın kendisini insanların iyiliği için feda ettiği hikayesini reddettikleri ve haç'a saygı göstermeyi de kabul etmediklerinden, Tondrakitler kutsal şarap ve ekmek ayinini (Sarrament ayinini) "insanların günahlarına karşın İsa'nın kendisini feda edişinden çok inançlı kişilerin birlik beraberliklerini simgeleyen bir yemek olarak algılamaktadırlar."(55) Bu birlik beraberlik ahşap bir masaya konulan tek parça ekmeğin birlikte yenilmesi ile simgelenmekteydi. Bu gelenek ise tüm Şii grupların yerine getirdikleri ve G.E. White'ın **Kızılbaşların lokma töreni** için söylediği gibi **"Kutsal yemek ayininin yozlaştırılmış bir şeklidir."**(56) Tondrakitler belki de farklı Ökarist anlayışları ve taştan yapılmış sunaklara duydukları nefretten ötürü basit bir odada ahşap bir masanın üzerinden yemek yemektedirler(57). Ökarist törenden önce herzaman Agape töreni yapılırdı. Agape ise, belki de erken Ermeni Kilisesi dönemlerinde Yahudilerin Paşal yemeğinin (bu yemekte tercihen güvercin ya da koyun eti olmak üzere et tüketilirdi) bir devamı sayılırdı(58). Frederik Macler'e göre Mutal ya da Matgh adındaki bu tür adaklar hâlâ Ermeniler tarafından yerine getirilmektedir. Bu adak törenlerinde horoz, koyun ya da meyve sunmaktadırlar(59). Şabak ve Ehl-i Hak'ın toplu yemeklerinde de horoz ya da koyun kesilmektedir(60). Bu tür törenleri ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar bugünkü Sovyet Ermenistan'ın Şirak kenti Arkhweli köyünde sürdürülmüş olması ilginçtir. Bu köyün nüfusu Pauluscu-Tondrakit olan yirmibeş hanedan oluşmaktaydı. Köyün Ermeni Ortodoks papazı bu aykırı aileleri tebit edip 23 Mayıs 1841'de Erivan (Yerevan) Kilise Meclisine bir yazı yazıp "günahkâr" uygulamalarını anlatmıştır. Bu uygulamalardan birisi komünyon (ökarist) toplantısı idi. Bu toplantıya katılan herkese bir parça ekmek ve bir yudum şarap verilmekteydi(61).

Pauluscular ile radikal Şiilerin dinsel hiyerarşileri arasında da benzerlik bulunmaktadır. Pauluscu-Tondrakitlerin kilise örgütü ve papazları yoktu, ancak "Seçkinler" diye anılan yaşlılar heyeti vardı. Bu yaşlıların kişilere sorumluluk

(*)İsa'nın kanını ve etini temsilen şarap içilip ekmek yenen ve Hıristiyan çocukların belli yaşa gelince katılmak zorunda oldukları kutsal tören (komünyon ayini).

verme ve alma yetkisi vardı, belli bir görevleri yoktu, kilisede özel bir işlevleri de yoktu, ancak Pauluscular Tanrı'nın varlığının bu kişilerde bulunduğuna ve sonuç olarak İsa ile aynı yapıda olduklarına inanırlardı. Onlar ile İsa arasındaki fark ise sadece farklı derecelerden ibaretti(62). Bu durum, Şiilerin dini liderlerine atfettikleri mistik güçleri anımsatmaktadır. Şiilerin dini liderleri de yaşlılardan başka bir şey değildir ve çok büyük saygı görürler, hatta Ehl-i Hak'ta Tanrısal varlık gibi kabul edilirler(63). Toplumda kişilere görev verebilen ve görevden azleden yegane kişiler sayılan dini liderler, "Hakikat"ın tezahürü olarak kabul edilir. Bu liderler sadece kişilerin günah çıkarmasına yardımcı olmaz, aynı zamanda günahlarından arınıp bağışlanmalarını da sağlarlardı(64).

Kızılbaş Kürtler İle Hıristiyan Ermeniler

Birçok gelenek ve görenek Kızılbaş Kürtlerin Ermeniler ile akraba olduklarını göstermektedir. Bu geleneklerden birisi ise Ermeni bir papazın bakire kızından doğan beşinci İmam Muhammed-el Bakır ile ilgili anlatılan Kızılbaş öyküsüdür. Bu halk anlatısı Capt. Molyneux-Seel tarafından kayıt edilmiş ve İmam el-Bakır'ın mezheplerinin kurucusu olduğuna inanan Dersim'deki Kızılbaş Kürtler tarafından anlatılagelmiştir.

Ali'nin oğlu Hüseyin Kerbela'da (Ekim 680) öldürüldükten sonra katiller başını kesip Şam'a Emevi halifesi Yezid-İbn Muaviye'ye götürürler. Şam'a giderken dinlenmek için Akh (kardeş) Murtaza Keşiş adında bir Ermeni din adamının evinde dururlar. Keşiş, Hüseyin'in başının doğaüstü işaretler taşıdığını görür ve onu ister. Bu değerli emanete nasıl sahip olabileceğini düşünür, ama aklına bir yol gelmez. Derin derin düşünürken içeriye en büyük oğlu girer ve neden bu kadar düşünceli olduğunu sorar. Keşiş oğluna, Hüseyin'in başını saklama konusundaki arzusunu söyler. Oğlu bir çözüm önerir ve Hüseyin'in başı yerine kendi başını kesip "Türklere" (burada Hüseyin'i öldüren Sünni Müslümanlar anlamında) vermesini teklif eder. Keşiş hiç duraksamadan oğlunun başını keser ve "Türklere" sunar. Ancak onlar bunu kabul etmez ve Hüseyin'in başını götürmekte ısrar ederler. Keşisin yedi oğlu vardır ve sırasıyla altı oğlunun başını keser. Ancak Hüseyin'in katillerini tatmin etmek için çabaları boşunadır. Şimdi ne yapacağını kara kara düşünürken bir ses duyar: "Son oğlunun başına Hüseyin'in başının kanını sür." Keşiş aynısını yapar. Katillere son oğlunun başını takdim ettiğinde onlar unu Hüseyin'in başı sanıp hiç duraksamadan alırlar. Böylelikle Hüseyin'in başı Ermeni papazında kalır. Böyle değerli bir hazineye sahip olan keşiş, başı özel bir yere koyar ve altın, gümüş ve ipek ile süsler.

Keşişin bir de kızı vardı. Kız Hüseyin'in başının bulunduğu özel odaya girer ve hayretle bal ile dolu altın bir kâseyi görür. Hüseyin'in başı değişime uğramıştır. Kız baldan bir parça tadar ve anında hamile kalır. Hamile olduğunu fark eden babası onu öldürmeye kalkar. Ancak keşişin kızı mucizevi bir şekilde, Hüseyin'in başının dönüştüğü balı tadınca hamile kaldığı konusunda babasını ikna eder, babası ona inanır ve gururlanır.

Birgün keşişin kızı soğuk algınlığına yakalanır. Keşiş kızı aksırdığında burnundan bir alevin çıktığını görür. Bu alev hemen, bir çocuk şeklini alır, bu çocuk İmam-al Bakır'dır. "Türkler" Ali'nin soyundan bir çocuğun doğduğunu duyunca

çocuğu öldürmeleri için adamlarını gönderirler. Keşişin evine geldiklerine çocuğun annesi çamaşır yıkamaktadır. Adamların çocuğu öldürmek istediklerini sezinleyen kadın çocuğu ateşin üstünde bulunan kazana koyar ve üstünü çamaşır ile örter. Bu adamlar büyücüdürler ve çocuğun bir bakır kazanda saklı olduğunu biliyorlardı, ancak hangi evde bulunduğunu bilmiyorlardı. Şaşkın bir şekilde orayı terk ettiler ve çocuğun hayatı kurtulmuş oldu. Bu olay nedeni ile çocuğa Türkçe'de "bakir" anlamına gelen bakır adı verilir(65). Türçe'de "bakır", gerçekten de bakır anlamına gelmektedir, ancak bu beşinci İmam Muhammed İbn Ali için geçerli değildir. Beşinci İmam al-Bagir adını din bilimleri konusundaki derin bilgilerden ötürü almıştır. Ancak gerçek şu ki, bu öyküyü çıkaran her kimse İmam al-Baqir'in annesi olarak bir papazın kızı olan Ermeni bir bakireyi tayin ederek Kızılbaş Kürtler ile Ermeniler arasında güçlü bir ilişkiye işaret etmek istemiştir.

G.E. White'ın aktardığı bu öykünün değişik bir şekline göre de düşmanları tarafından öldürüldükten sonra Ali'nin başı kesilir ve şans eseri olarak da saklanması için Hıristiyan bir papaza verilir. Daha sonra Ali'nin başını, onunla gösteriş yapmak için geri isterler, ancak papaz onu geri vermez. Sonunda papazın karısı papaza kendi başını kesip onlara vermesini ister. Papaz aynısını yapar ve karısının başını katillere verir, onlar da onu kabul ederler. Bu öykünün otantik olması o kadar önemli değildir, önemli olan Şii'lerin her iki öyküde de olduğu gibi, Hıristiyanlara Ali'nin ya da oğlu Hüseyin'in başını emanet edecek kadar güven duymalarıdır. White'ın da haklı olarak belirttiği gibi, bu öykü Aleviler'in kahramanları öldürüldüğü ve ölüsüne saygısızlık edildiğinde ateşli bir Hıristiyanın bile kahramanın küçük düşürülmemesi için oğullarını ve karısını hiç düşünmeden feda edebileceği inançları konusunda fikir vermektedir(66).

Bu öykü ayrıca, Bektaşi tarikatının ikinci kurucusu olan **Balım Sultan**'ın mucizevi doğumunu da çağrıştırmaktadır. Bakır ile ilgili öyküde olduğu gibi Balım Sultan da bal yedikten sonra ona hamile kalan bir Hıristiyan prensesden doğmuştur. Gerek Bektaşilerin gerekse Kızılbaşların liderlerinin mucizevi bir şekilde Hıristiyan bakireler tarafından doğurulduğu konusunda aynı inanca sahip olmaları rastlantı olmasa gerek. İster gerçek olsun ister olmasın, her iki öykü de Hıristiyanlığın (bu Kızılbaş hikayesinde de Ermeni etkisi) Şii mezhepler üzerindeki büyük etkisine işaret etmektedir. Bu öyküler ayrıca, Şiilerin Sünnilere karşı, Emevilerin Hüseyin'i öldürmelerinden kaynaklanan büyük nefretini göstermektedir.

Hüseyin'in başının Şam'a götürülmesine ve Hıristiyan papaz ve keşişlerin Hüseyin tutkusuna ilişkin birçok öykü artık Şii folklorünün bir parçası olmuştur. Bu öykülerin birinde de Hüseyin'in katilleri Suriye'nin Bâlbak kentinden ayrıldıktan sonra geceyi bir Hıristiyan keşişin hücresinin yanında geçirirler. Karanlıkta keşiş penceresinden dışarı bakar ve Hüseyin'in başından göğe yükselen bir ışık demeti görür. Keşiş ayrıca gökte bir kapını açıldığını ve bir melek alayının Hüseyin'in başını karşıladığını görür. Ertesi gün keşiş Hüseyin'in başını taşıyanlardan, onu kendisine bırakmalarını ister, en azından bir saatliğine katiller ancak para karşılığında başı ona vereceklerini söylerler. Keşiş adamlara istedikleri parayı verir, onlar da keşişe bir mızrağa taktıkları başı verir. Başı ellerine alan keşiş onu öper ve ağlamaya başlar. Elindeki başa dönüp, Hüseyin'den cennette büyükbabası Muhammed'e rastladığında kendisinin (keşiş) Allah'tan başka Tanrı olmadığını,

Muhammed'in onun Resulü, Ali'nin ise O'nu velisi olduğuna tanık olduğunu iletmesini rica eder. Ondan sonra keşiş katillere Hüseyin'in başını iade eder. Keşişten aldıkları parayı paylaşmak isteyen katiller şaşkınlık ile paraların çamura dönüştüğünü görürler. Çamurdan paranın üstünde de şu ibare bulunur: "Haksızlık yapanlar kendilerini bekleyen kaderden haberdardırlar.(68)" Bunun dışında Irak'daki Şiilerin arasında geleneksel bir öykü vardır. Burada da bir İngiliz, katilleri tarafından kuşatılan ve Fırat'ın sularına yaklaştırılmayıp susuzluktan ölüme mahkum edilen Hüseyin ve kafilesine yardıma koşar ve Hüseyin'e su verir. Ancak, bu daha çok, Irak'ın İngilizler tarafından kuşatılmasına karşı olan Güney Irak'daki Şiilerin sempatisini kazanmak için İngilizlerin bir propagandası izlenimini taşımaktadır. Kızılbaşlar ile Ermeniler arasında ilişki kuran başka bir gelenek de efsanevi el Khadır figürüdür (Daha çok Hıdır diye bilinir). Kuran'da el-Khadir adı geçmese de İslam geleneğinde Hıdır Musa ile özdeşleştirilir (Kuran, Sure 18) Birgün Musa İsraeloğullarına büyük bir şevk ile vaaz verirken birisi ona kendisinden daha bilge birisinin olup olmadığını sorar. Kendisi olumsuz cevap verir. Tanrı Musa'ya görünür ve hizmetkârı Hıdır'ın kuşkusuz kendisinden daha bilge olduğunu ve onu iki denizin birleştiği yerde bulabileceğini söyler. Musa yanına Nun'un oğlu Joşua'yı da alıp uzun bir yolculuğa çıkar ve sonunda Tanrı'nın ona anlattığı yere gelir ve orada Hıdır'ı görür. Öykü Hıdır'ın Musa'dan daha bilge olduğunu kanıtlayan kerametlerinin anlatımı ile devam eder. Hıdır'a ölümsüzlük pınarından su içmeye izin verilmiştir. Böylelikle Hıdır ölümsüzleşip herzaman yeşil anlamına gelen Hıdır adı verilmiştir(69). Hıdır genelde Phineas, Eliyah, Büyük İskender ve Aziz Georg ile de bağlantılıdır. Gerek Müslümanlar tarafından gerekse Hıristiyanlar tarafından Hıdır, bir ermiş olarak kabul edilmektedir ve Kudüs, Nablus, Şam, Bağdat ve Musul'da birçok cami ve dini yerler onun adını taşımaktadır(70). Ermeniler ise onu Aziz Sarkis (Sergius)(71) ile bağdaştırırlar. Türkiye'deki Kızılbaşlar ise ona **Hıdır Ellez** der ve koruyucusu Aziz Sarkis olan ermeni Kiliselerini ziyaret ederler(72). Ayrıca Aleviler bir hafta oruç tuttuktan sonra Hıdır'ın adına 9 Şubat'ta bir kutlama yaparlar(73). Diğer Şii gruplar olan Bektaşi ve Suriye'deki Nusayriler arasında da Hıdır önemli bir yer tutar. **Hıdır geleneği Şiiler (özellikle Kızılbaş Kürtler) ve Hıristiyanlar arasında önemli bir ilişkiyi sağlamaktadır.**

Kızılbaşlar ve Ermeniler arasındaki ilişki Kızılbaşların Ermeni kiliseleri ve kutsal yerlerine gösterdikleri saygı ile güçlenmektedir. Muş'ta bulunan Ermeni kilisesinde Ermenice yazılmış Eski Ahid'in eski bir kopyası bulunmuştur. Gerek Ermeni vatandaşlar gerekse Kızılbaş Kürtler bu eserin iyileştirici gücüne inanmaktaydılar(75). Dersim hükümetinin bulunduğu Hozat'ın kuzeyindeki Ermeni Manastırı Surp Garabet Vank da (Vaftizci Aziz John Manastırı) Kızılbaş Kürtler tarafından büyük ölçüde saygı görmektedir. Bu bölgede yaşayan insanların bir inanışına göre Kürtler bu manastırı yıkmak istemişler, ancak Vaftizci Aziz John'un kutsal varlığı buna izin vermemiş. Aziz'in Tanrısal gücünü gören Kürtler, artık manastıra hastalıklardan kurtulma umudu ile ziyaretler etmeye başlamışlar(76). Anlatılanlara göre Kızılbaşlar Hıristiyan kilise ayinlerine de katılıp diğerleri gibi diz çöküp dua etmektedirler. Kızılbaşların ayrıca hiç çekinmeden ölülerini Ermenilerin ölülerinin yanına gömmeleri de Ermeniler ile olan yakın ilişkilerinin bir göstergesidir, çünkü Sünni Müslümanlar için böyle bir durum söz konusu

bile olamaz. Ellsworth Huntington'un anlattığına göre Dersim'deki Kala köyünün arkasında Muşar Dağı'nın yamacında birçok türbe bulunmaktadır. Anlatılanlara göre bu türbelerden birinde bu dağın ucunda bulunan büyük kilisenin bakımını üstlenen bir Ermeni kızın kabri bulunmaktadır. Kızılbaş ağaları bu Ermeni kızın mezarının yanında bulunan mezarlığa gömülmekten onur duymaktaydılar(77).

Kızılbaş ve Ermeniler arasındaki sosyo-dinsel ilişki artık yerleşmiş bir gerçektir. Etnik açıdan ve belki de antropolojik açıdan aynı olan Ermeni ile Kürtler ezelden beri Anadolu'da yanyana yaşamaktadırlar(78). Gerçekten de Doğu Türkiye'nin Ermeni illerinde yoğun bir şekilde Kızılbaş nüfusu bulunmaktadır, birçok köyde ise Ermeniler ile Kızılbaş Kürtler yanyana yaşamaktadır(79). Bu birliktelik zaman zaman birdenbire alevlenen şiddet olayları ile ya da ideolojik kökenli sosyal çatışmalar nedeni ile bozulmuştur. Yukarı Fırat bölgesindeki Rumkale'de bulunan eski Ermeni Aziz Nerses kilisesi onyedinci yüzyılın ikinci yarısında zorla Müslümanlar tarafından işgal edilmiştir(80). Aynı şekilde Dersim'in Hozat köyünün asıl sakinleri olan Ermeniler Kızılbaş Kürtler tarafından kovulmuştur. Köydeki kilisenin mezarlığında bulunan kabir taşlarında hâlâ Ermeni din adamları için kullanılan çiçek süslü haç işaretlerini görmek mümkündür(81). Bazı durumlarda da Kürtler Ermeni köylerine yakın yaşamakta ve Ermeni kızlarını kaçırıp onlar ile evlenmektedirler(82).

Sonuç

Sonuç olarak, daha çok Doğu Türkiye'de yaşayan ancak doğudaki Erzurum'dan, batıdaki Aydın ve İzmir'e kadar dağılmış olan Kızılbaşların dini, İslamın Şii mezheplerinden sayılmaktadır. Bununla birlikte Kızılbaşların inancı birçok Pagan ve Hıristiyan unsurlar taşımakta ve böylelikle katı İslamın dışına çıkmaktadır. Kızılbaşların bazıları Yukarı Fırat vadisinde Dersim'de yaşayan Kürtlerdir. Bu bölge birçok Ermeni köyün ve kiliselerin harabelerinden de anlaşılacağı gibi bir zamanlar Ermenilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları bölge idi. **Kızılbaşların dini inanç ve gelenekleri Suriye'deki Nusayriler, Şabaklar, Bacwanlar, Sarlıyya-Kakaiyyalar, Irak'daki İbrahimiyyalar, batı İran'daki Ehl-i Hak (Ali İlahiler) gibi değişik isimler ile anılan diğer Şii gruplar tarafından da paylaşılmaktadır.** Bazen Şabaklar Kızılbaşlar ile özdeştirilip Kızılbaş diye çağrılmaktadır. Anadolu'dan Suriye'ye, Irak'a ve İran'a kadar uzanan bir bölgede yaşayan bu mezheplerden bazılarının üyeleri çok az farklılık gösteren ortak inançlarının yanında aynı zamanda ortak bir etnik kökeni de ortaya çıkaran antropolojik benzerlikler taşımaktadırlar. Bu bölge, başta Persliler, Kürtler ve Ermenileri olmak üzere birçok etnik grubun birleştiği bir bölgeyi oluşturmaktadır(83). Bu bölge ayrıca onüçüncü yüzyıldan beri Şii propagandacıların etkinliklerini yürüttüğü Türkiye ve İran arasında bir sınırı oluşturmaktadır. Şii propagandasını göçebe Türkmenler ve Kürt aşiretleri, Ermeni Hıristiyanlara uygulamaktaydılar. Sonuç olarak **dış yüzeyi Şii İslam ancak özü paganizm, Mitraism, Ermeni Hıristiyanlığı ve belki de Mazdaism karışımı heterodoks bir din ortaya çıkmıştır**(84). Bu heterodoks Şii mezheplerin üyelerinin kendi ifadelerine göre **Hıristiyanlık ile, özellikle de Ermeni Hıristanlığı ile güçlü bağları bulunmaktadır. Bu kişilerin çoğu büyük olasılıkla ya inanarak ya da zorla bu dine dönmüş, ancak Hıristiyan inanış ve geleneklerini bırakmamışlardır.** Ermeni Hıristiyan-

lığından Kızılbaşlığa geçenlere güzel bir örnek olarak Trabzon ilinin Rize bölgesindeki köylerin sakinlerini gösterebiliriz. Bu insanlar İslamı kabul etmelerine rağmen vaftiz törenini hâlâ sürdürmektedirler ve Türkçe'den çok Ermenice konuşmaktadırlar(85). Burada incelediğimiz Ghulat mezheplerin çoğu Türkiye'deki Şiiler ile aynı kategoriye girmektedir. Asırlardır Anadolu ve İran arasını aşıp gelen bu insanlar nüfusun canlı bir kısmını oluşturmaktadırlar(86).

Dipnotlar

1-Cuinet: **La Turquie d'Asie** (Asya Türkiyesi), I, s. 855; E. Von Luschan-E. Peterson: **Reisen in Lykien** (Likya'da Seyahat), Viyana, 1899, Cilt II, s. 198-213; Hasluck: **Christianity and İslam** (Hıristiyanlık ve İslam), I, s. 142

2-Molyneux-Seel: **"Journey in Dersim"** (Dersim'de Seyahat), 66; White: **"Alevi Turks"** (Alevi Türkler), s. 690; E. W. Hasluck: **Christianity and Islam**, s. 142-143; Faruk Sümer: **"Çepni"** İslam Ans. Leiden, 1965

3-**Dunmore**, 22 Ocak 1857 tarihli rapor, s. 219-20; **Ball**, 8 Ağustos 1857 tarihli rapor, s. 395-96; **Nutting**, 30 Temmuz 1860 tarihli rapor, s. 345-46; **Herrick**, 16 Kasım 1865 tarihli rapor, s. 68-69; **Livingston**, 30 Mart 1869 tarihli rapor, s. 59-246; **Jewett**, 16 Aralık 1857 tarihli rapor, s. 109; **Winchester**, 28 Kasım 1860 tarihli rapor, s. 71; **Southgate: Narrative of a Tour** (Bir Gezinin Notları), I, s. 170-71; **White:"The Shia Turks"** (Şii Türkler), s. 225-36. Sıvas ve Erzurum arasında yaşayan Kızılbaşlar için bakınız, J.G. Taylor: **"Journal of a Tour"** (Bir Seyahatten Notlar), s. 304

4-Molyneux-Seel: **"Journey in Dersim"** (Dersim'de Seyahat) s. 44, 49

5-Southgate: **Narrative of a Tour** (Bir Gezinin Hikayesi)-II, s. 140-42; Stead: **"The Ali-İlahi Sect"** (Ali-İlahi Tarikatı), s. 184-89

6-Charles Wilson: **Handbook for Travellers**, s. 62; Cf. Walpole: **The Ansayrii and the Assassins**, 3, s. 226

7-Charles Wilson: **"Notes on the Physical and Historical Geography of Asia Minor"** (Küçük Asya'nın Fiziki ve Tarihi Coğrafyası Üzerine Notlar), Royal Geographical Society, 6 Haziran 1884, 313

8-J.G. Taylor: **"Journal of a Tour in Armenia, Kurdistan..."** (Ermenistan ve Kürdistan'a Bir Gezinin Hikayesi), s. 318; **"Travels in Kurdistan, with Notices of the Sources of the Eastern and Western and Ancient Ruins in their neighborhood"** (Doğu ve Batı Dicle'nin Kaynaklarının Yakınındaki Tarihi Kalıntılar Hakkında Notlarla Kürdistan Gezileri), Journal of the Royal Geographical Society 35 (1865), s. 29-30 ve Molynex-Seel: **"Journey in Dersim"** s. 44-67

9-E.B.Soane: **Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language** (Kurmanci'nin ya da Kürt Dilinin Grameri), Londra, 1913, 5; Ivanow; **Truth-Worshippers,** 9, n.1

10-Moses Khorenantsi: **History of the Armenians** (Ermenilerin Tarihi), Çev: Robert W. Thomson, Cambridge, 1978, s. 79-80; J.G. Taylor: **"Journal of a Tour..."** s. 308

11-Taylor: **"Journal of a Tour"** s. 319

12-Elsworth Huntington: **"Through the Great Canon"**, s. 186-87

13-Yaqut al-Hamawi: **Mucam al-Buldan**, 1. bas. Kahire, 1323 (1905), I, s. 190

14-Bkz. **İbni Batuta Seyahatnamesi**, 1325-1354, Çev. H.A.R. Gibb; Cambridge Üni. 1962, II, s. 437

15-E. Scott-Stevenson: **Our Ride Through Asie Minor** (Küçük Asya Gezisi Üstüne Düşünceler), Londra, 1881, s. 218

16-E. W. Hasluck: **Christianity and Islam** (Hıristiyanlık ve İslam), I, s. 516

17-Molynex-Seel: **"Journey in Dersim"** s. 67

18-Örneğin bkz. Jabob: **Die Bektaschijje** (Bektaşilik), s. 36

19-White: **"Alevi Turks"**, s. 697

20-E. Macler: **"Armenia (Christian)"**, (Ermenistan-Hıristiyan), Encyclopedia of Religion and Ethics, Haz: James Hasting, New York, 1908, I, s. 807; Smith-Dwight: **Resarches in Armenia** (Ermenistan'da Araştırmalar), s. 453 ve 457

21-Macler: **"Armenia"**, I, s. 807

22-Ivanow: **Truth-Worshippers**, s. 8-9

23-Photius: **Adversus Manichaeos** (Manihaizm Aleytarlığı), Patrologia Graecae, 102 içinde, Haz: Paul Migne, 1860, s. 109 ve Edward Gibbon: **The History of the Decline and Fall of the Roman Empire** (Roma İmparatorluğu'nun Düşüş ve Çöküş Tarihi), Haz: J. B. Bury, Newyork, 1905, 10, s. 4

24-Photius: age, s. 109; John Lawrence von Mosheim: **Institutes of Ecclesiastical History Ancient and Modern** (Antik ve Modern Dinsel Tarih Ens.), Haz: James Murdock, Newyork, 1844, 2, s. 101, 1 ve 2. notlar; Gibbon: **Decline and Fall** (Düşüş ve Çöküş) 4, sayı: 5, s. 387-89

25-Karapet Ter-Mekerttschian: **Die Paulikianer im byzantischen Keisserreich und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien** (Bizans İmp.'da Pavlikanlar ve Ermenistan'da Bunlarla Akraba Oluşumlar) Leipzig, 1893, s. 93

26-Karapet: age, s. 110; E.C. Conybeare: **The Key of Truth: A Manual of The Paulician Church of Armenia** (Hakikatın Anahtarı: Ermeni Pavlikan kilisesinin kitabı) Oxford Üni. 1898, s. 142-147; Mosheim: **Ecclesiastical History**, 2, s. 103; Gibbon: age, 5-6 N.Bonwetsh: **"Paulicians"**, 1910, 8, s. 417; Adrian Fortesque: **"Paulicians"**, The Catholic Encyclopedia içinde, Newyork, 1913, 11, s. 584 ve C.A. Scott: **"Paulicians"**, Encyclopedia of Religion and Ethics (Din ve Ahlak Ansiklopedisi) içinde, Newyork, 1917, 9, s. 696

27-Leon Arpee: **A History of Armenian Christianity from the Beginning to Our Own Time** (Başlangıçtan Günümüze Ermeni Hıristiyanlığının Tarihi),

Newyork, The Armenian Missionary Association of America, 1946, s. 103

28-Bkz. Conybeare: age, s. 148

29-Bkz. Conybeare: age, s. 57-58. Ayrıca bkz. Arpee: **A History of Armenian Christianity** (Ermeni Hıristiyanlığının Tarihi), s. 105

30-Arpee: age, s. 105

31-Bkz.Conybeare: age, s. 57

32-Bkz. age, s. 59

33-Peter Siculus: **Historia Manichaeorum** (Manihaizm Tarihi), Patrologia Greacae içinde, 104, 1243-1303

34-Photius: **Adversus Manichaeos** (Manihaizm Aleytarlığı), 15-263 ve Siculus: age, 104, 1242-1303

35-Photius: age, 125; Siculus: age, 104, 1242-1303 ve George Cedrenus: **Compendium Historiarum**, 1792, 2, s. 480 ve **The Cambridge Medieval History**, 1936, Cilt 4, s. 139

36-Bkz. Siculus: age, 104, s. 1242-1303

37-Bkz.Conybeare: **The Key of Truth**, s. 59, 60, 76 ve 129.

38-Conybeare: age, s. 60-63

39-Arpê: age, s. 108

40-Conybeare: age, s. 64

41-Arpê: age, s. 108

42-Conybeare: age, s. 64

43-Ahmed İbn Yahya al-Balazuri: **Futuh al-Buldan**, Kahire, 1956, Cilt I, s. 248'den aktarılarak Cf. M. Canard: **"Arminiya"** İslam Ans. içinde, Leiden, 1960, I, s. 637

44-Conybeare: age, s. 64-66

45-Conybeare: age, s. 145

46-Conybeare: age, s. 134-136

47-Age, s. 146-149

48-Age, s. 71

49-Age, s. 111 ve 139; R. Runciman: **The Medieval Manichee** (Ortaçağ Manihaizmi) Cambridge Üni. 1947, s. 122; İvanow: age, s. 51; A. A. Vasiliev: **History of the Byzantine Empire** (Bizans İmparatorluğu Tarihi), 1964, II, s. 383 ve 473; David Marshall: **The Armenians a People in Exile**, Londra, 1981, s. 165

50-Conybeare: age, s.71 ve 82

51-Age, s. 22-28, 49, 82

52-Age, s. 76

53-Ghowkas İnchichian: **Description of Armenia** (Ermenistan'ın Tasviri), 1822, s. 113

54-Conybeare: age, s. 23, 27, 49, 77, 78, 125, 162, 164

55-Age, s. 22, 26, 163, 173 ve İvanow: age, s. 54

56-White: age, s. 231

57-Conybeare: age, s. 163

58-Age ve Adjairen: **"Gyorans et Thoumaris"**, s. 302

59-Bkz.Macler'in Adjarien'in eserine ilişkin değerlendirmesi, s. 305

60-Al-Sarraf: **Al-Shabak** (Şabak), s. 120-121; İvanow: age, s. 55; Grenard: **"Une Secte Religieuse"** (Bir Dinsel Tarikat), s. 517-18; Petrushevsky: **İslam in İran** (İran'da İslamlık), s. 264

61-Conybeare: age, s. 49

62-Age, s. 36 ve 124

63-Bkz.Stead: **The Ali-İlahi Sect"** (Ali-İlahi Tarikatı), s. 186-187; İvanow: age, s. 55

64-Dinsel hiyerarşi için bu eserin 8. bölümüne bkz.

65-Bkz. Molynex-Sêl: agy. s. 64-65

66-White: age, s. 698

67-Bu eserin 19-20. bl. bkz.

68-Bkz. **Maqtal al -Huseyn wa Masra Ahl Beytihi wa Ashabihi fi Karbala al-Mustahir bi Maktal Abi Mikhnaf**, Necef, s. 107-108

69-12 İmamlar için bu kitabın 9. bölümüne bkz. İbn Kathir (İbn-i Kesir): **Al-Bidaya wa al -Nihaya**, Cilt I, s. 321-326 ve 355-367: Al-Maclisi: **Bihar al-Anvar**, 13, s. 278-322; Al-Maksidi: **Al-Bad va al-Tarih**, s. 77-78; W.C. Taylor: **History of Mohammedanism** (İslamlığın Tarihi) s. 31-33; LeStrange: **The Lands of the Eastern Caliphate** (Şark Halifeliğinin Ülkeleri), s. 175; E. W. Hasluck: **Christianity and İslam** (Hıristiyanlık ve İslam), II, s. 319-336

70-Hasluck: age, s. 327

71-Molynex-Sêl: agy, s. 66 ve Pietro Della Valle: **Viaggi di Pietro Della Valle il pelligrino**, Roma, 1658, II, s. 258

72-Molynex-Seel: agy, s. 66

73-Grenard: agy, s. 518

74-E. W. Hasluck:age, II, s. 319-336 ve Dussaud: **Histoire et Religion des Nosairis** (Nusayrilik Dininin Tarihi), s. 128-135

75-Southgate: age, I, s. 196

76-Molynex-Seel:agy, s. 68

77-Huntington: age, s. 188

78-Von Luschan: **"Early inhabitants of Western Asie"** (Batı Asya'da İlk-Erken Yerleşim), s. 241-244

79-Dunmore: **Rapor**, Missionary Herald 54 (Nisan-1858); Parson: **Rapor** (17 Kasım 1857)

80-Michele Febure: **Theatre de la Turquie** (Türkiye'de Tiyatro), Paris, 1682, s. 45-46

81-J. G. Taylor: age, s. 323

82-Von Luschan: agy, s. 229

83-Agy, s. 241-244

84-Hasluck: age, I, s. 157-158

85-Cuinet: **La Turquie d'Asie** (Asya Türkiyesi), I, s. 121

86-Hasluck: age, I, s. 158

(İngilizce'den çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*Kaynak-Matti Moosa: **Extremist Shiites: The Ghulat Sects** (Ekstrem Şiilik: Sapkın Tarikatlar), Syracuse Un. Press, 1988*

Anadolu topraklarında barışçıl bir şekilde yaşamlarını sürdürmüş olan çeşitli halkların bireyleri toplu halde. (Sağdan sola) Türkmen beyi, Ermeni piskoposu, Kürt kadınları ve Hıristiyan erkeği. [Foto Kaynak-Globus (Yerküre), Braunschweig 1866.]

II.BÖLÜM

BATILI KAYNAKLARDA

AHLÊ HAQ, KAKAİ, YEZİDÎ KÜRTLER

II-A) AHLÊ HAQ(*)

Heinz Halm

"Doğru İnsanlar" (Ehl-i Hak Ç.N.) Batı İran'da ve Kuzey Irak'ın bazı bölgelerinde kurulmuş olan bir mezhep. Bu isim diğer Müslüman mezhepler (Nusayri'ler, Horufi'ler) için de kullanılmıştır. Çevredeki, bu mezhebin dışında olanlar tarafından Ehl-i Hak'a verilen Ali'nin Allah'lığına inanan anlamında Ali Allahi ya da Ali İlahi en uç Şiilerin geleneğinde kök salmış görünmektedir. Tüm bu isimler yanıltıcı bir şekilde aynı kaynağa işaret ediyor. Çünkü Tanrısallaştırılan Ali onların mezhep sisteminde küçük bir rol oynar.

Ehl-i Hak'ın en önemli merkezleri Luristan ve onun kuzeyindeki Kermanşah'ın civarında Goranice konuşan bölgedir. Mezhebin iki kutsal yeri Duhob'da Baba (Bawe Ç.N.) Yadgan'ın mezarı, Sultan Şuhak'ın Perdivan'daki (Pird-i wan Ç.N.) mezarı Gorani bölgesinde bulunmaktadır. Irak Kürdistanı'na komşu bölgelerde, Kerkük ve süleymaniye'de de Ehl-i Hak mezhebine inanan topluluklar vardır. Kuzeye doğru İran Azerbeycanı, içindeki Urmi gölünden Maku'ya kadar dağılmışlardır. Daha doğuda Hazar Denizi'nin güney kıyılarında ve Tahran'ın kuzeyindeki dağların arasında kurulmuşlardır. İran'ın en önemli şehirlerinde de Ehl-i Hak toplulukları vardır.

Ehl-i Hak'ın dinsel kaynakları çoğunlukla Goranice yazılmıştır. Kabul edilmiş kutsal bir kitapları yoktur. Ama buna karşın yirmialtı mitolojik şiirden (kelam) oluşan Defter-i Hazine-ye Perdivari (Perdivar Hazinesi Kitabı) isimli bir kitap Gorani bölgesinde büyük önem taşımaktadır. (Bu şiirlerden bazıları M. Mokri'nin yorumlarıyla birlikte yayınlanmıştır. Bilgi için Bkz. Bibliyografi) Ehl-i Hak'ın yarı mitolojik öyküsü Kitab-ı Serencam'dan (ya da Sor Anjom Ç.N.) gelmektedir. Azerbaycan'daki topluluklar Azeri Türkçesi ile yazılmış bazı kelamlara sahiptir.

Din reformcusu Hac Nemetallah (Ölümü 1920) en önemli eserlerini daha çok kişinin okuması amacıyla Farsça yazdı. Öğretici (didaktik Ç.N.) bir tarzda yazılmış 11116 beyitten oluşan Şahname-i Hakikat (M. Mokri tarafından yayına hazırlanmıştır.) ve düzyazı olarak yazılmış Furkan-El Ekber'den (Allah'tan gelen Haberler Ç.N.) ayrı Hac Nematallah Kürtçe şiirler de yazmıştır.

Ehl-i Hak'ta birbirini izleyen bir biçimde Tanrı'nın yedi kez bazı insanlarda tekrar ortaya çıkması aşırı Şii inancı kaynaklı bir mirasa dayanıyor görünmekte. Sahip oldukları fikirlerin bir çoğu bu tipteki diğer mezheplerle benzerlikler taşımaktadır. (Paralel gitmektedir Ç.N.) (örneğin Tanrı'nın bir İncide görünmesi fikri Süryani Nusayrileri arasında da yaygındır.)

Ehl-i Hak Öğretisi'nin en eski sınıfı Korun(*) ve Aşağı Tigris(**) ovasında izler taşımaktadır. Bu bölgeler ortaçağ süresince 10-16. yy.'m sonlarına kadar Nusayri(***) Kolu'nun merkeziydiler. (Bakınız W. Corkel "Ein Mehdi des 15. Jahrhunderts, İslamica 4. 1931. 88-91 sayfalar.)

İnsan şeklindeki Tanrı anlamında ilk dört kişilik Yaratan Kavendegar, Murtaza Ali (yani Ali bin Ebu Talib(****)) Şah Haşin ve Sultan Şuhak, **alt mezhepler diğer üç kişilikle uyuşmuyor.**

Şah Haşin'le ilgili söylenceler (efsaneler Ç.N.) Luristan'dadır ve dağlık bölgelerde gelişen Ehl-i Hak öğretisinin (doktrini Ç.N.) ilk evresini temsil eder görünmektedir. Fakat bu din kesin biçimini tarihi bir kişilik olan Sultan Suhak'la aldı. (8-14. yy. ya da 9-15 yy.) Sultan Şuhak Perdivan'da gömülüdür. Tüm altmezhepler (Ehl-i Hak'tan türeyen mezhepler ? Ç.N.) İnsan şeklinde bir Tanrı olduğuna inanarak onu kutsal sayarlar. Her inkarnasyon dört yardımcı melek (Yaran-e car melek) ve bir kadın kişilik eşliğinde görünmektedir. Bu meleklerin isimleri ilk iki devre içinde İslami öğretiler ve aşırı Şii hadislerinde türemiştir. (türetilmiştir Ç.N.) Yaratan'ın zamanında Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail. Ali'nin zamanında Salman, Kanber, Muhammed Nusayin (İbni Nusayir ?) Kadın melek olarak Fatma. İlk üç halife ile karşılaştırılırsa Muaviye ve Ayşe'nin Şeytan'ın izinde olduğu ileri sürülebilir (gibi görünür Ç.N.)

Şah Haşin'in devresinde onun melekleri arasında Hanedan yöresinin ermişi Sugi Şair Baba Tahir (5-11. yy.) Sultan Şuhak'ın melekleri arasında Bünyamin, Davut ve Musa bulunur.

Aşırı Şii mezheplerinde göze çarpan diğer bir özellik de ruh göçüne olan inançtır. Bu Ruh göçü 1001 kez yeniden doğarak ruhun mükemmele ulaşana kadar değişik kılıklarda tekrar dünyaya gelmesini ifade eder.

Kurtuluş sadece sarı çamurdan yaratılanlara yani Ehl-i Hak'a özgüdür. Kara çamurda yaratılan diğerleri sonsuza kadar lanetlidir.

Yedi devir ölümden sonraki yaşamın kurtarıcısı Sahib-i Zaman ya da Mehdi'nin görünmesiyle tamamlanacaktır. Kıyamet Şehrizar(*****) ya da Surtariye ovasında gerçekleşecektir.

Goranice yazılmış en uç Şii inancına konu olan metinlerin iskeleti mitolojik ve söylence türü öykülerle doludur. Özel dini törenler ve âdetlerle ilişkili olan bu öykülerin çoğu Pagan(******) dönemi yerlilerinin sahip olduğu Gurani mitolojisinin kalıntıları olarak görünürler.

(*)Korun: İran'da bulunan bir ırmak yaklaşık 759 kilometredir.
(**)Tigris: Dicle nehrinin eski adı.
(***)Nusayri: Şiilerin Suriye'de yaşayan bir kolu.
(****) Ali Bin Ebu Talib: (598-661) Hz. Ali.
(*****)Şehrizar: Asurlular zamanında Asurnasirpal devrinde Lullu halkının yaşadığı Zamsa İlinin merkezi. Talut ve Davud'a ait efsanelerden anlaşıldığına göre şehirde çok sayıda Yahudi vardı. (Bilgi için Bkz. ML.)
(******)Paganizm: Putperestlik

Rüzgâra binen gri atlı Davud hava tanrısının özelliklerini taşır. Birkaç edebi çeşitlemesi olan öyküye göre içinde derviş kılığına girmiş Melek Bünyamin'in olduğu tehlike içindeki gemiye yardıma gelir. Onu alabora etmeye çalışan dalgalara engel olur. Kurtarılan gemiciler bu doğru dini kabul ederler. (Bakınız M. Mokri: La grande Assamblée, Le Kalam Gurani sur le cavaller au coursier, sayfa 60) Yaratan Kavendegor'dan Sultan Şuhak'a kadar kutsal inkarnasyonun ilk dört devresi Şeria, Terika, Marifa, Hakika evreleri olmak üzere Sufi terimleriyle adlandırılmıştır. Son kelime (hakika) Gerçek Doğru (Hak)nun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Birçok etnik, aşiretçi, dinsel gruplara ayrılmış olan Ehl-i Hak birleşik merkezi bir örgütlenmeden, ortak olarak kabul edilmiş kutsal bir kitaptan yoksundur. Yine de Sultan Şuhak tarafından kurulmuş olan bazı kurumlar ve törenler herkesçe kabul edilmiştir.

Bunların arasında lidere (başkana Ç.N.) kendini emanet etme anlamına gelen bu dine yeni giren birisinin (talip) kendisini dinsel bir ustaya (Pir'e) bağlaması amacıyla yapılan ser-sepurdan (bu da bir Sufi terimidir.) adı verilen önemli bir tören vardır.

Maddi dünyanın (zahiri Ç.N.) bir simgesi olarak bir Hindistan cevizi dine yeni girecek olan kişi için kırılır. Tipik bir derviş geleneğinin sahip olduğu orijinal tipi Pir'lerin Piri Melek Bünyamin öyküsünde olan mürid-Şeyh arasındaki anlaşma Tanrı ile insan arasında olan asıl anlaşmanın yeni bir çeşitlemesi olarak yorumlanır. Aynı anlam bir adam (ya da birkaç) bir kadın arasında kurulan ve Şart-ı İkrar olarak adlandırılan (yani açıktan söyleyerek kabul etmeyi gerektiren Ç.N.) Yezidiler arasında da benzer bir biçimiyle bilinen Ahiret Kardeşliği için de geçerlidir. Bu kardeşlik akrabalar arasında evliliği kesinkes yasaklamayı gerektirir. Önceden bahsedilen kanlı-kansız kurbanlar (Kurban-i Kindar ve bi-kun) dışında yine derviş uygulamalarından türemiş zikir dönemleri bu toplulukların yaşamında önemli bir yer tutar.

Bu dönemler süresince kızgın kömürler elle tutulur ya da ağıza alınır. (Bkz. M.F. Stead İran'daki Ali İlahi Mezhebi İslam Dünyası, 1932, sf. 186)

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

*(*)Kaynak-Heinz Halm: **"Ahl-e Haq"** (Ahlê Haq), Ancyclopedia İranica, Cilt:1*

Karte III: Verbreitung der Jesiden und Ahl-i- Ḥaqq

Siedlungsgebiete der Ahl-i Ḥaqq (●) und Jesiden (▲)

Ahl-i Haqqlar'ın ve Yezidîler'in dağılımı ve yerleşim merkezleri: Ahl-i Haqq (●), Yezidîler (▲). [Kaynak-Klaus E. Müller: age.]

II-B) İRAN'DAKİ ALİ-İLAHİ MEZHEBİ(*)
(1932)

F. M. Stead

İran bir sapkın mezhepler yuvasıdır. Ortodoks Müslümanlıktan büyük ayırım gösteren Şii Müslümanlığın en önemli yeridir. Şii Müslümanlık özellikle aykırı mezheplerle yayılmıştır. Bunların arasında Bahaizm'i Babizm'i farklı derecelerde Sufizm'i ve tüm derviş tarikatlarını bulabiliriz. Bir sapkınlıktansa ayrı bir din olarak sınıflandırılması çok daha doğru olan ve İslamiyetten çok farklı olan bu mezhebin adı Ali İlahi mezhebidir. İsminden de anlaşıldığı gibi bu mezhebin taraftarları görünüşe göre Ali'yi izleyenlerdir. (Peşinden gidenlerdir Ç.N.) Özellikle mezhep dışından olanlarla konuşmalarında sık sık Ali'yi anarlar. Ondan ilahi bir dille bahsederler. O bir Tanrı değil ama yine de Tanrı'dan ayrı bir ses de değil derler. Bununla Şii Müslüman inancının çok fazla ötesine gitmezler. Bu mezhebin uygulamaları düşünceleri ve daha derindeki yaşamına sadece bir parça daha girildiği zaman Ali'ye inandığı varsayılanların aklında Ali'nin önemli bir yer tutmadığı anlaşılacaktır. Ali İlahi isimlendirmesinin gerçekten yalnız bir isim verme olup olmadığını insan arasıra merak ediyor. Ali İlahi mezhebi taraftarları kendilerine Doğruya inananlar (Ehl-i Hak) ya da Taife derler.

Özellikle saygı gösterilen ve dualarla anılan iki kişi koyu gri bir ata binen biri olarak bilinen Davut ve Bünyamin'di. Bazıları Davut'un Ali'nin hizmetçisi (uşağı Ç.N.) olduğunu söylerler. Büyük bir bölümü de kutsal kitaptaki Davut'la benzerliğini kurmaya çalışırlar. Ve Mezmarlar satın alıp büyük bir istekle okurlar. Ali İlahilerin bir bölümü Davud'a diğerlerinden daha yakındır. Mümkün olan her durumda onun yardımı için dua ederler. Kendi dayanma gücünü aşacak kadar ağır bir şeyi kaldırmayı deneyen bir çocuk yardım için Davud'u çağırır. Ya da acılı bir insan "Ya Davud" diye inler. Tıpkı Hıristiyanların "Aman Tanrım" dediği gibi.

Ali İlahiler tarafından saygı gösterilen (ulu bir kişi olarak Ç.N.) diğer kişilik olan Bünyamin'in Davud'dan daha gizemli olduğu görünüyor. Bir anlamda o başlangıcı ve sonu olmayan Melkizedek(*) gibidir. Onu tarif etmek de halk pek bir şey biliyor görünmüyor. Çoğunlukla onun isminden bahsederken tereddüt ediyorlar. Bu Bünyamin'i çok merak ettim. Sonra bir gün İran'ın Batur'daki Ali İlahi mezhebinin önde gelen liderlerinin birinin evindeyken müritleri tarafından çok sevilen ve bir peygamber gibi saygı gösterilen ev sahibim bana tüm halkının taptığı Bünyamin'in yalnızca İsa'nın diğer bir ismi olduğunu söyledi. İran'daki Ali İlahilerin aslında Hıristiyan olduklarını söyledi. Müslümanların fethi zamanında onlar dinlerini değiştirmeye zorlandılar. Çok güvenilenin (Rabbin Ç.N.) oğlu anlamına gelen Bünyamin ismi İsa'nın yerini almıştır ve Bünyamin ismini kullanan insanlar Allah'ın oğlu demek isterler. Ali İlahilerin Yahudi ya da Hıristiyan kökeninden olduklarına inanmak kolaydır. Onların bazı uygulamaları bunu ispatlar ni-

(*) Melkizedek: "Doğruluk Kralı": İbrahim zamanında Kenan'da Salem (Kudüs) Kralı Melkizedek Elam Fatihi İbrahim'i kutsadı. O da ona "Yüce Tanrı'nın kâhini" ünvanını verdi. Melkizedekçiler Tarikatı (3. yy.) Melkizedik'i Tanrısal faziletin bir timsali, ilahiyatçılar da büyük din adamı kabul ettiler.

teliktedir. Üç gün süren ve sonunda yeniden dirilmek için mezarına yatan Hz. İsa'nın anısına verilen bir ziyafetle biten oluşları vardır. Aşai Rabbani Ayini'ne çok benzeyen ekmek ve kuru üzüm dağıtılan bir törenleri vardır. İsa'nın Tanrılığı fikrini seve seve kabul ederler. Tanrı'nın oğlu olarak ondan bahsettiğimiz zaman aslında bizzat o Tanrı'dır diyoruz.

Yine de Hıristiyan öğretisini tümüyle kabul etmiş olanlardan çok farklı inançları vardır. Onlar ısrarla ruhun başka bir bedene geçmesine inanırlar.

Fakat bunların ne çeşit varlıklar olduğuna ilişkin açık bir fikirleri yok gibidir. Onların önde gelen liderlerinden biri bir keresinde İncil'de ruhun başka bir bedene geçmesinden bahsedildiğini bana kanıtlamaya çalıştı. Tavusi olarak bilinen ve Ali İlahi mezhebinin kollarından biri olan Tavusi mezhebi Ali İlahi mezhebinden çok farklı olarak Şeytan'a tapar. Aslında bu mezheptekiler gerçekte Şeytan'a tapmaz, ondan korkar ve sanki onun gönlünü almak isterler. Onların yanında bulunanlar Şeytan Hazretleri hakkında saygısız bir şey söylemeye kalkışamaz. Bu garip mezhebin ismiyle de ilgili olan varsayıma göre; Tavuskuşu cennet kapısının bekçisidir. Adem ve Havva ile karşılaşınca (tanışınca Ç.N.) Şeytan'a dönüşür.

Ali İlahi mezhebi üç ana bölüme ayrılır: Davudi, Tavusi, Nosari. Ali İlahi mezhebinden olanların çoğu Yahudi özellikleri gösterirler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda doğru Ali İlahi mezhebinin önemli merkezlerinden biri olan Kerind yakınlarında bir yandan yol yapılırken bir yandan da yoksullara yardım işiyle uğraşıyordum. Mezopotamya'dan gelen İngiliz yetkililer sık sık bana benim çadırımda karşılaştıkları Ali İlahilerin Yahudi olup olmadıklarını sorarlardı. Belki de uzun zamandır kayıp olan on (Yahudi kabilesi ?Ç.N.) kabileden bazılarını bu "Ali İlahiler" arasında bulabiliriz. Yurdundan sürülmüş Yahudilerin ateşli araştırmacıların onları bulmayı düşüneceği dünyanın herhangi bir tarafında olmaları fikrindense, İran tepelerine dağılmış olduklarına inanmak çok daha mantıklıdır.

Ali İlahilerin basılmış kitap ve edebi eserleri yoktur. Sor Anjam olarak bilinen kutsal kitapları Kürtçe'nin Gorani şivesiyle şiirsel bir tarzda yazılmış tek bir el yazmasından oluşur. Kitap bu mezhepten olmayanlara asla verilmez. Buna karşın bir keresinde bana tanınan ayrıcalıktan faydalanarak Ali İlahi mezhebinin dini liderlerinin huzurunda bu kitabı inceleme fırsatı buldum.

Ali ilahi mezhebinin dini liderleri Seyid olarak bilinir. Bu isim genellikle Muhammed'in torunlarına verilir. Ancak Ali İlahilerde bu ünvan dini lider için kullanılır. Seyid ismi sık sık büyük güç olarak kullanılır. Batı İran'daki Guran bölgesinin Baş Seyidi'ne müritleri tarafından neredeyse tapılmaktadır. Ona saygısını sunmaya gelen insanlar kapıya gelir gelmez diz çöker ve yeri öperler. Bu dini liderle ilgili olarak bu bölgedeki aşiret şeflerinden biri bir keresinde bana "böyle söylediğim için Allah beni affetsin ki Seyid Rüstem benim Tanrım'dır" dedi.

Konukseverlik bazı Ali İlahi seyidlerinde aşırı derecede yerine getirmeye çalıştıkları bir meziyettir. Onların kapısından içeri giren kim olursa olsun ister prens ister serseri hepsi yedirilir, içirilir, buyur edilir, en iyi biçimde konuk edilir. Hatta kendi öz babasının katiline bile iyi davranmış onu konukseverlikle ağırla-

mış bir Seyid'in bile olduğu söylenmektedir. Bu aşırı konukseverlik Seyid'in müritlerinin getirdiği hediyelerle sağlanmaktadır. Onlara (seyidlere Ç.N.) gösterilen büyük saygıya karşın Seyitlerin çoğu çok kibar ve çok alçakgönüllü insanlardır.

İran'daki Ali İlahiler için ateşle yapılan törenler çok önemlidir. Ateşli gösteriler yapmak (oynamak Ç.N.) niyetiyle yapılan bir toplantıda bazıları müziğin ritmiyle gittikçe daha coşkulu bir hale gelirler. Sonra içinde kömür yanan mangallar getirilir. Göstericiler çıplak ayakla ateşin üzerinde yürürler. (dans ederler Ç.N.) Yanan kömürlerden avuç dolusu alırlar ağızlarına ya da vücutlarının diğer bölümlerine bunları sürerler. Benim de bulunduğum bu toplantıların birinde bir köşeye oturmuş yaşlı bir adam, bir Zither(*) eşliğinde kısa bir şarkıyı (ilahiyi Ç.N.) tekrar tekrar söyledi. Bir yandan söylerken bir yandan da başını sağa sola sallıyordu. Sonunda aşırı coşkunluğuna erişmiş bir hale geldi ve birdenbire ateş istedi. Bir kadın akkor halinde kömürlerle dolu bir mangal getirdi. Yaşlı adam bunlardan avuç avuç alıp ağzına attı. Kömürler ağzında sönerken resmen cızırdıyordu. Ağzından çıkardığı zaman kömürlerin hepsi sönmüştü. Sonra yine yanan kömürleri alıp omuzlarına göğsüne ve vücudunun diğer bölümlerine sürdü. Onun vücuduna dokununca ateş sönüyordu. Toplantıda bu işi gören dört Amerikalı misyoner, bir İngiliz ve iki tane de doktor vardı. Heyecan sona erip ateş gösterisi bittiği zaman, doktorlar bu gösteride baş rolü oynayan yaşlı adamı dikkatle kontrol ettiler. Fakat üzerinde en ufak bir yanık izine bile rastayamadılar. Bu gösteriyi gerçekleştirenlerin verdiği, üstelik kesin bir biçimde de inandıkları açıklamaya göre, onlar kutsal güçle dolu olduklarından ateş onları yakamaz!

Açıktır ki böyle hiç birşey olmadan ateşi elleyebilenler yalnızca ayrıcalıklı birkaç tanesidir. Onlar da her zaman bunu yapamaz. Bunu yapmak için önce, kutsal varlığa sahip olma olarak niteledikleri, bir hal içinde olmalıdır insan.

Bazı insanlar bazı zamanlarda kutsal bir varlığa sahip olurlar. (Dönüşürler Ç.N.) Bu inanç göz önüne alındığında onların birkaç tane İncarnasyon(**) öğretisini nasıl kabul ettiklerini anlamak çok kolaydır.

Onlar dünya tarihi boyunca birçok ulu kişinin ömürleri süresince ilahi bir güce sahip olduklarına ya da başka bir deyişle Tanrı'nın onlarda insan şeklinde cisimleştiğine inanırlar. Tanrı'nın kimlerde cisimleştiği konusunda tam olarak tutarlı değillerdir ama öteden beri duydukları Buda, Konfüçyüs, Muhammed, çeşitli Yahudi peygamberler, İsa peygamber gibi ulu kişilerin hepsini bu sınıfta sayarlar. Hatta İran'a gelen ilk misyoner Henry Mortyn'i bile bu listeye dahil etmişlerdir.

Ali İlahiler bir bütün olmaktan uzaktır. Sadece yukarıda sayılan üç koldan oluşmadığı gibi aynı zamanda (zaman zaman Ç.N.) garip sapkın mezhepler de ortaya çıkmaktadır. Böyle bir tanesi yaklaşık yirmi yıl önce Sahnah köyünde ortaya çıkmıştı. Ni'amat Allah adında bir adam özel bir resul olduğunu iddia etti ve Tanrı'nın çok yakında tekrar dünyaya geleceğini (ineceğini Ç.N.) açıkça ilan etti. Fakat bu gelişin Mehdi olarak mı, Şii Müslümanların 12 İmamı mı, Hıristiyanların İsa'sı mı ya da başka biri olarak mı gerçekleşeceği tam açık değildi.

Zither: Kanuna benzeyen telli bir çalgı.
(**)İncarnasyon: İnsan şeklinde ortaya çıkma.

Buna karşın birçok insan onun siyah bayrağı altında toplandı. Onun emriyle çayı, tütün ve afyon içmeyi bıraktılar. Saçlarını uzattılar. Geliş zamanını o bildirdiği zaman, ona inananlar birkaç dönümlük tarlalarını, evlerini sattılar, sığır ve davarlarını kurban ettiler. Ni'amat Allah durmadan onlardan günahları için tövbe etmelerini istedi, yaptıkları kötülükler için onları cezalandırdı. Onlara yaptırdığı diğer şeyler: Elleri ve dizleri üzerinde süründürüp köpek gibi havlattı. Avuç dolusu gübre yemek zorunda kaldılar.

Tanrı'nın görüneceği zaman geldiğinde büyük bir kalabalık Ni'amat Allah'ın evinin önünde beklemeye başladı. Zaman doldu. Bir süre daha geçtikten sonra Resul gizli bir apartman dairesinden halkın günahı yüzünden Tanrı'nın gelişinin ertelendiğini bildiren bir mesaj gönderdi. O da onlar için gizlendiği bu yerde hem oruç tutuyor hem de dua ediyordu. Daha çok Kurban ve kefaret emretti. Birkaç ay sonra belli olan birgünde Tanrı'nın geleceğini söyledi. Tanrı'nın gelişi ikinci kez başarısızlığa uğrayınca Ni'amat Allah bir kaç ay hiç konuşmadı ve ona ilk inanan ayrıcalıklı müritleri dışında hiç kimseyle de görüşmedi. İnsanların günahları yüzünden cezaya katlandığını, dua edip oruç tuttuğunu söyledi. Bu olaylar sırasında da bana kendisine gelecek Ruhul Kudus'ü (Cebrail Ç.N.) beklemekte olduğunu bildiren bir mektup gönderdi. İsa'nın ayağına yapıştığını söylediği bir parça toprak gönderdi bana. İddiasına göre bu toprağın dokunuşu ile hastalıklar tedavi edilebilirdi. Bu toprağın etkisini hiç denemedim. Ni'amat Allah şimdi öldü oğlu babasının kurduğu mezhebin başına geçti.

Bir misyoner açısından İran'daki herhangi bir halka göre Ali İlahiler en umut verici olandır. Son yirmi yıldır Hıristiyanlığa kazanmaya çalıştığım din değiştirenlerin çoğu bu mezheptendir. Yine İran'da ilişkiye geçtiğim din değiştirenlerin gayretlileri yine Ali İlahilerden çıkmıştır. Onlar Müslümanlarda hiç olmayan bir biçimde İncil'i kabul etmeye hazırdır. İncil'in vaazını dinledikleri zaman sık sık "Bu mesajla niçin bize geliyorsunuz? Biz zaten sizin inancınıza çok yakınız. (Paylaşıyoruz Ç.N:) Bu inançtan çok uzak olan Müslümanlara gitsenize" derler.

İran'ın köyleri ve Ali İlahi kabilelerine tamamıyla ulaşacak yeteri derecede örgütlü bir çaba gösterilmemiştir. Fakat akıllı, sistemli ve yeterli bir çabayla daha büyük sonuçlar elde edilebileceğine inanmak mümkün değil midir?

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

*(*)Kaynak- F. M. Stead: **"The Ali-İlahi Sect İn Persia"** (İran'daki Ali ilahi Mezhebi), The Moslem World, sayı: 22/1932, s. 184-189*

II-C) AHL-Ê HAQQ TARİKATI(*)
V. Minorsky

Ehl-i Hakk terimi, Sufi terminolojide bilgilenme sürecinin ilk aşamalarını (Şeriat: Kanun, Tarikat: Yol, Marifet: Gnosis) geride bırakıp en yüksek dereceye (Hakikat: Gerçek) ulaşmış adamlara deniyor.

Bu sözcük değişik teoloji (dini inanç ve fikirleri inceleyen bilim dalı, Çev.) sistemleri tarafından kullanılmış.

Teknik yönden ise, Ehl-i Hak terimi, Sultan Ishak (Sultan Sohak) adındaki bir Seyit tarafından kurulduğu söylenen gizli bir dinin adıdır. Bu dinin doğduğu yer, modern Irak'taki Sirwan (Diyala) nehrinin iki yakasında yer alan Şehrizor bölgesidir.(1)

Ehl-i Hak dini Şehrizor'dan Luristan, Kurdistan, Azarbeycan vd. gibi İran'ın batı sınır bölgeleri boyunca yayılmış.

Irak'ta bu tarikat, özellikle onun Süleymaniye'nin doğusundaki Barazindja ile ilişkili olan yönetici grubu halk tarafından Kaka'i (Kaka kelimesi Kürtçe'de kardeş demektir) olarak adlandırılır.

Bu tarikatın üyeleri sık sık tarikatın alt bölümleriyle çağrılır: İbrahimi, Khamushi, vd. gibi.

Yabancılar "Ali İlahi" veya "Ali Allahi" adını bu tarikat için kullanır ki, bu yanıltıcıdır. Çünkü Ehl-i Hak'ta merkezi figür Ali değildir. Bu yanlışlık, bu tarikatın öteki Alevi aşırıcılarla karıştırılmasına neden oluyor.

Tek güvenilir metod, tarikatı kendisinin öz kaynaklarına dayanak tarif etmektir. Bu tarikatın çok sayıda alt bölümlerninin varlığı da karışıklık yaratıyor. Kaynaklar ise sınırlı.

Ehl-i Hak örgütü genel bir kurala (birliğe) bağlı değil. Bir dizi alt grubun (kolun) bir federasyonunu andırıyor.

Ehl-i Hak'ta oniki ana hanedan veya silsile var: Seyit Djalali, Tumari vd...

Kaynak: The Sect of the Ahl-ı Haqq

V. Minorsky

In "İranica"-"Twenty Articles By v. Minorsky", 1956 Publication of the University of Tehran, vol, 775, 1964

Dogmalar

Ehl-i Hak'ın dogmalarında merkezi nokta Tanrı'nın yeniden görünüşüdür. Yedi kez görünür. Her seferinde Türkçe'deki deyişle farklı bir "donda" ve dörtbeş melekle birlikte görünür.

Tanrı'nın yedi "donu" ve her birine eşlik eden melekler şöyle sıralanıyor:

1-Khuwandagar (Melekleri: Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail)

2-Ali (Muhammed-Mustafa, Salman, KamberNusair, Fatma)

3-Khoshin (Baba Buzurg, Baba Faki, Baba Hasan, Baba Tahir)

4-Sohak (Benyamin, Davud, Pir Musi, Razbar)

5-Kırmızı (Kaka Mıre, Kaka Arab, Kaka Rahman, Zarbanu)

6-Muhammad-Beg (Ka-Meridjan, K.Malakdjan, Karapust, Şah-Savar)

7-Şah-Atash (Sh. Djamshid, Sh. Almas, Sh. Abdal, Pari-Khanum).

Melekler de birbirinin "donları"dır, değişebiliyorlar. Sohak zamanı için sık sık Salman'dan sözedilir veya Khuwandagar çağında Benyamın'nin adı geçer.

Ehl-i Hakk inancına göre:

Sonsuz zaman önce Tanrı denizin dibindeki bir incinin içinde yaşadı. Kendisini "Khuwandagar" (Dünyanın yaratıcısı) formunda gösterdi. İkinci kez Ali kimliğinde geldi. Ve üçüncü dönemin başlangıcındaki isimler Ehl-i Hak listesindekiler olacak.

İlk dört evre, dini bilgilenmenin evreleriyle (Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat) çakışır. En yüksek evrenin temsilcisi Ehl-i Hak'ın tüm kollarına göre Sultan İshak (Sohak)'tır. Fakat, Sultan Sohak'ın yerine geçenle ilgili bazı görüş farklılıkları olduğu anlaşılıyor.

Melekler, Tanrı'nın bakanları rolünü oynuyor. Benyamin, vekil ve pirdir. Dawud, "nazir" ve yargıçtır. Pir Musi, iyi ve kötüyü kaydeden "Wazir"dir. Mustafa Dowdan (Nusair) ölüm meleğidir.

Bir yoruma göre:

Benyamin terden yapılmış. Dawud, soluktan veya sinirden yapılmış ve siniri temsil eder. Musi, bıyıktan türemiş ve merhameti (acımayı) temsil eder. Razbar, atıştan (kalp atışı gibi) yapılmış ve iyiliği, cömertlik duygusunu temsil eder.

Melekler genelde dört olarak verilir, ama bazı dönemlerde ve bazı listelerde üçe indiği oluyor. Tapınmayı denetleyen ve sembolik adı Razbâr veya Ramzbâr (güvenilir) olan bir beşinci melekten de söz edilir ki, bu melek dişidir gibi. Ona "Razbâr Khuntha" denildiğini duydum.

Meleklerden başka birkaç grup seyidin sözü edilir:

1-Haft-tan (Yedi Vücut): Bunlar Sultan Sohak'ın beş meleği ile Mustafa Dowdan, Sultan Sohak'ın torunu olan İbrahim ve Baba Yadegâr'dan oluşuyor.

2-Haft-tawana (Yedi Kuvvet): Bunlar Sultan Sohak'ın karısıyla bir perde gerisinde harcadığı yedi günde mucize yoluyla var ettiği yedilerdir (Habib Şah, Bul-wafa, Şah-i din, Mir Mustafa, Muhammad Gawre-Sawar, Baba Husain ve Khamush-i Pir-cin)

Bu yedili Ehl-i Hak dininin ilk yedi alt-bölümünün (kolunun) kurucularıdır. Alt bölümlere "Ocak" denilir. Bu alt bölümlerin sayısı sonraları 11-12'ye kadar çıkmış. Her Ehl-i Hak bu alt-bölümlerden, yani ocaklardan birine bağlı olmalıdır.

Hawtawana'nın Sultan Sohak çağında Pir Benyamin'in yerine geçtiği de söylenmektedir. Dünyanın sonunda hepsi Haf-tan'la birleşecekmiş. Çünkü zaten başlangıçta hepsi bir tek ve aynı imişler.

3-Cihil-tan (Kırk Güç): Derviş isimlerinden oluşur. Bu isimler farklı geleneklerde farklılaşıyor. Tarikatı ileri gelen yabancılarla ilişkilendirmek için bu kırk figürün sonradan ilave edildiği anlaşılıyor.

4-Yetmişikiler Grubu: Tanrı'nın yeniden görünüşünü izlerler.

Ehl-i Hak hizmetçileri ve sayılarını anmaya düşkündür. Hasan ağanın Bağışla adlı kelâmında şair 72 serdardan (korumacı), 366 cesur savaşçıdan, 444 çırağcı ve 9900 hizmetçiden sözeder.

Ehl-i Hak, yeniden dirilişe inanır. Ölümden bir ceza olarak korkmaz. İnsanoğlunun 1001 yeniden diriliş çevriminden geçtiğini söyler.

Ehl-i Hak, son yargılamanın Şehrizor ovasında olacağını da söyler.

Ehl-i Haklar'ın kendilerine özgü pratikleri (ibadet biçimleri) var. Bireysel pratik az. Cem'e (Meclis) büyük önem verir. Cemlere kadınlar da katılır. Ve bu, Sünnilerin `Mum Söndüren' dedikodularına yol açmıştır.

Dervişler saz ile "Dhikr" (Zikr) yaparlar. Kendinden geçer ve ateşi tutarlar. Her dervişin mürşidi ve piri olması gerekir.

Hayvanlar kurban edilir (Nadhrwaniyaz) vs.

Erkekler arasında veya bir erkekle bir kadın arasında özel türden birleşmeler yapılır (Shart-i İkrar). Bu tür birleşmeleri yapanlar artık bacı-kardeş diye çağrılırlar. Erkekler gür bıyıklıdır ve bıyıklarını kesmezler.

Ehl-i Hak dininin tek bir kutsal kitabı yok. Bu yüzden farklı kolları farklı görüşler ifade ederler. Bu dinin kökünde Şii aşırıcılık var. Daima 12 İmam'dan sözederler. Bu nedenle de İsmailizm ile en azından doğrudan bir biçimde ilişkilendirilmemeli. Ehl-i Hak, kendine "Gerçeğin Dini" de der. Ali'ye tapınmak yönünden Dürzüler ve Nusayrilerle ortak yönleri var. Fakat Sultan İshak (Sohak), Ali'den daha üstün görülüyor gibi.

Ehl-i Hak dini, sosyal yönden, özellikle aşağı sınıflar (göçebeler, köylüler, yoksul kesimler) ve dervişlerce benimsenmiş ve onların dini olmuş. Halkçı karekteri (mucize vs. gibi inançlarda yansıyan) oldukça belirgindir. Sultan'ın bir gün cezalandırılacağı umudu taşır. Bu din, merkezi hükümetlerin kontrolü dışında kalan uzak kırlık kesimlerde güç toplamış. Zoroastrian fikirler ve İsmailiilikten unsurlar var içinde. Shiraz'da Melek Taus'u anan (ki bu tipik bir Yezidi unsurdur) Ehl-i Hak'a mensup elemanlara rastlayanlar olmuş.

Ehl-i Hak'ın diğer Alevi tarikatlara (Kızılbaş, Sarlı, Şabak vd) kontakları pek açık değil. "Zohab"dan Ehl-i Hak propagandacılarının etkileri Trowbridge tarafından 1909'da Antep Kızılbaşlarına dek gözlenebildi.

Ali'nin adı O'nun Nusair ile bağlantısından geçer. Şah Khoshin'in (Şah Hoşin) Ali'den 360 (300) sene sonra ortaya çıktığı söylenir. Bu ilginç. Ali, 656-661

arası Halifeydi. Bu rakam bizi 11. yüzyılın başına getirir ki, bu, Khoshin dönemi meleklerinden biri olarak geçen Hamadanlı Baba Tahir peryodu ile uyuşur. Şah Khoshin, Diyala'nın (Sirwan) sağ havzasındaki Shirwana'da Djaf'ın kızı Jalala'ya mucizevi tarzda bir güneş ışınından doğmuş. Shirwana, bugün bile Kürt aşireti Djaf'a aittir. Guran aşireti bölgesinde Ehl-i Hak'a ait bir metindeki birkaç coğrafi referans, Khoshin'in, Sultan İshak'ın dünyaya ilk geliş kimliği olduğuna işaret eder. Öte yandan kimi efsaneler Khoshin'in faaliyetinin Luristan ve Hamadan'da yer aldığına işaret ediyor. Şah Khoshin'in Şirwan havzası Ehl-i Hak'çıları ile Luristan Ehl-i Hak'çıları arasında bir bağlantı kurduğu anlaşılıyor. Bir Ahl-i Hakçı olan Firkan adlı eserin yazarı, Khoshin'in doğum yeri olarak Saimarreh'i (Karkha) gösteriyor gibi. Buranın sağ havzasında Shirwan diye çağrılan bir yer var.

Ehl-i Hak'la ilgili ilk bilgilerimiz 19. yüzyılın başında Avrupalı seyyahlar tarafından toplanmış olanlardır.

Ehl-i Hak'ın kurucusu Sultan İshak (Sohak, Sahak9dır. Sultan İshak'ın dedesi Hamadanlı bir seyittir. Hamadan'dan "Guran bölgesine" gelmiş(2). Sohak'ın babası Seyit İsi'dir. Süleymaniye'nin 20 km. kadar doğusundaki Barzindja'da yaşamış. Ehl-i Hakk'ın İbrahimi kolunun seyitleri hâlâ Barzindja'da yaşarlar. Seyit İsi, ileri bir yaşında Hasan Beg Djala'nın (büyük ihtimal `Djaf') genç yaştaki kızı Dayira (Dayirak) ile evlenmiş. Seyit İshak, bu evlilikten doğmuş. S. İshak'ın annesi Dayarak'ın ünvanı Ranzbar'dır. Seyit İshak'ın 1272'de doğduğunu söyler bir Ehl-i Hak aydını (Bk: Edmonds). Ehl-i Hak dinini de 1316'da kurmuş. Sultan İshak'ın mütevazi türbesi Sirwan'ın (Diyala) sağ havzasındaki dar bir dağ geçidinde ve Perdiwar köprüsünün biraz yukarısında bulunuyor(3).

Seyit İsi'den dokuz kuşak sonraki Baba Rasul Gewra, Irak'ta hayli yaygın ortodoks Nakşibendi seyitlerinden Barzindja'nın nüfuzlu bir ailesindendir ve Seyit İsi'nin soyundandır(4).

S. İshak'tan sonra liste bir hayli karışık. Ehl-i Hak'ın bir branşı İbrahimi seyitleridir. Bir diğeri Atash-Begler'dir. Guranlar'dan İbrahim adlı bir seyit, S. İshak'ın torunu olarak (Haftawana yoluyla) görülüyor. İbrahim'in mezarı Bağdat (belki de Kerkük)dadır. İbrahim dönemi 14. yüzyılın ikinci yarısına denk düşüyor gibi (Djala'irlerin Karakoyunlu ve Akkoyunlular arasında sık sık el değiştirdiği dönem.) Kırmızılar'ın (Kırmızı Puşu/ örtü demek) faaliyeti Sirwan'daki Guran toprağına denk düşüyor. Kırmızı adı, Ahmad Mira Sur (Kızıl Mir) ile çakışır ki, bu Kızıl Mir Haftuşanu'lardan biridir ve mezarı Şehrizor'daki Khurmal'dadır. Kırmızı'nın arkadaşı Kuşçuoğlu'nun kelamlarının Azeri Türçesi diyalektinde oluşu ilginçtir. Ki bu da 14. yüzyıl ortasına denk düşer. Yani Moğol-sonrası hanedanlıkların Bağdat'ı Tebriz'le ilişkilendirmek istedikleri döneme. Muhammed-Beg'in yükselişi ise, Kuzey Luristan'daki Dilfanlar arasında başlar. Sonra Adjari'ye taşınır ki, burası Urmiye Gölü'ne dökülen Djaghatu Nehri'nin doğu havzasındadır. Muhammad Beg ile Djaghatu'nun batısındaki ünlü Mukri Kürtleri Bilbaslar arasında çatışmalar olmuş. Muhammad Beg ölünce, yerine oğlu Khan-Atash geçmiş. 1669-71 yıllarına ait olan Han Atash mucizelerinden sözedilir. Han Atash'ın 1704'te bu dünyayı terketmeye niyetlendiği söylenir. Mezarı, Tebriz'in

güneyindeki Sahand Dağı'nın kuzeydoğusunda kendi adını taşıyan bir köydedir. Ailesiyle birlikte Kermanşah'a taşınan Han-Atash'ın kardeşinin elinde Han Atash çizgisinden yedi isim taşıyan bir liste mevcut. Bu yediliden Aghabakhsh 1917'de Kermanşah'ın 40 km güneyindeki Garraban köyünde ölmüş. Han Atash'la ilgili bilgiler, O'nun babası Muhammad Beg'in 17. yüzyılın ilk yarısında ve Şah Abbas I'in yönetimi döneminden biraz sonra yaşadığını tahmin etme imkanı veriyor bize.

Ehl-i Hak'ın Safeviler'le kontakları Azeri Türkçesi ile yalmış Kutbnama adlı bir şiirde yansıtılır. Bu şiirde Azerbaycan'dan ve Türkmenlerle yerleşik diğer yerlerden Türkistan, Şah İsmail'den (Hatayi) de Türkistan Piri olarak sözedilir. Şah İsmail(1502-24), "Pir" ünvanı altında Ehl-i Hak çizgisinde S. İshak ile Kırmızı'nın isimleri arasına yerleştirilir ki, bu Kırmızı'nın dönemini tahmin imkanı verir.

Ehl-i Hak'ın Alanı

Bu dinin beşiği kesin olarak şimdi Irak ile İran arasında bölünmüş bulunan Guranların bölgesidir. (Şehrizor+Zohab).

Ta'uk'un Kakai şefleri S. İshak'ın doğrudan soyları olduklarını söylerler.

Ehl-i Hak'ın kutsal yerlerinin çoğu Şehrizor'dadır. Perdivar'ın mezarı Auraman-i Luhun'da, Baba Yadigar'ınki Zohab'da, Benyamin'inki Kirind'dedir.

Ehl-i Hak aşiretleri ve kolonileri Kasr-ı Şirin'den Kermanşah'a giden antik yolun kuzeyindeki birçok yerde görülebilir. Sendjabi aşireti bazı Sünni bölümlere de sahip olmakla birlikte Ehl-i Hakçılarla barış içinde birlikte yaşar. Kuzey Luristan'daki Dilfan vd. bazı aşiretler de Ehl-i Haktırlar. Hamadan'da, Tahran'da, Weramin'de, Mazandaran (kalardasht)da, hatta Horasan'da (Han-Atash'ın bir kardeşinin Horasan'a göçettiği söylenmektedir) da vardırlar.

Türkçe konuşan Azerbaycan'ın Tebriz-Margha bölgesinde (Sahand Dağı çevresinde) ve Maku'daki Karakoyunlu semtinde çok sayıda Ehl-i Hak taraftarı var. Ehl-i Hak'ın izleyicileri Aras'ın kuzeyinde (Karabağ'da) bile varlar. Hem geniş bir alana yayıldıkları, hem de tarikatın gizliliği ve kentlerde aşağı sınıflara ait oluşları nedeniyle sayılarını tahmin etmek imkansız.

1. Diyala Nehri'nin iki kolu var. Biri Sirvan veya gerçek Diyala'dır ve Sirvan tarafından gelir. Diğeri Gil-u Gilan (Hulwan, Halawan, Alvand) bölgesinden çıkar, Hulwan, Qasr-ı Şirin ve Haniqin'den geçer. Tamarra ve Nahravan, Diyala'nın daha eski adlarıdırlar. Bu bilgi için bk. Minorsky'nin "The Guran" makalasine. Çev.

2. Guran bölgesi, Sirwan'ın kuzeyindeki Şehrizor topraklarını ve aynı nehrin güneyi olan Zohab'ı kapsar.

3. Minorsky, 1914'te burayı ziyaret ettiğini belirtiyor. Çev.

4. Edmonds'dan nakleden Minorsky.

Çeviri: **Seyfi Cengiz,** ***Dış Kaynaklar: Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar; Londra s. 51***

Nûr 'Ali-Shâh en 1920

*Ahlê Haqq dini önderlerinden Nûr Ali Şah İlahî'nin 1920'de çekilmiş bir resmi. [Kaynak-Dr. M. Mokri: L **'Ésotérisme Kurde** (Kürt Batınîliği), Paris, 1966.]*

السيد عبدالفتاح ابن السيد خليل رئيس الكاكائية

*Kakaîler'in dini lideri El-Seyyid Abdulfettah İbn el-Seyyid Halil 1940'lı yıllarda. [Kaynak-Abbas el-Azavî: **El-Kakaiyye fi't-Tarih** (Kakailik Tarihi), 1949.]*

II-Ç) IRAK'TAKİ AHLÊ HAQLAR'IN İNANÇLARI VE İBADETLERİ(*) (1969)

C. J. Edmonds

Kürtler, Türkler ve Araplar isimli kitabımda (Londra 1957) Irak'ta genellikle Ehl-i Hak olarak adlandırılan Kakeiler hakkında biraz bilgi vermiştim. O zaman sadece bana bilgi verenlerle kendimi sınırlamış, bu mezhebin gizli törenleri, kendine özgü inançlarından bahsetmekten mümkün olduğunca sakınmış, bunu mezhebin coğrafik dağılımı, örgüt yapısı ve tarihi hakkında genel, okuyucu için yazılmış bir kitap olarak düşünmüştüm. Fakat şimdi bu inançlarda ve uygulamalarda ayrıntılı bir şekilde bahseden bir kitap (onların aykırılıklarını fazla önemsememekle birlikte) Kuzey İran'daki topluluğun lideri tarafından Tahran'da bastırılmıştır.(1)

Ben önceki gibi birinci el Kakei kaynaklarından elde ettiğim bilgiler burada tekrar vereceğim. Ama gerekli görmediğim yerleri tekrar etmeyeceğim.

Bu kaynaklar:

a)Küçük bir kitapçık ya da Tezkere: Bu kitapçık eskiden Osmanlı İmparatorluğu hizmetinde çalışmış zeki ve eğitimli bir Kakei tarafından benim için özellikle Eski Türkçe'yle yazılmıştır(2).

b)Gorani lehçesinde yazılmış çeşitli şiirlerle desteklenmiş bir düzineden fazla ustayla yaptığım bir çok konuşmadan günlüğümde yer almış dikkatli ve ayrıntılı kayıtlar. Zaten "Kürtler, Türkler ve Araplar" isimli kitapta (ki bundan sonra yeri geldikçe K.T ve A." şeklinde belirtilecektir.) verilmiş olan konu şu şekilde özetlenebilir.

Kakeiler aslında diğer sufi tarikatlarıyla kendilerine özgü inançlar bakımından çok şey paylaşan bir derviş kardeşliğidir. Ama kurucularının kişiliğinde ortaya çıkan Hakikat(3)e dayanan bazı inançlarda ve onlara has olan bazı törenlerde bu tarikatlardan ayrılırlar.

Kakeiler kutsal kitabın (kuran'ın Ç.N.) bilinen harfi harfine yorumundan ortaya çıkan Şeirat'ın yüzeyselliğinden ya da hâlâ tarikat düzeyinde olanlardan çok daha ileride olduklarını iddia ederler.

Kakei mezhebi İrak'taki Süleymaniye kentinin yirmi üç kilometre doğusundaki Berzinye köyünden olan Şeyh İsa'nın oğlu Sultan İshak ya da Suhak veya Seyit İshak ya da Sasurak tarafından İran-Irak sınırındaki Hewreman bölgesi içinde yeralan Pird-i War'da kurulmuştur.

Kakei ismi aşağıdaki hikâyeden (söylenceden Ç.N.) türemiştir:

Berzinye köyündeki Şeyh İsa'nın küçük tapınağı (mabedi Ç.N.) tamir ediliyordu. Fakat çatı için düşünülen yeri direk duvardan yükseltildiğinde görüldü ki; duvarla çatı arasına yetişemeyecek kadar kısa. Babasının buna üzüldüğünü gören Şey İsa'nın büyük ve gözde oğlu duvarlardan birinin üzerine tırmanıp direğin ucundan kavrar diğer ucunu da kardeşine verip bağırır ona: Kardeş çek! (Kürtçe; Kake Bikişi) Bu şekilde direği uzatırlar ve yerine yerleştirirler. Bugün Berzin-

ye'deki camiinin direğinin bu mucizevi direkle ayrı olduğu iddia edilmektedir(4). Pird-i Wan'da S. İshak'a katılmış Haftad-u dü pir (72 büyük kardeş) gibi bazı gruplar olduğu kadar, yedi kişiden oluşan üç ana grup vardır. Haft tan (onun yakın arkadaşları) Haftawana (oğulları) ve Haft Halife (Yedi Halife)

Seyit İshak'ın başoğlu Seyid ailelerini kurmuşlardır. Bu aileler zaman içinde gerçekten seyid soyundan gelmeyen ama bizzat bu dinin kurucusunun torunlarıyla hemen hemen eşit düzeyde olan beş önemli aileyle birleşerek günümüze kadar gelmişlerdir.

Yedi halife seyitlerin de bizzat dahil olduğu Haft Tan'ın beşi Davud'un denetimi altındaki tüm topluluğun üyeleri arasından hepsi Delil (Rehber Ç.N.) olan 72 büyük kardeş (Pir Ç.N.) arasından Seyit İshak tarafından seçilmiştir.

Her Kakei, on aileden birisinin Seyidi olan kişiyi kendisine Pir ya da dini lider olarak ve Halife ailelerinden birisinin bir üyesini de kendisine Delil olarak seçmelidir.

Pir ve Delillerin özel görevleri, hizmetleri vardır. Onlara katılanlardan bazı bahşişler alabilirler.

Yeni materyal (bilgi Ç.N.) herbiri a)Tezkere b)Kişisel bilgi olmak üzere iki bölüme ayrılmış dokuz ana başlık altında gösterilmiştir. Tezkere'nin üslubu çok sıkıcı ve tekrar edilen bir yapıdadır. Ben de konuyu daha mantıklı bir düzenleme içinde sunmak için Kakeilerin inançları ve uygulamaları ile diğer mistik mezhepler ve dinler arasında yapılan konu dışı bir kaç kıyası ya da Kakei mezhebine karşı ileri sürülen iftiraları çürütmeyi bir kenara bırakarak, konunun özü bakımından hiçbir etkide kalmadan Tezkere'yi kısalttım. Diğer yandan kullandığım alıntılarda da yazarın kendi üslubunu izlemeye çalıştım.

b maddesi (kişisel bilgi başlığı Ç.N.) için kaynaklarım: Konunun daha geniş bölümleri değil ama, özellikle en gizli dogmalar ve törenlerin ayrıntılarının olduğu bölümleriyle Tezkere, Pird-i Wan'dan kuş uçuşu sekiz kilometre mesafede Kakeilerin kurucusunun yaşadığı onların kutsal topraklarında kalmış son ve tek Kakei topluluğunun köyü Daratuwe ya da Daratif isimli küçük köyle komşu Hawar köyünden olan saygıdeğer bir Sofi(*)den elde ettiğim Gurani şiirleri.

1-TEMEL İNANÇLAR

a-Tezkere: Yer ve gök yaratılmadan önce uçsuz bucaksız bir denizde bir incinin içinde gizli bir hazine vardı. Sonra Tanrı altı gün içinde yeri ve göğü yarattı. Sonra göğün yedi katını, sonra melekleri, o meleklerin arasından (meleklerin sayısını biz bilmiyoruz) dört tanesini Cebrail, Mikail, İsrail ve Azrail'i kendisine yardımcı olarak seçti.

Sayısız asırlar geçtikten sonra değişmeyen ve sınırlı sayıda insan ırkının ruhlarını yarattı. Biraz daha zaman geçtikten sonra, balçıktan, rüzgardan hava ve sudan Adem'i (insanı Ç.N.) yarattı. İnsan soyu da ordan türemiştir. Şeytan'ın ayartmasıyla buğdayı yediği için Cennet'ten kovulan Adem'in öyküsü varoluşun

(*) Mistik tarikatların Kürt müritlerini tanımlamak için bu kelimeyi kullanıyorum.

zehiri bir açıklamasıdır. Çünkü Tanrı'nın yarattıkları her ne yaparsa yapsınlar onları aslında ona yaptıran Tanrı'dır.

Bu dünya ruhlar için sınanma ve çalışma yeridir. Gerçek bir insanlığa ulaşabilmek için nevsiyle mücadele edenler için Cennet ödülü vardır. İnsanlığı ayaklar altına alanlar için Cehennem cezası vardır. Bu sınamalar için Adem'in cennetten ayrılışı ve dünyaya varması ile başlayan İsrafil'in sur Düdüğünü çalmasıyla kıyametle sona eren bir süre belirlenmiştir. (yaratılmıştır Ç.N.)

Bu süre içinde dünyaya gelen ruhlar birkez bin farklı zamanda her seferinde farklı bir kılıkla (don, yane, libar) sınarırlar. Tanrı'nın kendisi her seferinde farklı bir kişilikte (sıfat) farklı bir yerde insan kılığında bin kere görünmüş olacaktır. İnsanların aklındaki şüphe onların denenmesi için bir araçtır.

Her vücut bulmuş hangi cemaate ya da inanca mensupsa bu dünyadaki tüm yaptıkları işlerden ona göre sorumludur. Her kim, kötülüklerden uzak durur, insanlığa hizmet ederse ve Tanrı'nın emirlerine uyarsa onun bin kere bin farklı zamanda ölme ve tekrar yaşama gelme deviri de o kadar kısa ve kolay olur. Bu inançlarıyla Kakeiler bir dereceye kadar Mutezilit'lere benzerler. **Bu din 72 mezhebe bölünen İslam içindedir yine de.** İsmi Hakikat'dır. Çünkü görünen (zahiri yüzeydeki Ç.N.) dışında Kuran'daki çeşitli ayetler ve bölümlerin özünde (batini Ç.N.) başka bir anlamı vardır. Görünen anlam simgesel (mecazi Ç.N.) özdeki anlam gerçektir.

Önceden gönderilmiş olan Semavi kitaplar Kuran'ın indirilmesiyle geçerliliklerini yitirmişlerdir. Fakat Kuran'ın orijinal hali korunamadığı için, tamamıyla doğru bir biçimde yorumlanamadığı ve anlaşılmazlıkları tam anlamıyla açıklanamadığı için yetkili bir merciye (içtihad) ve bilinen şeylere göre bilinmeyenlere uyarlamalar izin verilebilir.

Kuşkusuz Müminler (inananlar Ç.N.) öncesiz sonrasız yaratan herşeye gücü yeten Allah'ın (Cenab-ı Hak) varlığının gerekliliğini gönüllerinde yaşatırlar.

Semavi kitaplar gönderildikleri zamanda hüküm süren koşullara uygundur ve bir dereceye kadar geçerliliklerini korumuşlardır.

İnsanlar yaratılıp kendi sahipleri olarak Allah'ı tanıdıkları ilk Alest sözleşmesinin yapılmasından bu yana onlara Tanrı'nın fikirlerini sorgulama hakkı yasaklanmıştır.

Onlar (Kakeiler Ç.N.) Kuran-ı Kerim'e ve diğer din kitaplarına saldıramazlar. Diğer dinlerin taraftarlarına, hatta hiç bir dini inanmayanlara da. Yalnızca doğru yola çekmek için rehberlik yapmaya çalışabilirler. Bunu yaparken tamamıyla alçakgönüllü ve duygularını incitmeden hareket etmelidirler. (Bir karıncaya hatta uyuz bir köpeğe eziyet etmek Allah'ın yarattığı birşeye kötü davranmak olduğundan günahtır.)

Allah insanlar için dünyayı yarattı. Onlara düşünme gücü (fikir) ve indirdiği kitapları anlasın diye akıl verdi. Her birey (kul Ç.N.) kendi durumuna ve aklına göre Allah'ın emirlerini algılayabilir. Kimse tam olarak bir başkasının hissettiğini ya da düşündüğü gibi Allah'ı kabule zorunlu değildir. Tüm insanlar din farkı gö-

zetilmeksizin eşit ve kardeştir. Birbiriyle kaynaşmış karşılıklı Hak'ka duydukları aşk bâtılı yenecek ve tüm insanlık amaca ulaşacaktır. Devletler, onların yetkilileri, savaşlar, cinayetler tüm bunların hepsi baskının değişik biçimleri olduğundan haramdır.

Bir insan ölene kadar onun için nasıl bir kader belirlenmiş olduğunu bilemez. İnsan daima umut (roja) ve korku (khawf) arasında kalmalıdır. Yaptığı işlere, zenginliğine fiziksel sağlığına, ilmine hatta imanına güvenip Yüce Yaratıcı'yı dikkate almaması onu felakete götürür. İnsan ancak dostlarına yardım ederek, tövbe ederek günahlarından kurtulabilir. İnsan varlığı kıyametle son bulacaktır. Hepsinin tüm kayıtları (günahları-sevapları Ç.N.) ayrıntılarıyla incelendiği zaman Cehenneme gitmek için ayrılanlar Cehenneme, Cennet için ayrılanlar Cennet'e gönderilecektir. Cennet'in gökyüzünde Kâinat'm çok üstünde gökler aleminde (Asman-u Alem-i Ali) olduğunu Cehennemin ise Cennetteki gibi güzel oğlanlar ya da Huri olarak adlandırılan şeylerin olmadığı dünyanın ortasındaki bir ateş topu olduğuna inanılır.

Bazıları tarafından Bezil olarak adlandırılan Cehennem ucu sivri bir balyozun çevresinde dönüp duran dikenli bir harman yerine benzetilir. Her bir dönüş altmış yıldır. Eğer Kıyamet (yeniden dirilme Ç.N.) ve Mehdi olmasaydı insanların mükemmelliğe erişmeleri de mümkün olmayacaktı.

b-Kişisel Bilgi:

İnci Çağı olarak bilinen ve Tanrı'nın isminin Yâ olduğu zaman ilk çağdır.

Mükemmelliğe ulaşmak için bir ruh bin kere bin farklı zamanda ve her seferinde farklı kılıklarda dünyada görünmelidir. Bir insan ne kadar dürüst olursa o kadar çabuk Devriyatı tamamlar. Bu devriyatı tamamlayan bir insan ermiş haline gelir. Öldüğü zaman bedeni çürümez.

Aslında Hakikat evrensel bir kardeşlik ve aşk dinidir. En değersiz bir hayrana zarar vermek bile günahtır. Kıyamet Şehrizan Ovası'nda olacak Devriyat'ı tamamlamakta başarısız olanlar sonra cezalarını çekeceklerdir.

Kıyametle insan soyu sona erecektir. Ondan sonra ne olacağı bilinmemektedir. Belki de Tanrı yeni bir varlık türü yaratacak tıpkı **Dev** suyunun bitişiğinde Adem Oğulları'nı yarattığı gibi.

Tanrı'da birkez bin farklı zamanda insan kılığında ona eşlik eden dört başmelek, diğer üç yakın yardımcı ve hepsi bulundukları zamanda farklı bir kılıkta olan havari ve Kürtlerin diğer gruplarıyla birlikte Haft-Tan'ı oluşturmak için bizzat ortaya çıkacaktır.(6)

2-HALİFELİK VE ALİ'NİN STATÜSÜ

a-Tezkereye göre:

Halifeliğin hem miras yoluyla hem de buna layık olduğu için Ali'ye ve ondan sonra onun torunlarına geçmesi bir gereklilik olduğu halde Ali'nin bu hakları, Ebu Bekir, Ömer ve Osman tarafından reddedildi. Daha sonra da onun halifelik hakkı Muaviye tarafından zorla gaspedildi. Ali'nin hazırladığı bir Kuran redaksi-

yonunu Ömer kabul etmedi. Çoğunlukla kabul edilmiş Kuran'ın şimdiki biçimi Ali ve Peygamber'in ailesine ilişkin birçok Ayet(*)in dışarıda bırakıldığı Osman tarafından derlenmiş olandır. Fakat onların bu hatasının kalp gözüyle görme eksikliğinden kaynaklandığını düşünerek Ehl-i Hak ilk üç Halife'ye kötü bir gözle bakmazlar. Ayşe ile ilgili durumda da Şiilerden farklıdırlar. Kadınlarına bu ismi koyabilirler.

Ali, Muhammed'den sıralamada daha yüksektir. Çünkü Muhammed maddi Şeriat'ın sahibidir. Ali ise ruhi dünyada (Mânâ Âlemi Ç.N.) doğruluk direklerinin temeli, Allah'ın insan olarak görünme gizlerinin kendisinde toplandığı bir kişiliktir.

Ömrü boyunca o, hem maddi hem manevi takdirin sahibiydi. (Sahib-i Şeriat ve maneviyat) ölüyü canlandırmak, suyu süte çevirmek vb. gibi birçok mucizeler göstermiştir. O önceliği olan çünkü ruhların bedenlere göçü bölümünde açıklanmış olduğu gibi Kutsal Ruh Ali kılığında ortaya çıkmıştır. Ali doğruyu temsil eder. Nusayriler ve Ali İlahi'lerin Ali'nin bizzat Tanrı'nın kendisi olduğu iddiaları akıl ve mantıkla reddedilir.

Muhammed bir perdenin arkasından Allah'la konuşma onuruna erişmek için göğün yedinci katma doğru gece yolculuğu yaparken göğün daha alt katlarının birinde bir aslanla karşılaştı. Aslan Muhammed'den peygamberlik yüzüğünü aldı. Bu aslan gerçekte Ali idi. Muhammed'in perdenin arkasından uzanmış olarak gördüğü el de Ali'nin eliydi. Ertesi gün yüzük tekrar Muhammed'e döndürüldü.

Ali Kerbela'da gömülmemiştir. Onun emirlerine uyularak bedeni (cesedi Ç.N.) bir Bedevi deveciye emanet edilmiştir. Gerçekte bu deveci onu kendi durduğu yere götüren baş melek Cebrail'di.

b-Kişisel Bilgi: İslâmiyet Sünni ve Şii olmak üzere iki ana mezhebe ayrılırsa Kakei'ler bunlardan ikincisine ait olmalıdır. Fakat Şii teriminin geniş anlamı için de. Sünniler genellikle Caferi Şiilere göre daha hoşgörülü olduklarından ve cemaatten tamamen ayrılmış mistik grupların sapkınlıklarına şiddetle karşı olmakta daha da yumuşak olduğundan Kakeiler daima bana kendilerini Caferiler'dense Ortodoks Sünni cemaati içinde kabul edilen Nakşibendi derviş tarikatıyla daha yakın hissediyor gibi gelmiştir. Benim bilgi aldığım Hawar'lı Sofi bana bir keresinde Hewraman bölgesinin ileri gelen iki Nakşibendi Şeyhinden birisinin müridi olduğunu söylemişti. Bunun nasıl olduğunu sorduğum zaman Sofi gülümseyerek yanıtladı ve Şeyh babası ve büyükbabasının da yaptığı gibi gerçeği görmüştü. Gizli bir Kakei idi. Halbuki diğer Şeyh hâlâ Ortodoksluk içinde kalmış bir cahildi.

3-SULTAN İSHAK VE ÜÇ YEDİ'LER

a-Tezkere:

Sultan İshak iki kat kutsaldır. Çünkü o hem Allah'ın tecellisi için bir mahal hem de Ali'nin torunuydu. O Ruhsal dünya üzerine tahta çıktı ama her zaman için basit dünya hükümdarlığını tercih etti. Direk mucizesi onun dünyada yaptığı bir-

(*) Kuran-ı Kerim'de 431 tane eksik ayet olduğu söylenmektedir.

çok mucizenin sadece ilkidir. O bütün yorum ve uyarlama (kıyas Ç.N.) konularının hepsinde en üstün otoritedir. (Muteahid-i Azam)

Haft Tan'i Cavidan yani yedi sonsuz kişi olan can yoldaşları kendilerine kutsal özellikler bağışlanmış insan şeklindeki varlıklardır. İsimleri Bünyamin Davud, Pir Musa, Mustafa Kemandar (Avcı)(*) Daye Rezbar, Yar Zerdeban ve Evet. Bunlardan ilk dördü ruhlar dünyasındaki baş melekler Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail'le özdeştir. Haft Tan'a karşılık olan Sultan İshak'ın yedi çocuğu Hafttan sonra arasında dünyevi olaylarla ilgili yetki dağılımı şu şekilde yapılmıştır:

S. Ahmet Miresur, Irak, Suriye, Mısır, S. Mustafa Sofidpoş (Beyaz cüppe) güzellik dünyası, S. Şehabeddin (O, Bağdat'ta mezarı olan Şeyh Ömer Şehreverdi isimli kişi ile aynı kişidir.) rüzgâr ve yağmur, S. Abdulvefa bilim ve akıl, S. Habip Şeyh Dürüstlük ve temiz yaşam, S. Bave İsa Hindistan, S. Muhammet (7) dini yayma üzerine görevlidir.

Pird-i Wor'da S. İshak'ın huzurunda onlar (Haftawana Ç.N.) aşağıda "Birleşme" başlığı altında anlatıldığı biçimde birbirleriyle Pir olarak eşleştiler(8). Bu söze anlam kazandıran şartlar içinde düşünüldüğünde Pir(**) kelimesi; S. İshak'ın aralarından Yedi Halife'yi seçtiği "Yeltmişiki pir"in ünvanında olan ihtiyar (ya da büyük kardeş) gibi değil dini lider (usta Ç.N.) anlamına gelmektedir.

b-Kişisel Bilgi:

En önemli takdiri ilahiler şerratten Hakikate kadar sürekli bir ortaya çıkma aşaması içinde Tanrı'nın bizzat cisimleştiği en önemli takdiri, ilahiler Ali'nin yaşadığı 7. yy., Mübarek Şah Bave Hoşin'in yaşadığı 11. yy. ve S. İshak'ın yaşadığı 14. yy. başlarında olanlardır.

Sultan İshak (onu böyle adlandırmak daha uygun olacağı için) Pird-i Wan'da üçyüz yıl hüküm sürdü. Birgün yoldaşlarıyla otururken, onlara kısa bir süre için uzak bir yere gitmesi gerektiğini söyledi. Anadolu'da tekrar göründüğünde Hacı Bektaşi Veli idi. (Gorani şiirinde yazdığına göre) Alevi Dini'ni kurdu, orada yüzyıl hüküm sürdü. Pird-i Wan'a tekrar döndüğünde yoldaşlara o sadece bir saat için yokmuş gibi geldi. Üçyüz yılın sonunda kendi türbesini Pirdi Wan'da yaptı. Bir daha görünmedi.

Bektaşi öğretisi İlahi Esin'in Tarikat düzeyine aittir. Fakat bu ve diğer farklara karşın bu iki tarikatın (Bektaşi ve Kakei Ç.N.) üyeleri aralarında varolan ruhi bir desteğin karşılıklı ilişkisine dayanan bir duygu ile birbirlerine bağlıdır.

Karşıdaki sayfadaki tablo Allah'ın her bir tecellisi ilebirleşmiş Haft Tan'ın isimlerini gösteriyor. İkinci, üçüncü ve beşinci kolonlarda beş numarada gösterilen kadınlarla ilgili özel durumlar vardır. Ali, Hoşun ve İshak'ın zahiri olarak babalarının olduğu aslında üçünün de babası olarak doğdukları iddia edilir. Sıradan ölümlülerden meme uçlarının yeşil olmasıyla ayırt edilebilirler. (Yeşil, Seyit sarıklarının rengidir.)

(*) Bu bölümün yazarı Arapça, Farsça ya da Kürtçe isimlerin eğer İngilizce bir karşılığı varsa bunları da parantezler içinde İngilizce olarak belirtmiş ben de Türkçe olarak belirttim.

(**) Pir: Yaşlı, ihtiyar koca (pek yaşlı ve zayıf adam, 2. Tarikat kuranlardan herbiri, 3. Bir meslekte ileri gitmiş olan kimse.

Fatima bin Asad Ali'nin annesidir. Bave Hoşın'in annesi yoldaşı Meme Şelale bir gece rüyasında hamile kaldığını görür ve uyandığında kucağında bir çocuk bulur. Kısa bir zaman sonra ölen çocuk daha sonra Hemedanlı Baba Tahir'in kızkardeşi Fatima Lara (İnce) kılığında tekrar görünür. İshak'ın annesi Dayere Hatun da aynı şekilde ölmüş ve Rezbar kılığında tekrar görünmüştür. (Bir söylentiye göre Rezbar aslında erkekti ama Sultan'ı doğurmak için kadın kılığına girdi. O yüzden de bazan Pir, bazan Daye(*) ünvanlarını taşır.

Pirdi Wan Haft Tan'ı Sultan İshak'tan doğmuştur. Bünyamin göğsünden, Davud alnından, Musa dilinden, Mustafa pazusundan, Rezbar başından ya da kalbinin gizli bir yerinden, Zerdeban kanından ve Evet sesinden ve tenindendir.

Zerdeban'ın daha sonra ortaya çıkan kılıkları arasında olan ve önceden bahsedilen(9) beş yeni Seyit ailesinin ikisine ismini veren kişiler Ali Kalender ve Bave Yedgar'dır. Haftwana Sultan'ın yedi çocuğu da benzer bir şekilde işin içinde bir anne olmaksızın Sultan'ın göbeğinden ya da karaciğerinden yaratılmıştır. Pirdiwan'da ona katılmış önceden bahsedilen Yedi Halife ve Yetmişiki Pir'den başka Hevremanlı 99 Pir, Şaho(10)lu Kırklar (Chihil Tan) Altmışaltı Sırdaş ve tarikatın binlerce insanı. (Beven Hezor)

Bendeki el yazması, Gorani dilindeki şiir yetmişiki Pir'in isminin herbirini Kerbela'da İmam Hüseyin ve birlikte şehit olmuş şehitlerden biri olarak veriyor. (Katledilmiş Ç.N.) Hepsinin de birer kılık olduğunu belirtmiş oluyor böylece. Kırklar ise insanların kaderini yöneten Şeriat'ın Rical-i kayb(**)ına karşılıktır. Fakat iki grup arasındaki boşluklar Devriyat'la doldurulmuştur.

I	II	III	IV	V
YA	ALİ	BAVE LAÇİN	S. İSHAK	HACI BEKTAŞ
1)Cebrail	Selman	Rida	Bünyamin	Kaygusuz Abdal
2)Mikail	Kamber	Huvada	Davud	Gülbaba
3)İsrafil	Cafer-i Teyyar	Felakeddin	Pir Mussa	Şahinbaba
4)Azrail	Sed ibni Ebu Vakkar	Bafeke	Mustafa-i Davudnı	Kaftan
5)	Fatima bin Esed	Fatima Lere	Pir (Daye Rezbar)	Vesan Abdal
6)	Halid ibn El Velid	Baba-i Buzurg	Yar Zerdeban	Kızıldede
7)	Bilal-i Habeş	Mirza Haman	Evet	Turabi Diman

Üç, dört ve beşinci kolonlarda gösterilen isimler Hawarlı Sofi'nun bana söyleyerek yazdırdığı iki Gorani şiirinde de vardır. Bazıları dışında çoğunun söylenişlerini (telaffuz Ç.N.)de doğrulamaktadır.

a-Tezkerenin yazarı beşinci kolonda Veran Abdal'dan bahsetmeyerek Balım Sultan'ı yedinci sırada, Turabi Osman'ı da beşinci sırada vermiştir. Bana bilgi ve-

(*) Dayê: Anne (Kürtçe).
(**)Rical-i Gayb: Her devirde bulunduğu kabul edilen fakat herkes tarafından görülmeyen Tanrı'nın buyruklarına göre insanları yönetmeye çalışan kutsal kimseler.

ren bir Süleymaniyeti dördüncü kolon altıncı satırdaki (sıradaki Ç.N.) Yar Zerdeban (Bana bilgi veren herkes bu ismi böyle telaffuz etmişti. Ama şiirlerde Sondaki n yerine m ile yazılmıştır.) (Zerdebam Şeklinde Ç.N.) Yerine Bave Yadgar ismini belirtmiştir. Diğer şiirlerin birinde I. kolon I. numara müjdeci (haberci Ç.N.) 2. numara savaşçı, 3. numara kayıtçı, dördüncüsü de Okçu (avcı Ç.N.) olarak betimlenmiştir.

Hakikat Dinini (Ehl-i Hak'ı Ç.N.) farklı dinlerle uyuşturmaya çalışmanın bir örneği olarak Tezkere'nin yazarı Haft Tan'ın yukarıda sayılan isimlerle ortaya çıkmış kılıklarının Hıristiyan bölümlenmesinde; İsa, Peter, Simon, John (Yuhanna), Mary, Mark ve Vaftizci John (Yapya) isimlerine karşılık geldiğini belirtiyor. Haftawana'ya ise, Andrew, Pemun, Mafthew, Paul, Thomas, James ve Luke isimleri karşılık.

Bu sıralamada İsa umulduğu gibi Tanrı'nın bizzat kendisinde göründüğü birisi değil ancak en kıdemli başmelek Bünyamin'e karşılık görünmektedir.

Irak'taki arkadaşlarım burada Tanrı'mn insan kılığında görünmesine ilişkin sadece iki örnek verdiler.

Bunlardan ilki; Halife Harun Reşid'in (8. yy.) zahiri kardeşi Behlül'dür. Hepsi Şeyh olan dört yoldaşı; Hasan-el Basri, Maruf-el Kerki Hacet ve Kaplan kendisine yardımcıydı. İkincisi; Sultan İshak ve Bave Hoşin'in Takdiri İlahiye göre bölümlenmesi arasındaki bir zamanda görünmüş Bave Naüş'tü. (Ama bana bilgi verenlerden birisi Bave Nauş'ü Evet ve Mirza Haman arasında Haft Tan listesinde yedinci sıradaki bir kılık olduğunu söyledi.)

Onlar (Kakeiler ya da Irak'daki Kakeiler Ç.N.) İran'da bazı gruplar tarafından öyle kabul edilen Minosky'nin bahsettiği üç kişiyi kesinlikle Allah'ın kendilerinde tecelli ettiği kişiler olarak kabul etmezler. Bunlardan biri olan kırmızı için, Sahib-i Zaman olarak Ali'nin ünvanıdır ama Tanrı'nın ayrı bir ismi olarak yorumlanmaz. Muhammed Bey ismi bu tür Tanrısal bir ilişkiyle ilgili olarak hiç görünmez. Ateş ise Ali soyundan gelen bir yeni Seyid'dir sadece.

Bana bilgi verenlerden birisi Sultan İshak'ın bir kere Allah olarak göründüğünü iddia etti. Bu iddia Pird-i Wan'dan sonra asıl ya da ikinci derecede Allah'ın başka tecellisi olmadığına götürüyor bizi. Bu durumda Tanrı kimde tecelli ederse etsin, Pird-i Wan'dan önce ya da sonra, bunların hepsi Sultan İshak'tır.

Haftawana Seyitlerinin İbrahimî koluna ismini veren (Sultan İshak'ın en büyük oğlu, S. Muhammed'in torunu ya da oğlu). Şah İbrahim'in hiyerarşi içindeki kesin statüsü ve durumu bu mezhebin dışındakiler için anlaşılmaz bir şeydir.

Şah ünvanı onda ikincil bir tecelli olduğu varsayımını akla getiriyor. Altıncı bölüme (6 b'de) alınmış Türk Usulü'ne uygun olarak yapılan bir mezhebe katılma töreninde İbrahim bir taht sahibi olarak görünmekte ama ismi Bünyamin, Davud ve Musa'dan sonra geçmektedir.

9a bölümünde anlatılan boy abdesti için yapılan duada O, Haft Tan'ın beş üyesinden (Rezber ve Mustafa ile birlikte diğer üçü) önce, Sultan'dan sonra yetkili kişi olarak bu duada anılmıştır. Ben Şah İbrahim'in yakın arkadaşları ve onun

mezhebine katılan diğerleriyle birlikte hiç bir zaman Tanrı'nın onda tecelli ettiğine ilişkin birşey duymadım.

İran'daki Ehl-i Hak hakkında toplanmış bilginin çoğu yeni Seyidlerden özellikle Ateş Bey kaynaklarından gelmiştir. Hawanlı Sofi'nin bana anlattığı, bu aileye ismini veren öyle bazı açılardan yararlı olabilir.

Ateş Bey birazdan aşağıda anlatacağımız bir mucizeyle dünyaya gelmiş olan Savaşkulu'nun oğluydu. "Uzak bir ülkede evlerinde yalnız yaşayan hayatlarını birbirine adamış biri kız bir oğlan iki kardeş vardı. Er ya da geç kaçınılmaz olarak kızla nüfuzlu bazı kimselerin evlenmek isteyeceğinden korktukları için çevrelerine karı-koca olduklarını yaymaya karar verdiler. Birgün Sultan İshak onların yanına geldi bir derviş kılığında. Sultan İshak niye çocuğunuz yok dedi. Onlar da "biz çok şanssızız" diye yanıtladılar. Sultan onların adına bir dua okudu ve yıl içinde bir zaman yine geleceğini söyledi. Derviş tekrar geldiğinde kuşkusuz yine çocukları yoktu. Kız bir koyunun ön bacaklarını (kemiklerini Ç.N.) bir beze sarıp, kundaklayıp bir beşiğe yatırdı. Derviş çocuğu görmek istedi. Kızın uyuyor şeklindeki uyarmalarına aldırmadan kundağı kucağına aldı. Dua etti ve koyun bacaklarını canlı bir çocuk haline getirdikten sonra; "Şavaşkulu"(12) diye bağırdı.

4-DİNİ KURALLAR (ŞARTLAR Ç.N.): Namaz, Zekat, Oruç, Hac

A-Tezkere:

Dünya işlerinde Ehl-i Hak, Sünnet Ehl-i ve Müslüman cemaati ile birlikte hareket eder ama dini ibadetin kurulları konusunda onlardan ayrılır. İçtihad yetkisi ile Sultan İshak namaz, zekat ve oruç görevlerinde bazı reformlar (yenilikler Ç.N.) yaptı.

Cömertlik alışılagelmiş uygulamalardan daha iyidir. S. İshak namaz yerine Allah'a candan bağlılığın bir göstergesi olan herkese yiyecek dağıtımını getirdi.

Her ev halkına taze ya da kuru sebze-meyve ya da eğer olanakları elverirse bir öküz, koyun, kuzu, horoz veya tavuk getirmek düşer. Bu getirilenler aşağıda açıklandığı biçimde belli mevsimlerdeki belli zamanlarda huzurda bulunan dindaşların arasında eşit bir biçimde dağıtılmaktadır. Niyaz ortak ibadet için fırsat sağlar. Ev sahibinin herhangi bir odasında ya da açık havada herhangi temiz bir yer Niyazhane olarak kullanılabilir. Tören boyunca sessizlik zorunluluktur. Dünyevi konulara ilişkin konuşmak yasaktır. Zorunlu zekât yerine zenginler gönüllü olarak yoksullara para ya da istedikleri tutarlarda hediye verirler.

Müridler Seyide üç Anna(14)(*)dan az Delil'e bu toplamın üçde birinden daha az olmamak koşuluyla ödeme yapmaktadır. Seyidler kutsaldır. Delil'ler saygındır. Seyid'le Mürid arasındaki ilişki baba ile oğul arasındaki gibidir.

Ramazan, ay yılına göre belirlenen bir ay olduğu için hep aynı döneme denk gelmez. Bu yüzden İçtihad'la oruç zamanlarının güneş yılına göre belirlenmesine karar verilmiştir. Oruç süresi de otuz değil üç gündür. İlk önce oruncun üç günün sonuna kadar bozulmaması gerektiği öne sürüldü. Ama daha sonra bunun katlanılamayacak kadar uzun olduğu anlaşılınca bu süre sadece bir günün sonuna kadar

(*) Anna: Hindistan parası Rupi'nin onaltıda biri.

olarak sınırlandırıldı. Ama her günün orucu aynı gün akşamı on yıldız görebilene(15) kadar bozulmamalıdır.

Oruç ayı, orucun başlayacağı günden birgün evvel bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla anlatılacak istikbal olarak adlandırılan davet yemeği ile başlatılır. Üç gün süren oruç huzur içinde ve Allah'ı anarak (zikr Ç.N.) geçirilmelidir.

Harmana gitmek hatta yüzünü yıkamak bile orucun liyakatine gölge düşüreceğinden yasaktır. Oruç her zaman Şeriat'in zorunlu zekâtları yerine toplanmış bağışlarla (çocuklar, gençler, uşaklar da içinde olmak üzere ev halkındaki her birey için bir Şahi(*), şimdi bin Anna) satın alınmış Niyaz'ın dağıtılmasıyla bozulur.

Gece boyunca kelam denen şiirler okunur ve eskiden yaşamış mucize sahibi insanlar anılır. Üçüncü günden sonraki bayramın arifesi olan ve Şeriatın Melek gecesine (kandil geceleri Ç.N.) benzeyen gece çok kutsaldır. Bu gece insanların yaptığı işlerin en ince noktasına kadar araştırıldığı, ömürlerin uzatılıp ya da kısaltılmasına karar verildiği, günahların affedildiği gecedir. Bir çok insan geceyi dua ederek geçirir. Kurban olarak horoz(16) kesilmesi gerekli olan bu gecenin davet yemeği ile padişah yani Sultan İshak kutlanır. Ertesi gün bayramdır. Halkı yıkanır, temiz elbiselerini giyer, arkadaşlarıyla toplanır, küslükler, kavgalar sona erdirilir.

Günah ve sevapları yazmakla görevli Altınkalem (Kalemzer) Pir Musa adına ayın sonunda son olarak bir yemek düzenlenir. Bazıları Muharrem Ayı'nın ilk on günü boyunca oruç tutarlar. Fakat yas törenleri düzenlemezler. Böylece Tanrı'ya daha yakın hale gelirler.

Pird-i Wan'daki Sultan İshak'ın mezarına hac yolculuğu yapan her mezhep üyesi hacı olur. Medine'yi ve Şia'nın kutsal yerlerini ziyaret övülmeye değer bir şeydir, ama Mekke'deki Kâbe'nin tavaf edilmesinin özel bir değeri yoktur. Günahlardan kurtulma, Niyazhanede cemaatin ve Seyid'in önünde artık günah işlemeye tövbe edilerek yapılan itiraflarla elde edilir.

Seyid tarafından, işlenen suçun önemine ve tövbe edenin durumuna göre belirlenen ceza ile sağlanan gelirler dinsel törenlerde dağıtılmak üzere Niyaz ve nazır almak için kullanılır.

b-Kişisel bilgi: Namaz: Kuran'ın 62. suresi (Cuma sûresi Ç.N.) 9. Ayeti şöyle diyor: "Toplantı günü dua etmeye çağırıldığınız zaman Allah'ın adını anmaya koşun" (Zikr'e koşun Ç.N.)

Zekat: Kuran diyor ki: "Hayırlı işler için birbirinize yardımcı olun" Hakikat, Şeriatte olduğu gibi zekât olarak verilmesi gerekli bir miktarı şart koşmaz. Yardım, alıcının ve vericinin şartlarına uygun miktar ve yollarla fakirlere verilir. Mürid'in seyidine ödediği farklıdır ve buna hayr-u hidmet denir.

Oruç: Şeriat, Orucu yiyecekten yoksun olmak olarak yorumluyor. Fakat Hakikat'de bu, başkasına zulüm yapmaktan iftira atmaktan, türlü yanlışlardan kendisini uzak tutma anlamına gelir. Ancak yine de yılda bir kez Ocak (Kanun

(*) Şahi: Eski İran parası, para birimi: Kuran'ın 1/20'si değerindeydi.

II(*) Ayı'nın 12'sinden 14'üne kadar süren üç günlük, sabahtan akşama kadar yemekten uzak durma biçiminde gerçekleşen oruca da uyulur. Bu orucu bir bakıma Şeriat'in Kurban Bayramı'na karşılık olan üç gece süren bayram izler.

Hac: Şeriat'e inananlar için Arafat bir hac yeri olarak kutsal bir tepe anlamına gelmez ama müminlerin karşılıklı yardım amacıyla birbirlerine bilgi vermeleri açısından Tearuf önemlidir.

5- ORTAK YEMEK (NİYAZ YEMEĞİ Ç.N.):

a-Tezkere: Sözü edilen üç özel güne ek olarak her dört mevsimde birer kez düzenlenmesi zorunlu olan yemek vardır. Yılda yedi kez kutlama olur bunlarla birlikte. Bir horoz ya da tavuk katılmış yarım okka(**) pilav veya yulaf çorbası (K. Sawer) 25 dirhemlik(***) süzme tereyağı, yedi ekmek, ortalama bir ev halkı için düşünülen nazr için yeterli sayılır. Zenginler, kümes hayvanı yerine kurban (Örneğin bir öküz, koyun ya da kuzu) sunabilirler. Fakirlerin sadece ekmek getirmesi bile yeterlidir. Herkes kendi ekonomik durumuna göre yiyecek getirir, daha büyük çaplı niyazlar çok önemli birşeye girişileceği sırada ya da olmayacak birşeyi istemekte, başarısızlık ya da hastalıklardan kurtulmak için (Azrail'e karşılık olan Mustafa'nın namına) ölen birisinin acısı için (Ruhların başka bedenlere göçü nedeniyle aslında gereksizdir bu.) düzenlenebilir. Ayrıca yılda birkez birçok yerden gelen dostlarla birlikte ortaklaşa kararlaştırılan bir zamanda Arafati namına niyaz yapılabilir.

Toplantı odasında (Cemevinde) ya da niyazhanede başkan Seyid (sercem - Cumhurbaşkanı Ç.N.) duayı edecektir. Toplananların en sağına geçip oturur. Halife-Kurbanı ve niyazı bölüştürecektir- Seyid'in soluna veya karşısına oturur. Onların yanına kimse oturamaz. Cemaat bir daire oluşturacak şekilde yanyana oturur. Odaya gelen her kişi "Ya Ali" der, yere eğilip öptükten sonra yerine oturur.

Az önce yerini almış olanlar yeni birisi içeri girerken ayağa kalkmaz ama "Mevla Ali" derler. Yeni girenler de aynı kelimeleri tekrar ederek yanıtlarlar. Feraş denen bir kişi (ya da eğer çok insan varsa daha çok kişiler; Feraşlar Ç.N.) yemeği (niyazı) dağıtmak için ayakta bekler.

Kurbanın dağıtılmasından önce Feraş sağ eline bir ibrik sol eline de leğen alır. Kapının eşiğinde durup "Allah" diye bağırıp cemaatın önündeki toprağı (yeri Ç.N.) eğilip huşu içinde öper. Sonra önce Seyid'le başlayarak sağdan sola doğru giderek orada bulunanların ellerini yıkar. Elleri yıkananlar ellerini kurulamamalı ve vücudunun herhangi bir yerine dokundurmamalıdır. Her bir kişinin önüne sofra bezinin üzerine iki parça ekmek (gözleme Ç.N.) konur. Kurban Halife'nin önündeki tabaklara konur. Sonra Seyid "Bismillah... Muştai... Padişah"(17) der. (Allah'ın adıyla Sultan'ın eliyle.)

Bu arada geç gelenler sağ ellerini sol elleri üstüne kovuşturur. Sağ ayak baş parmağı, sol ayak baş parmağı üzerinde kurban ve niyaz duası söylenene kadar beklerler. Söyledikten sonra yeri öperler ve yerlerine otururlar. Bu ilk duayı söy-

(*) Kanun: Kışın ilk iki ayı Ocak, Şubat.
(**) 1 Okka: 1282 gr.
(***) 1 Dirhem: 1/400 okka

ledikten sonra Seyid bir parça et alır Halife eliyle dokunur buna. Feraş eti temizlemeleri (yani eti kemiklerinden sıyırmaları için) cemaate dağıtır. Kemiklerin kırılmamasına özen gösterilerek etler sıyrıldıktan sonra et tekrar toplanır ve Halife'nin önündeki tabağa konur. Halife et parçalarını karıştırır, yağlı bir sos ekler üzerine. Ekmekler de toplanıp onun önüne getirilir. Etin ve hâlâ cemaat üyelerini önünde duran kemiklerin üzerine tuz serpilir. Bismillah diyerek Halife eti eşit porsiyonlara bölmeye başlar. Seyid porsiyonları (parçaları Ç.N.) Halife'ye verir, o da Feraş'a, Feraş'da yakınında olanlara verir.

Feraş Seyid'le başlayarak sıra ile herkese paylarını dağıtır. Herkes payını aldıktan sonra Feraş "Cemreşit" (birlik tamam Ç.N.) diye bağırır. Bunun üzerine payını alan herkişi cemaatin arkasına geçip Allah diye bağırır. Seyid önceki gibi aynı duayı okur. Cemaat "Amin, Amin" diyerek onaylar. Seyid önündeki etten bir parça alıp ısırır ve "mühürü bozan" Allah'a şükür olsun (Rahmet Che We yar. g.) der ve böylece cemaate başlama iznini vermiş olur.

Boğazı kesilerek öldürülen kurbana, pişirilip cemaatin huzuruna getirilene, kemiklerinden sıyrılana, dağıtılana üzerine dua okunana kadar hiç kimse ağzından ya da eliyle dokunamaz. Çünkü o mühürlüdür. Eğer bu amaçla böyle bir şey yapılırsa, işler baştan tekrarlanır. Kaza ile dokunulursa, dokunan kişi işlediği günahtan sorumlu olarak varsayılır.

Kurban'ın paylaşılması bu şekilde tamamlandıktan sonra Fereş sofrayı toplar. Sonra kapının eşiğine gelir ve dua ederken yapıldığı gibi eğilerek (Rüku) "Allah" diye bağırır. Halife, içinde kurbanın kellesi ya da horozun veya tavuğun başı olan tabağı iki eliyle tutarak ayakta dururken rüku için eşilen ve sofra duasını okur. Seyid son kurban duasını okur. Halife de yerine oturur. Bu dualardan sonra cemaat yeri öper.

Sofrayı topladıktan sonra Feraş Halife'nin önünde tabakları alır, bir köşeye dizer. Sıcak su, havlu getirip cemaatin ellerini yıkamaya başlar. En son kendi ellerini yıkar. "Allah" diye bağırıp Halife'nin önündeki yeri öper ve sonra Seyid'le başlayarak huzurdaki tüm kişilerin ellerini öper.

Eğer gece ise bir pay da lambanın hizasındaki yere verilir. Bu pay geç gelen ya da gözden kaçan birine de verilebilir. Eğer böyle biri yoksa pay lambayı yakan kişiye verilir. Eller öpülürken lamba da saygı belirtisi olarak bir öpücük alır.

Bu biçimde tören tamamlanır. Seyid kısa bir dua okuyarak cemaati dağıtır. Onlar gittikten sonra seçkin bir grup ilahi söylemek ve soylu atalar ile ilgili hikayeler anlatmak için cemevinde kalırlar.

Taze ve kuru meyveden oluşan Riyaz'ın dağıtımı el yıkama ve Seyid'e ikinci kez okuması için payın verilmesinin olmaması dışında aynı şekilde yerine getirilir. Seyid, zaten Halife Feraş'a ilk payı verirken niyaz üzerine duayı okuduğu için ikinci kez dua okunmaz. Niyaz dışında bir evlilik, Allah'ın yapabileceği bir iş vb. çok farklı durumlar için uygun dua ve istekler vardır. Bunların hepsi Hevramani şivesinde ifade edilmiştir.

b-Kişisel Bilgi: Cem-i Hakikat olarak adlandırılan bu ortak yemeğe, kendisine Halife ve Feraş'ın yardım ettiği Seyid başkanlık eder. Yemeği sunacak olan

ev sahibi önce üzerine Seyid'in dua okuduğu meyve ve tatlıdan oluşan niyazla birlikte özel bir kurban bıçağını alır. (Genellikle Seyid'de bulunur.) Ev sahibi toprağa kazılan bir çukura kanını akıtarak kurbanı keser. Barsakları da toprağa gömülür. Öküz, koyun, kümes hayvanı ya da din açısından sakıncasız herhangi bir hayvan olabilen kurban başı ile birlikte pişirilir. Kararlaştırılan zamanda yerde sofra bezinden başka mobilya vb. eşyanın herhangi bir süsün olmadığı Cemevine götürülür.

Seyid odanın en başında Halife'nin sağında oturur. İlk dua edilir. Halife elleri yıkandıktan sonra kurbanı parçalar. Paylar dağıtılır. Payını alanlar etleri kemiklerinden ayırırlar. Kemikleri önlerine bırakırlar. Feraş geniş bir tepsiye (K. Tesut) doldurur etleri ve Halife'nin önüne koyar. Üçüncü bir dua söylendikten sonra Halife mümkün olduğu kadar eşit parçalar olarak her birinin payına düşeni ekmek arasına koyar ve Feraş'a verir. Feraş herkesin payını ayrı ayrı Seyid'den başlayarak, sonra Halife'ye sonra da diğerlerine sıra ile tek tek verir.

Yemekten sonra Feraş aynı sıra düzeni içinde herkesin önündeki yeri öper. Hepsinin ellerini yıkar. Dağılma duası okunur. Ev sahibi sofra bezi üzerine bırakılmış kemikleri toplar bir çantaya doldurur. Ya gömer bu kemikleri ya da bir nehire döker.

Törene yetişemeyen bir konuk avuçları omuzlarına gelecek şekilde kollarını kavuşturmuş bir şekilde dışarıda ayakda bekler. Onların payları evlerindeki aile üyelerine gönderilebilir. Kadınların orada bulunmaları cinsel düşünceleri uyandırabileceğinden Cem'e katılamazlar.

6-MEZHEBE KATILMA

a-Tezkere:

Pir ve Delil'e törene göre bağlamadıkça hiç kimse ortak yemekte yer alamaz. Aday, daha doğrusu mezhebe girecek olan çocukların babası kendi evinde ya da Cemevinde bir toplantı düzenler. Mezhebe girecek her çocuk için bir kurban örneğin her erkek için bir horoz, her kız için bir tavuk keser. Bunlar anlatıldığı biçimde dağıtılır. Her bir aday için bir tane küçük Hindistancevizi Pir'in önüne getirilir. Pir bu cevizleri temiz bir bıçakla keserek parçalara ayırır. Cemaate dağıtır.

Ceviz parçalara ayrılırken aday topluluğun arkasında ayakta sol eliyle onun Delil'i olacak olan kişinin hırkasının sol yırtmacından tutarak "Allah" diye bağırır. Cevizin dağıtılması tamamlandıktan sonra önce Pir sonra Delil, sonra müritlerin ve orada bulunan herkesin elini öpen adaylar daha sonra topluluğun arkasındaki yerlerine geçerler.

Hemen ardından cemaatin huzurunda Mürid Pir'e olanaklarına uygun bir miktan para verir. Pir de buna uygun duayı okur. Bunun üzerine cemaatin tüm üyeleri töreni gerçekleştiren ve böylece Pir ve Delil'e bağlanmış olan müritleri kutlar. Bu şekilde Pir, Delil ve Mürid zincirleme olarak birbirine bağlanır. Birinin diğerine evlenmesi için kız vermesi yasaktır.

b-Kişisel bilgi: Mürid'in Pir'ine uyacağına söz verdiği katılma töreni Sersipürden (Kendini başkana emanet etme Ç.N.) denen Bünyamin ve Tanrı arasındaki anlaşmaya dayanır. Törende bir Hindistancevizi ve Huvayzi denen bir madenî para kullanılır. Son zamanlarda kullanılan para Muhammed Şah Kaçan'ın(*) para birimi bir kiran olmuştur. (Daha sık söylenen biçimiyle Muhammedi.)

Aşağıdaki Türkçe dua nüfusun çoğunluğunun Türkçe konuştuğu O çevrede Ehl-i Hak topluluğu olarak kalmış Tel Efer'de bir İbrahimi Seyid tarafından bana verilmiştir.

"Yerin göğün emrine, Pir Bünyamin şartına Davud'un delilliğine, Pir Musa'nın kalemine, Pir Şah İbrahim tarzı altında bu talip bana talip oldu, din-i hak ve Ehl-i Hak içinde talip oldu."

Bir müridin çocukları babalarının bağlı olduğu Pir'i izler. Bir pirin ölümü halinde müritler Pir'in oğulları arasında bölüştürülür.

7-AHİRET KARDEŞLİĞİ

a-Tezkere:

Bu töre Ahiret kardeşliği, Hakikat, din yoldaşlığı (yar) gibi çeşitli isimlerle adlandırılır. Bu dünya geçici (fani) olduğu için bu dünyadaki yaşam da yalandır. İnsanlar öldükten sonra sonsuz yaşam için beklerler. Birbirlerini bilen ve seven dürüstçe yaşayan iki saygıdeğer kişi herkesin önünde kardeş olmak istediklerini açıklar. Birlikte Cemevine gelerek Seyid ve Cemaatin önünde (huzurunda Ç.N.) Ahiret kardeşi olduklarını itiraf eder ikrar alırlar. Seyid bunu onlara tekrarlattırır. Bir kurban dağıtılır, gerekli dua okunur ve bu biçimde kardeşlik onaylanır. Sonra iki ahiret kardeşi kuşaklarını değişirler. Bir daha asla birbirlerine geri vermezler bu kuşakları. Böylece birbirlerine öz kardeşlerden çok daha yakın olurlar. Birbirlerinin sırdaşı haline gelirler. Biri diğerinin günahının sorumluluğunu paylaşır. Bu, onları dürüst bir yaşam için birbirleriyle rekabet etmeleri açısından teşvik eder.

Biri diğerinin günah işlediğini öğrenirse onu önce uyarmalıdır. Günahı işleyen bunu dikkate almaya zorunludur. Eğer biri ailesini zor şartlarda bırakıp ölürse, yaşayan ahiret kardeşi o öldükten sonra aileye bakmak, çocukları sanki kendi çocuklarıymış gibi büyütmek zorundadır. Öbür dünyada bu ilişki onları yine bir araya getirecektir.

Bektaşilerin Tazin ve Rafizilerin Sofiyan mezhepleri de ahiret kardeşliğine benzeyen bir geleneğe sahiptir. Fakat kuşak değişimi yerine sıcak ve soğuk su karıştırılır. Bu sular karıştırıldıktan sonra artık kardeşler birbirlerinden ayrılmaz.

b-Kişisel Bilgi: Üyeliğe yeni katılan biri ya bir erkek ya da bir kızı ahiret kardeşliği için düşünebilir.

Kadın ya da erkeğin rüyasına giren bir melek rüyasına girdiği kişiye filanca kişinin (kız ya da erkek) onun kardeşi olduğunu söyler. Rüya gören kişi rüyasında meleğin kardeşi olduğunu söylediği kişiyi gerçek hayatta bularak onun da öyle bir

(*) Ç.N. Muhammed Şah Kaçar: Kaçar sülalesinden İran Şahı. 1810-1848.

rüya görüp görmediğini sorar. Yanıt olumluysa (Bu kişi de onu gördüğü halde görmedim derse günahtır.) bir Cem-i Hakikat düzenlenir. Önceden anlatıldığı biçimde nazır ve niyaz dağıtımı töreninden sonra iki yarım bardak biri sıcak, diğeri soğuk su bir bardakta karıştırılır. Çift bardaktan sıra ile içer ve yer, gök ve bu bardak tanık oldu ki; bu kızı (oğlanı) kız kardeşim (erkek kardeşim) olarak aldım. Sonra ikisi kuşaklarını, öz ana-baba çocuklarından şimdi çok daha yakın olduklarının bir göstergesi olarak değişirler. Kıyamette onlar birbirlerini bu kuşaklardan tanıyacaklardır. Fakat diğerleri dünyada ne kadar yakın olurlarsa olsunlar birbirini tanıyamıyacaklardır.

Ahiret kardeşleri ve onların yedi göbek torunlarının birbirleriyle evlenmeleri yasaktır.

8-EVLİLİK VE BOŞANMA

a-Tezkere: Evlilik anlaşması Şeriat'e ve Hanefi usulüne göre yapılır. Fakat bu cemaat ve Seyid'in önünde yapılan aşağıdaki biçimde niyaz dağıtımı ile onaylanmalıdır. Biri kadın biri erkek için iki küçük Hindistancevizi bir tabağın içinde parçalanır, üzerine dua okunur. Sonra cemaate dağıtılır. Bu biçimde Seyid'in ve cemaatin önünde kutlanan bir evliliğin ölene kadar sürmesi asla bozulmaması gerekir. Aynı anda iki kadınla evli olmak hem yasak hem de günahtır. Bir adam karısını sadece geçerli ve özel nedenler varsa boşayabilir. Seni boşuyorum diye üç kez söylemesinin hiç bir etkisi yoktur. Boşanma yalnızca ilk evlilik anlaşmasına başkanlık eden Seyid'in ya da o yoksa başka yetkili bir Seyid'in huzurunda yapılabilir. Seyid her iki tarafın şikayetlerini ve söylediklerini dinler, gerçekten kötü bir olay olduğuna ilişkin bir kanıya sahip olduktan sonra o duruma göre onlara ya öğüt verir ya da boşanmalarını ister. (Razı olur Ç.N.) Bu yükümlülükler tamamlandıktan sonra boşanma onaylanır.

Bu günlerde bu bölgede (yani Kerkük'te) bazıları bu hükümlere uyarken her bakımdan Şeriat'e uyanlar da vardır.

-Kişisel bilgi:

Tek eşlilik kesin kuraldır. Fakat son yıllarda cemaatin bazı zengin üyeleri birden çok kadın almaktadır. Evlilik sözleşmeleri günümüzde Sünnilerin arasında olduğu gibi yapılır ama bu işlemlerin gerçekten geçerli olan bölümü: Adem ile Havva'nın evliliğinde kullanılan anlaşma biçimi, Haft Tan, Haftawana, Yedi Halife, Yetmişiki Pir, Doksandokuz Pir, Kırklar, Altmışaltı Sırdaş ve sayısız Binlerin tanıklığında olandır. Bu anlaşma(21) Pirdi Wan'da Pir Musa döneminde ortaya çıkana kadar gizli kalmıştır.

Kakeiler Mezhep dışındakilere kız vermezler. Eğer bir Kakei kendi mezhebi dışından bir kız olursa kız dine kabul edilebilir. Kocasının Pir'ine de bağlanabilir. Hatawana seyidleri kızlarını kendi topluluğunun halk tabakasından olanlara halk da sonradan Seyid olanlara bile vermez. Boşanmak için tek geçerli neden zinadır.

9-DİĞER İNANÇLAR VE UYGULAMALAR

a-Tezkere: İbadet için en uygun zaman şafak ağarırkendir. Güneş Allah'ın yansıdığı ışıktan ayrılmış güçlerin oluşturduğu bir ortamdır. Sultan İshak bu

atomdan yaratılmıştır. Onun en candan dostu ve bu Din'in Pir-i Bünyamin **Hüseyin'in Mükemmel Özü**'dür. Ay, Bünyamin'in parıldayan yüzüdür. Yedi Pir'e karşılık olan Yedi Kardeşler isimli takım yıldızlar önce Tanrı nurunun atomlarından oluşturuldu ve yedi kişide cisimleştirildi.

Gorani dilindeki bir Fatiha cenaze ve yas törenlerinde aşağıdaki gibi okunmaktadır.

"Ey bu dünyanın kulları huzurlu olun hep. Herkesin dostu, soyu ailenin nimeti, ermişlerin sahibi insanlar için doğru yolu başlatan Sultan Suhak benim umudumdur."

Boy abdesti Şeriat'ın buyurduğu gibi gerçekleştirilir. Dua ve Dilek aşağıdaki gibidir.

"Gerçeğin hırkasını giymişlerin nefesine, dünyayı gösteren İbrahim'in camına (kadehine Ç.N.) Şah'm ikrarına, Bünyamin'in şartına, Kalemler Musa'nın nefesine, rehber Davud'un rızasına, Kıyametin sahibi Rehber Hatun'un tasma sığınarak tepeden tırnağa temizlendim ve arındım. Herşeye kâdir Ya Dost (Allah Ç.N.)"

Adem'e boyun eğmesi gerektiği halde Allah'ın Emri'ne uymayı reddettiği için Şeytan'ın lanetlenmesi Adem'in bizzat olduğu dönemle sınırlı bir öyküdür. Adem'in günah işlemesinden mutlaka daha önce ama tam olarak bilinmeyen bir zamanda şeytan bağışlandı ve gazel ismiyle başmeleklere katılması için Allah Katı'na döndürüldü.

İnsan, düşüncede diğer tüm hayvanların en üstünü olduğundan kendi yaptığı hareketlerden tamamıyla sorumludur. İnsanları ayarttığı söylenen Şeytan, Kuran'daki şeytanla özdeşleştirilen bedeni bir şeytan değil fakat nefis(23) denen doğuştan insanda olan birşeydir.

Kan, domuz eti ve şarap kesinlikle yasaktır. Fakat zorunlu durumlarda sadece açlıktan ölmemeye yetecek kadar yenmesine izin verilebilir. Eskiden bazı zamanlarda domuz eti yemeye hatta Allah yoluna kurban edilmiş hayvan pişirilirse kanının içilmesine izin verildiği çokça inanılan bir hikâyedir. Fakat sonraları böyle kurbanların kanını dökmek törenlerin asıl amacı olduğundan ilk uygulamaların yanlış olduğuna karar verildi.

Şarap içmek, diğer uyuşturucu maddeleri kullanmak kesinlikle yasaktır ve günahtır. İçen birisi her içtiği bardağın karşılığı olarak bir Anna değerinde riyaz ve kurban dağıtırsa, bir daha yapmayacağına tövbe ederse, bağışlanabilir.

Bıyık kesme uygulaması: Ne Kuran Ayetlerinde ne de Peygamber Hadislerinde yer almıştır. Bunlar kıyasla merkıbe ve göreneklere göre oluşmuştur.

a-Allah erkekleri kadınlardan ayırt etmek için onların yüzünde sakal çıkmasını istedi. Bu iş Allah'ın işi olduğundan kutsaldır. b-Ali ya da Muhammed'in buna karşı sakallarını kesmesi düşünülemez bir şeydir. c-Ali'nin görünmez bir elle (dest-i batını) Muaviye'nin bıyığının bir tarafını yolduğuna diğer tarafını da Muaviye'nin kestiğine dair bir rivayet var. (Bu hikaye zayıf kaynaklara dayanıyor

ama Ali'nin üstünlüğünü pekiştirdiği için ona inanmakta zarar yok.) d-Emevileri ortadan kaldırmaya çalışan Müslümanların ayırtedici işaretidir.

b-Kişisel Bilgi: Kurban olarak bir hayvanın kesiminden önce, cinsel bişleşmeden sonra boy abdesti zorunludur. Hem domuz eti hem de alkollü maddeler yasaktır. Fakat İran'da Goran Aşireti'nin özellikle Kelhari bölümünde domuz yiyenler (K. berazxor) diye bilinen hem de içki içen bazı gruplar vardır.

Bıyık kesmek günah değildir. Sakal ya da bıyık kesme adeti hiçbir dinsel yasağa dayanmaz. Tamamıyla isteğe göredir.

Muaviye ile savaşta Ali'nin taraftarlarının kabul ettiği ayırıcı bir işaretin anısını canlandırır yalnızca.

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

(*)Kaynak-C.J. Edmonds: ***The Beliefs and Practices of the Ahl-ı Haqq of Iraq*** *(Irak'taki Ahlê Haq'ın İnançları ve İbadetleri), İran, sayı 7/1969, s. 89-106*

Notlar

(1)Bakın; S.C.R. Weightman'ın Kitab-ı Burhan-ul Hak'ın Anlamı, İran II (1964) 83-103. sayfalar. "Şeyh Hayar ailesinin yeni seyidi; Hacı Nur Ali Şah" isimli aynı yazarın daha önceki bir kitabı arkadaşım Dr. Muhammed Mokri tarafından el yazmalarından tercüme edilmiş ve L'Esoterisme Kurde olarak ayrıntılı bir yorumla birlikte bastırılmıştır. (Yayınlanmıştır Ç.N.) (Paris 1966) Irak sınırındaki kaynaklarımın çoğu bizzat mezhep kurucusunun soyundan geldiklerini iddia eden ve tutucu geleneği hâlâ temsil eden İbrahimi ve Miresuri Seyidlerinin müritleriydi.

(2)Tezkere kurşunkalemle ve çok küçük bir yazıyla yazılmıştır. Ben genellikle, kontrol edilmesi gerekli yerlerde Türçe'ye de başvurarak, arkadaşım Albay Tevfik Vehbi tarafından açık bir Kürtçe'ye çevrilmiş metni kullandım.

(3)Dinsel ve felsefi terimler genellikle Farsça biçimleriyle verilmiştir. Kürtçe ve Goranice kelimeler ve alıntı yapılmış bölümler ben ve T. Vehbi tarafından derlenmiş Kürtçe sözlük (Oxford 1966)teki sisteme göre çevrilmiş, K. ya da G ile gösterilmiştir.

(4)Buna benzer bir öykü: Bournemouth(*) yakınlarındaki İsa kilisesinin Manastır Kilisesi hakkında da anlatılmıştır. Kilisenin yapımı sırasında çatı direklerinden biri istenen uzunluktan çok kısa olduğundan öylece bırakıldı. Sabahleyin aynı direk istenen uzunluğa gelmiş olarak bulundu ve güvenlice yerine yerleştirildi. İnşaat işçileri önceki gün dışarıdan bir elin onlara katıldığını fakat ne yemekte göründüğünü ne de ücretini aldığını hatırlayarak bunun Nasıralı (İsa Ç.N.) Marangoz olması gerektiğine karar verdiler. Bu yüzden de ona İsa'nın Kilisesi adını verdiler. Bu mucizevi direk hâlâ kilisedeki Meryem Mabedi'nin kuzey tarafındaki kemerin üzerinde görülebilir.

(*) Bournemouth: Büyük Britanya'da şehir (Hampshire) 1870'den sonra hızla gelişti.

(7)Tezkere'nin aslında bu paragrafı karışık ve anlaşılmazdır. Haft Tan'ın karşılığı kesin bir biçimde belirtilmemiştir. Listede beşinci olarak gösterilen S. Habip Şah belki de, kadın olan Rezbar'a karşılık geliyor. Çünkü Rezbar kendinden sonra Seyid ailesini devam ettirecek erkek çocuk bırakmamış iki kişiden birisiydi, olasılıkla kadındı.

(8)Eşleşmenin ayrıntıları için K.T. ve A'nın 186-187. sayfalarına bak.

(9)Metnin 89-90. sayfalarına bakınız. Bu aileler hakkında daha çok ayrıntı için K.T. ve A.'nın 187. sayfasına bakınız.

(11)Notes Sur la Sect des Ahle-Haqq, Paris (1921) sayfa 11 ve İranice; Yirmi makale (Tahran 1964) sayfa 307. Bu "yirmi makale" İslam Ansiklopedisinde yeralan Ehl-i Hak'ın tekrar gözden geçirilmiş halidir.

(12)Kürtçe'de Kul; köle, küçük bohça, ayak bileği, önbaldır gibi anlamlara gelir.

(13)Farsça'da genellikle dua ya da gereksinim anlamına gelen niyaz kelimesini Kakeiler sunulan eti anlatmakta kullanılan Nazr veya Kurban'a karşıt olarak sunulan tatlı, meyve, sebzeyi vb. belli etmek için kullanırlar. Tezkere'nin yazarı Kurban kelimesini bazen sunulan (kesilen Ç.N.) et için bazen de kümes hayvanları dışındaki et için kullanmıştır.

(14)Tezkere'nin yazıldığı zamanda Hindistan Rupisi geçerliydi.

(15)Buradan ve b. bölümünden de anlaşılan Ocak (eski biçimiyle) (O. S. old style ise Ç.N.) ayının oruç ayı olduğudur. Ocak ayının 12-13-14'ü. Aynı ayın 1, 15 ve 31'inde ziyafetler verilir.

(16)Yazarın "hiç değilse bir horoz"mu yoksa örneğin bir kuzudan başka bir horoz mu demek istediği tam olarak açık değildir.

(17)Türk usülüne göre yapılan bir duada "mişt" kelimesinden önce ve sonra nokta olan yerlerdeki kelimeler okunamamıştır. Kendisi Kakei olmayan ama evlendiği için Kakeilerle akraba olan bilgili bir Kerküklü bir keresinde bana; Kurban'ın bir gün önce pişirildiğini gece bırakıldığını, eğer tüm et iyi ise sabahleyin etin üzerine basılmış bir el bulunacağını söylemişti. Bu Türk usulü duada da bu elden bahsedilmesi olasıdır.

(21)Gorani şivesindeki anlaşmanın bir kopyası bende var. (Buraya alınamayacak kadar uzun.) Anlaşmayı Havar'lı Sofi arkadaşım bana söyledi ben de yazdım. On heceli 84 şiir dizesinden oluşuyor. Yaşlı adam baştan sona kadar hiç teklemeden bütün şiiri ezbere okudu. Fakat benim yazma hızıma göre tekrar okumasını istediğim zaman, okurken sırayı bazen şaşırdı. Sanıyorum ben çeşitli yerlerde kimi şiir dizelerini atlamış olabilirim.

II-D) KAKAİ'LER (*)
(1957)
C. J. Edmonds

Irak'taki Güney Kürdistan'da Kakai ismi, Batı İran'da genellikle Aliyullahi, Ali İlahi ya da Ali Allahi olarak bilinen dini mezhebi anlatmakta (Belli etmekte Ç.N.) kullanılır. Avrupalı gezginlerin ve yazarların büyük bir çoğunluğu da onları böyle adlandırmışlardır. Bu mezhebin ileri gelenleri Ehl-i Hak; Allah'a adanmış insanlar ya da Ehl-i Hakikat; doğru insanlar yani Allah'ın ilminin hatta Allah'ın insanları olarak adlandırırlar kendilerini. Bu isimlerin hiçbiri, gerçekten tatmin edici değildir. Çünkü kendilerini hem Elh-i Hak olarak tanımlayan hem de inandıkları yüce insanlar içinde çok önemli bir yere sahip Muhammed peygamberin amcasının oğlu ve damadı Ali'ye bağlı olduklarını iddia eden bir çok mezhep ve tarikat vardır.

Öte yandan Kakai ismi, bu özel mezhebin kuruluşuyla ilgili anlaşılmaz hiçbir noktaya yer vermeyen bir hikâyeden türemiştir. Batı İran'daki Ali İlahilere ilişkin bilgi veren; J. Moedonald Kinneir'in "İran İmparatorluğu üzerine coğrafik rapor" (1813), G. Keppel'in Hindistan'dan İngiltere'ye (yapılmış) bir yolculuğunun kişisel öyküsü (1817) gibi kaynaklar vardır ama onlar hakkında ilk ve en ayrıntılı bilgi Avrupalı bir gezgin tarafından yazılmış ve benim de sık sık başvurduğum "Zahab'tan Kuzistan'a Bir Yürüyüş Üzerine Notlar" isimli Rowlison'un ünlü yazısında verilmiş görünüyor. Rowlinson'un çoğunlukla Goran Aşireti'nin Ali İlahilerinden alınan askerlerle kurulmuş İran ordusunun bir alayında önemli bir zaman hizmet ettiği hatırlanacaktır. Fakat, ilgi duymasına ve olağanüstü fırsatlara rağmen Ali İlahilerin pek sır vermemeleri yüzünden onların hakkında fazla derine inmeyi başaramamıştır.

Gerçeklerin izini ilk yakalayan kişi olma şerefi Üçüncü Napolyon'un baş sekreteri olarak Kajon sarayına diplomatik bir görevle gönderilmiş Kont A. de Gobineau'e verilmelidir. Gobineau gözlemlerini "Trois Ans en Asie"(1) isimli şimdi bile okumaya değer çok ilginç bir kitapta toplanmıştır. Bu mezheple ilgili kaynaklar ondan sonra gelen birçok gezginin anlatılarında bulunabilir ama onların hakkında bana göre en güvenilir ve tam bilgiyi veren V. Minorski'nin "Sur la Sect des Ahlê-Haqq(2)" isimli notları ile, İslam Ansiklopedisi'nde Ahl-i Hakk ve Sultan İshak başlıkları altındaki iki makalesidir.

Minorski'nin verdiği bilgi şimdiye kadar Avrupa'da yayımlanmış tüm bilgiler gibi İran'dan toplanmıştır. Aşağıda okuyacağınız benim anlatım ise aksinin özellikle belirtildiği yerler hariç sınırın hemen yanındaki İran köylerinde oturan bir iki kişi dışında çoğu Irak'ta yaşayan mezhebin taraftarları tarafından kişisel elden verilmiş materyaller ve beyanlara dayanmaktadır. Minorski'yi birçok bakımdan doğruladığı görülebilir ve sanıyorum bugüne kadar karanlıkta kalmış birçok noktaya ışık tutacaktır. Bazı açılardan benim gerçeklerim ve yargılarım ondan ayrılıyor ama onun araştırmalarına çok şey borçlu olduğumu da kabul ediyorum. Çünkü böyle elde ettiğim ilk bilgi olmasaydı ben kendi bilgimle güçlükle ilerleyebilirdim.

Bu kitapta Kakai'lerin gizli inançları ve törenleri içine tümüyle derinlemesine girmemeyi buna karşın onların tarihi, örgütlenmeleri, coğrafik dağılımı Güney Kürdistan'daki toplum düzenindeki yerlerini anlatmayı amaçladım.

Yine de aklıma gelmişken söyleyeceğim bir şey var; Kakeilerle ilişkili olduğu kadar ilk Hıristiyanlar(3) da dahil dinsel törenlerini gizli yapan topluluklarla ilgili olan tüm zamanlarda anlatılan benzer dedikodular ışıkları söndürdükten sonraki gece alemleriyle karışık öykülerin her ne olursa olsun hiç kuşkusuz tamamıyla yalan olduğu.

Kaynaklarıma gelince;

I-Küçük bir kitapçık (broşür Ç.N.) veya Tezkere. Bu kitapçık eskiden Osmanlı Devleti hizmetinde çalışmış zeki ve tahsilli bir Kakei tarafından benim için özellikle Eski Türkçe ile yazılmıştır.

2-Gorani Lehçesi'nde yazılmış birkaç tane şiir.

3-Bir düzineden fazla ileri gelen usta kişilerle yaptığım birçok konuşmadan günlüğümde yeralan dikkatli ve ayrıntılı kayıtlar.

Mezhebin kuruluş öyküsünü en iyi biçimde Tezkere'nin kendisinde bulabiliriz. Bu kendine özgü dinin (Batıni Mezhebi) kurucusu, Barzinye'li Gorani Şeyh İsa(4)nın en genç oğlu Seyit İshak'tır. Soy ağacında en büyük direk (kutup elazam) olarak adlandırılan Şeyh İsa Hanedan'ı terketti ve Hevreman yakınlarındaki Süleymaniye'nin doğusundaki Berzinye köyünü kurdu. Şeyh İsa'nın(5) kardeşi Şeyh Musa da onunla birlikteydi. Şeyh Musa'nın hiç çocuğu yoktu.

Baba Ali Hanedani'nin oğlu olan Şeyh İsa, Kezhavi(6) Aşireti'nden bir kadınla ilk evliliğini yapmıştı. Şeyh Abdüsettar, Seyid Abdul Kerim ve Seyid Abdül Kadir isimli üç oğlu oldu.

Artık yaşlandığı zamanların birinde hepsi de ermiş olan üç derviş Şeyh İsa'ya geldiler. Ondan tekrar evlenmesini istediler. İlerlemiş yaşı nedeniyle kendine mazeret buldu önce ama sonunda kendi kendine razı olarak dindarlığı ve iyi ahlakı ile meşhur Deyirek(7) isimli, **Cef-in?** başkanı Mir Muhammed'in kızı ile evlenmek istediğini dervişlere söyledi. Kendi mezheplerinden olmayan ve çok gururlu bir adam olan Mir Muhammed bu teklifi reddettiğini açıkladı. Üstelik adamlarına, arada gidip gelen üç dervişi parça parça etmelerini emretti. Dervişler öldürülür öldürülmez tekrar canlandılar. İki kez daha öldürüldüler ama yine canlandılar. Dervişlerdeki bu yeteneklerin tamamen Tanrıdan gelen bir şey olduğu su götürmez bir gerçek kabul edildikten sonra Mir Muhammed aşiretindeki en yaşlı kişilerin onayını alarak bu inatçı habercilerden kendini kurtarmayı düşünerek onların evlenmek tekliflerini üç gün içinde Şeyh İsa'nın küçük tapınağından kendi kapısına kadar en pahalı halılarla döşetmeleri, altın yüklü bin katır, onbin baş deve ve bu sayıya eşit kısrak, at ve koyun getirmeleri şartıyla kabul etti. Dervişler geceleyin gittiler ve sabah olduğunda yani sadece bir gece içinde tüm işleri tamamladılar. Mir Muhammed daha fazla mazaret bulamayarak kızını Şeyh İsa'ya evlenmesi için verdi. Bir yıl sonra Hicri takvime göre 671'de (Miladi takvime göre 1272-3) Deyirek Hatun Seyid İshak'ı doğurdu.

Yıllar geçti ve Seyid İshak büyüdü. Seyid İsa'nın eski küçük tapınağına tamir gerekiyordu artık. Ama tamir yapılırken duvarın üstünden çatıya yükseltilecek olan direğin çatıya yetişemeyecek kadar kısa olduğu anlaşıldı. Babasının bu işe çok üzüldüğünü gören İshak hemen duvarın üzerine fırladı ve direklerden birinin ucuna yapışıp babasına ya da ağabeyine "Keka bıkişi" (Baba çek!) diye bağırdı. Böylece onlar da çok kısa olan direği(8) çekerek uzattılar. Yerine yerleştirdiler. Kardeşleri genç ve sevimli İshak'a babalarının ve mucizeye şahit olmuş insanların gösterdiği saygı ve iltifatlar yüzünden kıskançlığa kapıldılar. Babalarının yaşlı ve iktidarsız olduğu zamanda yaptığı evliliğin dervişlerin bir uydurması olduğunu aslında onların (onun Ç.N.) gerçek babalarının dervişler olduğu yolunda bir hikâyeyi çevreye yaydılar.

Bu öykünün yüzünden duyduğu nefretin sonucunda Seyid İshak kardeşlerini terketti ve Hevreman'a gitti. Burada sıradan bir tapınak yerine içinde toplanılabilen bir niyazhane(9) kurdu.

Kurucusu olduğu bu garip din işte bu yerde Hicri yıla göre 716'da (1316-17 M.) kurulmuştur.

Seyid ya da bundan böyle ona verilmiş olan ünvanıyla Sultan İshak, Pirdiwar'da merkezini Hevreman-i Luhun'daki Şeyhan Köyü'nün yakınında, bu köyün sınırının nehire ulaştığı yerin üç-dört kilometre yukarısındaki Şirvan'ın sağ kıyısında kurmuştur.

Pird-i War'da Sultan İshak'a katılmış genellikle Haft Tan(10), Hatfwana, Haft Halife olarak adlandırılan yedi kişiden oluşan üç grup vardır. Yine bahsedilmesi gereken bir grup Haftad-u du Pir (72 Pir). Haft Tan Pird-i War'da Sultan'a yoldaşlık etmiş Davud, Bünyamin, Mustaf-i Davudani, Pir Musa, Pir Rezbar, Yar Zerdeban ve Evet isimli yedi kişiden oluşur. Bu kişilerin asıl görevleri ve karekterleri hakkındaki herhangi bir tartışma beni, kendi kendime belirlediğim sınırın çok ötesine yani Kakeilerin gizli inançları ve törenleri ile ilgili bir alana götürebilirdi.

Fakat ilk iki isim daha önceki gezginlerden bazılarında Haft Tan'ın Davudu ve Haft Halife gibi yedi kişilik üçer gruplardan oluşan kurumlar yüzünden tamamıyla yanlış bir biçimde Kakeilerde Yahudilerle ilgili benzerlikler olduğu varsayımını oluşturduğu için onlardan bahsediyorum.

Haftawana (veya Haft Tan-i Naciyan) Sultan İshak'ın yedi oğlundan oluşur: S. Ahmet Miresür, S. Mustafa Safidpoş, S. Muhammed, S. Abdül Vefa, S. Bave(11) İsa Alemdar, S. Şehabeddin ve S. Habip Şah. Bunlardan son ikisinin erkek çocukları olmadı. Diğer beş tanesi sırasıyla Miri ya da Miresuri, Mustafai İbrahimî (Mezarı Bağdat'ta olan Şah İbrahim Seyid Muhammed'in büyük oğludur.) Homuşi (Homuş, Abdül Vefa'nın oğlu) ve Baviseyi. Bunlar birazdan Kakei toplumundaki rollerini anlatacağım kendi isimleri ile anılan beş temel Seyid ailesidir.

Yedi Halife, seyidlerin de bizzat dahil olduğu Haft Tan'ın Davud'unun denetimi altındaki tüm topluluğun üyeleri arasından; hepsi Delil ya da Öncü olan 72 Pir arasından Sultan İshak tarafından seçilmiştir.

Tezkere bu isimleri Pir Mokri, Pir Neriman, Pir Abdül Aziz, Halife Muhammed, Halife Şehibiddin, Halife Bapir, Halife Cabbar(12) olarak veriyor. Bugün artık Yedi Delil hiçbiri doğrudan asıl halifelerden olmayan yedi aile tarafından temsil edilmektedir.

Her Kakei Seyid ve Delil ailelerinin üyeleri de dahil olmak üzere onların pirleri olacak bir Seyid'e ve Delil'e bağlı olmalıdır.

Pird-i Wan'da Haftawana birbirleri ile Pir olarak aşağıdaki gibi eşleşti.

S. Ahmed Miresur ile S. Mustafa, S. Şehibiddin ile S. Abdül Vefa, S. Habip Şah ile S. Bave İsa, Yedisi içinde en saygın, en bilgilileri olan S. Muhammed Piri olarak S. Ahmet'i kabul etti ama kendisi kardeşlerinden herhangi birisine Pir olmadı.(13) Pir'lerin ve Delil'lerin özel görevleri hizmetleri vardır. Onlara katılanlardan bazı bahşişler alabilirler. Cemaatlerde dini görevleri onlar üstlenir. Kakei ilahiyatında ille de uzman olmadıklarından dua okuma ve öğretme işi kelamkeven olarak adlandırılan kişilere verilmiştir. Bunlar üç sınıf arasından da seçilebilirler.

Teoride her Kakei (Muhtemelen Seyidler hariç) kendi Pir'ini ya da Delil'ini seçmekte özgürdür. Fakat uygulamada genellikle babalarını örnek alırlar. Pir ve Delil'in ölümü halinde, Pir ve Delil'in oğulları arasında mirasla belirlenen müridlerin bölümlenmesini kabul ederler. Pir'e Delil'e ya da müridlere akraba olan kişilerin birbirleriyle evlenmeleri yasaktır.

Zamanla coğrafik veya diğer nedenlerle beş asıl Haftawana ailesi gerçekten bu soydan olmayan ama dinsel açıdan sahip oldukları düzey ve kerametleriyle bizzat kurucunun torunlarıyla hemen hemen eşit düzeyde olan beş büyük zattan ismini alan diğer beş aileyle birleştirildi.

Tezkere (onların statü eşitliği iddialarını reddetmek için) sadece, Bave Haydar ve Şeyh Heyes isminden bahsediyer ama benim bizzat konuştuğum kişiler bu her iki isme üç isim daha eklediler. Bunlar, Bave Yedgar, Mir Hamza ve Ateş Bey.(14)

Gerçek beş Haftawana ailelerinin dördüyle birleşmiş olan aileler bugün de vardır. Haydar Mustafa ile, Heyes Hanuş ile, Yedgar ve Hamza İbrahim ile Ateş Bey Miresür'le.

Tezkere'ye göre Bave Haydar aslında bir Delil'di. (Asıl Halife soyunun ismi verilmemiştir.) Ailesinin üyeleri müritlere ilişkin konularda artık Pir ve Delil'in görevlerini birleştirmişlerdir.

Tüm kaynaklarım onlarda sara, felç ve yılan sokmasını tedavi etme mucizesinin olduğu konusunda hemfikir. Kendisi bizzat Delil'lik yapmış bana bilgi veren biri bu sınıfı iki gruba böldü: İsimlerin önüne Bave ünvanını alan Bave Haydar ve Ömer Mendan(15) aileleri ile Mam ünvanını taşıyan diğer beş tanesi ki bunlar da Pir Mikho (? Mekhi) Pir Neriman, Pir Muhammed, Pir İbrahim. (Son iki isim onların Haftawanalı adaşlarıyla karıştırılmamalıdır.) ve Yar Piroz'dur.

Avrupalı yazarların çoğu Kakeileri genellikle kendi Pirlerini seçmeleri gereken on aileden bir ya da daha fazlasının isimlerini alıntı yaparak, bazı bölümlere ayırmaktadırlar. Bu bölümlendirme bana yanlış görünmektedir. Çünkü gördüğü-

müz gibi her birey teorik olarak geniş bir seçme özgürlüğüne sahiptir. Bu da bu ilişkinin (Pir seçme ilişkisi Ç.N.) aynı köyün sakinlerin arasında hatta aynı ev halkının üyeleri arasında bile değişebileceğini göstermektedir. Kakei gelenekleri ve inançları genellikle Gorani lehçesi ya da Türkçe'de kolaylıkla hatırlanabilecek uyaklar içindeki kelimelerle ifade edilmiştir.

Öğretisel farklar bu gibi Pir seçme (Pir'e katılma Ç.N.) ilişkilerinden çok hırslı, Kelamkeven'ler gibi kültürlü Seyid ya da Delil'lerin getirdiği yeniliklerle de birleşmiş coğrafik ayrılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu kişilere bir dereceye kadar ayrı bir mezhep (bölüm Ç.N.) meydana getirdiği düşünülebilecek Ateş Bey'i örnek verebiliriz. Benim kanım şudur ki; Kakei inanç ve gelenekleri Irak'ta İran'da olduğundan daha ilk ve daha saf biçimiyle korunmuştur.

Benim anlattığım Kakei örgütlenmesi için dikkat edilirse Gobineau ve diğerlerinin bahsettikleri gibi Davudi Mezhebi denilmemiştir. Bir keresinde deneyimli bir Kerküklü memur (Kendisi hiç memur olmamıştı.) Kakei isminin halk arasında bu mezhebin tüm üyelerini belli etmekte kullanıldığını aslında bunun sadece seyidlere verilmesi gerektiğini diğerleri için de Davudi denmesinin doğru olduğunu söylemişti. Bu açıklama bana özellikle tüm delillerin öğretmeni ve koruyucusu Haft Tan'ın Davud'unun bu niteliği açısından oldukça mantıklı geliyor. Fakat Kakeilerin bir bölümüne ya da tamamına Davudî isminin verildiğini duyduğum tek durum da buydu.

Irak'taki Kakei Seyidlerinin en önemli hanedanı daha eski bir kol olan İbrahimî Hanedanı'dır. Benim zamanımda Tavk Bölgesi'ndeki üç amcaoğlu; Rüstem'in oğlu Seyid Ali, Halil'in oğlu Fettah ve Veled'in oğlu Süleyman tarafından temsil edilmekteydiler. Bu üç amcaoğlu da Seyid Muhammed'in erkek torunlarıdır.

1931'de onların soy ağacını gördüm. İki metre uzunluğunda yirmibeş cm. genişliğindeki bu soy ağacının başında bir şükür duası ve uzun bir giriş (önsöz Ç.N.) vardır. Siyah renkli ilk beş satırı renklere göre bilgi veren yine siyah, mavi, kırmızı, sarı, yeşil renk dizileri izlemektedir.

Daha önce de sözünü ettiğimiz S. Muhammed'le sona eren soy ağacının tarihi(16) Rumi takvime göre 1215'tir. (1799-1800 Miladi) Soy ağacındaki çeşitli ortodoks dinlerin mühürlerine göre belirlenen bu tarihi Kak Ahmet'de bizzat onaylıyor. (Ben sadece ondan duydum.)

S. Muhammed'in S. İshak'ın 18. soyu olduğu görünmektedir. Bu da S. İsa Nurbakıştan S. Ali ve Fettah'a tam yirmibir kuşak yapar. Her kuşağı ortalama 32 yıl kabul ederek onların doğum tarihlerini 1895-1900 arasında verebiliriz. Bu mezhebin tarihi kökenine karar vermekte önemli olabilecek ara kuşakların isimleri (17) dipnotta verilmiştir.

Farkedildiği gibi S. İshak'ın oğlunun ismi Ziyad'din olarak alınmıştır. Muhammed değil. Bunun nedenini anlamak zor değildir. Derviş müridleri kendi isimlerine ek olarak Din kelimesi ile birleşmiş resmi bir isim alırlar. Bu normal bir uygulamadır.

S. İshak'ın annesinin kimliği de biraz yorum gerektirmektedir. O, Tezkere'ye göre Mir Muhammed'in kızı olarak (bana bizzat anlatılanlara göre bu isim Hasoy Bey'dir.) belirtilmektedir. Cef ismi Şerefname'de görünmez. (1593) Fakat ondan 50 yıl sonra bile olmayan bir zamanda 1639 yılındaki Zuhab anlaşmasında biz bu aşiretlerden özellikle bahsedildiğini biliyoruz. O zaman Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında süren eski sürtüşmenin bu kabile olacağı varsayımı akla geliyor. Eğer Cef 14. yy'ın başlarında bir aşiret olarak varsa Cef halkı herhalde Cevenrud'da oturuyordu. Muradi grubunun Sirvan'a doğru batıya göçmeleri bir dörtyüz yıl daha süremez.

Berzinye'de oturan dinsel nüfuzu olan bir lider için gelin aramak çok uzak bir ihtimal olmasa gerekir. 17. yy ortası ile 18. yy ortası arasındaki bir zaman diliminde şimdiki beyzadelerin bir atası tarafından belki de aile ağacının onunla başladığı kabul edilen S. Ahmet tarafından mezhepten çıkarılmış bir aileye ya da onu izleyen bir aileye ait olabilir.

Aslında Kakeiler kökende ve örgütlenmede bir derviş kardeşliğidir. Diğer bazı Sufi tarikatlarında da onlarda olan kendilerine özgü inançlar vardır. Fakat Kakeiler kurucuları ve Hakikat'e dayanan sadece onlara has bazı törenlerde onlardan ayrılırlar. Onlar kutsal kitabın bilinen ve harfi harfine yorumundan ortaya çıkan Şeriat'in yüzeyselliğinden ya da hâlâ Tarikat düzeyinde olanlardan çok daha ileride olduklarını iddia ederler.

Marifet (Gnosir) olarak adlandırılan bir vahiye ulaşma derecesi de vardır. Ama bu sadece çok kutsal kişiliklerin ancak ulaşabileceği bir özellik olarak görünmektedir. Çünkü bir tarikatın aşağı tabakası Ehl-i Tarikat (Tarikat insanları) ya da ehl-i Hak (Doğruluk insanları) olarak adlandırılabilirler ama Ehl-i Marifet diye adlandırılamazlar.

Kakeiler benim şeyhler ve seyidler üzerinde daha önceki bölümlerde vermeye çalıştığım bazı açılardan iyi bir örnek sunuyor bize. Onlar İslam mistizminin temelinde yatan gizli sırların doğal muhatabı Ali'yi ve torunlarını Oniki İmamları savundukları ve en yüksek bir saygı derecesinde, yerine getirilmeyen adaletin talihsiz kurbanları olarak onlara saygı gösterdikleri halde oradaki Tanrısallığa ilişkin bir tartışmaya katılmayı kendileriyle ilgisiz olarak varsayarlar.

Sınırın öte tarafı Şii olan Irak'ta her nasılsa onlar (Kızılbaş komşularının aksine) **Sünni olarak kaldılar.** Evlenme törenlerini Hanefi usulüne göre yaptılar. (Daha sonra yapılan törenler de vardır.) Ortodoks Sünni topluluklarından kadınlar aldılar. Kızlarına Ayşe ismini verdiler. Osmanlı zamanında yönetimden hatırı sayılır derecede faydalandılar.

Kakei mezhebi Luristan'da gelişmiştir. Mübaret Şah Bave Hoşin tarafından idare edilen Şehrizor-Hevreman bölgesine daha sonra girmiştir.

Onun da yedi arkadaşı vardır. (S. İshak'ın yedi arkadaşına karşılık) isimleri Kake Ride, Hüveda, S. Felek-ed-din Bafaki, Fatima Lerhe, Baba-i Büzürg ve Mirza Heman. Bu gruptaki en ilginç kişilik beşincisi Fatma Lerhe'dir. Fatima Lerhe Baba Tahir'in(18) kardeşi ve sadık arkadaşı meşhur Bibi Fatima değildir.

Berinyedeki ortodoks seyitler gibi Kakei seyitleri de onların ataları olduğunu iddia ediyor. Bu da şöyle bir varsayımı doğuruyor. Baba Tahir'in de üyesi olduğu ilk ocağı Luristan'da olan bir tarikat 11. yy'ın ortalarında Hevreman Bölgesi'ne yayıldı. Ve kendi ailesine başkanlık yapmış Sultan İshak tarafından tekrar yeni bir biçim verilene kadar yaklaşık 250 yıl geliştirilmiştir.

Mezhebin halk tabakası bazıları tarafından iki sınıfa ayrılmıştır. Goran ya da ilk müminlerden gelenler ve kılıçla "kazanılmışlar" anlamına gelen Şemşiravurda yani sonradan dönenler. Kuşkusuz bu ilk bakışta Tezkere'de Şeyh İsa'nın Berzinyeli ve Gorani olması gerektiğini açıklar görünüyor. Ama kılıçla dönme fikri Kakeiler hakkında bilinen başka her şeye çok yabancıdır. İlk dini metinlerin Gorani dilinde yazılmış olması ile birleşen bu fark kitabın ilk bölümlerinde ileri sürdüğüm Şehrizor ve komşu bölgelerinde Cef'teki Muradilerin sonra gelen dalgalarından biri olan Kürtçe konuşan kaba göçebelerin işgalinden önce Goranice konuşan ve aşiret şeklinde yaşamayan bir halkın olduğu varsayımına tamamen uyuyor. Bu insanların çoğu derviş kardeşliğinin üyeleridir. İlk kurucuların isimlerini taşıyan kutsal yerler ve mezarları çok fazladır.

Yurdu Herikin-Kirmanşah karayolunun kuzeyindeki, Kerindin civarı ve kendisi dahil bir alandaki geniş bir grup köy olan Goran Aşireti belki de İran'daki en iyi bilinen Kakei topluluğudur.(19)

Bu yolun daha doğusuna doğru özellikle Kirmanşah'da Sehna'da, (Senna ile karıştırılmamalıdır.) Hemedan'da hatırısayılır bir çok topluluklar vardır. Daha kuzeyde Piş-i Kuh'ta (bu doğuda Hürremabad ve Keşhan, batıda Soymara nehirleri arasında uzanmış Luristan'ın bir parçasıdır.) ve özellikle Dilfan'da Lekçe(*) konuşan birçok kabilenin bu mezhebin üyesi olduğu çok iyi bilinmektedir.

Genellikle inanılmaktadır ki (onu görmüş olanlar birçok kez bana garanti verdi.) Özellikle kışın gündönümü festivalinde bir alkol sarhoşluğu ve dinsel bir coşkunluk içinde olunduğu zaman Dilfan'daki mezhep üyeleri hiç bir zarar görmeden ateşte yürüyebiliyorlar.

1918 ocağında Dilfan halkını da nüfuzuna alan Piş-i Kuh valisi Nazar Ali Han'la Kuh-i Doş yoluyla Hürremabattan Kirmanşah'a giderken ona böyle bir gösteriyi izlemek istediğimi söyledim. Onların bu töreni çok ciddiye aldıklarını benim kesinlikle alay etmemem gerektiğini söyleyerek bunu kabul etti. Ama bazı koşullar bu konuda daha ileri gitmemi engelledi. Aşağıda belirtilmiş bazı durumlar dışında ben Kakeiler arasında bu gibi şeyler hiç duymadım. Rawlinson(20), daha doğuda Bele Geriva'da Ali İlahiler için çok kutsal bir türbe olan Şehzade Ahmet'in mezarından bahsederken bu ermiş kişinin Baba-i Büzürğ'ün bir kardeşi olduğunu söylüyor. (ki Baba Büzürg ismiyle biz Bave Hoşin'in yedi yoldaşı içinde en önemlisi olarak bu yazıda önceden karşılaştık)

Türbe Derikvend Aşireti'nin Kalevend Kolu'nun bulunduğu Dizful'un yaklaşık yetmiş kilometre kuzeyinde Kus dağına benzeyen büyük bir kubbe üzerine kurulmuştur.

(*) Lurlar: İran'ın güney batısındaki bölgede özellikle dağlarda oturan halka verilen ad. Bu hakın İranlılaşması genellikle Persler zamanında oldu. Dört kola ayrılan Lur'ların en önemli kolları Dirigverd ve Sorgvend'dir. Bunlar ayrı dili konuşurlar.

Ben 1917'de oradayken başlarında kırmızı sarık bulunan muhafızlar sık sık Dizful çarşısında geziyorlardı. Bir keresinde kuzeye Margere'ya doğru yolculuk ederken, onlardan dört tanesi birkaç günlüğüne bizim grubumuza katılmışlardı.

Seyidlere gösterilen ayrıcalıklardan faydalanan bu muhafızlara (Koruyucular) Papi denir. Ama Kalevend'in ve hemen bitişiğindeki **Bürücird Şarlang Bahtiyarlarının** kuzeyindeki Diz Irmağının yukarısında yerleşmiş bu aynı isimdeki aşiretle hiçbir ilişkisi yok görünürler. Kaleverd ve Derikverd kutsal sayılan yerlerdir. Muhakkak ki buradaki insanlar Ali İlahi mezhebinden değildir, ama bunun pek önemi yoktur. Çünkü tüm Batı Asya'da eski hac yerlerine tamamen farklı dinlerin taraftarı olan birçok insan tarafından ortak olarak büyük bir saygı gösterilir.

Papi muhafızların ortodoks Şii Müslümanlardan farklı birşey olduğu hiç aklıma gelmedi. Genç ve tecrübesiz oluşuma karşın onların başka birşey olabileceğini hiç düşünmedim. Onların Pird-i Wan dağılımı hakkında herhangi bir bilgilerinin olup olmadığını veya Bave Hoşin'in ilk örgütünün (mezhebinin Ç.N.) günümüzdeki temsilcileri olup olmadıklarını bilmek çok ilginç bir şey olabilirdi.

Luristan'ı (Pişkuh'u) anlatmayı bitirmeden önce önemli bulduğum bir nokta daha var. Baba Tahir genellikle Hamedani lakabıyla anılır. Bu kelimenin Luristan'dan bayağı uzak olan Hemedan'dan türediğine kuşku yok. Baba Tahir yaşamının büyük bölümünü Luristan'da geçirmiştir. Bu yüzden onun bir Lur(*) olduğu ve Luri olarak da adlandırıldığı söylenir. Fakat bu konudaki ilk anlatılanlara göre bu isim uzun bir u ile Lûri olarak hecelenmiştir. Oysa "Lur" kelimesi genellikle sonuna bir i(21) harfi de almayan kısa bir u ile yazılmış bir ırkın insanlarını anlatır.

Kuzeydeki ilk dağ sırası ve Dizful arasındaki bu ovanın şiirdeki ismi uzun bir u ile Sahra-i Lûr'dur. Umulduğu gibi Dirikvend ve diğer Lur kabilelerinin kışın konakladıkları Lur Ovası değildir.(22) İşte bu yüzden Baba Tahir'in lakabı Lur değil ama Lûr olabilir. Lûr'un Şehzade Ahmet'in türbesine yakın olması bir ipucu ise Luristan sınırları içinde uzanan bu bölgenin Baba Tahir'in de içinde olduğu bir derviş kardeşliğinin önemli bir merkezi olma olasılığı kuvvetlidir.

Sircabilerin(**) (İbrahimîlere katılmışlardır.) çoğunun, Goran ve Luristan arasında yerleşmiş bazı Kelhor aşiretlerinin bana sık sık Kakei oldukları söylenmiştir. Ama ben bu sözünü ettiklerimle doğrudan ilişki hiç kurmadım.

Gobineau, Minorsky ve diğerlerinin yazılarında 14.yy.da Hevreman'da kurulan Kakei Mezhebi'nin asıl yeri Zagros'un çok ötelerine yayıldığını gösteriyor. Kuzeybatı İran'ın birçok bölümünde özellikle Azarbeycan'da Tahran'da(23) olduğu kadar, Kezvin, Gilvan ve Mezenderan illerinde de hatırı sayılır topluluklar vardır.

(*) Lurlar: İran'ın güneybatısındaki bölgede özellikle dağlarda oturan halka verilen ad. Bu halkın İranlılaşması genellikle Persler zamanında oldu. Dört kola ayrılan Lur'ların en önemli kolları Dirigverd ve Sorgvend'dir. Bunlar ayrı dilleri konuşurlar.

(**) Sincabiler: Kirmanşah'ın İran sınırları içindeki kısmında göçebe hayatı yaşayan bir kabile.

Irak'ta şu anda en iyi bilinen ve önde gelen Kakei yerleşim merkezi anayolun batısındaki Tak Nahiyesi'ndeki 18 köyden(24) oluşan bir gruptur. Seyid Rüstem, Halil ve Velad'm satın aldığı bu köylerin satın alınma tarihi çok eski değildir. Bu yüzden 19. yy'ın ikinci yarısında yeni köy sakinleri müritlerini hâlâ kendi mülkleri olan türbelerinin bazılarının orada bulunduğu Tak, Gil ve Kara Hasan nahiyelerindeki anayolun(25) diğer kıyısındaki tepelere yakın köylerden topladılar. Kor Mor Tatabari köyü yakınındaki Bave Ketel türbeleri hâlâ yılan sokmasından(26) zehirlenen kimselerin şifa aradığı kutsal bir yerdir.

Şimdilerde zengin ve nüfuzlu liderlerin yönetimi altındaki bu modern ve aynı türden Kakei yerleşim merkezleri, diğerleri Talabani ve Davuda olan Tak nahiyesinin üç aşiretinden biri olarak pratik amaçlar (tedavi vb. Ç.N.) için başvurulan bir yer olmaktadır. Köylülerin çoğu muhtemelen İbrahimilere katılmışlardır. Diğer bir grup Kasr-ı Şirin(27) ve Henikin'in her bir kazasındaki İran-Irak sınırı boyunca yarım ay şeklinde uzanan on-oniki köyden oluşur.

Köylülerin çoğunluğu İbrahimî'dir. Fakat Miri ve Bavisayi'de ikişer köye sahiptir. İran tarafındaki dini birleşmeler üzerine benim söyleyeceğim tek şey S. Davud köyünün hepsinin Hamuşilere bağlı olduğudur.

Berike halkının ateş üzerinde yürüme törenleri yaptığını söylediler ama yazık ki onların kime bağlı oldukları konusunda bir notum yok.

Büyük Zap'ın her iki kıyısında Hezil ırmağı ile kesişen noktada sağ kıyıda(28) dört, sol kıyıda üç olmak üzere yedi tane Kakei köyü vardır. Genellikle onlar burada Sarli olarak biliniyor ama bu ismi kendilerinin kabul edip etmediklerini bilmiyorum. Onları küçümseyen bir ortodoks Kürd bana bu ismin Türkçe sarılmak kelimesinden geldiğinden söyledi. Küfe'deki camide İmam Ali'yi (Hz. Ali Ç.N.) öldüren İbn-i Mukem bu işi yaptıktan sonra camideki hasır paspaslardan birine sarılarak kurtulmaya çalışmış ve isim buradan türemiş. Bundan daha uydurma birşey olamaz bence! Sarli, Musul Liva'da bulunan ve Şebek(*) olarak bilinen Kızılbaş Kürtlerden çok farklı bir bölgedir.

Musul'un 65 kilometre batısındaki Türkmen ağırlıklı Tel Efer kasabasında Vahap Ağa Tayfası olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu zamanında genellikle aralarından belediye başkanı seçilen en nüfuzlu ailelerden biri olan bu aile İbrahimî sülalesinin Kakei seyitlerindendir. Kakei ailelerinin sayısı bana bildirilen çeşitli rakamlara göre 40 ve 300'dür. Kuşkusun doğru sayı bu iki rakam arasında bir yerdedir.

Sık sık Bağdat'a giden kendisi ve kardeşi belediye başkanlığı yapmış bu ailenin bir üyesinden aldığım izlenime göre onlar (İbrahimiler Ç.N.) ortak bir Şii peçesi altında birçok Kızılbaş ve Kakei arasındaki farkı bulundurmaya niyetliler. Topluluk üzerinde maddi-manevi tüm yetkilerini de birleştirmeye çok hevesliler.

(*) Şebek: Musul'da yaşayan bir topluluk. Bazı kaynaklar bu topluluğun Kürt olduğunu Müslümanların bunlara (avec) hileci dediklerini yazar. Nüfusları 10.000 kadardır. Daha çok Alireş, Yengice, Hezne ve Tellare köylerinde otururlardı. Komşuları Yezidilerle birçok töreni paylaşır, onların kutsal saydıkları şeyleri kabul ederler. Hz. Ali'ye derin saygı duyarlar. Erkekler birden fazla kadınla evlenebilir.

İbrahimilerden başka Tel Efer'de biraz da Ateş Beylerin var olması umulabilir. Bunlardan başka bu ailelerden ayrı kalmış az ya da çok homojen köy grupları Süleymaniye, Henekin, Kerkük, Musul gibi daha büyük kentlerde doğal olarak bulunabilir.

Kubilezede lakaplı aile Süleymaniye'deki sosyal sınıflar arasında üst tabakalarda saygın bir yer alır. Mustafailerle birleşmişlerdir. Aslında Şimşirevandadırlar. Bedre ve Zürbediye'de koloniler olduğu söylenmektedir. Ama bunları ben bizzat araştırmadım.

Bu bölümü araştırmak için yıllar sonra (1941) yaptığım kısa bir turu anlatmaktan daha iyi birşey yapamayacağımı sanıyorum.

Pird-i Wan'dan kuş uçusu 8 kilometre mesafede Halepçe'nin 13 kilometre doğusunda, gözden ırak bir vadide kurulmuş Havar köyü şimdiye dek anlattığım yerleşim yerlerinin en ilginciydi. Bu dinin kurucusunun gezip dolaştığı, konuştuğu benim onların kutsal toprağı olarak adlandırabileceğim bu yörede **tek ve son** bir Kakei topluluğu vardı. Bu yer altıyüz yılı aşkın bir zamandır bu dinin ileri gelenlerine yurt olmuştur.

Onsekiz Mayıs'ta Halepçe'den küçük bir grup polis eşliğinde, zeki ama boşboğaz bir haberci ile ayrıldım. Genel yönümüz Güneydoğuydu. Son derece Pir Bamuk'un Cef köyünü geçtikten sonra (köyde tütün bitkisi hâlâ küçüktü, buğday tarlaları, parlak renkli Hatmi çiçekleriyle kaplıydı. Çoğu evin dışında ev sahipleri haşerattan kurtulmak için sımsıkı **korunaklara** sarılmış uyumak için küçük platformlar yapmışlardı. Yaklaşık Halepçe'nin üç kilometre dışında sağımızda 1700 metre Mecir ve 1500 metre Balambo, solumuzda 2000 metre Şindirvi'nin çıplak tepelerinin olduğu bölgeye doğru yol yükselmeye başladı. Üç kilometre sonra Mil-e Humele diye adlandırılan bir geçitten geçtik.

Tepelerin yamaçları Kincirdirik denen taze ve yumuşakken Kürtler tarafından yenen tamamen büyüyüp kartlaştığı zaman kesilip Temmuza kadar kurumaya bırakılan ve kışın hayvan yemi olarak saklanılan devedikeni bitkisiyle kaplıydı.

Mükemmel bir gezi havasında rahat bir yürüyüşten sonra öğleye bir saat kadar vardı ki; Mardin'in altı kilometre doğusunda Kakeilerin ilk yazılı eserlerinde bahsedilen bir köy olan Sirven'den yaklaşık iki kilometre uzaklıkta Sezen ve Kosova köylerinin(29) üstündeki tepenin yamacına kurulmuş karakolda mola verdik. Karakolda üniformalı bir çavuş ve altı düzensiz polis memuru vardı. Golf pantolonuna benzeyen bol ve renkli pantolonlarını yerli yapımı yün çoraplarına sokmuşlardı. Hava kuru olduğu zaman kayalık arazide yürümeye elverişli bez tabanlı hafif Kelheşhe'leriyle hareketli ve becerikli görünüyorlardı. Çavuş devamlı devlet hizmetinde çalışan üstlerinin hların yaşam şartlarına karşı gösterdiği tam bir ilgisizliğe az ücrete ve yalnızlığa karşı dayandığı tek şey olan görevine canla başla sarılma geleneğine sahip sınıfının tipik bir temsilcisiydi. Çeşitli operasyonlarda ölen üç kardeşi vardı. Kendisi de Süleymani Levy'de 1922 Ranicol Felaketi'nde(30) boynundan yaralanmıştı. Polis memurları da tamamen deneyimsiz sayılmazdı. Çünkü çoğu Levy'de(*) hizmet etmiş, Danieller, Fitzgibbon, Makant ve

(*) Levy (İng): Zorla asker veya para toplama.

emrinde çalıştıkları diğer İngiliz yetkililerin derin sevgisini kazanmışlardı.

Kürdistan'daki yolculuklarımda devamlı şaşırdığım şey ülkenin en erişilmez bölgelerdeki köylerin çoğunun çoğunlukla yeni kurulmuş olmasıydı.

Sezen halkı Mümin Şeyh'in soyundan geldiğini iddia ediyordu. (Yolda bu şeyhin mezarından geçtim.) Şeyh Mümin İran'daki Goran kentinden buraya gelmiş ve su bularak burayı sevmiş ve kalmaya karar vermişti.

Kosova'da benzer bir şekilde elli yıl önce, şimdi nüfusun yarısını oluşturan Teşer(31) Hevremani köyünden göçedenler tarafından kurulmuştu. Nüfusun diğer yarısı İran kıyısında(32) ya da güneyden biraz uzaktaki Şirvan Nehrinin her iki kıyısında bulunan köylerde kimi zaman Cef olarak adlandırılan sekiz küçük aşiretten biri olan Yenaki aşiretidir. Yenaki Aşireti Beyzade ailesi tarafından yönetilir. Ama köylüler meşhur Seyid Şaho Pir Hıdır'la aynı soydan olduklarını da iddia ederler.

Sezen ve Kosova'nın hemen aşağısında pirinç yetiştirmek için uygun geniş bir düzlük vardır. Türklere ait eski bir polis karakolunun üssünden bakılırsa İran tarafında Lenevon Yenaki köyünün aşağısındaki yıkılmış bir köprünün dört direği görülebiliyordu. Hemen orada çok güzel bir taş gösterdiler bana. Belli ki insan eliyle yapılmıştı: Belki bir Kurban sunağı olarak kullanmak için ya da bir heykele temel olsun diye. Halkın dediğine bakılırsa bir tahttı bu. Rivayete göre İslam öncesi, Mir Abdullah Han isimli bir soylunun karısı olan Prenses Zerinkeviş (Altın Terlikler Ç.N.) hep buraya gelir bu taşa oturur ve hayran hayran aşağıda kıvrılarak akan nehire, belki de geldiği Cavanivd tepelerinin(33) yüksek zirvelerine bakarmış.

Önümüzde zor birgün olduğunu bildiğimden ertesi sabah altıda atımın üzerindeydim. Sağımızda, aşağıda derin geçitlerden kıvrılan Şirvan nehrinin mavi-yeşil bir ip gibi akışına belki otuz kilometre önümüzde sislerin arasından daha heybetli görünen üçbin metrelik Şaho'nun karlı zirvelerine bakarak ilerlerken genel yönümüz doğuydu.

Taşlı bir alanda kurulmuş Boyin Kokoyi köyüne yaklaştığımızda küçük bir çatlağa ayağı sıkışmış bir polis atını kurtarmak için onbeş dakika harcadık. Köylüler Şindirve'deki yaylalardaydı. Biz yolumuza devam ettik. Yaklaşık 1500 metredeki Mil-a Çalan denen bir geçitte kartallara yuva olduğu varsayılan Kartal yolu anlamında Delherhi isimli çok dik bir patikaya geldik. Bu insanda hal bırakmayan çok yorucu bir tırmanıştı. Yakıcı bir susuzluk, nefes almak için sık sık molalar bana, kendi bölgem Halepçe'de amduğum zamandan bu yana yermi yaş daha yaşlı olduğumu zorla hatırlattı.

Mil-e Çalan'dan yediyüz metre aşağıda derin bir derede elli yıl önce Cevanrud'dan göçedenler tarafından kurulmuş olduğu söylenen küçük Biryana köyünü gördük. Polis Karakolu araştırmak niyetiyle yaya olarak aşağı inmeye başladım ama rehber dağ kıyısındaki yolu kaybetti. Bir zaman boşuna dolaştıktan sonra, keklik avlarken bizimle karşılaşıp bize katılan Havarlı Behram isimli güçlü, kuvvetli gençle birlikte yolu üstten bulmaya karar verdim.

Yarım saat sonra öğleye doğru Havar-e kan (Eski Havar) isimli küçük bir köye geldik. Burada Haftawana'nın Mir Ahmet Sur'u ve Ahmed-i Havari'nin (Havarlı Ahmed Ç.N.) kutsal türbeleri vardı. Bu son isim çok sözü edilen önemli bir kişilik ama kutsal kişiler içindeki yerini tam hatırlayamayacağım. Burada da iki-üç aile oturuyordu. Çünkü diğerleri de Şindirve'nin daha yüksek yaylalarındaydılar. Kuşkusuz hiç bir şey susuzluktan kavrulmuş ve yorulmuş bir yolcu için pürüzsüz gri taşlarla döşeli bir havuza berrak bir şekilde gürül gürül akan buz gibi suyu ile bir köy çeşmesinden daha güzel gelemez. Önce biz kana kana içtik. Sonra atları ve katırları içirdik. Tekrar atlarımıza binmeden önce dut ağacının gölgesinde yarım saat dinlendik. Çünkü Biryana deresi üzerinde üç kilometrelik yine yokuş yukarı son bir yolumuz daha vardı.

Yaklaşık yarım saattir at üzerindeydik ve bir tepeyi aştığımız zaman birden aşağıda yaklaşık elli haneli bir köy gördük. Çoğu iki katlı, sağlam, yontulmuş taşlardan yapılmıştı. Meyve bahçeleri ve korulukların içinde bir daire oluşturuyorlardı. Köyden dörtyüz metre uzakta köyü rahatça görebileceğimiz yükseklikte güzel bir yere çadırlarımızı kurduk. Yakında bir açıkhava kahvesi vardı. Çok geçmeden köyün başkanı Keyhüsrev ve Hamid Emin isimli eski bir Osmanlı askeri ile kahvede buluştuk. (Hamid Emin, Birinci Dünya Savaşı süresince Şerif Hüseyin'in Arap İsyanı'na katılmak için ordudan kaçmış ve Cafer Paşa'nın çaycısı olarak görev yapmıştı.) Biz sohbet ederken ak sakallı, sofu görünümlü Reşit isimli yaşlı bir adam Kelhaş yapmaya devam ediyordu. Temel geçim kaynaklarının yabani fıstık ağacından toplanan sakız satışı ve Kifri ve Erbil'den getirdikleri arpa ve buğdayı kuru dutlarla değiştirerek yaptıkları bir çeşit kervancılık olduğunu söylediler.

Şirdirve bölge köylüleri için bugün olduğu gibi her zaman gözde bir ziyaret yeri olmalıdır. Burada tanıştığım birçok yeni Kakei arkadaşlarım kutsal ziyaret yerlerini gösterirken açıkça neşe içindeydiler. Vezyar (Kadirce ? ya da Sultan İshak'ın bizzat kaldığı yer.) Sekdeten (Nazarca ya da bir grup Haftawana için kutsal odak yeri) Kani Piroza, Bünyamin'e adanmış mutluluklar çeşmesi ve kutsallar kutsalı Kamer-i Kalem. Şah Hoşin'in (Onların söylediği biçimde) Nazarca'sı küçük bir vadinin tepesine kurulmuştu. Pir Musa'nın bu Tevile Yolu üzerindeki köyün azıcık dışında. 72 pirden biri olan Pir Megran'ın Hürmel'in, kuzeybatısında Şehrizar'da ikinci bir Miresür Nazarca'sı vardır.

Havar halkının büyük bir çoğunluğu Pir olarak Miresüri'lere Delil olarak Nerimanilere bağlıdır.

Ertesi sabah köye vardık. (O son derece pis olan köy.) Önce meyve bahçelerinden geçtik. Daha sonra Sofi Reşid'in onun 18. kuşak torunu olduğunu iddia ettiği 72 Pir'den biri olan İsmail'in ve S. Hamuşi'nin oğlu Pir İskender'in yeni onarılmış mezarının yanındaki köprüden karşı yakaya geçtik. Gittikçe yükselen yolda yaklaşık bir saat sonra(34) Daretüf'ün ceviz koruluklarına ulaştık. Burada da Haftawana'nın S. Bave İsa'sının Nazarcası vardı. Tırmanmayı sürdürerek önceki gün tanıştığım asker kaçağı Hamid Emin'in teras şeklindeki yaptığı (sürdüğü Ç.N.) muntazam küçük bir bahçeden terkedilmiş Kani Hermela denen önceden yapılmış başka bir terastan ve küçük Armut Çeşmesi'nden (O, buz gibi su içtiğimiz yer)

geçtik. Sonunda tam o sınıra uygun bir isimle Mil-e Göküz (Ölü Öküz Geçidi) denen 1500 metre yükseklikteki Kelege burnunun zirvesine ulaştık.

Ayağımızın dibinde uzanan bayır, üzüm bahçeleri ile kaplıydı. Uzakta teraslanmış meyve bahçelerinin ve ceviz korularının birbirine karışan uzun siyah çizgileri arasında dev sıradağların eteğindeki birbirine paralel Şoşime, Nusud, Vezli isimli üç vadiyi içine alan Luhun'un belli başlı köyleri görünüyordu.

Nehirin kuzeyindeki yamaçta eskiden kalma kötü bir yara izi gibi görünen Pava'dan Nusut'a giden yeni yapılmış İran Askeri Karayolu çok açık görünüyordu. Azıcık aşağımızda Şeyhan Köyü doğal bir engebeyle gizlenmişti ama ben yine de Pird-i Kurhan'ın (Şimdi söylendiği gibi Pird-i Wan) yani Genç Adamlar(35) Köprüsü'nün beş payardarını görebiliyordum.

Şindirve'yi arkamızda bırakmıştık artık. Kakeilerin kutsal topraklarının kalbinde, Pird-i Wan önündeydik. 1941 Ağustosundaki Rus-İngiliz işgalinden sonraki Kürt isyanı bu sınır bölgesindeki İran'a ait etkinin tüm izlerini silmiştir.

Kakeilerin kurucusunun mezarına giderek hac yolculuğumu tamamlamak için içimde karşı konulmaz bir istek vardı. Ama resmi durumum politik düşüncesizlik yaptığımıza ilişkin herhangi bir suçlamayı kaldıramayacağım kadar önemliydi. Atımın üzerinde kararsız bir şekilde dönüp durdum. Sonunda yapabildiğim kadar Tevela'nın ceviz ormanının serin gölgesi içine düşmemeye çalışarak sınır boyunca atımı sürüp yoluma devam ettim.

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

(*)Kaynak- C.J. Edmonds: ***Kurds, Turks and Arabs*** *(Kürtler, Türkler ve Araplar) Londra, 1957, s. 182-201*

(1)Paris, 1859

(2)Revue du Monde Musulman Cilt 40 ve 45 1920. Paris'te Ernest Leroux tarafından bir kitap olarak tekrar yayınlanmıştır. (1922) Minorsky'nin Rusça yayınlanmış daha önceki eserleri bana ne yazık ki kapalıdır. "Kürdistan'da Doğruya Tapanlar" isimli bölüm W. İvanov tarafından İngilizce olarak, Bombaj'da yayınlanmıştır. Kitaptaki ilginç bilgilerin çoğu İran'daki Ateş Bey kaynaklarından toplanmıştır.

(3)Bak; Gibbon: Batış ve Çöküş, Bölüm 16

(4)Tezkere kurşun kalemle ve çok küçük yazıyla yazılmıştır. Ben genellikle çok anlaşılır bir Kürtçe çeviri kullandım. Gereken yerlerde Türkçe'ye bakarak kaleme aldım.

(5)Kakeiler hep bu isimleri İse ve Muse ya da İsi ve Musi diye söylüyorlar.

(6)Yani, Berzinya yakınlarındaki Kezhovi köyünden

(7)Tezkere'de böyle geçen isim, bana bilgi verenler tarafından Deyire olarak söylendi.

(8)Berzinya Camii'ndeki ana direğin bu mucizevi direk olduğu iddia edilmektedir.

(9)Niyaz kelimesi genellikle Farsça'da gereksinim, Kürtçe'de dilek anlamında kullanılır. Kakeiler arasında (Sunulan bir ete, nazr'a karşılık) sunulan meyve sebzelere niyaz denir.

(10)Buna karşın Tezkere ilk gruba Haft Tan-i Cavidan yedi sonsuz kişi, ikinciye de Haf Tan-i Naciyan "yedi günahsızlar" diyor.

(11)Farsça `baba'nın Kürtçe'si Bave'dir.

(12)Bana bilgi verenler içinde en güvendiklerinden biri ilk iki isim yerine; Emir ve Cehoni isimleri söyledi.

(13)Çünkü bu yedi kişiden ikisinin erkek çocuğu olmadığı için yeni bir düzenleme gerekli oldu. Yeni ilişki şu şekilde gerçekleşti. Miresüri'ler Mustafailer'le önceden olduğu gibi, İbrahimiler Homişiler'le karşılık olarak, Baveyiler Miresuriler'le (fakat karşılıklı olarak değil)

(14)Bave Haydariler Seyidlerinin Baves Danyal ve Hubyan isimli kardeşlerden, Hayasilerin Şeyh'in hizmetçisi Dever'den (Muhtemelen onun mezarının bekçisi) Yedgorilerin Hayal ve Vasal isimli hizmetçinin soyundan geldiği söylenmektedir. Akisne Mir Hamza Ali Kalender'in bir hizmetçisiydi. (Bir ermiş olan Ali Kalender'in ne zaman yaşadığı ve durumu karanlıkta kalmıştır.) Bu yüzden bu ailenin Seyidleri bazan Ali olarak adlandırılır. Minorsky (notlar sayfa 23) 1914 yılında Bave Yadgar'ın Zuhob'taki mezarını ziyaret ettiği zaman kendisine, zengin bir adam olan Yedgar'ın evlatlığı olduğu söylenen Seyid Vasal ile aynı adı taşıyan bir mezar gösterildiğini söylüyor.

(15)Bu isim ilginçtir. Kerkük'ten Tektak'a kestirme bir yol vardır. Zap'tan uzak olmayan bu yolda Ömer Mardan isimli bir köy vardır. Birkaç kez oradan geçerken o köyde oturanların Seyid olduklarını ve yılan sokmasını tedavi etmekte mucizeye sahip olduklarını öğrendim. Onların Kakei oldukları hiç söylenmedi. Yine de Şeyh Heyes ailesinin Kakeileri olduğunu öğrenmek beni şaşırtmamıştır.

(16)1789'da Sultan Selim güneş yılına geçilmesini istedi. Bu tarih Hicri yıla çevrildiğinde 1205 tarihini bulur.

(17)Geriye doğru çıkma sırasına göre Seyit isimleri şöyledir: Muhammed, İbrahim, Rüstem, İbrahim, Ali, Muhammed, Halil, Ali Han, Rıza, İbrahim, Mire, Şah Ali Han, Şirec, Cafer Han, Mire, İbrahim Şah, Ziyed'ed-Din, İshak. Daha ileriye gidersek; İmam Musa El Kazım'a 8 kuşak, İmam Ali'ye 6 kuşak ve insanlığın babası Adem peygambere 45 kuşak daha vardır.

(18)Minorsky: Baba Tahir'in Baba Hoşin'in yedi yoldaşından dördüncüsü olduğunu söylüyor. Fakat onun ismi bana verilen hiçbir listede görünmedi. Tezkere Baba Hoşin döneminden hiç bahsetmiyor.

(19)Bu aşiretin temel bölümleri: Tufançi Goran, Kelhani ve Kale Zinciri'dir. Sayfa 141'de bahsedilen Cef klanları, kabile amaçları ile Goranlara bağlı olduklarından Ortodoks Sünni olarak kaldılar.

(20)Alıntı, sayfa 95

(21)Minorsky E. I. art. "Baba Tahir"

(22)Arap coğrafyacıları da Dizful yakınında eski bir Lûr şehrinden bahsediyor.

(23)Onbeşinci yüzyılın ortalarında bu bölgenin tamamı Türkmen Karakoyunlu İmparatorluğu'nun idaresi altındaydı. Cihanşah Tebriz ve Bağdat'ta 1437'den 1467'e kadar hüküm sürdü. Minorsky "Karakoyunlu Cihanşah ve onun şiiri " isimli son yazılarından birinde onun Ehl-i Hak ile olan ilgisine dair kanıtlara dikkat çekiyor. Ama Sultan İshak'ın Tarikatı ile kesin konuşmayı sonraya bırakarak şu hükme vuruyor: Ehl-i Hak Öğretileri Karakoyunlu Beyliği'nin hükmü altında bir tür devlet dini olmasa bile Karakoyun'lu sultanlarının etkisi altında şekillenmeye çok uygun ortodoks olmayan bir ortamda gelişmiş olabilir. Daha önce Tezkere'de verilen 1316-17 tarihi zaman üzerindeki çelişkileri ortadan kaldırıyor. Üstelik bu öğretilerin kuzeye doğru Luristan'dan Kürdistan'a oradan da Azarbeycan'a yayıldığı kanıtıyla da uyuşuyor.

(24)1922'deki tahmini hane sayıları yaklaşık olarak parantez içinde verilmiş büyük köyler şunlardır: Elbu Seruj(50), Ali Saray(60), El Muhammed ile Büyük Delis(90), Arapköy(100), Lezin ile Topzeve(120), Metik(40), Diğer Küçük köyler; Berişah; Küçük Delis, Muhammed, Hocik, Rübeyde, Sekeriyen, Şuhail, Terebe, Zencir, Zuhlava. Kuşkusuz Tauk'da da Kakeiler vardır. Hepsi Kakei sahiplerin kiracıları değil, kendileri de bizzat Kakei'dir.

(25)Genellikle sözü edilen köyler şunlardır; Bedeva, Heser, Külekeri, Büyük ve Küçük Tepeli, Çeverka, Ziyaret, Şorov, Sungur.

(26)Bu köyün yakınlarında Halife Bebir'in bir mezarı da vardır. Bunun Haft Halife'nin asıl **Bebir'i** olup olmadığını bilmiyorum. Eğer öyleyse Bave Haydari'ler (Bakın üstte. 187. sayfaya) Bebir'in günümüzdeki temsilcileri olabilirler.

(27)Bu köyleri ben hiç ziyaret etmedim. Orayı ziyaret edenlerin bana verdiği listeye göre isimleri şunlardır: Irak'ta; Emin Bepir, Bave İsmail, Berike, Şeyşekel, Dere Hurma, Gebye, Keri Şebez, Mekhes, Merkez Hudud, Kekme, Karapula, Tepe Kayser. İran'da, Nesietabad içindeki Seyid Ahmet, Halil, Zöhrep ve Şerif mezraları, S. Asadullah, S. Davud, S. Lufta, Derbenyek, Gereve, Kele Sebzi, Mam Murad, Yakup, Tepe Kevirsen ve Tenkev. İran köylerinin bazılarında iki kez bahsedilmesi mümkündür. Hem seyidinin ismiyle hem topografik ismiyle.

(28)Sol kıyı; Süfoye, Metret(2); Sağ kıyı; Tel el liben, Gezeken, Verdek, Kargaşa.

(29)Minorsky, Notlar, sayfa 25. Köy şimdi Kokoyi kabilesine ait.

(30)Aşağıda, 16. bölüme bakınız.

(31)Bu köy, ilk Kakei kaynaklarında da vardır. (Minorsky Notlar, sayfa 24)

(32)Aşağıdaki liste Irak ve İran'daki köyleri gösteriyor. Parantez içinde verilen ilk rakam Irak'a ait. İmami (1 ve 4) Kokoyi (3 ve 0), Yenaki (4 ve 12) Zerdoyi (4 ve 6). Sadece İran'daki köyler; Beyingeri, Mirevli, Setyeri, Kelhaşi.

(33)Bu bölgedeki birçok dağın ismi Ma hecesiyle başlıyor. Magazan, Masan, Makuvan, Magart vb. Ma, Cevanrud şivesinde dik uçurumları anlatmakta kullanılır.

(34)Ya da Daretif: Gorani lehçesinde tüv, tif: dut demektir.

(35)Kuşkusuz bu köprü ırmağın bir kaç kilometre aşağısındaki Pird-i Kinachan (Kadınlar Köprüsü'nün) eşidir.

II-E) EHL-İ HAK (ALİ-İLAHİ, KAKAİ)(*)
(1984)

A. M. Menteşaşvili

Ehl-i Hak veya Ali-İlahi'yi (Ali'nin veya "gerçeğin" taraftarlarını) V.F. Minorsky bir Kürt hareketi olarak adlandırmıştır. Minorsky bu dini hareketin temelde batı İran'da yayılmış olduğunu kabul etmiştir. Fakat bugün bu inanç öğretisinin taraftarlarının sadece İran'da değil, aynı zamanda Türkiye, Afganistan ve Irak'ta da yaşadıkları bilinmektedir.(1)

"Gerçeğin insanları" Yakın Doğu ve Orta Doğu ülkelerindeki Müslüman iktidarlardan ve ruhani sınıf tarafından takibe alınmışlar, organizasyonlarına gizli, içe dönük bir karakter verilmiştir. Bu nedenle öğretinin taraftarları gizlice ve oldukça sınırlı bir kitle üzerinde propaganda yapmışlardır. Ehl-i Hak'ı zındık sayan Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İran'ın egemen çevreleri onları saklamış ve "gerçeğin insanlarının" yerleştiği bölgelerde yabancıların seyahatlerini yasaklamışlardır. Bu nedenle Ehl-i Hak öğretisi diğer öğretilerle karşılaştırılınca onun taraftarlarının(2) sayısı, onların gelecekleri ve adetleri hakkındaki bilgiler sınırlı ve çelişkili kalmaktadır.

Batı Persiya'daki Ehl-i Hak'la ilgili ilk bilgileri biz J. Macdonald Kinneyr'in (1813) "Geografiçeskie zapiski o Persidskoy İmperii" (Pers İmparatorluğu Üzerine Coğrafik Notlar) ve J. Kappel'in (1817) "Rasskazı o sebe vo vremya puteşestviya iz indii v Angliyu" (Hindistan'dan İngiltere'ye Yolculuk Sırasında Kendimle İlgili Hikayeler) adlı eserlerinde bulmaktayız. "Gerçeğin İnsanları"yla ilgili bazı bilgiler Roulinson'un "Zapiski o perehode iz Zohaba v Huzestan" (Zohab'tan Huzestan'a Geçişle İlgili Notlar) eserinde yeralmaktadır.

Roulinson uzun bir süre Pers ordusunda, temelde Goran kabilesindeki Ali-İlahilerden toplanmış alaya kumanda etmiştir. Fakat bütün ilgisine ve olanaklarına rağmen Roulinson da inaç öğretisinin özüne ulaşmayı başaramamıştır.

Bu gizli öğreti hakkında daha etraflı bilgiyi Fransız bilim adamı A. Gobino(3) Paris'te 1859 yılında yayınladığı "Asya'da Üç Yıl" adlı kitabında vermektedir. V.F. Minorsky'nin sözlerine göre bu kitap Ali-İlahi'yle ilgili XIX. yüzyıl literatürü arasında önemli bir yer tutmaktadır. Kitap günümüze değin önemini korumuştur. Ali İlahi hareketiyle ilgili bilgiler sonraki dönem pek çok seyyahın ve bilim adamının çalışmalarında görülmektedir. Onlardan Prof. V.A. Yukovskiy'in "Sekta kyudey istini" (Gerçeğin İnsanlarının Hareketi) makalesi ve V.F. Minorskiy'in "Entsiklopediya İslama" (İslam Ansiklopedisi `Ehl-i Hak' ve `Sultan İşak') yayınlanan iki makelesi büyük bir ilgi uyandırmaktadır. Bunlardan başka S. Edmonds'un "Kurdı, Turki i Arabı" (Kürtler, Türkler ve Araplar) kitabında belli başlı bir bölüm oluşturan "Kakai" adlı incelemesi, Fransız Grenar'ın(4) çalışması ilgi uyandırmaktadır.

Bugüne değin Avrupa'da yayınlanmış bütün veriler gibi Minorskiy'in de verileri İran'dan toplanmıştır. S. Edmonds'un verdiği bilgilere gelince onlar genelde Irak Ali İlahiler ve çok azı Pers sınır köyleri halkı hakkındadır. Edmonds'un materyalleri ve yargıları çoğunlukla Minorskiy'in düşüncelerini doğru-

lamakta ve günümüze değin gizli kalmış pek çok sorunu gün ışığına çıkarmaktadır.

V.F. Minorskiy'in yargıları Ehl-i Hak'ın kutsal kitabı "Sarandyam" ("yapma, yerine getirme") kişisel sohbetler ve gözlemler analizinde temellenmektedir. Minorskiy öğretinin coğrafi yaygınlığını, bu hareketin ahlaki öğretisinin ve teolojisinin içeriğini incelemektedir.

Minorskiy'in de belirttiği gibi bu öğreti dördüncü halife Ali'nin basit bir ilahlaştırılması değildir.

Ali-İlahi düşüncesine göre tanrının yedi canlanmasından biridir Ali. Her canlanışta tanrıya dört melek eşlik eder, onlardan herbiri Tanrı'nın niteliklerinden birini temsil eder. Ali dönemindeki melek Peygamber Muhammed'dir. Ancak "gizin tam açılımı" Ali döneminde değil, daha sonraki -Baba Haşin ve Sultan İshak- dönemdeki canlanışlarda olmuştur. Tanrı kendini kendi yoldaşlarıyla ilişkisine göre bağımlı bir duruma koymuştur. "Gerçeğin insanları" Metapsihoza inanırlar. Onlar kendi aralarında bir tür mistik antlaşma (bazen de çeşitli türlerin temsilcileri arasında) yaparlar.

Minorskiy'e göre hareketin oluşmasının tarihi ve coğrafik koşullarının incelenmesi, kısmen bu topluluğun dini yaşamının gerçek tarihini yansıtan "Ehl-i Hak" öğretisini ve bir dizi önemli yargıyı ortaya koymaya yaramaktadır. Böylece "üçüncü canlanış"ın bütün olayları Lurestan'da olmuş, bir dizi yerleşim (coğrafya) noktası özdeşleştirilmiştir.

S. Edmonds'un yargıları kısmen **Kakai** hareketinin tek eğitimli üyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski bir memuru tarafından Türkçe yazılan küçük bir tezkere (tazkere)de temellenmektedir. Edmonds'un günlüklerinde bu dinin bilginleriyle tanışmaları ve sohbetleri temelinde pek çok not yeralmıştır, birkaç uzun şiir de Goran diyalektiğinde yorumlanmıştır.

S. Edmonds'un belirttiği gibi Irak Kürdistan'ındaki Ehl-i Hak hareketi **Kakai** adıyla bilinmekte, Avrupalı seyyahlar tarafından yazılan pek çok çalışmaya hareket bu ad altında girmektedir.

Kakai hareketinin kurulma tarihiyle ilgili herşey adı geçen tezkerede belirtilmiştir. Tezkere'de denildiği gibi Pird-i Var'ı(5) kendi yurtluğuna dönüştüren Sayid İşak (Sonradan Sultan İşak-Zohab adını almıştır.) bu hareketin kurucusudur. Sultan İşak üç grubu: Haft tan(6), Haftavana(7) ve Haft Halifa(8), daha sonra ise Haftad-u-Pir gruplarını birleştirmiştir.

Her **Kakai** seyidler boyunun (onun piri niteliğinde) veya Daliller boyunun üyesidir. Pirlerin ve Dalillerin taraftarlarına karşı yükümlülükleri, belirli hakları vardır; onlar bazı törensel görevleri de yerine getirirler. Fakat bunlar **Kakai** teolojisinin bilginlerini bağlayıcı değildir; dini yayma ve öğretme görevi her (üç) sınıftan olabilen **Kalamhvan** adını taşıyan kişilere verilmiştir.

Teorik olarak her **Kakai** (sadece Seyidler sülalesinden olanlar hariç) özgürce kendi pirini ve dalilini seçebilir, fakat pratikte o kendi babasının pirine bağlıdır, pirin veya dalidin ölümü durumunda ise müridlerin öğüdüne uygun olarak

oğulları her koşulu kabul edebilir. Pir, Dalil veya müridle akrabalığı bulunan insanlar arasındaki nikahlara izin verilmez.

S. Edmonds'un verilerinden **Kakai** adının bütün harekete değil de seyidlere bağlı olarak değiştirilmesinin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Irak'ta Kakai seyidlerinin en önemli hanedanlığı Abrahimler hanedanlığıdır(9) Gerek Minorskiy gerekse Edmonds Karakoyunlu devletinde Ehl-i Hak'ın resmi değilse de yarı resmi bir din olduğu görüşüne katılmaktadır.

Özünde **Kakai** hareketi derviş kardeşliğidir. Bu hareket kutsal bir birime sahip değildir, daha çok birleşmiş bölümlerin federasyonunun andırmaktadır. 12 temel daha, **Hanadan veya Silsilay**'a sahiptir, daha başkaları da vardır.

Ehl-i Hak'ın temel dogmalarından biri Tanrı'nın yedi canlanışı olduğu inancıdır, bu canlanışlar Tanrısal giysilerle tasvir edilir: "canlanmış olmak", "giysi giymek" olarak ifade edilir. Her durumda Tanrı'ya sıkı bir grup oluşturan dört (veya beş) melek refakat eder. "Sarandyam"a göre ahiret öncesi yaşamda (azal) Tanrı inci tanesi olarak görülür. Onun ilk dünyaya gelişi, evrenin yaratıcısı Havandagara, İkincisi Ali görünümündedir. Üçüncü canlanıştan başlayarak bu canlanışların listesi Ehl-i Hak için oldukça orjinaldir. İlk dört dönem din biliminin aşamalarına uygundur: **Şaria, tarika, marifa** ve **hakika.** Son ve en yüksek aşamanın temsilcisi Sultan Zohak'tur. Sultan Zohak'ın haleflerinin düşüncelerinde farklılık vardır.

Tanrısal öz yeniden yedi "giysiden" birisinde belirdiğinde melekler birbirlerinin cisimleri olacaklardır. Bu yüzden onların adları karşılıklı olarak değişecektir. Tanrı'nın elçileri olan melekler de Havandagara'nın yarattıklarıdır.(10)

Yeniden canlanma inancı genel inanışta kendi paralelini metafizikde bulur. "İnsanlar! Ölüm cezasından kormayınız! İnsanın ölümü ördeğin suya dalmasına benzer" diğer bir yerde suyun yüzüne çıkmak için bir yerde suya dalmaktır ölüm. Ehl-i Hak'a inananlar ruhun yer değiştirdiğine inanırlar. Onların öğretisine göre insan 1001 canlanmanın bir devrine girmelidir, bu dönem içinde onlar kendi faaliyetlerinden dolayı ödüllendirileceklerdir.

Ehl-i Hak gelenekleri oldukça ilginçtir. Genel toplantılarda (**cam-cam**) "bütün güçlükler çözülür". Toplantılar belirli zaman aralıklarıyla ve önemli olaylarla bağlantılı olarak yapılır. Toplantılarda müzik eşliğinde dua okunur. Törenlerde (zikr) dervişler saz eşliğinde ekstaz (Kendinden geçme) durumuna geçerler, bu durumda kızgın korlar üzerinde yürür ve onları ellerine alırlar.

Ehl-i Hak toplantılarında kurban **nadhr va-niyaz** (erkek cins hayvanlar: Büyükbaş, kuş veya horoz), bağış; **hair va hizmat** (hazır yemek, örneğin şeker, ekmek) vardır. Kurban töreninde belirli bir düzen vardır. Et gömülecek kemiklerden ayrılır. Haşlanmış et ve diğer bağışlar katılanlar arasında payedilir, bu sırada düsturlar tekrar edilir.

Her derviş bir günah çıkarıcıya (mürşid) sahip olmalıdır. **Sar supurdan** töreni sırasında beş meleği temsil eden kişiler bir çocuğu çevrelerler, rahip de bir reviz (**cavzi-buva**) kırar, daha sonra bu cevizi bir gümüş parçasıyla (**haviza**) birlikte nazarlık olarak takar.(11)

Moral birliğine ulaşmak için erkek (veya birkaç erkek) ve kadın arasında birlikler oluşturulur, bunlar abla ve ağabey (**şart ve ikrar**) adını alır. Kışın oruç(12) tutulur, bu oruç Yezidlerde olduğu gibi üç gün sürer. Onun ardından bayram gelir. **Barh boran** (koçların yarılması, kesilmesi) bayramına oruç refakat eder. Nevruz büyük bir coşkuyla kutlanır.

Gobino'nun ifadesine göre Ehl-i Hak taraftarları insanın günahlarından dolayı daha ağır bir yaşama yeniden doğacağına inanırlar. Pirlik sınırına varan müminlerin ruhları da onları doğuran gökyüzü sinesine dönerler. Minorskiy gibi Gobino da Ehl-i Hak'da "gece sefahatları" olduğunu reddederler.

Ehl-i Hak dini tipik bir sinkretik dindir. Bu din Nusayrilerin (Alevilerin) diniyle genel çizgilere sahiptir.(13) Fakat Alevilerden(14) farklı olarak "gerçeğin insanlarıyla Ali kültü Sultan Zohak kültüyle bütünüyle kapanmıştır. Ehl-i Hak'ın diğer bir karakteristik özelliği de dervişlerin sufi törenleridir; Pirlerin seçimi, yiyeceğin dağılımı, kardeşlik birlikleri vb. Burada Ehl-i Hak taraftarlarının genelde aşağı sınıfların temsilcileri, göçebeler, köylüler, şehrin fakir insanları, dervişler olduğunu belirtmek isteriz. Herhalde "ahiret" günü geldiğinde sultanların da yargılanacak olması aşağı sınıf üyelerine umut vermektedir.

Dipnotlar

(1)Türkiye'de bu inanca Dersim (Tunceli) Kürtleri girmiştir. Afganistan'da "gerçeğin insanları" Herat'dan doğuya doğru olan bölgede, Irak'ta Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde yaşamaktadırlar. İran'da bu hareketin temsilcileriyle sadece İran Kürdistan'ında, Luristan'da ve Azerbaycan'da (Tebriz ve Maku) karşılaşılabilir. Ehl-i Hakların küçük bir grubu Hamadan, Mazenderan, Tahran, Fars ve hatta Horasan'da yaşamaktadır.

(2)XIX. yüzyılın sonlarındaki materyallere göre "gerçeğin insanlarının" sürdürümcüleri yakın ve Orta Doğu'daki sayıları yaklaşık 140 bin kişi kadardı. Sovyet Arap uzmanlarda Ehl-i Hak taraftarları şu şekilde ayrılmaktadır: Afganistan'da 300 bin, Irak'ta 20 bin, İran'da 650 bin, Türkiye'de yaklaşık 1 milyon.

(3)Kont A. Gobino Kadyar sarayında III. Napolyon'un diplomatik misyonunun ilk sekreteridir.

(4)Grenar XX. yüzyılın başında Erzurum'da yardımcı konsolostu. Grenar Ehl-i Hak dininin köklerinin Maniheizme ulaştığını kabul ediyordu. Sonuç olarak Grenar bu dinin İslamiyetin etkisi altında bir dizi değişiklik geçirdiğini iddia etmişti.

(5)Pird-i Var, bugün Şeyhan köyünün (Havramani Luhun) yeraldığı Sirvan nehrinin sağ kıyısında bulunuyordu.

(6)Hafttan sultanın Pird-i Var'daki yedi arkadaşıdır. Beşi (Beniamin, Daud, Mustafa-i Daudan, Pir Muş ve Pir Pazbar) Firkana'da bilinmektedir. Onlara Yar-Zardabana ve Evata da eklenmiştir.

(7)Haftavan grubunu Sultan İşak'ın yedi oğlu oluşturmaktadır: Seyid Ahmad Mir'a Sur, Seyid Mustafa Safidroş, Seyid Muhammed, Seyid Abdul Vefa, Seyid Bava, İse Alamdar, Seyid Şihab-ud-dun ve Seyid Habib Şah. Onlardan sa-

dece son ikisi baba tarafından nesil bırakmamıştır. Geri kalan beşi kendi boylarını kurmuşlardır: Mirler veya Mirasurlar, İbrahimler (onun mezarı Bağdat'dadır) Hamuşlar (oğul Abdul'un adına Vefa Hamuşlar) ve Baviseyler. Seyidlerin bu beş ana boyu Kakailerdir.

(8)Haft Halif grubunun üyeleri Sultan İşak tarafından 72 aday arasından seçilen yedi genel validir. Bunlar Dalil veya danışmandır, Haft Tan'daki Daud'un kontrolü altında bulunurlar.

(9)Şimdi Irak'taki Tauk nahiyesinde (muhafaza Kerkük) onsekiz Kakai köyü vardır. Onların köyleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında da burdaydı, o zamanlar bu topraklar Seyid Rustam Halil ve Valad tarafından satın alınmıştı. Kakailerin diğer büyük grubu Irak-İran sınırında yerleşmişlerdir. Burada 10-12 köy vardır. (Hanekin kazası ve Kasr-i Şirin bölgesi) Üçüncü grup (yedi köy) Büyük Zab nehrinin her iki kıyısında yerleşmiştir. Buradaki Kakailer Sarli olarak bilinmektedir. Bu Sarliler Kızılbaştır. Çoğunlukla Türkmenlerin yerleştiği Tel Afar'da (Musul'dan batıya doğru) etkili bir Kakai boyunun üyeleri -Tafa ve Vahhab aga- yaşamaktadır. Osmanlı döneminde bu boyun temsilcileri şehir valileri seçilmişlerdir.

Bazı Kakai aileleriyle Bağdat'ta ve Musul, Kerkük, Hanekih ve Süleymaniye gibi şehirlerde karşılaşılmaktadır. Süleymaniye'deki yerel aristokratlar arasında saygın bir yeri olan Kubila-zade boyu önemli bir yer almıştır.

(10)Melek Beniamin yardımcı veya vekil rolünü, Davud yargıç ve gözetmen rolünü üstlenir. Vezir Pir-Musi iyiliği ve kötülüğü kaydeder; Razbar ayinden sorumludur, Mustafa Daudan (Nuseir) ise ölümün meleğidir.

(11)Bu gelenek evharistiyanın kalıntısı olarak incelenmelidir, bu sektin Hıristiyanlıkla hiçbir genel bağı yoktur.

(12)Sektin bütün dallarından sadece Ataş Beg'in taraftarları oruç tutmamaktadırlar.

(13)Sektin kurucusu İbn Nuseyra 859-860 yıllarında bu yıllarda yaşayan onuncu Şii imanın ifadecisi ve savunucusu olmuştur. Bir süre sonra bu imamın ölen oğlunun Mehdi "gizli imam" olduğunu ilan etmişti.

(14)Alaviler (Nusayriler) Ali adındandır. Tarikatın taraftarları Ali'nin peygamber Muhammed'e eşit olduğunu kabul etmektedirler. Türkiye'deki Aleviler Ehl-i Hak sektinin taraftarları olarak adlandırılmaktadırlar.

(Rusça'dan Çeviren: **Mehmet Demir**)

(*)Kaynak- A. M. Menteşasvili: ***Kürtler /Sosyo-Ekonomik İlişkiler, Kültür ve Yaşam Üzerine Makaleler****, Moskova, 1984, s. 42-46*

II-F) EHL-İ HAK'IN KUTSAL KİTABI: *"ZEBUR-Ê HAKİKAT"* (1996)

Dr. Golmorad Moradi

I-Giriş

Ehl-i Hak dininin sözkonusu kutsal yazıları, dinsel törenlerin usul ve kaidelerini, dinsel hükümleri ve içtihadları içeriyor. Belgeler, yeni dönem yazıları ve eski dönem yazıları olmak üzere iki ayrı bölümden oluşuyor.

Sözkonusu eserin yayınlanması ve bu giriş yazısının temel amacı, dünyada sadece bir tek elyazması nüshası bulunan bu eserin, özellikle sözlü teolojik, etnolojik, tarihsel, politik alanlarda bilimsel araştırmalara sunmaktır. Yüzyıllardır süregelen araştırmalarda, bilim adamları bu belgelere ulaşamamıştı.

Özellikle Kürtler arasında yaygın olan Ehl-i Hak dini, bilimsel literatürde gizemli din **"Serr-e Maggu"** olarak anılıyor. Gerçekten de bu dine mensup olanlar yüzyıllar boyunca, ibadetlerini, törenlerini, dinsel bayramlarını sadece kendi aralarında yaşatmışlar, yabancıların dinsel yaşamları ve kuralları hakkında bilgi sahibi olmalarından kaçınmışlardır. Geride durmanın nedenlerinden biri de, yaratıcının vucut bulduğuna inanılan ilk Şii İmam Ali'nin, bu dinin kurallarının açıklanması için zamanın henüz olgunlaşmamış olduğunu söylemiş olmasıdır. Hiç kuşkusuz bunun en önemli bir diğer nedeni ise, bu dinden insanların İslami bir toplum içinde yaşamış olmaları, dinlerini İslam hoşgörüsüzlüğünden kurtarıp, yaşama olanağı sağlamaya çalışmalarıdır. Bu, Ali'nin rivayet edilen emirlerinin arka plandaki nedeni olsa gerek.

Ancak, böylelikle Ehl-i Hak inancının temelleri 700 yıldan fazla bir zamanda (M.S. 661-1400, Hicri, 40-780), sadece ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa aktarılarak, geliştirilebilmiştir.

-İlk dinsel emirler, dini lider **Sultan İshak** döneminde (M.S. 1270-1400, Hicri, 669-803) Kürdistan'ın Hevreman vilayetine bağlı Perdiwar'daki toplantı meclislerinde ilan edilmiş (1), çok zaman sonra **"Defter-e Perdiwari"** adıyla yazılı hale getirilmiştir.

-"İçindekiler" bölümünde, eski dönem yazıları ve dini lider **Seyid Barakka Haydari** (M.S. 1794-1872, Hicri 1210-1290)'nin yazdığı, yeni dönem yazıları olarak nitelenen kutsal yazılar, Ehl-i Hak'ın kıdemli bir dervişi olan amcam **Derviş Yarmurad Halife** tarafından 14 yıl boyunca (1948-1962) toplandı, düzene konuldu, numaralandı ve sözkonusu kitap biçimine getirildi. Bu çalışma bölgedeki Ehl-i Hak inancının belirli makamlarına sahip 30 kişi tarafından denetlenmiş ve 1781-1782 sayfalarında, bunların kelimesi kelimesine alındığı, değişiklik yapılmadığı imzayla onaylanmıştır.

Çıraklık/öğrencilik yıllarımda dinimize inanıyordum. Amcam ve onun yazılarından çok etkilenmiştim. O dönem, bu dinin içeriği ile uğraşıyor ve "dinimizin neden Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet veya Zerdüştlük türünden kutsal kitabı olan dinler gibi resmi din olarak tanınmıyor?" sorusunun cavabını arıyordum. Neden bizim "Defter", Ehl-i Hak'ın kutsal kitabı bugüne kadar yayınlanmadı, Müs-

lüman olmamamıza karşın, neden İslam yasalarına göre evlenmek zorundaydık ve neden bizim dine mensup insanlar hep yoksuldular? Maalesef bu sorular hep cevapsız kaldı ve ben de amcama sormayı dahi denemedim.

Yüksek öğrenim döneminde, Kürtlerin tarihi ve sorunlarıyla uğraşırken, Kürt kültürü ve toplumunu etnolojik, sosyolojik, politik ve dinsel açıdan inceledim. Dini, kültürünün önemli bir parçası olarak gördüğüm için, Kürtlerin İslam kültürünün etkisine karşı direnmesini ve İslamın reddini de inceledim.

Bu bağlamda, ilginçtir ki Kürtler, İslam'ın oluşumundan itibaren, dinsel görünüm altındaki Arap-İslam istilalarına karşı olan tüm ayaklanmalara katılmış, daha sonra İslamın hakimiyeti altına giren alanlarda, **Yezidilik, Alevilik, Bektaşilik, Nusayrilik, Dürzilik ve Ehl-i Hak** gibi birçok din ve tarikat, Kürtler tarafından kurulmuştur. Bunun nedeni ise İslam-Arap istilasına karşı direnenlerin vahşice bastırılmaları, bunun yerine Sofilik'te olduğu gibi pasif direnişe geçmeleridir. Sofi hareketi içinde, birçok dini azınlık gibi Ehl-i Hak da kendini geliştirmiştir. Bu dinlerin taraftarları çoğunlukla Küçük ve Orta Asya'da yaşamaktadırlar. Bunlar, Hindistan, Afganistan ve Pakistan'dan Akdenize kadar olan bölgelerde yaşamakla birlikte, Kürt bölgelerinde yoğunlaşmışlardır. Sözkonusu bölgelerde toplam olarak 3-4 milyon Ehl-i Hak, 100 bin Yezidi ve diğer dinsel azınlıklara mensup yüzbinlerce insan yaşıyor.

Dünya kamuoyu daha son dönemlerde, Türkiye ve Irak'da yaşayan Yezidiler'in üstündeki baskı ve zulümden dolayı bu dini azınlıkla ilgilenmeye başladı. İran Devrimi'ne kadar, Ehl-i Hak hakkında, kendi dinlerini gizledikleri için hiçbir şey yazılmamıştı. Bu nedenle gizli kaldılar.

-Bu dinin karakteri ve içeriği sadece kamuoyunda değil, bilim alanında çok az tanınmıştır ve halen daha incelenmemiştir. Bugüne kadarki açıklamalarda da, bu dinin karakteri ve öğretisi henüz daha her noktada doğru olarak verilmiş değildir.

-Ehl-i Hak yazılarının, Kürtçe'nin **Gorani (Maçu-Maçu)** lehçesiyle yazılmış olması ve çeşitli nedenlerden dolayı bugüne kadar yayınlanmaması, bilim adamlarının çalışmalarına sunulacak metaryallerin bulunamamasına yolaçmıştır.

Bu yazılar, bilim için cevapsız kalan soruları yanıtlayacak değerdedir.

İşte bu nedenle, Kürt halkının bir mensubu olarak, bu dinin içeriği ve dili açısından, sözkonusu belgelerin daha geniş bir kamuoyuna ulaşmasını önemli buluyorum. Bu çalışmanın bölgede başka araştırma ve incelemeleri teşvik etmesi umuduyla...

II-Ehl-i Hak'ın Doğuşu

1- İslam hakimiyetindeki bölgelerde Ehl-i hak ve diğer dini azınlıkların ortaya çıkış nedenleri

Her ne kadar Prof. Marr ve Bazil Nikitın, Ehl-i Hak'ın temel düşüncelerinin, İslam istilaları öncesinde Yezidi ve benzeri dini azınlıklarda bulunduğunu iddia ediyorlarsa da, bu kanıtlanamıyor. (2)

Gerçekten de Kürtlerin büyük çoğunluğu Zerdüşt (3) dinine bağlı, diğer bir kısmı ise doğal dinlere mensuplardı. Bu dinlerin ve yine Aleviler, Batıniler, Bektaşiler, Dürziler, ve başka inançlara mensup olanların İslami kural ve gelenekleri uygulamak istemedikleri bir gerçek. Ruhun başka bir bedende yaşam bulması (İnkarnasyon) ile Hinduzm ve Budizme, güneşe tapmakla zerdüşlüğe benziyor. Ama bunlar tek başına sözkonusu dini azınlıkların İslamiyet öncesi var olduğunu götermeye yetmez. Sofi düzeninde olduğu gibi, bu dinlerin ortaya çıkışı daha çok İslam ordularının, Arap olmayan halka karşı uyguladığı baskı ve ayrımcılığa karşı yapılan pasif ve aktif tepkiden kaynaklanıyor.

Eğer Geiger, Edward Brown ve Petroshoftski, Sofiliğin doğuşu için, Arap-İslam istilasına karşı İranlıların tepkisini kaynak gösteriyorlarsa (4), aynı şey İslam toplumu içinde yaşayan dini azınlıklar için de söylenebilir.

Müslüman yöneticiler, yendikleri halklara karşı öyle vahşice davranmışlar ki, İslam tarihçileri bile bu vahşete karşı suskun kalmamışlar. İslam tarihçilerinin yazılarından sadece birkaç örnek: (5)

"Müslümanların Irak'daki amacı, başlangıçta sadece savaş ganimetleriydi. Ama kısmen de olsa Sawad bölgeindeki Hırıstiyan Arapları İslamlaştırmayı denediler..." Ve devam ediyor: **"Hayyare'nin (6) teslim alınmasından sonra, şehir halkı temsilcilerinin barışçıl müzakerelere hazır olduklarını açıklamalarıyla birlikte `Tanrının Kumandanı' Halıd Bin Lahad, Hayyare halkının üç olasılıktan birini seçme hakkı olduğunu açıkladı: Ya Müslümanlığı kabul edecekler, ya da zararları tazmin edip, kelle vergisi ödeyecekler ya da savaşı (kıyıma kadar) göze alacaklardı. Şehir halkı daha fazla kan akmaması için tazminat ve kelle vergisi ödemeyi kabul etti. Zaten açıktır ki Araplar (Müslümanlar), bir şehri ele geçirdiklerinde, herkesi ya öldürür ya da esir alırlardı."**

Dr. Gulam Hüseyin Yusufi'nin (7) açıklaması ise şöyle: **"Arapların, diğer halklar üzerindeki hakimiyeti yağmasız, kitlesel kıyımsız olmazdı. Örneğin, Arapların istilası sonucu İran'ın birçok şehri yerle bir olmuş, birçok tanınmış aile katledilmiştir. Sadece zenginlikler ve özel mallar yağmalanmıyor, kadınlar ve kızlar savaş ganimeti olarak birlikte götürülüyor, Medine'de köle olarak satılıyordu. İslamiyeti kabul etmeyenler tazminat ve kelle vergisi ödemek zorundaydılar."**

İranlılar üzerindeki katliam, Abdullah Hüseyin Zarinkub tarafından "Tarih-i İran Bad ez İslam" adlı kitabında (1343 Hicri, 1964 Miladi, s. 349) açıkça ifade ediliyor: **"Birçok İranlı (Acem) öldürüldü. Öyle ki Fırat nehrinin suları onların kanıyla kızıla boyandı."**

İslamiyeti kabul etmeyen halklar üzerindeki baskı, insanların dayanamayacağı bir zulüm ve vahşet niteliğindeydi. Bu ise, 7. yüzyılda (Hicri takvimin ilk yarım asrında), başta Arap olmayanlar olmak üzere, bütün işgal edilmiş bölgelerde yaşayan halklarda, bir düşüncenin yayılmasına neden oldu: İslami kabul etmek veya onunla içten savaşmak. Yani onu, onun silahıyla vurup, yabancı boyunduruğunu kırmaktan başka seçim şansları yoktu.

Bu amaca ulaşmak için, yoksul halk çoğunluğuna yakın olan İslami kişiliklere övgüler, methiyeler düzüldü. İddialara göre, 4. Halife Ali, adil, ruhani kişiliklerden birisiydi ve o yoksullar için çaba harcıyordu. Ama onun adaleti bazı görüşlere göre kuşkuludur. (9)

Peygamber Muhammed'in ölümünden sonra olduğu gibi, bu zaman dilimi içinde de İslami liderler arasında çekişmeler, iktidar kavgaları yaşandı. Bu konuyu Ali Deşti "Biste se Sal" adlı kitabının 112. sayfasında işliyor: (10)

"Daha Muhammed Peyamber'in naaşı gömülmemişti ki, mirasçıları arasında, onun halefi olmak için iktidar kavgaları başladı." Devamen şöyle yazıyor: **"Eğer İslam tarihini tam olarak incelersek, bunun iktidar sevdalılarının, iktidar kavgalarından başka bir şey olmadığını görürüz. Din ve İslam amaç değil, araçtı."**

Düzenden hoşnut olmayanlar, bu koşulları (kavgaları), baskıdan kurtulmak için kullandılar ve Ali gibi adil İslami liderlere yakın grupların bayrağı altında toplandılar. Bazı grup liderleri yüksek derece ruhani hatta Ali, Muhammmed olarak görülüyordu. **Kalatlar** (11) Ali'yi (yerdeki) Tanrı olarak saydılar. (12)

Belirli bir kişiye duyulan bu saygı, sonraki süreçte Tanrı-İnsan Teorisi'ne dönüştü. Tanrı-İnsan Teorisi ve ruhun ölümden sonra başka bedende yaşam bulması (Inkarnasyon) inancı, Küçük Asya ve Ortadoğu'da, muhalif gruplar tarafından İslam düşüncesine karşı yaygınlaştırıldı.

İslama ilk karşı çıkan gruplar yukarıda sozü edilen **Kalatlar** ve **Havareçlerdi**. (13) Onlar, Ali'nin ve onun yaşam felsefesinin en aşırı taraftarlarıydı. Ama Ali, İslam dünyasındaki yeri ve itibarını gözönünde bulundurarak bu tür onurlandırmaları reddetti ve aşırı taraftarlarından kaçındı.

Daha sonraki dönemlerde Kalatlar 17-20 gruba bölündüler. Diğerlerinin yanısıra, **Hattabiya** ve **Nuseyriya** grupları vardı. Büyük bir olasılıkla Nuseyriyaların lideri Nuseyr, Ali'nin en yakın dostu Hasan Basri ile aynı kişidir ve Ehl-i Hak, yani **Ali İlahi** (15) grubunu oluşturdu. Ehl-i Hak'ın kutsal yazılarında (16) sıkça Nuseyr'den (Hasan Basri) söz ediliyor.

Tanınmış İranlı dilbilimci Deh Hoda, bu bağlamda, Farsça sözlüğünün 2. bölümünün 142. sayfasında, "A" harfi altında söyle yazıyor: **"Ali İlahi, değişik bölgelerde `Nuseyriya', `Ehl-i Hak' olarak tanınan Şii Kalatlara ait bir grubun adı... Kaynakları konusunda değişik düşünceler vardır. Önemlilerinden birisi, onların İranlı fanatiklerin politik bir gurubu olduğu ve bu tarikatı, (İran'da) İslamı yoketmek için kurduklarıdır. Diğer bir görüşe göre ise, bu tarikatın taraftarları Hıristiyanlardan veya Ermeni ve Asurilerden gelmiştir."** (17)

Gerçekten de İslam fanatiklerinin zulmüne ve farklı düşünen insanlar arasında yagınlaşan korku ve endişeye rağmen, Kalatlar, camilerdeki herkese açık ibadetlere katılmadılar, İslami yasalara uymadılar. (18)

"Onlar özel mülkiyete karşıydılar ve Kuran öğretisinin tersine, ruh dönüşümüne inanıyorlardı."

Önce de değinildiği gibi, gerek Kalatlar, gerekse de Havareçler'in her biri, 17'den fazla gruba bölünmüşlerdi. Bunlardan bir kısmı dini-politik bir yol izlediler ve Hicretin 2. yüzyılında (M.S. 8. yy) başlayan ayaklanmalara aktif bir biçimde katıldılar. Örneğin, Hicri 137-161 (Miladi 758-782) yıllarında **Sepid Camegan** (El Mogane), Hicri 192, 201-203 (Miladi 816-838) yıllarında **Sorh Camagan** (Baba Horemdin), Hicri 254, 277-398 (Miladi 985-1016) yıllarında, köken itibariyle Batinilere mensup olan Karmetiler (Abdullah bin Maymun Ahvazi ve Hamden Karmet) ayaklanmasına katıldılar.

Bu grupların bir bölümü ise tamamen dini bir yol izledi. Bunlar İslamiyeti yenemeceklerini anladıktan sonra geri çekildiler, iktidar sahipleri ve Müslüman fanatiklerlerle çıkabilecek her türlü çatışmadan kaçındılar. Bu akımlar Hicretin 2. yüzyılında (M.S. 8. yüzyıl) Sofiliği doğurdu. Bunun açıklanmasına, elimizdeki çerçevede genişce yer verilecek. Sofiler arasında, daha sonra değinileceği gibi, yeni İslamlaştırılmış Selçuklu sülalasine karşı pasif bir direniş başlatılmıştı.

Burada dikkate değer olan şey, Müslüman iktidar sahiplerine karşı aktif veya pasif bir biçimde karşı koyan sözkonusu akımlara ait dini tören ve bayramlarının, Ehl-i Hak'ın zaman itibariyle bügünkü anlamına yakınlaştıkça, bunların Ehl-i Hak ve Yezidilik ile benzerliklerinin daha da artıyor olmasıdır. Örneğin Kalatlar, Sepid Camaganlar ve Havareçler'in bir kısmı ile, birkaç yüzyıl sonra oluşan Ehl-i Hak arasında, ruhun dönüşümü, Tanrının yeryüzünde olduğu, dini taraftarların eşitliği, camiye gitmeyi reddetmek gibi benzerlikler var.

Huramedinlerin yukarıda sayılanların dışında ayrıca Ehl-i Hak ile, cennet ve cehenneme inanılmaması konusunda da benzerliği var. Ehl-i Hak'a göre, İnsanlar öldükten sonra cennet veya cehenneme gitmezler. Onlar yeryüzünde kalırlar ve bir sonraki bedende yaşam bulurken ya cezalandırılır ya da ödüllendirilirler. (20)

Ehl-i Hak'ın doğuşundan birkaç yüzyıl önce yaşayan Karmetler'in de Ehl-i Hak ile birçok ortak özellikleri var: İbadethane ve kurban adama biçimleri, dini önderlik sistemi, ruhun en son amaca (uhrevi saadet) ulaşması için dini sınavın yedinci aşamasına inanılması, bedenin değersizleştirilmesi (et ve kan) (21), ruha Tanrı (22) kadar değer verilmesi, duygusallığa karşı mantığa öncelik verilmesi, vb...

Karmetler, Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılan aktif, politik-dini direnişçilerin en sonuncularıdır. Aslında Tanrı-İnsan Teorisi'ni savunan Hallac'ın Bağdat'ta zalimce katledilmesi, aktif direnişin sonu olmuştu. Bu ise sonradan İslamiyet içinde aktif ve pasif hareketler arasındaki döneme denk düşen Hurufiyaları ortaya (23) çıkardı.

Daha önce belirtildiği gibi, farklı düşünenlere Müslümanlar tarafından uygulanan baskılar öylesine insanlık dışıydı ki, birçok dini azınlık, İslamiyete karşı olmalarına rağmen, dışa karşı İslamı kabul etmek ve İslami bir kişiliği kendilerine önder olarak seçmek zorundaydılar. Örneğin Kalatlar kendilerini Ali ve Salman Pars'in (24) Müslümanları olarak nitelendirdiler. Havareçler kendilerini Peygamber ve 4 halifenin Müslümanı, Sepid Cameganlar ve Horemdinler ise Ebu Müslüm Horasani'nin Müslümanları olarak tanıttılar.

Bu grupların daha sonraki liderleri de, taraftarlarını korumak için benzer yöntemleri kullandılar. Karmetler'in iki kutsal eseri vardı: Birincisi dini kural ve emirleri içeriyordu ve gizli tutuluyordu. İkincisi ise Kuran'ın yorumunu içeriyordu. Bununla fanatik Müslümanlara, Kuran çerçevesinde kaldıklarını göstermek istiyorlardı. (25)

Ehl-i Hak da yüzyıllarca düşüncelerini gizledi. Bütün olanaklarıyla Ehl-i Hak'ı Müslüman Şiilerin bir kolu olarak sunmaya çalışan dini liderler halen daha var. Ehl-i Hak'ın Tahran'daki bir kolundan, tanınmış dini bir liderin oğlu olan Nur Ali İlahi, **Burhan El Hak** adlı kitabında, kutsal yazılardaki ayetlere dayanarak Ehl-i Hak taraftarlarının Müslüman olduğunu kanıtlamaya çalışmış, isteyerek veya istemeyerek birçok ayeti yanlış bir biçimde vermiştir.

Sadece çarpıcı bir örnek: **Şah Hoşin/Baba Hoşin**'in orijinal yazılarının 1841-1842 ve 1920. sayfaları, Burhan El Hak kitabının 649. sayfasıyla karşılaştırıldığında, Nur Ali İlahi'nin, Şah Hoşin'in söylediklerileyle, yaptığı alıntılarla tamamen ters düştüğü görülür.

Bir inananın Nur Ali İlahi'ye yöneltiği bir soru sözkonusu: **"Niçin Ehl-i Hak taraftarları Ali'nin Tanrı olduğuna inanırlar?"** Yanıtı ise, **"Ehl-i Hak, Ali İlahi'den farklı bir şeydir"** oluyor.

Bu doğru değil. Çünkü Ehl-i Hak ile Ali İlahi aynıdır ve aynı kutsal yazılara sahiptirler. Protestanların Hıristiyan olmadığı iddiası ne kadar yanlışsa, Nur Ali İlahi'nin iddiası da o kadar yanlıştır.

Ve yazılarında Şah Hoşin'den şu alıntıyı yapıyor: **"Fakıh! Ma (biz) Tanrı değiliz, ama biz Tanrıylayız."** (Burhan El Hak, s. 649)

Orijinal metinde ise tam tersini okuyoruz: **"Fakıh, biz seni yarattık ve senin günahını gördük. Ama biz merhametliyiz ve seni bağışladık."** Ve devamla **"Biz sana rehberlere giden doğru yolu gösterdik. Biz başlangıçta Tanrıydık ve sonsuza kadar Tanrı kalacağız"** diyor. (age, s. 1841-1842)

Nur Ali İlahi'nin, hayatını korumak için, kendini ve taraftarlarını Müslüman ve Şiilerin bir parçası olarak nitelemesi anlaşılır birşey olsa da, Ehl-i Hak dininin iyi bir tanıyanı ve alimi olduğunu iddia eden birinin, böylesi yanlış alıntılar yapması anlaşılamaz. Nur Ali İlahi'nin kitabının böylesi tahrifatlarla dolu olduğunun belirtilmesi gerekiyor.

Maalesef Nur Ali İlahi, İslam ülkelerinde, 650 ve daha fazla sayfalık kitaplarla, başta Ehl-i Hak olmak üzere dini azınlıkları yanlış sunması için desteklenen tek yazar değil. Ben ne bir dinin savunucusuyum, ne de her hangi bir dine karşıyım. Ama bilime hizmet edecek olanlardan, gerçekleri sunmasını bekliyorum.

İslamın 7. yüzyıldaki doğuşundan, 15 yüzyıldaki Moğol istilalarına kadar olan dönemde, Müslümanlar tüm karşıtlarını **"Zındık"** (27) veya **"Batını"** (28) olarak suçlayıp, en vahşi biçimde kılıçtan geçirdiler. Bu vahşetin sonucu olarak, Batiniler de dahil hemen hemen tüm gruplar inançlarını gizli tuttular. Bundan dolayı bu gruplar, gizli (gizemli) din taraftarı olarak tanınırlardı. Daha önce belirtildiği gibi Ehl-i Hak da gizli din olarak nitelenirdi.

Batinilere göre, günlük ibadet (namaz) ve oruç sadece dış görüntüdür, hakikatın merdivenlerine ulaşanların bu ibadetlere gereksinimi yoktur. Ehl-i Hak mensupları da günlük ibadete karşıdırlar. Çünkü onlar da kendilerini "Hakikat dönemi"nde sayarlar. Bugünkü Ehl-i Hak inancı M.S. 11. yüzyıldan (Hicri 6. yy) beri mevcuttur.

2-Şah Hoşin'in ortaya çıkışı, dinin doğuş ve gelişimi

Şeriat döneminin tamamlanmasından, Ehl-i Hak'ın bugünkü anlamıyla gerçek kurucusu olan Şah Hoşin'in ortaya çıkışına kadar, ruh dönüşümü (tecelli) düşüncesini ağızdan ağıza yayan birçok ruhani vardı. Bunlar arasında aşağıdaki isimler sayılabilir:

Behlül Olarak Tanınan Umro İbni Lahab

Sözlü aktarımlara göre Behlül adıyla tanınan Lahab'ın oğlu Umro, İslam halifelerinden Harun Reşid'in yakın akrabasıdır. O, oldukça bilgili bir insandı ve bir iddiaya göre 5. Şii İmamı Cafer Sadık'ın samimi dostlarındandı. O, sefalet ve yoksulluk içinde bir yaşam sürmüş, asil bir yaşamdan elini çekmişti. Yoksulluk ve sefaletini, Harun Reşid'in servetiyle değiştirmemek için, ruh hastası gibi davranıyordu.

Şah Fasl e Vali

O, Hicretin 3. yüzyılında yaşadı. Doğum yeri bilinmiyor. Köken olarak Hindistan'dan geldiği söyleniyor. Yetiştirdiği birçok taraftarını, onun, Tanrının yeryüzündeki temsilcilcisi olarak bildirmeleri için köylere gönderiyordu. Bunların pek büyük bir etkisi olmadı.

Yeni İslam fanatikleri olarak tanınan Selçukluların yükselişi ve hakimiyeti elde etmeleri sırasında, bölgede aktif bir direniş mevcut değildi. Buna rağmen pasif direnişler yaşama geçiyordu. Sofi öğretisi on yıllarca süren durgunluktayken, yeni Müslümanların (Selçukluların) vahşeti arttıkça, Hanekaları (Sofi ibadethaneleri) ziyaret edenlerin sayısı artıyordu. Bu dönemde durgunluk kırılmış, Sofilik akımı güçlenmişti. Selçuklu döneminde, genellikle gizli tutulan Sofi cemaatlerinden **Hakser Tarikatı** (29) ve **Dervişlik** oluştu.

Kürt bölgesi olan Batı İran ve Musul vilayetine bağlı Sincar'da, (bugünkü Irak Kürdistanı) 1162 yılında, **Şeyh Adi (Hadi) İbni Musafir** tarafından **Yezidilik** dini kuruldu. (30) Kürdistan'ın bir parçasında (Irak ve Türkiye Kürdistanı) Yezidiliğin gelişimine paralel olarak, Arap istilalarında, Müslüman yöneticilere karşı en güçlü biçimde direnen Güney İran'ın Luristan bölgesi, İslam karşıtı pasif hareketin en önemli merkezi haline geldi.

Dağlık yapısından dolayı Müslümanların pek etkili olamadığı bu bölgede ve tüm Kürdistan'da, Baba Hoşin ve Şah Hoşin olarak bilinen **Mubarek Şah** (31) Ehl-i Hak = Ali İlahi dinini (32) kurdu. Ehl-i Hak'ın doğuşu ile ilgili temel belgelerin bir kısmı, dinin kuruluşundan, yaklaşık 180 yıl sonrasına kadar yazılmış olan kutsal yazılardır. Diğer kısmını ise, Ehl-i Hak'ın ruhani kişilikleri tarafından, sözlü biçimde oluşturulan rivayetler oluşturuyor. Bu kısım 19. yüzyılın başında kaleme alınmış ama yayınlanmasına izin verilmemişti.

Defter-Serencam'a (33) göre, Şah Hoşin, Luristan'daki bir aşiret reisinin genç kızı **Mama Celale**'den, Peygamber Muhammed'in eniştesi ve kuzeni olan Ali'nin ölümünden 366 yıl sonra, yani hicri 406, Miladi 1025 yılında doğmuş. (34)

Şah Hoşin'in doğuşu ve ortaya çıkışı, yazılarda ve sözlü anlatımlarda şöyle betimlenir: Genç kız Mama Celale bir sabah uyanır ve her zaman olduğu gibi güneşi selamlar. Aniden bir nur topu yuttuğu duygusuna kapılır. Boğazında bir şeyler hiseder ve korkar. Annesi onu teselli etse de bir müddet sonra hamile olduğunu farkeder. Annesi ve babası onun yabancı bir erkekle ilişkisi olduğu fikrinden hareketle, erkek kardeşlerine, kızı gizlice dağa götürüp öldürmelerini, kanlı elbiselerini birlikte getirmelerini söylerler.

Oğullar emirleri alıp, kızkardeşlerini götürürler. Yolda, bu kişinin kendi kızkardeşleri olduğu için üzülür ve kızı orada bırakıp gitmeyi düşünürler. Ama kardeşlerden biri buna razı olmaz. Babasının verdiği görevi tek başına da olsa yapmaya hazır olduğunu söyler. Diğer kardeşler gittikten sonra, kızın ellerini ve gözlerini bağlar. Her kılıcını kaldırışında öldüremez. Birden bir ses duyar: "Mame Celale suçsuzdur. daha doğmamış olan çocuk kutsaldır ve dünyaya hükmedecektir."

Erkek kardeş düşüncesinden vazgeçer ve kızdan kendisini bağışlamasını ister. Bu sırada 4 melekten biri (35) "Kaka Reda" adlı bir erkek kılığında çıkar gelir, Mama Celale'ye mutluluklar diler. Eve döndüklerinde, kardeşi, tüm duyduklarını babasına anlatır. Doğum döneminde Mama Celale altın bir leğen getirtir ve babası bölgenin tüm önemli kişiliklerini kızının doğum törenine katılmaları için davet eder. Mame Celale ağzından kutsal bir şey dünyaya getirir. Bu kutsal görüntü leğene düşer ve bir süre oradaki herkesin gözleri kamaşır. Mame Celale leğeni kaldırınca beklenen erkek çocuk görünür. Melek ona Şah Mubarek adını verir.

Bu olay bir efsaneye benziyor. Ama Ehl-i Hak inancındakiler bunun gerçek olduğuna ve Şah Hoşin'in, yeryüzünde Tanrının gücüne sahip bulunduğuna inanırlar. İsa'nın doğumu hikayesine benzerliği dikkat çekicidir.

Şah Hoşin, kısa sürede 900 genç öğrenci yetiştirir. Herbiri bu inancı 900 insana götürmekle görevlendirilir. Yazılarda bu konu sıkça 900x900 olarak ifade edilir. (36)

Şah Hoşin, Ehl-i Hak dindarları için tamburla dinsel şarkılar ve müzik yapmıştır. O, kendi taraftarlarının gözünde birçok mucize yaratmıştır. Herşeyden önce 366 yıl önce ölen birisini yaşama kavuşturmuştur. (37)

Şah Hoşin, 900 öğrencisiyle birlikte Hamedan'a geldiğinde, yoksul evsahibi **Baba Tahir Uryani**'nin (38) bine yakın misafirine sunacak sadece bir tencere pirinci olduğunu farkeder. Eşi Fatma'ya "biraz biber ekle, bu yetecektir" der ve herkes doyar.

Burada, İncil'deki mucize öykülerle benzerlikler var: Ölüleri diriltmek, (39) beş ekmek ve iki balıkla (40) 5 bin kişiyi doyurmak, vb. Şah Hoşin, 61 yaşındayken, öğrencileriyle (müridleriyle) beraber Ceyhun nehrine gider ve orada öğrenci-

lerine 70 yıl sonra döneceği sözünü vererek atıyla suyun içine girerek kaybolur.

Sözkonusu kutsal yazılara göre geri gelir ve 900 öğrencisi tarafından çeşitli görünümler altında tanınır. (41)

Ehl-i Hak mensupları, Şah Hoşin'den sonra iki dervişin daha geldiğine, bunların Tanrının özelliklerini ve ruhunu taşıdıklarına inanırlar. Ayrıca bunların daha önce Ali ve Şah Hoşin'in bedenlerinde yaşadıklarına, bunlardan birisinin, kısa sürede Sultan İshak olarak Perdiwar'da tekrar geleceğini müjdelediğine inanırlar. (42)

3- Sultan İshak'ın gelişi ve dinsel ibedetlerin belirlenmesi

Daha önce ifade edildiği gibi, **Baba serhang Dudani**, öğrencilerine, Sultan İshak görünümünde Perdiwar'da doğacağını söylemişti. Dini liderlerin ve kutsal yazıların belirtiğine göre, zengin bir "kafirin uşağı" olan **Bünyamin, "Rokn-al-din"** (daha sonra Aywat=bahçıvan olarak tanınır) adlı bir falcıya, bunun yazgısını ve geleceğini nasıl gördüğünü sorar. Falcı, cevabını Bünyamin'in mal varlığına ortak olmak şartıyla vereceğini söyler. Bu söz verilince, o, Bünyamin'in, Tanrının yeryüzündeki vekili olacağı kehanetinde bulunur; o Kürt dağlık bölgesi Şaho (Hevraman)'da bir pınara gitmeli, orada kendisini tanımayan birisi bekleyecek. Bünyamin ve o tanımadıkları başkalarını bekleyecekler.

Bünyamin gerekli ücreti öder ve yola koyulur. Gerçekten de Melle Serane'de (43), bir pınar başında birilerini bekleyen **Siyahkuhlu Pirmusi** adlı birisiyle karşılaşır. Selamlaşırlar ve birbirlerinin yaşamları hakkında sohbet ederler. Kısa bir süre sonra Horasan'ın doğusundan **Davud** adında birisi daha gelir. Tanışmadan sonra, önceki yaşamda Baba Serheng Dudani'nin öğrencileri olduklarını anlarlar. Bünyamin daha önce satın aldığı un ve yağdan yaptığı yuvarlak, ince, yağlı ekmeği dörde bölüp paylaşır. Dördüncü parça ise diğer "yoldaş" Rokn-al-Din içindir.

Dervişler, Hewraman'dan Berzence'ye, bugünkü Irak'ın Şahrezur (Süleymaniye) bölgesine doğru yolculuğa başlarlar. Orada Şeyh İssi adındaki yaşlı, dindar bir Müslüman'ın evini ararlar. Bu adam her 3 dervişi de samimi bir biçimde karşılar. Onun, karısı ve Qadere, Kaderşe, Selamet adlarında 3 oğlu vardır.

Birkaç ay burada kaldıktan sonra, Dervişler ona ne isteklerini ve amaçlarını iletirler. Şeyh'e, aşiret reisi Hüseyin Bey Cald'ın genç kızı Dayrak Hatun ile evlenmesi ricasında bulunurlar. Bu evlilikten Tanrının ruhunu taşıyacak ve dünyaya hükmedecek bir erkek çocuk doğacaktır.

Şeyh İssi bu öneriyi olumlu karşılar, ama kızın babası bu evliliğe rıza göstermeyi zor koşullara bağlar. Dervişlerden binlerce beyaz kısrak, deve ve koyun talep eder. Dervişler bunları yerine getirirler, düğünü yapar ve geline hizmet ederler.

Bu arada Rokn-el-Din de Berzence'ye gelir ve Bünyamin'den payına düşen ekmek parçasını alır. Dervişler tarafından Berzence tepelerinde kavun ekmekle ve onlara bakmakla görevlendirilir. Kavunlardan birisi olgunlaşır olgunlaşmaz, beyaz bir kartal ağaca konacak ve bunu gözetleyecek. Bu ise Şah Hoşin (Baba Ser-

heng)'in beyaz bir kartal biçiminde Aywat'ın bahçesinde görünmesine ve Dayrak Hatun'un hamile olduğuna işaret olacak. Onun çocuğu erkek olacak ve daha sonra da Sultan İshak olacak.

Aradan 3 ay geçer. İnançsızlar ve onlardan şüphe duyanlar, dervişler ve Dayrak Hatun hakkında kötü şeyler anlatırlar. Dervişler bunu Şeyh İssi'den öğrendikten sonra, hayal kırıklığına uğrar ve çocuğun doğumu bekleyecekleri bahçeye çekilirler. Çocuğu onlar eğitirler. (44)

Bu süre içinde gelişen olaylar hakkında, birbirinden küçük farklılıklar gösteren iki güvenilir kaynak vardır:

1- Dini liderlerin açıklamalarına göre, Sultan İshak, Şah Hoşin'in gelişinden 244 yıl sonra, yani Hicri 650, Miladi 1270 yılında Berzence'de doğmuş ve 130 yaşında (M.S. 1400) Hewraman'da ölmüş. Emir Timur Gurekan (Timurlenk, M.S. 1336-1405), tahmini olarak 1384 yılında Sultan İshak'ı ziyaret etmiş ve ona oldukça büyük bir değer vermiş.

2- Kutsal yazılara (45) göre ise, Sultan İshak, Ali'den 500 yıl sonra doğmuş ve 300 yıl yaşamış. Ali M.S. 661 yılında öldürüldüğüne göre, Sultan İshak'ın 1161'de doğmuş ve 1461 yılında ölmüş olması gerekir.

Eğer sözkonusu 500 yıl, güneş yılı hesabına göre değil de Ehl-i Hak zaman ölçümüne (46) göre hesaplanırsa, bununla insanın oluşumundan Sultan İshak'a kadarki dönem kastedilmiş düşüncesine varılabilir. Bu ise Adem ile Sultan İshak arasında 432 milyon güneş yılının varolduğu sonucuna vardırır.

Sultan İshak, Berzence'de büyür ve daha gençken sayısız taraftar kazanır. Bu gerçeklik, onun mucizeleri ve yeni öğretileri, sadece bölgedeki İslam liderlerini değil, kendi babasını ve büyük ağabeylerini de rahatsız eder. Anlatılanlara göre, babası bir cami inşa eder ve tavan kirişlerinden birisi kısa gelir. Şeyh İssi bir işçiyle beraber, daha uzun bir kiriş getirmek için ormana gider. Bu sırada Sultan İshak, Davut adındaki dervişin yardımıyla kirişi duvardan duvara çeker ve yeterli uzunluğa getirir. Şeyh İssi döndüğünde hayretler içinde kalır ve bunu kimin yaptığı sorar. Sultan İshak ise **"senin Kaka'nın (47) mucizesidir"** diye yanıt verir.

"İshak (Şakeh)" diye karşılık verdi Baba Şeyh İssi, **"İki şeyh ve iki hükümran bir şehirde kalamaz."** Oğluna Mekke'ye bir haç seferi yapıp, bunları orada, Kabe'de açıklamasını önerir. İshak, önce babasının, sonra kendisinin yola koyulması koşuluyla kabul eder.

Şeyh İssi, Mekke'de Kabe'ye ulaştığı an, oğlunu oranın en yüksek yerinde görür. "İshak, sen Tanrısın!" diye haykırası gelir. Ama dili tutulur, konuşamaz. Eve dönüşünden kısa bir süre sonra ölür.

İshak'ın büyük erkek kardeşleri, annesinin aşireti olan Çiçek Aşireti'ne gidip, İshak karşıtlarını biraraya getirerek, ona karşı birşeyler yapmak isterler. Eve döndüklerinde Dayrak Hatun, İshak'ın burda kalmak istemediğini, küçük 3 eşya dışında babasının mirasından feragat ettiğini söyler: Bir halı, bir pirinç kabı, bir de adak tahtası. Babalarının mirasının, bu 3 şey dışında kendilerine kaldığını öğrenen kardeşler sevinirler.

Dayrak Hatun, bu üç şeyin, evin şerefi ve bereketi olduğunu, onlarsız evdeki dinsel havanın olamayacağını açıklar. Bunun üzerine abileri, İshak karşıtlarından bir ordu kurup onu ve 3 dervişi takibe başlarlar. 3 gün boyunca, Sultan İshak ve diğer 3 dervişin barındığı **"Marr-e-Nu"** (48)' yu kuşatırlar. Dervişler şaşırmış ve korkmuşlardı. Sultan İshak, Davud'a halının altından bir avuç dolusu kum alıp düşman ordusuna atmasını buyurur. Davud söyleneni yapar ve her taraf bir anda kararır, kuvvetli bir rüzgar eser, şimşek çakar. Kısa sürede düşman ordusu kaybolur.

Sultan İshak'ın bu başarısı ve mucizesinden dolayı, inananlar kutlama şenlikleri yaparlar. O zamandan beri bu kuşatmayı anmak için, aralık ayında (kış başlangıcı) 3 gün oruç tutulur. 4. gün bayram kutlanır. Nihayet Sultan İshak, 3 dervişi ve taraftarları Hewraman (Kürdistan)'daki Perdiwar'a (49) yerleşir ve orada ilk Cemhane'yi (50) inşa ederler. Burada dini emir ve yasaları ilan eder.

Dini Emirler (Kaideler)

- Yılda 3 gün oruç.

- Vaftiz (11 hanedandan biri olan seyid tarafından) (51)

- Her cuma akşamı cemevlerinde toplantı.

-Bayramlar. Örneğin kurban (adak) bayramı

Anılan dini emirleri, dinsel ögreti ve felsefe bölümünde daha ayrıntılı açıklayacağım.

Sultan İshak'ın bu İslama aykırı emirlerle birçok Müslümanı tahrik ettiği rivayet ediliyor. Taraftarlarının sayısı arttıkça, Müslüman düşmanları daha da kızıyorlardı. Bunlardan birisi de nüfuzlu Kürt liderlerinden "Pir Michael Dudani" idi. Bir defasında Sultan İshak'ı dini bir tartışmaya davet eder, Sultan İshak'la, birçok taraftar ve karşıtın olduğu bir ortamda tartışır, ikna olur ve Ehl-i Hak dinini benimser. Sultan İshak'a kızı, **"Dada Sari"**yi ona hizmet için hediye eder. Dada Sari idadethanede (cemhane) hizmetçilik yapar.

Nasıl 3 günlük oruç "Marre-nu"nun 3 gün boyunca kuşatılmasına bağlanıyorsa, vaftiz töreni de Sultan İshak'tan sonra gelen **"Baba Yadigar"**a bağlanıyor.

Baba Yadigar'ın Gelişinin Öyküsü

Günlerden birgün Sultan İshak, bahcıvan Aywat'a asasını bahçeye ekip yetiştirmesini buyurur. Asa bir süre sonra sayısız meyve yüklü bir nar ağacı olarak büyür. İlk ürün cemhaneye getirilip, ibadet sonrası orada bulunanlara dağıtılır. Ertesi gün "Dada Sari" temizlik için geldiğinde ışıldayan bir nar tanesi görür ve onu yer. Daha sonra Dada Sari hamile kalır. Bölge sakinleri kızın bir günah işlediğinden kuşkulanırlar. Ama Sultan İshak, kızın temiz olduğunu söyler. Kız, çocuğu dünyaya getirir. Çocuğun kutsal olduğunu ispat etmek için Sultan İshak, Davud'a, doğumdan 3 gün sonra çocuğun yanan bir fırına konulmasını buyurur. Buyruğa uygun olarak çocuk fırına konulur, üç gün sonra sağ salim bir biçimde fırından çıkarılır ve çocuk huzurda eğilir. Sultan İshak ona "Yadigar" (Hatıra) (52) eklemesiyle **Seyid Ahmed** adını takar. Bu olaydan sonra Ehl-i Hak mensupları doğum-

dan 3 veya 7 gün sonra çocukları vaftiz ediyor ve ad veriyorlar. İlk vaftiz töreni Perdiwar'da Heft-Tan'lar huzurunda yapıldı (Burası Perdiwar'ın Boya-u-Basse Ser Sepordan olarak tanınır). (53) Bu tören sırasında Sultan İshak Bünyamin tarafından vaftiz edilir. Bünyamin "Pir", Davut ise "Delil" (şahit, rehber) olur. Bünyamin, Yadigar tarafından, Yadigar ise Sultan İshak tarafından vaftiz edilir. Böylelikle Heft-Tan'lar karşılıklı olarak birbirini vaftiz ederler. Bu andan itibaren Sultan İshak **"Havend-e kar"** (54), Bünyamin ve Yadigar "pir", Davut "delil" olarak, Pir Mussi ile beraber Tanrının yazıcıları sayılırlar.

Sonradan inananların vaftizleri icin 11 tane hanedan belirlenir. Sultan İshak daha yaşarken, Yadigar'ı kendi halefi olarak belirler. (Barg e hodragani bı wa halateş) (55)

Yadigar, Sultan İshak'ın öldürülmesinden sonra Sananneh-Dallahu'ya (Goran) kaçmak zorunda kalır. Beraberinde mevcut defter ve yazıları alır. Gorani halkı arasında öğretiyi yayar. Onun uzun yıllar orada yaşadığı, daha sonra düşmanları tarafından öldürüldüğü iddia edilir. Mezarı bugün de Ehl-i Hak munsupları için Mekke, Kerbela ve Irak'daki diğer kutsal yerler gibi haç yeridir. Bu yer bugünkü Dallahu'da **"Baba Yadigar Banzerdeh"** olarak bilinir. Baba Yadigar'dan Seyyid Barakkeh'in gelişine kadar Ehl-i Hak öğretisi birçok derviş tarafından yaygınlaştırıldı. Bunlar arasında önemlileri şunlardır: **Ali Kalender**, doğumu Hicri 838, Miladi 1450; **Seyid Akabir** (Hamuş olarak adlandırılmıştır), doğumu Hicri 844, Miladi 1456; **İlbeyi Caf**, Hicri 838-961, Miladi 1497-1560; **Han Ateş Huristani**, Hicri 11. yüzyıl, Miladi 17. yüzyıl; **Seyid Farzi**, Hicri 12. yüzyıl, Miladi 18. yüzyıl; **Şeyh Emir Zulahi**, ölüm Hicri 1125, Miladi 1725.

Sözkonusu kutsal eserleri, Ehl-i Hak-ın oldukça tanınmış dini liderlerinden şeyh Emir Zulahi'nin yazıları oluşturur.

4-Seyid Barekkeh'nin gelişi ve "Yaritani" dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişi, Sünni İslam'ın gelişimi ve güçlü fanatik dinci Safevi devletinin (Şii) kurulması ile beraber, Ehl-i Hak ve Yezidiler gibi dini azınlıklar, inançlarını yaymak için var olan kısıtlı olanakları da yitirdiler. Bu da, sözkonusu dini azınlıkların, her iki fanatik İslamcı sistemin zayıfladığı 18. yüzyılın sonlarına kadar, ölümü andıran bir kış uykusu dönemi yaşadıkları anlamına gelir.

19. yüzyılın başlarında, daha önce anılan Orta ve Küçük Asya'daki dini ve ulusal azınlıklarda dini ve ulusal bir bilinç oluşmaya başladı.

Zayıf Kaçar Hanedanlığı döneminde, bir dizi fanatik dinci görünümlü, haraççı dini liderler vardı. Tam da bu dönemde yani 19. yüzyıl başlarında derviş dergahları daha da aktifleştiler. Dergah öğrencilerinin sayısı sürekli bir artış kaydetti. Özellikle İslama karşı ilgileri hep az olmuş Kürt köylüleri arasında, dervişlerin taraftarlarının sayısı durmadan arttı.

Sultan İshak'ın ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra, kendisini Tanrının yeryüzünde bedene dönüştüğü kişi olarak gören, Seyit Mensur'un oğlu Seyid Barekkeh adıyla tanınan Seyid Haydar dünyaya gelir.

Seyit Barekkeh'ın Asya'nın çeşitli bölgelerinden gelen 36 dervişi vardı. O ve dervişleri tam bir görünüm (tezahür) periyodu oluşturduklarını iddia ederler: Tanrı ve melekleri Ehl-i Hak dilinde **"Sahabi Keram"** (56), **"Heft-Tan"**, **"Heftawane"** ve **"Çehel-Tan"** görünümünde tezahür etmişlerdir. Bu periyod **"Yaritani Dönemi"** olarak bilinir.

Sözkonusu yazılı eserlere göre (s. 1778), Seyid Brakkeh, İran-Kermanşah bölgesindeki Tutşami (Dawal Dallan) adındaki bir Kürt köyünde Hicri 1210, miladi 1790 yılında doğmuş. Hicri 1290 Miladi 1870 yılında öldürülmüştür. Karşıtlarından biri, onu damın üzerinden aşağı atıp öldürdüğünde, seksen yaşındaydı.

Rivayetlere ve tanıkların anlatımlarına göre 37 yaşına kadar normal bir inanan gibi yaşamıştır. Daha sonra çeşitli Asya ülkelerinden dervişler Dawal Dallan'a gelmişler; yedi yıl içinde 36 derviş burada toplanmıştır. Seyit Brakkeh, 44 yaşında Tanrısal gücün Seyit Haydar'ın evinde olduğunu ilan eder. Seyit Brakkeh, oğlu Seyit Ayyaz ile Seyit Hüsrev ve Seyit Rüstem adlı iki torunu ve 36 derviş "Çehel-Tan"ı oluştururlar. (57) Sultan İshak'ın kutsal yazılarını (eski dönem) kabul ederler ve yeni kutsal yazılar (yeni dönem) eklerler.

III- Ehl-i Hak Öğretisi ve Felsefesi

Diğer kitap sahibi dinler gibi Ehl-i Hak'ın da kutsal yazıları var. Bunların bir kısmı Sultan İshak, Heft-Tan, Heftawane, Çehel-Tan döneminde ilan edilmişti. Önceden ifade edildiği gibi Hawreman Kürtçesiyle yazılmıştır. Bunlar Baya u Bass Perdiwar'da bir "defter" halinde **"Deftar-Perdivari"** (58) adıyla toplanmıştır.

Gerek burada, gerekse de daha sonraki kutsal yazılarda Ehl-i Hak'ın ruh dönüşümüne inandığı yazılıdır. Bir insan öldüğünde, ruhu bir başka insan veya hayvanın bedeninde tekrar yaşam bulur. Ehl-i Hak'ın inananları, Tanrının (Saheb-Koran) başlangıçtan itibaren kendi yarattıklarıyla doğrudan bir ilişkide kalmak istediğine inanırlar. Ehl-i Hak inananları, kendilerini yarattıklarından saklayan gizli bir Tanrıya inanmazlar. Onların inançlarına göre Tanrı, yarattığı varlıkların güvensizliğinin farkında olduğu için, kutsal ruhunu seçilmiş birinin bedenine gönderir. Seçilmiş olan bu kişi "Hoda Mehman" (59) olarak nitelenir. "Hoda Mehman" kendisine inanılması için, kendi inananlarına mucizeleri aracılığıyla Tanrısal gücünü gösterir.

Ehl-i Hak'a göre Tanrı ilk insan olarak Adem'i yarattığında, aynı zamanda ona yeryüzünde Tanrısal güç de vermiştir. Kutsal yazıların 2025 ve 2027. sayfalarında şöyle yazılıdır:

"Ama wast au dun zelleh
donyaye Khorouş kard cihan ne
gaw ta mahi "
"O (Tanrı) kendisini
bir insan biçiminde bedene dönüştürdü
ve bu dünyayı canlılarla doldurdu"

(Bkz. Mecit Alqasi, "Ayeni Yari", sayfa: 30, Şeyh Amir'in yazılarından alıntı.)

Yaratıcı önce Adem, sonra Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Ali, Şah Hoşin, Sultan İshak, en son olarak da Seyit Brakkeh'de (60) vücut bulmuştur. Ehl-i Hak teorisine göre kutsal ruhun yeryüzünde 1001 bedende vücut bulan insan ruhu, sürekli olarak göğün kutsal katında kalacaktır. İnkarnasyon veya ruhun başka bedende yaşam bulması Hinduizm ve Budizm'den alınmıştır. Önceden de belirtildiği gibi bu, İran ve Küçük Asya'nın İslamlaştırılmasından sonra Müslüman istilacılara bir karşı koyuş aracı olmuştur. Daha sonra ruh dönüşümü teorisi bölgedeki azınlık dinlerin büyük bir bölümünün inancına girmiştir; özellikle de Ehl-i Hak'ın.

Bu öğretinin daha iyi anlaşılması için dinin adları olan Ehl-i Hak, Ali İlahi ve Kakayi'yi daha ayrıntılı açıklamak istiyorum.

1- Sözlük Anlamı Olarak Ehl-i Hak, Ali İlahi ve Kakayi

Önceden de belirtildiği gibi Ehl-i Hak, Ali İlahi ve Kakayi olarak da tanınmıştır. "Ali", ilk Şii imamının adıdır, İlah ise Allah demektir. "İ" harfi ise Kürtçe ve Farsçada olduğu gibi sahiplik, ait olmak için kullanılan bir sonektir. Örneğin İran, İran ülkesinin adıdır, İrani ise İranlı olan, İran'a ait olan anlamına gelir. Böylelikle denilebilir ki, Ali İlahiler, Ali'nin Tanrı ve bu dinin (tarikatın) mensubu olduğuna inananlardır.

Irak Kürdistanı'nda Ehl-i Hak, Kakayi olarak adlandırılır. "Kaka" kelimesi büyük erkek kardeş anlanına gelir, "ye" eki de yukarıda Ali İlahiler anlatılırken izah edilen "İ" harfinin görevini görür. Ehl-i Hak ruhanilerinin sözlerine göre, Sultan İshak bir defasında babasına "Kaka" diye hitap etmiş, bundan sonra insanlar kendilerini böyle adlandırmışlardır.

Ehl-i Hak nitelemesinin anlamı ise şöyledir: Kelimenin her iki bileşeni, Ehl ve Hak, gerek isim, gerekse de sıfat olarak kullanılabilir. Ehl, isim olarak "aile, bir aileye, bir aşirete veya bir şehre mensup olan kişi", sıfat olarak da "layık, meziyetli" anlamlarına gelir. Hak ise, isim olarak "hakikat, adalet" ve "Tanrının bir tanımlanması", sıfat olarak da "gerçek, doğru" anlamlarına gelir. (61)

Eğer kelimelerin isim olarak anlamlarından yola çıkarsak, Ehl-i Hak "gerçeğe ait olan, gerçeğin mensubu", "Tanrıya yakın olanlar", "doğruluğa ve hakikate giden yolu seçenler" anlamına gelir.

Ehl-i Hakların bu ismi neden seçtikleri kutsal yazılarda (62) yazılıdır. Ehl-i Hak'a göre dünya ve içindeki bütün canlılar sürekli bir gelişim süreci içindedirler. Kutsal yazılara göre sonsuzluk, dünyanın yaratılmasından 70 bin yıl önce (Ehl-i Hak zaman ölçümlerine göre) mevcuttu. Evren bir durgunluk içindeydi. Bu durgunluk 70 bin yıl devam etti (61 milyar 460 milyon güneş yılı) ve dünyanın yaratılışından sonra 100 bin yıl (87 milyar 600 milyon güneş yılı) geçti. (63)

Dünyanın ve insanın yaratılışından sonraki gelişim süreci dört döneme ayrılır.

Birinci dönem, Adem'den İslam Peygamberi Muhammed'e kadar olan dönemdir ve **"Şaria" (Şeriat)** olarak adlandırılır. Şeriat, Tanrı tarafından insanlara verilmiş olan dinsel yasalar ve düzendir.

İkinci dönem ise ilk Şii İmamı Ali'den (64) (Hicri 40 miladi 661) Şah Hoşin'e kadarki (yaklaşık Hicri 406-407 Miladi 1018-1029) zaman dilimidir. Bu dönem **"Tarikat"** olarak nitelenir.

Üçüncü dönem, Şah Hoşin'den Sultan İshak'a kadar olan dönemdir (Hicri 650-780 Miladi 1270-1400) ve **"Marifet"** olarak adlandırılır.

Dördüncü dönem ise Sultan İshak'tan günümüze kadar süren dönemdir ve **"Hakikat"** (65) dönemi olarak adlandırılır. Bu dört dönem hakkındaki ayrıntılı bilgiler daha sonra açıklanacaktır.

2- Dünyanın Oluşumu

Derviş Nawruz'un (66) kitabındaki anlatıma göre, yaradılıştan önce **"ne okyanuslar, ne tepeler, ne ovalar, ne gök, ne su, ne ateş, ne yer, ne de hava"** vardı:

"Na bahr bı na barr na arz na Sama
Na ab na ataş na hak cani ba"
"Yaron çış bıayan? Sarancame qal azzal
çış bıayan
Aısa cay maqam Maweş na ku bı?
Guşaga Lanaş na kaam bessu bı?
Aısa Pad-e şam na dune "Ya" bı
Na arz na sama na Saraya bı"

O, yaratıcının nerede olduğunu, nasıl yaşadığını, şu biçimde yanıtlıyor: Tanrı dünyanın yaradılışından önce "Ya" görünümünde (hiç, nirwana) idi. Yaratan milyarlarca yıl "Ya" olarak bilmecemsi bir varlık biçiminde yaşadıktan sonra, kendi öz gücüyle "Ya"yı (hiçliği) kırarak, sonsuz derecede büyük bir Dorr'un (67) içine yerleşti:

"Cayhun cahan decle asrar perr
dun wa dun amaa ta wa qaw-e dorr"

"Tanrı 700 bin Ehl-i Hak yılı boyunca Dorr'un içindeydi ve yaşamı gizliydi" diyor Nawruz:

"Haftad hezar sal na delli `Dorr' bı
`Dorr' na tay darya parwarde serbi"

Ehl-i Hak'a göre bu gizemli yaratıcı "Dorr" içine girmeden önce kendi nurundan dört melek yaratmış ve serbest bırakmıştır. Bu meleklerden biri kartal kılığına girerek bir avcı biçiminde onu arar. Ehl-i Hak takvimine göre 70 yıl sonra (61 milyon 460 bin güneş yılı) kubbe biçiminde bir "Dorr" görür. Onun önünde üç defa eğilir ve kubbe kendiliğinden açılır. Daha sonra evreni yaratacak olan yaratıcı, kendisini, kendi yarattığı kuluna gösterir.

Daha sonra yaratıcı karanlığı yenmesi için "Dorr kubbe"den çıkan ışınlardan güneşi, güneşin ışınlarından ise dünyayı yaratır. Güneşin çekirdeği olan göğün yedinci katına oturur ve bir buyrukla sıvı halindeki dünyayı sağlam bir gezegene dönüştürür.

"Ausa fana kerd Zolmat na rouy sar
Na sarcuşe `Dorr' sazena akhtar (axtar)
Rawşon kerd cahan wa şekle do şam
Yakrang û durang coft kerd cure ham
Wiş nişt na rawaq Borce heftemin
Hey kerd wa mocez geressa zamin"...

Daha sonra dört melek evrendeki görevlerini üstlenip, yapmakla görevlendirilirler. Dünya yaşanabilir bir hale getirildikten sonra yaratan kendi yapısından insanları yaratır ve çoğalmalarını sağlar.

3- Dört Gelişim Süreci

Daha önce değinildiği gibi, Ehl-i Hak inananları daimi (süregen) bir gelişim sürecine inanır ve tarihi dört döneme ayırırlar. Her dönem bir gelişim aşamasıdır.

İlk dönem olan "Şeriat"ta, seçilmiş insanlar aracılığıyla yeryüzüne Tanrının yasaları bildirildi. İnsanlar Tanrılarından şüphelenemezlerdi, ibadet ve törenlerinde Tanrıya sadakatlerini sunmalıydılar. Öyle ki, Tanrının yeryüzündeki haksızlıklara neden izin verdiği dahi sorulamazdı.

Ehl-i Hak'a göre, ilk Şii imam bu dönemi onlar için kapatmış ama kendisi Şeriat içinde kalmıştı. Çünkü zaman, kendi öğretisini ilan için henüz olgunlaşmamıştı.

İkinci döneme adını veren "Tarikat", Tanrıya ve gerçeğe giden yol anlamındadır. Ehl-i Hak düşüncesi, insanların Tanrıya olan kesin sadakatlerinin sözkonusu olduğu Şeriat dönemini tamamlayıp, Tanrısal kuralları öğrendikten sonra, Tanrıyı daha yakından tanımak için bir yol seçmeleri gerektiğini öngörür. Bu yola "Tarikat" denir. Sofiliğin kurulduğu 8-9. yüzyıllar (Hicri 2-3. yüzyıllar) bu döneme denk düşer.

Üçüncü dönemin adı olan "Marifet", mükemmelleşmeye, bilgiye, insafa giden yolun üçüncü basamağını ifade eder. Ehl-i Hak'a göre, Tanrı bu dönemde filozofları, alimleri ve şairleri, insanları aydınlatmak ve onları, kendi düşünceleri doğrultusunda eğitilmelerini sağlamakla görevlendirmiştir. İnsanlar artık görünmeyen bir Tanrıya inanmak istemiyorlardı. Bu dönemde insanlar, zenginlikle uğraşmamak, toplumsal yaşamdan çekilmek yönünde eğitiliyorlardı. Burada evrenin yorumlanması ve tanımlanması sözkonusu idi. Bu dönem Şeriat ve Tarikat'ten sonra aydınlık dolu (nurlu) dönem olarak nitelenir. Aynı dönemde Hallacı Mansur, Şirazi, Attar, Mevlevi vb. tarafından Tanrı-İnsan Teorisi geliştirilir. Bu şair ve filozoflar Ehl-i Hak inancına göre **"Sahab-e Zat"** (kutsal kişiler) idiler. Gerçekten de Tarikat ve Marifet dönemleri birbirleri ile içiçe devam ettiler.

Dördüncü dönem ise Ehl-i Hak'a göre Tanrı ve kişinin kendi bilgisinin en gelişmiş olduğu dönemdir. Adı ise "Hakikat" idi. Bu dönemde insanların Şeriat yasalarına uymalarına gerek yoktur. Örneğin, günde beş defa namaz kılmak, Ramazan'da oruç tutmak, ruhanileri anma günleri vb. pek önemli değildi artık, bunun yerine Ehl-i Haklar her cuma günü cemevinde toplanıyor, beraberlerinde meyve ve tatlı getiriyor, saz (tambur) eşliğinde dinsel şarkılar söylüyorlardı. Seyid duayı okuduktan sonra meyveler ve tatlılar hazır bulunanlara dağıtılıyordu.

Bu dönemde, Ehl-i Haklar kendileri ile Tanrı arasında bir mesafe görmezler, kendilerini Tanrıya daha yakın hissederlerdi. Çünkü aralarından biri gözünü açar açmaz Tanrıyı içinde hissedebilirdi. Kendilerini Tanrıya yakın hissetmeleri ve Tanrıyla sıkı bağlantıdan dolayı kendilerini Tanrıya ait olan anlamında Ehl-i Hak olarak tanımlamışlardır.

Bu dinin oluşumu bölümünde belirtildiği gibi, Ehl-i Hak (tarihi bakış açısıyla) 11. yüzyıl başlarında Şah Hoşin tarafından kurulmuş, öğretisi 13. yüzyılda Sultan İshak tarafından tamamlanmış, dinsel emirler belirlenmiştir. Ehl-i Hak'ın, evrenin ve gezegenin oluşumu kadar eski bir din olduğuna inanılır. Ayrıca başlangıçtan (ez Alame Alast) (68) Şeirat'ın sonuna kadar (Ali dönemi) tamamen gizli tutulduğuna da inanılır. Kutsal yazılarda ise bu konuda şöyle yazılıdır:

Davud Maramu: "Au kuy kas nazon
Bergay şam wastan au kuy nazon
Pansad (500) sal wa serr wast au Hawroman
Benjamin avard Şehbaz an bostan"

Bu ise, "Benim Tanrım kimsenin bilmediği bir yerdeydi. 500 yıl sonra, Benjamin Aywast bahçesine beyaz kartalı getirdi ve daha sonra Tanrı, Hawraman'da göründü" olarak çevrilebilir. Bunun yorumu hakkında çeşitli görüşler vardır. Bir düşünceye göre, bununla Şeriat döneminin sonu ile Sultan İshak dönemine kadarki zaman dilimi kastediliyor. Başkalarına göre sözkonusu 500 yıl, Ehl-i Hak takvimine göre olup, 438 milyon güneş yılını ifade ediyor. Bu düşünceye göre din, insanlık tarihinin başlangıcından Sultan İshak dönemine kadar gizli kalmıştır. Bu yorum hakkında bir inceleme bu yazının sınırlarını aşmaktadır.

Ehl-i Hak'a inanan 3-4 milyon insan (çoğunluğu Kürdistan'dadır) ruh dönüşümüne inanır. Bunlar, Şeriat, Tarikat, Marifet'ten sonra temel amaç olan "Hakikat"a ulaşacaklarına inanırlar.

4,7,40 ve 72 sayıları Ehl-i Hak için çok önemli sayılardır. Tanrı, kendi özgücünden, sonsuzlukta 4 melek yarattı. Heft-Tan (Tanrının dostları ve göğün en yüksek katının yöneticileri) sayı olarak 7'de ifadesini bulurlar. Dünyanın yöneticileri olan Heftawane de yediden oluşur. "Çel-Tan" (40 kişi) (69) ise kırkta bir, birde kırk'ı ifade ediyor. Kutsal yazılarda belirtildiği üzere, Tanrı kendi bedeni ve ruhundan dört melek yaratmış, yarattığı dört meleğin bedeni ve ruhundan 36 melek daha yaratmıştır. Böylece Tanrının meclisinde sürekli hazır bulunan güvendiği 40 varlık vardı. Bunların dışında, yeryüzü için 36 melek daha yarattı, bunlar da 72 "Pir" (70) yarattılar. Belirtilmesi gerekir ki, gökteki her varlığın karşıtlığı ve

kopyası yeryüzünde de yaratılmıştır; gökteki Heft-Tan'ın karşıtlığı olarak yeryüzünde Heftawane'nin yaratılması, Çel-Tan ile Çelaneh ve 36 gök "Pir"i ile 36 yeryüzü "Pir"i gibi.

4- Oruç

Ehl-i Hak'ta kışın ilk ayı olan aralığın ortasında yılda üç gün oruç tutulur. Bu ise Sultan İshak ve üç Derviş'in bulunduğu "Marre-Nur"un (71) düşmanları (72,73) tarafından kuşatılmasının anısına yapılır. Üç günlük oruca "Havende Kar" adı verilir.

5- Dua, İbadet

Her belirli yerleşim biriminde bir ibadet ve toplanma evi (cemhane-cemevi) vardır. İnsanlar her cuma akşamı burada toplanır, herkes maddi olanağına göre belirli adaklar getirir. Örneğin meyve, şeker vb. Cem sırasında bir pir veya seyid hazır bulunmak zorundadır. Katılan herkes daire (74) biçiminde dizilir. Bir veya iki kişi gönüllü olarak hizmetkarlığı üstlenir ve dairenin içine oturur. Hizmetkarlar ibadeti açar, seyid duayı okur ve beraber dua ederler. Daha sonra hizmetkarlar, gelmiş olan yiyecekleri, hiçbir şey getirmeyenler de dahil olmak üzere herkese eşit miktarda dağıtırlar.

6- Dinsel Bayramlar

En yüksek değerdeki bayram, yukarıda açıklanan üç günlük oruçtan sonraki bayramdır. İkinci derecede bir konuma sahip olan bayram ise "Ayde Qurban"dır (Kurban Bayramı). Bu bayram, Hazreti İbrahim'in, oğlu İshak'ı Tanrıya kurban vermek istediği gün kutlanır. Ehl-i Hak'a göre İshak, daha sonraki Yadigar'dır.

7- Vaftiz Töreni

Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Ehl-i Hak inancında da her çocuk üçüncü veya yedinci günden sonra vaftiz edilir. Her ikisi arasında benzerlik varsa da, Ehl-i Hak'taki vaftiz töreni daha katı bir biçimde düzenlenmiştir.

Vaftiz töreni pirin (seyid) davet ettiği yerde değil, genellikle anne-baba evinde (bazen cemevinde) yapılır. Vaftiz sırasında pirin yanı sıra bir delil (tanık), çocuğun kendisi, eğer çocuk 14 yaşından küçükse bir de vaftiz babası hazır bulunur. Tabii ki anne-baba ve davetliler de orada olurlar. Törene hindistan cevizi, 4 altın para, bir kova su, 3 kilogram pirinç, bir tavuk ve belirli bir para değerinde adaklar getirilmelidir.

Seyid duadan sonra çocuğu kucağına alır, seçilen ismi önce çocuğun kulağına, daha sonra da seslice 3 defa tekrarlar. Ceviz parçalanıp çocuk dahil herkese eşit biçimde dağıtılır. Kovadan alınan su çocuğun yüzüne ve başına serpilir ve o günden itibaren onun başının, hanedanın resmi temsilcisi pirde olduğu söylenir. Pişmiş tavuk eti kemikten ayrılır ve pirinçle beraber lavaş ekmeğe konularak dağıtıcı (halife) tarafından hazır bulunanlara dağıtılır. Bu sırada dini konuşmalar yapılır. Törende bulunanlar başlarına bir mendil veya şapka takarlar, bellerine ise kuşak veya kemer bağlarlar. Kimse oturduğu yeri değiştiremez. Bu nedenle törene ancak 14 yaşından büyük çocuklar katılabilir.

8- Kutsal Hayvanlar

Ehl-i Hak inancına göre yaban domuzu, öküz, koç ve tavuk kutsaldır. Bu hayvanlar kurban olarak verilir. Kurban veya vaftizden sonra, önceden belirtildiği gibi, Hıristiyanlıktaki akşam yemeği gibi bir tören düzenlenir.

Sultan İshak, günlerden bir gün, Heft-Tan, Heftawane ve Çel-Tan ile Perdiwar'da bir araya gelir. Kurban ve duadan sonra, Sultan İshak bir üzüm alıp bir kova suda ezer (Abe cam), sudan içer ve herkese içmesini söyler. O günden itibaren, meyvelerden üzüm, hurma ve incir de adak olarak kabul edilir.

IV- Ehl-i Hak Kutsal Yazılarının Anlamı

İfade edilmesi gerekir ki, bu yazıları yazanlar -daha doğrusu açıklayanlar- şiir yazmadan veya bunları açıklamadan önce, okuma-yazma bilmiyorlardı. Onlar kendilerinde Tanrısal bir açıklama ve bilgi bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiaların dışında, bu yazıların çoğunun edebi değeri yüksek, zengin kelime hazinesine sahip oldukları ve bu kişilerin çoğunun çiftçi ve el sanatları ile uğraştıkları görülür. Bunların okula gitme olanakları bile olmamıştır.

Bu yazılar, iki yüzyıl içinde devlet dinleri, Moğollar, yükseliş dönemindeki Safevi Devleti ve Muhammed Han Ağa'nın (Kaçarlar) zulmü ve tehditi altında yazılmışlardır ve halkın, özellikle de farklı düşünenlerin çektikleri acı ve ızdırapları yansıtırlar. Bu yazılar hep umudu ve iyimserliği aşılamıştır. Bunun nedeni ise, halkın büyük bir çoğunluğunun bu düşünceye inanması ve bunun içeriğini yaşama geçirmeleridir. Kuşkusuz bunun, sosyal ve politik bir çalışma konusu olacak arka plandaki nedenleri vardır. Burada sadece bu yazılarla doğrudan ilişkisi olan iki temel noktaya değinilecek.

Birincisi, yazılar ve halk yığınları arasında ağızdan ağıza aktarılarak gelen bu din ve öğreti, sıradan, toplumun alt katmanlarından olan insanların istemlerini dile getirmeye çalışmıştır. Örneğin, eşitlik, kardeşlik, her insanı nazarı dikkate almak. Bu sözcüklerin hakim dinlerde bir rolü yoktu. Bu kavramlar toplumsal alt tabakalar için "yabancı sözcükler"di.

İkincisi, hakim olan dinler halka, ekonomik, toplumsal ve politik yüklerden başka, bir de alt tabaka için yaşamı o kadar zorlaştırmıştı ki, yoksul insanlar kendi durumlarını dahi koruyamaz hale gelmiş, her an yeni bir çözüm arayışına girmişlerdi.

V- Bu Dinin ve Kutsal Yazılarının Diğer Din ve Yazılarla Benzerlik ve Farklılıkları

1- Benzerlikler

Bu din, diğer bütün dinler gibi, insanüstü bir güce inanır. Bütün peygamber ve imamların, Tanrının seçtiği kişiler olduğunu savunur. Başka dinlerin gelenek ve göreneklerini almıştır, en azından kural ve bayramlarda benzerlikler vardır. Örneğin, vaftiz, kurban ve ibadet sonrası yenilen akşam yemeğinden ötürü Hıristiyanlıkla, güneşe yakarışta Zerdüştlükle, sünnette ise Yahudilik ve İslamiyetle benzerlikleri vardır. Yahudilikle başka benzerlikleri de sözkonusudur. (76) Daha önceki bölümde belirtildiği gibi, ruhun dönüşümü inancı, Budist ve Hinduist fel-

sefenin parçası olup, önceki din ve İslamilyet içindeki hareketler gibi, Ehl-i Haklar tarafından kendilerine uyarlanmıştır.

2- Farklılıklar

Hakim dinler olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam, kendi Peygamberlerini son Peygamber olarak kabul ediyor ve daha sonra kimsenin gelmeyeceğine inanıyor. Buna rağmen Ehl-i Hak, Tanrının periyodik aralıklarla yeryüzünde göründüğüne, 1001 kez ruh dönüşümünden sonraki kesin dönüşe ve Tanrı-İnsan Teorisi'ne inanır.

En büyük fark ise İslam ile Ehl-i Hak arasındadır. Ehl-i Hak evrenin değişimini ve gelişim süreçleri konusunda Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat biçimindeki düzenlemeyi öngörürken, İslam sadece Şeriat'a bağlıdır.

Ehl-i Hak ölümden sonraki cennet ve cehennemdeki yaşamı reddeder, insanlar için cennet ve cehennemin yeryüzünde olduğuna inanır. Şah Hoşin'in öğrencilerinden **"Hendu"**nun dediği gibi, **"Sevgili Tanrım! Sen benim yaşantımsın ve Tanrım olarak kalacaksın. Sen beni bir damla spermden yarattın. Biz senin cennet ve cehennemini istemiyoruz ve yeryüzünde kalacağız. Umarım sen de bizimle kalırsın."**

Ehl-i Hak'ta ölülere ağlamak için bir neden yoktur, çünkü -kutsal yazılarda olduğu gibi- insanlar ölmüyor, sadece kendilerini değiştiriyorlar. Bir canlının yaşamı, suya dalıp çıkan bir kuğuya benzer.

Sonuç olarak belirtilmesi gerekir ki, sözkonusu belgelerde bilimsel alanlar için ilginç ve filozofik düşünceler var. Ama bunların hepsinin bu kısa tanıtımda yer alması imkansız.

C-Kronoloji

Ruh dönüşümünün ve Peygamber Muhammed'in öldüğü Miladi 632 yılından sonra İslamiyet içindeki ayaklanmaların kökeni ve gelişimi:

Aşağıdaki dini akımlar için temel kişiler Ali ve ona yakın olan Salman Parsi (Paak)

Kalat ve Havereç 7. yüzyıl

Ebu Müslüm Horasani 8. yüzyıl

Sefid Camegan (Hakim Haşim Almokoni) 8. yüzyıl

Karmatlar (Hamdan Karmat) ve Hallac Başkaldırısı (Tanrı-İnsan Teorisi) 10-11 yüzyıl

Ehl-i Hak'ın ilk dönemi ve Yezidilik 12-13 yüzyıl

Alevilik, Bektaşilik, Nusayriler, Hurafiler (Fazlullah Naimi) ve Ehl-i Hak'ın ikinci dönemi 14-15 yüzyıl

Safevi hanedanlığı ve Devrvişlik Düzeni

Ehl-i Hak ve periyodik ruh dönüşümü

Başlangıç Tanrı

Cebrail, Mikail, İsrafil, İsrail, Huri, Akik Yekik

7. yüzyıl Ali

Kanbar, Nusayr (Hasan Basri veya Cabbar), Salman, Fatma, Hasan, Hüseyin

9. yüzyıl Bahlul (Ömer İbn Lahab)

Baba Lore, Baba Nocum, Baba Receb, Baba Hatem (Hepsi Luristanlıdır)

9. yüzyıl Şah Fazlullah Veli

Hallacı Mansur, Cemal, Zekeriya, Ayni, Turk-Tebrizi

10. yüzyıl Baba Serheng Dudani

Garçak, Yaranc, Kayser, Sabure, Tabriz, Soranc

11. yüzyıl Şah Hoşin Loristani

Kaka Reda, Baba Faqi, Baba Bozorg, Handu Çelebi, Nassa, Pir Şaryar, Rayhane, Ahmed, Baba Tahir Hemadani, Qazi Nebi

12. yüzyıl Baba Naus Caf

Hamza, Salih, Ahmed, Qazi, Baba Şems, hatun Goli, Anzar

14. yüzyıl Sultan İshak

(Haft Tan)

Benyamin, Davud, Pir Musi, Ramzbar, Mustafa-Dawon, Yadigar, Aywat

(Haftawane)

Şah İbrahim, Seyid Muhammed-Gewre, Sawar, Seyid Ebul Wefa, Mir Sur, İssa Bebu (Hacı), Şeyh Habib-Şah, Seyid Mustafa

15. yüzyıl

Aşağıdaki 5 hanedanlık Ehl-i Hak'ın 11 hanedanlığının en tanınmışlarıdır:

1-Yadigari, 2-seyid dervişi, 3-Hamuski, 4-Miri-Suri, 5-Şah İbrahimi

Dipnotlar

1- Sultan İshak dönemi daha sonra ayrıntılarıyla açıklanacak.

2-Prof. Marr ve Basil Nikitin Yezidiliğin İslamiyet öncesinde varolduğunu savunuyorlardı. Bkz. Basil Nikitin, Les Kurdes, Paris 1956, s. 225, 2335.

3-Bkz. Raşid Yasemi, "Kurd we Paywestegi we tarihi u", Tahran, 2. baskı, 1363/1984, s. 113-120, 123, Emir Kebir Yayınları ve Muhammed Marduhi, "Tarihi Kurd we Kurdıstan we Tawabe", cilt 2, 3. baskı, s.2-3.

4-Bkz. Gulam Rıza Ensafur, "Rawende nehsathaye milli we İslami der İran", Tehran, 1359/1980, s. 137; Petroschofski, "İslam der İran", R. Dozy'nin

"Essel sur l'histoir de L'Islamisme" adlı eserinden alıntı, Leyde, 1879

5-Bkz, Dr. A. Zerinkub, Murteza Motahari, "Tarihi İran ez İslam ta selacecke", Seyid Hasan Nasır'ın bir seminer dizisi, s. 43, Amir Kebir Yayınları, Tahran, 1363/1984

6-Sawad ve Hayyare bugünkü İrak'daki bölgedirler.

7-Bkz. Ebu Müslüm Horasani, s. 2-3, Meşhed, 1344

8-Bkz. "Tarihi Guzide Hamdullah Mustaufi", yayınlayan Dr. Nawai, 3. baskı, 1364/1985

9-Bkz. Ali Mir Fetrous, "İslam Şinasi", 10. baskı, s. 110, 1359/1980, İbni Hazım, Al Fasl- fial-Melal, s. 152-155'ten alıntı.

10- İddia ediliyor ki, Ali Deşti, İran devriminden sonra, ölümünden kısa bir süre önce İran İslam hükümetine yazdığı bir mektupta, diğerlerinin serbest bırakılmasını sağlamak için, bu kitabı kendisinin yazdığını belirtmiş.

11- Kalat, abartıcılar anlamına gelir. Ali'yi yeryüzündeki Tanrı olarak nitelendirdikleri için böyle adlandırılmışlardır.

12-Abdul Hüseyin Zerinkub, "Tarihi İran bed ez İslam", s. 408, Tahran, 1343; "Nehsathaye milli we İslami der İran", s. 107

13- Havareçler: Bu grup Muaviye ile olabilecek tüm uzlaşmalara karşıydı. Daha sonra Ali'den de ayrılıp, ona karşı savaştılar. Bu nedenle bunlara "istifa edenler" veya "dönenler" anlamına gelen Havareçler denilmektedir.

14-Hasan Basri Hıristiyan bir annenin çocuğudur. Annesi (belki babası da) savaş tutsağı olarak Medine'ye götürülmüştü. Sofiliğin sonraki önemli temsilcilerinden biri olur. Bkz. "Tarihi İran bed ez İslam", Zerinkub, s. 348 ve "Nehsathaye Milli we İslami der İran", s. 135

15- Ali İlahi, Peygamber Muhammed'in kuzeni olan Ali'nin Tanrı olduğuna inananlar anlamına gelir. Ehl-i Hak mensuplarının büyük çoğunluğu, bugün kendilerini Ali İlahi olarak adlandırırlar. Bkz. Muhammed Ali Hoca el Din, "Ser Sepordegan", 2. baskı, Tahran-tebriz, 1349, s. 97

16- Bkz. Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1794

17- Bkz. Seyid Muhammed Ali Hoca el din, "Ser Sepordegan", s. 95, Manuçehri Yayınları, Tahran-Tebriz, 1349/1970

18- Bkz. Dr. Meryem Amir Ahmedi, "Din we Mezheb der Asre Safevi", s. 32, Tahran, 1363/1984

19-Batiniler dış görünüşe hiç önem vermezlerdi ve içten inanışlarını gizli tutmak istiyorlardı. daha sonra İsmaililer ve Karmatlar olarak ikiye ayrıldılar. İsmaililer konusuna burada değinilmiyecektir.

20- Bkz. Sözkonusu yazılar, s. 1838, Comte de Gobineau, "Drei Jahre in Asien", 1859, s. 338-370; Basil Nikitin, s. 242-243'ten alıntı.

21- Bkz. Dr. meryem Amir Ahmedi, age, s. 26

22- Bkz. Gulam Rıza Ensafpur, age, s. 437

23- Hurf, harfin çoğulu olan harfler anlamına gelir. Hurufiler evreni ve oluşumunu belirli sayıda harflerle yorumlamışlardır. Tanrı-İnsan Teorisi'nin Hallacı Mansur'dan sonraki tanınmış temsilcileri Fazlollah Naimi ve Emmad-al Din Nesimi'dir.

24- Salman Parsi, İran kökenli olup Muhammed Peygamber'in ve Ali'nin yükselişinden sonra, onların en samimi, güvenilir dostu olmuştur.

25- Gulam Rıza Ensafpur, age, s. 438

26- Şah Hoşin, dünyayı elinde bulunduran kral. Beyaz kartal anlamını taşır. Ehl-i Hak'a göre o, Tanrının yeryüzünde 3. defa vucud bulmuş halidir. Onun döneminde komple bir ruh dönüşümü yaşanmıştır.

27- Zındık, dıştan inanan, içten ise kafir olandır.

28- Batinilere göre, imamlar ve Peygamberler bütün gizleri ve bilinmiyenleri bilirler.

29- "Tarikat Haksar", cesaretsizliğin yolu, Sofiliğin Tanrı ile bir olma yolu.

30- Bkz. "The Cult of Peacock Angel", Londra, 1928, R.H.W. Empson, s. 34-35

31- "Mubarek Şah", dünyanın kutlu kralı anlamına gelir.

32- Bkz. B. Nikitin, age, s. 241-242

33- Sözkonusu yazılar, s. 1837, 1848

34- Sözkonusu yazılar, s. 908

35- Sozkonusu yazılara göre, Melek geldiğinde kız dağda yalnız, rivayetlerde erkek kardeşinin de yanında olduğu söyleniyor.

36- Sözkonusu yazılar, s. 1839, 1909, 1912

37- sözkkonusu yzılar, s. 1908

38- Baba Tahir Uryani, Hicri 4. yüzyıl sonunda, Miladi 1015 yılında doğmuş. Hamedanlı tanınmış bir İranlı şair ve filozoftur. Sulçukluların ilk sultanı Tuğrul bey zamanında yaşamıştır. Ehl-i Hak ruhanilerinden biridir. Bkz. Edward Heron Allen, İntroduction to Baba Tahir, Tahran, 1901

39- Matthaus 9/18-26, Johannes 11/39-45, Markus 5/35-42, Lukas 8/49-56

40- Matthaus 14/15-21, Johannes 6/8-14, Markus 6/36-43, Markus, 8/4-10, Lukas 9/12-17

41- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1912-1913

42- Sözkonusu kutsal yazılar, 1839, 1857, 1894-99

43- Melle Serane Kürdistan'da dağlık bir bölgedir.

44- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1940-1944

45- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1825

46- Sözkonusu kutsal yazılara göre, Ehl-i Hak zaman ölçümünde 100 güneş yılı 1 saate tekabül ediyor. (Nawruz, s. 1-188)

47- Kaka, büyük erkek kardeş anlamına gelir. Bir kimse karşısındaki ile eşit veya yüksek derecedeymişcesine konuşursa, Gorani Kürtçesinde bu kelimeyi kullanır. "Kaka" kelimesinden dolayı Irak Kürdistanı'ndaki Ehl-i Hak mensupları "Kakayiler" olarak adlandırılırlar.

48- Kürdistan'ın dağlık bir bölgesinde bir mağaranın adı.

49- Perdiwar: Şirvan adlı nehrin yanındaki köprünün diğer tarafı için kullanılır. Sultan İshak taraftarlarının ünlü toplanma yeridir.

50- "Cemhane" (cemevi): Toplanma veya ibadet evi anlamına gelir. Karmatlar için toplanma evi.

51- Ehl-i Hak dininde vaftiz için yetkili 11 henedan vardır. Hepsi de seyid (Ehl-i Hak liderinin neslinden) olup, Sultan İshak tarafından belirlenmiş ailelerden gelmektedir. Bu 11 hanedan Heaft-Tan ve Heftawan'den gelmektedir. Heft-Tan ve Heftawane ilgili bölümde açıklanacaktır.

52- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1900-1903 ve s. 1996-1997

53- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1903,

54- Havende Kar, bir taraftan yerin göğün hakimi, bütün yaratıkların sahibi, diğer taraftan da 3 günlük orucun adıdır.

55- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1902-903, 1996

56- Sahab Keram, merhamet sahibi, evrenin yaratıcısı anlamına gelir. Çel-Tan ise Tanrı ve onun 39 yakın dostudur (sehabe). Bunlar Sultan İshak döneminde de bulunmuşlardır.

57- Bkz. Macid Alqasi, age, s. 66

58- "Baya u Bas Perdiwar", Perdiwar'da, Tanrı, melekleri ve dostları arasındaki büyük toplantılarda belirlenmiş kurallardır.

59- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1-9, 1827, 2026, 2027

60- Son 4 bedene dönmek (vucud bulma) için bkz. Sözkonusu kutsal yazılar, s.1-9, 2026, 2027

61- Bkz. Ferhengi Amid, 5. baskı, Tahran, 1350, s. 156, 406; Ferhengi Moin, 7. baskı, Tahran, 1364, 1. cild, s. 409, 1363

62- Muhammed Mukri, "Defter Serancam veya Seyid İlahi (Dewrey Demyari), Wiesbaden 1967; Derviş Yarmurad Halife'nin el yazısı Defter Diwane Gewre, Defter Nawruz,

63- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 158-161

64- Daha önce belirtildiği gibi, Ali, Tanrı-İnsan sembolü olup, şeiat dönemini tamamlatmıştır.

65- Bkz. Mecid Alqasi, "Andarz Yari", Tahran, 1359, s. 4-6 ve Nur Ali İlahi, "Burhan el Hak", 4. baskı, Tahran, 1360, s. 7; Seyid muhammed Ali Hoca el Din, "Ser Sepordagan", 1 baskı, Tahran 1349, s. 41-42

66- Derviş Nawroz, Seyid Barakkeh döneminin 36 dervişinden biriydi. Tanrının Seyid Barakkeh biçiminde melekleriyle beraber göründüğü son dönemdir.

67- Değerli inci, kristal, elmas.

68- Bkz, Seyid Muhammed Ali Hoca el Din, age, s. 1

69- Sözkonusu kutsal yazılar, Nawruz, s. 1-188

70- Pir, vaftiz rahibi (vaftizden sorumlu) ve dinsel lider anlamına gelir. Her Ehl-i Hak mensubunun, vaftiz edileceği bir piri vardır.

71- "Marr e Nu", Sultan İshak ve üç dervişinin düşman tarafından kuşatıldığı ve 3 gün boyunca aç olarak barındığı Kürt dağlarındaki bir mağaradır.

72- Düşmanlar, Sultan İshak'ın 3 erkek kardeşi ve Sünni-Müslüman bir Kürt aşireti olan Çiçeklerden oluşuyordu.

73- Sözkonusu kutsal yazılar, s. 1947

74- Yer ve konum ayrımı olmaması için daire biçiminde oturulur.

75- Bkz, Klaus Müller, s. 108, F. M. Stead'ten alıntı, The Ali İlahi Seck in Persia. S. 186: "Many of The Ali-İlahis have marked Jewish features."

(Almanca'dan Çeviren: **Çetin Taşçı**)

*Kaynak-Dr. Golmorad Moradi: **"Ehl-i Hak'ın Kutsal Kitabı: Zebur-ê Hakikat"**; Deng Dergisi, Sayı: 38/1996.*

Ahlê Haq dini üstüne çalışmalar yapan Kürt bilim adamı Dr. Golmorad Moradi, kutsal kitap "Zeburê Haqiqat"ı inceliyor.

Ahlê Haq dininin ulularından Baba Yadegar'ın Doğu Kürdistan'ın Dalahu bölgesindeki kutsal mabedi. [Kaynak-Dr. G. Moradi.]

II-G) KÜRTLERİN DİNİ (YEZİDİLİK) (*)
(1922)

G. R. Driver

Kürtler inanç konusunda çok geniş bir yelpazeye sahiptirler. Bunun da ötesinde bazı yabancı gözlemciler onları putperest olarak nitelemektedir. (1) Kürtler arasında değişik mezheplere bağlı Hıristiyanların yanında ayrıca Kürdistan (2) halkının çoğunluğunun inandığı İslamiyeti de saymak gerekir. Bu dinlerin yanında ayrıca en önemlileri Kızılbaşlar ve Yezidi Kürtler olan, daha az önem taşıyan mezheplere bağlı Kürtler de bulunmaktadır.

Kürdistan'da karşılaştığımız Hıristiyan mezhepleri olarak Jakobitleri, Ermenileri ve Nesturileri sayabiliriz. Bunların arasında ise kuzeyde Ermeniler büyük önem taşır. Çünkü burası Ermenistan ile Kürdistan'ın birleşme noktasını oluşturmaktadır. Ermeniler kendi aralarında da ikiye bölünürler: Bunlar Roma Kilisesi'ne bağlı Ortodoks Ermeniler ve Roma Kilisesi ve Papa'yı tanımayan, Ortodoks olmayan kiliseye bağlı Ermenilerdir. Ancak Ermeni ya da Jakobit Kilisesi'ne bağlı çok az Kürt vardır. Kürtlerin çoğu Hıristiyanlığın başka bir kolu olan Nesturi mezhebini benimsemişlerdir. Kendi aralarında evlenmelerden ötürü Nesturiler ve Kürtler arasında benzer ırk özellikleri de bulunmaktadır. Hıristiyanlığı seçmiş olan bir Kürt ise genellikle Nesturi kilisesine yönelmektedir. Bunun da dışında Sünni Müslümanlar ile her mezhepten Hıristiyanlar arasındaki evliliklerde bir Kürdün Nesturi bir kıza kur yapması ve onunla evlenmesi hiç de alışılmamış bir durum değildir. (3) Tüm bunlara rağmen ülkede en yaygın olan din, istilalar ve Kürtlerin çevrelerindeki diğer ırklar ile ilişkilerinden ötürü İslamdır. Ancak buradaki İslamın, Zerdüşt, Budist ve diğer putperest kültler ile benzerlik gösterdiği ve bu inançlara ilişkin değişik ayinler içerdiği söylenmektedir. Bununla birlikte İslam dinindeki bu yozlaşmanın boyutları, bu dinin tüm kollarını çok iyi bilen bir araştırmacı tarafından incelenmelidir. Müslüman olan Kürtlerin hemen hepsi Sünni ya da ehl-i sünnet Müslümandır.

Bu ise Şii eğilimleri ile ünlü Perslere olan düşmanlıklarını açıklamaktadır. (4)

Burada zaten çok iyi tanınan Hıristiyan ve İslam dininin özelliklerinden söz etmek yerine daha çok Kürtlere özgü olan bazı dinlerin üstünde durmak istiyoruz. (5) Bu dinler arasında en önemlileri Kızılbaş, Bâbi ve Yezidi dinleridir. Bunlar arasında en önemli ve Kürtlere özgü olan din ise Yezidiliktir.

Kızılbaş kelimesi aslen kırmızı kafalı anlamına gelmekte ve Türkiye sınırında, Azerbaycan yakınlarında yaşayan ve Anadolu'da da Ankara yakınlarında ve civarlarında yerleşmiş olan kırmızı başlıklı Şii Perslere verilen isim idi. Ancak bugün sayıları 45.000'i bulan Kızılbaşların Kürtlerin etkisi ile Şii inancı ile pek benzerliği kalmamış, bunun da ötesinde düşük seviyeli bir inanç halini almıştır. (6)

Bâbi mezhebi ise 1844 ve 1845 yıllarında Pers ülkesinde Şirazlı Mirza Ali Muhammed tarafından kurulmuştur. Mirza Ali daha sonra Pers hükümeti tarafından Tebriz'de ölüme mahkum edilmiş ve cezası bir kısım Şikak (Shiqaqi) Kürtle-

ri tarafından infaz edilmiştir. Ancak Mirza Ali'nin öldürülmesi ile bu mezhep son bulmamıştır. Hareket daha sonra Bâb'ın ateşli müritleri tarafından sürdürülmüştür. Bugün ise hareketin merkezi, Suriye'deki Akkâ kentinde bulunmaktadır. Bâbiler Kuran'ın özgünlüğü konusunda kuşku duyar, dolayısıyla Kuran tefsirlerine dayanan tüm öğretileri de reddeder ve bunların yerine kendi inançlarına ait bir yığın yazılı metine rağbet ederler. Dini meselelerde ise o konuda otorite olan mollalara başvurmazlar. Ancak en azından görünürde Peygamber Muhammed'in misyonuna inanırlar. Çünkü Bâbilere göre zaman içinde gelenekler sürekli değişimlere maruz kalmakta ve sonunda yozlaşmaktadır. Sonuç olarak da bu yozlaşmadaki en büyük payı hak düzenini (Tanrısal) kendilerine endekslemiş olan mollalara verirler. Bâbiler komünizm ile suçlanmıştır. Bunun da ötesinde, belki de haksız yere kadının da diğer mülkler gibi paylaşım konusu olduğuna inandıkları ileri sürülmüştür. Bâbiler bir çeşit ruh göçüne inanırlar: İnancına sadık bir Bâbi öldüğünde birkaç günlük bir geçiş döneminden sonra başka bir Bâbi'nin bedenini alır ve anında ölen adamın hangi bedende yeniden doğduğu anlaşılır. Bu öğreti sayesinde Bâbiler ölümsüzdür. Ölüm sadece yeni bir yaşamın başındaki duraksamadır. Bu ruh göçü çok eskilere indirgenir. Buna göre belli başlı liderlerin, bazı imamların ya da Şii inancına ait bazı efsanevi kahramanların ruhlarını taşıdıkları söylenir. Kürdistan'da bu inanca bağlı Kürtlerin sayısının 5000 kişiyi geçmediği varsayılır. Bunlar da daha çok Hakkari'nin Türk-İran sınırı yakınlarındaki Başkale ve Kotor arasındaki köylerde yaşamaktadır. Bâbilerin liderleri, müritlerine itirazsız itaat etmelerini ve dini uygulamalarını sessizce, gizlilik içinde yerine getirmelerini telkin ederler. Bunda da bir hayli başarılı olmuşlardır ve bir zamanlardaki "Dağların Şeyhi" kadar saygı görmektedirler.

Bunların dışında ormandaki ağaçlara tapan ve ülkelerinin gizli köşelerinde Dolmen ya da tek taş anıt gibi taş bloklardan yapılmış sunakları (altar) olan birkaç kabile vardır; bu insanlar belki de ülkenin her tarafına yayılmış olan Zaza Kürtleridir.

Büyük bir bölümü, Cebel Sincar ve dini merkezleri olan Alqawaş köyü yakınlarındaki Şeyh Adi'nin türbesinin çevresinde yaşayan Yezidiler bugün kuzey Suriye'den İran sınırına kadar tüm Kürdistan'a yayılmışlardır. Bununla birlikte sayılarını tahmin etmek pek kolay değildir. Ancak Gilbert yukarıda anılan eserinde, Yezidi Kürtlerin sayısını 30.000 olarak tahmin etmektedir. Jacob ise sadece Cebel Sincar bölgesinde 8000 ile 10.000 arası Yezidinin bulunduğunu ileri sürmektedir. (7)

Bu dinin kökeni hala aydınlığa kavuşamamıştır. Hammer-Purgstall'a göre Yezidiler, Strabo ve diğerlerinin de değindiği gibi (8) eski Mardi'lerin bir uzantısıdır. Mardiler eski bir Pers mezhebine bağlı insanlardı ve tapınmalarına esas olarak kötülük prensibini alıyorlardı. Bu nedenle, bu tarihçiye göre Yezidilerin Şeytana tapma düşüncesinin kökeni burada bulunmaktadır. Aynı şekilde Strabo güneşe tapınmanın da, Mardin yakınlarında yaşayan ve kökenleri eski Sebacanlara (9) dayanan Şamsi adında küçük bir tarikattan geldiğini ileri sürmektedir. Ancak kesin olan bilgiye göre Yezidilerin dini merkezleri, Şeyh Adi adında bir azizin türbesinin etrafında yoğunlaşmaktadır. (10)

Arap tarihçilere (11) göre, Şeyh Adi Bâlbek bölgesindeki Bait Fâr'da doğmuş ve daha sonra kendini tamamıyla zahit yaşamına verdiği, hatta kerametler gösterdiği Hakkari'ye göç etmiştir. Burada doksan yaşına kadar yaşamış ve 1160 ya da 1162 yılında ölmüştür. Ailesinin Emevi halifeleri ile bağlantılı olduğu varsayımının dışında Şeyh Adi'ye ait başka bilgiye sahip değiliz. Yezidi isminin kökeni ise daha da karmaşıktır. Tanrı Yazid'in daha sonra Yezidi ünvanına dayanak sağlamak için uydurulmuş olması açıkça görülmektedir. Bu görüş, İbni Halikan'ın, bu mezhebin aslında daha önce "Adawiyah" diye bilindiğini öne süren ifadesi ile destek kazanmaktadır. Yine Yezidi isminin, ikinci Emevi halifesi olan I. Yezid'den (680-683) geldiği ileri sürülmektedirler. Ancak yine de, tatmin edici olmamakla birlikte Yezidi teriminin Farsça "Tanrı" anlamına gelen Yezdan sözcüğünden türetilmiş olduğu varsayımı en mantıklı görüşü (12) oluşturmaktadır.

Müslümanlara göre Yezidiler İslam dinini terkeden mühtedilerdir ve bu nedenle onlara ya iyi göz ile bakılmaz ya da onlar hiç dikkate alınmazlar. Yezidi dini, Yahudi efsaneleri ve çoğunun kökeni bile bilinmeyen batıl inançlar ile bezenmiş, karmaşık bir dindir. Buna göre, Yezidiler, Hıristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların Adem ile Havva'dan türediğine, ancak kendi atalarının sadece Adem'in oğlu olan Şahid'den türediğine inanırlar. Sadece Nuh Peygamber ve ailesinin sağ kalmayı başardığı tufandan sonra ikinci bir tufan meydana gelmiş. Bu tufanda da soyadı Malik Mirân olan Na'mi kişiliğinde sadece Yezidi ırkı sağ kalabilmiştir. Na'mi böylelikle Yezidi ırkını ikinci kez meydana getiren figürü oluşturmaktadır. Yezidiler yedi Tanrıya inanırlar, bunlardan bir tanesi yeryüzüne inip Adem ile Havva'yı yaratır. Bunlardan türeyenler ise bin yılda bir dünyaya gelip kerametlerini gösterirler ve insan ırkına yasalar koyarlar. Tanrılarından bir tanesi de Yazid'tir. (13) Daha önce de değindiğimiz gibi Yazid büyük olasılıkla daha sonra Yezidi adının kökenine destek sağlamak için uydurulmuş bir varlıktır.

Yazid, onlara göre İslamdan dönen ve müritlerine kendi dinini aşılamak ve onlara doğru yolu göstermek için yola çıkmış bir büyüktür. Yazid'in, ayrıca seçilmiş halkına, sancak (Sandjiq) ya da sembol dedikleri yedi adet bronz maddesinden dökülmüş tavus kuşu heykelciği bahşettiği söylenmektedir. Diğer Tanrılarının adı ise Melek Tavus ya da "Tavus Kuşu Kralı"dır. Yezidiler de, Muhammed'in İsmaili mezhebine bağlı bir peygamber ve Tanrının elçisi olduğuna, ayrıca Adem yaratılırken aynı zamanda kötülerin cezalarını çekmeleri için cehennemin de yaratıldığına inanmaktadırlar.

Yezidiler, dualarında onun adını zikretmeseler, adaklar sunmasalar da, tek bir yüce varlığa inandıkları açıktır. Ancak bunun yanında adını bile söylemekten çekindikleri kötü bir ruhun varlığını da tanımaktadırlar. (14) Bu kötü ruh ya da Şeytan bronz kuşun temsil ettiği Melek Tavus ya da "Tavus Kuşu Kralı"dır. Melek Tavus'un belli başlı sembolü büyük şeyhin yanında bulunur ve şeyh gittiği her yere onu da götürür. Ancak bu sembollerin ya da sancakların başka kopyaları, belli tarihlerde din adamlarınca Yezidi bölgelerinde dolaştırılır. (15) Şeytan karanlık güçlerin başıdır ve Tanrı buyruğuna karşı geldiği için cezalandırılmıştır. Ancak hala güçlüdür ve daha önce atıldığı göksel mertebeye tekrar ulaşması gerekir. Bu nedenle Şeytanın kendine karşı gelen ölümlüleri cezalandırabilecek seviyeye gelebilmesi için, Tanrı katında affedilmesi gerekmektedir. Şeytanın dışında

kendisinden düşük seviyede olan yedi baş melek vardır. Bunların dünya üzerindeki etkileri büyüktür. Adları ise Cebrail, Mikail, Rafail, Ezrail, Dadrail, İsrafil ve Şamkil'dir. Yezidiler İsa Mesih'in de insan cisminde büyük bir melek olduğuna, ancak Onun çarmıhta ölmeyip, ölmeden göğe yükseldiğine inanırlar. Ayrıca gerek eski Ahid'i (Ahdiatik) gerekse Yeni Ahid'i (Ahdicedit) ve Kuran'ı da tanırlar. Ancak çok fazla da üstünde durmazlar. Bununla birlikte, mezar taşlarının üzerinde bulunan Arapça yazıların çoğu Kuran'dan alınmıştır. Yezidiler Muhammed, İbrahim ve diğer atalarının peygamber olduğuna inanır ve sadece İsa'nın değil, İslam inanışına göre de kabul gören Mehdi'nin tekrar yeryüzüne gelmesini beklerler.

Yezidilerin en büyük azizleri ise geçmişini ve yaşamını hemen hemen hiç bilmedikleri Şeyh Adi'dir. (16) Ancak bazı Batılı araştırmacının öne sürdüğü gibi Adi'nin bir Tanrı olarak algılandığı savı doğru değildir. Bunun kanıtını Şeyh Adi İlahi'sinin bazı mısralarından anlamaktayız. Burada şöyle denir; "O sadece dünyada hüküm süren bir yargıçtır, bağışlaması bol Rabbi'nin yeryüzündeki vekilidir." (17)

Ancak ilahi bir yığın tutarsızlıklar içermektedir. Örneğin, ilahinin başka bir mısrasında "Benden başka Tanrı yoktur" der. (18) Gerçekten de ne bu ilahiden, ne de Yezidi din adamlarının araştırmacılara yaptıkları açıklamalardan, Yezidi inancının esaslarını çıkarmak mümkün olmamıştır. (19)

Yezidilerin kutsal köyleri (20) ve şenliklerinin yapıldığı ve belli zamanlarda hac ziyaretinde (21) bulundukları dini merkezleri, kurucularının adına atfen, Şeyh Adi adını taşımaktadır. Bu köyün yeri ise Rabban-Hürmüzd'ün 20 mil kuzeydoğusundaki dağlarda bulunmaktadır. Bu köyde bulunan Adi'nin türbesinde, geriye kalan iki sancak saklanmaktadır. Üçüncü bir sancağın ise Al-Hasaniyah köyünde saklandığı söylenmektedir. (22) Sancak tören boyunca sessizce dolaştırılır, insanlar ona saygı gösterir ve tavaf ederler.

Araştırmacı Badger'e göre, sancak (23) kuş şeklindedir. Bu kuş daha çok bir horozu andırır. Göğsü kabarık, kafası küçük, kuyruğu geniştir. Vücudu kabarık, ancak kuyruğu nisbeten düzdür. Boynunun altında belki de bir dövüşü temsil eden küçük bir yumru vardır. Figür bir şamdana oturtulmuş, etrafında ise biri diğerinin ardında duran iki lamba bulunmaktadır. Herbirinde ise yedi adet mum bulunmaktadır. Üstteki alttakinden biraz daha büyüktür. Sancağın tümü pirinçten ve kolaylıkla parçalara ayrılabilecek şekilde yapılmıştır. (24)

Layard'ın ziyaretinde bu sancakların yedisi emin ellerde bulunmaktaydı. Ancak 1909 yılındaki yazısında Jacob, sırasıyla Hadrat Dâ'ud, Şeyh Şems-ud-Din, Yezid İbn Muaviye, Şeyh Adi ve Şeyh Adi Başri adını taşıyan sancakların beşinin kayıp olduğunu, belki de Türk hükümeti tarafından el konulduğunu yazmaktadır. Ancak bir dizi kutsal nesneler, bronz bir yılan ve azizlerin kutsal emanetleri o tarihte hala mevcut idi. (25)

Yezidilere ait, bilinen tek dini eser Şeyh Adi İlahisi'dir. Pek de eski bir tarihe sahip olmayan birkaç yaprağa yazılmış olan ilahinin bir kopyasını elde edebilen Layard'a göre, eser pek de sofistik olmayan bir niteliktedir. (26) Kutsal kitapları olan el-Cilve (27) ve Mushaf-ul-Reş ya da Kara Kitap'ın akibeti ise belirsiz-

dir. Bir rivayete göre bu kitaplar, uzaktaki Yezidilere ders vermek üzere yola çıkarılmış ve Halep yolunda kayıbolmuştur. Başka bir hikayeye göre ise, bu kitaplara, Yezidileri zorla İslam dinine çevirirken Türk generali Ömer Vehbi Paşa tarafından el konulmuştur. Ancak Yezidilerce en çok kabul gören görüş ise, bu kitapların hala gizli bir yerde saklandığı ve gerektiğinde inananlar tarafından başvurulduğudur. Yezidilerin kutsal kitapları olarak nitelenen bazı kitaplar günümüzde, Mezopotamya'da, elden ele dolaşmaktadır. Hatta Kaptan H. P. W. Hudson da Avrupa savaşı esnasında bu kitapların bir kopyasını elde edebilmiştir. (28)

Yezidilerin en önemli bayramlarından birisi de nisan başında kutlanan ve yeni yıl şenliği niteliğinde olan Sarışal bayramıdır. Törenler yeni yıldan önceki çarşamba günü zenginlerin adak olarak koyun ya da öküz, yoksulların ise tavuk kesmeleri ile başlar. Kabilenin kadın ya da kızları da bu arada tepelere çıkıp gül ve her türlü kırmızı çiçekler toplayıp, demetler halinde evlerine asarlar. Yalnız kapılara asmak yasaktır. Aynı anda din adamları da zillerini çalarak Kürtçe dualar okuyarak dağları çınlatır, yoksullar için yiyecek ve zekat toplarlar.

Her cuma günü sancağa adaklar sunulur. Kutsal binaların bakımı ve zekatın toplanması ile görevli olan "kuçek", (29) eğer getirilen adakları az bulursa, Tanrı tarafından afetler ve depremler yoluyla cezalandırılacaklarını söyleyip, daha fazla adak getirilmesini sağlar.

Evlilik töreninde yerel din adamının evinden bir parça ekmek getirilir ve gelin ile damat arasında paylaştırılır. Daha sonra ekmek, evliliklerinin kutsanması için dualar eşliğinde gelin ile damat tarafından yenilir. Eğer ekmek bulunamazsa, bunun yerine en yakın türbeden bir parça toprak alınır ve aynı şekilde yenir. Yine aynı topraktan bir parça, her evde ev sakinlerini koruması için saklanır. Kuçeklerin dışında, yılın ilk ayı olduğu için kutsal sayılan nisan ayında evlenmek yasaktır. Bir kuçekin kızı ile ancak bir kuçek evlenebilir, sıradan erkekler evlenemez. Ayrıca gençler kendi dengi ve ayarının dışındaki kızlar ile evlenemezler. Sadece emirler isteği aileden kızlarla evlenme ayrıcalığına sahiptirler. (30)

Ölmekte olan bir Yezidiye yine kuçek sahip çıkar ve son dini görevlerini yerine getirmesine yardımcı olur. Kişinin ölümünden sonra ise kuçek onun canı için dualar okur ve ölmüş kişinin öte dünyadaki durumunu ya da ne şekilde dünyaya döneceği konusunda bilgi alacağı rüyalarını kollar. İyi ve dürüst insanların ruhu cennette kalır, kötülerin ruhu ise sayısız yolculuklar ile değişik hayvanların cisminde yeniden doğar ve ancak sonunda belli aşama gösterdikten sonra tekrar insan cismini alır.

Tüm yıl boyunca, Şeyh Adi'nin türbesinin dışında da ziyaretlerde bulunulur. Bunlardan birisi de Mesih (Kurtarıcı, Mehdi) diye nitelendirilen Şeyh Şems-ud-Din'in türbesidir. Bu tür ziyaretlerde kadın, erkek hep birarada yemek yer, içer ve dans eder. Diğer önemli ziyaret yerlerinden birisi de Cebel Arafat ve dağlarda Şeyh Adi'nin türbesinin yakınlarında bulunan "Qauwâl Yolu" (Kavval Yolu) diye tabir edilen yerdir.

Yezidilerin liderleri "Mirhac" ya da "haccın prensi" diye adlandırılır. Emir en yüce makamı işgal eder ve müritleri ona körü körüne itaat ederler. Bunun da ötesinde tüm varını yoğunu emire vermeye hazırdırlar. Emir kutsal bir kişidir ve

dokunduğu tüm nesneler saygı görür. Çamaşırlarını ise, yanında hizmetkar olarak bulunan kuçeklerden birisinin dışında kimse yıkayamaz. Emirlik makamı aileden gelir ve kökeni Şeyh Adi'ye kadar uzanır. Ancak Yezidilerin geçmişi konusunda anlatılanları belgelemek pek mümkün değildir. Çünkü geleneklerine göre okumayazma öğrenmek yasaktır. Bu nedenle tüm anlatılanlar sözlü anlatım geleneğine dayanmaktadır. Emirlerin gelirlerinin hemen hemen tamamı, inananların türbeye yaptıkları yıllık hac esnasında getirdikleri adaklardan ibarettir. Emirin oturduğu yer Musul'un kuzeydoğusuna sekiz saat mesafedeki Ba'idri'de bulunmaktadır. Emirden sonra ise ruhban lider konumundaki "Şeyh"ler gelir. (31) Şeyhler de kendi aralarında beş aileye bölünür. Her şeyh belli sayıda ailenin dini törenlerinden sorumludur. Şeyh ailelere cinsel ilişkileri düzenleyen kuralları öğretir ve onların selameti için dualarını eksik etmez. Bu hizmetlerinin karşılığında ise zekat alırlar. Şeyhden sonra ikinci sırayı ise, şeyhin vekili ve yardımcısı konumunda olan "Pir" (32) gelir. "Fakir" (33) ise bir çeşit keşiş tarikatına üyedir ve keşiş yaşamı sürmek zorundadır. Büyük saygı gören fakir ayrıca Türkçe kara kafalı anlamına gelen "Karabaş" olarak da adlandırılmaktadır. Bunun nedeni ise giydikleri kara başlık ve kara yünlü kumaştan yapılmış giysileridir. Ancak bu kara giysilerin üstüne geçirdikleri pelerin ise parlak renklerde olabilir. Fakir ayrıca ipekli ya da yünlü bir kumaştan sarık, siyah yünden kuşak ve sıradan bir çift ayakkabı giyer. Boyunlarında ise gece gündüz çıkarmadıkları bir ip vardır.

Bu tarikat daha üst bir konumda olan ve Halep vilayetinde bir ermişin kabrinin bulunduğu mazâr (mezar) ya da kutsal yerde yaşayan "Kâk" (34) tarafından yönetilir. Cebel Sincar'da ya da Yezidilerin yoğun olarak bulunduğu herhangi bir yerdeki kutlamalara katılan kâk, gerek dini gerek dini olmayan liderlerin hepsinden fazla saygı görür.

Bu ünvanların dışında ayrıca daha düşük seviyede dini altı sınıf vardır: Bunlar qauwâl (kavval), şawiş, kujak, kâbanah, fuqraiyah ve farrâş diye nitelenen dini kişilerdir.

Kavval ya da "şarkıcı"nın görevi yerel sancak ile birlikte Yezidilerin yaşadığı değişik bölgeleri gezmektir. İnananlar arasında sancağı dolaştırırken flüt ve tambur eşliğinde dini şarkılar ve ilahiler söyler. Kavvallar özel bir sınıfı oluştururlar ve kökenlerinin bizzat Şeyh Adi'nin refakat hizmetinde bulunanlara dayandığım ileri sürerler. Şawış ünvanı ise sadece dört ya da beş kişiye verilmiştir ve Şeyh Adi'nin türbesinden sorumludurlar. Şawişler hiç evlenmezler. Aralarından birisi ölürse, din adamlarının en büyüğü, başrahip, bekar ya da dul olup ve kendini dini konularda kanıtlamış olan adaylar arasından yeni bir şawiş seçer. Kuçekler ise şawişlerin tersine, baş rahibin önderliğindeki geniş bir tarikatın üyeleridir ve sayıları ikiyüzü, üçyüzü bulmaktadır. Kuçek seçilmek için belli bir kıstas yoktur. Her Yezidi, ister din adamı olsun, ister olmasın, bu makama seçilebilir. Geçimleri için genellikle tarım ile uğraşırlar. Verdikleri hizmet gönüllüdür ve belli bir süreklilik göstermez. En önemli görevleri ise bayramlarda ve hac ziyaretlerinde, kutlamalar için gerekli olan herşeyi hazırlamaktır. Yaptıkları daha önemsiz işlerden ise, daha önce söz etmiştik.

Kâbanah sözcüğünün anlamı ise hala tam olarak açığa çıkarılmamıştır. Ancak kesin olan bilgilere göre kâbanah, bekar ya da dul kadınlar arasından seçilirdi

ve Şeyh Adi'nin türbesinin bakımı ile uğraşan rahibelerden sorumlu başkeşiş konumundaydı. Sayıları beşyüzü bulan ve rahibe sınıfına giren fuqraiyahlar (35) da yine bekar ya da dul kadınlar arasından seçilir ve dini gelenekleri ile ilgili en düşük görevleri yerine getirirler.

Farrâş (36) olarak nitelendirilen kişiler ise Şeyh Adi türbesinde bulunan araç-gereçlerden sorumludurlar. En önemli görevleri ise hergün civardaki kutsal yerleri dolaşmak ve burada bulunan lambaları yakmak ve büyük şenliklerde tütsü kabını taşımaktır.

1847 yılında Osmanlı hükümeti Yezidileri de askere almak istemiştir. Ancak bu girişim İngiliz büyükelçisi Sr. Stratford Canning'in araya girmesi ile gerçekleşmemiştir. Yezidilere inanç özgürlüğü tanıyan 1847 tarihli fermana rağmen Türk generali Muhammed Tahir Bey de benzer bir girişimde bulunmuştur. Bunun üzerine bu inancın dini liderleri hükümete bir dilekçe yazmışlardır. (37)

Bu dilekçenin başlığı Süryani dilinde, tamamı ise Arapça yazılmıştır. Dilekçede şöyle der:

"Abdülazizin'in (38) hükümdarlık döneminde, 1289 (39) yılında, ordunun kumandanı olan Muhammed Tahir, İstanbul'dan nizam (40) için Dasnaye (41) kabilesinden, diğer bir deyiş ile Yezidilerden 15.000 askerlik takviye güç sağlamak amacıyla Musul'a gönderilmiştir.

"General, Musul'da Yezidi liderleri ve din adamlarını toplamış ve onlara buyruğu okumuştur. Bunun üzerine liderler on günlük bir mühlet istemişler ve bu sürenin bitiminde ona aşağıdakilerin yazılı olduğu bir belge vermişlerdir:

"Biz Dasnayeler, dinimizden ötürü nizamda hizmet veremeyiz. Biz de, Suriyeliler ve Yahudiler gibi insan gücü yerine parasal katkıda bulunmayı tercih ederiz. Bizi buna iten birçok neden var; burada bu nedenlerin sadece ondördüne değineceğiz:

"Birinci neden: Dinimiz olan Yezidi dinine göre, inancımıza bağlı her kişi, ister genç olsun, yaşlı olsun, kadın olsun, kız olsun, yılda üç kez; birincisi nisan ayının başından sonuna değin, Yunan takvimine göre; ikincisi eylül ayının başından sonuna değin; üçüncüsü de kasım ayının başından sonuna değin olmak üzere Tavus-ul-Melek'in sembolünü ziyaret etmek zorundadır. Bunu yapmazsa kafir sayılır.

"İkinci neden: Üyelerimizden biri, genç olsun, yaşlı olsun, eğer yılda en az bir kez, Yunan takvimine göre, 15-20 eylül arasında kerameti bol ilahımız Adi İbn Musafir'in türbesini ziyaret etmezse kafir sayılır.

"Üçüncü neden: Dinimize bağlı her kişi, her gün, hiçbir Müslümanın, Hıristiyanın ya da Yahudinin bulunmadığı bir yere gidip güneşin doğuşunu izlemek zorundadır. (42) Eğer bunu yapmazsa kafir sayılırlar.

"Dördüncü neden: Dinimize bağlı her kişi, günde bir kez ağabeyinin, ahiret kardeşinin, yani Mehdi'nin hizmetkarının ve şeyhinin ya da pirinin elini öpmek zorundadır. Eğer bunu yapmazsa inançsızlıkla suçlanır.

"Beşinci neden: Dinimizce çok önemli sayılan bir konu da şudur: Müslümanlar sabahları dua ederlerken, telafuz edilmesi bize yasak olan "Rabbime sığınırım" (43) vs. sözlerini söylerlerse ve bizden birisi bu sözleri işitirse, onu ve daha sonra kendisini öldürmek zorundadır.

"Altıncı neden: Dinimizden biri ölmekte iken yanında ahiret kardeşi ya da şeyhi ya da piri ya da kavvallardan biri olmazsa ve ona şu üç cümleyi, `Ey Tavus-u Melek'in hizmetkarı, sen inandığımız din, saygıdeğer Tavus-u Melek'in dinine bağlı olarak öleceksin; bundan başka bir inanca bağlı olarak değil. Eğer Müslüman dininden, Hıristiyan dininden, Yahudi dininden ya da Melek dininin dışında herhangi bir dinden birisi yanına gelirse, doğruyu söyleyeceklerini sanma, onlara sakın inanma. Eğer onlara inanırsan ve inandığımız yüce Tavus-u Melek'in dininden başka bir dine inanarak ölürsen kafir olarak ölmüş olursun' söylemezse, kafir olarak ölür.

"Yedinci neden: Kendi aramızda "Şeyh Adi"nin rahmeti dediğimiz bir şey vardır. Bu da Şeyh Adi'nin mezarından alınan bir parça topraktır. Dinimize bağlı her kişi bu topraktan bir parça yanında taşır ve her sabah ondan bir parça yer; bunu gerektiği gibi yapmazsa kafirdir. Ve öldüğünde yanında bu topraktan bulunmazsa yine kafirdir.

"Sekizinci neden: Bu hüküm oruç ile ilgilidir: Dinimize bağlı herkes, oruç tutmak isterse, evinde oruç tutar, başka bir yerde oruç tutamaz. Çünkü oruç tuttuğu her gün, her sabah şeyhinin ve pirinin evine gider ve orucuna başlar. Oruç süresi bittiğinde yine şeyhin ya da pirin evine gider ve şeyhin ya da pirin kutsanmış şarabından içerek orucunu bozar. Eğer bu şaraptan iki-üç bardak içmezse orucu kabul edilmez ve kafir sayılır.

"Dokuzuncu neden: Eğer dinimizden birisi, yabancı bir ülkeye gider, orada bir yıla yakın kalır ve daha sonra evine dönerse karısından boşanmış olur ve hiçbirimiz ona kız vermeyiz. Eğer veren olursa kafirdir.

"Onuncu neden: Bu madde giysilerimizle ilgilidir: Dördüncü maddede de değindiğimiz gibi, dinimizden her kişinin bir ahiret kardeşi vardır. Ayrıca bir ahiret kız kardeşi vardır. Buna göre yeni bir giysiye ihtiyacımız olduğunda, gömleğimizin boynundaki iliği ahiret kız kardeşimiz kendi elleri ile açar. Eğer iliği ahiret kız kardeşimiz kendi eliyle açmaz ve kişi o gömleği giyerse kafir sayılır.

"Onbirinci neden: Eğer kendine yeni bir giysi yapmış olan kişi, bu giysiyi Şeyh Adi'nin türbesinin yanında bulunan kutsanmış suya batırmadan üstüne geçirirse kafirdir.

"Onikinci neden: Hiçbir zaman koyu mavi renkte giysi giyemeyiz. Bir Müslümanın, Hıristiyanın ya da Yahudinin ya da diğerlerinin tarağı ile saçımızı asla taramayız. Asla kendimizden olmayan birisinin traş bıçağı ile traş olmayız. Ancak Şeyh Adi'nin türbesinin yanındaki kutsanmış suda yıkarsak kullanabiliriz. Ancak o zaman aynı traş bıçağını kullanabiliriz. Eğer bunu yapmadan kullanırsak kafir sayılırız.

"Onüçüncü neden: Hiçbir Yezidi bir Müslümana ya da başka bir inanca bağlı birisine ait tuvalete ya da banyoya giremez. Onlara ait kaşıkla yemek yiyemez.

Onlara ait bardaktan içemez. Eğer bir Müslümana ya da diğerlerine ait tuvalete ya da banyoya adım atarsa, onlara ait bardak, çanağı kullanırsa kafirdir.

"Ondördüncü neden: Yiyecek konusunda da inancımız gereği büyük farklılıklar vardır. Örneğin; biz et, balık, kabak, bamya (44), fasuyle, lahana ve marul yemeyiz. Ayrıca marul, vs.'nin ekili olduğu yerlerde de bulunmayız.

İşte bu ve başka nedenlerden ötürü biz askerlik hizmetinde bulunamayız. (45)

Yukarıda tercümesini verdiğimiz bu doküman Yezidi dininin esaslarını (Locus Classicus) oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu bilgiler gezginlerin yaptığı araştırmalar ile de desteklenmektedir. Yezidiler dinleri konusunda pek bilgi vermezler. Verseler de kaçamak bilgiler verirler. Verdikleri bilgiler arasında Şeyh Adi'nin iyinin yaratıcısı, Melek Tavus'un ise kötünün yaratıcısı olduğunu söylemektedirler. Bu ise öğretilerinin ardında bir çeşit dualizmin bulunduğuna işaret etmektedir. Yezidiler kendileri hiçbir zaman dua okumaz. Dualarını kavvallar (quawal), bugün çoğu Yezidinin anlamadığı klasik Arapça ile okurlar. Bunun da ötesinde, bu duaların, törenlerin kökeni ve anlamı konusunda pek bilgi sahibi değildirler. Sanki yüce bir Tanrı onuruna dolaylı yoldan güneşe tapmakta ve Müslüman ismi taşıyan birçok azize saygı duymaktadırlar.

Badger de Şeyh Adi'nin türbesini ziyaret ettiğinde, türbenin duvarlarında sembolik işaretlerin yanında Arapça Kuran'dan pasajlara da rastlamıştır. Yezidiler İsa'yı insan şeklinde bir melek olarak, Muhammed'i, İbrahim'i ve diğer ataları ise peygamber kabul ederler. Burada da yine güçlü bir İslam etkisi görmekteyiz. (46) Mavi rengi reddetmelerinin nedeni de belki gök rengi olduğu için, onlara göre kutsal bir nitelik taşımasındandır.

Yezidilerin reddettikleri kötülük prensibi ise tapınarak, adaklar sunarak yatıştırılmaktadır. Bunun için de Yezidiler sıkça kan rengi olan numan çiçeklerini adak olarak kullanmaktadırlar. Sünnet etmek ise Yezidilerde gelenektir, ancak zorunlu değildir. Örneğin, Yezidilerin en büyük kabilelerinden birisi olan Khalâtiyahlar, katı Yezidi oldukları halde bu geleneği sürdürmemektedirler. Yezidiler, en azından Musul civarındakiler, çalışkan, temiz, sakin, genel olarak düzenli insanlardır. Bazılarının ise başı rakı ile hoş değildir. Genelde Yezidiler ahlaksız kavramını tanımamaktadırlar. Üç kadınla evlenme hakkına sahip olmaları da belki iffetsizlik ile suçlanmalarının bir nedenidir. (47)

Sonuç olarak Yezidi dininin homojen bir din değil de bir çok dinin karışımı bir din olduğu kanısına varabiliriz. Yezidiliğin büyük ölçüde etkilendiği ve dayandığı din ise kuşkusuz İslam dinidir. Bölgelerinde vali olarak bir Müslümanı seçmeleri, İslam uluları olan birçok azize saygı duymaları, şeyh ve fakir gibi Müslümanlığa özgü tabirlerin kullanılması, tek yüce bir varlığa inanmaları, birden fazla kadın ile evlenebilmeleri, hac görevinde bulunmaları, cuma gününü haftanın kutsal günü saymaları hep İslam dinine özgü unsurlardır. İsa'yı peygamber olarak kabul etmek, Yeni Ahid'i tanımak da yine İslam etkisini göstermektedir. Bununla birlikte oruç tutma ve kainatın yaratılışı efsanesi ve burada yer alan büyükler ve baş melekler yine İslam yoluyla, Yahudi inancından Yezidiliğe geçmiştir. Müslümanlara göre de Yezidiler, dininden dönmüş olan eski Müslümanlardan ibarettir.

Yezidilerde, kızların dağlarda, tepelerde gül toplamaları, kutsal ekmek ve kutsanmış suya inanmaları geleneklerinin kaynağı da Zerdüşt dininde bulunmaktadır. Bazı noktalarda ise Yezidilikte Seba dininin etkisi görmekteyiz. Örneğin; güneş ışınlarının ilk değdiği nesneleri öpmeleri ve dini törenleri esnasında kıble olarak yüzlerini buraya çevirmeleri Seba dinine aittir. Ateşe ise Yezidiler Tanrısal gücün bir sembolü olarak saygı gösterirler. Yezidilerin mavi renkten kaçınmaları, beyaz keten kumaşa olan düşkünlükleri, temiz insanlar olmaları ve sık sık abdest almaları yine Seba diniyle benzerlik göstermektedir. (48) Bununla birlikte vaftiz olma geleneği, yılın başlangıç tarihi, aylarının Hıristiyanlar ile aynı isimleri taşıması, yılbaşı gününün Tanrının, insanların kaderini belirlediği hüküm günü olduğu inancı, hep Ermenilerden alınan geleneklerdir. (49) Ancak buna rağmen Hıristiyanlığın Yezidi (50) inancı üzerinde büyük etkisi olduğunu söyleyemeyiz.

Yezidiler, saydığımız tüm bu gelenek ve öğretileri Müslümanlara besledikleri antipatiden ötürü kabul etmiş olabilirler. Çünkü Müslümanların zulmünden çok çekmişlerdir. Bunun da ötesinde belki de İslam, Zerdüşt, Seba dinlerinden ve başka inanç türlerinden belli unsurları ödünç almakla kalmayıp, bu öğretileri değişik putperest kültlerden aldıkları yarım yamalak ayin ve törenlerle yozlaştırmışlardır.

Kaynak: G. R. Driver, ***The Religion of Thel Kurds, Bulletin of the Scholl of African and Oriental Studies, II,*** *(1922)*

(İngilizce'den Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

Dipnotlar

(1) İbn-ul Esir, Kürtleri muşrikin (çok Tanrılı) ya da putperest olarak niteler. (Kamil, iii, 37)

(2) Kürtlerin Yahudiliğe karşı olan tutumu pek açık değildir; Talmud, dininden dönen Kürtleri kabul etmeyi yasaklar. (Yebamoth, Jer. i, 6; Bab 16 a) Ancak Arap gezginci aralarında Yahudilerin de olduğunu söyler. (Al-Ansari Nukhbadud-Dahr, s. 19)

(3) Masudi'ye göre 10. yüzyılda Hıristiyan olan Kürtlerin bulunduğu söylenmektedir. (al-Ansari, Nukbat-ud-Dahr, s. 19)

(4) Hıristiyanlara karşı İslamın şampiyonları olan Selahaddin ve ondan sonra gelenler Sünni Müslümandı, ancak Hıristiyanlara karşı düşmanlıkları aileden bazı bireylerin Hıristiyan doktorlardan yararlanmalarını engellememiştir. Bu doktorlardan ikisi Kudüs'te Eyyübilere hizmet veren Yakup İbn Daqlân ve aynı ailenin Urfa ve Diyarbakır'daki kollarına hizmet veren Haşmün'dür. (Abu'l Faraj, Tarık Muktasar-ud Daval ed. Precocke, s. 482-4)

(5) Bak. T. Gilbert "Note sur les secters dans le Kurdistan" un the Journal Asiatique, 1873, vii, 2, s. 393 5.

(6) Deng'in 35, 36, 37. sayılarında "Kızılbaşlar"la ilgili meteryalleri yer verilmişti. (M. B.)

(7) Gilbert, op. cid. s. 394

(9) Jacob, "Ein neuer Text über die Yezidis", im Beitrage zur Kenntnis des Orients, 1909, vol. vii, s. 30-5. (Yezidiler konusunda yeni bir metin)

(9) Bak. Strabo, Geogr., pp. 523, 524 ve 727, Plinius, Hist. Nat. vi 27, Arranus, Anab, iii, 24

(10) Hammer-Purgstall, Geschichte des osmanischen Reiches, vol. ii. p. 443 (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi)

(11) Bak. İbni Halikan, Kitâb Watayât-il A'yan (ed. Mac Guckin de Slane), vol. ii, s. 197-8, bu eserde şeyhin tam isminin Adi İbn Musafir olduğunu ve "adawiyah" adında bir tarikatın onun ismini aldığını yazmaktadır.

(12) Yezidi sözcüğünün Pers ülkesindeki Yazd vilayetinin başkenti olan Yazd'an türetilmiş olması pek olası görünmemekte, çünkü bu bölge Yezidi dini ile bazı benzerlikler gösterse de Zerdüşt dininin kalesi konumundadır.

(13) Düzenli bir şekilde kutladıkları tek bayram, aralık ayında, Yazid'in ölümü onuruna üç gün kutlanan bayramdır.

(14) Söylenmemesi gereken sözcükler konusunda Yezidiler çok katıdır. Örneğin; Şeytan, İblis, Ahriman (kötünün kaynağı) gibi isimleri telaffuz etmek kesinlikle yasaktır. Ayrıca la'an (lanetli), la'nah (lanet), ma'lüm, racim (taşlanan, Kuran'da Şeytana verilen bir sıfat) gibi sözcük ve bunlardan türetilen sözcükler de yasaktır. Bununla da kalmayıp bu sözcükleri andıran eş sesli sözcükler de yasaktır. Örneğin; Şhatt (Irmak Shaitan'ı andırdığı için, ya da Ma'l (sandal) laneti andırdığı için. Bunun için eşanlamlı başka sözcükler kullanılır. Örneğin; Şeytan yerine malik-ul-qüwah (gücün kralı) ya da shatt için nahr (ırmak).

(15) Bak. Layard, Nineveh and Babylon, s. 47-8 ve Nimeveh and its Remain vol i.p. 298. Kayıp olan ya da TC hükümeti tarafından el konulan bu sancakların, orijinal mi yoksa kopya mı oldukları bugün bilinmemektedir.

(16) Şeyh Adi için bak. Maqrızi, suluk, vol. ii. pp. 287-8 ve vol. iii, pp. 116-17

(17) Bak. II. 49-50: "Yüce Tanrı bana, sen yeryüzünün yargıcı ve yöneticisisin diye buyurmuştur" ve 11. 58. 9: "Bağışlaması bol Rabbim, beni, göksel taht, yedi kat gök ve dünyadan üstün tutmuştur."

(18) Bak 1. 60: "Bilgimin gizi içinde benden başka Tanrı yoktur."

(19) Layard, Nineveh and its Remains, vol. i, ch. 9

(20) Türbe, ortasından bir ırmağın geçtiği vadide bulunmaktadır. Yan tarafları meşe ve kavak, zeytin ağaçları ile kaplı olan yol, türbeye götürmektedir. Görüntü ıssız, ancak güzel bir manzara sergilemektedir. Ağaçlarla kaplı olan tepeciklerin arasından hacca gelenleri ağırlamak için evler bulunmaktadır. Türbenin yakınlarında ise kırk-elli tane huni şeklinde yapı ünlü liderlerin kabirlerinin üstünde belirmektedir.

(21) En büyük ziyaret, Şeyh Adi'nin türbesinin yakınında bulunan zemzem ya da kutsal pınara yapılan ziyarettir ve 15-20 eylül arasında yapılır.

(22) Jacob, loc. cid.

(23) Kelime anlamı olarak sancak, "sancak" ya da "sembol" anlamına gelmektedir. Layard Melek Tavus'un bir put olarak değil de, lider olan ailenin sembolü ya da sancağı olarak algılanması gerektiğine dikkat çekmektedir.

(24) Badger, The Nestorians and Other Ritual, vol. i. p. 124

(25) Jacop, loc. cit.

(26) Layard, Nineveh and Babylon, pp. 89-92

(27) Ya da Al-Jilwah; bu isim Arapçadır ve vahiy anlamına gelmektedir.

(28) Mingana "Sacred Books of the Yezidi", Journal of the Royal, Asiatic Society, 1921, p. 117-19. Bu kutsal kitapların 1849'da ortadan kayıbolduğu ve 1889 yılında Hindistan'da ortaya çıktığı söylenmektedir. Ancak ne şekilde ve kimler tarafından, bilinmemektedir. Ancak bunların sahte olduğu konusunda kanıtlar vardır. (Ayrıca bak. Mingana, "Sacred Books of the Yezidis", aynı dergide, 1916, p. 505-26, Dirr. "Einiges über die Yezides in Anthropos", 1918, p. 558-74, Joseph, "Devil Worship" and Nau, "Reneil de Textes sür les Yezidis" in Revue d l'orient Chretien, 1917, p. 142-200)

(29) Bak. aşağıda "Kuçeklerin görevleri"

(30) Chabot (Journal Asiatique, 1896, vol. vii, p. 127) yazısında evlenmeyi reddeden bir genç kızın, babasının bu zararını telafi etmesi gerektiğini anlatır. Çünkü kızlar onun zenginliğinin bir parçasıdır, Homeros'un şiirlerindeki "sürü getiren kızlar" gibi.

(31) "Yaşlı adam" veya "büyük" anlamına gelen Arapça bir sözcük.

(32) "Başkeşiş" anlamına gelen Farsça bir sözcük.

(33) "Yoksul" ya da "dilenci" anlamına gelen Farsça bir sözcük

(34) "Usta" öğretmen anlamına gelen Farsça bir sözcük.

(35) Bu sözcük Arapça yoksul, dilenci anlamına gelen faqir sözcüğünün feminin şeklidir ve fakir (yoksul) kızkardeş anlamına gelir.

(36) Arapça "süpürgeci" anlamına gelen sözcük

(37) M. Lidzbarski tarafından Zeitschrift. d. deutschen morgenlandischen Gesellschaft (Leilzij) dergisinde basılmıştır. 1897, No: 51, s. 592 "Codex Sachau 200 Berlin Kraliyet Kütüphanesi."

(38) Abdül-Aziz 1861-1876 yılları arasında yaşamıştır.

(39) Rumi yıl 1289 11 Mart 1872 ile 28 Şubat 1873 yılı arasına denk düşmektedir.

(40) Osmanlı ordusunda sıradan askerler nizamı oluşturuyorlardı.

(41) Süryani dilinde Dasmaye, Arapçada Dawâsim (tekili Dâsin) Yezidi Kürtlerin kabile adıdır.

(42) "Güneşin doğduğu yer", ilginç bir nokta. Mar Saba'nın Hıristiyanlığa çevirdiği Kürtlere "güneşe tapanlar" denilmekte idi. (Bedjan, Acta Martyrum et Sanedorum vol.ii. p. 672-3)

(43) Kuran-ı Kerim 114. Sure. "De ki, insanların kalplerine vesvese sokan (insan Allah'ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan Şeytanının şerrinden, insanların Rabbine, insanların melikine (mutlak sahip ve hakimine), insanların ilahına sığınırım."

(44) Bamya, belki de hibiscus esculentus diye bilinen bitkidir.

(45) Bu dilekçenin altında Yezidi inancının lideri Emir Şeyhhan Hüseyin, Şeyhhan bölgesi Yezidilerinin dini lideri Şeyh Nasır ve Mâm Raşan, Musikan, Hatarah, Baiban, Dahkân, Huzrân, Baqaşrah, Ba'aşiqah, Khuşâbâ, Kara Pahu, Kabarah, Sina, Ain Sifni, Kasr-ı İzzeddin ve Kibartuların muhtarlarının imzası bulunmaktaydı.

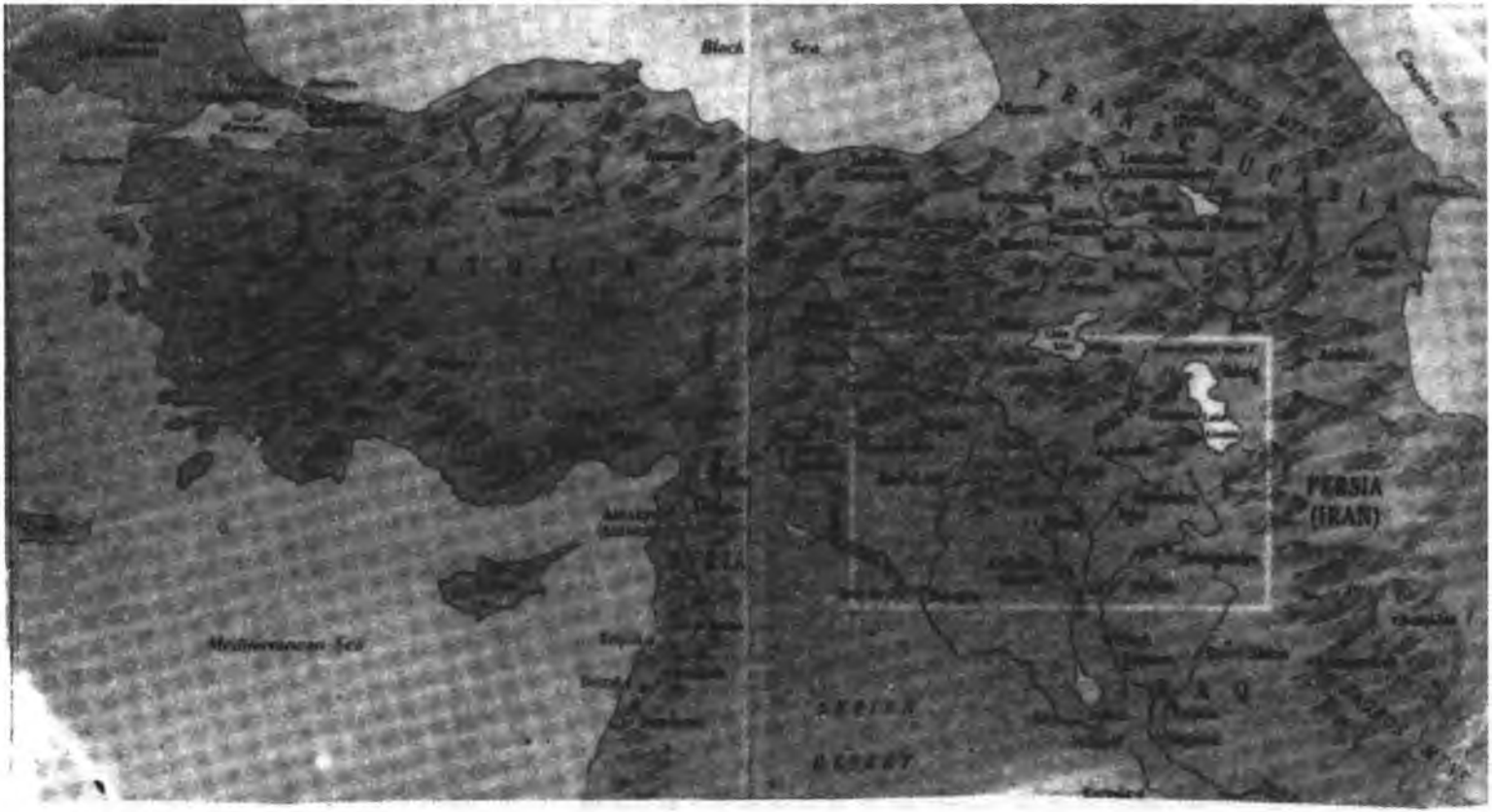
(46) Takvim olarak hicri takvimi kullanmakta ve kutsal gün olarak cuma gününü kutlamaktadırlar. Bu geleneğin her ikisi de Müslüman geleneğidir.

(47) Badger, The Nestorians and other Rituals, vol. i. ch. 10 Ayrıca bak. O. H. Parry Size months in the Syrian Monastery: Giam Monte Sinjar; Forbes, "Account of the Yezidis of Jebel Sinjar" in the journal of the Royal Geographical Society, vol.ıx; Chabot, "Notice sür les Yezidis", in the Journal Asiatique IX, v. pp. 100-52, siouffi, "Notice sur la secte des Yezidis" and "Notice sur le Şeyh Adi et la secte des Yezidis", in the Journal Asiatıque, VII, xx, pp 252-68 and VIII, v.s. 78-98

(48) Layard, Nineveh and it's Remains, vol.i.pp. 300-2

(49) Brockelmann, "Das Neujahrsfest d. Yezidis" (Yezidilerin yeni yıl kutlamaları), Zeitschrift d. deutschen morgenlandeschen Gesellschaff, vol. VIII, s. 876

(50) Layard, Nineveh and it's Remains, vol, s.300-2

*Harita: Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya eyaletleri ve çevre bölgeler. Harita'da dikdörtgen içine alınmış bölge, Yezidiler'in Anadolu ve Irak'ta yoğunlaştıkları yerleri gösteriyor. [Kaynak- Erol Sever: **Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni**; Berfin Yay. İst. 1993.]*

II-Ğ) IRAK KÜRDİSTANI'NDAKİ HATRA'DA MİTRAİZM KALINTILARI VE YEZİDİLİKTEKİ ETKİLERİ (1976)

Tevfik Vehbi

YEZİDİLER ŞEYTAN TAPICILARI DEĞİLDİRLER

Özgürlük Yolu Dergisi'nin Notu:

*Bilindiği üzere **Yezidilik, Müslümanlıktan ve Hıristiyanlıktan ayrı bir inançtır.** Halk arasında, Yezidilik hakkında çeşitli rivayetler dolaşır. Onların şeytana tapındıkları biçimindeki yanlış bir kanı yaygındır.*

Yezidilik hakkında birhayli inceleme yapılmıştır. Bugün, Yezidi inancının Müslümanlıktan önceki dönemlerden geldiği ve köklerinin çok eskiye dayandığı bilinmektedir. Tarihçiler genellikle, bu inancın, Müslümanlıktan önce Kürtler arasında yaygın dini inanç olduğunda birleşmektedirler. Tek tanrılı dinlerin, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın bu bölgeye yayılışından sonra da Yezidizm, tümüyle silinmemiş; kimi zaman yeni inançlarla karışarak, kimi zaman da, onlardan etkilenmesine rağmen varlığını koruyarak günümüze kadar gelmiştir. Bu bölgede haalaa birçok Yezidi topluluğu görülmektedir.

*Tarihçi ve arkeolog Tevfik Vehbi, bu makalesinde, Irak Kürdistanı'ndaki Hatra'da yapılan kazılarda ele geçen arkeolojik eserler üzerinde yapılan incelemelerden yararlanarak Yezidi inancının kaynaklarını ortaya koymaya ve **bu inancın Yunan mitolojisiyle ilişkilerini belirlemeye çalışmaktadır.** Tek tanrılı dinler öncesinde iyilik ve kötülük tanrısı biçiminde görülen ikili tanrı anlayışı, Yezidilerde de Hürmüz ve Ahriman biçiminde sembolleşmektedir. Kötülük Tanrısı Ahriman'a karşı duyulan korkunun ve bununla ilgili törenlerin, Yezidi olmayan halklar tarafından **"şeytana tapınma"** olarak nitelendiği açıktır.*

Bu makalede sözügeçen ve örnekleri sunulan sanat eserleri, eski Kürtlerin sanat alanındaki ileri düzeylerini de göstermektedir. Bunlar, elbette, eski geniş sanat hazinesinden yalnızca bir örnektir.

***

Irak Eski Eserler Genel Müdürlüğü, kendi dalında temayüz etmiş bir resmi görevli olan Genel Müdür Bay Fuâd Safar'a Al-Hadar ve Hatra kazıntılarını 1951-1954 yılları arasında teslim etti.

Meslektaşım Fuâd Safar'ın geniş bilgi ve çabalarıyla bu yıllar arasında arkeolojiye önem verildi ve değerli katkılarda bulunuldu.

1955 ilkbaharında Bağdat'taki İngiliz Enstitüsünde Yezidilik üstüne bir konferans vermek istediğimde Hatra kazıntılarının heykelciliğinin Bağdat müzesine taşındığını hatırladım. Yezidilik üstünü olan yeni konferansımı onların çalışmalarından esinlenerek hazırlanmaya başladım. Sözkonusu heykaltıraşlık ve resim incelemelerimin sonucunda gördüm ki; Mitraizm tanrılarına tapınılıyordu.

O konferansta sözkonusu çalışmalarımın heykeltıraşlıkla ilgili bir bölümüne ilişkin saptanmış izlenimlerimi açıkladım; ve Mitraik putperestliğinin yalnız Hat-

ra'da değil, aynı zamanda Tigris Nehrinin doğusunda ve Kürtler arasında da yaygın olduğunu ve de Yezidiler arasındaki şeytana tapıcılığın Mitraizm'deki fenalık tanrısı ahriman'a tapınmayla ilişkisi olduğunu savundum.

1959 yılında Londra'da Irak'ta Mitraizm kalıntıları ve Yezidi inançları adlı son konferasta konu üzerindeki araştırmalarımı ve çalışmalarımı sergiledim. Hatra'da bulunanlar arasında 11 heykel ve resimle ilgili teşhislerimi sözkonusu konferansta açıkladım.

Sonuçta; 1962 yılında Yezidilik üstüne 30 yıldan fazla bir zamanın ürünü olan çalışmalarımın özetini içeren bir broşür yayınladım.

Bu broşürde Hatra'daki Mitraik kültürünün etkinliğini saptadığımı ifade ettim ve Yezidilerin ilk şeytana tapanlar olmadığını belirlemeye çaba gösterdim.

Sözkonusu broşür bir gazetede yayınlanmak için hazırlanan bir makaleden oluştuğu için çalışmalarımın özüdür. Şimdi, sözkonusu broşürün içeriğindeki hususlara ilişkin gerekli açıklama ve ayrıntıları yazmaya karar verdim.

Hatra'daki 11 Resmin Saptanması

Broşürde, Hatra'da bulunan sözkonusu 11 resmin sadece isimlerinden ve bunların Mitraik kültürü ile bağlantıları olduğunu bu konudaki tespitlerimi ayrıntılara girmeden Mart 1959'daki konferansımda açıklamıştım.

Bu (a) ve (b)deki iki resim bir heykelin önden ve arkadan görünüşüdür. O, yeryüzünde, gökte ve evrende serveti, malı, mülkü, kaderi, talihi, yeryüzündeki bütün iyi ve kötü şeyleri bölüştüren ve de bütün tanrıların gücünü şahsında toplayan Zurvan (zaman), yüce Zurvanic ve Mithraic tanrısının heykelidir.

(a)'daki resimde Zurvan'ın giydiği, dizlerinin altına kadar uzanan kat kat kemerli ceket Phrygian ya da Mitraik giysilerine benzemektedir. O, Zoroastrian'daki Sudra gömleklerinin taklidi olsaydı yakalara kadar açık olmazdı. Ceketin üstüne yine omuzlarına kadar kat kat kemerli bir pelerin giyerdi. Elbiseleri gerçekten süslü ve görkemli bir görünüm verirdi.

Kafa eksiktir; oysa sakal Saturn'unkine benziyor. Molcolm A.R. Colledge "The Pathians" adlı kitabının 231. sayfasında bu resmi Ashur-Bel'e benzetiyor. Teşhisi için temel hareket noktası sakal şeklidir ve bunun da tamamen bir Asuri tipi sakal olduğu savıdır. Colledge, bu benzer resimden önce Asuriler döneminden daha sonraki bazı İrani sakal şekillerini incelemiş olacaktır. Örneğin büyük Daryüs ve oğlu Xerpes'in sakalları bu konuda özel bir ilgi göstermektedir.

Mitraik Zurvan, Krones hem de Saturn diye adlandırılmakta idi. Sakalının altındaki kolye cübbesinin altında gizlenmektedir. Elleri yoktur. Her iki kol oldukça yukardan kesilmiştir.

Mitra-Shamash (Parıldayan Güneş)in göğsüne kadar olan büstündeki başını kuşatan 12 meşale mitraizm inancındaki Zodyak'ın 12 alametini simgelemektedir; Mitraik tipi pelerini sağ omuzunda durmaktadır. Heykelin üzerindeki kuşağın devamı kollar ile birleştiği yerde gözden kaybolmaktadır. Sözkonusu kuşak gökkuşağını temsil etmiş olabilir.

Görülen bir kadın heykelinin ayağıdır. Örtü ile sarılı olan sol dizi üzerine çökmüş, her iki eller aynı zamanda başına sarılı olan bir örtü ile örtülmüş şekilde poz verilmiştir. Başındaki kraliçe tacının bir tarafında bulunan yedi meşale, yedi gezegeni simgelenmektedir. Gezegenler ve yıldızlar kümesi Mitraizm inancındaki dünyevi nimetleri belirlemektedir. Bu, Gök Tanrısı Zurvan'a benzeyen Kader Tanrısının resmidir. Resimde ellerinin örtülü olması, kaderin esrarengiz karakterini simgelemektedir.

(b)deki resimde yüce tanrı heykelinin arkası balık derisi ile örtülmüştür; merkezde, şapkasında iki kanat bulunan Medusa'nın kafası Ay'ı simgelemektedir.

Büyük heykelin ayaklarında Tanrı'nın her iki tarafını ve arkasını kanatlarıyla örten, yüzleri öne doğru, her bir tarafta iki karakuş durmaktadır. Onların kanatları tezelden hazırlanmayı, hızla yükselmeyi, eylemi-pratiği simgeliyor.

Heykelde evren tapınılan dört esrarengiz unsur sembolleştirilmektedir. Önde, Mihr (Helios) ateşi, karakuşlar, havayı; arkada balık derisi kuşu ve Medusa'nın yılanları da yeryüzünü ima etmektedirler.

Zurvanizm'de Ateş ve Hava (sıcak ve kuraklık) Ohrmazd'ın su ve yeryüzü (nem ve soğuk) Ahriman'ın kudretidirler. Ateş ve Hava erkek, su ve yeryüzü dişidirler.

(a) resmindeki heykelin ön tarafı iyilik tanrısı Ohrmazd ve onun aydınlık dünyasını -Tiche istisna olmak üzere- (b)deki resmin arka tarafı kötülük tanrısı Ahriman ve onun karanlık dünyasını simgelemektedir. Bir yılı ikiye bölen iki itidal noktası gibi, ön taraf hayatın gündüzü ve yazını, arka taraf ise kışını ve gecesini simgeler. Zurvan, bütün kaynakların tek kaynağı, erkek ve dişilerin seks organlarına sahip, iyiliği ve kötülüğü, aydınlığı ve karanlığı, sıcağı ve soğuğu, hayatı ve ölümü temsil eder.

Dört kanat aynı zamanda dört mevsimi ve bunun içereğinde dört temel esrarengiz unsuru simgeler.

Bütün yetkileri ve yaşatma gücünü sembolize eden ve evreni yönetmek için tüm yetkileri ve kudretini iki oğluna devreden yüce tanrı Zurvan'a ait sembollerin toplandığı bu heykel Hatra'daki Mitraik inancında bulunan heykellerin en önemlisidir. O, aydınlık dünyanın yönetimini iyilik tanrısına, karanlık dünyanın yönetimini ise kötülük tanrısına verdi ve de onların işlerine karışmazdı. Kaderi temsil eden büyük tanrı olduğu için bu heykel onların heykellerinin en önemlisidir.

Mitraik Ahriman'ın kulları kendisinden çok korkarlardı. Ona boyun eğer ve ondan gelen her felaketi herhangi bir önlem almaksızın ve de itiraz etmeden kabullenirlerdi. Onlar körükörüne, itirazsız kaderciliğe teslim olmayı temsil eden Kader Tanrısına tapınırlardı. Bu inancın pratiğe klavuz olması nedeniyle büyücülük ve dinsel sihirbazlık Hatra'daki kadar hiç bir yerde görülmemiştir.

Bu, Mitraik Evren ya da Gök Tanrısının gerçekten iyi bir sanat heykelidir. O, bugün dünyada varolan Mitraik kalıntıları arasında eşi olmayan biridir. O, Mitraik teolojisini sembolize eden bir koleksiyon olması bakımından selamlanacak bir Mitraik sanatkârlığıdır. (Tablo: 1-a, 1-b)

Bana öyle geliyor ki bu resim, Yüce Tanrı Zurvan'ın Parthian giysileri içinde, kendi doğurduğu ve fedakârlığı salık verdiği oğlu Ohrmazd'ı temsil etmektedir. Boynunun arkasındaki yılanın üzerine atılmaktaki tereddüdü Kötülük Tanrısı Ahriman imajını simgelemektedir.(Tablo:2)

Bu resim, durduğu yerde etrafı öldürücü ve korkunç yaratıklarla çevrili yeraltı dünyası imparatorluğunun kralı, Ölüm ve Karanlıklar Tanrısı Mitraik Ahriman'ı gösterir. Hem de bu, Yüce Tanrı Zurvan'ın oğlu ve İyilik Tanrısı Ohrmazd'ın kardeşidir. Her ne kadar Kötülük Tanrısı idiyse de adak ve dualarla yatıştırılabilen Ahriman Zoroastriyan Şeytanına benzemezdi.

Yunanlılar onu Yeraltı Tanrısı, ölüler alemi Ahiret'in Kralına, Tanrı Zeüs'ün kardeşini de Ohrmazd'a benzetirlerdi. Tek egemen kişi imajını simgeleyen elindeki savaş baltası ve kılıç takılı kemeriyle askeri üniforma taşıyan kraliyet elbisesi giydirilmiştir. İki boynuz arasında bulunan başındaki tac, dinsel bilgiyi; tacın üzerindeki kanatlarını açmış olan Karakuş ise kehaneti simgelemektedir. Alnının her iki tarafından küçük yılanlar fırlamaktadır. Yüzü, dehşet saçan bir adamın yüzüdür. Korkunç, faltaşı gibi açılmış gözleri, insanı ürperten burnu; vahşi, sert siyah saçları; bıyık ve sakalı Ahiret'in özel imajlarıdır.

Boynuna bir yılan sarılmıştır. Başları kulaklarına ulaşan diğer iki yılan omuzlarından çıkmaktadır. Aynı zamanda ayaklarında da yılanlar vardır. Sağ elinde yükselttiği savaş baltası ve son yılan, ihtirası ve tahripkârlığı simgelemektedir. Kılıcının kabzasını eliyle tutmaktadır. Elbisesinin her iki tarafındaki saçaklardan iki tane çan sallanmaktadır. Çan sesleri yeraltındaki tehlikeli yaratıkları ve ölülerin ruhlarını çağırır. Elbiselerinin kenarlarında sallanan çanların üzerinde ŞEHNAMÉ'de olduğu gibi resimlerle oyulmuş klasik Pers elyazmaları vardır. Yılanlar, ölülerin ruhlarını da temsil etmiş olabilirler. Bundan başka, üç başlı köpek de aynı şeyi temsil etmektedir. Yunan mitolojisindeki Cerberus, ölü ruhlarının muhafızı idi. Boynuna bir sırımla zil bağlanmıştır ve aynı zamanda bir yılan Yeraltı Prensinin Kemeridir. Sağ tarafta beline dolanan iki yılan vardır. Bunlardan birisi başını kaldırmış diğeri ise sarkıtmıştır; ve sol tarafında başını kaldıran üçüncü bir yılan vardır. Arka taraftan kılıcı ve elbiselerinin etekleri arasında saklanan şey bir sopaya benzemektedir.

Sol tarafında birinin başı kendisine doğru, diğerinin başı kenara yerleştirilmiş Tanrıya doğru olan iki büyük yılan yükselmektedir. Sol tarafta kafasının yakınında ve diğeri de sağ ayağının yanında iki akrep vardır.

Sağ köşedeki çukurda belirli bir mesafe içinde köpeğin gövdesi altında uzanmış olarak görülen bir arslan vardır. Sözkonusu hayvanlar Miraizmde tapınılan sözünü ettiğimiz dört mevsim ve dört unsuru ima etmektedirler. Ahriman'm kafasındaki kuş, havayı ve ilkbaharı; su akrepleri (sonbahar mevsiminin yağışlı ayındaki Zodyak Yıldızlar Kümesi'nin ikinci alameti); yılan, yeryüzünü ve kışı; arslan ise ateşi ve yaz'ı ifade edebilirler.

Ahriman'ın sağında Mitraik Ordusu ve Mabed'inin modeli görülebilir. Mitraik modeli daha sonra açıklanacaktır.

Ahriman'ın arkasında ayakta duran uzun etekli giysiler içinde başı örtülü bir kadın vardır. Heykelin uzağında bulunan sağ köşedeki Tanrıça Hekate'dir. Adının

anlamının "onurlu biri" olması olasılığı vardır. Yunan mitolojisinde; Denizlere, Yer'e, Gök'e hükmedebilen üç kişiliğe sahiptir. O, Ahiret Tanrısı (Pluto)nun karısı Yeraltı Tanrıçası Persephone'ye benzetilmektedir. Ahiret Tanrıçası, Ahriman'a da benzetilmektedir. Böylece Hekate, Ahriman'ın karısı olarak ima edilmiş olabilir. (Tablo 3-a)

O, kocası Ahriman'ın başında duran kanatlarını açmış Karakuş'a benzeyen bir kuşla, başında tacı, tahtında durmaktadır. O, sol elinde Mitraik modeli bir hükümdarlık asası tutmaktadır, sağında ise meşale gibi birşey vardır. Sağından arslan, solundan ise köpek tarafından kuşatılmıştır. Tanrıça'nın cephesinde her biri aynı satha oturtulan iki balık çizilmiştir.

Yunan inançlarına göre O, büyücülük tanrıçası; yerin, göğün, denizin ve hatta cehennemin hâkimidir. Böylece başındaki kuş gökyüzünü, ayrıca arslan ve köpek yeryüzünü, balıklar da denizi simgelemektedirler.

Sonuç olarak, Karanlıklar ve Ahiret Tanrısı Ahriman'ı saptamam ve onun hakkında bilgi sahibi olmam, ilk kez 1955 yılındaki konferansıma rastlar ve sözkonusu bilgileri 1962 yılında yayınladım. (Tablo: 3-b)

Bana öyle geliyor ki; Yeraltı Tanrısı Mihrian Ahriman'ın önündeki hafif kabartma, bir kurbandır. Burada da sağ elindeki bir yılanla bağlı savaş baltasını havaya kaldırmıştır ve sol elinde de iki yılan tutmaktadır. Belinde iki kama kabzası görülmektedir. Boynuzlarından birisi kırık görülmektedir. Başının üzerinde, dağlardaki kayalar arasından güneş doğuyor. (Tablo:4)

Bu kayalar üzerinden doğan güneşi temsil eden Mithra Mihr'in büstüdür. Doğudan, dağ doruklarındaki kayalar üzerinden doğan güneşten öncesini temsil eder, gündüzün gökyüzünü enine kuşatır. Mithraizm'de O, Muharip Tanrı'dır, orduların tanrısıdır; kralların koruyucusudur.

Bu büstte saçlı başının üzerinde, Yıldızlar Kümesi Zodyak'ın 12 sembolü olan 12 meşaleden gelen bir gölge görünmektedir. Alnında, arasından tacının bir kenarı görünen iki boynuz vardır. Kalın boynundan göğsüne bir kolye asılmaktadır. O, bir Zoroastrian gömleği ve onun üzerine de pelerin giyiniyor. Kurdelayla bağlı iki kurs omuzlarından göğsüne sarkıtılmıştır. Her bir kurs üzerinde hafif kabartma ile bir Karakuş vardır. Bu iki Karakuş şekli tanrının kafasıyla birlikte bir trio (üçlü grup) oluşturmaktadır. Sol tarafında sağ kanadını geren Karakuş Tanrının ufuktan doğuşunu, sağ tarafında kanatlarını kapatan Karakuş ise onun ufukta batışını temsil etmektedir. Kuşların kafaları, yüzü güneye dönük olan Tanrı'nın doğudan batıya uçtuğunu göstermektedir. Yüzü, dış görünüşüyle, gökte seyahat ettiğini ima etmektedir.(Tablo: 5)

Bu tabloda iki resim vardır; bunlardan biri Karakuş, diğeri ise Model'dir.

Karakuş, Hatra'da herşeyin Büyük Tanrı Zurvan'ın isteğiyle olacağını ve onun mutlak kaderi temsil ettiğini, kulların ve herşeyin değişmez kaderinin tayin edicisi olduğunu simgeliyor. Boynunda takılı bir tasma vardır, tasmanın sağ tarafından kuşun soluna doğru bir kemer sarkmaktadır ve bu karnının altından görünmektedir. O, muhtemelen Samanyolu'nu ve Zodyak Yıldızlar Kümesi'ni temsil etmektedir. (Tablo:6)

Bu büst Mithraistlerin inancında Ay Tanrıçası Manh ya da Mah'tır.

Bu tanrıça, Yunanlılar tarafından toparlak yüzlü bir dilber olarak tasvir edilmekte ve bu güzel kadının güzelliğini göğüslerinin altındaki hilâl simgelemektedir. Omuzlarından sallanan iki küçük kurs, yüzüyle birlikte bir triyoyu simgelemekte. Bu fotoğrafta sözkonusu sembollerin net bir şekilde seçilebilmesi mümkün değildir. (Tablo:7)

Bu resim Tanrıça Manh'ta görülebilen Ay'a ait üçlü olguyu yansıtır, toparlak yüzlü Ay Tanrıçası, bu üçlünün bir görünüşüdür. Sağda toparlak yüzün arkasında görülebilen ve ayın ilk evresini simgeleyen hilâldir; ortadaki, ayın dolunay evresini, soldaki ve üçüncüsü ise ayın batma evresini şekillendirmektedir. Birinci ve üçüncü resimde sol omuzdaki pelerinle omuzlar ve dirseklere kadar olan kısımlar sarılmıştır. Ortadaki resimde dolunayı simgelemek için omuzlarda pelerin yoktur. (Tablo:8)

Sanırım, güçlü Ay Tanrıçası'nın üçlüsü, Athene'nin portresini temsil etmektedir. O, yüksek tepeli şapka giyiniyor. Sağdaki resimde havaya kaldırılmış elinde ayın yeni doğuşunu, soldaki resimde indirilmiş ve kırık olan sağ eli ise ayın batışını simgelemektedir. Ortadaki resimde göğsündeki Medusa'nın batışı ile dolunay imajı yaratan Athene durmaktadır. Önündeki arslan, kudretini simgeliyor. (Tablo:9)

Bu Mihraik tanrısı Verethraghna'ya benzeyen Helen tanrısı Herakles'in resmidir. Sonuçta Bay Cummont:

"Verethrahna Herakles'e dönüştürülmüştür" Verethraghna adı Orta İran'da geliştirilerek Varhran, Varhram: Vahram ve Perslerde Bahram olmuştur ki bu da Savaş Tanrısı Mars'ın adıdır. (Tablo: 10)

Bu tablo, bir grup Mithraik'in, temsil ettikleri derecelere göre kendilerine verilmiş rütbe ve ünvanlara uygun olarak giydikleri maskları ve elbiseleri göstermektedir. (Tablo: 11)

*(*) Kaynak- Tevfik Vehbi: **"Irak Kürdistanı'ndaki Hatra'da Mitraizm Kalıntıları ve Yezidilikteki Etkileri"**; Özgürlük Yolu dergisi, Sayı:15-16/1976*

Tablo (1 - A)

Tablo (1 - B)

Tablo (2)

Tablo (3 - A)

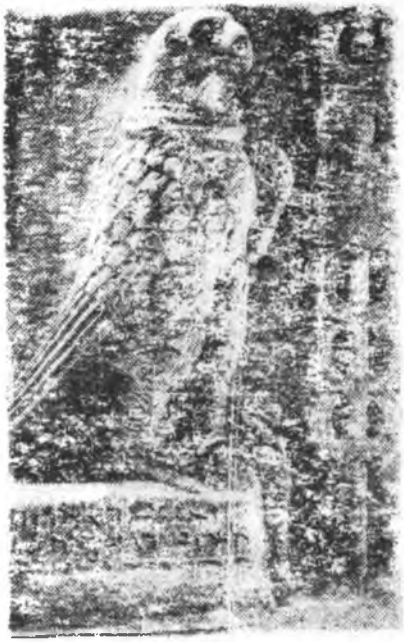
Tablo (3 - B)

Tablo (4)

Tablo (5)

Tablo (6)

Tablo (7)

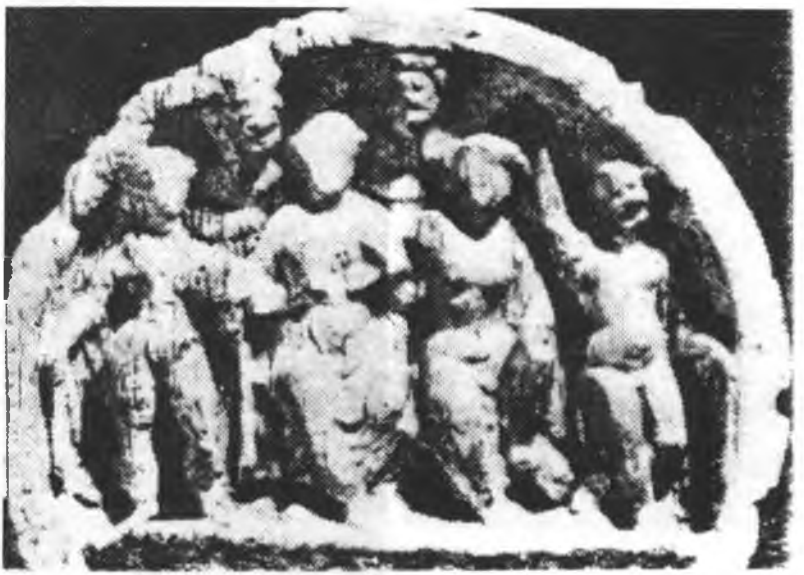
Tablo (8)

Tablo (9)

Tablo (10)

Tablo (11)

II-H) KÜRTLERİN DİN VE İNANÇ YAPISI(*)
(1992)

Mehrdad R. İzady

Genel Bir Bakış

Kürt halkının Hıristiyanlık öncesi dönemlerde, iki bin yıl boyunca Hint-Avrupa (İran) dillerinin, kültürünün ve genetik unsurlarının etkisi altında kalması, özgün Kürt inanç ya da inançlarına Aryan dinsel ve tanrısal varlıkların girmesini de beraberinde getirmiştir. Sırasıyla, Zerdüşt inancı, Yahudilik, Manicilik ve Hıristiyanlık Kürdistan'ı etkisi altına almıştır. Zerdüşt inancının Azarjuşasp'a ait en kutsal üç ateşgâhı Doğu Kürdistan'da, Kürt kenti Bijar'ın doğusunda bulunan kutsal kent Garzak'da (bugün Takab) yapılmıştır. Bu tapınağın kalıntıları bugün hâlâ görülebilmektedir. Bunlara rağmen Zerdüşt inancı Kürtlerin çoğunluğunu egemenliği altına alamamıştır. Bunun da ötesinde, Zerdüşt dininin derin etkilerinin yanısıra bu dini iki olay ile içine alan (absorbe eden) yine özgün Kürt dinleri olmuştur.

Kürdistan'da ayrıca sürgünde yaşayan Neo-Asur İmparatorluğu döneminden kalma geniş bir Yahudi toplumu bulunmaktaydı. Talmud'a göre, sürgündeki bu Yahudilere Yahudi otoritelerince dini misyon verilmiş ve bunları da hemen hemen tüm Orta Kürdistan'ı kendi dinleri olan Yahudiliğe çevirmede başarılı olmuşlardır. Hıristiyanlar daha da başarılı olmuştur. Batı ve Orta Kürdistan'da büyük sayılarda Kürt, Hıristiyan dinine dönmüştür. Hıristiyanlığın girmesinden kısa bir süre sonra da İslam kendini göstermiş ve Kürdistan'ın dinsel çeşitliliğine katkıda bulunmuştur.

Kürdistan'ın dinsel bileşimini sayısal olarak veren aşağıdaki Tablo, değişik devlet istatistiklerinden, etnografik alan çalışmalarından ve kaynakçada belirtilen bağımsız gözlemler yardımı ile oluşturulmuştur. ("Internal Subdivisions" adlı bölümde bu konuda ayrıca bilgi bulunmaktadır.)

İslam ile ilgili bilgiler, islam değerleri, kültürleri ve harekatları ve ayrıca islamiyetten kısa bir süre önce etkili olan ve sonra islam dini ile de bağlantılı olan islam dışı dinler konusunda da "Encyclopaedia of Islam, 2'nd edition (1960-mevcut)" adlı ansiklopedide çok değerli temel bilgiler bulabilirsiniz. Ancak bu ansiklopedinin birinci baskısı da (1913-36) dikkate alınmalıdır. Çünkü ikinci baskı henüz tamamlanmamıştır. "Encyclopaedia Britannica"da özellikle Zerdüştlük, Mitra inancı,Manicilik ve Mazdakcılık gibi islamiyet öncesi din ve harekatlar açısından değerli bir kaynakçadır.

Kaynakça: A.Gabriel, **Religionsgeographie von Persien** (Vienna, 1971) (İran'ın Dini Coğrafyası); K. E. Müller, **Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo - İslamischer Sektengebilde in Vorderasien** (Wiesbaden, 1969) (Önasya'da Sözde-İslam Mezheplerinin Oluşumuna İlişkin Araştırmalar). Thomas Bois, **Connaissance de Kurdes** (Beirut: Khayats, 1965, (Kürtleri Tanımak); Köy Envanter Etüdleri (Turkiye) Peter Andrews'in **"Ethnic Groups in the Republic of Turkey"** (Wiesbaden: Richard, 1989) (T.C.'de Etnik Gruplar) adındaki eserinde; **Annual Abstract of Statistics**, 1970 (Yıllık İstatistik Özetleri, Irak hükümeti,

1971); 1973 yılı istatistik özetleri (Şam: Suriye Hükümeti, 1973); Nüfus sayımı 1970, Şam; Suriye Hükümeti, 1972); Nüfus sayımı, İran, 1987) ("gizli edisyonu" ingilizce mevcut). İran Kürtleri konusunda çok mükemmel bir kaynakçayı da A. Razmara'nın 10 ciltlik **"Geographical Dictionary of Iran"**, (İran Hakkında Coğrafi Sözlük) adlı eseri oluşturmaktadır. esen Fars dilindedir.

Kürt yoğunluğu bulunan kentlerdeki dini bileşim (yüzde olarak)

	İslam		Melekler Kültü				
Kent	**Sünni**	**Şii**	**Alevi**	**Yârsân**	**Yezidi**	**Hıristiyan**	**Diğer**
TÜRKİYE							
Adana*≠	72.7		27.3				
Adıyaman	77.8		22.2				
Ağrı	95	5					
Amasya*	69		31				
Antep	96.1		3.9				
Antakya	62		38				
Bingöl	86.7		13.3				
Bitlis	98		2				
Çankırı**	99		1				
Çorum*	83.4		16.6				
Diyarbakır	96.6		3.4				
Elazığ	87.5		12.5				
Erzincan	93.7		6.3				
Erzurum*	93.7		6.3				
Hakkari	99			1			
Gümüşhane**	95.5		4.5				
Kayseri**	97.5		2.5				
Kars	84.8	8.2	5			2	
Kırşehir*	92.3		7.8				
Konya*	98.2		1.8				
Malatya	72.2		28.8				
Maraş*	79.5		20.5				
Mardin	95.2		2.5		5	3	
Nevşehir*	95		5				
Niğde**	97		3				
Siirt	86		4		6	4	
Muş	90		10				
Sivas*	67.5		32.5				
Tokat*	75.5		24.5				
Tunçeli/Darsim	13.4		86.6				
Urfa≠	95.1		3.9				
Van	95	4				1	
Yozgat*	97.7		2.3				
İRAN							
E. Azerbaijan**	8.8	76.9		14.2			
W. Azerbaijan	35	55		9		1	

Gilan**	15.3	75.6		9.2			
Hamadan*	17	77.8		4			1.2 (Yahudi)
İlâm	34	46		20			
Khurâsân*	17	68	4	2	1		8 (İsmâili)
Kirmaânşâh	47.1	13.8		37.3			10.8 (Yahudi)
Kordestan	70	13		16			1 (Yahudi)
Luristan*	8.6	71.4		20			
Mazandaran**	21.1	71.1		7.8			
IRAK							
Erbil	94					6	
Diyâla	52.5	47.5					
Dohuk	80.5	6.5			6.5	6.5	
Kerkûk≠	87.5	8.3				4.2	
Musul (Nineveh)	78.5	6			10	5.5	
Suleymânia≠	97.5					2.5	
SURİYE							
Hasaka (Jazira)	73				3.5	23.5	
Deyr az-Zor*	97					3	
Aleppo* (Halep)	85						13.2 (İsmaili)
Hama**	58.6		22			9.4	10 (Dürzi)
Latakia**	24		64			12	
Hims**	60		16			24	
Idlib**	38		47			15	

Açıklama: Yanında yıldız bulunmayan kentlerde nüfusun çoğunluğu Kürtlerden, tek yıldız bulunursa büyük bir Kürt azınlık grubundan oluşmaktadır. İki yıldız ise buradaki toplam halkın % 10-20'sinin Kürtlerden oluştuğunu göstermektedir. ≠ işaretli kentler için Not'a bakınız.

Not: Türkiye'de Caferiler, Kızılbaşlar, Aleviler ve Nusayriler Alevi çatısı altına sokulmaktadır. Türkiye'de standart İmami Şiiliğe inananlar çok az sayıdadır; bunlar da daha çok Ağrı, Kars ve Van'da yaşayan Azerilerdir. Diğer bölgelerdekiler Alevi olarak nitelendirilmektedir. Ancak yine de bütün sayımlarda kargaşa ve yanıltıcı ifadeler bulunmaktadır. Azınlık dinlerine ait kişiler bile aynı din için yöresine göre değişik isimler kullanıyorlar; çoğu da ezilmekten korktuğu için, kendi dinini söylemeyip, resmi devlet dinine, bağlı olduğnu söylemektedir. Buna en çok, Türkiye'de Urfa ve Antep'de ve Irak'ta Süleymaniye, Diyala ve Kerkük'te yaşayan azınlık dinlerine bağlı (Alevilik ve Yarsanilik) insanları güzel bir örnek oluşturmaktadır. Kabaca tahminlere göre Urfa ve Antep'te halkın % 25-30'u Alevi, Süleymaniye, Diyala ve Kerkük'te ise halkın % 15-20'si Yarsanidir. 1970'li yılların sonuna doğru Irak kenti Kerkük dağıtıldı. Kerkük merkezi ve civarı Tamim kenti oldu. Geriye kalan bölgeler ise başkenti Tikrit olan, yeni kurulan vilayet Salah-al-Din (Saladin)e dahil edilmiştir. Burada yer isimleri özgün haliyle yazılmıştır.

İSLAM

Kürtlerin yaklaşık olarak beşte üçü bugün, en azından ismen, Şafi mezhepine bağlı Sünni müslümanlardır ve hemen hemen hepsi Kurmanci dilini konuşmaktadır. Bununla birlikte, özellikle Kirmanşah, Kangawar, Hamadan, Qurva ve İran'da, güney ve doğu Kürdistandaki Bijar ve ayrıca daha az sayıda Malatya, Adıyaman ve Maraş kentleri ve civarlarında 12 imama inanan Şii müslüman Kürtleri ile karşılaşmak mümkündür. Khurasani (Horosan) bölgesinde de geniş bir Şii Kürt kitlesi bulunmaktadır, ancak bu kitle bazı kaynakların hatalı olarak belirttiği gibi burada çoğunluğu oluşturmamaktadır. Şii Kürtlerin sayısı 1 ile 1,5 milyon arasındadır ve toplam Kürt nüfusun % 5-7'sini kapsamaktadır.

Kurmanjilerin arasında Şafi mezhebinin yükselmesi, İran'ın da henüz öncelikle Şafi müslüman bir nüfusa sahip olduğu orta çağ dönemlerine dayanmaktadır. Orta çağın sonlarına doğru, Anadolu'nun verimli bölgelerine yerleşmek üzere doğudan gelen Türk boyları Orta Asya'da hüküm süren hanefi mezhebini beraberlerinde getirmişlerdir. Kürdistan'ın batısındaki bu eski Hristiyan Bizans topraklarında Hanefi mezhebi büyük etkiye sahip olmuştur, ancak Kürtlerin Şafi inancını değiştirememiştir. Ne var ki Kürdistan'a Orta Asya'da doğan Nakşibendi tarikatını sokmayı başarmıştır. (bak. Şafi Mistik Tarikatlar) Bir zamanlar kuzey Orta Doğu'da çok yaygın olan bu Şafi mezhebinin en büyük mürid kitlesini günümüzde Kürt şafi müslümanlar oluşturmaktadır. Bu Şafiler günümüzde doğuda Şii olan İran ve Azeriler, batı ve kuzeyde Hanefi Sünni Türkler ve güneyde Suriye ve kuzey Irak'daki Hanefi Arapların (Hanefi mezhebinin doğduğu yer) arasında sıkışıp kalmışlardır.

İslam halifelerinin orta çağda kültürel ve kutsal iki şehri olan Bağdat'a 50, Şam'a ise 200 mil yakınlığı ile Kürdistan İslam dünyasının kalbi sayılan topraklarda bulunmaktadır. Bu bölge M.S. 7 yy.de müslüman güçler tarafından alınan ilk topraklardır. Böyle bir konuma rağmen Kürdistan'da şehirler de dahil olmak üzere pek az sayıda cami bulunmaktadır. Peki neden?

12 yy.'a kadar Kürtler genelde haklı olarak Nizam al-Mülk, Abu Mansur al Bağdad-i ve Kürtleri muşrikin olarak, yani çok dinli olarak niteleyen İbn Adir gibi büyük ortaçağ müslüman yazarları tarafından gayr-i müslüm olarak nitelendirilmişlerdir. Öyle görünüyor ki İslam, Kürdistan'da yüzeysel bir etkiye sahip olmuş, o da daha çok Kürdistan'ın çevresindeki yerleşim bölglerinde. Bu bölgelerde müslüman Kürtler azınlık oluştururken, çoğunluk eski dinlere inanmaktaydı.

(Melekler kültü, Yahudilik, Hristiyanlık) ve eski dinlerin, ancak 12-15 yy.da büyük ölçüde tarıma dayalı Kürdistan'ın sosyo-ekonomik yaşamındaki değişim etkisini göstermeye başladığında ve Türk göçebelerin Kürdistan'a yıkıcı bir şekilde göç etmeleri ile birlikte yavaş yavaş terk edip müslümanlaşmışlardır. (bak. tarihi göç)

Müslüman Kürt düşünür ve ün sahibi Kürtlerin çoğunluğunun Dinavar, Suhravard ve Hamadan'dan geldikleri ya da müslüman etnik gruplara komşu olan Kalkanlar ve Fadlanlar (Fadhlâns) gibi kabilelerden geldikleri gerçeğini gözönünde bulundurursak, müslüman Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun çok geç bir tarih-

te, belki 16. yy'da müslümanlığa geçtiği savının güçlendiğini görebiliriz. Bu müslümanlığa geçiş tarihi Kürdistandaki sosyo-ekonomik düşüş ile aynı tarihlere denk düşmektedir. Bu gerçek ise, gerekli maddi olanaksızlıklar nedeni ile kalıcı, anıtsal camilerin yapılanmadığını günümüzde bu nedenle Kürdistan'da çok az sayıda cami bulunduğunu açıklamaktadır.

15. yy'ın sonuna doğru, eski dinler göçebe akımlarının neden olduğu sosyo-ekonomik baskılar nedeniyle sürekli darbeler almıştır. Göçebelerin 16. yy'ın başından itibaren yayılmaya başlamaları yerleşik tarımcıların aleyhine olmuştur. Güçlerinin dağılması ile Kurmanji dili konuşan yerli Kürt göçebeleri Hakkari bölgesindeki egemenliklerini (Urmia gölünün güney batısı) Kürdistan'ın büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde genişletmişlerdir.

Kurmanjiler Şafi sünnilerdi ve güçleri ve sayıları arttıkça, dinleri İslamı da yaymaya başlamışlardır. Kurmanjiler belirleyici olan noktaya Kürdistan'dan geçen ticaret yollarının yıkılması ve Kürt ekonomisinin bozulmasıyla ulaşmışlardır. (bak. Erken Modern Tarih, Göçebe Ekonomisi ve Ticaret) Kurmanji göçebeleri kısa sürede hemen hemen tüm Kürdistan'da yerleşmiş olan Pahlawani dilini konuşan gayri müslüm Kürtleri zorbalık ile kendi dinlerine çevirmişlerdir. Din ve dil öğelerinin birbirine geçtiği ve değişim oluşturduğu bir durum daha önceki tarihlerde de yaşanmıştı. Burada da Zagros dağlarındaki Kürtler İslam dininin Şii mezhebini benimseyerek yeni bir kimliğe bürünmüşlerdir. Bu güneyli Kürtler Kürtçe dillerini bırakıp Fars dilini benimsemiş ve modern Lurların ve güney Zagros dağlarındaki diğer etnik grupların ataları haline gelmişlerdir. (bak Entegrasyon ve Asimilasyon) Şimdi ise Kürt toplumu Kurmanji dili ile Sünni İslamın Şafi mezhebine dönerek bir homojenleşme dönemine doğru yol almaktadır.

Kürtlerin geç bir tarihte müslüman olmaları, onların İslama yeterince değer vermemeleri anlamına gelmemelidir. Aksine, özellikle bugün daha çok büyük kentlerde ve kasabalarda sakinlerin çoğunluğu İslami geleneklere göre kabul gören değerlere inanmaktadır. Gerçekten de, orta çağda bile Kürtlerin arasından büyük islam düşünürleri ve yazarları çıkmıştır. Bunların eserleri ise tüm islam dünyasında önemli bir yer oluşturmaktadır. Bunlardan bazıları, örneğin al-Dinawari, İbn Atir, İbn Fadlan, İbn-Kalkan, Suhrawardi ve Be'di ül-zaman al-Hamadana İslam uygarlığına yaptıkları katkılarından ötürü çok iyi tanınmaktadırlar. (bak. Ortaçağ Tarihi)

İslama döndükten sonra müslüman Kürtler arasında, özellikle de Sunni ile Şii Kürtler arasında her zaman mezhep çatışmaları olmuştur. Ancak bu çatışmalar İslam dünyasının diğer bölgelerinde meydana gelen çatışmalardan yapı, yoğunluk ya da sıklık açısından pek farklı değildir.

Halkın çoğunluğunun Şiilerden oluştuğu güney Kürdistan'daki Kirmanşah kenti civarında ise her yıl bir bayram yapılır. Bu bayramda Sünnilerce saygı gören müslüman halifesi Umar'ın kuklası törenle yakılır (bak. Halk Kültürü) Bu eylem Kirmanşah kentinde ve civarında pek çok Sünninin de bulunmasına karşın yapılmaktadır ve bazen de salt provokasyon amacı gütmektedir. Kürt şiiliği aşırılığa kaçan özellikleri ile aynı amaç için bir dizi dini tören, mecazi konuşmalar ve edebiyat oluşturmuştur. Bunu yaparken de Kürtlük ile bağlantıları aşağıda Melek-

ler Kültü başlığı altında tartışılacak olan, geç Safaviler dönemi altındaki İran'da radikal şiiliğin güçlü bir şekilde tekrar benimsenmesi tarihlerine kadar inilmektedir.

Şiilerin Sünniler tarafından baskı görmesi Anadolu'da İran'dan daha yaygın bir şekilde uygulanmaktadır, çünkü yüzyıllardır Şii olan İran hükümeti buna izin vermemektedir. 16. yy.'da Osmanlı Sultanı Merhametsiz Selim Anadolu'da çok geniş çaplı bir Şii ve Alevi (hem Türkmenlere hem de Kürtlere) kıyımına girişmiştir. Bu kıyıma Sünni Kürt ruhban kesimi de isteyerek yardım elini uzatmıştır.

19. yy.'ın sonlarına doğru ve özellikle de bu yüzyılın ilk başlarında Germen düşünürlerin "Aryan" köklerini araştırıp tekrar bulma hülyası onların semitik Yahudi-Hıristiyan dinlerinden çok Aryan dinlerini araştırıp, incelemelerine ve yüceltmelerine neden olmuştur. Bu "Aryan Milliyetçileri" için Hindistan dinleri ve İran'ın Zerdüştlük inancı belli başlı çıkış noktası oluşturmuştur. Avrupa başkentlerinde yaşayan ve buradaki akımlardan büyük ölçüde etkilenen Kürt aydınları yine semitik bir din olan İslamı Germen "Aryanlarının" Yahudilik ve Hıristiyanlığa baktıkları göz ile görmeye başlamışlardır. Kürt edebiyat-kültür dergisi Hewar (1932-43 arası yayımlanmış, bak. Basın ve Elektronik Kitle iletişim Araçları) "Arab" dini diye İslamdan vazgeçip yüzyıllardır süren baskılara karşın saflığından birşey yitirmemiş olan Yezidiliği asıl Kürt dini olarak öne çıkarmıştır. Onlar hatalı olarak Yezidiliğin Germen yazarların "Aryan" dini olarak yücelttikleri Zerdüştlükten oluştuğu kanısındaydılar.İslamın hor görülmesi ve Kürtler ile olan ilişkisinin hafife alınması (ya da Kürt Milliyetçiliği) 2. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Aryanizmin Üçüncü Reich'ın külleri arasında sarsıcı bir şekilde son bulmasına kadar çok iyi izlenen bir moda idi.

Ancak buna rağmen birçok kültürlü Kürt, halkının islam öncesi dinlerine hayranlık duymayı sürdürüp, hatalı olarak daha çok Persi dini olan Zerdüştlüğü ilham kaynağı olarak dikkate aldı. Ozan Jagarkhwin (1903-84) ömrünün büyük bir bölümünü ve eserlerinin çoğunu islamiyet pahasına Zerdüştlüğü yüceltmeye atfetmiştir. Ancak yaşamının sonlarına doğru, Orta Doğu'da tekrar islam kimliğine doğru yaklaşma eğilimi ile birlikte, daha ılımlı, idealize edilmiş, Arap olmayan, aracısız bir İslama doğru yönelmiştir.

Bugün hâlâ birçok yaşlı Kürt aydınının Zerdüştlüğe, Yezidiliğe ve diğer eski ilkel dinlere duydukları hayranlıklarının kaynağını İslama karşı duydukları antipati oluşturmaktadır. Ne var ki günümüzde bu bölgelerdeki hükümetler ve siyasi gruplar giderek fanatik dincilik akımlarına yöneldiklerinden açıkça İslama saldırıda bulunmak tehlikeli olacaktır.

Daha fazla bilgi için kaynakça: Martin van Bruinessen, "Kurdische Nationalismus und Sunni-Schi'i Konflikt" (Kürt Milliyetçiliği ve Sünni-Şii çatışması)

MELEKLER KÜLTÜ

Gayri müslim Kürtlerin çoğu çok eski çağlara dayanan kendine özgü birçok Kürt inancından birisine bağlıdırlar. Bu inançlardan herbiri kadim bir dinin uyarlanmış ve değişime uğramış biçimleridir ve kısaca Melekler Kültü ya da Kürtçesi Yazdâni diye adlandırılmaktadır. Bu dinin asıl adı bugün modern müridlerince bi-

linmemektedir, sadece geriye kalan inançların isimleri zikredilmektedir. Yazdanizm ya da Melekler Kültü bu dinin kendi başına bir kolu olan Yezidizmin bir varyasyonudur. Yezidizm de zaten "Melekler" anlamını taşımaktadır. Edindiğimiz bazı ip uçlarına göre Yazdanizm belki de gerçekten bu dinin dağılmadan önceki adıydı. Bu inancın daha da eskiye dayanan bir ismi de belki Hak idi. "Hak" ismi bu dinde ezeli ve ebedi olan, herşeyi kapsayan Tanrı, evrensel ruha verilmiştir. Daha önceki görüşü doğrulayan bir tezi Yezidizm başlığı altındaki bölümde bulacaksınız.

Melekler Kültü'nün sadece üç kolu eski çağlardan günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar Yezidilik, Alevilik ve Yarsaniliktir. (Aliullahi ya da Ahl-Hak diye de bilinmektedir.) Günümüzde Alevilik daha çok Suriye'deki bir Arap azınlık ve Türkiye'de yaşayan Arap azınlığın inandığı Nusayrizmi de içine almaktadır.

Bu kültün tüm zümreleri, ister geçmişte olsun ister şimdi, temel inanç olarak sayısı yedi olan ve evreni aynı sayıda karanlık güçlerden koruyan parlak meleksi varlıklara inanırlar. Bu kültün aynı zamanda temel taşını oluşturan başka bir ortak inancı ise sayısız kez reinkarnasyon (tecessül) ile ruhun göç ettiği inancıdır. Burada tanrısal varlıklar tecessül ile cisim bulmaktadırlar.

Bu kültle sınırsız, herşeyi içine alan yine de bağımsız olan "evrensel bir ruha" (Hak) inanılır. Bu ruhun maddesel dünya ile yegâne bağlantısı ise henüz hiçbirşey yaradılmamışken kendisini en yüce avatar(1) olarak göstermiş olmasıdır. Kendisi cisim aldıktan sonra maddesel evreni yaratmıştır. Haq (Hak) genelde hakikat anlamına gelen Arapça haqq sözcüğünden türediği varsayılır, ancak bu doğru değildir) Kutsal Ruh maddesel dünyanın sorunları ile ilgilenmez ,ancak bunları kendi özü itibariyle içine alır (Şamil olma) ve birbirine bağlar. Yaratan haline gelen bu ilk avatar, aşağıda da tartışılacağı gibi Yezidiliğin dışında, bu kültün tüm kollarında artık yüce tanrı olarak tanımlanır. Yaratma eyleminden sonra ya da bununla bağlantılı olarak yaratan kendisini tekrar beş ayrı avatar (Bâba ya Bâb, belki de "kapı" ya da "giriş" anlamına gelen Arami dilindeki bâbâ sözcüğünden alınmıştır.) olarak göstermiş ve yaratma eylemini gerçekleştiren ve idare eden vekillerinin konumuna girmiştir. Bunlar ise ilk meleklerdir (archangel) ve yaratan ve her yerde var olan ruh ile birlikte evrensel yaşamın birinci evresindeki kutsal yediyi oluştururlar. Bu evreyi altı evre daha izlemiştir. Bir önceki evrendeki avataların ruhu ya da özü yeni bir avatara göç ettiği an, yeni bir evre başlamış olur ve yeni avatar yine ruh ile birlikte kutsal yedi sayısını oluşturur. Bu ilk yedi evrenin ve belli başlı avataların dışında, başka, ancak daha az önem taşıyan avatarlar çıkabilir zaman zaman. Bununla birlikte taşıdıkları önem kadar, yaşadıkları zamana yaptıkları katkılar da kısıtlıdır.

Dipnot: (1) Tanrı ya da tanrısal varlıkların reinkarnasyon ile başka varlıklarda ya da insan sıfatında zuhuru.

Bu yüzyılda üç kişi Bâb ya da "avatar" mertebesine yükselmiştir: Şeyh Ahmed Barzani (tahmine göre bir müslüman), Süleyman Mürşid (Suriyeli bir Arap alevisi) (bak. Modern Tarih) ve Nurali İlahi (bir Yarsan lider). Bunların etkisi kısa ömürlü ve geçici olmuştur. ancak bir yüzyıl önce ortaya çıkan başka bir avatar için bunu söylemek mümkün değildir.

19. yüzyılda, daha sonra dünya dini Bahailik halini alacak olan Babizm dinini kurmak üzere, bugün kısaca Bab diye tanınan Mirza Ali Muhammed ortaya çıkmıştır. Bu din de klasik çağlarda Mitraizm gibi bir asırdan daha kısa bir sürede, ışık hızı ile Basra Körfezi'nden Britanya'ya kadar yayılmıştır. (bak. Babism ve Baha'ism)

Bu kültün dini ayin ve törenleri ve inancın özellikleri onlara karşı bir zulüm sözkonusu olmamasına rağmen geleneksel olarak saklı tutulmuş, aynı dinden olmayanlara açıklanmamıştır. Yaşadığımız bu yüzyılda Melekler Kültü'nün değişik kollarına ait çok sayıda yazılı metin incelenmiş ve yayımlanmıştır. Böylelikle aslen Kürt dini olan bu kültün yapısının daha iyi anlaşılmasına ve diğer dinlere etkisi konusunda bilgi sahibi olmamıza olanak tanınmıştır.

Bu kült tamamen evrenselliği ön plana çıkaran bir dindir; diğer tüm dinleri de insanın ruha olan inancının meşru göstergeleri olarak kabul eder. Bu değişik dinlerin kurucuları, yaratıcının zaman zaman canlılara kurtuluş getirmek üzere yeni peygamberler sıfatında dünyaya inirek dünyevi sorunlar ile sürekli ilgili olduğuna örnek oluşturmaktadırlar. Demek ki bu külte inanan birisi çok rahat müslümanlık, Hristiyanlık, Zerdüştlük ve herhangi başka bir din ile de ilintili olabilir, çünkü onlar için tüm dinler aynı asıl düşünce ya da inancın değişik şekillerde yansıtılmasıdır. Gerekirse başka bir dine geçme konusunda da fazla bir güçlük çekmezler.

Tanrıya ulaşmak için kendi dinlerinin yegâne din olduğunu ileri sürüp, hakikata varma tekelini kendinde tutan dinlerin eşsizliği, ancak bir kaleydoskopdaki (çiçek dürbün) şekiller kadar eşsizdir: onlar sadece unsurların oluşturduğu şekiller açısından eşsizdirler, ancak şekilleri oluşturan unsurlar da onlara yaratıcı tarafından maddesel dünyanın oluşum anında sunulduğundan yine aynıdırlar. Burada diğer dinlere benzer alem şümul (Kosmopolit) yaklaşım olan Hinduizm hemen hatırımıza gelmektedir.

Bununla birlikte bu Kült her zaman karşılaştıkları başka dinleri tamamen ya da kısmen içine çekmeye (absorbe etmeye) hazır bir din olmuştur. Böylelikle, diğer dinlerin en yüce şahsiyetlerini sürekli yeni avatarlar içeren dinamik yaratılış sistemlerine dahil ederek, Kültün yeni yeni kolları oluşmuştur. Örneğin Alevilik, Kültün 15. yüzyılda oluşmaya başlayan Şiiliği içine alma süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak burada Kültün tarihi boyunca tekrarlanan bu tür yaklaşımlarını, merkezi kültün ruhani lideri tarafından yönetilen organize ve ard niyetli bir yaklaşım olarak yorumlamamız gerekir. Tam aksine, bu kült bu tür olaylara karşı genelde diğer dinlerden daha ilgisizdir. Bu tür gelişmelerin hepsi genelde, külte inananlar arasında, başka bir dinin etkisinde kalıp zamanla bu dinin özelliklerini kabul edip benimseyen, sonra bu dinden birisi olarak tamamen bu komşu dine sahip çıkan, değişik kesimlerin plansız bir şekilde, aniden meydana getirdikleri oluşumlardır.

Birçok eski ve bugün artık yaşamayan inanç ve dinler de Aleviliğin ortaya çıkmasına neden olan benzer şartlar altında, Melekler Kültü'nün bir kolu olarak meydan gelmişdir. Bu dinler arasında mistik dinler olan Mitra ve Zervan inancını, ayrıca sosyo ekonomik şartların ortaya çıkmasına neden olduğu Mazdak, Hura-

miyya ve Qarmatites gibi mesihi (bir kurtacıya inanan) harekatları sayabiliriz. Bu Kült başka bir mistik din olan Mani inancını, İsmaili inancını (Yediler) Şiiliği, Dürziliği ve Babismi büyük ölçüde Zerdüştlüğü, İmami Şiiliği ve Babailiği de bir ölçüde etkilemiştir. Mitra dini harekatları sanki bu kültün arkasına sığınarak M.Ö. 4 yüzyılda Helenistik çağın başladığı tarihten itibaren ilişkide oldukları Greko-Romen panteist dini kabul etmişlerdi. Mitra tanrısı inancı etkileyici bir biçimde ilerlemiştir. Konstantin zamanında ve Hristiyanlığın yaygın olduğu dönemde Mitra dini Roma İmparatorluğu'nda çok etkileyici olmuştur. Belki de bu nedenle Mitra tanrısının doğum günü olan 25 aralık İsa'nın doğum günü olarak belirlenmesi için esin kaynağı olmuştur. İlk defa bu tarihte Evrensel Ruh kendisini ilk avatarı yüce yaratan sıfatında belli etmiştir, bu ise Mitra dininde Mithras'dır. Melekler Kültünün Yezidi kolu ve Alevilik içindeki Nusayr harekatında halen Mithras'ın bu birincil konumuna ilişkin izler görmekteyiz, özellikle törenlerinde ve yıllık toplu dini kutlamalarında.

İslamiyet nedeniyle eski etki alanı küçülmüş olmasına karşın bu Kült Kürtleri halen halk kültürü ve sözde dini törenler düzeyinde etkilemektedir. Hıdır'a ya da Naki Hızır'a (göllerin yaşayan yeşil adamına) gösterilen saygı halen müslüman Kürtlerde çok yaygındır. Kürdistan'ın her yerinde (özellikle doğal pınarların yanında) Hıdır'ın türbesi ile karşılaşmak mümkündür. (bak. Halkbilim ve Halk Hikâyeleri) Müslümanlar Hıdır efsanesini Hıdır gibi Hayat çeşmesinden su içip ölümsüzlüğe erişen peygamber Eliyah ile bağdaştırırlar. Toprak su perisi olan ölümsüz Hıdır (adı "yeşil" ya da "yüzen" anlamına gelebilir) göl ve göletlerin derin sularında yaşar. Değişik kılıklara bürünen Hıdır onu çağıran insanlara görünür ve isteklerini yerine getirir.

Kürtlerin birçok inancına ait toplu dini törenler din ötesi bir kurum haline gelmiş olan Hıdır'ın türbelerinde yerine getirilir. (bak. Halk Kültürü ve Şenlikler, Törenler ve Takvim) Hıdır'ın ölümsüzlüğü türbelerinin bulunduğu yerlerdeki gölet ve pınarlarda bulunan uzun ömürlü su kaplumbağları ile sembolize edilir. Gerek gerçek şekliyle, gerekse stilize edilmiş olarak olsun, kaplumbağa motifi Kürt süsleme sanatında ve dini sanatlarda yaygın olarak kullanılmıştır. (bak. Dekoratif Desenler ve Motifler) Hıdır kutlamaları doğanın kendini yenilemeye başladığı ilkbaharda yapılır. Ancak kutlamaların tam tarihi dinden dine ve toplumdan topluma farklılık gösterir. Kültün tüm kolları ve birçok müslüman bu şenliği kutlar.

Eski zamanlarda bu Kült yeni yeni yükselmeye başlayan Zerdüşt inancına rakip olarak görülürdü. Bu belki de Medler döneminin sonundan önceydi ve Zerdüşt inancını bastırma harekâtı belki de son Med Kralı Rshti-vega Azhı Dahak tarafından destek görmüştü (h. M.Ö. 584-549) Bugün elimizde olan kanıtlara göre Zerdüşt M.Ö. 552'de askerleri ile birlikte Afganistan'ın kuzey batısındaki Harirud-Murghab ırmağı havzasına doğru ilerleyen Kral Rşhti-vega Azhi Dahak tarafından katledilmiş, koruyucu kralı Viştaspa da yenilgiye uğratılmıştır. Böylelikle Azhi Dahak Zerdüşt'e inananlar arasında kötü bir üne sahip olmuştur. Bu tarihten sora Med Kralı Azhi Dahak Şeytani bir kişiliğe sahip birisi olarak görülmüş ve hem Zerdüşt inancında hem de İran'ın ulusal mitolojisinde; Şahname gibi destanlarda kötülük timsali olarak anılmıştır. Gerçekten de Fars dilinde "ejderha" için kullanılan yegâne sözcük Azhdaha'dır. Bu son Med Kralı Azhi Dahak'ın kavgacı

sıfatı Herodotus tarafından da bilinmekteydi, ancak Astyages olarak anılmaktaydı.

Bu iki dinin karşılaşması Zerdüşt'ün kurduğu sade, ruhban sınıfı olmayan dine, Kültün kendi geleneksel ruhban sınıfı Magi'yi getirmesi ile sonuçlanmıştır.

Zerdüştlük ve Melekler Kültünün birçok ortak özellikleri vardır. Örneğin; yedi iyi meleğe ve dünyevi işlerden sorumlu yedi "kötü" meleğe inanmak ve babadan oğula geçen tevarüs yoluyla bir ruhban sınıfın varlığı. Bu ortak özellikler bu iki din arasındaki uzun ve olaylı ilişkiden doğan doğal bir sonuçtur. Diğer ortak özellikler de belki, dinleri daha sonra Zerdüşt dini olarak reforma uğrayan ve yeniden oluşturulan peygamber Zerdüşt'ün dini ile aynı olan, Kürdistan'a gelen Aryanların etkilerinden kaynaklanmıştır. Ancak bugünkü haliyle Kült en büyük benzerliği 14 asırdır komşusu olan İslam dini ile göstermektedir. Zerdüştlüğe ilk saldırıdan takriben bin yıl sonra Kült'e bağlı olanlar Zerdüştlüğü yok etmek üzere fazla başarılı olmayan yeni bir girişimde bulunmuşlardır. Bu girişim Mazdak harekâtı şeklinde olmuştur.

Mazdak Kültü ya da harekâtı M.S. 5. yüzyılda Sasaniler dönemi İran'ın resmi dini olan Zerdüştlüğün getirdiği katı sosyal ve ekonomik sınıf sistemine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu harekât, bu yörenin insanı olan Mazdak önderliğinde Zagros bölgesinde yayılmaya başlamıştır. Mazdak belki Sasani Kralı Kavat ya da Qubad'ı (M.S. 488-531 arası hüküm sürmüş) bile kendi inancına çevirmeyi başarmıştır. Mazdak inancında insanların sosyal açıdan eşitliğine inanılması, bu dini yoksullar ve dışlananlar arasında cazip hale getirmiştir. Bu sosyal eşitlik kavramı Melekler Kültünde hâlâ geçerlidir.

İsmi küçük Mazda (Mazda burada Zerdüşt dininin en büyük tanrısı Ahura Mazda'nın kısaltılmış halidir.) anlamına gelen Mazdak birçok dünyevi malın ortak mülkiyetine inanmaktaydı. Mazdak'ın bu ortak mülkiyet düşüncesine kadınların da dahil olduğu ileri sürülmüştür. Melekler Kültü bugün hala bu "rastgele cinsel ilişkide bulunma" suçlamaları ile karşı karşıyadır. Mazdak Kültü ortak mülkiyet kavramı nedeniyle günümüz yazarlarınca dünyadaki ilk komünist sistem olarak nitelendirilmiştir. (bak. Klasik Tarih) Bu din ayrıca savaşçı bir ruh taşımaktadır. Bu militan ruhu kendini daha sonra İslam çevrelerindeki sosyo-dinsel harekâtlarda ve dolaylı olarak günümüzde fanatik Şiilikte göstermeye devam etmektedir.

Büyük başarılarına rağmen ya da belki başarılarından ötürü Mazdaklar Kavat'ın hükümranlığının sonuna doğru takr. M.S.528'de (Kavat bu ara tekrar Zerdüşt dinine dönmüştü) büyük katliamlara maruz kalmışlardır. Daha sonra Kavat'ın oğlu ve varisi Chosroes I Anoshervan'ın hükümdarlığında ülkenin her tarafında Mazdaklara karşı soykırımlar düzenlenmiş ve sonunda kral tarafından hepsinin yok edildiği ileri sürülmüştür. Ancak Zerdüşte sadık Sasani Pers İmparatorluğu'nın yıkılışından sonra parçalara bölünmüş olan Mazdaklar tekrar toparlanmışlardır. Mazdak bugün hâlâ Orta Kürdistan'da bulunan kalabalık Kürt aşireti Kuşnovların inandıkları iki ermişten bir tanesidir. (Sykes 1908, 457)

Müslüman hükümdarlar da zaman zaman yine aynı Cibâl bölgesinde ("Zagros" dağlarının Arapçası, "eski Media") ortaya çıkan çoğu zaman ekonomik kö-

kenli Mehdi (messianic) inancına dayalı dinsel harekâtlar ile karşı karşıya gelip onları bastırıyorlardı. En önemli harekâtlardan birisi olan Huramiyya'ya dini ve askeri lider Bâbek önderlik ediyordu. Huramiyya'ya göre ruhların özellikle de liderlerin ve dini şahsiyetlerin yeniden doğuşuna inanılırdı. Daha önceki dönemde Mazdak ve Mazdaklar gibi Bâbek ve müritleri de tüm mülklerin ve ekonomik üretim araçlarının ortak mülkiyetine ve sınıfsız topluma inanmaktaydılar. Karargâhı Azerbeycan'daki göçmen Kürt kabilelerinin yanında olan Babek ile yanı dönemde yaşamış olan ve Ortaçağ müslüman tarihçi Mas'udi tarafından "Kürt Nasır" diye bilinen Narseh adında bir Kürt, Melekler Kültü'nün merkezi olan güney Kürdistan'da meydana gelen bir ayaklanmanın başını çekmiştir. Bu ayaklanma sonunda Abbasi Halifesi Mu'tasım tarafından bastırılmştır. Müslüman tarihçi Tabari'nin anlattıklarına göre Narseh'in 60.000 müridi müslümanlar tarafından öldürülmüş, kalanlar ise Narseh ile birlikte M.S. 833'de Bizans İmparatorluğu'na kaçmak zorunda kalmışlardır. (bak. Ortaçağ Tarihi)

Mazdakların ve Hurramilerin belirleyici işaretleri, bayrak ve giysilerinde kullandıkları kırmızı renk idi. Böylelikle onlara Surkhjamagan "kızıl bayraklılar" ya da Surkhjamagan "Kızıl giysililer" denmekteydi. Bu işaret 14. ve 15. yüzyılda Melekler Kültü'nün başka bir harekâtı ile karşımıza çıkmaktadır. Burada da kırmızı başlıklarından ötürü Alevilere Kızılbaş denmeye başlanmıştır. (bak. Alevilik ve Ortaçağ Tarihi)

Hurramiyya harekâtı Abbasi Halifeleri tarafından bastırıldıktan sonra, tekrar güney Irak ve dah sonra Lahsa ya da Ahsa'da (Doğu Suudi Arabistan'ın Al-Ahsa kenti) filizlenmeye başlamıştır. Üyeleri Qarmatitler diye adlandırılan bu yeni oluşum da Hurramıyya gibi sosyo-ekonomik eşitlik kavramını ön planda tutuyor, aynı yaratılış efsanesine ve dini öğretilere inanıyordu. Ortaçağ İsmail'i gezgin Nasır Hüsrev Lahsa'da yaşayanların ortak mülkiyete dayalı yaşam sürdüklerini anlatmakta ve eski Mazdak harekatı ile Qarmatizm arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Bir sürü "izm"lerin oluşum yeri olan Lahsa fanatik bir şekilde Sünni Suudi Arabistan'da sünni olmayan bir bölge olarak kalmayı başarmıştır. Burada yaşayan nüfus bugün daha çok İmami Şii olarak anılmaktadır, ancak onlar da nasıl ki Melekler Kültünün müslüman Şii bir mezhep olarak sınıflandırıldığı gibi yanlış olarak genelleştirilmiş bir tabire dahil edilmiş olabilirler.

15. yüzyılda, sufi düşünceleri Melekler Kültü'nün özellikleri ile büyük benzerlikler gösteren Muhammed Nurbakhş da yine Lahsa'dan gelmekteydi. Yine 19. yüzyılın başlarında Şeyh Ahmed Lahsa'î adında başka bir mistik, Lahsa'dan çıkıp Babi harekâtının temelini oluşturmak üzere 19. yüzyılın ortalarında Pers ülkesine doğru yola çıkmıştır. Bu harekat yine sosyo-ekonomik kökenli mehdi inancı (messianic) doğrultusunda bir harekattı ve eski Mazdak harekatı ile büyük benzerlikler taşımaktaydı. Bu harekatın temel öğretileri Ali Muhammed Bab tarafından yaygınlaştırılan Şeyh Ahmed'in fikirlerine dayanmaktaydı ve en az Nurbakhşi harekatı kadar Melekler Kültü ile ortak noktaları bulunmaktaydı. (bak. Babizm ve Bahâ'izm)

Mazdaklardan günümüz Alevilerine kadar kültün tüm kolları cinsel ahlâksızlıkla suçlanmaktadır. Müslümanlar bu insanların dinsel toplantılarında kadınlarını paylaştıklarına inanmaktadırlar. Bugün bile bu insanları aşağılamak

için Anadolu'da mum söndü, İran'da ise Çiragh kushan "ışığın öldürülmesi" diye bilinen ünlü `masallar' müslüman komşular tarafından yayılmaktadır. Bu suçlamalar, değişik şekillerde Melekler Kültü ile bağlantısı olan, Afganistan'daki İsmaililer (Canfield 1978), Türkiye ve Suriye'deki Aleviler (Yalman 1969) ve Levant'teki Dürziler (Eickelman 1981) gibi dini azınlıklara yöneltilmektedir. İnanması güçtür ama Henry Rawlinson Macdonald Kinnier ve G.R. Driver gibi bilim adamları bile bu söylentilere inanmaktadırlar. Driven bu "töreni" Roma'daki oryantal Bona Dea ile karşılaştırmaktadır ve onlardan daha da ahlâksız olarak nitelemektedir. (Driver 1921-23) Rawlinson ise artık uygulanmasa bile (1836'da) yarım asır önce uygulanmakta olduğunu ileri sürer. Rawlinson devam edip, bu törenin Mitra ve Anahita Kültünde var olan bereket tanrılarına tapınmanın ve cinsel organlara tapan Sesostris Kültü'nün kalıntıları olması gerektiğini öne sürmüştür. Kinnier ise kendisi katılmasa da, 1818'de böyle bir döneme şahit olduğunu iddia etmiştir.

Melekler Kültü'ne bağlı tüm kolların müridleri Cem, Ayin-ı Cem ya da Cemhane adı verilen dini toplantılar yaparlar. Dini yazıların okunduğu kapalı bir mekânda, dinin önde gelenleri konuşmalar yapar, toplantıya katılan herkes ile el sıkışarak toplumsal bağlar güçlendirilir. Sosyal eşitliğin göstergesi olarak hiç kimseye oturma düzeni konusunda ayrıcalık tanınmaz. Zulüm korkusu ile bu toplantılar yabancılara kapalıdır. Belki de bu gizlilik ve bilinmezlikten ötürü uygunsuz toplu sex ayinleri hikâyeleri yakıştırılmıştır. Günümüzde Yarsanilerin bazı kollarında kadınların Cemhaneye yaklaşmasının bile yasaklanmış olması bu suçlamalara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu yasaklama kadının geleneksel olarak yüksek bir statüye sahip olduğu, Kürt toplumunun özüne ters düşmektedir. (bak. Kadınların Statüsü ve Aile Hayatı)

Küçük Cem törenleri yedi günde bir yapılır, ancak asıl büyük Cem yılda bir kez yapılır ve aşağıda da açıklanacağı gibi kültün değişik kollarına göre değişik tarihlerde yapılır.

İslamın yaygın olduğu bölgelerde bu inanç sistemi hem etkilemiş hem de İslamın bazı kollarından, örneğin; İmamilerin (onikiler) Şiiliğinden ve İsmaili (Yediler) mezhebinden etkilenmiştir. Melekler Kültü'nün İslama en önemli ve kalıcı katkısı ise Doğu Anadolu ve batı İran'da Karakoyunlular (1830-1468) hanedanı zamanında, ayrıca 1501'de başlayan Safeviler hanedanının ilk yıllarında olmuştur. Hanedanın kurucusu I. İsmail'in güçlü Alevi düşünceleri vardı ve tanrının temsilcisi olduğunu bile iddia etmekteydi. Bugün bile İsmail Aleviler tarafından Sahabi-Zaman olarak sevilip sayılmaktadır. Safeviler nesiller boyunca kendi dinlerini Melekler Kültü unsurlarından arındırmak için çaba sarfetmişlerdir. Sonunda bunda başarılı da olmuşlardır ve o zamandan beri Pers ülkesi İran islamın geleneksel, standart İmami Şii mezhebine sadık kalmıştır. Bununla birlikte ilk Safevilerin inanç ve ibadetlerine ilişkin tarafsız raporlar Şii İslam'dan çok Melekler Kültü'ne (özellikle de Aleviliğe) inandıkları yolunda ipuçları vermektedir.

Kendilerini bu "günahkâr" gayri-müslimlerden soyutlamak için İmami Şiiler, 16. yüzyılın başından itibaren, daha önce kullandıkları tanım Şia yerine altıncı Şii İmam Cafer-i Sadık'tan esinlenerek Caferiler olarak tanımlanmışlardır. Şi'a, Şi'at al-Ali'nin kısaltılmış halidir ve Muhammed'in damadı "Ali taraftarla-

rı" anlamına gelmektedir. Gayr-i müslüm Kürtlerin ve daha sonraları Türkmen ve Arapların kendilerini tanımlamak için kullandıkları Alevi ve Aliullahi terimlerinin, Melekler Kültü'nün üç kolundan ikisi tarafından, evrensel ruhun yeryüzündeki en büyük temsilcisi olarak yarı-tanrısallaştırılan İmam Ali'nin isminden türetildiğine inanan İmami Şiiler, pek de istenmeyen, ancak daha güvenilir olan Caferi tabirini tercih etmişlerdir. 1720'lerde Safevilerin sonuna doğru, Şiilerin müslüman olmayan Alevi ve Aliullahileri ile bir tutulma ve onlar ile karıştırılma korkusu o kadar büyüktü ki, kendileri için sadece Caferi tanımını kullanmaktaydılar. Ne var ki, Anadolu'daki Aleviler de 20. yüzyıla doğru Caferi ismini benimsemiş ve Türk nüfus sayım memurlarına kendilerini Caferi olarak tanıtmışlardır.

Kültün ruhun tenasühü ve yeniden tecessütüne (reinkarnasyon) inanması ve böylelikle yabancı dinlere de uyum sağlayıp, içine alması Hinduizmi anımsatmaktadır. Hinduizm de Budha'nın Vişnu, Şiva ve Rama gibi büyük ruhun insan sıfatında görüntüsü (avatar) olduğunu açıklayıp Hindistan Budizmini içine almıştır. Bazı Hindular aynı statüyü peygamber Muhammed'e de atfetmek istemişler ancak pek başarılı olamamışlardır. Sanki Ali ve Muhammed'i bir süre için "alı koymak" Külte 15. yüzyıldan 1588'de Abbas'ın Safavi tahtına çıkmasına kadar Şii İslamı absorbe etmek için gerekli olan aracı sağlamıştı. Bu hüklmdarın canla başla destek vermesi ile Medine, Lübnan, Mezopotamya ve Horosan'dan kendini çektiği İmami Şii din adamları sayesinde sonunda Melekler Kültü'nün Ali-sevgisi ile ilgili sis perdesini ortadan kaldırmıştır. Abbas'ın İslami din adamları İmami Şiiliği tekrar tanzim edip, kültün saldırısına uğramadan önceki geleneksel çizgisine oturtmuşlardır.

Bu Şii din adamlarının en önemlilerinin oluşturduğu "Ulema Meclisi"nin belli başlı görevleri arasında etkileyici uygulamaları olan Melekler Kültü inananlarını lanetlemek ve geleneksel Şiiliği, Bihar al-Anwari korumaktı. Ancak tüm bunlara rağmen Şiilik bugünkü şekliyle kültün etkilerini taşımaktadır, daha çok da en aykırı ve sünnilik ile bağdaşmayan uygulamaların etkileri hâlâ gözlenmektedir. Tüm bunlardan sonra Karakoyunlu ve erken Safeviler (bunların Alevi dönemlerinde) döneminde İran ve Kafkasya'nın müslümanları baskı ile Sünnilikten vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. 17. yüzyıldan sonra getirilen reformlar ve geleneksel şiiliğin benimsenmesi de Melekler Kültü'nün bu dine olan etkilerini yok etmeyi başaramamıştır. Radikalizm, ekonomik ve sosyal eşitçilik ve şehitlere duyulan matem bugün hâlâ İran ve Kafkas Şii inancında görülen kült izleridir. Irak şiiliği için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bugün Irak diye bilinen yerde yaşayanlar, Aleviler Anadolu'dan buraya gelmeden önce Şii idiler ve hiçbir zaman da Aleviliğe dönmediler. Ancak yine de Irak bu kültün etkisinden kurtulamadı. Bu etki ise kendisini kültün diğer bir kolu olan Yarsanizm olarak gösterdi. Yarsanizm islamiyetin ilk günlerinden beri Mezopotamya'yı sessiz sedasız etkilemiştir.

15. yüzyılda yaşayan ünlü Sünni din adamı, mutasavvıf ve şair Abdul-Rahman Muhammed Cami, Raşahat-i Cami adlı eserinde Bağdat'ta karşılaştığı "Şiileri" "Dun ba Dun insanları" olarak tanımlamış olması (bu kültün belli başlı inançlarındandır ve ruhun sürekli yeniden doğuşuna işaret eder; bak. Yarsanizm) önceleri uydurma olarak kabul edilmişse de bugün gerçek olduğu bilinmektedir. Cami eskiden beri vatanları Horasan olan Orta asya'nın Şii müslümanlarını taktir et-

mektedir, ancak Bağdat civarı da dahil olmak üzere Orta Doğu'nun batısındaki şiilere düşmanlık beslemektedir. Bu düşmanlığı ise buradaki şiileri ısrarla Şii değil de Rafizi (dinden dönmüş) olarak tanımlaması ile göstermektedir. Geleneksel İmami Şiiliği gayet iyi tolere eden, doğudaki müslüman dünyasının sünni din adamlarının batıdaki Şiiliği bu denli düşmanca karşılamaları, Melekler Kültü'nün geleneksel İslam Şiiliğini yoğun bir şekilde sindirmekte olduğu bir zamana denk düşmektedir.

Şiiler bir çok evliyaya (azize), bir mehdiye, yaşayan bir Sahib al-zaman'a ve benzerlerine inanmaktadırlar; doğal olarak Melekler Kültü'ne inananlar da bu ululara yabancı değildir. Kült, dünyanın sonu geldiğinde ortaya çıkacak olan mehdi inancının dışındaki diğer tüm inançları benimsemektedir. Bu nedenle gerektiğinde kendilerini Şii olarak tanımlamaları pek güç olmamaktadır. Bugün Melekler Kültü'nün bazı kollarına bağlı olanlar, temel inançları Kuran'ın öngördüğü anlamda islamın ilkeleri ile ters düşse bile, kendilerini çok rahat şii müslüman olarak tanıtabiliyorlar.

Kült kâinatın yaratılışına ve sonuna ilişkin bir dizi etkileyici edebi eser içermektedir. Bu eserlerden günümüze değin en iyi korunan eser ise Yarsan kolunda bulunmaktadır ve Yarsanizm altında daha sonra tartışılacaktır. Bu dinde 7 rakamı kutsaldır, bu rakam göklerin rakamı, aynı zamanda onların karşıt olan karanlık güçlerin rakamı, evrensel ruhun belli başlı temsilclilerinin (avatar) rakamı, maddesel dünyanın devirlerinin ve bu dinde babadan oğula geçen din adamı makamını dolduran saygın ailelerin rakamıdır. Bu 7 rakamının derinliklerinde ise başka, daha kutsal bir rakam bulunmaktadır: 3 rakamı. Bu rakam ise doğrudan yaratan ile ilgilidir. Bu rakamlar, Orta Doğu kökenli çoğu din ve inançlarda az ya da çok kutsal sayılmaktadır.

Hıristiyanlıktaki teslisi ya da geleneksel astrolojide 7 sayısının değerini anımsamamız yeter. Melekler Kültü'nde eksik olan kutsal rakam ise 12'dir. Bu rakam gerek Yahudilerde (Israel'in 12 kabilesi), Hıristiyanlarda (12 havari "Şakirt") gerekse müslümanlıkta (12 imam) belli bir kutsiyete sahiptir.

Bu dinde oruç sadece üç gün tutulur, ibadet ise belli zamanlarda toplanan Cemhane ayinleri ile kısıtlıdır. Yasak yiyecek ve içeceklere ilişkin kurallar zümreden zümreye değişiklik gösterirse de pek katı değildir. Örneğin; alkol ve domuz eti çoğu zaman yasak değildir, çünkü kutsal kitaplarında bunlara ilişkin doğrudan bir yasaklama bulunmamaktadır.

Bu kült temelde semitik olmayan, Zagros dağlarına özgü dini bir temele oturtulmuş Aryan üstyapılı bir dindir. Bu kültü ve külte ait değişik zümreleri İslama ait olarak görmek basit bir hatadır ve İslamdan binlerce yıl önce ortaya çıkmış olan bu din konusunda bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Yine de kültün Alevi ve Yarsan kolları ve Şiilik karşılıklı olarak birbirinden etkilenmiştir. Ancak bu kolları da Şiiliğin bir mezhebi olarak ya da Şiiliği kültün bir mezhebi olarak algılamak da aynı derecede bir yanlıştır.

Bu genel yanlışların birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise, ilk müslüman şii imamı olan Ali'nin gerek Yarsanilikte gerekse Alevilikte önemli bir yere sahip olmasıdır. Ali'nin ruhun ilik temsilcisi sınıfına yükseltilmiş

olmasından ötürü Alevilere ve Yarsanilere müslüman komşuları tarafından Aliullahi, Ali'yi tanrılaştıranlar ünvanı verilmiştir. Bazı ibadetlerin müslümanlardaki takiyye gibi gizlilik içinde yürütülmesi yabancıların kafasını karıştıran diğer önemli bir etkendir. Bu kültün, ortak bir kimliği öne sürerek daha önceki şiiliği içine sindirme girişimleri de birçok tarihçinin kafasını karıştırmıştır. Bu külte inananlar müslüman komşularınca "Aşırı Şiiler" ya da "ghulât" olarak adlandırılmakta. Bugün sorduğumuzda müslümanların çoğu yezidilerin dışındaki külte bağlı kişileri değişik bir şekliyle şii müslüman olarak niteleyecektir.

Külte inananların sayısının son dört asırda giderek azalması ve kültü açıkça bir şii müslüman mezhebi olarak niteleyen kült liderlerinin içine kapanık olmaları, bu konunun müslümanlar açısından önemsiz bir konuma itilmesine, pek üstünde durulmamasına neden olmuştur. Ancak Kürt müslümanların kendileri böyle davranmamış, bunun da ötesinde 19. ve 20. yüzyılda ün ve mürit peşinde olan demagog müslüman mollalar külte inananlara zalimce davranılmasını körüklemişlerdir. Sadece bu müslümanlar kült üyeleri üzerinde baskıyı sürdürmüşlerdir. (bak. Early Modern History)

Belli başlı dinlerin aksine kültün gökten inmiş olan kutsal bir kitabı yoktur. Zaten ruhun temsilcilerinin (avatar) çokluğuna ve bu sürekli kendini yenileyen dinde vahiy ve yeniden doğuşun (reinkarnasyon) sürekli tekrarlanan olaylar olduğunu düşünürsek, belli bir kitabın olması pek yerinde olmaz. Ancak tek bir kitabın yerine değişik tarihlerde, değişik dillerde ve kültteki kutsal figürlere ilişkin konuları içeren kutsal yazılar vardır. En yeni "kutsal yazılardan" birisi olan Burhan (bak. Yarsanizm) 1975'te ölen Nurali İlahi tarafından yazılmıştır. Tek bir kitabın olmaması kültün tüm değişik kolları ile günümüze değin paylaştığı etkili bir yaratılış efsanesi, kateşizm, eskalogya (öbür dünya efsanesi) ve dualar bütününün oluşmasını engellememiştir.

Kült inanışına göre iyi ve kötü aynı derecede önem taşır ve maddesel dünyanın yaratılması ve sürekliliği için kaçınılmazdır. Bu nedenle iyi meleklerin yanında kötü melekler de onlar kadar saygıdeğerdir. Gerçekten de bu ikili zıtlık olmasaydı dünya var olamazdı. Soğuk karşıtı olan sıcağın varlığı ile vardır; çıkış ayrıca bir iniş olduğu için vardır. Eğer kötü iyinin varlığını dengelemeye son verirse iyi de son bulmuş olur. İnsandaki "bilgi" ve "bilinç" içinde aynı derecede iyi ve kötü bulunduğu için vardır ve algılarken doğru ya da yanlış konusunda karar vermeye yarar. Geleneksel olarak iyinin sembolü köpektir, kötünün sembolü ise yılandır. Köpek kafalı yılan ise dünyanın yaratılışını simgeler: Hava ile maddenin, iyi ile kötünün ve dünyayı oluşturan tüm zıtlıkların karışımı. Avrupalı gezgincilerin 19. ve 20. yüzyılda yaptıkları gezilere ilişkin notlarda alevilerin köpeklere saygı gösterdiklerinden söz edilmektedir, bu da köpek simgesinde "iyi"nin saygı gördüğü, tapınma konusu olduğuna işaret edebilir. Nitekim Yezidi sanatında da yılanın, dolayısıyla kötünün saygı gördüğüne ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır, özellikle de Laleş'deki türbelerde (bak. Yezidizm) bunu görmek mümkündür. Kürt sanatında ilk köpek kafalı yılan sembolü M.Ö. 9. yüzyılda Mannai döneminde görülmektedir. Köpek ve yılanın yanyana gösterildiği tavirler ise İngiltere'den İran'a uzanan eski Mitra tapmak sanatı sayesinde gayet iyi tanınmaktadır.

Kült zamanı gelince ortaya çıkacak olan şeytanlar ya da melekler ile dolu olan fiziksel bir cehenneme ya da cennete inanmamaktadır. Cehennem azabı da cennetin sefası da bu dünyadadır ve ruh yeniden doğduğunda geçmişteki yaşamında yaptıklarına bağlı olarak ya sağlık ve refah içinde bir yaşam sürer ya da tam tersi ızdırap dolu, sefil bir yaşam sürer. Ancak sürenin bitiminde sadece Sırat Köprüsünü (Perdivari) geçmeyi başaran inançlı ve herşeyi ile mükemmel "insan" Evrensel ruhun sonsuzluğuna erişecektir. Bu sınavı başaramayan ruhlar ise maddesel dünya ile birlikte sonsuza değin yok olacaklardır. Kültün cennet ve cehennem konusundaki bu inancı birçok sufi tarikatlarınca da daha çok bu kültün etkisi altında kalmış olanlar tarafından paylaşılmaktadır. (bak. Sufi Mystic Orders).

Melekler Kültü inananları son bin yılda, Şii İslami içine alma çabalarının yanısıra, Anadolu Türkmenlerini ve doğu Akdeniz kıyılarının Zevanten Araplarını da kendi dinlerine çevirmeyi başarmışlardır. Külte bağlı olan Azeris, Gilanis ve Mazandaranis gibi önemli gruplar da vardır

Ancak Kürt olmayıp da bu dinin değişik kollarına inanmış olanların hepsinin de dışarıdan gelenler olmadığını dikkate almamız gerekmektedir. Örneğin; Kürt olmayıp bu kültün Alevi kolunu benimseyen Anadolu insanları daha çok bu dine dönmüş olan Türkmenler iken güney Amanus dağlarının ve Suriye'nin kıyı bölgelerinde bulunan Araplar genelde Ortaçağda bu bölgelere yerleşmiş olan asimile Kürtlerdir. Aynı olgu Azerbaycan, Gilan ve Hazar denizindeki Mazandaran'da yaşayan kült mensupları için de geçerlidir. Bunlar da yine dinlerinin dışında tüm etnik kimliğini yitirmiş olan asimile Kürtlerin neslinden gelmektedirler. (bak. Tarihi Göç ve Entegrasyon ile Asimilasyon) Bu dine ait kutsal eserlerin değişik dillerde yazılmış olması belki de etnik olarak değişime uğramış olan kült mensupları ile iletişim kurabilme arzusunun bir sonucudur ve kutsal sözü insanlara onlara en aşina olan dil ile iletme amacını gütmektedir. Bu uygulama ayrıca geçmişte Melekler Kültü ile sıkı bağları olan Manichaean (bugün artık mevcut değildir), Dürzi ve İsmaili dinlerinde de bulunmaktadır.

Geçmişte bu din büyük miktarlarda kayıba uğramıştır: hemen hemen tüm Lurlar Şii islama geçerken, Kürdistan nüfusunun kendisi de sünni müslüman kalmışlardır. Lak'lar da Lurların yolundan gitmişlerdir. Bu dinsel değişimler helen hemen her zaman ilgili Kürtlerde dilde ve yaşam tarzında da belli bir değişim ile birlikte meydana gelmiştir. Lurlar, Gorani Kürtçe'nin değişik lehçelerden Farsça'ya geçmişlerdir, bugün de hemen hemen aynı dili konuşmaktadırlar. Öte yandan Melekler Kültü'ne bağlı tarım ile uğraşan Kürtler islama geçerken Pahlawani dilinden Kurmanci dili ve lehçelerini benimsemiştir. Mahabad kendi etrafındaki Mukri bölgelerinin dışında Güney Kurmanci lehçesi olan Sorani dilinin egemen olduğu bölgede üç yüz yıl önce Yarsanilik ve Gorani lehçesi egemendi. (bak. Tarihi Göç) Kuzey Kurmanci bölgesinde ise 16. yüzyıla kadar Dımılı dili ve Alevi inancı hakimdi.

Yüzyılın sonunda Kürtlerin % 33-40'ı bu eski dine inanmaktaydı. İslam dinine geçen kült mensuplarının oranı bu yüzyılda azalmıştır. Bugün Kürtlerin takriben % 30-35'i kültün kollarından birisine inanmaktadırlar.

Külte inananlar misyonerlerin, özellikle de Hıristiyan misyonerlerin belli

başlı hedefi olmuşlardır. Daha 18. yüzyılda Hıristiyan misyonlerler kültün değişik zümreleri üstünde çalışmalara başlamışlardır. Yine bu misyonerler ilk Kürtçe sözlükleri oluşturmuşlar, bunun yanında İncil tercümeleri ile yazılı ilk Kürtçe eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. (bak. Edebiyat) Geleneksel olarak misyonerler geçimini tarım ile sağlayan kült mensubu Kürtlerin hayvancılık ile uğraşan müslüman Kürtlerden daha çok işlerine uygun bulmuşlardır. Bugün bile, Hıristiyan ve Bahai misyonerlerin hedef kitlesi kült mensubu Kürtlerdir.

Dschelali Kurden.

19. yüzyılda sazı ve savaş aletleriyle Celâli Kürtleri. [Kaynak-Prof. Felix von Luschan: Das Volk der Kurden. Globus-1890)

Yarsanilik (Ehl-i Hak)

Yârisan, Aliullâhi, Ali-İlahi (Ali'ye tapanlar), Alihak, Ahl-i Hak (Hakikatın insanları) ya da Ahl-i Hak (Ruhun insanları), şeytanperestler, Nusayriler (Nazarenler ya da Hrıstiyanlar) vs. diye de adlandırılan Yarsani inananları İran ve Irak'ta güney Kürdistan'da yoğun olarak bulunmaktadırlar. Yarsanilerin yaşadıkları bölgede, bazı istisnaların dışında Kürt lehçesi olan Gorani (Lakiler dahil) hakimdir. Günümüzde bu inanç iki ya da üç eşit olmayan kola ayrılmıştır.

1) Ahl-i Hak daha çok Şii İslam ile özdeştirilmektedir. Ancak dini talimatlarını Nurali İlahi ve babası Ni'matullah Ceyhunabadi'nin önderliğindeki mistik tarikattan almaktadır. Nurali İlahi Ahl-i Hak'ın dini el kitabı niteliğini taşıyan ve büyük saygı gören kitap Burhan'ın yazarıdır. Ahl-i Hak görünürde İmami Şiizmi ile birleşmiş gibi görünse de ya da bu dinin Şiiliğin bağımsız bir tarikatı olduğu iddia edilse de, Burhan'ı ve Nurali İlahi ve babasının öğretilerini incelediğimizde onların sadece Ahl-i Hak'ı, müslüman komşularının zulmünden korumak için şii çatısı altına gizlediklerini anlamaktayız. Nurali'nin belirttiğine göre 1920'lere kadar Yarsan inancında olanlar müslümanlar tarafından linç edilip çarmıha gerilmekteydiler.

2) Tayıfasanlar ise daha yeni yeni Nurali'nin pragmatik yaklaşımlarını ve öğretilerini islam ile bağdaştırmaya başladılar. Ancak şiilik ile açıktan bir ortaklık kurmak için Ahl-i Hak kadar meyilli değiller. Nurali Tayifasan'ın da kendi müritleri sayar ve Ahl-i Hak'tan pek ayrı tutmaz. Bu iki grup Yarsan inancının en şehirsel ve ince kollarıdır ve büyük ölçüde modern İran toplumunun etkisi altında kalmıştır. Bunların Irak'daki küçük bir kolu varlığını hala sürdürmektedir.

3) Bu inancın "gelenekleri" ise sıradan insanlar ve köylülerden oluşup, çoğunluğu meydana getiren, kendi tabirleri ile **Yarsan**'lardır. Yerine göre kendilerini Nusayrı ya da Aliullahi diye nitelerler. Müslüman komşuları tarafından en çok hedef gösterilenler ve ezilenler de Yarsanlardır. Ancak, bu eski dinin gelenek ve göreneklerine en sadık olanları da yine Yarsanlardır. Kendileri hiçbir zaman müslüman olduklarını da ileri sürmemişlerdir. Bu grup Melekler Kültü'nün en büyük kolunu oluşturduğundan, Yarsan ismi bu kolun tümünü temsil etmektedir. Yarsanlar bu ismin Yâr-ı Sân'dan "Sultana eşlik edenler" (Sultan Sahak) türetildiğine inanırlar. Ancak bu sadece bir halk etimolojisinden ibarettir ve hâlâ açığa kavuşmamıştır.

Yarsanizm çok etkileyici bir kâinat efsanesine sahiptir. Buna göre Evrensel Ruh (Haq) henüz Azal'da (sonsuzluk öncesi) bir incinin içinde (ya da inci olarak) hüküm sürerken âlemlerin rabbi (Hevendegâr) kendisini birinci derecede tecessüm olarak (Zâti Başar) gösterir ve evrensel yaşamın ilk yedi evresini (Biyâbas) belirleyip dünyayı yaratır. Ruh kendisini daha sonra 5 kez ikinci derecede tecessümler (avatar) yoluyla gösterir (Zati Mihman) ve böylelikle Ruh kendisi ile birlikte Kutsal Yedileri oluşturur. İşte bu asıl yaratma dönemi "Sâjnari" ya da "Oluşumu" meydana getirmektedir. (bak. Tablo 6)

Bu ilk evreyi altı dönem daha izledi. (Bir Zâti Başar ve beş Zati Mihman) Her evrede Ruh kendisini altı yeni temsilci ile gösterdi ve evrensel yaşamın o evresinin yedilerini meydana getirdi. Birinci evrenin temsilcileri (avatar) semitik

dinlerin melekleri ile bağdaştırılırken, birincil temsilci Ali ile başlayan ikinci dönemin temsilcileri genellikle Nusayri hariç, müslüman figürlerden oluşmaktadır. Nusayri ise daha çok "Nazarenli", diğer bir deyişle İsa Mesih ya da daha sonra Theophobus (bak. Classical History) olarak tanınacak olan daha küçük değerde temsilci olan Narseh olarak yorumlanabilir. Üçüncü evre ise Şah Huşin ya da Hurşid "Güneş", yani Tanrı Mitras ya da Mihr ve dönemine aittir (bak. Folklore Folk Tales)

Dördüncü evre ise birincil temsilcilerinin Musa, Davud ve Bünyamin gibi Yahudi figürlerinden oluştuğu Sultan Sahak ile başlamaktadır. Yedinci evrenin temsilcileri ise isimlerinin yanında Türk ünvanı olan "Bey"i taşımaktadırlar.

İsimlerdeki yapı ve köken farkı Kürtlerin o dönemlerde yaşadıkları sosyal ve tarihsel olayların bir yansıması olabilir. Etki eden muhtemel olaylardan birisi de Kuzey ve Batı Kürdistan'da M.Ö. 2. yüzyılda başlayıp M.S. 3. yüzyıla değin sürmüş olan Mithra harekâtıdır. Bunun yanında M.Ö. 1. yüzyılda Orta Kürdistan'a ve M.S. 7. yüzyıla kadar tüm Kürdistan'a giren Yahudi-Hrıstiyan geleneği, 7. Yüzyılda müslümanlığın ortaya çıkması 12. ve 15. yüzyıllarda Türk istilaları, 17. ve 19. yüzyıllarda Kürt toplumunun göçebeleştirilmesi gibi faktörler de sayılabilir. (bak. History)

Beşinci evrenin temsilcilerinin isimleri erken Ortaçağ'da kültün kendi içinde meydana gelen devrimci hareketlere de dayanıyor olabilir. Bu evrenin birincil temsilcisinin adı olan "Kırmızı" ile ya Babek ya da Nârseh kastedilmektedir. Bu devrimcilerin kızıl giysilerine ve bayraklarına daha önce değinmiştik. Bu evrenin ikincil temsilcilerinin isimlerinde bulunan yâr (yoldaş, mürid) eski erken Ortaçağ'a ait kişilerin isimlerinde de bulunmaktaydı. Buna örnek olarak Hazar denizi bölgesinde Babek ve Nârseh ile aynı zamanda ortaya çıkan kült devrimcisi Mazyâr'i (Mah Yazd Yar, Med Meleğinin yoldaşı) (Rekaya 1973) gösterebiliriz. Bu arada Bağdat civarında Ayyârlar "yoldaşlar" adı altında gizli bir topluluk ya da alt tabakanın oluşturduğu bir birlik, devrimci önderleri ile faaliyete geçmiştir.

Yarsanlara göre ilk evredekilerin dışında ruhun en önemli temsilcileri Sahak ile birlikte dördüncü evrenin temsilcileri ve Yüce Tanrı başlarıdır. Alevilere göre ikinci evre ve Ali bu birinci derecedeki konumu işgal etmektedir. Ancak birçok kez değişikliğe uğramış olan Yezidi kâinat efsanesine göre ise Şeyh Adi ve temsilcileri bu önemli yere aittir.

Yârsânlara göre Hevendiyar, Ali ve Sahak Yediler arasında kutsal üçü oluşturmaktadır; Alevilerde ise Hevendigâr, Ali ve Bektaş, Yezidilerde ise Şeytan, Ali ve Yezid bu üçlüyü oluşturmaktadır. Yezidiler şeytanı ya da Melek Tavus'u birinci evrenin temsilcileri arasına koyarlar. Şeytan Hevendigar'ın yerini almıştır; başka türlü şeytan Birinci Evre'ye uymaz ve ondan sonraki evrede birincil temsilci olarak Addi olamazdı. Her seferinde ruh, öbür evrelerde zuhur ettiği kişiden sonra gelen kişinin bedenini alır. Buna göre Hevendigar İkinci Evre'de Ali'nin bedenini alır, Üçüncü Evre'de Şah Kuşin'in, Dördüncü Evre'de Sultan Sahâk'ın bedenini ve böyle devam eder.

Her evrede Kürt kültüründe ve geleneğinde kadının yüksek bir statüye sahip olduğunun yansıması olarak bir kadın temsilci bulunur. (bak. Status of Women

and Family Life) Yarsanilikte en büyük şahsiyeti temsil eden Sultan Sahâk sıkça bazı Ahl-i Hak üyeleri ve Tayifasânlar tarafından sıkça İsâc'ın islamlaştırılmış hali olan Sultan İs'hâk olarak anılmaktadır. Bu ünvan ise Dördüncü Evre'nin Yahudi isimli temsilcileri ile pek güzel uyum sağlayabilirdi. Bu yeni şekliyle Sahâk'ın, ya da İshak'ın 11. ve 13. yüzyıllar arasında büyük saygı gören Süleymaniye'nin güney doğusunda bugün Kadiri tarikatının merkezi olan Barzanja kentinde doğduğu söylenir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'taki İngiliz yönetime karşı 12 yıl süren bir isyanın liderliğini yapmış olan Kadiri mutasavvıfı Şeyh Mahmut ise kendisini "Kürdistan Kralı" ilan edip Sultan Sahak'ın kardeşinin onikinci kuşaktan akrabası olduğunu ileri sürmüştür. (bak. Modern History) Geleneksel Yarsanlar ise Sahak'ın insan üstü güce sahip, yüzyıllar boyunca yaşayan ve koruyucu dağ perisi olarak mağaralarda ve yüksek tepelerde yaşamaya devam eden Evrensel Ruh'un en büyük temsilcisi olduğuna inanırlar.

Sahâk, Med hükümdarı Rşti-vega Azhi Dahak'ın da kraliyet ünvanı olan Dhahak ya da Dahak'ın en çok değişime uğramış halidir. (bak. Ancient History) Bu isme klasik ve ortaçağ dönemlerinde Zagros bölgesinde ve Ermenistan'da dahil Kürtlerin yerleşmiş olduğu her bölgede rastlamaktayız. Örneğin; Ermeni bir katolik olan ve 4. yüzyıl sonlarından 5. yüzyıl başlarına kadar yaşamış olan Aziz Sahak Bartev bunlardan bir tanesidir. Ermenistan'da erken Ortaçağda bu isimde ermişlere sıkça rastlanır. O dönemde Güneydoğu'dan Ermenistan'a çok sayıda Kürt göç etmiştir. (bak. Classic History and Historical Migrations)

Yarsanilere göre insanoğlu ruhun dünyadaki evrimsel gezintisinin son durağıdır. Ruh yolculuğuna cansız varlıklara konarak başlar. Belli bir süreçten sonra ise ruh yolculuğunu bitki ve hayvanlarda sürdürür. Sonunda ise ruh ya bir erkeğin ya da kadının bedenine bürünür. Böylelikle bu erkek ya da kadın dört doğaya sihiptir: cansız cisimlerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların doğası. Ruh insan bedenine girdiği an yeni bir ruh göçüne başlamış olur ve bu 1001 reinkarnasyona kadar sürüp gider. Bu ise zaman olarak evrenin 50.000 yıllık yaşı ile denk düşer. Buna "Dun ba Dun" basamağı denir ve ölümlü bedenin sürekli bir kılıktan bir kılığa girdiği anlamına gelir. Bu evrimsel yolculuğun sonunda erkek ya da kadın selamete ulaşır ve insan olur, kutsal, mükemmel göklerdeki beni mertebesinde Evrensel Ruh ile tamamen birleşmeye layık bir varlık olur.

Yarsanilikte kişinin selamete ulaşması kendi sorumluluğuna bağlıdır. Kişinin hümanist olmasında toplumun sorumluluğu, payı yoktur. Dini hocaların ve üstadların yardımları da görev değil gönüllü rehberlikten ibarettir. Bu rehberliğin olması ya da olmaması öğrencinin ruhunun mertebesi konusunda belirleyici değildir. Teorik olarak kişinin çok erdemli bir yaşam sürerek tek bir yaşam süresinde de en yüksek mertebeye gelmesi mümkündür. Bunun tersi olarak 1000 kız yeniden doğduktan sonra da hâlâ istenilen mertebeye gelemeyebilir. Bininci kız yeniden doğduktan sonraki yeniden doğuş (1001'inci) artık selamete kavuşma yaşamıdır ve Dun ba Dun sürecine dahil değildir. Çok büyük günah işleyen kişiler ise en düşük seviyedeki hayvanlarda tekrar beden bulurlar. Bu "aşağılık" yaşam ise 1000 kız yeniden doğma (reinkarnasyon) sürecine dahil edilmez. Aynı şekilde 40 gününü doldurmadan ölen bebekler de yine bu süreç içinde yer almaz. Eğer ruh 1000 kez meydana gelen bu Dun ba Dun süreci içinde ya da evrenin yaşı olan

50.000 yıl içinde (artık hangi süreç önce oluşursa) hâlâ insan sıfatına layık mertebeye ulaşamamışsa, o zaman kıyamet gününde ya da Pardivari'de yani sırat köprüsünde hak ettikleri cezayı bulacaklardır.

Bu güçlü ruh göçü (tenasühü) inancından ötürü Yarsanlar ölülerinin arkasından yas tutmazlar, çünkü onlara göre ruh pek yakında ya da hemen yeni doğan bir bebeğin cisminde yeniden doğacaktır. Yakın zamanlara kadar yeni doğanda kimin ruhunun yer aldığının din adamlarınca tespit edilmesi alışılmamış bir durum değildi.

Melekler Kültü'nün diğer kollarında olduğu gibi Yarsanilikte de tek bir kutsal kitap mevcud değildir. Ancak bunun yerine özdeyişler ya da kelâmlar ve geleneklerin (deftar) toplandığı kutsal yazıları bulunmaktadır. Bu kutsal yazılar değişik tarih ve dillerde, bu dinin eski tarihi boyunca her yeni evrede meydana getirilmiştir. En önemli kelâm Saranjân'dır (Sonuç), diğer bir adı ise Khazama Kılamı'dır. Bu yazılar Sultan Sahâk, çağdaşı olan ermişler ve onlardan önce gelen diğer önemli dini Yarsan şahsiyetlerinin sözlerini içermektedir. Bu eser Yarsanilik'teki en önemli ve kapsamlı eser olarak nitelendirilir. Eser Gorani dilinin Awrâmani lehçesi ile şiirsel bir şekilde manzumeler halinde yazılmıştır. (bak. Language) Diğer kelam ve defterler ise Gorani, Lori, Pers ve değişik Türk lehçelerinde yazılmıştır. Diğer belli başlı eserler ise yine şiirsel bir dil ile Gorani dilinin eski bir şekliyle 8. yüzyılda esrarlı bir kişiliğe sahip olan Bahlül Mahi (Med'li Bahlül) tarafından yazıldığı söylenen Dawrai Bahlül'dür. Bunun dışında N'imatullah Jayhunabâdi Mukri tarafından yazılan Şahname-i Hakikat ve Nurali İlahi tarafından yazılan Burhan'ı sayabiliriz. Her iki eser de yakın tarihlerde, Gorani unsurları ve Arapça Kuran alıntıları içeren Pers (Fars) dilinde yazılmıştır.

Yarsani (Ehl-i Hak) inancının merkezi, Kirmanşah'ın 40 mil batısında bulunan Goran bölgesinin iç kısımlarında bulunan Gahwara (ya da Gawâra) kentidir. Gahwâra'nın 50 mil kuzey batısında bulunan, Baba Yadigâr'ın türbesinin bulunduğu aynı isimli köy bugün Yarsanilerin en kutsal ziyaret yerlerinden birisidir. Yeni yıl kutlamaları ya da Newroz'dan iki gün önce inananlar bu türbeyi ziyaret eder ve Yarsan soru cevap ilkelerine uygun bir şekilde kutlamalarını yapar, zikirler ederler. Dini hoca ya da Pir bir soru sorar, inananlar ise başka bir soru ile yanıt verirler. Dini tören ve ayinlerde bu tarzda soru yanıt (Münazara) geleneğinin Zagros bölgesindeki kökleri çok eskilere uzanır. Örneğin; Zerdüşt dinine ait Zend Avesta'da ve Zagros bölgesinde yaşayan tüm insanların şiirsel konuşma stilinde bu tarza rastlamaktayız. Bu kutlamalarda ayrıca kurban olarak horoz kesilir. Yezidilerde ise horoz güneşin müjdecisi olarak saygı görmektedir ve Yarsanilerin bu gelenekleri onlara göre büyük saygısızlıktır.

Bu dine ait inanç ve geleneklerden günümüze değin kalan etkileyici unsurların yanında birçoğu da yitip gitmiş, unutulmuş ve Melekler Kültü'nün diğer kollarına dahil olmuştur. Yarsanların dini terminolojilerinin ve en önemli dini hikâyelerinin kaynağı halk etimolojilerine, batıl inançlarına, efsanelerine ve Yarsan pirlerinin geniş bir hayal gücü ile anlattıklarına dayanmaktadır. Kâinatın yaratılışı ile ilgili olarak anılan Sajmari ve Perdivari olaylarına yüzeysel bir bilgi ile tam anlamını bilmeden inanılmakta ve saygı duyulmaktadır.

Yarsanların en belirgin fiziksel özellikleri erkeklerin bıyıklarını kesmemeleridir. Bu şekilde bıyıkları çok büyük boyutlara ulaşabilmektedir, sakalları ise her zaman traş edilir. İslamda ise bıyıkları uzatmak yasaklanmıştır ve sürekli kısa tutulur, ancak katı Şiiler de Alevilerden esinlenerek bıyıklarını uzatırlardı. Bugün tablolarda gördüğümüz, temiz traşlı yüzleri ve uzun bıyıkları ile Safevi hükümdarlar Melekler Kültü'ne bağlı herhangi bir mürit görünümündeler. İslam yasakladığı için Şiiler artık bıyıklarını uzatmamaktadırlar. Böylelikle bu gelenek yine sadece Melekler Kültü inananlarına, özellikle de Yarsan ve Yezidilere has bir uygulama niteliği taşımaktadır.

Günümüzde Yarsanlar büyük yoğunlukta olmak üzere Güney Kürdistan'da, daha küçük gruplar halinde ise Kürdistan dışında Alburz dağlarında, Azerbaycan'da ve Irak'ta yaşamaktadırlar. Tanınmış ortaçağ şairi Baba Tahir ve 19. yüzyılda yaşamış olan Adib al-Mamalik de Ehl-i Hak inananlarındandı. Baba Tahir zaten Üçüncü Evre'nin ikinci derecede babalarındandır. (Avatar) Kasr-ı Şirin, Kerkük ve Musul'un bazı bölgelerinde yaşayan Sarılı, Kâka'î ve Bazhalan (Bajalân ve Bajarwan olarak da tanınmakta) Kürtleri de Yarsan inancının değişik şekillerine inanmaktadırlar. Günümüzde Kürtlerin ancak % 10-15'i Yarsan inancına sahiptir.

Universal Spirit (Hâq)	Epoch	Avatars (Bâbâ)					
		Primary (Zâti Bashar)	Secondary (Zâti Mihman)				Female
	1	Khâwandagâr	Jibrail	Mikâ'il	Isrâfîl	Izrâil	?
	2	Ali	Salmân	Qanbar	Muhammed	Nusayr	Fâtima
	3	*Shâh Khusin (Mithras)	Bâbâ Buzurg	Kâka Redâ	Pir Shâliyar	Bâbâ Tâhir	Mâmâ Jalâba
	4	*Sultan Sâhak	Khidir (Benyâmin)	Dâwud	Pir Musi *Bâbâ Yâdgâr	**Ibrâhim Tayyâr	Dâyirâk Razbâr
	5	Qirmizi (Shâb Ways)	Qambar Dastawar	Yâri Jân	Yâr Ali	Shâh Swâr	Zar Bânu
	6	MuhammedBeg (Nurbakhsh)	Kâ Mahrijân	Kâ Malak	?	Qara Pust	Dusti
	7	Âtish Beg	Jamshid Beg	Almâs Beg	Alâdin Khân	Abdâl Beg	Pari Khânim

Açıklama:

* Babasız meydana gelmiştir.
** Anasız meydana gelmiştir.
? Ya hiç, ya da birçok aday vardır.

Kaynak: ***Khazana, Şahname-i Hakikat ve Burhân.***
Tablo: Yarsanilikte kainata ilişkin evreler ve Evrensel Ruh'un tecessümleri.

Alevilik

Anadolu'da yaşayan Dımılı Kürtlerinin büyük bir çoğunluğu ve Kurmanci dilini konuşan bazı komşuları Melekler Kültü'nün başka bir koluna inanmaktadır. Alevilere, Kızılbaşlara ve Nusayrilere topluca Alawiler, Ali'nin Müritleri denmektedir. Alevi, "Ateşin insanları" anlamına gelmekte ve zerdüştlükteki ateşe tapınmayı çağrıştırmaktadır. Alev de zaten ateş demektir. Kızılbaş ise, giydikleri kırmızı başlıktan ötürü kırmızı kafalı anlamına gelmektedir. Nusayriler de Hıristiyanlık çağrışımı ile "Nazarenler" olarak yorumlanabilir ya da müritleri ile birlikte Anadolu'ya yerleşen Hürremiye harekâtının ortaçağa ait Kürt devrimcisi Nârseh'in müritleri olarak yorumlanabilir. (bak. Medieval History "Ortaçağ Tarihi") Aleviler ilk Şii Müslüman imamı olan Ali'ye besledikleri derin sevgiden ötürü onu evrensel yaşamın İkinci Evre'sinde Evrensel Ruh'un en önemli birincil temsilcisi sayarlar. (bak. Yarsanizm) Belki de bu topluca Aleviler olarak nitelendirilmelerinin kaynağını oluşturmaktadır, nasıl ki Yarsanların yabancılar tarafından Aliulahi, Ali'yi tanrısallaştıranlar olarak nitelendirildikleri gibi. Dikkat edilmesi gereken bir nokta ise Ali figürünün alevilikte Yarsanilikten farklı olarak iki kişiliği temsil etmesidir. Aleviler hem imam Ali'ye hem de Peygamber Muhammed'e bağlıdırlar. Bu iki figür ise, çift görünüşü olmasına karşın, tek temsilci olan Alimuhammed'i meydana getirmektedir. Safevi hanedanının kurucusu olan I. Şah İsmail yazılarında kendini Alimuhammed olarak nitelendirir, ancak Hak (Ruh), olarak görmez, kendisini.

Ali'nin bu inançtaki önemine rağmen, Alevilik Melekler Kültü'nün bir parçası ve tamamıyla İslamdışı bir dindir. Kültün diğer kollarında olduğu gibi, Aleviliğin temel ideolojisi de, herhangi bir bağımsız semitik olmayan din gibi her açıdan Kuran ile çelişmektedir.

Bugün Suriyeli birçok Arap da alevi inancına sahiptir ve halkın % 13'ünden fazlasını oluşturur. Ancak Suriye'de daha çok Nusayriler diye bilinirler ve daha çok merkezleri Latakia ve Tartus limanları olmak üzere Suriye'nin kıyı şeridinde yaşarlar. Bir zamanlar burada çok sayıda etnik Kürtler bulunmaktaydı, ancak bugün sadece güney tarafta Hama kenti civarında yaşamaktadırlar. Bu nedenle Alevi Araplar dininden dönen Araplar ile asimile Kürtlerin bir karışımından meydana gelmiştir. (bak. Historical Migrations) Suriye'nin bugünkü başkanı Hafız el-Esad da bir Alevidir. (Nusayri demek daha doğru olacak) Fransız mandası altındayken sözkonusu bu bölge bu dini nedenden ötürü otonom hale getirilmiştir.

Toroslarda ve Pontus dağlarında, Adana, Sivas, Tokat ve Amasya kentleri civarında yaşayan Kürtlere komşu olan Türkiye Türkmenleri de Alevidir. Ancak Suriye örneğinden farklı olarak Anadolu'daki Kürt olmayan Aleviler asimile Kürtler değil daha çok dininden dönen Türklerdir. Kürt Alevilerinin yanında bu Türkmenler de Pers Safevilerinin yükselişine destek olan silahlı kuvvetlerin bel kemiğini oluşturmuşlardır. (bak. Early Modern History). Bugün en az Kürtler kadar, belki de daha fazla sayıda Türkmen Alevisi bulunmaktadır. Orta Kürdistan'da Musul'un güney-güneydoğusunda yaşayan ve yarsan Bajalanlara komşu olan Şabaklar da Dımılı Aleviliğinin bir türüne inanmaktadırlar.

Dımılı Aleviliğinin eski Aryan kültleri ile olan bağları Yarsanlardan daha fazladır. Dini ibadetleri arasında hergün doğan güneşi ve ayı selamlamak ve gizemli şarkıları söylemek gibi uygulamalar bulunmaktadır. Bu Dımılı Alevileri de toplu Cemhane toplantıları yapıp, Ayini Cem geleneğini sürdürmektedirler. Yıllık yapılan en büyük Cem genelde müslümanların Mekke'ye haç ziyareti ile sonuçlanan ve kurban kesilen Kurban Bayramı ile aynı zamana denk düşer. Zerdüştlükte Cemşid, Veda'da Yama diye bilinen Cem, Kürt ve İran yeni yıl kutlaması olan Newroz'un yaratıcısı olduğu söylenen Zerdüşt geleneğinden büyük bir Aryan kahramanı idi. Efsaneye göre Cem Azhi Dahak tarafından doğan güneşe kurban edilmişti. Gerçekten de İran'ın Firdevsi tarafından yazılan ulusal destanı Şahname'de Cemşid, aleviler gibi "güneşe ve aya tapan olarak" anılmaktadır. (Zerdüşt'ün ilk başlangıcına ilişkin bölüm, 71. mısra)

Ayini Cem temel olarak Yarsanların Cemhâne ve Yezidilerin cemi ile aynı dinsel amacı gütmektedir. Aleviler yabancıların suçlamalarına maruz kaldıkları halde ayin ve törenlerine, özellikle de en büyük Ayini Cem'e kadınların katılmasına izin vermektedirler. İşte bu nedenden ötürü "mum söndü" diye tabir edilen toplu seks ayinleri yapmakla suçlanmaktadırlar.

Bazı Dımılı Alevileri olsun, Yezidi klanı olsun, hâlâ eski bir İran dini töreni olan yere saplanmış kılıç sembolü ile temsil edilen bir tanrısal varlığa tapınma geleneğini sürdürmektedirler. Mark Sykes 1908'de bazı Dımılı kabileleri arasında bu geleneğin sürdürüldüğüne değinmiştir. Bu kabileler Bosikân, Kurian ve Zekiri, Musi ve Sarmi kabileleridir. Ancak Sykes saydığı son üç kabilenin artık günümüzde bu geleneği sürdürmediğini de eklemektedir. Herodotus 2300 yıl önce Ukraine'de yaşayan ve Kürtler ile diğer İran halkları ile akraba olan İranlı Scythian ve Sarmatianların da bu tür ayinleri yaptıklarından söz etmektedir. Burada Dımılı kabile adı Sarmi ile Sarmatianlar adı ile olan benzerlik dikkat çekmektedir. Yere ya da kayaya saplanmış olan kılıç imajı kuşkusuz Britanyalıların Excalibur ve Kral Arthur efsanesi ile benzerlik göstermektedir ve büyük olasılıkla da aralarında bir bağ bulunmaktadır. M.S. 175 yılında Roma İmparatoru Marcus Aurelius Pannonia'dan (bugünkü Macaristan) İngiltere ve İskoçya'da hizmet vermek üzere bir batarya Sarmatialı'yı görevlendirmiştir. Bu Sarmatialı'ların kumandanlarının adı Lucius Artorius Cartus'du. Nickel'e göre bu efsanenin belli başlı elementleri Britanya'ya bu Sarmatialılar tarafından getirilmiştir ve bilinen Excalibur hikayesi bu Dımılı Alevi uygulamalarına yakın olabilir. Dımılıler bu eski dini geleneği sürdüren son İran halklarından birisidir.

Bazı modern Avrupalı gezginler kimi Kızılbaşların inandıkları tanrısal varlığın timsali olarak büyük siyah bir köpeğe taptıkları söylentisini rapor etmişlerdir. (Driver, 1921-23) Driver'ın öne sürdüğü ancak kendisinin de pek onaylamadığı bu varsayım Alevileri küçültücü bir suçlamadır. Ancak iyinin sembolü olan köpeğin saygı görmesi (kötünün sembolü yılan) çok eski bir dini gelenektir. Hemen hemen tüm gnostik dinlerde, özellikle de Mitraizm'de (Jonas 1963), ikili zıt kutup unsuru bulunmaktadır ve genelde köpek ve yılan sembolü ile temsil edilmektedir.

Ali'nin Aleviler tarafından tanrısal bir varlık olarak saygı görmesi Karakoyunlular ve erken Safeviler hanedanı dönemlerinin en belirgin dini göstergesi idi. Diğer İslam dışı görenek ve inançların yanında bu Ali sevgisinden ötürü Karako-

yunlular ve Safeviler şiilik altında siyasal etkinliklerini ve Alevi dinini yaymada başarılı olamamış, hatta Müslüman olan komşuları tarafından yalnız bırakılmıştır. Onlara 15. yüzyılda, harekâtın başladığı yer olan Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan günümüz Alevi Dımılı Kürtlerinin de aynı şekilde adlandırıldığı gibi kısaca Kızılbaşlar denmekteydi.

15. ve 16. yüzyıllarda Alevilerin çoğalmasının iki büyük nedeni vardır. Birincisi; Kürtlerin 1400 ile 1520 yılları arasında demografik açıdan eşi görülmemiş bir büyüme hızı göstermeleri, ikinci neden ise Anadolu ve Kafkaslarda yaşayan komşu türkmen kabilelerin büyük sayılarda Melekler Kültü inancına geçmiş olmalarıdır. Bu tür Aleviliğin ilk koruyucuları tarihçiler tarafından aşırı Şii olarak nitelendirilen ve hemen hemen tüm İran'da, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da hüküm süren (bak. Medieval History "Ortaçağ Tarihi") Türkmen Karakoyunlu Hanedanı olmuştur. Karakoyunluların İslamdan çok Melekler Kültü'ne daha yakın oldukları daha o zamanlar belli idi. Mimorsky'ye göre, bugün eski Sovyetler'de ve İran Azerbaycanı'nda yaşayan Karakoyunluların son temsilcileri hâlâ Melekler Kültü inancını sürdürmektedir. Safevi Alevi devrimine katılan özellikle Kürt kabilelerinin listesine Shamlu (Şamlı), Şeyhawand, Şadlı, Khajawand, Zafranlı (Zafaranlı), Stajlu (İstajlı) ve Quvanlu (Qovâ) kabileleri de dahildir. Tüm bu kabileler Kürt kabileleridir ve varlıklarını hâlâ sürdürmektedirler.

Bu sosyal dinsel devrimcilerin Kızılbaş olarak adlandırılmalarına neden olan kırmızı başlık bugün Alevi Dımılı Kürtleri tarafından hâlâ giyilmektedir. Alevi olmayan Kürtler arasında ise bu gelenek sadece Barzaniler tarafından sürdürülmektedir. Kutsal bir gelenek olarak kırmızı başlık giymek dini liderlik sıfatı da taşıyan Barzani konfederasyonunun liderleri ve ailelerinin sahip olduğu bir ayrıcalıktır. (bak. Costumes and Jewelry) Kırmızı renk ayrıca Aleviliğin öncüsü olan Mazdak ve Hürremiye harekâtının da belirleyici rengidir.

Yarsanilikte olduğu gibi, Aleviliğin bazı kolları da 15. ve 17. yüzyılları arasında Şii İslama yaklaşmış ve bugünkü halini almasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Aleviliğin en değişime uğramış kollarının Şiilik ile bağlantıları Nurali İlahi'nin Ehl-i Hak müritlerinin Şiilik ile bağlantılarına benzer. (bak. Yarsanizm) Ancak Şiiliğe ne kadar yaklaşmış olurlarsa olsunlar ne Ehl-i Hak ne de Aleviler Kuran'ın standartlarına göre Şii ya da Müslüman olarak nitelendirilemezler.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Alevilik pek hoş görülmeyen bir inanç türü idi. Osmanlı hükümdarları da halife sıfatıyla katı Sünni Müslüman tutumu içindeydiler.

1514 yılında Osmanlı hükümdarı Sultan Selim zamanında Doğu Anadolu Perslerden alınıp Osmanlı devletine dahil edildikten sonra Aleviler birçok katliama ve devlet destekli soykırımlara maruz kalmıştır.

Ancak Aleviler yine de Yezidilerden daha az baskı görmüştür. Bu da Alevilerin sayısının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün bile bu inançda olanlar Kürtlerin % 20'sini oluşturmaktadır.

Alevilerin Osmanlılar dönemi boyunca Pers (İran) sempatizanı oldukları zanı ile hor görülmeleri 1922'den sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulup laik bir cum-

huriyet olduğunu ilan etmesine ve İran'ın artık bir tehlike olmaktan çıkmış olmasına rağmen devam etmiştir. Daha yakın bir zamanda Ankara, Alevileri ve onlar ile yakın bağları bulunan Bektaşileri daha fazla hor görmenin mantığı bulunmadığını kavramıştır. Hatta eski anti-Alevi politikaların sürdürülmesi ile çok şeyin yitirileceğini anlamıştır. Bu politikalar ile kendilerine hem Kürt oldukları için hem de Alevi oldukları için iki açıdan ayrımcılık yapıldığını düşünen Alevi Kürtlerini asileştirmiş ve en radikal, uç siyasi gruplara itmiştir. Bu çağdaş Alevilerin baskıcı bir devlete karşı isyancı tutumları, Melekler Kültü müritlerinin (örneğin; Mazdaklar ve Hurremiyeleri) çok önceleri başlattıkları harekâtları anımsatmaktadır; radikalizm ise Şiilikte kalmıştır.

Bugün ise Türkiye'de artık Alevilik saygıya değer "özgün" bir Anadolu inancı olarak görülmektedir. Hatta Ankara milliyetçi bir kisve altında Sünni Müslümanların giderek militan bir tutum almalarına bir denge unsuru oluşturmak için bazı Alevi şenliklerini maddi açıdan desteklemektedir. (bak. Festivals, Cermonies and Calendar)

Bu arada Aleviliğin bir kolu olan Nusayriliği de dikkate almamız gerekmektedir. Nusayrilik, Suriye'nin kıyı bölgelerine yerleşen göçmen Kürtler tarafından getirilen Melekler Kültü inancına Arap değerlerinin de karışması ile oluşmuştur. Bugün Nusayriliğe inananlar kendilerini etnik Kürt saymazlar. Bu nedenle burada sadece bu inanca ait bazı uygulamalara değineceğiz. Nusayriler'de tanrıdan sonra ruhun en önemli temsilcisi Ali değil Salman'dır. Salman peygamber Muhammed'in Fars yandaşı idi. Diğer islam figürleri de Alevilikte olduğu gibi Nusayrilikte de evrensel yaşamın en önemli dünyevi evresi olan ikinci evrede bulunmaktadır. Nusayrilerin kutladıkları yıllık bayramların tarihleri Yezidilerin bayramları ile hemen hemen paralel bir çizgi göstermektedir. Örneğin; Newroz (Mart 21), Mitrakan (Nusayrilerde Mihrajân, 6-13 Ekimde kutlanır) ve 25 Aralıkta kutlanan Yezid'in Bayramı. Yezidilerin Temmuz sonunda kutladıkları Tiragan bayramının yerine Nusayriler Sada bayramını kutlar. Bu bayram ise Hıristiyanların 6 Ocakta kutladıkları İsa'nın üç doğulu bilgin tarafından ziyaret edildiği güne (epiphany) yakın bir günde kutlanmaktadır.

Nusayriliğin Alevilik ile ve hatta Melekler Kültü'nün geri kalan kısmı ile olan farkı dini görüşlerinden çok sosyolojik tutumları özellikle kadınlara olan bakış açılarıdır. Kürtler ile hiç bağdaşmayan bir şekilde Nusayrilerde, bazı semitik dinlerde de olduğu gibi, kadınların statüsü düşüktür. Nusayrilere göre kadınlar bir eşyadan ya da hayvandan farksız, ruhsuz varlıklardır. Onlara göre günâhkar erkeklerin ruhu ölümlerinden sonra kadın bedenine geçer ve ruhsuz bir beden içinde çile dolu bir yaşam sürer. Peygamber Muhammed'in kızı Fatıma ruhun temsilcileri listesinde, en başlarda olmasına karşın, Nusayriler bu ismi Fatima'nın erkek biçimi olan Fatim'e çevirmişlerdir. Nusayriler Fatima'nın aslında bir erkek olduğunu ve kendini salt Ali'nin oğulları İmam Hasan ve Hüseyin'i dünyaya getirebilmek için kadın şeklinde zuhur ettiğine inanırlar. Bu olgu Melekler Kültü'nün hemen hemen tüm diğer kolları ile çelişmektedir. Çünkü burada kadınlar çok yüksek bir statüye sahiptirler ve inançlarına göre Tabloda da belirtildiği gibi (bak. Status of Women, Family life) ruhun her evredeki yeniden doğuşu için bir tane yüce kadın temsilcinin varlığı gerekmektedir.

Yezidiler

Kendilerini Yazidi, Yazdani, İzadi ve Dasnai olarak da nitelendiren Yezidi dinine bağlı kişiler, çoğu zaman ön yargı ile kötüleyici bir sıfat olan "şeytana tapanlar" olarak nitelendirilmişlerdir. Yezidiler Kürt nüfusun % 5'inden daha az bir kesimini oluştururlar. Günümüzde Yezidiler dağınık bir şekilde, daha çok Suriye'nin kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Kafkaslarda, Türkiye'nin güneydoğusunda, Irak-Suriye sınırındaki Jabal Sanjar platosunda ve Irak kenti Musul'un kuzey bölgelerinde yaşarlar.

Melekler Kültü'nün bir kolu olarak Yezidilik meleklere özel bir önem verir. Yezidi terimi "melek" daha doğrusu meleksi anlamına gelen Eski ve Orta İran dilindeki yazata ya da yezad terimlerinden gelmektedir. Yezidiler bu meleklerin arasına Melek Tavus (Tavus kuşu meleği) diye adlandırılan şeytanı da dahil ederler. Yezidiler'de şeytan karanlıkların prensi olmaktan uzak, diğer baş melekler ile aynı konumda, ancak dünyevi konular konusunda çok daha fazla yetkiye ve güce sahip bir varlıktır. İnanışa göre ruhun bir zamanlar içinde yaşadığı eşsiz kozmik yumurta ya da incinin birbirinden ayrılmış parçalarından maddesel dünyayı yaratan Melek Tavus'tur.

Yezidi dinine ait tüm belli başlı dini yazılı metinlerin yayınlanmış ve çevirilerinin mevcut olmasına karşın, Yezidi yaratılış efsanesine ilişkin belli başlı sorular hâlâ yoruma açıktır. Örneğin; şeytanın hangi evrensel yaşam evresine ait olduğu ve tam olarak konumu konusunda ancak mantıksal tahminler yürütebiliriz. Doğal olarak Evrensel Ruh'un kendisi olamaz, çünkü ruh yaratma sürecine katılmaz. Yarsanilikte ve Alevilikte ruhun ilk zuhuru olan "Yüce Tanrı Hevendigâr" "Sajnari" dünyanın oluşması görevini üstlenir. Yezidi yaratılış efsanesine bakarsak, şeytanın Hevendigar'ın yerine geçtiği sonucuna varabiliriz. Yezidilerin iki kutsal kitabı olan Kitab-ül Celve ve Mes'haf ü Reş bu sonuca dayanak sağlamaktadır. Bu metinlerin aşağıdaki tercümelerin hemen hemen hepsi Guest'den (1987) alınmıştır. Celve şöyle der: "Melek Tavus tüm yaratılanlardan önce vardır" ve "Ben (Melek Tavus) ezeli ve ebedi olarak var olacağım ve tüm yaratılan varlıklara hüküm edeceğim... Benim var olmadığım hiç bir yer yoktur... Her evrenin benim önerim ile bir temsilcisi vardır. Dünyanın reisi ile birlikte her nesil de değişir, böylelikle sırasıyla kendi döneminde görevini yerine getirirler. Öbür melekler benim yaptıklarıma ve işlerime karışmazlar. Ne olursa olsun, olanları ben belirlerim" der. Burada sayılan tüm sıfatlar Yarsanilikte ve Alevilikte Hevendigâr'a atfedilen sıfatlar ile aynıdır. Mes'haf-ı Reş'e göre, "Başlangıçta Tanrı (Evrensel Ruh olmalı) en kıymetli özünden Beyaz İnci'yi yarattı; sonra Anfar isimli bir kuşu yarattı, inciyi kuşun sırtına koydu ve burada kırkbin yıl hüküm sürdü. Yaratılışın ilk gününde, pazar günü, herşeyin başı Melek Tavus olan Azazil adında bir meleği yarattı..." Mes'haj Birinci Evre'deki yaratılışın ilk haftasında her gün biri olmak üzere altı meleğin yaratılışını anlatır. Bu meleklerin isimleri Tabloda verilen Yarsanilikteki ve Alevilikteki melek isimleri ile uyum sağlamaktadır. Ancak burada altı yerine yedi melek bulunmaktadır, böylelikle ruhun kendisi dünyevi işlerden uzak tutulmuştur. Ancak bu belki de Yahudi-Hıristiyan etkisi altında orijinal yaratılış efsanesinin yozlaştırılmasının bir sonucudur. Mes'haf-ü Reş'in giriş bölümünün geri kalan kısmı ise insan soyunun kökenine ilişkin hikâyeyi sunmak-

tadır. Bu hikâye Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki Adem ile Havva'nın şeytan ile olan ilişkilerine benzer bir öykü sergilemektedir. Yalnız şeytan burada onlara dürüst bir danışman ve öğretmen olarak görev yapmaktadır. Daha sonra ise şeytan dünyanın tüm canlılarından sorumlu olacaktır.

Birinci Evre'nin gerçek hikayesi Mes'haf'ı Reş'in birinci bölümünün sonunda tek bir cümlede özetlenmektedir. Anlaşılacağı gibi bu cümle Melekler Kültü'nün belli başlı düşünce tarzı ile bağdaşmaktadır. Bu cümlede şöyle der; "O kendi özünden ve nurundan altı melek (temsilci) yaratmıştır, onlar yaratılırken sanki bir lamba ile başka bir lamba yakıldı." O zaman asıl yezidi inancında şeytanın Birinci Evre'de Evrensel Ruh'un birincil meleği olduğunu varsaymamız pek yanlış olmaz. Melekler Kültü'nün yaratılış efsanesinin geri kalan kısmı ise aynen kalmıştır. Melek Tavus, "Tavus kuşu meleği" ismindeki şeytan, bronz bir kuş heykelciği ile temsil edilmektedir. Anzal adındaki bu ikon (kâdim olan) her yıl Laliş'deki büyük Cem'de inananlara gösterilmektedir.

Yezidi dininin en önemli şahsiyetinden birisi olan Şeyh Adi'nin kabri de Laliş'te bulunmaktadır. Adi'nin Yezidilikteki rolü Sahâk'ın Yarsanilikte ve Ali'nin Alevilikte oynadığı role benzemektedir. Şeyh Adi Yezidiler için Birinci Evre'den sonraki evrelerde Evrensel Ruh'uh en önemli temsilcisini simgelemektedir. Birincil temsilci olarak Şeyh Adi Melek Tavus'un yeniden zuhurudur. Modern şekliyle Adi yezidilikte kurucu bir rol oynamaktadır. İlginç olan ise Adi'nin Yarsanların Sultan Sahak'ın da yaşadığı takr. 12.-13. yüzyılda yaşamış olduğuna inanılmasıdır. Aynı dönemde Hacı Bektaş'da yaşamış ve kültün Alevi kolunu kurmuştur. Gerek Adi'nin gerekse Sahak'ın bir yüzyıldan fazla yaşadığı söylenmektedir.

En önemli kuş heykelciği Anzal'ın dışında Tavuş Kuşu Meleği'nin altı tane daha benzer resmi bulunmaktadır. Bunlara sancak denmektedir ve "piskoposluk" (Yezidi toplumunun) anlamına gelmektedir. Her biri Yezidi topluluklarının değişik piskoposluklarına aittir. Her yıl bu sancaklar tapınmak için Suriye'de Zozan (Sason/Sasun ya da Anadolu'da Batı ve Kuzey Kürdistan), Sanjâr, Şeyhhan (Büyük Zab çanağı), Tebriz (Azerbaycan) ve Musquf'a (Moskova) getirilmektedir. Tebriz ve Musquf'daki sancak artık dolaştırılmamaktadır. Çünkü Azerbaycan'da artık pek Yezidi kalmamıştır. Ayrıca din karşıtı olan Sovyet hükümeti İkon'un Kafkasya'daki Yezidi cemaatine götürülmesine izin vermemektedir.

Melekler Kültü'nün diğer kollarında da olduğu gibi Yezidiliğin de Tanrıdan inen kutsal bir kitabı yoktur. Ancak inançlarının özünü içeren birçok kutsal eserleri bulunmaktadır. Kitab-ül Celve adı verilen 500 kelimelik, Şeyh Adi tarafından yazıldığı düşünülen Arap dilinde bir kitapçık bulunmaktadır. Daha ayrıntılı kitap ise Mes'haf-i Reş "Kara Kitap"tır. Bu kitabın da Kürtçe olarak, Şeyh Hasan İbn Addi (takr. 1195) tarafından yazıldığı düşünülmektedir.

Bu eserlerin içinde en çok bilgiyi Mes'haf-ı Reş içermektedir. Çünkü bazı çelişkilerin olmasına karşın, yaratılış efsanesi, dogmaları, ibadetleri vs. konusunda geniş bilgi vermektedir. Mes'haf belki de gerçekten 13. yüzyılda yazılmıştır. Mes'haf Kurmanci Kürtçe'sinin eski bir şekliyle yazılmıştır. Kurmanci dili 13. yüzyılda öncelikle Hakkari bölgesinde konuşulmaktaydı. (bak. Kurmanci) Hakka-

ri de gerçekten Adi ve Hasan en ateşli müritlerinin çıktığı bölgedir. Adi'nin kendisine de Lübnan'ın Bekaa vadisinde doğduğu bilinmekteyse de Addi- al Hakkari (Hakkarili Adi) denmekteydi.

Yezidilerin en büyük yıllık dört kutlamalarından ikisi olan Cem ve Yezid Bayramı daha büyük önem taşımaktadır.

En önemli bayramları ise yedi gün süren Cem törenidir. Bu törenlerde kuş heykeli Anzal inananlara gösterilir. Hasan'ın türbesi de dahil, en önemli Yezidi şahsiyetlerin türbelerinin bulunduğu Musul'un kuzeyindeki Laliş'de 6-13 Ekim arasında yapılan törenlere tüm Yezidilerin katılması zorunludur. Bu bayramın tarihi eski bir Aryan bayram olan Mithrakan (Zerdüşt Mihragan, Nusayrilerde Mihrajan; bak Alevilik) ile denk düşmektedir. Eski Mitrakan'da dünyanın güneş tanrısı Mithras tarafından yaratılışı kutlanmaktaydı. Burada Mitras gök boğasını öldürür ve ayırdığı parçalarından maddesel dünyayı yaratır. Laliş'deki törenlerde ise at üzerindeki erkekler bir boğayı yakalamaya çalışırlar. Bu boğa ile Şams-al Din'ın (İnancın güneşi) etrafını dolanır, sonra bu boğayı kurban eder ve etini hacılara dağıtırlar.

Karmaşık bir kişiliği olan Yezid, Yezidiler tarafından değişik bir şekilde saygı görür. Yezid'in Yezidi dininin kurucusu olduğuna (belki bu dine kendi adını vermiştir.) hatta Melek Tavus'dan sonra ruhun en önemli temsilcisi olduğuna inanılır. Bazıları daha da ileri gidip kendisinin Melek Tavus'un kendisi olduğunu ileri sürerler. Yezidiler tarafından Yezid Ummayyad (Emevi) Halife, Yazid İbn Mu'awiyya (680-683) olarak adlandırılır, Şii Müslümanların baş düşmanıdır. Ancak bu hatalı tanımlama daha çok Suriye ve Irak hükümetlerince desteklenmiştir. Onlar Yezidileri Kürtlerden koparmak ve Emeviler ile, yani Araplar ile bağdaştırmak istemişlerdir. Bu durum önder olan Yezidi Chols ailesinin Arap kostümleri giymesine ve Umayyad Halife isimleri almalarına neden olmuştur. "Umayyad Halife" olmaktan uzak Yezidi ismi Yezad "melek"den gelmektedir ve önemine bakılırsa Yezidilerin meleği olması gerekmektedir. Bu gülünç karmaşa Yezidi liderliğini o denli etkilemiştir ki kendileri bile etnik kimlikleri konusunda kuşkuya düşmüşlerdir. Ancak geçmişte yaşadıkları zulmün şiddeti ve Yezidilik ile ilgili tüm dini ve tarihi yazılı belgelerin yok edildiği düşünülürse bu pek de beklenmedik bir olay değildir.

Belki de Yezidi yaratılış efsanesine göre, özgün kozmik yumurta ya da incinin parçalarından maddesel dünyayı yaratan Melek Tavus Yezidiliğin ilk zamanlarında şeytanı değil de Mitras'ı temsil ediyordu! İkinci önemli Yezidi kutlaması dikkati bu noktaya çekmektedir. Bu bayram Aralık ortası ile sonu arasında, Yezid'in doğum günü olarak kutlanır. Kış mevsimindeki doğum günü onu Mitras'a yaklaştırmaktadır. (Herşeye rağmen Mitracılık bu coğrafi bölgeden M.Ö. 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu'na kadar uzanmıştır, Mitras'ın efsanevi doğum günü de daha önce de tartışıldığı gibi 25 Aralıkta kutlanmaktadır.) Önem açısından bu kutlamalar Ekim ayındaki büyük Cem töreni ile eşdeğerdedir ve şenlikten üç gün önce oruç ile kutlanmaya başlanır.

Yezidi inancında dünyanın yaratılışı ile ilgili olarak kuşlar çok önemli bir yer tutar. Sayıları da o kadar çoktur ki burada özetlemek mümkün değildir. Ancak

en iyi bilinen örnekler olarak Tavus Kuşu'nu ve horozun kutsallığını sayabiliriz. Pek bilinmeyen, ancak çok etkileyici olan bir gerçek ise kutsal Laliş bölgesine 30 mil mesafede Şanidar-Zawi (hami arkeolojik kazı yerlerinin bulunmasıdır. Bu kazılarda Arkeolog Solecki 10.800 ± 300 yıl öncesinin heykellerini, kuş kanatlarını, özellikle de büyük toy kuşunun kanatlarını gün ışığına çıkarmıştır. Bu kalıntılar dini törenlerde kuş unsurunun büyük rol oynadığı ve kanatların belki de din adamlarının kostümlerinin bir parçası olduğunu göstermektedir. (Solecki; 1977)

Tanrı tasvirlerinde kuş kanadı simgelerinin kullanılması Mezopotamya sanatında daha sonra sıkça görülmeye başlanmıştır. Özellikle de başkentleri Niriveh'in Laliş ufkunda hemen hemen tamamen görülmekte olan Asurluların kraliyet kaya oymalarında pek çok kuş motifi bulunmaktadır. Normalde uçmayan varlıkların sanatsal bir şekilde kanatlar ile süslenmesi, örneğin; insanlara tanrısal sıfat vermek için, aslanları sfenks haline getirmek için, boğaları da kraliyet sembolü olarak kullanmak için ve atlarda Pefasus figürünü oluşturmak için, ayrıca din adamlarının kostümlerini süsleyen kanat benzeri süslemeler, birçok değişik kültürde kullanılmaktadır. Ancak en büyük tanrısal varlığın tüyler ile kaplı bir kuş olarak tasvir edilmesi sadece Yezidilere özgü bir gelenektir. Eski Zawi Chami'de uygulanan kurban ayinleri belki de günümüz modern Yezidi uygulamalarının özgün bir öncülüğünü oluşturmaktadır.

Laliş'in kuş ikonu (heykelciği) her zaman bir tavus kuşu olarak tanımlanmıştır. Ancak tavus kuşu Kürdistan ya da Asya'nın bu bölgesine özgü bir kuş değildir. Zawi Chami'de yapılan kazılara bakılırsa Yezidi ikonundaki kuşun büyük toy kuşu olması olasılığı daha büyüktür. Çünkü bu kuş (Kürtçesi Şawât) Kürdistan'a özgü bir kuştur. (bak. Flora and Fauna) Bu kuşun da hindinin ki gibi renkli bir kuyruğu vardır. İkonlarda tasvir edilen kuşun kuyruğu da buna benzer, ancak tavus kuşunun kuyruğundan daha küçüktür. Bu nedenle mantıksal açıdan büyük toy kuşu, vatanı Hindistan olan tavus kuşundan daha çok Yezidi geleneklerine uygun düşmektedir.

Doğan güneşe üç kez eğilip selam vermek, bayramlarda şarkılar söylemek, Yezidilerde olduğu kadar geleneksel Aleviler tarafından da uygulanmaktadır. (Nikitin, 1956) Yezidiler ayrıca "güneşin tüm varlığını" kucaklama anlamına gelen ayinler yaparlar. Bunu da tan ağırırken, güneş ışınlarının ağaçlara ilk dokunduğu an, ışınları öperek yerine getirirler. (Kamurân Ali Bedir- Han 1934)

Diğer bir Alevi özelliği olan tanrısal varlığı bir kılıç ya da yere saplanmış kılıç olarak tasvir etme geleniğini Yezidilerde de görmekteyiz, yalnız Yezidiler bu sembolü tapınmak için değil and içmek için kullanmaktadırlar. (Alexander 1928, Bellino 1816)

Oturmuş bir aristokrasiye rağmen Yezidilerin sosyal sınıf sistemi ilginç bir şekilde Zerdüşt Sasani İmparatorluğu'nun sıkı sosyal sınıf düzeni ile benzerlik göstermektedir. Zerdüşt din adamları da ruhban sınıfına ya da kraliyet sınıfına mensup olmayanların okuma yazma öğrenmesini yasaklamıştır. Yezidilikte de geleneksel olarak bu ayrıcalık tamamen sınırlandırılmıştır. Bazı Yarsanlar da bunun doğru olduğuna inanıp aynı uygulamayı sürdürmektedirler.

Bu yüzyılın başlarına kadar, Yezidiler içinde sadece bir kişinin okuya yazma bildiği öne sürülmektedir. Bu kişi de Kitab-ı Celve'nin koruyucusudur. (Guest 1987, 33) Bu yasak günümüzde artık geçerli değildir, ancak alışkanlık olarak Yezidiler halen okuma yazma konusunda pek istekli değillerdir.

İlgi çekici diğer bir konu da varlıklı Yezidi şeyhlerinin ve mollaların Arap Bedevi kıyafetleri ve başlıkları giymeleri genelde Arap isimlerinin olması ve hem Arapça hem de Kürtçe konuşmalarıdır. Yoksul olan Yezidi liderler ise, gerek sosyal, gerek dini lider olsunlar, sadece Kürtçe konuşmakta, geleneksel Kürt kıyafetleri ve başlıkları giymekte ve Kürt isimleri ile çağrılmaktadır. (Lescot, 1938)

Geleneksel olarak Yezidi cemaatinin liderliğini 17. yüzyılda başa geçen Kürt asilzadeleri olan Chol'ler üstlenmektedir. Bu aile Mushaf-ı Reş'in yazarı olan Şeyh Hasan'ın soyundan geldiklerini iddia eden hükümdarların yerini almışlardır. Bu liderler maddi ve manevi açıdan her Yezidi tarafından desteklenmektedir.

Dinsel görevler, Yarsanilikte olduğu gibi burada da, Hizolları da içine alan babadan oğula intikal eden yedi ruhban sınıfına mensup ailenin üyeleri tarafından yerine getirilir. Günümüz Yezidi cemaatinin küçük olması bizi yanıltabilir. Selahattin Antakya'yı aldığında Amanos kıyı şeridindeki vadilerde Yezidiler çoğunluğu oluşturmaktaydı. 13. ve 14. yüzyıllarda Yezidiler birçok Müslüman ve Hıristiyanı kendi dinlerine çevirerek Antakya'dan Urmia'ya, Sivas'tan Kerkük'e değin uzanan bir alanı kaplamışlardır. Bu ara bir hayli de siyasi ve askeri güç toplamışlardı. Bu dönemde Jazira bölgesinin (Yukarı Mezopotamya) emirleri ve Şam'ın emirlerinden birisi Yezidi idi. Yezidi bir vaiz olan ve 1927'de ölen Zeyn al-Din Yusuf Şam ve Kahire'de Yezidi dinini kabul eden başka dinden insanlardan oluşan cemaatler kurmuştur. Yusuf'un Kahire'de bulunan etkileyici türbesi bugün hâlâ yerinde durmaktadır. Kürt tarihçisi Şeref al-Din Bitlisi Şerefname'de (1596) saydığı 30 belli başlı kabileden yedisinin tamamıyla Yezidi dinine inandığını yazmaktadır. Bu kabileler arasında tarihi açıdan iyi tanınan, kalabalık bir nüfusa sahip Bohtan aşiretini sayabiliriz. (Herodotus'da geçen Bokhtanoi'ler)

Eski bir Müslüman ansiklopedi yazarı olan Şehap al-Din Fadlullah al Umari 1338'de Dunbuli/Dunbulileri de Yezidi olarak niteler. Bu referans bize çok önemli bir bilgi vermektedir. Şehap'ın verdiği bu referans belki de parçalanmadan ve ortak adını yitirmeden önce Melekler Kültü'ne yapılan ilk referanstır. Dunbuliler alevi Daylamitlerin çok iyi tanınan bir kolu olduğundan ve al-Umari'nin raporları da genelde aklı başında olduğundan bu kabilenin Yezidi olarak nitelenmesi o zamanlarda Melekler Kültü'ne inananlara verilen genel adın Yazidi (melek olanlar) olduğunu akla getirmektedir. (Günümüzdeki yezidilik ile kavram kargaşası yaratmaması açısından burada Melekler Kültü için tarihi deyim Yazdani kullanılmıştır.)

Yezidilerin Müslüman ya da Hıristiyan komşuları onları gerek barışçıl yoldan gerekse başka yollardan kendi dinlerine çevirmeye çabalamışlardır. Osmanlı hükümetinde ve askeri okullarında birçok Yezidi görevlendirilmişti, ancak bunlar Sünni İslama dönmüşlerdi. Dağlardaki Yezidiler ise inançlarına sadık kalmışlardır. Yezidileri askerlikten muaf tutmak için Osmanlı otoritelerine verilen bir di-

lekçe Yezidi dini kural ve inançlarının "Locus classicus"u haline gelmiştir. (dilekçenin İngilizce metni için bak. Driver 1921-23)

Yezidileri barışçıl yoldan kendi dinine döndüremeyen Osmanlılar, 17. ve 18. yüzyılları boyunca onlara karşı acımasız katliamlar düzenlemişlerdir. 19. yüzyılda Osmanlı sınırları içinde sürdürülen bu katliamlar Osmanlı Yezidilerin çok büyük sayılarda Rusların hükümranlık bölgesinde bulunan Kafkasya'ya göçmelerine neden olmuştur. Lescot 1640 ile 1910 yılları arasında yirmi büyük katliamdan söz etmektedir. (bak. Deportations and Forced Resettlements)

Birçok Yezidi yasak olan dağlık bölgelere kaçmıştır, yine başkaları ise, en azından görünürde Sünni İslamı kabul etmiştir. 1859 yılında Osmanlı hükümeti Tapu Kadastro Yasası'nı çıkarmıştır. Bunun belli başlı nedeni ise Yezidilerin hak taleplerini reddedip onları dinlerinden döndürmekti. Birçok Yezidi şeyhi dinlerini bırakarak topraklarını ve mülklerini kurtarabilmişlerdir. Ulaşılması güç dağlık bölgelerde mülkleri olan Yezidi liderler ve toprağı olmayan yarıcı ve çobanlardan ise dinlerini değiştirme şartı istenmemiştir. 1858'den önce Akdeniz sahil şeridinde, Antakya-Amanos bölgesinde takr. 200.000 Yezidi bulunmaktaydı ve halkın çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1938'de ise Lescot'a göre 60.000'lık bir azınlık kalmıştır.

Bugün bile Yezidiler hâlâ dinlerini değitiştirmeleri için baskı altında tutulmaktadırlar. Yine başka bir girişim ile de Yezidileri Kürt kimliğinden sıyırıp bağımsız etnik bir gruba sokmak isteyen ya da onları Araplar ile bağdaştıran bir hareket vardır. Bu nedenle bugün Yezidiler Irak ve Suriye hükümetlerince "Umayyad (Emevi) Araplar" olarak nitelendirilmektedirler. Bunun nedeni de daha önce de değindiğimiz gibi Yezidiler ile Umayyad Halife Yezid İbn Mu'awiyya arasında kurulan yanlış ilişkiden doğmaktadır.

Bugün Yezidilerin çoğu Suriye'de Jazira bölgesinde ve Jabal Sanjar tepelerinde ve Halep'in kuzey batısında Afrin bölgesinde yaşamaktadır. Yezidilerin yoğun bir şekilde yaşadığı diğer bir bölge de Kafkaslardır. Burada yaşayan Kürtlerin hemen hemen yarısı Yezidi inancına sahiptir. En kutsal kentleri Laleş'in de bulunduğu Irak'ta ise, Yezidiler Doğu Jabal Sanjaar'dan Dohuk ve Musul'un kuzey batısı olan Laliş'e uzanan bir şerit üzerinde yaşamaktadırlar. Katliamlardan önce Anadolu'da da çok sayıda Yezidi yaşamaktaydı. Bugün Türkiye sınırları içinde yaşamakta olanlar ise seyrek bir şekilde Mardin'den Siirt'e Antakya'dan Antep'e ve Urfa'ya uzanan bir bölgede yaşamlarını sürdürmektedirler. İran'da da çok az sayıda Yezidi yaşamaktadır. Bunlar da daha çok Horosan bölgesinde Quchân ve Dugha kentlerinde ve Azerbaycan'da bulunmaktadırlar.

Mistik Sufi Tarikatları

Müslüman olan ya da olmayan Kürtlerin büyük bir çoğunluğu birçok mistik sufi tarikatından bir tanesine inanmaktadır. Müslüman Kürtlerin geleneksel olarak kendilerini katı Müslüman uygulamalarından çok, değişik sufi tarikatlarına bağlı hissetmişlerdir. Kürdistan'da mutassavıflarca ya da şeyhlerce yürütülen sufi ayinleri o denli İslam dışı ayin ve uygulamalar içermektedir ki, tarafsız bir gözlemci onları İslam ile bağdaştıramaz.

İsmail Bey'in oğlu Prens Muaviye İsmail el-Yezidi 80'li yıllarda.

Yezidi toplumunun yirminci yüzyıldaki önderlerinden İsmail Bey, 1930'lu yıllarda.

Sufi şeyhler, değişik bölgelerde yaşayan müritleri temsil eden ve onları gözleyen, onlardan kendisi için para (vergi) toplayan vekiller (halife) yetiştirir. Herkes bir şeyhin müridi olabilir ancak şeyhin bağlı bulunduğu bir tarikata girmek için belli bir süreçten geçmek gerekmektedir. Bu müritler sufi rakslarını, şarkılarını ve dualarını da içeren birçok ayine katılır. Gerek duyulursa şeyhleri için savaşırlar. Birçok şeyhin arasında Şeyh Ubaydullah, Şeyh Said, Şeyh Ahmed Barzani ve Şeyh Mahmut Barzanji de mutassavıf idi. Ve siyasi davalarında, müridlerinden silahlı destek talep ederlerdi. (bak. Early Modern and Modern History)

Şeyh mürit ilişkisi modern demokratik seçimlerin yapıldığı bölgelerde de çok mükemmel bir oy toplama mekanizması haline gelmiştir. Örneğin; Türkiye'de değişik partilere sempati duyan şeyhler müritlerinden ötürü büyük bir oy potansiyeline sahiptir. (Van Bruinessen 1991)

922'de öldürülen Hüseyin-İbn Mansur Hallaç, 1131'de öldürülen Ain al-Qudat Hamadani ve 1191'de öldürülen Şehap al-Din Suhraverdi sufilik içinde yeralan en ateşli ve çelişkili harekâtların liderliğini yapmışlardır. Bu liderlerin üçü de oturmuş İslamm temel inançlarına ters, ancak şaşırtıcı şekilde Melekler Kültü'ne özdeş düşünceler ortaya atmışlardır. Örneğin; Hallaç Arapça'sı "Tanrı benim" anlamına gelen ünlü söze "Enel Hak"ı söyleyip kendisinin tanrının bizzat temsilcisi olduğunu ileri sürmüştür. Burada demek istediği, yaratılış birliği içinde, yaratılan tüm varlıkların aslında aynı orjinal Evrensel Ruh'un bir görüntüsü olduğudur. Hallaç'a göre şeytan da affedilmiş ve Yezidilikte olduğu gibi en yüksek evrensel mertebeye yükseltilmiştir. Mansur Bağdat'ta idam edilmeden önce büyük işkenceler görmüştür. Bugün Yezidilerin dini merkezi olan Laliş'te, Şeyh Addi'nin kabrine yakın bir yerde Hallaç'a atfedilen bir türbe bulunmaktadır.

Hamadani'nin düşünceleri de "var olmanın birliği" konusunda odaklanmaktadır; Hallaç gibi Hamadani'de tüm yaratılanların tek olan Evrensel Ruh'un kendini değişik şekillerde göstermesi, kanıtlamasıdır. Evrensel Ruh dünyevi işlerden kendini uzak tutar -Melekler Kültü inancına göre Ruh ilk- ve son reinkarnasyonunu, yani maddesel dünyanın yaratıcısı olan tanrıya zuhurundan sonra dünyevi işlerden uzak durmuştur.

Verdiği İslam dışı vaazlarının yanında, ardarda yeniden doğma (reinkarnasyon) ve şeytanın affedilmesi öğretilerine olan inancı Hamadani'nin 33 yaşındayken Müslüman otoriteler tarafından yakılmasına neden olmuştur. Hallaç ve Hamadani'nin genel düşünceleri Suhrawardi'nin eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Suhrawardi'nin işrak ekolü adı altındaki "aydınlanma" konulu gnostik öğretileri o denli Melekler Kültü etkisi taşımaktadır ki, İslam sufi hareketinden çok Helenistik ve Mezopotamya etkisi taşımasına rağmen Melekler Kültü dininin bir uzantısı izlenimini vermektedir. Suhrawerdi'nin Al-Hurakhş al-Kabir, "Büyük Güneş (Tanrısı)" adında bir ilahisi bulunmaktadır. Bu ilahi hergün güneş doğarken okunur ve sonunda kişisel bir kitabı istenir. Bu ilahide kült inananlarının doğan güneşe saygı olarak yapılan günlük duaların yansımasını görmekteyiz.

"Sen güçlü ve muzaffer Hurakş" der Suhrawardi, "sen ki karanlığı mağlup eden meleklerin kralı... İtaat ettiğimiz tanrının gücü ile tecessüm eden yaşamın tek sahibi, ışığın kendisi... bilge filozof, maddesel ışığın en yüce kutsal oğlu, fani

dünyada ışıkların ışığının varisi... yalvarıyorum (ona)... yalvarıyorum ki o da kendi tanrısına ve tanrıların tanrısına yalvarsın... (Bana bir nimet versin diye)" (Mo'in 1962) Tanrıya tapanın ruhunun sonunda tanrısal varlığa geçtiği düşüncesi, Melekler Kültü inancında olduğu gibi açıkça söylenmese bile Suhrawardi'nin 38 yaşında Müslüman ulema sınıfının ve bir Kürt olan Halep prensi Ayyubid'in kışkırtması ile 1191'de öldürülmesine neden olmuştur. Hallaç gibi Hamadani ve Suhrawardi de kült nezdinde Evrensel Ruh'un temsilcileri mertebesine yükselmiştir.

Hallaç Bağdat'ta Güney Zagros dağlarının Fars bölgesinden göç etmiş olan ana babadan doğmuştur. O zamanlar orada onlarca Kürt kabile bulunmaktaymış. (bak. Historical Migrations) Melekler Kültü'nün Hallaç'ın inancı üzerindeki etkisi etnik kökeninden daha aşikârdır. Ancak aynı şey Hamadani ve Suhrawar için söylenemez. Hamadani Kürdistan'ın güneyinde bulunan Hamadan'da doğup büyümüştür. Suhrawardi ise Şahrazur (bugünkü Süleymaniye) ve Zanjân arasında Bijar'ın 15 mil doğusunda bulunan Şahraward kentinde doğmuştur. Ortaçağ İslam coğrafyacısı İbn Hawqal'a göre bu kentin nüfusu bugün olduğu gibi o zamanlar da daha çok Kürt idi.

Takriben 300 yıl sonra Melekler Kültü'nün başka bir müridi yeni çelişkili, ateşli bir sufi harekatını başlatmıştır. Bu kişi **Muhammed Nurbahış**'dır (ışığı ihsan eden) ve vaazlarına 15. yüzyılda başlamıştır. Nurbahış, bugün Suudi Arabistan'ın petrol yataklarından birisi olan ve Ahsâ diye bilinen Lahsa'da doğmuştur. Lahsa kenti öteden beri radikal hareketlerin başlangıç yeri olmuştur. Örneğin; İslamın ilk günlerinde Qarmatit hareketi burada başlamıştır. Qarmatitler ise gerek sosyo-ekonomik ideolojileri açısından, gerekse ruhun göç ettiği inançları açısından daha önce Zagros bölgesinde (bak. Melekler Kültü) oluşan Hürremiye ve Mazdakit hareketleri ile bağlantılıdır. Nurbakizm'in Melekler Kültü ile bağlantısı ona Hamadani'nin hırkası verildiğinde açığa çıkmıştır. Hallaç ve Suhrawardi gibi Nurbahış da Evrensel Ruh'un, ikinci derecede temsilcisi olduğunu ve evrensel yaşamın İkinci Evre'sindeki halkada yer aldığını (ki buna Peygamber Muhammed de dahil) ileri sürmektedir. (bak. Tablo 6) Kendisini Mehdi ilan etmiş ve Peygamber Muhammed gibi kendi babasının adının da Abdullah olduğunu açıklamıştır. Nurbahış ayrıca oğlunun adını Kasım koymuş ve böylelikle peygamber Muhammed gibi Abul-Kasım ünvanını almıştır. Nurbahış daha da ileri gidip Melekler Kültü temsilcisine (avatar) yakışır bir şekilde olağanüstü güçlere sahip olduğunu iddia etmiştir. Bu tür söylemlerinden ve İslam ile bağdaşmayan hareketlerinden ötürü Sünnilerin ve Şii ulemanın hedefi haline gelmiştir. Saldıranlar arasında çağdaşı Abdul Rahman Jami'de bulunmaktaydı. Ancak Nurbahış'ın sonu Hallaç, Hamadan ve Suhrawardi gibi olmadı. Kürdistan'a geldiğinde Nurbahış kendisinin tüm Müslümanların yeni halifesi olduğunu ilan etti. Kürtler onun adına sikke bastılar. (1443) Daha sonra Timurid Kral Şahruk tarafından tutuklandı ve Herat'ta hapise atıldı, ancak 1444'de serbest bırakıldı. Nurbahş belki de harekatının 15. yüzyılda Melekler Kültü'nün Şii İslama en çok karşı olduğu ve bölgede güçlü Alevi hanedanların mevcut olduğu zamana rastlamasından ötürü öldürülmekten kurtulmuş ve doğal bir nedenden ötürü ölmüştür.

Nurbahış'ın oğlu ve varisi Kasım Safevi hanedanının kurucusu olan I. İsmail'in himayesi altındaydı ve Nurbahış harekatı da yavaş yavaş 16. ve 17. yüzyılla-

rı boyunca Safevilerin geçtikleri dini süreci yansıtmaya başlamıştı. (bak Early Modern History) Nurbahış Sufi Tarikatı daha sonra Şii bir tarikat haline dönüşmüştür. Kürtler arasındaki müridleri daha çok Şii idiler, ancak Kürt olmayan müridler çoğunlukta idi. Bu tarikatta birçok da Yarsan bulunmaktadır.

Kürtlerin bağlı bulunduğu en eski sünni sufi tarikatlardan birisi de **Kadiri** tarikatıdır. Kadiri tarikatı adını kurucusu Abdul-Kadir Gilani'den ya da Geylani, Kaylani (Khaylani) (1077-1166) almıştır. Tanınmış dindar Kürt ailelerinin çoğu halen ya da bir zamanlar bu tarikatın üyesi idiler. Kadiri tarikatı 19. yüzyılın başından itibaren, başka bir sufi tarikatı olan Nakşibendilerin baskısı ile sürekli gerilemiştir.

Talabani kabilesi Kürdistan Partisi Vatanperver Birliği (Patriotic Union of Kurdistan Party) ve liderleri ve Irak Kürdistan'ının güney bölgelerinde ve Doğu Kürdistan'da (İran) yaşayanların çoğu Kadiri tarikatına bağlıdır. Bu tarikatın merkezi Süleymaniye yakınlarındaki kutsal Barzanja kentindedir. Irak'daki İngiliz mandasına karşı birçok Kürt ayaklanmalarının lideri olan Şeyh Mahmut Barzanji Kadiri tarikatının da lideri idi. (bak. Modern History)

Kürdistan'a giren en son tarikatlardan birisi de Baha al-Din Nakşibend (1317-1389) tarafından kurulan ve belki de 12. yüzyılda Ortadoğu'nun bu bölgelerine gelen Türk kabileler ya da Türk Bakşis'ler tarafından Orta Asya'dan getirilen Sünni **Nakşibendi** tarikatıdır. (bak. Historical Migrations.)

Günümüzde Kuzey ve bir ölçüde Batı Kürdistan'da yaşayanlar Nakşibendi tarikatına Orta ve Doğu Kürdistan'da yaşayanlar ise Kadiri tarikatına bağlı bulunmaktadırlar. Barzani kabilesinin liderliğini de, büyük etkiye sahip olan Nakşibendi sufileri yapmaktadır. Ancak geçen yüzyılın sonuna doğru Barzaniler ve Kürdistan'ın bu bölgesinde yaşayan tüm kabileler ve klanlar Kadiri tarikatına bağlı idiler. Çoğunun daha sonra Nakşibendi tarikatına dönmüş olmaları Mevlana Halit (Mawlânâ Khâlid) adında bir kişinin becerisi ve enerjisi sayesinde gerçekleşmiştir.

1811 yılında bir Kürt Nakşibendi şeyhi olan, Jaf kabilesinden Şahrazurlu (Süleymaniye) Mevlana Halit hummalı bir şekilde tarikata mürit toplama işine girişmiştir. Bunun için de gerek Kürdistan içinde gerekse ötesinde bir yığın vekil tayin etmiştir. Bu vekiller 1827'de Halid'in ölümünden sonra işe devam etmişler ve kendi vekillerini tayin etmişlerdir. Böylelikle çok kısa bir süre içinde, Rawanduw yakınlarındaki önemli dini merkezlerden Nahri/Nehri'nin de bulunduğu Kuzey Orta Kürdistan boyunca halk, Kadiri tarikatından Nakşibendi tarikatına geçmiştir. Bu değişim o kadar hızlı ve ani olmuştur ki, önemli sufi ailelerin çoğu Gaylani ya da Khaylani (Abdül Kadir Gilani) adını taşımaya devam etmişlerdir. Irak Kürt Demokratik Partisi ve lideri Barzani'nin de Nakşibendi sufileri ile bağlantıları vardır.

1925 yılındaki Şeyh Said ayaklanmasından sonra sıkı takip altında tutulan ve resmen yasaklanmış olan Nakşibendilik, kendisi de Nakşibendi bir aileden gelen Başbakan Özal hükümeti döneminde büyük bir geri dönüş yaşamıştır. (bak. Modern History)

Kürdistan'da çokça bulunan sufi tekkeleri (khamaqâs) cami ya da diğer dini tören yerlerinden (Hıdır'a atfedilen dilek, ağaçlar ve göller dışında) daha yaygındır. (bak. Popular Culture)

Müslüman olmayan Kürtler de bir şekilde sufi tarikatlarına ya da kültün herhangi bir tarikatına katılmaktadırlar. Ancak bu tarikatlar, en azından görünürde Şii sufi tarikatlarıdır. Örneğin; Nurbahış ve Ni'matullahi tarikatları. Batı ve Kuzey Kürdistan'daki Alevilerin çoğu **Bektaşi** tarikatına bağlıdır. Bu tarikat ise geleneksel olarak Sünni Müslüman bir tarikat olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü başka türlü Osmanlı hükümdarlığı altında varlıklarını sürdüremezlerdi. Ancak bu tarikata bağlı olan insanlar tamamıyla Alevi kalmışlardır. Bugün Bulgaristan'da, Arnavutluk'ta ve Bosna'da gerek Kürt, gerekse Kürt olmayanlar arasında Bektaşilik bir hayli yaygındır. Bu tarikatın Alevi Kürtlere etkisi ise küçümsenmeyecek denli büyüktür. Alevi Kürtlerin katıldıkları en önemli şenlik Alevilikte çok önemli yer tutan Hacı Bektaşı Veli'nin adına düzenlenen Hacı Bektaş şenlikleridir. Eski zamanlarda bu tür şenlikler büyük baskılar görürken, günümüzde Türk hükümetinin kendisi bu tür Alevi şenliklerini desteklemektedir. Bunda belki de Türk başbakanı Özal etkili olmuştur. Özal'ın ailesi Nakşibendi olmasına karşın çoğunluğu Kürtlerden oluşan Malatya'nın yerlilerindendir. Malatya'da ise hem Nakşibendiler, hem de Bektaşiler yaşamaktadır.

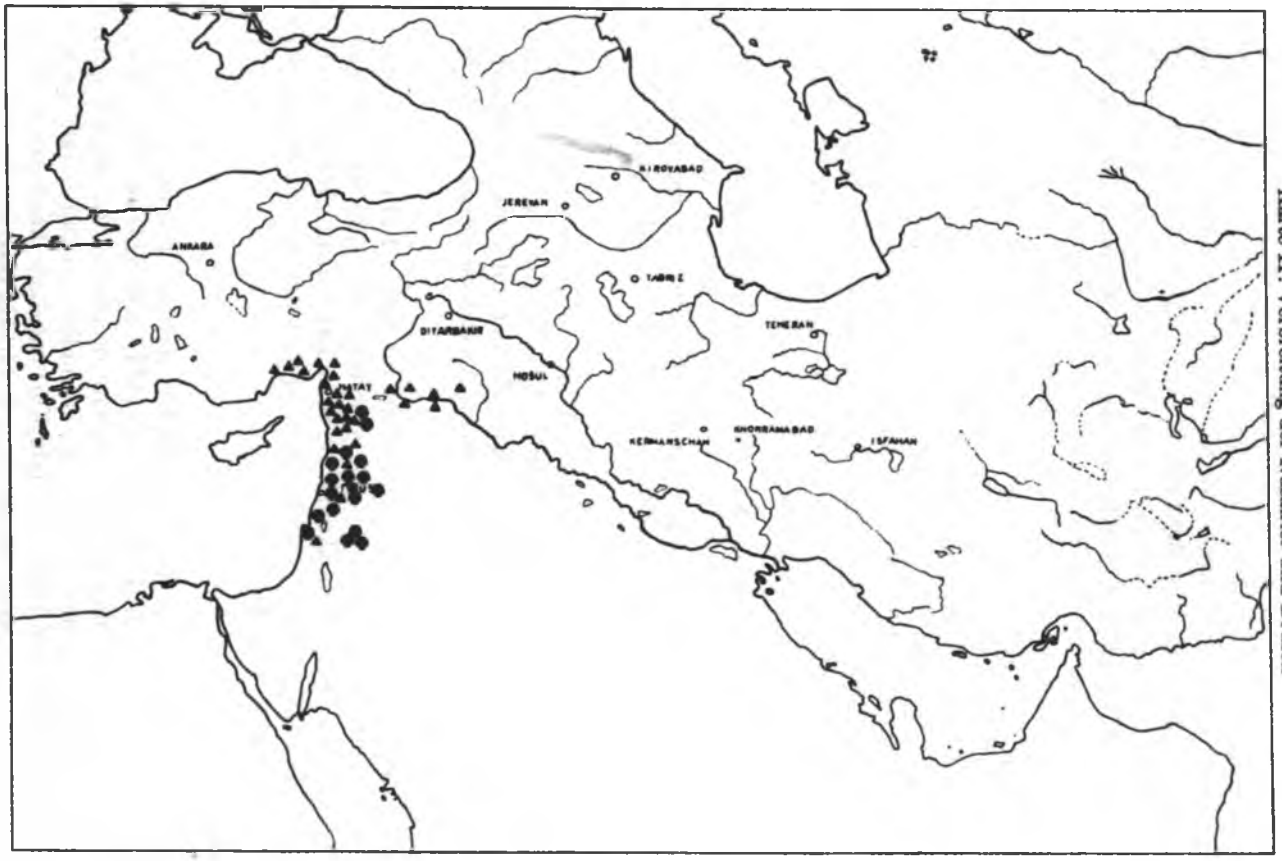
Bektaşiler batıda daha çok dönen dervişleri ile tanınmaktadırlar. Beyaz giysileri ve huni şeklinde beyaz külahları ile dervişler Asya dinleri ve uygulamaları ile ilgilenen tüm Batılıların ilgisini çekmektedir. Bektaşilerin en önemli merkezi büyük mutasavvıf ve şair Mevlana'nın (Mevlana Jalâl al-Din Balki, ya da Al-Rumi) türbesi bulunan Konya'dır.

Kadiriler de Bektaşi dönen dervişlerden pek farklı olmayan danslar, çalgılar eşliğinde gülbanklar, nağmeler söylemektedirler. Nakşibendiler ise tüm sufi tarikatlarda olduğu gibi kendilerinden geçmek için zikreder, dini şarkılar söylerler. Bektaşilerin dansları ve müzikleri ünlüdür; tamamlayıcı olarak deyişler de söylerler.

Özel bir tarikat olarak burada bir çeşit mistik bir tarikat **Rafa'is** (Râfızîlik) tarikatından da söz etmeliyiz. Rafa'is'ler çok iyi terbiye edilmiş bir akıl ile ruhun fiziksel bedeni aşabileceğine inanmaktalar. Bu inançları o denli güçlüdür ki, törenlerde yalın ayak sıcak kömür üzerinde yürür, kılıcı yutar, keskin objeleri vücutlarına batırır ve hiçbiri zarar görmezler.

Yahudilik

Kürdistan'daki Yahudiliğin tarihi çok eskilere dayanır. Talmud'a göre Yahudiler 2800 yıl önce Asur Kralı III. Şalmanester (M.Ö. 858-824) tarafından Kürdistan'a taşıtılmıştır. Yine Talmud'a göre Haham otoriteleri Yahudilere yerli Kürtleri kendi dinlerine çevirme izni vermişti. Yahudiler bu çabalarında da bir hayli başarılı oldular. Başkenti Erbil olan ünlü Kürt hanedanı Adiabene de M.Ö. 1. yüzyılda Yahudi dinine geçmişti. Bu hanedan ile birlikte ülkedeki birçok insan da Yahudiliğe geçmiştir. (bak. Irbil/Arbil in Encyclopaedia Judaica) Kürt kralı Monobazes'in (etimolojik olarak eski Mannaen'lar ile ilintili), Kraliçe Helema'nın ve oğulları ve varis Izates'in (yazata "melek" kelimesinden gelmektedir)

*Nusayrîler'in ve Dürzîler'in dağılımı ve yerleşim merkezleri: Nusayrîler (▲), Dürzîler (●). [Kaynak-Klaus E. Müller: **Kulturhisto-Studien zur Genese Pseudo-Islamischer Sektengebilde in Vorderasien.** (Önasya'da Sahte-İslami Tarikatların Oluşumuna İlişkin Kültür Tarihi Çalışması), Wiesbaden, 1967.]*

isimleri bu kraliyet ailesinin ilk din değiştiren hükümdarları olarak anılacaktır. (Geisberg 1968, VI. cilt) Ancak kronolojik açıdan bakarsak tarihler pek uyuşmamaktadır. Çünkü Monobazes'in hükümdarlığı M.S. 18'de başlamıştır. Kuşkusuz, Judea ve Samaria (M.Ö. 68-67) Romalılar tarafından zaptedildiğinde, kuşatma altında olan Galilee'nin kurtarılması için sadece Kürt Adiabene hanedanı silah ve askerler göndermiştir. (Grayzel 1968, 163) Adiabene hanedanı o zamanlar Yahudi olmasaydı, bu davranışlarını açıklamak güç olurdu. (bak. Classical History) Kahle gibi /1959) Adiabene'nin M.Ö. 1. yüzyılda Yahudi olduğuna ve Neusner (1986) gibi M.S. 1. yüzyılın ortalarında Yahudiliği seçtiklerine inanan birçok modern Yahudi tarihçi bu kronolojik açığı kapatmaya çalışmışlar, ancak pek başarılı olmamışlardır. Ancak hepsinin de hem fikir olduğu konu ise, yahulidiğin M.S. 2. yüzyılın başlarında artık Orta Kürdistan'a yerleşmiş olması idi.

Birçok Yahudi cemaat gibi, Hıristiyanlar da 4. ve 5. yüzyılda Adiabene hanedanını kendi dinlerine çevirmek için çok uygun bulmuşlardır. Buna rağmen Yahudiler bu yüzyılın ortalarına ve İsrail devletinin kurulmasına kadar Kürdistan'da geniş nüfuslu bir grup olarak kalmışlardır. Kürt Yahudiler evde ve sinagoglarda Suriyani (Asurlu) denilen eski Aramaik bir dil konuşurlar, ticaret yaparken ve toplum içinde ise Kürtçe konuşurlar. Kürt ve Yahudi yaşamı ve kültürü öyle birbirine karışmıştır ki Kürt kökenli diye bilinen bazı Kürt halk hikayeleri Kürtleri Yahudiler ile birleştirmektedir. Bazıları ise Kürtlerin Yahudilerin kayıp kabilelerinden birisi olduğunu ileri sürmektedir. Yine başkaları ise Kürtlerin Kral Solomon ve emiri altındaki cinlerin marifeti ile ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. (bak. Folklore and Folk Tales)

Yahudi Kürtler arasında Kadim'in statüsünün yüksek olmasından ötürü 17. yüzyılda Kürdistan'da birçok Yahudi okulları açan ünlü Haham Samuel Barzani'nin (takr. 1630) kızı olan Asemath Barzani ilk kadın haham seçilmiştir. Asemath için Talmud Alimi anlamına gelen sözcüğün dişi hali olan Tanıma'ith sözcüğünü türetmişlerdir. Zaman zaman Mâmâ (lady) Asemath Musul'daki ünlü Yahudi okulunun başına geçmiştir. (Mam 1932)

Bugün Kürdistan'da İncil'de adı geçen birçok peygamberin türbeleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Nahum (Aliskuş'ta), Jonah (eski Nineveh olan Nabi Yunis'de) Damyal (Kerkük'te), Habakkuk (Tuisirkan'da) ve Kralice Ester (mordechai, Hamadan'da) Bunların dışında Elijah tarafından ziyaret edilen birçok mağara da Kürdistan'da bulunan Yahudi ziyaret yerleri ve türbeleridir ve günümüzde de tüm Yahudilerce saygı görür.

Alliance Israelite Universelle adında bir kuruluş Kürdistan'da birçok okul ve benzeri eğitim kuruluşları kurmuş ve 1906 yılından itibaren Yahudi Kürtlerin gelişmelerine katkıda bulunmuştur. (Cuenca 1960) Ancak Yahudi olmayan Kürtler de bu kurumlardan yararlanmışlardır, çünkü bu okullara çocuklar din ayırımı gözetilmeksizin alınmaktaydı. Böylelikle Kürdistan'da okumuş ve iyi eğitilmiş bir sınıf oluşmaktaydı. Bu Alliance'm çalışmaları İsrail devleti kurulana kadar sürmüştür.

Bir çok Yahudi Kürt daha sonra İsrail'e göç etmiştir. Ancak İsrail'de de Kürtler kendi çevrelerinde, kendi gelenek ve göreneklerine göre, Kürt bayram ve

şenliklerini kutlayarak, özgün giysilerini giyerek, kendi öz müziğini dinleyerek yaşamaktadırlar.

Hıristiyanlık

Kürdistan'da Hıristiyanlığın tarihi hemen hemen Anadolu ve Mezopotamya'daki bu konu ile ilgili gelişmeler ile aynı çizgiyi izlemiştir. 5. yüzyılın başlarında Kürt kraliyet ailesi Adiabene Yahudilikten Hıristiyanlığa geçmiştir. Bu ailenin, başkentleri Arbela'da (Erbil) korunan çok geniş dini arşivleri Parthian döneminden itibaren (M.S. 1. yüzyıl) Orta Kürdistan tarihi konusunda çok değerli bir kaynak oluşturmaktadır. Hıristiyan Kürtler, Yahudi Kürtler gibi yazı ve arşivlerinden ve dini dil olarak Aramaik dilini kullanmaktaydılar.

Pers Sasani İmparatorluğu'nda Hıristiyanlara yapılan eziyet kısa zamanda Kürdistan'a da geçmiştir. Ancak imparatorluktaki Hıristiyanların Doğu Nestoriyan kilisesine (Aziz Nestorius, M.S. 440'da ölmüştür) geçmeleri ve 6. yüzyılda Roma ve Konstantinopol'dan kopmaları ile bir nebze güvenliğe kavuşmuşlardır. 7. yüzyılda İslamın yeni yeni doğmakta olduğu dönemde Orta Kürdistan'ın büyük bir bölümü Hıristiyandı. Anadolu'daki Kürtler ise bu yeni dine iki farklı şekilde karşılık vermişlerdir. Orta ve Kuzey Anadolu'da bulunan Kapadokya ve Likya (Cilicia) gibi batı bölgelerinde ve Pontus'da bulunan Kürtler 7. yüzyıldan önce Hıristiyan dinine geçmişlerdir. Ancak onların dinlerini değiştirmeleri uzun vadede etnik kimliklerini yitirmelerine mal olmuştur. 12. yüzyılda Türk göçebelerin Anadolu'ya gelmelerinden önce bu Hıristiyan Kürtler tamamıyla Helenleştirilmiştir. Doğu Likya ve Kapadokya'dakiler de dahil, Doğu Anadolu'da ve Fırat'ın doğusunda yaşayan Kürtler Hıristiyan dinine geçmeye karşı koymuylar ve bunun için de Bizanslılar tarafından cezalandırılmışlardır.

Bizanslılar 8. ve 9. yüzyıllarda Hıristiyan olmayan halkı Anadolu'daki yurtlarından çıkarıp, sürgüne gönderdiğinde, bundan en çok zararı yine Kürtler görmüş, çok acı çekmişlerdir. Kapadokya ve Likya'daki Kürtlerin tamamı başka yere sürgün edilmiştir. (bak. Deportations and Forced Resettlements) Hıristiyan dininin Güney Kürdistan'a olan etkisi çok sınırlı olmasına karşın açıktır. Hıristiyan inancının Yarsanizme olan etkisi İslama olan etkisinin çok ötesindedir ve bu iki dinin karşılıklı olarak birbirinden etkilendiğini göstermektedir.

İslamın gelişmesi ile birlikte Kürdistan ve Orta Doğu'daki Hıristiyanlık giderek etkisini yitirmiş ve soyutlanmaya başlanmıştır. Giderek azalan Hıristiyan Kürt cemaati ise Kürt etnik kimliğini inkâr ederek komşuları olan semitik Hıristiyanlar ile yakınlaşmaya başlamışlardır. Yakınlarda "Asurlular" adını alan Mezopotamya ve Kürdistan'ın Süryani (Nestoryan) Hıristiyanları Neo-aramik bir dil konuşan Kürt ve semitik insanların karışımından oluşan bir topluluktur. Süryaniler Nestoryen Kilisesinin eski dininin ve dilini olduğu kadar Adiabene krallığının saray dilini de korumayı bilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı başlayana kadar çok sayıda Süryani Hıristiyan Kürdistan'ın doğusunda Mezopotamya'daki semitik Hıristiyanların etnik ve genetik etkisinden uzak Kuzey Kürdistan'ın dağlık bölgesinde yaşamlarını sürmüşlerdir. Musul bölgesindeki semitik "din kardeşlerine" kıyasla tenleri açıktır. Bu ise Kürt kökenli olduklarının başka bir kanıtıdır. Ancak Süryaniler bugün hala Neo-Aramaik bir dil konuşup farklı bir etnik kimliğe sahip

oldukları konusunda ısrarlıdırlar. Gerek Hıristiyan gerekse Yahudi Kürtler Neo-Aramaik dili konuşuyorlar.

Ancak Hıristiyan Kürtlerin hepsi inançları uğruna Kürt kimliğini de bırakmış değildir. Ortaçağ müslüman tarihçi ve yorumcu Masudi 10. yüzyılda Hıristiyan olan Kürtlerden söz etmektedir. 1272'de ise Marco Polo "Musul'un dağlık bölgelerinde Kürtler diye anılan bir ırk vardır, bunların bazıları Nestoryen ve Jakobid mezhebinden Hıristiyanlar, bazıları ise Müslümandır" diye yazar. (Travels, I. vi) Bunlar gerçekten Hıristiyan Kürtlerdir, çünkü yazısının başında bu bölgenin Kürt olmayan Hıristiyanlarından da söz etmektedir.

15. yüzyıldan itibaren Kürtlerin misyonerler yolu ile Hıristiyanlığa geçtikleri konusunda kayıtları bulunmaktadır. Bu misyonerlerden en ünlüsü Peder Subhalemaran'dır. (Nikitine 1956, 231) Daha sonra Avrupa'dan ve Amerika'dan Kürdistan'a birçok misyoner gönderilmiştir. Bu misyonerlerin bazıları Kürt dili ve kültürü ile ilgili ilk kez çalışmalar yapmış, sözlükler hazırlamışlardır. (bak. Early Modern History) Din değiştirmek hemen hemen her zaman dilin de değiştirilmesini beraberinde getirmiştir. (bak. Classical History and Historical Migrations) Hıristiyanlığı seçen Kürtlerin çoğu Ermenice ya da Neo-Aramaik dili de benimsemiş ve etnik olarak bu gruba dahil edilmişlerdir. Bu sürecin güzel bir örneği Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda gözlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ile birlikte sadece Kürtçe konuşan çok sayıda Hıristiyan Batı ve Kuzey Kürdistan'ı terkedip Fransız mandası altındaki Suriye'ye geçmiştir. Suriye'de ise Hıristiyan oldukları için Ermeni kategorisine konulmuş ve Suriye ve Lübnan'daki göçmen Ermeni cemaatlerine asimile olmuşlardır.

Anadolu ve Orta Kürdistan'da yaşayan Hıristiyan olmayan Kürtler hâlâ ekmeği fırına sürmeden önce üstünü haç şeklinde çizip kutsarlar. Ayrıca Ermenilerin ve Asur Hıristiyanların eski kiliselerini ziyaretler yaparlar. Bu belki de Kürtlere, uzun yıllar Hıristiyan komşular ile yaşamaktan ötürü miras kalan kültürel bir gelenektir, belki de bir zamanlar Kürtlerin kendilerinin de Hıristiyan olduklarını işaret etmektedir.

Bugün ise belirsiz bir sayıda Hıristiyan Kürt Kuzey-Orta Kürdistan'ın Hakkari bölgesinde, Batı Kürdistan'ın Tur Abdin bölgesinde ve Türkiye ve Suriye'deki Milan ve Baraz aşiretlerinde bulunmaktadır. Sykes 1908'de Hakkaki bölgesinde Piniamişli aşiretinden en az 500 Hıristiyan Kürt ailesini rapor etmiştir. Bu topluluğun liderleri kendilerinin çok eski bir topluluk olduklarını ve İslamın doğuşundan çok önceleri Hıristiyan dinine geçtikleri konusunda ısrar etmiştir. Tur Abidin'de Hawerka kabilesine ait 900 ailenin Hıristiyan olduğu bilinmektedir. Bu bölgede ayrıca diğer değişik kabilelere mensup 700 kadar aile de Hıristiyandır. Milan Hıristiyanları konusunda ise Sykes pek bir şey söylememektedir. Tüm bunlara rağmen bu Hıristiyan cemaatlerin daha geniş ve eski Kürt Hıristiyan topluluklarından arta kalanlar mı, yoksa daha yakın zamanlarda Hıristiyan Ermenilerin, Asurluların ve batılı misyonerlerin etkisiyle mi Hıristiyan oldukları sorusu hala yanıtlanmamıştır. 19. yüzyıl boyunca bu mühtediler (dinden dönenler) için Bitlis, Urfa, Musul, Urmia ve Salman gibi yerlerde birçok merkez kurulmuş-

tur. Belki de Kürt Hıristiyan nüfusu eski Hıristiyan nüfusu ile yeni Hıristiyanlığa geçenlerin karışımından oluşmuştur.

Hıristiyan Kürtlerin toplam sayısı konusunda bilinçli bir tahmin yürütürsek, onbinleri bulan bir rakamı elde ederiz. Bunların çoğu da Türkiye'de yaşamaktadır. Bu tahminimize farklı bir etnik gruba ait olduklarını ileri süren Asurluları, düşüncelerine saygı gösterdiğimizden dahil etmedik.

Günümüzde Avrupa'da ve özellikle de Amerika'da etkinliklerini sürdüren Hıristiyan kuruluşlar Kürdistan'a misyonerlik hizmetleri götürme konusunda istekli görünmekteler. Gerçekten de, Rönesans sonrasında İncil başka dillere çevrilmeye başlandığında doğu dilleri arasında ilk önce Kürtçe'ye çevrilmiştir. Bugün de yine Yeni Ahit'in (New Testament) yeni baskı ve çevirilerinin Kuzey Kurmanci (Bâhdinan) diline çevirme çabaları sürmektedir. Bu çevirilerin ve çabaların tek hedefleri Peder Subhaleman zamanından beri hep Türkiye'de yaşayan Kürtler olmuştur. Bunun nedeni ise bu misyoner kuruluşların hatalı olarak, diğer bölgedekiler değil de Anadolu'daki tüm Kürtlerin, bu bölge Müslümanlar tarafından kuşatılmadan önce, Bizans yönetimi altında zaten Hıristiyan olduklarını düşünmeleridir. Misyonerler bu düşüncelerini eski Hıristiyan Kürt Adiabene ve Karkhub't Salukh (Kerkük) Krallığının bulunduğu Orta ve Güney Kürdistan'ın bazı bölgelerine kaydırsalar belki haklı bir dayanak bulabilirler. Ancak Bizans döneminde Hıristiyanlığa geçmedikleri için göçmek zorunda kalan Kuzey ve Batı Kürdistan Kürtleri için bunu iddia etmek pek mantıklı gelmemektedir.

Babizm ve Bahailik

Babizm 1844 yılında İran'da Bab-Mirza Ali Muhammed (1819-1850) tarafından kurulmuştur. Bâb tanrıya "kapı" anlamına gelmektedir. Bâb ya da Bâbâ burada Melekler Kültü inancına göre Hak'ın ya da Evrensel Ruh'un yeniden doğması, beden alması anlamında kullanılmaktadır. İran'da bulunan Şiraz'ın yerlisi olana Bab İran'ın güneydoğusunda bulunan Kirman'a yerleşen Şeyh Ahmet Ahsa'nın müridi olmuştur. Eski adı Lahsa olan ve bugünün Sûdi Arabistan'ının doğu kıyı şeridinde bulunan Ahsa, Melekler Kültü'nden, özellikle de Mazdak harekatından büyük ölçüde etkilenen sosyo- dinsel Quarmatit harekatın kalesi konumunda olmuştur. Daha önce sözünü ettiğimiz Muhammed Nurbahış da Ahsa'dan gelmişti.

Şeyh Ahmet ve dolayısıyla Melekler Kültü'nün Mirza Ali Muhammed Bâb üzerinde büyük etkisi olmuştur. Şeyh Ahmet Ahsâ'i Ruh'un Bâb cisminde tekrar doğduğunu ilan ettiğinde kültün eski merkezi olan Kirmanşah'da idi. Oğlu Ali'nin ölümünde Şeyh Ahmet müritlerine şöyle demiştir: "Dostlarım, yas tutmayın, ben oğlumu feda ettim, Ali'mi hepimizin gelmesini beklediğimiz Ali için feda ettim. Bu amaç için onu yetiştirdim ve hazırladım." (Nabil-i A'zam 1932) Bâb aynı yıl içinde doğmuştur ve inanca göre şeyhin oğlunun ruhunu ve adını taşımaktadır. Bâb Şii imam ve İkinci Evre'nin birinci derecede tanrısal temsilcisi olan Ali'nin adını ve ruhunu taşımaktaydı. Adının önüne daha sonra Muhammed'in ilave edilmesi temsilci mertebesine yükselmiştir.

Bâbi'ler, özellikle de Kürt Babi'ler Melekler Kültü inananları gibi ruhun göç ettiğine inanırlar. Bâbi'ler ölülerine yas tutmazlar, çünkü onlara göre ölen bir

Bâbi'nin ruhu birkaç gün geçici bir konumda kaldıktan sonra başka bir Bâbi'nin, genelde yeni doğmuş bir Bâbi'nin bedenine yerleşir. Onlara göre ruhun tenasühü çok eskilerden beri sürmektedir, özellikle de Şii ermişlerin bedeninde varlıklarını sürdüren dini liderlerin ruhu Bâbiler'de "mum söndü" törenlerinde toplu seks ayinleri yapmakla suçlanmış (bak. Melekler Kültü) ve İran'da o denli baskı ve eziyet görmüşlerdir ki Yezidilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda maruz kaldıkları baskılar bunun yanında sönük kalmıştır.

(İngilizce'den Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

KÜRTLERİN DİNİ ÜSTÜNE BİBLİYOGRAFYA

Genel

A. Gabriel: **Religionsgeographie von Persien**; Viyana, 1971

K.E. Müller: **Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo-islamischer Sektengebilde in Vorderasien**; Wiesbaden, 1969

Martin van Bruinessen: **Kurdischer Nationalismus und Suni-Schi'i Konflikt**; Berlin/Frankfurt, 1981

Mazdekizm

A. Chritiansen: **Le regne du roi Kawadh I et le communisme mazdakite**; Copenhahen, 1925

O. Klima: **Mazdak**; Prag, 1957

F. Altheim: **Ein asiatischer Staat**; Wiesbaden, 1954

M. Rekaya: **Mise au point sur Théophobe et l'alliance de Bâbek avec Theophobe** 839/840 and Byzantia 44, 1974

J.B. Bury: **A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Acession of Basil**; I: AD 802-867 Brüksel 1935

H. Grégoire: **Manuel et Theophobe et l'ambassade de Jean le Grammairien chez les Arabes**; in A. Vasiliev, **Byzance et les Arabes** Brüksel 1935

J. Rosser: **Theophilus Khurramite Policy and Its Finale: The Revolt of Theophobus Persian Troops in 838**, Byzantia 6, 1974

W.A. Wright: **Bâbak of Badhdh and al-Afshin during the Years 816-41** AD: Muslim World 38, 1948

Yarsanizm / Ahlê Haq

V. Minorsky: **Ahl-i Haqq, "İn The Encyclopedia of Islam; Mohammed Mokri, Le Chasseur de Dieu et le mythe du Roi-Aigle**; Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1967

Shâh-Nâma-ye Haqîqat: **French commentary and partial translation by Mohammed Mokri** Paris: Institut Français d'Iranologie, Bibliotheque Iranienne 1971

Robert Canfield: **What They Do when the lights Are Out: Myth and Social Order in Afhanistan**, Baltimore, 1978

Reza M. Hamzeh'i: **The Yaresan: A Sociological, Historical and Religio- Historical Study of a Kurdish Community**, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1990

W. Ivanow: **The Truth- Worshippers of Kurdistan: Ahl-i Haqq Texts**, Leiden: Brill, 1953

V. Minorsky: **Notes sur la secte dcs Ahle Haqq, Revue de Monde musulman 40-41**, 1920 adn 1921

Muhammed Mokri: **Recherches de kurdologie: Contributoin scientifique aux etudes iraniennes**, Paris, Klincksieck, 1970

Dale Eichelmann: **The Middle East: Anthropological Approach, Englewood Cliffs**, Prentice-Hall, 1981

Henry Rawlinson: **Journey to Khuzistan**, London, 1836

Henry Rawlinson: **Notes on a march from Zohab, Journal of the Royal Geographic Society**, London, 1839

John Macdonald Kinnier: **A Geographical Memoir of the Persian Empire**, London 1813

John Macdonald Kinnier: **Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the years 1813 and 1814**, London 1818

Muhammed Mokri: **L'Esoterisme Kurde**, Paris, 1966

Matti Moosa: **Exremist Shiites: The Ghulat Sects, Syracuse**: Syracuse University Press, 1988

M. Rekaya: Mâzyâr: **Resistance ou integration d'un province iranienne au monde musulman au milieu du IXe siecle**, ap. J.C. Studia Iranica 2 1973

Alevilik-Kızılbaşlık

P.J. Bumke: **Kızıbaş Kurden in Dersim (Tunceli) Marginalität und Häresie**, Anthropos 74, 1979

Peter Andrews: **The Kurdish Alevis; Boundaries and Perceptions of Ethnic Groups in the Republic of Turkey**, Wiesbaden; Reichert, 1989

N. Yalman: **Islamic Reform and the Mystic Tradition in Eastern Turkey**; European Journal of Sociology 10, 1969

F.W. Hasluck: **Heterodox Tribes of Asia Minor**; Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 51, 1921

James Reid: **Tribalism and Society in Islamic Iran**, 1500-1629, Malibu: Undena, 1983

Klaus Müller: **Kulturhistorische Studien zur Genese pseudo-islamischer Sektengebilde in Vorderasien**; Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1967

P. Butyka: **Das ehemalige Vilayet Dersim, Mitteilungen der kaiserlich-königlichen Geographischen Gesellschaft 35**, Berlin, 1892

K. Kehl Bodrogi: **Die Kızılbaş-Aleviten: Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien,** Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1988

Rev. Herry H. Riggs: **The Religion of the Dersim Kurds**; Missionary Review of the World 24 1911

Hanna Sohrweide: **Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert**; Der Islam 41, 1965

Melville Charter: **The Kizilbash Clans of Kurdistan**; National Geographic Magazine 54, 1928

Trobridge: **The Alevis**; Harvard Theological Review, 1909

L. Molyneux Steel: **Journey into Dersim;** Geographical Journal 44-1 London, 1914

J. Rosser: **Theophilus Khurramite Policy and Its Finale**: The Revolt of Theophobus Persian Troops in 838, Byzantia 6, 1974

Hans Jonas: **The Gnostic Religion**, Boston: Beacon, 1963

Yezidilik

R.H.W. Empson: The Cult of the Peacock Angel, London, 1928

E.S. Drower: **Peacock Angel**, London, 1941

G.R. Driver: **The Religion of the Kurds**; Bulletin of Oriental and African Studies II 1921-23

John S. Guest: **The Yezidis**, New York: 1987

Isya Joseph: **Devil Worship**, Boston, 1919

Alphons Mingana: **Devil-worshippers; Their Beliefs and their Sacred Books**, Journal of the Royal Asiatic Society, 1916

R.C. Zaehner: **Zurvân: A Zoroastrian Dilemma,** New York: Oxford University Press, 1955

R. Lescot: **Enquette sur les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindjar**, Mémoires de l'Institut Français de Damas, vol. 5, Beirut, 1938

Hugo Makas: **Kurdische Studien**, vol. 3, Jezidiengebete, Heidelberg, 1900

Ralph Solecki: **Predatory Bird Rituals at Zawi Chemi Shanidar,** Summer XXXIII,1, 1977

Rose Solecki: **Zawi Chemi Shanidar, a Post-Pleitocene Village Site in Northern Iraq**, Report of the VI International Congress on Quarternary, 1964

Sami Said Ahmed: **The Yezids**: Their Life and Beliefs, ed. Henry Field, Miami, Field Research Projects, 1975

E.S. Drower: Peacock Angel: **Beig Some Account of Votaries of a Secret Cult and Their Sanctuaries**, London, 1941

Cecil J. Edmonds: **A Pilgrimage to Lalish**, London: The Royal Asiatic Society, 1967

Theodor Menzel: **Ein Beitrag zur Kenntnis der Jeziden**, in Hugo Grother, ed. **Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907**, Vol. 1. Leibzig, 1911

Basile Nikitine: **Les Kurdes, Etude Sociologique et Historique**, Paris, 1956

Kamurân Ali BEdir Khân: **Les soleil chez les Kurdes**, Atlantis 54, vii-viii, Paris, 1934

Constance Alexander: **Baghdad in Bygone Days**, from the Journals of the Correspondence of Claudius Rich... 1808-1828, London, 1928

Sûfi-Mistik Tarikatlar

N. Yalman: **Islamic Reform and the Mystic Tradition in Eastern Turkey,** European Journal of Sociology 10, 1969

S.H. Nasr: **Shibâbaddin Yahyâ Sohrawardi**, Paris: Institut Français d'Iranologie, Bibliotheque Iranienne, 1970

John Kingsley Birge, **The Bectashi Order of Dervishes**, London: Iuzac, 1935

Martin van Bruinessen: **Religious Life in Diyarbekir: Religious Learning and the Role of the Tariqats**, in Martin van Bruinessen, and H. E. Boeschoten, eds. Evliya Çelebi in Diyarbekir, Leiden: Brill, 1988

Hamid Algar: **The Naqshibandi Order: A Preliminary Survey of It's History and Significance**, Studia Islamica 44, 1976

Hamid Algar: **Said Nursi and the Risala-i Nur, Islamic Perspectives: Studies in Honour of Sayyid Abul Ala Mawdudi**, London, 1978

Halkawt Hakim: **Mawlana Khalid et les pourvoirs**, in Marc Gabrieau, A. Popovic, and T. Zarcone, eds. **Naqshibandis: Historical Development and Present Situation of a Muslim Mystical Order**, Istanbul-Paris: Isis, 1990

Albert Hourani: **Shaik Khalid and Naqsibandi Order**, in S.M. Stern, A. Hourani and V. Brown, eds. **Islamic Philosophy and the Classical Tradition**, Oxford: Oxford University Press, 1972

Sherif Mardin: **Religion and Social Changes in Modern Turkey: The Case of Bediuzzuman Said Nursi**, Albany: State University of New York Press, 1989

Wheeler: **The Mystical and Visionary Treatises of Suhrawardi**, London: Octagon, 1982

J. S. Trimingham: **(The Sufi Orders in Islam, New York and London)**: Oxford University Press, 1971

Martin van Bruinessen: **Religion in Kurdistan**, Kurdish Times IV: 1-2 1991

Musevilik

Yona Sabar: **The Folk Literature of the Kurdistan Jews**, New Haven: Yale University Press, 1982

Jacop Neusner: **Judaism, Christianity and Zoroastrianism in Talmudic Babylonia,** New York: University Press of America, 1986

Hıristiyanlık

Michael Chevalier: **Les montagnards chretiens du Hakkari et du Kurdistan septentrional**, Paris: Departement de Geographie de l'universite de Paris-Sorbonne, 1985

G.P. Badger: **The Nestorians and their Rituals**, London, 1892

Basile Nikitine: **Les Kurdes et le Christianisme, Revue de l'Histoire des Religion**, Paris, 1929

William Ainsworth: **An Account of a Visit to the Chaldeans Inhabiting Central Kurdistan and to an Ascent of the Peak of Rowandiz (Tur Sheikhiwa) in the Summer of 1840**, Journal of the Royal Geographical Society XI, 1941

Babilik ve Bahailik

E.G. Browne: **Materials for the study of the Babi Religion**, London, 1918

E.G. Browne: **Bâbis of Persia**, Journal of the Royal Asiatic Society xxi, 1998

Abbas Amanat: **Resurrection and Renewal: The Making of the Babi Movement in Iran**, 1844-1850, Ithaca: Cornell University Press, 1989

V. Minorsky: **Notes sur la secte des Ahle Haqq, Revue du Monde Musulman 40-41**, 1920 and 1921

*(*)Kaynak: Mehrdad R. İzady: **A Concise Handbook: The Kurds** (Kısa Bir Kılavuz Kitap: Kürtler), Harvard Ün. Washington, 1992*

III. BÖLÜM
HORASAN'DA ALEVİ VE ŞİÎ KÜRTLER

III-A) KUZEYDOĞU İRAN'A (HORASAN) KÜRT GÖÇÜ

Martin van Bruinessen

Bütün Kürdistan Osmanlı İmparatorluğu'na eklenmedi; bir kısım Kürtler Pers egemenliğini Osmanlı'nınkine tercih ettiler. (Ya da işgale uğrayıp bu egemenliği kabule zorlandılar.) Burada, bu iki İmparatorluğun Kürtlere ilişkin politikalarındaki farklılıkları incelemeye niyetli değilim. Fakat konuyu, Kürtlerin bir kesimiyle ilgili Safavi politikalarını vurgulayan birkaç noktayı belirtmekle sınırlayacağım. İran'ın kuzeydoğu eyaleti kuzey Horasan'da birkaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. Bazıları hâlâ göçebe, çoğu da yerleşiktir. İl diye adlandırılırlar. Buradaki aşiretler üç grupta toplanmıştır: **Şadlû, Zefiranlû** ve **Keywanlû**. Kullandıkları dil Kurmanci'dir. Fakat çevredeki etnik gruplardan Türkçe konuşanların dillerinden etkilenmişlerdir. Bazı aşiretler Türkçe bile konuşmaktadırlar. Kürtlerin çoğunluğunun Sünni olmasına karşın onlar hâlâ Şiidirler. Özgün gelenekleriyle, **Çemişgezek** diye adlandırılan geniş aşiretten gelmekteler. Çemişgezekliler buraya, 1600'de Şah Abbas tarafından Özbek ve Türkmenlere karşı sınır korumacılığı için gönderildiler. Daha küçük Kürt aşiretlerinden küçük gruplar, bir süreden beridir buralara yerleşmiş durumdalardı zaten. Geriye kalanlar da daha sonra, gene Şahlar tarafından oraya gönderilmişlerdi. Nadir Şah (1730-1747) aşiretleri İmparatorluğun değişik bölgeleri arasında hareket ettirmekte çok başarılıydı. Burada yalnızca, konuyla ilgili birkaç gelişmeyi ele alacağım.(1)

Safaviler iki güçlü Sünni komşuya sahiptiler: Batıda Osmanlılar, kuzeydoğuda Özbekler. Bunların ikisi de Şiizmi, İran'ı işgal etmek için yeterli neden olarak görüyorlardı. Birincisiyle olan sınırlar, Türk Aleviler tarafından korunuyordu. Bu arada Kürtler de işe yarıyorlardı. Fakat onların bağlılıklarına her zaman güvenilemezdi, -Şii bile olsalar-. Sınır boylarındaki aşiretler ve emirlikler, kime "bağlılık" göstereceklerine duruma göre karar veriyorlardı. Bazen Safaviler, bazen de Osmanlılar olabilirdi. İran'a Kürdistan'dan gelmiş olan Şii Kürtler bile diğer Alevilerle birlikte aniden Osmanlılara katılabilirlerdi. Bu nedenle Safaviler Kürtlerin askeri yeteneklerinden, isyan tehlikesinin daha az olduğu başka cephelerde yararlanmayı tercih ettiler. Safavi politikasının (kısmen başarılı) bir diğer yönü Kürtleri yeniden organize etme girişimiydi. (Diğer Alevi grupları gibi.) Yeni aşiret ve konfederasyonlarda gerçekleştirildi bu: İl'ler, şeflerinin Şah tarafından atandığı örgütlenmelerdi, Aşiretin de kabul edebildiği, Şahla kişisel bağlantıları olanlar şef seçildiler. Daha önce de dendiği gibi, Şerefnâme'de bir Gil ya da Kil aşiretinden söz edilir. Ve **Çeknî**'lerin buraya nasıl gittikleri anlatılır(2). Bu aşiret, İran Kürdistan'ının en cesur aşiretlerindendi. 16. yüzyılda, büyük şefleri yoktu; aşiretin alt birimleri batı İran'a dağıldılar. -Soyguncu ve hırsız gibi kötü bir şekilde ünlenmişlerdi.- Yönetim bunlara karşı bir baskı harekâtını başlatınca bazı Çekni ağaları Hindistan'a kadar göçmeye başladılar. Horasan'a vardıklarında (burası Özbeklerce kısmen işgal edilmişti.) Herat'ın isyancı valisinin hizmetine girdiler. Şah Ab-

bas (1588-1629), sonunda isyanı bastırdı. Fakat savaşçı Çeknilerin -eğer doğru yönetilirlerse- Horasan'ın yeniden ele geçirilip korunmasında çok işe yarayacaklarına karar verdi. Muhafız grubunda (**gorşi**) Çeknilerin ileri gelen ailelerinden bir kişi bulunmaktaydı: Budax Bey, Şah, Budax'ı Horasan'da Guşan yakınlarında bir yere Emir (askeri komutan) olarak atadı. Ve aşiretini yönetmesi için O'nu aşiretinin başına gönderdi. Plan tuttu. Çekni, şimdi eski uygulamalarını sürdürmek için devlet desteğine de sahipti. Daha önce hırsızlık olarak görülen şeyler, şimdi bir vergilendirmeye dönüştü. Herkes mutluydu, (akrabaları) köylüler bile. Çekniler şüphesiz ağır bir yüktüler. Fakat onları, Özbeklerden koruyorlardı. Özbeklerle daha kötü deneyimler yaşanmıştı. Şah Abbas'ın kışkırtmaları İmparatorluğun gerilemesine yol açtı. Kuzeydoğu ve Kuzeybatı bölgelerini Özbekler ve Osmanlılar işgal ettiler.

Doğuda Çeknilerin de katkısıyla Özbekler geri püskürtüldü. Kuzeydoğu cephesini sağlamlaştırmak için, çokca muhafıza ihtiyaç vardı. Aynı dönemde güneydeki Türkmen bozkırlarına dağılmış olan "Çemişkezek"liler, göçe zorlanıyorlardı. **Hare-Varamin**'de (Tahran'ın güney-doğusu) 40.000'den fazla Kürt aile yaşıyordu. Bunlar daha çok çadırlarda yaşayan göçebelerdi. Bazıları Hacı Rüstem Bey'le İran'a gelen Çemişgezeklilerdi, burada kalmışlardı. Kürdistan'dan başka aşiretler de vardı. (Örneğin Horasan'da şimdiki kabilelerden birinin adı **Hasanlü**'dür. Xınıs'taki **Hasenan** aşiretiyle bir ilişkisi olduğu belli oluyor.)

Ancak diğerlerinden çoğu Kafkasya Kürtleriydi. O zaman, Güney Kafkasya'da pek çok Kürt aşiret vardı. Bazıları, 24 lakabıyla anılırlardı. Bunlardan bazıları, Osmanlılar Kafkasya'yı işgal ettiklerinde İran'a kaçmışlardı (1576). Bunu izleyen Osmanlı-Safavi savaşları boyunca pek sıcak karşılanmadılar. İran'da, güvenilirliklerinden şüphe edildi. Şah Abbas, çoğunu Gilan'a yerleşmeye zorladı. Diğerleri Hare-Varamin'e gönderildi. Oradaki Çemişkezek'lere katıldılar. Şah Abbas, bir Çemizkezek şefini, Şah Eli Xan'ı onların başreisi olarak (Mir) atadı; büyük olasılıkla, bütün grup bu nedenle Çemişgezek diye adlandırıldı. 1598'de bu Çemişkezeklerden bir kısmı Mir Şah Eli Xan'ın komutasında Şah Abbas'ın Afganistan seferine katıldı. 1600'de, 40.000 ailenin kuzey Horasan'a göçmesini emretti. (Darun'a, şimdiki Aşkabat'a) Şah Eli Xan, bölgenin valisi tayin edildi ve **İlxanî** ünvanı aldı. Kürtler Özbeklerle bu topraklarda savaşmayı zor buldular. Bir süre sonra, -kanlı çarpışmalarla- güneye doğru Guşan dağları çevresine geri çekildiler. Pir Budax Beg'in Çeknilerinin, daha kalabalık olan Çemişkezeklerle kaynaşmış olmaları olasıdır. Bu nedenle, daha sonraki yıllarda adlarına pek rastlayamıyoruz.

1627/8'de Şah Abbas Çemişkezek'e yeni bir Mir atadı. Yusuf Sultan, Gürcistan doğumluydu ve sarayda Müslüman gelenekleriyle yetişmişti. Şah'ın muhafız alayının (gorşi) üyesiydi. Yusuf, Guşan valisi de oldu. Eğer bu Şah Eli'nin gücünü kırmak için idiyse pek başarılı olmadı: Aşiretlerin çoğu Şah Eli'nin kardeşi Mehrab Bey'i liderleri olarak görmeye devam ettiler. Şimdi iki egemen aile vardı. Yûsuf, Şadi aşiretinden bir Kürt kadınla evlendi; torunları ve adamları Şadlü olarak adlandırıldı. Belli bir süre sonra, egemen aileler, coğrafi bir bölüşüm üzerinde anlaştılar: Şadlü aşireti Dojnurd şehir merkezi olmak üzere batıya, Ze'feranlû (Şah Eli Xan'ın torunlarının adıyla anıldığı aşiret) daha doğuya, Şirman ve Habu-

şan dolaylarına. Bu iki egemen ailenin yanısıra, bazı küçük aşiretler de ortaya çıkıp onların etrafında toplandılar. Ze'feranlû topraklarının doğusunda bulunan Keywanlû aşireti o zamanlar özerkti. (Sonradan Ze'feranlûlara tabi oldular.) Birkaç büyük aşiretten de bağımsız diye söz edildi: (Şah ve "iki büyük aile") Örneğin, **Emarlû** (Nadir Şah tarafından buraya getirilmişlerdi) ve **Qeraçûrlû** (Şadlû'lerden biri). Ancak bağımsızlıkları geçiciydi. Yalnızca, şefleri resmen tanınan aşiretler bağımsız kaldılar: Kaçarlar zamanında (19. yy. ve 20. yy. başında) iki aile de İlxanî ünvanına sahipti ve bölgelerini yönetiyorlardı. Bunlar sık sık isyan çıkardılar ve gerçekten bağımsız yönettiler. Bol miktarda topladıkları vergilerden az bir kısmını, o da seyrek olarak devlet hazinesine gönderdiler. Toplanan gelirin bir miktarı, uydulaştırdıkları şeflerine ve Türkmen şeflerine barışı devam ettirebilmek için **hediyeler** biçiminde yeniden dağıtıldı. Bağımsızlıklarının yanısıra, devlet onayını almış olmaları, varlıklarını diğer ailelere oranla daha uzun bir süre sürdürmelerini sağlamış gibi görünüyor.

*(Kaynak-Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi**; Öz-Ge yay. Ank. 1992, 213-216)*

(1)Bu bölüm temelde, aşiretlerin ileri gelenlerinin bana sağladığı bilgilere dayanıyor. Ulaşılabilir kaynaklardan az yararlandım. (Tarihi öyküler, yerel tarihler, gezginlerin notları.) Bunları henüz yeterince analiz edemedim.

(2)**Şerefnâme**, II, 1, s. 189-191 (1868-1875 Petersburg yayını)

III-B) HORASAN KÜRTLERİ(*)

Jenny Housego

Doğu eyaletlerinden Horasan'ın Kürtleri çok canlı bir tarihe sahiptir. Hollandalı Antropolog Martin van Bruinessen Horasan Kürtlerinin iki Kürt grubunun kaynaşmasından oluştuğunu söylemektedir. Bu gruplardan birisi Doğu Anadolu'nun Elazığ bölgesinden, diğeri ise Kafkasya'nın Karabağ bölgesindeki Otuziki-soy'dan (Otuziki-Sippe) gelmekteydi ve her iki grup da 16. yüzyılda Osmanlıların zulmünden İran'a kaçmıştı. I. Şah Abbas bu Kürtlerin bir kısmını Gaswin ve Raşt arasındaki bölgeye yerleştirmiştir. Bunlar büyük olasılıkla bugünkü Raşwand Kürtleri ile özdeştirler. Geri kalan Kürtlere ise Şah Abbas Veramin'e gitmelerini söyler. Burada ise bu Kürtler birzamanlar Elazığ Kürtlerine verilen ad olan Çemişgezek adı altında bir kabile haline getirildiler. 1602 yılında ise bu grup tekrar harekete geçirilip bölgeyi tehdit eden Özbeklere karşı siper olmak üzere Kuzeydoğu'ya gönderildiler. Bugün bu bölgede Şadlı ve Saferanlı diye iki ana grup bulunmaktadır. Bu iki grup da yine birçok altgruplara bölünmektedir. Bu gruplar Meşed'in batısında, Budjnurd ve Gotşan kentlerinin civarında yaşamaktadırlar. Tüm bu yaşananlardan anlaşıldığı gibi, sözü edilen bu aşiretlerin çok değişik motiflerden oluşan hallılar dokumuş olmalılar. Ancak çoğu zaman dokudukları halılar yanlış olarak `Kazak' adı altında sunulmaktadır. Bazı desenler gerçekten Kafkas bölgesi desenlerine benzemektedir, aynı şekilde yanlardaki geniş kırmızı bölgeler, kırmızı, düz dokunmuş kesimler ve kırmızı atkı da Kafkas bölgesi dokumalarına benzemektedir. Ancak kullanılan yünün yumuşaklığı ve parlaklığı kazak dokumalarının en belirgin özelliğidir, bu da bu Kürt dokumalarında bulunmamaktadır. Bu dokumaların bazı Doğu Anadolu halı tipleri ile de benzerlikleri bulunmaktadır. Diğer taraftan Beluç' (Belutsch)lardan bazı desenleri ödünç almışlardır; bu nedenle de Beluç'lar ile kendi ürünleri ilk bakışta pek ayırtedilememektedir. Ancak Kürtler simetrik düğüm kullanırlar, Beluçlar ise asimetrik düğümü tercih ederler. Böceğe benzer şekiller ile oluşturulan dikdörtgenler çok şirin bir desen oluşturmaktadır. Bu motif Afganistan'daki ve Orta Asya'daki Ersar'ların karakteristik motiflerine benzemektedir, belki de onlardan ödünç alınmıştır. En yaygın İran göçebe desenleri olan çengelli baklava şekilleri de kullanılmaktadır. Severek kullandıkları altın sarısı, kırmızı ve krem rengi; basit zig zaglar ile bezenmiş şeritler bu dokumaların kolaylıkla tanımlanabilmesi sağlamaktadır.

Yine çok sevilen başka bir motif ise içinde çiçek motifleri bulunan öbekler içeren haç şeklinde bir madalyondur. (havuz) Bu desen de gerek Kafkas gerekse Doğu Anadolu motiflerini andırmaktadır; bazen bunları birbirlerinden ayırtetmek güçtür. Horasan Kürtleri dokumalarda özellikle ayrıntıya büyük önem verirler ve daha zengin bir renk yelpazesi kullanırlar.

Kilimleri ise (Flachgewebe) daha monoton ve koyu renklerde dokunmuştur, bunlar Kürdistan'a dayandırılmaktadır. Sumak çantalarında ise yine çengelli baklava motifi bulunmaktadır. Büyük halılarda ayrıca kare motifler ve geniş çapraz çizgiler desen oluşturacak şekilde süs atkı tekniğinde görülmektedir.

(Çev: **Huri Tuşik Özkurt**)

(*) Kaynak-Jenny Housego: ***Nomaden Teppische*** *(Göçebe Dokumaları), Herford, 1984*

III-C) HORASAN'DA VE ALBRUZ DAĞLARINDA ALEVİ, AHLÊ HAQ (YARSANÎ), YEZİDİ, Şİİ VE SÜNNİ KÜRT AŞİRETLERİ

Mehrdad R. İzady

Birkaç küçük istisna dışında, aşağıdaki tabloya konfederasyonlara bağlı aşiretlerle, herhangi bir konfederasyona bağlı olmayan önemli aşiretler alfabetik sırayla alınmıştır. Parantez içindeki açıklamalar, aşiretlerin diğer isimlerini, dillerini, bulundukları yerleri ve dinlerini içermektedir.

1-HORASAN BÖLGESİ

A. KUZEY HORASAN

(Parantez içinde başka bir açıklama yapılmadığı takdirde, aşiretlerin Kuzey Kurmancisi konuştuğu, bir bölümü Şii olmakla birlikte çoğunun Sünni olduğu anlaşılmalıdır.)

Zafrânlu (ya da Za'farânlu, Çemişgezek) Konfederasyonu

(Üç'te ikisi İran'da ve Türkmenistan'da bulunan Doğu Horasan'ı kapsar.)

Amârlu (çok büyük bir aşirettir)

Amirân

Bakrân (ya da Bichrân)

Bâchvan (ya da Bâchyân)

Bâdelân (ya da Bâhâdurân)

Barivan (ya da Brikân, eski Baharvând mıdırlar? Yarsanî dili olan Laki'yi konuşurlar.)

Buraka'i (Doğu Kürdistan'daki Buraka'îlerle akrabadırlar, Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünnidirler.)

Gawliyân (çok büyük)

Hizolân (ya da İzoli)

Hazoan (ya da Hamzakân; eski Hazabân/Hadhabân Aşiretiyle akrabadırlar)

Hevadân (Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Yezidî'dirler)

İzân

Jalâli

Kaykân

Kowâ (ya da Qovânlu, Kâviyânlu, Kowand)

Kukhban (ya da Kukhbaniklu, Kuhâniklu)

Milân (Milli)

Muzdhdakân

Paluvulân

Pahlavân (Fayli?)

Pâlukân

Qarachurlu (ya da Qaraçhul)

Qarmân (Qahramanlu)

Qâchkân

Rashvan (ya da Rashwand)

Rutakân

Sharân

Shaykhkân

Shâmlu (Bichrânlu)

Silseporân

Sivakân (ya da Siverek, Dimili konuşurlar, Alevi'dirler)

Sufiyân

Topkân (çok büyük bir aşirettir)

Verân

Zaydân

Shâdlu (Shadâd) Konfederasyonu

(Bu Konfederasyon Horasan'ın Güneybatı'sını kapsar.)

Alân

Bughân

Dirqân

Garivân

Gurdân

İnrân

Jâbân (ya da Jâpâ. Câf'larla ilişkili olduklarını söylemek mümkündür.)

Juyân

Kâghân

Mitrân

Qilichân

Qrabâshlu

Quprân (Kuprân)

Herhangi bir Konfederasyona Dahil Olmayan Aşiretler

Lak (Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler)

Qarachurlu (Horasan'ın Kuzeybatı'sındaki birkaç küçük bölgede ve Batı'daki küçük yerleşim birimlerinde yaşarlar.)

Zand (Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

B-QUHİSTAN-BİRJAND BÖLGESİ

Bohluli (Qâ'in'den Tâybât'a kadar. Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Manâvand (Manâvand-Khosh Awa dağlık bölgesi, Birjand'ın Kuzeydoğusu. Laki konuşurlar Yarsanî'dirler.)

Rushnavand (Rashawand. Tabas Masinâ kazası. Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Topkânlu (Birjand'ın güneyinde Kâshmar ve Bakrân Kuh. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

2.ALBRUZ DAĞLARI

A-MAZANDARAN BÖLGESİ

Khâjavand Konfederasyonu

(Nur, Kajur, Klârdasht ve Pul'da. Laki konuşurlar ve Yarsanî'dirler.)

Dilfân

Kâkavand (Kâkâvand)

Lak

Sultânqulikhâni

Herhangi bir Konfederasyona Dahil Olmayan Aşiretler

(Parantez içinde başka bir açıklama yapılmadığı takdirde, aşiretlerin Kuzey Kurmancisi konuştukları ve Sünni oldukları anlaşılmalıdır.)

Elikâni (Damâvand ve Lâr Bölgeleri. Dimili konuşurlar, Alevi'dirler.)

Belikân (Gachsar-Kanduwân dağlık bölgeleri. Dimili konuşurlar, Alevi'dirler.)

Grili (Grayli; Nekâ nehri üzerinde. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Gulbâdi (Behshahr ve Bandar Gaz arasında. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Larijâni (Larijân dağlık bölgesi çevresinde)

Masha'i (Bandar Gaz yakınında)

Nevâ'i (Amul yakınlarında)

Nekâ (Nekâ nehri üzerinde)

Nuri (Nur Kasabası çevresinde)

Umrânlu (Galugâh Kazasında)

B-GİLAN BÖLGESİ

Amârlu Konfederasyonu Shâhrud

(Daylaman, Siyâhkal, Vadisi'ne kadar. Kendilerinin büyük Bâbân Konfederasyonu'nun bir kolu olduğuna inanırlar. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Bahâ Davallu

Bayshân

Devalu (Davallu)

Shâmlu (Shâmkân)

Shâqulân (Shâhkânlu)

Stâjlu (İstâjlu)

Herhangi bir Konfederasyona Dahil Olmayan Aşiretler

Bajalân (Gurâni konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Bohtu'i (Bohtâni. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Chigini (Shâhrud Irmağı'nın Kuzeyi. Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Çemişgezek (Dimili konuşurlar, Alevi'dirler)

Jalilvand (ya da Jalâlawand. Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Kalhur (Gurâni konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Kâkâvand (Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Kirmâni (Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Mâfi (Kirmânşah'daki Mâfi'lerle akrabadırlar. Laki konuşurlar. Yarsanî ve Şiî'dirler.)

Qiyâsvand (Komâsi ve Silâkhur kollarından oluşurlar. Laki konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Rashwand (Rashvand. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Waliyâri (Güney Kurmancisi konuşurlar, Yarsanî'dirler.)

Yamini (Güney Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

C-ZANJAN-XALXAL BÖLGESİ

Delikân (Xalxal Bölgesi, Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Jânpulât (ya da Jumbalât. Xalxal'ın Doğu'su. Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Kilishâni (Kuzey Kurmancisi konuşurlar, Sünni'dirler.)

Shatrâni (Ardabil'in Güney'i. Kuzey Kurmancisi ve Azeri konuşurlar, Sünni'dirler.)

Yazar, çalışmasının bir başka bölümünde Albruz Dağları'nda ve Horasan'da yaşayan Aşiretlerin dinsel-inançsal oranlarını şöyle veriyor:

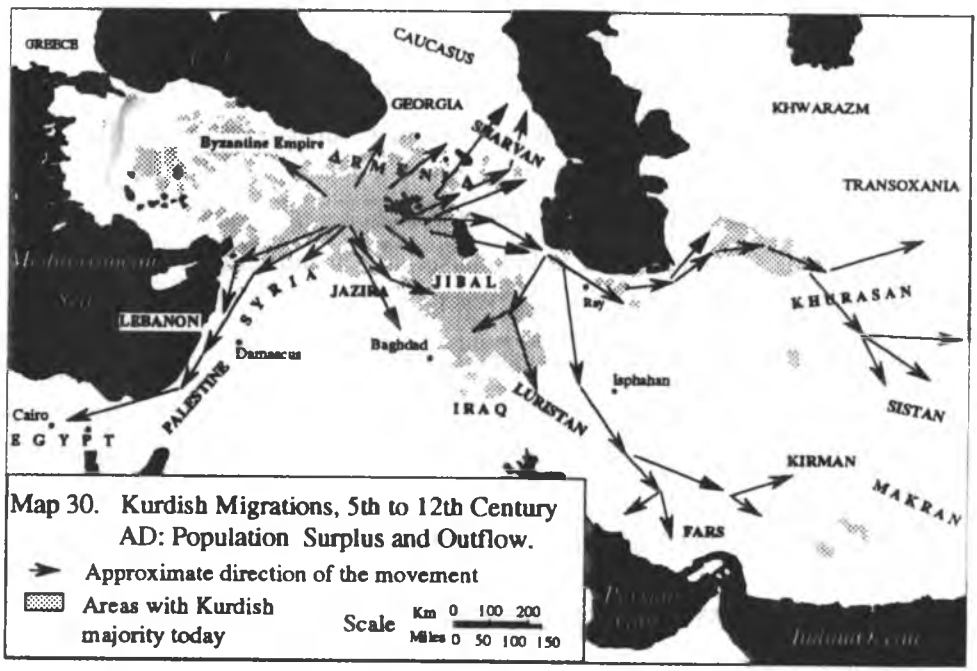
GİLAN: %15 (Sünni), %75,6 (Şii), %9,2 (Ahlê Haq), %1 (Hıristiyan)

HORASAN:%17 (Sünni), %68 (Şii), %4 (Alevi), %2 (Ahlê Haq), %1 (Yezidi), %1,2 (Yahudi)

MAZANDARAN: %21,1 (Sunni), %71,1 (Şii), %7,8 (Ahlê Haq)

*Kaynak-Mehrdad R. İzady: **A Concise Handbook/The Kurds** (Bir Kılavuz El Kitabı: Kürtler), Harvard Ün. yay., Washington, 1992, s. 78-79*

İng. Çev: **Devrim Bayrak**

5-12. yüzyıllar arasında Kürt göçleri. [Kaynak-Mehrdad R. Izady: A Concise Handbook/The Kurds (Bir Kılavuz Elkitabı/Kürtler), Harvard Ün. 1992.]

III-Ç) HORASAN'IN ETNOLOJİSİ ÜZERİNE NOTLAR (*) (1926)

W. Ivanow

Fars etnik tipinin evrim sürecinde her zaman iki temel etmen önemli rol oynamıştır. Bu etmenlerden birincisi sayısız savaşlar ve istilalar sonucunda ırkların dönem dönem birbirine karışması, zaman zaman da geniş arazilerin yine aynı nedenden ötürü terkedilmesidir. İkinci ve belki de daha güçlü etmen ise halkın ekonomik nedenlerden ötürü göç etmesiydi. İran'da çok nadir köşelerde halk buranın köklü yerlisi olduğunu iddia edebilir. Ülkenin büyük bir bölümünde ise kentler ve belli başlı köyler çok eski bir geçmişe sahip olmalarına karşın nüfusu buraya başka yerlerden göçetmiş olan insanlar oluşturmaktaydı.

Onuncu yüzyıldan onüçüncü yüzyıla değin bu bölgede birçok değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde Asya'nın bu bölgesine ilişkin birçok coğrafya eserleri yazıldı. Bu eserler ayrıca Acem unsurunun o dönemdeki dağılımı konusunda da bilgi vermekteydi. O tarihten itibaren Perslerin eski yerleşim bölgelerinin en verimli ve gelişmiş bölgeleri değişik ırktan insanlar tarafından, özellikle de Türkler, iskan edilmeye başlandı. Sözkonusu yerler Semerkand, Buhara, Merv, Khiva, Kuzey Horasan ve Fars, Hamadan ve Azerbeycan'ın büyük bölümlerini kapsamaktaydı. Yukarı Amu Derya nehri kenarında ve İran'ın kendisinde de şehirleri ve en kurak ve çorak toprakları saymazsak çok az sayıda Acem kökenli yaşamaktadır.

Bu nedenle bu şartlarda saf Acem tipini bulmak pek olanaklı görünmemektedir. Farsça konuşan halkta çokca yabancı unsurlar bulunmaktadır, oysa Hamadan ve Azerbaycan'dan gelen Türkler gibi Acem olmayan nüfus kıyasla daha fazla İranlı tipini korumuştur.(*)

"İranlı"yı tarif etmek pek de kolay bir iş değildir. Standart özellikleri ile bu halkın fiziksel tipini en sağlıklı şekilde tarif edebilmek için belki de en iyi yol ilk önce ana dili Fars lehçelerinden biri olan ve Acem olmayan kabilelerden gelmeyen ya da herhangi başka bir ırk ile fiziksel bir benzerlik göstermeyen herkesi "İranlı" olarak kabul etmek gerekir.

Bu son tarif ettiğimiz grubu asıl alırsak, siyasi sınırları ile birlikte günümüz İranında ülkenin batı ve doğu yarısında büyük ölçüde farklılıklar göze çarpmaktadır. Batı ve doğuyu ayıran çizgi olarak da Hazar denizinin güney batı köşesinden İran Buluçistan'ının tepelerine kadar uzanan çöl bölgesini gösterebiliriz.

Batı İran'da çok sayıda alt lehçeler konuşulmaktadır. Tüm bu lehçeler sıradan klasik Farsça ile Luro-Kürt dil grubunun lehçeleri arasında bir geçiş sürecini oluşturmaktadır. Belki de çok sayıdaki göçler nedeni ile özgün halk çok sayıda, küçük, birbirinden ayrı topluluklar haline dönüşmüştür; tüm bu topluluklar da

(*) Hamadan civarındaki köylerde genelde İran ve Türk köylüleri arasındaki tüm geçiş dönemlerini görebiliriz. İlk önce İranlı iki dilde konuşur, daha sonra yavaş yavaş öz anadilini unutur. Fiziksel olarak ise dip o denli hızlı değişime uğramaz, burada yaşayan birçok Türk'ün damarlarında İranlı kanı vardır.

kendi başına köyler kurup kendilerine ait lehçeler konuşmaktadır. Antropolojik açıdan ise tiplerinde bir yeknesaklık bulunmamaktadır, her yöresel grubun kendine göre özellikleri vardır. Tüm bu değişkenliğe karşın Batı İranlı tipi ile Doğu İranlı tipi arasında büyük ölçüde farklılıklar görülmektedir. Doğu İranlılar arasındaki Horasaniler küçük yöresel farklılıkların dışında Batı İranlılar ile kıyaslanırsa daha yeknesak bir tipe sahiptirler; Ancak en uzaktaki güneyde, Seistan'da yaşayan ve bir zamanlar çok gelişmiş olan bir halk daha farklı bir lehçe konuşmaktadır.

İran'ın bugünkü etnik gerçekleri ve dilbilim çalışmaları gözönünde bulundurulursa Horasan en yaygın Farsça konuşulan bölge olarak dikkat çekmektedir. Burada konuşulan lehçe sadece yeknesaklığı ile göze çarpmamaktadır, aynı zamanda büyük Acem edebiyatının da yaratıldığı klasik Farsça ile de yakın bir ilişki içindedir. Bu nedenle Acem etnolojisi konusunda araştırma yapan kişi saf İran tipini bulmak için önce Horasan'a doğru yönelmelidir. Bu ülkede etnolojik açıdan çok az araştırmanın yapılmış olması şaşırtıcıdır. Birçok yıl önce bir Rus gezgini olan N. Khanikov "Memoire sur la partie meridionale de l'Asie Centrale" (1861) adındaki yapıtının sonuna Horasan etnolojisi konusunda da bir yazı koymaya söz vermişti. Ancak daha sonra, tüm İran'ı araştırma konusu yaptıktan sonra bu konuyu ele alabileceğine karar vermiş(*) Bu düşüncesi kuşkusuz doğrudur, ancak burada gözden kaçan bir nokta var; Horasan'da İranlı ve İranlı olmayan nüfusun özellikleri diğer bölgelerdekilerden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Diğer dikkate değer nokta ise tarih süreci içinde Doğu İran'ın zaman zaman batı bölgelerinden çok farklı bir yaşam tarzının sürülmüş olduğudur. Bu nedenle Horasanı İran'ın diğer eyaletlerinden ayrı olarak ele alıp dilbilimsel ve tenik özellik açısından incelemek metodoloji açısından pek de büyük bir yanılgıya neden olmaz.

Horasan'da birçok yıl geçirdim ve bu süre zarfında bu konulara özel ilgi gösterdim. Sonuç olarak burada İranlıların bu eyaletteki dağılımı ve onlar ile yanyana yaşayan diğer ırklara ilişkin bilgi konusunda bazı notlar sunacağım. Bu notlar bugünkü idari ve ekonomik sınırları kapsamındaki Horasan ile ilgili olacaktır ve daha çok kişisel gözlem ve nadiren de ziyaret edemeyeceğimiz yörelerin insanlarına sorduğumuz sorulara dayanmaktadır.(**)

Kürtler: Onaltıcı yüzyılın başından önce de Horasan'da Kürt kabilelerin yaşayıp yaşamadığını tespit etmek pek kolay değil. Bu yörenin yerlisi olan birçok ünlü kişinin soyadında "Kürt" tabiri ile karşılaşılmaktadır. Bunun da ötesinde Herat'ın güneyindeki dağlık bölgede bu "Kürt" tabiri adında bir hanedan bulunmaktaydı. (643-791 A.H., ya da 1245-1389 A. D.) Bugün de olduğu gibi Kürd ile Kürt kuşkusuz aynı anlama gelmektedir; ancak Horasan'da bir Kürt halkı yaşadıysa İranlılar ile karışmış olmalılar. Safavilerin hükümdarlığı döneminde Horasan'ın kuzey sınırını güçlü Özbek ve Türkmenlerin saldırısından koruma gereği doğmuştur. Kendi olanakları yeterli olmayınca Şahlar Rusya'daki Kazaklar örneğine benzer bir önlem almaya başladılar; tehlikede olan bölgelere savaşçı ve cesur insanları yerleştirdiler. Bu nedenle Kürdistan'dan bazı kabileler onaltıncı yüzyılın

(*) Bkz. "Memoire sur l'ethnographie de la Perse" (Paris, 1866, s. 2) adlı eseri.
(**) İranlı yetkililer hiçbir zaman nüfus sayımı yapmadılar.

ortalarından itibaren bu bölgeye nakledildi. Onyedinci yüzyılın başlarında ise yine bir parti insan geldi; bu kabilelerin bazıları hala bu bölgede yaşamaktadır, örneğin Kaiwanlılar, Şadıllılar vs. Daha sonra onsekizinci yüzyılda Nadir'in hükümdarlığında bazı kabileler buraya geldi. (Örneğin Amarlılar) Şu an bu kabilelerin batı ile bağlantısı bulunmamaktadır ve Horasan Kürtleri yavaş yavaş "Türkmenleşme" sürecine girmişlerdir.

Etnik bağlantı konusunda ırk ve kabile isimleri pek sağlıklı ipucu vermemektedir. Kabile adı genellikle kabile reisinin soyadına ya da yerleşim yerine göre belirlenir ve bir süre sonra kabilenin alt grupları da bu kabile adı ile anılmaya başlar, kısacası kabile içindeki en ünlü ve önemli gruplar kabileye adını verir. Gerçekten de alt grupları olan bir kabilenin adı konusunda kesin bilgi almak kadar daha güç bir olay yoktur. Horasan'da durum daha da güç, çünkü burada belirgin alt lehçeler yok ve Kürtlerin şiveleri hemen hemen yeknesak. Birçok alt grup Türkler ile sıkı sıkıya bağlıdır ve Kürt mü yoksa Türk milletine mi ait olduklarını belirlemek kolay değildir.

İsimlerin sürekli değişmesi alt grupların sistematik olarak tablosunu çıkarmayı güçleştirmektedir. Geleneksel olarak orijinal sayılan "Amarlı, Za'faranlı, Şadıllı ve Kaiwanlı" adındaki dört kabileden ilki ve sonuncusu bugün artık küçük aşiret sayılmaktadır, diğer ikisi ise daha çok Türkçe konuşan ve artık kendilerini Kürt olarak nitelemeyen kabilelerdir. Aşağıdaki liste bugün hâlâ varlığını sürdüren, Kürtçe konuşan belli başlı, alt gruplar konusunda bilgi vermektedir; listedeki sıralama kuzeyden güneye ve yaşadıkları bölgelere göre yapılmıştır:

1-Melanlı, Isfaran, Juwain bölgelerinin kuzey bölümlerindeki Kuşhane ve Nişapur'un en kuzeyi.

2-Bajgiranlı, Bajgiran yakınlarında yaşayan küçük bir alt-kabile.

3-Aghazlı, Aghah yakınları ve sınır boyunca

4-Hiwalanlı, Kuşhan yakınları ve Darreh Gaz.

5-Qasmanlı, Navuk yakınları, Dizawan vs.

6-Şadıllı, Bajnurd vs., çoğu sadece Türkçe konuşur.

7-Zafaranlı Şirvan, bugün eski önemini yitirmiştir.

8-Kuranlı, Kuşhan'ın kuzeyi.(*)

9-Maşkanlı, Kuşhan bölgesi Maşhan yakınları.

10-Burji, yukarıdaki gibi, Radqan yakınları.

11-Kaiwanlı, yukarıdaki gibi, Juwain ve Nişapur bölgesinin kuzey kısımları.

12-Mazdakanlı, Nişapur'un kuzey kısmı ve Kuşhan bölgeleri.

Tüm bu kabileler saf göçebelikten sıradan köylü yaşantısına geçişi temsil etmektedir. Bunların çoğu yarı göçebedir, yazın tarlalarını eker, kışın ise daha sıcak

(*) Bu isim Kürdistan'daki Guran'ları andırmaktadır; bir bağlantı mümkündür.

bölgelere kayarak göçebe hayatı yaşarlar. Göçebe yaşamından yerleşik yaşama geçişin çok yavaş meydana gelmesi ve her kabilenin bu süreci yaşaması çok belirgindir.

Başka bazı kabileler ise daha çok göçebedirler:

13-Raşanlı, Khakistar, Lain, Kâkhka yakınları.

14-Briwanlı, Kâkha yakınları, yazları Kelat.

15-Hafşalanlı, Darreh Gaz (kışın), yazın Kuşhan vadisi.

16-Badiwanlı, aynı yer.

17-Cafkanlı, kışın Çamakalur, yazın Kuh-i Damlat(*)

18-Karamanlı, Nişapur bölgelerinin kuzey kısımları.

19-Waranlı, aynı yerde, küçük bir kabile.

20-Tupkanlı, Juwain bölgesi, kısmen Nişapur; kışın Daşt-i Taki'ye(**) göçmektedirler.

21-Amarlı, Nişapur'un kuzey-batısı, Maruşk (Maruş) köyü civarı.

Bu bölünme pek uzun sürmeyecek. 1916-1917 yıllarındaki kuraklık ve açlık döneminde sürülerin büyük bölümü telef olmuş, tifo ve benzeri salgın hastalıklar birçok güçlü kabileyi güçsüz kılmıştır.

Nasıl ki Horasan'daki İranlı köylü batı bölgelerindeki köylülerden farklılık gösteriyorsa, Horasanlı Kürt'de fizik yapısı olarak asıl Kürdistan'daki Kürtlerden farklılık göstermektedir. Horasanlı Kürtler daha uzun boylu ve güçlü, ancak ince yapılı değiller ve yüz hatları batıdakilerinkiler gibi yüksek değil. Fiziksel tip olarak Horasanlı Kürtler batılı Kürtlerden daha çok Horasanlı Kürtlere benzemektedirler, oysa aralarında açık renk saçlı kişilere ender rastlanır.(***) Genelde çok sağlıklı bir ırkı oluşturmaktadırlar, ancak şehirlerin yakınlarında yaşayanlar arasında hastalık ve afyon alışkanlığı yaygındır.

Bu farklı kabileler arasında büyük ölçüde birlik vardır ve asıl Kürdistan Kürtleri arasında yaygın olan kan davaları bunlarda pek görülmez. Tüm göçebeler gibi Kürtler de yerleşik İranlılardan daha fazla milliyetçilik duygusuna sahiptir. Kabilelerin arasında çok belirgin lehçe farkı bulunmamakta ve aralarında kız alıp vermektedirler.

Horasanlı Kürtlerin dili kuzey ya da asıl Kürtçe dil ailesine aittir ve bilinen diğer lehçelerden çok Mukri lehçesi ile benzeşmektedir. Ancak bu lehçeden de

---

(*)Bu kabile belki, Mezopotamya sınırda bulunan Caf adındaki batı Kürt kabilesi ile ilintili olabilir.

(**)Göçleri çok uzun mesafelere yaparlar bazen sürüleri ile haftalarca yolda geçirirler. Bu uzun yolculukta, kaza ya da soygunlar ile karşılaşmamaları dikkate değerdir.

(***)Bu konudaki izlenimimiz pek doğru olmayabilir, çünkü yetişkinlerin çoğu saçını kına ile boyamakta ve sürekli başını örtülü tutmaktadır. Ancak sanki asıl Kürdistan'da sarışın çocuklara daha fazla rastlanmakta, hatta batıda onları Avrupalı sanabilirler.

belirgin farklılıkları vardır. Horasan Kürtçe'sini daha çok Horasanlı İranlının fonoloji kuralları etkilemiştir. Sözcükler değişik yörelere göre büyük farklılık göstermektedir; güneyde Farsça sözcükler ile dolu iken, kuzeyde Türkçe sözcükler görülmekte. Birçok Kürt aile, iki dil bilir, özellikle kuzeyde bazen Türkçe'yi Kürtçe'den daha iyi kullanırlar.

(İngilizce'den Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak-W. Ivanow: **"Notes on the Ethnology of Khurasan"** (Horasan'ın EtnolojisiXÜzerine Notlar", Geographical Journal, LVII, 1926, s. 143-158*

III-D) HOROSAN KÜRTÇESİ ÜZERİNE NOTLAR (*) (1927)

W. Ivanow

Kuzey Horosan'da yaşayan Kürt kabilelerin konuştuğu lehçenin incelenmesinde çalışmanın kaynağını buraya kadar A. Houtum-Schindler tarafından derlenen ve "Beitrage zum kurdischen Wordschatze" (Kürtçe Sözcük Dağarcığına Katkılar, Z.D.M.G., vol. 38 (1984), s. 43-116)(1) adlı eserinde yayımlanan bir dizi sözcük oluşturmaktadır. 1918-1920 yılları arasında, İran'ın sözkonusu bölgesinde yaşadığım sıralar Horosanlı Kürtlerin konuştukları dil konusunda kesin bir fikir edinmeme yardımcı olan örnek Kürt şiir ve öykülerinden 400 kadarını topladım. Bu konu Kürt dili öğrencileri için büyü ölçüde önem taşıdığı için, burada bu lehçenin belli başlı özelliklerine değineceğim. Ayrıca çalışmanın sonunda sözcükler ve halk şiir ve düzyazısının tipik örneklerini de sunacağım.

Kürtlerin Horosan'a göçleri ile ilgili tarihi bilgiler kısaca Houtum-Schindler'in yukarıda değinilen makalesinde özetlenmiştir. Bu Kürtlerin dağılımına ilişkin, notlar ise tarafımdan yazılan ve "Geographical Journal" (Vol. LXVII., 1926, s. 143-158) adlı dergide "Notes on the ethnology of Khorasan" (Horosan'ın Etnolojisine İlişkin Notlar) başlığı altında yayımlanan makalede bulunmaktadır.

Okuyucunun rahatlığı açısından en önemli noktalar burada tekrar verilmiştir.

XVI. yüzyıldan önce Horosan'da bir Kürt toplumunun yaşayıp yaşamadığını ayrı bir araştırma yapmadan tespit etmek güç. Birinci Şah İsmail döneminde (1502-1524) bu bölgeye belli sayıda Kürt nakledilmiş ve yerleştirilmiştir. Onları daha sonraları başkaları izlemiş. Bu göç XVII. yüzyıla değin sürmüş; I. Abbas (1587-1628) döneminde ve daha sonra, Nadir'in hükümranlığı (1736-1747) döneminde ise yine belki de sonuncusu olan bir göçten sözedilmektedir. İletişim araçlarının sınırlı olması ve XVIII. yüzyılda Pers devletinin karışık bir durumda olmasından ötürü göçedenler ile Kürdistan'da kalan yakınları arasındaki iletişim kısa bir süre sonra kopmuştu.

Orijinal sayılan dört kabile, yani Amarlı, Kaywanlı, Zafaranlı ve Şadulu arasında ilk ikisi önceki önemini yitirmiştir; daha çok Türkçe konuşan diğer kabile ise kendilerini Kürt olarak nitelemekten vazgeçmiştir.

Kuzeyden güneye Kürtçe konuşan kabilelere ilişkin belli başlı alt gruplar şöyle sıralanabilir:

1.Melanlı-Quşhana ve Isfaran bölgesinin kuzey kısmının diğer bölgelerinde; Juwayn'de, Nişapur bölgesinin en kuzeyinde.

2.Bajgiranlı-Maşhad-Aşkabad yolu üzerinde bulunan bir sınır köyü olan Bajgıran köyü yakınlarında yaşayan küçük bir kabile.

3.Aghazlı-Sınır boyunca Bajgiran'ın batısında Aghah yakınlarında.

4.Hiwalanlı-Quhan bölgesinin kuzeyinde ve Derregez'de.

5.Kuranlı-yine Quhan'ın kuzeyinde.

6.Qasmanlı-Nawukb, Dizawun, vs.

7.Maşkanlı-Quhan bölgesinde, Maşkan yakınlarında.

8.Burji-aynı bölgede, Radqan yakınlarında.

9.Kaywanlı-Juwayn, Quhan ve Nişapur'un kuzey bölgelerinde.

10.Mazda Kanlı-Kuzey Nişapur ve Quhan bölgeleri

11.Şadulu-Bijmurd da.

12.Zafaranlı-Şirvan'da; daha önce de değinildiği gibi artık Türk olarak bilinmekte.

Tüm bu kabileler yerleşik ya da yarı-göçebe bir yaşam sürmekteydi, yani yaz aylarında tarlalarını eker, kış aylarında ise sürüleri ile göçerlerdi; içlerinde sadece göçebe hayatı yaşayan kabileler de vardı. Aşağıda sayacağımız kabileler tamamıyla göçebedir:

13.Raşanlı-Kakistar, Lain ve Chahha'nın kuzey kısımları.

14.Briwanlı-Chahha yakınlarında, yazları ise Kelat'da

15.Badiwanlı-Kışın Derregez'de, yazın Quhan'da.

16.Hafşalanlı-Bir önceki kabile ile aynı yerde.

17.Jafkanlı-Kışın Hamakalur'da kışın Kuh'i Daulat'da.

18.Karamanlı-Nişapur bölgesinin kuzey kısımlarında.

19.Waranlı-aynı bölgede, küçük bir kabile.

20.Tupkanlı-Juwayn ve Nişapur bölgelerinde; kışın ise kabile Sabzawar vadisini geçip büyük çölün sınırındaki Dasht-i Ta'i'ye geçerler.

21.Amarlı-Nişapur'un kuzey batısındaki Moris ya da Moruşk köyü ve civarında (firuze ocaklarına giden yol üzerinde.)

Tarihi inceleme açısından bu kabile adları güvenilir değildir, sürekli değişmektedir; Horosan'daki bu kabileler ile Kürdistan'daki kabileler arasındaki benzerliği sadece adlarının benzerliğine dayandırmak bu nedenle pek mümkün görülmemektedir.

Buraya ilk yerleşenlerin değişik lehçeler konuştukları hemen hemen kesin olmasına karşın insan Horosan'da üçyüzyıl yaşadıktan sonra tektip bir dilin gelişmiş olması gerektiğine inanmaktadır. Büyük olasılıkla da bu dil daha baskın olan topluluğun içinden çıkıp diğer küçük grupların çeşitli lehçelerini yavaş yavaş asimile etmiştir. Günümüzde konuşulan Horosan Kürtçesi saf Kürtçe olmalı ya da lehçelerin kuzey batı ailesine ait olmalı, ancak bilinen hiçbir kabile lehçesi ile benzerlik göstermemektedir. Horosan Kürtçe'sinin kuzey grupları ile olan ilişkisi sadece Horosani dilinde kuzey kabilelerine ait kelimelerin bulunmasına değil, ayrıca dilbilgisi açısından da benzer uygulamaların bulunmasına dayanmaktadır. Örneğin eylemlerin sonuna -ma, -ya, -na gibi takıların getirilmesi; tipik kuzey tarzı olan şahıs zamirlerinin kullanımı; şahıs zamir takılarının vs. nadiren kullanıl-

ması gibi. Ancak bunların yanında Güney lehçelerinin izleri de bulunmaktadır, örneğin şahıs zamirlerinin alternatif şekilleri -min, amü, awan (ya da awono); ayrıca bazı sözcükler de bulunmaktadır.

Horosan Kürtçe'sinin alt-lehçeleri bulunmamaktadır ve telaffuz açısından bazı yerel farklılıkların bulunmasına ve bazı sözcüklerin de sadece belli yörelerde kullanılmasına karşın bu pek önem taşımamaktadır. Daha büyük bir etkiyi ise komşu diller yaratmıştır. Bu açıdan Kürtçe'de iki etki alanı bulunmaktadır. Horosan'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Kürtler yöredeki göçebe ve yerleşik Türk kabileler ile yakın ilişki içindeydiler ve büyük ölçüde dillerinden etkilendiler. Gerçekten de Türkleşme süreci o denli ileriye gitmiştir ki, birçok kabile (daha önce değindiğimiz gibi) geleneksel olarak başka Kürt kabileleri ile birkaç nesil önceye kadar sıkı bağlar içindeyken bugün tamamen kendi Kürt dilini yitirmiştir.

Juwayn, Sabzawar ve Maşad-Quhan vadisi gibi güney bölgelerinde tüm Kürtler ikinci dilleri olarak kaba bir Farsça konuşurlar. Farsça konuşan bu Kürtler Türkçe konuşanlardan sayıca az olmalarına karşın fonetik açıdan ve sözlük kullanımı açısından Farsça Horosan Kürtçesi üzerinde Türk lehçelerinden daha büyük bir etkiye sahip olmuştur, çünkü Türk lehçelerinin kendisi de birtakım değişikliklere uğramış ve dolaylı yoldan da olsa Fars dilinin özelliklerini almıştır.

Horosani Kürtçe dilinde yazın bulunmamaktadır; iyi bir Kürtçe ile yazılmış örnek yazılar bulmak da zaten bir hayli zor. Kürtler yazma gereksinimini duyduklarında kendi ana dillerini değil, ya Farsça ya da Türkçe yazmakta idiler. Yazı yazabilen az sayıda Kürt de kendi dilinde yazmakta güçlük çeker. Kürtçe'nin geleneksel ve standart bir imlâ yapısı yoktur ve Farsça ve özellikle de Türkçe ile karşılaştırıldığında sözdiziminin (sentaks) büyük ölçüde basitliği edebiyatta yaygın olan süslü ifadelerin kullanılması konusunda ayrı bir güçlük yaratmakta. Çoğu zaman kendilerinden ısrarla Kürtçe dilinde yazılı bir metin istendiğinde Kürtler aslında Farsça ve Türkçe yazmaktadırlar, sadece mekanik olarak sözcüklerin yerine Kürtçe sözcükleri yerleştirmektedirler.

Bu durum ise lehçenin gramer yapısının sağlıklı bir şekilde araştırılması konusunda aşılmaz bir güçlük yaratmaktadır. Halk türküleri genelde çok basit ve kısa (kesik) cümlelerden oluşmaktadır. Bu türkülerin analizi de, kıyasla az olan gramer yapılarının oluşumu konusunda pek bilgi vermemektedir. Genelde sıradan Kürdü oluşturan eğitimsiz köylü ve çobanlardan ise bu konuda bilgi hemen hemen umutsuzdur. Halk şiiri çok zengindir, ancak neredeyse yalnızca tristich(2)lerden oluşmaktadır. Kürtçe türküler konusunda uzmanlaşmış gerçek şair ve ozanların bulunup bulunmadığı konusunda birşey söyleyemeyeceğim. Düğün ve bayramlarda söyleyip oynayan "Lutis"ler genelde yerel lehçede ya da Jaghatai dilinde, nadiren de Türkmence de Türk şiiri söylerlerdi. Profesyonel şairlerin (örneğin Ja'far-Quli) türkülerinin de bir kısmı bulunmaktadır, ancak bunlar o kadar kötü durumdaki insan onları geleneksel sözlü Kürt şiir geleneği ile bağdaştıramıyor ya da onları Türk şiirinin bir kopyası olarak algılamak zorunda kalıyor.

Bu tarzda bir Tristich genelde üç satırdan, herbir satırda sekiz heceden oluşmaktaydı, dördüncü heceden sonra kesin bir caesura(3) bulunmaktaydı. Bazen de yedi ya da beş heceli satırlar bulunmaktaydı. Ancak bu çok kullanılan bir tarz de-

ğildi ve daha çok "halk oyunları" türkülerinde kullanılmaktaydı.(4) Tüm bu şiirler türkü halinde söylenir, okunmaz.(5) Bu `tristich'ler keyfi bir şekilde, ardarda, hatırlandıkça söylenir; belli bir `sıraları' ya da `halkaları' yoktur.

Teknik açıdan incelendiklerinde iki bölümden oluştuklarını görürüz: Birinci satıra denk düşen birinci bölümde daha çok civardaki doğal manzaralar sevilen kişinin güzellikleri ya da baskın olan duygular anlatılır. Diğer iki satır ise şiirin özünü oluşturur ve aldığı karşılığı (sevgisel) iğneleyici ve kesik bir şekilde anlatır.

Özet olarak söylenecek olursa bu `tristich'ler `empresionistik' bir ekole dahil olmalı, Japon şiirinde de olduğu gibi, bu yalın pastoral Kürt şiirinin ortaya çıkması da yetenekli bir sanatçının yapıtı ile kıyaslanabilir. Motif olarak bu şiirler "statik"tir ve en az sözcük ile psikolojik bir yaşantının duygusal anını betimler. Hiçbir zaman bir öyküyü anlatmazlar, kısa da olsa, her zaman tek bir olayı anlatırlar. Böyle uzun süreli bir savaşçı geçmişe sahip olan bir halkın epik şiire (destan) pek ilgi göstermemeleri çok dikkat çekicidir. Bu türde şiir bulma çabam pek sonuç vermedi. Çok az sayıda belli olayları anlatan tristichler buldum; ancak bunlar da yine (empresiyonistik) bir stile sahiptir ve konuları da daha çok bir kahramanın ölümü ile ilgilidir.

Bunun nedeni belki de basit göçebe yaşamı süren tüm halklarda görülmekte olan ani ve sert düşünme tarzından kaynaklanabilir. Bu özellik kendini karmaşık cümlelerden kaçınan Kürt dilindeki sentaksda göstermektedir. Bu tarzdaki tüm Kürt şiirinde olayın en `parlak noktaları' betimlenir; ara tonlar pek dikkate alınmaz. Bu türküleri kendi diline çeviren ve anlaşılır bir şekilde aktaran Avrupalı bir şairin herhalde bu dikkate alınmayan (atlanan) bölümleri tamamlayıp, kısa Kürtçe cümleler arasında köprüler kurmalıdır.

Bu eski şiirler genelde herkesce bilinir. Sanırım çok eski bir geçmişe sahiptirler. Bu eserlerin şairleri tanınmıyor ancak sürekli eklemeler ve değişiklikler yapılıyor. Ancak bunların da çok az bir bölümü tüm kabilelerce bilinir.

Şiirden çok şiir parçaları olan ve bu tarza uymayan şiirler ise önemli şairlerin yapıtları olabilir, ancak isimleri günümüze ulaşmamış. Bilgi aldığım kişiler bana bu şiir `parçalarının' Cafer-Quli'ye ait olabileceğini söylediler ancak bu şair hakkında da güvenilir biyografik bilgi edinemedim. Bir kahramanın ölümünü anlatan türkülerin (ağıtlar) genelde ölen kişinin herhangi bir akrabası değil kızkardeşi tarafından yakıldığı söylenir.

Halkbilim açısından Kürt masalları da çok ilginçtir, özellikle de yine bunların da hiçbirisinin yayımlanmamış olduğunu düşünürsek. Bu sadece Horosan Kürtleri için değil tüm komşuları için de geçerlidir. Ne yazık ki dinlediğim bu öyküleri kaleme dökmek gücümü aşıyordu, çünkü yalın Horosan Kürdü için bu öyküleri yavaş ve tane tane anlatmak olanakdışı idi. Tekrarlamalarını istediğim her seferde de cümle tamamıyle değişiyordu, hatta konu bile başka bir yön alıyordu. Okuma-yazma bilenler ise bu "koca karı saçmaları" hakkında bilgi vermeyi reddediyorlardı. Bu nedenle büyük güçlükler ile bir "akhund" ya da "mulla"(6) tarafından düzyazı olarak yazılmış olan birkaç öyküyü alabilmiş olmam büyük başarıdır.

(Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

*(*) Kaynak- W. Ivanow: **"Notes on Khorasani Kurdish"** (Horosan Kürtçesi Üzerine Notlar), Journal and Proceedings Asiatic Society of Bengal, Vo. XXII, 1927*

(1)E. Beresine, Recherches sur les dialectes persan, Casan, 1853 adlı yapıtın III. bölümünde bir dizi. "Doğu Kürtçe" sözcükler bulunmaktadır. Ancak kitaba şimdilik ulaşamadığım için bu lehçenin Horosan Kürtçesi olup olmadığını söyleyemeyeceğim.

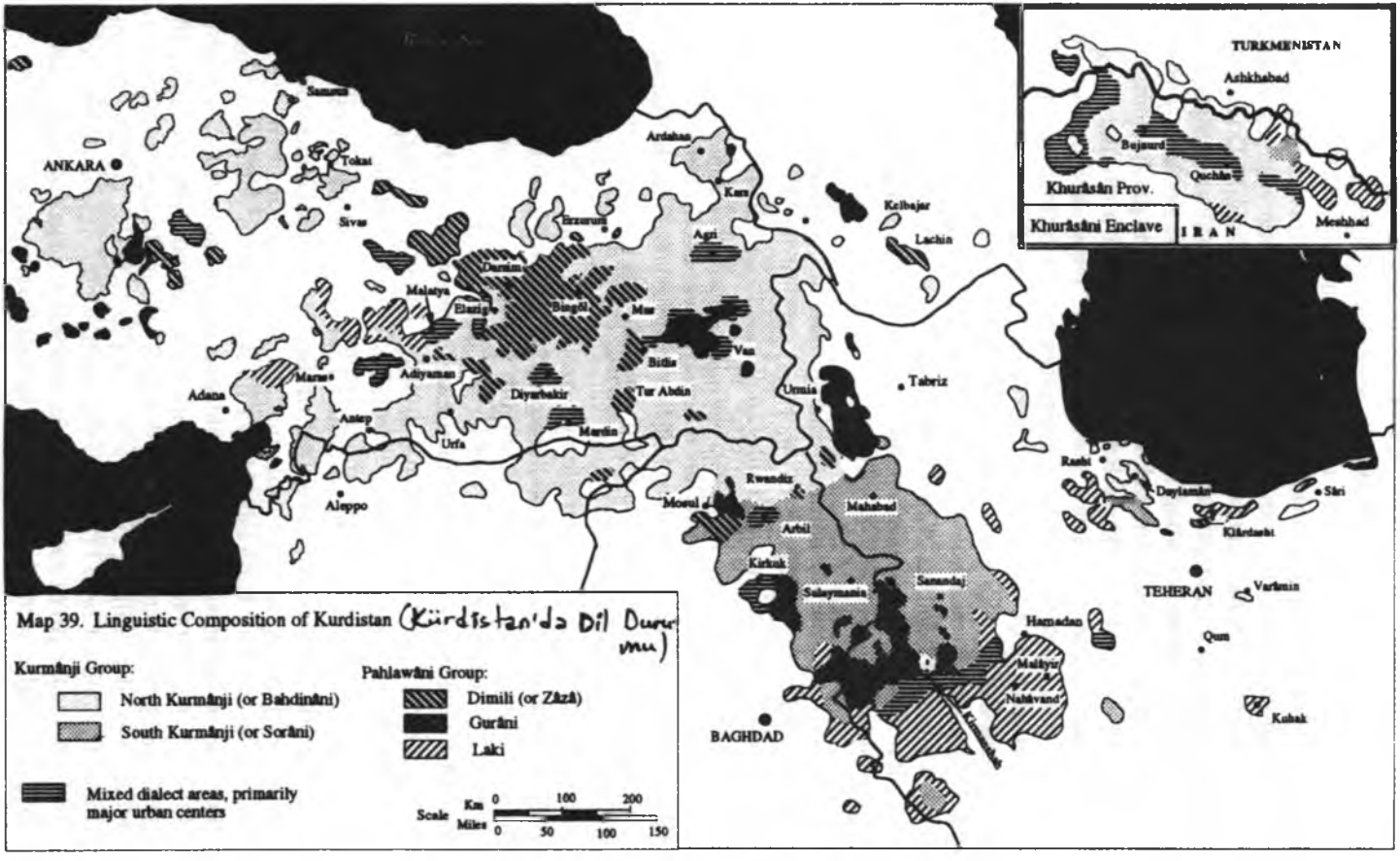
(2)Şiir şekli olarak `Tristich' Kürdistan'da da çok yaygındı. O.Mann bunlardan bazılarını Mukri lehçesinde (s. 276-280-208-302) vermiştir. **Die Mundart der Mükri-Kurden Kurdisch-Persische Forschungen, Abd. IV, vol. III. Teil 1 (1906)** Kürtlerin en yakın komşuları olan İranlılar ve Orta Asya Türkleri arasında hiçbirzaman `tristich' kullanılmamıştır, daha çok her biri on iki heceden oluşan dört satırlı dörtlükler kullanırlardı. Bkz. Horosan halk şiiri ile ilgili notlarım: S.P.A.S.B. vol. XXI (1925), s. 233-313. Kürtler `tristich'lerine bayt (beyit) adı vermektedirler.

(3)Üç ritm nadiren kullanılır, bkz. 188, No'lu örnek. Satırların sonunda kafiye hecesi genellikle aynıdır. (aaa), ancak bazen düzensizlikler de görülür, örneğin, üç satırdan birisi kafiyeye uymaz ya da kafiyesiz olabilir.

(4)Kürt halk oyunları çok basittir ve çiftler halinde kalabalık içinde oynanır. Oyunlar isimlerini müziklerine göre alırlar. Yavaş (Walangar), rosta, owghoni (Afghani)·Hızlı: Sarbozi, moti-moti, Şelengi, Kalatei, ohub-bozi. Bu oyunlar genelde başka milletlerden alınmış, yani orijinal değil.

(5)Melodiler genellikle improvize ya da çok sevilen standart motiflerin değişik şekilleridir. 1919'de bunlar zori-zori (kederli) Sowna-jon ya da Sanam-on Mole-Ma'suma, Alow-jigi (oyun havaları için), Jaja (yine halk oyunları için.)

(6)Mulla Ali denen bu adam Juwayn'lı idi ve Kürt olmasına karşın daha çok Türkçe konuşmaktaydı. Pek iyi bir eğitimden geçmemişti ve Farsça yazdığında ortografik birçok hata yapıyordu.

Kürdistan'da Dil Durumu. [Kaynak-Mehrdad R. Izady: A Concise Handbook/The Kurds (Bir Kılavuz Elkitabı/Kürtler), Harvard Ün. 1992.]

III-E) DOĞU HORASAN KÜRTLERİ
H. Tornêcengi

Doğu Horasan Kürtlerinin tarihi, oldukça karmaşık bir geçmişe sahiptir. Hollandalı antropolog M.Martin Van Bruinessen, bu bölgede yaşayan Kürtlerin iki ayrı boyun karışımı olduklarını söyler Bir boyunun (kökenin) Doğu Anadolu'nun **Elazığ** bölgesinden geldiğini, diğerinin ise 32-Sippe (Otuziki Sippe) (Soy) adlı aşiretlerin **Kafkasların Karabağ**'ından geldiğini söyler. Bu iki boy 16. yüzyılda, Osmanlı saldırılarından korunmak için Perslere sığınmışlardır. Şah Abbas-1 Bu Kürtlerin bir kısmını **Gaswin ve Rast** arasına yerleştirir. Bunlar büyük bir olasılıkla bugünkü *Raşwand-Kürtleri*'yle aynıdırlar. Diğer kısmınınsa **Veramin**'e göçetmelerini emreder. Bunlar *Çemişgezeg* adıyla bilinen -ki bu *Elazığ Kürtleri*'nin eski adıdır- aşiret etrafında birleşmişlerdir. 1602'de tekrar kuzey doğuya doğru, *Özbekler*'in tehdidi altındaki bölgeyi korumak için yerleştirilmişlerdir. Bugün bu boyun iki ana kolu vardır. Biri *Şadlû*, diğeri ise *Zeferanlû*'dur. Bunlar da kendi aralarından bir sürü küçük aşiret ya da alt gruplara ayrılırlar. Yerleşim yerleri ise **Meşed** şehrinin batısında bulunan **Budjnurd ve Ghotschan** (Goştan) çevresidir.

Öyle gözüküyor ki burada belirtmiş olduğumuz bu aşiretler (boylar), daha değişik tarzda oldukça ilginç yapıda halı motifleri yaratmışlardır. Ne yazık ki bu toplulukların eserleri (Halı-kilim vs.) yanlış ad altında lanse edilerek, *Kazak halısı* diye pazara sürülmüştür. Bazı halı dizaynları, örneğin *kırmızı atkılar* ve kırmızı kenarlı olan halı ya da kilimler, Kafkas bölgesiyle aynı özellikleri taşır. Halıcılıkta kullanılan yünün fevkalâde yumuşaklığı ve zarif parlaklığı ile **Kafkasya**'daki motifleri andırır özeliktedir. Ayrıca **Doğu Anadolu**'daki bazı halı tipleriyle de ortak yönlerinin olduğunu söylemekte yarar var. Diğer taraftan -bazı örnekler de olduğu gibi- Belucilerin halı motifleriyle ayrı özelliklere sahip olmasına rağmen ilk bakışta bazı örneklerde (Musterlerde) biribirinden ayırmak güçtür. Belucilerin, halı-kilim dokumacılıklarında *asimetrik* düğüm kullanmalarına karşın, Kürtler *simetrik* düğümler kullanırlar. İlginç örnekler biri dört köşeli böcek şekli ile karakteristik motifte olanıdır. **Afganistan**'daki *Esarlar*'ın motifi ve **Orta Asya**'daki motiflere benziyor. Belki de onlardan alınmıştır. Düğüm sırasına göre diziliş biçimi, İran'daki *Bedeviler* arasında en gelişmiş şekli olarak görülür.

Tipik altınsarısı, kırmızı, krem ya da dar kaytanlı basit zikzak formlarına karşı olan tercihleri kendini kolayca belli etririr. Sevilen bir başka motif ise alanları çiçeklerle süslü büyük bir haç formlu madalyon (su kurnasına benzer) olanıdır. Bunun birçok örneğini **Kafkaslar**'da ya da **Anadolu**'da görmek mümkün. Hatta bunları bazen biribirinden ayırmak oldukça güçtür. *Horasan Kürtleri*'nin halı ve kilimleri genel olarak detaylarına inilip incelendiğinde kibar ve zengin bir renk tayflarına sahip olup kendilerine özgü dokunuş tarzlarıyla diğerlerinden ayrılırlar. *Yassı-dokuma* diye bilinen tarzlarda ise daha az icatcı ve çoğu koyu renklerde tutulmuştur. *Somak-Çanta* (Torba)larında olduğu gibi *kancalı düğüm* dokumacılığı süs formundaki çitleri andırıyor. Eşkenardörtgen ve geniş enine çizgilerle büyük ve geniş halılar üzerinde dekorasyon tekniği kendini apaçık gösterir.

Veramin şehri **Tahran**'ın doğusunda olup, maviye çalan halıların ana merkezi olarak bilinir. Özellikle **Mina-khan** örneği çiçeklerle süsleme şekli Kürt halıcılığında en eski halı stiline dayanır. Bu bölgede yaşayan çeşitli etnik gruplar artık bir *Mistur* (Mixtur) mozayiği oluşturmuşlardır. Örneğin *Kürtler, Lorlar, Araplar, Şahsevenler, Gaşgailer (Qeşqai), Türkmenler* ve diğer Türk boyları gibi. **Horasan** bölgesinde Kürtlerin adı altında sayılan *Lori* ve *Bahtiyariler*'den ilk söz eden *Raşid ed Din*'dir. 14. yüzyılda elyazısıyla yazmış olduğu *Dünya Tarihi* adlı kitabında **Veramin**'deki *Loriler*'den bahsetmiştir. O zamanlar **Veramin** bir Moğol şehir merkezi idi. 1925-1941'de *Şah Rıza Pehlevi, Lorları* bu bölgeye serpiştirmesine rağmen, 12. ve 20. yüzyıllar arasında halen göçler devam etmiştir. Bugün aşiret yapıları dağılmış durumdadır. En büyük aşiret kökenleri bizce bilinen *Burbur* ve *Hadavandi*'dir. Ne yazık ki, tarihleri hakkında az şey biliyoruz. Bazı kaynaklara göre de bunlar 10. yüzyılda Suriye'den göçedip buralara gelip yerleşmişler. Dilleri Farsça'ya yakın olup dört büyük kol arasında köprü durumundadırlar. *Bahtiyariler* ise **Zagros** dağları eteklerinde **İsfahan**'ın batı kesiminde yaşamlarını sürdürmektedirler. **Bidjar**'ın kuzeydoğusunda bulunan **Gaswin** şehri çevresinde yaşayan değişik Kürt kökenliler tipik *somak-çanta ve Şansevenler*'e ait olması da mümkündür. Bunlar Kürt aşireti olarak iki büyük boydan oluşuyor. *Mafi* ve *Raşvandlar*'dır. *Mafiler*'in kökeni **Kirmanşah**'a dayanır. *Raşvandlar* ise büyük bir olasılıkla *Çemişgezek* Kürtleriyle beraber **Doğu Anadolu**'dan **Karabağ** bölgesine, oradan da doğuya doğru göç ederek bugünkü **Horasan**'a yerleşmişlerdir ve diğer Kürt boyları adıyla anılırlar. **Elburuz** dağlık bölgesi toplulukları da *Kadjavand* ve *Kalardaştlar*'dır. Bir de *Mına-Xani* örneği Kürtlerin *pazar* şehri olan **Mahabad** (Sauc Bulağ)a aittir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. David Black, **Oriental Carpets Rugs of the Wandering Bulu** chi, London, 1976.

2. Edwards C. **The Persian Carpet**, London, 1967

3. Eiland M. **Ariental Rugs**, Boston, 1967

4. Emery I. **The Primary Structur of Fabrics**, Washington, 1966

5. **Gazetteer of Persia**, Simla, 1918

6. Lefevre and Partners **Central Asian Carpets**, Corsby Perss 1976

7. **Orines**, N. 17, 1964, **"The Tribes of Qaraca Dag"** von. P. Oberlig.

8. Schürmann U. **Zentralasicatische Teppiche**, Verlag Österreich, 1969

9. Tapper R. **The Shahsavan of Azerbaijan**, Phil. Diss. London, 1971 (wird veröffentlicht unter dem Titel Pasture and politics)

10. **Textile Museum Journal**, Washington, Dezember 1973, "Kurdish Kilim weaving in the Hakkari District of Eastern Turkey" van A. Landreau

Tschebull R. **Kazak**, Ausstellungskatalog, New York, 1971

11. Whitworth Art Gallery, University of Manchester **The Qashqa'i of İran**, Ausstellungkatalog, 1976

12. İnternational Hajji Baba Society:

13. **Baluchi Rugs**, Ausstellungskatalog, 1974, H. McCoy Jones und J.W. Boucher

14. **Tribal Rugs from Turkmenistan**, Ausstellungskatalog, 1963. von H. McCoy Jones und J.W. Boucher

15. **Rugs of the Yomud Tribes**, Ausstellungskatalog, 1970, von H.McCoy Jones.

Tehran Rug Club:

16. **Tribal Animal Covers from İran**, Ausstellungskatalog, 1975, von A. Franchis und J. Houssego.

17. **Lori and Bakhtiyari Flatwears**, Ausstelliungskatalog 1976, von A.De Franchis und J. Wertim

*(Kaynak: **Berhem Dergisi**, Nisan-1992)*

III-F) HORASANLI KÜRT YAZAR *KELİMULLAH TEWEHURİ* İLE BİR GÖRÜŞME

Görüşen: B. Fılad

Horasan'da Kürt Hareketleri Tarihi adlı kitabı ilk kez gördüğümde, sayfalarını özenle çevirdim, dikkatle okudum. Okuyup üzerinde düşündükçe yazarın bunu yazmak için kaç gece uyumadığını, ne kadar zahmet çektiğini anlamam güç olmadı. Ayrıca Horasan Kürtleriyle ilgili ne kadar gizli-saklı belge ve bilgi derleyip ustaca dile getirdiği ve bu çalışmasıyla Kürt tarihine yaptığı katkıyı düşündüm.

İlk okuyuşta Kürt tarih yazımının bu ustasını bizzat ve yakından tanımaya karar verdim. Bunun üzerine bir süre sonra adresini elde edebildim ve Pêşeng dergisinin birkaç sayısını kendisine gönderdim. Bununla birlikte kendisine bir mektup yazdım ve telefon ettim. Bu ilişkimden çok hoşnut olduğu her halinden anlaşılıyordu. Ardından *Pêşeng* dergisi adına kendisini ziyaret edip görüşmek niyetinde olduğumu kendisine ilettim. O da benimle görüşmekten memnun olacağını belirtti. Ancak bazı engeller yüzünden belirtilen günde gidemedim ve üzerinden 10-15 gün geçti. Gecikmiş olmakla birlikte bir gün yola çıkıp Horasan bölgesinin merkezi olan Meşhed'e gittim. Onun işyerine telefon ettim, ancak orada değildi. Farsça konuşan kişi "İki gün izin aldığını, yarın da gelmeyeceğini" söyledi. "Evine gitsem, kendisini bulabilir miyim?" diye sordum. Telefondaki "Sanmıyorum, Çarşamba günü gitti. Adetidir Perşembe ve Cuma günleri Qoçan ve Şêrwan'ı ziyaret eder, Kürt köylülerine ve göçebelere yardım eder. Fakat yine de evine uğramanız iyi olur" dedi.

Bunun için o günün akşamı evine gittim. Sabaha filan saatte geleceğini söylediler. Ertesi gün -ki 27 Mayıs 1990'dı- öğleden sonra saat beşte gittim. Tabii kendisine iletilmiş ve içtenlikli bir dost gibi yolumu gözlüyordu. Sıcak duygularla beni karşılayıp halhatır sordu.

Bir süre sonra sorularımı yöneltmeye başladım... Son derece kendinden emin ve çekinmeden yanıtlıyordu. Görüşmemiz bitince, Kürtçe yazılmış çok eski tarihli birçok elyazması gösterdi. Bazıları artık çürüyüp dağılmıştı. Bazıları da birhayli büyükçeydi. Horasan Kürtlerinin Özbek ve Tatarlarla yaptıkları savaşlardan bahseden, Kürtçe, Farsça, Türkçe dillerinde yazılmış destanlar... Yazarının adı üzerinde yok, ancak yazarının Kürt olduğu belli. Kitabın büyük bölümü Kürtlerle ilgili. Belli ki yazarı komşu halkların dillerini de bilen bir Kürt. Sonra Kürtçe şiir yazıp okuyan, Kürt tarihi yazıp anlatan bir Fars ya da Türk bulmak çok güç. *Kelimullah* bu ve diğer birkaç paha biçilmez elyazmaları üzerinde araştırma ve incelemeler yapıyor, onları yararlanılabilir bir hale getirmeye çalışıyor. Kitaplığına şöyle bir göz gezdirdim, Sovyetler Birliği ve diğer ülkelerde Kürtler ve Kürdistan tarihi konusunda yayımlanmış yüzlerce kitap gördüm.

Kelimullah'ın büyükçe bir kitaplığı var. Kitaplardan başka Horasan Kürtlerine ilişkin çokça giyim-kuşam ve eldokuması eşya da yeralıyor kütüphanesinde. Resimlerle süslenmiş birçok albüm. Kütühhane göç, göçebelik, Horasan Kürtleri-

nin yaşantısını yansıtan görüntüler, halkoyunları ve Kürtlerin yerleşik bulundukları yerlerin resimleriyle dolu.

O gece otele dönmeme izin vermedi ve birlikte kaldık. Gece biraz ilerleyince sazını alıp getirdi ve birkaç ezgi okudu. Bu ezgilerin çoğunun güfteleri rahmetli *Cafer Kuli Han (Cefer Quli Xan)*a aitti. Doğrusu güzel bir sesi vardı Kelimullah'ın ve iyi saz çalıyordu.

Sabahleyin uyandıktan sonra birkaç resim çektim. Çocuklar Horasan Kürt giysilerini kuşanmışlardı. Bu evde kaldığım sürece Meşhed kentinde olduğumu hissetmedim, sanki bizim Behdinan'da bir Kürt evinde bulunuyordum. Çünkü hepsi Kürtçe (Kurmanci lehçesi) konuşuyor, Kürtlüklerine ve dillerine büyük özen gösteriyorlardı. Özellikle küçük kızları *İran*, kendisiyle Kürtçe konuşmamdan çok hoşlanıyordu. "Kurmanc'ım, Kürdistan'ı ve Kürtleri seviyorum" diyordu.

Sabahleyin hatır isteyip ayrılmayı tasarladığım bir sırada İran ve *Nilüfer* (Nilofer) bana "Amca azıcık işimiz var, biraz bekler misin?" Ben de bir nebze bekledim. Sonra her ikisi gelip yanyana durarak *Ez Keçıka Kurmancan ım* marşını okudular. Ben hemen marşı aynen yazmaya başladım:

Ez keçıka Kurmancan ım
Têrê serê çiyan ım
Xangê şasiyarê û xangê tovê gulan ım
Dayikê ceco xinu, dayikê serdaran ım
Le zıman ferhengê xa hemêşe paswanım

Çekê xa nadem jı des
Çekê xa nadem jı des
Qedrê wi rındtır zanım
Qedrê wi rındtır zanım

***B. FILAD**- Hangi dönemde ve kimler Kürtleri Horasan'a sürdüler?*

K. TEWEHURİ- Bu geniş topraklar üzerinde yerleşmiş bulunan halihazırdaki Horasan Kürtleri Safeviler döneminde, *Şah İsmail, Şah Tahmasb* ve *Şah Abbas*'ın hükümdarlıkları zamanında buraya göç ettirilmişler. Sözkonusu en büyük göç 1598 (1007 K.)'de Tahran yakınlarında bulunan *Xwar* ve *Weramin*'den Horasan'a doğru başlar. Çünkü Özbek ve Moğol saldırıları *Şah Abbas*'ın babası-*Sultan Mehmet* zamanında Horasan'da büyük soykırımlara, talan ve yıkıma yolaçmıştı. Ayrıca Kaşan yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. *Şah Abbas* da Kürtleri, Özbek akınını durdurmak için Tahran'ın doğusuna, tam da Özbeklerin önüne getirip yerleştirdi. Çünkü Özbekler Tahran'a ve İran'ın iç kesimlerine ilerlemek niyetindeydiler. Özbekler Kaşan saldırısından döndüklerinde Kürtlerle yüzyüze geldiler. Taş ve sopalarla saldırıya geçen Kürtler, Özbekleri bozguna uğrattıkları gibi İranlı esirleri de gasp edilen mallarıyla birlikte ellerinden kurtardılar. Bu biçimde Özbek ve Moğolları kovalayan Kürtler çokça kanın döküldüğü ve ölü verildiği büyük bir savaşı da kazandıktan sonra, Horasan'a doğru ilerlediler. Bu arada *Şah Abbas*'a "Biz Horasan'a gidiyoruz, sen de oraya gel" haberini gönderdiler.

Tarihsel kaynaklara göre İran askerinin yaklaşık %80'i Kürt'tü. Çünkü Türklerin hemen tümü Kızılbaş'tı ve düşmanla savaşmaya niyetli değildi.

Şah Abbas Kürtlerin ardından Horasan'a doğru yola çıktı. Çünkü Tahran ve Meşhed arasında çıkan birkaç savaşta Özbekler her tarafı tarumar etmişlerdi. *Şah Abbas*, Çegni Kürdü *Oğlan Budak Han* (Oğlan Budaq Xan)ı Meşhed'e Vali olarak atadı. Bununla birlikte Çemişgezek Kürtleri *Şahkulu Sultan* (Şaquli Sultan)ın, Kerman Vilayeti Zengi Kürtleri *Genc Ali Han* (Genc Eli Xan) önderliğinde, düşmanı Cihut ırmağına kadar kovaladılar. İşte bu dönemde *Şah Abbas*, Çemişgezek Kürtlerini Horasan'a yerleştirdi, ki bu işlem 1598 (1007 K) yılından 1601 (1010 K) yılına kadar sürdü.

Kürtler *Derun ve Derunger* ya da *Dergezi* olarak adlandırılan bölgelerde kendi yönetim merkezlerini oluşturdular. *Şah Abbas* Horasan Beylerbeyliği (Mirmiran)ni de Çemişgezeg Kürtlerinden *Şahkulu Sultan* (Şaquli Sultan)a bağışladı. Bundan sonra Kürtler; Kafkaslar'daki *Şervan (Şêrwani Qefqaz)*, Irak Kürdistanı'ndaki *Şervan* ve Loristan'daki Şervan'ı anımsatan Şervan *(Şêrwan)* adındaki ilk kentlerini kurdular. Ancak *Şervan* yönetim merkezi için küçük bir yerdi ve onun için buranın 55 km. doğusuna kayarak *Heboşan* (Xeboşan)ın kenarında şehirlerinin temelini attılar. Şimdiki *Qoçan* olarak bilinen bu kent askeri bakımdan büyük öneme sahip olup İlxanların yönetim merkeziydi.

Bununla birlikte Safeviler döneminin sonuna doğru bir Şadili (Şadlu) Kürdü olan *Doli Han* (Doli Xan) şimdilerde Horasan'ın önemli bir kenti olan *Beznеverd* (Beznewerd) şehrini kurdu. Yine şimdi *Esferayin* olarak bilinen şehir de Mılanlı (Milanlu) Kürtleri tarafından kurulmuştur. Şimdi de burada Kürtler yaşıyor.

Yine Kacar döneminde *Bajgiran* ya da Bacgiran şehri inşa edildi. Şimdi Meşhed'e bağlı bulunan *Çınaran* da Zefiranlı (Ze'firanlu) Kürtlerinin yönetim merkeziydi.

Kürtler *Dergez* şehrini kurdular, çünkü onlar gelmeden önce *Derun* kenti tümüyle harabedilmişti. *Kacar* (Qacar) döneminde Türkmenlerin bir saldırısı sonucu *Dergez* kenti de harebedildi. Ancak *Nasreddin Şah*'ın buyruğu sonucu Qoçan Emiri *İlxan Hüseyin Han* (Husên Xan), *Becneverd* Emiri *İlhan Haydar Kulu Han* (Heyder Quli Xani İlxani Becnewerd)ın yardımıyla bu kent yeniden imar edildi. Şimdi Horasan'ın sınır kentlerinden biridir.

***B.FILAD**- Kürtler Horasan'a geldiklerinde nüfusları ne kadardı ve şimdi ne kadardır?*

K.TEWEHURİ- Tarihsel belgelere göre yaklaşık 45.000 hane Horasan'a göçettirilmiş. Yaklaşık 225.000 kişi. Savaşlar sırasında, özellikle *Nadir Şah* zamanında Kürtler büyük kayıplarla karşılaştılar. Daha sonra Nadir Şah 5.000 haneyi Horasan'dan İran-Osmanlı sınırına kaydırarak Erzurum'a yerleştirdi. Bunun yanısıra 2.000 kadar Ömeranlı (Omeranlu) Kürt ailesini de Rusların gelişini önlemek amacıyla Geylan'a gönderdi. Şimdi de o bölgede Kürtlerden artakalan insanlara rastlanılıyor. 1989'da bir araştırma nedeniyle o bölgeye gittim. Burada 60'a yakın Kürt köyü var ve herkes kendi anadili olan Kürtçe(Kurmanci)yle konuşuyor. Önemli bir değişikliğe de uğramamışlar.

Ondan sonra da *Nadir Şah*, Goranca konuşan bir miktar Erdelan Kürdü'nü de Horasan'a göçettirdi.

Her ne kadar güvenilir resmi sayılar yoksa da, tarih boyunca Farsça ve Türkçe konuşa konuşa bunların önemli bir kısmı ya Farslaşmış ya da Türkleşmiştir. Ancak Horasan'da 1.000.000'dan fazla Kürdün yaşadığı, yaklaşık 1600 köyde oturdukları; *Becnewerd, Cacırm, Sebzewar, Şêrwan, Qoçan, Meşhed, Dergez, Kelati Nadır*'da yaşadıkları ve tümünün Kurmanci lehçesinde konuştukları rahatlıkla söylenebilir. Bundan başka 5.000 aile şimdi de hâlâ göçebe olarak çadırlarda yaşamını sürdürüyor. Bugün Kürtlerin toplandıkları en büyük merkez Meşhed'dir.

***B.FILAD**- Her ne kadar Kürdistan tarım, hayvancılık ve ekonomik bakımdan verimli ve kendi kendine yeten zenginlikte olmuşsa da, Kürtler ülkenin diğer bölgelerine göç etmiş ya da göç ettirilmişler. Peki bunu nasıl yorumlamalı?*

K.TEWEHURİ- Genel olarak Kürtler özgürlükten yanadır. Çünkü büyük hükümetler tarafından küçük vilayetlere dağıtılmışlar, ama Kürtler de daha fazla özgürlük ve bağımsızlık istemişler. Bu da onların daha çok ezilmesine ve göç ettirilmelerine neden olmuş. Zaten Şahlık idaresi oldum olası özgürlükten yana olanlara düşmanca davranmış, ezmiş onları. Özellikle Arapların İran'a saldırıları ve İran'ı işgalleri döneminde. İran'da Türk işgali ve egemenliği zamanında da Kürtler hep İran'ın özgürlüğünden ve bağımsızlığından yana olmuş, çaba göstermişler. Bu yüzden onlar tarafından baskı ve zulme uğratılmış bu korku yüzünden de Kürtler göç etmişler, tabii birlik ve güçlerini birleştirme yönünden zayıf oldukları dönemlerde. Buna en iyi örneklerden biri bir Türk olan Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sidir. Düşmanın çeşitli yollarla aramıza nasıl çelişki soktuğu ve anlaşmazlıklar yarattığı, bizzat bizi kullanarak kültür ve zenginliklerimizi nasıl yokettiği bu kitapta açıkça görülür. Gerek İslam öncesi gerek İslami dönemde olsun tüm İran Şahları, belirtilen biçimde hareket etmişler. Kürtler özgürlük yanlısı oldukları için yerden yere sürülmüşler. Bu göçler ve yer değiştirmeler hep siyasal, ekonomik ve kültürel nedenlerle olmuştur.

***B.FILAD**- İran İslam Devrimi'nden önce Horasan'da, Kürt kültürünü koruma ve geliştirmeyi amaçlayan örgüt ve kurumlar var mıydı? Ondan sonra nasıl oldu?*

K.TEWEHURİ- *Pehlevi* iktidarı işbaşına gelmeden önce Horasan'da Kürt dili, kültür ve giyim-kuşamı hatırı sayılır bir itibara sahipti. Özellikle musiki, türküler, folklor, Kurmanci şiirleri, Kürtçe; anadili Farsça ve Türkçe olanlar tarafından da saygıyla karşılanıyordu. Ancak Rıza Şah'ın işbaşına gelişinden sonra Horasan'da, Kürt dili ve kültürünü ayaklar altına alınma yoketme çalışmaları genel bir biçimde başlatıldı. Örneğin okullarda Kürt giysileri yasaklandı, Farsça eğitim dili oldu, Kürtçe konuşmaysa yasaklandı. Bu durum Kürt dili ve kültürünün yokedilmesi girişimleri bakımından önemli bir etmen oldu. Oğlu *Mehmed Rıza* zamanında da bu durum aynen sürdü. Çoğunluğu Kürtlerden oluşan Horasan kentlerinde durum Kürt olmayanlar lehine değişti. Kuzey Horasan'da ekonomik ve kültürel nitelikte herhangi bir yarıtım yapılmadı. Bu yüzden Kürt gençleri yaşamlarını sürdürebilmek için başka şehirlere gitmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte

Şah, Sistan ve diğer bölgelerde yeni yerler kurup buraya Kürt olmayan topluluklar getirip yerleştirmek için çaba gösterdi.

Belirtildiği gibi okullarda Kürtçe konuşmak tümüyle yasaktı ve Kürk kökenli birçok öğretmen de işin farkında olmadan bu yasağı pratikte gerçekleştirmeye çalıştılar. Fakat devrimden önce Horasan radyosu'nun Kürtçe Bölümü vardı. O da Şurayê Milli'de Becnewerd Temsilcisi olan *Han Qarçorlu* (Qereçorlu olsa gerek -Çev.) nun isteği üzerine açılmıştı. Bu radyo her ne kadar kendisinden beklenen yapamadıysa da, birçok Kürtçe ezginin derlenerek kaybolup gitmekten kurtulmasını sağladı... Bununla birlikte devrimden önce Firdevsi Türbesi'nin yanında kutlanan *Tus* törenlerinde Kürt ezgileri okunurdu. Şah, Kürt kültürünün Fars kültürünü takviye ettiğini anlamakta gecikti. Aslen Türk olan *Ulyan* gibi adamları ise Horasan Kürtlerine karşıydılar. Hiç bir zaman Kürtlerin varlığını kabul etmediler ve Horasan'da hiç Kürt bulunmadığını savundular.

Devrim sonrasında, yani *Ulyan*'ın kaçışından sonra bir fırsatını bulup *Horasan'da Kürt Hareketi Tarihi*'ni yayımladım. Bununla Kürtlerin hâlâ Horasan'daki onurlu varlıklarını sürdürdüklerini, dil ve kültürlerinin tıpkı bir deryanın coşkun dalgaları halinde varlığını koruduğunu kanıtlamak istedim. Horasan Kürtlerinin, her zamanki gibi İran'ın koruyucuları oldukları savaş (Irak-İran savaşı-Çev.) sırasında bir kez daha ortaya çıktı. Tıpkı sessizliği bozan bir yumruk gibi, *Helepçe*'de Kürtleri katleden *Saddam Hüseyin*'in devranına indi ve *Ulyan* gibilerine bir kez daha açıkça gösterdi ki Kürtler kendilerini koruyacak ve nerede bir Kürt varsa orada Kürtler varolmaya devam edecektir. Biz, Kürt kültür ve edebiyatı karşısında Şahlık yönetimi gibi katı ve darkafalı davranmadığı için İslam Cumhuriyeti yöneticilerine müteşekkiriz. Bu yönetimden kültür ve debiyatımızı daha da canlandırıp geliştirmek için bize daha çok fırsat ve olanak tanımasını bekliyoruz. Çünkü dil Yezdan'ın bir vergisidir; okullarda ve üniversitelerde Farsça'nın yanısıra Kürtçe'nin okutulmasına izin verilmesini umudediyoruz. Büyük şair *Cafer Kulu Han Zengoli* (Cefer Quli Xani Zengoli)in yakında okuyucuların eline geçecek olan baskıdaki *Divan*'ı Horasan Kürtlerinin yalnız savaş alanlarında değil, aynı zamanda kültür ve edebiyat alanında da İran ve İslam kültürüne büyük hizmetlerde bulunduğunu ve hizmet edeceğini gösterecektir.

***B.FILAD**- Size göre Kürtlerin ilk yurdu neresidir?*

K.TEWEHURİ- Med Devleti'nin ilk birleşik İran devleti olduğunu ve hükümranlık ettiğini biliyoruz. Bu yüzden İran Şahı, 2500'üncü yıl törenlerinde, Medleri İran tarihinden ayırmak için büyük çaba gösterdi. Şah *Kürdistan Vilayeti* adını ortadan kaldırmak için de birhayli uğraştı. Sonuçta *Kirmanşah* ve *Azerbaycan* olmak üzere iki vilayete ayırdı. Amaç Kürdistan sözcüğünden duyduğu rahatsızlığı telafi etmekti.

Ancak tarihsel kaynaklara göre Kürtlerin ilk yurtlarının *Zagros Dağları, Serhend, Sehlan*, şimdiki İran-Batı Azerbaycan'ı, Türkiye Kürdistanı, Irak Kürdistanı, Suriye Kürdistanı ve diğer bazı yerleri kapsadığını söyleyebiliriz. Ayrıca Lübnan ve işgal altındaki Filistin topraklarında da Kürtler yaşıyor. *Kemal Canbolat, Şerefname*'de *Can Pola* diye işaret edilen Kürt ailesinin torunlarındandır. Bununla birlikte *Gul* yani *Gulan* bölgesinde-ki Araplar bu adı *Xolan* yaptılar- Kürtler olmuştur. Çünkü Araplar G harfi yerine C harfini kullanırlar.

Kısaca tarih kitaplarında, özellikle de *Şerefname, Emin Zeki*'nin *Kısa Kürt ve Kürdistan Tarihi, Merdoği* (Merdoxi)nin *Kürdistan, İhsan Nuri Paşa*'nın *Kürtlerin Kökeni*, İranlı birçok tarihçi ve başkalarında Kürtlerin toprakları çok açık bir biçimde belirlenmiştir.

***B.FILAD**- Kendi dil ve kültür miraslarını koruyup, kaybolmaktan kurtarmaları konusunda Horasan Kürtlerine mesajınız nedir?*

K.TEWEHURİ- Bize göre dünya üzerinde varolan her dil Tanrı'nın bir vergisi ve kutsaldır. Bizim de dilimiz Kürtçe (Kurmanci)dir. Bu Yezdan'ın bir bağışıdır bize, onu yokolup gitmekten korumalıyız. *Pevlevi* rejiminden önce Cami ve dini yerlerde kendi (Horasan'da) dilimizle konuşur, ilahileri kendi dilimizde söylerdik. Hala Genc'de bir okulumuz var ve buradaki Kürt yerleşme birimlerinde dini şeyler Kürtçe olarak icra edilir, çocuklar Kürtçe okuma-yazma öğreniyorlar. Mezhebimizin imamları da, dil ve kültürümüzü korumamız ve onu kaybolmaktan kurtarmamız gerektiği konusunda buyrukları var. Bunun yanısıra dilimizi canlı tutmak, Kürt dilini yoketmek isteyen insanlık dışı ve kokuşmuş yönetimlere karşı çıkmak, Kürtlerin her zaman onurlu ve başı dik yaşamak istediklerini ispat etmeliyiz. Allah izin verir ve zamanımız olur da, kültür kitaplarımızı bastırır, Kürt Maarif Dairemizi kurar, Horasan Kürtleri şairlerinin divanlarını, folklorik türkülerimizi ve diğer ürünlerimizi yayımlayabilirsek, o zaman bizim dil ve kültürümüzün Arapça, Farsça ve Türkçe'den hiç de geri olmadığı açıkça ortaya çıkar.

***B.FILAD**- Horasan Kürt Hareketi Tarihi'nin üçüncü cildinde, Ceco Han (Ceco Xan) adında bir Kürt kahramanından sözedilir. Onun hakkında bizi daha fazla aydınlatır mısınız?*

K.TEWEHURİ- Evet, *Ceco Han* da tıpkı *Ewizê Celali* gibi Horasan Kürtlerinin son yüzyılda yaşamış kahramanlarındandır. Yabancıların İran'daki sömürü siyasetlerine karşıydı. O ve arkadaşları, bu uğurda ölmek veya düşmanları İran'dan kovmak için yemin etmişlerdi. Ülkeyi yabancı işgalinden kurtarmak için kahramanca bir mücadele verdiler. Kitabımın üçüncü cildinde anlattıklarımdan fazla bilgimiz yok onun hakkında. Şimdilerde *Ceco Han*'la ilgili bir senaryo yazmaktayım. Bunun için İslami İrşat Bakanlığı'ndan da izin almış bulunuyorum. Bugünlerde Ceco Han beyitinin kaseti Horasan Kurmanci Musikası'nın yardımlarıyla piyasaya çıkacak. Bu kaset özellikle Farsça eğitim görmüş Kürtler için fena sayılmaz, üstelik kendi musikimizin hava ve ahengini taşıdığı için son derece yararlı da olabilir.

***B.FILAD**- Üç ciltlik Horasan Kürt Hareketi Tarihi'nden başka çalışmalarınız var mı?*

K.TEWEHURİ- Evet, bura Kürtleri tarihinin karanlıkta kalan sayfalarını aydınlığa çıkarmak için yazılan *Horasan Kürt Hareketi Tarihi* kitabının altıncı cildi de var. Horasan tarihi, yani Kürt tarihinden başka edebi, kültürel, hümaniter ve sanata ilişkin olmak üzere 24 adet kitabım var. Ancak parasızlık yüzünden şimdiye kadar bastırma olanağı bulamadım.

Bu son zamanlarda alabildiğim bir yardım sayesinde irfan şairimiz *Cafer Kuli Han Zengoli*'nin divanını baskıya verdim ve yakında okuyucuların eline ge-

çeceğini sanıyorum. Bununla birlikte *Horasan Kürt Tarihi*'nin 1. ve 4. ciltlerini IBM'le yazdım ve umarım yakın bir gelecekte ya da bu yıl okuyucuların eline geçer. Ömrüm yeterse, yazmış olduğum *Kurmanc Atasözleri*'ni Kürtçe ve Farsça olarak Latin alfabesiyle yayımlamayı düşünüyorum. *Horasan Kürt Hareketi Tarihi*'nin üçüncü cildinin sonunda görüldüğü gibi Kürtçe bir sözlük de (ferheng) hazırlamış bulunuyorum.

Bunlardan başka Farsça dergi ve gazetelerde değişik birçok makalem yayımlandı. Örneğin Sanat Dergisi *(Fesılnameyê Huner)*inin 13. sayısında *Mırgan der Ferhengê Kırmanci* başlığı altında, Aşiret Dergisi (Fesılnameyê Aşair)nin 4. sayısında *Deger Guni Mewaqe E'şayiri Kurdê Xorasan der Çehar Salê Axır* adı altında yazılarım yayımlandı.

***B.FILAD**- Kitabınızın üçüncü cildinde Halk (Gel) gazetesini de anmışsınız. Ancak "Suriye Kürt Demokrat Partisi Organı" diye belirtmişsiniz. Bilindiği bu (onun değil) bizim partimizin, yani Kürdistan Demokratik Halk Partisi'nin merkez yayın organıdır. Peki bu nasıl oldu ve nasıl elinize geçti?*

K.TEWEHURİ- Malum, Kürtlere ilişkin her türlü yayının peşinde koşuyorum. O gazeteyi de arkadaşlarım bana gönderdiler. Pakistan Kürtleriyle ilgili bir yazının onda yayımlandığını öğrenmiştim. Fakat Arapça bilmediğim için Meşhed'de kalan Irak Kürtlerinden olan bir arkadaştan, Farsça'ya çevirmesini rica ettim. İsteneni yaptı, kendisine müteşekkirim. Belli ki bu yanlış çeviriden kaynaklanmış ve benim bunda bir kusurum yok. Yine de özür dilerim.

***B.FILAD**- Biz Pêşeng ve Gel Gazetesi aracılığıyla ülkesinden kopan ve mülteci durumunda bulunan Kürtler hakkında bilgi elde edip duyurmaya çalıştık. Bu konuda bize ne önerirsiniz?*

K.TEWEHURİ- Doğrusu bu her bakımdan yerinde ve yararlı bir uğraşı. Tarih boyunca Kürtler daima göçettirilmiş, yer değiştirtilmiş ve sürgün edilmişler. Uzak ya da yakın yerlere göçettirilmişler... Şimdi Pakistan, Afganistan, Hindistan ve çeşitli yerlerde Kürtler yaşıyor. Başka halklarla karışıp giden bu Kürtlerin çoğu kendi anadillerini unutmuş ve o halkların dilleriyle konuşurlar. Bunların saptanması, yani yurtlarından kopup şimdiki yerlerde yaşayan bu Kürtlerin tarihinin aydınlatılması toplumbilim bakımından son derece önemli ve yararlı bir iş olur. Umarım bu çabanızı sürdürürsünüz, hiç kuşkusuz bu kutsal ve dikkate şayan bir uğraştır.

***B.FILAD**- Horasan Kürt çocuklarının eğitimi için neler yaptınız ve ne yapmayı düşünüyorsunuz?*

K.TEWEHURİ- Çocuk masalları yazıp bu yolla onlara Kürtçe alfabeyi öğretmek için çaba göstermeyi tasarlıyorum. İran Devrimi'nden önce Oğaz köyü okulunda biraz çaba gösterdim. Örneğin Kürt çocukları için Kürt türküleri ve masallar yazıp öğretiyordum. Ardından da yarışmalar düzenleyerek giderek daha çok Kürtçe okuma ve yazmaya ilgi göstermeleri için teşvik ediyordum. Şimdi de fırsatlardan yararlanarak yakınımda ve uzakta bulunan çocuklara Kürtçe okuma-yazma öğretmeye çalışıyorum. Halihazırda bu mıntıkadaki çiftçilerin birçoğu bana Kürtçe mektuplar yazıyor ve kendi aralarında da Kürtçe mektuplaşıyorlar.

B.FILAD- *Duyduğum kadarıyla zatıaliniz Horasan Kürt sanat ve musıkisiyle çok meşgul oluyor, güzel türküler okuyorsunuz. Bu konuda söylemek istediğiniz bir şey var mı?*

K.TEWEHURİ- Horasan Kürt sanat ve müziği, son derece zengindir, tıpkı bir okyanus gibi dalga dalga ve hareketli. On dört yıl tümüyle Horasan folklorik halk türkülerini derleyip toparlama işiyle uğraştım. Yakınlarda bunların bir kısmı, İran İslam Cumhuriyeti Musika Merkezi'nin desteği ve İrşad Bakanlığı'nın yardımlarıyla halkın eline geçecek. Horasan Kürtlerinin ezgileri, halkımızın yaşamını yansıtan eşsiz bir ayna gibidir. Bunlar atalarımızın bize bıraktığı değerlerdir. Bu konuda *Kürt Türkülerinin Felsefesi* (Felsefeya Goraniyên Kurdi) adında yakında basılacak olan bir de kitabım var. Örneğin; *Ceco Han, Aşiretlerin Ahengi* ve *Serdar E'wız* adlı üç türkü *Horasan Kürt Hareketi Tarihi*'nin üçüncü cildinde yayımlandı. Bu son zamanlarda da *Sıruş Dergisi* ezgileri derleme ve yayımlama konusunda hazırlık yapmaktadır.

Araştırma çalışmalarım ve ilgim nedeniyle yıllardan beri birhayli Kürtçe türkü yazdım ve söyledim. Bu türkülerin notaya geçirilmesi başlıca dileğimdir. Böylece kaybolup gitmekten kurtarılmış olacak. Kürt türkülerinin derlenip düzene konulmasının kültürümüzün kurtarılması bakımından zorunlu bir iş olduğu kanısındayım.

B.FILAD- *Bize zaman ayırıp sorularımızı yanıtladığınız için size çok çok teşekkür ederim. Kürt dili ve kültürü konusunda başka bir diyeceğiniz var mı?*

K.TEWEHURİ- Ezilen halkımızın kültürüne hizmet etmek yolunda çaba gösterdiğiniz için asıl ben size ve Pêşeng dergisine teşekkür etmek isterim. Özellikle siz zahmet edip Horasan'a kadar geldiniz. "Ayaklarınız başımız üstüne! Sizi görüp aydınlandık" derim.

Kürt kültürünün yayılması için çaba gösteren, yazan herkese, her organizasyona müteşekkirim ve kendileriyle övünç duyuyorum. Dileğim Kürt yazarlarının zengin olmaya ve isim yapmaya değil, Kürt kültür ve edebiyatını her bakımdan geliştirmeye önem vermeleridir.

(Kaynak: Bu yazı, Irak-Kürdistan ***Demokratik Halk Partisi*** *Merkez Yayın organı* ***Pêşeng****'in, sayı 20, Temmuz 1990 tarihli nüshasından alınmıştır. Aslı Soranca olan bu yazı* ***E. Zozan*** *tarafından Türkçe'ye çevrilerek Berhem dergisinin Türkiye'deki baskısında sayı: 2, Haziran-1992'de yayımlandı ve oradan alıntılandı.)*

Kelimullah Tewehuri İle İlgili Birkaç Not

* 1945'de doğdu.

* 1966'da evlendi.

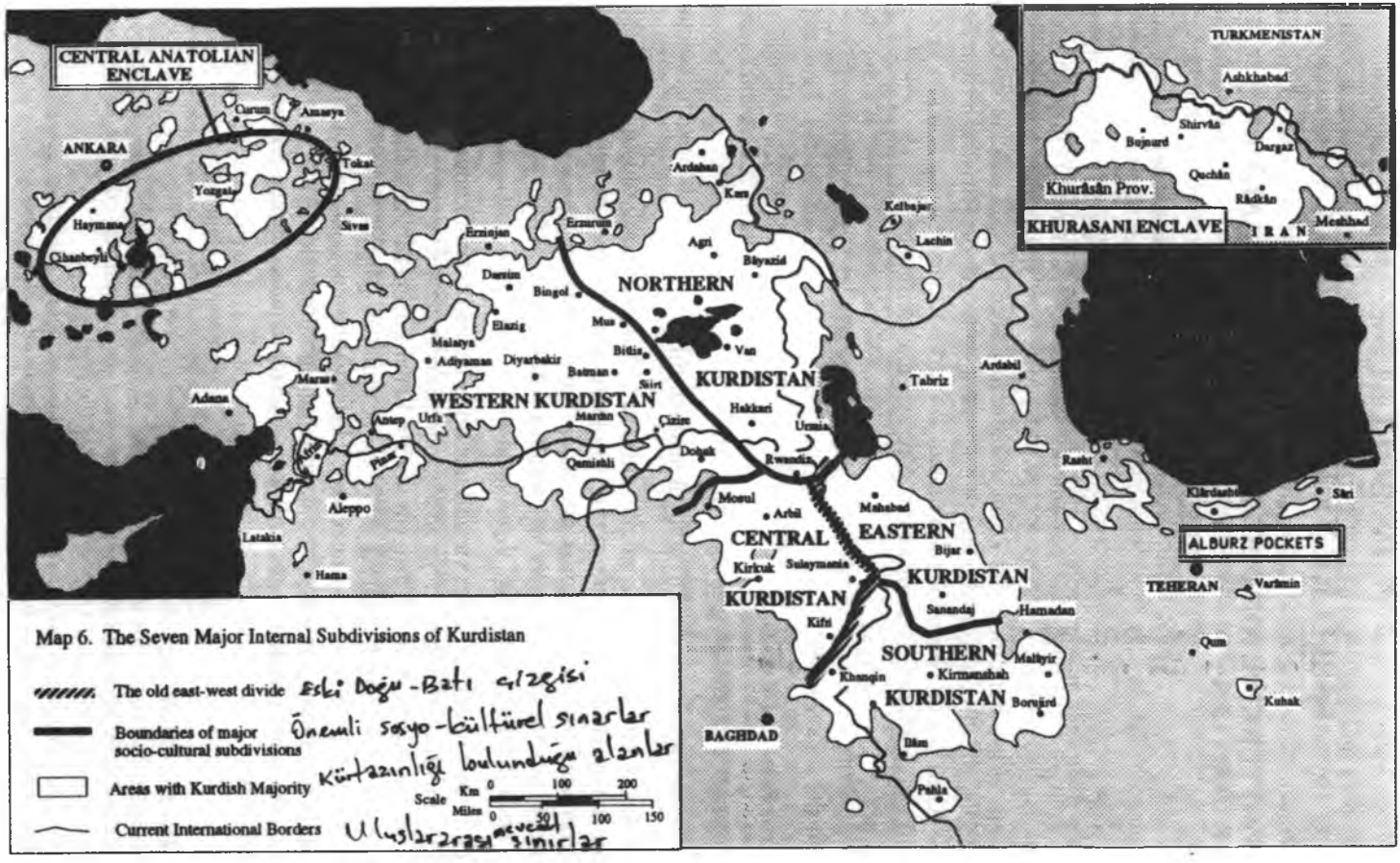
* Yüksek öğrenimini Meşhed Üniversitesi'nde tamamladı.

* Dört kızı ve iki oğlu var.

* Bu yazıdan başka, Farsça gazete ve dergilerde çeşitli yazıları yayımlandı.

* **Horasan Kürt Hareketi Tarihi** adlı yapıtının 4 cildi basılmış bulunuyor.

* Yakında diğer bazı çalışmaları da yayımlanacak.

Yedi Kürt Ana Yerleşim Bölgesi. [Kaynak-Mehrdad R. Izady: A Concise Handbook/The Kurds (Bir Kılavuz Elkitabı/Kürtler), Harvard Ün. 1992.]

IV. BÖLÜM

KÜRTLER VE HIRİSTİYANLIK

IV-A) TÜRKİYE'NİN DOĞUSUNDAKİ HIRİSTİYANLAR VE KÜRTLER (*)

(1889)

Athelstane Riley

Nihayet, sekiz yıllık bir aradan sonra Asya Türkiyesi'ndeki Hıristiyan nüfusun durumuyla ilgili başka bir parlamento yazısı(*) yayınlandı. Türkiye'nin en doğusundaki eyaletlerden (illerden Ç.N.) biri olan İran sınırındaki Van Vilayeti'yle ilgili ekleri haricinde yüz kesin dökümanı içeren bu yazı doksan sayfanın üzerindedir. Bu ilin nüfusu Müslüman olan Türk ve Kürtlerle Hıristiyan olan Ermeni ve Asuri (ya da Nesturi)lerden oluşur. Bu farklı ırkların sayıları en son ve en güvenilir (kaynaklara Ç.N.) otoritelere göre aşağıda verilmiştir.

Türkler	20.000
Kürtler	175.000
Ermeniler	140.000
Asuriler	80.000

Yine de bu rakamlara ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Nüfusun en büyük ve en güçlü (nüfuzlu Ç.N.) bölümünü oluşturan Kürtler muhtemelen yerlidir. **Ksenophon**'un(**) okuyucuları onun **Karduk**(***) (Korduchi) tasvirini hatırlayacaklardır. Bu tasvir Yunanlı yazarın yazdığı günden beri çok az değişmiştir. Hatta Kürtler ve vatanları **Anabasis**'te(****) verilmiş olanlardan şu anda pek farklı değildir.

Onların Müslümanlıkları yaşadıkları bölgelerdeki İslamı kabul etme anlayışına göre farklılıklar gösteren bir Müslümanlıktır. Aşiret ve aşiret olmayan Kürtler olarak ayrılırlar. Aşiret Kürtlerin hemen hepsi göçebedir. Göçebe Kürtler ne kadar sessiz ve yumuşak başlıysa diğer aşiret olmayan Kürtler de o derece vahşidir. Bu Kürtler entellektüel yeteneklerde Hıristiyanlardan çok aşağıdadır. Eğitim vasıtasıyla çok büyük bir gelişmeye de muktedir görünmezler. Ama yine de savaş ustalıklarına sahip oldukları için akıllı bir yönetim altında oldukça iyi bir ırk haline gelebilirler.

(*) Türkiye No:1, 1889

(**) Ksenophon: Yunan filozofu ve yazarı. Doğ. M.Ö. 430'a doğru. Ölümü: M.Ö. 355'e doğru. Sokrates'in öğretisini benimsedi. Ksenophon derin olmaktan çok açık görüşlü bir filozoftur. Birçok eser yazdı. Anabasis de bunlardan birisidir.

(***) Anadolu'da savaşçı halk. Ermenistan ve Asur sınırında "onbinler" geri çekilirken Karduklarla savaşmıştı. Kardukların Kürtlerin ataları oldukları sanılır.

(****) Anabasis: Yunanlı tarihçi Ksenophon'un eseri. (M.Ö. 401-400)

Mavi Kitap'taki(*) yazılar son 18 aydır Sultan'ın adına hareket eden Kürtlerin baskıcı, kötü yönetimi altında Ermeni ve Asuri Hıristiyanların çektiği acıları bize anlatıyor. Bu toplanan belgeleri göze alırsak ilk yapacağımız şey bu acı çeken ırklar arasında bir ayırım yapmaktır. Bir yanda Ermeniler diğer yanda Asuriler, ikisine baskı yapan da aynı güçtür. Şikayet ettikleri haksızlıklar uğradıkları zulümler birbirine çok benzer, ama siyasi durumları o kadar farklıdır ki bu onlardan ayrı ayrı bahsetmeyi kaçınılmaz kılar. Ermeniler bir anlaşmanın şartları içine dahil edilmiş olmanın boş gururuna kapılmışlardır. Londra'da ve Avrupa'nın diğer başkentlerinde varolan etkin Ermeni komiteleri sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun vaat ettiği yerel ve idari reformların yerine getirilmemesine dikkat çekmekte aynı zamanda anlaşmaya imza atan tarafların bunu ilanından önce Türkiye'deki, onlardan daha şanssız kardeşlerinin durumunu dile getirmeye çalışmaktadır. Doğu'nun her büyük şehirinde, Hindistan'da, Avrupa'nın birçok bölgesinde zengin, tahsilli, gelişmiş insanlardan oluşan Ermeni kolonileri vardır. Yalnızca İstanbul'da hem Osmanlı İmparatorluğu ile kendi halkı arasındaki görüşmelerde yetkili olan hem de ulusunun maddi ve manevi lideri olarak kabul edilmiş Patrik'e bağlı olarak yaşayan, en az 150 bin Ermeni'nin olduğu söylenmektedir.

Ermeni köylüsü çalışkan ve beceriklidir. Hatırı sayılır bir zekâya sahiptir. Bu zekâ onların daha iyi eğitim görmüş, şehirli kardeşlerinde öyle bir dereceye ulaşmıştır ki Ermenilerin ticari yetenekleri atasözlerine geçmiştir. Ermeni asıllı Rus Generaller, Melikov(**) ve Lazerev(***) gibi nadir örnekler dışında, Ermeniler savaşı sevmeyen barışçıl insanlardır. İran'da geçen bir olayla bunun bir örneğini biliyorum: Antika model bir kaç tüfeği olan ikiyüzün üzerinde arabadan oluşan bir Ermeni kervan Winchester marka tüfeklere sahip yalnızca yedi tane Kürt tarafından -inanılmaz bir şey!- durdurulup soyulmuş. Modern Ermeni karakterinin savaşçı olmaması kısır çekişmelere olan eğilimle birleşince, yüzyıllardır onlarla kader birliği etmiş ülkeler tarafından yutulmaktan onları koruyan, mükemmel bir ırk dayanışmasına karşın, bağımsız Ermenistan rüyası asla gerçekleştirilemeyecek birşey olmaktadır. Bu ulusal birlik büyük ölçüde dinleri sayesindedir. Bizim gibi Batılılar Doğu'da birçok konuda anahtar olan din ve siyaset arasındaki yakın ilişkiyi tam anlamıyla asla değerlendiremez. Örneğin; Rusya Kilisesi'ni Rus Devleti'nin kölesi ve aleti olarak tanımlamak bir modadır. (bizde Ç.N.) Bundan daha haksızca ve daha yanlış bir yargı düşünmek imkansızdır.

Rusya'da her sorunun dinsel bir görünüşü vardır. Her savaş bir haçlı seferi haline gelir. her yeni bölgenin kuşatılması, din etkisinin; Rusya ve Ortodoksluğun yayılması anlamına gelir. Çünkü bu iki fikir Moskof aklında ayrılamaz şeylerdir. İmparatorluğun milyonları Tanrı'nın doğrudan temsilcisi ve dinlerinin başkanı olarak hükümdarlarının (çarlarının Ç.N.) önünde saygıyla eğilirler.

Ortodoksluk Ermenileri daha farklı bir biçimde etkilemiştir. Yüzyıllardır ayaklar altında çiğnenen, bastırılan bir halk arasında kilisenin piskoposları, ulusun ruhban sınıfı ve aristokrat sınıfını oluşturmuş, bu kiliseye dayanarak sağla-

---

(*) Mavi Kitap: (Blue Book): İngilizce resmi belgelere, özellikle Dışişleri tarafından yayımlanan koyu mavi kaplı siyasi raporlara verilen genel ad.
(**) Melikov: Rus subayı ve yöneticisi. Tiflis 1826- Nice 1888
(***) Lazerev:Ermeni asıllı bir Rus ailesi.

dıkları üstünlükleriyle Patrik'ten köy papazına kadar hepsi zor durumdaki insanların liderleri ve başkanları olarak kabul edilmişlerdir. Manastırlı tarihçileri, edebiyatçıları ve bir kilise düzeni içinde Leo de Lusignon Krallığı'nın yıkıntılarından kalan sadece ulusal örgütlenmedir. Tıpkı Yunan Kilisesi'nin tüm ırk, kafirlerin köleliği altında inlerken bağımsızlık ruhunu canlı tutmasında olduğu gibi, Ermeni Kilisesi de ulusal özgürlüklerin günümüzdeki güvencesidir. (Palladium'udur. Ç.N.) Gerçekten de Latin Ermenilerin neden olduğu dinsel bölünmeler vardır. Yeni yetişen Protestan Ermeni Toplumu halkın milliyetçilik ruhunu uyandırmak için kesin bir eğilime sahiptir.

Türk kanunlarına ve yönetimine karşı ortaya çıkan bir savaş olduğu halde, tanıdığım Ermeni karakterlerinin eski kalıntılardan yeni bir Ermeni Krallığı kurabileceğini sanmıyorum. Hâlâ mükemmel bir biçimde birlik olan, kültürlü, refah içinde yetişmiş, Asya ve Avrupa'ya dağılmış dört milyonun üzerindeki Ermeni, Kürdistan sınırları içinde yaşayan yediyüzbin Ermeni'nin çektiklerini düşünüp, taşınmaya sonsuza kadar zorlanamaz. Ermenilerden Kürdistan'ın diğer acı çeken ırkı Asurilere döndüğümüz zaman onların gereksinmelerine ve şartlarına ayrı bir önem verilmesini gerektirecek kadar birçok açıdan durumlarını farklı buluruz. Asurilerin Avrupa'da ve hatta İstanbul'da hiç temsilcileri yoktur. Onlar dört bir yanı Kürt aşiretlerle çevrili cahillik içinde çaresiz, eğitimsiz dağlılar ve çobanların oluşturduğu ilkel bir ırktır. Hiçbir zaman Avrupa'nın kulağına erişebilecek bir çığlık yükseltememişlerdir. Hatta, ara sıra (kimi zaman Ç.N.) Türk İmparatorluğu'nun bu ıssız köşesini ziyaret eden birkaç misyoner ve ondan da az bir iki yolcu olmasaydı, Hıristiyan Asuriler hiçbir zaman Batı uluslarının ilgisini (dikkatini Ç.N.) çekemeyeceklerdi. Ermeni sorunu az ya da çok tatmin edici bir biçimde kendiliğinden çözülmelidir. Avrupa'nın anlaşılmaz duyarsızlığı sebebiyle onları çektiklerinden kurtarmak, şimdiki Ermeni kuşağa bırakılmıştır.

Asuri sorunu daha da zordur. Türk-İran sınırının batısında olma talihsizliğine sahip bu ırkın "yok olmasıyla çözülecek" tehlikeli bir eğilim gösterir. Asurilerin çok zor ve az bilinen ülkelerine üç yolculuk yaptım. 1884'te, 1886'da ve geçen yılın sonbaharında. Neredeyse bütün vadileri ve onların bulunabilecekleri bölgeleri ziyaret ettim. Patrik ve ailesi ile yakın ilişkiler kurdum. Onların ileri gelen adamlarının çoğunu tanıdım. Buna ek olarak son beş yıldır onların durumlarındaki değişiklikleri dikkatli bir şekilde izledim. Bu yüzden eğer bu makalenin (eleştirinin Ç.N.) daha büyük bir bölümünü Van Vilayeti'ndeki Asuri nüfusun durumuna ayırdıysam Ermenilerin katlandığı acıları umursamamazlıkla suçlanmayacağıma inanıyorum. Bu Hıristiyanlarla ilgili Avrupa'da bilinen çok azdır. Halk onları çoğu zaman Ermenilerle karıştırır. Diğer yandan onların hem siyasi hem beşeri durumları çok dikkate değerdir. Bu yüzden onların Türklerle ve Kürtlerle olan ilişkilerini tartışırken çok dikkatli bir betimleme vermeye mecburum.

Hıristiyan Asuriler Doğu'da ve Avrupa'da çeşitli isimlerle bilinirler. Kilise dökümanlarında (belgelerinde Ç.N.) Kendilerini sık sık Kildaniler olarak adlandırırlar. Aslında bu isim uzun zaman önce ana gövdeden ayrılmış, Babil Patrik'i altında Roma'yla birleşmiş Musul ovası Asurileri'ni ayırt etmekte Avrupalıların kullandığı bir isimdir. Beşinci yüzyıldaki inançsız bir öğretiye bağlı olmalarından dolayı onlara verilen diğer bir lakap Nesturilerdir. Batı Suriyeliler veya Jaco-

bitlerle aynı ırk oldukları varsayımı üzerine ara sıra kullanılan dördüncü bir isim Suriyeliler ya da Doğu Suriyelilerdir. Çünkü onların dilleri her aşiretin kendine özgü bir şiveye sahip olduğu eski dilin modern bir biçimi olan Süryanice'dir.

Asuriler arasındaki bir hadis onların asıl vatanlarının Suriye olduğunu ve onların bir Yahudi soyu olduklarını iddia ediyor. Onların damarlarında Yahudi ve Suriyeli kanının olması mümkündür. Fakat ben onların eski Babil ve Asur Kildanilerinin torunları oldukları fikrinde ısrarlıyım. Musul (Minova Ç.N.) Harabeleri'nde resmedilmemiş savaşçı figürlerindeki bu ırka olan bireysel benzerlikler sık sık göze çarpar.

Asuriler siyasi olarak Türkiye ve İran'ın yönetimi altındaki iki bölgeye bölünmüşlerdir. Bunlar farklı bölgelerdir gerçekten. Reaya(*) denen dağ düzlüklerinde, ovalarda korumasız yaşayanlar ve aşiretler ya da dağlardaki Asuri kabileler. Sınırın İran'a düşen tarafında hiç aşiret yoktur. Urmi Ovası'yla tamamen çevrilmiş Şah'ın idaresi altındaki bölgelerdeki Asurilerin toplam sayısı yalnızca otuzbindir. Bundan çok daha büyük bir bölümü Türkiye'de yaşayanlardır. Kesin bir sayı vermek çok zor olsa da yaklaşık ? Asuri olduğuna inanıyorum. Bunlardan 80.000'i son zamanlara kadar aynı bir vilayet olan şimdi Van Vilayeti'nin Güneydoğusunda bir sancağa dönüştürülmüş Hakkari'de yaşarlar.

Okuyucu yandaki haritaya bakarsa önce Van ve Urmi Gölleri'yle Musul kentini görecektir. Kabaca söylersek Hıristiyan Asuriler Van'a tam ulaşmayan, Musul'un 70-80 kilometre kadar dışındaki bu üç nokta arasındaki bölgede yaşarlar. Cizre (Jezireh) yöresinde de şuraya buraya dağılmış bir kaç tane Asuri köyü vardır.

Reaya Asuriler tamamen Kürt ve Türk yöneticilerin insafına kalmışlardır. Onların kötü durumlarını tam olarak anlatabilmek bile çok zor. Onların sahibi bir Kürt Ağa'nın yaşadığı gösterişli bir evin yönetimi altındaki köyleri çamurdan yapılmış harabelerin (kulübelerin Ç.N.) toplamıdır.

Reaya nüfusun büyük bir bölümü kendi topraklarının sahibi değil, gerçekte bir Kürt mal sahibinin köleleridir.

Erkekler, kadınlar ve çocuklar paçavralar içindedir. Din adamlarının durumu da diğerleriyle aynıdır. Güneşin doğuşundan batımına kadar sadece günlük ekmeği için tarlada çalışmak zorunda olan bir piskopos biliyorum. Reaya'dan bazıları kendi köylerine sahiptir ama onların kaderi Serflerinkinden ancak bir parça daha iyidir.

Eylül'ün sonlarına doğru geceleyin Kochaner (?) yakınlarında bir köyden geçiyordum. Bir Kürt akını oldu buraya. Köylüler sabahleyin uyandıklarında yaşamlarının tek güvencesi olan hayvan sürülerinin büyük bir bölümünün çalınmış olduğunu gördüler. Yazları neredeyse günlük bir olay olan bu gibi hallerde onların Türk yetkililere başvurmaları faydasızdır. Kürt soyguncunun kaymakamın ya da yerel valinin birinci dereceden yakını (kuzeni Ç.N.) olma ihtimali kuvvetlidir

(*) Reaya; Bir hükümdarın yönetimi altında yaşayan halk. (Ç.N.) Özellikle Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkta olan Hıristiyanlara verilen ad.
Not:Fotokopide rakam aktarılmıyor.

çünkü. Bu gibi durumlarda yetkililer yapabildikleri ölçüde Hıristiyanlara karşı hep Kürtlerin tarafını tutarlar. Reaya ile Osmanlılar arasındaki tek ilişki vergi alan ile ödeyenin arasında olan ilişkilerdir. Talihsiz Hıristiyan, Kürt ve Türk'ün arasında fırlatılan bir top gibidir. Kürt koyunlarını çalan ya da samanlarını (otlarını Ç.N.) yakarken Türk hiç ilgilenmez görünür. Kürdün onu ödemekten mahrum bıraktığı vergileri zorla almak için Türk ileri atılır bu kez. Kürt baskısına diğer bir örnek vereyim: Geçen yıl Govar ovasındaki bir köyden geçtim. Köy susuzluktan harap olmuştu. Komşu köyün Kürt ağası tarlaları sulayan ırmağın akış yönünü değiştirmişti. Köylüler umutsuzluğun verdiği bir sakinlikle virane evlerinin önünde oturmuş, çaresiz bekliyorlardı.

Suç oranını Kürtler ve Türkler arasında tam olarak dağıtmak zordur. Zorbalıklar ve baskılar genellikle Kürt ırkı tarafından yapılmaktadır ama eğer onlar Osmanlı tarafından doğrudan teşvik(*) edilmiyorsa yine de onun memurları bu olup bitenlere göz yummaktadırlar. Bazan Çölmerik'in şimdiki kaymakamı bazan da Hakkari'nin en son valisi gibi en yüksek resmi görevliler Türklerin hizmetindeki Kürtlerdir. Üstelik bu Kürtler yalnızca duygu bağı ile değil çoğu zaman kan bağıyla bağlıdır bu baskıcılara. (diktatörlere Ç.N.)

1888 Haziran'ın sonlarına doğru otuz kişilik bir zaptiye grubu Çölmerik'ten yazın sağlıksız ve konforsuz bir yer olan Amedya'ya (İmadiye Ç.N.) gönderildi. Yolları Tal'ın bir köyü olan Rabat'tan geçiyordu. (Tal, Reaya ve aşiretler arasında yarı yarıya ikamet edilen bir bölgedir.) Bu zorba herifler yolda giderken karşılarına çıkan bir grup zararsız köylüye bile bile ateş ettiler, iki adam öldü, iki kadın ve oniki yaşında bir çocuk yaralandı. Sonra Çölmerik'e köylüler tarafından üzerlerine ateş açıldığını bildiren bir haber gönderdiler. Bunu da sadece Amedya'da sıcak yazı geçirmemek ve Rebat'ta kışlada kalmak için yaptılar.

Asuri aşiretlerin vatanı kuzeyde Çölmerik, güneyde Berwar vadisi arasında yeralır. Tiari, Tkhuma, Bas, Delu vadileriyle bir anlamda isimlerini bulundukları vadiden alan Walto, Tal, Diz gibi aşiretleri de içine alır. Yukarı Zap, Tiari vadisinden akar. Diğer vadiler bu ırmağın doğusunda uzanırlar. Asuri aşiretlerin illeri boyunca neredeyse yer yüzeyinde olan hiçbir yerleşim yeri yoktur. Dağlar 4300 metrenin üzerine çıkar yer yer. Vadiler son derece derin ve dardır. Birinden diğerine geçiş ara dilde merdivensiz denilebilecek kadar, acı ve tehlikelidir. Patikalar o kadar kötüdür ki 1886'daki yolculuğum süresince kendisi Asuri olan katırcım iki-üç kez katırların yükünü boşalttı. Güçsüz hayvanları başlarından kuyruklarından çekerek hayvanların geçmesinin olanaksız olduğu kayaların üzerinden kâh sürükledi kâh taşıdı.

Tarım büyük zorluklar altında sürdürülür. Vadilerin çoğunda özellikle Tiari Vadisi'nde dağlardan gelen ırmaklar çok hızlıdır. Kıyılardaki tarlalar büyük zahmetlerle ortaya çıkarılmıştır. Tarlalar yukarılarda tepelerle çevrilidir. Aşağıda ırmak kenarlarında bir-birbuçuk metre yükseklikte taşlarla çevrilmiştir. Baharda

(*)Musul hükümeti Nurullah'ın yaptığı vaazın tamamen farkında olduğu halde, bunu engellemek yerine Kürtlerin işlediği hiçbir suçun açığa çıkmadığına ve dolayısıyla Kürtlere inanmayı tercih etmektedir. Kürtler Nesturilere saldırmakta özgürdür. Aşağıdaki "vicdansız bir zalimlik" örneğinin göstereceği gibi, devletin uşakları çoğu şiddet haraketlerinin bizzat suçlusudur.

karların erimesiyle sık sık ani nehir yükselmeleri olur. Nehir taşmaları setlerin yıkılması ve bir köylünün bütün varı-yoğunun (mülkünün Ç.N.) bir gecede yok olması anlamına gelir. Bir sel basması tüm bölgeye perişanlık ve açlık getirir.

Asuri aşiretler malikler ya da başkanlarla yönetilirler. Bu yerel yöneticiler bütün Asurilerin maddi ve manevi asıl hükümdarı Patrik Mar Şimun'un temsilcisidir. Bu önemli kişiden daha sonra bahsedeceğim. Bu aşiretlerin durumu ilginç: Türkler elli yıl önce ülkeyi ilk kez ele geçirdikleri zaman bu dağlık bölge tüm yetkililerin doğrudan denetimi dışında küçük bir ada gibi kalmıştı. İmparatorluğun askerleri de bu vadilerden pek sık geçmezlerdi. Geçtiklerinde de patrik veya maliklerle görüşürlerdi. Devlete ödeyecekleri vergi miktarı ülkenin işgali sırasında kararlaştırılmış görünmektedir. Bu verginin patrik kanalıyla ödenmesi gerekmektedir.

En ilkel biçimde çakmaklı tüfekler, kılıçlar ve sazlardan yapılmış hafif kalkanlarla donanmış Asuri aşiretler, Türk-Rus Savaşı'ndan onlara miras kalmış çok miktarda Martini tüfeklere sahip, sayıca da kendilerinden çok fazla olan Kürt hücumlarının neredeyse hepsinden kendi doğal kaleleri içinde kurtulmuşlardır. Eğer vadiler nüfusun hepsini beslemekte yeterli olsaydı, Asurilerin korkmaları için pek bir neden kalmazdı. Ama onlar sürülerini vadilerinin dışında otlatmak zorunda olduğu için Kürtler tarafından çalınmasını önleyememişlerdir. Bu yetmezmiz gibi Türk yetkililer vadiye giren buğday kervanlarını koruma emriyle vadi girişlerine muhafızlar yerleştirerek koruma payı alırlar. Böylece aşiretler iyice açlığa terkedilir.(*)

Medeniyetten uzak, dış dünyadan tamamen izole bir biçimde yaşamış Asuriler'de nasıl özellikler bulacağımızı da biraz olsun açıklamaktadır. Asuri kabileleri vahşidir. Gelenek göreneklerini bilmezler. Hıristiyanlıkları, tam kavrayamadıkları bir inanca bağlı bir tutkudan öteye geçmez. Bu yüzden onların morallerini etkilemekte güçsüzdür. Yaşadıkları bölgede hiç dostları yoktur. Ruhban sınıfı cemaate dinin ilkelerini öğretmekte bile yetersizdir. Çoğu dinsel ibadetlerde rehberlik edecek bilgiden yoksundur. Birkaç tanesi eski el yazmalarını okurken diğerleri önemli yerleri tekrar ederler. Hiç basılı kitapları olmadığı için tüm ülkede hâlâ kullanılmaktadır bu el yazmaları. Hem okuyabilen hem yazabilen bir papaz bulmak nispeten çok daha zordur. Diğer konularda öğrendikleri de tamamen eksiktir. Yalnızca kış ayları süresince kar kütlelerinin dağların eteklerini kapladığı, tüm

(*) Bay J. Lowther. Nesturiler vergi ödemeyi reddettikleri için Türk devletini bu konuda haklı çıkarmaya çalıştı. Ben de geçen sonbaharda Kürdistan'dan dönüşümde Dışişleri Bürosuna sunduğum günlüğümden aşağıdaki alıntıları yapacağım. Bu alıntı Mavi Kitabın 39. sayfasındaki "Kararlaştırılmış olan vergiden çok daha fazlasının ödetildiğini kesin olarak söyleyemem. Fakat bu dağlılar o kadar fakirdir ki bu vergiyi nasıl ödeyeceklerini anlayabilmek çok zordur. Bay Lowther'in onlara karşı ikinci suçlaması "onlar daima kabile savaşları içindedir" doğrudur. Bu ülke, bir ya da iki yüzyıl önceki İskoçya'nın yüksek topraklarındaki yerleşime çok benzeyen bir yerleşim halindedir. Kabile savaşları içinde olması, savaşan aşiretler dışında kimsenin canını yakmaz. Bay Lowther'in üçüncü suçlaması Asurilerin sürekli devlete karşı "gizli planlar yaptıkları" onları tanıyan herkes için çok gülünçtür. Bu fakir ve kaba dağ çobanlarının büyük bir şeyi yapmak için en küçük bir fikre bile sahip olmadıkları açıktır. Onların içinde böyle bir komployu yönetebilecek, eğitimli bir tek kişi bile kesinlikle yoktur. Çaresizlik içindeki bu insanlar kusurları ve erdemleri ile birlikte adeta çocuksu bir halktır.

tarım işlerinin durduğu, Kürt hücumlarının da imkansız hale geldiği zamanlarda, bu aşiretler ancak o zaman akıllarını eğitime verebilirler. (Geçtiğimiz kış Canterbuy Heyeti'nin baş piskoposu W.H. Brown'a(*) bu bölgede eğitim amacıyla bir görev verilecekti.)

Yılın geri kalan kısmında bir yandan çift süren halk bir yandan da tepeden tırnağa silahlı bir şekilde, devamlı korku içinde yaşadığı hücumlardan korunmak için hazırlanırlar. Gerçekte Asurî aşiretleri etrafları hiç kalkmayacak bir kuşatma ile çevrili, adeta bir garnizon içindedir. Birbiri ardına gelen sonsuz hücumlar ve ataklar (sortiler Ç.N.) onlarda barışla ilgili konuları düşünmek için ne niyet, ne zaman bırakır. Bütün konuşmaları üç konuyla sınırlıdır. Tüfekler, Kürtler, hasat. 1886'daki aşiret vadilerine yaptığım bir yolculuk sırasında bir aşiret reisinin ilgisini konuşmaya çekmeye boş yere uğraştıktan sonra Maksim tüfeğinden bahsedince bunun onu canlandırdığını gördüm. Silahın üstün özellikleriyle ilgili konuşmamı bitirdiğim zaman, adamın yüzü aydınlandı ve: "Ah, keşke öyle bir silahımız olsaydı. O zaman Kürtlerden hiç korkmazdık! Hiçbir insan böyle bir tüfek yapamaz; bu melekler tarafından icat edilmiş olmalı" dedi bana.

Aşiretler, bağımsız, cesur ama aynı zamanda çocuksu bir zayıflığa sahipler. Onları ovada yaşayan din kardeşlerinin zavallı köleliğinden koruyan dağdaki emirliklerine de inanılmaz derecede düşkünler. Ama yıldan yıla onların özgürlük halkası da daralıyor. Devletin otoritesi gittikçe daha fazla artıyor, tabii despotluk ve anarşizm karışımı olan birşeye otorite denilebilirse.

Eğer Tiari Vadisi'nin içlerine kadar Türk karakolları girerse kaçınılmaz olarak kan dökülecek sonra aşiretler silahsızlandırılacak ve göç etmekle yok olmak arasında seçim yapmak zorunda kalacaklar.

Asurî halkının iki bölümünü de tartıştıktan (anlattıktan Ç.N.) sonra onların en büyük kural koyucusu hem dini hem dünyevi liderleri Doğu'nun Katolikos'u Patrik Mar Şimun'u anlatmaya çalışacağım.

İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda Antakya Patriki'nin nüfuz alanı dışında adından da anlaşıldığı gibi Doğu Kilisesi, Hıristiyan aleminin en doğudaki sınırları içinde kuruldu. Bu kilesinin baş piskoposu Doğu'nun Katolikos'u ünvanını (rütbesini Ç.N.) aldı ve Kudüs, Antakya, İskenderiye, İstanbul ve Roma'nın beş patrikinden sonra sayıldı. 431'deki Efes'in yüce Divanı'nda Nesturiler kınandıktan (hüküm giydikten Ç.N.) sonra Doğu Kilisesi Hıristiyan aleminden çıkarılan beş isyancıyla kader birliği ettirildi ve Katolikor Patrik ünvanından daha üst bir ünvan sayıldı.

Doğu Kilisesi ve liderlerinin sürekli değişen kaderleri çok ilginçtir ama bu yazının (makalenin Ç.N.) konusu bu değildir. Şu kadarını söylemek yeterlidir; Şu

---

(*) Piskoposluk görevi bölgedeki yerliler (köylüler Ç.N.) arasındaki din eğitiminin tekrar başlatılmasına yardım etmek için Asuri piskoposların ve patrikin talebi üzerine gönderilmiş tümü Cambridge ve Oxford mezunu dört İngiliz rahipten oluşur. Asuri Hıristiyanlarını İngiliz kilisesi ile kandırmamak onlara karşı kiliseleri içinde yardımcı olmaya çalışmak ihmal edilemeyecek bir görevidir. Bu çalışma hakkında bilgi veren ve Hıristiyan Asurilerin kiliselerine her özel dinsel adetleri anlatan bilgeler: 7. Dean's Yard Westminister SW, misyonerlik bürolarından temin edilebilir.

anda Kochanes'lu küçük dağ köyünden yetkilerini kullanan Başpiskopos sadece aynı ismi taşımakla kalmaz aynı zamanda Nice Divanı'nın altıncı papazının doğrudan doğruya soyundan olan temsilcisidir de.

Onbeşinci yüzyılın ortalarına kadar patrikler, piskoposlar, rahipler ve halk tarafından seçilirdi. Fakat 1450 yılında o zamanın patriki onun yerine geçecek kişilerin (haleflerinin Ç.N.) kendi akrabalarından seçilmesi gerektiğini içeren bir kanun çıkardı. O zamandan beri patriklik Şimun ailesindedir. Böylece dörtyüz yılı aşkın bir zamandan beri Şimun'lar Asuri halkına liderler vermektedir. Halefler genellikle baştaki Patrik'in yeğeni ya da kuzenidir. (Çünkü piskoposların evlenmeleri yasaktır.) Son zamanlarda da Tiari ve Tkhuma aşiretleri tarafından, şu andaki düzenlemelere göre aile meclisleri vasıtasıyla seçilmişlerdir. Bu miras kalma sistemi diğer Asuri piskoposluklarına da yayılmıştır. Herbiri bir piskoposluk ailesini temsil eder.

Varolma mücadelesi veren ve daima zulüme uğramış bir ırkın güvenilir vekil liderlere ihtiyacı vardır. Eğer hanedanlıkta veya aristokraside bir eksik olursa hazırda bulunan piskopos vekiller yerlerini doldurabilirler.

Koçhanez ya da daha hakkını vererek hecelersek Kudşanuş deniz seviyesinden 2000 metre yüksek Çölmerik'in yanındaki dağların arasında yüksek bir tepeye kurulmuş küçük bir köydür. Geçitlerinin zorluğu ve ıssızlığıyla aşiret topraklarının dışına doğru uzanır. İçinde yaşayanlar Reaya'dır. Patrik'e ait evin alçak bir levlesi vardır. Köydeki diğer evlerden bir parça (az Ç.N.) daha gösterişlidir. Fakat diğer evler gibi biçimsiz kaba taştan yapılmış kalın duvarlara sahiptir. Birkaç tane odası olan, birkaç tabure ve halıyla döşenmiş olan evin içine kağıt kaplı kafes işi dar pencerelerinden loş bir ışık süzülür. Evle ve evin iç düzenlemeleriyle ilgili herşey, sanki ortaçağlardaki Baron evlerine gitmiş birisinin bulmayı umacağı en kaba ve en çirkin tasvir gibidir. Vaftiz ismi Reyl olan Mar Şimun oldukça kalın dudaklı, yer yer kır düşmüş küçük siyah sakallı, çatık kaşlı, yüzünde derin bir dikkat ve şaşkınlıkla karışık bir ifade olan 50 yaşlarında bir adamdır.

Üzgün ve melankolik bir bakış Patrik'te genel bir ifade haline gelmiş. Kudşanuş'u her ziyaretimde onu biraz daha asık suratlı buldum. O artık çok az gülüyor, dışa dönük olduğu anlarda pek kısa sürüyor. Mizacında olan tembellik ve kararsızlık ağır sorunlarının yükü altında daha fazla meydana çıkıyor. Dört bir yanı kendisinin ve halkının düşmanlarıyla çevrilmiş ve güvenlik için ne tarafa gideceğini bilmiyor. Hiçbirşey yapmamanın, kötünün iyisi cinsinden bir güvenlik yolu olduğunu düşünüyor. Dağlı bir liderinki gibi olan giysisi, ayak bileklerine kadar inen, lacivert kumaştan, çok bol bir pantolon, aynı kumaştan önü açık bir ceket, benzer malzemeden dikilmiş ipek kuşaklı açık bir gömlekten oluşur. Fesinin çevresinde sıkıca sarılmış siyah bir türban vardır. Onun kiliseden olduğunu gösteren tek işaret kuşağında hançer olmamasıdır. Dinsel görevleri hemen hemen tamamıyla piskoposların kutsanma töreni ve rahiplerin atanmasıyla sınırlanmıştır. Onu tamamıyla kiliseye ait bir konuda konuşmaya çekmeyi hiç başaramadım. Zannederim dinbilim ilkelerinden pek birşey anlamıyorum. Patrik kendi kilisesi ile ilgili işlerde İngiltere'deki kralın adaletli yönetim üzerindeki ilişkisine benzer bir ilişkiye sahiptir. Nasıl ki hakimler Kraliçe'nin temsilcileridir, rahipler ve piskoposlar da onun temsilcileridir. Düşmanları tarafından rahatsız edildiği ve acı çektirildiği

halde ona bağlı olanların bunun aksini iddia etmeleri çok gariptir. Aslında onun durumu bir çelişkiler yumağıdır. Öncelikle o yüzbin kişinin en büyük lideridir. Kendine bağlı olan ili yönetmesinden aldığı gücü gözönünde tutarak şimdiye kadar bu insanlar ona itaat etmişlerdir. Ama Türk devletinin hizmetinde üç kuruşluk bir memuriyete gelmeyi başarmış biri bile onu tehdit edebilmektedir. Bir zamanlar Hıristiyan aleminin en kudretli kilisesinin başı ama ilahiyatın temel ilkelerinden bile habersiz; Kürtler tarafından saygı gösterilen önemli bir kişi ama en basit bir Kürt ağanın despotluğuna karşı kendi halkına yardım etmekten aciz.

Şimun ailesi ilk Patrik Meclisi'ni oluşturur. Ailenin farklı üyeleri özellikle müstakbel Patrik Mar Araham'ın kardeşi Nemrud, sık sık başka aşiretlere tartışmalar düzenlemeye ve her önüne gelenin Patrik'in temsilcileri gibi davranmalarını önlemeye gönderilirdi.

Aralık'tan Mart'a kadar bütün Koçanhes kar altında kalır. Şimunlar vakitlerini satranç oynayarak ve uzun kış gecelerinin monotonluğunu canlandırmak için özellikle aile tarafından tutulmuş, maskara Şilimon'un anlatığı komik olayları dinleyerek geçirirler. Yaz ayları boyunca, küçük köydeki başpiskoposluk, ulusal sorunlarda Patrik'e danışmaya, yanlışlarını düzeltmekte onun yardımını aramaya gelen reaya başkanları ve aşiret reislerinin devamlı ziyaretine uğrar. Fakat Patrik'ten yardım ummak, körün köre yardım etmesini ummaktır. Aslında kendi tebâlarına göre daha avantajlıdırlar. Şimunlar, devletin dili Türkçe'yi konuşabilirler. Ama Patrik ve onun aile meclisi Türk Hukuku'nun ilkelerinden tamamıyla habersizdir. Ne dertlerini nasıl ifade edeceklerini ne de nasıl çare arayacaklarını bilirler. Bu cahillik onları çaresiz ve her türlü baskıya açık bir hale getirir. Şimdiye kadar Osmanlı İmparatorluğu, başarılı bir şekilde yerel ya da yabancı araçlarla onlara ait bir okul kurulmasını engellemiştir. Kendileriyle ilgili sorunlarda bile çaresizliklerinden dolayı, katlanmak zorunda oldukları yanlışlara bir örnek vereyim;

1885-86 yılları arasında, başlarına yeni bir bela geldi. Hakkari'deki Osmanlı temsilci olan Kürt Fikri Paşa birdenbire Hıristiyan köylülerin kendi mülklerine ait tapu senetlerinin olmadığını söyledi. Belli başlı bazı köylerden onların mal sahibi olduklarının kanıtını, adamları aracılığıyla istedi. Bu talep karşısında köylüler resmen aptallaştılar. Hiçbiri o zamana kadar tapu senedi diye birşey duymamışlardı. Tüm bildikleri Türkler bu illere gelmeden evvel kendilerinden önce babalarının, büyükbabalarının geçmişe uzanan bir soy çizgisi içinde atalarının da bu topraklara sahip olduğuydu. Bunun üzerine Fikri Paşa'nın adamları köyleri çevredeki zengin Kürtlere satmaya başladılar. Bu talihsiz insanlar ya evlerinden atıldılar gelen Kürtlere yer açmak için ya da sefil bir köle durumuna düşürüldüler. Birgün ben de Kocahes'teyken bu biçimde iki köyün tahsis edildiği haberi geldi. Çaresiz görünen Şimunlar acınacak bir haldeydi.

Çadırıma geldiler ve ne tavsiye ettiğimi sordular. Hiçbir fikirleri yok görünüyordu. En yakındaki Avrupalı görevli olan Van'daki Rus ya da İngiliz temsilciye gitmelerini önerdim. ama birşey elde edip etmeyeceklerini bilmiyordum. Şans eseri zorbalığın bu özel şekli valinin ölümü ve Hakkari'nin Van Vilayeti ile birleşmesi üzerine sona erdi. O zamanlardan yaklaşık iki yıl sonra Canterbury Başpiskoposluğu'nun iki papazından biri olan W.H. Browne, Mar Şimun'un iste-

ği üzerine, büyük bir özveriyle onun Kocahes'teki evine yerleşti. 1887-1888 kışı süresince Hakkari bölgesinde tek Avrupalı olan bu insanı yerinden atmak için mümkün olan herşey yapıldı. Türk yetkililer tarafından onun planlarını öğrenmek için zaptiyeler tekrar tekrar gönderildi. Diplomasız doktorluk yapmakla suçlandı. Çünkü ülkede hiç doktor yoktu. O da tıbbi bilgisini birkaç tane yoksul köylünün ağrısını dindirmek için kullanmış, basit çareler bulmuştu. Hepsinden kötüsü onun yüzünden ev sahibi rahatsız edilmiş, hakaret görmüştü. Onu koruyan civardaki tüm Hıristiyanlar da tehdit edilmişti. Yine de Patrik onun varlığının Hıristiyanları bir katliamdan koruyabileceğini söyleyerek kalması için baskı yaptı. Bu önsezi birkaç ay sonra tamamıyla doğrulandı.

Aşiretlerin vadilerindeki otlakların yetmezliği yüzünden nasıl kendi sınırları dışında sürülerini otlatmak zorunda kaldıklarını açıklamıştım. Geçen yaz (1888) Tiari'deki en büyük köy Aşita'nın koyun sürüsü yaklaşık üç yüz kişi olan köy kadınları, kızları ve iki de erkeğin gözetiminde bir Zoma'da (dağ çayırı) besleniyordu. Otuzbir Temmuz'da kamp yeri birden Kürtler tarafından kuşatıldı. Erkekler acımasız katledildi. Tüm kadın ve kızların ırzına geçildi. Çok direnen beş tanesi öldürüldü. Hamile bir kadın bu makalenin sayfalarında belirtmekten bile ürperdiğim kadar iğrenç bir vahşilikle üstüste saplanan hançer darbeleriyle yavaş yavaş öldürüldü. Birçoğu da yaralandı. Talihsiz kadınlar tamamen çıplak kalana dek soyuldular ve o halde geri Aşita'ya yollandılar. Bu vahşi gaddarlık amacına ulaştı. Amedya'lı bir Şeyh Hıristiyanların hepsinin katledilmesini vaazlarında söylüyordu durmadan. Kürtler Hıristiyanları katletmelerine haklı bir mazaret olsun diye onları kışkırtmaya çalıştılar. Vahşi ve medeniyetten uzak Tiari halkı üzüntüden ve öfkeden delirmişti. Babalar, kocalar ve kardeşler çakmaktaşlı tüfelerine sarıldılar. Tecavüze uğrayan kadınlarının, kızlarının onurunu kurtarmak için intikam almaya hazırlandılar. Onlara karşı sadece Tiarililerin bu zayıf atağını püskürtmeye değil aynı zamanda onların yaşadığı tüm vadiyi zorla ele geçirmeye yetecek kadar iyi, Martini ve diğer modern tüfeklerle donanmış en az onbin(*) kişilik bir Kürt ordusu toplandı. Ağustos'un 19'una kadar Türkler bunu durdurmak için hiçbirşey yapmadılar. Bay Browne, İran sınırı Urmi'deki Başpiskoposluk Misyonu Başkanı Canon Maclean'a türbanında bir gizli mektup(**) olan bir haberci yolladı. Canon hemen Tebriz'deki H.B.M'nin genel temsilciliğine bir telgraf çekti. Olayın iyice yayıldığını duyan Van'daki Türk yetkililer sonunda Kürtleri dağıtmak için harekete geçti ve çok büyük bir katliamı önledi. Bu olaylar olurken Dr. Cholmeley ve ben İngiltere'den Urmi'ye geldik. Önce Kochanes'e gittik. Patrik'in evinde savunma önlemleri düşünen, içlerinde Tiari'nin ileri gelenlerinin de bulunduğu bir grupla karşılaştık. Onlardan biri de Zoma'da hançer saplanarak vahşiçe öldürülen kadının kocasıydı. İnanılması çok güç olan şey tehlike bu kadar yakınken, Kürtlerin katliam yapacağı her gün umulmaktayken çılgına dönmüş kalabalık ve çaresiz Patrik'in önerdikleri tek şey İngiltere Kraliçesi, Canterbury Başpiskoposluğu ve Fransa Kralı'na telgraf çekilmesi gerektiğiydi.

Tarih ve siyasi bilinçleri çok zayıf, zamanın çok gerisinde olan zavallı kişilerdi hepsi.

(*) Bu sayılar bana ait. Sayının 15.000 olduğu da söylenmektedir. Türkler o zaman 8000 Kürd'ün silah altında olduğunu kabul etmektedir.
(**) Dosya 4 (Numara 32) Türkiye 1-1889

Kochones'i terketmeden önce, Kürtleri dağıtmak için getirdiği süvari birliği ile birlikte Çölmerik yakınında kamp kurmuş valiyi ziyaret ettik. Bir katliam tehlikesi şimdilerde yoktu. Kasım ayında Kürt ve Asuri kabileler alışılmış kış molasına başladılar. Bu arada Büyük Vezir Rüstem Paşa ve Van Vali'si bu olayları yalanlamalarla meşgullerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini masum gibi göstermeye çalışması çok şaşırtıcıdır. Parlamento belgesinin son yarısının dikkatlice okunması Türk Diplomasisi'nin sırlarını anlamak isteyen herkese önerilebilir.

Hakkari'den gelen Osmanlı Raporu; "yanlış", "iddia", "iftira", "uydurma" diyordu tüm olaylar için. Büyük Vezir Rüstem Paşa Sir William White'ın içini rahat ettirmek için büyük çaba harcıyordu. Onun bilgisine göre rahatsızlık olduğu iddia edilen yerlerde tam bir huzur hüküm sürmekteydi. Şüphesiz bu yalanlar kimseyi aldatamazdı. Aslında kimseyi aldatmak amacıyla da söylenmiyor. Sadece vakit kazanılmaya çalışılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu deneyimiyle bir müddet sonra herşeyin unutulacağını, herşeyin Doğu illerinde alışıldığı gibi devam edeceğini biliyordu. Ta ki yeni bir vahşet Avrupa'da heyecan yaratıncaya kadar. O zaman da yine aynı taktikler izlenecekti. Padişah'ın politikası Hıristiyan Teba'a'ya yapılan tüm haksızlıklara gözlerini kapatmaktır. Hatta bu Asuriler de bir adım daha ileri gitmiştir; onların varlığını unutmaya çalışmaktadır. Üst düzey bir Türk yetkilisinin arasında yaşadığım insanların sadece benim beynimde olduğuna, Türkiye'nin doğusunda yerleşmiş olan tek Hıristiyan ırkın "Şu yaramaz Ermeniler" olduğuna beni ikna etmek için nasıl çabaladığını çok iyi hatırlıyorum. Bu olağan dışı düşünceyi anlamak zor değildir.

Türk Diplomasisi Kürtlerle Ermenileri karşı karşıya getiren Ermeni sorununa karşı bir Kürt sorunu ortaya çıkaran Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinin tatbikine hazırdır. Çoğunlukta olan Kürtlerin, Ermenistan yerine Kürdistan olarak tanımlanması daha iyi olan bir ülkede Hıristiyan yöneticilerin buyruğu altındaki Doğu illerine yerleştirilmeleri açıktır ki çok ciddi sorunlara yol açacaktır. Üçüncü bir grup oluşturan, Hıristiyan Müslüman oranını tersine çevirecek bir durumda olan Asurilerle birlikte Doğu illerinde Bulgar Savaşı'ndan önceki duruma çok benzeyen tehlikeli bir hava egemen olmaktadır.

Asuriler çok güçsüz bir halktır. Issız yerlerde yaşarlar (yerleşmişlerdir Ç.N.) Kolayca gözden çıkarılabilir. Çok az insan onların hakkında birşeyler bilmektedir ki bu da önemsenmeyebilir. Bu bahtsız Hıristiyanların durumu nasıl daha iyi bir hale getirilebilir? Aşağıda geçen Aralık'ta Dışişleri Bürosuna gönderdiğim notlarda yeralan konulardan seçilen uygulamaya yönelik öneriler vardır:

a-Osmanlı İmparatorluğu tarafından okul kurulması üzerine konulan tüm engellerin ortadan kaldırılması, Türk Dili'yle eğitim yapan Türk Hukuku'nun ilkelerinin öğretildiği, liseleri de içine alan bir köy okulları sistemi Asurilere çok yararlı olacaktır. Böyle bir okulu Patrik, İngiliz rahiplerin de yardımıyla rahatlıkla kurabilir. Şu anda Türk yetkilileri bir köy papazının karar evinde birkaç tane çocuğa okuma-yazma öğretmesine bile izin vermiyor.

b-Hıristiyan Asurilerin İstanbul'daki bir temsilcisiyle birlikte ayrı bir dinsel topluluklar olarak tanınması.

c-Bir konsolosun ya da bazı Avrupa devletlerinin temsilcilerinin Hakkari'de

olması daha da iyisi Hakkari'nin Osmanlı hizmetindeki Avrupalı görevlilerden birisinin valiliği altında tekrar vilayet (il Ç.N.) yapılması.

d-Asuri aşiretler ile göçebe Kürtlerin birbirleriyle temasa geçebilecekleri küçük askeri istasyonların kurulması ve aşiret ili dışında her iki grubun otlak yerlerinin kesin sınırlarının düzenlenmesi.

e-Dağlı Asurilerin vergi ödeme kapasitelerinin araştırılması ve vergi ödeyebilecekleri tespit edilirse adil bir vergilendirme sisteminin getirilmesi.

Asurileri ayrıntılı olarak anlattım. Çünkü onların şartlarını Ermenilerden daha iyi biliyorum. Kişisel bilgime dayanarak onların güvenilir bir portresini çözmeye çalıştım. Kürtlerin Türklerin Doğu illerindeki Hıristiyanların diğer bir bölümü olan Ermenilere yaptıkları zulümlere ya da zulümlere göz yummalarına ilişkin suçlamaların yanlışlığı ya da doğruluğunu Asurilere yapılanlarla kıyaslayarak bulmayı (bir yargıya varmayı Ç.N.) okuyucularıma bırakıyorum.

27 Nisan 1889'da Van'daki H.B.M Konsolos Vekili Bay Devey; Avrupa'ya kadar ulaşmış bir rivayeti doğruluyordu. Bir Kürt Reisi Musa Bey, ülkeyi yakıp yıkıyordu. Üstelik bir Ermeni'yi diri diri yakmıştı.

18 Mayıs'ta Albay Chermside da şunu yazıyordu: "Çok doğal bir şeymiş gibi en zalimane suçlar karşılığında hiçbir ceza görülmeden işlenmektedir. Halk güvenliğini sağlamak için yetkililer tarafından alınan her hangi bir önlem de görmedim."

24 Mayıs'ta Erzurum H.B.M. Konsolosu Albay Chermside yazıyor: "Van ve Bitlis vilayetleri zevk için işlenmiş suçların karşılıksız kalması, valilerin duyarsızlığı ve bilerek ihmal etmeleri yüzünden çok rahatsız bir durumdadır."

Osmanlı İmparatorluğu'nun yanıtı nedir? Önce Rüstem Paşa bu suçları işleyen Kürtlerin İran sınırından geldiklerini Lord Soliskviy'ye garanti ediyor. Böylece İranlı Bakan Makom Han'dan tepki gören bir yanıt alıyordu. Mektup ihmal edilmeyecek kadar önemli:

"İfade hatalı olmalı. Çünkü Majesteleri Şah'ın Devleti'ne Türkiye'deki Ermenilerin bizim sınırlarımızdan gelen Kürtler tarafından zulme uğradıkları yönünde hiç bir şikayetleri olmamıştır. Bu vahşetin gerçek faillerini bulmak için sadece bu zulümlere uğramış kurbanlara bunu sormak gerektiğini söyleyebilirim. Çok şükür ki Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm uygar dünyanın kınadığı kendi yetkililerinin ve elçisinin sorumlu olduğu bu şiddet suçlarının Şah ve Sultan arasında şimdi daha da güçlenmiş olan candan dostluk önlemektedir." Sonra Sultan Hazretleri 19 Mayıs'ta Sir William White ile yaptığı görüşmede (onun) İmparatorluğu'nun bu uzak illerindeki huzur, güvenlik ve bu diyarlarda baştan başa hüküm süren kendi saltanatı için Allah'a şükür ediyordu. Musa Bey'e karşı yapılan iftiralara asla inanılamaz çünkü ona atfedilen bu hakaretler doğrudan Müslüman karakterine ve adetlerine karşı yapılmaktadır. Musa Bey İstanbul'a gidecek tam bir adalet ve doğruluk içinde yargılanacaktır(*). Son olarak Van'da yaşayan dörtyüz

(*) İstanbul'dan çektiğim telgraf Times dergisinde yayımlanmıştır. Kürt Reisi Musa Bey hâlâ özgür yargılanmak için götürülmedi. Kesinlikle korunmakta ve hiç kimse bu şartlarda ona karşı gelmeye cesaret edememekte.

Ermeni'nin imzasını taşıyan, ne kadar mutlu olduklarını! ne kadar iyi bir valiye sahip olduklarını belirten, aslında ironik bir üslupla yazılmış bir dilekçemiz var:

"Biz ne adaletsizlik ne de baskı duyduk. Bu yalan yanlış haberlerin amacı, Türkiye'ye dost olan Avrupalı devletleri ve insanları Türkiye'den soğutmak, Ermeni kullarının İmparatorluğun lütûf ve hayırseverliklerine olan güven ve umudu yok etmektir. Ermeni kullarının umudu ve güveni yalnızca İmparatorluğun insafına ve lütfuna bağlıdır. Başka hiçbirşeye ya da başka birine başvurmaya gerek yoktur. Padişah Hazretleri'nin gölgesi altında huzurumuz mükemmeldir. İlimizin Valisi Halil Bey sizin sadık, dürüst ve namuslu kulunuzdur. Huzurumuzu korumakta gösterdiği gayretli çabalar, en küçük bir haksızlık duyduğu zaman adaleti gerçekleştirmek için verdiği hızlı kararlar tüm Ermeni kullarımızın her gün siz nazik Hazretlerimizin başı üzerine şükür dualarına neden olmaktadır. O keşke burada kalsa da, biz gazetelerde sayılan vahşetlerin her birine razıyız!" İnsana Dotheboys Salonu'ndan yayımlanmış bir Noel genelgesini hatırlatıyor. Böyle çarelere başvuran bir savunma gerçekten de çok zayıf olmalı.

Ağustos'un 14'ünde Avam Kamarası'ndaki tartışmalarda Lord Salisbury Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konularda kararsız davranmakla suçlardı. Mavi Kitaptaki yazılanların bu suçlamayı destekleyeceğini sanmıyorum. Üstelik yardım etmeyi istediğimiz o insanların yararına bu soruna parti politikalarının karıştırılmasına kesinlikle karşıyım. Belki de ben her makul konuda ve olası durumda siyasi bir rakibin eleştirisinin çok önemli olduğunu takdir edemeyecek kadar bizim siyasi partilerimizle ortak bir duygusu olmayan bir gericiyim. Yine de şu andaki şartlar altında herkesin bunu kabul edeceğini sanıyorum ki; genel bir yardım olmaksızın Kürdistan'ın Hıristiyanlarını korumak, hükümetlerimizden herhangi birinin üstesinden gelemeyeceği kadar zor olan bir iştir. Üstelik bunu yapmak için girişimler de gittikçe olanaksız hale gelmektedir.

Kürdistan daha ne kadar şimdiki haliyle kalacak?

Doğu illerindeki Türk Kanunu'na daha ne kadar lütuf gösterilecek? (göz yumulacak Ç.N.) 19. yy'da bile olaylar çok yavaş ilerliyor. 1879'da o zaman İstanbul elçisi olan Bay Herry Layord, Hıristiyanların korunması için ve Asyalı illerin daha iyi yönetimi için kanunlar çıkarılmazsa, bu sorunlu illerin onların elleri altından kayıp gideceğini, bunu anladıklarında da artık çok geç olacağı konusunda uyarmıştı Osmanlı'yı. On yıl geçti. Hıristiyanlar hâlâ acı çekiyor. Bu iller de aynı şekilde duruyor.

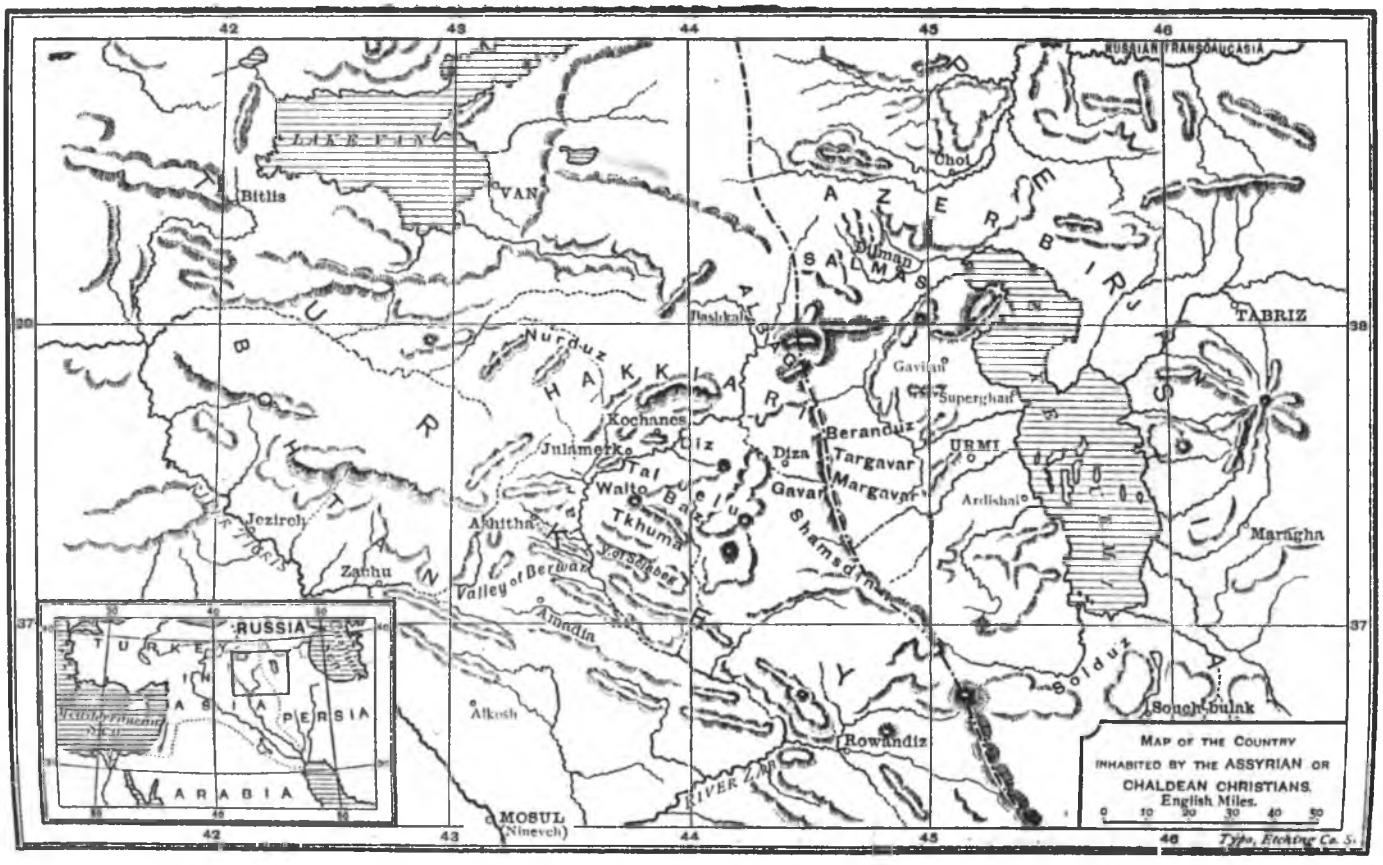
Böyle bir durumun varlığı, İngiltere, Berlin Anlaşmasına imza atanlar ve Hıristiyan alemi için yüzkarasından başka bir şey değildir. Öncelikle İngiltere'ye aittir bu yüz karası. Çünkü o Türkiye'nin bütünlüğünün savunulması için kendi evlatlarının kanlarını dökmekte tereddüt etmemiştir. Hıristiyan ırkları üzerindeki Osmanlı yönetimini kendi politik çıkarları için desteklemiştir. İnsanlık adına diğer uluslar Türkiye Hıristiyanlarının durumlarını düzeltici önlemler almak için harekete geçmelidirler. İngiltere ile ilgili görünen bu sorun hem insanlık hem de onur sorunudur aynı zamanda. İngiltere ve Rusya arasında öteden beri gelen rekabet Asya için bir baş belasıdır. Rakipliği sona erdirmek ve en soylu amaçlar için karşılıklı güvensizliği, bir işbirliğine dönüştürmek insanüstü bir tasarı gibi görü-

nüyor ama denemeye değer bir tasarı yine de. Bunu başaran devlet adamları yalnızca iki imparatorluğun değil, tüm bir kıtanın minnettarlığına layık olacaklardır.

Bu arada Rusya'yı Türkiye'den uzak tutarsak -şimdiki ilişkilerimizde bu politikanın önemini kabul ediyorum- hiç değilse şimdiye kadar kendi menfaatlerimize kurban ettiğimiz Hıristiyanların yaşamları, malları ve onurları için birazcık güvenliğe kavuşacaklarını görebileceğiz.

(İngilizce'den Çeviren: **Zafer Avşar**)

*(*) Kaynak-Athelstane Riley: "**Christians and Kurds in Eastern Turkey**" (Türkiye'nin Doğusundaki Hıristiyanlar ve Kürtler), Contemporary Review, Sayı: 56/ 1889, s. 452-468*

Kurdistan'da Asuri ve Kaldeli Hıristiyanlar'ın yaşadıkları bölgeleri gösterir harita. [Kaynak-Athelstan Riley: "Christians and Kurds in Eastern Turkey" (Doğu Türkiye'de Hıristiyanlar ve Kürtler), The Contemporay Review, Ekim-1889.]

IV-B) KÜRTLER VE HIRISTIYANLIK (*)
(1922)

Bazil Nikitine

Hıristiyanları katleden Kürtlerle ilgili imajlar maalesef çok iyi biliniyor; biz burada tekrar bu acı dolu sahneleri işlemeyeceğiz. Bu yazımızda acılı gündemi bir yana bırakıp Kürdistan'ın kapısı durumundaki Urmiye'de bulunuşum sırasında gözlemlediğimiz bir takım bulgulara yer vereceğiz. Bilmek gerekir ki, içinde bulunduğumuz yüzyılın ilk dönemlerinde Kürt memleketlerinde Hıristiyanlık şimdikinden daha yaygındı. Bu yazımızda adı merkezi Kürdistan olan ve çok az tanınan Van-Urmiye-Musul üçgenindeki bölgeden sıkça bahsedeceğiz.

Van vilayetinin Hakkari sancağında dağlı **Keldaniler** tarafından temsil edilen, Büyük Zap'ın yüksek vadilerinde kabileler halinde Mar Şimon'un yönetiminde yaşayan en büyük Hıristiyan topluluğu bulunur. Yine aynı bölgede, zor tanınan çok vahşi **Kürt** kabileleri ile karşılaşılır. Başka bir yerde **Keldaniler**'in savaştaki rolünden ve Kürt yaşamının birkaç belirti özelliklerinden bahsettiğimiz için burada tekrar işlemeyeceğiz.(1)

Bu memlekete yaptığımız geziler bu halkın yaşayışında ve geleneklerinde ve bazı yer adlarında Hıristiyan dinini izlerini bulmamıza olanak tanıdı. Bunlardan biri Kürtlerin vatanının tam orta yerinde Oramar bölgesinde yeralan **Mari Mama** isimli çok eski bir kilisedir. (Urmiye'ye 90-100 km, Ruban Çin, Büyük Zap suyunun döküldüğü yerdir). Burada kilisenin bakımıyla ilgilenen, kiliseye ait toprağı işleyip onunla geçinen tek bir Hıristiyan aile yaşar. Kürtler'in bu aile ile iyi ilişkiler içinde olmasını bize göre şu efsane daha iyi açıklıyor.

Efsaneye göre, bu kilisenin patronu gözlerden uzak bu bölgeye gelip yerleşmiş ve orada bulunan bütün yılanları kilisenin temelinde bulunan taşın altına hapsetmiş. Kilise ve yılanlar, babadan oğula, yüzlerce yıl adı geçen aile tarafından korunmuşlar. Efsaneye göre, buna karşı gelecek ve onlara zarar verecek birşey yapılırsa bütün yılanlar inlerinden çıkacak ve köy sakinleri lanetlenecektir.

Bâtıl itikatları kuvvetli olan Kürtler hiçbir zaman bu geleneği yıkmaya cesaret edemezler. Diğer taraftan her nesilde kiliseyi koruyanlardan biri "yılanların babasını" gördüğünü iddia eder. **Aziz Mari Mama**'nın yaşamıyla ilgili bilgileri "Acta martyrum et sanctorum" da bulduk. (P. Bedjan tarafından yayınlandı, cong, miss, t. VI. sayfa 431-458)

Bu resmi versiyonda Mari Mama'nın birtakım vahşi yaratıklar karşısında güçlü olduğundan bahsedilse bile, sürüngenlerden hiç sözedilmiyor. Yani efsaneyle hiç bir ilgisi yok.

Mari Mama Kilisesi'ni ziyaret etmek her zaman için ilgimizi çekti, işte araştırmalarımızın sonuçları:

Hipotezimizin lehine olan birinci deliller Orta Doğu Hıristiyanları tarafından yakından tanınıyor. Konuyla ilgili olarak J. Labourt'un **"Pers İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık"** ve W.A. Wigram'ın **"Asuri Kilisesi Tarihi"**, Duval'in **"Syriaque Edebiyat"** ve L.O. Leary'nin **"Suriye Kilisesi ve Ataları"** isimli çalışmalarını baz aldık.

4. Yüzyılın sonunda Mar Awgin'in müritlerinin Kürdistan'ı Hıristiyanlaştırdığını görüyoruz. Dr. Daniel ve Michael, Hesna Ebra'yı (bugünkü Musul), Maalta bölgesini ve Beit Nouhadra'yı ziyaret ediyorlar. Maalta Musul'un batısında, Beit Nouhadra da bugünkü Tur El-Abdin civarında bulunuyordu(2). Awgin'in yanındakilerden biri, Mika Nouhadra kökenliydi. Bu kişi halkı Hıristiyan olan Musul yakınındaki, hâlâ aynı isimle anılan Alkoşh'daki büyük manastırın kurucusu olarak biliniyordu. Aynı zamanda Mar Zaya, Cilo bölgesindeki (ki şu anda dağlı, Kaldi kabileleri burada yaşıyor) ve Mar Bichou (Bişo) kendi adına Urmiye'nin batısına 70 km. uzaklıkta kalan, küçük bir alanda manastırlar kuruyordu. İçlerinde tarihi değeri olan el yazmaları ve değerli eşyalar barındıran ancak savaş sırasında Kürtler tarafından yağmalanan bu kiliselere bugün hâlâ o bölgelerde rastlanabilir. A.M. Zaya, Hz. Muhammed ve Hıristiyan toplumu arasında imzalanan Hıristiyanların dinlerinin gereğini özgürce yerine getirmelerini garanti altına alan bir anlaşma olduğunu söylüyor. Bu belge, kilisenin tanımadığı, gerçekliği su götürür bir uydurmadır ve George Dav.'ın saf ama ilginç kitabında yayınlanmıştır. **(Suriye Halkının Tarihi ve Doğu'nun Eski Kilisesi)**

Ayrıca bu kiliselerde Nesturi misyonerler tarafından Uzak Doğu'dan getirilen çin vazoları da vardır. M. Zaya kilisesinin yağmasından sonra kapıda duran ve ganimetlerin adamları tarafından paylaşılmasını seyreden bir Kürt reisin kör bir kurşun yüzünden öldüğü anlatılır.

Diğer yandan Daniel adının bir Kaldi atasözünde M.Mama'nınkiyle birlikte anılması da dikkatimizi çeken unsurlardan biri. Daha önce de söylediğimiz gibi M.Mama yılanları kilisenin altına hapseden kişiydi. Bugün hâlâ bir Kaldi bir yılana rastlarsa "S.Mama, S. Daniel, yılanın üstüne taş koyunuz!" diye bağırır. Oysa ki, Oramar'da Mama'nın kilisesinin dışında, M. Daniel adında sonradan camiye çevrilmiş olan başka bir kilise var. Bu gelenek ve ipuçlarına göre, Mar Maya ve Mar Zaya ile Mar Bichou kiliselerinin 4. yy.'ın sonu ile 5. yy.'ın başında olması gerektiği düşünülebilir. Müslüman kaynaklardan (Mir'at al-Buldan), silahlarının gücüyle her yere İslamı yaymaya çalışan Araplara karşı Oramar'ın büyük direniş gösterdiğini biliyoruz. Bu da, şu anda büyük ölçüde Kürt olan Oramar'ın önceden Hıristiyan olduğu hipotezini doğrular.

Aynı çağda, 4. yy. sonunda başka bir Kürt bölgesinde, Erbil'in kuzeyindeki Khanitha'da Piskopos Akib Chima vaaz verirken 379'da şehit düştü. Biraz daha sonra 415'de **Yahba Allah'a Konseyi**'nde (din bilginleri toplantısı) yeni görev alan piskoposlar arasında "Kürt çadırlarının" piskoposu Adray vardır. Aynı tarihte Aziz Jacques de Nisibis Kardou'da (Yüksek Tigre üzerinde Cezire'de modern bir manastır kuruyordu.)

447'de şehit olan Mar Pethiain, Küçük Zab suyu taraflarında misyonerdi. Küçük Zap'ın kaynakları bildiğimiz gibi Pers sınırları içerisinde Urmiye gölünün güneyinde bulunur ve buralarda Mamaş ve Goçevrik kabileleri otururdu. Bu misyonerler çalışmalarında başarı gösterdi, pekçok çoktanrılıyı Hıristiyanlaştırdı ve birçok kilise yaptırdı. Bu yüzyıldan bir çeyrek asır sonra, Mar Saba(3) aynı bölgede vaaz verdi. Güneşe ve ateşe tapan Kürtler, onu tutukladılar, ancak onlar da Mar Saba'nın mucizeleri karşısında büyülendiler. Serbest bırakıldığında orada

bir Hıristiyan topluluğu organize ederek yerine papaz olarak, bir manastır kuran Soubhalemaran'ı bıraktı.

6. yy'ın yarısında Mar Pethioun'un ve Mar Saba'nın köylerinin daha önce Hıristiyanlığa geçmiş olmaları mümkündür. Çünkü kendisi bu bölgeden geliyordu ve Pers İmparatorluğu'nun Hıristiyanlarının katoliki oldu. 6. yy'ın sonunda başka bir Katolicos, Radan, Belechfar ve Chiarsour (şimdiki Şehrizar şehri) şehirlerinde yani aşağı yukarı küçük Zap, Diala ve Suvacbulak'ın Kürt şehri arasında, vaaz veriyordu. Sözü edilen bu bölgenin bütünü büyük çoğunlukla bugün Kürttür. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi Hıristiyanlık izleri zayıf olsa bile, Urmiye gölünün güneyindeki bölgelerde bugün bile devam eder.

7. yüzyılda Patrik Mar Gouverguiz (661-680) Roustaka'dan gelir, oysa ki Roustaka (M. Heazall'ın **Kürtler ve Hıristiyanlık** kitabını referans alıyoruz) merkez Kürdistan'ın ücra köşelerinden biri olan Şimdinan'ın eski adıdır ve Urmiye şehrinin güneyine atla bir gün sürer.

Ortadoğu Hıristiyanlığı tarihine göz atmaya devam ediyoruz ve Şehrizar doğumlu Mar Gauriil Taureta adına rastlıyoruz. Bu kişi Musul yakınlarındaki Beit Abe manastırının papazıdır. Bununla birlikte en önemli unsurlardan biri 8. yüzyılın sonu, 9. yüzyılın başında David d'Beit Rabban **"Qartevayé Piskoposu"** ünvanına sahipti. **Quartevaye** ile **Kürtlerin** aynı olduğunu düşünmek zor değildir. Diğer yandan daha önce bahsettiğimiz David, Khanitha piskoposuydu. Bu nokta, 4. yüzyıldan beri Erbil'in kuzeyinde Hıristiyanlığın ilerlediğini ispat ediyor.

Son olarak, Ouchnou'da (Uşnu) doğan Guissa adında bir kişinin Küçük Asya'da 958'de(4) Malatya'da bir manastır kurduğunu söylemek isteriz.

Eskiden hemen hemen hepsi Hıristiyan, bugün ise Kürtleşmiş olan memleketlerin tarihi ve coğrafyasıyla ilgili bilgiler vererek, burada kısaca, dökümünü yapmakla yetineceğiz.

Kürtçe'de Haouler (Havler) diye adlandırılan Erbil (Arabela) 410'dan (Piskopos David) 790'a kadar (Piskopos Nestorus) başkentti. Günümüzde daha kuzeydeki Ainkaoua (Aynkava) ve Chaklaoua (Şaklava) adlarındaki, büyük Diana şehrinin yakınlarındaki bu iki köyde Hıristiyanlar bulunuyor. Güneyde Amadia, batıda Büyük Zap'ı içine alan Bet Dasan bölgesinde 410'dan 605 tarihine kadar piskoposlar vardı. 45 Hıristiyan köyünden toplam 1205 aile bugüne ulaştı.

Van gölünün güneyinde şimdiki Moukous (Müküs) Kürt bölgesinde bulunan Bet Moksai'nde (Romen Moxdena Eyaleti) 5. yüzyılda pekçok piskopos vardı.

Bugün dağlı Kaldiler ve Urmiye ile Salmas'daki Kaldi-Pers ahalisi dışında, Kürdistan'da tek tük Hıristiyan buluyoruz.

W.A. Wigram, **"Cradle of Mankind"** adlı kitabında dağlarla çevrili ve 30 yıldır hiç papaz yüzü görmemiş küçük bir Hıristiyan köyünden bahseder.

Daha önce -şimdiki Şemdinan- daha önceki adı Roustaka olan bölgenin Hıristiyanlaştırıldığından bahsetmiştik. Şimdi bu bölgede toplam 15 kadar Hıristi-

yan köyü ve toplam 270 aile ve pekçok kilise var. Nesturi başkentinin ikâmetgâhı Mar Khnanichou ve ayrıca Sate'da çok yaşlı tek parça bir üzüm ağacından yapılan kapısıyla tanınan kiliseyi sayabiliriz. Bu kiliselerin kapıları Müslümanların büyükbaş hayvanlarını kiliselere sokmalarını önlemek için çok küçük yapılmıştır. Son derece mütevazi tarzda yapılmış olan bu kiliselerin çatılarının üzerinde çok nadir olarak birer haç bulunur, bunlar da çok küçük boyutdadır. Yunan formu denen bir forma sahip olan bu kiliselerin haçlarının her ucunda Aziz Üçlü'yü ifade eden üç küçük daire vardır. Daha sık olarak kapının üstünde, bir dairenin içine kazınmış haç işaretine rastlanır. Çan yoktur, kilisenin içinde duvarın genişliği ölçüsünde bir demire takılı, metal disk bu görevi üstlenir.

Ayakta kalan bu iki kilise dışındakilerin bugün hemen hemen izlerine rastlanmaz. Mar Chimoune (Şimon) Bar Saba (bu kilisenin yerine bölgenin Kürt Şeyhi kendisine yaz için bir ikâmetgâh yaptırdı.), Mar Gouverguiz (7. yüzyılda aynı isimdeki piskoposun bu bölgeden olduğunu hatırlayalım), Mar Kouriakos, Mar Odichou, Mar Mariam, Mar Chalita, Mar Khnanichou tarafından belirlenen bu liste son derece uzun. Bu listeye ilaveten, Dêra Baniye adındaki bir köyde, önceden bir kilise olduğuna dair izler buluyoruz. Eğer bir yolcu Erbil'i Ravan'dan ayıran bölgede yolun kenarında bir kiliseye ait harabelerle çevrili bir tepe görürse kendisine buranın adının Dera olduğu söylenecektir. Bunlara baktığımızda, 4. yüzyılda Akib Chima ve 9. yüzyılda David d'Bet Rabban hakkında söylenenlerin doğruluğu ortaya çıkmaz mı? Aynı şekilde Oramar'da "Khaoucha Dera" yani "kilise avlusu" adında bir köy vardır.

Ouchnou (Uşnu) bölgesine dair Assemani'nin **"Bibliotheca Orientalis"**inde o günden bu yana değişmiş Kürdistan'daki Hıristiyan kalıntılarıyla ilgili birden fazla örnek veriliyor. Bu arada, pekçok köyün adı dikkatimizi çekiyor: Chaldên'de Bim Sourta ya da "küçük kilise", Kani Soura "küçük papaz", Nalos (Nervas yani ışık).

Bu arada Kürtler tarafından çok sayılan ve Şeyh İbrahim adı verilen bir de ziyaret yeri vardır; oysaki bu yer, 13. yüzyılda piskoposluk merkezi Ouchnou'da bulunan Piskopos Abraham'ın mezarından başka bir şey değildir. Her yıl çevre şehirlerden gelen Kürtler ve Hıristiyanlar, bu mezarın başında toplanır ve Abraham'ı anarlar. Yine Ouchnou'nun doğusunda kalan ve Kürtçe "Kabri Fala" denilen bir Hıristiyan mezarlığı vardır. Diğer yandan Moğol Sultanı Oldzaito'nun zulmünden kaçan Mar Yahb Allaha 14. yüzyılın başında Ouchnou'ya gitmiş ve kurtulmuştu. Bu konuda, tam Ourmiah gölünün güneyinde Souldauz'un vadisinde "Sultan Yakub"un adını taşıyan bir tepenin olduğunu söylemek gerekmez mi? Ouchrou'nun komşusu olan Souldoz bölgesinde Rahdane şehrinin bir köyünde, Mokri piskoposu Mar Khanichou'nun öldürüldüğü bir kilise var. Mokri, Suvacbutag çevresinde yaşayan güçlü bir Kürt aşiretidir.

Urmiye gölünün güney doğusuna bir göz atalım. Bu bölgede şu anda hiç Hıristiyan kalmamasına karşın dikkatli bir inceleme sonucunda şunlar dikkatimizi çekiyor: Öncelikle, "kırmızı köprü", (Pyrê Sour)ye çok yakın olan şehrin hemen yakınında, Kürtler tarafından "Khola Peresta" (Tanrı'ya hayranlık) adıyla anılan tepenin üstünde Mar Serguiz adında bir kilise bulunur. Yine bu şehrin güneyinde

Kaldice bir kelime olan "Latchine" adında bir köy vardır. Bu köyde "tchak latchini" yani "mutlu latchini" diye tanımlanan ve Ouchnau ziyaret yeri gibi yılda bir defa buluşularak, Tanrı'ya yakarılan bir yer bulunur. Suvacbulag bölgesi Makri Piskoposluğu görev bölgesinde idi. Böylece **Kürdistan'ın coğrafyası, tarihi ve arkeolojisiyle** ilgili ufak bir tur yaptık sanıyoruz. Tezimiz için işe yarar bulgular ve günlük hayatın içinden daha dikkat çekici benzerlikler bulduk ki bu da çalışmamızın sonucunu kendiliğinden belirleyecektir. Örneğin, en vahşi Kürt aşireti olarak bilinen Herikiler, kutsal eşyalarının içinde Mar Guverguiz'in kafatasını da bulundururlar ve bu kafatası aşiretlerinin devamlılığını simgeler. Yine Abdoui aşiretinde de aynı olgunun varlığını duyduk. Bu bize, Abdoi Hankari'nin ikamet yerinde bu azizin adıyla bir kilise olduğunu ispatladı. Abdoi adında olduğu gibi Nisanai adındaki diğer aşiretin de isimlerinde Kaldi ses düzeni vardır. Yine Fenek kabilesi aslen Hıristiyan olduğunu, ancak kocası öldükten sonra 7 oğluyla birlikte Müslümanlaşmış Penna adında bir kadının soyundan geldiğini kabul eder. Bu söylenenler Urmiye yakınlarındaki aşiretler için geçerlidir. Ama biraz daha uzakta, Türkiye Kürdistanı'nda Bohtan, Midyat ve Sason bölgelerinde eski Hıristiyanlık izlerini taşıyan pekçok Kürt oymağı vardır ve Sason'da onlar, "haçı inkâr eden, haçtan vazgeçen" diye adlandırılırlar.

Merkez Kürdistan üçgeninde iki nüfus birlikte yaşar; Kürtler ve Kaldiler. Oranları tamamen eşitsizdir. Yaklaşık olarak 1/5 (100.000 Hıristiyana karşılık 500.000(5) Kürt vardır.) Çağımızın ilk 10. yüzyılında Kürt ve Kaldi nüfusunun sayıları birbirini daha yakındı. Yüzyıllar boyunca Hıristiyanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde İslamlaştırma onlar üzerinde daha az etkili oldu. Ancak tersi durumda yani Hıristiyanların sayıca az olduğu durumda pekçoğunun Müslümanlaştığı görülür. Bu süreç günümüzde de devam eder. Bedir Han Bey'in 1845'deki katliamı dağlık Kaldi blokunu deviremedi, son savaş boyunca direndilerse de sonunda İslam'a geçmeyi tercih ettiler. Saucbulag, Souldour (Solduz), Ouchnou (Uşnu), Chemdinan (Şemdinan) vb. gibi azınlıkta oldukları bölgelerde teslim oldular. Bugün ise sadece birkaç şehir ve harabe ismi onların geçmişine tanıklık eder.(6)

B.Nikitine

Eski İran'da Rusya Y. Konsolosu.

Dipnotlar

(1)**"Savaşın Kurbanları Küçük Bir Millet-Kaldiler"** Revue des sc. pol. et. soc., 1921-Kürtler üzerine yazılan yazı Şubat 1921'de Mercure de France'de yayınlandı.

Bu yazı ise, ilk defa Urmiye'de Kaldi Gazetesi Kocuhwa'da (Yıldız) yayımlandı.

(2)Eski adlar dizinini şimdiki topografi ile belirleyebilmek için şu kitap son derece önemlidir. "Auszüge aus syrichen Akten persicher Märtyrer" (Suriye Belgelerinden Çıkan İran Kahramanları) G. Hoffmann (Deutsche Morgenländische Gesellschaft, 7. Band, No. 3, s. 150-151.

(3)Yezidi İnancına göre, bütün topluluk üyeleri erken kalkıp güneşin doğuşunu izleyebilecekleri bir yere gidip ibadetlerini yerine getirirler. **"The Religion of the Kurds"** (Kürtlerin Dini) G.R. Driver; Bulletin of the School of Oriental Studies, London. II. cilt, II. kısım, s. 152

(4)Masoudî'nin X. yüzyılda Hıristiyanlık öğretisini öğreten Kürtler bulduğu söylenir. (Al-Ansarî, **Noukhbat ad-Dahr**, s. 19)-Driver, s. 156

(5)Irk bağlamında evlilik yoluyla Kürtler ve Kaldiler (yani Nesturiler) akrabadır. Hıristiyanlığa geçen bir Kürt direkt olarak Kaldi ritini alır. Müslüman Sünniler ile Hıristiyanlar arasındaki evlilikler hiç bir şekilde kabul görmeseler bile günümüzde genç bir Kürt erkeğinin Kaldi kızına kur yaptığı ve eş olarak aldığı görülür.

(6)W.A. Wigram'ın düşüncelerini sonuca destek olarak alıyoruz; "Hıristiyanlık izleri bugün de Kürtler arasında görülür. Kendileri inkâr etseler dahi bazı Hakkari Hıristiyanlarında Kürt kanı vardır. Bazı Müslüman Kürtler de atalarının Hıristiyan olduğunu bilir."

W.A. Shedd, (Urmiye'deki İskoç Misyonunun Şefi)de aynı görüştedir. "Bu Hıristiyan topluluk, içine birkaç Kürt ırkının girdiği büyük bir Hıristiyan topluluğundan geride kalandır. Kaldiler'in katıksız bir ırk olmaması ihtimali büyüktür."

(Fransızca'dan Çeviren: **Devrim Bayrak**)

*(*)Bazil Nikitine: **"Les Kurdes et le Christianisme"** (Kürtler ve Hıristiyanlık), Revue de l'Histoire des Religions, sayı: 85/1-2, 1922.*

Akdamar (Van) Kilisesi Papazı (ortadaki) ve Hazro Kürtleri. [Kaynak-Hamdy Bey: Les Costumes de le Turquie, Constantinople-1873.]

IV. KESİM

KÜRTLER'DE HETERODOKSİ, BATINÎLİK VE TASAVVUF

I-A) KÜRT BATINİLİĞİ(*)
(1966)

Dr. Mohammed Mokri

Giriş

"Bu kitabı okuyan onu cahillere ifşa etmemelidir; çünkü bu öyle bir sırdır ki sözlerle anlatılamaz"(1). İşte ruhani bir Ehl-i Hak hocasının sözleri bunlar.

Ve şöyle devam ediyor:

"Eğer sana kutsal sırrın nerede olduğu sorulursa; Dalalahu'dadır, diye söyle" Yani **"Gerçeğin sadıkları"** olarak adlandırılan bu batını mezhebinin müritleri için kutsal bir yer olan Zagros dağlarında, Kürdistan'ın kalbinde.

Eğer sır herzaman mistik öğretileri belirlemişse de bu durum özellikle Ehl-i Hak öğretisi için geçerlilik kazanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; yeni başlayanlar, Müslüman Batınilerde Ehl-us Sırr yani "sırrın mensupları" olarak adlandırılmıyorlardı. Yalnız onların kutsal kitapları tarikata saygısız olanlar için erişilemez değil, aynı zamanda en büyük sır mezhebin dogma ve ayinlerini de örtmektedir.

Bu Batını karakter, aynı zamanda inançlarından ötürü sarsılabilecek Müslüman kesimler arasında yaşayan bir topluluk olduğundan ve sosyal nedenlerden dolayı kendisini Ehl-i Haklara da dayatmıştır. Gerçekten de, öğretinin ruhu ve temsil ettiği dini duyarlılığın biçimi, onu birlikte yaşadığı İslam Ortodoksluğuna yabancı kılmakta ve yoldan sapmış bir öğreti olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu durum onu yalnızca tümüyle aşabilen ve sembollerine erişebilenler tarafından anlaşılır kıldığı oranda daha da belirginleşmektedir. Bu da onu yeterli bir düşünce açıklığıyla benimseyenlere karşı daha az titizlikle korunması mümkün olduğu halde, onun özellikle baskı dönemlerinde daha da güçlenip pekiştiğini gösteriyor.

Genellikle, inansın ya da inanmasın, sadece aleni yanlarını tanıdığı dinsel geleneklerle yetişen insan, batını kavramlara tümüyle yabancı kalır. Böylece Theophamlerin en iyi örneğini temsil ettikleri ve Ehl-i Hak'ta da temel kuram olan Tanrı'nın kendinde ve kendiliğinden varolması kavramı bu türden düşüncelere anlaşılamaz görünür. Zaten onu sadece tasavvufi olarak deneyen birisine kendisini gösteren bu durum sözlü ifadelerle nasıl anlatılabilir ki? Bütün Batınilerde görülen bu zorluk Ehl-i Haklarda daha da güçlüdür. Zira onları anlaşılır kılacak ya da inançlarına katılımı sağlayacak açık ve kesin felsefik ve dinsel bir sözcük hazinesi bulunmamaktadır. Burada da görülüyor ki, kimsenin dille ifade edemeyeceği ve çeviremeyeceği derecede yüce olan kavramların değerini düşürmemek için gizliliğe gereksinim duyulmaktadır.

Yorumlu ve notlarla açıklanmış çevirisini sunduğumuz her eser onların öğretilerinin bir yönünü yansıtmaktadır.

Onbeş yıldan beri çalışma ve yayınlarımıza konu olan **Ehl-i Hak** (Gerçeğin Sadıkları) Batını mezhebi dinlerin tarihi konusunda olduğu kadar folklor, sosyo-

loji ve özellikle de dini-psikoloji alanlarında ilginç yanlar sergilemektedir. Buna rağmen birkaç uzman dışında, çok az incelenmiş ve hemen hemen tanınmamaktadır. Bu durumu başlıca üç nedene bağlamak mümkündür; Birincisi daha önce de belirttiğimiz gibi bu mezhebin el yazmalarını elde etmek bir hayli güç. İkinci neden olarak ta bu elyazmalarımn daha çok, iyi bilinmeyen Gorani diliyle yazılmış olması ve son olarak da Ehl-i Hak inançlarını örten sırrın onun gerçek manasının anlaşılmasını daha zor kılmaktadır. Sadıkların inançlarına yabancı olanlara gizli yanları açıklamaları bir yana dursun doktrinin kendisi de bazen yanılsamalara yol açabilecek, ayrıca başka yerlerde de görülebilen ve büyük bir pay oluşturan efsane ve taslaklar biçiminde, bağdaştırmacı bir görünüm altında ortaya çıkmaktadır. Bu efsanevi yapılar aslında ilk bakışta çok fazla derin görünmeyen dinsel ve metafizik kavramların hayali ve sembolik biçimde açıklanması ve iletimini sağlayan araçlardan başka birşey değildiler. Korunması gereken sırrı içeren ve aynı zamanda da örten bu kabuğu (örtüyü) geçebilmek için bize sağlanmış olan kimi özel koşullardan yararlanmak zorunludur.

Gerçekten de böylesi bir çalışmanın ortaya çıkardığı problemler sadece derin bilgiyle çözümlenemezler. Sadece kişisel ve uzun süreli ilişkiler, dile ve coğrafyaya yakınlık, ruhsal incelikleri saptama da yardımcı olabilir ve ortak bir dinsel duyarlılık ortamının oluşmasını sağlayabilirler. Bu mezhebin doğduğu ve halen varlığını sürdürdüğü çevre; birbirini işleyen uygarlıkların topraklarında yoğrulan ortodoks olmayan İrani İslamdır. Tüm bu uygarlıklar ortak bir duyarlılığın karakterlerini zenginleştirip korumuşlardı. Zaten bu da İran'ın ulusal mirasında eriyip birçok kültürün içiçe yaşadığı alanın ilginç yönlerinden birini oluşturur.

Coğrafik Alan Ve Yandaşlarının Sayısı

Ehl-i Hakların esas ocağı, İran'ın batısında bir Kürt eyaleti olan Kermanşah'ta özellikle Kasr-ı Şirin, Serpol, Kırınd, Sehne şehirleriyle, Zohâb, Bêwanic, Mâhîdeşt ve Holeylân ilçeleri dolaylarındadır.

Goran aşiretinin tümü ve Sencabilerin büyük bir bölümü, Kelhor, Kandûla Zengeneleri, Celâlewend Lurları ve Holeylân Osmanawandlarının bir kısmı Ehl-i Hakların mezhebine bağlıdırlar. XIV. yüzyıldan önce mezhebin dini merkezi olan Luristan'ın da (İran Kürdistanı'nda, Bah İran'da) Delfan ve Poşt-kûh bölgelerinde ve Lakistan ve Segwend aşiretleri arasında hâlâ çok sayıda yandaşları bulunmaktadır.

İran'ın diğer bölgelerinde de özellikle Şiraz, Azerbaycan (Tabriz ve Merağe) Qezvin dolaylarında ve Tahran'ın Heştgırd ve Verâmin kazalarında da Ehl-i Hak'a mensup birçok topluluk bulunmaktadır.

Irak'ta İran sınırında bulunan köylerdeki gruplardan başka Süleymaniye, Kerkük, Musul, Haneqin ve hatta Bağdat ve dolaylarında bu mezhebe bağlı çok sayıda büyük aile mevcuttur.

Türkiye'nin doğusunda özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de yandaşları bulunmaktadır. Bu coğrafik alanın dışında İran'ın kuzey eyaleti Horasan, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve vaktiyle de Kafkasya'da dağılmış biçimde Ehl-i Haklar yaşamaktadır.

Hiçbir sayım yapılmadığından mezhebin yandaşlarının sayısını kesin bir rakamla vermek mümkün değildir. Zaten tarikatın Batıni özelliği de böyle bir sayımı yapmayı olanaksız kılmaktadır. Genel bir ifadeyle mezhebin merkezine uzak olan ve zaten büyük bir sayı teşkil etmeyen Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ı saymazsak müritlerin sayısını şimdilik ve yaklaşık olarak 500.000 kadar varsayabiliriz. Bu sayı bizim yaptığımız araştırmalar temel alınarak elde edilmiştir.

Müritler özellikle, göçebe ve yerleşik aşiretlerle şehir ve köy zanaatkârlarından oluşmaktadır. Aslında loncaların büyük bir kısmı ve hatta günümüzde bu bölgelerin, idari persolinin küçük bir bölümü yabancılara karşı bunu gizleyerek tarikata bağlılıklarını sürdürmektedirler. Bu sosyal olay, çiftçilerin, hayvan yetiştiricilerinin ve küçük zanaatkârların günlük yaşamda kullandığı öğelerden oluşan kendine özgü ve bu Batıni düşüncenin aracı olan dilin imge, sembol ve meselleri-nin biçimlerini açıklamaya yardım etmektedir.

Gerçeğin Dini

Gerçeğin dini, Ehl-i Hak öğretisi Şiiliğe bağlı bir mezhep olmasına karşın aslında kendine özgü dogmadır ve dünyaya ayrı bir bakış içeren bir kuramlar topluluğudur (bütünlüğüdür). İçinde yer aldığı genel çerçeve de İslamdır. Ama, **mezhep gerek evrenin yaratılışıyla ilgili bakış açısı ve gerekse dini duyarlılık ve ayinleriyle çok derin bir özgünlüğe sahiptir.** Ehl-i Hak, İslam öncesi İran'dan ve İran'dan Mezopotamya'ya doğru uzanan İran yaylasını çevreleyen bölgelerde gelişkin olan tasavvufi ve İslam sonrası azınlıkçı mezheplerden etkilendi.

Şiiliğin bizzat kendisi sırf İrani yönler sergilemekte, ama bu yönler Gerçeğin Sadıklarında (Ehl-i Haklarda) daha da belirgindir. Eskiden Ehl-i Haqlar, Şiiler tarafından Ali-Allahi olarak çağrılmaktaydılar. Ali-Allahi, Ali'yi tanrılaştıranlar anlamına gelmektedir. Böylesi bir inanç Ehl-i Hak öğretisine yabancı olmamakla birlikte bu öğretinin temel hattını oluşturmamakta ve sadece bir öğesini teşkil etmektedir. Zaten müritleri de kendilerini bu adla nitelememektedirler.

Gerçeğin Sadıkları olarak kullandığımız deyim onların bizzat kendilerine verdikleri adın bir çevirisidir.(4) Bu bağlamda "Gerçek" sözcüğü felsefi anlamda Gerçeği değil, Yüce hakikat anlamında Allah'ı belirtmektedir. Dini Aziz Augustin'in de belirttiği gibi hem içte hem dışta olan Allah'ı. Müritlerin de sürekli aramak istedikleri yüce ve kendinden oluşan bu Gerçektir. Burada ruh, Tanrı'yı yakalamak ve kapanına hapsetmek isteyen bir avcıyla karşılaştırılabilir. Amaç da Tanrı'nın aşağıya yani insanlığın arasına inmesini sağlamaktır.(5) Hıristiyan dinindekinden farklı olmasına karşın **Tanrı'nın insan olarak meydana gelmesi** konusu Ehl-i Hak öğretisinde önemli bir yer tutar. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz.

Gerçeğin Sadıkları öğretilerini **Yâri dini** olarak da adlandırırlar. Bu Yâri terimi Farsça'da dost ya da sevgili anlamındaki Yâr sözcüğünden türemiş ve tasavvufda ya Tanrı'nın kendisi ya da bir manevi hocanın kişiliğinde Tanrı'yı nitelemek için kullanılmaktadır. Bu terim birçok anlamlara gelebileceğinden **"Mezheb-i Yâri"** deyimi **Dost dini** anlamında kullanılabileceği gibi arkadaşlar topluluğu olarak da kullanılır. Bu aynı zamanda Gerçeğe veya Tanrı'yı simgeleyen Hak ve en son Hakikate de denk düşmektedir.

Ehl-i Haklar topluluklarını **Yârestân** adıyla da nitelerler. (Yâr+ıstan, ıstan soneki daha çok etnik bir terimin sonuna eklenerek bir ülkeyi belirtmeye yarar, Farsça'da bazen de mevsim belirtir. Burada topluluk ve grup anlamında kullanılmaktadır.

Müritler arasında aile veya kanbağı topluluğu anlamına gelen Tâyfe sözcüğü de kullanılır. Bu da mezhebin aşiretsel ve ataerkil kökenlerini çok iyi göstermektedir. Bir Ehl-i Tâyfe, aileden biri yani Gerçeğin bir sadığıdır. Görüldüğü gibi vurgulanan nokta arkadaşlık ve müritleri birbirine bağlayan ilişkilerin sıkılığıdır.

Gerçeğin sadıklarının dini duyarlılığına daha iyi nüfuz edebilecek ve onların evrenin yaradılışına ilişkin kuramları konusunda net bir bilgiye sahip olmak için bu konuya ayrılan ve ulaşılması biraz daha zor olan özel eserlerde yayınlanmış incelemelerin içerikliğini ve kullanılan terimleri vermenin yararlı olacağını inanıyoruz.(6)

Ehl-i Hak inanışları, esas olarak onların evrenin yaradılışı kuramının verilerine dayanmaktadır. Bu inanışlar hem birbirine bağlı hem de içiçe, karmaşık bir durumdadırlar. Gerçekten de evrensel öğeler sadece bir din konusunu oluşturmazlar; aynı zamanda dünyaya ilişkin gerçekliklerden yansıyan ideal ve esas bir örneği de meydana getirirler. Ehl-i Hakların dünyaya ilişkin sahip oldukları anlayış bir tür irfani renklilik taşır ve efsanevi biçimde kendisini açıklar.

Bu evrenin yaratılışı kuramının önemli olması, yalnızca yaratılış kuramını açıklamasından kaynaklanmıyor; bunun yanısıra tarihi olayların devr-i daim şeklinde kimi evrensel olaylarda, özellikle de meleklik hiyerarşisi konusu olduğu içindir. Ehl-i Hak topluluğunun kendisi de bu tiplendirmeyi model olarak almış ve dünyayı açıklayan bu bakış açısını esas olarak benimsemiştir. Bunun dışında Ehl-i Haklar gizli meclisleri esnasında dinsel törenlerin usul ve sırası biçiminde ayin derecesinde simgesel değeri olan kimi efsanevi olayları sergilerler.

Yaratılma iki ana aşamada gerçekleşti: Manevi dünyanın yaratılması ve maddi dünyanın yaratılması şeklinde.

Başlangıçta; iki dünyanın da yaratılmasından önce tek olan Tanrı kendisini henüz açığa vurmamıştır. Daha sonra esas okyanusun ortasında bir İnci yaratır ve orada tek başına kalır.

Şahnameyi Hakîkat'in (582-587) belirttiğine göre; "Bu esnada ne Yer ne Gökyüzü, ne Evren ne başka birşey, ne Taht ne levha, ne Kalem, ne Felek, ne Cennet ve Cehennem, ne Huriler, ne Melekler, ne Gezegenler ve Güneş ve ne de Ay vardı. Tapılanın özü Yâ olarak mevcuttu. Varoluşta, yüce, tek, canlı ve tapılan Hakikatten başka hiçbir yaratık yoktu. Onun evi İncinin içinde ve özünde saklıydı. İnci kabukta ve kabuk denizin ortasındaydı. Denizin dalgaları da hepsini örtüyordu.

Şeyh Amir'in(8) **şiir derlemesi**nde şu tanımlamayı buluyoruz:

"Şahım (Tanrı) Yâ olarak varken ne Yer ve ne Gök, ne Venüs mevcuttu ve hiçkimsenin sesi yoktu. Tanrı, altın kanatlı bir kuşun görünümünde kendini saf tanenin(9) içine attı... Şahım İncinin içindeyken, İnci de sırrın görünmez okyanusunun ortasındaydı. Orada yalnız kalmak istemediğinden ustalığını göstererek ken-

disine sadık hizmetçileri yarattı. Hizmetçileriyle bir antlaşma yaptıktan sonra sol ayağını öne atıp İnci'den çıktı.

Tezkire-yi A'la(10) kitabında şunları okuyoruz: "Başlangıçta kendisi yalnız olarak mevcuttu. Kendi kendini görüyor, kendisiyle konuşuyor, bizzat kendini duyuyordu. Ne Gök, ne Yer, Ne Melek, ne Peri ve ne de İnsan vardı. Binlerce yıl boyunca kendi kendisiyle konuşuyor ve hareket ediyordu. Kendini bütün yaratıklara göstermek istedi. Evrenin yaratıcısı yaratılmanın başlangıcında o muhteşem gücüyle İnci'yi meydana getirerek içinden beş adet suret ortaya çıkardı."

Derviş Golşir Sebzevâri'nin(11) bir Farsça eserinde yaratılma üzerine aşağıdaki anlatımı görüyoruz: "Ne yerin ne de göğün mevcut olduğu günde dünyanın Şahı kabuğun içinde bir mücevher idi. Kendi gücüyle bizzat kendi cevherinden bir damlayı mücevhere bıraktı ve bu damla mücevherin orta yerine kondu. İşte bu sırada Tanrı gürledi ve bu mücevher de suya dönüştü; buharından Gökler, köpüğünden de Yeryüzü oluştu."

Âlem-i Hakikat(12) kitabında ise şöyle deniyor: "Yaratılıştan önce yüce Gerçeğin ruhu bir bütün halindeydi. Mekanı, yeri ve zamanı bilinmiyordu. **Defter**'e(13) göre; "Yalnız kendisi ne kadar yıl olduğunu bilir; yüzbin mi ya da sıfır mı..." İncinin okyanusuna girdi ve orada yetmişbin yıl kaldı. İnci denizin diplerinde sırla besleniyordu. Defterin belirttiğine göre daha sonra kutsal irade kainatın yaratılışını ilan etti: "İnci'nin kabuğunu araladı ve ortaya çıktı."

Sonuçta; Ehl-i Hakların, kainatın oluşumuyla ilgili düşüncelerinin manevi dünyanın yaratılmasından önceki üç temel kavramı çağrıştırdığını görüyoruz: Sessizlik, sular ve İnci.

Sessizlik: Kimi metinler hiçbir bağırış, haykırış ve gürültünün olmadığı temel bir ortamdan sözederler.(14) Bu sessizlik ortamı herhangi bir kımıldamadan önceki değişmemezliği ve dinginliği temsil ediyor.

Sular: Esas teşkil eden su kavramı, Yahudilikte (Gen; 1,2,6 ve sonrası) ve Kuran'da olduğu gibi birçok eski dinde ortaktır. Kuran'da (IX, 9) şöyle diyor: "Tanrı gökleri ve dünyayı altı günde yarattı ve Tahtı sulardan yüksekteydi."

Ehl-i Hakları da bütün belirtilerin tohumu kozmik yumurta olan İncinin üzerinde yüzdüğü sular işte bu sulardır. Su, burada, bütün gizli gücüyle yaşamı simgeliyor, aynı zamanda sonsuz kutsallığı ve kutsal ruhun mekanını temsil ediyor. Bütün gerçeklikler suda doğacaklardır. Ayrıca evrensel olan kutsal su ile yıkanıp saflaşmanın da sembolüdür.

Bu eski zamanların okyanusunun dalgaları, bir kımıldayışı, bir akımı ve bir belirtinin arzusunu temsil ederler.

Burada şunu hatırlatmakta yara var: Sulara atfedilen bu kutsal karakter İrani düşüncede önemli bir yer tutar. Abân Yeşt(15) olarak çağrılan Avestanın beşinci Yeşti, Su Perisine ve özellikle de su tanrıçası olan Ardvisûr Anâhita'ya ayrılmıştır. Bu Yeşt aynı zamanda Anahitâ'ya tapınmayı ve su ruhlarını anlatan Zorâstre öncesi anımsamaları da içermektedir. (...16-83) Zoroastre ilahileri arasında Abân-Nyâyışn nehiri ve su kuyularının yanında veya bir su akıntısı görüldüğünde oku-

nur. Bu Nyâyışn de belirtildiğine göre Ardvisûr bütün eril canlıların menisini arıtmakta, bunun yanısıra bütün dişillerin döl yataklarını çocuk doğurmaları amacıyla temizlemekte ve onlara gerekli olan sütün oluşmasını sağlamaktadır.(16) Evrenin yaratılışını inceleyen Büyük Bundahışn kitabı suları onyedi adet olarak numaralandırmıştır. Suyu kirleterek bu kutsal karaktere karşı günah işleyenlere uygulanan cezaları anlatan Pehlevi kitabı Şayest-ni-Şayest de örnek olarak gösterilebilir.(17) Daha sonra da göreceğimiz gibi kozmik öğeler hep sularla anlatılmaya çalışılmıştır.

İnci(18): İnci sözcüğü (dorr) Ehl-i Haklarda sık sık, kabuklu anlamında kullanılmaktadır. İncinin kendisi istiridyenin içinde olduğundan böyle değerlendirilmektedir.

XII-XIII yüzyıl Fars şair ve yazarı Sa'dî'nin bir şiirinde yeniden ele aldığı bir efsaneye göre İnci, deniz yüzeyine gelen ve onu içine almak için açılan bir istiridye kabuğuna gökyüzünden düşen bir yağmur damlası olarak değerlendirilir. İşte, İnciye dönüşen göksel tohum bu su damlasıdır. Kabuk, kadının cinsel organına arkaik olarak benzetilir. İstiridyede bulunan İnci, embriyonla (çekirdek) özdeşleştirilir. Bu benzetmeyi Hint, İran, Çin, Japon ve Grek geleneklerinin birçoğunda görmekteyiz. İnci aynı zamanda manevi doğuşun ve bilginin sembolü olarak ta kullanılmıştır. Bu konuda özellikle, Thomas Akitlerinden, ünlü İnci ilahilerine bakılabilir.(19)

Ehl-i Haklar'da ve Fars dilinde olduğu gibi, el değmemiş inci, bâkireliğin simgesidir. Kutsal olmayan birşey sözkonusu olduğunda ya da evlenme olayını tanımlamak için daha çok "İncinin bâkireliğini bozma" deyimi kullanılır. Kutsallık sözkonusu olduğunda da, Ehl-i Haklar bu ana örneğe atıfta bulunurlar: Tanrı'nın yeniden başka bir varlığın bedeninde gönderdiği Anaların tümü bâkirdir ve esas adları da Okyanusun sırrı anlamına gelen Remz-bar'dır.

Doğu'da özellikle de Pers'de İnci genellikle kutsal bir karakter kazandığından soylu bir özelliğe sahiptir. Bu yüzdendir ki kralların da taçlarını süslemektedir. Sadece bozulmuş görüntüsüyle sıradan bir süs eşyasına dönüşür. Aynı durum kolay doğum yapma umuduyla kadınların takındıkları ve nazardan korunmak için çocuklarına taktıkları küçük deniz kabukları, sarmal biçimindeki midye ve istiridye kabukları, camdan inciler vs. için de sözkonusudur. Bu inci kavramı, göçebe Kürtler'de İnci gibi yuvarlak denilen ve yılanın başı olarak tanımlanan, sihirli özel nitelikten yola çıkılarak anlatılan bir halk inanışıyla benzerlik gösterir. Bu taşa sahip olan kişinin bütün isteklerinin gerçekleştiğine inanılır.

Ehl-i Haklarda iki dünya, Yaratıcının elinde tuttuğu bir yumurtayla da karşılaştırılır.(20)

Yezidilik'te de aynı simgecilik görülmektedir. Böylelikledir ki Kara Kitap'ta (Mushaf ar Raş) şu satırları okuyoruz: "Gerçekte, Tanrı beyaz inciyi kendi özünden yarattı. Ayrıca Anfar adında bir kuşu meydana getirdi. İnciyi sırtına aldı ve kırkbin yıl boyunca onun üstünde durdu."(21) Tezkire-yi A'lâ kitabının 6-8 sayfalarında çevirisini yaptığımız şu ilginç Farsça bölümü görüyoruz: "Evrenin yaratıcısı yaratılışın başlangıcında muhteşem gücüyle İnciyi yarattı ve içinden

kendisi gibi beş suret ortaya çıkardı. İnci kendisine bir kurban adadı... Daha sonra onun hakim gücünden etkilenerek bütün bu suretler birbirleri içinde eridi. Tanrı'nın kendisi olan tek surete dönüştüler ve inci kaybolup gittiler. Tanrı sonsuz, bir ve tek (tek ve yalnız) olarak kaldı

"Yetmiş bin yıl geçtikten sonra Tanrı bu kez yeniden bir İnci yarattı ve onun içinde kendisi gibi **yedi**, daha sonra **oniki** ve ardından ondört adet sureti gördü. İnci tekrar kayboldu ve Tanrı saklı (gizli) dünyada yalnız ve tek olarak kendisinin farkına vardı (Bâtın). "Yeniden yetmişbin yıl geçti. Tanrı bir inci yarattı. Bu inci-de kendisi gibi onyedi, ardından otuzyedi, kırkyedi ve daha sonra **yetmişiki suret** gördü. Bunlardan sonra İnci kayboldu ve Tanrı tek ve yalnız olarak kaldı.

"Yetmişbin yıl sonra Tanrı tekrar bir İnci yarattı ve içinde kendisi gibi üç-yüz altmış, ardından dörtyüzkırk dört suret gördü. İnci kaybolduktan sonra o tek ve yalnız kaldı.

"Yetmişbin yıl daha geçtikten sonra Tanrı başka bir İnci yarattı ve onda kendisinin aynısı Yetmişbin suret gördü, ve İnci yok oldu.

"Yetmişbin yıllık yeni bir dönem geçtikten sonra Tanrı tekrar bir İnci yarattı. İncinin içinde kendisi gibi, bu kez Dokuzyüzdoksandokuz, ardından Yüzyirmi-dörtbin suret göründü. İnci yokoldu ve Tanrı bir ve yalnız kaldı.

"Binlerce yıl Tanrı kendi kendisiyle konuşup gezindi. Sonunda kendisini bütün yaratıklara göstermeye karar verdi ve kendi öz ışığından lamba biçiminde (kandil) bir inci yarattı. Yetmişbin yıl boyunca başkası görmeden ve bilmeden kendi özüyle dolaşıp, gezindi."

Manevi Dünyanın Yaratılışı: Bütün evrenden önce, Tanrı kendi özünden manevi bir dünya yaratmak istedi.

İlk melek Cebrail oldu. Daha sonra diğer üç melek yaratıldılar. Ehl-i Haklarda hâlâ sözkonusu olan, Tanrı'nın gözdeleri, bu dört melek böylece oluştu.

Şahnameyi Hakîkat (1008-1010 çift dizeler):

"Tanrı'nın manevi dünyadaki ilk yaratıklarını ortaya çıkarmak için inciye gözlerini hiç ayırmadan baktığını söyler." "Müthiş, yakıcı bir şimşek ondan yükseldi, parlayıp etrafında dönerek patladı. Ondan da kutsal Ruhun ışığı kendisini gösterdi." Başka bir bölümde ise Cebrail'in yaratılışı anlatılmaktadır: Gerçek (Hak) İnci'de (Dorr) saklıyken sırrın kalbinde bulunan dünya bir uçtan bir uca denizle kaplıydı. Yalnızca Gerçeğin Özü (Zat-i Hak) mevcuttu. O sırada görkemli ve cömert Tanrı Cebrail'i yaratmak istedi. Hakim Tanrı, sır giysisinde (Came-y-sirr) İnci'yi bir bakış atarak onda, layık bir adam olabileceğine inandığı bir tahıl tanesini seçti. Hayırlı bir bakışla onu parıldayan güneşe benzeyecek şekilde giydirdi. Böylelikle Pir-Bünyamin yaratılmış oldu. Daha sonra, adını değiştirerek ona Cebrail adını verdi. Cebrail oldu Efendi ve iki dünyanın da idarecisi seçildi. Tanrı onu denize attı. Cebrail orada tüylerle kaplı kanatlarını açarak, uçsuz bucaksız denizde çırpınmaya başladı. O sırada Cebrail Tanrı'ya bağlı değildi. Çok şaşkındı ve kendisi dışında hiçkimseyi göremiyordu.

Rûh-ul Emin (sözünün eri Ruh-Cebrail) İnci'den yaratıldığında şûrsuzdu, denizleri aşıyor ve dünyada gizli olan Gerçeğin Sırrını (Sırr-i Hak) tanımıyordu. Cebrail bir süre Tanrı'dan ne bir mesaj ne bir selam almadan durdu. Hep başıboş bir halde dolaşıyor, Tanrı'ya tapınmıyor ve gökkubbenin herhangi bir köşesinde onun kendisine baktığını görmüyordu.

"Ansızın tek olan Gerçeğin Özü tarafından fısıltıyla bir ses (Zat-i Ferd) şöyle dedi: "Gizlice sana konuşan ben kimim? Doğruyu söylersen, yüceltileceksin" Cebrail bu sözleri duyduktan sonra ağzını açtı ve cevap verdi: "Bana gizliden konuşan senin kim olduğunu bilmiyorum, ben bu dünyada bir özgür varlığım, hiç kimsenin benim üzerimde üstünlüğünü ve velayetini tanımam ve kendimden başkasını da bilmem." Dinin Şahına karşı böyle tutarsız ve aykırı bir biçimde konuştuğu için Tanrı kendisini, kaldığı İnci sarayında gösterdi ve bir ışık Cebrail'e ulaşarak kanatlarını ve tüylerini yaktı. Cebrail denizin dibine kanatsız ve tüysüz olarak düştü. Tanrı, kendisine (Ahi'ye yani kardeş Cebraile) yeniden kanatlarını geri verinceye kadar da orada kaldı. Fakat hâlâ onun kim olduğunu bilmiyordu.

"İkinci birkez, aynı ses Cebrail'e sordu: Kimim ben? Ben ki sana gizliden konuşuyorum. Ya sen, sen kimsin? Doğruyu söyle! Ve Tanrı'nın gazabından kork!" Ahi (Cebrail) cevaben ağzını açtı ve şöyle dedi: "Ey Sen, Sen ki benimle gaipten konuşuyorsun, ya kendini göster ya da konuşmayı kes! Senin işlerinden haberdar değilim. Seni hiç hatırlamıyorum ve ben kendimin efendisiyim. (Kendimin efendisi benim.)"

Tekrar korkunç bir gazab ateşi yükseldi ve Cebrail'in kanatlarını ve tüylerini yaktı. Yeniden denize düşen Cebrail çok mutsuz oldu.

"Biraz daha zaman geçti. Tanrı Cebrail'e acıyarak baktı ve yeniden kanatlarını verdi. Ama hâlâ Ezeli Tanrı'nın kim olduğunun farkında değildi. Kanatlarına yeniden kavuşmanın mutluluğuyla çırpınıyor ama bir türlü denizden kurtulup kaçamıyordu. Hâlâ ne en büyük hükümdar ne de ona tapınmanın biçimlerini bilmiyordu, ne dini ve ne de kendisinden başkasını göremiyordu. Sonunda Kâinâtın Hakimi bütün cömertliğiyle Cebrail'e bakarak ona gerekli bilgiyi vermeye ve böylelikle iyileştirmeye karar verdi. O anda büyük bir acımayla, bu çok büyük Ruhun Özü zavallı Pir'in ellerinden tuttu. Tanrı genç bir erkek çocuk biçiminde bu sınırsız denizde göründü ve Rûh-ul Emin'in (Sözünün eri Ruh'un) eğitimi için Rehber oldu. Üstad, onun önünde güneş kadar güzel bir çocuğun şeklinde ortaya çıktığında Pir henüz şuûrsuzdu. Cebrail şaşkın bir vaziyetteydi. Endişeli fakat umutlu olarak sordu: "Kimsin sen? Sen ki bu denizlerde görünür ve benim gibi güçsüz birine seslenirsin?" Yanıt olarak çocuk söyledi: "Ben bir Rehberim ve Hakimin (Dadger) Resulu olarak gönderildim. (Resul-ê Xeradmand (Heradmend) Şu anda sana rehberlik yapmak için görevlendirildim. Gel, öğütlerimi dinle Büyük Tanrı sana kim olduğunu ve senin üstünde olanı sorduğunda şu cevabı vermelisin: "Ben çok küçük bir hizmetkârım. Ruhunun karşısında şaşkın bir vaziyetteyim. Sen yaratansın, bense senin eserinim. Sen müşfik olansın ben de senin şefkatlinim." Daha sonra çocuk, Pir'e bir tas hayat suyundan verdi ve ona dedi: "Al, bu suyu iç, iç ki herşeyi aydınlık göresin. Bana inancın kusursuz olacak, Hakimi övecek ve onun sonsuz ruhunu tanıyacaksın. Pir, Düldüle binmiş Şahın(22) elin-

den tatlı şarabı alarak içti, sarhoşa döndü, ruhu ve tüm vücudu güneş gibi aydınlandı. Tanrı'yı tanıdı ve büyük hakim tarafından uğurlandı. Bu görüşmeden sonra mucizevi çocuk gözden kaybolarak sırrın merkezine çekildi. Cebrail ışıkla doldu, göz kamaştırıcıydı. Yâri için coşmuş bir vaziyette, bir pervane gibi, denizde gidip geliyordu.

"Harika Çocuktan aldığı dersten sonra tekrar şuûruna kavuştu, nasihatına uydu ve ruhu sakinleşti. Tam bu sırada canlı Ruhun mesajını yeniden duydu, şöyle söylüyordu: "Ey iyi soylu, söyle bana, şimdi kim olduğunu biliyor musun? Sen ki bu denizlerde bir kuş gibi uçuyorsun. Ya ben, ben ki bazen gaipten sana seslenen, bazen de olmayan bir mekandan görünen. Benim kim olduğumu biliyor musun? Cebrail bu duru sesi duyduğunda secdeye kapanarak yeri öptü ve inleyerek şunları dedi: "Ey, kâinâtın ve zamanın Tanrısı, ne demeli, çekinirim, sıkılırım, ben senin hizmetkârınım. Sen ise bağışlayıcı, rahman sahibi, merhametli olansın. Umudum ve endişem sendedir. Ey kâinâtın hakimi, beni bu utancımdan dolayı bağışlayacağını umarım, çünkü daha önceleri cahildim ve ta ki bir elçi gelip bana Hakim Tanrımı tanıtıncaya kadar Yârimi tanımıyordum. Ey kâinâtın hakimi, bu günden itibaren kendimi yoluna adıyorum." Bu sözleri duyduktan sonra büyük Tanrı cevap verdi: "Ey kalbi aydınlık dolu Pir, sen Tanrı'nın güvendiğisin, onun mahremi ve sırdaşısın, Onun vekili olansın. Sen büyüksün. İstediğin gibi, her iki dünyayı, bütün yaratıkları ve onların ruhlarını idare edebilirsin. Sen bütün yaratıkların muktedası, Şahın veziri ve onun sırdaşısın. Hiç kimsenin senin üzerinde hakkı olamaz. Benden sonra bütün mahlukların sahibi sensin." Cebrail Hak'kın, adalet ve merhametlinin bu sözlerini duyduktan sonra şükranda bulunmak üzere secdeye kapandı ve şöyle dedi: "Şimdi çok mutlu bir vaziyetteyim."

"O an Cebrail, yani kendisine güvenilen Ruh Tanrı'nın katında secdeye durmuştu. Bazen neşeli, bazen de üzüntülüydü, kimi zaman göklerde, kimi zaman da aşağılardaydı. Dünyayı bir uçtan bir uca dolaşıyor, Hakimin sırrını bilmiyordu, denizlerde başıboş geziniyordu, dinlenmek için hiçbir yeri yoktu. Ne yiyor, ne uyuyordu. Ne arkadaşı, ne eşiti (dengi) ne de sırdaşı ve ne de Tanrı'dan başka konuşacak kimsesi vardı." (**Şahnameyê Hakikat**, 600-696. dizeler)

Yukarıda da birkaç sözü edilen Tezkere-yi A'lâ'nın 11. sayfasında bu bölüm şu şekilde anlatılmaktadır:

"Başlangıçta, Tanrı Kainatı yarattığında herşey onun kusursuz hayalinde mevcuttu: Zamanı, saati ve dört mevsimi hayranlık uyandıracak bir biçimde varetti. Ve cenneti yarattı. Cebraili ise ancak otuzbin yıl sonra yanına çağırdı. O zaman Cebrail'e sordu: "Kimsin sen, ya ben kimim?" Nereden geldiğini bilmeyen Cebrail cesaretle: "Sen sensin, ben de benim (ben)" diye cevap verdi. Tanrı onu yeniden bir otuzbin yıl süreyle cezalandırdı ve tekrar sordu: "Kimsin sen, ben kimim?" Cebrail bu kez de aynı cevabı verdi: Binlerce yıldan sonra Tanrı Cebrail'e mekanın dışını seyretmesini buyurdu. Cebrail adı Muhi (23) olan bir yere vardı. Birden, denizin üstüne seccadesini sermiş ve deniz yaratıklarıyla konuşan bir varlığa gözü ilişti. Cebrail yanına vardı ve yiğitçe sordu: "Tam otuz bin yıldır dünyayı ve denizleri(24) dolaşırım. Şimdiye kadar da hiç kimseyi görmedim. Kimsin sen?" Bunun üzerine Cebrail'in, kendisine seslendiği varlık, o kadar öfkeli bir bi-

çimde bir bakış fırlattı ki Cebrail'in kanat ve tüyleri ateş alıp yandılar. Bu, şu anlama geliyordu: Tanrı'nın önünde böyle korkusuzca konuşmanın sonucu işte budur. Cebrail yeniden otuzbin yıl boyunca kanatsız olarak denizin üstünde kaldı. Sonunda bağışlanması için yalvardı ve yüzünü küçük düşmüş bir vaziyette Tanrı'ya döndererek yardım istedi: "Ey benim dinim, imanım. Sen bütün iyiliklerin sahibisin. Sen hidayetin bizzat kendisisin. Aşkın ve güzelliklerin ruhusun. Bu kadar basit olan dilim, senden bağışlamanı istemeye bile layık değil."

Merhametli ve yardımsever Tanrı, iyilik dolu bir bakışla Cebrail'e bakarak günahını affetti: "Ey Cebrail, büyük Yaradan sana kim olduğunu ve "ben kimim" diye sorarsa şöyle cevap ver: "Ey sen eşsiz olan! Sen Yaratan, büyük Tanrısın. Ben, Cebrail, kapında en küçük bir hizmetkârınım. Sen onsekiz bin kainatın Tanrısısın ve ben de en küçük ve en basit olan bir hizmetkârım." Ve sana: Niçin seni yarattım diye sorarsa şu şekilde cevap ver: "Ey dinim ve imanım, sana tapmak ve hizmet etmek için yaratıldım. Ama umarım ki günahlarımı görmez, beni bağışlarsın." Ne zaman ki Cebrail onun bu bakışıyla şereflendirildi ve kendisini ve Tanrısını tanıdı, yeniden bir endişe ve heyecana kapıldı ve sordu: "Ey yolunu kaybetmişlerin Rehberi, mutluların yüce gönüllü sahibi! Sonsuz ruhuna sorarım, kim olduğunu bana öğretsin." Merhametli cevapladı: "Tanrı'dan başkası ruhumu bilmez." Cebrail secdeye kapandı ve gitme müsaadesi aldı... Tanrı dedi: "Sana bu kadar iyi öğreten üstada övgüler olsun. İtaate ve alçak gönüllü olarak geldiğin için sana yüce Ruhumdan, kahramanların manevi ve cismi hayranlığından bağışta bulunuyorum (bağışlıyorum) ve seni güvendiğim elçi olarak tayin ediyorum.

Burada hatırlatmak gerekir ki; birinci melekle birlikte varolan ilk insan, Ruhani Adem; Tanrıyla, ancak, gönderilen bir Rehber-elçi rolü oynayan kutsal bir görüntü aracılığıyla ilişkiye girebiliyor. Bu konuda en ilginç yorumu sunan Şahnameyê Hakikat onu güneş kadar güzel bir çocuk şeklinde belirtiyor. Aynı temayı Mazdekçilikte de görüyoruz: Hürmüz güneş yüzlü onbeş yaşındaki bir çocuğun görüntüsünde, mükemmel, doğru ve iyi halli bir insana kendisini gösterir. Yine aynı tema, biraz bozulmuş biçimde ve biraz da süslemelerde İran folklorunda, özellikle de Fars dilinde görülür. Bununla birlikte bu hikaye ve efsanelerin içerikleri mistik olmaktan öte düşsel ve romansıdırlar. Yüzü ışık saçan bir çocuk, safça katışıksız bir fiziki güzelliği temsil ediyor.

Cebrail'in yaratılışından sonra sıra diğer meleklere geldi. Önce ilk üç melek, Pir Mûsi (Rafael/İsrafil olsa gerek. Ç.N.) Dâwûd (Mikail) ve Mustafâ(Azrail). Bunlar Bünyamin (Cebrail) ile birlikte Tanrı'nın yakınındaki ilk dört meleği oluştururlar. Ayrıca Mustafa'dan (Azrail) alınarak (çekilerek) yapılan kadın melek Remzbâr ya da Rezbar'la birlikte Tanrı'nm yanında bulunanların sayısı beştir. Şiilerde Pênc Ten yani beş (beşler)kişi için şu adlar sayılır: Muhammed, Ali, Fatima, Hasan ve Hüseyin. Ehl-i Haklar'da Ali, Tanrıyla özdeşleştirilir.

Gerçeğin sadıklarına göre bu ilk dört melek Tanrı'nın bizzat kendi ruhundan yani İnci'de bulunan ışıktan çekilerek yaratıldılar.

Goran aşireti dervişi **Beşer Bozhui**'nin yayınlanmamış bir elyazması olan **Âlemî Hakikat**'a göre: (sayfa 3) "Tanrı sırrın ortasında dört meleği yarattı ve bizzat kendisi de İnci'nin denizine girdi. İnci'nin içinde yetmiş bin yıl kaldı, İnci

ise sırla beslenen denizin dibindeydi. Bu arada kendi öz ışığından Remz ve Rıza diye çağırdığı iki kişiyi yarattı. Bir süre sonra Bünyamin, dört meleğin başı boş gezindiği bir esnada İnci'nin içinde Şahı gördü ve ondan içeri girmek için izin istedi. Tanrı'nın oradaki varlığı ile şereflendirildiler. Tanrıyla birlikte İnci'de yedi sayıyı buldular. (Heft-Ten/Yediler)

Gördüğümüz gibi Tanrı tarafından yaratılan ilk varlık Cebrail oldu. Ondan çok daha sonralarıdır ki diğer melekler yaratıldılar. Bu konuyla ilişkin olarak Şahname-yi Hakikat şu anlatımı veriyor: "... O zaman Cebrail büyük Hakim Tanrı'ya söyledi: "Beni yalnız bir adam olarak yaratan, bu uçsuz bucaksız denizlerde ne rahatlığım ve ne de dinlenecek bir yerim var, nerede övgüler yağdırayım senin ruhuna, sana dua edeyim? Nasıl tek başıma yaşayabilirim? Sana nasıl hizmet edebilirim? Sana teşekkür edecek takatim bile yok. Dilim, sana dua etmeye yetmez. Sen ki her varlık üzerinde sonsuz güce sahipsin, tek bir hizmetkâr, nasıl olur da bütün kutsallığı yüklenir ve kendisine sığdırabilir? Benim için birkaç yar ve konuşabileceğim birkaç dert ortağı yaratacağını umarım. Böylelikle de hepimiz dinin yolunda sırdaşlar olarak hizmetine koşalım. Ey kâinatın yaratıcısı! Bu çok küçük hizmetkâ-rının dileğini ne olur yerine getir."

"Cebrail yakarışını bitirdiğinde büyük Tanrı'nın sesi duyuldu: "Ey kalbi aydınlık Pir, sen Yüce Ruhun sırrının sırdaşısın, sen itimat edilensin, pirimizsin. İsteğin kabul edildi." O zaman Tanrı, Cebrail'in isteğine uygun olarak İnci'ye bir göz atarak birkaç ışık saçan varlık yarattı... Bunlardan biri huriler gibi, Marmûz (Remzbar) adlı bir kadındı. Diğer beşi ise maddeden yaratılmış erkeklerdi. Adı Remz olan kadın, cennetin hurisi olup merhametli canlı Ruhun hizmetkârıydı. Tanrı Remz'i güzel kokan bir terden yarattı. Remz göğsünde bir mücevher taşıyordu. O herşeyden daha üstündü. Tanrı Mikail, Esrafil, Azrail, Yar [e-Zerrinbam] ve Roçyar'ı da erkeklerin kılığında yarattı. İlk olarak Mikail Tanrı'nın büyük gücü sayesinde nefesinden çekilerek yapıldı. İsrafil damağından, üçüncü olarak da Azrail hiddetinden yapıldı. Zaten onun adı ölümün sahibi yani can alıcıdır. Tanrı'nın sarayının celladıdır aynı zamanda. Dördüncüsünün adı La'l-e Akik'tir ayrıca Roçyar olarak da çağırılır ve Tanrı'nın bir gözünün ışığından yaratılmıştır. Beşincisi Yar-i Zerrin-bam olan Yekik'tir, diğer bir adı da İsmail ve İvat'tır ve Tanrı'nın diğer gözünden yaratılmıştır.

"Akik(*) ve Yekik, parlak görüntülü iki Prens olan Hasan ve Hüseyindiler. Hüseyin Yadigar, Hasan ise Şah İbrahim'dir. Her ikisi de bütün zamanlarda en önemli kişilerdirler. Şahın gözlerinden çekilerek yaratıldıklarından Güneş ve ay onlar tarafından aydınlanıp ışık saçarlar. Akik, Merhametli Tanrı'nın gizemli şarabı olan sağ gözünden, Yekik ise cennetin çeşmesi olan (Kewser)in kaynağı sol gözünden yaratılmışlardır.

"Bu altı kişi yaratıldıktan sonra aydın kalpli Pirlerine itaat ettiler. Cebrail tarafından eğitilerek Gerçeğin Sırrına eriştiler. Her yedisi de secdeye kapanarak Tanrıya şu övgülü sözleri söylediler: "Binlerce selam olsun, binlerce övgü yağsın,

---

(*)`Akik: Baştaki `A aslında vurgulu Ayn (gırtlaksı)dır. Her iki "K"de yine gırtlaktan çıkarılan "Kaf"tırlar.(Ç.N.)

eşi benzeri olmayan şahımızın, ruhuna. Ondan başka yaratıcı yoktur. O yaratan biz hepimiz de onun hizmetkârlarıyız." Yedi melek Tanrı'nın (Şah'ın) katında oturarak, gece ve gündüz ona sığındılar. Ahi(*) onlara rehberlik ediyor, diğerleri de onu izliyorlardı. Yediler (Yedi Can-Heft Ten [WB] Yüce Ruha hizmete hazır vaziyette ona sürekli övgülerde bulunuyorlardı." (709-752. Çift dizeler.)

Sembolik bir değere sahip olan Yedi rakamı Ehl-i Haklarda önemli bir rol oynar. Bu iki yönlü olabilir: İyiyi simgeleyen "yedi" ve kötülüğü temsil eden yedi rakamı (Goranlarda). Burada şüphesiz **Mazdekçilikten etkilenmesi sözkonusudur.** Çeşitli biçimlerde etkilenmeler olduğundan, bu çalışmanın kapsamına da girmediğinden bunların üzerinde durmayacağız.

Daha sonra Tanrı meleklerle bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya varıldıktan sonra ona bir adakta bulunuldu.

İşte görünmez dünyanın yaratılışı böyle oldu. Tüm kavramlar, ayinler ve kurallar, bu görünmez dünyada varolan bu başlıca örnekler üzerinde şekillenmektedirler. Tarihsel dünya, tarih öncesi olayların devamı biçimde düzenlenmektedir, en azında bu aktarıldığı biçimiyle böyle. Görünür dünya daha sonra yaratıldı. Daha önce de incelediğimiz bu yaratılış biçimi, görünmezle sıkı sıkıya bağlıdır. Burada şeylere ve nesnelere bakış tarzı birdir. Bütün evrenin yaratılışı olayı, bazı kavramlarını daha önceden işaret ettiğimiz Ehl-i Hakların kendine özgü hatlarını temsil eden bir düşünce temel alınarak tasarlanmıştır.

Temel ayinler (25), yukarıda da belirttiğimiz gibi, incinin bünyesinde olup biten, ezeli öncesi Meclis sırasında meydana gelen olayların üzerine kurulmuştur. Tanrı Meclisin her bir üyesine hak olarak payına düşeni vermiş ve onlar da kabul etmişlerdir.

Tanrı'nın bizzat kendisi Bünyamin'le anlaşma yapmış ve kendi başı üzerine yemin ederek teminat vermiştir. Görünmez dünyada ve ışıktan oluşmuş bir Hindistancevizi, başın Tanrı'ya adanmasını temsil etmiştir. Bünyamin Tanrı adına onu kırmış ve bu hareket diğerlerince de tekrarlanarak, Tanrıya vakıf olan Bünyamin'e kendilerini adamışlardır. Ardından bir boğanın kurban edilmesi izlemişti ki onun da görünmez dünyadan geldiğine inanılır.

Sadıklar Meclisi, ayinler aracılığıyla Anlaşma esnasında gerçekleşen, kutsal ve Meleklere yaraşan bütün hareketleri yansıtır.

Ehl-i Hak topluluğuna giren her sadık, Hanedan denilen 11 ocaktan birine tabi olmak zorundadır. Bu ocakların herbirinin kendi ruhani hocası vardır. Bir ocağa katılmaya ve ona üye olmaya "ser sıpardın" yani başını teslim etme denir. Bu vesileyle, müridin adına bir Hindistan cevizi kırılır. Bu hareket nasıl ki ceviz kırılıp yarılabiliyorsa müritin de başını gerektiğinde feda etmeye hazır olduğunu temsil eder. O böylelikle başını, topluluğa bağlılığının teminatı olarak ortaya koymuş olur.

Toplu ve özel yakarışlar sırasında kullanılan en kutsal yol ve yöntem, Bize Tanrı'nın ve meleklerin ezeli öncesi Mecliste oynadıkları rolü hatırlatıyor. Ehl-i

(*)Akhi (Arapça'da kardeş demek, Kürtçe transcripsiyon de Exi olur.(Ç.N.)

Hak topluluğuna giren her dünyevi insan kendi ismine bunları yineleyerek böylece ittifaka olan bağlılığını sürdürür.

Bu formül şu şekilde düzenlenerek söylenir: Şahın adıyla Pir Bünyamin'in ittifakıyla, Yardımsever Davud'un Rızasıyla, Vezir Pir Musi'nin altın Kalemiyle, Remzbar'ın (Tanrı'nın anaç Meleği) katışıksız, saf hizmetiyle" ve bazen de: "Işık kalpli Sahifelerin aşkıyla." Bunlar Ali'nin Muhammed Peygamber'e Mirac sırasında (Geceleyin göğe yükselme) öğrettiği beş sözdür ve başkalarına açıklanmayan, sözle anlatılamayan işleyiş yöntemlerini oluştururlar.

Bundan başka her Sadık Ezeli Padişahının, yani Sultan İshak Theophaie'si düzeyinde olan Xawendigâri'nın adını, Ezeli Pirini yani Pir Bünyaminin kılığında gelen Cebraili ve Pir Davud görünümünde gelen Ezeli Rehberinin adını çağırıp, yakarır. Yazgısını çizen de Pir Musi kılığında gelen İsrafil'dir. Sadık daha sonra Manevi Şah'ının, Pir'inin ve başını teslim ettiği ocağın Rehberinin (Delil) adlarını çağırarak yakarışta bulunur.

İnanan, kimi zaman mezhebin üst düzeydeki kurumları (Ezeli Şah, Ezeli Sahip, Ezeli Rehber) ve kendi manevi ocağının öncüleri, Üstadı (Hocası) ve Rehberi dışında, kendisinin ilk öğretmenliğini yapan Mürşidiyle de şarapla ekmek yiyerek ayine katılır.

Başkasının teninde yeniden dünyaya gelme ve onun çeşitli biçimleri konularında daha önceleri birçok incelemeler(26) yapmış bulunuyoruz. Eğer okuyucu isterse bunlara başvurabilir(27), sık sık yaptığımız çalışmalara (atıfta bulunmamızın nedeni ne övünmek ne de kendimizi tekrar etmek için değil. Bunun nedeni araştırmacıların bizden önce henüz bu alanlara yönelmemiş olmaları, hem dinlerin tarihi hem de diğer dallar bakımından olsun bu konuda hiçbir inceleme ve araştırmanın yayınlanmamış olmasından kaynaklanıyor, en azından bu açıdan bakılırsa böyle olduğu görülebilir.

Kuşkusuz, çeşitli Théophanilerin ortaya çıktıkları dönemleri tarihi bakımdan, net bir biçimde saptamak kolay değildir. Biz burada, Kürdistan'dan gelen, 933 Hicret yılı (1526 A.d) tarihli bir mülk(iyet) tapusunun bulunmasıyla, bize tarihi saptamalarda bulunmak için işaret noktası teşkil edecek kimi yeni belirlemeler yapmaya çalıştık. (28) Bu tapu sayesinde Sultan İshak ve onun halefi Baba Yadiğar'ın yaşam sürelerine de yeni açıklamalar getirdik. Tapu, İran Kürdistanı'nda bulunan Kermanşah iline bağlı Qal'a (Kal'a) Şahin bölgesindeki Anzele köyünün Baba Yadigâr'a sağken bağışlanmasıyla ilgilidir. Baba Yadigâr, Sultan İshak'ın hem halefi hem de onun manevi oğludur.

Daha önceleri bu tapuyla ilgili yaptığımız incelemede belirttiğimiz gibi "bu topluluğa özgü zaman kavramı, onların dünyaya bakış açılarının bütününü koşullandırıp tarih saptamalarındaki kesinliği ve doğruluğu ihmal etmelerine neden olmaktadır.

Gerçekten de Ehl-i Haklara göre Tanrı, Melekler ve yaratıklar peşpeşe devri adim biçiminde ortaya çıkarlar. Böylece aynı kişilik dünya tarihinin iki ya da çok daha fazla çeşitli dönemlerinde, iki veya daha çok biçimde başkasının teninde görünüp ortaya çıkabilirler. Ortaya çıkış tarihleri dikkate alınmazlar. Ayrıca toplulu-

ğun Batıni karakteri, kutsal alanda meydana gelen önemli olayların somuta dönüşmesinden sakınır, aksi durumda ona saygısızlık olacağına inanır. Bu nedenlere başka biri daha da eklenebilir: Bu din, ana uğraşları bilim ve tarih olmayan, çoğunlukla köylü ve zanaatkârlardan oluşan bir topluluk tarafından icra edilmektedir. Bununla birlikte, Gerçeğin sadıkları açısından herşey bir efsane havasında ve gizemli bir biçimde cereyan etmesine rağmen, kahramanlar belirli dönemlerde yaşadıklarından tarihe aittirler, bu en azından bazıları için böyle. Ayrıca bu dönemler yazılı olarak kesinleştirilmemişlerse de sözlü gelenekler belirsiz de olsalar onlara atıfta bulunmaktadırlar."

Ehl-i Haklar'a göre, topluluğun başlıca Theophanie'si ve kurallarını belirleyen Sultan İshak'ın yaşamı Hicri takvime göre VII ve IX yüzyıllar arasında geçmiştir. Fakat çeşitli alt topluluklarda, bu konuda ortak bir noktaya varılmıyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz incelemede bulunan ve bir Kürt kenti olan Süleymaniye'de (Irak) görülen bu Farsça elyazmasında(29), Sultan İshak'ın olduğu kuşku götürmeyen bir aileye ait olması sözkonusudur. Bu elyazması, Sultan İshak'ın babası Şeyh İsi'nin ölüm tarihi olarak Hicri 846 (=1442 A.D) Burada hatırlatalım ki Sultan İshak, Anzele köyü tapusuna göre o dönemde yaşayan (Hicri 993) Baba Yadigâr'ın manevi babasıdır. Bütün bu kişilerin uzun ömürlü olmaları koşuluyla bu tarihler birbirlerine uymakta. Bununla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi tüm bu dönemle ilgili olarak bir belirsizlik dolanıp duruyor. M.C.İ. Edmonds **Kürtler, Türkler ve Araplar** adlı eserinde (Londra, 1957) Kakailer'e bir bölüm ayırıyor (182-201) Irak'ta Ehl-i Haklar bu adla çağrılıyorlar. Sultan İshak'ın doğum tarihi olarak Hicri 671 yılını/ 1272-1273 A.D. (sayfa 184) ve yine onun tarafından bu topluluğun Awraman'da (İran Kürdistanı) kuruluşu tarihini de, Hicri 716/1316-17 A.D. (Sayfa 185) olarak belirliyor. M. Edmonds, bu tarihleri, eskiden Osmanlı yönetiminde memurluk yapmış, akıllı ve kültürlü bir Kakainin sadece kendisi için yazmış olduğu bir küçük tezkereye dayanarak vermektedir. M. Minorsky'e gelince, İslam Ansiklopedisi'nde yayımlanan S. İshak üzerine adlı makalesinde Ehl-i Hakların S. İshak'ı XIV. yüzyıla yerleştirdiklerini gözlemliyor. Oysa başka bir yerde yeniden yayımlanan **The Sect of Ahl-i Hakk** (Ehl-i Hak Topluluğu) adlı makalesinde karşı çıkmadan M. Edmonds'un kitabını belirtiyor ve onun verdiği tarihleri aktarıyor.

Bu dönemle ilgili belirsizlik **Şahnameyê Hakikat**'a da yansıyor. (8265 çift dizeleri) Şahnameyi Hakikat'a göre Sultan İshak üç yüzyıl yaşamış ve doğum tarihi de Hicri 612 yılıdır. Görüldüğü gibi, yine sözkonusu olan VII. ve IX. yüzyılları arasındaki dönemdir.

Burada, yazarın sözünü ettiği, Sultan İshak'ın önceki iki theophamin'in yani Şah Hoşin ve Baba Na'us'un da doğum ya da ortaya çıkış tarihleri tam olarak belirgin değildir.

Derviş Beşer Bozhui'nin kendi elyazması olan **Âlem-i Hakikat** adlı kitaba (sayfa 60) ve Ka-Rahim'in yine aynı isimli özel elyazmalarına göre (sayfa 31) Şah Hoşin'in Kermanşah Vilayeti'nin kazası Serpol Zohabın yakınındaki Ban Zerde köyünden geçiş tarihi Hicri takvime göre 360 (=970 A.D.) ve doğum tarihi de muhtemelen Hicri 330 (=941 A.D.) olarak belirtiliyor.

Nur Ali Şah, Şah Hoşin'in doğum tarihi olarak Hicri 300 (=912 A.D.) ve Baba-Na'us için de, basitleştirmek amacıyla olsa gerek 400 gibi (=1009 A.D.) yuvarlak rakamlar veriyor.

Henüz hazırlanmakta olan diğer çalışmalarımızda tarihi rakamlara ve Ehl-i Hakların eski metinlerinin tarihlendirmeleri konularına yeni belirlemeler sunacağız. Burada bunları ayrıntılarıyla incelemeye gerek duymuyoruz.

Metin Seçimi

İrani Batıniliğin, özellikle de Kürtlerde bugünkü durumunu ve çeşitli özelliklerini daha iyi gösterebilmek için birçok alt-mezhebin ve ruhani-manevi üstadın olduğunu hesaba katmak gerekir.

Buraya kadar, yayımlanmış çalışmalarımızla bu Batıniliğin kökenini ve evrimini derinlemesine, sembolleri ve ana (temel) örneklerini de açıklayarak incelemeye çalıştık.

Bu Batıniliğin canlı karakterini gösterebilmek için çağdaş bir manevi üstadın eserini seçtik. Bu konuda bir metin seçmenin sıkıntı yarattığını da belirtelim.

Gerçeğin dini üzerine birçok kitabın yazarı olan, Hicri 1313 yılında (1895 A.D.), Kirmanşah eyaletine bağlı Sehne ilinin 12 km. batısına düşen Ceyhûnabad'da dünyaya gelen **Hac Nûr Ali Şah**'ın (Nûr Ali İlahi Mokri) bir metnini seçtik. Bizce yazdıklarından en ilginç olanı burada incelediğimiz yazısıdır. Bu metin müritler tarafından sorulan sorular ve yazarın onlara verdiği açıklayıcı cevaplardan oluşuyor. Onları biraraya getirip çevirdik. Her bölümden önce yorumumuzu yaptık, bazen de, gerekli gördüğümüzde notlayarak tamamlamaya çalıştık.(30)

Bu eserin **Kürt Batıniliği**'nin incelenmesi alanında önemli bir katkı sunacağına inanıyoruz.

Kuzeyden gelerek Kirmanşah eyaletine yerleşen, Mokri ailesinin Ehl-i Hak koluna ait olan Mirza Behram oğlu Hac Ni'metullah Mocrem'in oğlu Nûr Ali Şah babasının bilgi ve kültürünün mirasçısı olmaya layık biridir.

Hac Nimettullah (1288-1338 H/ 1871-1920 A.D.) bir çok eserin yazarıdır. En önemli eseri, dünyanın (kainatın) yaratılışından günümüze kadar Gerçeğin Sadıklarının tarihiyle ilgili yazdığı, Gerçeğin (Hakikat) Şahlarının kitabı yani **Şahname-yi Hakikat**'tır. 11.000'den fazla çift dizeden oluşan bu kitap şu anda, Tahran'da Fransız-İran Enstitüsü'nün, İranoloji bölümünde Profesör Henry Corbin'in yürüttüğü İran Kütüphanesi kolleksiyonunda (no: 14 ve 15) basıma hazırlanmaktadır.

Hac Nimettullah aynı zamanda Profesör Minorsky'in İslam Ansiklopedisi'nde sözünü ettiği ve yayımladığı yazı için temel oluşturduğu iki Farsça kitaptan(31) birinin yani **Furkan-ul Ehbar**'ın da yazarıdır. Ehl-i Haklar üzerine yaptığı incelemeler için **Serencam**'dan yararlanmıştır. (**Ehl-i Haklar Topluluğu Üzerine Notlar**, Müslüman Dünyası Dergisi, Cilt: XL-XLI, sayfa 19-97, Paris, 1920 ve cilt XLIV-XLV sayfa 205-302, Paris, 1921 ve ayrıca kitap olarak Paris'te 1922'de yayımlandı.)

Profesör Minorsky bütün yetkinliğiyle giriştiği bu kitabın bir bölümünün tamamlanmış bir çevirisini Cambridge'de 1955 yılında bana gösterdi.

Hac Nimettullah dininde çok iyi yetişmiş bir üstaddı, coşku dolu bir sofî yaşamı sürdürmekteydi. Tümüyle Tanrı'ya tapınma şeklinde geçiyordu yaşamı. Oğlu Nur Ali Şah ve müritlerine göre (Bakın, XVIII. bölüm) kâhin bir insandı. Yani gizli görüntülere dayanarak olayları önceden kestirebiliyor, yorum yapabiliyordu.

Ondan sonra oğlu Nur Ali Şah, Şah Hayasi soyunun manevi hocası olarak onun yerini aldı ve müritlerin başına geçti. Şah Hayasi soyunun merkezi, Kirmanşah eyaletinde, Dinewar ve Sehne arasında bulunan Ceyhun-abad köyüydü. O herşeyden önce dini yaşamından başka bir uğraşı olmadan tutkulu ve coşku dolu olarak yaşadı. Başkalarının yaptığı gibi müritlerine yük olmamak için, mistik yaşamını da ihmal etmeden, idari kademelerde emekli olduğu yıla kadar saygın bir hakim olarak görev yaptı.

Amcamızın oğlu bu insan daha sonradan bize dost olmuştu. O kadar basit aynı zamanda derin bir dindarlıkla dolu bu adam hiçbir zaman çıkar gözetmezdi. Sözde ihtiraslı müritlerinin bazen tasarladığı, gazetecilere özgü çeşitli propaganda yöntemlerine bile aldırmazdı.

Bizler; kendini beğenmişlikten uzak, çarpıcı bir samimiyete sahip bir insan olan Nur Ali Şah'ın (32) anısını koruyup sürdürüyoruz. Kendisi ne bir dilbilimci, ne bir din tarihçisi, ne okumuş bir söz ustası ve ne de bugünkü anlamıyla bir bilim adamıdır. Daha doğrusu üniversite eğitimiyle ve modern sosyal bilimler alanında eleştirel anlamda yeteneklerle donanmış biri değildir. Tek bir yabancı dil bile bilmiyor. Ama tüm bunlara rağmen o, herşeyden önce dindarlığı örnek alınabilecek, dininin geleneklerini çok iyi tanıyan, sağduyulu bir rehberdir.

Onun, bu son yıllarda, mistik alemin bir ülkesi olan İran'da bulunan kimi akımlarla ilişkiye geçmiş olmasının nedeni ne olursa olsun, o, bütün müritlerinin içten sevgi ve coşkularının yöneldiği kutlu bir öncü, bir ileri gelenin anısı ve sureti olarak kalacaktır.

Biz, çevirilerini yaptığımız ve bu incelemede kullandığımız henüz yayımlanmamış metinleri özel ilgilerinden dolayı seçtik. Bu metinler, müritlerin aralarından seçildikleri köylü ve zanaatkarların konuştukları bir dille(33) yazılmışlar ve daha çok Ehl-i Haklara ait düşünceleri içermektedirler. Yazarımızın düşünceleri dışarıdan etkilenmemiştir. Yine de çeşitli okuma parçalarına bağlı olarak ortaya çıkan birkaç yansıma görülüyorsa da eserin tümünün özgünlüğü ve duyarlılığına ciddi bir değişiklik getirmemektedir.

Kullanılan imgelerin tümü, köylülerin ve göçebelerin günlük yaşamlarından alınmış olup onların günlük uğraşlarını yansıtmaktadırlar. Yazarın bizzat kendisi de, diğer değer yargılarına bağlı bir yaşam biçimiyle ilişkili olmasına rağmen, bu sosyal tabakaya girmekte ve onunla uyuşmaktadır. Öğretisinde, onlara eşlik etmekte ve onların kaygılarına ortak olmaktadır. Sonuçta aynı düşünce hattına ve ifade biçimine sadık kalır. Zaten bizi Ehl-i Hakların ilk başlangıçtaki ve pek tanınmayan lehçeleri olan Goranice yazılmış metinleri incelemeye iten neden de budur. Bu metinler eşsiz zenginliklere sahiptirler. Diğer çalışmalarımızda, dilbi-

limci olarak onları çözme ve açıklama olanağımız oldu. Ayrıca ilk kez, dinler tarihi yönünden inceledik. Bunlardan bir kısmı yayımlandı, diğerleri de yayımlanacak.

Nur Ali Şah'ın, babasından daha az belirgin olan bir özelliği de; Gerçeğin dinini, İran'ın resmi dini ve daha çok yaygın olan Şiiliğe ve Şii mistisizmine yaklaştırma çabasıdır.

Bu deneme, yazar tarafından hissedilen, topluluğun sosyal bir ihtiyacına cevap vermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte bugünkü durumdaki bu Batıniliğin yeni bir görünümünü de sunmaktadır. Bu Batınilikte bir ekol ya da geleceğin ve düşüncelerin evriminin belirleyeceği tasarlanmış bir "eğilim" olarak değerlendirilebilir. Bu çaba ilgisizlikle karşılaşabilir ve hatta Seyid (olan) Ehl-i Haklarda kimi karşı koymalara da yol açabilir. Ama her halükârda, Şii kökenli, din değiştirenlerce olumlu olarak görülebilecektir.

Nur Ali Şah'ın en iyi tanıdığımız bu metninde yazar, babasının Şahnameyi Hakikat'da dile getirdiği düşüncelere sıkı sıkıya bağlı kalıyor.

Bu eser Ehli-Hak dininin ve öğretilerinin tanınmasına büyük bir katkı sağlayacaktır. Zira topluluğun (mezhebin) günümüz üstadlarının yazdıkları arasında en ilgi çekici olanlarındandır.

Otuz yılı aşmış olmasına rağmen yine de güncelliğini korumakta ve topluluk (mezhep) dışında çok geniş biçimde dağıtımının yapılmasını haketmektedir.

Nur Ali Şah'ın yakın zamanda İran'da Farsça olarak **Burhan-ul Hak** adı altında yayımladığı başka bir kitabı daha az özgünlük arzetmektedir. Nur Ali Şah, bu eserde, belki de açığa vurmak istemediğinden olsa gerek, bu dinin Batıni yönüne değil de, daha çok aleni ve genel yanlarına vurguyu yapmıştır. O Burhan-ül Hak'ta, Gerçeğin dinini Şii mistisizmi olarak tasvir ediyor ve kimi ortodoks olmayan yanlarını sessizlikle geçiştiriyor. Daha önceden de söylediğimiz gibi, Nur Ali Şah, inceleme konumuz olan bu kitapta da, babasına rağmen, Şiilikle Gerçeğin dini arasında bir yakınlaşmanın olmasını arzulamaktadır. Fakat, Burhan adlı kitapta bu bir eğilim olmaktan çıkıyor. Dışa bağlı nedenlerden kaynaklandığı için bu durumu iyi anlıyoruz.

O, başkasının teninde yeniden ortaya çıkma veya tam olarak söylersek insan "kılığının" değişimi, zamanın bir devresinde aynı olayların ortaya çıkma ve kaybolma dogmaları üzerinde çok fazla durmuyor, kısaca şu şunun yerine geçti gibi yavan belirlemelerde bulunmakla yetiniyor.

Kur'an'dan birçok ayeti alıntılayarak, basit bir biçimde hadislere (Peygamberin sözleri) atıfta bulunuyor. Bütün bunlar Ehl-i Hakların İslam ortodoksluğu dogmalarını kanıtlama eğiliminin sonucudur. Sanırız, bunu, **Şiilerin nezdinde Gerçeğin Dinini korumak ve değerli kılmak için de yapıyor**. Kimi zaman kısa notlarda Gorani ve Kürtçe olmak üzere birkaç satır örnek gösteriyor. Dilbilim yönünden bunlara güvenilemez, zaten bu onun özel alanına da girmiyor.

Tüm bu küçük belirlemeler Nur Ali Şah'ın mistik değerini küçültmez. Zira kendisi hâlâ kendi topluluğunda ve özellikle de yakın dostları arasında çok değer verilen bir rehber olarak yerini korumaktadır. Aslında, daha çok bu kitabın yayımlandığı andaki koşulları sorumlu tutmak gerekir.(34)

Analiz Ve Plan

İncelediğimiz bir kitapta Nur Ali Şah kendi metnini müritleri ve Ehl-i Hak mezhebine ilgi duyan dostları tarafından sorulmuş veya sorulabilecek sorulara ve onlara verilen cevaplardan oluşturmuş. Birkaç bölüm ise araştırmalarımız sırasında değişik Ehl-i Hak merkezlerinde bizzat ona ve inançlarının belli başlı temsilcilerine sorduğumuz sorulara verilen cevaplardan oluşuyor.

Bu kitap, uzunlukları ve önem dereceleri farklı yüzondört bölümü kapsıyor. Nur Ali Şah tarafından yazılan son bölümü en arkada olmaktansa bu metnin başına aldık. Çünkü, bize göre, Ehl-i Hakların tarih ve inançlarının bir özetini veriyor.

Bu bölümde; önce Gerçeğin Dini'ne göre insanlığın kutsal tarihini anlatıp başlıca Theophaniler olan Ali, Şah Hoşin, Baba Na'us ve sonda da bugünkü yapısını kendisine borçlu olduğu ve topluluğun en büyük reformcusu olan **Sultan İshak** üzerine birkaç söz ediyor.

Ehl-i Hak hiyerarşisinin bazı kategorilerini ve müritlerin aralarından Pir ve Rehberlerini seçtikleri onbir manevi ocak olarak da adlandırılan Onbir Hanedanın adlarını sayıyor. Ardından yine kendisini belirleyen yakınlaştırma çabasıyla Gerçeğin Dini'nin ilke ve kanunlarının Şiilikle olan ortak yönlerine imada bulunuyor. Daha sonra ruhun sürekliliği ve tezahüratın ardarda geldiğini işliyor. Gerçekte, bu bölümde, başkasının teninde yeniden ortaya çıkma kavramı kutsal görünüm veya mükemmelliğe giden yoldaki gelişmenin aracı olarak değerlendiriliyor. Aynı düşünce diğer birçok bölümde de işleniyor. Kullanılan deyim "İnsan kılığının değişimi" ve "ruhun insan vücuduyla tekrar giydirilmesi" dir. Bunun gibi bir düşünceyi Ehl-i Haklarda, genellikle başka biçimlerde görüyoruz: Başka nesnelerde ortaya çıkarma, şeyleştirme ve bu kitabın XVII. bölümünün yorumunda da belirttiğimiz ruhgöçü şeklinde.

Nur Ali Şah hayır için yapılan bağışlar, kurban, oruç ve de üst dudaktan sarkan bıyığa makas değdirmeden bırakma gibi özelliklerden sözederek dini açıklıyor. Ardından sadece görününde olan ve kimi yanlış anlamalardan kaynaklandığına inandığı bazı farklılıkları anlatıyor. Zaten haklı olarak ta Şiiler ve diğerleri tarafından Gerçeğin Dini sadıkları için kullanılan ve "Ali'yi Tanrılaştıranlar" anlamına gelen **Ali-Allahi** terimini kullanmayı reddediyor. Ehl-i Haklara yöneltilen ayin dualarını ve ibadetlerini yerine getirmeme ve Müslümanların orucunu tutmama gibi suçlamaları da temelsiz ve sahte gerekçeler olarak değerlendirip kınıyor.

Sonunda, esas olarak üç günlük oruç ve "hindistan cevizinin kırılması" gibi, Ehl-i Haklara özgü adetlerin ayrıntılı tasvirlerini veriyor. Bu bölümü özel ilgi gösterecek, sondan alıp diğer bölümlerden önceye almış olsak da bu diğerlerinin daha az önemde olduklarını göstermez.

Nur Ali Şah, genel bir biçimde müritleri ilgilendiren bir çok konuda toplu bir bakış sunarak onların bilgilerini zenginleştiriyor. Önceden hazırlanmış bir plan olmaksızın yazılmış, biraz çok yüklü ve tekrar gibi görünse de yazarın düşünce tarzını çok iyi temsil etmektedir. Zaten bu da onun önemli ve özgün yanını olşuturmaktadır. Aynı durum, daha yukarıda sözünü ettiğimiz, yayıncının isteği doğrultusunda çok değiştirilmiş Burhan-ül Hak için sözkonusu değil. Zira bu ki-

tapta, sonlara doğru, ilk baştaki niyetinden uzaklaşarak yapay bir görünüm arzetmektedir. Onda, bir çeşit özetten ziyade, inceleme konumuzu oluşturan kitaptaki düşüncelerin bir bölümünün az çok değişmiş bir biçimini görüyoruz.

Eserin doğallığını koruma kaygısıyla, başa konulan 114. bölüm dışında bölüm sıralamalarını değiştirmedik.(35)

Kitabımızın geri kalan kısmında sözü edilen başlıca konular şunlardır:

I

Ruh, kategorileri ve onunla ilgili bütün sorunlar; 1, 2, 3, 4, 12, 20, 23, 25, 31, 32, 33, 35, 37, 41, 67, 102, 107,

Günahkâr ruhların cezalandırılması: 35.

Ruhun "İnsan giysisinde" değişimi ve ölüm: 4, 27, 31, 100.

Her ruhun yeniden giyindiği(giydiği) binbir donda (kılıkta) insan: 3, 31, 102

Öz (Zat): 19, 32, 33

Theophaniler: 19, 25, 37, 104, 105, 106.

II

Yedi tenler, kırk tenler: 26, 29, 30, 113.

Konuk Zat ve Beşer Zat: 5, 32

Pir (Üstad) ve Delil (Rehber): 43

Batın-dar'lar: 6, 11, 23, 27, 33

Geçmişi ve Geleceği görenler (Dida-dar): 15, 16, 18, 45.

Manevi Ocaklar (Hanedanlar): 15, 16, 70.

Tanrıya kavuşmak isteyenlerin derece ve kademeleri: 7

Ermişlerin ve Peygamberlerin doğrulukları üzerine: 22

Kelam okuyan (Kelamxwen): 18

Diğer alt topluluklar (Mezhep) (Goranlar): 18

Mokriler: 43

III

Gerçeğin Dini: 51

Son zamanlar dönemi: 108

Cüz'î irade ve alın yazısı (kader): 12, 90

Din ve İman: 13, 14, 17, 21, 38.

Rıza: 112

Mucize ve dehalar: 9, 40

Gönül gözüyle görme: 7, 8, 42, 67

Bilgi ve uygulama: 34

Günah: 101

Ahlaki davranış: 102

Hayvan aleminden insanlığa geçiş: 103

IV

Sembol ve yorumlar (Yorumlamalar): 10
Evrenin doğuşu: 10
Dev, cin ve periler: 24, 29
Bütün yaratıklar Tanrı'dan mı geliyorlar?: 36

V

Rüyalar ve rüya esnasında tutulan dilekler: 28, 45, 49, 54, 57, 58, 64, 99.

VI

Bir çocuğa verilecek adın seçimi ayini (Bir çocuğa ad verme ayini): 75
Sünnet: 71
Evlilik: 46, 47.
"Başını adamaya" ilişkin ayin: 45, 86, 87.
Ehl-i Hak meclisi (Cem): 79, 81, 83, 94
İbrahim'in (başının) kesilmesi: 80
Kutsal yerlerdeki ibadetler (Dua): 48
Pişmanlık ve yemin: 53, 56
Tapınma: 111
Oruç: 60, 73, 93.
Bir ölüyü anma töreni sırasında verilen yemeğin yenmesi: 84
İçkiler (İçecekler): 89
Tüzenin Kılıcı şerefine sunulan adak: 53, 56
Müritlerin maddi katkıları: 52, 62, 70, 78
Haftanın hergününün adaklarının ayrılması: 109
Kurban dilekleri, adak ve ayin yiyecekleri: 44, 50, 52, 54, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 76, 77, 82, 88, 91, 92, 94, 96, 98, 99, 100, 109

Bu incelemeyi tamamlamak amacıyla kişi ve yer adları fihristine bu Batıniliğin genel bir görünümünü vermeye yarayabilecek bir konular ve Kürtçe-Farsça terimler listesi ekledik.(36) Bu kitabın, kendisinin yönettiği dizide yayımlanmasını kabul eden ve değerli ve dostça tavsiyelerde bulunan Profesör Jean Herbert'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Notlar

Kürtçe yeradları ve özel isimler Fransızca'ya aktarıldıklarında kimi transkripsiyon sorunları ortaya çıktığı için, Nur Ali Şah'ın eserini çeviren ve dipnotlarla açıklamaya çalışan Muhammed Mokri, yazdığı giriş bölümünde doğu dillerinin fonetiğine uygun olarak bazı değişiklikler yapmış. Biz bu değişiklikleri okuyucuya kolaylık olsun diye yeniden özgün söyleniş tarzına dönüştürdük. Bunlar aşağıdaki kurallara uygun olarak şu şekilde yazıldılar:

Fransızca metindeki;

"th" - "s"

"dh" - "z"

"qq" - "k"

"gh" - "ğ"

"a" -"e"

"â" - "a"

"dj" -"c"

"sh" - "ş"

"i" - "ı"

"î" - "i"

ya dönüştürüldüler.

"kh" ise Kürtçe'deki gırtlaksı "x" sesini veriyor. Türkçe'ye h olarak geçirdik. Fransızca'da ı sesi olmadığı için de "e" diye yazılanı bazen ı şeklinde belirttik.

[V. Barak'ın notu.]

Dipnotlar

(1)W. İvanov tarafından yayınlanan, **Kürdistan'da Gerçeğin Sadıkları** adlı eserdeki Farsça yazılmış **Tezkereyi Â'la**. Leiden. 1953. sayfa No: 5

"Sözle anlatılamayan sır" ve İran'da Kürt geleneklerinde ve Gerçeğin Sadıkları Lur'larda "siyah taş" üzerine yazdığımız incelemelerle karşılaştırılabilir. (Asya günlüğü, 1962, sayfa 369-433. Bu eserden birkaç satır yazıyı alıp kullandık. Ehl-i Haklarda bu konuyla ilgili daha çok ayrıntı için bu esere göndermede bulunabiliriz.

(2)Aynı eser sayfa 370

(3)Gramerini biz düzenledik.

(4)"Gerçeğin Adamları" ya da "Gerçeğin İnsanları" şeklinde kelimesi kelimesine yapılan ve bizden önce kullanılan isimler, aslında bu deyimin içeriğini tam vermemektedir. **Gerçeğin Sadıkları** deyimi 1954 yılına doğru karşılaştığım Profesör H. Corbin'le yaptığımız bir sohbet sırasında ortaya çıktı.

(5)Bu konu "Tanrı'yı Arayanlar" ya da "Tanrı'nın Avcıları" ve "Şah-Kartal Efsanesi" adlı kitabımızda çok geniş biçimde incelenmiştir. Metinler düzenlenmiş ve mistik av, devr-i daim üzerine yorumlar ve çeviriler yapılmıştır. Ayrıca dilbilim notları da bulunmaktadır.

(6)M. Mokri, **Ehl-i Hak Kürtlerinde Kâinatın Doğuşu**. Trudy XXV Mejdunarodnogo Kongressa Vosto kovedov, Moskova, Izdat. Vostocnoi Literatury, 1963, Cilt II, sayfa: 159-168

(7)Ehl-i Haklarca geleneksel olarak Yüce Tanrı'ya bütün emarelerden önce verilen isim.

(8)Özel elyazması, sayfa 42

(9)İnci'den söz ediliyor.

(10)Daha yukarıda sözü edilen Farsça metin sayfa 5.

(11)W.İvanov, **Gerçeğin Sadıkları**..., sayfa 190, Farsça metinler.

(12)Ehl-i Haklardaki kutsal sözler derlemesi.

(13)Bir Goran Dervişi tarafından yazılan kitap (özel elyazması).

(14)M. Mokri, **Şeyh Emir'in 52 Âyet Şiirleri** (Goranice). Asya Günlüğü, 1956, sayfa 391-422. Bakınız 2. ayet şiir.

(15)James Darmesteter, **Zend-Avesta**, Paris, 1892 cilt 1, sayfa 393.

(16)Aynı eser. Cilt II, sayfa 702.

(17)Jehangir (Cihangir) C. Tavadia tarafından yayınlandı. Hamburg, 1930 karşılaştırınız: 19. bölüm, sayfa 113.

(18)M. Mokri, **"Pers Folklorunda ve Kürt Ehl-i Haklarda İnci Sembolü."** Journal Asiatique (Asya Günlüğü) 1960, s. 463-481

(19)The Apocryphal New Testament, ed. James, Oxford, 1953. s. 411 ve sonrası.

(20)**Şahnameyi Hakikat** 25. çift dize.

(21)Giuseppe Furlani, **Testi religiosi dei Yezidi** (Yezidilerin Dini Metinleri), Bologna, 1930, s. 82

(22)Burada sözkonusu olan, Tanrı'nın görünümündeki Ali ve onun atı Düldül'dür. Çocuğun kendisi de Ali'nin yani Tanrı'nın görünümüdür.

(23)Muhit sözcüğü genellikle Farsça'daki Deryayê Muhit deyimindeki Akdeniz'e ve Arapça'daki Bahri Muhit deyimine uygun düşüyor. Burada belki bir yakınlaşma da sözkonusu olabilir.

(24)Hikayenin bu bölümü şimdiye kadar sadece görünmez dünyada cereyan ettiğinden, "yeryüzü ve deniz" kavramları kuşkusuz, tam uygun düşen, yerinde kullanılan terimler değildirler. Belki de anlatıcının, kozmik evreni temsil edecek uygun bir sözcük hazinesi olmadığından bu durum oluşuyor.

(25)Karşılaştırın: "Sözle anlatılamaz..." üzerine olan incelememizin 380-390. sayfaları.

(26)M. Mokri, **Ehl-i Haklar'da Tanrı'nın İnsan Olarak Ortaya Çık-**

ma(sı) Düşüncesi, Akten des XXIV intern. Orientalisten-Kongresses Munchen, Wiesbaden, 1959; "Sözle anlatılamaz..."

(27)Eklemek gerekir ki Nur Ali Şah, Ehl-i Haklardaki ruhun bir cisimden ötekine geçmesi düşüncesini ya görmezlikten gelmekte ya da bilmez görünmektedir. Soruna şöyle bir değinmekte ve kesin olarak çözüme kavuşturamamaktadır. Bu durum şüphesiz ya gizlilikten (Zira Tanrı'nın insan cisminde ortaya çıkması Müslümanlarca reddedilmekte ve bu düşünce onları şok ediyor) ya daha önce de birçok kez değindiğimiz, kendisinin yakınlaştırma eğiliminden ya da topluluğun düşünürlerine hitap edecek bir Batını yorumlama yapmaya çalışmasından kaynaklanıyor. Oysa hem **Ehl-i Hakların kutsal kitaplarında ve daha alt mezheplerde, hem de bizzat Nur Ali Şah'ın kendi yazılarında değişik biçimlerde de olsa Tanrı'nın insan cisminde görünmesi kavramına olan inanışı ve ruh göçü olayını görmekteyiz.** Çevirisi yapılan ve incelenen bu metinde bile, birçok kez **Tanrı'nın** (örneğin; XXXI. bölüm) **insan cisminde görünmesi yani ruhun vücuda girişi** olayı görülmektedir.

Kitabın çevirisi boyunca metnin içeriğine tam olarak uygun bir biçimde "insan donu/kılığı" elbise, "ruhun bu geçişi ya da yer değiştirmesi" olarak kullanmaya çok büyük bir özen gösterdik. Örtülü olarak îmâ edildiği halde, Tanrı'nın insan cisminde görünmesi kavramını genel durum ve sözün gelişi gerektirdiği zaman dışında kullanmaya çekindik.

(28)M. Mokri: **XVI. Yüzyılın Başlarına Ait, Kürdistan'dan Gelen Bir Mülkiyet Senedi İncelemesi**. Journal Asiatique (Asya Günlüğü) Paris, 1963, s. 229-255.

(29)Bu elyazmasının başlığı **Kitâb-i Bahr-ul Ansâb wa Risâla-y Aşrâfiyah dar nasab-i Sâdât** (Behr-ul-Ensab we Risaleyê Eşrafiyeh der neseb-i Sadat)tır ve Irak'ın bazı Kürt bölgelerinin Seyidlerinin soyağacı (Peygamberin soyundan) incelenmektedir.

(30)Karışıklık olmasın diye notlarımızı, yazarın metninde kullanılan harflerden daha küçük boyutta belirttik.

(31)Bir el yazmasına da sahip olduğumuz yazarın diğer kitabının adı **Serencam**'dır. Bu elyazması, Minorsky'nin de kullandığı ve 1911 yılında Rusça'ya çevirdiği elyazmasına bakılarak kopyası yapılmış gibi görünüyor. **"Sözle Anlatılamaz..."** adlı incelememizin II. ek bölümünde de buna değindik. Bu sonuca Cambridge'te 1955 yılında olduğumuz bir dönemde Minorsky tarafından bize verilen kopya fotoğraflarla (metnin) bizdeki elyazmasını karşılaştırmadan çıkardık.

(32)Son karşılaşmamız Fransa'ya gelişinden önce 1953 yılında oldu.

(33)**Gerçeğin Sadıklarının eski kutsal kitaplarının büyük çoğunluğu Kürt yandaşları tarafından bile zor anlaşılabilen eski Gorani lehçesiyle yazılmışlar.** Burada sözkonusu olan eser, daha geniş bir kitleye seslenmek amacıyla Farsça(yla) yazıldı. Buna rağmen, onda çok yoğun biçimde sık sık Kürtçe deyim ve terimleri bulmak mümkündür.

(34)Aslında Burhan-ul Hak'ın basımı çok acele oldu. Yayıncı bu dinsel so-

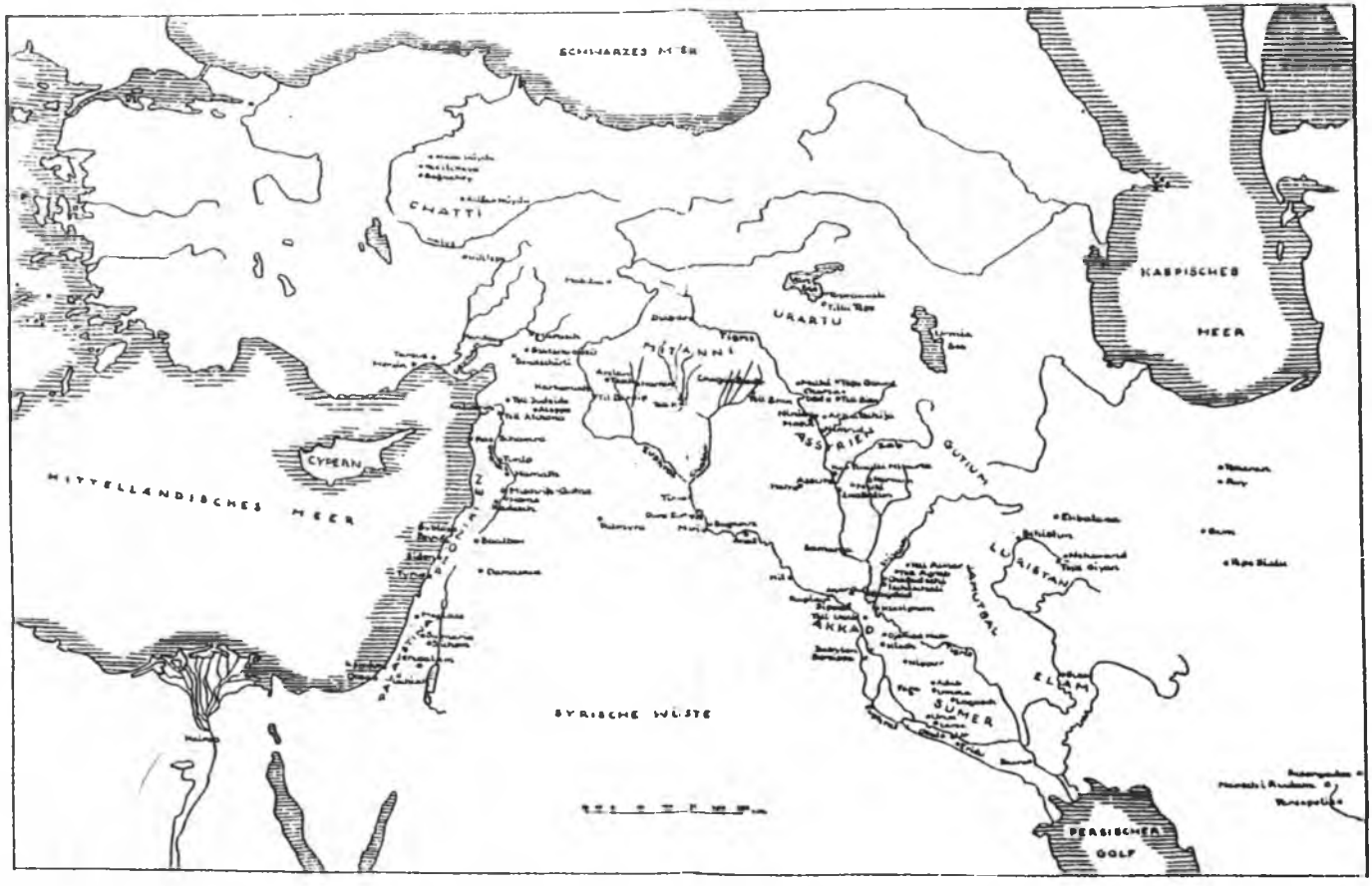
runlardan, perspektifinden haberdar edilmedi. Bu da eserin bu türden edebi eserlerde ağır basması gereken yönlerin ihmal edilmesine yol açtı ve esas amacından değer kaybettirdi.

(35)Daha önceki bir incelememizde bu elyazması kitabın bazı bölümlerini rüyalarla ilintili olarak kısaca yorumladık. Aynı sıralamaya burada da uyuldu. Karşılaştırın: M. Mokri, **İran Kürdistanı'nda Ehl-i Haklarda Rüyalar ve Yorumları.** Doğulu kaynaklar 2 (Source orientales) Editions du Seuil) Paris, 1959, s. 191-205

(36)Özel isimlere ve Fransızca olmayan terimlere tuhaf bir görünüm vermemek için elimizden geldiğince kelimelerin yazımında diacrtique (ayırıcı, belirtici) kullanmaktan kaçındık. Zaten bunun yararı sadece uzmanlara var ve Fransızca metni ağırlaştırırlar.

(Fransızca'dan Çeviren: **V. Barak**)

(*)Kaynak- Dr. Mohammed Mokri: ***L'Esoterisme Kurde*** *(Kürt Batıniliği/ Nur Ali Şah: Gerçeğin Sadıklarının İrfan-ı Sırrına Toplu Bir Bakış), Paris, 1966*

*Uygarlıklar beşiği Mezopotamya'nın tarihi uygarlıklar haritası. [Kaynak: **Die Musik des Altertums** (Eski Çağlarda Müzik), I. Cilt, Haz: Carl Dalhaus.]*

I-B) KÜRDİSTAN'DA TASAVVUFUN TARİHİ(*)
(1989)

Muhammed Rauf Tawakkoli

Giriş

Tasavvuf İslam camiasında az veya çok taraflar bulmuş kendine has adap ve şekli olan akidevî ve fikrî bir cereyan olup inkâr edilemez bir vakıadır. Hayat süresince gelişen görüş ve düşüncelere bazan muhalif bazan muvafık olmuştur.

Sufiler tasavvufu Uslam'a ve insanlığa hizmet vesilesi olarak kabul ediyor, Müslüman ve müminlerin bu yolla Allah'a daha kolay ulaşabileceklerine ve dinin hakikatlarını daha kolay kavrayacaklarına inanıyorlar. Şeriatçıların birçoğu ise tasavvufu derin bir bidat (sapkınlık) olarak görüyor ve Müslümanları İslam'ın özünden uzaklaştırdığını düşünüyorlar. Toplumbilimcilerden ve siyasetçilerden bazıları tasavvufu; insanları kolaylığa, tembelliği, mesuliyetten kaçmaya ve irticaya iten bir vesile olarak görüyorlar. Bir kısım bilginler de tasavvufu; feodalizmin, zorbalığın ve zenginliğin karşısında menfi bir savunma olarak görüyor ve bazan bu karşıkoymanın kavgalara (savaşlara) bile dönüşebildiğini ileri sürüyorlar. Bazı sufi liderlerinin düşüncelerinden ötürü tecavüze uğradıklarını, zindanlara atıldıklarını ve hatta canlarını dahi verdiklerini ileri sürüyorlar.

Hüseyin Bin Mansur Hallac (Hallac-ı Mansur), **Necmettin Kibri; Ettar-ı Nişaburî, Eynul Bezat-ı Hemedanî** ve Kürdistan'da **Şeyh Ubeydullah Nehri, Şeyh Said** ve **Şeyh Abdüsselam Barzanî** gibi bilginler özgür düşüncelerinden dolayı toplumda kargaşa çıkardıkları suçu ile öldürülmüşlerdir.

İrfani ve sufiyane düşünce edebiyatta da birçok eser vermiştir ki bu eserler arif olmayan şair ve yazarların eserlerinde görülemeyecek bir takım özelliklere sahiptirler. İnsanları yalnızlığa, iç huzuruna davet etmiş, güzel olan şeylere muhalefet etmekten insanları alıkoymuştur.

Kürt arif şairlerden **Mevlana Halid Nakşibendi Mola Abdurrahim Mevlevi** (1221-1300) **Vefai** (1264-1333) ve **Şeyh Rıza** (1253-1327) şiirlerinde irfani düşüncelerin tümüne öncülük etmişlerdir.

Kürtler, İslamı kabul ettikten sonra tasavvufu da benimsediler. Kürtler nezdinde tarikatlar Allah'ın nimeti olarak kabul edildi. Kenmanşah'ta Kürtler'in oturduğu yörelerde Sufiyye fırkalarından **Kadiri** ve **Nakşibendi** tarikatları süratle yayıldı.

Bu kitabın birinci baskısı 1354 (H) yılında bin adet olarak yapıldı. Basımın yenilenmesi için kitaptaki görüş ve incelemelerin yeniden gözden geçirilmesi gerekiyordu. Bunun için kitabın ikinci baskısı bu zamana kadar ertelendi. Buna rağmen kitap tüm eksiklerden arınmış değildir.

Birinci baskıdan sonra okuyuculardan mektuplar aldım. Onlardan birçoğu, kitabı anlatımından dolayı eleştiriyorlardı. O mektuplardan biri, Merdu Tarihi'nin mütercimi Kürdolog ve Gülistan'ın Kürtçe mütercimi Ağa-yı Muhammed Fedaî (Ettari)nindi. Diğer bir mektubu ise, çalışkan öğretici ve sevimli insan Ağa-yı Gafur Halilî göndermişti. Bu iki mektuptan da yararlandım. Birinci mektup Ma-

habat'tan postalanmıştı ve kitabı eleştiriyle doluydu. Bu mektupta yazar, kitabın coğrafi ve tarihi anlatımını övüyor ancak Kürtlerin geri kalmışlığının nedenini tasavvufa bağlıyordu.

İkinci mektubu ise tanıdık hemşehrilerimden biri Tahran'dan bana göndermişti. Her eleştirisi yol göstericiydi ve dil açısından yararlı bir mektuptu. Sufi rehberlerinden birinin Meşrutiyet İnkılabına muhalefet ettiğine işaret etmiş, ancak görüşünün kaynağını belirtmemiş ve bir kanıt göstermemişti.

İster övmüş, ister övmemiş olsunlar, tümünden memnunum çünkü teveccüh buyurmuş ve kitabı okuma zahmetine katlanmışlardı. **Hâfız** şöyle der:

"Vefa ederiz acı çekeriz ve hoş oluruz/ Çünkü bizim tarikatımızda incitmek kâfirliktir."

İsteklerden biri de eski Kürtler'in dinleri konusunda kitapta bilgi verilmesiydi. Bu konuya da kısaca değinmeye çalıştım.

Son olarak şunu belirteyim ki; tasavvufu sufilerin söylediği ve sufi olmayanların söylediği gibi tanıtmaya çalıştım. İnceleme seyrinden çıkmasın diye kendi görüşümü çok az katmak zorunda kaldım.

Okuyucular söz diziminde hatalar gödüklerinde beni mazur görsünler, çünkü ana dilim Kürtçe'dir. Bu vesileyle kıymetli okuyuculardan peşinen özür dilerim.

Kürtlerin Eski Dinleri

Kürtler, Zerdüşt'ün ortaya çıktığı zamana kadar güneş, ay, yeryüzü, gökyüzü ve rüzgar gibi tabii kuvvetlere tapıyorlardı. Zerdüştiler, tabii güçlere inanan Kürtler'i divbende (Daiyve yesna) diye isimlendiriyorlardı ve onları savaşa çağırıyorlardı. Sonuçta Kürtler'in çoğu Zerdüştiliği kabul ettiler. Mani ve Mesih dinleri de Kürtler'in bir kısmı tarafından kabul edildi. Daha sonraysa İslam Kürtler'in çoğunluğunun dini oldu. Ancak Kürtler'den birçoğu eski dinlerine bağlı kaldılar ve gizli veya açık onu korumaya çalıştılar.

Günümüzde, çok eski dinlerden hâlâ Kürtler arasında taraflar bulan Yezidî veya "Şeytanperest" diye bilinen dinler vardır. Ayrıca İran'da **Ehl-i Hak** diye bilinen ve Irak Kürdistanı'nda **Kakeî** diye isimlendirilen din de vardır.

Yezidî ve Ehl-i Hak dinlerinin inanış yönüyle birbirlerine biraz benzediklerini belirtmek gerekir. Bazı düşünürler, Hıristiyanlık ve İslam'ın da bu dinlerle benzerliğinin olduğunu söylüyorlar.

Bu iki mezhep hakkında yapılan araştırmalarda kısaca şu görüş çıkıyor. Altıncı asırdan sonra Yezidîler, Hakkari şeyhlerinden bir gruba gönül bağlamışlar. Ehl-i Hak'tan Şeyh İsa Berzenci'nin oğlu **Sultan İshak**'ı teslim almışlar.

Şimdi bu iki inancın ayrıntılarını inceleyeceğiz.

1-YEZİDİLER

Altıncı asırdan sonra kitaplarda **Yezidî** kelimesine rastlanıyor. Bu tarihten

önce Yezidîler'e "Dasnî", "şeytanperest" veya "kâfir" deniyor. Şimdi bile Müslüman Kürtler'den çoğu, onlara "Dasnî" diyorlar.

Zerdüştiler tabii kuvvetlere tapanlara **Divyesna** (Divbende) diyorlar. **Avesta** kitabında zikredilen kelime divyesnadır. Div kelimesi İrani; Şeyda kelimesi Sami ve Arami dillerinden geliyor. "Şeyda"ların anlamı **Avesta** öğretisinde Ehrimenin yaratıcısı veya Şeydaların yaratıcısı olarak geçiyor. Şeyda kelimesi **Avesta**'da "an" ile çoğul yapılıyor. Zaman içinde insanlar arasında "Şeyda perestler" veya "Şeyda kulları" olarak isimlendiriliyor. Sonuçta tabii kuvvetlere tapanlar "Şeytan kulları" veya "Şeytan perestler" olarak meşhur oluyorlar.

Mezdisenîler, Zerdüştün öğretisi gibi kötü ruhlardan korkmuyor onlarla kavga etmek istiyor ve galip geleceklerine inanıyorlardı.

Oysa ki Şeyda-perestler veya bugünün deyişiyle Şeytan-perestler kötü ve iyi işli iki kuvvete inanıyor ve kötü işli kuvvetlerden korkuyorlar. Kendilerine saldıracaklarını düşündükleri yerde ve zamanda onlara kurban kesiyorlar.

Kurbanı ise şu sebeplerden dolayı kesiyorlar;

1-Kendilerini onların (kötü güçlerin) kötülüklerinden korumak için,

2-Düşman önünde onlardan medet ummak için,

3-Kötü güçler korkusuzca insanları süründürüyorlar, zira tabii kuvvetlerden yardım alıyorlar, kendi işlerinde kullanıyorlar ve onların kaderleri idame oluyor.

Yezidilerin **Tavus, Peder, Melek Tavus** veya **Ebi Tavus** dedikleri iyi işler yapan tanrıları da vardır.

Yezidi sözcüğü bileşik (türemiş) bir sözcüktür. **Yezd** veya **Yezdan**, tapınış ve meth anlamına gelen **"Yez"** sözcüğünün Avesta'daki mastarından türemiştir. Bu sözcük Sanskritçede **Yej** (Yaj) olarak kullanılmıştır ve o sözcükten gelen **Yazata** Avesta'ya has vasıflanarak, **Halk** veya **Mabut** anlamına kullanılıyor.

Pehlevi dilinde **Yezte** ismi evvelemirde hafifletilmiş, TA sesi DAZ sesine dönüştürülmüş ve YEZD şekli ortaya çıkmıştır. Onun çoğulu da YEZDAN olmuştur. İslam döneminde ise **Yezdan** olarak değişmiş ve **Araplar Yezdan'ın anlamını bilmedikleri için onu Yezid olarak tabir etmişlerdir.** Dasniler'e de Yezid bin Muaviye'ye nisbet edip **Yezidî** dediler. **Eliyullah** sözcüğünü İran'da **Ehl-i Hak**'ka nisbet ettikleri gibi.

Kameri 557 yılında ölen **Şeyh Adi bin Misafir-i Hakkari** özgür ve zahid bir insan idi. Garbelbek'in evinde doğmuş Şam'dan Sincar mıntıkasına gelmiş ve **Edduviyye** tarikatının yayılması için çalışmış, Yezidiler'i kendi etrafında toplamayı başarmış; İslam kitabına (Kur'an) riayet etmeyi ve Allah'a tapmayı men etmiştir.

Yezidiler Şeyh Adi'ye kendi pir ve mürşitleri ünvanını verip geçmiş akidelerine (inançlarına) büyük oranda yabancılaştılar.

Şeyh Adi'nin ölümünden ve cesedinin Sincar şehrinde gömülmesinden sonra kardeşinin oğlu **Ebu'l Bereket bin Seher**, O'nun yerine geçti. Şeyh Adi'den

sonra Adi bin Ebu'l Bereket, Yezidelerin reisi oldu. O, Müslüman bir insan idi. Daha sonra **Tac'ul-Arifin** diye lakaplanmış oğlu Şeyh Hasan, Yezidilerce lider seçildi. Şeyh Hasan zamanında İslam akidesinde **Yezidilik** şubesi doğdu, eski dinleri yeniden canlandı; Şeyh adi Bin Misafir'e "ululuk" makamı verildi ve Allah'ın onda tecelli ettiğine (onda göründüğüne) inanıldı.

Yezidilerin İnançları

Yezidiler, Şeytan'ın "Melek Tavus" olduğunu düşünüyorlar. Kur'an ve diğer kitaplarda Şeytan'a ve İblis'e lânet okunmuş; Yezidiler ise ona "Melek Tavus" ismini vermiş ve onu meleklerin reisi olarak kabul etmişler. Şeytan'a seçkin makam vermiş olanlar sadece Yezidiler değildir. İbn-i Ebu'l Hadid, Nehc-ül Belağa şerhin'in 1. cilt 35. sayfasında şöyle der: *"Ebu Hamid Muhammed bin Gazali'nin biraderi Futuh Ahmed bin Muhammed Gazali birgün Bağdat'ta minberde şöyle dedi: (Eğer bir kimse tevhidde İblis'i yad etmezse zındıktır. Çünkü o Allah'tan başkasına ibadet edilmesine menur edildi. Fakat kabul etmedi.)"*

Yezidiler tenasuha (ruhun devamlılığı) inanıyorlar. Onların inançlarına göre ruhlar iyi ve kötü olmak üzere iki kısımdır. Kötü ruhlar kötü cinsli hayvanlarda ortaya çıkıyor ve her zaman işkence görüyor. Temiz ruhlar ise fezada uçuşuyor, evrenin sırlarını keşf ediyor ve gaip âlemi ile sürekli temas halinde bulunuyorlar.

Yezidiler'in iki tane kutsal kitapları vardır. Bunlar **Kitab-ul Cilve** ve **Mushaf-ı Reş**'tir. Bu iki kitap da Kürtçe'dir. 1895 yılından sonra bu kitapların tercüme ve metinleri onüç bölüm halinde muhtelif dillerde basılmışlardır.

Güvenilir bir kaynaktan, Mushaf-ı Reş'in orijinal nüshasının Tahsin Bey Şeyhanî tarafından Batı Avrupa bankalarının birine emaneten bırakıldığını duydum.

Yezidi Fertlerinin Dereceleri

1-EMİR-Emir masumdur ve mesul değildir. Allah'tan bir parçanın Emir'e hulul ettiğine inanıyorlar. Emir kendi toplumu üzerinde mutlak bir yetkiye sahiptir. Zira o Şeyh Adi'nin vekilidir. Yezidiler'in şimdiki Emir'i Tahsin Bey'dir. O babasının ölümünden sonra 1966 yılının Temmuz ayından sonra emirlik makamına geldi. O, Molla Mustafa Barzani'ye zatının hatırı için Irak'la savaşırken yardımcı oldu. 1975 yılından sonra Molla Mustafa Irak'ta yenilip İran'a geçince, O da beraber İran'a sığındı. Şimdi Londra'da yaşıyor.

2-BABA ŞEYH- Baba Şeyh'in makamı Şeyh Fahreddin'e dayanır, vazifeleri ise dini kazalara münhasırdır. Şeyh Adi'nin türbesinin bakıcısıdır ve Şeyhin seccadesini korumakla görevlidir. Zekatın toplanması, oruç günlerinin tayini ve namaz rekatlarının adedinin tayini Baba Şeyh'in vazifesidir.

3-ŞEYH- Yezidiler'in şecere sahipleridir. Üç babadan sülalelerinin Şem Saniye ve Gabaniye mezheplerinden gelmiş olması gerekiyor. Bu sayılan üç taifenin (grubun) biribirleri ile evlenmeleri haramdır. Her halükarda Yezid bin Muaviye'nin soyundan geldiklerine inanıyorlar. (Dedelerin ve pirlerin, 12 İmamlar'dan geldiklerine inanmaları gibi. M.B.)

4-PÎR- Bunlar Şeyh'ten sonraki makamdadırlar. Müritlerin irşadı ile vazi-

felidirler. Müritler aidatlarının beşte birini onlara vermekle yükümlüdürler. Hastalar şefatlarını pîrden beklerler.

5-FAKİR-Bunlar, Yezidîlerin zâhitleri olarak adlandırılırlar. Siyah kıl hırka giyerler ve ölünceye dek onu üzerlerinden çıkarmazlar. Eskiyen hırkayı bir yere asıp öldükleri zaman o hırkayı kendileriyle birlikte defnederler. Fukaralar boyunlarına atkı ve tenabi bağlıyor, kafalarına külah takıyorlar. Bu üç şey saygı gerektiren giysiler sayılıyor.

6-KAVVAL- Kavallar dini merasimlerde ve bayramlarda dini müzikleri okuyan mahalli şairlerdir. Şeyh Adi'nin kendilerine kaside ve methiye söyleme hakkı verdiğine, dinin sırlarını ve tarihi olayları ezberlemekle görevlendirdiğini kabul ederler. Ulu Tavus Meleğin hemdemliğine (sıkı arkadaşlık, yoldaşlık) sahiptirler.

Kavallar, dini toplantılara halkı çağırmaya, mukaddeş türbeleri, ziyaretçilerin yerlerini ve elbiselerini temizlemeye memurdurlar. Kavallığın varislikle kendilerine geçtiğine inanıyorlar. Bundan dolayı çocuklarına dini dansları, ney, zurna ve def çalmayı, kaside ve şarkı söylemeyi öğretiyorlar. Kendi silsileleri dışından biriyle evlenmiyorlar.

7-KÛÇEKLER- Bunların sayıları çoktur. Elbiseleri beyazdır. Bellerine koyun kılından yapılmış siyah veya kırmızı renkte halkalı kuşak bağlarlar. Onların dini vazifeleri ölü yıkamak, kefen giydirmek, ölülerin gömülmesini sağlamak, Şeyh Adi'nin türbesinde taşların taşınması, ağaçların kesilmesi kabilinden zor işler yapmaktır.

Yezidîler Kûçeklerin makamına ulaştıklarında ruhlarında ilahi gerçek oluşur ve insanların akıbetini görmeye muktedir olurlar. Bu şahıslar kırk minbere gider, kırk çırayı ziyaret eder, Şeyh Adi bin Misafir'e vefalı olacaklarına dair yemin içerler. Kırkgün oruç tutarlar.

8-MÜRİD- Yezidi müridleri halktandır ve bu toplumun dilencileridirler. Her erkek ve kadın şeyhin izleyicisi olmaya, ona dua etmeye ve ondan talim almaya yükümlüdür.

Yezidilerce Haram Olan Şeyler

Ot, lahana, ve yapay gübre ile kuvvet bulan domuz, balık ve geyik etleri haram kılınmıştır. Tavus Melek, horoz şeklinde kabuledildiği için Yezidiler'in şeyh ve öncülerine horoz eti yemek de haramdır.

Bıyıklarının kesilmesi haram kabul ediliyor ancak onların düzeltilip kısaltılmasını uygun görüyorlar. Kavalların, fukaraların, öncülerin ve şeyhlerin sakallarını kesmeleri haram kabul ediliyor. Bir Yezidi mahalden bir yıldan daha fazla uzak kalma hakkına sahip değildir. Soluk alamayacak kadar hasta olma halinin dışında insani meclisten ve saz-söz meclisinden uzak duramaz.

Yezidi olmayanların kadınlarına bakmak veya onlara temayül etmek yasaktır. Nisan ayında melekeler birbirleriyle birleştikleri için evlenmek caiz değildir. Ve evlerinde yapacakları onarımların Nisan ayında bitirilmemesi lazımdır.

Yezidiler Müslümanların mescidlerine girmeye, onların namaz kıldıklarını hiçbir yerde görmeye hak sahibi değillerdir. Mushafê Reşde şöyle söylemiş: Şeytanın yani Melek Tavus'un adını bizden hiç bir kimsenin bozması, kesmesi ya da ona benzer bir ismi Şeytan, şer ve şet gibi kelimeleri kullanması caiz değildir. Melun ve lanet sözcüklerini dile almak ya da fiillerini yapmak tamamen yasaktır. Yezidilerin ağızlarındaki suları yere dökmeleri yasaktır. Çünkü bu eylem Tavus Meleğ'e ihanet kabul edilir. At ve attan doğanlarla yük taşımak yasaktır. Islak elbise giymeleri yasaktır. Yezidiler çocuklarını sünnet ediyorlar. Testiden su içmiyorlar. Yabancı bir kişinin yiyecek artığını yemiyorlar.

Yılın İlk Bayramı

Yezidîler'de senenin ilk ayı Nisan-ı Şarki'dir. 14 Nisan-ı Garbiye tesadüf ediyor. Bu ayın ilk çarşamba gününü bayram olarak kabul ediyorlar. Tesadüfen ayın ilk günü perşembe olursa onların bayramı ayın yedinci günü yani Garbi olarak Nisan'ın yirminci gününe denk geliyor.

Oruç

Orucun süresinin üç gün olduğuna inanırlar. Zira Kur'an Kürtçe anlamıyla üç gün öngörmüştür. Benzerlikten dolayı Müslümanlar otuz gün anlamışlar. Bu sebebden ötürü pazartesi, çarşamba ve perşembe günleri yılın en kısa ve en soğuk günleri oruç tutarlar. Cuma günü bayram yaparlar ve Yezidiler bunu oruç bayramı olarak isimlendirirler.

Yezidilerin Bugüne Kadar Karşılaştıkları Zorluklar

1-Şeyh Hasan'ın 644 h. yılında Musul'da kaybolması.

2-Musul sahibi tarafından Yezidiler'den 100 kişinin başının kesilmesi, mirlerinin idam edilmesi, Şeyh Adi'nin kabrinin kazılması ve kemiklerinin yakılması. Hicri 652 yılında Yezidiler "Eduviyye" diye isimlendiriliyorlardı.

3-Cezire hakimi İbni Ömer ve diğer Kürtler vasıtasıyla Şafii mezhebinin İran âlim ve fakihlerinden Yusuf Helulu'nun tahrikiyle Celaleddin Muhammed bin Ezaldi'nin 817 yılında Yezidiler'i katletmesi ve talan etmesi.

4-Hicri 1127 yılında Molla Kürt Haydar ve Melik Muzaffer isimli reislerin Yezidiler'e saldırmaları kadın ve çocuklarını esir almaları, mallarını yağmaları. Hücuma katılanlar onların kadınlarını satıp, cariye ve kız çocuklarını kendilerine aldılar.

5-Hicri 1247 yılında Muhammed Paşa diye bilinen kişi Revenduz'a saldırdı. Yezidi ileri gelenlerinin dörtte-üçünü öldürdü.

6-Hicri Kameri 1300 yılında Türk Osmanlı Devleti Yezidiler'i itaat ettirebilmek ve askerlik yapmaya zorlamak için Ömer Vehbi isminde bir komutana emir verdi. O, Yezidi şeyhlerinden bir kısmını zorla Müslüman yaptı; diğerlerinin katledilmelerine ve talan edilmelerine emir verdi. Putlarını kırdı. Yezidi önderlerinin kabirlerini harab etti. Şeyh Adi'nin türbesinde yaptığı kötü şeyleri anlatmaya dil varmıyor.

7-1354 yılında Irak Hükümeti Yezidiler'i Hıristiyanlar'la işbirliği yapmak, Fransızlar'ın Suriye'ye yerleşmeleri için faaliyette bulunmakla suçlayarak onların kalelerini boşalttı. Onlardan 100 kişi öldü. Bir kısmı zindana atıldı, bir kısmı firar etti, bir kısmı da idama mahkum edildi. Yezidiler oturdukları merkezi yerler Şeyhleri'nin şehirlerinden Dohuk Semar ve Musul'un etrafı yani Irak'ta Ninova diye isimlendirilen yerlerdir. Türkiye Kürdistanı'nda da Yezidiler'den birçok kişi oturuyor. Ancak sayıları zorla azaltılmıştır. Ayrıca Suriye Kürdistanı'nda birçok Yezidi yaşıyor.

Gözlemciler geçen yıl Halep'in doğusunda birkaç hane dışında tümünün Yezidi olduğunu tesbit ettiler. Şeyh Hasan isimli biri onların reisi idi. Kürtler'in oturduğu mıntıkaların köylerinde de Yezidiler yaşıyorlar. Kafkasya ve Tiflis'te de Yezidiler yaşıyor. Ceksın (Jacksin) 1903 miladi yılında Orta Asya'ya yaptığı seferlerde Dasni ya da Yezidiler'in Rusya'daki sayısını onikibin olarak göstermiştir.

Dasni Kürtler'inin konusu kısaca böyle. Onlara Yezidiler veya Şeytanperest diyerek çeşitli bahanelerle birçok tecavüz ve düşmanlık olmuştur.

2-EHL-İ HAK

Ehl-i Hak, Kürtler'den bir fırka (grup, kesim) olup Kirmanşah, Luristan, Tahran'ın etrafı, Azerbeycan, Horasan, Kafkasya ve Irak Kürdistan'ında yaşıyorlar. Irak'ta onlara **Kakeyi** diyorlar. Onlar Kürtçe'nin bir şivesi olan Gorani lehçesini konuşuyorlar. Azerbaycan'da onların dili kısmen Türkçe'ye dönüşmüş fakat onlara **"Goran"** veya **"Karakoyunlu"** diyorlar. Ehl-i Hak'kın dini kitabının adı **Serencam**'dır. Bu kitap Gorani lehçesinde ve şiirseldir.

Ehl-i Hak'kın İnançları

Onlar Allah'ın yedi cesette veya yedi tende hulul ettiğine (ortaya çıktığına) inanıyorlar. Her hulul ettiğinde dört veya beş melek onunla beraberdirler. Serencam kitabında şöyle denir: *"Allah bir incinin içine sır bağlamıştı. İlk etapta **Allah**'ta tecelli etti, ikinci **Ali**'de, üçüncü **Şah Xuşin**'de, dördüncü **Sultan İshak**'ta (Sultan Sohak), beşinci **Şah Veys Geli**'de, altıncı **Mehmet Bey**'de ve son olarak **Ateşin Han**'da tecelli etti."*

İlk dört tecelli birbirine bağlı ve uyumludur. Dinin dört tane merhalesi vardır: Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat. Ehl-i Hak mezhebi çok eskiye dayanır. Fakat **Sultan Sohak** zamanında en yüksek noktasına ulaşmıştır. Sultan Sohak Şeyh İsa Berzence'nin oğludur. Onun annesi Dayre Hanım Muradi kabilesinin Reisi Hasan Bey'in kardeşiydi. Sultan Sohak'ın türbesi Perdiverhe ve Raman'da Sirvan nehri kenarında gömülüdür. Burası Ehl-i Hakk'ın kıblesi sayılır.

Melekler Allah vesilesiyle vücuda geliyor. Onların ilki Tanrı'nın avuçlarından, ikincisi ağzından, üçüncüsü nefesinden, dördüncüsü teninden ve beşincisi de onun nurundan yaratılmıştır. Diğer bir rivayete göre; **Bünyamin** tenden yaratılmış tevazunun rumuzudur. **Davut**, nefesten yaratılmış hışmın (kahır, gazap), **Musa** rahmin, kalbin ve nabzın sırrından yaratılmış insanın rumuzudur. Meleklerden herbiri Allah için özel bir yere sahiptirler. Şöyle ki: **Bünyamin Davud**'un nazırı

ve kadısı; **Şeyh Musa** vezir, hayır ve şerrin yazıcısı; **Mustafa Davud**'tan ölüm melekliği alanına sahiptir.

İnsan Olarak Dünyaya Gelmiş (tecelli etmiş) Hak Ehlinin Yedilisinin Cetveli

	1	2	3	4	5
1. Xavendgar (Allah)	Cebrail	Mikail	İsrafil	Azrail	?
2. Murtaza Ali	Salman	Kamber	Hz. Muhammed	Nesir	Fatma
3. Şah Xuşin	Baba Bozorg	Kakerda (Rıza)	Kur Feqiy	Baba Tahir	Mama Celalc
4. Sultan Sohak	Bünyamin	Davud	Pir Musa	Mustafa (Davudan)	Hatun Dayre
5. Kırmızı Şah (Şah Veys Kulu)	Kâmerican	Yârcan	Yarli	Şah Suvar Ağa	Remzbar
6. Memed Beg	Cemşid Beg	Elmas Beg	Abdal Beg	?	Perihan Şart
7. Han Ateş	Han Cemşid	Han Elmas	Can Abdal	?	Desti Hanım

Ehl-i Hak tenasuha da inanıyor. Şöyle diyorlar; *"Ey erkekler ölüm sonrasından korkmayınız çünkü insanların ölümü ördeklerin suyun altına dalması gibidir."* İyi insanların altın toprağından yaratıldıklarına, kötü insanların ise siyah kilden yaratıldıklarına inanırlar. Mahşer gününün Irak Kürdistanı'nda bulunan Şare Zûr adlı çölde olacağına inanıyorlar.

Ehl-i Hak'kın Törenleri

1-Törenleri çok azdır. İbadetlerini yalnız yaparlar. Her zor sorunları cemaatte hallederler. Çok çalışmak gerektiğine inanırlar. Cemaatlerini mühim kararlar alacakları zaman toplarlar ve dini şakılarını müzikli bir âhenkle söylerler.

2-Onların zikirleri anlamlıdır. Zikirlerinde dervişler yüce âleme ulaşıyor ve hislerinden arınıyorlar. Ateşin üzerinde yürüyebiliyor ve ateşi elleriyle tutabiliyorlar.

3-Onların toplantıları kurbansız olmaz. Dua ve ibadetlerinin tümünde öküz, koyun, horoz kesilir. Her durumda adaklar verirler. Aynı şekilde hayra hizmet için ekmek ve şekerden bir yiyecek yaparlar.

Onlar etleri kemiklerinden ayırır, kemikleri gömerler, pişmiş etleri hazır bulunanların arasında taksim ederler. Geriye kalan zamanda sorunları ele alan meclis teşkil edilir. O mecliste sorunlar çözülür.

4-Herbir derviş kendisi için ruhani bir mürşide sahiptir. Beş meleğin gözetiminde "Sersiparden" diye isimlendirdikleri merasim sırasında yeni doğan çocuğu aralarına alıp "cevz" dedikleri meyve ağacını kırıyorlar. Bu tertiple çocuk ile şeyhi arasında irtibat oluşturuluyor. Şeyhin ailesi ile onun arasındaki izdivacın haramlığı kararlaştırılıyor. Bu merasime kim gelmezse Ehl-i Hak sayılmaz.

5-Ahlak-i kâmile ulaşmak için bir erkek ya da bir erkeğin bir kadınla özel bir irtibatının olması gerekiyor. Bununla bir nevi kızkardeşlik veya erkek kardeşlik isteniyor ki bunu kıyamet gününe kadar sürdürsünler. Bunu "Şart-ı ikrar" diye isimlendiriyorlar. Bu Dasniler'in (Yezidiler) kardeşlik ve biraderlik kavramına benziyor.

6-Ehl-i Haklar oruç konusunda Dasniler'le aynı inanca sahiptirler. Oruca çok önem veriyorlar ve üç gün tutuyorlar. Ehl-i Hak orucu kış mevsiminde tutuyor ve ondan sonra bayram yapıyorlar. Fakat Ehl-i Hak'ın Ateş Beg fırkası oruca fazla önem vermiyor.

Ehl-i Hak oruca "Qultasan" ismini veriyorlar ve oruç tutmakta gayeleri ölümü hatırlamaktır. Onlar bu şekilde âlemin padişahına ulaşmaya çalışıyorlar fakat hortum rüzgarında telef oluyorlar. Horozun öldürülmesi Seyyid İskender'in ölüm hatırasının yenilenmesidir ki, gençliğinde yapmış olduğu hatasının kefareti için kendi isteğiyle ölüme teslim olmuştur...

Ehl-i Hak'kın Dini Tarihi

Ehl-i Hak, efsanelerden oluşan büyük bir tarihi servete sahiptir. Bunlar Serencam kitabında, insanlarda tanrının hulul etmesi yönünde tertiplenmiştir. Hac Nimetullah Ceyhun Abadi (1871-1920 m.) **Furkan'ul İhtar** adlı kitabında (1. Cilt 4. Sahife) Hak kanun ve defterinde bir zıtlığın yol bulduğunu söylemiştir.

Ehl-i Hak, **Baba Tahir Uryan**'ı melâike-insan olarak kabul etmiştir. Onlar Sultan Sohak'a ait sözleri dilleri olan Gorani lehçesinde kutsal bir kitapta toplamışlardır.

Ehl-i Hak'kın Mukaddes Kabul Ettiği Mekânlar

1-Sultan Sohak'ın mezarı,

2-Dalhubin Dağlarında Baba Yâdgâr,

3-Kerkük Mubella mevkiinde İmam Ahmed,

4-Irak'ın Gazal Rebab bölgesinde İmam Kasım,

5-Şah Heyas'ın makberi

6-Han Ateş'in mezarı; Ateş Bek köyünde Azerbaycan'da Heştrud'un (Sekiz Irmağın) birleştiği yerde. O 18. yüzyılın başlarında yaşamış. Eğeri'de (Murağan'ın kuzeyinde) doğmuş. Onun yedinci oğlu Abdulazim Mirza (Ağa Bahş) Bistun'un güneyinde yeralan Gamasa nehrinin kıyısında yaşamış. Abdulazim Miladi 1918 yılında vefat etti. Oğlu Muhammed Hasan Mirza O'nun yerine geçti.

Cemevi

Ehl-i Hak mensupları cuma geceleri "Cemhane" dedikleri bir mahalde toplanır. Kendi inanç törenlerini yapar, bağlılık yemini ve dua ederler.

Ehl-i Hak'kın Toplumsal Özellikleri

Ehl-i Haklar, bıyığı kendi rumuzlarından kabul eder ve kesmezler. Kendi

sırlarını başkalarından gizlemeye çalışırlar. Başkalarını azarlamaktan, küfretmekten ve lânetlemekten sakınırlar. Yere sıcak birşey dökmekten sakınırlar.

Şeyh Rıza Talabanî-i Kurd (1253-1327 H.) Kürt diliyle yazdığı bir kasidesinde, Ehl-i Hak'ın veya Irak Kürdistan'ı Kakaileri'nin yılda bir gece bayram yaptıklarını, birbirine mahrem olan kadın ve erkeklerin lambaları söndürüp sevişliklerini iddia ediyor. Bu iddianın, doğru olduğuna dair bugüne kadar hiç kimse kanıt gösterememiştir. **Kakailer** ise iddia olunan bu ithamı şiddetle reddetmişlerdir. Irak'ın Mevc-i Bozorg'u **Abbas Ezavi** de Şeyh Rıza'nın dediklerini şiddetle tekzip etmiştir. Mirsed'in görüşüne göre, Şeyh Rıza'nın Kakeiler hakkındaki ithamı bir kabile anlaşmazlığından dolayı olmuştur.

Ehl-i Hak'ta Şairlik

1)Hicri/kameri 1288 yılında doğan Hac **Nimetullah Ceyhun Abadi-Mokri; "Mücrim"** mahlasıyla şiirler yazmıştır. Bu kitap, İran ve Fransa tanıtma bölümü tarafından Dr. Muhammed Mokri'nin tashihi ile Tahran'da basılmıştır.

2)İl Begi

Feşariye saltanatından önce İran'da yaşayan Kirman Şah'ın batısındaki Kürtler, İran'ın geleceğine yönelik görüşlerinin tümünü Kürtçe şiirler kalıbında beyan etmişlerdir. Bu şiirleri Edib-u Memalik, Farsça şiirlere çevirmiştir.

3)Hicri Dede

Kakai edip ve şairlerinden olup Kerküklü'dür. Hicri/Kameri 1298 yılında doğmuştur. **Hicri Dede**'nin asıl adı Mahmut'tur. Molla Ali Efendi İbn-i Naziri Dede bin Qayser'in oğludur. Bu rubai ondandır.

Medrese gereği çok kitap ve söz okudum
Ömer ve Zeyd lafından başka söz görmedim
Bilgisizliğimizden ışığın kaynağına ulaşamadık.
Olup bitenden habersiz olmak daha iyidir.

Hicri Dede geriye çok eser bırakmıştır. Onlardan önemlileri şunlardır: **İrşadât-ı Kâinat, Tarih-i Kerkük, Tercüme-i Gülistan be Türki.**

Ehl-i Hak bir çok şair ve yazara sahiptir. Tümüne yer vermek, buranın boyutlarını aşar.

Tasavvuf Kelimesi Etrafındaki Nazariyeler

"Tasavvuf" beşli-bileşik bir mastardır. Koyun kılından yapılmış giyecek anlamına gelir. Sufiyye, "Sufte" ehline mensup olandır. Bunlar perhizcilerden bir grup idiler. Peygamber zamanında mescidin etrafında yaşıyorlardı ki, namazda Müslümanların en ön safında yer alsınlar diye. Suffiyye grubu, Beni Suffe isminde bir Bedevi kabilesi idi. Bazıları tasavvuf kelimesinin nazik bir ad olan "sufane"den geldiğine inanırlar. Bazıları "Suffet'ul-Qefa" yani kafanın arka tarafındaki tüyden türediğini söylerler. Bazıları sufi kelimesinin aslı saflık olan "Sefa"dan geldiğini kabul ediyor. miladi 8. asırda Safi (yün elbise giymiş) ile Yunanca Sufi

kelimeleri ile, tasavvufu da teyosopya (theosophie) kelimeleri ile birleştirmeye çalışmışlar. Nöldeke, bu iddiayı reddediyor. Ve gerekçe olarak da her Yunan kelimesinin "sin" harfine sahip olduğunu, kelime Arapça'ya çevrilince de "sin" ile yazıldığını ileri sürüyor. Arami dilinde de sözkonusu kelimenin yani Yunanca "sufi"nin Arapça "sufi"ye geçişini sağlayacak bir kelime yoktur.

Kuşeyri şöyle der: Bu Sufi ismi için Arap lûgatinde bir iştikak (diğer bir kelimeden bir kelime çıkartmak) ve kıyas görülmüyor. Kelime Zahiri ve lakabi bir söyleyiştir.

Bazı kimseler "Sufi, Sefa" veya "Sefe" birbirinden türemiş kelimelerdir, demişler. Onların söyledikleri kıyastan uzaktır. Tasavvufun "Suf"tan türemesi dahi mümkün değildir. Zira Sufiler, Suf giyinmekte hassasiyet göstermişlerdir. İbni Haldun, sözkonusu kelimenin "Suf"tan müştak olduğunu söylemiş. Çünkü Sufiler'in yünden elbise giyinmekte hassasiyet gösterdiklerini, insanların kıymetli elbiseler giyinmelerine muhalefet ettiklerini ve onlara yünden yapılmış elbise giyinmelerini önerdiklerini söylemiştir.

Müslümanların çeşitli fırkalara ayrılmalarından sonra, herbir fırka zâhitlerin (softalar) ve âbidlerin (tapınanlar) kendi aralarında olduklarını iddia etmeye başladılar. Bu sırada yani Hicri 2. yüzyılda "Sufiye" veya "Mutasavvıf" adıyla özel bir grup ortaya çıktı. Ve bu isimler bu yüzyılda kullanılmaya başlandı. Elbette ki 2. yüzyılın hangi yıllarında bu isimlerin kullanılmaya başlandığını tam tesbit etmem mümkün değildir. Ancak 2. yüzyıldan önce sahabe ve tabiyyen döneminde bu kelimelerin İslam literatüründe olmadığı bir gerçektir.

İbnü'l-Cavzi şöyle der: "Resulullah döneminde İslam ve imana karşılık müslim ve mümin kelimeleri kullanılıyordu. Daha sonraları zâhit ve âbid isimleri kullanılmaya başlandı. Sonraki yıllarda zâhitlik ve âbidliğe büyük ilgi duyan bir cemaat türedi. Bunlar dünyanın sunduğu tüm nimetleri terk ettiler, tek başına yaşamaya ve inzivaya çekilmeye başladılar. Bir iddiaya göre "Gavs bin Mer isminde Kâbe'ye komşu bir evde yaşayan ve kendisine Suffe ismi takılan bir adam yaşıyordu. Kendisini tamamen Allah'a vakfetmişti. Zahitler insanlardan kopup ona benzedikleri için Sufiye diye isimlendiriliyordu. Gavs bin Mer'in annesinin erkek çocukları yaşamıyordu. Eger Gavs yaşarsa O'nu Kâbe'nin hizmetine vakfedeceğini ahdetti. Bundan dolayı da O'nu Kâbe'nin komşusu yaptı. Sıcağın şiddetli olduğu bir vakit Gavs'ın başına güneş geçti. Annesi de oğlunun bu halini görünce "oğlum Suffe gibi olmuştur" dedi. Bu olaydan dolayı Gavs, "Suffe" olarak isimlendi.

Bir kısım bilginler tasavvufu, "Ehl-i suffeye mensup" kabul ediyorlar. İlk Müslümanlar'dan evsiz ve malsız olan fukaralardan bir cemaat Resulallah'ın Seffe'deki mescidinin etrafında çalı-çırpıdan yapılmış evlerde kalıyorlardı ve sadaka ile geçimlerini sağlıyorlardı. Tasavvuf kelimesinin kaynağının bu Seffe'den geldiğini iddia ediyorlar. Ama Suffiye terimini Ehl-i Seffiye nisbet etmek hatadır.

Keşfu-'l-Mahcub adlı kitabın Jukufsky baskısının 97. ve 107. sahifelerinde, Ehl-i Suffe'nin muhacirlerden garip, fakir ve zahit 70 kişi civarında bir cemaat olduğu söylenir. Bu sayı bazan artıyor bazan azalıyordu. Bu kişiler ev mal ve evlat

sahibi olmadıklarından dolayı Nebevi mescidinin sofasında ev edinmişlerdi. İbni Teymiyye'nin nakline göre, Medine'ye ulaşan zengin veya fakir yabancılar, ev yapacak yer bulamadılar. Bundan dolayı Seffe'ye gittiler ve yerleştiler, ancak mahallin müsait olmasından sonra Seffe Ehlinden ayrıldılar. Ehl-i Seffe'nin sabit bir sayısı yoktur. Bazen 10, bazen daha az, hatta bazen 70 kişi olabiliyorlardı. Sahabelerden bazıları da Ehl-i Seffe olmuşlardı. Sayıları da 400 kişiden fazlaydı ve bunlardan bazıları da geçimlerini sağlamak için dolaşıyorlardı. Diğer Müslümanlar'a misafir olmuşlardı. Bizzat Peygamber bile onlara mal yardımında bulunmuştur. Bilinen Ehl-i Suffe Bilal bin Rebah, Salman-ı Farisi, Emmar Yasir, Sahib bin Senan, Zeyd bin Hattab, Ömer'in kardeşi Muhammed bin El-Esved, Ebuzer Gaffari, Ebu Ebiyde Amir bin Abdullah bin El Cerrah'tan ibarettirler.

Semâni "El İnsab der Nisbet El-Sufi" adlı kitabında diyor ki: "Kimi Sufi'nin yünden elbise giyinmekten geldiğini, kimisi sefadan geldiğini kimisi Sufeoğulları'ndan geldiğini kimisi de dünyadan el etek çekmiş Araplar'dan bir cemaate Sufi dendiğini ileri sürüyor."

Quşeyri dördüncü asrın son Sufiler'indendir, altıncı asrın ortalarına kadar da yaşamıştır. Quşeyri risalesinde şöyle der: "Bu taife çoğunlukla Sufiyye diye isimlendiriliyor. Tarikati izleyenlere Sufi, onların cemaatlerine de Sufiyye veya Mensuf veya Mutasavvıf diyorlar."

Quseyri'ye göre Sufi kelimesi tek ve türetilmemiş bir kelimedir. Bu kelimenin benzerleri Arap lûgatında çokça vardır. Sufi kelimesini Sufe'ye yani Resulun mescidinin Suffe'sine mensup kılanlar yanılıyorlar. Zira Suffe'ye nisbet Sufi değildir. Bazıları sufi kelimesinin sefa'dan geldiğini söyler ancak sufinin türemesi sefadan uyaktır. Bazıları sufinin sef kelimesinden türediğini bu münasebetle kalp cihetinden ön safta olduklarını söylerler. Bu anlam açıktır, ancak kelimenin içeriğinde böyle bir anlam açık değildir. Quşeyri bazı sufiler'in sufinin sefa ya da sefüden müştak olduğunu düşünüyorlar. Bundan muratları ise tasavvuf Ehlinin kalp sefası, göğüslerinin açıklığı, rızanın mertebeleri ve ilahi mukadderata teslimiyettir. Sefa halinde Allah ile Sufi'yi biribirlerinden hiçbir şey ayıramaz. Bu münasebetledir ki Sufiler ilahi sevgi ile kırk zor gün geçirdikten sonra saf olurlar" diyor.

Fakat Sufiler burada yanlışlık yapmışlar, çünkü Arap lûgatı vezinlerinde Sefa'ya nisbet Sufi olmaz. İlgililerin itirazlarından kurtulmak için Sefa'nın Sefu'ya daha sonra da Sufi'ye dönüştüğünü söylemişler.

Ebu Nâsır Sırac Tusû "El Lem'a" adlı kitabında diyor ki: "Eğer kişi her bir sınıfı ilim veya hale mahsus mensup ederse yani hadis eshabına muhdis, fıkıh eshabına fakih, zühd eshabına zâhid, tevekkül eshabına mütevekkil, sabır eshabına sâbir derse, niçin Sufileri hal ve ilimlerine göre mensup etmesin. Daha neden Sufiler münferiden sayılan ilimlerin birinde veya mutasavvuf makam ve hallerinden birinde hal ve makamlar almasınlar. Çünkü ahlak ve hallerin tümünün toplandığı ve ilimlerin hepsinin kaynağı beğenilendir. Binaenaleyh adlarının geçtiği gibi Sufi diye isimlendirelim. Zira yün elbise giyiyorlar ve yün elbise giyinmek enbiyanın ışığı, ilmi ve zâhidliğin işareti olmuştur. Sufi isminin yeni bir isim olduğu ve Bağdat ehlinin vücuda getirdiğinin muhal olduğu söyleniyor. Zira Hasan Basri zamanında bu isim kullanılmıştır. Hasan Resulallah'ın sahabelerinden olup son

bir cemaatin sohbetlerine katılmıştır. Rivayet eder ki: (Tavaf sırasında bir sufiyi gördüm ona bir şey verdim tutmadı; bende dört parça para var, bu bana kâfidir) dedi.

Sufyan-ı Suri'den rivayet edilmiştir ki (161 H. yılında Basra'da ölmüştür) "Eğer Ebu Haşim Sufi olmasa idi, ben riyaya dikkati tanımazdım."

Mekke ehlinin haberlerini kapsayan bir kitapta Muhammed bin İshak bin Yesar'dan nakl olmuştur ki; "İslam'dan önce Mekke öyle boşalıyordu ki kutsal evi ziyaret için bir kişi dahi kalmıyordu, uzak şehirlerin birinden bir kişi geldi ve tavaf etti ve geri döndü." Eğer bu hadis doğru ise Sufi ismi İslam'dan önce biliniyormuş. Ancak fazl ve selah ehlinden bir cemaat bu isim ile isimlendirilmiş ve mensup edilmiştir.

Yafeni söylüyor: "Yün elbise tevazu ve huşu'nun işaretidir. Sufiler'in ilk elbisesi enbiyanın elbisesidir. Hadiste varid olmuştur ki: (Resul-i Ekrem eşeğe binmişti ve yün elbise giyinmişti) Hasan Basri diyor ki: (70 tane Bedevi gördüm tümü de yün elbise giyinmişti)."

Sühreverdi, **Evârif-ul Mearif**'inde diyor ki: "Sufiler yün elbiseyi seçiyorlardı, çünkü dünya ziynetini terk etmiş avret yerlerinin örtülü olmasıyla iktifa etmişlerdi. Açlığa kanaat etmiş, ahiret emrine çağırmış dünya lezzet ve rahatından nefislerini korumuşlardır."

Yün elbise giyinmeyi Peygamber'e ve selefi salihine bağlamak doğru değildir. İbni Cavzi **"Telbis"** adlı kitabında diyor ki: "Sufiler'den bazıları yün elbise giyiyorlardı ve Peygamber'in yün elbise giydiğine dair delil getiriyorlardı. Ancak Peygamber'in her zaman yün elbise giyinmediği, bazı vakitler giyindiği ve giyindiği yün elbisenin Arap mamülü olmadığı rivayetler arasındadır. Yün elbisenin faziletini rivayet eden kimseler, bu iddialarını herhangi bir kanıta bağlıyamıyorlar."

İbni Abbas, Resulullah'tan rivayet ediyor ve diyor ki: "Yeryüzü Allah adına riya için yün elbise giyen insanların yüzünden feryat ediyor."

Ebu Cafer Cerir Taberi diyor ki: "Bir kişi yün elbiseyi pamuk ya da keten elbiseye tercih ediyorsa hata yapıyor. Selef'i Salihinin yolunda orta halli şeyler giyinmek esastı. Giysi ne çok eski ne de çok değerli olmalıydı. En iyi giysilerini Cuma günleri ve Bayram günleri veya dostlarla görüşme yaptıkları günler giyiniyorlardı."

Ebul Aliye diyor ki: "Müslümanlar biribirlerini ziyarette güzelleşiyorlardı. Muhacirler ve Ensar güzel elbiseler giyiyor, en güzel kokuları sürünüyorlardı. Tamim Dari bir elbise satın aldı buna 1.000 dirhem ödedi ve elbiseyi gece üstüne giyindi."

Ebu Abdullah bin Kayyum **"Zadül İmad"** adlı kitabında şöyle diyor: "Resulün ve eshabının elbiseleri genellikle pamuklu idi bazen de yün veya ketenden yapılmış elbiseler giyiyorlardı."

Şeyp Ebu İshak İsfahani, Cabir bin Eyyüp'e dayanarak şöyle rivayet ediyor: "Selit bin Raşid Muhammed bin Sinin ile karşılaştı. İbni Şirin, Selit bin Raşidin

cübbe şalvar ve başına yünden yapılmış sarık takmasından rahatsız oldu ve şöyle dedi. Bir kavmin yünden yapılmış elbiseler giyindiğini ve bunun Meryem oğlu İsa'nın elbisesi olduğunu iddia ettiklerini söylediler. Ancak biz bu iddiaya inanmıyoruz. Çünkü peygamber bazen yün, bazen pamuk bazen de keten elbise giyiniyordu. Paygamberin sünnetine uymak daha haktır."

Maksut İbni Seyrin, daima yün elbise giyenleri bunu fazilet sayanları ve bu elbise ile kendilerine özel bir hayat çizenleri pek olumlu karşılamıyor, giyimdi Peygamberin sünnetini esas almak gerektiğini söylüyor. "Peygamber ziynete ve özel elbiseye bağımlı değildi, bazen yün elbise giyiniyor, bazen keten, bazen yemen keteni, bazen yeşil keten, bazen cübbe ve kaban giyiniyordu. Bazen ayakkabı, bazen nalın giyer, bazen sarıksız, bazen sarıklı sarığının rengi bazen beyaz bazen siyah idi."

İbni Abbas şöyle diyor: "Allah'ın Resulünü en güzel elbiselerle gördüm."

İbni Remse şöyle diyor: "Allah'ın Resulünü üzerinde yeşil çizgiler bulunan kumaş giyinmiş olarak gördüm."

Ehves, Babasından şöyle nakleder "Resülün huzuruna çıktım, üzerimde eski ve değersiz elbise vardı, bana buyurdu. Senin malın mülkün var mı? Dedim ki "Evet". Ne tür malın var, dedi. Ben de deve, at, koyun, köle ve cariyeleri arz ettim. Bana, Allah sana verdiği malı senin üzerinde görmek ister dedi."

Cabir şöyle diyor: Resul birgün benim evime geldi. Evimde bir kişi gördü. Sakalla saçları dağınık idi, ona döndü senin tarağın yok mu ki sakalını saçını tarayasın dedi."

Reşhat sahibi şöyle diyor: "Sufi lafzı (Suffetul-mal)dan müştaktır. Seçilmiş ve ayıklanmış anlamındadır bundan dolayı Adem'i sufi diye isimlendirmişler, çünkü Adem seçilmiş idi."

Bazıları Sufinin, Suffeden türemiş olduğunu söylemişlerdir. (Uzağa düşmüş ve hiç kimsenin ona rağbet etmediği bir şey) anlamındadır. Sufiler bundan dolayı halktan uzak duruyorlar ve nefislerinin kırılmasına çalışıyorlar.

Ebul Kasım Abdulkerim, bin Hevezan El Kaşiri şöyle diyor: "Sufi kelimesi Arap lügatında yoktur, yani bu kelime iştikakdır, içinde bir kıyas yoktur bu kelime zâhirde lakaptır."

Ebul Hasan Ali bin Osan El Celabü'l-Gaznevi **"Keşful Mahçup"** kitabında şöyle diyor: "İnsanlar bu ismin tahkiki için çok şey söylemişler hatta kitaplar yazmışlardır."

Ancak Sufi kelimesinin zıddı kederdir. Resul-u Ekrem şöyle demiştir: "Zehbe Seffıül dünya ve bega keder ha"

Bazı iddialara göre ise Sufi grubu geçmişte yaşamış bir gruptur. Kendilerine has uygulamaları vardır.

Bu söylenenlerden sonuçta anlaşılabilecek şey, Sufi kelimesinin manası konusunda açık ve kesin bir belge yoktur. Aynı zamanda Sufi kelimesi Arapça değildir. Zira Hicri ikinci asra kadar Arapça'da Sufi diye bir kelime yoktur. Bu keli-

meyi ilk kullanan Câhid'dir "Beyan u Tebyin" kitabında kullanmıştır. Bu ismi Cahid'e söyleyen ilk kimse Ebul Kasım Kûfi'dir.

Tasavvufun Kaynağı

Tasavvufun nereden kaynaklandığı konusunda birçok inanç ve görüş vardır. Bu görüşlerin herbiri araştırmacılar tarafından bahis konusu yapılmıştır.

Avrupalı İslam araştırmacıları ve tarihçileri, tasavvuf hakkında değişik şeyler söylediler. Aşağıda birbirinden farklı görüşleri okuyucularımıza sunacağız.

1-Araştırmacılardan bazıları İslamî tasavvufun, işlediği meselelerden dolayı Hint felsefesinden kaynaklandığını söylemişlerdir.

2-Bir kısım bilim adamı tasavvufun felsefeden kaynaklandığını, özellikle de Yeni Eflatun felsefesinden kaynaklandığını söylerler. Tasavvuf ile Şark felsefesi arasındaki benzerliklere dikkat çekiyorlar, tarihi deliller ile İslam'dan önceki ve sonraki Yunan felsefesinin Batı Asya'da yayıldığını söylüyorlar. Şunu da unutmamak gerekir ki, Yeni Eflatuni felsefe görüş ve düşüncelerinin çoğunu Doğu'dan almıştır. Hatta Eflatun, Şarklıların felsefesini araştırmak için Doğu'ya gezinti yapmıştır.

3-Düşünürlerden bir kısmı, İslam tasavvufunun kaynağını Hıristiyanlık'tan ve ruhbanlıktan aldığını düşünmüşlerdir.

4-Diğer bir grup, tasavvufun Buduzm'den kaynaklandığını düşünmüşlerdir. Tasavvufun kaynağı hakkında 20. yüzyılın ilk yarısında Rinvel Nikılson ve Lui Massignon gibi düşünürler; tasavvufun kaynağı konusunda daha önceki düşünürlerden daha kapsamlı ve daha farklı incelemeler yapmış ve sonuçlar çıkarmışlardır. Adı geçen araştırmacılar tasavvufu dışardan gelmiş ve İslam'a yamanmış gibi düşünen bilim adamlarına pek katılmamışlardır. Tasavvufun İslam'ın asıl bir parçası olmadığını kabul etmekle beraber, onun İslam zemininde ve İslam sürecinde oluştuğunu, dolayısıyla bu nazariyeye "İslami" demek gerektiğini söylemişlerdir. Nikılsın tasavvufun zahidane bir görünüşle Hicri ilk asırda vücuda geldiğini daha sonraki asırlarda geliştiğini söylüyor. Nikılsın tasavvufda Hıristiyanlık inancının tesirinin olduğunu inkâr etmiyor. Ayrıca tasavvufun; akli felsefenin, İslam düşüncesinin ve Yeni Eflatuni felsefenin etkilemesinin sonucu oluştuğunu kabul ediyor. Tasavvufların vahded-i vücud düşünceleri Hind Felsefesinin neticesinde oluşmuştur. İslam âleminde etkileme İranlılar vasıtasıyla oluşmuştur. İslam âleminde tasavvufun kaynağı konusunda Massignon'un eserlerinde birçok görüş vardır.

Massignon, Sufiliğin kaynağının İslam'dan ayrı olduğunu düşünen kimseleri makul bir şekilde ayırmıştır. Massignon'a göre, Sufilerin Orta Asya ve İran'da İslami felsefeyi ve Hint felsefesini takip ettiklerini telakki etmek mümkündür. Ancak bu, tasavvufa Hint nüfûzunun etkisini kanıtlamak için yeterli değildir. Bu görüşü kabul edebilmek için açık dayanaklar bulmak lazımdır. Hint ve İslam fikirleri arasında filan ya da falan dönemde düşünce alış-verişinin olduğuna dair kesin bilgiler elimizde yoktur. Massignon, özellikle, tasavvufa olan gayri İslami tesirlerin isbatı için eski dönemde yaşamış sufi düşünürlerin eserlerine bakmak ve tarihi usule bağlı kalıp çalışarak bu verileri elde etmek gerektiğini hatırlatıyor.

Massignon, tasavvufun kaynağını doğru koymak için Sufilikle ilgili kaynakların terimlerinin ve kelime anlamlarının önemli olduğunu söylüyor. Massignon, kendi esas eserini de tasavvufi kaynaklara ve Sufilik terimlerine ayırmıştır.

Massignon şu sonuca varıyor: Tasavvuf başlangıcında ve gelişimi sürecinde İslami irfandan kaynaklanmıştır. Kaynağı Kur'an'dır. Müslümanlar Kur'an'ı daima okuyorlar onun hakkında tefekküre dalıyorlardı. Yaşamlarında onun ilkelerini kullanıyorlardı. İrfan mensupları okumada ve nakilde daima Kur'an'm metnini esas alıyor ancak kendi özel yönlerini ve kelimelerini Kur'an'dan ayırıyorlardı. Massignon, Mesihî İrfan'ın ve Nev Eflatuniliğin tasavvuftaki tesirini inkâr etmiyor. Tasavvufun müstakil İslam öğretisi zemininden kaynaklandığına da inanmıyor, ancak zikredilen tesirleri çok sınırlı görüyor.

Bazı düşünürler, tasavvufun İslam memleketlerinde Müslümanlar arasında kendiliğinden oluştuğunu düşünüyorlar. İslami mutasavvıflarla diğer kavimlerin irfani meseleleriyle uğraşan düşünürlerin görüşleri arasında benzerlikler vardır. Ancak tasavvufa, şu veya bu benzerlikten dolayı şunun veya bunun oluşumudur demek çok zordur.

Sufiler hiç bir biçimde bu varsayımları eser bastırarak işittirmemişler. Ancak onlar tasavvufun Yunan filozoflarından, Hint ve Buda hikmetinden veya Mesihilerden taklit olduğu gibi görüşleri kesinlikle kabul etmiyorlar. "Tasavvufun kaynağı Kur'an'ın Bâtını anlamı, Peygamberin hadisleri ve evliyaların keşf ve tanıklığıdır" diyorlar. Bunun için mutasavvıflar nefsi terbiye ile başlamış meleki ve rabbanı konulara ulaşmışlar.

Ebul Hasan Ali bin Osman tasavvuf hakkındaki Farsça en eski kitap olan **Keşf-ul Mahcup**'ta şöyle diyor: "Muhammed bin El Fazl El Belgi diyor ki (ilim üçtür; biri Allah'tan, biri Allah'la, biri Allah'a)dır."

(Allah'la) ilmi marifet ilmidir; Allah'ın evliyaları onu bilirler.

(Minellah) ilmi şeriat ilmidir, onda ferman ve teklifler vardır. (Mêlah) ilmi hak yolu makamlarının ilmidir, evliya derecelerinin beyanıdır.

İbn-i Haldun, tasavvuf ilminin İslam milletinin yeni şer-i ilimlerinden olduğunu söylüyor. Bu grup her zaman ümmetin selefi yanında yer almıştır. Kendilerinden önce yaşamış olan sahabenin büyüklerine ve tabiiyyunun büyüklerinin yanında olmayı hidayet saymışlardır. Tasavvufun esası ibadete yönelmek, alçakgönüllü olmak, Allah'a teveccühün dışında tüm yönelimlerden kopmak, mal, mülk ve mücehlerden uzak durmaktır. Bu yol sahabe ve selef arasında çoğunlukla geçerli idi. Fakat Hicri ikinci yüzyıldan sonra bazı Müslümanlar dünyanın çekiciliğine meyledip mal mülk için çalıştılar, bazıları da ibadete yöneldiler. İbadete yönelenlere Sufi ve Mutasavvıf dendi.

Bu grup daha sonra Parsaî mezhebine yöneldi ve yalnızlığa ve halktan uzaklaşmaya başladı. Hatta tapınmaktan ve ibadetten bile yüz çevirdiler. Vicdan sahipliliklerini gönül hali olarak idrak ettiler. Şeriat ilmini iki kısım üzere düşündüler. Birinci kısım fakihler ve fetva verenler içindir, dediler. Bunlar ibadetlere âdet ve uygulamalara yönelik hükümleri ihtiva eden kısmı idi. Diğer kısmı ise sufilere

yönelik kısmı di, ki meselelerin detayları hakkında hükümleri içeriyordu. Bu bilgiler söyleşi yoluyla elde ediliyor ve ibadetlerin yöntemi, nefsin muhasebesi, zevkler ve vecdler hususlarını kapsıyordu. Sufiler zevk ve vecdin anlamı, bir zevkten başka bir zevke ulaşmanın yolları, tasavvufi terimlerin anlamı konusunda konuşuyorlardı.

İlimlerin yazıya dönüşmesinden sonra fıkıh, usul, kelam ve tefsir hakkında yazılar yazıldı. Bu ara tasavvuf bilginleri de kendi tarikatlarını açıklayıcı kitaplar yazdılar. Bazı kimseler nefsi terbiye etmek, amelin ve ibadetin terki konusunda kitaplar yazdılar.

Quşeyri "Risale" adlı kitabında, Suhreverdi **"Evarif-ul Meârif"** adlı kitabında bu konularda inceleme yaptılar. Bunun üzerine tasavvuf ilmi İslam milleti arasında gelişti. Tarikat başlangıçta ibadet olarak kabul edildi, onun hükümleri insanların kalbinde oluştu ve sonraları gelişti. Hadis tefsiri fıkıh ve usul gibi bilimler de önceleri insanların gönüllerinde idi ve sonradan geliştiler.

(Farsça'dan Çeviren: **Nedim İlikçi**)

(*)Kaynak- Muhammed Rauf Tawakkoli: ***Tarih-i Tasavvuf der Kordistan*** *(Kürdistan'da Tasavvufun Tarihi), Tahran, 1989.*

Kurdiſche Muſikanten in einem kurdiſchen Lager ſchwarzer Ziegenhaarzelte im Tektek dar (Nordweſt-Meſopotamien). Beid ſind halb kurdiſch und halb arabiſch gekleidet, die hockenden Schechân-Kurden aber ſchon ganz arabiſch.

Kuzeybatı Mezopotamya'da Kürt yaylalarında davul-zurna çalan Kürt çalgıcılar. [Kaynak: Bilder-Tafeln zur Länder und Völker-Kunde, Stuttgart-1883.]

I-C) ZERDÜŞT VE ZERDÜŞT YOLU (*)
(1935)

Kamuran Ali Bedirxan

Dinê winda, ber çaven cihan xwedê ne hû
Bi hawara hişê te erd û ezman rabû.
Te got ji bo herkesi yek namus û yek bext,
Çi piçuk, çi mezin, çi hakimê şûr u text.

Baveriye te rêya rast e, ditina pak,
Gumana rind, kirina baş û gotina çak.
Fermana te vejand jinê ji xewa tari,
Roniya pêşin î, fexra miletên Ari. (**)

Zerdüşt bizdendir. Kürdistan'da bugün bazı Kürtler vardır ki ona inanıyorlar; onlar da Ezidiler'dir. Kürdistan'ın ilk bilgesi Zerdüşt olduğu için, bizim için Zerdüşt yolunun ilke ve kuralları çok önemlidir.

Bu bilgelikte bizim eski uygarlığımız, düşüncemizin derinliği ve yüksekliği ve Kürt milletinin temiz yürekliliği görünür. Zaten felsefe ve yazmak, bu durumda Dünyanın ileriye gitmesinin başlangıcı, bizim soyumuzun varlığına bağlıdır ve bağlantılıdır.

Dünya dostluğu, dünya kardeşliği bizim imzamızladır. Zerdüştiler'in kitabının ismi **Avesta**'dır ve onun yazarı **Zerdüşt**'tür.

Avesta'nın yazılış zamanı tam olarak bilinmemektedir. Bazı Batılı yazarlar, onun İsa'dan 600 yıl önce yazıldığını söylüyorlar. Kimi başka yazarlarla Zerdüştiler ise Avesta'nın, İsa peygamberden beşbin yıl önce yazıldığına inanıyorlar.

Zerdüşt ve Avesta'dan önce insanlar Tanrı'nın tekliğini bilmiyorlardı. Onların inancı karanlık ve temelsizdi. Garip olan şey; hayvan, su, ağaç, rüzgar, dağ gibi nesneleri kendilerine Tanrı yapıyorlar, onların önünde sürünüyorlar, onlardan korkuyorlar, onlara yalvarıp-yakarıyor ve onlara tapınıyorlardı; gönül sevgilerini onlara sunuyorlardı.

Tanrı'nın tek oluşu, onun büyüklüğü Avesta ile duyuruldu insanlara. Düşünce ve gönül maksadı, can-beden ve mal-elbise temizliğine ilişkin Zerdüştün fermanları; ileri gitmiş milletlerin yaşam ve amaçlarının ilkeleri oldu.

Zerdüşt dininin son sözü şudur: *Dünyada bir yol vardır, o da doğruluk, gerçeklik yoludur.*

Kürtler'in büyük bilge şairi Ehmede Xani demiyor mu ki;

Eğer seni parça parça edecek olsalar da,
Gerçek dışına çıkma ve yalan söyleme.

Bu anlamlı öz sözün ötesinde, bilinmelidir ki yalan Tanrı'mn düşmanıdır. Ne kadar gerçek ve açıklıkla söylemiş bilge şair.

İnancın Temeli

Zerdüşt diyor ki, "inanın Tanrı bir'dir, görünmezdir, sessizdir, ölümsüzdür, cesur ve bilgedir, yaratıcıdır. Hep vardır ve her zaman var olacaktır."

Kendi yarattıklarına şefkatlidir, onların sağlığını ve iyiliğini ister. Tanrı, bizim gözlerimizle görülmez; ama dünya başından sonuna kadar onun varlığına şahittir. Gökyüzü, güneş, ay ve yıldızlar, ot, su ve hayvan, tek sözle herşey Tanrı'nın varlığını ve büyüklüğünü bize gösteriyor.

Tüm bu varolan şeyler, yaradılış kanunlarıyla yaratıldılar. Yaradılış kanunları ölümsüzdür, değiştirilemezler, uyarlanamazlar; nasıl yaratılmışlarsa öyle kalırlar, öylece kendi ayakları üzerinde dururlar. Yukardaki kanunların sahibi ve yaratmaların Şehinşahı yaratıcı **Yezdan**'dır.

Tanrı bilincidir, yaptıklarımızdan, düşündüklerimizden ve söylediklerimizden haberdardır. Kimse kendisinden birşey gizleyemez, mümkün değil kandıramaz.

Tanrı'yı kandırdıklarına inananlar, kendi nefislerini, alışkanlıklarını ve yanlış, işe yaramaz düşüncelerinin hizmetini yapmış olurlar.

Bu Öğretinin Amacı

İnancın temelinin bilgileri, bizi Tanrı'nın gizli isteklerinin yakınına indirir. Yezdan'ın irade ve emirlerinin neler olduğunu ve ona nasıl ulaşabileceğimizi ancak öylece kavrayabiliriz.

Bu Öğretiden Bize Kalanlar

Bu öğretiden görülüyor ki, Tanrı'nın iyiliği, yüceliği ve şefkati iyi insanlarladır. Dünya ve yaşam, sağlık ve ihtişam, güzellik ve çirkinlik, mutluluk ve mutsuzluk kısaca önümüz ve sonumuz kendi ellerimizdedir.

Büyük tanrı Yezdan, söylediklerinin kötüye çekilmesini, yanlış yorumlanmasını asla istemez.

Bilindiği gibi şefkatli Tanrı, yarattıklarının kötülüğünü istemez, tersine iyi olmalarını ister. Yaşamın getirdiği kahır ve belalardan biz sorumluyuz. Kirlilik, pislik, zayıflık, düşkünlük ve kötü durum, kendi ellerimizdedir. Bu zehirli meyveler ve kötü şeyler yüreklerimizin fakirliğinden ve kalleşliğindendir. Zerdüştlüğü sevenlerin, Zerdüştilerin görevi aydınlığı sevmek ve onu izlemektir. Onların düşüncelerinin, yaptıkları işlerin ve söylediklerinin, güneşin aydınlığı gibi berrak olması gerekir. Gerçek ve iyi olunuz. Kötü huylu kalleş adamlar kendilerini saklarlar. Kendi yaptıklarını saklayanlar ve onları saklamak için karanlığı izleyenler ne mert ne de yiğittirler.

Gerçeğin ve gerçekdışılığın, güzel hoşluğun ve kirli pisliğin, aydınlığın ve karanlığın, iyiliğin ve kötülüğün aralarında büyük bir savaş vardır.

Biz gözlerimizle görüyoruz ki, gerçekdışılık, kirlilik, karanlık, kötülük hergün biraz daha gevşiyor ve zayıflıyor. Onların düşmesi ve harabolması, Tanrı'nın fermanı ve yiğitlerin temel amacıdır.

İyiliklerin yapılmasından gönlümüz ve canımız hoşnut olmuyor. Yapılan kötü işlerden dolayı ise yüreğimize korku ve ağrı giriyor; yaşamımız tatsız ve cesaretsiz oluyor.

Bu gönülden uyarı, bu sevinç, bu keder, Tanrı'nın aydınlığının eseridir.

Kadın ve erkek bununla uyanıyor ve kadınla erkek bu aydınlığın ve karanlığın rahmetini ve cezasını biliyor.

Yukardaki satırlardan da anlaşılacağı üzere, Kürt, Tanrı'nın keremiyle her zaman gerçekçi yolun üstünde kalmıştır. Zerdüşt, bu gerçekliğin en büyük yol göstericisidir.

(*)Dr. Kamuran Ali Bedirxan: ***Zerdeşt û Rêya Zerdeşt*** *(Zerdüşt ve Zerdüşt Yolu), Hawar, sayı: 26, 1935*

(**)Kürtçe dörtlüklerin anlamı şöyle:

"Dinleri kayıp ve inançları yokken, dünyanın (insanların) gözleri önünde Tanrı (Ahura Mazda) yoktu. Senin düşüncenin (Zerdüşt'ün düşüncesi; iyi düşünmek, iyi yapmak, doğruyu söylemek biçiminde özetleniyor) çağrısıyla yer ve gök kalktı; Sen herkesin namusu ve bahtı için söyledin; Küçük için de, büyük için de, kılıca ve tahta hakim olan için de (Yani küçüğü-büyüğü, kılıç ve taht sahibini ayırmadın."

"Senin inancın doğru yoldur, temiz görüş; Doğru güzel düşünce, doğru yapmak ve iyi söz; Senin fermanın aydınlattı, canlandırdı karanlık içindeki yaşamı, ilk aydınlığısın, onurusun, kıvancısın Arya halklarının."

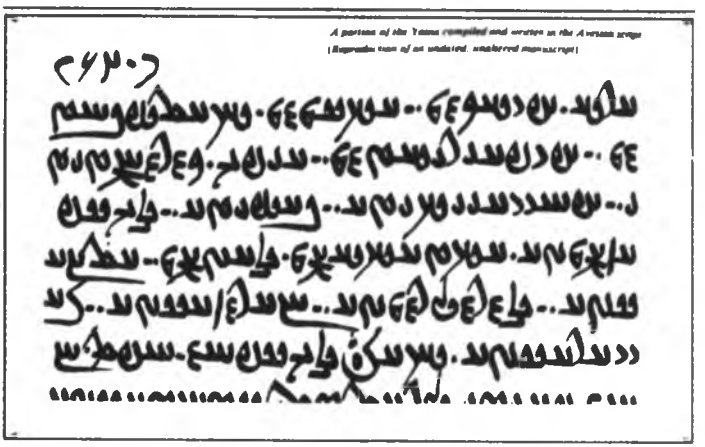
(Kürtçe'den Türkçe'ye Çeviri: **Temelî Bayrak**)

Zerdüşt dininin sembolü.

Hem kadın hem erkek olan Zurva'nın Ehraman'ı doğuruşunu betimleyen gümüşten bir plaka, X. yüzyıl, Luristan.

Avesta yazısından bir bölüm

I-Ç) HİLAL ALTINDA KÜRTLER:
KÜRTLERİN DİN VE İNANÇ YAPISI(*)
(1966)

Thomas Bois

Öncelikle, Kürtlerin dinine dair bir açıklama yapmak uygun olacaktır. Bilindiği gibi, Kürtler, islam dünyasının önemli (en azından 9-10 milyon), fakat Şii İran, az veya çok laikleşmiş Türkiye, Sünni Irak ve Suriye arasında bölünmüş olan ve iyi tanınmayan bir kesimi teşkil etmektedirler. İslamın bu kesişme noktasında, Kürtlerin dininin, Kürtleri komşu halklardan ayıran fakat yeterince bilinmeyen kendine has bazı karakteristiklerinin mevcut olması tabiidir. Irak ve İran Kürdistanı'na çoğu Süryani olan ve giysileri ile âdetleri Kürtler'inkiyle fiilen özdeş olan yüzlerce Hıristiyan köyünün de bulunduğuna işaret edilmelidir. Süryaniler, kendi dillerinin haricinde Kürtçe konuşurlar ve Süryani aşiretleri, I. Dünya savaşı öncesinde Kürt aşiretlerinin ittifak ve mücadelelerine katılmışlardır.

Paganizm'(Çoktanrılık)den İslâm'a

Bugün Kürdistan olarak bildiğimiz ve geçmişte Medler diyârı olan ülkenin dini, **Magyanizm** idi. Günümüzde İranlıların **Nakş-i Rüstem** olarak bildiği, Bisütûn'daki **Davius** mezarının kitabesinde, büyük Tanrı **Ahura Mazda**'nın, "Faziletle Efendi"nin kudreti anılmaktadır; **Ahura-Mazda** ki, Darius onun lütfuyla kitabede zikredilen pek çok kesimi hakimiyeti altına almaya muktadir olabilmiştir. Tek tanrı Ahura-Mazda değildi; başka ilâhlar da mevcuttu: Güneşin ve Kurtuluşun ilâhı **Mitra** ve suların, üretkenliğin ve doğurganlığın ilâhesi **Anahita**. Tabiat güçlerine de tapılırdı; ibâdet, **Magi**'nin yardımı olmaksızın sunulamayacak olan kanlı kurbanlarla yapılan kutlamalar gerçekleşmekteydi. Magi kardeşliği, muhtemelen Medya kökenliydi. Belli bazı siyasi ve özellikle dini imtiyazlar sağlardı. İki ilkeleri vardı: **Tanrı ve İblis**; yani Ahura-Mazda veya Ormezd (Hürmüz) ve **Ehriman**. Cesetleri teşhir eder ve Persliler'in de dini ayinlerinde kullandıkları sarhoş edici bir içki **(homa)** hazırlarlardı. Ayinler açık havada gerçekleşmekle birlikte, kare şeklinde kulelerden ibaret mâbedleri de vardı; kulede, Magi'nin mukaddes ateşi yanık tuttuğu tek odalı bir kat da vardı. **Mazdiyan** dini, Akemenitler döneminde yaşayan **Zarathustra** veya **Zoroaster** isimli bir ulu kişi tarafından islâh edildi. Kürtler, onu **Zerdüşt** ismiyle anarlar. Bazılarına göre, kadim İran'da yaşamış olan bu peygamber, İ.Ö. 660'da, Kürdistan'm kalbi olan **Mukri** ülkesinde doğmuş ve İ.Ö. 583'e kadar yaşamıştı. Zerdüşt'ün öğretisi, Parsilerin mukaddes kitabı **Avesta**'da yeralan **Gatha**'larda muhafaza edilmiştir. Bunlar, islâhatçı peygamberin öğretisini nakleden manzum yazılardır. Kanlı kurbanlar ve **homa**'nın kullanımı rededilmekte; mukaddes ateş ise, "adaletin ve şer kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin bir nişânesi olarak" muhafaza edilmektedir. Her insan, ışık ve karanlık arasında, Hayır ve Şer, Hürmüz ve Ehriman arasında tercih yapmakta serbesttir. Hayvanlara iyi davranılması istenmektedir. **"Hayırlı fikirler, hayırlı kelimeler, hayırlı ameller** İşte Zerdüştî ahlâkı teşkil eden üçleme: Zerdüştîlik yerini İslam alıncaya değin Sasaniler döneminin /224-652) resmi İran dini haline geldi.

Lâkin, bu değişim mücadeleler sonucu meydana geldi. İslâm, 637'de Tikrit

ve Hulvan'ın işgalinin ardından Kürdistan ile temas haline girdi. **Sa'ad bin Abu Vakkas** Musul üzerine yürüyerek El-Marc, Ba-Nuhadra, Hibtûn, Dasen vs. ile birlikte Kürtlerle meskun havalileri de işgal etti. Ancak, bu zaferler, tüm ülkenin İslamın hakimiyetine girmesi için yeterli olmadı. Halife Ömer'in askerleri, Ahvaz Kürtleri ile çatışmaya girdi, hayli kan döktükten sonra 643'te Şehrizor'u, 645'te Berud ve Balascan'ı zaptettiler. Bu şiddetli ve amansız din değişikliğinin hatırası bir metinde muhafaza edilmiştir:

Hürmüzün mâbedleri harab oldu, söndü ateşleri
Kaçtı en büyüğü reislerin, saklanmaktadır şimdi
Gaddar Araplar söktü Kürtleri köklerinden
Kalmadı çare, Şehrizar hududuna kaçmaktan gayri
Analar ve karılar esir
Kılıçtan geçirilmiştir kahramanlar tuzaklarda
Zerdüşt'ün kanunu yitirdi kudretini
Kimsenin gözü görmez gayrı Hürmüz'ün gözlerinde acıma.

Sasani hanedanının çöküşü (652), Kralların Kralı ve tebâsının dininin çöküşünü de hızlandırdı. Toplumsal ve siyasi pek çok neden, Ateşperestlik dininden istilâcıların dinine geçmek için zemin hazırladı. Halife Ali'nin ordularını püskürtmek için Şeytan'la ittifaka girdiği rivayet edilen Kral Culindi'nin sarayının harabeleri, bugün hâlâ Irak'taki Surdeş'te bulunmaktadır.

Emeviler devrinde, el-Hacâdi, Fars'ı talan eden Kürtleri cezalandırmak için, 708 senesinde Kürtlere karşı bir akın düzenledi. Fakat, annesi bir Kürt kadını olan Halife II. Mervan'ı (744-750) Haricilere karşı destekleyen de bu Kürtlerdi. Çoğunluğu değilse de dikkate değer bir kesimi Müslüman olan Kürtler, Hilâfet ordularına karşı pek çok kez isyan ettiler.

İlkin Ba-Bağas'ta bozguna uğrayan Kürt Cafer bin Faharcis, 839'da Dasem dağına çekildi ve burada Halife el-Mutasım'ın ordularına meydan okudu. 836'da, Musul Kürtleri, Harici lideri Müsâvir'e katıldı. 894 senesinde ise, Musul'u zapteden Arap Handan bir Handun'un safına geçtiler. Ancak, 906'da Kürt aşireti Hadhbani reisi Muhammed bin Bilal, Nineveh kasabasını yerle bir etti; daha sonra ise, Humaidi ve Cebel Dasem sakinleriyle beraber geri çekilmek mecburiyetinde kaldı ve Abdullah bin Handan tarafından yenilgiye uğratıldı. 940'da, anne tarafından yarı Kürt olan mâcerâcı Daisam bin İbrahim, büyük çoğunluğu Kürt birliklerinden oluşan ordusuyla Azerbaycan üzerine akın düzenledi. Tüm bu hâdiselerden anlaşılacağı gibi, Kürtler, İslâma geçmeleriyle birlikte tamamen Hariciliği tercih ettiler ve bazıları ise Şii oldular. Buna rağmen, 10 ve 11. asırlarda, Kürtler İslâma dönerek büyük çapta Sünni Müslüman oldular.

İslâm'ın Beş Şartı ve Kürtler

Ortodoks Müslüman olan Kürtler, fıkıhın öğretisine bağlıdırlar. Bu mezhep, kişisel fikir ilkesini ve bu ilkenin ikincil saikleri olan tercihi reddeder, **icmâ**'ya, yani sadece Medine'deki fâkihlerin değil, tüm zamanların fâkihlerinin müşterek kanâatine dayanır. Dolayısıyla, bu mezhep, öğretimin daima tefsir edilmesine

açıktır. Bu, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e uygun olmak şartıyla inançta muvafakat ilkesi sayesindedir ki, **kıyas** yoluyla hüküm yürütme metodu sürekli işlemek durumundadır.

Kürtler, bir kez Müslüman olduktan sonra, yeni itikâdlerine dört elle sarıldılar. Kürtler tarafından pek çok medrese kuruldu ve ilâhiyat, fıkıh, ilim ve tarih sahalarında isim kazanmış pek çok ulemâ yetiştirdiler. Hemen iki isim vermek îcâb ederse, Maraga rasathânesinin kurulmasında payı olan **Mevlana Muhyiddin el-Aklâti** ve **hadis** üzerine çok meşhur bir ilâhiyat kitabı yazmış ve Şam'da 630 senesinde Eşrefiye veya Örf medresesini kurmuş olan **İbn el-Salâh el-Şehrezori** isimlerini zikretmek yeterlidir. Ansiklopedist Hacı Halife (1658), Osmanlılarda ilmin sadece Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar şerefli bir yeri olduğunu, fakat bu devreden sonra, sadece "Kürt topraklarında felsefe ve tabii ilimlerin verimli olmaya devam etmiş olduğunu" ifade etmektedir. Bunun delili, Bahdinan Emiri **Sultan Hüseyin**'in (1576) Amediye'deki Kahbar medresesinde muhafaza etmiş olduğu ve 2000'den fazla elyazmasının bulunduğu kütüphanesi ve Bitlis Emiri **Abdal Han**'ın daha kıymetli olmakla beraber 1655'te Sultan tarafından tayin edilmiş olan Van Vali'sine sadâkat yemini etmeyi reddetmesi sebebiyle müzayedeyle satılan kütüphanesidir. Dolayısıyla, Kürdistan'dan pek çok Şeyhül İslâm, yani İstanbul'un ve Saltanat makamının müftüsü olan şahsiyetler yetişmiş olmasına hayret etmemek gerekir. Bugüne kadar dahi, Kahire'deki meşhur Müslüman üniversitesi el-Ezher'in akademik heyetinde dâima Kürtlere de tesadüf edilir.

Seçkinler Böyle İse, Kitleler Ne Durumdadır?

Kürtlerin gündelik hayatı, İslâm'ın hükmü altındadır; ağızlarını her açışlarında bunu idrâk etmek mümkündür. Selam verirken veya bir dilekte bulunurken, Allah'ın adı ya Arapçası ile veya Kürtçe olarak **Xwedê** (Hûdâ) ismiyle zikredilir. Takdir-i İlâhi'ye duyulan asil iman, iki deyişte açıkça ifade edilmektedir: "Kör kuşun yuvasını Allah yapar" ve "Misafirin rızkı Allah'dandır." Pitoresk bir tahayyülün ve dindarlığın eşit olarak harmanlandığı pek çok başka misâl de verilebilir. Bununla beraber, bu tür kullanımların sadece alışkanlıktan ibaret ve mânasız olması ihtimali de her dâim vardır; Zira, Sovyet Ermenistanı'nda yayınlanan bir efsane derlemesinde de bu tür ifadelerin ayıklanmamış olduğu görülür.

Kürtlere dini ibadetlerini yerine getirmelerinde ve imanlarını pekiştirmelerinde yardımcı olmak üzere, pek çok küçük Kürtçe ilmihaller de yazılmıştır. Örnekse, 1783 civarında adı bilinmeyen Botanlı bir yazar tarafından yazılmış olan namaz üzerine uzun bir şiir, 1820 civarında ölmüş olan **Şeyh Abdullah Zehri**'nin yazmış olduğu **İslâm İnanışları** üzerine ilmihal, Emir Kâmuran Bedirhan'ın 1938'de yazmış olduğu şeriat dersleri kitabı. Aynı yazar, yüzlerce hadisi Kürtçe'ye tercüme etmiş ve ancak kısmen yayınlanmış olan bir de Kur'an-ı Kerim meâli yazmıştır. Tahran'da yayınlanan **Kürdistan** adlı mecmuada, yakın bir dönemde (1959-61) oruç ve İslâm'ın insan tabiatına uygunluğu üzerine makaleler yayınlamıştır.

Dini mükellefiyetleri konusunda bilgi alan Kürt için, geriye sadece bunları ifâ etmek kalır. Müslümanın yapması gereken iman ettiğini açıklama fiili, **sahâda**, zor değildir. Dualar eşliğinde ve bulunulan yerde kılınması gereken na-

maz (**nimêj**), günde beş kez edâ edilen bir ibadettir. Her Kürt, bunun gereğini yerine getirir, modern hayatın şartları izin verdiği ölçüde, kadınlar bile namazlarını gereğince edâ eylerler. Kız çocukları pek namaz kılmazlar. Cuma günleri müminlerin katıldığı ve camii veya mescitlerde kılınan öğle namazına, hususi bir ehemmiyet atfedilmektedir. **Câmiler** sadece nisbeten daha önemli kasabalarda inşa edilmektedir; köylerde ise yalnız mescitler (**Mizgeft**) vardır. Cuma günlerinin tatil olması, Cuma namazına katılmayı kolaylaştırır. Şer'i olarak farz olan **zekât**, şartları müsait olan her Kürt'ün yerine getirdiği bir ibadettir. Müslüman memleketlerde bu kadar dilenci olması da belki bu yüzdendir. Ramazan orucu (**Roji**), genellikle herkes tarafından tutulur. Mekke'ye giderek hacı olmak, her müminin hayatında en az bir kere yerine getirmesi gereken bir ibadettir. Sultan Abdülhamid (1876-1908) devrinde, Mekke'ye giden yolları koruma görevi Kürtler'e verilmişti; ancak günümüzde nisbeten pek az sayıda Kürt hac ibadetini yerine getirebilmektedir. Artık **Hacı** olarak anılan pek az kimse kalmıştır. **Hac** yolculuğunu yapmış olan kadınlar, başlarını daima, kocalarının yanında bile örtülü tutarlar.

Bu vazifeler, İslam'ın Beş Şartı'dır. Müminleri için aynı seviyede bağlayıcı olan başka şartlar da vardır. Bütün erkek çocuklar sünnet edilir. Süryaniler'de olduğu gibi Kürtler'de de domuz eti yenmezse de, bazıları ara sıra şarap ve özellikle rakı içmekte tereddüt göstermezler. Yezidiler'de ve bazı İslam tarikatlarında şarap içmek câizdir. Abdestlerine ihtimam gösterirler. Fazla cinsel ilişkide bulunan bir erkek için, çok sık hamama gittiği söylenerek şaka yapılır. Aybaşı halindeki kadın, mukaddes bir yere, camilere, ziyaretgâhlara giremez; Kur'an-ı Kerim'e elini bile süremez. Ciltlenmiş kitabın, yatak odasında özel bir muhafazada asılı olarak tutulması bu sebeptendir.

Peygamber'in doğumu, Kürtler tarafından çok eskiden beri kutlanır ve bu âdet **Selahaddin** devrine kadar gider. Selahaddin'in kayın biraderi Muzaffer eldin Kokburi'nin bu âdete özel bir ihtişam kazandırdığı bilinmektedir. Kürtler, bu mübarek gecede okunmak üzere şeyhler veya mollalar tarafından yazılmış uzun dini şiirler olan mevlüdler sayesinde, Peygamber'in mucizelerini canlı, grafik bir şekilde ve şevkle yâd ederler. Bazı mevlüdler **Mela Batê**'ninki (1417-1455) gibi eski ve meşhur, bazıları ise **Osman Efendi** (1900), **Ehmed Ramez** (1904), **Süleymaniyeli Şeyh Muhammed Hal** (1937) ve Erbil Müftüsü **Molla Raşid**'inkiler gibi hayli yenidir. Denilebilir ki, her sene bu türde yeni eserler verilmektedir; lâkin çoğu yayınlanmaz bile. Bu ibadetlerin pek çoğunun modern hayat şartlarında yerine getirelemediğini de belirtmek gerekiyor; artık kendi memleketinin dışında ve yabancı bir çevrede yaşayan Kürtler, Ramazan'da yemek yiyebilir; hatta şartlar müsaitse alkol de alabilir. Yine de bazıları inançlarını korumayı başarabilmektedir. Fakat şunu kabul etmek gerekir ki, ibadet, adanma ve hatta İslam dininin bizatihi kendisi, daha iyi hayat şartlarına sahip Kürtler arasında, hele bir de yurtdışında yaşıyorlarsa, önemini kaybetmektedir.

Kürdistan'da Tasavvuf

İbadetlerde Arapça'nın kullanımı, eğitimi genellikle zayıf olan halk kitleleri için muhakkak engelleyici bir durum teşkil etmekte; dini vazifelerin yerine getirilmesi, safi şekilcilik yönünde yozlaşma eğilimi göstermektedir. Bunun neticesinde, Kürt müminler bunu telafi etmek üzere çok az anlayabildiği resmi İslami

ibadet şekillerine değil, sofu (sofi) tarikatlarının mistik öğretilerine yönelmektedirler. Bu tarikatlar, Kürdistan'da hızla yerleşmiş ve özellikle alt tabakalarda geniş müridi kitlelere kavuşmuşlardır.

Sofiliğin Kürtler tarafından tanınması, hayli erken tarihlerde gerçekleşmiştir. Daha 12. asırda Sufi faaliyetleri hayli kuvvet kazanmış bulunuyordu. Kürdistan'ı takriben 980 yıllarında ziyaret eden tarihçi **Mukaddesî**, sadece keçe gömlek giyen ve meşe palamudu ile hayatlarını idame ettiren kırk sofi ile karşılaşmıştı. İhtiyar bir eski şaki, dine dönerek Kalmini Kürtlerinden ve Irak'ta **Tac el-Arifin** rütbesine ulaşan ilk şahıs olan **Ebulvefa el-Hulvani**'nin (1110'dan sonra bir tarihte yaşamıştır) halifesi oldu. Kırk müridini etrafında topladı, bunların on yedisi emirdir. Bu dönemde Kürdistan'da pekçok başka sofi de yaşamaktaydı. Müslüman menkıbe yazarları daha pekçok isim zikretmektedirler. **Şeyh Adi**'yi Hakkari dağlarına cezbeden şeyin, Kürt dağlarında yaşayan çok sayıda mutasavvıf grubun mevcudiyeti olması bile muhtemeldir. Şeyh Adi, Yezidi kökenliydi, kendisi bunu bilmiyordu ve şüphesiz en kabul edemeyeceği şey de buydu.

Kur'an-ı Kerim'i kalpleriyle öğrenmek ve ondan bir ilahiyat öğretisi **(kelâm)** çıkartmak, fıkh'a dayanarak bunu tatbik etmek, bu dindar Müslümanları tatmin etmemişti. Bu mücerred ve tamamen şer'i çalışmalardan sıyrılarak tefekküre dalmak, en yüksek ruhani değerlere ulaşmakla vecde gömülmek, Allah ile yek vücud olmak istemekteydiler. Tasavvuf öğretilerini ve riyazet metodlarını, ancak müridlerin anlayabileceği manzum eserlerle izah etmekteydiler. Bu şiirler, şüphesiz allegorik eserlerdir; Lâkin, şiirlerde, şairin heyecanlı dualarını (münacât) Allah ile paylaşan dünyevi bir cisme yönelmiş insani hisler ve aşkda kendini elevermektedir. Bu, şarap simgesi için de söylenebilir, erguvan kadehin manevi sarhoşluk (vecd) için kullanıldığı şüphesiz. Lâkin, meyhaneye has kelimeleri kullanıldığında, bazı dervişler mecazdan ziyade kelime anlamında kullanmaktadırlar.

Tasavvuf okulunda, "diğer öğretilerde tesadüf edilen müderris-talebe ilişkisi, burada Sofu karşılıklarına dönüştürülmüştür: Yaşlı şeyh **pir** ve talebe **mürid, şâkird** haline gelir; mübarek bir mürşidin az çok uzun bir müddet boyunca kendileriyle gözetiminde ders gören ve ibadet eden bir mürid grubuyla birlikte yaşadığı tekke ve zaviyeler kurulmuştur. Tasavvuf yoluna girmek, özel bir cübbe olan **hırka** giymekle olur; bu safha Peygamber'e kadar gider. Allah yolunda hizmet, geleceğinin kabullenilmesini simgelemektedir." (Arberry). 12. asra gelindiğinde, tekkeler tek bir kardeşlik örgütlenmesiyle **(tarikat)** birleşerek müşterek bir evliyanın ismi, müşterek bir öğreti ve ayin geleneği etrafında toplandılar. Günümüzde, tarikat, kuşaktan kuşağa, hükmü çeşitli merkezlere bağlı tekkelerin şeyhleri tarafından kabul edilen kurucunun halifeleri vasıtasıyla yaşatılmaktadır. Öğreti ve kültün günlük pratiğine adanmış bir derviş azınlığı tekkelerde (veya **Hâneqa**) yaşarlar. Sadece mürid olan zaman zaman tarikat ayinlerine biçimsel olarak katılır. Farklı tarikatlar, öğretiden ziyade ayinleriyle ayrılmaktadırlar.

Bu tarikatların ilki, Kürt **Abdulkadir el-Geylani** (1078-1166) tarafından kurulan ve kısa sürede Kürtler arasında yaygınlaşan **Kadiri** tarikatıdır. Kadirîler bugün de çok sayıdadır. Kerkük'de **Talabani** ve Amediye'de **Berizki** gibi bazı Kadiri şeyhleri, meşhur ve güçlüdürler. Bağdat'taki şeyhler-şeyhinin ünvanı Nakib el-Eşref'dir.

Diğer bir tarikat ise, Buharalı Bahaddin'in (1317-1389) kurduğu **Nakşibendi** tarikatıdır; Kürdistan'a yayılması geç bir tarihte, 1779 senesinde Kara Dağ'da doğmuş ve Cayf aşiretinden fakir bir Kürt olan **Mevlana Halid** sayesinde olmuştur. Mevlana Halid, bir rüyanın rehberliğinde Mekke'ye hacca gitmiş, burada tıpkı rüyasında gördüğü gibi bir dervişle karşılaşmış; derviş ona, selamete kavuşmak için Delhi'ye gitmesini söylemiştir. Böylelikle, kendisini Nakşibendi tarikatına kabul eden Şeyh Abdullah'ın tekkesine gitti. Memleketi Süleymaniye'ye 1808'de döndü. Burada, diğer şeyhlerin karşı çıkmalarına rağmen, vaazları sayesinde pekçok Kadiri tarikatı mensubunu Nakşibendi tarikatına cezbetmeyi başardı. Bugün, Nakşibendi şeyhleri Kadiri şeyhlerinden çok daha kalabalık ve daha kudretlidirler. En güçlü şeyh aileleri arasında, **Şemseddin** veya **Zehri, Tavik** ve **Barzan** aileleri zikredilebilir. İki tarikat arasındaki rekabet, sadece dedikoduyla sınırlı kalmayıp, bazen gerçek anlamda kavgaya dönüşen karışıklıklara yolaçabilmektedir. **Ticanî** tarikatı çok daha yenidir. Kuzey Afrika'da **Ahmed el-Ticanî** (1737-1815) tarafından kurulmuş olan tarikatın Anadolu Kürtleri arasında çok az müridi vardır. Diğer tarikatlar gibi, M. Kemal'in laikleştirme siyasetinin sonuçlarından çok çekmiştir.

Şeyhlerin yeri ve kaynaklardan yoksun Kürt halkı arasındaki nüfuzu, inanılmaz bir yoğunluktadır; cahil müridin şeyhine duyduğu kör güven, sağduyunun tüm sınırlarını aşmaktadır. Mr. Edmonds, civarda başka bir yüksek otoritenin olmayışı veya eğitim noksanlığı sebebiyle, Kürdistan'daki Nakşibendi tarikatının eğitimsiz müridlerinin tuhaf alışkanlıkları olduğunu ifade etmektedir.

Her halükârda, kötü niyetli şeyhlerin müridlerinin sadakatlerini kendi menfaatleri için istismar etmeleri pekâlâ mümkündür. Özellikle, Kürtler arasında fanatik bir hareket gelişirse, bunun sorumlusu şeyhlerdir. Mesela, I. Dünya Savaşı esnasında Urmiye kasabasında **Cihad** çağrıları yapılmaktaydı. Daha sonra Türkiye ve Irak'ta meydana gelen asi hareketlerinin hemen hepsi Nakşi şeyhlerinin tahrikleri neticesinde gerçekleşmiştir. Piran'da Şeyh Said, Süleymaniye'de Mahmud ve Barzan'da Ahmed örnekleri de böyledir. Bu tür hareketlerde, dini taleplerden ziyade siyasi menfaatlerin payı vardır.

Öyle görünüyor ki, tasavvufi cazibe, özgün kudretini ve ruhani enerjisini artık kaybetmiştir. Daha geç tarihlerde yaşayan klasik tasavvuf yazarlarından biri, Erbil'li bir Kürt olan ve 1904 senesinde ölmüş olan **Şeyh Muhammed Emin el-Kürdi el-Şafi el-Nakşibendi**'dir. 1929'da Kahire'de altıncı baskısını yapan **Tanvir ei-Kulûb** (Kalblerin Tenvirâtı/Aydınlatılması) adlı eseri yazmıştır. Şeyh, **zikr kalbi** itikadının nasıl tatbik edildiğini yanıltıcı bir şekilde izah etmektedir. Metni, özetleyen Arberry, tasavvufun ciddi ve kültürlü insanların kalbindeki ve zihnindeki hükmünü bu noktada kaybetmiş olduğunu ifade eder. Münevver bir disiplin ve net olarak tanımlanmış öğreti yokluğunda, eğitimsiz ve zihnen kolay etki altında kalmaya müsait bir cemaatte, dini ve cemiyeti islâh etme vazifesiyle gelmiş olduklarını iddia eden tuhaf fanatiklerin ortaya çıkması, nadir olarak tesadüf edilen bir vaziyet değildir. Kısa kariyerleri, sıklıkla mutsuz bir şekilde sona erer. Irak'taki Topzava ve Sergalu şeyhlerinin **Hakke** hizbini zikretmek yeterli olur.

İslam'a İsyan Eden Kürtler

Tasavvuf itikadlerinden ve ayinlerinden kopuşlar, nihayet İslam'dan da ko-

puşla neticelenen "Batıl" hiziplerin ortaya çıkışına yolaçtı. Bu itikadler zaman içinde öyle değişiklikler geçirmiştir ki, gerçek karakter ve bağlantılarını tesbit etmek hayli zordur.

Bu asi hiziplerinden en özgün olanı, tamamen Kürtler'den mürekkep ve bazan "Şeytana Tapanlar" olarak da adlandırılan **Yezidilik**'tir. Bugün sayıları sadece 50.000 civarındadır ve Irak'ta Şeykan'daki ağaçlık vadilerde ve Sincar dağlarında yaşarlar. Suriye'de Cezare'nin bazı köylerinde ve Cebel Sim'an'daki bazı köylerde Yezidiler'e tesadüf edilebilir. Sovyetler Birliği'nde Erivan ve Tiflis'te yaşayan Kürtler de Yezidi kökenlidir. Bu gizli bir dindir. Yezidiliği izah etmek üzere pek çok nazariye geliştirilmiştir. Bazılarına göre Zerdüşti ikiciliğe, Mitraizme, ilkel Kürt paganizmine dayanır veya Hıristiyanlıktan kaynaklanır. Hakikat şudur ki, Yezidiler doğrudan İslam'dan kopmuşlardır. Bunu ispat için dini itikadlerini derin bir şekilde incelemeye gerek yok; günlük hayattaki adetlerini ve kullanımlarını gözlemlemek yeterlidir.

Yezidiliğin İslam'dan kaynaklandığı, romenklatura, takvim, insan yüzünün tasvirinin yasak oluşu, sünnet gibi pratiklerde ortaya çıkmaktadır. Bunlara, kurban, evliyalar kültü, Mekke'ye hacca gitmenin yansılandığı Şeyh Adi'nin türbesinde hac gibi pratikler de ilave edilebilir. Bu türbede, Kürtler arasında pek yaygın olmayan İslami **Hacac** ayinleri yapılır. Dahası, tamamen tasavvufi bir atmosfer hakimdir; hürmet edilen evliyalar meşhur sofulardır; dini hiyerarşi tasavvuftan alınmıştır; dualar ve diğer dini metinler de kelime hazinesi ve fikir açısından tasavvuf gizemciliği ile çarpıcı bir benzerlik göstermektedir. "Coşkulu" İslam gizemciliği ile benzerlikler, dünyanın ve insanın kökenine, ruhun tekrar vücut bulmasına, ruhun bir vücuttan diğerine geçmesine ve özellikle kendilerine Şeytana Tapar denilmesine neden olan İblis'in nihai olarak itibarının iade edilmesine dair zorlama fikirlerinde açıkça görülebilir. Demek oluyor ki, Yezidiliği bir bütün olarak anlamak için yapılması gereken tek şey, İslam'ın ve mezheplerinin birleştirici taşlarını ortaya çıkarmaktır.

Fakat akla şu soru geliyor: Kurucusu samimi bir Müslüman olan Yezidilik itikadının mensupları nasıl olmuş da İslam itikadından bu kadar kopmuştur? Sapkınlık yolunu açan, **zaviye**'nin kurucusunun torununun hocası olan Şemseddin Hasan (1197-1246) oldu. Bunun üzerine, müridleri iki hizbe ayrıldılar. Biri, Suriye ve Mısır'a hicrederek (Karafa) uzun bir müddet daha ortodoks İslam itikadına iman etmeye devam etti; bu hizbe "Adeviyye" denir. Diğeri ise, Dicle'nin doğusunda Mezopotomya'da kaldı ve burada Müslümanlar'la tüm irtibatını yitirerek bir süre sonra, itikad olarak Müslümanlar'dan koptu; nihayet, Müslümanlar'la Yezidiler arasında açık düşmanlıklar meydana çıktı. 12. asırdan itibaren Yezidiler'e karşı girişilen soykırımlar, sadece Yezidi inanışlarını ve pratiklerini pekiştirme ve Yezidiliğin daha tuhaf ve gizemli bir hale gelmesi sonuçlarını verdi. Sonuç olarak denilebilir ki, Yezidiler'in artık Müslüman olmadıkları doğru olmakla birlikte, başlangıçta Müslüman oldukları inkâr edilemez.

Sünni Tasavvufi inanışları Yezidiliğe kaynak oluştururken, diğer bir Kürt hizbi **Ehl-i Hak** ise Halife I. Yezid'in (680-683) taraftarı olarak Şii itikadını uç noktasına kadar götürdü. Bu hizib, muhtemelen Luristan'da ortaya çıkmış ve 11. asır ortalarında Mübarek Şah Baba Hoşin tarafından Şehrizar-Hevrama havalisine

nakledilmiştir. Mübarek'in Şah'ın yedi yoldaşı arasında bir kadın da vardı. Hamadanlı meşhur şair Baba Tahir'in (935-1010) kızkardeşi meşhur **Bibi Fatma**. Bu itikadın, Şeyh İsa Barzancı ve Caff reisi Mir Muhammed'in kızı Dayirak Hanım'ın oğlu Sultan İshak (veya Sohak) tarafından islah edilmiş olduğu sanılmaktadır. Sultan Sohak, 1316'da Hevraman'da bir **niyazhâne** kurdu ve Perdiver'e yerleşti. Sultan Sohak'ın maiyeti, Yedi Ebediler, Yedi Günahsızlar, Yedi Ruhbanlar; bunlar, 82 ihtiyar arasından Rehber veya **Delil** olarak seçilirdi. Irak'taki Kakai seyidleri, bu mukaddes insanların soyundan gelmektedir.

Ehl-i Hak dini, ilahi bir şahsiyet olarak gördükleri Hazreti Ali ve İmamlara büyük saygı duyarlar. Buna rağmen, Sünnilerle de araları iyidir. Baba Yâdigâr'a (1596)da büyük saygı duyarlar; türbesi bir ziyaretgâhtır. Cenab-ı Hakk'ın birbirini takibeden ve dört ve beş melek vasıtasıyla vuku bulan yedi mucizesine inanırlar. Yezidiler ve Dürziler gibi, ruhların başka vücudlara geçtiğine inanırlar. Bu dine mensup olanlar Hanikin-Kermanşah yolu üzerindeki Gorani köylerinde yaşarlar. Luristan aşiretleri ve "kış gündönümünde yapılan büyük bayramlarda, alkol ve dini vecd ile sarhoş olunca hiçbir acı duymaksızın ateş üzerinde yürüyen" Dilfanlar da bu dine mensuptur. Irak Kakaileri ile Kerkük livasında onsekiz köyde ve Hanikin ile Kasr-ı Şirin kazalarındaki bir düzine köyde yaşarlar.

Yezidîler, genel olarak Irak'ta, Ehl-i Hak Kürtleri Irak-İran hududunda; diğer bir heterodoks hizib olan **Kızılbaşlar** ise, çoğunlukla Anadolu'da, Sivas, Diyarbakır ve Harput'ta yaşarlar. Zazaca konuşurlar ve manevi liderlerinin yaşadığı Dersim dağları doğal kaleleridir. Sayıları, muhtemelen 1 milyon civarındadır. Türkler'e göre, onlar da Yezidiler ve Nuseyriler gibi ilişki kuramayacakları insanlardır; aşırı Şii olan Kızılbaşlar, kendilerine **Alevi** derler. Allah ile insan arasında, beş melek, Oniki İmam, biri Ehl-i Hak dininde de inanılan Hz. Salman olan Kırk Peygamber aracılık eder. Dini liderleri, eğitim ve vergiden sorumlu **Dedeler veya Seyidler**'dir. Her yıl, kutsal komünyon'a benzeyen Cem ayinleri ve öğretinin izahı için bir mürşit Alevi cemaatlarını ziyaret eder. Oniki İmam için oniki gün oruç tutarlar, bunun dışında, Hıdrellez'den önce de üç gün oruç tutarlar. Teorik olarak, günde bir kez namaz kılmaları gerekir. Gün doğumu ve batımma taptıklarına, ateşe saygı duyduklarına, nehir kaynaklarına kurban adadıklarına inanılır. Özel bir mukaddes kitapları yoktur; Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'e inanırlar.

Seyyahların Kızılbaşlar'a dair verdikleri bilgiler, Aleviler arasında farklı unsurların barınması nedeniyle olsa gerek, hayli karışık ve çelişkilidir. Bazıları, Alevi itikadında Hıristiyan inanışlarının ve pratiklerinin mevcudiyetini keşfetmiş olduklarını iddia ederler. Diğer taraftan, Türkiye'de Şiiliğe açıkça inanan tek derviş tarikatı olan Bektaşilik'le ortak noktaları çok daha fazladır. Her iki itikadın da çoğunlukla aynı ziyaretgâhlara ve ibadet yerlerine gittikleri kaydedilmelidir.

Hayli önemli olan bu itikadların yanısıra, birbirlerinden azçok farklı olan, fakat benzeri pratikler ve aşırı Şii eğilimleriyle dikkati çeken başka asi gruplar da vardır. Kısaca bahsedecek olursak, Musul civarında, Yezidiler ile Şiiliğin aşırı uçları arasındaki bağı oluşturur görünen, sayıları 10.000'i bulan **Şabaklar** yaşar. Zap suyu kıyılarında yaşayan ve aynı civar ile İran hududundaki kasabalarda yaşayan **Bajoraniler** gibi, **Kakailer**'le bağlantılı olan **Sarliler** de ayrı bir gruptur.

Güneşe taptıkları için **Şemsiye** adı verilen son grup ise, 19. asır başlarında Mardin'de yaşadıkları bilinmekle birlikte artık tamamen kaybolmuştur. Dış görünüş itibariyle **Yakubi Hıristiyanlığa** dönmüş olmaları muhtemeldir.

IX. Dinin Sınırındaki Batıl İnançlar

Şimdiye kadar yazdığımız bölümlerde, doğum, evlilik ve diğer şenlikli hadiselere ilişkin adetlerden pek çok söz ettik. Bu adetler, dinle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen, geniş halk kitleleri tarafından sanki mukaddes ayinlermiş gibi ihtimamla yerine getirilmektedir. Bahsetmiş olduğumuz din ve tarikatların yozlaşmış ve ortodoks İslam'dan kopmuş olmaları ar vak'a ise, bu, muhtemelen izleyicilerine büyük ve sihirin de mevcut olduğu dini pratiklerin ifasında geniş bir serbestiyet tanımaları sayesinde olmuştur. Kürtler, dindar olmaktan ziyade pekçok seyyahın mutabakata varmış olduğu gibi, batıl itikadlara bağlıdırlar. Batıl itikadları, muska ve tılsımların geniş çapta kullanıyor olması, büyüler, tuhaf ayinler ve adetler bunu gösterir; bazı seyyahlara göre, tüm bunlar pagan kültlerinin kalıntılarıdır.

Batıl İnançlar

Sık sık bir şair olarak karşımıza çıkan Kürt, etrafını kuşatan güzelliğe kendini kaptırmıştır. Fakat bu güzelliğin altında, onu canlandıran öteki dünyaya ait mahlukât vardır; yani dağlardaki kaynakları ziyaret eden **periler** Süryani olsun, Kürt veya Yezidî olsun, herkes, cinlere olduğu gibi perilere de inanır. İyileri olduğu gibi kötüleri de vardır. Kendilerine has bir dine inanırlar. İyiliksever ve bazan hakir gören cinler, kendilerini görünmez kılan kızıl başlıklar giyerek vadilerin derinliklerinde avare avare gezerler; kötü ruhlar ise, kaya oyuklarında ve mağaraların diplerinde saklanırlar. Bazı cesur insanlar, meraklanıp saklanmış olan bu ruhları tanımak isterlerse de, beklenebileceği gibi çıldırırlar. Evlerin eşiği, cinlerin sevdiği bir dinlenme yeridir; kapı eşiğine sıcak su dökmek onlara zarar vereceğinden dikkatli olmak gerekir.

Her ne kadar cinler ateşten yaratılmışlarsa da, insanlar gibi yaşamak için yemeğe ihtiyaçları vardır. Sincar'da bir Yezidî şeyhi, kendisini her yerde takibeden bir cini cezbetmeyi başarmıştı. Aynı şeyi, Tal'da Süryani bir kadın yaptı ve bundan sonra cin, kadına, ev işlerinde yardımcı oldu. Bazı cinler cadılarla evlidirler. Tarih, Botan Emiri Muhammed'in (ölümü 1750), bir peri ile evlenerek ondan yedi çocuk sahibi olduğuna inanmamızı ister. Sincan'da bir Yezidi fakiri de aynı tecrübeyi yaşadı, fakat işler kötü gidince çıldırdı. Bazı şeyhler, cinler üzerindeki kudretleri sayesinde meşhur olmuşlardır; tılsım ve def duaları için bu şeyhlere başvurulur.

Herkes gecenin hayaletlerine ve karabasanlarına inanır; bu öylesine köklü bir inanıştır ki, kimilerini çıldırtır. Rüyaların da tahayyül üzerinde güçlü bir tesiri vardır ve güçlü bir şekilde rüyalara inanılır. Kimisi geleceğe dair bir ışık görür rüyasında; Yezidî Şeyhi Gamo gibi bazı çılgınlar ise, rüyaları yüzündün intihar etmişlerdir. **Koçek** Yezidileri, rüya tabirinde uzmanlaşmışlardır; bu onlara, halk karşısında ayrıcalık verir.

Mukaddes hayvanların mevcudiyetlerinden şüphe edilemez. Güneşin doğmasına neden olan ve yeni evli çiftlere şans getiren horoz, Yezidîler için ışık me-

leğine temsil eden tavuş kuşu gibi hayvanlara saygı gösterilir. Kürt masallarında sık sık adı geçen yılan, korkulması gereken hayvanlardandır. Yezidiler arasında ise, yılanları çağırabilenlerin yanısıra yılan yutanlar da vardır; Şeyh Merd ailesinden gelen Şeyhler, yılanları yakalayıp ehlileştirmekle ustadırlar. Kerkük-Taktak yolu civarında yaşayan Ömer Mandan ailesine ise, yılan ısırığını tedavi etme yeteneği ihsan edilmiştir. Kürtler arasında inanılan gizemli bir hayvan da bir bukalemuna benzer; **mara ezman**, gök yılanı. Hiç kimsenin bu hayvanın yediğini, içtiğini, uyuduğunu veya en küçük bir harekette bulunduğunu görmediği söylenir. O, gökyüzünde doğmuş bir canavardır ve birgün gökten düşecektir. Bu sürüngenin renk değiştirme özelliği, ona dair inanışları pekiştirir sadece.

Kürdistan'da garip güçleri olan gizemli bitkiler de mevcuttur. Hepsinden önce, İncil'de bile geçen bir afrodizyak olan ademotu gelir. "Bu, bir bitkidir. Yaklaşıldığında toprağa gömülür ve kendini arayan insanlardan saklanır. Şayet bir kadının idrarından birkaç damla üzerine dökülürse sabit kalacağı söylenir. Hareketsiz kalmasını sağlamak için, bitkiden belli bir uzaklıkta bazı batıl ayinler yapılır. Yaprakları şarap gibidir; kökü ise, bir kadının veya bir erkeğin vücuduna mükemmelen benzer. Et rengindedir. Kürtler'in söylediğine göre, kökü sökülürken rüzgar gibi uğuldar ve köklemeye çalışan insan ölür. Bu felaketi önlemek için, Kürtler etrafını kazarak başlarlar; ardından, bir urganın bir ucunu köke, bir ucunu ise bir köpeğin veya keçinin boynuna bağlarlar. Sonra olabildiğince uzaklaşarak kaçmaya çalışan hayvana taş atarlar; hayvan kaçmaya çalışırken kökü söker ve ölür." (Cam panile). Dağlarda, koklayanların derhal kör olmasına neden harika bir ot yetiştiği de söylenir. Hemen yakında ise, panzehiri olan bir ot yetişir.

Bazı tabii olaylar da garip inanışlara göre izah edilmektedir. Bedeviler'de olduğu gibi, Kürtler'de de, ay tutulmasına onu yutmaya çalışan bir ejderhanın neden olduğuna inanılır. Bu kötü canavarı kovmak için, silah atarak ve elaltındaki tüm bakır tencereleri yere fırlatarak olabildiğince gürültü yapmak gerekir.

Zelzeleler, dünyanın kızıl bir öküzün sırtında olmasıyla izah edilir; zaman zaman kulaklarını kaşığıdında veya kuyruğunu salladığında dünya sarsılır. Fakat bu konuda başka bir teori daha vardır; öküzün etrafında bir sinek dolaşmaktadır, sinek öküzün gözlerinden birine yaklaştığında öküz gözünü kırpar ve deprem olur. Şayet bir gün sinek öküzün sırtına konarsa, öküz sallanacak ve dünya tamamiyle mahvolacaktır.

Yağmuru veren Allah'tır, aracı olarak hayvanlar hakimi Süleyman'ı görevlendirmiştir. Süleyman, Zümrüd-ü Anka kuşu gibi efsanevi bir kuş olan Hûmâ kuşuna emir verir; o da tüm kuşları toplayarak onlara denizden ve okyanustan taşıyabildikleri kadar su getirmelerini, gökyüzüne taşıdıkları suyu gerekli yere yağdırmalarını buyurur. Bazı yağmur damlaları iri, bazıları küçüktür; çünkü bütün kuşlar aynı büyüklükte değildir. "Gözlerimi semaya kaldırdığımda, Kürtler'in en olağandışı fikirlerinin göksel varlıklar ve tabii olaylara dair olduğunu hatırlarım. Onlara göre, güneş ve ay, birbirlerini ebediyyete kadar takib etmekte olan iki kardeştir. Ay, güneşin erkek kardeşidir ve ona aşıktır (sic). Güneş tutulmaları, bu nazlı kızkardeşin, çehresini erkek kardeşinden saklamasıyla meydana gelir; ay, güneşin çehresini tekrar görebilmek için daha büyük bir arzuya kapılır. Kürtler,

her insanın gökyüzünde bir yıldızı olduğuna ve insan ölünce yıldızın da öldüğüne inanırlar. Tutulma ve göktaşlarının talihsizlik olayları haber verdiklerine inanırlar." (Madam Chantre)

Özellikle kadılar fala (dêri) inanırlar; koyunun kürek kemiğine, kuma ve diğer yöntemlere başvurarak arsızca kehanetlerde bulunan çingene kadına güvenleri vardır.

Tüm bu batıl inançların içinde en köklü olanı, nazara inanmaktır. Tüm Şarklılar gibi Kürt kadınları da nazardan korkarlar. Fakat diğerlerinden farklı olarak, "yeşil gözün nazarı değer" diyen Kürtler, mavi gözün nazar değdirdiğine dair genel inancı paylaşmamaktadırlar. Nazardan en fazla etkilenenler çocuklar ve lohusa yatağındaki kadınlardır. Bir kadın doğum yaptıktan sonra kırk gün geçmeden, yeni doğum yapmış başka bir kadını ziyaret etmemelidir; bu zararlıdır. İki kadının doğum yapmalarının üzerinden kırk gün geçmemişse ve dışarıda görüşmeleri gerekiyorsa, birbirlerine bebeklerini ve iğnelerini vermeleri gerekir; biri diğerinden daha önce evine dönmemelidir.

Muska ve Nazarlıklar

Dolayısıyla, nazardan ve büyüden korunmak, diğer taraftan da şans için, etkisi "kantılanmış" olan muskalar vasıtasıyla tabiat kuvvetlerine, yani ruhlara müracaat edilir.

Bazı nazarlıklar, kolyelere tutturulmuştur ve pazar esnafının ürünü olan gerçek müvevherlerdir - **bermura ve milwanka**. Koruyucu vasıflarını, renklerinden (mavi), şekillerinden (kabuk), seslerinden (küçük çan sesi) veya taşlarından (çeşitli akik taşları) alırlar. Küçük muhafazalara dikilmiş muskalar da vardır; bunlar, satacak başka bir şeyi olmayan seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır. Bu muskalar içlerinde kırmızı mürekkeple çizilmiş küçük kareler olan kağıt parçalarından ibarettir; karelerin içine, "büyücü" tarafından bazı kelimeler ve şekiller yapılmıştır. Kağıdın diğer tarafından kılıca benzeyen çizikler veya sadece kırmızı noktalar bulunur. Kağıtlar üçgen şeklinde katlanır. İçinde genellikle ikiye bölünmüş bir iğne vardır. İçine evli bir adamın saç telleri de ilave edilirse, karısı sevgisinden emin olabilir. Bazı muskalar, kurşunlardan sakınmak için kullanılır (gulabend). Bazı şeyhlerin, şu veya bu kudreti olan muskaların hazırlanmasında uzmanlaştıklarını bile söylemeye gerek yok.

Neredeyse herşey nazarlık olarak vazife görebilir. Sadece yaygın olarak kullanılan birşey olmamalı; mesela kurtdişi, adamotu kökü, bazı ağaç veya taş parçaları ve inciler kullanılabilir.

Bazı küçük çocuklar, neredeyse muska ve nazarlıklarla kaplanmıştır - şapkalarında omuzlarında, kollarında vs. nazarlıklar bulunur. Özellikle köylerde, erkekler bile nazarlıksız yapamazlar. Kasaba ve köylerde yaşayan eğitimli kimseler, bu tür batıl itikadleri yadsımaktadırlar.

Büyü Ayinleri

Nazarlık ve muska taşımak her zaman yeterli olmayabilir, bazan, insanın kendi gücüyle yapamayacaklarını, işi bilen kimselerin metodlarıyla yerine getiri-

len, çoğunlukla garip, olumlu faaliyetler aracılığıyla yapması gerekebilir. O zaman işler, büyüye ve batıl pratiklere kalır. Mesela, bir kadın, kocasının yemeğine gizlice karıştırdığı eşek beynini yedirerek kocasına bir eşekmiş gibi hükmedebileceğine, onu istediği gibi yönlendirebileceğine inanabilir. Bu, Bedeviler'in uyguladığı bir usuldür ve Kürtler arasında nadiren tesadüf edilir. Kürtler'de daha merak verici bir usul ise, büyülü dairedir. Pekçok insanın, dairenin mukaddes olduğuna ve sihirli güçleri olduğuna inandığı bilinen bir şeydir. Dairenin korunmayı ve başka bir dünyayı geçişi simgelediği, tüm zamanlarda ve mahallerde ve kuşkusuz Kürdistan'da da bilinen birşeydir. Böylelikle, bir Kürt uzak ve gizli bir yerde etrafına bir daire çizerek kendini kötü ruhlardan korumak için dairenin içinde oturup bekler. Daire büyük çizilirse, İblis içine yapışıp yakalanabilir. Bazı şeyhler, zahitçe çile çektikleri esnada, ecinnilerin ve kötü ruhların eziyetinden korunmak için, kurban ettikleri bir koyunun kanıyla etraflarına bir daire çizerler (**mendar**). Az çok büyü bilen diğer bazı şeyhler ise, efsunlarını zikretmek için bir dairenin içinde durmaktadırlar. Dairenin sihirli güçlerine Yezidîler de inanmaktadırlar. Birisi şaka olsun diye bir Yezidi'nin etrafına daire çizecek olsa, zavallı kader belirleyici dairenin içinden çıkmayıp iyi yürekli bir insanın daireyi bozmasını bekleyecektir; aksi takdirde, birisi önünde İblis'e sövse bile daireden çıkmaya cüret edemez.

Kürtler'in yağmur yağdırmak veya yağmuru durdurmak için yaptıkları büyü ayinleri de vardır. Her zamanki dualar, kuraklık hallerinde kafi değildir. Tevfik Vehbi'nin anlattığına göre, kasaba ve köylerin dışında, tarikat fanatiği dervişlerin veya **Divânelerin** zaviyelerinin bulunduğu yerlerde **roja barana** denilen dualar okunur. Divâneler, civardaki meşhur bir pirin veya Molla'nın türbesine çekilerek bu duaları okuduktan sonra **Zikr**'e dalarlar (Derviş dansı). Kuraklıkla mücadelede kadınların da rolü vardır. Kuyunun başına giderek burada birbirlerine damlalık verirler veya kendilerini bir pulluğa koşar, pulluğu dereye götürerek suya sürerler. Bunun dışında, en güzel elbiselerini giyerek hep birlikte kıra gider, kadim ve manevi değeri olan bir ağacın altına otururlar. Yanlarında gerekli mutfak aletlerini ve malzemeyi de götürür, yemek pişesiye kadar tencerenin etrafında dansederler. Yemekten sonra en güzel elbisenin üzerine su döker ve yağmur yağmasını beklerler. Dönüş vakti geldiğinde hâlâ yağmur yağmamışsa, birbirlerinin elbiselerine su döker ve tamamen ıslanmış olarak evlerine dönerler. Kerkük'te ise, kadınlar yağmur suyu fışkırtan bir fıskiyenin altında toplanır, fakirlere yemek dağıttıktan sonra bu suyla ıslanırlar. Kırlık yörelerde, dindar ve ihtiyar bir adam havuza atılır. Başka yerlerde ise bir pirin mezarından alınan bir taşı havuza atmakla yetinirler; yağmur yağasıya kadar taş orada kalır. Çocuklar da sevinçle merasime katılırlar. İki ağaç parçasından haç şeklinde bir bebek yaparlar; buna **bûka baran** yani Yağmurun Gelini adı verilir. Bebeğe elbise diker ve başına bir türban takarlar. İki çocuk, bebeğin iki kolundan tutarak arkadaşlarıyla birlikte ev ev gezer ve şarkı söylerler:

Nar ve reçel,
Allah'ım yağmur ver,
Hastalar ve fakirler için

Allah'ım yağmur ver,
Baharın kafası çorak,
Ey Yağmur'un Gelini
"Su", diye yalvarır ekinler,
Geçmiş günlerin öğününü isteriz.

Çocuklar, her evde bebeği yalağa daldırırlar; evin kadını bebeğin üzerine bir demet çiçek atar ve çocuklara tatlı dağıtır.

Diğer taraftan, ekinlerin çürümesi tehlikesi hasıl olunca, yağmuru durdurmak için, çocuklar yine benzeri bir bebeği gezdirir ve **kodu, kodu** diye şarkı söylerler; aynı şekilde hediyeler verilir. Biraz daha teferruatlı başka bir usulde ise, bir urgana yedi veya dokuz düğüm atılır, her düğüm, bir kel kafa demektir. Düğümlenmiş urgan, "kelleri ateşe attım, güneş beni yakmasın diye!" şeklinde şarkı söylenir. Bazan, urgana kırk kel için düğüm atılır ve urgan, yönü Mekke'ye döndürülmüş bir yağmur suyu fıskiyesine asılır. Aynı şey, daha basit şekilde, kellenin ismini bir kağıda yazıp, kağıdı bir ağaca asarak da yapılabilir.

Pagan İtikadları Yaşıyor Mu?

Bu batıl inanışlar ve büyü uygulamaları, sadece Kürtler'e has olmayıp Anadolu ve Kafkasya'daki komşu halklarda da belli ölçülerde tesadüf edilebilir. Fakat Kürtler arasında başka uygulamalar vardır ki, pekçokları kadim zamanlardan kalma oldukları kanaatini taşımaktadır.

Bazı şarkiyatçılar ve Kürtler'in kendileri, kadim Kürtler'in dininin Zerdüştilik olduğu faraziyesinden yola çıkarak, genelde Kürtler ve özelde Yezidiler arasında güneşe ve ateşe tapınma kültünün kalıntıları olduğunu düşünmektedirler. Bu kesin değildir. Şemsiye ve Yezidî halklarının, ibadet için güneşin doğuşuna ve batışına dönmeleri olgusundan hiçbirşey çıkarılamaz. Pekçok Hıristiyan da, ibadet için Doğu'ya döner.

Ateşe tapınma meselesine gelince, bazı hususları burada belirtmek gerekir. Kürtler'in ocağı mukaddes kabul ettikleri şüphesizdir. Ocak ateşinin sürekli yanması, ailenin devamlılığının simgesidir. Muhsin Mokri'nin anlattığına göre, Kürdistan'da bazı cemaatler, bazı mutasavvıfların ve Ehl-i Hakk'ın ocaklarının külünün sihirli ve dini güçlerinin olduğuna inanırlar. Madam Chartre ise, bazı teferruat ekleyerek bu bilgiyi destekler: "Kürtler, hem kendilerinin hem de şeyhlerin baba ocağına karşı sınırsız bir hürmet beslemektedirler." Birkaç taştan inşa edilmiş olan ocak ve içinde yanan ateş, saf bir unsurmuş gibi görülmektedir. Ocağa ve ateşe tükürmek, ölümcül bir hakarettir. Kürt, ocağı üzerine and içer. Yeni doğmuş bebek, ocağın etrafında tutularak gösterilir. Gelinlik kız, yeni evine gitmek üzere baba ocağından ayrılmazdan önce, ocağın etrafında döner. Bir ana oğlunu evlendirirken, yeni çiftin ocağını, baba ocağından alınan ateşle yakar. Lâkin, komşular birbirlerinden ateş almaktan hoşlanmazlar; bu talihsizlik getirir. Ateş, baharda da kuzulama vaktine kadar gece gündüz yanık tutulur." Bundan başka, süt ısıtılan tencerenin altından ateş alınmamalı, bir koyun sürüsünün arasından ateş veya ışıkla geçilmemelidir.

Ateşe karşı aynı hürmet, Yezidi ve Kızılbaşlar'da da görülür. Bu iki halkın "Ateşperestler"le bir alâkaları yoktur. Kesin olarak konuşmak gerekirse, tüm bu pratiklerde bir kült işareti yoktur; çünkü, ne bir ibadet, ne bir vecel, ne de kurban adama sözkonusu değildir. Bir Kazak subayı, I. Dünya Savaşı esnasında Türk-İran hududundaki Kürt kamplarında ateşperestliğe dair izler bulduğunu sandı. Bir çadırda, "saçayak üzerine konulmuş bir kazan ve bir ucu bir dağ keçisinin boynuzlarının altında, bir ucu kazanın altından geçen paslı bir zincir" buldu. "Ocağın etrafına, üzerlerinde şekiller, işaretler ve harfler bulunan taşlar yerleştirilmişti. Bu çadırda hiç kimse yaşamıyordu; çadır, cemaat tarafından ortaklaşa hazırlanmaktaydı. Sadece, aşiretin ihtiyarları taşlar üzerinde hayvan kurban edecekleri zaman çadıra giriliyordu. (Nikitine) Tüm bunlar bir sunağa mı delâlet ediyordu? Ocak taşlarının arasındaki yanmış boynuzlar, çobanın yemeğinden artmış olamaz mıydı? Taşların üzerinde işaretlerin bulunması bile, maddi bir delil teşkil etmez. Bu bölgelerde o kadar çok kadim harabeler vardır ve bu harabelerin taşları o kadar çok işte kullanılır ki, yazarın ifadesi şahsi kanaatime göre şüphelidir. Ermeni yazar, gördüklerinin gerçekte bir sunak olduğu tesbitini neye dayandırıyor? Sözkonusu insanlar gelip gerçekte ne yapmakta olduklarını anlatmış olsalardı, her şey farklı olacaktı.

Tabiat kuvvetlerine tapınma konusunda daha çok delil bulmak mümkündür. Bilindiği gibi, dünyanın her yerinde yaşamış olan kadim halklar, iyi ve kötü ruhların bazı ağaç ve kaynaklarda yaşadıklarına şu veya bu şekilde inanmışlardır. Bu inançlar tamamen kaybolmadı; Kürdistan'da da pekçok mukaddes ağaç ve kaynak vardır. Fakat, Mr. Driver ve diğerleri ne yazmış olurlarsa olsunlar, tapınma - eğer buna tapınma denirse- ağacın kendisinden ziyade (ağaçperestlik), ağaçta ikamet eden ruha yönelmektedir. Mukaddes ağaçlar, umumiyetle bir şeyh veya pir gibi mübarek bir şahsiyetin türbesi civarında bulunurlar. Genellikle bir isimleri de vardır. Mesela, Yezidiler, Bâşika köyündeki bir incir ağacını ve Karabek'te bir dut ağacını **Sitt Nafise** olarak adlandırır ve bu isimle şereflendirirler. Mukaddes ağaçlara çaput bağlanarak adakta bulunur veya sağlık niyâz edilir. Madam Hansen çok doğru bir gözlemde bulunarak, ağaçlara bağlanan çaputlarla bir türbenin yakınındaki bir sırığa bağlanan çaputların birbirinden ayırdedilmesi gerektiğini belirtir. Ağaca çaput bağlamak, pagan inanışlarının bir devamı iken, ikinci durumda aynı şey geçerli değildir.

Mukaddes kaynaklar ise, **ziyaret** veya **tekke** gibi mabedlerin civarında bulunur. Tedavi için böyle yerler ziyaret edilir. Kani Zerkê'deki kaynak ve Şeykan'daki yeşil kaynak, Yezidiler'in inançlarına göre sarılığı tedavi edici bir kudrete sahiptirler. Şeyh Adi'nin türbesinde Mekke'den gelen Zem-Zem suyunun zikretmeye bile gerek yok; Zem-Zem, çocukları kutsamak amacıyla kullanılır. Bu kaynakların çoğunda balıklar yaşar; bu balıklar da mukaddestir ve yakalanmaları yasaktır. Şeykan'da Şeyh Beko türbesi civarındaki Bahzani kaynağı ve Cebel Sim'an'da bulunan Turunde'deki Şeyh Abdulkadir kaynağı böyledir.

Kürdistan'ın her yerinde, koruyucu bitki ve su ruhlarının ikamet ettiği mağaralar, dolmen benzeri kayalar, balıkların yüzdüğü berrak kaynaklar, kadim kabristanlardaki kitabeler ve ölmüş dallarının bile kesilemediği mukaddes ağaçlar vardır; en uzak çağlarda yaşamış paganlar onlara nasıl hürmet ediyorsa, bugün de

aynı hürmeti görürler. Ortodoks İslam'ın katı yasaklamalarına rağmen, belki bazen tabiat güçlerinin yerine konan evliyalara tapma, halk kitlelerinin kalplerinden kazınamamıştır.

(İngilizce'den Çeviren: **Bülent Peker**)

(*)Kaynak-Thomas Bois: ***The Kurds*** *(Kürtler), 1966*

Sheikh 'Abdul Qadir Jilani (Gilahi), der Begründer der größten Derwischbruderschaft, der Qadiriyya. ägyptischer Farbdruck

Kadiriye tarikatının lideri kabul edilen Şeyh Abdülkadir Geylanî'yi, bir arslanla birlikte yansıtan temsili resim. [Kaynak-Jürgen W. Frembgen: Derwische *, Köln, 1993.]*

I-D) IRAK KÜRDİSTANI'NDA HAQE HAREKETİ: *(TOPLUMSAL ADALETİ SAĞLAMAYI, BASKI VE SÖMÜRÜYE BİR SINIRLAMA GETİRMEYİ AMAÇLAYAN DİNİ VE TOPLUMSAL HAREKET)* (1993)

H. Bengin

Güney Kürdistan'ın bir bölümünde ortaya çıkan ve kısa bir zaman içinde, bölgede yaşayanların büyük bölümünü etkisi altına alan Haqe Hareketi konusunda yeterli bir araştırma yapıldığı söylenemez. Güney Kürdistan'da bu konuyla ilgili yazılan makaleler, yapılan araştırmalar oldukça sınırlı. Biz Kuzey'de yaşayan Kürtler ise bu konuda hemen hiçbir şey bilmiyoruz.

Haqe Hareketi'yle ilgili olarak Irak Kürdistanı'nda birkaç makale ve iki kitap yayınlanmış. Bunun dışında Kürt ve Kürdistan konularında araştırma yaban yabancılardan **C. J. Edmonds** ve **Martin van Bruinessen**, eserlerinde bu hareketten de bahsetmişlerdir. C.J.Edmonds'un sözkonusu hareket ile ilgili bilgilerin de içinde yer aldığı **"Kurds, Turks and Arabs"** adlı eseri henüz Türkçe'ye çevrilmiş değil, M.v. Bruinessen'in yapıtının Türkçe çevirisi ise **"Ağa, Şeyh ve Devlet"** adıyla, geçtiğimiz aylarda Öz-ge Yayınları arasında çıktı. Dolayısıyla Türkiye ve Kürdistan'da yaşayan geniş kitlelerin bu hareket hakkındaki bilgileri sadece M. v. Bruinessen'in verdikleriyle sınırlı. Oysa Haqe hareketi, adı geçen yazarın verdiği bilgilerden daha derin ve kapsamlı bir içeriğe sahip.

Türkiye'de, Kürdistan tarihi ile ilgili araştırmaların arttığı, sömürgecilerin gelişen ulusal hareketi boğmak için "din silahına"da sarıldığı bu dönemde, dini ve toplumsal motifler içeren bu hareketin daha yakından tanınması büyük önem taşıyor. Demokratik, yurtsever Kürt hareketi, "din alt yapısı tarafından belirlenen bir üst yapı kurumu, alt yapıdaki gelişmelerin önünde ayak bağı" ya da "kitlelerin uyutan bir afyon" vb. kalıpları bir yana bırakarak, dinin ve din adamlarının ulusal ve toplumsal harekete olan etkilerini gözönünde bulundurmak zorundadır. Unutmamalıyız ki **Ahmedê Xani, Melayê Cıziri, Melayê Batê, Cigerxwin** gibi Kürt edebiyatının ölümsüz isimleri ve **Şeyh Ubeydullah, Şeyh Sait, Şeyh Ahmet Barzani, Kadı Muhammed** vb. Kürt liderleri ya din adamıydılar ya da birer dini kurum olan medrese ve tarikatlarda eğitim görmüşlerdi.

Haqe Hareketi'yle ilgili Irak'ta iki kitap yayınlanmış. Bunlardan birisi kendisi de bir Haqe şeyhi olan **Mustafa Askeri**'nin kaleme alıp 1983 yılında yayınladığı, **"Avırdaneweyek Le Bızotneweyê Heqê"** (Haqe Hareketine Bir Bakış) adlı kitabıdır. Haqe hareketinin ortaya çıkışı, bu hareketin ilkeleri vb. konulara yerveren bu kitabı, **Mehmet Mella Kerim** gözden geçirmiş, kendi düşüncelerini dipnot olarak düşmüş ve önsöz yazmıştır. Ayrıca **Mamoste Hamza Abdullah** (1) ve **Dr. İzzettin Mustafa Resul**'un konu hakkındaki düşünceleri de "ek" olarak kitapta yeralıyor. Diğeri ise **Rauf Mehmet Zuhdi**'nin kaleme alıp 1985 yılında yayınladığı **"Bo Le Heqe Kevtme Teqe?"** (Heqelere Saldırılar Niçin?) adlı kitaptır.Haqe hareketinin merkezi Sergelu köyünde hocalık yapan bir şeyhin oğlu olan R. M. Zuhdi'nin çocukluğu heqelerin arasında geçmiş.(2) Daha sonraları ise aynı bölgelerde öğretmenlik yapan R.M. Zuhdi, kitabında Haqe hareketine yöne-

lik karalamalara ve iftiralara cevap veriyor. Hemen belirtelim ki R.M. Zuhdi Haqe tarikatına bağlı bir kişi değildir.

Bu derleme genel olarak yukarıda adı geçen iki esere dayanıyor. Ayrıca yeri geldiğinde konu hakkında çeşitli dergi ve gazetelerde yeralan makalelere ve C.J. Edmonds'un görüşlerine de yer verilecektir. Martin van Bruinessen "Ağa, Şeyh ve Devlet" adlı değerli araştırmasında bu hareket hakkında şöyle diyor: "Örneğin Serglu'lü (Sergelu olacak) Şeyh Abdulkerim tarafından kurulmuş olan, Heqqe gibi bir mezhep (hizip), sexuel sapkınlık ve dinsel olarak da saf olmayan ibadetle suçlanmaktadır."(3) M. v. Bruinessen adı geçen eserinin bir başka yerinde ise, diğer bazı şeyhlerin yanında şunları yazıyor: "Heqqe mezhebi, hâlâ varlığını sürdürmekte; **Mamê Rıza'nın halifesi Hamê Sûr, liderliğini yapmaktadır.** Bana anlatanlar, köyünü bir **"kolhoz"** gibi organize ettiğini söylediler. Toprak olarak işlenmekte; **kadınlar dahil herşey, ortak mülk.** Hamê Sûr'un kendisi daha eşit olan bu "eşitlikçi" toplumda, tek kişiydi. Halkın anlattığına göre, çok para harcamakta ve yetmişlik yaşına rağmen, **köyün bütün kızları için ilk gece hakkını kullandığı söylenmekte."** (abç)(4)

Hareketin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi

Kürdistan'da Nakşibendi tarikatı Mevlana Halit eliyle yayılmıştır.(5) Mevlana Halit, 1779 yılında Karadağ'da dünyaya gelmiş, 1827 yılında Şam'da ölmüştür. Dini eğitimine Baban Beyliği sınırları içinde yaşayan büyük din adamlarının yanında başlayan Mevlana Halit, Hindistan'a giderek, **Şah Abdullah Dehlevi**'nin yanında eğitimini tamamlayıp icazet almıştır. Daha sonra Kürdistan'a dönerek irşada başlamış. Nakşibendi tarikatını yaygınlaştırmıştır. Baban Beyleri ile anlaşamadığı için Şam'a göç etmiş ve orada ölmüştür.(6)

Haqe hareketinin ortaya çıkıp yayıldığı bölge olan Surdaş'da Nakşibendi tarikatı, Mevlana Halit'in izni ile **Şeyh Ahmet Serdar** tarafından açılmış, daha sonra Şeyh Ahmed'i sırasıyla **Şeyh Kadir, Hacı Şeyh Rıza Askeri, Şeyh Mehmet, Hacı Şeyh Mustafa, Şeyh Mella Ahmedi Gelneri** ve **Şeyh Abdulkerimi Şedele** takip etmiştir. Haqe hareketinin kurucusu Şeyh Abdulkerimi Şedele 1920 yılında irşada başlamış, Şurdaş, Merge, Mirza Rustem, Koy, Ağçeler ve Şıvan mıntıkalarında birçok kişi, onun döneminde bu tarikata katılmıştır.

Şeyh Abdulkerim'in doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Mustafa Askeri onun 1892 veya 1893 yılında dünyaya geldiğini söylüyor. M.M. Kerim ise şöyle yazıyor: "Rumi takvimi itibarıyla Şeyh Abdulkerim'e verilen Osmanlı nüfus kağıdında şeyhin doğum tarihi olarak 1288 yılı yazılıdır. Bu tarih miladi takvime göre 1871-1872 yıllarına tekabül eder, ki bu doğru değildir. (...) Askerlikten kurtulmak için büyük yazılmıştır."(7) Şeyh Abdulkerim 1942 yılında Şedele'de ölmüş ve orada toprağa verilmiştir.

Şeyh Abdulkerim Surdaş'daki Nakşibendi tarikatının piri olup irşada başladıktan sonra, müritlerine sadece namaz kılıp oruç tutmayı öğütlemiyordu. O, aynı zamanda onlara toplumsal sorunlarla da ilgilenmelerini, aralarında dostluklar kurup iyiye yönelmelerini, karşılıklı dayanışma içinde olmalarını, tüm müslümanlara yardım etmelerini, zalimlere destek olmayıp onlara karşı çıkmalarını nasihat ediyordu. Kendisi de pratikde müridlerine öğütlediği şeyleri yapıyordu.

Mustafa Askeri'nin yazdığına göre, Şeyh Abdrulkerim'in müridleri, şeyhin tekkesinde dini ayin yaparlarken sürekli "ya halk" diye feryat etmelerinden, doğru olan herşeye, doğru yapılan her harekete "hakdır" demelerinden, sürekli **hakkın ve gerçeğin peşinden koşmalarından** dolayı, halk arasında "Haqe" diye adlandırıldıklarını belirtiyor. **Şeyh Hüseyni Haneqa**, "Hak kelimesi öylesine ruhlarına işlemişti ki herhangi bir ses duyduklarında titriyor ve "ya hak" diye feryat ediyorlardı" diyor.(8) Haqelerin haktan yana olmaları ve gerçeğin peşinden koşmaları, namazı ve orucu fazla önemsemeyip, toplumsal sorunlarla ilgilenmeleri, o dönemde Irak'ta hakim olan İngilizler başta olmak üzere, ağaları, beyleri ve öteki şeyhleri rahatsız etmişti. Bu güçler Haqe hareketinin genişleyip yaygınlaşmasını önlemek amacıyla bunlara yönelik karalama ve iftiraya başvurmuşlar, halkın dini inançlarını sömürerek hareketin "dinden sapma" olduğu propagandasını yapmışlardır.

Bu hareketin ortaya çıkması ve yayılmasında, dönemin özelliği ve Güney Kürdistan'daki durumun belirleyici bir etkisi vardır. Bu nedenle o dönemdeki şartlara gözatmak, Haqe hareketinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Şeyh Abdulkerim'in tarikatın başına geçip irşada başladığı 1920 yılında, I.Dünya Savaşı'nın galiplerinden İngiltere, Basra'dan Irak topraklarına girip kuzeye doğru ilerlemiş ve Irak'ın işgali tamamlanmıştı. Savaş nedeniyle onbinlerce insanın silah altına alınması, savaşın neden olduğu yıkım vb. nedenlerden dolayı o yıllarda Süleymaniye çevresinde tarım yapılmamış, üretim durma noktasına gelmişti. Bölgede yaşayan insanlar aç ve çıplaktılar. Salgın hastalıklardan ve açlıktan hergün onlarca insan ölüyordu. **Refik Hilmi**, o dönemde bölgenin durumu şöyle anlatıyor: "Süleymaniye gibi bir şehirde, acından ve açlığın neden olduğu hastalıklardan dolayı günde en az 10 kişi ölüyordu. Bazı günler ölenlerin sayısı bu rakamı çok aşıyordu. Öyle ki belediyenin gücü cenazeleri toprağa vermeye yetmiyordu. Cenazeler sokaklarda kalıyor, çürüyüp ortalığa koku salıyordu."(9)

Kırsal alanlarda durum bundan farklı değildi. Aksine çok daha kötüydü. "Köylüler, ağa ve beylerin zulüm ve sömürüsü altında inliyorlardı. Faizci tacirler köylülerin sebze, tütün, çeltik, pamuk vb. ürünlerini yok pahasına satın alıyorlardı. Köylüler elinde kalan paranın bir bölümünü "evlendirilen kızların hakkı" gibi geçmişten kalan bazı örf ve adetler uyarınca ağalara veriyorlardı. Angarya, sürü hakkı (hayvan sahibi olan köylülerin verdiği bir çeşit haraç), ağa evlerine götürülen yağ, peynir, tavuk, meyva gibi hediyeler"(10) köylülerin durumunu daha da ağırlaştıran şeylerdi. Kısacası o dönemde tüm Kürdistan'da olduğu gibi Süleymaniye ve çevresinde de, **Ahmet Hoca**'nın belirttiği gibi "can ucuz, ekmek pahalıydı."(11)

Sözkonusu yıllar aynı zamanda Kürt ulusal hareketinin canlanma gösterdiği yıllardır. **"Kürdistan Hükümdarı" Şeyh Mahmut**, İngilizler tarafından önce idam cezasına çarptırılmış daha sonra Hindistan'a sürgüne gönderilmişti. Ama Süleymaniye ve çevresinde Şeyh Mahmud'a bağlı güçlerin mücadelesi devam ediyordu. Ranye'de, Koy'de, Halepçe ve çevresinde, Şeyh Mahmud'a bağlı aşiretler ve öteki güçler, fırsatını bulduklarında İngiliz askerleri ve memurlarına saldırıyorlardı. İngiliz sömürgecilerine karşı direniş sadece Süleymaniye ve çevresini değil, aynı zamanda tüm Güney Kürdistan'ı sarmıştı. "İngiliz Yüzbaşısı Pear-

son Zaho'da, yüzbaşı Willey Amadya'da katledildiler. Daha sonra da İngiliz diplomatı Bill, yüzbaşı Scott'la birlikte pusuya düşürülerek öldürüldüler. İngilizler Amadya, Zibar ve Revanduz'u boşaltmak zorunda kaldılar."(12) "Barzaniler 300 süvariden oluşan bir güçle Akre'ye saldırdılar ve İngilizleri buradan attılar. (...) İngilizler Akre için özel bir birlik oluşturdular. Ama bu birlik Akre'ye ulaşmadan önce. Kürt devrimcileri Akre'yi boşaltarak dağlara çekildiler. Kürdistan'ın hiçbir yerinde durum bundan farklı değildi."(13)

İnsanları namaz ve niyazın yanısıra, sömürü ve baskıya karşı mücadeleye de çağıran, müridleri arasında dayanışma ve karşılıklı yardımı gerçekleştiren, kadın erkek eşitliğine büyük önem veren Haqe hareketi işte bu şartlarda ortaya çıktı. Şeyh Hüseyni Haneqa, hareketin ortaya çıkması konusunda değişik düşünüyor ve şöyle diyor: "Başlangıçta Haqe şeyhleri de öteki Nakşibendi şeyhleri gibi irşad eyliyor ve şeyhlik yapıyorlardı. (...) Şeyh Abdulkerim döneminde bazı mollalar ve sofular `Mehdi'nin gelme zamanı olduğunu' söylemeye, giderek namaza ve oruca önem vermemeye başladılar. İşi gücü terkettiler. Halktan bir grup onların peşine takıldı. (...) Bunlar uygun olmayan tavırları dolayısıyla halk arasında "deli" olarak adlandırıldılar. (...) Böylece dinsiz Haqeler adı halkın diline düştü."(14)

Adaletsizlik ve ahlâksızlığın had safhaya ulaştığı dönemde, dünyaya, adaleti ve düzeni sağlamak için Mehdi'nin geleceği inancı, İslam aleminde yaygın bir inançtır. Humeyni'nin henüz sağ olduğu dönemlerde, taraftarları sık sık şu sloganı haykırırlardı: "Hudaya, Hudaya, ta ınqılabe Mehdi Humeyni ra nigah dar:" (Tanrım, Mehdi'nin devrimine kadar Humeyni'yi koru.) Şeyh Abdulkerim'in müridlerinden bazılarının da yukarıda kısaca değindiğimiz ortamda, Mehdi'nin gelme zamanı olduğunu söylemeleri, namazdan niyazdan el-etek çekmeleri mümkündür. Camilerde sabahtan akşama kadar oturup "Tanrı'nın varlığını tartışan, felsefe üzerine kafa yoran haqeler olmuştur. M.M. Kerim'in **"toplumsal ve siyasi bir hareket"** olarak değerlendirdiği Haqe hareketinin ortaya çıkması konusunda düşünceleri değişiktir: "Diğerlerine göre düşünceye daha fazla önem veren Nakşibendi tarikatı, toplumsal sorunların çözümünü, Mehmed Mehdi'nin dünyaya gelmesine bağlar. Mehdi gelecek dünyaya adalet getirecektir.(15) Ama daha sonradan Mamê Rıza, Hamê Sûr -kimbilir belki Şeyh Abdulkerim'in de döneminde `sorunlar Mehdi'nin gelmesiyle çözülmez. Toplumsal adaletin gerçekleşmesini gökyüzünde değil yerde aramak gerekir' düşüncesi oluştu."(15)

Haqe hareketinin ortaya çıkması konusunda değişik görüşlere karşın, hareket; o güne kadar Kürdistan toplumunda yerleşmiş olan dini inançların, insanları namaza niyaza, bu dünyayı bir tarafa bırakıp, öteki dünya için ibadet etmeye çağıran söylemin aksine, insanlar arasında eşitliğin ve adaletin gerçekleşmesini istemiş, toplumsal sorunların çözümü için çaba sarfetmiştir. Bu nedenle şeyhler de dahil Haqe hareketi mensupları, başta devlet güçleri olmak üzere, öteki tutucu güçlerin saldırılarına uğramışlar, cezaevlerine atılmışlar, öldürülmüşlerdir.

Haqe hareketinin kurucusu Şeyh Abdulkerim olmasına rağmen, hareketi asıl **derleyip toparlayan ve prensiplerini oluşturan Mamê Rıza'dır.**

Mamê Rıza ve Hareketin Prensipleri

Şeyh Abdulkerim'in ölümünden sonra Haqe hareketinde bir bölünme yaşan-

dı. Bir kısım müridler hareketi terkettiler. Bir kısmı **Hamê Sûr**'un peşine takıldılar. Büyük bir bölümü ise Şeyh Abdulkerim'in kardeşi **Mamê Rıza**'yı lider seçtiler.

Mamê Rıza 1905 yılında Şedele köyünde dünyaya geldi. Öğrenimini medreselerde yaptı. Arapça ve Farsçta biliyordu. Kürt ve Fars edebiyatı, Kürt ve öteki Müslüman halkların tarihi hakkında bilgi sahibiydi. Yaşamında, birçok kereler sürgüne uğramış, hapse atılmıştır. Hapis ve sürgün yıllarında, yurtsever Kürt ve Arap aydınlarıyla tanışmış, onlardan çok şey öğrenmiştir. Emare'de sürgünde iken **Mir Haç** ile tanışmış ve onun sayesinde **Mahabat Kürt Cumhuriyeti ile ilişki kurmuştur.**

Şeyh Abdulkerim'in izinden yürüyen Mamê Rıza, toplumsal hizmetlere daha büyük bir önem vermiştir. Sürgün ve hapis yıllarında kurduğu ilişkiler sonucu daha geniş bir bakış açısına sahip olan Mamê Rıza, Haqe hareketinin dar kalıplarından çıkıp, toplumsal ve ilerici bir niteliğe bürünmesi için bazı prensipler koymuştur.

Mamê Rıza'nın liderliği ve koyduğu prensipler konusunda da, konuyla ilgili yazanların görüşleri farklı. Her toplumsal harekette olduğu gibi, Haqe hareketinde de, hareketin birliğini sağlayan liderin ölümünden sonra, belirli bir dağılma olmuş, **"liderlik kavgası"** yaşanmıştır. Aşağıda yeralan Haqe hareketinin prensiplerinin Mamê Rıza tarafından oluşturulmadığını söyleyenler de var. Bu ve benzeri konulara daha sonra değinilecektir.

Bir program niteliğinde olan Haqe hareketinin prensipleri şunlardır:

1-Kardeşlik: Irk ve sınıf ayrımı gözetilmeksizin tüm Haqeler bacı ve kardeştirler. Haqe hareketi genellikle yoksul halk kesimleri arasında taban bulmuştur. Bunun yanısıra, toplumun diğer kesimlerinden de bu harekete katılan olmuştur. Hareket, değişik kökenden gelen insanları saflarında birarada tutmuş, değişik sınıfsal kökenlerden gelenler, birbirine kardeş olarak davranmışlardır. Mustafa Askeri, adı geçen kitabında Haqe hareketine katılan birçok ağa, hacı din adamının ismini vermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Kake Hüseyni Haneqa, Dızeyi ağası Cemil Ali, Kerküklü Mela Selam, Sermurdlu Mela Hamit, Ömerkometli Mela Reşit, Pışder ağalarından Mahmut Mirevdeli vb. Bunlardan bazıları daha sonra hareketten ayrılmışlardır. Ama sonuna kadar harekette kalan ve bu uğurda hapse atılan, cezaya çarptırılanların sayısı bir haylidir.(16)

2-Haktan yana olmak: Haqe topluluğu haktan yanadır, hakkı korur. Kendi zararına dahi olsa haklının yanındadır. Herhangi bir sorunda taraf olanların kardeşleri, kan bağlarına bakarak kardeşlerinin değil, olayda haklı olanın yanında yeralırlar. Olaylar karşısında tavır almadaki mihenk taşı hakdır, kimin haklı olduğudur.

3-Ortaklık duyguları: Yani mal ve öteki zenginliklerde ortaklık duygularını geliştirme. Bu ilkeye göre Haqe topluluğunda hiç kimse toplum karşısında kendini mal-mülk sahibi olarak görmez. Mal mülk sahibi, sahip olduğu varlığın sadece kendisine değil tüm topluma ait olduğunu bilir. Diğer bir deyişle zenginlikler ona emanet edilmiştir. Ortak yaşam biçimi, birlik duyguları ve tokgözlülük önde

gelen ilkelerdendir. Herhangi birisi, ötekilerin görüşünü almadan veya toplumun katılımı olmadan mal ve servetine el sürmemiştir. Bir yiyeceğin veya meyvenin, toplu olarak yenilmesi için saklandığı çok olmuştur. Bir elmanın bir kişi tarafından yenildiği görülmemiştir. Elmanın, o esnada orada bulunanlar arasında paylaşıldığı sık sık yaşanan olaylardandır. Herhangi bir şeye, örneğin eve ihtiyacı olan birisine, ötekiler ya para yardımında bulunmuşlar ya da evin yapımında çalışmışlardır.

4-Aidat: Topluluk arasındaki ilişkileri güçlendirmek, medrese ve tekkelerin masrafları için bir ekonomik kaynak bulmak için, her Haqe veya Haqe ailesi aidat vermek zorundaydı. Toplanan aidatların bir bölümü masraflar için tekke başına, bir bölümü gezici propaganda ekiplerine, kalanı ise Kolkesımaq tekkesine gönderilirdi.

5-Görüş alış-verişi, danışma: Haqelerin yaşamında, karşılıklı görüşler alındıktan, konu yeterince tartışıldıktan sonra işler yapılırdı. Ortaya çıkan sorunların çözümü için, kadın erkek ayrımı yapılmadan tüm Haqelerin katıldıkları toplantılarda, herkesin razı olacağı bir yol bulunana kadar sorunlar tartışılırdı. "Kardeşler arasında görüş alış-verişi" diye adlandırılan demokratik bir işleyiş vardı.

6-Kadınların özgürlüğü: Haqeler kadın ve erkeklerin kardeş ve eşit olduğuna inanırlardı. Tüm kadınlar, toplum ve ailenin yönetiminde, "Kardeşler arasında görüş alış-verişinde" erkeklerle eşit haklara sahiptirler. Kadınlar eşlerini seçmede özgürdüler ve bu alanda onlara hiçbir baskı yapılmazdı.

Haqeler arasında başlık parası yoktu. Evlilik için tek şart kız ve oğlanın birbirlerini beğenmeleriydi. Taraflar anlaştıktan sonra, öteki toplum kesimlerinde olduğu gibi, tatlı yenilir, nikâh kesilir ve gelin erkek evine götürülürdü.

R.M. Zuhdi, adıgeçen eserinde şöyle diyor: "Haqeler arasında iki veya üç kadınla evli erkeklerin sayısı çok azdı. Hatta rahmetli Şeyh Abdulkerim Şedeleyi bir tek kadınla evliydi."(17) Sözkonusu yıllarda, İslam aleminde, dolayısıyla Kürtler arasında da birden fazla kadınla evlilik yoğun olarak yaşanan bir olaydı. Özellikle ağa, bey, şeyhlerin hemen hepsi birden fazla evlilik yapıyorlardı. Böylesi şartlarda Haqeler arasında çok eşliliğin hemen yok denecek kadar az olması dikkati çeken bir olgudur. Şeyh Abdulkerim'in öteki şeyhlerin aksine bir tek kadınla evli olması, en azından şeyhin "fikri ile zikrinin" bir olduğunu gösterir.

7-Ahlâk (kuralları): "Ahlâk" tüm Haqelerin uymak zorunda oldukları bazı kuralları içeriyordu. Bu kurallara uymayanlar "ahlaksız" olarak niteleniyor, ahlaksızlığının ölçüsüne göre ya para cezası ya bir iş yapmak ya da ilişkileri dondurulmakla cezalandırılıyordu. Ahlak kurallarının bazıları şunlardı:

A-"El ve dil temizliği": Hırsızlık, yalan, iftira ve iki yüzlülükten uzak durma. Harekete yeni katılan bir üye önce bu ilkeler konusunda aydınlatılır, daha sonra kontrol altına alınırdı. Kontrol esnasında eğer bu kurallara uymadığı görülürse, üye olarak kabul edilmez, uzaklaştırılırdı. Ticaret ve alış-verişte Haqeler doğruluğun sembolü idiler. Yalan söylemezlerdi, tamahkâr değillerdi.

B-Sağlık ve Temizlik: Haqeler temizliğe ve sağlığa büyük önem verirler, giyeceklerini temiz tutarlardı. Erkekler dizlere kadar gelen yün çoraplar giyerler-

di. Kadınlar ise, ev temizliğine, giyeceklerinin, kullanılan kap, kacak ve bardakların temiz olmasına büyük bir özen gösterirler, her zaman iyi giyinirlerdi.

C- Toplumun aldığı kararlara ve emirlere uyma, kardeşlik saflarını terketmeme, M.M. Kerim, Haqelerin düzeni ve safları terketmeme konusunda Hamê Sûr'un dediklerini **Mela Selam Tirixor**'un ağzından şöyle anlatıyor: "Hamê Sûr, toplulukta bulunan Şeyh Hüseyin Haneqa ve Şeyh Abdulkerim'in oğlu Şeyh Abdulhalık'a yönelik olarak `Siz sorumlusunuz. Daha önce bizimle birlikte olan Mela Selam'ın tekrar saflarımıza dönmesi için ne gerekiyorsa yapın. Saflarımız bir tesbih gibidir. Eğer bir koparsa tanelerin hepsi darmadağın olur. Bu nedenle Mela Selam'ı ikna edin ki tesbihin saflarına, aramıza dönsün' dedi."(18)

D- Geçimini sağlamak amacıyla yapılan işlerde, ticarette düzenli olma, tamahkarlıktan ve halkı sömürmekten uzak durma.

E- Dini ve dünyevi alanlarda şüpheli kişilerden uzak durma. Bu nedenle Haqelerin, kendi dışındaki insanlarla ilişkileri sınırlıydı. Diğer insanlarla ilişki kurmaktan kaçınıyorlardı. Bu nedenle kendi içine kapalı bir yaşamları vardı. M.M. Kerim, Şeyh Hüseyin Hanaqa'nın "Haqeler okumayı sevmezlerdi" dediğini aktardıktan sonra şöyle devam ediyor: "Bana göre okumayı sevmemelerinin nedeni, kendilerini diğer insanlardan uzak tutmaları, ilişki içinde olmamalarından ileri gelebilir. Çünkü okumak zorunlu olarak köylerinde okulların açılmasına, bu okullara devlet tarafından atanan öğretmenlerin veya öteki köylerden mollaların gelmesine yolaçacaktır. Haqeler, okullara gelen öğretmen ve mollaların, çocuklarına kendi görüşlerine uymayan şeyleri öğreteceklerinden de korkuyorlardı."(19) R.M. Zuhdi ise bu konuda şöyle diyor: "Birçok Haqe şeyhinin çocukları benimle birlikte okuyorlardı. (...) Sergelu okulunda okuyan öğrencilerin sayısı 30-40 kişiye varıyordu ki o dönemin şartlarında bu çok iyi bir rakamdı. (...) Ayrıca öğretmen olan babam, çocukların okula gelmemeleri konusunda hiçbir sorunla karşılaşmadı. Hatırlıyorum, birçok kereler rahmetli Şeyh Abdulkerimi Şadeleyi, ya sözlü ya da yazılı olarak babamdan, çocuğunu şeyh çocuğu olduğu için diğer çocuklardan ayırmamasını rica ederdi. `Benim değil senin çocuğun, eti senin kemiği benim' derdi."(20)

F- Haqeler karşılaştıklarında, hal hatır sorduklarında, parmak uçları birbirine değecek ve eli sıkmayacak bir biçimde tokalaşırlar ve "Ya kerim, Ya Rıza" derlerdi. Ya Kerim ve Ya Rıza'dan amaçları Allah'tı. Bir toplulukta, sağdan sola doğru herkesle bu şekilde tokalaşırlardı. Tokalaşan kişi ayağa kalkardı. Kadın-erkek, genç-yaşlı ayırımı olmadan herkes tokalaşırdı. El öpmek alışkanlığı yoktu. Özellikle yukarıda bahsedilen kurallar içinde, bu tokalaşmaya "reweşt" (ahlak) denirdi. M.M. Kerim "Benim düşünceme göre `Ya Kerim, Ya Rıza' demelerindeki amaç Şeyh Abdulkerim ve Mamê Rıza'dır. Öyle anlaşılıyor ki bu alışkanlık Şeyh Abdulkerim'in değil Mamê Rıza'nın döneminde ortaya çıkmış. Çünkü Mamê Rıza'dan sonra kimin geleceği belli olmadığı için `Ya Kerim, Ya Rıza' denilmiş. Ne olursa olsun, bu alışkanlığı yerleştiren kişi, `Kerim'den amacım Tanrı. Rıza'dan amacım ise İmam Musa Kazım'ın oğlu İmam Ali Rıza'dır' diyebilen çok yetenekli birisiymiş" diyor.(21)

8-Örgütsel İşleyiş: Bir köyde birkaç Haqe üyesi olduğu zaman, bunlar hemen tekke olarak kullanılmak üzere bir ev yaparlardı. Kadın erkek tüm Haqeler,

boş zamanlarında, misafir geldiğinde veya herhangi bir konuda görüş alış verişinde bulunması gerektiği zamanlarda, bu tekkelerde toplanırlardı. Böylesi toplantılarda, görüşler ve öneriler ileri sürülür, tartışmalar yapılırdı. Özellikle boş zamanlarda, tekkelerde türküler söylenir, hikayeler anlatılır, dini ve hakkı savunma konularında konuşmalar yapılırdı.

Tekkeler temizliğin sembolü idiler. Haqeler arasında ayakkabıyı içeri götürmek yasaktı. Her köyde, "Sertekke" olarak adlandırılan bir Haqe mensubu tekkeye sorumlu olarak atanırdı. Sertekke, aidatları toplama, tekkenin işleriyle uıraşma, gelen emirleri köyde bulunan Haqelere iletme, onların görüş ve önerilerini üste bildirme vb. işlerle görevlendirilmişti. M.M. Kerim, Mamoste Hamza Abdullah'ın "Haqelerin bu tekkelere `polishane' dedikleri" belirtikten sonra şöyle devam ediyor: "Polishaneler nasıl köylerde otoritenin, karar organının birer birimi idilerse, tekkeler de Haqe hareketinin birer organı idiler. Bu da Haqeler arasında derli toplu bir örgütlenme olduğunu gösteriyor."(22)

*****

Haqe hareketinin başlangıç döneminde Şeyh Abdulkerim'in bazı müridleri, işi gücü bırakıp köyleri dolaşıyor, tarikat hakkında, hakkı koruma ve sofilik konularında köylülere propaganda yapıyorlardı. Bu iş Mamê Rıza döneminde daha düzenli bir hale getirildi. Mamê Rıza böylesi gezginci grupları kendi temsilcisi yaptı. "Bıra Seyyar" (Gezginci Kardeş) olarak adlandırılan bu kişiler, konuşmasını iyi bilen, bilinçli insanlardı. Bunlar köyleri dolaşıp, ajite ve propaganda yapıyorlardı. Bunun dışında propaganda çalışması yapan ama köylerde yerleşik olan Haqeler de vardı. Bunlara "Muhlis" (Sadık) denirdi. Ayrıca şehirlerde, birçok aydın ve bilinçli "Muhlis"ler vardı. Bunlardan en ünlüsü Süleymaniyeli Sabir Sofi Mehemmed'di. M.M. Kerim, bu kişinin "daha sonra barış mücadelesi saflarında yeraldığını ve bir barış savaşçısı olduğunu belirtiyor.(23) Mamoste Hamza Abdullah ise, gezginci ajitatör ve propaganda ekiplerini oluşturma fikrinin Hamê Sûr'dan çıktığını ve böylesi ekipleri ilk onun oluşturduğunu söylüyor.(24) Bu ekiplerin Haqe hareketinin yaygınlaşmasındaki rolleri çok büyük olmuştur. Halk arasında güvenilir ve sevilen kişilerden oluşan bu ekipler, sürekli halkın içinde olmuşlar, propaganda ve örgütleme çalışmalarını yürütmüşlerdir.

Şeyh Abdulkerim ve Mamê Rıza'nın herhangi bir telkinde bulunmamalarına rağmen, Haqelerin büyük çoğunluğu oruç tutmaz, namaz kılmazlardı. Özellikle, ajite ve propaganda amacıyla köyleri dolaşan "Bıra Seyyar"lar...

Şu anda **Kürdistan Yazarlar Birliği Sekreteri olan ve YNK listesinden Kürdistan Parlamentosu'na seçilen İzzettin Mustafa Resul**, babasıyla Mamê Rıza arasında geçen konuşmayı şöyle aktarıyor:

"Mamê Rıza babama dönüp `Mela Mustafa sen Mevlana Halit'in torunusun. Bizim hakkımızda söylediklerin sana yakışmaz' dedi.

"Babam, `Sizleri islam kanunları çerçevesinde cezalandırmak gerekir' dedi.

"Buna karşılık Mamê Rıza, `Niye biz müslüman değil miyiz?' diye sordu.

"Babam, `Müslüman nasıl namaz kılmaz ve müritlerine de namaz kılmayın der?' diye sordu.

Mamê Rıza'nın cevabını çok iyi hatırlıyorum! Biz gayeye ulaştık. Doğruyu bulduk. Artık secdeye ihtiyacımız yoktur' dedi."(25)

M.R. Zuhdi, adı geçen eserinde, okuması yazması olmayan bir sofuya sorduğu "Siz tarikat sahibisiniz, niçin dini vecibeleri yeterince yerine getirmiyorsunuz?" sorusuna aldığı cevabı aktarıyor ve şöyle yazıyor: "Kardeş, biliyorsun dünya kıyametten öncedir ve kıyamet gününde dünyadaki yaptıklarımızın hesabını vereceğiz. Eğer bu dünyada yaptıklarımız kötüyse, öteki dünyadan ne bekleyebiliriz? Namaz ve oruca gelince. Herkes bu işi yapabilir. (...) Ahlaksızlar ("Ahlaktan" kasıt, yukarıda Haqe hareketinin prensipleri bölümünde bahsedilen ahlak anlayışıdır. -H.Bengin-) ve kötülük yapanlar, namaza ve oruca sarılarak, bu iki vecibeyi de küçük düşürüyorlar. (...)"(26)

Haqe hareketine yönelik saldırıların gerekçelerinden biri de, klasik islamiyet anlayışına "aykırı" olan ve yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız dini anlayıştır. Görüldüğü gibi Haqeler, öteki dünyayı kazanmak için, bu dünyada yapılması gereken, namaz ve oruçtan daha önemli olan şeylerin varolduğuna inanıyorlardı.

Hareketin Niteliği

Hareketin niteliği konusunda, konu ile ilgili görüşlerini dile getiren yazar ve araştırmacılar farklı şeyler söylüyorlar. M.M. Kerim, M. Askeri'nin adı geçen kitabına yazdığı önsözde, Haqe hareketini, "toplumsal adaleti sağlamayı, baskı ve sömürüye bir sınırlama getirmeyi amaçlayan dini ve toplumsal bir hareket" olarak değerlendiriyor ve yapılan araşıtrmaların yetersiz olduğunu, daha detaylı bir biçimde incelenmesi gerektiğini belirtiyor.

Mustafa Askeri, bu derlemenin asıl olarak dayandığı adı geçen eserinde hareketin toplumsal özü konusunda öz olarak şöyle diyor:

"Haqelerin büyük çoğunluğu, çiftçiler ve köy emekçileri idi. Ortak bir yaşam için uğraşıyorlardı. Başlangıçta bilinçli insanları çok, okuma yazma bilenleri azdı. Bu nedenle hareketlerini hızlı bir biçimde yayma olanaklarına sahip değillerdi. Hükümetin ve bölgedeki öteki tutucu güçlerin saldırıları, tutuklanma, sürgün vb. nedenlerden dolayı çalışmarıyla ilgili net bir program yapamadılar. Amaçlarını, neler yapmak istediklerini açık bir biçimde belirtemediler. Bu eksikliklere rağmen, o dönemdeki Haqe hareketi "olgunlaşmamış yarı sosyalist" bir harekettir. Haqe, köylü bir toplumda açık ve net bir programa sahip olamayan ütopik sosyalist bir örgütlenmeydi.

"Daha önceden de belirtildiği gibi, Haqe inancının en önemli özelliklerinden biri, üyeleri arasında zengin-yoksul, yönetici-yönetilen ayrımının olmamasıdır. Sınıf ayrılığına karşıydılar. Fakir ve ezilenlerin birliğine inanıyorlardı. Kendi aralarında, yoksulluğu ortadan kaldırmak için çaba harcıyorlar, birbirine, özellikle de yoksullara yardım ediyorlardı."

Mamoste Hamza Abdullah ise Haqe hareketini değerlendirirken şöyle yazıyor: "(...) Şeyh Abdulkerim köylüleri ağa, bey, büyük toprak sahipleri ve faizci tüccarların zulmünden kurtarmak için sofiliği, düşüncesine temel almıştır.(...) Çekinmeden Haqe hareketinin özünü, eski sömürücü ve kan emici toplumsal ilişkilerden kurtulmayı amaçlayan köylü hareketinin oluşturduğunu söyleyebiliriz.

"Bana göre Haqeliğin Güney Kürdistan'ın geniş bölümlerinde ve köylüler arasında yayılmasının üç temel nedeni vardır: 1-Eskiden kalan feodal ilişkilerden kurtulmak, ağa, bey ve hükümetin zulmüne karşı gelmek. 2-Kadınların yıllardan beri taşıdıkları ağır zincirlerden kurtulması. 3-Haqeler arasında varolan ve Ortadoğu'nun hiçbir ülkesinde ve Kürdistan'da bulunmayan işbirliği, kardeşlik."(27)

İzzettin Mustafa Resul, özellikle Hamê Sûr'un yönetimirdeki Haqe hareketi konusunda şunları söylüyor: "Haqeler gece toplanıp, ertesi günkü işleri köydeki kadın ve erkekler arasında paylaşırlardı. Para Hamê Sûr'un yanında idi. Dediklerine göre, Hamê Sûr hasta olana para verip şehire gönderiyor, bekârları evlendiriyordu.

"Yaşam, yardımlaşma ve işbirliği sayesinde Hamê Sûr'a bağlı Haqelerin yaşadığı köyde durum daha iyi idi. Bunlar, diğerlerinden önce traktör ve öteki tarım makineleri almışlardı. Bu araçlar ortak mülkdü.(...)

"(...) Haqe islami bir tarikattır. Ama islamiyet öncesi dini inançların izlerini içinde taşımaktadır. (...) Haqe Mevlana Halit'in Kürdistan'da yaydığı Nakşibendilikten doğmuştur. Ama sonradan Kürtler arasındaki toplumsal ve siyasi hareketlerin baskıları bu hareketin çehresini değiştirmiştir. (...) Haqe hareketinde ekonomik yön, yaşamı değiştirme uğraşısı belirgindir. Bunlar da hareketi, eski veya yeni birçok dini ve ekonomik görüşün etkilediği "fellah" (köylü) hareketi olarak adlandırmamıza yolaçıyor."(28)

Mamê Rıza, Halepçe'ye sürgün edildiğinde kendisiyle tanışan ve Haqe hareketini tartışan R.M.Zuhdi, Haqe hareketinin doğrultusu konusunda sorduğu soruya, Mamê Rıza'nın verdiği cevabı şöyle aktarıyor: "Ehli sünnetin en önemli özelliklerinden biri kanaattır. Biz müridlerimizin buna uymasını nasıl sağlarız? Sadece çağrı yapmak, nasihat etmek, yol göstermekle mi? Tamahkarlığa ve aç gözlülüğe bir sınır koymamakla mı? Eğer böyle yaparsak sessiz kalmış, açgözlülere, tamahkarlara yardım etmiş, onları kendi başlarına bırakmış oluruz. Biz kanaat etme adına, müridlerimizin ağzını kapatmakla tamahkarlara yardım etmiş oluruz.

"Tamahkarlığın ekonomik temelini oluşturan özel mülkiyete el atmazsak, onu kökünden söküp nasıl atabiliriz?(...) Eğer değiştirmesek, ortak mülkiyet haline getirmezsek, aramızda ne kanaatkarlık gelişir ne de tamah ve tamahkarlık üzerinde etkili olabiliriz."(29)

Görüldüğü gibi Mamê Rıza, Haqeler arasında mülkiyetin toplumsallaştırılmasını, tamahkârlığın sökülüp atılması ve kanaatkârlığın gelişmesi için zorunlu görüyor. Bunu Güney Kürdistan'daki nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüler arasında yaygınlaştırmak için, M. Askeri'nin belirtildiği gibi, ne yeterli kadrolar vardı, ne net ve açık bir program. Devletin ve öteki tutucu güçlerin saldırıları, Haqeleri savunma durumuna sokmuş, kendi kabuklarına çekilmelerine neden olmuştu.

"Mame Rıza konuşmasına devamla `Bizde kadınlar ve erkekler, büyük veya küçük herşeyi sorma hakkına sahiptirler. Tüm müridlerimiz, şeyhle ilgili sorunlar da dahil olmak üzere herşey hakkında özgürce konuşabilirler. Hepimizin, görevi-

ni yapmayanları, yoldan sapanları eleştirme hakkı var. Bizde, fazladan iki rekat namaz kıldı diye kimsenin, kendisini öteki kardeşlerinden üstün tutma, kendini feriştah zannetme hakkı yoktur. Biz müridlerimizin hepsini bir tutuyoruz ve onları denetleyicilerimiz yapıyoruz. Dar günlerde onlara bel bağlıyoruz. Onlar destekleyicilerimizdir, onlardır meydanlara çıkanlar. Eğer böyle yapmazsak, eğer onların denetimi olmazsa, aramızda beleşçiler, fırsatçılar türer. Onların türemesi ise, bizim ehli sünnetin önemli bir özelliği olan kanaat için ve onun düşmanı tamahkarlığa karşı hiçbir şey yapmadığımız anlamına gelir' dedi."(30)

Haqe Hareketinde Bölünme ve Hamê Sûr Olayı

Şeyh Abdülkerim'in ölümünden sorra bir kısım müridleri topluluktan ayrıldılar. Bir kısmı ise Hamê Sûr'un peşine takıldılar. M. Askeri'nin dediğine göre müridlerin büyük bir bölümü Mamê Rıza'nın liderliğini kabul ettiler. Bunun yanısıra Mamosta Hamza Abdullah'ın dediğine göre "Şeyh Abdullah, Şeyh Mustafa Asker'in öncülüğünde `sağ' bir grup oluştu. Bunlar hareketin, dağılmasını istiyorlardı. Bir grup derebeyinin oluşturduğu bu kol, o dönemdeki hükümet ile içli dışlı olmayı savunuyordu."(31)

Hamê Sûr kişiliği konusunda, Haqe hareketine ilişkin olarak yazanların görüşleri de değişiklik arzediyor. Mustafa Askeri, Hamê Sûr ailesine mensup olmayıp köylü olduğunu, uzun yıllar Şeyh Abdulkerim'in evine odun taşıdığını, tarikata kabul edildikten sonra öteki sofi ve müridlerle oturup, kalktığını, giderek bir Haqe lideri haline geldiğini söylüyor.

Mamosta Hamza Abdullah Hamê Sûr için şöyle diyor: "Şeyh Abdulkerim'in ölümünden sonra Hamê Sûr, sarığını fırlatıp cübbe giydi ve şeyhlik iddiasında bulundu. Ama öteki şeyhler Hamê Sûr'un bu iddiasına boyun eğmeyip, onu Şedele'den çıkarttılar. Hamê Sûr da önce Şıvan'a daha sonra da Kerkük'e, Seyit Ahmedi Hane'qa'nın yanına gitti. Seyid Ahmet, Hamê Sûr'un yanında kalmasını kabul etmedi ve uzaklaştırdı. Bunun üzerine Hamê Sûr ve yanındakiler Kılaqut köyüne gidip yerleştiler."(32)

M.M. Kerim, Mela Selami Tırixor'un Hamê Sûr hakkındaki görüşlerini şöyle aktarıyor: "Okuma yazması yoktu. Ama bir hayli şiir ezberlemişti. Zamanında mela, feqi vb. din adamlarıyla ilişkisi vardı. (...) `Delilik' ortaya çıktığında Hamê Sûr da `deli'lerden biri oldu. Ama Şeyh Abdulkerim onu kabul etmedi ve `Çek git, dünyada ve kıyamette sen bizim arkadaşımız değilsin, sofi değilsin' dedi. Bunun üzerine Hamê Sûr, Şeyh Abdulkerim'den ayrılan bir grup müridle birlikte Kılavqut'e geldi, çalışmaya başladı. Halktan toprak satın alarak toprak sahibi oldu."(33)

Yine M. M. Kerim, konuyla ilgili olarak şöyle yazıyor: "Şeyh Hüseyin Haneqa, Haqeler arasında tanrının varlığım tartışanlardan birinin de Hamê Sûr olduğunu; halkla ilişkisinin olmadığını ve buna önem de vermediğini; Hamê Sûr'un `dünyadan el etek çekmenin zamanının geldiğini ve bu nedenle her türlü düzen ve intizamla ilişkinin kesilmesi gerektiğini, namaz kılmanın dünya düzenine bir boyun eğiş olduğunu, Mehmet Mehdi'nin ortaya çıkmasının zamanı geldiğini' söylüyor."(34)

Ayrıca M.M. Kerim, Hamê Sûr hakkındaki kendi görüşlerini şöyle dile getiriyor: "Daha önceden de belirtildiği gibi, Hamê Sûr'un şeyh olmayıp köylü kökenden gelmiş olması ve yaptıkları nedeniyle, Haqe hareketinde onu `radikal' karakterli bir akımın temsilcisi olarak değerlendirebiliriz.(...) Mamoste Hamza Abdullah da bu görüşümüzü paylaşıyor ve onu `solcu' olarak değerlendiriyor. Ne olursa olsun o günden bugüne kadar Hamê Sûr, samimi ve yurtsever güç ve gruplardan yana bir kişiydi."(35)

R.M. Zuhdi, Mela Salami Tırixor'un yukarıda aktardığımız görüşlerini, yani, Şeyh Abdulkerim'in onu "sen bizden değilsin" diyerek kovması; aynı zamanda Seyid Ahmedi Haneqa'nın da onu kabul etmemesini; Hamê Sûr'un Kerkük'e gidip bir müddet orada kalmasını vb. şeyleri gerekçe göstererek, Hamê Sûr ve ekibinin Haqe olarak kabul edilemeyeceğini söylüyor. Hatta daha da ileri giderek, Hamê Sûr'un Kerkük'e gidip İngilizlerle görüştüğünü ve onun Haqe hareketini bölmek için İngilizler hesabına çalıştığını ima ediyor.

R.M. Zuhdi, **Reşit Mehmet Ali'nin, Kervan Dergisi**'nin Aralık 1983 tarihli 15. sayısında yayınlanan "Önemli Mesele, Aç Çaba" adlı makalesinde dile getirdiği görüşleri de Hamê Sûr ve etrafındakilerinin Haqe olarak değerlendirilemiyeceğine gerekçe olarak gösteriyor. Reşit Mehmet Ali, adıgeçen makalesinde şöyle diyor: "Mustafa Askeri'nin kitabında Hamê Sûr ve çevresindekiler konusunda bahsetmediği bir sorun var: **Çocuk doğurmayı yasaklama.** Diğer Haqe gruplarında görülmeyen bu olgu sadece Hamê Sûr ve çevresinde vardır..." (abç)(36)

Çocuk sahibi olmayı yasaklama, Reşit Mehmet Ali'nin de dediği gibi "Önemli meseledir." Mustafa Askeri'nin Haqe şeyhi olması, onun Hamê Sûr'a yönelik böylesi bir belirlemede bulunmasını önleyebilir. Ama ya ötekiler? Şeyh Ahmedi Haneqa, M.M. Kerim, Dr. İzzettin Mustafa Resul ve bu yazıda adı geçen ötekileri böylesi bir belirlemede bulunmadan alıkoyan ne olabilir? Oysa bu kişiler yazdıklarında bu sorundan hiç bahsetmiyorlar. Kısacası bu belirleme tartışmayı, Haqe hareketindeki diğer bazı konular gibi daha detaylı araştırmayı gerektiriyor kanısındayım.

Şeyh Abdulkerim ve Mamê Rıza'nın Tutuklanması, Haqelerin Uzun Yürüyüşü

Haqe hareketinin belirli bir gelişme göstermesinden sonra, hareketin ilerici ve demokratik özünden korkan dönemin hükümeti 1936 yılında, Şeyh Abdulkerim ve tanınmış birçok Haqeyi tutukladı ve Kerkük'de gözaltına aldı. Aralarında Şeyh Abdulkerim'in kardeşi Mamê Rıza'nın da olduğu diğer bir kısmını ise Irak'ın güneyine, Hevice'ye sürgün etti.

Olayın duyulması üzerine Haqeler elbiselerini çıkartıp, telisler giyerek Kerkük'e doğru yürüyüşe geçtiler. Mela Selami Tırixor "Kadınların telis giymediklerini, normal elbiseleriyle bu yürüyüşe katıldıklarını" söylüyor.(37)

Yürüyerek Kerkük'e gelen Haqeler, polis müdürlüğü önünde toplanarak, ya şeyhlerinin serbest bırakılmasını ve sürgüne gönderilenlerin geri getirilmesini ya da kendilerinin de tutuklanmasını talep ettiler. Polis, Şeyh Abdulkerim'in birçok müridini daha tutuklayıp hapse attı. Ama daha sonra, dönemin hükümeti, şeyhin

uzun süre gözaltında kalmasının durumu daha da karmaşıklaştırdığını görünce, Şeyh Abdulkerim'i serbest bıraktı.

Şeyh Hüseyni Haneqa, "Şeyh Abdulkerim'in tutuklandığı dönemde, hareketin hükümeti korkutacak düzeye gelmediğini" söylüyor ve şöyle devam ediyor: "O dönemde Süleymaniye Mutasarrıfı Taburağası Ahmet Bey ile Sergelu şeyhleri arasında arazi anlaşmazlığı vardı. Ahmet Bey, halk arasında Haqeler hakkında söylenenleri bahane ederek, Şeyh Arif'in sürgün edilmesi, Şeyh Abdulkerim, Mamê Rıza ve bazı öteki kişilerin tutuklanması emrini verdi."(38)

Bu olaydan sonra, Haqelerin bulunduğu bölgeler sessizliğe büründü, harekette belirli bir zayıflama görüldü. Şeyh Abdulkerim, tekke açmak için kimseye icazet vermiyordu. Haqeler kendi aralarında, Mevlana Halit'in, zamanında kendisinden sonra yedi kişinin tarikat kurmasını ve ondan sonra tarikat kurmanın durdurulmasını vasiyet ettiğini; Şeyh Abdulkerim'in de Mevlana Halit'ten sonra yedinci kişi olduğunu söylüyorlardı.

M.M. Kerim, Şeyh Abdulkerim'in bu tutumu hakkında şöyle yazıyor: "Hükümetin Şeyh üzerindeki baskısının sonuçsuz kalmadığını söyleyebiliriz. Şeyhin bu tavrı geri çekilmedir. Yani şeyhin mücadeleyi terk ettiğini söyleyemeyiz. Ama hükümetin baskısını uzaklaştırmak için, mücadeleyi durdurmuştu. (...) Bu dönemde İngiliz emperyalizminin Irak'taki durumu iyiye doğru gidiyor, kendine eskiye nazaran daha fazla güveniyordu. Irak burjuvazisinin bir bölümü, mücadele bayrağını bırakmışlar, `milli hükümet'in oluşmasını gerekçe göstererek teslim olmuşlardı. Şeyh Mahmut hareketi tamamiyle yenilmiş, Şeyh'in kendisi tutuklanıp sürgüne gönderilmişti. Kürdistan'ın diğer parçalarında durum bundan iyi değildi. Bu nedenle Şeyh Abdulkerim gibi birinin geri adım atması şaşırtıcı bir olay değildir."(39)

Mamê Rıza döneminde Haqe hareketi derlenip toplandı. Ete kemiğe büründü. Her tarafta Haqe hareketi konuşuluyordu. Aynı dönemde, yani 1943-1944 yıllarında, **Mela Mustafa Barzani**'nin önderlik ettiği ulusal hareket de hükümeti zor duruma sokmuştu. Bu da hükümetin Haqe hareketinden duyduğu korkuyu daha da artırıyordu.

Hewlêr Mutasarrıfı Sait Qazzaz, görüşmek amacıyla Dokan'a çağırdığı Mamê Rıza'yı tutukladı ve Emere'ye sürgüne yolladı.

Mamê Rıza'nın çağrısı üzerine, Haqeler tüm mal ve mülklerini satarak Kerkük'e doğru yola çıktılar. Değişik kollardan gelen Haqeler Göktepe köyünde birleştiler. Polis Şıvan mıntıkasındaki Hacıbeycan köyünde Haqelerin yolunu kesti ve önde gelen 13 kişiyi tutuklayarak Kerkük'e gönderdi. Hükümet tam bir saldırı başlatmıştı. Mamê Rıza'nın oğlu **Şeyh Mustafa** ve en yakın yardımcısı **Şeyh Mehmet Emini Malhe** de Ranya'da tutaklanmışlardı.

Buna rağmen Haqeler yollarına devam ettiler. Bu yürüyüş esnasında polis sürekli olarak onları takip ediyor, ateş açmakla tehdit ediyordu. Haqelerin yürüyüş kolu şehirlere yaklaştığında, bunların şehirlere dolmasıyla çıkacak sorunlar hükümeti korkuttu. Bu nedenle yürüyüş kolu Yarveli'ye ulaştığında, Haqelere görüşme önerisi yapıldı. Yarveli'de eğitim için yapılan kışlalara yerleştirilen Haqe-

ler ile hükümet arasında görüşmeler başladı. Hükümet tarafını Hewlêr, Kerkük, Süleymaniye mutasarrıfları ve polis müdürü oluşturuyordu. Hükümetin amacı zaman kazanmak ve Haqeleri oyalamaktı. Bir yandan da mevsim kışa doğru ilerliyordu. Kampta hastalık başgösterdi. Soğuktan ve hastalıktan birkaç yaşlı ve çocuk öldü. Hükümetin görüşmelerde ciddi olmadığını anlayan Haqeler büyük bir toplantı yapıpı, yürüyüşe devam kararı aldılar. Polislerin her türlü tehditlerine aldırmayarak Kerkük'e girip, mutasarrıfın evinin yakınında kamp kurdular. Olayın ciddiyetini anlayan hükümet ile Haqeler arasında yeniden görüşmeler başladı. Görüşmeler sonunda aşağıdaki noktalarda anlaşma sağlandı:

1-Mamê Rıza, önce Süleymaniye'ye tüm Haqeler yerlerinde döndükten aonra da Kolkesımaq'a geri dönecek.

2-Tüm tutuklu Haqeler serbest bırakılacak.

3-Hükümet, Haqelerin, uğradığı zararları karşılayacak.

4-Akçeler veya Betvin bölgesinde yerleşmek için Haqelere bir yer ayrılacak; burada ev, okul, hastahane yapılacak.

5-Yukarıdaki maddeleri yerine getirmek için hükümete bir süre tanınacak ve bu süre zarfında Haqeler Şıvan bölgesine çekilecekler.

Her iki tarafın yukarıdaki noktalarda anlaşmasından sonra, Haqeler Mamê Rıza'nın görüşünü almak için kardeşi **Mamê Selam**'ı Emare'ye gönderdiler. Hükümet Haqelere Kerkük'ü terketmeleri ve cevabı beklemeleri için üç gün süre tanıdı. Cevap üç gün içinde gelmeyince Haqeler arasında görüş ayrılığı başladı. Bir kısmı **Kake Rızayî Kake Ali Askeri**'nin liderliğinde Şıvan bölgesine döndüler. Ötekiler ise "Mamê Rıza aramıza dönmeyinceye kadar gitmeyiz" deyip, Kerkük'te kaldılar. Bir müddet sonra Mamê Selam döndü ve Mamê Rıza'nın anlaşmayı onayladığını söyledi. Bunun üzerine kalanlar da Şıvan'a dönüp, köylere dağıldılar.

Mamê Rıza'ya Süleymaniye'ye dönmesi için üç gün süre tanındı. Süleymaniye'de kısa bir süre kalan Mamê Rıza, önce Halepçe'ye daha sonra Biyare'ye gönderildi.

Haqeler arasında başgösteren ayrılıktan yararlanan hükümet, anlaşmanın, tutukluların salıverilmesi ve Mamê Rıza'nın Süleymaniye'ye geri dönmesi dışındaki maddelerini uygulamadı. Haqelerin durumu çok kötüleşti. Yiyecek ekmekleri dahi kalmamıştı. Zorunlu olarak, bomboş evlerine döndüler. Ellerinde az buçuk birşeyleri olan, ötekilerle paylaştı. Aralarındaki dayanışma ve iş birliği sonucu yeniden mal mülk sahibi oldular. Haqeler yavaş yavaş işe koyuldular evlerini yeniden düzenlediler. 1944 Eylül'ünden 1944 Aralığı'na kadar süren bu yürüyüşte Haqeler bir hayli kan kaybettiler, zayıf düştüler. Ama saflarında bozgun çıkmasına izin vermediler. Saflarını sıklaştırıp tekkelerini yeniden inşa ettiler, eski düzenlerini yeniden kurdular.

Bu dönemde Mamê Rıza Haqelerden uzaktı. 1949 yılında hükümet, izinsiz hiçbir yere gitmeme şartıyla, Mamê Rıza'ya Surdaş'daki Haqeler arasında gezme izni ancak 1952 yılında verildi.

C.J. Edmonds, adı geçen kitabında, "Sait Qazzaz'ın, Bağdat'tan habersiz Kerkük ve Süleymaniye mutasarrıflarına danışarak yaptığı"nı (yani Mamê Rıza'yı tutukladığını) söylüyor.(40) İngilizlerin Irak'ta uçan kuştan dahi haberdar oldukları bir dönemde, Hewlêr Mutasarrıfı'nın Mamê Rıza gibi bir lideri, Bağdat'tan habersiz olarak tutuklamaya tek başına karar vermesi, bu işe cesaret etmesi pek inandırıcı değil. Hele manda yönetiminin içişleri sorumlularından biri olan Edmonds'un, bu işten habersiz olduğunu düşünmek için çok saf olmak gerekir. Besbelli ki Edmonds bile bile gerçekleri saklıyor. İşine öyle geldiği için...

Şeyh Mahmut'un yakın çalışma arkadaşları Refik Hilmi ve Ahmet Hoca'nın yayınlanan hatıralarında, İngilizlerin ağa, şeyh vb. unsurları yanlarına çekmek için neler yaptıklarını, yanlarına çekemediklerinin başına neler getirdiklerini, Şeyh Mahmut'un etrafındaki etkin kişileri şeyhden koparmak için nelere başvurduklarını okumak mümkün. Mustafa Askeri, adı geçen kitabında Edmonds'un, Şeyh Abdulkerim'i yolundan döndürmek ve kendi saflarına kazanmak için ziyaret ettiğini; ona bir çok vaatlerde bulunduğunu; şeyhin vaatlere aldanmayıp yoluna devam etmesi üzerine saldırıya geçtiğini, Haqe hareketine haksız suçlamalarda, iftiralarda bulunduğunu ve bu tavrını adıgeçen kitabında da sürdürdüğünü yazıyor.(41) M.M. Kerim, Şeyh Hüseyni Haneqa'nın "Haqe hareketinin toplumsal bir içerik kazanmasından sonra İngilizler korkmaya başladılar, artık Haqelerin başına gelen her olayda İngilizlerin parmağı vardı" dediğini aktarıyor:(42)

Haqelerin yukarıda anlatılan yürüyüşü Yarveli'ye vardığında, sayıları 12 bine ulaşmıştı. Güney Kürdistan'da bulunduğum sırada tanıştığım Hasan Hurşit adındaki yaşlı Haqe bana, yürüyüş esnasında 10 yaşlarında olduğunu, bu yürüyüşte, Hase mıntıkasında polislerle çıkan çatışmada, bir veya iki polis ile iki Haqenin öldüğünü söyledi.

Haqelerin bu yürüyüşte silahları sadece ellerindeki kırmızı sopalardı. O dönemin şartları gözönünde tutulduğunda, Haqelerin silaha başvurmayıp (ki, isteseydiler başvurabilirlerdi. Çünkü o dönemde Mella Mustafa önderliğindeki hareket devam ediyordu ve silah bulmak pek de zor bir iş değildi.) yürüyüş vb. gibi kitlesel eylemler yapmaları dikkat çekici bir olgudur. R.M. Zuhdi, İkinci Dünya Savaşı sonrası girilen soğuk savaş döneminden bahsettikten sonra, dünya barış güçlerinin İsveç'in başkenti Stockholm'de toplanıp, bir Manifesto yayınladıklarını; Asya, Avrupa, Amerika ve Afrika'dan birçok bilim ve din adamlarının bu Manifesto'ya imza attıklarını, imza atanlardan birinin de Mamê Rıza olduğunu; Mamê Rıza'nın Manifesto'nun ilkeleri, yani dünya barışını koruma doğrultusunda mücadele ettiğini, bu amaçla en iyi adamlarından bir grubu bu iş için ayırdığını yazıyor.(43)

Haqelerin yürüyüş kolu Kerkük'e ulaştıktan sonra, birçok aydın ve öğrenci onların yardımına koştu. Haqelerin devletin planları konusunda uyardılar, neler yapmaları gerektiği konusunda onları aydınlatmaya çalıştılar. Kısacası Haqeler arasında propaganda ve örgütleme çalışması yaptılar. M.M. Kerim, bu tür çalışma yapanlardan ikisinin adını hatırladığını, bu konuyu Mamoste Hamza Abdullah ve Şeyh Hüseyni Haneqa'ya sorduğunu ve onlardan yeterli bir cevap alamadığını yazıyor.(44) Ama bu tür çalışmayı yapanların siyasi kimlikleri konusunda hiçbir bilgi yok.

Yürüyüşün yapıldığı tarihte KDP-Irak'ın henüz kurulmadığı biliniyor. Bu dönemde, Irak ve Irak Kürdistanı'nda örgütlü olan Irak Komünist Partisi'nin yanısıra, 1939 yılında Refik Hilmi'nin başkanlığında kurulan "Yurtsever ve milli nitelikli" Hêvi Örgütü faaliyet gösteriyordu. IKP'nin Kürdistan'ın büyük şehirlerinde güçlü örgütleri vardı. Hêvi ise 2. Dünya Savaşı yıllarında güçlenmiş, toplumun orta tabakalarını bağrında toplamıştı.(45) Haqeler arasında çalışma yapan kişilerin büyük ihtimalle bu örgütlere bağlı olduklarını söylemem mümkündür.

Martin van Bruinessen, Mamê Rıza'nın tutuklanması konusunda şunları yazıyor: "Edmonds, Mamê Rıza'nın tutuklanışını basit bir idari sorun olarak göstermeye çalışmış, fakat Eli Eskeri, kuzeninin, Molla Mustafa Barzani'ye yardım ettiği için tutuklandığını söylerken sıkıntılıydı. Ev hapsinden kaçıp, Barzani'nin yolunu tutmuş olan ve burada yeni bir hükümet karşıtı isyan yönlendiren Mamê Rıza, elli adam gönderip Barzani'ye yardım etmişti."(46) Bruinessen'ın bu görüşlerine, Haqelerin Kürt ulusal hareketleri ile ilgili bölümde yeniden döneceğiz.

Haqelere Yönelik Saldırılar

Daha önce de belirtildiği gibi Haqelerin namaza ve oruca önem vermeyip toplumsal sorunlarla ilgilenmeleri, aralarında işbirliği ve dayanışma oluşturmaları, mülklerini topluluğun ortak malı olarak görmeleri ve kadınların özgürlüğüne önem verip, onları erkeklere bir tutmaları nedeniyle, başta İngilizler olmak üzere, tüm tutucu ve gerici toplum kesimlerinin tepkilerini toplamışlardı. Haqelere yönelik saldırıları iki başlık altında sıralamak mümkün. Bunlardan birisi fiili saldırılar, öteki ise onlara yapılan haksız suçlamalardır.

Fiili saldırıların en önemli iki tanesinden yukarıda bahsettik. Bunların yanısıra, Haqeler bir köyde azınlığı oluşturuyorlardıysa eğer, köyün ağası tarafından baskı altına alınıyor, köyden uzaklaştırıyorlardı. Bu durumdaki Haqeler öteki kardeşlerinin yanına göç etmek zorunda kalıyorlardı. Bu ve benzeri olaylarda, hükümet kuvvetleri Haqelerin karşısında yeralıyor, ağa ve şeyhleri Haqelere karşı kışkırtıyordu. R.M. Zuhdi, böylesi olaylara çarpıcı bir örnek veriyor. 1.7.1946 tarih ve 1 sayılı **Çemçemal**(47) gazetesinde yeralan bir haberi şöyle aktarıyor: "Geçen ay Asker köyünde, köyün suyu yüzünden Şeyh Abdullahi Göktepe ve Seyit Ahmet Haneqa'nın adamları arasında silahlı bir çatışma oldu. Şeyh Abdullah'a bağlı kişilerden birisi öldü. Hükümet zananında yetişip çatışmaları durdurdu. Şeyh Abdullah'a bağlı silahlı güçleri dağıttı, Haqelerden beş kişi ve Şeyh Abdullah'ın dört oğlunu da tutukladı. Seyit Ahmedi Haneqa'ya bağlı kişilerden ise bir kişi tutuklandı. Asker köyünün suyu da, Kerkük Valiliği'nin emri ile Seyit Ahmet Haneqa'ya verildi."(48) Görüldüğü gibi bu olayda, öldürülen, silahsızlandırılan ve tutuklanan Haqeler olmuş, çatışmaya neden olan su da valiliğin emri ile öteki tarafa verilmiştir.

Bir dönem Haqelerin yaşadığı Çınaran bölgesi yöneticiliği de yapan **Mamoste Cemal Baban**, 5.10. 1983 tarih ve 2334 sayılı **El Iraq Gazetesi**'nde yayınlanan makalesinde şöyle diyor: "Asayiş: Bölgede bulunduğum dönemde, Haqeler arasında kavga olduğunu, harman veya evin yakıldığını, hayvanların çalındığını, kız kaçırıldığını duymadım. Ki o dönemlerde bu olaylar Kürdistan'da sık sık yaşanıyordu. Haqe köyleri sakinlerinin polis karakoluna gelip, birisini şikayet

ettiklerine veya herhangi birisinin Haqeleri şikayet ettiklerine şahit olmadım. Özellikle böyle birşeyi bekliyordum. Ama bugüne kadar böyle birşey olmadı."(49)

Dönemin Irak hükümeti, Haqe olmayan şeyh ve ağaların istemi üzerine, asayişin böylesine berkemal olduğurbölgelere polis karakolları kurdu. Karakolların kurulmasındaki amaçlardan birisi, Haqelerin gözünü korkutmak ve sindirmekti. Bir diğer amaç ise Haqelerin hareketlerini kontrol altına almak, neler yaptıklarını tesbit etmekti. Bu amaçla karakollarda görevli olanlar, Haqelerin arasına sızmaya çalışıyorlardı. Polislerin görevlerinden biri de Haqeler hakkında sürekli raporlar tutmaktı. Edmonds'un kitabında Haqeler ile ilgili değerlendirmeleri işte bu raporlara dayanıyordu.

Haqeler aleyhinde, din anlayışları ve kadınlara tanıdıkları özgürlük nedeniyle de asılsız suçlamalarda bulunuluyordu. Haqe hareketinin demokratik özünden korkan bazı şeyh ve din adamları "Haqelerin müslüman olmadıklarını, İslam kanunları çerçevesinde cezalandırılmaları gerektiğini" vb. söylüyorlardı. Ama Haqelere yönelik en amansız saldırı, "Kadınları eski dönemden kalan zincirlerinden kurtardığı için, (...) Ölümsüz Şeyh Mahmut'un bile karşı durduğu"(50) kadınlara tanınan özgürlük nedeniyle yapılmıştır. Martin van Bruinessen'in dediklerine yukarıda değindik.

Edmonds, adı geçen kitabının 187. sayfasında, "Haladin köyünden dönen görevli polisler, bana `Haqelerin Sergelu köyünde, cami havuzunda, kadınlar ve erkeklerin yanlarında köpekler de olduğu halde yıkandıklarını gördük' dediler. (...) Haqeler arasında bir çeşit komünizm vardı; mal, mülk ve kadınlar ortaktı."(51) Edmonds, komünizmin ne olduğunu, Haqelerin kurduğu sistemin komünizm olmadığını çok iyi bilir. Halkı Haqelere karşı kışkırtmak için neler söylenmesi gerektiğini de...

Bu derlemede adını sık sık andığımız ve Haqe hareketi konusunda yazan kişiler, Edmonds ve onun gibilerinin söylediklerini doğrular türde hiçbir şey söylemiyorlar. Bu nedenle onların, Haqe karşıtlarının, Haqeler arasındaki kadın erkek ilişkisi hakkında söylediklerini aktarmak yerine, dönemin hükümet görevlisi Mamoste Cemal Baban'ın bu konuda söylediklerini aktarmak daha iyi olacaktır. Mamoste Cemal Baban, yukarıda bahsettiğimiz makalesinde, bu konu hakkında şöyle yazıyor: "Üçüncüsü: Haqeler hakkında güya `hiç kimse kızının ve karısının sahibi değilmiş vb.' söylenen şeylere çok önem verdim. Daha önce de dediğim gibi bu ana kadar, bu konuda herhangi bir ize rastlamadım, birşey duymadım, kız kaçırma ve benzeri şeyleri görmedim. Ama karşı olanların söylediklerini çok işittim..."(52)

Öyle anlaşılıyordu ki, Martin van Bruinessen'e Haqeler arasındaki kadın erkek ilişkileri hakkındaki bilgileri, Haqe karşıtı olan birisi vermiş. Ve ayrıca Bruinessen, Edmonds'un kitabında söylenenleri doğru olarak kabul etmiştir.

Haqelerin Kürt Ulusal Hareketiyle İlişkileri

Haqe hareketinin ortayı çıkıp yayıldığı bölge, aynı zamanda Şeyh Mahmut hareketinin de yeraldığı bir bölgedir. Haqe hareketinin merkezlerinden biri olan

Surdaş aynı zamanda Süleymaniye'nin İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra, Şeyh Mahmud'a da merkezlik yapmıştır. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Haqeler, Kürt ulusal hareketiyle yanyana, içiçe olmuşlardır.

Şeyh Mahmut'un İngilizlere karşı yaptığı savaşlardan biri olan Kotel Savaşı'nda, Şeyh Abdulkerim, daha önce verdiği yardım sözü uyarınca Şeyh Mahmud'a yardıma gitti. Şeyh Abdulkerim'in kardeşi Şeyh Abdullah'ın komutasındaki silahlı güçler, cephe gerisi olan Gewredê dağını tuttular ve Şeyh Mahmut'tan emir gelmeyinceye kadar mevzilerini teketmediler. İşte bu nedenden dolayı Şedele köyü İngiliz uçakları tarafından bombalandı ve Şeyh Abdulkerim köyü terketmek zorunda kaldı.

Mamê Rıza'nın sürgünde iken, Hêvi Örgütü'nden Mirhaç ile ilişki kurduğunu daha önce söylemiştik. Ayrıca Mamê Rıza, Mahabat Kürt Cumhuriyeti döneminde, Şeyh Mehmet Emini Malhe komutasında bir grup Haqeyi yardım için Mahabat'a gönderdi.

Gelelim Bruinessen'in dediğine. Daha doğrusu Mamê Rıza'nın kuzeni Ali Askeri'nin dediğine: "Ev hapsinden kaçıp, Barzani'nin yolunu tutmuş olan ve burada yeni bir hükümet karşıtı isyan yönlendiren Mamê Rıza, elli adam gönderip Barzani'ye yardım etmişti." Yukarıda adlarını sık sık andığımız kitaplarda, Ali Askeri'nin bu söylediklerini doğrulayan birşey yok. Aksine Mamoste Hamza Abdullah şöyle diyor: "Haqe hareketi bir köylü hareketidir ve o dönemdeki ulusal ve devrimci hareketle hiçir ilişkisi yoktur. Barışçıl mücadele yolunu tutmuştur. Barzani hareketinin aksine tek silahları, eğer silah olarak kabul edersek, ellerindeki sopalarıydı."(53)

Sözkonusu kitapların Baas iktidarı döneminde basıldıkları ve bu nedenle de bazı şeylerin sansür korkusuyla yazılmadığı düşünülebilinir. Ama, Baas iktidarının, Kürtler'in İngilizlere ve onların uşağı krallık rejimine karşı verdiği mücadeleyi anlatan yapıtları sansüre uğratmadığı da bir gerçektir. Bu konularda yapılan bir hayli araştırmalar ve makaleler de Baas iktidarı döneminde yayınlanmıştır. Kaldı ki, aynı dönemde yayınlanan Mustafa Askeri'nin kitabında, Barzani ve Şeyh Mahmut hareketlerinden bahsedilmiştir. Kısacası sansüre uğraması çok zayıf bir ihtimaldir. Ali Askeri'nin yukarıda aktardığımız şeyleri söylerken "sıkıntılı" olması boşuna olmasa gerek. Çünkü, Mamê Rıza'nın kaçıp Barzani'nin yolunu tuttuğunu kanıtlayan bir başka belge henüz yok. İleride Haqe hareketi konusunda daha detaylı araştırmalar yapıldığında, kuşkusuz bu konu da netliğe kavuşacaktır.

Mamê Rıza, 1961 yılında öldü. Onun yerini oğlu Kake Heme aldı. Mamê Rıza'nın öldüğü tarih, bazı aralıklarla kesilse de günümüze kadar devam eden silahlı mücadelenin de başladığı tarihtir. 30 yıl süren bu mücadelede yaşam alt üst oldu, köyler yakılıp yıkıldı. Özellikle 1975 yenilgisinden sonra, sınır bölgesinde boşaltılan köylerin arasında Haqe köyleri de vardı. Köylerinden kopartılan insanlar toplama kamplarına yerleştirildiler. Şedele, Sergelu, Bergelu, Gewredê, Gepalon vb. Haqelerin oturduğu köylerin boşaltılması sonucu, daha önce küçük bir köy olan Kareze'nin nüfusu bir anda 30-40 bine ulaşmıştı. Bu köylerde yaşayan Haqeler burada ikamet etmek zorunda bırakılmışlardı çünkü.

Bu köyler aynı zamanda, kurulduktan sonra YNK (Kürdistan Yurtsever Bir-

liği)nin merkez üslerinin bulunduğu yörelerdi. Sürekli bombalanıyorlardı. Özellikle Baas Rejimi'nin Halepçe katliamı sonrası başlattığı "Enfel" olarak bilinen saldırılar sonucunda, tüm köyler gibi, Haqe köyleri de yerle bir edildi. Sadece sınıra yakın köyler değil, Kerkük ve çevresindeki köyler dahi bu saldırıdan paylarını aldılar. Halk toplu halde daha iç kesimlere sürüldü. Körfez Savaşı sonrasında yaşayan "Kürt Baharı"na yapılan saldırıdan sonra, tüm köyler imha edildi, toplumda büyük bir alt üst oluş yaşandı.

1961 yılından başlayarak günümüze kadar süren sürgün, yakıp-yıkma politikası Haqeleri nasıl etkilemişti? "Yarı sosyalist" adacıklar görünümü arzeden Haqe toplulukları, bu dalgalar karşısında kendini koruyabilmiş miydi? Haqelerin yaşamında ne gibi değişiklikler olmuştu? Yaşamlarını düzenleyen prensiplerde herhangi bir değişiklik oldu mu? Eğer olmuşsa nelerdir? Ne yazık ki bu ve benzeri sorulara cevap verebilecek araştırmalar henüz yok. Ve bu görev özellikle Güney Kürdistan'daki araştırmacıların önünde duruyor.

Kaynakça

1-Hamza Abdullah, 16 Ağustos 1946 tarihinde kurulan KDP-Irak'ın kurucusu ve ilk Merkez Komitesi üyelerindendir.

2-"Heqe" deyimi, Haqe tarikatına bağlı olan bu hareket içinde yeralanlar için kullanılıyor.

3-Martin van Bruinessen, Ağa Şeyh ve Devlet, s. 290, Öz-ge Yayınevi.

4-M.v. Bruinessen a.g.e. s. 319

5-Mehmet Mella Kerim, Kürdistan'da Nakşibendi tarikatının Mevlana Halit'ten çok önceleri de varolduğunu, ama zamanla etkisini yitirdiğini, daha sonra Mevlana Halit tarafından tekrar canlandırıldığını söylüyor. (Mustafa Askeri, Avırdaneveyek le Bızotnaveyi Heqe, Kürtçe s. 14 nolu dipnot. Bağdat 1983)

6-Nakşibendi tarikatı ve Mevlana Halit hakkında daha fazla bilgi için bk. M.v. Bruinessen, a.g.e. s. 248, 250, 256, 263, 267, 271, 274, 276, 278, 280, 285, 288, 293, 319, 326, 367.

7-M. Askeri, a.g.e. s. 15, 15 nolu dipnot.

8-M. Askeri, a.g.e. s. 22, 21 nolu dipnot.

9-Refik Hilmi, Yaddaşt (hatırat), Kürtçe, 1. Kitap, 1. cilt, s. 32, 1988.

10-M. Askeri, a.g.e. s. 62-63

11-Ahmet Hoca, Çim di (Gördüklerim), sh. 8, Kürtçe, 1968, Bağdat.

12-L. Rambout, Kürtler, Ronahi Yayınları, 1972, s. 70-71, Kemal Burkay, Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri, Özgürlük Yolu Yayınları, 1986, s. 136-137'den nak.

13-R. Hilmi, a.g.e. 1. kitap, 2. cilt s. 17.

14-M. Askeri, a.g.e. s. 18-19, 18 nolu dipnot.

15-M. Askeri, a.g.e. s. 19-20, 18 nolu dipnot.

16-Mamosta Hamza Abdullah, M. Askeri'nin kaleme aldığı kitaba yazdığı "ek"de, Haqe hareketine katılan ağa ve beylerin sayısının 3'ü geçmediğini; bunlardan ikisinin, Haqe mensubesi olan 2 güzel kıza aşık olduklarını, kızların evlenmek için Haqe olma şartını ileri sürdüklerinden dolayı harekete katıldıklarını söylüyor. (M. Askeri, a.g.e. s. 64-65)

17-Rauf Mehmet Zuhdi: Bo le Haqe Kevtine Teqe, Kürtçe, s. 40, Bağdat 1985

18-M. Askeri, a.g.e. s. 46-47, 49 nolu dipnot.

19-M. Askeri, a.g.e. s.47, 50 nolu dipnot.

20-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 16

21-M. Askeri, a.g.e. s. 47, 52 nolu dipnot.

22-M. Askeri, a.g.e. s. 47, 5 nolu dipnot.

23-M. Askeri, a.g.e. s. 49, 55 nolu dipnot.

24-M. Askeri, a.g.e. s. 49, 54 nolu dipnot.

25-M. Askeri, a.g.e. s. 67-68

26-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 18.

27-M. Askeri, a.g.e. s. 62-63 ve 65-66.

28-M. Askeri, a.g.e. s. 70, 72, 73.

29-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 161-162.

30-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 164-165.

31-M. Askeri, a.g.e. s. 32, 33 nolu dipnot.

32-M. Askeri, a.g.e. s. 31, 32 nolu dipnot.

33-M. Askeri, a.g.e. s. 31-32.

34-M. Askeri, a.g.e. s. 57-61 nolu dipnot.

35-M. Askeri, a.g.e. s. 33, 35 nolu dipnot.

36-Aktaran R. M. Zuhdi, a.g.e. s. 141.

37-M. Askeri, a.g.e. s. 26, 27 nolu dipnot.

38-M. Askeri, a.g.e. s. 26, 26 nolu dipnot.

39-M. Askeri, a.g.e. s. 27, 29 nolu dipnot.

40-C.J. Edmonds, Kurds Turks, Arabs, s. 187-189, aktaran M. Askeri a.g.e. s. 59, 63 nolu dipnot.

41-M. Askeri, a.g.e. s. 24, 25 nolu dipnot.

42-M. Askeri, a.g.e. s. 59, 63 nolu dipnot.

43-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 174-175.

44-M. Askeri, a.g.e. s. 59, 66 nolu dipnot.

45-Bak Kemal Burkay a.g.e. s. 318.

47-Bu gazete hakkında daha fazla bilgi için bakınız "Irak'da Yayınlanan Kürtçe Gazete ve Dergiler" Deng Dergisi, sayı 22.

48-R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 96-97.

49-Aktaran R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 104.

50-M. Askeri, a.g.e. s. 64.

51-Aktaran R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 57 ve 62.

52-Aktaran R.M. Zuhdi, a.g.e. s. 29.

53-Mustafa Askeri, a.g.e. s. 66.

*(Kaynak: **Deng Dergisi**, Sayı: 23/1993)*

Soldan sağa: Diyarbekirli yerli Hıristiyan, Diyarbekirli Müslüman, Pülümürlü Kürt. [Kaynak-Hamdy Bey: Les Costumes..., 1873.]

I-E) ŞARK SOSYALİZMİ (*)
(1879)
Prof. Theodor Nöldeke

Klasik çağlarda bile sosyalizm unsurları taşıyan ayaklanmalara ve savaşlara tanık olmuştur tarih: Bunlar daha çok borçların silinmesine, adil toprak paylaşımına yönelik köle ve köylü ayaklanmaları şeklinde başgöstermişti. Kuşkusuz, bu tür ayaklanmaların en şiddetlisi bile genelde radikal bir nitelik taşımamakta idi, kısacası sonunda herkesin eşit olacağı bir düzene kavuşmak temel amaç değildi.

Batı Asya'daki halkların da zaman zaman insanlığın en belli başlı kötülüğü olan malların eşitsiz paylaşımına karşı şiddet ya da öğretiler ile savaşımlar verdikleri pek bilinmez. Fransız ya da Alman sosyalizminden farklı olarak Şark sosyalizmi büyük ölçüde dinsel bir nitelik taşır: Asya'da ya kaba güç ya da din ile büyük başarılar sağlanmıştır.

M.Ö. 134-132 arasında Sicilya'da meydana gelen ve bir doğulu tarafından başlatılan korkunç ayaklanma batıya özgü diğer sosyal çatışmalar ile benzerlik gösterse de, büyük ölçüde dini etki taşır. Sicilya'daki bu olaylar konusunda sadece bir ayrıntılı rapor bulunmaktadır. Bu rapor ise çok hümanist bir Yunanlı tarafından tarafsızca yazılmıştır. Katı milliyetçi ve sınıf bilinci içinde olan Romalılardan ise böyle bir davranış hiç beklenemezdi.(1)

Sicilya'da Romalıların egemenliği altında Latisund (paralı asker ?) geleneği korkunç bir şekilde yayılmıştı. Bunların genellikle sahibi olan Romalı askerler kölelerden oluşan ordunun nasıl beslendiği konusu ile hiç ilgilenmemekte idiler. Köleler ise çaresiz soygunlar yapmak zorunda kalıyorlardı. Böylelikle kendi güçlerinin farkına vardılar. Sonunda başkaldırdılar. Liderler ise Suriye'deki Apamea'dan gelen Eunus idi. Eunus ise Fırat nehrinin yakınında dünyaca ünlü tapınağı bulunan (Hierapolis) Suriyeli tanrıça Atar-athe'nin (Atargatis) bir peygamberi idi. Çok farklı din anlayışı olan Yunan ve Romalılar semitik peygamber kavramını pek akılcı bulmuyorlardı. Bu tür insanları basitçe "sahtekâr" olarak nitelerlerdi. Semitik (Sami) halkların yapısını daha yakından tanıyanlar ise daha farklı bir bakış açısına sahipti. Zaman zaman samiler arasında korkunç güçlü bir yapıya sahip kişiler çıkmıştır. Bu adamlar kitleleri peşinden sürüklemesini iyi bilen ve onlara hükmeden kendilerini Tanrı'nın bir uzantısı olarak gören, keramet sahibi oldukları söylentilerinden hoşnut olan, hatta bu söylentileri bazı göz boyamalar ile besleyen kişilerdi. Eunus'u da bu kategoriye dahil etmemiz için haklı nedenlerimiz vardır, bununla birlikte onu fikir açısından Barsokba ve Muhammed'e yakın buluyoruz.

Eunus, henüz köle iken bir gün kral olacağı kehanetinde bulunmuş ve büyük alay konusu olmuştur. Sicilya'da sürülere çobanlık yapan ve tarlaları süren köleler büyük olasılıkla doğu kökenli idi ya da doğu zihniyeti ile yetişmişti: Bunlar Suriyeliler, Puniler (Kartacaklar) ve puni dinine bağlı başka Kuzey Afrikalılar, ayrıca Anadolu'dan gelen Yunan melezleri idi. Daha kaba halklardan olanlar, Trakyalılar, İlrieliler, İberler vs. ise kendilerinden üstün olan sami inançlarının etkisine kayıtsız kalamazlardı. Zaten çok güç şartlarda yaşam kavgası veren insan-

lar sorunlarının çözümü için mucizelere kolayca bel bağlarlar. Bu nedenle Eunus'un bu insanlara ateş püskürtebileceğini ileri sürmüş olması ya da bunun sadece bir efsaneden ibaret olması pek önemli değildir, çünkü tek bu niteliği yüzünden kitleleri ayaklandıramazdı. Asıl ayaklanma, Eunus'un peygamber olarak artık zamanın gelmiş olduğunu söylemesinden sonra başlamıştır. Köleler, adanın tam ortasında bulunan Enna kentini (Castro Giovanni) ele geçirir ve korkunç bir şekilde intikam alırlar. Sonunda Muhammed gibi ne bir kahraman ne de bir kumandan olmamasına karşın kendilerine Eunus'u kral seçerler. Eunus onları Peygamber olarak da büyük ölçüde etkilemiş olmalı. Eunus kraliyet ismi olarak Antiochus'u alır ve kendisi igibi Suriyeli olan karısını kraliçe ilan eder. Maiyetinde bir yüksek kurul bulunmakta idi. Bu kurulda zekâsı ve organizasyon yeteneği ile dikkat çeken bir de Ahaus adında bir Yunanlı bulunmaktaydı.

Eunus kral olduktan sonra tebasına Suriyeliler adını verir. Böylece, daha önce köleler için aşağılayıcı bir şekilde kullanılan `Suriyeliler' tabiri ulusunun ismi olarak onursal bir isim olarak anılmaya başlanır. Eunus, silah yapımında çalışabilecek ve köle olarak kullanılabileceklerin dışında tüm tutsak soyluları öldürtür. Demek ki Suriye Tanrıçası da Eski Ahid'deki Tanrı ve Muhammed'in Tanrısı gibi düşmanlarına karşı merhametsizdi. Eunus ise kendisine daha önce iyi davranan bazı kişileri öldürmeyerek, kişisel olarak Arap Peygamberi Muhammed'den daha yumuşak olduğunu göstermiştir. Eunus'a inananlar gün geçtikçe çoğalıyordu ve bu köle ayaklanması örnek oluşturmaya başlamıştı. Daha sonra korsanların vatanı olan Kilisya'dan (Cilicien) gelen Klean adında başka bir doğulunun önderliğinde Agrigent kentinde köleler ayaklanır. Bu ayaklanmalarda korku içindeki köle sahipleri iki köle liderinin birbiri ile savaşacaklarını umud etmeye başlamışlardı. Ancak bekledikleri gibi olmadı. Korkusuz ve enerjik Kleon hiç düşünmeden Peygyamber Kralın emrine girdi ve onun sağ kolu oldu. Köleler ardı ardına Roma ordularını bozguna uğrattılar ve ne Prator ne de Konsul buna karşı koyabildiler. Korkunç bir şekilde kan dökülerek tüm ada kölelerin eline geçti. Kentlerdeki proleter sınıf da onlara sempati ile bakıyordu. Kısa zamanda imparatorluğun her köşesinde bu tür kıpırdanmalar yükselmeye başlar, ancak merhametsizce bastırılır. Sonunda Suriyeli Sonapion'un ihaneti sayesinde Konsul P. Rupilius Tauromenium'u (Taormina, doğuda) olmayı başarır. Ondan sonra savaş Enna'da başlar. Kleon kahraman olarak ölür. Uzun bir süre işgal altında kaldıktan sonra Enna kenti, yine ihanet ile Romalıların eline geçer. Eunus kaçar, ancak hemen yakalanır ve hapishanede ölür. Söylentiye göre Eunus bit hastalığından (Lause Krankheit) ölmüştür. O günlerde bu efsanevi Hastalığa, halkın inanışına göre, ancak Tanrı tanımazlar yakalanırdı. Peygamberlerinin bu şekilde ölmesinden ötürü halkın uğradığı hayal kırıklığını ve Eunus'un düştüğü durumu tahmin edebilirsiniz. Romalıların bozguna uğrattıkları isyancı kölelere ne denli acımasız davrandıklarını tahmin etmek güç değil. Ancak bu da köleleri yıldırmadı ve takriben 30 yıl sonra Sicilya'da tekrar korkunç bir köle ayaklanması meydana geldi.

Yine doğudan çıkan en eski kutsal kitaplarda da daha idealist ve barışçıl bir yapıda sosyalist düşüncelere rastlamaktayız. İsraeloğulları zamanında bile mülkiyetteki eşitsizliği gidermek amacı ile dini yasalar getirilmişti, ancak pek başarılı olamamıştı. İsrael'de sakin, dini bir cemaat dahilinde ortak mülkiyet kavramı yabancı bir terim değildi. Bir çeşit rahipler tarikatı olan Essaer'de böyle bir cemaat

idi. Hıristiyanlık alemi ise bu tür bir ortak mülkiyet kavramını daha geniş çapta uygulamak istiyordu. Dünyevi nimetler peşinde olmak günah sayılmalıydı, çünkü hergün İsa'nın geri döneceği umudu içinde olmalıydı, inançlı Hıristiyan. Ancak bu felsefe ve malların ortaklığı düşüncesi Kudüs'teki ilk Hıristiyan topluluklarında bile tutmadı, çünkü Hıristiyan dini hiçbir zaman özel mülkiyeti gerekli kılan aile olgusunu ortadan kaldırmayı düşünmedi. Aksi takdirde bu yumuşak ve zararsız din hiçbir şekilde yayılamaz, dünyayı ele geçiremezdi. Bu nedenle ateşli bir şekilde, keskin hahami dialektik düşüncesini, yoğun enerjisi ve pratik bakış açısı ile birleştirip, bu niteliği ile herkesten fazla Hıristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunmuştur bu olağanüstü adam, çünkü öğretileri ile insanlar arasındaki sevgiyi, karşılıklı yardımlaşmayı körüklemiş, ancak ortak mülkiyet konusunda bir tez savunmamıştır. İşte Paulus köy köy dolaşıp, ilk havarilerin pek de hoşnut olmamalarına karşın, Hıristiyanlığa çağrıda bulunup insanları kazanırken Kudüs'deki ilk Hıristiyan cemaatleri pek de parlak şartlarda yaşamıyorlardı. Bu nedenle ister istemez Paulus'un Kudüs dışındaki Hıristiyanlardan topladığı yardımları kabul etmek zorundaydılar. Bu olgu ise sürdürülen en sade yaşam tarzına rağmen dünyevi nimetlerden vazgeçilemeyeceğine kanıttır. Büyük Yahudi isyanında Kudüs'teki bu ilk Hıristiyan toplulukları yol olmuş ve onlarla birlikte birlik beraberlik, kardeşlik ve dayanışma gibi kavramlar da unutulmuş, bu düşünceler sadece bazı mütevazi küçük Hıristiyan topluluklarında varlıklarını sürdürmüştür. Şimdiye kadar en eski kutsal kitaplarda dayanak bulan modern sosyalizmin din adamlarının ortaya çıkardığı idealist eğilimli düşüncelerinin, ikisinin de uygulanabilirliğinin imkansız görünmesi dışında, pek ortak yanı bulunmadığı anlaşılmıştır.

Beşinci yüzyılın sonunda ve altıncı yüzyılın başlarında Pers ülkesini sarsan dinsel politik bir mezhep daha modern anlamda sosyalist bir görüntüye sahipti. 490 yıllarına doğru Sasani hanedanı pek parlak bir görüntüye sahip değildi. Kral **Peroz** 484 yılında Drus bölgesinde (Toros ?) Akhunlar ile sürdürdüğü savaşta şehit düşmüştü. Hunlar imparatorluğu istila etmiş ve pek de çıkar sağlamayan bir barışa zorlamıştı. Şehit olan kardeşinin yerine tahta çıkan **Balasch (Balaş)** asilzadeler ile işbirliği içinde olan ruhban sınıfı ile pek anlaşamıyordu ve parası olmadığı için de askerlerini hoş tutamıyordu. Bu da diğer tarafın işine geldi ve sonunda onu tahtdan indirip gözlerini kör ettiler. Onun yerine Peroz'un oğlu **Kavad** (488 ya da 489) geçmiştir. Görünüşe bakılırsa asıl güç, en güçlü ve en eski soylardan biri olan Karen'lerin başı olan Barmihr'in elinde bulunmaktaydı. Ülke yenibir ayaklanmanın eşiğinde iken zaten bazı anlaşmazlıklar nedeni ile çalkalanmakta idi. Yeni yeni gelişen bu yeni ayaklanmanın nedeni ise Bandad'ın oğlu olan Mazdak adında bir kişiydi. Mazdak Thoregan'ın oğlu olan Baraduscht (bugün hâlâ var olan Pasa ya da Fasa adındaki bir köyden) ortaya koyduğu bir öğretinin müritlerindendi. Bu öğretiye göre tüm insanlar eşit idi ve bu nedenle yoksul ve zengin arasında bir fark olmamalıydı; Tanrı insanı eşit yaratmıştı, mülkiyetteki eşitsizlik ise haksız paylaşıma dayanmakta idi. Bir malın o an mülkiyetimizde olması bizi gerçek hak sahibi yapmıyordu. Bu nedenle zenginlerin fazlasını alıp yoksullara vermek gerekiyordu. Bu sadece mallar için geçerli değil, kadınlar da aynı kategoriye sokulmakta idi, çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi ancak kadınlar da ortak mülkiyete dahil edildiğinde aile kavramı ortadan kalkacaktı. Bu ise özel mülkiyetin, miras hakkının ve buna bağlı olarak özel mülkiyet edinme

hırsının ortadan kalkması demekti. Mazdak da bu sonucun bilincide olmalıydı, çünkü zenginlerin hazineleri kadar zengin donanımlı haremlerinin de ihtiyacı olanlar arasında paylaştırılmasını istiyordu. Mazdak ancak hertürlü mülkiyetin paylaşımı ile gerçek kardeşlik duygularının gelişebileceğini ve bunun da Tanrı'nın hoşuna gideceğini ileri sürmekteydi. Genel olarak Mazdak mevcut devlet dinine karşı değildi. Et yemeyi yasaklaması da Zerdüşt'ün kutsal yazıları ile çelişmemekteydi. Bu yasağın nedenleri kuşkusuz dini temellere dayanıyordu, yine de et yasağından en çok zenginler etkilendi, çünkü yoksul kişi zaten nadiren et yemekteydi. Mazdak'a ilişkin az sayıdaki bilgiler, imparatorluk dininin en ateşli savunucuları olan Mazdak karşıtlarından gelmektedir, ancak Mazdak öğretisinin dini yapısındaki adalet duygusuna onlar da saygı duyuyorlardı. Zaten öyle olmasa Mazdak Şark'ta büyük etkinlik elde edemezdi. Tanrı'nın sadece iyi beslenen din adamlarının ve zengin asilzadelerin yanında olmadığını, herkesin eşit bir konumda olduğunu duyan yoksul halk elbette bu öğretiyi kendine yakın bulacaktı. Ve her nasılsa, yeni kral da Mazdak'ın etkinliklerine göz yummaktaydı. Tahminlere göre, kendisi de Mazdak ile özel görüşmeler yapıp, ona büyük yetkiler vermişti. Daha önceki yaptıklarından da bilgimiz gibi Kral Kavad bir hayalperest idi, bunun da ötesinde cesur bir savaşçı, usta bir politikacıydı, hümanist düşünceler ile ilgisi yoktu. Ayrıca Kavad'ın hiçbir zaman krallara lâyık lüksünden ve hareminden vazgeçmeye niyeti yoktu. Bu nedenle ona ilişkin anlatılan hikayeler uydurma olsa gerek. Buna göre Kavad'ın Mazdak ile olan garip bağlantısının daha başka bir amacı olmalıydı. Büyük bir olasılıkla kraliyetin lehine olmayan egemen sınıf, aristokrat sınıf ve din adamlarını en zayıf noktalarından vurmak istiyordu, çünkü ülkenin o zamanki siyasi durumu şimdikinden çok farklıydı. Aristokrat sınıf miras yoluyla tüm önemli devlet görevlerini elinde tutuyordu ve kralın kararlarını kısıtlayıcı yaptırım gücü vardı ve büyük etkileri olan ihtiraslı ve hoş görüsüz din adamları ile işbirliği içindeydi. Kralın amacı Aristokrasinin aile şerefini zedelemek, mülkiyetine el koymak, halkı din adamlarının etkisinden kurtarmaktı. Bu, yeni çağlarda da zaman zaman planlanan cüretkâr bir oyundu.

Bu konuda Mazdak pek başarılı olamadı, çünkü egemen aristokrat sınıfı krala öfke ile yanıt verdi. En büyük din adamı da krala hükümdarlığını elinden aldığını açıklayıp onu "Unutulanların Hapishanesine" (Susiana'daki Gilgird) attırıp kardeşi Camalp'ı tahta oturttular. Ancak Kavad kaçmayı başarıp Akhunlara sığındı. Akhunların başı ise uzun uğraşıdan sonra Kavad'ın yanına tekrar tahtı ele geçirsin diye bir ordu verdi. Birkaç yıl aradan sonra (500 ya da 501) Kavad tekrar tahta geçti. Tahta çıkar çıkmaz da Doğu Romalılara karşı (502-506) savaş açtı. Bu savaş genel olarak İmparatorluğa kalıcı bir başarı sağlamamış olsa bile, Pers silahlarının ün kazanmasına ve kralın saygınlığının artmasına neden olmuştur. Bu savaşta rahat durmayan bazı kelleler de uçmuştur. Bu da yine kralın lehine olmuştur. Savaş bittikten sonra ise Kral, daha da çok Mazdaklara yaklaşmıştır. Kralın tekrar tahta geçtikten sonra babası belli olmayan çocuklar ve kocalarından koparılan kadınlar hakkında çıkardığı yeni yasalara ilişkin olumlu haberlere bakılırsa, soylar arasındaki bağlantıları büyük ölçüde koparmayı başardığı anlaşılmaktadır. Olayın gidişatına ilişkin ne yazık ki elimizde daha ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hıristiyan dinine geçip, Bizanslılara sığınan asil bir Pers'in sunduğu rapor bu facia ile ilgili yeterince bilgi vermektedir.

Anlaşılacağı gibi, uzun bir süre hiçbir devlet böyle bir öğretiye meydan veremezdi. Artık yaşlanmış olan Kral Kavad da bunu anlamıştı. Kavad'ın en sevdiği oğlu ve veliaht olan Husrev de babasını bu mezhebin bastırılması için zorluyordu. Prensi buna zorlayan genel politik nedenlerin yanında bir de özel nedeni vardı. Mazdaklar eğer Kavad ölürse, onun yerine Hüsrev'in kardeşlerinden birini tahta çıkarmayı planlıyorlardı. Pers din adamlarının bıraktıkları yazılara bakılırsa Mazdak dini bir söz düellosunda din adamlarından birisi tarafından alt edilmişti. Bu tür söz düelloları sık sık yapılırdı, ancak olayların gerçek gidişatına elbette fazla bir etkileri yoktu. Kavad Mazdaklara ilişkin kararı oğlu Hüsrev'e bırakır. Hüsrev, zaman yitirmez, büyük bir enerji ve gerçek doğu barbarlığı ile olayın üstüne gider. 528 yılının sonu ya da 529 yılının başında İmparatorluk başkenti Ktesifon (Dicle'nin yanında) yakınlarında Mazdaklara korkunç bir saldırı düzenlenir ve her yer bir kan gölüne çevrilir. İşte bu kan gölünde Mazdak'ın da öldürüldüğü tahmin edilir. Bir anda binlerce kişinin öldürülmüş olması, insanların bir bahane ile önceden o meydanda biraraya getirilmiş olabileceğini düşündürmekte. Şark geleneklerine göre yapılan anlatımda Hüsrev tarafından gerçekleştirilen bu katliam Kavad'ın ölümünden sonraya tarihlenir, ancak Hıristiyanlığa geçen Perslinin yukarıda değinilen raporu Firdevsi'nin Şahnamesi ile örtüşmektedir. 531 yılının Eylül ayında tahta çıkan Hüsrev'in Mazdakçılığı tamamen silmek için bir dizi emir daha verdiği tahmin edilmektedir.

Bu mezhebin bastırılmasındaki yöntemler konusunda ne düşünülürse düşünülsün, gereksiz olmadığı kesin. Kesin olan diğer bir konu da Hüsrev'in Mazdakçıları ve onların neden oldukları ahlaki ve ekonomik zararları yok etmesi ile ülkesinde kazandığı büyük saygınlıktır. Hüsreve artık uzun hükümdarlık dönemi boyunca onlara bağımlı olmadan Aristokrasi'nin desteğine sahipti ve kendisi de pek inançlı olmamasına rağmen din adamlarını ebediyen kendine bağlamıştı. O tarihlerden sonra Mazdakizm bir daha ortaya çıkmadı, ancak zaman zaman benzer prensipleri olduğu söylenen ve Müslümanlar tarafından Mazdaklar olarak nitelendirilen mezhepler ortaya çıkmıştır. Katı sadeliği ile İslam hizbir şekilde Sosyalizm ile bağdaşmamaktadır. Muhammed Arap aristokrasisine her ne kadar tüm inananların eşit olduğunu söylemiş olsa bile, ancak büyük savaşlardan sonra eşitlik kavramı geçerlilik kazanmıştır. Gerçi ikinci halife olan Ömer, inananlar arasında mülkiyetin eşit bir şekilde paylaşımı için çalışmıştır, ancak özel mülkiyetin ve miras hakkının tümden kaldırılması söz konusu olmamıştır, çünkü İslamın kutsal kitabı Kuran'da miras ve miras hakkı ile ilgili bölümler bulunmaktadır. Ayrıca ailenin korunması Kuran'da şart koşulmaktadır. Kuran evliliğin kaldırılması bir yana, özellikle koyduğu hükümler ile evliliği teşvik etmektedir. Böylelikle sosyalizm gerekli zemininden yoksun bırakılmıştır. Kaba şekliyle Arap dini hiçbir zaman Perslerin din anlayışına hitap etmemiştir. Yavaş yavaş Perslerin ulusal dini sayılan Şii öğretisi de zaten İslam'ın bir tahrifatı olarak algılanmalıdır. Bu olgu, yine Pers toprakları üzerinde, dağlık bölgelerde ortaya çıkan ve İslam unsuru ile çok farklı bağları bulunan gizli mezhepler için daha da geçerlidir. Bu mezheplerin üyeleri kendilerini her ne kadar Müslüman olarak nitelendirseler de, bilinçli olarak kendilerini Kuran'dan soyutlamışlardır. Bu mezheplerin de mal ve kadını paylaştıkları konusunda ara sıra söylentiler çıkmaktadır ancak şimdiye kadar kanıtlanmamıştır. Zaten Şark'da -sadece Şark'ta da değil- genelde insanlar farklı

inançlara sahip olan insanları ahlaksızlıkla suçlayıp, çamur atmaya meyillidirler; Bu tutumdan gizli inanç grupları daha da fazla etkilenmektedir, çünkü ürkek ve çekingen yapıları ile bir yabancının öğretilerini daha yakından öğrenmelerine pek meydan vermemekteler. Hala kemikleşmişy sosyalist düşünceler içeren bu tür mezhepler hiçbir zaman etkili bir şekilde propaganda yapamamışlardır. Ancak günümüzde Şii Müslümanlıktan kopup, yeni oluşan bir hareket yine sosyalist eğilimler içermektedir ve kıpırdanmalara neden olmaktadır. Mazdak'tan beri İran'da hiçbir dini parti Babiler kadar ses getirmemiştir. Bu grubun kurucusu olan Ali Muhammed (1812'de Schiraz'da doğmuştur), iyi niyetli, kendini Müslüman olarak niteleyen, belli bir misyonu olduğuna inanan bir kişi idi. Ali Muhammed'in çok da kolay anlaşılır olmayan açıklamaları ve ahlaki öğretileri halkı büyük ölçüde etkilemekte idi. Kendisini tanrıya Ali Muhammed halk tarafından bir ermiş ve keramet sahibi kimse olarak saygı görüyordu.

Ali Muhammed'in yarattığı dini heyecan düzen için henüz bir tehlike oluşturmuyordu. Ancak kısa bir süre sonra bu dini heyecan siyasi alana da sıçradı. Pers ülkesindeki ahlaki ve siyasi yozlaşmalar bu yeni dünyayı düzeltme planlarına iyi bir zemin hazırlamaktaydı. "Bu artık böyle gitmez" herkesin ortak düşüncesi haline gelmişti. İşte tam bu sırada doğruluk ve adalet konusunda vaazlar veren bir peygamber ortaya çıkar ve halkın umudu haline gelir. Halk Ali Muhammed'i Şiilerin beklediği kurtarıcı mehdi olarak görüyordu. Durum böyle olunca sıradan halk artık hiç kimsenin saygı duymadığı düzene karşı başkaldırdı. Belirleyici olan herkesin köklü bir değişiklik isteği içinde olmasaydı. Ara sıra Babi'ler arasında ortaya çıkan ve mal ve kadının paylaşımını öngören asıl sosyalist düşünceler ise pek karşılık bulamadı. Bab'ın kendisi de zaten 1844 yılında hükümet tarafından tutuklandı, daha sonra da en azından sıkı gözetim altında tutuldu. Hükümet onu öldürmeye cesaret edemedi, çünkü ona büyük saygı besleyen halkın öfkesinden korkuyordu. Bab'ın müridleri ise boş durmayıp onun ismini kullanarak çalışmalar yapıyor halkı etkiliyorlardı. Kısa bir süre sonra her yer kaynamaya başladı. İktidar değişiklikleri İran'da herzaman kargaşa anlamına gelmekteydi. Babiler de Muhammed Şah'ın (5 Eylül 1848) ölümünden sonra bu yarı anarşik dönemden yararlandılar ve bugünkü Kral Nasır'eddin Şah tahta geçene kadar halkı ayaklandırdılar. İmparatorluğun değişik bölgelerinde kanlı çatışmalar meydana geldi. Neyseki devletin şansından Babiler'in başında bir komutan yoktu. Bu nedenle ayaklanmalar dağınık bir şekilde baş göstermekte idi ve aralarında birlik yoktu. Ancak yine de Babileri bastırmak pek kolay olmadı, çünkü dinsel fanatizmleri, yapı itibariyle korkak olan Persleri kraliyet askerlerini bazı yenilgilere uğratan korkusuz kahramanlar haline getirmişti. Bab ise dini bir mahkeme tarafından ölüme mahkum edilmiş ve ölüm cezası Hıristiyan askerler tarafından vurularak yerine getirilmiştir. (19 Temmuz 1849) Çünkü Peygamberi öldürme emrini Müslümanlara vermeye cesaret edememişlerdir.!

Ancak Bab'ın kanı yerde kalmayacaktı. Babiler Şah'ı öldürmeye ant içmişlerdi ve 16 Ağustos 1852 yılında başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Bunun üzerine sıkı bir takip başladı ve haklı veya haksız birçok zanlı idam edildi. Bu vahşi fanatiklerin bastırılması gerekliydi, ancak bunun için uygulanan zalim yöntemler bir Avrupalının tahammül gücünü aşmaktadır. Yine de Babizmin kökü tamamen kurutulamamıştır, hatta gizliden gizliye tekrar yayılmaktadır. Yeraltında

bulunan bu korlar, birgün büyük alevler halinde yeryüzüne çıkabilir. Babilerin bastırılması ile bu mezhep kuşkusuz daha açık ve daha saygın bir duruma gelmedi. Bunun da ötesinde bu yılın başında Şah'a karşı yapılan yeni suikast girişiminde de Babilerin parmağı olduğu düşünülmektedir. Pers devletinin çok kötü bir yapılanmaya sahip olması ve köylülerin durumlarının çok acıklı olması nedeniyle bu mezhebin yeni bir ayaklanması, mevcut düzenin yıkılmasına neden olabilir. Ancak birgün başarsalar bile, getirilen sosyal değişiklikler, ancak ülkenin bazı bölgelerine mutluluk getirebilir, oysa ülke genelinde düşünülürse ülkeyi daha da mutsuz bir hale getirir.

Sosyalizme karşı panzehir olarak bizde dine ağırlık verilmektedir. Ancak bunun bir de öbür yüzü vardır. Bizdeki sosyalist liderler Avrupalı azimlerini Asyalılarda olan dini coşkunluk ile birleştirselerdi, onlardan düzen açısından korkmamız gerekirdi. Ancak kalıcı bir şekilde ne dinsel kökenli, ne dinsel kökenli olmayan, ne bilimsel sosyalizm ne de yalın halde sosyalizm başarılı olamayacaktır.

(1)Bu rapor kısmen Diodor'un eserleri arasında bulunmaktadır. Bu köle savaşına ilişkin olarak ayrıca Libius'un yazıcılarının da notları bulunmaktadır.

(Almanca'dan Çeviren: **Huri Tuşik Özkurt**)

(*)Kaynak: Prof. Theodor Nöldeke; ***Orientalischer Socialismus*** *(Şark Sosyalizmi), Deutsche Rundschau, Cilt: XVIII, Ocak-Şubat-Mart/1879, Berlin.*

I-F) MAZDEKÇİ KOMÜNİZM
(1925)
Prof. Arthur Christensen

KAYNAKLAR

1. Çağdaş veya yakın tanıklıklara dayanan yabancı kaynaklar:

JOSHUA STYLITIES- Joshua Le Stylite'in Suriye kaynaklı günlük olaylar defteri, yaklaşık 507 (İ.S) yılında yazılmış olup 494-506 yılları arasındaki dönemi incelemektedir. Giriş mahiyetindeki birkaç bölüm, hemen önceki dönemin olaylarını özetliyor. Joshua şu şekilde aktarıyor: *"Ülkemizin bütün insanlarının doğruluğunu tasdik edeceği şeylerdir bunlar."* Pagan (çok tanrılı) Perslere karşı fazla önyargılı olduğu için de söylemek istediklerini saf bir tonda anlatıyor.

Joshua, giriş bölümünde Peroz ve Hükümdarlığının Hunlara karşı alınan ilk iki yenilgisinden, ikinci kez savaşı başlattığında ordusunun bozguna uğramasından ve daha sonraki bölümde de barışsever kardeşi Walaş'tan söz ediyor. Peroz, ikinci yenilgisinde yakalanıp esir düşüyor ve özgürlüğüne kavuşmak için de oğlu Kawaz'ı(*) rehin olarak veriyor. Ordularına ücret ödeyecek parası olmayan, Zerdüşt rahipler sınıfını kızdıran ve onların kanunlarını ortadan kaldırmaya çalışan Walaş, kentlerde hamam ve kaplıcalar yaptırmak istiyordu. Walaş, sonunda tahttan indirilerek gözleri kör edildi. Onun yerine ise Peroz'un oğlu Kawaz tahta çıkarıldı. Yeni kral, İmparator Anatas'a ek para yardımında bulunmasını, aksi takdirde ona savaş açacağını söyledi. Ama İmparator onun bu isteme tarzını *"küstahça bulduğundan ve kadınların ortaklaşa kullanılmalarını buyurduğu, büyücülerin iğrenç Zaradustagan tarikatını kurduğu ve egemenliği altında bulunan Ermeniler'e karşı ateşe tapmayı kabul etmediklerinden dolayı sert davrandığı"* haberlerini de aldığından bu isteği redetti. Koşul olarak da öncelikle Nisib kentinin Bizanslılar'a bırakılmasını istedi. (bölüm 21) Ermeniler ayaklanıp kendilerine karşı Kawaz tarafından gönderilen orduyu yendiler. Bu arada Kadişler ve Temuriler de ayaklandılar. Pers kralı egemenliğindeki Araplar da, Kawaz krallığında hüküm süren bu karışıklıktan yararlanıp güçlerini sonuna kadar kullanarak bütün Pers topraklarını kapsayacak biçimde en büyük talanlarını gerçekleştirdiler. (bölüm 22.) Pers soyluları kendi aralarında işbirliği yaparak, ahlaksız ve sapık kanunları nedeniyle Kawaz'ı gizlice öldürmek istiyorlardı. Bu durumu haber alan Kawaz, krallığını terkedip Hun topraklarına kaçarak daha önceden rehinken yetiştirildiği kralın sarayına sığındı. (bölüm 23) Onun yerine ise kardeşi Djamasp (Zamasp) Perslere hükümdarlık yaptı. Kawaz'ın kendisi, babasının öldürüldüğü savaşta ele geçen kızkardeşinin kızıyla, Hunların arasında evlendi. Babası kral olduğundan kız da Hun kralının karısı oldu. Kawaz da onlara sığındında kızını eş olarak kendisine verdiler. Artık üvey oğul olan Kawaz, krala sürekli yalvararak ona bir ordu tahsis etmesini istiyordu. Amacının ise bu orduyla gidip soyluları öldürmek ve yeniden tahtına oturmak olduğunu söylüyordu. Kayınbabası da ona, isteği uyarınca güçlü bir ordu hazırlattı ve emrine verdi. Kawaz Perslerin ülkesine vardığında bu durumu haber alan kardeşi kaçıp gitti. Kawaz soyluları öldürerek

(*) "Kawaz" ismi Türkçe literatürde "Kavad" olarak da biliniyor. (M. B.)

amacına ulaştı. Hun ordusundan korkuya kapılan Temuriler ve Kadişler boyun eğmek zorunda kaldılar. Araplar, Greklere karşı savaşmak üzere onun etrafında birleştiler. Hakimiyet altına girmek istemeyen Ermeniler ise yenildiler. Onlara göre çok güçlü olduğu halde Kawaz, (onları) tümden yok etmedi, hatta Greklere karşı yanında yer alırlarsa onları ateşe tapınmaya zorlamayacağına dair de söz verdi. Ermeniler ondan çok çekindikleri için istemeseler de ona katılmak zorunda kaldılar. (bölüm 24)

Joshua, 18-98. bölümlerde Kawaz'ın Grek topraklarına girmesi ve daha sonra yağmalanıp yakılan ve halkı esir alınıp götürülen Theodosiopolis (Erzurum)un ele geçirilmesiyle 501 yılında başlayan Bizanslılarla Persler arasındaki savaştan söz ediyor. Daha sonra 502 yılında Amid -(Amida) (Diyarbekir W.B.) fethedildi ve o da yağmalandı. Bu sırada 80.000 adam kaçırıldı, diğer birçokları da şehrin dışında ya taşlandılar ya da Dicle nehrine atıldılar. Bugün, nasıl olduğunu tam bilemeyeceğimiz, bütün ölüm çeşitlerine maruz bırakıldılar.

Kawaz, Amid'de Grekler tarafından yapılan hamamları gördü ve bunlarda yıkandı. Bu o kadar hoşuna gitti ki, Pers topraklarına döndüğünde bütün şehirlerde bu hamamlardan yapılmasını buyurdu. Kralları Nu'man'ın (502 veya 503 yılında yaralarına dayanamayarak öldü) öncülüğünde Hira Araplarının aktif bir rol oynadıkları savaş, Persler Amid'den vazgeçtiklerinden 506 yılında sona erdi. Savaşı sona erdiren antlaşma, Romen askeri majisteri Celer ile Pers komutanı Boe tarafından hazırlanarak imzalandı. Joshua'nın açıklamaları burada son buluyor.

Yakın tarihli Suriye kaynakları arasında 1286 yılında ölen tarih yazarı **Syriacum de Barhebraeus**'unkini gösterebiliriz. Bu kaynak, özellikle Amid'in Persler tarafından ele geçirilmesi konusunda iyi kaynaklara dayandığı görülen ayrıntılı bilgiler içeriyor. Geri kalan bölümler ise yanlışlarla dolu ve önemli bilgiler kapsamıyor.

PROCOPIOS- Justinien tarihçisi ünlü Bizanslı yazar Procop, 4. yüzyılın sonlarına doğru Filistin'in Sezare bölgesinde dünyaya geldi. Bütün Onasya'ya yayılmış Suriye diliyle yazmayı benimsemiş olmalı. 527 yılında Beliser'de ateşe iken hukuk danışmanlığı ve özel sekreterlik yaptı. Kawaz hükümdarlığının son dönemlerinde Perslere karşı yürütülen sefer sırasında Kawaz'a refakat etti. Bundan dolayı özellikle askeri operasyonlar hakkındaki ilk elden bir kaynak olmasının yanısıra ilişkiye geçtiği Persler ve diğer doğuluların Kawaz dönemiyle ilgili anlattıklarını da olduğu gibi aktarıyor. Yine de ifadelerinde birkaç ciddi hata bulunmaktadır. İşte onun bir özeti:

Pers kralı Peroz; tenlerinin beyazlığı, daha az çirkin görünüşleri, sosyal düzeyleri ve uygar yaşamlarıyla diğer Hun topluluklarından ayrıdedilen Heftaliler'e yani beyaz Hunlara karşı savaş yaptığından ve bu savaşta tam bir yıkıma uğradığından; Persler, bu savaşta hayatını kaybeden Peroz'un yerine diğer oğulları da öldükleri için en küçük oğlu Kawaz'ı kral olarak seçtiler. Persler, Heftaliler'e yıllık vergi vermek zorundaydılar. Bu durum Kawaz güçlenip haraç ödemeyeceğini söyleyinceye kadar sürdü. Heftaliler'in Persler üzerindeki egemenliği 2 yıl devam etti. (bölüm 3-4) Kawaz, hükümranlığında daha güçlü bir konuma geldiği zaman da Persler'in kadınlarla ortaklaşa ilişkiye geçmeleri gerektiğini buyuran bir kanun

çıkardı. Bu da halkın büyük çoğunluğunun tepkisine yol açtı. Bu yüzden de Persler onu tahttan indirip zincire vurarak gözetim altına aldılar, onun yerine Peroz'un kardeşi Walaş'ı kral olarak seçtiler...

AGATHIAS- Justinien hükümdarlığının tarihini anlatan dördüncü kitabının sonlarında Kawaz tarihinin kısa bir özetini veren Agathias (yaklaşık 582'de öldü) bizim için önemli bir yer tutuyor. Çünkü kendisinin de belirttiğine göre kaynak olarak Clesiphon'un arşivlerinde korunan krallık yıllıklarından yararlanmış. Agathias'm isteği üzerine, Kral Hosrov'un da büyük hayranlık duyduğu ve her iki krallıkta bütün tercümanlar arasında en bilinçli olarak kabul edilen Tercüman Sergius, Krallığın arşiv müdürlüğüne başvurarak yıllıkları görme talebinde bulunmuş. Gerekli izni aldıktan sonra da bütün Pers krallarının adlarını, hükümdarlık dönemlerini ve önemli çalışmalarını not etmiş, bunları Grekçe'ye çevirdikten sonra da Agathias'a geri vermiş...

MALALA- (6. yüzyılın ilk yarısı): "Aynı zamanda Maniler'in doktrini de bütün Pers topraklarında yeniden ortaya çıktı. Pers kralı bundan haberdar olduğu zaman öfkelendi. Pers Mobadları da bu duruma kızdılar. Çünkü Maniler kendilerine piskopos olarak Indarazar adında birini seçmişlerdi. Kral halka açık bir oturum düzenleyerek bütün Maniler'in piskoposları eşliğinde getirilmelerini buyurdu. Bunu sağladıktan sonra da hazır durumda bekleyen orduya emir vererek hepsinin (Mani mensupları, piskopos ve rahipler) katledilmesini buyurdu. Askerler kralın gözleri önünde tümünü kılıçtan geçirdiler. Mani mensuplarının mallarına el kondu ve kiliseleri de Hıristiyanlara devredildi... Ayrıca nerede bir Mani görülürse yakılarak öldürülmesi fermanını verdi ve bütün Mani kitaplarını yaktırdı. İşte böyle anlatıyor kutsanarak Timothe adını alan Perslerin Bastagar'ı."

THEOPHANES- (818 yılında öldü) "... Fakat Peroz'un oğlu Kawaz, onbinlerce Maniyi piskoposlarıyla ve onlara inanan Pers kılavuzlarıyla birlikte öldürttü... Zira; Maniler Kawaz'ın Phathasuarsan isimli üçüncü oğluna şu mesajı göndermişlerdi: "Baban artık yaşlandı, eğer ölürse Mobadhslar amaçlarını gerçekleştirmek için kral olarak kardeşlerinden birini seçecekler. Biz dualarımızla, tahtı bırakması ve yerine senin geçmen için babanı ikna edebiliriz. O zaman sen de Mani inancını her yerde güçlendirip sağlamlaştırırsın."

"O da onlara kral olduğunda bunun gerçekleşmesi için çalışacağına dair söz verdi. Bunu duyan Kawaz, halka açık bir mahkeme kurmaya ve bütün Maniler'in piskoposları, kadın ve çocuklarıyla birlikte bu oturuma katılmalarını buyurdu. Ayrıca Mobadhsların Mobadhanını, Glonazları ve iyi bir hekim olduğundan kendisine dostluk duyduğu Hıristiyan piskoposunu da çağırttı. Ve Maniler'e seslenerek şunları söyledi:

"Bağlı olduğunuz bu dini ben de beğeniyorum. Ben sağken tahtımı oğlum Phtasuarsan'a bırakmak istiyorum. O halde haydi onu kral seçmek üzere yanına geçin." Bu sözlere inanıp cesaretlenenler kuruldan ayrıldılar. Bunun üzerine Kawaz, askerlere içeri girmeleri emrini verip Mobadhan ve Hıristiyan piskoposunun gözleri önünde hepsini kılıçtan geçirtti. Daha sonra da bir genelgeyle Maniler'in görüldükleri yerde yakılmaları ve krallık hazinesi yararına tüm mallarına el konulması emrini verdi. Buna kitapların yakılması da dahildi.

2.Pehlevice, Arapça ve Farsça Kaynaklar

İlahi Zerdüşt Geleneği

Mazdekçilikle ilgili olarak, Pehlevi dilinde elimize çok az sayıda kaynak ulaştı. Bunların tümü üç kitapçıktan ibarettir. Bir tanesi günümüze kadar korunabilmiş **Vendidad**'ın Pehlevice yorumunda bulunuyor. Sasani dönemi sonrasında yazılmış olmasına rağmen Sasani dönemiyle ilgili yorum ve bilgilerle doldurulmuş. Diğer ikisi yakın tarihli olup peygamberlik üzerine yazılmış olan **Behmen Yeşt**'te yer alıyorlar. Bunlardan ilki yok olan Pehlevice yorumlara, ikincisi de hiç şüphe yok ki aynı kaynağa kadar uzanıyor.

Avesta metni olan Vendidad'ın bir bölümünde ölüm ruhuyla (İblis) Astovidhotu (Pehlevice Astvidhat) savaşanlar anlatılır. "Bunlardan biri yemek yemekten sakınan sapıklarla mücadele eder." Sonuçta bu bölüm Persler tarafından bu şekilde anlaşılmış.

(...)

Sasani Krallık Yazıları (Günü Gününe Tutulan Olaylar Defteri)

Yalnızca 4. gruba dahil yazarlarda bulunan ortak özellikler şunlardır:

1)Mazdek bir Zerdüşt rahibidir. (Biruni, Mucmil)

2)Mazdek, Kawaz'a, tiryaki insan ve aç kalarak ölümü seçen insana değin iki istiare sorusu sorar. Kawaz'ın bu sorulara verdiği yanıtları dinledikten sonra, aç insanlara tahıl ambarlarını yağmalama izni verir. (Ta'alibi ve Firdevsi)

3)Husrov Anoşerwan, Mazdek'in önünde gururunu ayaklar altına alarak annesini onun elinden kurtarır. (Ta'alibi) Biruni, İbn-el-Esir ve Abü'l-Fida başka bir biçimde sunuyorlar.

4)Husrov Anaşerwan yeni doktrine karşı olduğundan Mazdek, Kawaz'ın oğlu üzerindeki etkisinden yararlanarak onun direnişini kırmaya çalışır. (Firdevsi)

5)Dini öğretilere ilişkin ihtilaflar (Ta'alibi, Firdevsi, Mucmil)

6)Mazdekçiler başları aşağı gelecek biçimde ve ağaç dikilir gibi kralın bahçesinde canlı olarak toprağa gömülmektedirler. (Firdevsi, Mucmil)

(...)

Mazdekçi Sanılan (Varsayılan) Gelenek

AŞ-ŞAHRASTANİ (ölüm: 1153) Fars kökenlidir. Arapça yazılmış **"Din ve Felsefi Akımlar"** kitabının yazarıdır. Mazdekçilikle ilgili kısa yazısında bu öğretinin başka yerde bulamadığımız birçok özelliğinden bahseder. Şahrastani'nin açıklamaları şüphesiz birçok kaynağa dayanmaktadır, ama o yalnızca birinin adını veriyor; Sonradan İslam'ı seçen ve Abu İsa el-Warraq adıyla tanınan Muhammed İbn-Harun...

(...)

El Werraq, "Mazdekçiliğin birçok noktada Mani dinine uyum gösterdiğini

söylüyor; özellikle iki ilkel yaratığa ya da prensiplere ilişkin olarak. Burada farklı olarak, Mazdek'in ışığın (aydınlığın) niyet ve özgür bir iradeye bağlı olarak hareket ettiğini söylediğini, oysa karanlığın, tam tersine, körü körüne ve tesadüfi olduğunu belirtiyor. Işık bilgi ve his doludur, fakat karanlıklar cahil ve kördürler. Işığın ve karanlığın karışımı tam bir rastlantıya dayanır, yani planlı ve özgür iradeye bağlı olmadan. Kurtuluş özgür bir eyleme bağlı kalmadan tesadüfi olarak gerçekleşecektir. Mazdek insanlara ihtilafı, nefreti ve kavgayı yasakladı. Bütün bunların da genellikle kadınlar ve maddiyat yüzünden (mal-mülk) çıktığına inandığından kadınları herkese meşru kıldı ve mal mülkü de. Su, ateş ve otlak hakkı gibi ortaklaşa ve eşit yararlanmaya sundu. Anlatıldığına göre kötülük ve karanlıktan kurtulmak için ruhların öldürülmesini buyuruyordu. Temel unsurlar konusundaki düşüncesinde ise su, ateş ve toprak egemendir. Bunlar birbirlerine karıştıkları zaman da iyi ve kötünün idarecileri içinden çıkıyor. Bu öğeleri temizleyen iyinin idarecisi, kirleten de kötünün idarecisidir. Yine anlatıldığına göre hayranlık duyduğu nesne, Pers kralının aşağıda kendi tahtında oturduğu gibi o da yukarı dünyada tahtına kuruludur. Önünde de 4 güç vardır: İdrak, zeka, hafıza ve zevk. Nasıl ki Pers kralının önünde 4 kişi varsa: Mobadhan Mobadh (rahipler rahibi) büyük Herbadh, Spahbadh ve Ramişgar (müzisyen). Bu dört güç, yedi vezirleri aracılığıyla dünyayı yönetirler: Salar (şef), Peşkar (başkan), Barwer (hamal), Perwan (Komiser), Kardan (Uzman), Destwer (Danışman) ve Kodhak (Hizmetçi). Bu yedi vezir oniki ruhani varlıktan oluşan bir çemberin içinde dönerler: Hwanendeğ (çağıran), Berendeğ (getiren), Hwarendeğ (yiyen), Dewendeğ (koşan), Hizendeğ (ayağa kalkan), Kuşendeğ (öldüren), Zenendeğ (vuran), Kunendeğ (hareket eden), Ayendeğ (gelen), Şewendeğ (giden) ve Payendeğ (kalan). Her insanda bu 4 güç birleşmiştir. Yediler ve onikiler yeryüzünün sahipleri olup hiçbir zorunlulukları yoktur. Göklerin kralının, toplamı yüce ismini oluşturduğu harfler aracılığıyla hükümdarlığını sürdürdüğünü söylüyordu ve kim ki bu harflere ilişkin olarak düşünür ve onlara dokunabilirse ona büyük sır açıklanır. Bunu yapamayanlar ise bu dört ruhani efendinin karşısında, cehaletin, unutkanlığın, aptallığın ve üzüntünün girdabında kalmaya mahkum olur."

Şahrastani, sonunda, Doğu'nun çeşitli bölgelerinde merkezleri bulunan 14 adet Mazdekçi mezhebi sıralar. Bunlardan birkaçı belki de hepsi İslamiyet döneminde oluşmuş olmalılar.(*)

Değişik Gelenekler

MUHAMMED IBN ISHAQ EN-NADIM'ın 988 yılında yazdığı Fihrist (Katalog) adlı eserde Mazdekçilikle ilgili, kaynağını bilmediğimiz birkaç ayrıntı bulunmaktadır. En-Nadim Sasani dönemi Mazdekilerine **Hurramiya** ismini vermekte. Bunun da Farsça'da **neşe** anlamına gelen Hurrami sözcüğünden türediğini belirtiyor. Hurramiya adıyla bir mezhebin ismi daha çok **Babek**'in önderliğinde Azerbaycan'da 814-837 yılları arasında meydana gelen bir başkaldırıda kullanılıyor. Bunların öğretilerinin, **yenileştirilmiş Mazdekçiliğe** dayandığı söylenir. Ama bu adın henüz Sasani döneminde bu şekilde kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. En-Nadim'in en eski Mazdek taraftarlarına verdiği **"kırmızı (kızıl) gi-**

*(*) Buradaki belirlemeler; **Mazdekçiliğin, Kızılbaşlık, Alevilik, Ahlê Haqlık, Yezidilik** gibi Kürt inançları üzerinde derin izler bıraktığını açıkça gösteriyor. (M. Bayrak)*

yinmiş insanlar" terimi (Arapça'da el-Muhammira) büyük bir olasılıkla İslamiyet dönemine aittir.

İşte sözkonusu yazıdan küçük bir bölüm:

"**Hurrami ve Mazdeki dini:** Hurramiler iki kısımdırlar. Birinciler Muhammira olarak da adlandırılırlar. Azerbaycan, Ermenistan, Deilam ülkesi, Hemedan ve Dinewer bölgeleri arasında dağınık olarak yaşarlar. Ayrıca İsfahan ve Ahwaz ülkesi arasında da bulunurlar. **Köken olarak Zerdüşttüler**. Ama daha sonraları öğretileri değişime uğradı... Öğretilerinin ustası eski **Mazdek** idi. Onlara ihtiyaçlarını en üst düzeyde karşılamalarını, bol bol yiyip içmelerini buyurdu. Eşitliği tesis etti, dostluk ilişkilerini geliştirdi, insanın insan üzerindeki egemenliğini ortadan kaldırdı. Ona göre insanlar arasında kadın ve aile de ortak olarak kullanılmalıydı. Öyle ki hiçbir insan başkasının karısından (kadınından-kadınlarından) mahrum kalmamalıydı. Böyle bir istek durumunda bu reddedilmemeliydi. Herkes iyi işler yapmalı, kimse bir başkasına baskı yapmamalı ve öldürmemeliydi. Misafirperverlikle ilgili olarak da dini kurallara sahiptiler; bütün topluluklara hoşgörülü davranılmalı, hiçkimsenin istediği şey ne olursa olsun ona verilmeliydi.

Kawaz Tarihinin Ve Mazdekçiliğinin Kısa Bir Özeti

(...)

Peroz, 484 yılında Heftaliler kralının başına getirdiği büyük felakette hayatını kaybetti. Kendisiyle birlikte olan generaller, saray görevlileri ve daha sonra galip kralın karısı olan kızkardeşi esir alındılar. Heftaliler Pers imparatorluğuna girerek Marv-i-rodh, Herat vs. işgal ettiler ve Perslere yıllık bir haraç dayattılar. O dönemde en güçlü Pers soyluları arasında, büyük Karen ailesi mensubu Zarmihr bahsedilmeye değer. Karen, Şiraz kökenli olup Hezereft ünvanıyla Sekesten eyaletini yönetiyordu. Mihran ailesinden daha az ünlü olmayan Rai Şapur'u da anabiliriz. Yaklaşık 500 yılında yazılan tarihi eserin sahibi Lazare de Pharbe bu iki insanın, güçlü ordularıyla İberya ve Ermenistan arasında birlikte hareket ettiklerini, Peroz'un ölümünden sonra da yeni kralın seçimini etkilemek amacıyla Cte'sipnon'a yürüdüklerini belirtiyor. Tercihlerini Peroz'un kardeşi Walaş'tan yana yaptılar. Barışçı bir karaktere sahip bu kralın (Walaş) hükümdarlığı sırasında Pers imparatorluğunu gerçek efendisi Zarmihr idi. O, Ermeni isyancılarının şefi Vahan Mamikonyan'la bir barış anlaşması imzaladı. Daha sonraları Vahan Mamikonyan kendisine, tahta talip olan, Walaş'ın kardeşi Zarer'e (Ermenice'de Zareh) karşı yaptığı seferinde yardım etti.

Pers İmparatorluğu Heftaliler karşısında alçalmış durumdaydı. Büyük güçlükler içindeydiler. Öyle ki Zermihr'in Ermenilerle görüşmek üzere görevlendirdiği Pers komutanı Guşnaspdad, Vahan'a şunları söyleyecek duruma gelmişti. "O (yani Peroz) Heftalilere o kadar büyük ve bağımsız bir krallık teslim etti ki, Pers ülkesi yaşadığı sürece bu acımasız, korkunç kölelikten kurtulamayacak." Pers ordusunun seçkin gücü yok edilmiş ve kralın, askeri birliklerine verecek parası kalmamıştı. Welaş, imparatorluğu yeniden diriltecek adam değildi. Soylular arasındaki hoşnutsuzluk genel bir hal almıştı. 4 yıl süren bir hakimiyetten sonra Welaş, tahttan indirilerek gözleri kör edildi. Yerine Peroz'un oğlu Kawaz getirildi. Şüp-

hesiz, bu değişime damgasını vuran, muhtemelen iyi politik nedenleri de olan Zermihr idi. Peroz'un Heftalilerle olan birinci ya da Joshua'ya göre ikinci savaşı kaybetmesinden sonra Kawaz, Heftalilerin sarayında birçok yıl rehine olarak kalmıştı ve onlarla iyi ilişkileri vardı. Böylece, onun tahta getirilişiyle Heftali kralının daha az baskı uygulayacağı umuluyordu. Pers İmparatorluğu Heftalilere haraç vermeye devam ettikleri halde iki ülke arasındaki ilişkiler daha bir yumuşamış görünüyordu. Zermihr, Kawaz'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, imparatorluğun büyükleri arasında birincilik konumunu devam ettirdi. Ama Kawaz, bu ihtiraslı ve tehlikeli insanın egemenliğine daha fazla katlanamazdı. Nitekim, o dönemlerde imparatorluğun (Tabari'ye göre) ya da Mezopotamya'nın (Nihayet'e göre) komutanı olan Şapur Mihran'ın Zermihr'le olan düşmanlığından yararlanarak onu öldürttü. Bu olay bütün krallık sınırları içinde öyle büyük bir yankı uyandırdı ki halkı arasında şöyle bir atasözü doğdu: "Mihran tarafından bir rüzgar geldi ve artık Sohra'nın rüzgarı esmiyor." Ya da "Sohra'nın ateşi söndü ve Mihran'ın rüzgarı esiyor." Bundan sonra Şapur Mihran'dan söz edildiğini görmüyoruz. Muhtemelen rakibine uzun süre dayanamamış olmalı.

Zermihr'in öldürülmesi Kawaz'a karşı tehlikeli düşmanlıkların ortaya çıkmasına neden oldu. Daha çok da soyluları kızdıran şey, onun sapık Mazdekçi tarikatla girdiği ilişkiler ve bunun neden olduğu devrimci yeniliklerdi.

Procope'un dediğine göre Kawaz hükümdarlığını çok sert bir biçimde sürdürdü ve yönetim mekanizmasına yenilikler getirdi. Agathias'da onun mevcut düzeni sarsarak ve eski değerleri yok ederek, halkın yaşamında devrimci değişiklikler gerçekleştirmeye hazırlandığını ileri sürüyor. Fakat bu iki Bizanslı yazar, Joshua Stylite gibi tek bir devrimci değişiklikten sözediyorlar o da kadınlara ortak olarak sahip olma ilkesidir. Bunun, dini sistemin bir parçası olup olmaması onları pek ilgilendirmiyor. Sadece, Joshua, Zaradustraghanların sapkın tarikatını görüyor. Bu tarikatla ilgili bilgileri ancak Arap ve Fars yazılarda aramak gerekir. Ayrıca Joshua'nın bu tarikat için kullandığı isme dikkat çekmeli.

Arap ve Fars kaynaklar yalnızca Mazdek tarikatından sözediyorlar. Hiç şüphe yok ki Hwadhainamağda bu isimle onları adlandırmış olsun. Bununla birlikte birçok Arap ve Fars kaynak (Tabari, Yaqubi, Nihayet) tarikatın ilk yaratıcısı olarak, Fars eyaletinin Pasa (Arapça'da Fasa) bölgesinden olan Hurağan'ın oğlu **Zerdüşt**'ü gösterirler. Nihayet'te, Zerdüşt Mazdek davasını destekleyen bir Pers soylusu olarak yeralır. Zerdüşt'ten söz etmeyen Arap ve Pers kaynaklar, hatalı olarak Zerdüşt'ün memleketini Mazdek'in doğum yeri olarak vermektedirler. Göründüğü kadarıyla Zerdüşt adı Hwadhainağ'a kadar uzanıyor. Oysa Malala'nın anlattığına göre Diocletien hükümdarlığında Roma'da Bundos adında biri resmi Mani diniyle çelişen yeni öğretileri öne sürmüş. Ona göre iyi tanrı kötü tanrıyla savaşmış ve onu yenmiş, bu yüzden de muzaffer olan iyi tanrıyı şereflendirmek gerekir. Sözü edilen Bundos Pers ülkesine giderek öğretisini yaymış ve bu öğreti Persler tarafından İyi Tanrının dini olarak çağrılmış (adlandırılmış). Pehlevice'de bunun karşılığı gerçek dine inananlar anlamına gelen dürüst dinan (doğru dinliler) olmalı.

(...)

Öyleyse Mazdekçilik, Bundos tarafından kurulan **dürüst din tarikatı**'nın aynısıdır. Eğer Roma'da Şiiliği ilan eden Bundos Pers ülkesine öğretisini yaymak için gittiyse onun Pers kökenli olduğu sonucu çıkarılabilir. Bundos, ad olarak Farsça bir özel isim gibi görünmüyor ama bu şeref ünvanı da olabilir.

(...)

Sadece, Hwadhainameğe kadar uzanabilen Arap yazarlar değil, aynı zamanda diğer kaynakları izleyen Fihrist'de Mazdek öğretisinin bir müjdecisinin tarikatın gerçek kurucusu olduğunu belirtir ve bu müjdecinin adı da Hwadhainameğ'de **Zerdüşt** olarak verildiğinden-ki bu adı Mazdekçiliğin günümüz yazarı Joshua Stylites de kullanıyor- Bundos (kutsal)la Zerdüşt'ün aynı kişi olduğundan ve Zerdüşt'ün bu yenilikçi adamın gerçek adı olduğundan emin olabiliriz. Aynı zamanda Mazdekçiliğin eski peygamberiyle de adaş (eşsesli) olduğunu da görürüz.

Demek ki incelemeye çalıştığımız bu tarikat, Pasalı Hurağan'ın oğlu Fars Zerdüşt tarafından ve Mazdek'ten iki yüzyıl önce Roma'da kurulan bir Mani tarikatıdır. Bu yüzden Kawaz döneminin sapıklıklarını inceleyen Bizanslı yazarlar (Malala, Theophane ve onlara göre Cedrene ve Zonaras) haklı olarak **Mazdek taraftarlarını Mani mensupları** olarak adlandırıyorlar.

Arap yazarlarından anlaşıldığı kadarıyla Zerdüşt, gerçek bir teorisyendi. Eylem adamı ve halkın arasında Zerdüşt'ün temsilcisi olan Mazdek (Tabari) onu gölgede bıraktığından ve tarikat kendi döneminde Mazdekçiler olarak tanınmaya başlandığından, uzun süre, gerçek kurucunun o olduğu sanıldı. Bundan da iki Mazdek olduğu varsayımına gidildi; biri eski Mazdek, diğeri de genç Mazdek (Fihrist). O halde Tabari ve Ya'qubi'nin yanısıra Zerdüşt'ün Mazdek'in çağdaşı olduğu sonucunu çıkaran Nihayet'in anlatımları yanlıştır. Fihrist'in yazarının da sunduğu ifade, bu tarz yorumlamayı desteklememektedir.

Bundos-Zerdüşt ve Mazdek'in öğretisi olan **dürüst-din**, Mani dininin değişime uğramış haliydi. Esas Manicilik gibi o da temel iki prensip arasındaki ilişkiyi; aydınlık (ışık) ve karanlıkları sorguluyordu. Bu din, karanlıkların, ışık gibi iradeli ve planlı hareket etmeyip körü körüne ve tesadüfi olarak oluştuğunu, böylece maddi dünyanın içinden çıktığı ışık ve karanlık karışımının, Mam'ın öğrettiği gibi bir planın sonucu değil, fakat kör bir tesadüf sonucu meydana geldiğini söyleyerek Mani dininden ayrılıyordu. Öyleyse ışığın üstünlüğü kuramı Maniciliğe oranla Mazdekçilikte daha ağır basıyor. Bu durum, Bundos'un, iyi tanrının (ışık) kötü tanrıyı (karanlık) yendiği ve bu yüzden muzaffer olanı şereflendirmek gerektiği teorisinden sözeden Malala'nın da dediğine uygun düşmektedir. Ama şu var ki zafer tam kesin değildir; çünkü iki temel prensipten oluşan maddi dünya henüz varlığını sürdürmekte ve bu dünyanın evriminin nihai hedefi, `karanlık'la karışmış vaziyette (durumda) bulunan ışık zerreciklerinin (parçalarının) ayrılıp kurtulmasıdır. Bu haliyle Mazdekçilik, Mani sistemini takip ediyor. Mani sistemi aydınlığın beş öğeden oluştuğunu öğretmişti: Gaz, rüzgar, ışık, su ve ateş. Mazdek bunlardan sadece üçünü belirtiyordu: Su, ateş ve toprak. Mani dinine göre karanlığı oluşturan toplam 5 unsur Mazdekçilikte 3 ile sınırlı, (bunu Şahrastani söylemez) ve yine kötülüğün idarecisi karanlıktan, iyiliğin de aydınlıktan çıktığını belirtebiliriz. Mani sistemine göre iyiliğin idarecisi; aydınlığın tanrısı, büyüklüğün babası ya da ışık cennetinin kralı olarak nitelendiriliyordu.

Mazdek, Pers kralı dünyamızda, Pers İmparatorluğu'nun dört yüce kuvvetinin (İdrak, zeka, hafıza ve zevk) önünde nasıl tahtında oturmuşsa, o da yukarı dünyada (göklerde) o şekilde tahtına kurulu biçimde sunulmaktaydı (anlatılmaktaydı). Bu **dört gücün** "kuvvetin" emrinde, Şahrastani'nin ünvanlarını verdiği **yedi vezir** ve **oniki ruhani efendi** bulunmaktaydı. Burçlar kuşağındaki yedi gezegenin dönüşleri gibi bu yedi "vezir" de oniki "ruhani efendinin" oluşturduğu çemberin içinde dönmekteydiler. **Dört kuvvet insanda birleşmiş ve yedilerle onikiler alt dünyanın (yeryüzü) hakimleri olmuşlardı.**

Şahrastani'nin, kainatın oluşumuyla ilgili söyledikleri, yüce varlığın ismini oluşturan harfler konusundaki gizemli birkaç spekülasyonla sona eriyor. **Bu spekülasyonlar (tasavvurlar) antik çağdan günümüz Bahailik'ine kadar doğu dinleri sistematiğinde heryerde hemen karşımıza çıkmaktadırlar.**

Mazdekçiliğin ahirete ilişkin düşüncelerine gelince, Şahrastani ayrıntılara girmemektedir. Şahrastani'nin dünyanın oluşumu nasıl, karışımdan tesadüfen ve bir iradeye (isteğe) bağlı olmaksızın gerçekleşmişse, karışımının da bu şekilde kurtulacağı iddiası biraz baştan savma görünüyor. Her halükarda insan, kurtuluşu, ancak eylemle ya da sakınmayla arzulayabilir, yakalayabilir. Kaynaklarımızın da özellikle belirttikleri gibi, hem Mazdekçiler ve hem de Mani mensupları sakınma korusunu en önemli nokta olarak görmekteler; zira, ancak onunla ruhların maddeye bağlanıp yapışması engellenebilir. Bu nedenledir ki Mazdekilere hayvan eti yemek yasaktı. Bir yönüyle en azından yiyecek konusunda çileci bir yaşam felsefesi uyguladılar. Hayvan eti yeme yasağı başka bir nedene daha dayanmaktaydı: hayvanları yemek için onları öldürmek gerekiyordu, bütün kan akıtma eylemleri de ruhların kurtuluşunu engellemekten başka bir sonuç vermezdi. Şahrastani'nin bir anlatımına göre Mazdek, "karanlık karışımından kurtulabilmeleri için ruhların öldürülmeleri" emrini vermiş. Buradaki anlam muhtemelen şöyledir: Kurtuluşun önünde engel olan arzu ve dünya isteklerini öldürmek gerekir. Mazdek insanlara ihtilafları, nefreti, savaşı yasakladı ve insanlar arasındaki nefret ve savaşın temel nedeni olan eşitsizliği ortadan kaldırmak gerekiyordu. Mani toplumunda üst düzeylerde bulunan inananlar "seçilmişler", bekar hayatı yaşamak zorundaydılar, bir günlük yemek ve bir yıllık elbiseyle yetinmeliydiler. Aynı çileci eğilim Mazdekçilikte var olduğundan, benzer kuralların Mazdek hiyerarşisinin üst sınıfları içinde uygulamaya konduğu varsayılabilir. Mazdekçi rehberler, sıradan insanların ancak istediklerini özgürce yapabildikleri, kadınlara sahip olma ve istedikleri kadını alıp ihtiyaçlarını serbestçe giderdikleri durumda maddiyata bağlanma şehvetinden kurtulabileceklerini anladılar. Mazdekçiliğin sosyal teorisi şu düşüncelerden ortaya çıkmıştır: *Tanrı, dünyaya insanların kendi aralarında eşitçe paylaşmaları için gerekli maddeleri indirdi. Öyle ki hiç kimse bir diğerinden daha fazla şeye sahip olmasın. Eşitsizlik şiddet kullanılarak gerçekleştirildi, her bir insan, kardeşinin zararına da olsa istediklerini elde etmeye çalıştı. Oysa hiç kimsenin başkasından daha fazla zenginliğe, daha çok kadına ve mala sahip olma hakkı yoktur. O halde yoksullara vermek için zenginlerden alınmalıydı. Böylelikle tam bir eşitlik sağlanabilirdi. (Eutychius, Tabari, Ta'alibi, Firdevsi vs.) mallar ve kadınlar, su, ateş ve otlaklar gibi ortaklığa sunulmalıydı (Şahrastani). Bu eylem Tanrı'nın da istediği ve en güzel ödüllerle ödüllendireceği bir davranıştı. Bütün bunların gerçek-*

leşmemesi durumunda bile insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma eylemi gerçekten beğenilen ve Tanrı'nın da hoşuna gidecek bir davranıştı. (Tabari)

Bu öğretinin düşmanlarının, kamulcu Mazdekistleri gerçekte doktrinin temelini oluşturan çileci yaşama aykırı olan zevk düşkünlüğü ve çapkınlıkla suçlamaları kolayca anlaşılacaktır. Sonuçta Zerdüşt ve Mazdek, **ahlaki ve insani düşüncelerden yola çıkarak toplumsal bir devrim kuramını yaymaya başlamışlardı.** İyi işler yapma gereği konusunda ısrar ediyorlardı. Onlar sadece öldürmeyi değil, başka birine eziyet etmeyi de yasaklıyorlardı. Hangi topluluktan olursa olsun bir misafirin istediklerinin rededilmemesini ve yerine getirilmesini buyuruyorlardı. Düşmanlara bile hoşgörüyle davranılmalıydı.

Mazdek, kralla nasıl ilişkiye geçti? Bu konuda tam doğru bilgilere sahip değiliz. Ta'alibi ve Firdevsi'nin ifadeleri özellikle ayrıntılarda efsanevi nitelik taşımaktadırlar. Ama bu iki yazarın, olayı bir kıtlık dönemine bağlamaları tarihi açıdan doğru olabilir.

Soyluların bütün güçleri ellerinde tuttukları bu Pers toplumunda özellikle kıtlığın sebep olduğu sefalet, malların paylaşımındaki haksızlık çok daha net görülür olduğundan bu durum ezilen halka cesaret vermiş olabilir. Bu aynı zamanda kralda da köklü reformlar yapma ilhamı uyandırmış olabilir. Sonuçta Kawaz, Mazdek dininin taraftarı oldu ve ona göre de hareket etti. Joshua'nın dışında bütün çağdaş kaynaklar, onun kadınların ortaklığını hedeflediği konusunda hemfikirdirler. Joshua, onun sadece, aynı anlama gelmeyen, kadınların ortaklaşa kullanılmaları gerektiğini buyuran Zaraduştağan tarikatını kurduğunu belirtmekle yetiniyor. O halde Kawaz'ın bu konudaki talimatları tam olarak neydi? Hiçbir kaynak onun evlilik olayını ortadan kaldırdığını iddia edemiyor. Zaten bu tedbirin uygulanma şansı da pek yoktu. Ancak Kawaz'ın daha serbest bir evlilik biçimini kanunlaştırmış olması da olasıdır. Bu, zaten Sasani hukukunda da varolan kanunlara biraz daha esneklik kazandırılması demektir.

(...)

Diğer yandan hiçbir çağdaş kaynağın Kawaz'ın mallara ortak olarak sahip olmaya ilişkin çıkardığı yasalar hakkında bilgi vermemesi de ilginçtir. Hwadhainameğ bunlardan bahsediyor. Bir bölümünün doğru olması da muhtemel. Ama görünen o ki değişim ve yenilikler çok fazla etkili olmadığından, Bizanslı ve Suriyeli yazarlar pek etkilenmemiş. Kawaz belki de yoksulların durumunu iyileştirme amacıyla zenginlere yönelik çok yüksek oranda vergi ödeme zorunluluğu ya da buna benzer hükümler getirmiş olabilir.

(...)

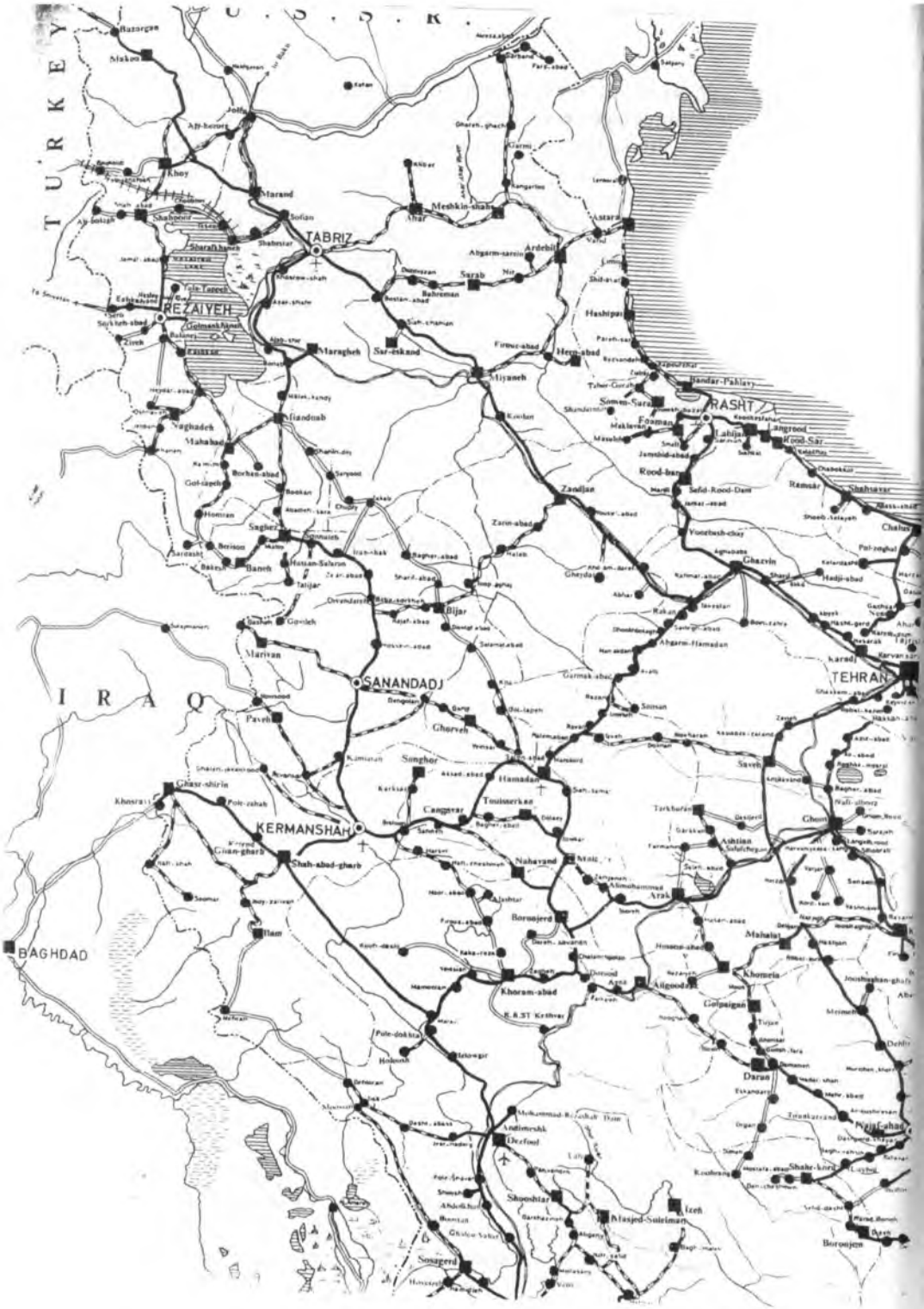
Kawaz'ın hükümdarlığının ilk döneminde çıkardığı sosyal içerikli kanunların, soylu ailelerin durumunda ve ilişkilerinde yeterli etkiyi gösterdiği söylenemez. Eğer bu dönemde büyük sosyal çalkantılar olsaydı, anlaşıldığı kadarıyla barışçı bir karaktere sahip olan Camsp zorluklarla karşılaşmış olur, bu da kaynaklarımıza yansırdı. Ama ne Arap ne de Pers kaynakları, toplumsal mücadeleler veya yeni hükümet tarafından devrimci hareketleri ortadan kaldırmak için harcanan çabalarla ilgili hiçbir şey söylememektedirler.

Peroz'un büyük bir felaketle sonuçlanan yenilgisi ve Welaş'ın güçsüzlüğü Kawaz hükümdarlığının ilk döneminde devam etti. Joshuan'ın iddia ettiği gibi kral Kawaz aslında Ermenilere baskı uygulamadı, hatta Guşnaspdadh'ın isyancı Ermenilerle yaptığı barış, dini ve politik karakterdeki uyuşmazlığı çözmeye yetmedi: Zira Ermenistan Hıristiyanları tam bir dini özgürlük içinde yaşamaktaydılar. Üstelik Zerdüştlüğü Ermenistan'da yasaklayan ve bütün ateş tapınaklarının söndürülmesini buyuran talimatlar mevcuttu. İhtilaflar yeniden başladığında Ermeniler Kawaz'ın ordularını yenilgiye uğrattılar. Kadişler ve dağlı halk Temuriler ayaklanmış, Araplar da Pers topraklarına yönelik seferler başlatmışlardı...

Durum öyle bir noktaya vardı ki, Kawaz bir saray darbesiyle, Zermühr'in saflarında yeralan ve Maniliği andıran herşeye karşı bir nefret duyan Zerdüşt rahipleri tarafından tahttan indirildi.

*(*) **Arthur CHRISTENSEN, LE REGNE DU ROI KAWADH I ET LE COMMUNISME MAZDAKİTE** (Birinci Kavaz (Kavad) Döneminde Mazdekçi Komünizm), Kopenhag, 1925.*

(Fransızca'dan Çeviren: **Veysi BARAK**)

Ateşi kutsamanın doğal sonucu olarak Kürt yoğunluklu Batı Iran'da ve Horasan'da "Ateş Tapınakları"nı gösterir harita.

[Kaynak-Klaus Schippmann: Die iranischen Feuerheiligtümer (İran Ateş Tapınakları), Berlin, 1971.]

I-G) TÂCU'L-ÂRİFÎN SEYYİD EBU'L-VEFA-YI KÜRDİ VE BABA İLYAS

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak

Baba İlyas, torunu Aşıkpaşazâde'ye bakılırsa **Seyyid Ebu'l-Vefa** adında XI. yüzyılın ünlü bir mutasavvıfının da halifelerinden, daha doğrusu onun tarikatına mensup halifelerden biri olmaktadır.(1) XIV. yüzyılda yaşamış olup orhan Gazi ile yakın ilişkileri bulunan Geyikli Baba da, Osmanlı kroniklerine göre bu zatın tarikatından olduğunu söylemiştir. Geyikli Baba'nın Baba İlyas mensuplarından olduğu bilindiğine bakılırsa(2) Baba İlyas'ın Seyyid Ebu'l-Vefa ile olan alâkası katiyet kazanır. Fakat 501/1107'de ölen bu şeyh ile Baba İlyas'ın doğrudan doğruya bir ilgisi elbette düşünülemez. Ancak adı geçen şeyhin tarikatına mensup öteki şeyhlerle Baba İlyas'ın alâkalı olduğu söylenebilir.(3)

Seyyid Ebu'l-Vefa hakkında bugün için fazla bilgimiz yoktur. Yalnız, **Tezkiretu'l-muttakîn (veya Menâkıb-ı Tâcu'l-Ârifîn) adını taşıyan ve 773/1371 yılında kaleme alınan menakıbnâmesi sayesinde bazı bilgiler elde etmek mümkündür.**(4) Eser Şihabuddin Ahmet Vâsıtî adında bir Vefâî şeyhi tarafından yazılmıştır. **Buna göre Seyyid'in asıl adı Muhammed b. Muhammed'di ve hem annesi hem babası tarafından Kürttür.** Irak'ta Kûsan diye bir mıntıkada doğmuştur. İlk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra Buhara'ya gitti ve dini ilimleri öğrendi. Tekrar Bağdat'a dönerek Ebu Muhammed Abdullah Talha Şunbuki'ye intisab etti. **Ebu'l-Vefa** lâkabını kendisine bu şeyh vermiştir.(5)

Seyyid diye anılması, menakıbnâmesine göre, gerçekten seyyid oluşundan ileri geliyordu.(6) **Ebu'l-Vefa Irak'ta çok büyük bir ün kazandı ve zamanının en ileri gelen şeyhlerinden sayılmaya başladı.**(7) Kendisinin fıkha dair bir risalesiyle, **tasavvufa ait Hulâsatu't-teyhid** adında bir eseri vardı.(8)

Seyyid Ebu'l-Vefa'nın aşağı yukarı bütün sosyal tabakalara mensup birçok müridi olmuştu. **Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah** (1031-1075), şeyhin gittikçe büyüyen şöhretinden korkmuş ve belki de hilafet makamını ele geçirir endişesiyle hareket etmeye başlamıştı.(9) **Onu sapık bazı inançlar yaydığı iddiasıyla cebren saraya çağırtıp devrin ülemâsının huzurunda imtihana tabi tuttu.** Fakat Seyyid bütün sorulara cevap vererek hazırlanan tuzağa düşmedi; böylece aleyhine geliştiren dedikoduların asılsızlığını da ortaya koydu.(10) Menakıbnâmesinde anlatılan bu hikaye her ne kadar Ebu'l-Vefa'yı müdafaa etmek amacını güdüyorsa da yine **aynı eserde bulunan bazı parçalar gerçekte onun heterodoks inançları olan bir şeyh olduğu intıbaını kuvvetlendirecek niteliktedir.** Nitekim menakıbnâmedeki ilgi çekici bir anekdot bunu doğrular gibi görünüyor: Birgün halife şeyhe, hizmetkârlardan biriyle bir **mektup** ve bir **şarap kadehi** gönderir. Mektubu alan Şeyh, onu açmadan önce kadehin gönderilişinin sebebini sorar. Bunun üzerine hizmetkar mektubu açıp okumasını, cevabın orada yazılı bulunduğunu söyler. Şeyh mektubu açar ve şu satırları okur: **"Huzurunda kadın ve erkekleri bir araya toplayarak ayin yaptığın zamanlar bu kadehle onlara şarap sunmak sana yakışır bir davranış olacaktır..."**(11)

Yukarıda nakledilen bu pasaj, aslında bize, Ebu'l-Vefa'nın kadın ve erkekleri biraraya toplayan ayinler yaptığını göstermektedir. Bu da ister istemez akla

Ahmet Yesevi'nin Maverâünnehr'de yaptığı ayinleri getirmektedir, ki o da tıpkı Ebu'l-Vefa gibi çevresinin ağır tenkitlerine uğramıştı.(12)

Burada üzerinde durulması gereken bir mesele daha vardır. **Menakıbnâmesinde Kürt soyundan geldiği bildirilen bu zatın gerçekten Kürt olup olmadığı, tersine göçebe bir Türk boyuna mensup olabileceği ihtimali hesaba katılmalıdır.** Çünkü bir defa şurası unutulmamalıdır ki, çağın **Arap müellifleri** Kuzey Suriye ve Irak-ı Acem'de yaşayan bütün göçebeler hakkında hiçbir ayırım yapmadan "Kürt" tabirini kullanıyorlar, **daha doğrusu "Kürt" tabirini göçebe karşılığı olarak alıyorlardı.** İkinci olarak da **Ebu'l-Vefa'nın ileri gelen halifelerinin Türk asıllı oldukları görülüyor.** Menakıbnâme bunlardan bir kısmını zikrediyor.(13):

1.Şeyh Boğa b. Batu

2.Şeyh Muhammed Türkmâni

3.Şeyh Turhan

4.Şeyh Tekin

5.Şeyh Muhammed b. Belikısa

Hatta yukarda görüldüğü gibi bunlardan birinin Türkmâni nisbesini taşıması, **Ebu'l-Vefa'nın tarikatının Türkmenler arasında da yayıldığını göstermeye yeter.**(14)

Burada iki önemli mesele göze çarpıyor: 1-Elvan Çelebi ile Âşıkpaşazâde'nin verdiği bilgilere göre Baba İlyas hem Dede Garkın'ın halifesidir, hem de Ebu'l-Vefa'mn tarikatına mensuptur. O zaman Dede Garkın'ın durumu nedir? O da bir Vefâi şeyhi midir, yoksa XIII. yüzyılda Anadolu'yu dolduran Yesevî şeyhlerinden biri midir?(15) 2- Hem Dede Garkın hem de Baba İlyas'm Harezm'den göçetmiş olmaları ihtimal dahilinde bulunduğuna göre, eğer Dede Ğarkın Yesevî idiyse o zaman Baba İlyas'ın da Yesevî olması gerekmez mi?

Öyle görünüyor ki birinci meseleye cevap verebilmek, kaynakların Dede Ğarkın hakkında fazla bilgi vermemeleri yüzünden çok güçtür. Ancak **Baba İlyas'ın gerçekten Vefâiye tarikatına bağlılığı kabul edilirse onun da bir Vefâi şeyhi olduğu anlaşılır.** Fakat Harezm'de Yeseviliğin yaygın olduğu hesaba katılırsa, o takdirde **Yesevi şeyhi olduğu da düşünülebilir.** Yahutta bir üçüncü ihtimal, **her ikisine de ait olabilir.**

İkinci meseleye, yani Baba İlyas'la ilgili olanına gelince, **her ne kadar kaynaklar XIII. yüzyılda Anadolu'da Vefâilik diye bir tarikatın varlığından söz etmeseler de, Aşıkpaşazâde'nin ve öteki XV. yüzyıl Osmanlı vekayinâmelerinin Geyikli Baba'ya ve Baba İlyas'a dair rivayetleri, bu tarikatın Anadolu'da mevcudiyetini isbat edebilecek durumdadır.** Üstelik, Elvan Çelebi'nin eserindeki bir parça, bu konuda bir karar vermeye yeterli olacak niteliktedir. Bu parçada **Baba İlyas'ın kadın erkek karışık meclisler tertip ettiği anlatılır.**(16) Bu, yukarıda belirtildiği gibi Vefâiliğin tatbik ettiği bir adet olduğu gibi Yesevîliğe de yabancı değildir. Böylece iki tarikat arasında bir kısım benzerlikle-

rin bulunduğu ortaya çıkar. Ayrıca Anadolu'daki Türkmenler arasında her iki tarikata ait şeyhlerin varlığı ihtimalini de kuvvetlendiriyor.

Ne olursa olsun şimdilik üstünlüğün hangi gruba ait olduğunu kesinliğe kavuşturmak pek mümkün görünmemektedir. Yalnız şu var ki, Baba İlyas'ın fikirlerinden çok şeyler alarak teşekkül eden **Bektaşilikte Yesevi ananelerinin üstünlüğü koruması,** buna karşılık Seyyid Ebu'l-Vefa Bağdadî'ye dair hemen hiç bir ananenin bulunmaması, **XIII. yüzyılda üstünlüğün Yesevîlerde olduğuna bir bakıma delâlet edebilir.**

Görüldüğü gibi, her ne kadar **Baba İlyas'ın mensup olduğu tarikatın Yesevîlik mi yoksa Vefâilik mi olduğunu kesin olarak bilebilmek mümkün olmuyorsa da, onun tasavvufi şahsiyetine** ışık tutacak bazı bilgilere sahip bulunmaktayız. **İbn Bibi'ye bakılırsa Baba Resûl -ona göre Baba İshak fakat aslında Baba İlyas- Amasya yakınlarında yerleşmiş olduğu köyde oranın davarlarını güdüyor, münzevi bir hayat geçiriyordu.**(17) **Yaptığı işe karşılık hiç bir ücret almıyor, karın tokluğuna çalışıyor ve çok az yemek yiyordu. Burada kısa zamanda halkın saygısını ve sevgisini kazanmayı başardı. Köyün yakınındaki bir tepe üstüne bir zaviye inşa etti ve burada müritlerini kabule başladı. Hem oturduğu köyün hem de civar köylerin sakinleri onun müridi oldular. Baba İlyas köylülere birçok hizmetlerde bulunarak onların güvenini elde etti. Köylüler, şeyhin üstün bir kudrete sahip olduğuna inanıyorlardı. Gerçekten de o, yazdığı muskalarla hastaları iyileştiriyor, geçimsiz çiftlerin arasını buluyordu.**(18) Bu arada, **aşağı-yukarı bütün kaynakların onun sihirbazlık bildiğini nakletmekte müttefik olduklarını kaydetmek gerekir. Bu da onun cahil köylülere gösterdiği iddia edilen kerametlerinin mahiyetini açıklamaktadır.**(19)

Bu **bilgilerin ışığı altında, Baba İlyas'ın eski bir Şaman olma hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen babası olduğu açıkça anlaşılır. Nitekim şamanların aynı zamanda hem din adamı hem de sihirbaz oldukları malumdur. Onlar din adamı sıfatıyla dini merasimleri yönetiyorlar, sihirbaz-hekim sıfatıyla da hastaları tedavi ediyorlardı. Bu sebepledir ki sihirbazlık Türkmen babalarının hayatında vazgeçilmez bir mevki işgal etmekteydi.**(20) İslamiyetin sihiri yasaklamasına rağmen Türkmenler ondan vazgeçmemişlerdi.

Baba İlyas'ın İslami bir cila ile örtülü eski bir şaman olması keyfiyeti, peygamberliğini ilân etmesi meselesi gözönüne alındığı zaman kendini daha iyi gösterecektir. İşaret olunması gereken diğer bir nokta da, Elvan Çelebi'nin haber verdiğine nazaran onun bir **seyyid** veya bir anlamda **Şiî** lideri olabileceği hususudur. Menâkıbu'l-kudsîye'den alınan şu mısralar bu intıbaı uyandırıyor:

Arş duraklu yeşil alemlu şeyh
Boz buraklu vü nur amâmelu şeyh(21).

Kendü pîr, atı boz, donu yeşil
Şol kim halîl itdi anı Celîl(32).

Bu mısralarda özellikle **"yeşil alem", "nur (beyaz) amâme" ve "yeşil don" kelimeleri dikkati çekiyor. Çünkü bunlar bir seyyidin alâmet-i fârikaları olup aynı zamanda da birçok Şiî sülâlenin sembolleridir.**(33) Bunlardan bilhassa yeşil bayrak İranlı Şii sülâlelerin alâmeti olmuştur.(34) **Mesela XVI. yüzyıl İran kaynaklarına göre Şah İsmail yeşil bayraklar kullanıyordu.**(25) **Yeşil bayrak aynı zamanda Bektaşilerin de bayrağı idi.**(26)

*[Kaynak-**Prof. Dr. Ahmet Yaşar/Ocak: "Tâcu'l -Ârifîn Seyyid Ebu'l Vefa Bağdadi ve Baba İlyas" (Babaîler İsyanı, İst. 1980) içinde.**]*

(1)Bk. Aşıkpaşazâde, s. I: "Ben ki fakir Derviş Ahmed Âşıkî'yem ibn Şeyh Yahya İbn Şeyh Süleyman ve İbn Bâli Sultanu'l-Âlî Âşık Paya'yem ve İbn Mürşidu'l-âfâk Muhlis Paşa'yem ve İbn Kutbu'd-devrân Baba İlyas halîfeti's-Seyyid Ebu'l-Vefa Tâcu'l-Ârifîn nevverallâhu kabrehum." Ayrıca bk. **J. Spencer Trimingham, The Sufi orders in Islam**, London 1971, s. 70

(2)Msl. bk. Neşri, **Cihannümâ, I/47; Aşıkpaşazâde**, s. 46.

(3)A. Gölpınarlı'ya göre Âşıkpaşazâde, öteki halifeler o kadar şöhretli olmadıkları için Seyyid Ebu'l-Vefa'dan sonra sadece Baba İlyas'ın adını zikretmiştir. bk. **Yunus Emre ve Tasavvuf**, s. 48

(4)Çok ilgi çeken birtakım bilgiler ihtiva eden bu menakıbnâme daha şu son senelere kadar dikkati pek çekmemişti. Ancak 1976 yılında Almanya'da Alya Krupp tarafından, I. cildi Ebu'l-Vefa'nın biyografisini ihtiva eden bir inceleme olmak üzere yayınlanmaya başlanmıştır. **(Studien zum Menâqybname des Abu l-Wafâ**, München 1976)

Eserin Türkçe'ye tercemeleri muhtelif İstanbul Kütüphanelerinde bulunmaktadır. (Mesela; Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. Kit. nr. 2427; Üniversite Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar nr. 1560)

(5)Bk. **Tezkiratu'l-muttakîn**, I/4b, 8b; II/86a-88b. Şeyh Şunbukî hakkında bk. I/6b.

(6)A.g.e., II/85b.

(7)Bu konuda Abdulvahhab Şa'rânî'nin **Tabakatu'l-kübrâ**'sına da bakılabilir. (Kahire 1360, I/107)

(8)**Tezkiratu'l-muttakîn**, II/85b.

(9)A.g.e., I/45b.

(10)Aynı yerde.

(11)A.g.e., I/46b-47a.

(12)F. Köprülü, **İlk Mutasavvıflar**, s. 23.

(13)**Tezkiratu'l-muttakin**, I/53b-54a-b.

(14)**Ebu'l-Vefa tarafından kurulan bu tarikat genellikle onun şeyhinin adıyla birlikte, Vefâiyye-Şunbukiyye şeklinde anılır.** (bk. J.S. Trimingham, **The Sufi**, s. 281)

(15)Bk. birinci bölüm.

(16)**Men. kud.**, v. 15a-b:

Üçyıl oldu tamam inâs ü zukûr
Birbirinden ne nâr buldu ne nûr
Yetmiş iki bin er adedlü mürid
Her biri Bâyezîd belki mezîd
Kalmaz ayruk bularda lezzet-i nefs
Mihnete kalbolur mahabbet-i nefs
Er ü avret birbirin bilmez
Bu ne sırdur bu sırra akl irmez.

(17)İbn Bibi, **el-Evâmir**, s. 99; aynı zamanda bk. İbn Bîbî'nin Houtsma tarafından neşredilen Farsça kısaltılmış nüshası, s. 227-228; Yazıcızâde Ali, **Selçuknâme**, v. 313a-b. Burada bir defa daha, İbn Bîbî'nin Baba İshak'ın Amasya'ya yerleştiğinden itibaren verdiği bilgileri Baba İlyas'a ait olarak kabul etmek gerektiğini hatırlamak lazımdır.

(18)A.g.e., aynı yerde.

(19)Aynı yerde; ayrıca bk. **Eb. Ferec**, II/539; Cennâbi, **el-Aylam**, v. 474; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-ahbar**, II/567.

(20)Bk. Hilmi Ziya, "Orta Asya'da Türkmen Dini", **Mihrap** Mecmuası, X (1340), s. 340; F. Köprülü, **Edebiyat araştırmaları**, Ankara 1966, s. 57-58; A. İnan, **Tarihte ve bugün Şamanizm**, s. 80

(21)Men. kud., v. 14b

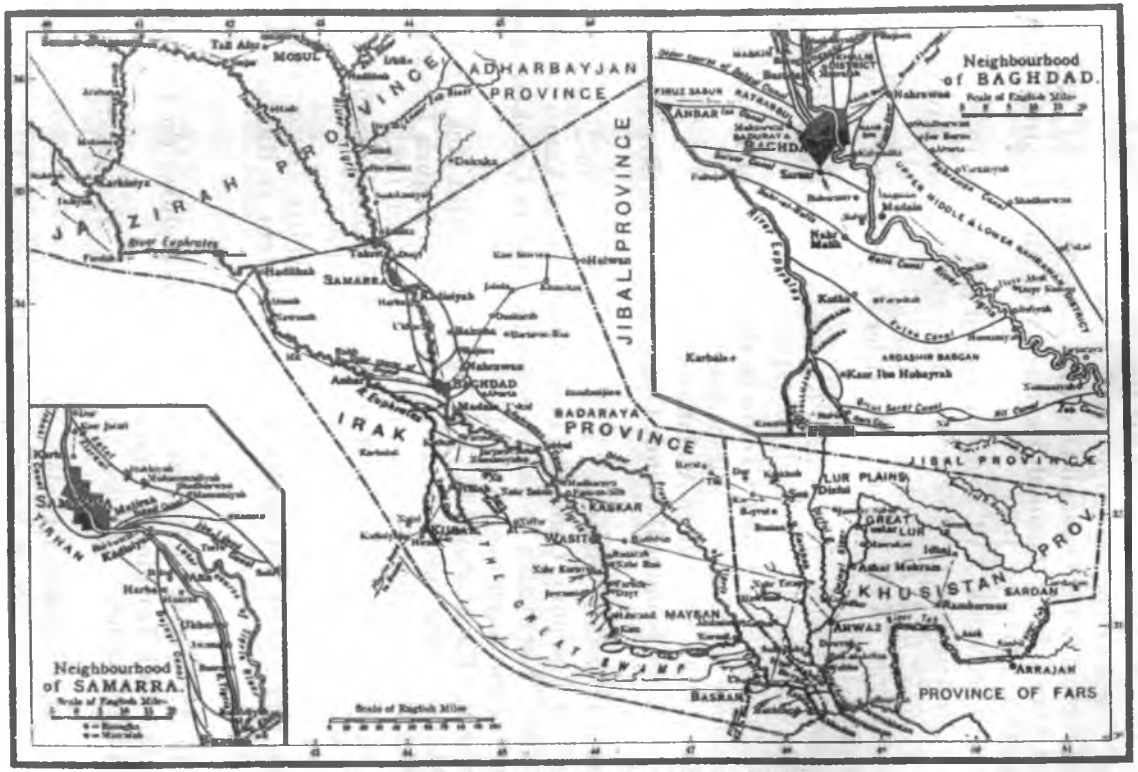
(22)A.g.e., v. 55a.

(23)F. Köprülü, "Bayrak", İA.

(24)J. David Weill, "Alam", El.

(25)F. Köprülü, a.g.e., aynı yerde.

(26)Bk. **Vilayetnâme**, s. 100; ayrıca bk. **Das Vilajetname des Hadschim Sultan**, nşr. R. Tschudi, Berlin 1914, s. 7-8.

PROVINCES OF IRAK, KHUZISTAN, AND PART OF JAZIRAH

Ex LE STRANGE 1905

Tacü'l-Ārifîn Seyyid Abu'l-Vefa'nın yaşadığı ve kuramcısı olduğu **Vefailik** *öğretisinin yayıldığı alanları gösterir harita. Haritada; Irak, İran'ın Huzistan bölgesi ile bugün Kürdistan toprakları içinde Kuzey ve Orta Mezopotamya'da yeralana* **Cezire** *bölgesi görülüyor.*

KAYNAKÇA

Akdağ, Prof. Dr. Mustafa: **"Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti"**, TTK Belleten'i, XIII, 1949

Akdağ, Prof. Dr. Mustafa: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, Ank. 1975

Akpınar, Turgut: **"Ölmekte Olan Bir Din: Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri"**, Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak-1995

(Altınay) Ahmed Refik: **Osmanlı Devrinde Hoca Nüfuzu**; İst. 1933

(Altınay) Ahmed Refik: **Osmanlı Devrinde (On Altıncı Asırda) Rafızilik ve Bektaşilik (1558-1591)**, İst. 1932

(Altınay) Ahmed Refik: **XVI. Asırda İstanbul Hayatı**; İst. 1935

Anastase, Marie-Carm, O.: **Découverte Récente des Deux Livres Sacrés des Yézides** *(Yezidiler'in İki Kutsal Kitabının Keşfi)*, Bağdat, 1911

And, Prof. Metin: **"XVI. Yuzyılda Dervişler ve Tarikatlar"**, Hayat Tarih Mecmuası, Haziran-1970

Andreasyan, Dr. Hrand: **"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları"**, İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt-XIII, 1962/1963

Andrews, Peter Alford: **Ethnic Groups in the Republic of Turkey** *(Türkiye Cumhuriyeti'nde Etnik Gruplar)*, Wiesbaden, 1989

Aslanoğlu, İbrahim: **Pir Sultan Abdallar**, İst. 1984

Asrar, Dr. Ahmet: **Kanuni Devrinde Osmanlıların Dini Siyaseti ve İslam Alemi**; İst. 1972

Ateş, Prof. Dr. Ahmed: **"Batıniye"** maddesi, İslam Ans. Cilt-2

Ateş, Prof. Dr. Toktamış: **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**; İst. 1982

Atis, İbrahim: **"Karayazıcı İsyanında Sivas'ta Kıtlık ve Çocuklarının Etlerini Yiyenler"**; Tarih Konuşuyor, Nisan-1966

Aydın, Mehmet: **Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzların Tarihi**; Ank. 1984

Aydın, Mehmet: **"Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerindeki Başlıca Temalar;** II. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri'nde sunulan bildiri, 1985

Aydın, Doç. Dr. Mehmet: **"Yezidiler ve Onların Folklorik Özellikleri**; III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt, 1987

Aynî, Ali Efendi (Defter-i Hakani Emini); Haz. Hadiye Tuncer: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağılımı ve Bunların Mali Güçleri**; Ank. 1964

Bakı, Edip Ali: **Şeriye Sicillerine Göre Afyonkarahisar'da 17-18'inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden Yapraklar**; 1951

Ball: **"Kuzzel-bashes"** *(Kızılbaşlar)*; American Missionary Herald, 53/1857

Bardakçı, Cemal: **Anadolu İsyanları**, İst. 1940

Bardakçı, Murat: **"Bu Resim Yavuz'un Değil!"**, Hürriyet, 13.2.1996

Barkan, Prof. Dr. Ömer Lütfü: **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları [Kanunlar]**, İst. 1943

Barkan, Prof. Dr. Ömer Lütfü: **"Kolonizatör Türk Dervişleri"**, Vakıtlar Dergisi, Sayı: 2

Barkan, Prof. Dr. Ömer Lütfü: **"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadî Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri"**; [İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri] içinde, İst. 1964

Barkan, Prof. Dr. Ömer Lütfü: **"XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri"**; Belleten, XXXIV, 1970

Barkan, Prof. Dr. Ömer Lütfü: **"Malikâne Divânî Sistemi"**, [Türkiye'de Toprak Meselesi] içinde, İst. 1980

Barnum, H. N. : **"The Kuzzel-bash Koords"** *(Kızılbaş Kürtler);* American Missionary Herald, Boston, Ağustos-1980

Bartthold W. : **"Ebu Müslim"** maddesi, İslam Ans. Cilt-4

Bartholomae, Prof. Dr. Christian: **Zarathustras Leben und Lehre** *(Zerdüşt'ün Yaşamı ve Öğretisi)*; Heidelberg, 1918

Başgöz, Prof. Dr. İlhan: **"Karaca Oğlan Mı, Pir Sultan Mı Halkın Dilinden Konuşuyor; Halk Mı Onların Dilinden?"**, Milliyet Sanat Dergisi, Sayı: 216/1977

Başgöz, Prof. Dr. İlhan: **"Pir Sultan Abdal"** (Giriş yazısı), Haz: S. Eyuboğlu, İst. 1977

Başgöz, Prof. Dr. İlhan: **"Alevilik Gerçeği"**, Alevilerın Sesi Dergisi, Aralık-1994

Baysun, Prof Dr. Cavid: **"Şeyhülislam Ebussud Efendi"** maddesi, İslam Ans. Cilt-4

Bayrak, Mehmet: **"Hapishane Edebiyatı"**, Politika gaz. 27. 11. 1976

Bayrak, Mehmet: **Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar**; Yorum yay. Ank. 1984

Bayrak, Mehmet: **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri** (inceleme-antoloji), Ank. 1985

Bayrak, Mehmet: **Pir Sultan Abdal**; Ank. 1986

Bayrak, Mehmet: **Halk Gülmecesi**; Ank. 1987

Bayrak, Mehmet: **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri**; Öz-Ge yay. Ank. 1993

Bayrak, Mehmet: **Açık-Gizli/Resmi-Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri**; Öz-Ge yay. Ank. 1994

Bayrak, Mehmet: **"Alevilik ve Kürt Sorunu"**; Azadi gaz. 8-14 Mayıs 1994

Bayrak, Mehmet: **"Alevilik ve Alevi Örgütlenmesi Üstüne"** (Röportaj); Azadi gaz. 12-18 Şubat; 19-25 Şubat 1995

Bayrak, Mehmet: **"Alevi ve Kürt Kültüründe Ozanlık Geleneği"**; Ronahi gaz. 6-12, 13-19 Ağustos 1995

Bayrak, Mehmet: **"Kürdistan'a ve Mezopotamya'ya İlişkin Batı Seyahatnameleri Bibliyografyası"**; Ronahi gaz. Sayı: 43-46/1996

Bayrak, Mehmet: **Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri**; Ank. 1996

Bedirxan, Dr. Kamuran Ali: **"Zerdeşt û Rêya Zerdeş"** *(Zerdüşt ve Zerdüşt Yolu)*, Hawar Dergisi, Sayı: 26/1935

Bender, Dr. Cemşid: **Kürt Uygarlığında Alevilik**; İst. 1991

Bender, Dr. Cemşid: **"Aleviliğin Tarihi Kökeni"**; Özgür Politika gaz. 6 Ağustos 1995

Bergh, C. van den: **"Sühreverdî"** maddesi, İslam Ans. Cilt-10

Berthels, E. : **"Nâsır-ı Husrev"** maddesi, İslam Ans. Cilt-9

Beşikçi, İsmail: **Doğu Anadolu'nun Düzeni**; İst. 1969

Beysanoğlu, Şevket: **İnançları, Gelenekleri ve Görenekleri İle Yezîdîler**; Ank. 1988

Bezirci, Asım: **Pir Sultan**, 2. bas. İst. 1992

Bilen, M. Yaşar: **"Şiirde Toplumsal Olgu ve İdeolojik Yansıma"**; Dönemeç der. Sayı: 30/980

Birdoğan, Nejat: **İttihad-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması** (Baha Said Bey); İst. 1995

Bittner, Dr. Maximilian: **Die heiligen Bücher der Jeziden oder Taufelsanbeter [Kurdish und Arabish]** *(Yezidiler'in Yada Şeytana Tapanların Kutsal Kitapları) (Kürtçe ve Arapça)*, Viyana, 1913

Bois, Thomas (Lucien Ranbout): **"La Religion des Kurdes"** *(Kürtlerin Dini)*; Proche Orient Chretien, Jerusalem/Kudüs, XI, 2, 1961, s. 105-136

Bois, Thomas (Lucien Ranbout): **The Kurds** *(Kürtler)*, 1966

Bois, Thomas (Lucien Ranbout): **"Folklorları Işığında Kürtler'in Ruhu"**; [Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları) içinde, Öz-Ge yay. Ank. 1991

Boratav, Pertev Naili-Gölpınarlı, Abdülbaki: **Pir Sultan Abdal**, DTCF yay. Ank. 1943

Bruinessen, Martin van.: **Ağa, Şeyh ve Devlet [Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi]**; Öz-Ge yay. Ank. 1992

Bruinessen, Martin van.: **"Alevi Kürtler'in Etnik Kimliği Üzerine Tartışma: Aslını İnkâr Eden Haramzadedir!"**; Birikim der. Sayı: 88/1996

Buhr, M. -Kosing, A.: **Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü**; İst. 1976

Buluç, Prof. Dr. Sadettin: **"Şaman"** maddesi, İslam Ans. Cilt-11

Bumke, Peter J.: **"Dersim'de Kızılbaş Kürtler/Marjinalite ve Rafızilik"**; [Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları) içinde, Öz-Ge yay. Ank. 1991

Bumke, Peter J.: **"The Kurdish Alevis/Boundaries and Perceptions"** *(Kürt-Alevileri/Belirleyici Özellikleri ve Algılanışları)*; [Peter A. Andrews: Ethnic Groups in the Republic of Turkey] içinde, Wiesbaden, 1989

Busbecq: **Türk Mektupları**; [Çev: H. Cahit Yalçın], İst. 1936

Burian, Orhan: **"Bozuk İdareden Şikayetçi İki Şair"**; Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Sayı: 4/1950

Cahen Prof. Dr. Claude: **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**; İst. 1979

Cahen Prof. Dr. Claude: **"Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri"**; [C. Şener: Alevilik Üstüne Ne Dediler] içinde, Ant yay. 2. bas. İst. 1994

Campanile, G.: **Storia della regione di Kurdistan e della sette di religione ivi existenzi** *(Kürdistan Bölgesinin Tarihi ve Varolan Dinsel Mezhepler)*; Napoli, 1818

Celâlzâde Mustafa: **Tabakatü'l-Memâlik ve Derecetü'l-Mesâlik;** [Çev: Em. Bnb. Sadettin Tokdemir], İst. 1937

Cengiz, Seyfi: **Dış Kaynaklarda Kırmanclar, Kızılbaşlar ve Zazalar**; Londra, 1995

Chater, Melville: **"The Kızılbash Clans of Kurdistan"** *(Kürdistan'ınKızılbaş Aşiretleri)*, The National Geographic Magazine, Sayı: LIV, Washington, 1928

Christensen, **Prof Arthur: Le Regne du Roi Kawadh I et le Communisme Mazdekite** *(1. Kavad Hanedanlığı ve Mazdekçi Komünizm)*, Kopenhag, 1925

Le Coq, A. v.: **"Kyzylbasch und Yeschilbasch"** *(Kızılbaş ve Yeşilbaş)*; [H. Grothe: Orientalische Archiv] içinde, Leipzig, 1912

Cvetkova, Bistra: **"Osmanlı Feodal Düzeni Üzerine Bazı Ortaçağ ve Bizans Kurumlarının Etkileri"**; Osmanlı Tarih Arşivi, Sayı: 1/1977

Çağatay, Prof. Dr. Neşet: **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler"**; DTCF Dergisi, V/1947

Çağatay, Prof. Dr. Neşet: **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Arazi ve Reyâyâ Kanunnâmelerinde, İlhak Edilen Memleketlerin Adet ve Kanunları ve Istılâhlarının İzleri"**; III. Türk Tarih Kongresi, 1948

Çalışlar, Oral: **İslamda Kadın ve Cinsellik**; İst. 1994

Çem, Munzur: **Alevilik Sorunu ve Dersim Ayaklanması Üzerine**; Stockholm 1995

Çiya, Sait: **"Alevilik Araştırmaları/Yöntem ve Gerçek"**; Pir Dergisi, Aralık-1995

Darmesteter, James: **The Zend-Avesta**; Oxford, 1880

Danık, Ertuğrul: **"Dersim Alevi-Kürt ve Zaza Mitolojisi ve Pantheonu Üzerine"**; Birikim Dergisi, Ağustos-1996

Dersimî, Vet. Dr. Mehmet Nuri: **Kürdistan Tarihinde Dersim**; Halep, 1952

Dersimî, Vet. Dr. Mehmet Nuri: **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım**; [Yay. Haz: Mehmet Bayrak], Öz-Ge yay. Ank. 1992

Driver, G. R.: **"The Religion of the Kurds"** *(Kürtlerin Dini)*; [Bulletin of the School of African and Oriental Studies] içinde, II, 1922

Dunmore, G. W.: **"Protestant/Kuzzelbash Koords"** *(Protestan/Kızılbaş Kürtler)*; American Missionary Herald, 51/1855

Dunmore, G. W.: **"Remarkable movement among Koordish Priests"** *(Kürt Papazları Arasında Belirgin Hareketler)*; Am. Miss. Her. 53/1857

Dunmore, G. W.: **"Visit to Ali Gako"** *(Kızılbaş-Kürt Ali Gako'yu Ziyaret)*; Am. Miss. Her. 54/1858

Düchting, Johannes-Ateş, Nuh: **Stirbt der Engel Pfau? Geschichte, Religion und Zukunft der Jezidi-Kurden** *(Melek Tavus Ölüyor Mu? Yezidi Kürtlerin Tarihi, Dini ve Geleceği)*; KOMKAR yay. 1992

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul: **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**; İst. 1972

Edmonds C. J.: **Kurds, Turks and Arabs** *(Kürtler, Türkler ve Araplar)*; Londra, 1957

Edmonds C. J.: **"The Beliefs and Practices of the Ahl-ı Haqq of Iraq"** *(Irak'taki Ahlê Haq'ın İnançları ve İbadetleri)*; İran dergisi, Sayı: 7/1969

Engels, F.: **Almanya'da Köylü Savaşı**; İst. 1967

Engels, F.: **Almanya'da Burjuva Demokratik Devrim;** Sol yay. 1975

Erdost, Muzaffer İlhan: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Mülkiyet İlişkileri;** Ank. 1984

(Ergun), Sadettin Nüzhet: **XVII. Asır Saz Şairlerinden Pir Sultan Abdal**; İst. 1929

Erkins, Ziya: **"Osmanlı Vezirlerinin Servetleri"**; Tarih Konuşuyor, Mayıs-1966

Eyuboğlu, Sabahattin: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1976

Faroqi, Suraiya: **"XVI-XVIII. Yuzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri"**; [Türkiye İktisat Tarihi Semineri] içinde, Ank. 1975

Faroqi, Suraiya: **Der Bektaschi-Orden in Anatolien** *(Anadolu'da Bektaşi Tarikatı)*; Viyana, 1981

Fırat, Gülsün: **Sozioökonomischer Wandel unt ethnische IdentitÑt am Beispiel einer kurdish-alevitischen Kleinstadt** *(Küçük Bir Kürt-Alevi Şehri Örneğinde Sosyo-ekonomik Değişim ve Etnik Kimlik)* [Basılmamış Doktora Çalışması]

Flügel, G.: **"Bâbek, seine Abstammung und erstes Auftreten"** *(Babek, Kökeni ve Ortaya İlk Çıkışı)*; Zeitschrift der Deutschen Morgenlandlischen Geselschaft, Leipzig, 1869

Foerster, W.: **"Die Erlösunghoffnung des Spatjudentums"** *(Geç Yahudilikte Kurtuluş Umudu)*; OSE içinde, 1936

Frank, Dr. Rudolf: **Scheich Adi der grosse Heilige der Jezidis** *(Şeyh Adi: Yezidiler'in Kutsal Büyüğü)*; Berlin, 1911

Fraser, James Baillie: **The Kuzzılbash/A Tale of Khorasan** *(Kızılbaş/Florasan Üstüne Bir Anlatım)*; 3 Cilt, Londra, 1828

Frembgen, Jürgen: **Derwische** *(Derviş)*; Köln, 1993

Gezik, Erdal: **Dersim/38 Ve Öncesinde Toplumsal Yaşam** ***(Tarih Araştırmalarında Sözlü Tarih Metodu ve Röportaj Kılavuzu)***; Munzur Bas. [Basılmamış Çalışma), Amsterdam, 1996

Giese, Friedrich: **"Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches"** *(Osmanlı İmparatorluğu'nun Oluşum Problemi)*;

Gilbert, M. F.: **"Note sur les Sectes dans le Kurdistan"** *(Kürdistan'daki Tarikatlar Üzerine Not)*; Journal Asiatique, Sayı: 7/1873

Girıdî, Mustafa Nuri Paşa: **"Abede-i İblis Yahud Tâife-i Bagiye-i Yezidiye'ye Bir Nazar"**; İst. 1908 [Dr. Theodor Menzel tarafından yapılan Almanca çevirisi için bkz. Hugo Grothe: **Meine Vorderaseinexpedition 1906 und 1907**, Cilt-I, Leipzig, 1911]

Gölpınarlı, Abdülbaki: **"Kızıl-baş"** maddesi, İslam Ans. Cilt-6

Gölpınarlı, Abdülbaki: **Pir Sultan Abdal,** İst. 1953

Gölpınarlı, Abdülbaki: **100 Soruda Tasavvuf**; İst. 1985

Gökalp, Altan: **Têtes Rouges et Bouches Noires/Une Confrérie Tribale de l'Ouest Anatolien** *(Kızılbaşlar ve Karaağızlar/Batı Anadolu'nun Bir Boy Tarikatı)*; Paris, 1980

Gökbilgin, Prof. Dr. M. Tayyib: **"Dürziler"** maddesi, İslam Ans. Cilt-3

Gökbilgin, Prof. Dr. M. Tayyib: **"15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rum"**; Vakıflar Dergisi, Cilt: 6/965

Gökbilgin, Prof. Dr. M. Tayyib: **"XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü"**; IV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri.

Gökbilgin, Prof. Dr. M. Tayyib: **"(XV-XX. Yüzyıllarda Merkezî ve Güneydoğu Avrupa'da Köylü Hareketleri) Konusu Hakkında"**; TTK Belleten'i, Cilt XXX, 1966

Göyünç, Prof. Dr. Nejat: **"Salomon Schweiger ve Seyahatnâmesi"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt-XIII

Grenard, M. F.: **"Une Secte religieuse d'Asie Mineures: Les Kyzlbachs"** *(Küçük Asya'da Dini Bir Tarikat Kızılbaşlar)*; Journal Asietique, 10,3/1904

Grothe, Dr. Hugo: **Geographische Charakterbilder aus der asiatischen Türkei und dem südlischen mesopotamisch, iranischen Rangebirge** *(Asya Türkiyesi İle Güney Mezopotamya ve İran Dağlık Kesiminden Coğrafik Karakter Resimleri)*; Leipzig, 1909

Grothe, Dr. Hugo: **Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907** *(1906 ve 1907'de Önasya Gezim);* 2 Cilt, Leipzig, 1911-1912

Grothe, Dr. Hugo: **"Die Kurden und Kyzylbasch"** *(Kürtler ve Kızılbaşlar)*; [age içinde, Cilt-2]

Guidi, Michelangelo: **"Mazdek"** maddesi, İslam Ans. Cilt-8

Güçer, Doç. Dr. Lütfü: **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler;** İst. 1964

Güngör, Yrd. Doç. Dr. Harun: **"Süryani Kayanklarına Göre Türkler'in Menşei, Dini İnanış ve Adetleri"**; Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat-1986

Güngör, Kemal: **"Anadolu'da Hızır Geleneği ve Hıdrellez Törenlerine Dair Bir İnceleme"**; Türk Etnogratya Dergisi, Sayı: 1/1956

Gürel, Ziya: **Halk Aşıklarından Deyişler;** Ank. 1980

Gürsel, Nedim: **Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine**; İst. 1978

Halm, Heinz: **"Ahl-ê Haq"** maddesi, Ancyclopedia İranica, Cilt-1

Hançerlioğlu, Orhan: **"Mazdeizm"** ve **"Mazdekçilik"** maddeleri, İnanç Sözlüğü, Remzi Ktb. İst. 1975

Hasan Hüseyin: **"Damarı Damara Bağlamak"**, Gelecek Dergisi, Sayı: 2-3/1971

Hasan Bey Rumlu: **Ahsenü't-Tevârih**; Baroda, 1931

Hartmann, Richard: **"As-Sulamî's Risâlât al-Malâmatîya"** *(As-Sulamî'nin Malalamatiye Risalesi);* Der İslam/Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients, Strassburg, 1918

Hasluck, F. W.: **"Heterodox Tribes of Asia Minor"** *(Anadolu'nun Heterodoks Aşiretleri)*; Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 51/1921

Heffeninig, W.: **"Şafiî"** maddesi, İslam Ans. Cilt-11

Herrick: **"Visit to the Protestant Koords"** *(Protestan Kürtleri Ziyaret)*; American Missionary Herald, 62/1866

Hikmet, Nazım: **Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Destanı**; Ank. 1968

Huetteroth, Wolf Dieter: **Bergnomaden und Yaylabauern im mittleren kurdischen Taurus** *(Orta Kürt Torosları'nda Göçebeler ve Yaylacılar)*; Marburg, 1959

Hüsing, Georg: **Der Mazdahismus** *(Mazdekçilik)*; Viyana, 1935

İnalcık, Prof Dr. Halil: **"Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu";** TTK Belleten'i, Cilt-XXIII, Sayı: 92/1959

İskender Beg Münşi Türkmen: **Tarih-i Alemârâ-yı Abbasi**; TTK Ktb. [Yayımlanmamış Çeviri]

İslamoğlu, Huri-Keyder, Çağlar: **"Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri";** Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı: 1/1977

İvanov, W.: **"Notes on the Etnology of Khurasan"** *(Horasan'ın Etnolojisi Üstüne Notlar)*; Geographical Journal, LVII/1926

İvanov, W.: **"Notes on Khorasani Kurdish"** *(Horasan Kürtçesi Üstüne Notlar)*; Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal, XXIII/1927

İvanov, W.: **The Truth-Worshippers of Kurdistan/Ahl-i Haqq texts** *(Kürdistan'da Gerçeğe Tapanlar/Ahlê Haq Metinleri)*; Leiden, 1953

İvanov, W.: **Problems in Nasır-ı Khusrew's Biography** *(Nasır-ı Hüsrev Biyografisinde Problemler)*; Bombay, 1956

İzady, Mehrdad R.: **A Concise Handbook: The Kurds** *(Bir Kılavuz Elkitabı: Kürtler)*; Washington, 1992

İzady, Mehrdad R.: **"Kürdistan'da Kadının Rolü ve Aile Hayatı"** [Çev: Devrim Bayrak], Ronahi gaz. 12-18 Ekim 1996

Jacob, Prof. Dr. Georg: **Derwisch-Ordens der Bektaschis** *(Bektaşi Derviş Tarikatları)*; Berlin, 1908

Jacob, Prof. Dr. Georg: **Die Bektaschijje in ihrem Verhaltnis zu verwandten Erscbeinungen** *(Akrabalık İlişkilerinde Bektaşi Öğretisi)*; Münih, 1909

Jansky, Herbert: **"Zeitgeschichtlisches in den Liedern des Bektaşî-Dichters Pir Sultan Abdal"** *(Bektaşi Ozanı Pir Sultan Abdal'ın Şiirlerinde Çağdaş Tarih)*; Der İslam/Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients, Strassburg, 1964

Jewett, Dr. F.: **"Kuzzelbash Koords"** *(Kızılbaş Kürtler)*; American Missionaıy Herald, LIV/1858

Joseph, John: **The Nestorians and their Muslim Neighbors** *(Nesturiler ve Müslüman Komşuları);* New Jersey, 1961

Kaşgarlı, Prof. Dr. Mehlika Aktok: **"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi İnanç Yapısı"**; Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat-1986

.....: **"Kızylbaşi Dersima"** *(Dersim Kızılbaşları)*, Svodka svedenij o sopredel'nyx stranax, Tiflis, Ağustos-1911

Kieser, Hans Lukas: **"L'Alévisme Kurde"** *(Kürt Aleviliği)*; Les Kurdes et les Etats/Peuples Méditerraneés, No: 68-69/1994

Kissling, Prof Dr. Hans Joachim: **"Die Soziologische und Padagogische Rolle der Derwischorden im Osmanischen Reiche"** *(Osmanlı İmparatorluğu'nda Derviş Tarikatının Sosyolojik ve Pedagojik Rolü)*; Zeitschrift der deutschen morgenlandischen Gesselschaft, Münih, 1953

Kissling, Prof Dr. Hans Joachim: **"Sultans, Mollas und Derwische im alten osmanischen Reiche"** *(Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultanlar, Mollalar ve Dervişler)*; Deutsch-Türkischen Gesselschaft, Bonn, 1963

Klima,Otakar: **Mazdak/Geschichte einer Sozialen Bewegung im Sassanidischen Persien"** *(Mazdek/Sasani İran'ında Bir Sosyal Hareketin Tarihi)*; Prag, 1957

Koçu, Reşad Ekrem: **Dağ Padişahları**; İst. 1962

Köklügiller Ahmet: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1984

Köprülü, Prof. Dr. Mehmet Fuat: **"Pir Sultan Abdal"**; Hayat Dergisi, Sayı: 64/1928

Köprülü, Prof. Dr. Mehmet Fuat: **"Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar"**; Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt-I/1931

Köprülü, Prof. Dr. Mehmet Fuat: **"Ortazaman Türk-İslam Feodalizmi"**; Cilt-V, Sayı: 19

Köprülü, Prof. Dr. Mehmet Fuat: **"Abdal"** maddesi; Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi, İst. 1935

Köprülü, Prof. Dr. Mehmet Fuat: **"Azeri"** mad. İslam Ans. Cilt-I; **"Baba"** maddesi, İslam Ans, Cilt-2; **"Bektaş"** maddesi, İslam Ans. Cilt-2; **"Hurûfilik"** mad. İslam Ans. Cilt-5/2

Krenkow F.: **"Sâbi"** maddesi, İslam Ans. Cilt-10

Kreyenbroek, Philip G.: **YEZIDISM/Its Background, Observances and Textual Tradition** *(Texts and Studies in Religion);* Edwin Mellen Press, Lewiston, 1995

Krupp, Alya: **Studien zum Menâqybnâme des Abu'l-Wafa Tac al-Arifîn** *(Abu'l-Vefa Tacü'l-Arifin Menakıbnamesi Üstüne Bir Çalışma)*; Münih, 1976

Kehl-Bodrogi, Kristina: **Die Kızılbaş-Aleviten/Untersuchungen über eine esoterische Glaubengemeinschaft in Anatolien** *(Kızılbaş-Alevilik/Anadolu'da Batını-Dini Bir Topluluğa İlişkin Araştırma);* Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1988

Kudret, Cevdet: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1965

Kunt, Dr. Metin İ.: **Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)**; İst. Boğaziçi Ün. yay. 1978

Kurdakul, Şükran: **Şairler ve Yazarlar Sözlüğü**; İst. 1981

Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Sıdkı: **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri**; İst. 1962

Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Sıdkı: **"Şah Tahmasb'ın III. Murad'a Cülûs Tebriki"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 15, Eylül-1960

Layard, Henri: **Niniveh and Babylon** *(Ninova ve Babil)*; Londra, 1853

Leonhard, Prof Dr. R.: **Paphlagonia/Reisen und Forschungen in Nördlischen Kleinasien** *(Paphlagonia/Kuzey Anadolu'da Gezi ve Araştırmalar)*; Berlin, 1915

Lewis, Prof. Dr. Bernard: **"İsmailîler"** maddesi, İslam Ans. Cilt: 5/2

Livingston, W. W.: **"The Kuzzel-bash Koords"** *(Kızılbaş Kürtler)*; American Missionary Herald, 61/1865; 65/1869

Lot-Falck: **Le Chamanisme en Sibirie** *(Sibirya da Şamanizm)*; 1946

Luschan, Prof Dr. Felix von: **"Das Volk der Kurden"** *(Kürt Halkı)*, Globus *(Yerküre)* Dergisi, Cilt: LVII, No: 8, 23/1890

Macdonald, D. B.: **"Mehdi"** maddesi, İslam Ans. Cilt-7

Mcdowall, David: **"The Alevi-Kurds/ A Minority Within a Minority"** *(Alevi Kürtler/Azınlık İçinde Azınlık)*, [**The Kurds/A Nation Denied** *(Kürtler/İnkâr Edilen Bir Ulus)*] içinde, 1992

Margoliouth Prof. Dr. D. S.: **"Hurremiye"** maddesi, İslam Ans. Cilt: 5/1

Massignon Prof. Dr. Luis: **"Karmatiler"** maddesi, İsl. Ans. Cilt-6; **"Nusayriler"** maddesi, İsl. Ans. Cilt-9; **"Tarikat"** maddesi, İsl. Ans. Cilt-12/1; **"Tasavvuf"** maddesi, İsl. Ans. Cilt-12/1

Medyalı, Dr. A.: **"Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma/Zerdüşt ve Öğretisi"**; Berhem Dergisi, Ekim-1989

Medyalı, Dr. A.: **Kürdistanlı Yahudiler**; Berhem yay. Ank. 1992

Melikoff, Prof. Dr. İrene: **"Kızılbaşlık Sorunu"** [Der. Cemal Şener: **Alevilik Üstüne Ne Dediler**] içinde, İst. 1994

Menteşaşvili, A. M.: **"Ehl-i Hak (Ali-İlahiler, Kakailer)"**; [Kürtler: Sosyo-Ekonomik İlişkiler Kültür ve Yaşam Üzerine Makaleler] *(Rusça)* içinde, Moskova, 1984

Menzel, Dr. Theodor: **"Yezidîler"** maddesi, İslam Ans. Cilt-13

Michael, M. V.: **Studies in Sibirien Schamanism** *(Sibirya Şamanizmi Üstüne Çalışmalar)*, 1963

Mikhailovsky, V. M.: **Shamanism in Sibiria an europen Russia** *(Sibirya ve Avrupa Rusyasında Şamanlık)*; 1895

Minorsky, V.: **"Baba Tahir Uryan"** maddesi, İslam Ans. Cilt-2; **"Ehl-i Hak"** maddesi, İslam Ans. Cilt-2; **"Luristan"** maddesi, İslam Ans. Cilt-7; **"Lurlar"** mad. İsl. Ans. Cilt-7

Mikhailovsky, V. M.: **"The Sect of the Ahl-ı Haqq"** *(Ahlê Haqq Tarikatı)*, Iranica, Tahran, 1956

Mittwoch, Prof. Dr. Eugen: **"Dic Wirtschafliche Bedeutung der Sprachenfrage in der Türkei"** *(Türkiye'de Dil Sorununun Ekonomik Önemi/Anlamı)*

Mokri, Dr. Mohammed: **L'Esoterisme Kurde** *(Kürt Batıniliği)*; Paris, 1966

Molyneux-Seel, Captain L.: **"A Journey in Dersim"** *(Dersim'de Bir Gezi)*; The Geographical Journal, Temmuz-Eylül/1911

Moosa, Matti: **Extremist Shiites/The Ghulat Sects** *(Aşırı Şiilik/Sapkın Tarikatlar)*; Syracusa Un. Press, 1988

Müller, Klaus E.: **Kulturhisto-Studien zur Genese Pseudo-Islâmischer Sektengebilde in Vorderasien** *(Önasya'da Sahte İslâmi Tarikatların Oluşumuna İlişkin Kültür Tarihi Çalışması)*; Wiesbaden, 1967

Naci, Elif: **"Şah İsmail'in Hayali Taht'ı Önünde Gerçek'lerin Sorusu: Tarih Nasıl Konuşmalı?"**; Tarih Konuşuyor, Ekim-1966

Nikitine, Bazil: **"Les Kurdes et le Christianisme"** *(Kürtler ve Hıristiyanlık)*; Revue de l'Historie des Religions, Sayı: 85/1-2, 1922

Nikitine, Bazil: **"Nesturiler"** maddesi, İslam Ans. Cilt-9

Nikitine, Bazil: **Kürtler/Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**; Özgürlük Yolu yay. 2. bas. 1986

Nioradze, G.: **Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern** *(Sibirya Halklarında Şamanlık)*; 1925

Noel, Edward C. William: **Diary of Major Noel on Special Duty in Kurdistan** *(Majör Noel'in Kürdistan Gezisi)*; Bağdat, 1920

Nöldeke, Prof. Dr. Theodor: **"Orientalischer Socialismus"** *(Şark Sosyalizmi)*; Deutsche Rundschau, Mart-1879

Nutting, Dr. G. B.: **"The Kuzelbash Koords"** *(Krzılbaş Kürtler)*; Am. Miss. Her. Boston, 65/1860

Oğuz, Burhan: **"Anadolu Aleviliğinin Kökenleri"**; Folklor ve Etnografya Araştırmaları-1984, İst. 1984

Okçu, Davut: **İslâm'dan Ayrılan Cereyanlar: Yezidîlik ve Yezidîler**; Van, 1993

Özbayrı, Kemal: **Tahtacılar ve Yörükler**; Paris, 1972

Özkırımlı, Atilla: **"Pir Sultan Abdal"** maddesi, Türk Edebiyatı Ans. Cilt-4, İst. 1983

Öztelli, Cahit: **"Pir Sultan Abdal"**, İst. 1974

Öztemir, Murat: **Yezidiler ve Süryaniler;** İst. 1988

Parsons, J. W.: **"An interesting Kuzzelbash"** *(İlginç Bir Kızılbaş)*; Am. Miss. Her. 54/1858

Poladyan, Dr. Arşak: **VII-X. Yüzyıllarda Kürtler**; Öz-Ge yay. Ank. 1991

Ramsaur, E. E.: **"The Bektashi Dervisches and the Young Turks"** *(Bektaşi Dervişleri ve Jön/Genç Türkler)*; The Moslem World, 32/1942

Riggs, Henry H.: **"The Religion of the Dersim Kurds"** *(Dersim Kürtleri'nin Dini)*; The Missionary Review of the World, Ekim-1911

Riley, Athelstane: **"Christians and Kurds in Eastern Turkey"** *(Türkiye'nin Doğusunda Hıristiyanlar ve Kürtler)*, Contemporary Review, Sayı: 56/1889, s. 452-468

Ritter, Hellmut: **"Die Anfange der Hurufisekte"** *(Hurûfi Tarikatına Giriş)*, Orients [Milletlerararası Şark Tetkikleri Mecmuası], Leiden, 1954

Rücker, A.: **"Aus dem mystischen Schrifttum nestorianischer Mönche des 6.-8. Jahrhunderts"** *(6-8. Yüzyıllarda Nesturi Rahiplerin Mistik Metinlerinden)*, OSE içinde, 1936

Sadat, Deena R.: **"Âyân und Ağa: The Transformation of the Bektashi Corps in the Eighteenth Century"** *(Âyân ve Ağa: 18. Yüzyılda Bektaşi Tarikatının Değişimi)*; The Muslim World, LXIII, 1973

Sakaoğlu, Necdet: **"Mültezimlerin Aşâr Toplama Yöntemleri"**; Tarih ve Toplum dergisi, Ocak-1986

Schmidke, Friedrich: **"Gilgamesch's Streben nach Erlösung vom Tode"** *(Gılgamış'ın Ölümsüzleşme Çabası)*, OSE içinde, 1936

Schaeder, Hans Heinrich: **"Der Manichaismus nach neuen Funden und Forschungen"** *(Yeni Bulgulara ve Araştırmalara Göre Manihaizm)*; OSE içinde, 1936

Selen, Prof. Hamit Sadi: **"16'ncı ve 17'nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı"**; III. Türk Tarih Kongresi Bildiriler'i, TTK yay. 1948

Semenow, Prof. A. A.: **"Küçük Asya Yezidiler'inin Şeytan'a Tapmaları"**; [M. Bayrak: **Kürdoloji Belgeleri**] içinde, Öz-Ge yay. Ank. 1994

Sencer, Muzaffer: **Dinin Türk Toplumuna Etkileri**; İst. 1968
Sencer, Oya: **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi**; İst. 1969
Sertel, Yıldız: **"Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ve Osmanlı Tarihiyle İlgili Yorumlar"**; Özgür İnsan Dergisi, Temmuz-1977
Sever, Erol: **Yezidilik ve Yezidiler'in Kökeni**; İst. 1993
Sevgen, Nazmi: **"Kızılbaş-Aleviliğin Gizli Felsefesi"**; Tarih Dünyası Dergisi, Sayı: 7/1950
Sevgen, Nazmi: **"Safevilik-Şiilik: Doğuşu ve Gayeleri"**; Tarih Konuşuyor der. Nisan-1968
Solmaz, Sami: **"Ateşe Tapmayanlar: Zarathushtra";** Cumhuriyet Dergi, 11-17 Ağustos 1995
Stead, F. M.: **"The Ali-İlahi Sect in Persia"** *(İran'daki Ali-İlahi Mezhebi);* The Moslem World, Sayı: 22/1932
Strothmann, R.: **"Seb'iye"** mad. İslam Ans. Cilt-10; **"Şî'a"** mad. İslam Ans. Cilt-II
Sümer, Prof. Dr. Faruk: **"Kızılbaşlık ve Safevi Devleti"**; Resimli Tarih Mec. Temmuz-1952
Sümer, Prof. Dr. Faruk: **"XV. Asırdan İtibaren Anadolu'dan İran'a Vukubulan Göçler"**; Türk Yurdu Mec. Sayı: 1/1954
Sümer, Prof. Dr. Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler)**; A. Ü. DTCF yay. Ank. 1977
Sümer, Prof. Dr. Faruk: **"Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar"**; Tarih Araştırmaları Dergisi, Ank. Sayı: 1/1963
Sümer, Prof. Dr. Faruk: **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**; Ank. 1976
Süreya, Cemal: **"Pir Sultan Abdal"**; Politika gaz. 7.11.1975

Şahbaz, Agop: **"Kızılbaş Kürtler"**; **[Kürt ve Hay İlişkileri,** İst. 1911] içinde
Şahrastanî, Abu'l-Fath Muhammed: **Religionspartheien und Philosophen-Schulen** *(Dinsel Gruplar ve Felsefi Ekoller)*; [Almancaya Çeviri: Dr. Theodor Haarbrücker], 2 Cilt, Halle, 1850
Şanda, Hüseyin Avni: **Reaya ve Köylü;** 2. bas. İst. 1970

Taeschner, Prof. Dr. Franz: **"Der Erlösungsgedanke in der Religionsgeschichte"** *(Din Tarihinde Kurtuluş Düşüncesi)*; [Orientalische Stimmen zum Erlösungsgedanken (OSE)/*Dinsel Kurtuluş Düşüncesinde Doğu Söylemi*] içinde, Leipzig, 1936
Taeschner, Prof. Dr. Franz: **"Der Erlösungsgedanke in der Religionsgeschichte"** *(Din Tarihinde Kurtuş Düşüncesi);* OSE içinde, 1936
Taeschner, Prof. Dr. Franz: **"Die Erlösungs-sehnsucht in der islamischen Mystik des Mittelalters"** *(Ortaçağ İslam Mistisizminde Kurtuluş Özlemi);* OSE içinde, 1936
Tankut, Prof. Hasan Reşit: **Köylerimiz (Bugün Nasıldır, Dün Nasıldı, Yarın Nasıl Olmalıdır)**; 1939
Tansel, Feyziye Abdullah: **"Seyyid Aziz Mahmud Hüdâî"** mad. Türk Ans. Cilt-19

Tansel, Dr. Selahattin: **Yavuz Sultan Selim**; İst. 1969

Tawakkoli, Mohammed: **Tarih-i Tasavvuf der Kordistan** *(Kürdistan'da Tasavvufun Tarihi)*; Tahran, 1989

Tekindağ, Prof. Dr. Şehabettin: **"Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 22/1967

Tekindağ, Prof. Dr. Şehabettin: **"Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri"**; İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Cilt: XIII

Tekindağ, Prof. Dr. Şehabettin: **"Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı"**; Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 3

Temel, Hıdır: **Bibliographie über die Aleviten in der Türkei** *(Türkiye'de Alevilik Üstüne Bibliyografya)*; [Basılmamış Çalışma]

Tevfik Vehbi: **"Irak Kürdistanı'ndaki Hatra'da Mitraizm Kalıntıları ve Yezidilikteki Etkileri"**; Özgürlük Yolu der. Sayı: 15-16/1976

Togan, Prof. Dr. A. Zeki Velidi: **"Azerbaycan"** maddesi, İslam Ans. Cilt-I

Toy, Erol: **Pir Sultan Abdal** (Oyun); İst. 1970

Tökin Füruzan Hüsrev: **Türkiye'de Halk Hareketleri**; İst. 1968

Trowbridge, Steven van Rensselaer: **"The Alevis, or Deifers of Ali"** *(Aleviler Yada Aliyi İlahlaştıranlar)*; Harvard Theological Review, 1909

Turan, Prof. Dr. Osman: **"Bâbek"** maddesi, İslam Ans. Cilt-2

Turan, Prof. Dr. Osman: **"Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku"**; **[Selçuklular ve İslamiyet]** içinde, İst. 1971

Turan, Prof. Dr. Şerafettin: **Ibn Kemal'in Tevârih-i Al-i Osman'ına yazdığı "Giriş"**; VII. Defter, TTK yay. 1957

Turan, Prof. Dr. Şerafettin: **"Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar"**; TTK Belleten'i, Cilt: XXII

Turan, Prof. Dr. Şerafettin: **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**; Ank. 1961

.....: **Türk Ziraat Tarihine Genel Bir Bakış**; Birinci Köy ve Ziraat Kongresi yay. 1938

Tveritinova, A. S.: **Türkiye'de Karayazıcı ve Biraderi Deli Hasan İsyanı;** [Basılmamış Çeviri, TTK Kitaplığı]

Uluçay, Çağatay: **"Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?"**: İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Mart-1954

Uzunçarşılı, Prof. İsmail Hakkı: **"Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi"**; II. Türk Tarih Kongresi yay. [Aynı basım], 1937

Ülgener, Prof. Dr. Sabri: **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası;** 2. bas. İst. 1981

de Vaux, B. Carra: **"Sâbiîler"** mad. İslam Ans. Cilt-10

Wadekin, Karl-Eugen: **Der Aufstand des Börklüdsche Mustafa/Ein Beitrag zur Geschichte der Klassenkampfe in Kleinasien im 15. Jahrhundert** *(Börklüce Mustafa Ayaklanması/15. Yüzyılda Küçükasya'da Sınıf Savaşları Tarihine Bir Katkı)*; [Leipzig Ün. Lisans Tezi, Basılmamış Çalışma, 1953]

Wesendonk, O. G.: **"Der Seelenwanderungsglaube"** *(Ruhun Devamlılığı)*; (Zeitschrift für das Politische, Wirtschaflische und Geistige Leben im gesamten Osten/*Bütün Doğu'da Politik, Ekonomik ve Ruhsal Yaşam Üstüne Yazılar*) içinde, Aralık, 1922

Wheeler, C. H.: **Ten Years on the Euphrates** *(Fırat'larda On Yıl)*; New York, 1814

Winchester, W.: **"Call to Labor among Kuzzelbash Koords"** *(Kızılbaş Kürtler Arasında Çalışmaya Çağrı);* Am. Miss. Her. 57/1861

Xemgin, Ethem: **Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi;** İst. 1995

Yazıcı, Prof. Dr. Tahsin: **"Nakşbend"** mad. İsl. Ans. Cilt-9; **"Sema"** mad. İsl. Ans. Cilt-10; **"Şah İsmail (Hatayi)"** mad. İsl. Ans. Cilt-II

Yetkin, Çetin: **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**; İst. 1974

Yurdatap, Selami Münir: **Pir Sultan Abdal**; İst. 1976

Zelyut, Rıza: **"Pir Sultan Abdal İçin Satırbaşları"**; Demokrat gaz. 28.6.1980

MEHMET BAYRAK'IN BAZI ESERLERİ HAKKINDA KISA BİLGİLER

A) Kendi Eserleri

1- **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri** (İnceleme-antoloji/1985)

Tarih boyunca değişik ideolojilere ve dünya görüşlerine göre farklı biçimlerde yorumlanan "eşkıyalık" olgusu üzerine hazırlanmış tarihsel, sosyolojik ve folklorik çalışma.

Bir sınıfa ya da halka göre **devrimci, militan, gerilla, peşmerge ve kahraman** olarak görülen kişi ve gruplar; egemen sınıflara ve halklara göre **âsi, eşkıya, haydut ve hain** görülebiliyor. Çalışmada, tüm bu olgular irdeleniyor ve tarihten beri belirlenen **erdemli başkaldırıcılar ve sosyal isyancılar** türkü, ağıt ve öyküleriyle birlikte veriliyor.

"Eşkıya" filminin izlenme rekorları kırdığı Türkiye'de 12 yıl önce yayımlanmış, alanının ilk çalışması.

2- **Pir Sultan Abdal** (İnceleme-antoloji/1986)

Sol kimlikli ya da Kürt kimlikli yazarların, bir zamanlar üzerinde pek durmadıkları bir konuya ilişkin bir çalışma; ***Alevilik ve Lider-Ozan Pir Sultan Abdal.***

Toplumsal ortamla sanatçı, sanatçıyla sanat ürünü arasındaki diyalektik birlikten giderek **Pir Sultan Abdal**'ı dönemi, ortamı, yaşamı, öğretisi, sanatı ve şiirleriyle ortaya koymayı amaçlayan bir tarih ve edebiyat inceleme-araştırması.

3- **Kılam û Stranên Kurdî** ***(Kürt Halk Türküleri)***, (İnceleme-antoloji/1991)

Mehmet Bayrak'ın TMK'nun 8. maddesine göre 2 yıl hapis ve 250 milyon lira para cezası almasına yolaçan bu kitap; Türkiye'de yayımlanan ilk **Kürt Halk Türküleri** kitabı olma özelliğini gösteriyor.

Türkiye'de yasaklanan kitap; Kürt halk türkülerine ilişkin kimi incelemeler ve Kürt sanatçılarla konuşmaların yanısıra 500 dolayında Kürt halk türküsünden oluşuyor. Türkülerin büyük çoğunluğu notalarıyla birlikte verildiği için basıldığı yıl tükenen bir çalışma.

4- **Red ve İnkârdan Kabullenmeye... Kürt Kimliği Mücadelesi** *(Savunmalar, Kararlar/*1992)

1988-1989 yıllarında M. Bayrak tarafından çıkarılan Kürt kimlikli ***Özgür Gelecek Dergisi*** dava dosyası niteliğinde bir çalışma. Toplam 8 sayı çıkıp, 30 davaya konu olan Cunta sonrası ilk Kürt kimlikli dergilerden biri olan ***Özgür Gelecek Dergisi***' nin ilginç serüveni ve Kürt kimliği adına verilen hukuk mücadelesinin belgesel öyküsü.

5- **Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri/Gizli Belgeler, Araştırmalar, Notlar** (Araştırrna, 1993)

Büyük boy 700 sayfalık bu çalışmada; yüzlerce sayfalık gizli belgeden ve Cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki Osmanlıca gazetelerden gidilerek, 20. yüzyıl Kürt ulusal mücadelesinin tarihi aydınlatılmaya çalışılıyor. Bu eser hakkında da toplatma kararı verildiği gibi yazarı sözkonusu eserden dolayı 2 yıl hapis ve 250 milyon lira para cezasına çarptırıldı.

Resmi politikada (red ve inkârcı), gizli politikada (itirafçı ve kabulcü) bir yöntem izleyen TC Devletinin tutumu kitapta yüzlerce örnekle sergileniyor.

Çalışmada, yakın dönem Kürt tarihine ilişkin çok sayıda görsel ürün de yeralıyor.

6- **Açık-Gizli/ Resmi-Gayrıresmi Kürdoloji Belgeleri** (İnceleme-araştırma/1994)

Büyük boy 600 sayfalık bu eser; üç ana kesimden oluşuyor. Birinci kesimde; bu ***yüzyılın başlarından itibaren Sürgündeki Kürt Aydınlarının Yarı-diplomatik Girişimleri;*** ikinci kesimde ***Kürtler'e ve Aleviler'e İlişkin Gizli Belgeler***; üçüncü kesimdeyse Bayrak'ın çeşitli yayın organlarında çıkmış ***Kürdoloji Yazıları*** yer alıyor.

Kitapta, Devletin Kürtler'i bölme ve *Zazacılık* politikaları gizli belgelerle ortaya konuyor.

Birçok görsel ürüne de yer verilen bu kitap da Türkiye'de yasaklandı ve cezalandırıldı.

7- **Öyküleriyle Halk Anlatı Türküleri** (İnceleme-Antoloji/1996)

Büyük boy 680 sayfalık bu kitap, yukarda andığımız **Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri** adlı kitabın, oldukça geliştirilmiş yeni basımı.

Bilindiği gibi *Folklor* olarak da adlandırılan *Halkbilimi*'nde; **eşkıya türküleri, anlatı türküleri** olarak da anılır. Halk tarihini ve yaşamını anlamak isteyenler, bu türkülere başvurmadan edemezler.

Yaklaşık 300 sayfa daha genişletilen bu yeni basımda; Kürt motifleri oldukça artmıştır. Kitapta; 19. yüzyıl Kürt hareketleri ile türkülerine yer verildiği gibi, **Koçgiri ve Dersim**'e ilişkin çok sayıda türküye ve ağıta da yer verilmektedir. Kitabın özgün yönlerinden biri de ***Köroğlu Destanında Kürt Motifleri***'ni ilk kez işlemesidir.

Geçtiğimiz yıl Türkiye'de yasaklanan ve hakkında dava açılan kitapta; çağdaş toplumcu şairlerin eşkıyalığa ilişkin şiirleri de ayrı bir yer tutuyor.

B) Yayına Hazırladıkları

1- *Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopi)*: **Doza Kurdistan** (*Kürdistan Davası*)

Ünlü Kürt aydını Kadri Cemilpaşa'nın Hatıralar'ından oluşan kitaba, M. Bayrak tarafından ayrıca 40 sayfalık notlar bölümü eklenmiş. Birçok resim ve fotoğrafın da yer aldığı eser; ***Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*** alt başlığını taşıyor.

Türkiye'de yasaklanan bu eserden dolayı da M. Bayrak; editör ve yayıncı sıfatıyla 2 yıl hapis 250 milyon lira para cezasına çarptırıldı.

2- *Vet. Dr. M. Nuri Dersimi:* **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım.**

Kürt aydınlarının hatıralarını çok az yazdıkları gözönüne alınırsa, **Koçgiri ve Dersim** hareketlerini doğrudan yaşamış bir aydın olarak Dr. Nuri Dersimi'nin hatıralarının ne denli önemli olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Bu kitaba da, M. Bayrak tarafından hazırlanan 40 sayfalık not ve 60 sayfalık görsel ürün eşlik ediyor. Bu kitap da toplatıldı ve cezalandırıldı.

C) Kürdoloji Alanında Yayınladığı Diğer Eserler

1- *Mirzali Çimen:* **Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu**

2- *Dr. Arşak Poladyan:* **VII-X. Yüzyıllarda Kürtler**

3- *Çeşitli Yazarlar:* **Kürtler Üzerine Tarih ve Folklor Yazıları**

4- *Dr. Celilê Celil:* **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**

5- *Martin van Bruniessen:* **Ağa, Şeyh ve Devlet/*Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi***

6- *Prof. Qanatê Kurdo:* **Tarixa Edebyeta Kurdi/*Kürt Edebiyatı Tarihi***

7- *Prof. Robert Olson:* **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925)**

8- *J. Kurdo-Öz-Ge Yayınevi:* **Kürt Kültürünün Kaynakları ve Uygarlıklar Beşiği Kürdistan**

9- *Malmisanij-M. Lewendi:* **Rojnamegeriya Kurdî** ***(Kürt Gazeteciliği)***

10- *Cemşid Mar:* **Çağdaş Kürt Destanları** ***(Koçgiri, Ağrı, Dersim ve Newroz Destanları)***

11- *Prof. M. S. Lazarev:* **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**

12- *Prof. Farizov:* **Ferhenga Tırki-Kurdi** ***(Türkçe-Kürtçe Sözlük)***